VILÁGTÖRTÉNET KÉPEKBEN

ÚJKOR

LEGÚJABB KOR

* *

GONDOLAT

VILÁGTÖRTÉNET KÉPEKBEN

II. KÖTET

1640-TŐL 1970-IG

HANÁK PÉTER · MÁRKUS LÁSZLÓ
ORMOS MÁRIA · RÁNKI GYÖRGY

GONDOLAT KÖNYVKIADÓ · BUDAPEST 1975

LEKTORÁLTA

JUHÁSZ GYULA, KATUS LÁSZLÓ, KOSÁRY DOMOKOS,
NIEDERHAUSER EMIL, WITTMAN TIBOR

KÉPSZERKESZTÉS ÉS TIPOGRÁFIA

SZVOBODA GABRIELLA

AZ 1640—1815 RÉSZT MÁRKUS LÁSZLÓ

AZ 1815—1918 RÉSZT HANÁK PÉTER

AZ 1919—1939 RÉSZT ORMOS MÁRIA

AZ 1939—1970 RÉSZT RÁNKI GYÖRGY

ÍRTA

ISBN 963 280 099 0 ÖSSZKIADÁS

ISBN 963 280 271 3 II. KÖTET

© HANÁK PÉTER, MÁRKUS LÁSZLÓ, ORMOS MÁRIA, RÁNKI GYÖRGY 1975

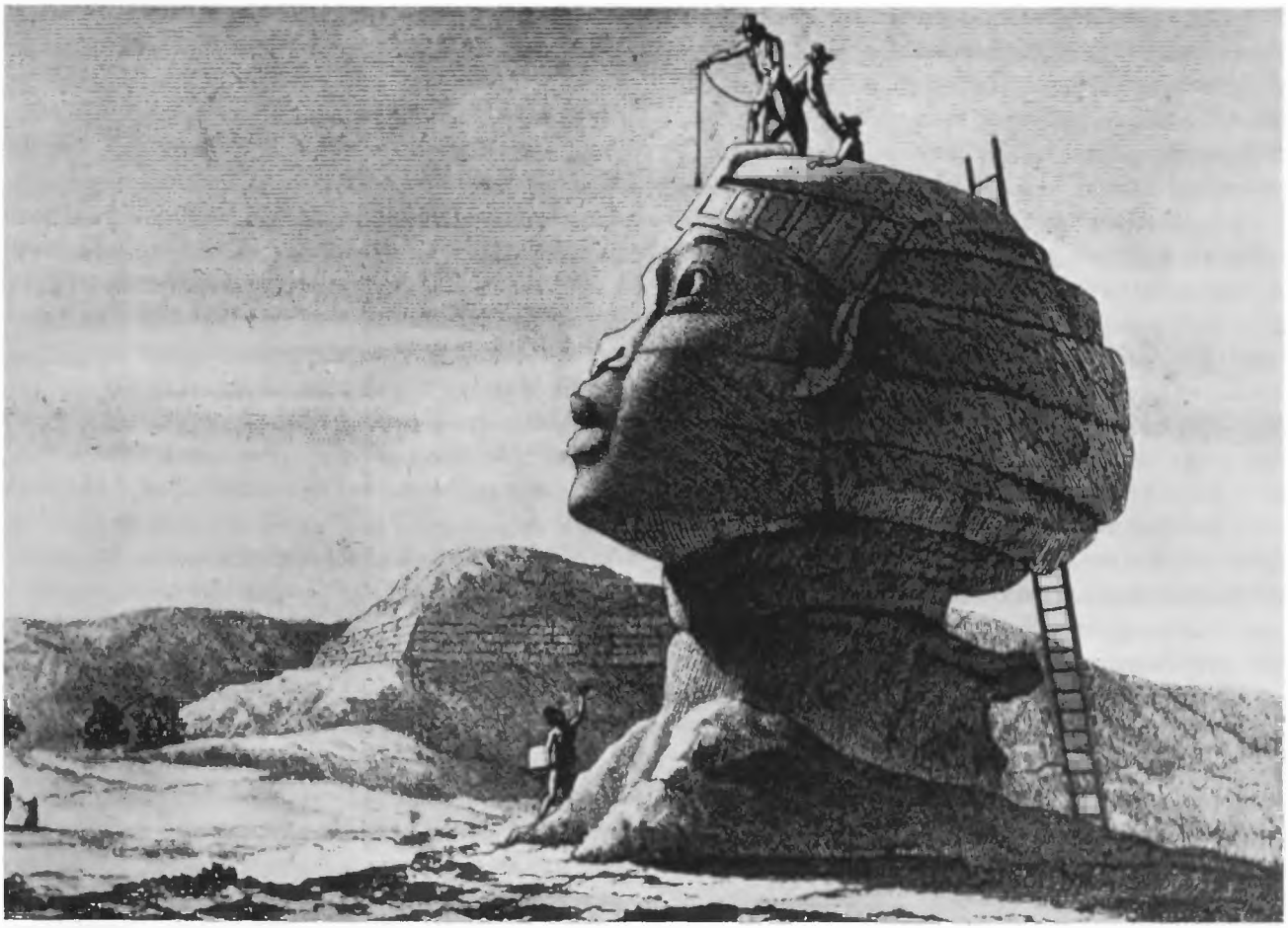

Ötödfél évezrede, az ókorban a fáraók emelték, a középkorban a sivatag homokja félig, a feledés egészen betemette, régészek ásták ki az újkor derekán. A kereső ember fedezte fel, ismerte és hódította meg. Felmérte súlyát, arányait, kifürkészte korát, eredetét, megtudta róla mindazt, amit a régészet és a történelem segítségével, a tudás és az értelem erejével megismerhetett a szfinx titkából.

A felfedező ember, a vállalkozó polgár az *újkor*, a kutató szellem a *felvilágosodás* szülötte volt. Ez az ember fedezte fel az antikvitást és Amerikát, ez a szellem reformálta, majd tagadta meg a középkori egyház tanait, ez ismerte meg az égi és a földi mechanika törvényeit, ez a polgár szabadította fel magát és társadalmát a feudális maradiság és önkény kötelékeiből. Magát a kort a 17. század közepétől, az angol forradalomtól számíthatjuk: ebbe torkollottak a megelőző évszázad újító-reformáló részfolyamai és mellékágai, ebben érlelődött koralkotó tetté az előkészítők és előfutárok öröksége. Az angol forradalom, amint Marx mondotta róla, nem helyi érdekű, hanem európai jellegű forradalom volt. „Nem a társadalom egy *bizonyos* osztályának győzelme a *régi politikai renden:* az *új európai társadalom politikai rendjének meghirdetése*" volt.

Mi a koralkotó új, a valóságos megújulás, amelynek példája és hatása egész Európán végighullámzott, kései gyűrűzése pedig térben távoli földrészekig, időben napjainkig elér? Mi az az időhöz kötött értelmezhetősége ellenére évszázadokon át érvényes *modernség*, amely korunk közvetlen előtörténetévé, a mába torkolló folyam forrásvidékévé teszi a 17. századi nagy átalakulást? Az új a *kapitalizmus* volt, a termelési viszonyoknak, a kizsákmányolásnak az a rendje, amely stabilitását csak dinamikus örökmozgással, szakadatlan újítással tarthatja fenn. A győztes polgárság rendjének fölénye — a marxi gondolatsort követve — abban rejlett, hogy „a polgári tulajdon legyőzte a feudálist, a nemzet a szétforgácsoltságot, a verseny a céhrendszert, a birtokfelosztás a hitbizományt... a felvilágosodás a babonát... az ipar a hősi lustaságot, a polgári jog a középkori előjogokat". A világformáló újítás tehát elsősorban a szabad polgári tulajdon és a vállalkozás, a verseny, a profitszerzés erre épülő korlátlan — és gátlástalan — szabadsága volt. Ez tárta fel a bővülő felhalmozás és a rendszeres növekedés újabb és újabb forrásait, ez kapcsolta össze a gazdaság milliónyi kábelével az országokat, a régiókat, a kontinenseket, ez változtatta áruvá és piaccá a világot. A burzsoázia uralmának első évszázadában is „tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint minden letűnt nemzedék együttvéve. Természeti erők leigázása, gépek, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek művelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, a földből előteremtett népesség: — melyik korábbi század sejthette,

hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak?" — kérdi a *Kommunista Kiáltvány*.

A következő évszázadban aztán a megmozdított termelőerők, a nekilódult technika olyan szédületes ívű pályán rohantak előre, amit a múlt század közepének szemtanúi, a *Kiáltvány* szerzői is aligha sejthettek. Hiszen a múlt század derekán még csak bontakozott a polgári civilizáció, éppen csak kezdődött a verseny az idővel. A 19. század elején az ember alig mozgott gyorsabban, alig értesült hamarabb, mint az újkor kezdetén. 1600 táján a fő közlekedési eszközzel, a lovas kocsival, Velencéből Rómába 4, Párizsba 12, Budára 19 napig, s minthogy a csatornán is át kellett kelni, Londonba 24 napig tartott az utazás. Lovon vagy kocsin a napi átlagsebesség nem haladta meg a száz kilométert, hiszen mindig számolni kellett esővel, viharral, sárral — vagy útonállókkal. Kiszámították, hogy Napóleon serege nagyjából ugyanolyan sebességgel haladt, mint Caesaré. A waterlooi csata híre két és fél nap alatt jutott el Londonba, és még Rothschild báró magánhírszolgálata is csupán félnapos előnyt szerzett Wellington futárával szemben. A magyar szabadságharc idején sem változtak jelentősen a csapatmozgási és hírközlési sebességek. A világosi csata híre, bár bizonyára lóhalálban vitték, csak augusztus 18-án, ötödnapra érkezett meg Bécsbe. Ekkortájt épültek ki az első távolsági vasútvonalak, indultak meg az első rendszeres gőzhajójáratok, ekkortájt verték le a távírópóznákat Európa nyugati és középső régióiban és Amerika rohamosan fejlődő térségein. De még a század végén is regényes szenzáció volt Fogg Phileas fogadása, hogy nyolcvan nap alatt körülutazza a földet. És 1927-ben két kontinens ünnepelte Lindberghet, amikor 33 óra alatt átrepülte az Atlanti-óceánt.

A kutató, kísérletező ember azóta legyőzte az időt és a földi távolságot: a lökhajtásos gépekkel egy kirándulásnyira, a rakétával pedig néhány lépésnyire — talán éppen csak az óvóhelyig elégségesre — zsugorította a földet. A távíróval és a telefonnal, a rádióval és a televízióval megvalósította a történés és az értesülés egyidejűségét, a távolban — és egyszerre akár több helyütt — való jelenlét lehetőségét. Századunk megteremtette a világ közlekedési és hírközlési egységét, a majdani gazdasági-társadalmi egységesedés vagy legalábbis a szinkronizált együtthaladás feltételeit.

Az újkor másik koralkotó modern vonása az volt, hogy kiszabadította az egyént a feudális függésviszonyok kötelékeiből, a rendi, a testületi és egyházi szabályok, a vallási törvények megkötöttségeiből. Ezzel megteremtette és nyomban „természeti" jogokkal ruházta fel a gondolkozásában, döntéseiben autonóm, *polgári* individuumot. Az egyénnek — és az új rend születési bizonyítványai, az alkotmányok szerint potenciálisan a nép minden tagja az — elidegeníthetetlen joga van az élethez, a szabadsághoz, a boldogulás kereséséhez és — már akinek van — a tulajdonhoz. E jogok biztosítása végett köti meg a polgári alkotmányok „népe" az új politikai rendszert konstituáló „szerződést", bízza meg kormányát a hatalom gyakorlásával, amelynek birtokosa, a szuverenitás forrása azonban ő marad, a 18. század „autonóm egyéneiből" álló nép, majd csakhamar a sorsközösség tudatával és az erős érzelmi kötődés szálaival összekapcsolt *nemzet*. A népszuverenitás gondolata, bármilyen szűkre korlátozódott is tényleges gyakorlása, forradalmak olaja volt, és politikai rendszerek formálója napjainkig; a nemzeti szuverenitás, bármennyiszer sértették is meg, ma is korunk nemzetközi rendező elve, térképünk rajzolója.

Az újkor harmadik modern vonása az egyház és a vallás egyeduralmának megtörése volt. Az újkor az istent mint a természet magyarázatának feleslegessé vált hipotézisét, kiiktatta a tudományos gondolkozásból, és helyébe a megismerő-rendező értelmet, a Rációt és a teremtő észt, az intellektust állította. Igaznak most már azt fogadta el, ami az ész ítélőszéke előtt annak bizonyult. Az újkori racionalizmus ugyanakkor különbözött ókori ősétől és keleti rokonaitól: a minőségeket kutató, spekulatív racionalizmustól is, amennyiben tételeit a gyakorlatból, kísérletekkel vezette le, vagy azokkal igazolta, és a minőségek közötti viszonyok egzakt, mennyiségi meghatározására törekedett. Ez az empirikus, kvantitatív racionalizmus, amely a gyakorlatból eredt, és visszacsatolva megtermékenyítette azt, a modern európai gondolkozás legjellemzőbb ismérve.

Az újkor nagy forradalmai, radikális gondolkodói az észt ültették az istenség trónjára, a tudományos meggyőződésen túlmenő benső átéléssel hittek mindenhatóságában, az ész kormányozta emberiség biztos boldogulásához vezető evolúcióban. A ráció hitének felhőtlen optimizmusa sugárzik a felvilágosult filozófus, Condorcet 1793 végén, nem sokkal elfogatása és halála előtt írt művének zárósoraiból: „És ez a kép: az emberiség, amint béklyóitól megszabadulva, a véletlen esélyeit legyőzve, szilárd léptekkel halad az igazság, az erény, a boldogság útján — milyen vigasztaló látvány a filozófus számára a tévelygésekkel, bűnökkel, igazságtalanságokkal szemben, amelyek a földet ma még beszennyezik, s amelyeknek talán ő maga is áldozatul esik. A jövő képén elmélkedve találja meg az értelem haladásáért és a szabadság védelméért tett erőfeszítéseinek jutalmát..., az örömöt, hogy tudott alkotni valami maradandó jót, amelyet a balsors sem rombolhat le, mert nem tudja visszahozni az előítéleteket és visszaállítani a rabszolgaságot."

Ez az optimizmus ösztönözte a felfedező embert, a kutató szellemet, ez táplálta a haladáshivő polgár

magabiztosságát a felvilágosodás századában, s aztán ez lett a menedéke a racionális utópia elmerültekor.

A hatalmas természet- és társadalomformáló gazdasági és technikai újítás, civilizációs vívmány, szellemi megújhodás mögött egy új, polgári értékrendszer s ennek mélyén a polgári lét érdekszövevénye húzódott meg. A burzsoá életeszmény valóban elvetette „a hősi lustaságot", az ősöktől örökölt előnevet és előítéletet, az értelem dühével támadta a mágiát és a babonát. Legfőbb értéknek valóban az „ipart" — az iparkodást — és a pénztermő tulajdont, fő célnak a profitszerzést és felhalmozást, eszköznek a hatékonyságot, igazolásnak a sikert, az érvényesülést tekintette. A tőke mint a termelési viszonyok és a társadalmi struktúra alapja s a profit mint a rendszer dinamikájának és részmozgásainak szabályozója egyúttal a polgári világ érdekszövevényét és értékrendjét is meghatározta. Ez az árucserétől az eszményekig és etikai normákig egységes és konzisztens polgári rendszer azonban legbensőbb lényegében, fundamentumában antagonisztikus volt: a tőke mint alapvető termelési viszony ugyanis szükségképpen feltételezi a tulajdonnal, termelőeszközzel bíró osztály — és a csak a munkaerejével rendelkező osztály létezését. Ez az antagonizmus pedig a rendszer létfeltételeit, működését, előrehaladásának minden lépését ellentmondásossá tette.

A tőkés tulajdon eleve kizárta — és munkaerejének eladására kényszerítette — a nagy többséget, tehát szükségképpen feltételezte a kizsákmányolás tőkés rendjét. A szabad verseny az egyenlőtlen feltételek miatt eleve a nagy többség kizárását és egész rétegek kihullását vonta maga után. Ezért a jobbadán a gazdaság szférájára értelmezett és ott érvényesülő liberalizmus eleve korlátozta a tulajdonból és a versenyből kizárt nagy többség polgári szabadságjogait, tehát szükségképpen feltételezte az elnyomás burzsoá rendjét. Az egyenlőségről is hamar kiderült, hogy a gazdaságban és hatalomban egyenlőtlenek alkotmányos egyenlősége nem több a törvény előtti formális egyenlőségnél, ahol a tulajdon rendjét fenntartó törvény voltaképpen a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenséget szentesíti.

Ez a feltételrendszer az „autonóm egyéniségeket" is szűk körből szelektálta, s a nép többségét elzárta az önálló egyéniséggé fejlődés anyagi és művelődési lehetőségeitől. Így az „autonóm egyén" az önös individualizmus képviselője és eszménye lett. Ebben a feltételrendszerben, végül, a nemzetté válás progresszív folyamata is roppant egyenlőtlenül, súlyos konfliktusok közepette zajlott le. A tőkés érdek, a profitszerző verseny az erősebb nemzetek hegemóniájára, hódításra, gyarmatosításra, a gyengébbek elnyomására: egy új nemzetközi függésrendszer kialakítására — és a nacionalista ellentétek felszítására vezetett.

De hát az ész, a felvilágosodás századának vezérlő csillaga, amely harmonikus evolúciót és boldogságot ígért a feudális barbárság béklyóiból megszabadított emberiségnek, a *Rácio* nem ismerte fel, vagy nem tudta feloldani a félelmesen mélyülő ellentmondásokat? Nem, a *Rácio* saját mindenhatósága bűvöletében hosszú ideig elhitte, hogy a polgári rendszer az ő teremtménye, s nem ő a rendszeré. Elhitte, hogy az egész emberiség szolgálatában hódítja meg a természetet, építi fel minden korok legcsodálatosabb technikai civilizációját, s alig törődött a tudományos felfedezések társadalmi felhasználásával. Aránytalanul többet és eredményesebben foglalkozott az anyag megismerésével, a gép megszerkesztésével, mint magával az emberrel és társas viszonyaival.

Az újkor racionalizmusa objektíve a tőkeviszony újratermelésének eszközévé vált, tehát szükségképpen ennek szolgálatába állította az új rend ésszerűnek és humánusnak tervezett *mechanizmusát* is. A felvilágosodás gondolkodóinak fejében levő eszmény az embertől teremtett és mozgásba hozott gép, az automatikusan működő géprendszer, a célszerűen szervezett üzem volt. A technika és a természettudomány összetalálkozásából kifejlődött mechanizmus azonban, amikor a 19. században működésbe hozták, önálló életre kelt. A gazdaság kezdetben szerény irányító apparátusa egy évszázad alatt óriásira duzzadt, személytelenné és bürokratikussá vált, a termelés egyre hatalmasabb tőkés mammutvállalatokba koncentrálódott. A társadalom fölé kerekedett termelőapparátus aztán a modern civilizáció katasztrófájával fenyegetve követeli fenntartását és bővítését, akárcsak a tőkés versenyben szakadatlanul tökéletesített technika, amely viszont a célszerű társadalmi felhasználás és ellenőrzés képességét teszi kérdésessé.

A tőkés gazdaság gyorsan növekvő igazgatási teendőin túlmenően, a burzsoázia uralmának védelme is az állam erősítését, hatáskörének szakadatlan bővítését követelte. A 19. század racionálisan tökéletesítette az államapparátust, az élet minden területére kiterjesztette gondoskodó, ellenőrző, fegyelmező hatalmát. A modern monopolszervezetekkel összefonódó, imperialista állam — politikai pártjaival és kormányszerveivel együtt — elszemélytelenedik, elbürokratizálódik: félelmetesen elidegenedik a társadalomtól. Nagyvállalat, nagyüzem, hivatal, gazdasági és politikai szervezetek, az állam elbürokratizálódott, abszolutisztikus hatalma: ez a modern mechanizmus nemcsak az óriási többséget nyomja el, hanem az emberiség létfeltételeit, az emberi sors választásának, irányításának lehetőségét is fenyegeti. Bizonyos, hogy a felvilágosodás forradalmi nemzedéke nem így képzelte el, s a liberális polgár sem ilyennek kívánta a világboldogító nagy mechanizmust. Csakhogy a kelepcébe, amelyet

a polgári *Rácio* állított fel a természet és a társadalom ismeretlen, vad erőinek befogására, maga esett bele: a gazdasági növekedés és az állami mindenhatóság foglya lett.

Az újkor első koralkotó tudományos és technikai forradalma ugyanakkor súlyosan — ha nem végzetesen — megbontotta az emberi psziché egyensúlyát. Az értelem, az ismeretanyag gyorsan, megállíthatatlanul fejlődik, az érzelmi és ösztönélet lassan, vontatottan és vonakodva követi; sok helyütt még alig jutott túl a kőkorszak ösztöni vagy a középkor vallásos érzelmi szintjén. Az értelmi és az érzelmi szféra eltávolodásának tárgyiasult vetülete a szédítő szakadék az atomfizikában vagy a világűrben való biztonságos mozgás és a lélek homályában, a társas és a nemzetközi együttélés hatékony normáinak keresésében való tapogatózás között. Az ész és az érzelem diszharmóniája azt a rettenetes alternatívát veti fel, hogy vagy a mindentudó értelem sorvasztja el az érzelmi életet, s a biológiai ember nem lesz képes tovább alkalmazkodni a racionális technika teremtette új természeti feltételekhez, vagy az irracionális ösztönök lázadnak fel, döntik romba a racionális technika alkotásait, tépik szét az amúgy sem biztonságosan szabályozott emberi együttélés racionális-morális normáit.

Hogy a tőkés rendszer a fejlődés roppant lehetőségei mellett magában hordja a katasztrófa alternatíváját is, az már a múlt század derekán felsejlett. A termelőerők kolosszális fejlődését, a gazdaság és a társadalom forradalmi átalakítását, az egész polgári civilizációt kezdettől nyomon követte önmaga árnyéka: a termelőerők, a természeti környezet, az emberi munkaerő példátlan pusztítása, a tömegek nyomora. A gépi civilizáció a civilizáció elgépiesedését, a technika uralma az uralom technikáját tökéletesítette. Az a módszer, ahogy a kapitalizmus a válságait megoldotta, sejtette, hogy újabb, még mélyebb válságokat készít elő. „A fegyverek, amelyekkel a burzsoázia a feudalizmust leterítette ... a burzsoázia ellen fordultak." Csakhogy, fűzi hozzá Marx, a burzsoázia nemcsak a tömegpusztító fegyvereket kovácsolta, hanem megteremtette „azokat a férfiakat is, akik a fegyvereket forgatni fogják — a modern munkásokat, a *proletárokat*".

Az újkor legfontosabb modern vonása, a legújabb korhoz közvetlenül átvezető és korunkig elevenen ható fejleménye a munkásosztály születése és felnövekedése volt. A korai kapitalizmus tudatlan és öntudatlan, a gépek ellen lázadó munkása a 19. század folyamán öntudatos, erős sereggé szerveződött, és a marxi szocializmusban megtalálta a helyzetét és céljait kifejező világnézetet és harci programot. A munkásság szocialista osztályharcában nem pusztán a tőkeviszonyban rejlő alapvető ellentmondás nyilvánult meg, hanem a tőkés rendszer reális ellenalternatívája is jelentkezett, az az erő, amely a tőkés tulajdon tagadásával együtt minden kizsákmányolás megszüntetésére vállalkozott.

Most a munkásosztály fordította az igazságkereső embert, a kutató értelmet, a társadalmi fejlődés törvényeinek megismerését — saját egykori fegyvereit — a burzsoázia ellen. De újakat is kovácsolt magának: a profitnöveléssel a sztrájkot, az elidegenedett hatalommal a tömegmozgalmat, az individualizmussal a kollektivizmus, a nacionalizmussal az internacionalizmus eszméjét állította szembe. A termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló új gazdasági rend, mindenféle szociális, nemzeti és faji elnyomás felszámolása, a függő országok, népek, gyarmatok felszabadítása: egy megszerkesztett, szép, szilárd jövő volt a cél, amelyért a világ proletárjai évtizedeken át küzdöttek, mígnem 1917 őszén, Pétervárott, a cári zsarnokság székhelyén megdöntötték a régi rendet.

Az első világháború kataklizmájában nemcsak a tőkés rend omlott össze a hatalmas orosz birodalom területén, hanem az újkor, a polgárság klasszikus kora is elmerült. 1917 novembere újabb történelmi határkő: innen számítjuk a legújabb kor kezdetét. Az orosz szocialista forradalomba ismét egy évszázad részfolyamai, igazságkereső mozgalmai torkollottak, benne érlelődött koralkotó tetté az előkészítők és előfutárok nemzedékeinek öröksége.

Korunk, e zaklatott század, a fejlődés gyorsuló ütemében és eredményeiben néhány évtized alatt túlszárnyalta szülőjét, az újkort. Az, ami a 19. század közepén szédületes tempónak és kolosszális termelő tevékenységnek látszott, száz év múlva már kényelmes-komótos életritmusnak, a tudományos technikai forradalom gyerekkorának bizonyult. És századunk utolsó negyedéből visszatekintve úgy látjuk: a legújabb kor már eddig többet, kolosszálisabbat alkotott, mint az összes letűnt nemzedék együttvéve. És itt nemcsak az élet ritmusáról, nemcsak a mennyiségi mutatókkal mérhető fejlődésről van szó. A legújabb kor gyökeresebben felforgatta a társadalmi viszonyokat, mélyrehatóbban átalakította százmilliók életmódját, műveltségét, átformálta a világ földrajzi és politikai térképét, mint a megelőző századok.

A vesztfáliai békekötés idején, 1648-ban a két polgári hídfőt, Hollandiát és Angliát kivéve, Európában mindenütt feudális dinasztiák uralkodtak, ők osztották szét a földet és az alattvalókat egymás között. A világ közepe Párizs volt, a Bourbonok udvara, a kultúra centruma, majd a forradalom fővárosa. A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus idején, 1815-ben a polgári hídfő kiszélesedett Nyugaton, a felnőtt Amerika is az önállóság útjára lépett, de a kontinens térképét még mindig a fejedelmek rajzolták, a történelem fő színtere

még Európa volt. Ázsia lassan mozgott, évszázadokkal mérte az időt, Afrika a modern civilizációtól szűz mozdulatlanságban vesztegelt. Száz év múlva, 1919-ben, a versailles-i békekonferencián már nem voltak fejedelmek. A monarchiák Európájának helyét a nemzetek Európája foglalta el. S közülük a leghatalmasabbak, a győztesek osztották fel a földet, világméretű gyarmatbirodalommá tágítva Nyugat-Európát és az Egyesült Államokat. De akkor Ázsia jó része már forrongott, Afrika felébredt, s a földabrosz egyhatodán vörös színnel jelöltek meg egy új államot. A legújabb kor fél évszázada ezt a térképet is alaposan átrajzolta: a vörös szín több mint kétszeresére bővült, behatolt Ázsia legnagyobb birodalmába, megjelent az amerikai földrészen. A gyarmatok és „protektorátusok" is új színt, új nevet, alkotmányt, önálló nemzetközi státuszt nyertek. Európa, a földrészek egyike, lassan a történelem mellékszínterévé csendesedik.

A térkép új határvonalai, új színei azonban csupán a korszakos változások nemzetközileg elismert és földrajzilag rögzített végeredményeit jelzik. Mögöttük az elmúlt száz év forradalmi átalakulása: az egységes, de egyenlőtlenül megosztott tőkés világrendszer felbomlása, új társadalmi és állami rendszerek születése rejlik.

1848 júniusában Párizs proletár-barikádjait, az általános forrongástól felzaklatott munkanélküliek „kilengését" a burzsoázia néhány üteggel lövette szét. 1871 tavaszát, amikor a Montmartre ágyúi ellene fordultak, és Párizs kikiáltotta a Kommünt, az első szocialista köztársaságot, már véresen komolyan vette és torolta meg. A munkásosztály eltemette halottait, a burzsoázia a halottak emlékét, saját vereségének és bosszújának szégyenét, hogy aztán a békés századvég, a *belle époque* derűjében a kellemetlen, de múló epizódok közé süllyessze. Fél évszázad sem telt el, és a Szajna-parti Kommün a Néva partján támadt fel. S az ötvenedik évfordulót, 1921-ben, a párizsi veteránok a fiatal, győztes szovjet nemzedékkel együtt ünnepelték Moszkvában.

A múlt század közepén a mandzsu dinasztia és a kínai hűbérurak Mennyei Birodalmát másfél évtizeden át a tajpingok parasztháborúja rázta meg. 1857-ben angol és francia intervenciós sereg nyomult az országba, elfoglalta Pekinget, és egyenlőtlen szerződést diktálva feltörte Kína lezárt kapuit a gyarmatosítók előtt. A századfordulón az „Igazság és Béke Ökle" titkos társaság vezetésével újabb forradalom tört ki a korrupt feudális rend és a külföldi elnyomás ellen. A „bokszer-lázadást" az összefogott imperialisták korszerű tüzérséggel likvidálták. A kellemetlen, de távoli epizód végére a pekingi jegyzőkönyv tett pontot, amelyben már tizenegy hatalom osztozott a zsákmányon. Fél évszázad sem telt el, és 1949 októberében ugyanott, Pekingben, kikiáltották a Kínai Népköztársaságot.

A múlt század közepén, az ötvenes években angolellenes szabadságmozgalom lángolt fel Indiában. Az angol gyarmati hadsereg nehezen győrte le a „szipoj-felkelést", de aztán alapos tisztogatást végzett. 1857-ben kifosztották, és lerombolták Delhit. A vezéreket ágyúhoz kötözve lövették darabokra. Helyzet, hangulat, megtorlás nem változott a századelő megújuló felkeléseiben sem, legfeljebb ritkábban használtak ágyút, az önkormányzat harcosait börtönbe zárták. Nem telt el egy fél évszázad sem, és 1947 augusztusában, az egykor porrá rombolt Delhiben ünnepelték az önálló India megalakulását.

A múlt század derekán, az ötvenes években fedezte fel a Zambézi, a Viktória- és a Nyasza-tó vidékét, járta be Ugandát, Kenyát, Tanganyikát Livingstone. A humánus kutató felfedezéseit a tőke aknázta ki: a fekete Afrika meghódítása a század nagy üzlete volt. A gyarmati imperializmus modern rabszolgaságot vezetett be, vagy konzerválta a primitív törzsi viszonyokat, az őskori életformát a tőkés civilizáció e hatalmas rezervátumában. Egy évszázad sem telt el, és fekete Afrika önálló államainak képviselői elfoglalták helyüket az Egyesült Nemzetek Szervezetében, egy új világrend kísérletezői, építői sorában.

Mi hát a történelmien új a legújabb kor fél évszázadában? Láttuk, nem pusztán az élet ritmusának felgyorsulása, a közlekedés és a hírközlés világméretű forradalma, nemcsak földrészek, régiók térképének gyakori „tektonikus" mozgása, hanem egy *új világrend* keletkezése. Korunkban vált a *szocializmus* ősi vágyból, eszméből és mozgalomból társadalmi-állami valósággá, majd koralkotó *világrendszerré*. Korunkban váltak a néma gyarmatok hadszíntérré és a harcmezők új államok szülőföldjévé. Szemünk láttára születnek törzsekből népek, népekből nemzetek, formálódik a frissen felszabadult országok *harmadik világa*. E két új világ születésével párhuzamosan zsugorodik, bomlik a hatvan éve még egységes tőkés világrendszer; a gyenge pontokon erőszakkal, fasizmussal, militarista diktatúrákkal próbálja elhárítani, a gazdagabb és rugalmasabb rendszerű országokban a kapitalizmus belső tartalékainak kihasználásával, a termelés és a társadalomigazgatás technikájának fejlesztésével ellensúlyozza a hanyatlást.

Korunk, akárcsak az újkor első szakasza, átmeneti kor, amelyben két különböző társadalmi rendszer — és régebbi formációk kövületei —, más törvényű világok élnek harcban, versenyben, szakadatlan kölcsönhatásban egymás mellett. S amint egykoron, az angol forradalom utáni százötven évben a feudális monarchiákban is volt fejlődési, alkalmazkodási lehetőség, a sokkal rugalmasabb kapitalizmus korunkban még nagy technikai felkészültséggel, erőforrásokkal, alkalmazkodási készséggel rendelkezik.

Bármennyire világosan bontakozik is már a fejlődés fő iránya, a megvalósulás konkrét formái, alternatívái még eldöntetlenek. A döntés — a döntések hosszú lánca — egy világméretű társadalmi-politikai harc eredményeitől függ, és nem utolsó sorban attól, hogy merre tart, hova csatlakozik a harmadik világ.

A legújabb kor átmeneti szakasz a szocialista világ fejlődésében is. A hosszú feudális és a rövid tőkés múlt maradványait eltakarítván, országainak egyszerre kellett a korszerű mezőgazdaságot és ipart megteremteniök, és az idegekbe ivódott szegénységet, az analfabetizmust, egy prekapitalista életforma nyomorúságát megszüntetniök. Ennek elengedhetetlen feltétele egy racionálisan, tervszerűen működő gazdaság, a termelékenység állandó növelése, rendező elve pedig a *hatékonyság* lett. Csakhogy a hatékonyság a polgári értékrendszerben a szerzéssel, a tulajdonnal, az egyéni érvényesüléssel fonódott össze, és ez az örökölt s a tőkés környezet révén elevenen ható értékrendszer a jelenkorban is erősen befolyásolja a tömegek tudatát és érdekmotivációját. A szocialista világ egyik gondja a magas fokú hatékonyság egyéni ösztönzőinek egy szocialista értékrendszerbe való beépítése; általánosabban: az anyagi és szellemi felemelkedés során tömegesen formálódó autonóm egyének igényeinek egy *kollektív* érdek- és értékrendszer keretében való kielégítése.

Az elmaradt agrárországok gazdasági korszerűsítése és kulturális felemelése, a szocializmus építése a két világrendszer szakadatlan küzdelme közepette az állam erősítését, a védelmi és igazgatási apparátus bővítését, differenciálását, újabb területekre való kiterjesztését követelte meg. Az államigazgatás külön „szakmává" fejlődése, megnövekedett rendelkezési és döntési hatásköre azonban a bürokrácia elburjánzásának, öncélúvá — a társadalomtól elszakadt és fölébe kerekedett mechanizmussá — válásának veszélyét rejti magában. A szocialista világ másik belső gondja egy hatékonyan működő igazgatási apparátus és egy ugyancsak hatékony társadalmi ellenőrzés egyensúlyának megteremtése.

A jelenkor átmeneti jellege továbbá a harmadik világ fejlődési zavaraiból, ellentmondásaiból is fakad. Ezek az országok, amelyek közvetlenül a prehistorikumból vagy egy megkövesedett feudalizmusból léptek a legújabb kori civilizációba, az önálló államiság anyagi, társadalmi és kulturális gondjaival küszködnek. Sokuknak elsődleges gondja még az éhínség, a járványok leküzdése, a rendszeres gazdasági növekedés megindítása, amit népességük robbanásszerű szaporodása akadályoz. Amíg a fejlett ipari országokban a természetes szaporodás visszaesése, az elmaradott területeken a túlnépesedés árnyékolja be a jövőt. Valamennyi fejlődő ország közös gondja a gyorsított ütemű felzárkózást, gazdasági korszerűsítést és művelődést szolgáló, az önállóságot és a felemelkedést együttesen biztosító állami-társadalmi rend kikísérletezése.

Átmeneti kor? Megújulás — a hozzá vezető út zavaraival, ellentmondásaival? Sok ilyen átmenet volt már a történelemben, alkalmasint több, mint amennyi megállapodott, stabil korszak. Legtöbbször a fejlődés fő tendenciája sem volt belátható, és a jövőt nem számítógépes futurológusok, hanem látomásos próféták jövendölték. Korunk mégis két súlyos robbanásveszélyben különbözik minden korábbi átmenettől: a túlnépesedés és az atombomba fenyegetésében. Ilyenformán egy új világrend: a termelőerők fejlesztését és elosztását racionálisan megtervező, az elnyomásmentes fejlődés lehetőségét minden ember, nép, nemzet számára egyenlően biztosító, a társadalmi együttélés új magatartásnormáit általánosító demokratikus szocializmus nemcsak az emberiség továbbfejlődésének, de puszta fennmaradásának is alapfeltétele.

Vajon képes lesz-e leküzdeni az akadályokat az ész? Az ész, amely a világ nagy részén a profitra orientált érdek- és a hatékonyságot bálványozó értékrendszer segítője, az önmaga által konstruált mechanizmus foglya? Az ész, amely a világ még nagyobb részén elszakadt a robbanásszerű változásokhoz lassan alkalmazkodó biológiai adottságoktól és irracionális beidegzettségeitől? Vajon szabályozni tudja-e az évezredes hagyományoktól és elmaradottságtól megszabott demográfiai folyamatokat? És kormányozni tudja-e az atombombának parancsoló idegeket, ha a megosztott világ konfliktusai, az imperializmus belső ellentmondásai végletesen kiéleződnek? A választ a jelenkor s az ezredforduló nemzedékének kell megadnia.

Végtére az ember maga formálja történelmét.

Az új- és legújabbkori történelem problémáiról, a kapitalizmustól elindított gyorsuló fejlődés kettős tendenciájáról, s a korunkban szorongatóvá éleződött alternatívájáról szóltunk: a történelem *problémáiról*. De hát lehet-e problémákat képekben ábrázolni, lehet-e a történelem sajátos dimenzióját, az időbeli folyamatot az egyszerivel és esetlegessel: a képpel érzékeltetni?

A *Világtörténet képekben* szerzői a munka kezdetén feltették maguknak e kérdést, s az első kötet bevezetője korrektül rámutatott a műfaji korlátokra: a képes krónikának le kell mondania a verbális magyarázatról, a logikai szálra felfűzött oknyomozásról, a részfolyamatok elemzéséről és az összfolyamat rendszerezéséről. A bevezető nyíltan megvallotta: minden képes ábrázolás bizonyos fokig egyszerűsíti, és szegényíti a történelmi valóságot. Mégis, minden kornak voltak képes krónikái, és minden korban megvolt a létjogosultságuk. A pil-

lanat képi rögzítése, a jelenség képszerű jellemzése ugyanis *láttat* és *érzékeltet*, élményt nyújt és érzelmet kelt, s ezáltal — ezt a televízió fénykorában nem kell magyarázni — a megismerésnek a verbális megértetésnél nem kisebb értékű és hatású mechanizmusát mozgatja. A tömeges halmazok, az ismétlődő jelenségek jellegzetes megjelenítése, kiváltképp a tipikusat művészi erővel megragadó alkotások ugyanis a vizuális élmény és az általa elindított képi asszociációk révén gyakran többet, kerekebbet, átélhetőbbet mondanak el egy jelenségről, egy korról és emberéről, mint a pragmatikus magyarázat. A módszeresen kifejtett tudományos ismeretek hiányáért, úgy vélték az első kötet szerzői, a képi érzékeltetés és élmény kárpótolhatja az olvasót.

Nos, e feltevést a gyakorlat igazolta: az első kötet sikert aratott, mi több, eredményesnek bizonyult. Indokolt tehát, hogy a válogatás és érzékeltetés hasonló módszereit kövessük a második kötetben is, figyelembe véve a forrásanyag megváltozásában rejlő új lehetőségeket. Az újkor technikai forradalma persze a történeti dokumentáció képi forrásanyagát is alaposan megváltoztatta. A nagy találmány, a *fénykép* lehetővé tette a mindenütt és bármikor való jelenlétet, a világszenzációkról és a köznapi dolgokról, a világhírességekről és az egyszerű emberekről való élethű tájékoztatást, a gyors és olcsó képes híradók elterjedését. Igaz, a fénykép — köznapi funkciójánál fogva — többnyire jóval elmarad a festő vagy a szobrász lényeglátó ábrázolásának művészi hitelétől, de e fogyatékosságot történeti szempontból sokban ellensúlyozza dokumentatív hitelessége és információgazdagsága. A forrásanyag másik minőségi változása a *sajtónak* köszönhető. Az újságok, képeslapok illusztrációi, grafikái, a mind tökéletesebb technikai eljárással készített képmásolatok és színes műmellékletek az új- és legújabbkori sajtót olyan kincsesbányává varázsolják, amelynek anyaga sohasem merül ki. Művészi hatását tekintve, igaz, ez a képanyag is csekélyebb értékű az ó- és középkori műalkotásoknál, de történeti szempontból felbecsülhetetlen forrásértékű.

A fényképnek és a sajtó-képanyagnak mint történeti forrásnak két „jótulajdonsága" van. Egyrészt mentesíti a történészt az „ami megmaradt" esetlegességétől, másrészt tájékoztató funkciója következtében tárgyát a maga köznapi érzékelhetőségében örökíti meg, s az „értelmezést" a történészre hagyja. Az új- és legújabbkori képanyag jobbadán a válogatást, az elrendezést, a folyamatosság képszerű érzékeltetését, tehát valóban történészi feladatot hárít a feldolgozóra. És itt a másik nagy találmány, a *film* és leszármazói segítőtársul: a film, amely a fénykép dokumentatív hitelességét a történés időbeliségével és a művészi ábrázolás vizuális élményével egyesíti. A kötet szerzői, ahol a téma megkívánta és az anyag megengedte, nagy forradalmak, világháborúk bemutatásánál, éltek is a folyamatosság filmszerű érzékeltetésének eszközeivel.

A modern technika csodálatos vívmányai rendelkezésünkre állnak abban, hogy még élményszerűbben érzékeltethessük a történelem drámaiságát, felkelthessük az olvasók érdeklődését a végtelen emberi színjáték korábbi felvonásai iránt. A történelemnek az a nagy erőssége, írta a jeles francia történész, *Marc Bloch*, hogy érdekes. „Az emberi cselekvés látványa ugyanis... ami a történelem sajátos tárgya, mindennél alkalmasabb arra, hogy az ember képzeletét megragadja." Vele egyetértésben úgy véltük, a történetírásnak nem szabad szégyellnie, hogy fantáziaébresztő és szórakoztató, még a játékosságot sem, ha ezzel fel tudja idézni a történelem drámaiságát. Csak nem maradhat meg a látvány, az esemény — a kaland — puszta érzékeltetésénél, hanem törekednie kell a mögötte rejlő mozgató erők, mélyebb összefüggések felmutatására is. Különösen ilyen vállalkozásnál, mint a jelenlegi munka, amely több mint a szórakoztató képes album: a világtörténelmi *kézikönyv*, sőt az oktatási segédanyag szerepét is betölti.

Kötetünk, a műfaj szabályait megtartva nem törekedhetett módszeres, minden fontosabb eseményt bemutató teljességre, de azért a korunkhoz elvezető három évszázad fő tendenciáit, problémáit jelezni kívánja. Az érdeklődés felkeltésén túl az értelemhez is kíván szólni. Marc Bloch írta 1942-ben, nem sokkal halála előtt, fent idézett tanulmányában: „Olyan korban, amely eljutott az atomfizikához és kezdi már kifürkészni a világűr titkait, a mi szegény világunkban, amely, bármilyen jogosan büszke is tudományára, mégsem tud magának egy kis boldogságot nyújtani, a történelem tanulmányozása... bizonyára megérdemelné, hogy értelmetlen, már-már bűnös erőpazarlásként bélyegezzük meg, ha csak annyira telne tőle, hogy kissé reálisabb színben tüntesse fel időtöltéseink egyikét."

A történelemnek, még ha a hajdani krónikák kései, atomkori utódaként képes illusztrációk formájában beszéli is el önmagát, nem szabad megszűnnie figyelmeztetni az olvasót: *az ember maga formálja történelmét.*

HANÁK PÉTER

ÚJKOR

BEVEZETÉS

AZ ÚJKOR KORSZAKAI

Amint a kötet bevezetőjében említettük, az *újkort* 1640-től, az angol forradalomtól 1917 novemberéig, az oroszországi szocialista forradalomig számítjuk. A kor alapvető gazdasági-társadalmi folyamatát a kapitalizmus kialakulása, uralkodó formációvá és világrendszerré válása, majd kezdődő hanyatlása alkotja. Ennek megfelelően történetírásunk az újkort három nagy korszakra tagolja. Az angol forradalomtól az 1789. évi francia forradalomig terjedő első korszakban a kapitalizmus még a gyáripar előtti, kezdeti szakaszában van. A főszerepet a kereskedelmi tőke játssza, a legfejlettebb üzemforma a manufaktúra. A polgári tulajdonon alapuló új társadalom és állam csak Hollandiában és Angliában vált politikailag és jogilag biztosított új formációvá.

A második korszakot két forradalom nyitja meg: a *francia polgári* forradalom és az *ipari forradalom*. Az előbbi az új rend politikai győzelmét véglegesíti, az utóbbi a kapitalizmus fejlettebb, indusztriális szakaszát alapozza meg. E kettős forradalom hatása nyugatról keletre végigvonul Európán, gyökeresen átalakítja az öreg kontinenst és az amerikai földrész zömét. A korszakot a polgári államrend európai megszilárdulása, Amerikában a rabszolgaságot eltörlő polgárháború zárja le. A harmadik korszak nyitánya, a *Párizsi Kommün* már a legújabb kor fő témáját szólaltatja meg. Az első proletár állam a porosz—francia hatalmi háború idején, a háború, a burzsoázia és a nacionalizmus tagadásaként született meg. Leverését hosszú békekorszak követi. „A Nyugat végzett a polgári forradalmakkal. A Kelet még nem érett meg rájuk" — írta Lenin. A 19. század utolsó harmadában minden korábbit túlszárnyalva fejlődik a technika, a tudomány, az iparosodás, mintha most virágzanék ki teljes pompájában az európai civilizáció. Ezt a virágkort azonban az imperializmus emberellenes hatalmai árnyékolják be.

A 20. század elején Oroszországban tör ki a vihar. Az 1905. évi forradalom és nyomában az iráni, a török és a kínai forradalom jelzi a Kelet ébredését. Az imperialisták közötti feszültség is mind gyakrabban felszikrázik, hogy aztán az 1912—13. évi balkáni főpróba után fellobbantsa az első világháborút, amellyel nemcsak egy kor és egy század zárult le, de a tőkés rendszer is bomlásnak indult.

A KAPITALIZMUS KIALAKULÁSA

A KLASSZIKUS MODELL: ANGLIA

1649. január 29-én Stuart Károlyt, „a zsarnokot, az árulót, a gyilkost, a nemzet és a haza ellenségét" halálra ítélték. A népszuverenitás elve alapján, a nemzet nevében hozott ítélet bizonyára nevezetes esemény a kor politikai és alkotmányjogi történetében. De nem emiatt tekintjük korfordulónak az angol forradalmat. A holland tartományok is a népfelség és a nemzeti szuverenitás jegyében vívták meg győztes forradalmukat és szabadságharcukat a 16—17. század fordulóján. Mégis, Hollandiát csak előzménynek tekintjük. Nem csupán azért, mert kis ország volt, és politikai befolyása szűk körre terjedt, hiszen a 17. századi Anglia sem tartozott a világbirodalmak közé. Jelentősége abban különbözik Hollandiáétól, hogy nem csupán előkészítője volt egy új világrendnek, hanem klasszikus modellje is: forradalma mozdította ki a kapitalizmus fejlődését egy zsákutca felé tartó megtorpanásból.

Az angol forradalom egy fejlődési zavarokkal, súlyos válságokkal küszködő átmeneti korszak mélypontján robbant ki. A 17. század első felében az előző század nagy gazdasági fellendülése és terjeszkedése megtorpant. Európa országaira évtizedekig gazdasági válság, infláció nehezedett, a termelés s a forgalom alláhanyatlott. A feudális állam és nemesség adóemeléshez, kényszereszközökhöz folyamodott megcsappant jövedelmeinek pótlására, és ellentámadásba lendült az egész polgárosodás ellen. Az 1620-as évektől kezdve Európa a harmincéves háború, a belvillongások, a népi felkelések és főúri összeesküvések zavaraiba süllyedt. A válság következtében a német birodalom megrokkant, fejedelemségekre hullott, Kelet- és Közép-Európában a jobbágyság új változata konszolidálódott. A válságból Franciaországban a királyi abszolutizmus, Angliában viszont az alkotmányos polgári állam került ki győztesen.

Miért éppen Anglia találta meg elsőnek a *modern* megoldást, amely a kapitalizmus klasszikus korába vezetett át? A válasz kulcsa az, hogy mi volt a 17. századi gazdasági megtorpanás és tartós válság alapja.

Bizonyára hozzájárult ehhez az infláció, az „árforradalom", ehhez pedig az Újvilágban zsákmányolt nemesfém beáramlása. A fő kereskedelmi utak áthelyeződését az Atlanti-óceán partjaira és ezzel szoros kapcsolatban a bors és a selyem helyébe lépő cukor és posztó uralmát a Földközi- és a Balti-tenger vidéke, a délnémet városok, közvetve pedig egész Közép- és Kelet-Európa megsínylette. Ezek azonban részleges okok voltak, és a fejlődést meghatározó fontos területeken alig érvényesültek. Az egyidejű nyugat-európai hanyatlás arra vall, hogy a tőkés árutermelés expanziója a korai kapitalizmus feltételeinek elégtelensége miatt rekedt meg.

A 16. századi fellendülés főszereplője és fő haszonélvezője, a *kereskedelmi tőke*, képes volt hatalmas vagyonok felhalmozására és a kéziipari tömegtermelés növelésére, de jól alkalmazkodott a feudális környezethez. A kereskedelmi tőke „önmagában véve — mondja Marx — nem forradalmasítja a régi termelési módot, sőt azt inkább konzerválja, és mint a maga előfeltételét megtartja". Ha csupán rátelepszik a falura, csupán kihasználja a feudális viszonyok közepette elszegényedett agrárnépesség munkaerőfeleslegét, anélkül hogy a mezőgazdaság termelési módját átalakítaná, akkor a stagnáló vagy lassan fejlődő mezőgazdaság a kapitalizmus kifejlődésének, a tőkés iparosodás kibontakozásának akadályává válik.

Nos, Európa a 17. század első felében érkezett abba a kritikus szakaszba, amikor a tőkés kereskedelem és iparosodás a hagyományos mezőgazdaság korlátaiba ütközött. A kivétel, amely a jövő szabálya lett, Hollandia és főként Anglia volt.

Angliában a kapitalizmus már jóval korábban behatolt a mezőgazdaságba, elsősorban a polgárosodó „új nemesség" tőkés vállalkozásai, részint a kereskedelmi tőke bérgazdaságai keretében. A széles körű mezőgazdasági árutermelés megteremtette az egymást kölcsönösen erősítő városi és falusi kapitalizmus gazdasági és társadalmi feltételeit. Így, a 17. századi válságzónába érve, Angliában már kialakult az a társadalmi erő, amely le tudta rombolni a feudális korlátokat. Ezért válhatott Anglia a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet egy kritikus pontján az újkori kapitalizmus járható útjának megalapozójává és *klasszikus modelljévé*.

Az angol forradalom történelmi jelentősége abban áll, hogy visszafordíthatatlanná tette a tőkés növekedés és a polgári társadalomfejlődés folyamatát. A tőke szabad mozgása a mezőgazdasági termelés technikájának fokozatos átalakítását indította el, a 18. században kibontakozott agrárforradalom pedig megteremtette a gépi nagyipar élelmiszer- és nyersanyagbázisát, munkaerő- és árupiacát.

A FEUDÁLIS VILÁG BOMLÁSA

Európa nyugati területein tartósnak bizonyult a válság. Az egész 17. századon át végihúzódott a manufakturális ipari termelés és a középkori technikában megrekedt, vontatottan fejlődő mezőgazdaság ellentmondásos együttélése. A válságot a kontinens legtöbb országában a megerősödött *fejedelmi abszolutizmus* küzdötte le. Klasszikus példaképe Franciaország: XIV. Lajos állama volt.

A francia abszolutizmus igyekezett a tőkefelhalmozást a központosított állam apparátusának bővítésére felhasználni. Támogatta, sőt maga kezdeményezte az iparosítást, a manufaktúrákat, a gyarmatosítást és a külkereskedelmi társaságokat. Colbert miniszter gazdaságpolitikája — a kereskedelmi mérleg javítására irányuló *merkantilizmus* — a polgárság érdekeit is szolgálta, éppúgy, mint ahogy a kor legtökéletesebb államapparátusa, szakszerűen képzett és szakágakra tagolt bürokráciája jelentősen hozzájárult az ország területi és gazdasági egységesítéséhez. Ez az állam ugyanakkor a feudális rendszer konzerválásának bázisa is volt, ezért a polgárosodás egész folyamatát megpróbálta a hagyományos gazdaság és társadalom kereteibe beilleszteni. Ily módon azonban magasabb szinten reprodukálta azt a válságot, amelynek spontán gazdasági zavarait maga segített korábban leküzdeni. A „Napkirály" fénykora már a 17. század végén leáldozott.

A 18. század folyamán a kapitalizmus Nyugat-Európa feudális államaiban új erőre kapott, bizonyos fokig a mezőgazdaságba is behatolt. Az erősödő burzsoázia öntudatos elemeinek eszménye már

nem a hivatal és a birtok, tehát az úri rendbe emelkedés feudális útja volt, hanem a felszabadulás a nemesi uralom alól. A polgári emancipáció győztes harcának első színtere a tudomány és a kultúra, világnézete *a felvilágosodás*. Az eszmei gyökerek a Baconnal kezdődő angol materialista filozófiára, a megelőző évszázad természettudományos eredményeire, Descartes mechanisztikus fizikai elméletére és racionális elemző módszerére nyúlnak vissza. Közvetlen forrása azonban a cartesiánus gondolatrendszert meghaladó newtoni fizikai világkép és Locke materializmusa volt. A kor tudományosságát mindenekelőtt a vallási dogmáktól megszabadult szellem természet iránti érdeklődése, kutató-kísérletező szenvedélye és megfigyelő-rendszerező alaposság jellemzi. Az érdeklődés középpontjában továbbra is a fizika, a csillagászat áll, de ez a kor inspirálja az első nagy növény- és állattani rendszerezéseket, a kémia és a földtan alapvetését, a politikai közgazdaságtan, a szociológia és a modern történetírás megalapozó munkálatait. A tudomány szükségletei — és divatja — hozzák létre a maradandó nagy gyűjteményeket, múzeumokat, ekkor alapítják egymás után a tudományos akadémiákat és a kísérleti laboratóriumokat.

A felvilágosodás filozófusainak többsége materialista: a természeti jelenségeket az anyag mozgásformáinak tekintik, bennük az ok-okozat összefüggést, a véletlent nem tűrő szükségszerűség érvényesülését állapítják meg. A természetet mint egy csodálatos „mechanizmust" törvények szabályozzák — írja Montesquieu. „A legszélesebb értelemben véve, a törvények a dolgok lényegéből következő szükségszerű viszonyok, és minden létezőnek megvannak a maga törvényei." Ettől a felismeréstől egyenes út vezet az állami törvény fogalmának újraértelmezéséhez. Az ember alkotta — pozitív — törvényeknek összhangban kell állniok a természeti törvényekkel, különben zavar, baj, elnyomás, igazságtalanság uralkodik el a társadalomban. Íme, a társadalmi egyenlőség és a társadalmi szerződés gondolatának filozófiai megalapozása, a feudalizmus egész intézményrendszerének a természeti törvény és a belőle levezetett természeti jog alapján való elvetése.

És ugyanebben a gondolatban rejlik egyúttal a felvilágosodás materializmusának mechanikus merevsége is: a társadalomban és az emberi pszichében is, úgy vélik, a fizikai törvények érvényesülnek. De hát ki ismeri fel a természeti törvényeket, és ki állapítja meg, hogy összhangban vannak-e az állam pozitív törvényeivel? A filozófus, az emberi szellem, végső soron az ész, amely a történelem menetét is irányítja.

A felvilágosodás filozófusai propagandisták, lázítók is voltak. Szenvedélyes hévvel támadták a sötétség fészkét, az egyházat, a tételes vallásokat. Velük a természettudományos gondolkodást és az okozati összefüggés szálára felfűzött, racionális történelemszemléletet állították szembe. Értelmetlennek, *tehát* a „természeti törvénnyel" ellentétesnek tartották a feudális viszonyokat és az abszolút államot, a régi rendet azonban az uralkodók vagy a törvényhozók meggyőzése révén kívánták egy új, „ésszerű" társadalommal felcserélni.

A felvilágosodás eszméi és a tudomány eredményei élénk visszhangot keltettek Dél-, Közép- és Kelet-Európa művelt köreiben — eljutottak a fejedelmi udvarokba is. Európa e nagy régiói jóval elmaradottabbak voltak a nyugatiaknál. Amíg ott a feudalizmus a 18. században gyors ütemben bomlott, itt még szilárdnak bizonyult. Nyugaton a feudális munka- és terményjáradékot fokozatosan a pénzjáradék szorította ki, előrehaladt a tőkefelhalmozás, a városiasodás, a manufaktúra-termelés, Kelet- és Közép-Európában viszont a pénzjáradék szorult vissza, a robot és a roboton alapuló, majorsági gazdálkodás vált uralkodóvá. A 17. századi válság Kelet- és Közép-Európában nem a bomlás, hanem a *kései feudalizmus* korszakát nyitotta meg, amely nemcsak a mezőgazdaságban tartósította a jobbágyságot, hanem az iparban is konzerválta a céhes kézművességet s a városiasodás alacsony szintjét.

Az áruk és eszmék cseréje a 18. század derekán ebben a régióban is elősegítette a változásokat. Az abszolutizmus — jórészt francia példára — itt is megpróbálta a tőkés árutermelés hasznát a maga javára fordítani. Nem zárkózott el a felvilágosodás reformeszméi elől sem. A „felvilágosult abszolutizmus" merkantilista gazdaságpolitikával, az igazgatás és az oktatásügy reformjával, a „közjó" érdekét szolgáló szociálpolitikával megkísérelte a rendszer korszerűsítését, anélkül hogy a feudális tulajdonviszonyok és az abszolutizmus alapjait megbolygatta volna. A kapitalizmus ipari és eszmei csempészárui ebben a korszakban Ázsiába még alig hatoltak be, de azért a nagy, lezárt feudális birodalmakban is fejlődött lassan, nehézkesen a termelés és a forgalom. Amerika viszont a nyugat-európai gyarmatosítók példáját követte, olyannyira, hogy a korszak végére Anglia 13 észak-amerikai gyarmata, az Újvilág első polgári állama, kivívta függetlenségét.

A POLGÁRI REND GYŐZELME, FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA

AZ IPARI FORRADALOM

Az ipari forradalom nem a gépek feltalálásával kezdődött, hanem a hagyományos társadalom felbomlásával és profitra orientált üzemszerű szervezésével, amint a gyár ősformája is előbb jött létre, mint maga a gép. A manufaktúrában, a szokásszerűséget és a szakmai tapasztalatot célszerűen megszervező üzemformában nevelődött a részműveletekre begyakorolt munkás, itt specializálódott a szerszám, itt tagolódott mechanikusan végezhető mozdulatokra a késztermékét előállító bonyolult munkafolyamat, olyan elemi mozdulatokra, amelyeket aztán valóban gépiesíteni lehetett.

Részműveletekre bontott munkafolyamat és üzemszerű kooperáció azonban már a korábbi századokban is létezett, mégis a céhes műhely, illetve a manufaktúra maradt az uralkodó üzemforma mindaddig, amíg a kéziipar technikájára alapozott tömegtermelés ki tudta elégíteni a szűkebb piaci körzet szükségleteit. A piacok azonban a 16. század óta dinamikusan bővültek, s a szükségletek szétfeszítették a kéziipari tömegtermelés szűkös kereteit. Különösen nagy, növekvő kereslet alakult ki a textíliák, ezeken belül az olcsó pamutáruk iránt. A 18. század elején főként a nagyobb műgondot igénylő fonásnál szűkült össze a termelési kapacitás. Lancashireben, az angol textilipar hazájában megindult a fonógép kikísérletezése. Ácsok, borbélyok, takácsok, ezermesterek szerkesztették az első gépeket. Több találmány kombinációjából született meg az első automatizált, üzemképes fonógép, a mai szelfaktor őse.

A fonógép természetesen megkövetelte a lemaradó szövés gépesítését. Az első gépeket újabbak, utódok és rokonok számos nemzedéke követte. Mindezek az anyagot és munkafolyamatot jól ismerő, egyszerű kézművesmesterek könnyen előállítható és kezelhető találmányai voltak. A korszakos fordulatot *Watt gőzgépe* jelentette. Ezzel teremtődött meg a gépi nagyipar egyenletes, bárhol működtethető energetikai bázisa, és benne párosult először a kézműves mesterségbeli szakértelem, a *techné* a modern természettudománnyal. A munkagép és a gőzgép az újkor jellegzetes alkotása; a tőkés gazdasági ösztönzés, a polgári társadalomrétegeződés és a modern tudomány fejlődésvonalai találkoztak és tárgyiasultak benne.

Az első munkagépekkel és az automatizált erőgéppel aztán adva volt az indíték, amelynek következményei — írta Engels — végtelenek. „Miután az előnyösen alkalmazott mechanikai segédeszközök példája egyszer adva van, ezt idővel valamennyi iparág utánozza... A pamutipar forradalmának szükségképpen az egész ipar forradalma volt a következménye." Természetes, hogy a gépek gyártása a vasipar technikai átalakítását, a modern kohászatot és fémmegmunkálást, a szerszámgépgyártást vonta maga után, amint a gyáripar kifejlődése szükségképpen a közlekedés forradalmasítását követelte meg.

Az új erőgép és a munkagép kombinációjából, illetve a specializált munkagépek célszerűen elrendezett kooperációjából megszületett a géprendszer, a gyár, több gyárból a gyárkombinát, s ezeknek országos vagy regionális kooperációjából a *modern ipari kapitalizmus*. Mindez a hatalmas átalakulás Nyugat- és Közép-Európában néhány évtized alatt, valóban forradalmi módon és ütemben zajlott le. Kérdés, mindmáig sokat vitatott, vajon csupán technikai, csupán gazdasági átalakulásról volt-e szó? Úgy véljük: nem. Láttuk, magát a technikai újítást már megelőzte a társadalom üzemszerű átszervezése, és kezdettől feltétele, ösztönzője volt a piacok dinamikus bővülése, a kapitalizmus profittermő mechanizmusa. A technikai forradalmat: a gép — géprendszer — gyár — gyárkombinát folyamatot pedig az újkori polgári társadalom strukturális átalakulása, az ipari burzsoázia és a proletariátus kifejlődése követte.

A FRANCIA FORRADALOM

A drámai alapszituáció már az angol forradalomból ismeretes; az eszmei mondanivalót a felvilágosodás megfogalmazta; az emberi jogok mozgósító jelszavait, az egyenlőséget és szabadságot kerek tizenhárom évvel korábban az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* meghirdette. Mégis, a francia forradalom új volt, eredeti és koralkotó: igazi vérrel írta újra, igazi forradalmi jellemekkel játszotta végig a drámát, minden jelenete eksztatikus tűzben izzott, messze megvilágította a szabadságharcosok jövendő nemzedékeinek útját. A korban lehetséges radikalizmus szélső határáig végigvitte és megvívta az osztály- és pártharcokat, radikálisan leszámolt a polgári rend ellenségeivel: a feudális monarchiával, az egyházzal, a nemességgel. Amint az angol forradalom a kapitalizmus úttörését, a francia az új formáció politikai és társadalmi rendjének megszilárdulását tette *visszafordíthatatlanná*.

A forradalom maradandó vívmányai: a hűbéri köte-

lezettségek és előjogok eltörlése, a szabad tulajdon és a politikai szabadságjogok biztosítása, a nemzeti állam felépítése az egész társadalom javát szolgálták, de közvetlen hasznát a burzsoázia, a hatalom új birtokosa látta. A szürke polgári valóság azonban csak „végeredmény" volt, nem a cél, a mozgósító eszmény. Hogyan is rombolták volna le a Bastille-t, hogy törték volna át a Tuileriák kerítését, hogyan győztek volna Valmynál és Jemappes-nál puszta kézzel-szuronnyal, ha csupán formális jogokért, az újgazdagok vagyonáért, a majdani kizsákmányolásukat megalapozó szabad tőketulajdonért harcoltak volna? A nép a valóságos egyenlőségért és szabadságért, a nemzeten belüli és a nemzetek közötti testvériségért szállt harcba, hitt az eszmékben és a belőlük szőtt új világrend harmóniájában.

A jakobinus köztársaság csúcspontján, 1794 tavaszán Robespierre így vázolta fel a jövő eszményét: „Olyan világrendet akarunk, amely minden aljas és kegyetlen szenvedélyt megfékez, minden jótékony és nagylelkű szenvedélyt törvényesen is felébreszt... ahol a különbségek az egyenlőségből születnek, ahol a polgár felett a törvény őre áll, a törvény őre felett a nép, a nép felett az igazságosság... Országunkban az önzést az erénnyel akarjuk helyettesíteni, a tekintélyt a derekassággal, a megszokást az elvekkel, a régi gondolkodás zsarnokságát az ész birodalmával... a pénzimádatot a dicsőség imádatával, a jó társaságot a jó emberekkel, az intrikát az érdemmel, a széplelket a lánglélekkel, a nagyok kicsinyességét az emberi nagysággal; vagyis a monarchia minden bűnét és nevetségességét a köztársaság minden erényével és nagyszerűségével akarjuk felváltani."

A paraszti föld, a burzsoá tőketulajdon és hatalom, a polgári alkotmány volt a realitás, az igazság, a boldogság és a harmónia az *illúzió*. És az illúzió is történelmi mozgatóerő: nélküle nem lehetett népforradalmakat megvívni.

A KETTŐS FORRADALOM HATÁSA

A 19. század, amely — Lenin szavaival — „az egész emberiségnek meghozta a civilizációt és a kultúrát, a francia forradalom jegyében zajlott le. Ez a század a világ minden részén csak azt tette, hogy részenként végrehajtotta, megvalósította és betetőzte azt, amit a burzsoázia nagy francia forradalmárai létrehoztak..."

A 18. század végén Franciaországban néhány tucat gőzgépet használtak; Közép-Európában jóval később, a Habsburg-monarchiában csupán 1816-ban helyezték üzembe az elsőt. A század derekán Franciaországban már ötezer, Poroszországban ezer, a Monarchiában kilencszáz gőzgépet alkalmaztak az iparban. Hasonló arányú volt a szénbányászat és a vastermelés felfutása is. Mindnyájukat felülmúlta azonban a vasútépítés. Az első, jobbadán kísérleti vonalak megnyitása után, 1830-ban száz kilométert sem ért el a vaspályák hossza. 1840-ben már kilencezer, 1850-ben negyvenezer, 1860-ban száztízezer, 1870-ben pedig kétszáztízezer km vasútvonal hálózta be a földet.

A francia forradalom hatása talán még gyorsabban és szélesebb körben sugárzott szét. Az emberi jogok nyilatkozata, a francia alkotmány és a polgári törvénykönyv, a *Code Napoléon*, világszerte az új rend alapokmányává vált. A francia forradalom adott polgári jellegű politikai tartalmat a többnyire szülőhelyként használt *haza* és a származási közösségként értelmezett *náció* szónak; ő ébresztette fel a régtől formálódó nemzetek öntudatát, a nacionalizmust, ösztönözte a nemzeti szabadságmozgalmakat egész Európában és azon túl Indiáig és Dél-Amerikáig.

A *kettős forradalom* ugyanakkor ellenállást, ellenzéket is támasztott. A restauráció politikai és szellemi tábora a felvilágosodás racionalizmusával és a forradalom demokratizmusával a hagyománytiszteletet, a hit és az érzelem új kultuszát, a múlt idilljét: a *romantikát* fordította szembe. Ez az erőtlen, visszahúzó ellenzékiség fogékony talajra lelt azokban a tömegekben, akiket a tőkés ipari forradalom kiforgatott tenyérnyi birtokukból, hagyományos életmódjukból. A faluról elűzöttek, a kisműhelyből a gyárkaszárnyába vetettek lassan és nehezen alkalmazkodtak a városi nyomornegyedekhez, a gépi civilizáció teremtette új természeti környezethez. Az ipari forradalom több évtizedes *alkalmazkodási válságot* vont maga után, s a válsághangulat nagy tömegeket tett fogékonnyá a múltat romlatlanná és nemessé szépítő romantika iránt.

Ahol a burzsoázia győzött, ott a tőkés szabadverseny és a gépi civilizáció értékrendjének bírálatát, az alkalmazkodási válság ideológiáját a *romantikus antikapitalizmus* fejezte ki. Hatalmukat vesztett arisztokraták, tönkrement kismesterek és progreszszív értelmiségiek, művészek, akiket a francia forradalom nagy tettei és az ipari forradalom szörnyűségei egyaránt megragadtak, egy múltsiratót és egy jövőidéző, egy restauratív és egy utópikus antikapitalizmus találkozott — és vált szét csakhamar — a 19. század első felének romantikájában. Ez a hősi szabadságkultusz a szertelent és irracionálisat, az érzelmit és közösségit állította szembe a polgári liberalizmus mérsékletével, a racionalizmusával, autonóm egyénével és klasszicizmusával.

Ahol még a feudális rend és a zsarnokság uralkodott, ahol a polgári alkotmány és a gép még a csodálat tárgya volt — ott a kettős forradalom hatása ellentmondások nélkül, egymást erősítve érvényesült. Közép- és Kelet-Európában a romantika szabadságkultusza összecsendült a felvilágosult racio-

nalizmus szabadságideáljával; polgári liberalizmus és politikai romantika, művészi romanticizmus és klasszicizmus egy nagy áramlatban fonódott össze: az *antifeudális nemzeti reformmozgalomban.*

1848

1848 februárjában jelent meg Londonban a *Kommunista Kiáltvány.* Néhány nap múlva Párizsban forradalom tört ki. A jeladásra megmozdult a forrongó Európa. Márciusban úgy látszott, hogy a párizsi munkás a republikánus polgárral összefogva megteremti a „szociális köztársaságot", és ez segítő kezet nyújt a közép- és kelet-európai hazafiaknak. Ezen a ritka tavaszon úgy tűnt, hogy a zsarnokságot legyőzték, és végre felvirul a szabad népek testvérisége. Ezen a tavaszon aligha akadt Európában olyan hazárd pénztőzsér, aki a porosz király vagy a Habsburg-császár uralmának fennmaradására játszott volna, amikor az olaszok Radetzky edzett seregét kiverték Észak-Olaszország nagy részéből, amikor a németek május 18-ra alkotmányozó nemzetgyűlést hívtak össze Frankfurtba, amikor Bécsben a forradalmi diáklégió, Magyarországon a független kormány volt az úr. Hiszen még a távoli román fejedelemségekben is forradalom tört ki, és Lengyelország is mozgolódott.

A „népek tavasza" azonban rövid pillanat volt. Angliában és Franciaországban a reakcióba fordult burzsoázia, Közép- és Kelet-Európában az erőre kapott abszolutizmus s az idegen elnyomók verték le a népi szabadságmozgalmakat. 1848 nyarán a forradalmak íve megtört. Csak Velence tartotta magát és az éppen ekkor radikalizálódó Magyarország. A magyar szabadságharc több volt 1848 heroikus utójátékánál: győzelem a Habsburg-abszolutizmus erői felett, amelynek kiteljesedését lényegében a cári intervenció akadályozta meg, és változtatta vereséggé.

A reakció fegyveres túlereje. Igen, a magyar szabadságharc vagy Velence esetében, a román szabadságmozgalom elnyomásában, Bécs elestében, különkülön, ez valós magyarázat. De *egészében véve*, vajon erősebbek voltak-e 1848 tavaszán és nyarán a konzervatív hatalmak az európai forradalmak és szabadságmozgalmak összesített erejénél? Vajon nem éppen ezek megosztottságában, elszigeteltségében rejlett-e az ellenforradalom legnagyobb erőtartaléka? 1848 feltárta, hogy történelmi fáziskülönbség áll fenn Nyugat-Európa és a közép- és kelet-európai régió között. Ott a „szociális köztársaság" lett az új jelszó, itt még a polgári állam volt a cél; ott a nemzeten belüli ellentétek éleződtek, itt a nemzeti egység kovácsolódott. E fáziseltolódás következtében a nyugati burzsoá nagyhatalmak nem szövetségesei voltak a közép- és kelet-európai forradalmi harcnak, hanem semleges szemlélői vagy éppen a reakció csendestársai.

1848 feltárta azt is, hogy a szabadságért küzdő népek nem tudtak a konzervatív hatalmak fegyveres összefogásával hasonló *realitást* szembeállítani. Vagy azért nem, mert tapasztalatlanok, szervezetlenek, provinciálisak voltak, vagy mert vezető rétegeikben a nemzeti önérdek, az egymástól elválasztó nacionalizmus erősebbnek bizonyult a közös szabadság, a demokrácia és a testvériség eszméjénél.

Az 1848-as közép-európai polgári forradalmak maradandó eredménye a polgári jogegyenlőség kimondása, a jobbágyrendszer felszámolása volt, amelyet rövidesen követett az oroszországi és a romániai jobbágyreform. Az időleges vereség ellenére Itália és Németország egyesítését, a Habsburg-birodalom polgári átalakítását nem lehetett többé elodázni, habár megvalósításuk „felülről" szabályozott, kompromisszumos formában történt. 1848 maradandó hatásai közé tartozik a közép- és kelet-európai népek nemzeti öntudatának megerősödése, de egyúttal a testvériség, a szabadság és a nemzetiség harmóniájának felvilágosodás kori illúziójából való kiábrándulás is.

A SZOCIALIZMUS

A francia forradalom szociális küzdelmeiben merült fel, s aztán Gracchus Babeuf „összeesküvő" társaságában vált tudatos programmá a javak egyenlő elosztásán alapuló *kommunizmus.* Az eszmét később az utópikus szocalisták — Saint-Simon, Fourier, Owen — fejlesztették tovább, és kísérelték meg a gyakorlatba átültetni.

Marx és Engels *tudományos szocializmusa* felhasználta, kritikusan megszűrve a maga eszmerendszerébe építette az újkori gondolkodás progresszív irányzatait. A természettudományoktól inspirált újkori materializmus mechanikus egyoldalúságát a német filozófia, elsősorban Hegel dialektikus módszerével, a felvilágosodás racionalizmusának ész- és szellemkultuszát az angol politikai közgazdaságtan elméleti tételeivel, de a kapitalizmust idealizáló harmonikus egyensúlyelméletét az utópikus szocialisták nézeteivel, a tőkés magántulajdon ellentmondásait feltáró kritikájával, ezek utópizmusát viszont a társadalmi harcok gyakorlatából levont tapasztalatokkal szembesítették, és korrigálták.

Eszerint a marxi tudományos szocializmus valamiő eklektikus társadalomfilozófia lett volna? Már az alkotóelemek újjáformálása sem volt eklektikus, hanem egységes gondolati rendszerbe olvadt. Igaz, Marx csak annyit tulajdonított saját érdemének, hogy elsőnek ő látta meg, és bizonyította be:

az osztályok léte és küzdelme a termelés történetileg meghatározott szakaszához van kötve, tehát objektív tényezők által megszabott, és hogy a kapitalizmus belső ellentmondásainak fokozatos kibontakozása az osztályharc révén *szükségszerűen* elvezet a szocializmushoz, amelynek uralmi formája, a proletariátus diktatúrája átmenet a szabad, osztály nélküli társadalomhoz. A „szerény" hozzájárulás tehát a világtörténelmi folyamat *törvényszerű* menetének és a kapitalizmus *szükségszerű* bukásának felismerése volt. Ezzel a szocalizmus „ésszerű és kívánatos" utópiából az emberi fejlődés történetileg soron következő új formációjának elméletileg megalapozott prognózisa lett.

1848 a szocialista mozgalomnak is jelentős állomása: ekkor esett át az első tűzkeresztségen a korábbi évtizedek jobbadán ösztönös és anarchikus lázadásai után. A korszak osztályharcainak tapasztalatai érlelték meg Marxban és Engelsben azt a felismerést, hogy ki kell szabadítani a proletár tömegeket a mégoly baloldali kispolgári irányzatok és a nacionalizmus befolyása alól, tehát elsőrendű feladat az önálló, nemzetközi *munkáspárt* megalapítása.

Az 1864-ben alapított *Nemzetközi Munkásszövetség*, az I. Internacionálé a nemzetközi munkásmozgalom nagy iskolája volt. Mindenekelőtt a benne kiteljesedő marxizmus tette azzá, amely sikeresen leküzdve a különböző kispolgári szocialista és anarchista irányzatokat, egyetlen mozgalomban tudta egyesíteni a hűvös tudományos elemzést és a bátor forradalmi szenvedélyt, a politikai és a gazdasági harcot, a legális harci formákat és az illegális szervezkedést. A sikerhez hozzájárult Marx főműve, *A tőke* (1867), a kapitalizmus „közgazdasági anatómiája", belső bajainak kórisméje és fő fejlődéstendenciáinak előrejelzése.

Az I. Internacionálé szekciói néhány év alatt behálózták Európát. Nagy befolyással rendelkeztek Párizsban is. A szocialista eszme és hordozója, a proletariátus, már elég erős volt ahhoz, hogy egy súlyos válság idején, a bonapartista császárság összeomlása és a burzsoázia kapitulációja után visszaverje a népellenes támadást, és megragadja a hatalmat. Ahhoz azonban a munkásság is gyenge, szocializmusa is kiforratlan volt, hogy megvédje a Párizsi Kommünt, és felépítse az új társadalmat.

A szocialista forradalom első jelentős kísérletét az erőgyűjtés békés évtizedei követték. A század utolsó két évtizedében sorra megalakultak a szocialista tömegpártok. Így, amikor 1889. július 14-én, a Bastille lerombolásának századik évfordulóján Párizsban, Engels szellemi irányításával, megalakult a *II. Internacionálé*, már a munka öntudatos hadserege állott mögötte.

AZ IMPERIALIZMUS

A 19. század utolsó harmadában mind szembetűnőbben érvényesült a modern gazdasági növekedés egyik fő tendenciája: a *koncentráció*. Ez szinte felkínálta a technikai és szervezeti bázist, a kevesek összefogását és uralmát: egy-egy iparág, egy-egy terület *monopolizálását*. A modern mammutvállalatok fenntartásához már nem volt elég egyetlen vállalkozó tőkés vagyona, ezeket tőkés csoportok, többnyire bankok finanszírozták. A monopolszervezetek ura az üzleti és családi kapcsolatok ezer szálával összefonódott ipari, kereskedelmi és banktőke: a *finánctőke* lett. A monopolista szervezetek erősbödő befolyást gyakoroltak a politikai életre a pártokon és az államapparátuson keresztül, amelynek csúcsai, vezető tisztjei a finánctőkével kapcsolódtak össze.

A századforduló idején a fejlett országokban megerősödtek, és uralkodóvá váltak a finánctőke gazdasági és politikai érdekcsoportjai. Azzal, hogy az állammal összefonódott monopóliumok fokozatosan ellenőrzésük alá vonták az ár- és bérpolitikát, a hitelügyet és a nagy beruházásokat, az elosztást és a külkereskedelmet, a kapitalizmus fejlődésének új, magasabb fokára, *monopoltőkés szakaszába* — teljes társadalmi és nemzetközi vonatkozásrendszerét kifejező nevén: az *imperializmus* korába lépett. A monopóliumok időlegesen felosztották egymás között a piacokat és érdekszférákat, amint a nagyhatalmak a földet. Az erőviszonyok eltolódása azonban szétfeszítette a „földosztó" szerződéseket, kiélezte a hatalmi versengést. Az imperializmus nemzetközi szabállyá tette a hatalmak közti konfliktusokat, háborúkat, az érdekszférák újrafelosztását.

Ázsia gyarmatosítása, mint ismeretes, a 16—17. század óta folyamatosan haladt, a gyarmati uralom kiterjesztése és megszervezése jórészt a 19. század utolsó harmadában következett be. Ekkor vált Törökország, Irán, Afganisztán, Kína az európai nagyhatalmak függő országává, ekkor gyarmatosították az angolok és a franciák Indokínát, a japánok Koreát. A gyarmatosítás hódító rohama Afrikában a múlt század utolsó negyedében zajlott le. Az angolok Egyiptomtól Dél-Afrikáig, a franciák Nyugat-Afrikától a Szaharáig, az Elefántcsontpartig

és a Kongó-vidékig építették ki gyarmatbirodalmukat, a németek Nyugat- és Kelet-Afrikában, a belgák Kongóban szereztek értékes gyarmatokat. E két nagy kontinensen csak Japán őrizte meg önállóságát, ahol az 1860-as évek végén felülről végrehajtott reformokkal felszámolták a feudalizmust. A többieket azonban az európai és amerikai imperializmus kapcsolta be — roppant pusztítások és rombolások árán, kegyetlen kizsákmányolással — a tőkés világgazdaságba.

Hogyan tudott egy maroknyi finánctőkés, néhány imperialista állam világokat meghódítani és saját népét tartósan elnyomni? Az imperializmus egyik erőforrása a hatalmas anyagi eszközökkel és fegyverekkel rendelkező állam volt, amelyben a hatalom is koncentrálódott. A nagyra növelt fegyveres erőt és a korszerű haditechnikát mindinkább az alkotmányos ellenőrző szerveket s a helyi autonóm testületeket maga alá rendelő *végrehajtó hatalom* összpontosította. A hatalom és a gazdaság párhuzamos koncentrációja és összefonódása meghatványozta a modern állam potenciálját.

Természetesen nemcsak a nyers erő alkalmazásáról volt szó. A valóság nem úgy festett, hogy egy maroknyi finánctőkés állt szemben az elégedetlen középpolgárság, a lázongó kispolgárság és a forradalmi munkásság milliós tömegeivel. A modern kapitalizmusban erősen tagolt társadalmi struktúra, a sokrétegűség és az érdekcsoportokra bontás hierarchikus függésrendszere alakult ki. A társadalmat a nincstelen napszámostól a szakmunkáson és a művezetőn át a középrétegekig és tovább a jövedelmek és javadalmak, a státusok és privilégiumok jól érzékelhető szintvonalai osztották meg, és fűzték — az alagsorok lakói kivételével — valamilyen módon az épület stabilitásához.

És persze nemcsak jövedelemről, előnyökről „korrumpálásról" volt szó. Az imperializmus nagymértékben felhasználta a tudatformálás eszmei, propagandisztikus eszközeit is. Elsősorban a leghatásosabbnak bizonyult nemzeti eszme retrográd vonásait fejlesztette fanatikus, türelmetlen sovinizmussá. Az *imperialista nacionalizmus* roppant rugalmas és felszívóképes: a tudomány egyes tételeit (darwinizmus, antropológia) kiragadva és eltorzítva éppúgy be tudja építeni ideológiájába, mint ahogyan irracionális érzelmi hatásokat, sötét babonákat, mítoszokat is hasznosítani tud. Magába olvaszt konzervatív, sőt antikapitalista szellemi áramlatokat, korszerűsített vallási irányzatokat, különösképpen a szociális demagógiának a nacionalizmussal vagy a vallással kombinált új változatait. A századvég konzervativizmusa ugyanis már egyáltalán nem a régi feudális világot akarta restaurálni. Az *újkonzervativizmus* a nagytőkének kedvező szabad versennyel szemben a „gyengébbek": a földbirtokosok, a kismesterek és kisparasztok védelmét, a liberális állam szociális közömbösségével és az atomizált tülekedő „anarchiával" szemben a szociális reformot és a „társadalom megszervezéését" tűzte célul, szövetkezeti mozgalmat szervezett és a rendi hierarchiára emlékeztető testületi — korporatív — érdekképviseletet javasolt, az elszemélytelenedett hatalommal és emberi viszonyokkal szemben pedig a tekintélyen alapuló személyes vezetés elvét hirdette. A 20. századi imperializmus az újkonzervatív eszmei áramlatokat és politikai irányzatokat be tudta építeni saját rendszerébe, és segítségükkel a középrétegek nagy tömegeit tudta befolyása alá vonni.

A korforduló összetett válsága az első világháború idején tetőződött. Pergőtűzben, lövészárokban. A nacionalista gyűlölködés és az erőszak kultuszában merül el az újkor. De ebből a világégésből születik meg az egyenlőség-testvériség-szabadság új igéretével beköszöntő szocialista forradalom.

A korszerű technika anyagi és szellemi fegyvereinek kihasználása ellenére, az imperializmus válságokkal és konfliktusokkal teli, ingatag rendszer. Konfliktusai feloldhatatlan belső ellentmondásaiból fakadnak. A nyílt, brutális gyarmati, nemzeti és szociális elnyomás új harci formákat találó nemzeti szabadságmozgalmakat, osztályharcokat vált ki. A modern ipari társadalom mélyen tagolt, hierarchikus függésrendszerének megvesztegető előnyeit a középrétegekben a fokozódó függés: az alárendeltség és kiszolgáltatottság, az autonóm polgári egyén elvesztése, az egzisztenciális bizonytalanság rossz közérzete rontja le. Az imperializmus rugalmas ideológiáját pedig a megújuló szocializmus, a kor válságát feltáró radikális-humanista eszmék és művészi irányzatok támadják meg.

Az imperializmus ugyanis az időleges hatalmi és politikai kríziseken túlmenő, egyetemes válságot is teremtett: *új alkalmazkodási válságot*, mélyebbet és tartósabbat az ipari forradalom keltette alkalmazkodási zavaroknál. A válságot részben ezúttal is a technika és a tudomány: a vegyészet, az elektromosság, a kőolaj, a motor, a gépesítés és automatizálódás okozza, amely nemcsak az élet kényelmét, de bizonytalanságát, veszélyességét, zaklató ritmusváltását is növeli; s amely nemcsak a sivárodó, pusztuló természeti környezettől, de az egyre átláthatatlanabb, rejtelmesebb technikától is elidegeníti az embert. A technika által pusztított természettől és a monopoltőke által kisajátított technikától való elidegenedés párosul a romló politikai közérzettel. Az imperialista állam elidegenedett bürokratikus hatalma mélyítette és tartósította a századforduló alkalmazkodási válságát.

A múlt század végén megrendült az újkori polgári világ haladáshitének, önbizalmának pillére: az értelem is. A felvilágosodás örököse, a pozitivista tudomány nem tudott választ adni a természet — a fény, az elektromágnesesség — jelenségeire, a tér és idő

fizikailag értelmezett kérdéseire, és zavarba vagy zűrzavarba került, ha a tőkés társadalomfejlődés és az imperialista politika döbbenetes katasztrófáival szembesítették. A Ráció kudarcait irracionális filozófiai irányzatok használták ki, amelyek a megértés lehetetlenségét hirdették. A technikai és politikai alkalmazkodási válságot tehát az újkori racionális gondolkodás válsága, a természet és a társadalom megértésének és irányíthatóságának lehetőségébe vetett hit megbizonytalanodása tette teljessé.

A korforduló összetett válságát a társadalom nagy része érezte, megérezte. Okai lassan tudatosultak a gondolkodó elmékben. Tudósok, írók, művészek keresték többnyire haladó, humánus, de nemritkán konzervatív utópiákban a kiutat, vagy csupán tükrözték, tudatosították az emberiség mély válságát. Történetileg csupán két út bizonyult reálisnak. Az imperializmusé: az első világháború kirobbantása, a hatalmi verseny fegyveres folytatása, az erőszak uralma. A másik, a leninizmussal megújított marxi szocializmusé: a forradalom, az imperializmus megdöntése Oroszországban.

HANÁK PÉTER

A világ térképe a 17.—18. sz. fordulóján

OROSZORSZÁG

Novaja Zemlja

Ledve sz.

Lena

Jenyiszej

Ob

Irtis

Kolima

Jana

Indigirka

Nyizsnye-Koljimszk

(Gyezsnyov-fok)

Kamcsatka-fsz.

Pusztozerszk

Obdorszk

Turuhanszk

Viljujszk

Jakutszk

Ohotszk

Arhangelszk

Tobolszk

Jenyiszejszk

Tomszk

Krasznojarszk

Irkutszk

Nyercsinszk

Kuznyeck

Vologda

Kazany

Moszkva

Szmolenszk

Szamara

Szaratov

Caricin

Asztrahany

Azov

Kijev

LENGYEL-ORSZÁG

Stockholm

KAZAHOK

DZSUNGÁRIAI KÁNSÁG

Taskent

Hiva 11

Buhara 12

Kasgar

Balh

Herat

Kabul

Isztambul

Izmir

Bagdad

Iszfahán

Shiraz

Basra

Kairó

SZEFEVIDA-ALLAM

EGYIPTOM

ARÁBIA

OMAN

HADRAMAUT

JEMEN

Medina

Mekka

Maszkat

Diu (portugál)

Damão (portugál)

Bombay (angol)

Goa (portugál)

Madras (angol)

Pondichéry (francia)

Ceylon (holland)

BIRODALMA

NAGYMOGUL

Ch. C.

AWA

15

16

17

SZIÁM

LAOSZ

ANNAM

Atjeh

19

18

Malaka (holl.)

SZUMÁTRA

Borneó (Kalimantan)

Celebesz (Sulawesi)

Batavia

20

Surabaja

JAVA

TIMOR

Maluku-sz.

Új-Guinea

Salamon-szk.

Mariana-szk (spanyol)

FÜLÖP-SZK (spanyol)

Palina-szk. (spanyol)

Manila

Hajnan (kínai)

Macau (portugál)

Kanton

TAJVAN (kínai)

BIROLALOM

Csangcsiang

Nanking

Sanghaj

Hoangho

Peking

Mukden

KOREA

Szöul

Kioto

Edo (Tokió)

Bonin-szk (Ogasawara)

CSING-

TIBET

Lhasza

NEPAL 13

14

Indus

SZEFEVIDA-ALLAM

KÜLSŐ-MONGÓLIA

MANDZSÚRIA

CSENDES-ÓCEÁN

INDIAI-ÓCEÁN

ATLANTI-ÓCEÁN

Kongó

NÍLUSI TÖRZSEK

Nilus

GALLA TÖRZSEK

SZOMÁLI TÖRZSEK

ETIÓPIA

DÁRFUR

Mogadishu

Malindi

Mombasa

Pemba

Zanzibar

Kilva

Mocambique

Madagaszkár

Sofala

Mascarenhas-szk

Rodriguez

Mauritius

Bourbon-sz (holland)

(Réunion)

(francia)

BANTUBA

BALUBA

DÉLKELETI-BANTUK

BUSMANOK

HOTTENTOTTÁK

FOKFÖLD (holland)

TERRA AUSTRALIS (AUSZTRÁLIA)

AUSZTRÁLIAIAK

Van Diemen-föld (Tasmania)

ÁLLAMOK FÖLDJE (Új-Zéland)

3000 km

nmal jelölt államok és országok:

11 Hivai kánság
12 Buharai kánság
13 Bhutan
14 Assam
15 Arakan
16 Pegu
17 Khmer
18 Dél-maláji szultanátus
19 Atjeh
20 Mataram

jok birtokai
királyság
ta (angol) Ch. Chandernagor (francia)

Európa a 17. sz. második felében

TERRA
Botteni-
obol
FINNORSZÁG
Viborg
Olonyec
Ladoga-
tó
Ladoga
Vologda
Helsingfors
SVÉD
Kosztroma
Narva
Reval
Gdov
Novgorod
Stockholm
ÉSZTORSZÁG
OROSZORSZÁG
Dorpat
(Tartu)
Pszkov
Tver
Deulino
Volga
IRÁLYSÁG
Osztrov
Moszkva
Gotland
LIVÓNIA
Riga
KURLAND
Sztolbovo
Kalmar
Vjazma
Polock
Oka
KELETI-TENGER
Szmolenszk
Nyeman
(Meme!)
Vityebszk
Dnyepet
Kovno
Oliwa
Königsberg
Vilna
(Vilnius)
Mogiljev
Brjanszk
POROSZ
Minszk
Gdańsk
HÁTSÓ
Grodno
Nyeman
Voronyezs
HERCEGSÉG
Kurszk
Torun (Thorn)
LENGYEL
Visztula
Csernyigov
Don
Varsó
Pripjaty
Lublin
Boroszló
Kijev
Perejaszlavl
SZILÉZIA
Zsitomir
Oppeln (Opole)
KIRÁLYSÁG
Ratibor
Krakkó
Lvov
(Lemberg)
Dnyepet
UKRAJNA
Azov
Brünn
Zsolna
Eperjes
Kassa
Munkács
Szics
HABSBURG-BIRODALOM
KIRÁLYSÁG
Besztercebánya
MOLDVAI
JEDISZAN
KRIMI-KÁNSÁG
Bécs
Pozsony
Tokaj
AZOVI-TENGER
Buda
Debrecen
FEJEDELEMSÉG
Sopron Győr
Pest
ERDÉLYI
CSERKESZEK
STÁJERO
Graz
Székes-
fehérvár
Nagyvárad
Kolozsvár
BUDZSÁK
FEJEDELEMSÉG
KRÍM
Pécs
Szeged
Gyulafehérvár
Bahcsiszaraj
Zágráb
Temesvár
HAVASALFÖLD
Belgrád
Bukarest
FEKETE-TENGER
Duna
Sabác
Szilisztra
Zára
BOSZNIA
Craiova
Vidin
DALMÁCIA
SZERBIA
Nikápoly (Nikopol)
TÖRÖK
Niš
BULGÁRIA
Szófia
Raguza
Cetinje
Üszküb
RUMÉLIA
Drinápoly
Isztambul
(Konstantinápoly)
Benevento
Bari
Angora
Brussza
Szaloniki
Brindisi
BIRODALOM
EPIRUS
Janina
ÉGEI-
TENGER
Szmirna
Messina
JÓN-
TENGER
Athén
Szicília
Siracusa
TENGER
Számmal jelölt
államok:
1 Genova
2 Lucca
3 Mantova
4 Milano
5 Modena
6 Montenegro
7 Parma
8 Ragusai Közt.
0
500 km
A német birodalom határa 1648-ban
Az osztrák Habsburgok birtokai
Városi felkelések
Parasztfelkelések
a 17. sz.
második felében

A TENGEREK ELSŐ KIRÁLYNŐJE, HOLLANDIA

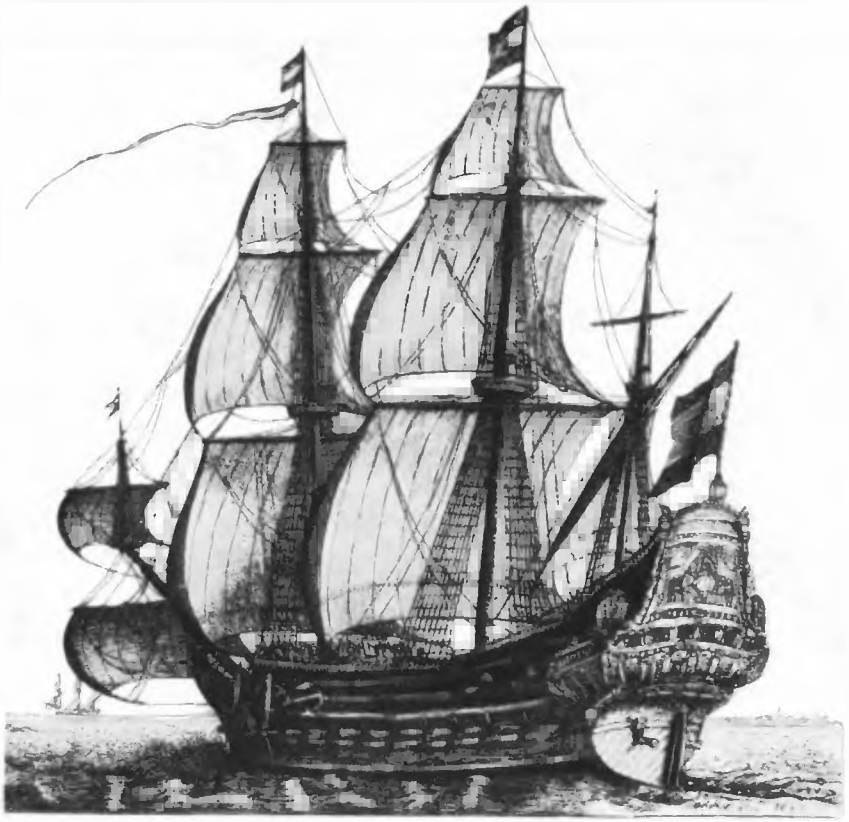

1 ▷

2 △

3 ▽

Az újkor hajnalán a tenger, az Atlanti-óceán nyitott leginkább utat a polgári gazdagodáshoz. Hollandia, hála a már korábban lezajlott szabadságküzdelemnek és polgári forradalomnak, maradéktalanul ki tudta aknázni kedvező fekvésének előnyeit. A kereskedők hajói eljutottak az ismert világ minden pontjáig. A rotterdami kikötőbe (3) a hajók szüntelen szállították az értékes anyagokat, kincseket.

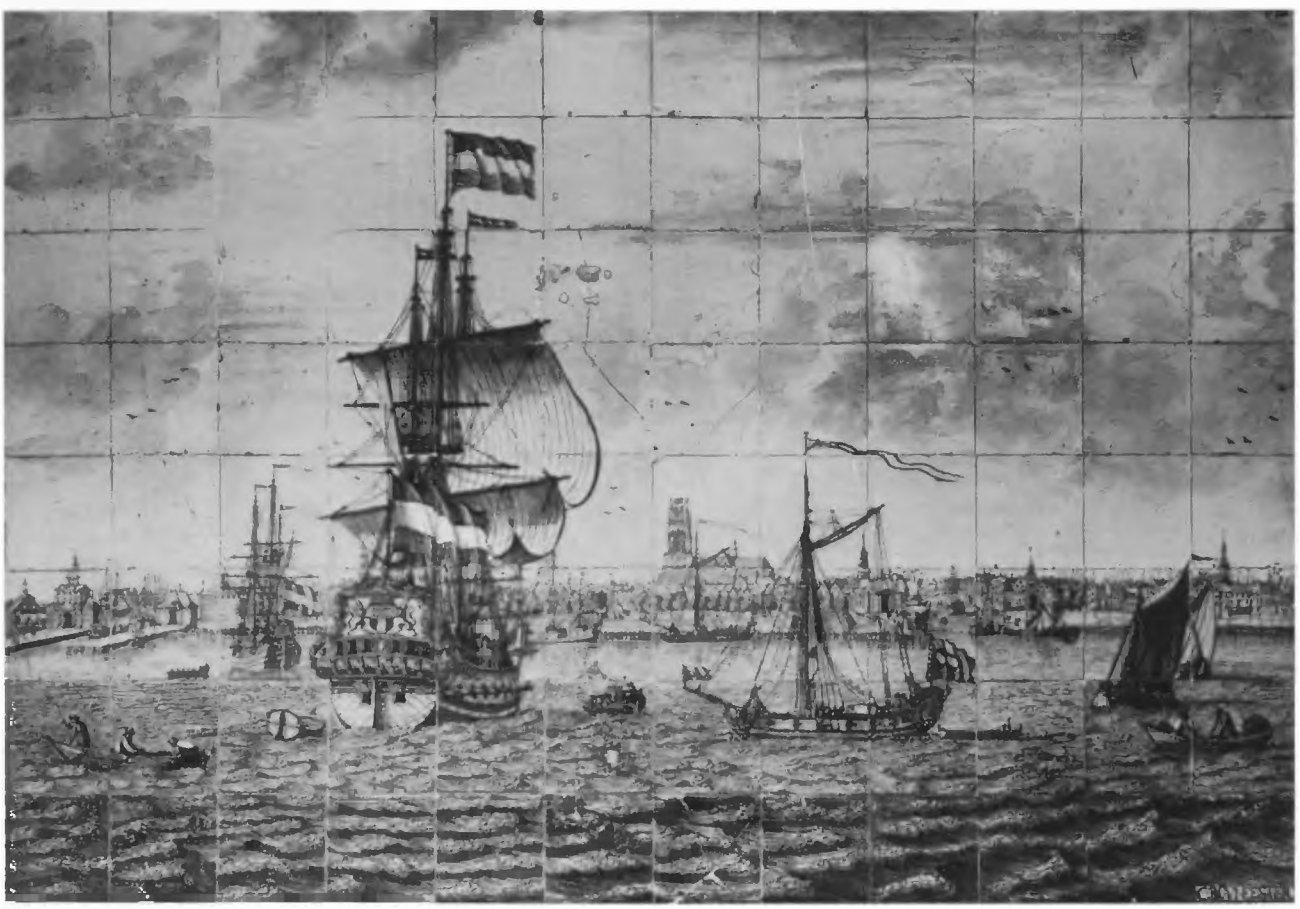

A többi hatalmak tiszteletre kényszerültek a holland flottával szemben. A jól épített hadihajókból (1) álló hadiflotta tekintélyének megteremtésében nagy szerepe volt De Ruyter admirálisnak (2).

A holland gyarmatbirodalom jó részét (Molukki-szigetek, Celebesz, Jáva, Ceylon, Fokföld) a Holland Kelet-indiai Társaság szerezte és szervezte meg. A birodalom egyik gyöngyszeme, Ceylon, ahol előzőleg a portugálok gyarmatosítottak, 1638-tól fokozatosan jutott holland fennhatóság alá (később az angolok kezébe került). Kandynak, a szigeten fekvő városnak és tartománynak a királya még 1672-ben eléggé függetlennek érezhette magát, hiszen a tárgyalásra érkező holland követ térdhajlással tisztelte meg, mielőtt követeléseit előadta. (4)

A hollandok többnyire nem háborúskodtak a gyarmatosítandó lakosokkal, hanem „szerződéseket" igyekeztek kötni a helyi uralkodókkal. Ilyen szerződést írt alá — többek között — Jáván Bantam szultánja 1684-ben. Jáva Hollandia egyik legértékesebb gyarmata lett.

4 △

5 ▽

6 ▽

A hollandok és angolok rivalizálása a tengeri kereskedelemben és a gyarmatok szerzésében egyre élesebbé vált. A 17. sz. második felében kétszer is háborúra került sor, amelyekben Hollandia, noha több ízben fényes győzelmet ért el, alulmaradt, és számos gyarmatát, köztük Új-Amszterdamot (ma New York) elvesztette. A *Navigation act* (l. 42. l.) is elsősorban a holland kereskedelem ellen irányult. XIV. Lajos hódító törekvései is erősen fenyegették Hollandiát, amely az időről időre a Napkirály ellen alakuló európai szövetségesekhez csatlakozva sikeresen védekezett.

A feszült külpolitikai helyzet elmélyítette a belső ellentéteket. Harcok dúltak rendszerint az arisztokráciát képviselő helytartók és a gazdag vállalkozók, kereskedők között. Ez utóbbiak vezetőit, a De Witt testvéreket 1672-ben az Orániai-ház által szított felkelés során megölték. (5) Öt tartomány az angolbarát Orániai Vilmost (6) választotta meg örökös helytartóvá. (1688-tól III. Vilmos néven angol király lett. (l. 45. l.).

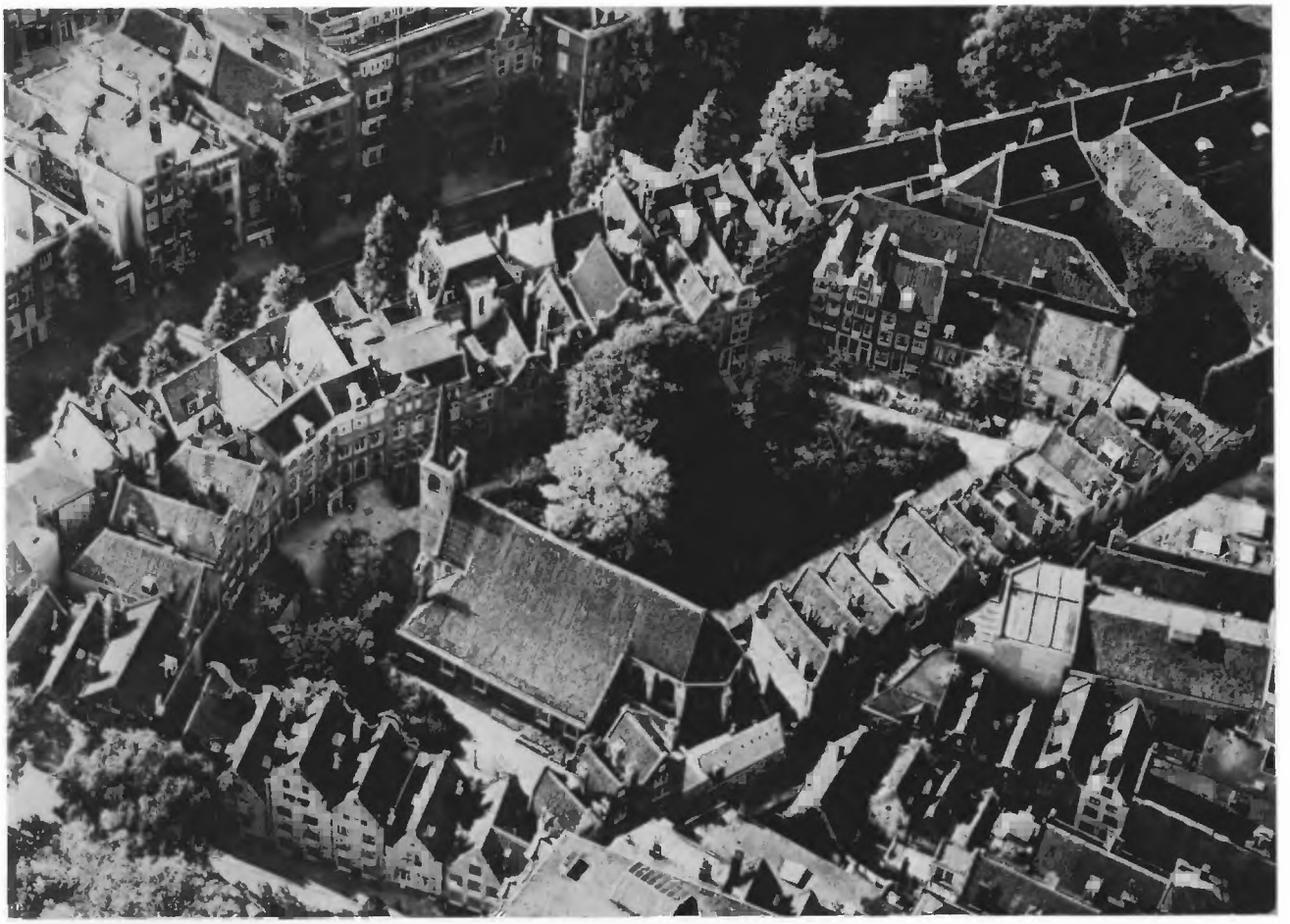

7 △

A hajózás, a vele együtt járó ipari fejlődés, a gyarmatok kifosztásán alapuló haszon, a jólét emelkedése éreztette hatását az élet minden területén. Amszterdam 17. sz.-ban épült része (7) már egy modern város alapjainak lerakásáról tanúskodik.

A pénz és a spekuláció szerepének megnövekedése a gazdaság fontos központjává, s egyúttal érzékeny mérőjévé avatta a börzét. (8) ▷

A kereskedő-gyarmatosító Keletindiai Társaság több nagy hajógyárat (9) létesített. ▷

A hajóépítés mellett különösen a textilipar fejlődött. Képünk (10) a munka szakaszait ábrázolja egy utrechti textilüzemben a növényi rost megmunkálásától a vászon elkészültéig, 1760 körül.

10 ▽

11 △

A vásznonemű a gazdagság egyik jelképeként is szerepelt. Pieter de Hooch (1677 után) festményén a ház asszonya szinte áhítattal veszi kezébe a tiszta ágyneműt, hogy a szekrénybe rakosgassa. (11)
A földművelés és állattenyésztés is itt érte el akkoriban a világon a legmagasabb szintet.

A jólét mutatkozott a helyi piacokon is. Peter Candid (Pieter de Witte) képén (12) a halárusnő bő választékot kínál vevőinek. ▷

A németalföldi polgári forradalom a vallási reformáció eszméinek győzelmét is jelentette. A volt katolikus templomok belseje átalakult, puritán egyszerűség vált jellemzőjükké. **(13)**

Az amszterdami portugál zsinagóga **(14)** a Portugáliából áttelepült zsidóságnak nemcsak vallási otthonul szolgált, hanem kulturális életük központja is volt.

A 17. sz.-ban Hollandia a kultúra, a művészetek s mindenekelőtt a festészet virágzó központja volt. A korszak legnagyobb, meghatározó jelentőségű festője, a holland Rembrandt 1656 után alkotta legmegrendítőbb remekeit. Julius Civilis összeesküvése c. képe **(15)**

16 △

17 ▷

A festők többnyire a polgári életformát ábrázolták, mint Quiringh van Brekelenkam képe **(18)**, melyen egy szabóműhelyt láthatunk a szabóval tárgyaló megrendelő hölggyel és két kisinassal vagy Jan Steen festménye egy jólétről tanúskodó családi ünnepségről **(16)**. Megjelenik azonban a paraszti környezet ábrázolása is; Van Ostade felfogásában például egyáltalán nem idealizált módon **(17)**.

18 △

△

A kor polgára nagyon szereti a szép csendéleteket; ez a műfaj a 17. sz.-i Hollandiában éli virágkorát. Nicolaes van Gelder csendélete, 1664 **(19)**

Hollandiában az elsők között figyelhető meg a tudomány elszakadása már nemcsak a teológiától, de a fantáziára és előítéletekre épült világképtől is. Előtérbe került a megfigyelés és a valóság mind pontosabb megismerésének igénye, valamint a racionális gondolkodás követelménye.

A tudományos fejlődés fontos központja volt a németalföldi szabadságharc idején alapított (l. I. k. 637. l.) leideni egyetem. **(20)** ▷

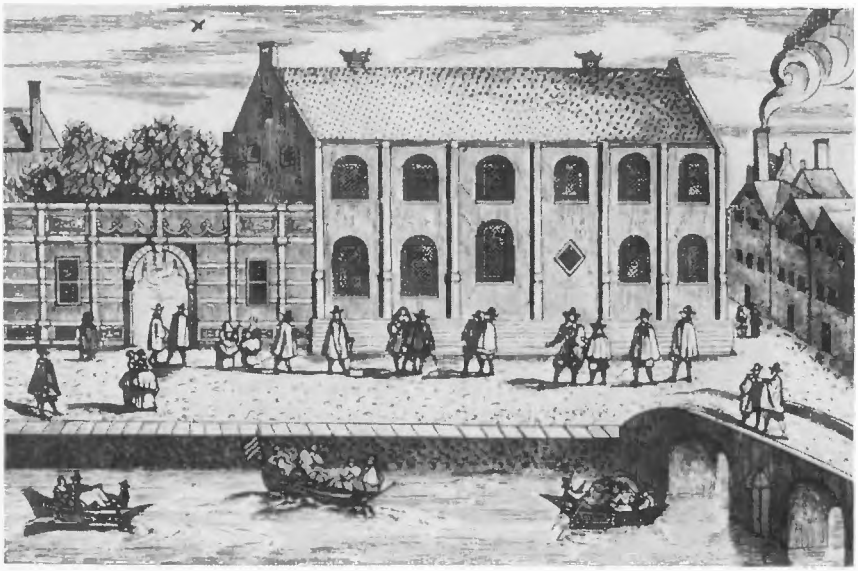

21 △

A korszak egyik jelentős felfedezését saját egyszerű szerkezetű mikroszkópja segítségével Anton van Leeuwenhoek **(21)**, delfti posztókereskedő tette, midőn felismerte a vörös vérsejteket és a vérkeringést a hajszálerekben, majd az ondószálat. A világmindenség, a csillagzatok mozgásának ábrázolása azonban még erősen tapadt a hagyományos elképzelésekhez, amint az 1664-i üstökös áthaladásáról készített ábra fantasztikus csillagképei is illusztrálják. **(22)** ▽

A filozófia történetében Baruch Spinoza **(23)**, egy Portugáliából menekült amszterdami vagyonos zsidó polgárcsalád leszármazottja munkásságával új korszakot nyitott. *Tractatus theologico-politicus* c. híres művében **(24)** teológiai köntösben valójában materialista elméleteket dolgozott ki. Baconnal együtt a felvilágosodás (l. 88–91. l.) egyik korai képviselője.

Holland volt a korszak egyik legnagyobb fizikusa, Christian Huygens **(25)** is, aki elsőként írt tanulmányt a valószínűségszámításról, felfedezte a centrifugális erő hatását, feltalálta a meridiántávcsövet, a lencsecsiszológépet stb.

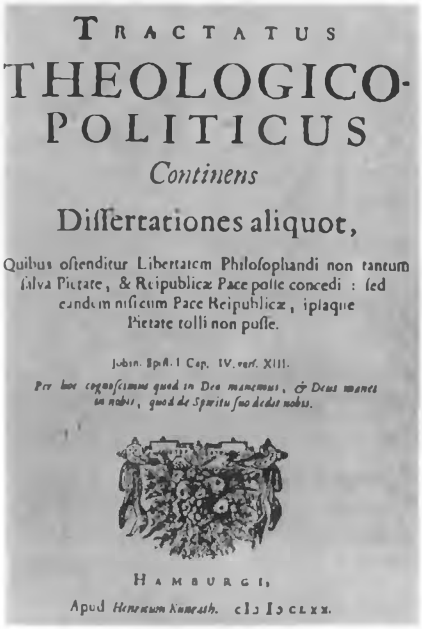

TRACTATUS
THEOLOGICO-
POLITICUS
Continens
Diſſertationes aliquot,

Quibus oſtenditur Libertatem Philoſophandi non tantum ſalva Pietate, & Reipublicæ Pace poſſe concedi : ſed eandem niſi cum Pace Reipublicæ, ipſaque Pietate tolli non poſſe.

Joann. Epiſt. I Cap. IV. vers. XIII.

Per hoc cognoſcimus quod in Deo manemus, & Deus manet in nobis, quod de Spiritu ſuo dedit nobis.

HAMBURGI,
Apud *Henricum Kunrath.* cIↃ IↃ CLXX.

△ 24

25 △

Rendkívüli fejlődésről tanúskodnak az ember anatómiája megismerésében Albinus, (B. S. Weiss) a leideni egyetem anatómia- és sebészprofesszorának rajzai **(26, 27)**. Az 1747-ben közreadott anatómiai atlaszában közölt ábrákat azóta csak igen kevés részletben tették pontosabbá.

◁ 26

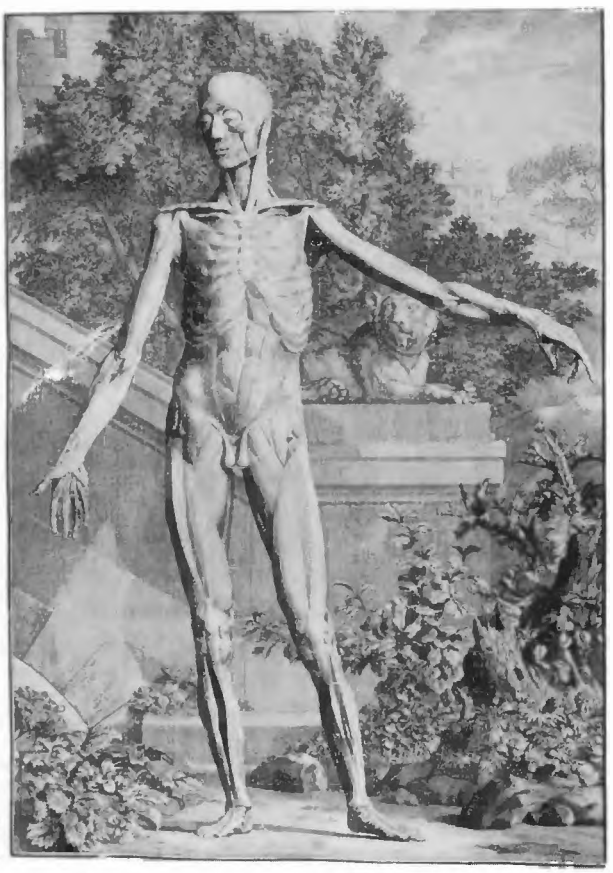

27 ▷

1 △

AZ ABSZOLUTIZMUS ALKONYA ANGLIÁBAN

A tengeri kereskedelem, a manufaktúrák a 17. sz. folyamán Angliában is kitermelték az újgazdag polgári réteget. Ehhez a csoporthoz közeledett a birtokos nemességnek az a része is, amely a parasztok elűzése, földjeinek „bekerítése" útján áttért a jobbágygazdálkodásról a mezőgazdasági árutermelésre. Ennek egyik jellegzetes útja a birkatenyésztés, a szántóföldek legelővé alakítása volt, mivel a fellendülő külkereskedelemre támaszkodó textilipar mind több gyapjút igényelt.

A társadalmi ranglista és a politikai hatalom újjárendezése azonban még nem következett be. A feudális előjogok élvezői és mindenekelőtt I. Károly király és környezete mindent elkövettek ennek megakadályozására. Az udvar élte a maga ceremóniákban gazdag, költséges életét. (1) Stuart I. Károly teljes abszolutizmusra és az ország katolizálására irányuló törekvése, állandó pénzkövetelései mind több ellenséget szereztek a királyság számára. I. Károly elkeseredett ellenfelévé tette a parlamentet, melyet ezért 1628-tól kezdve 11 éven át nem is hívott össze.

I. Károly és neje (2) ▷

A kormányzással elégedetlenkedők száma szaporodott a polgárosodásból hasznot húzó új nemesekkel is. Gazdagodásukat mutatták az akkoriban épült vidéki nemesi lakok **(3)**; a gazdagság azonban nem csillapította elégedetlenségüket a fennálló politikai hatalommal.

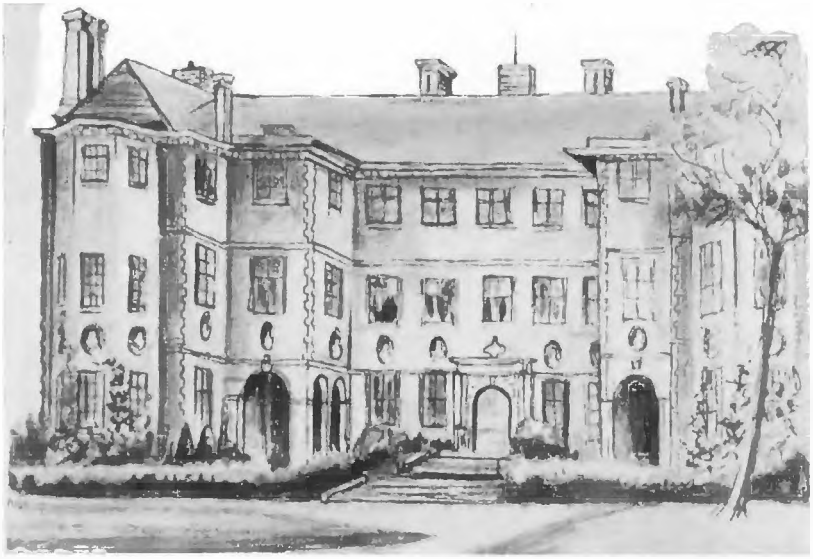

3 △

4 △

5 △

A városi polgárság törekvéseinek vezére ebben az időben John Pym **(4)** és John Hampden **(5)** volt. 1628-ban mindketten részt vettek a *Petition of Rights* (Jogok Kérvénye) kidolgozásában (l. I. k. 643 l.), majd 1640-ben együtt szerkesztették lord Strafford, a király nagyhatalmú minisztere ellen a vádiratot. (l. 39. l.).

Az abszolutizmus ellen irányuló mozgalom kiindulópontja és jelképe az angol parlament lett. **(6)** Innen indult útjára a polgári forradalom. ▽

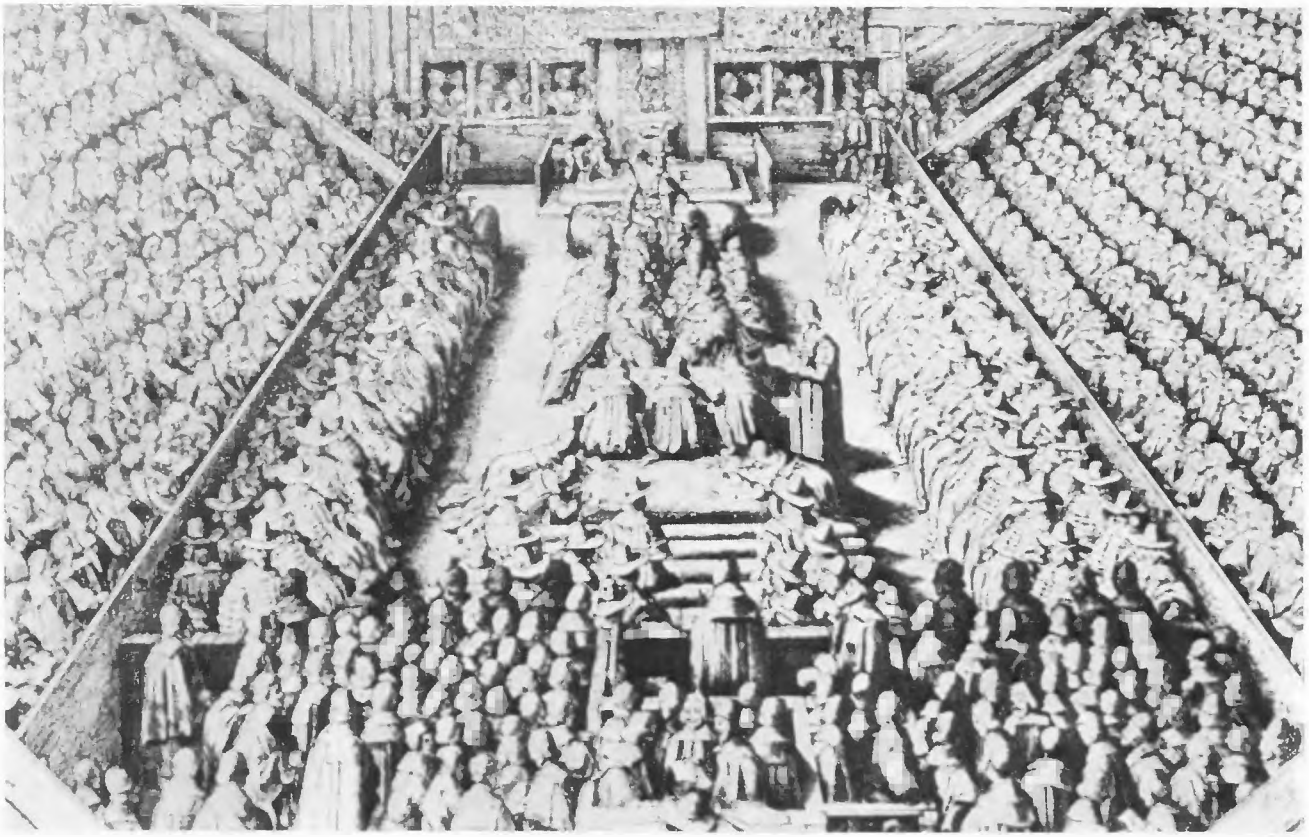

1 △

AZ ANGOL POLGÁRI FORRADALOM

Az elégedetlenség a fennálló renddel szemben először az anglikán egyház elleni támadásokban nyilvánult meg. A polgári ellenzék már Erzsébet idején követelte az anglikán egyház „megtisztítását" mindennemű katolikus hagyománytól (l. I. k. 580., 642. l.); puritánoknak nevezték magukat (l. k. 580. l.). E táboron belül a mérsékeltek, az ún. presbiteriánusok a püspökségek megszüntetését kívánták s azt, hogy az egyház irányítása a hivők által választott presbiterek gyűlésének kezébe kerüljön. Ezáltal az egyház vezetését a vagyonos hivőknek akarták biztosítani. Az independensek (függetlenek, l. I. k. 643. l.) elutasították a presbiterek vezetését, semmilyen emberi előírást nem fogadtak el kötelezőnek, ha az véleményük szerint ellentmondott az isteni törvénynek. A hivők közösségeinek teljes függetlenségét és demokratizmusát követelték. I. Károly kormányzata kegyetlenül üldözte a puritánokat, s az anglikán egyház mindjobban közeledett a katolikus egyházhoz. Ez még növelte az elégedetlenséget, éppúgy, mint a spanyoloktól és skótoktól elszenvedett angol vereségek.

◁ tet (2)

Az anglikán egyház 1637-ben rá akarta erőltetni az anglikán szertartáskönyvet a kálvinista (puritán) skótokra. A skótok szerződést (covenant) írtak alá, esküvel fogadták: megvédik hitüket. Az

ellenük küldött királyi sereg 1638-ban vereséget szenvedett. 1640-ben I. Károly, minthogy a skótok elleni harchoz pénzre volt szüksége, kénytelen volt az 1628 óta szünetelő parlamentet összehívni. (1) Mivel az alsóház támadta a kormányzatot és nyíltan kifejezte rokonszenvét a skót felkelőkkel, három hét után a király feloszlatta (rövid parlament), de rövidesen újra össze kellett hívnia. Ekkor még ellenzékibb alsóház ült össze, amely kikényszerítette a király tanácsadóinak, Laudnak és Straffordnak pörbe fogását, és kimondotta, hogy a parlamentet csak saját határozata alapján lehet feloszlatni (hosszú parlament). Straffordot kivégezték.

1641-ben felkelés robbant ki Írországban, a parlament pedig, saját biztonsága érdekében megakadályozta, hogy a király haderőt állítson fel. I. Károly letartóztatási parancsot adott ki az ellenzék vezetői ellen, ők azonban elmenekültek. A király északra távozott, és mindkét fél megkezdte hadseregének szervezését. Kitört az első polgárháború (1642—46). A parlamenti ellenzék vezére az independens Oliver Cromwell (3) lett.

3 △

◁ 4

5 △

A király hívei, a „gavallérok" (a feudális arisztokrácia és vazallusai, az anglikán egyház papjai, a monopólium-tulajdonosok, az udvari tisztviselők) az elmaradott északi és nyugati grófságokban voltak erősek, a parlament támogatói (a városi polgárok, kispolgárok, plebejusok, az új nemesség és a yeomanek) viszont a fejlett területeken.

1644-ben a parlament hadai Marston Moornál, majd az egységes és állandó „új mintájú" hadsereg megszervezése után 1645-ben Cromwell vezetésével Nasebynél (4) fényes győzelmet aratott a gavallérok felett. Ebben jelentős része volt a Cromwell által megszervezett önkéntes „vasbordájú" lovasságnak (5).

A király északra menekült, megadta magát a skótoknak, ők pedig 400 000 fontért átadták az angol parlamentnek.

A parlament többsége, a gazdag új nemesek és nagypolgárok érdekeit képviselő presbiteriánus csoport, amely a korona, az anglikán egyház és a királypártiak elkobzott és kiárusításra került birtokait sorra felvásárolta, a nasebyi győzelem után befejezettnek tekintette a forradalmat. A polgárság és az új nemesség középső rétegei, az independensek azonban tovább akartak harcolni. Támogatásra leltek az „új mintájú" hadseregben és az alsó néprétegekben, ahol ekkor már sok híve volt az ún. leveller (egyenlősítő) irányzatnak. Ez a kispolgári-demokratikus mozgalom minden kiváltságot el akart törölni; jogegyenlőséget, vallásszabadságot, arányos adórendszert követelt s a kereskedelem szabadságát. Vezetőjét, John Lilburne-t **(6)** bátorhangú röpirataiért **(8)** már 1638-ban börtönbe vetették. A hosszú parlament kiszabadította, de 1645-ben újra elfogatta.

1647-ben a parlament határozatot hozott a hadsereg feloszlatásáról; egy részét az Írországban kitörő felkelés leverésére akarták felhasználni. A katonák ellenálltak a határozat végrehajtásának; a hadsereg nyomására a parlamentből eltávolították a királyi párttal való megegyezésre hajló jobbszárnyat (csonka parlament). A király a parlament fogságából Wight szigetére menekült, majd megkezdődött a második polgárháború (1648). A skótok is az uralkodó mellett harcoltak. A forradalmi hadsereg győzött, I. Károlyt 1649-ben halálra ítélték **(7)**, és kivégezték.

6 △

7 ▽

8 ▷

THE

Law of Freedom

IN A

PLATFORM:

Or, True

Magistracy Restored.

Humbly presented to *Oliver Cromwel*, General of the Common wealths Army in England. And to all English-men my brethren whether in Church fellowship, or not in Church fellowship, both sorts walking as they conceive according to the Order of the Gospel: and from them to all the Nations in the World.

Wherein is Declared, What is Kingly Government, and what is Commonwealths Government.

By *Jerrard Winstanley*.

Revel. 11.15 — Dan. 7.27

LONDON.

Megszületett a köztársaság (Commonwealth). A hatalom az independens többségű alsóház kezében összpontosult. A lordok házát megszüntették, sok feudális privilégiumot is. A végrehajtó hatalmat a 41 tagú államtanácsra bízták, ezt Cromwell és hadvezértársai irányították. A hadsereg és főként Cromwell kezében egyre nagyobb hatalom összpontosult.

9 △

10 ▽

Az angol köztársaság parlamentjének pecsétje 1651-ből **(11)** ▷

A király kivégzése után Cromwell hadjáratot vezetett az angol uralom ellen még 1641-ben kitört ír felkelés leverésére. A megtorló sereg Dublinben, az ír fővárosban **(9)** szállt partra. Az angolok különös kegyetlenséggel bántak Drogheda lakosaival; miután a várost hosszabb ostrom után elfoglalták, 3000 írt mészároltak le. **(10)** Az elfoglalt övezet földjét azután angol pénzemberek, illetve a hadsereg tehetős tisztjei vásárolták fel.

A levellerek támadták az independens tábornokok diktatúráját. Ezért az 1648-ban szabadon engedett Lilburne-t és néhány társát újra elfogták, a levellerek fegyveres felkeléseit leverték.
1649-ben bontakozott ki a diggerek (ásók), az „igazi levellerek" mozgalma, amely a parasztok, kispolgárok, plebejusok érdekeit tartotta szem előtt, utópista-kommunista célokat tűzött ki. A Winstanley vezette mozgalmat 1653-ra leverték.

A
DECLARATION
FROM THE
Poor oppreſſed People
OF
ENGLAND,
DIRECTED
To all that call themſelves, or are called
Lords of Manors,
through this NATION,
That have begun to cut, or that through
fear and covetouſneſs, do intend to cut down
the Woods and Trees that grow upon the
Commons and Waſte Land.

Winstanley röpirata **(12)** ▷

CROMWELL PROTEKTORÁTUSA

1 △

2 ◁

Az angol parlament tovább ülésezett, de befolyása korántsem volt akkora, mint az azt ábrázoló állami pecsét (1) kifejezni kívánta, s mint aminőről vezetői a forradalom kezdetén álmodoztak. Cromwell megszavaztatta vele a hajózási törvényt *(Navigation Act)*, amely kimondta, hogy az Angliába érkező árut csak angol, illetve azon országok hajói szállíthatják, amelyekből az áru származik. A törvény főként a holland tengeri hatalom ellen irányult. Ezután Cromwell a hadsereg követelésére 1653. április 20-án erőszakkal feloszlatta a tehetetlenné vált és széthúzó parlamentet. (2) 1658-ig, haláláig mint lord-protektor (4) katonai diktatúrát gyakorolt.

1652-ben Anglia háborút kezdett Hollandia ellen, hogy megtörje vetélytársa tengeri, kereskedelmi és gyarmati hatalmát. Tengeri fölényét a hollandok felett Anglia két további háború (1665—67 és 1672—74) során biztosította. Az első jelentős tengeri győzelmek Robert Blake **(3)** nevéhez fűződtek, aki nemcsak a holland hajóhad, de ezt követően a földközitengeri kalózok (1654), majd a spanyol flotta felett is (1656—57) győzelmet aratott.

3 ◁

Az első háború egyik tengeri csatája 1653-ban **(5)**

▽

4 △

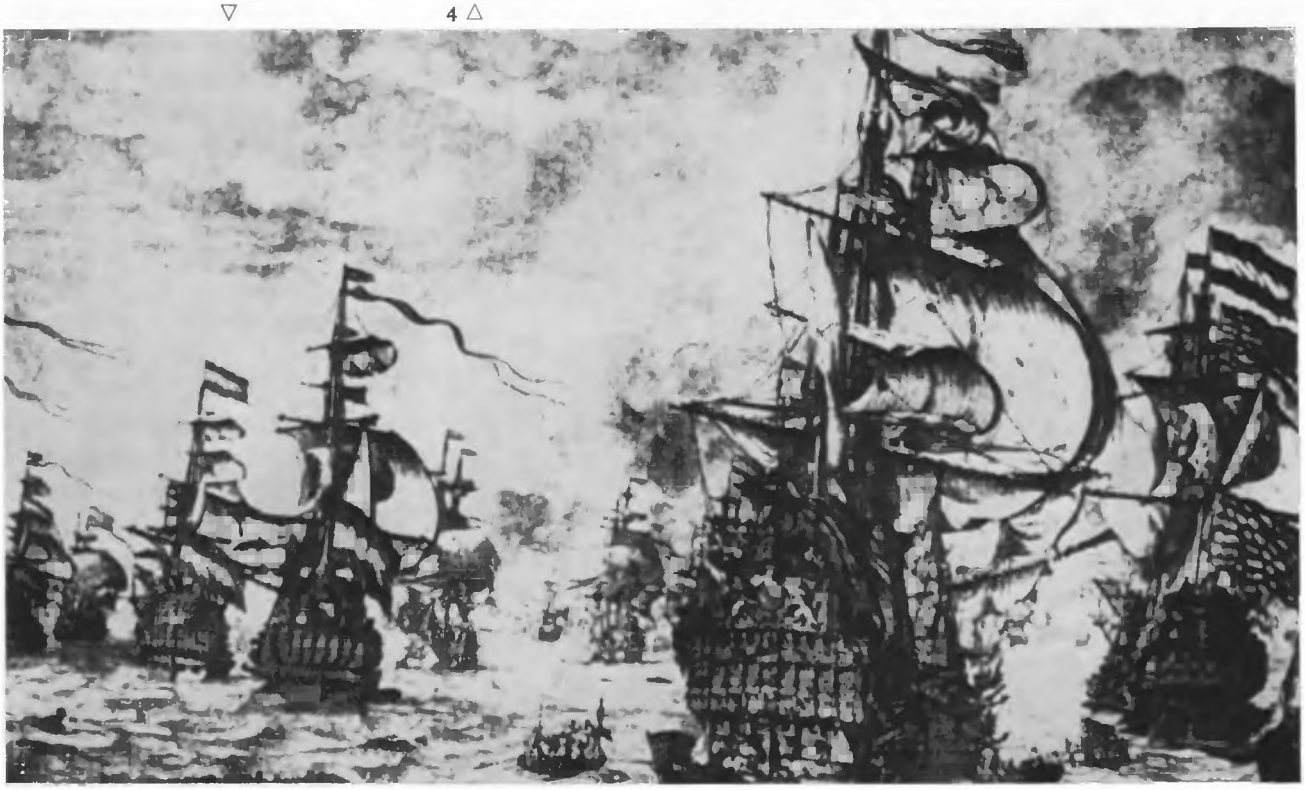

A RESTAURÁCIÓ ÉS A „DICSŐSÉGES FORRADALOM”

◁ Cromwell halotti maszkja **(1)**

2 △

Cromwell halála (1658) után a protektorátus válságba került. A gazdasági nehézségek politikai ellentétekkel párosultak, a gazdag polgárság és a polgárosodó új nemesség „rend” után áhítozott. A tábornoki kar királypárti szárnya lemondatta az új protektort, Cromwell fiát, majd Monck tábornok **(2)** a kivégzett király fiát, Károlyt rávette az ún. bredai nyilatkozat kiadására, amelyben teljes amnesztiát és vallásszabadságot ígért. Ezt követően a parlament, jelentős mértékben szintén Monck tábornok fellépésének eredményeként, meghívta Károlyt a trónra. II. Károly **(3)** — ígérete ellenére — véres bosszút állt azokon, akiknek része volt atyja kivégzésében **(5)**, üldözni kezdte a puritánokat, kvékereket (baloldali protestáns irányzat), és megkísérelte az abszolutisztikus kormányzás helyreállítását.

3 △

4 ▽

A restaurációs politika újból kiváltotta a parlament elégedetlenségét és ellenállását. 1673-ban a parlament elfogadta az *Eskü-törvényt* (Test Act), amely csak anglikán vallásúaknak engedte meg állami hivatalok viselését; 1679-ben a *Habeas Corpus Act* megtiltotta, hogy bírósági végzés nélkül bárkit is letartóztassanak. A burzsoázia és a parlament elégedetlenségét fokozta a király franciabarát külpolitikája. Jóllehet az újabb angol—holland háborúban **(4)** (1665—67) az angolok győzelmeket arattak, a háború nem volt népszerű, mert megosztotta, és gyengítette Franciaország két tengeri ellenfelét, és így Franciaország malmára hajtotta a vizet.

Az 1685-ben trónra lépő II. Jakab ellenforradalmi és katolizáló törekvései a polgári rétegek elégedetlenségét a cselekvésig fokozták. A király ellen összefogtak a földbirtokos érdekeket képviselő toryk és a kereskedőket, pénzembereket képviselő whigek. A parlament lemondásra kényszerítette a királyt (1688) aki Franciaországba menekült **(6)**. A parlament II. Jakab leányát, Máriát és férjét, Orániai Vilmost, Hollandia helytartóját (l. 29. l.) hívta meg a trónra.

A királyi pár 1689-ben partra szállt Angliában **(7)**, majd esküt tett a *Jogok nyilatkozatára* (Declaration of Rights, mint törvény Bill of rights, *Jogok törvénye*). Ennek célja a királyi abszolutizmus visszaállítására irányuló újabb kísérletek megakadályozása volt. Kimondta, hogy a király nem függesztheti fel a törvények hatályát, a parlament hozzájárulása nélkül nem vethet ki adókat, nem tarthat állandó hadsereget. A törvény biztosította a parlament rendszeres tevékenységét. Ebben az évben a nem anglikán protestánsoknak is megengedték állami hivatalok viselését.

△ 5

6 ▽

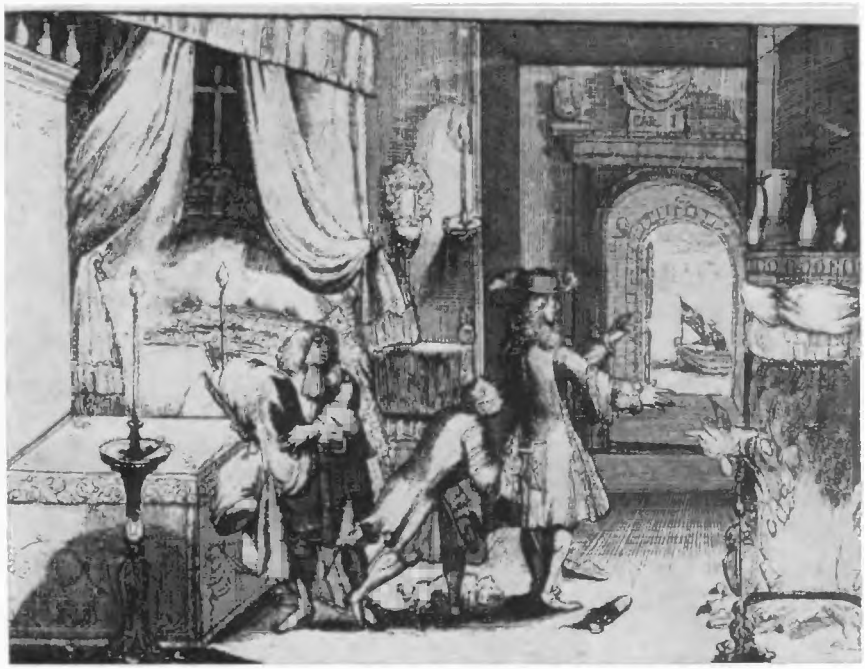

7 ▽

AZ ELSŐ PARLAMENTÁRIS KIRÁLYSÁG

1 △

2 △

3 ▽

III. Vilmost sógornője, az 1688-ban elűzött II. Jakab fiatalabb lánya, Anna **(1)** követte a trónon. Bár a királynő reakciós nézeteket vallott, kegyencei, elsősorban Marlborough herceg **(2)**, az angol nagyburzsoázia és az angol világbirodalmi gondolat képviselőjeként tevékenykedtek. 1707-ben Anglia és Skócia uniójából megalakult Nagy-Britannia.

Anna királynő halála után rokona, a hannoveri hercegi családból származó I. György tarthatta meg bevonulását Londonba **(3)** mint Nagy-Britannia királya (1714—27). A király hatalmát korlátozták, a miniszterekből álló kabinet ténykedése jelentős mértékben függetlenné vált a királytól, különösen Robert Walpole **(4)** miniszterelnöksége idején (1721—42).

A 18. sz. második felében a legjelentősebb whig politikus, idősebb William Pitt **(6)** volt. Nevéhez fűződött az angol győzelem a hétéves háborúban (1756—63) s ezzel az angol gyarmatbirodalom jelentős kiterjesztése.

Walpole kabinetje (5) ▷

◁ 4

6 ▽

Korabeli karikatúra Pitt adópolitikájáról, melyben a miniszter „titkosrendőrsége" nagy szerepet kapott. A képen a mutatványos kihúzza a báměszkodó polgár zsebéből a pénzeszacskót. (7) ▷

1 △

A forradalmi megrázkódtatások nyomán megkezdődött az új polgári életforma kialakulása. Legfőbb meghatározóvá a polgári tulajdon és a pénz vált, a vagyon lett a cél, a vagyon volt a hatalom. Új intézmények, új szokások keletkeztek, új viselkedési stílus alakult ki. Az új vagyonos réteg jellemző képviselője volt John Churchill, Marlborough hercege, aki 17 évig építtette blenheimi palotáját. **(1)** Az épület elnevezése a herceg által a spanyol örökösödési háborúban Blenheim (Höchstädt) mellett 1704-ben aratott győzelmet idézte.

AZ ANGOL POLGÁRI VILÁG A 18. SZÁZADBAN

△

A polgárok szívesen jártak az ekkoriban létesülő kávéházakba **(2)**, ahol nemcsak szórakoztak, de üzleti ügyeiket is intézhették.

◁ A házasság, amint W. Hogarth festménye ábrázolja **(3)**, mindenek előtt üzleti szerződéssé változott.

4 △

A választások végső kimenetelét a kétlépcsős választás elve értelmében az első választási menetben megválasztott elektorok szavazatai döntötték el. A valóságban — amint ezt ugyancsak Hogarth egy képe érzékelteti **(4)** — az elektorok egymás közötti alkudozása döntött.

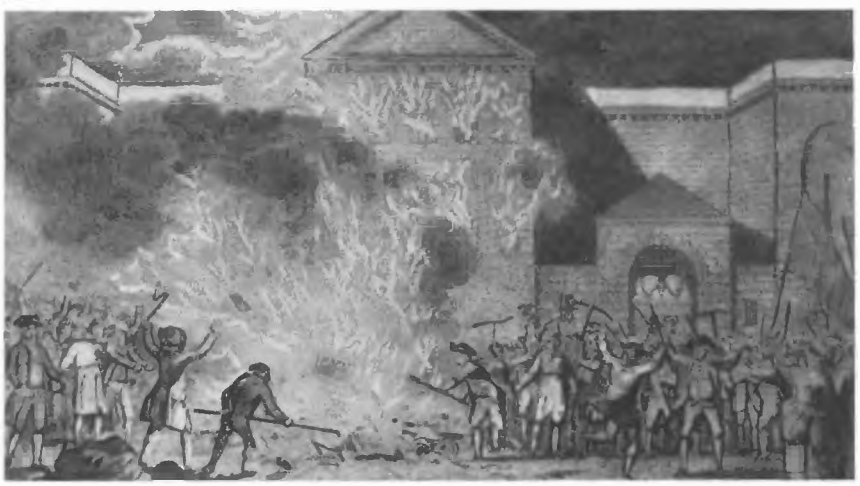

6 ▷

A pénzzel együtt járt a pénztelenség, a vagyonosodás párjaként az elszegényedés jelentkezett. Aki tartozásának nem tett eleget, azt könyörtelenül az adósok börtönébe záratták. Egyre növekedett a városi szegények, nincstelenek, jogtalanok tábora. A modern páriák elkeseredettsége egy-egy esetben már zendülésekhez vezetett. Így 1780-ban, midőn a felkelők felgyújtották a Newgate-börtönt. **(6)**

◁ Elítélt **(5)**

Az Angol Bank (7) ▷

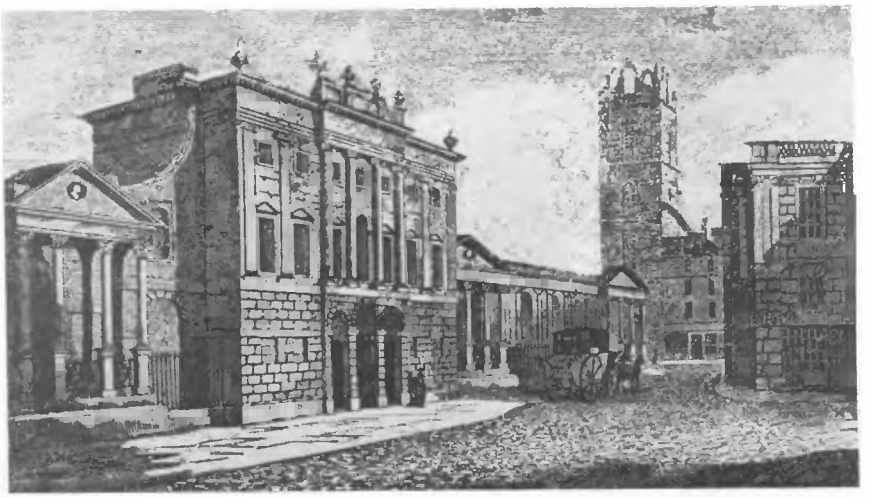

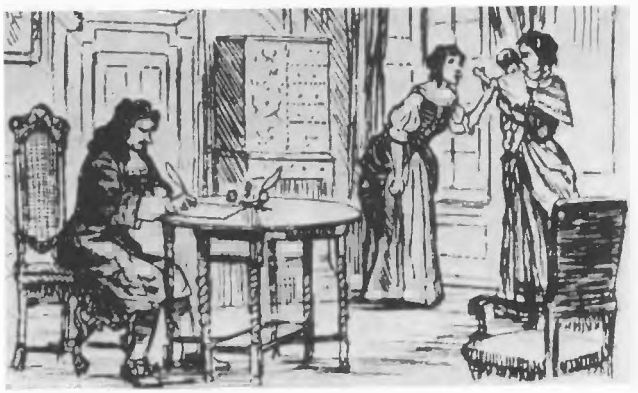

△

Polgári lakószoba a 17. sz.-ban (8)

△

Piaci jelenet Londonban (1757) (9)

10 △

1625-ben és 1665-ben szörnyű járvány pusztított Londonban, egyetlen napon 7000 áldozatot szedett... Pestises betegek ápolása (10)

△

Pestises betegeket gyógyító orvos védőruházata (11)

◁ Temetés a pestisjárvány után (12)

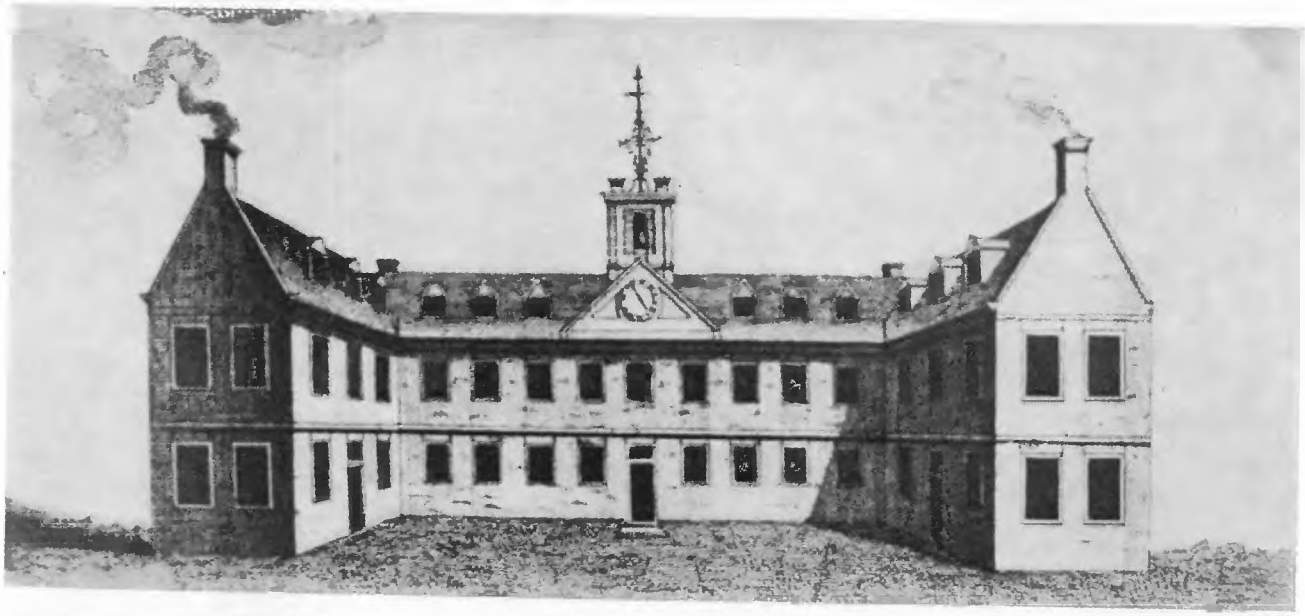

13 △

Angliában rengeteg ekkor a koldus: férfi, nő **(14)**, gyermek. A nincsteleneket, munka nélkül kóborló szerencsétleneket a hatóságok igyekeztek dologházba **(13)** zárni, ahol embertelen körülmények között lélekölő, nehéz munkát kellett végezniök.

14 △

◁ Jómódú asszonyok **(15)**

Kedvelt szórakozás ekkoriban a kakasviadal **(16)** ▷

LONDON EGY ÉVSZÁZADA

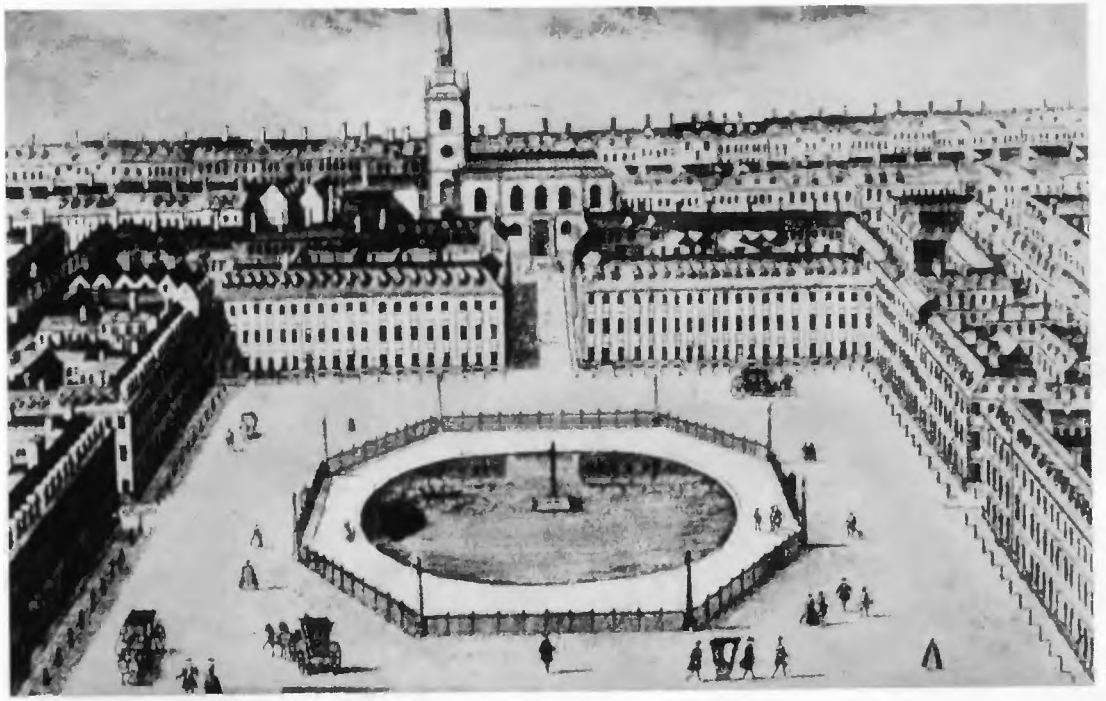

London 1660-ban ◁ **(1)**

A londoni tűzvész, 1666 ◁ **(2)**

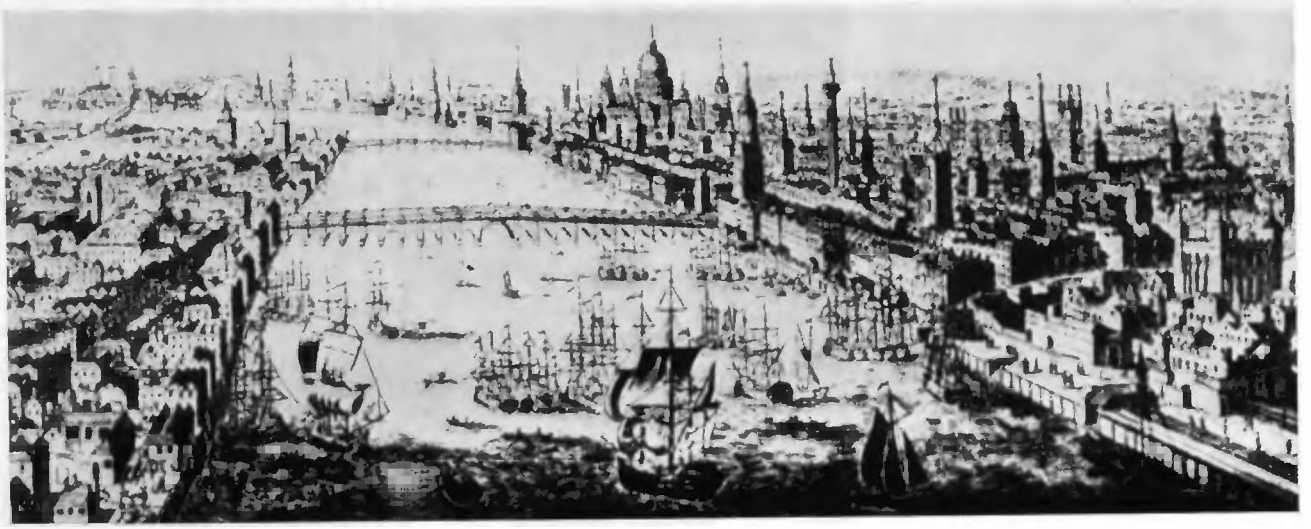

London 1780-ban **(3)** ▽

4 △

Az 1665-ös pestisjárvány után, 1666-ban újabb súlyos csapás érte az angol fővárost: több napon át tűzvész dühöngött **(2)**, 13 200 házat és 89 templomot pusztított el, köztük a Szt. Pál-katedrálist, amelyet 1634-ben restaurált Palladio kiváló angol követője, Inigo Jones.
Hamarosan megkezdődött az újjáépítés. Ebben vezető szerepet játszott a nagy angol barokk építész, Christopher Wren. Fő műve az új Szt. Pál-székesegyház. **(4)**

POLGÁRI TUDOMÁNY ANGLIÁBAN

A polgár meg akarta ismerni a világot, mert meg kellett ismernie azt. Az új társadalom kialakulását hatalmas tudományos fellendülés kísérte, s a legtöbb tudományágban a valóságon ellenőrzött ráció, az ésszerűség foglalta el a spekuláció helyét.

1 △

△ 2

3 ▽

A modern fizikai világkép megteremtésének egyik legnagyobb alakja Isaac Newton **(1)** volt, aki megfogalmazta a tömegvonzás általános törvényét, kidolgozta a differenciál- és integrálszámítást, megszerkesztette az első tükrös távcsövet. **(2)**

Korának másik számottevő angol fizikusa és kémikusa, Robert Boyle **(3)**, az égést és légzést vizsgálta, s felfedezte a gázok térfogata és nyomása közötti összefüggés törvényét.

Megkezdődött a 17. sz.-ban a mikrokozmosz feltárása is, amiben Robert Hooke-nak volt oroszlánrésze. Maga szerkesztette mikroszkópjával **(5)** megfigyeléseket végzett a szabad szemmel nem látható parányi részecskékről, s megfigyeléseit pontos rajzokban rögzítve 1665-ben kinyomatta. Itt közölt két ábrája **(4)** közül a felső egy növényen észlelt penész-szőrzetről, a másik egy rózsafalevélen talált piros pontocska mikroszkóp alatt mutatkozó ábrájáról készült.

Már a polgári típusú gazdálkodás kialakultabb szakaszára, a 18. sz.-ra esett a tudományos polgári közgazdaságtan és a gazdasági liberalizmus koncepcióját kidolgozó Adam Smith **(6)** munkálkodása.

Locke, Hobbes és Hume a felvilágosodás nagy személyiségei Angliában. E politikai és ideológiai áramlat képviselői a társadalmi visszásságokat az emberek tudatlanságából vezették le; mint racionalisták, az ész nevében elutasították a feudális kor eszméit és intézményeit. John Locke **(7)** folytatta az angol filozófia materialista előzményeit. Bacon és Thomas Hobbes nyomán indult. Hobbes mechanikus, mennyiségi szemléleten alapuló racionalista filozófiáját azonban abban az irányban vitte tovább, hogy nagy jelentőséget tulajdonított az érzékelésnek (szenzualizmus), s ezen az alapon ismeretelméletébe idealista vonások is beférkőztek.

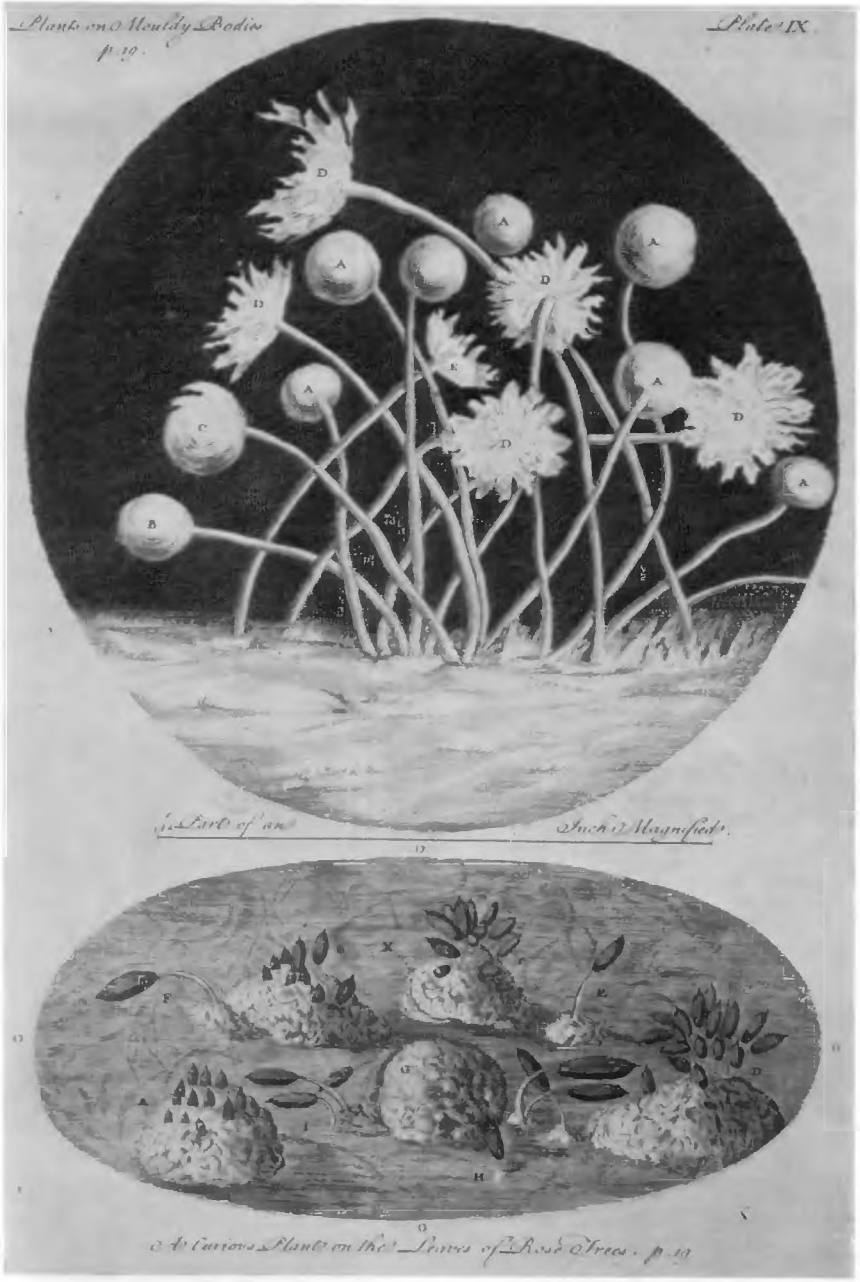

4 ◁

5 △

8 △

7 △

6 △

Sokkal egyértelműbbé vált az idealizmus David Hume **(8)** munkásságában; ő, középutat keresve Locke szenzualizmusa és George Berkeley szubjektív idealizmusa között, mely létezőnek kizárólag az észleletet tekintette, végeredményben a lét megismerhetetlenségének tanához (agnoszticizmus) jutott el.

IRODALOM, MŰVÉSZETEK

1 △

A forradalom korszakának nagy költője és lelkes harcosa John Milton (1), Cromwell közvetlen munkatársa; legnagyobb művét, *Az elveszett paradicsom* c. eposzt már a Stuartok restaurációja után írta, súlyos belső vívódások közepette.

Az ókori nagy görög és latin írók példáját és Arisztotelész poétikai útmutatásait követve kialakult az irodalom terén a klasszicista irányzat, amely emelkedett szellemi tartalmú, harmonikus művek alkotására törekedett. Ennek az irányzatnak a követője mind „hősi színműveiben", mind tanulmányaiban John Dryden. A klasszikus irányzat képviselője a költészetben Alexander Pope (3) is. *Az embernek próbájá*ban (Essay on man) a felvilágosodás eszméit foglalja össze költői formában.

A 18. sz. elején erősen fejlődik az újságírás. Úttörő jelentőségű e téren Daniel Defoe tevékenysége. 1704-ben alapította lapját (2). Világhírű regényében, a *Robinson Crusoe*-ban a felvilágosodás híveként az emberi ész és akarat diadalát hirdeti.

2 ▽

A

Weekly Review

OF THE

Affairs of *FRANCE:*

Purg'd from the Errors and Partiality of *News-Writers* and *Petty-Statesmen*, of all Sides.

Saturday, Feb. 19. 1704.

The INTRODUCTION.

THIS Paper is the Foundation of a very large and useful Design, which, if it meet with suitable Encouragement, *Permissa Superiorum*, may contribute to Setting the Affairs of *Europe* in a Clearer Light, and to prevent the various uncertain Accounts, and the Partial Reflections of our Street-Scribblers, who Daily and Monthly Amuse Mankind with Stories of Great Victories when we are Beaten, Miracles when we Conquer, and a Multitude of Unaccountable and Inconsistent Stories, which have at least this Effect, That People are possest with wrong Notions of Things, and Nations Wheedled to believe Nonsense and Contradiction.

3 △

4 △

A realista regény egyik úttörője Henry Fielding (4) *(Tom Jones)*.

Az angol társadalom gyilkos szatírája Jonathan Swift (5) *Gulliver utazásai* c. műve. ▷

6 △

A realizmus és érzelmesség (szentimentalizmus) keverékei Samuel Richardson regényei (*Pamela* stb.), amelyek erősen hatottak a francia és német írókra is.

A 17—18. sz. uralkodó művészeti irányzata a barokk, az abszolutizmus és (a katolikus országokban) az ellenreformáció kifejezője. A zenében a barokk kor a polifon technika, az opera, az oratórium, a kantáta, a szvit, a szonáta kialakulásának kora. Angliában Henry Purcell (6) volt a barokk zene legismertebb mestere.

A *Pamela* egyik illusztrációja (Highmore [†1780] műve) **(8)** ▷

Illusztráció *Az elveszett paradicsom*hoz (William Blake [†1827] műve) **(7)**

▽

A képzőművészetben a barokkot mozgalmasság, pompa, a kagylódíszek, csavart vonalak és más díszítő elemek dús alkalmazása jellemzi. Részben barokk, részben klasszicista stílusban épített templomokat, palotákat Christopher Wren. (l. 53. l.).

W. Hogarth szatirikus életképeit egyszerűség és realizmus jellemzi. (l. 48—49. l.). Vele kezdődik az angol arcképfestészet nagy virágzása. J. Reynolds az előkelőket **(9)**, a nagy embereket örökítette meg, Gainsborough a női szépséget (VIII. színes kép). Az ő követőik Romney, Raeburn, Lawrence stb.

Romney: Lady Hamilton **(10)**

▽

9

◁

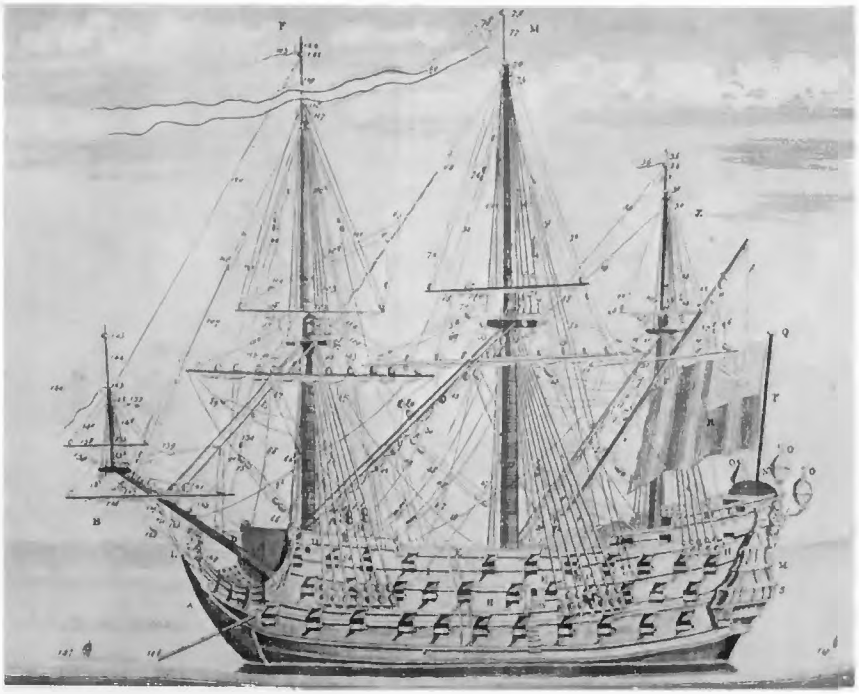

1 △

Az angol tengeri és kereskedelmi hegemónia, melyre a szigetország a 18. sz. folyamán szert tett, jelentős részben a gyarmatbirodalom pillérein nyugodott. A gyarmatbirodalmat nagyszámú hadihajó (1) őrizte. Sorra szerezte Anglia az új birtokokat; a hétéves háború során (1756—1763), melyet Anglia porosz szövetségben Franciaország, Ausztria, Oroszország és szövetségesei ellen viselt, uralma alá került Kanada, India, a csendes-óceáni szigetek, valamint Ausztrália.

ANGLIA GYARMATI NAGY-HATALOM

2 △

Nagy érdeklődést mutattak az angolok ebben az időben már Kína iránt is. 2. sz. képünk az angol király Kínában megjelenő követségét ábrázolja 1730-ban.

A Csendes-óceán szigetein az angolok a „békés behatolás" módszerét alkalmazták. Samuel Wallis

3 ▽

kapitány világkörüli útján (1766—68) felfedezte Tahiti szigetét, és megkeresztelte annak királynőjét, Obereát mint III. György angol király alattvalóját. — A királynő fogadja a kapitányt. **(3)**

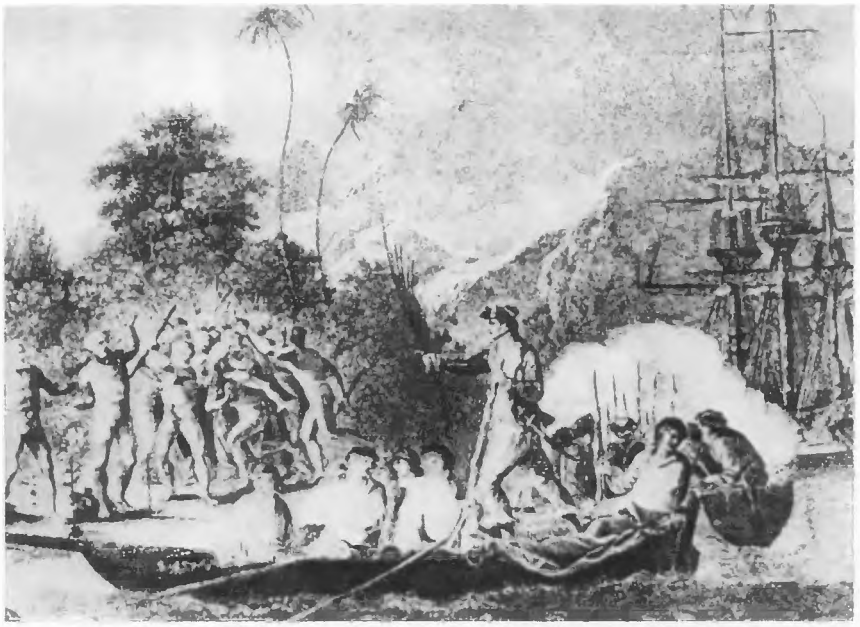

A földrajzi ismeretek és egyúttal az angol korona újabb gazdagodását jelentette Cook kapitány világkörüli útja (1768—79), melynek során felfedezte Új-Zélandot, számos óceániai szigetet, végül a Hawaii-szigeteket. Cook partraszállása az Új-Hebridák egyik szigetén. **(4)** ▷

5 △

1770-től az angolok fokozatosan meghódították Ausztráliát. 1788-ban birtokba vették az ausztráliai Port Jacksont. **(7)**

6 △ ▽

India meghódítása véres háborúk eredményeként következett be. Ezek kezdeményezője elsősorban az Angol Kelet-indiai Társaság volt, mely kihasználta behatolása számára az indiai fejedelemségek belső harcait (l. 161—3 l.). Az indiai brit uralom kiépítésében jelentős Robert Clive **(5)** tevékenysége, aki számos győzelmet aratott mind a francia gyarmatosítók, mind pedig az indiai seregek felett. A terület kifosztásából, vesztegetési pénzekből fantasztikus vagyonra tett szert.
Warren Hastingsnek **(6)**, Bengália későbbi kormányzójának gazdagodása, üzelmei közfelháborodáshoz vezettek, úgyhogy végül távoznia kellett hivatalából, és bíróság elé állították.

8

9

A 18. sz.-ban már jól láthatókká váltak az új társadalom visszataszító vonásai. A nagytőke és a kapitalizálódott arisztokrácia lett az úr. A király, III. György (1760—1820) **(8)** a torykkal (konzervatívok l. 45. l.) szövetkezve megkísérelte a tényleges politikai hatalom visszaszerzését. Mohóságát James Gillray, a híres karikaturista így ábrázolta. **(9)** A pénz nagyhatalmai, a bankárok befolyásuk alatt tartották a gazdasági életet, de még többet, az államhatalom kizárólagos irányítását is kívánták. Katonai „rohamot" indítottak a hatalom megszerzéséért, amint azt a karikaturista is látta. **(10)**

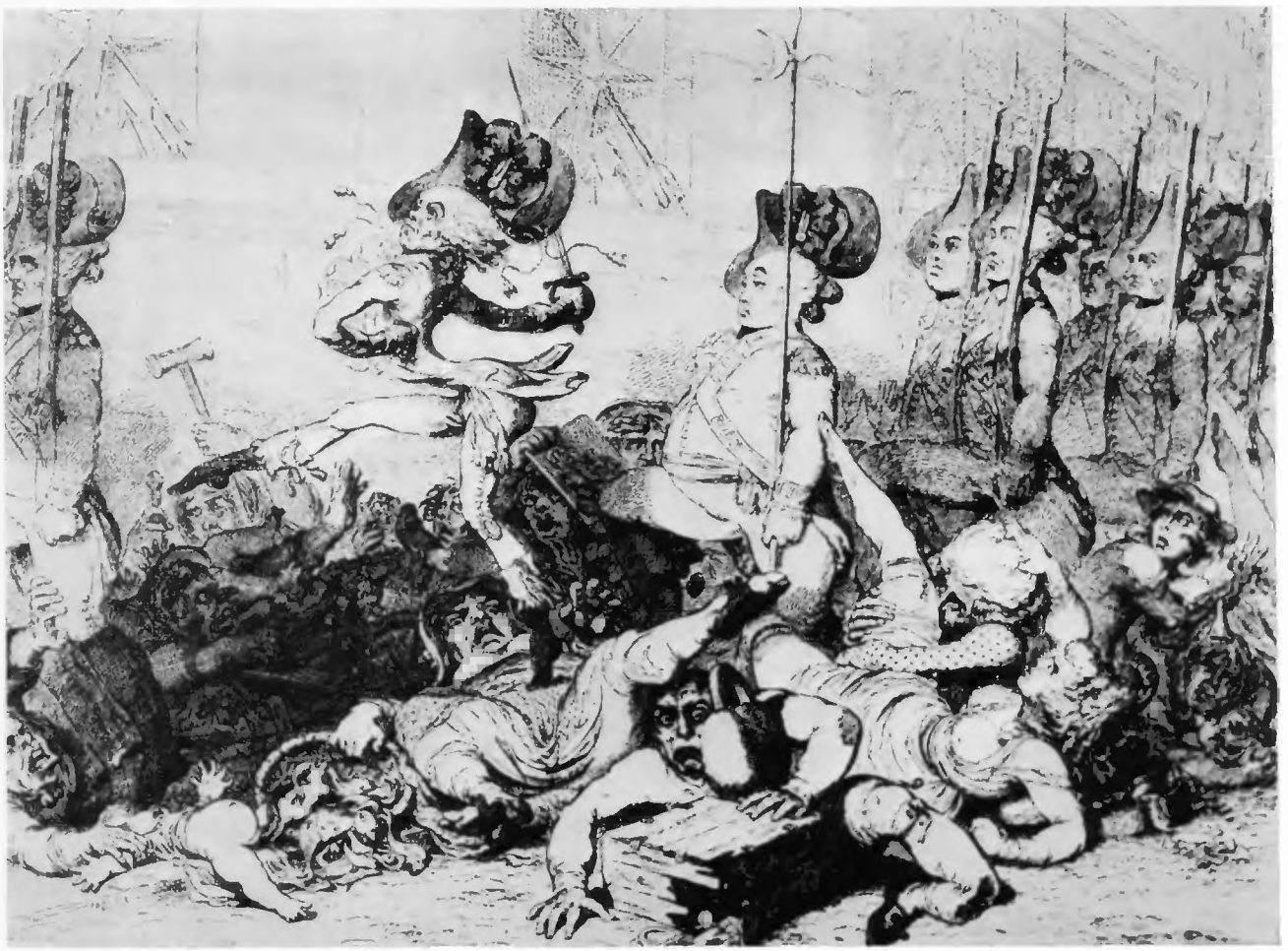

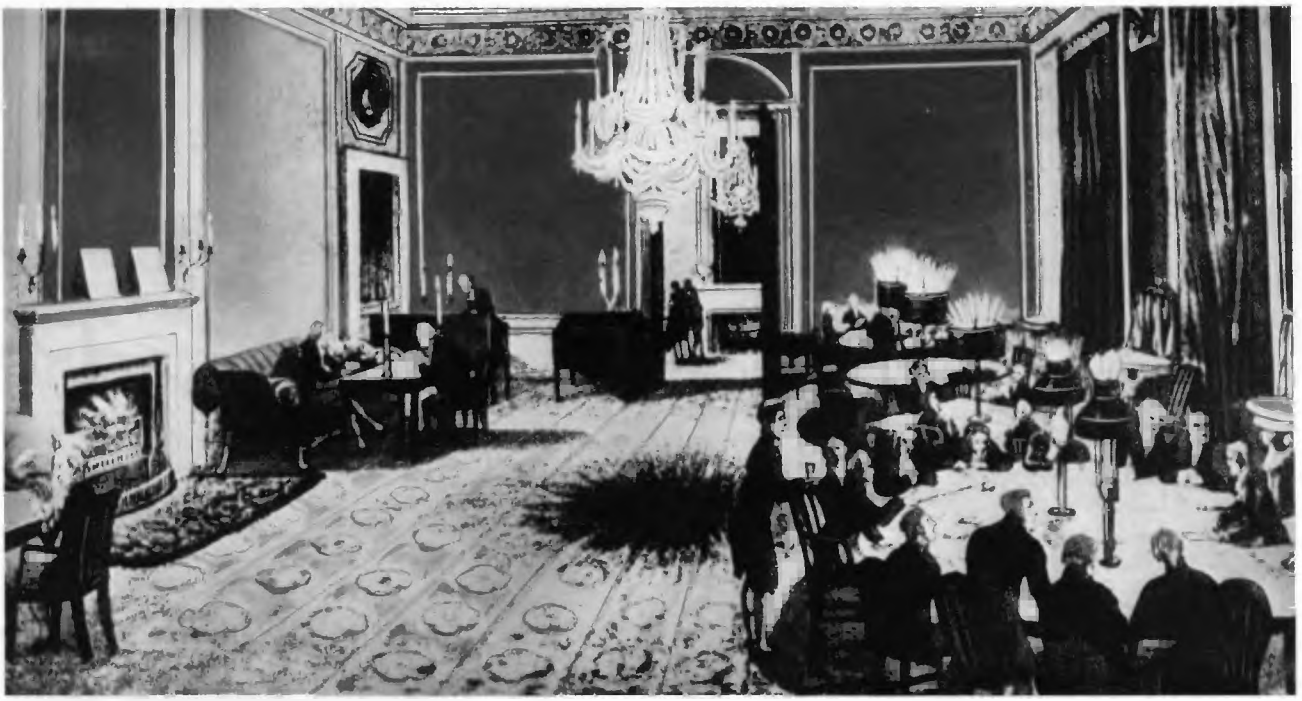

11 △

A politikában jellemző lett a kétszínűség. Ez a karikatúra **(12)** abból az alkalomból készült, hogy a király a radikális ellenzék vezérét, Wilkest börtönbe csukatta. A karikaturista szerint mindketten kettős játékot folytattak. Nemcsak a király kedveskedik ellenfelének, akivel szemben gonosz terveket forral, de Wilkes is barátságot mutat, miközben a szabadságeszmékkel kacérkodik.

A régi nagybirtokos arisztokrácia jelentős része tőkés birtokossá vált, beilleszkedett a rendszerbe, de társadalmi elkülönültségét, szokásait, klubjait **(11)** megtartotta.

Ebben az időben lett angol „nemzeti" sporttá a golfjáték. **(13)** (Paul Sandby akvarellje, 1745)

▽

12 △

A kereskedelem, a hajózás, a manufaktúraipar és a nagybirtokos mezőgazdasági árutermelés sok pénzt halmozott fel Angliában. Felhalmozódott ugyanakkor a földről elűzött volt parasztok, nincstelenek hada is, mely a városban, az iparban keresett megélhetést.

1 ▽

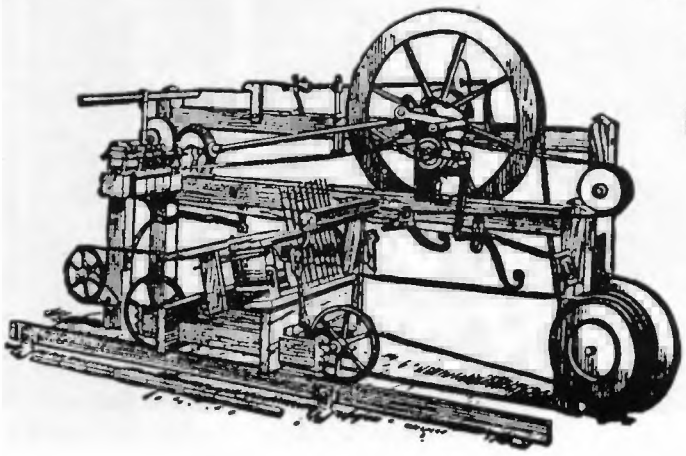

2 ▷

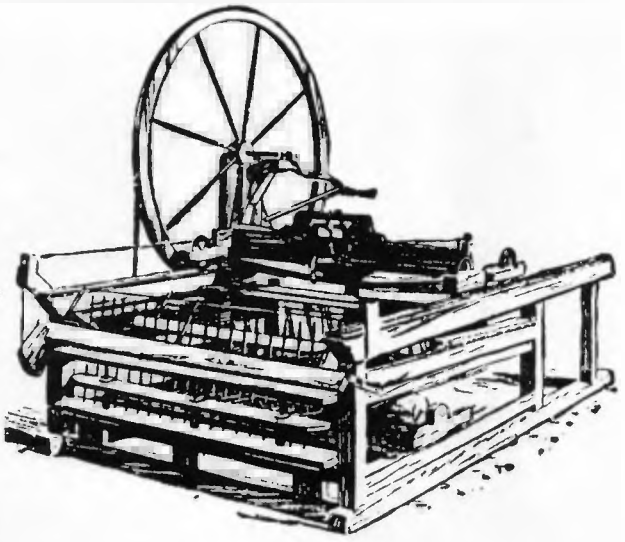

A 18. században megszilárdult az új állami rend is, mely garantálta a tőkés tulajdon biztonságát. Minden feltétel adva volt a termelés nagymérvű fokozására, annak már csak technikai feltételeit kellett megteremteni. A 18. század folyamán ez is elkezdődött Angliában, hogy azután végiggyűrűzve a világ nagy részén, lehetővé tegye a modern nagyüzemi tömegtermelést. A nagyüzem viszont megteremtette a modern nagyipari proletariátust.

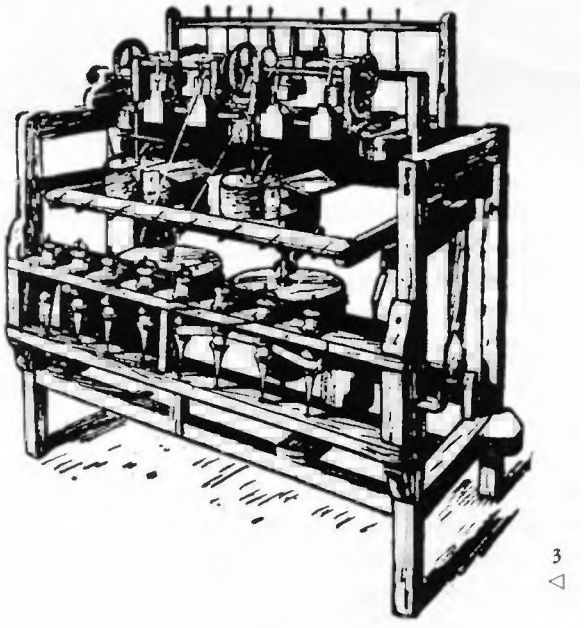

3 ◁

AZ IPARI FORRADALOM KEZDETEI

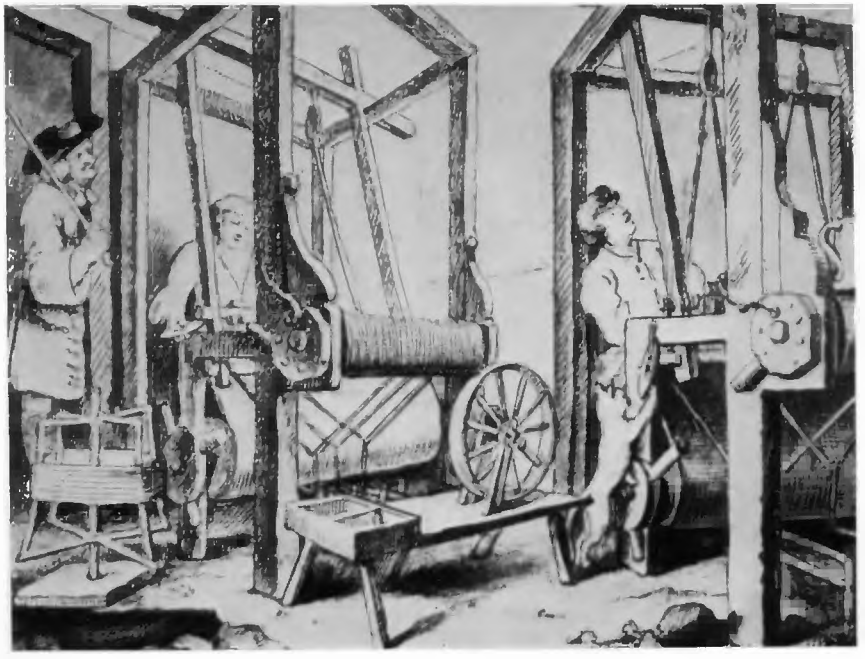

A forradalom a textiliparban kezdődött. Első lépését James Hargreaves takács kézi hajtású fonógépe, „a fonó Jenny" (spining Jenny) (1764, 1), a másodikat Samuel Crompton „fonó öszvére" (1774, 2) jelentette. Ezt követte Richard Arkwright 1775-ben tökéletesített fonógépe (3). A szövés műveletét Edmund Cartwright mechanikus szövőgépe gyorsította fel. Az angol textilüzemek hamarosan már ilyen berendezéssel működtek; a munka fölött — a korabeli ábrázolás szerint — pálcás felügyelők őrködtek. (4)

4 ◁

5 ▷

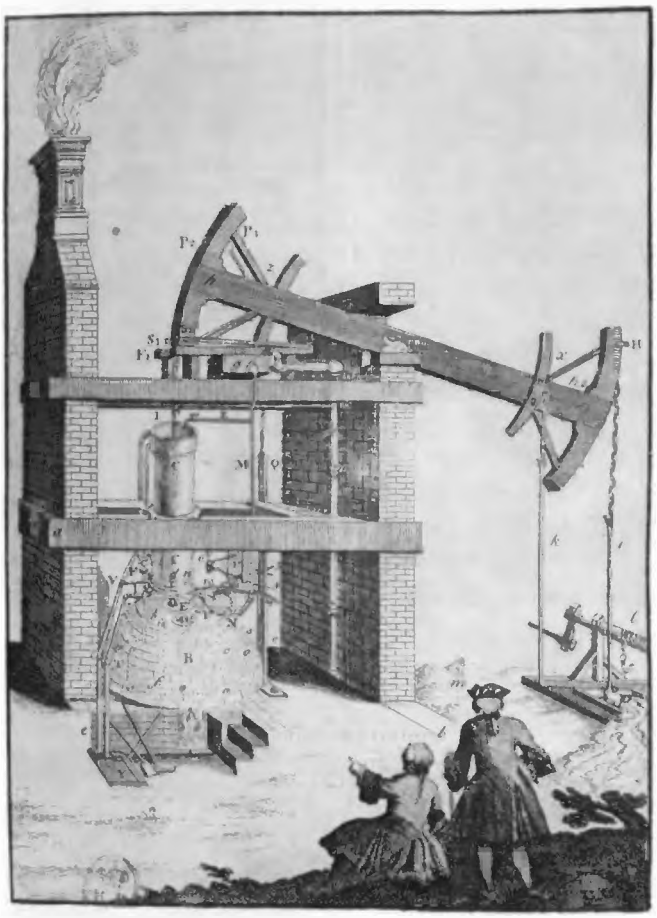

6 △

A textiliparban tett előrehaladás minden jelentősége mellett is megmaradt azon a szinten, ahol a gépet mint munkaeszközt elsősorban még az ember vagy az állat fizikai ereje hozza működésbe. A szállítás könnyítésére már kísérleteztek sínpálya lefektetésével, a terhet azonban lóval húzatták **(5)**. A döntő technikai lépés akkor következett be, midőn az ember meghajtó erőként természeti energiaforrást tudott szolgálatába állítani. Ebben az irányban nagy haladást jelentett Thomas Newcomen gőzenergiával meghajtott szivattyúja, melyet a bányák víztelenítésére alkalmaztak **(6)**. A döntő lépést azonban James Watt (1736—1819) **(8)** tette meg, midőn 1769-ben megszerkesztette első gőzgépét **(7)**. Ez azután — némi tökéletesítéssel — alkalmassá vált mindenféle gépi berendezés meghajtására.

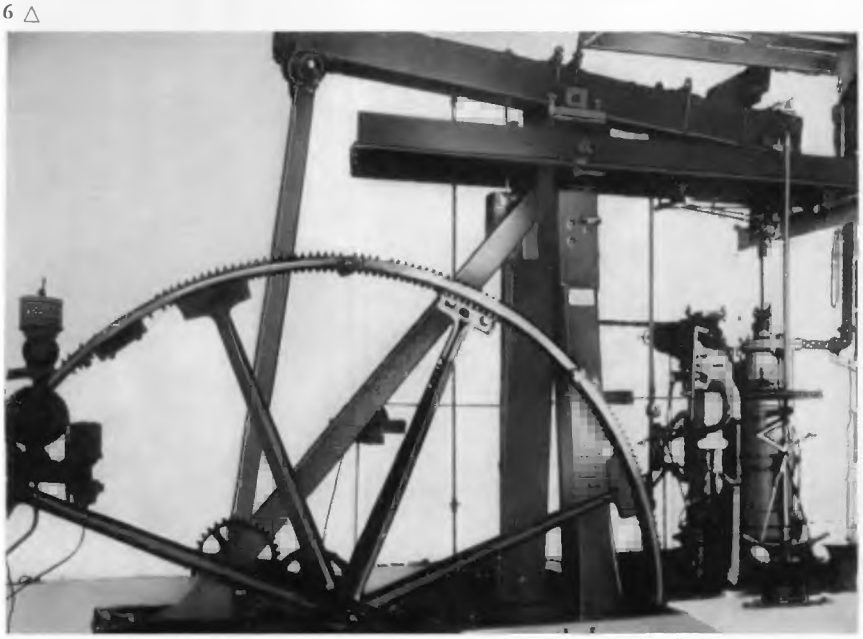

7 ◁

8 ▷

VILÁG-HATALOMBÓL ÁRNYÉK-BIRODALOM

1 △

2 ▷

Spanyolország a 17. sz.-ban a hanyatlás szakaszába jutott. Bármilyen díszesek is voltak a külsőségek a fiatal francia uralkodó, XIV. Lajos fogadásánál **(3)**, IV. Fülöp (1621—65) Spanyolországa már csak árnyéka volt önmagának. Az utolsó spanyol Habsburg-uralkodó, II. Károly **(1)** uralma idején (1665—1700) pedig már minden téren erősen szembe tűnt a süllyedés. A lakosság száma 7,5 millióról 5,7 millióra csökkent. A király halála után az utódlás kérdése miatt kezdetét vette a spanyol örökösödési háború (1701—14), mely az országot még jobbban tönkretette. A háború XIV. Lajos francia király és a Habsburgok között robbant ki, de a francia Bourbon-ház európai teljhatalmától tartva, belépett a küzdelembe Franciaország ellen csaknem egész Európa.

Milánóban készült karikatúránk **(2)** a francia, illetve a spanyol dinasztikus célokat leplezi le.

A háború során a szövetséges angol—holland csapatok elfoglalták Gibraltárt.

▽ 3

Az angolok által azóta is birtokolt szoros korabeli képe **(4)** △

5 ◁

6 ▷

A hadműveletek során Szavojai Jenő (l. 107 l.) az osztrák és Marlborough (l. 46. l.) az angol hadak élén számos győzelmet aratott, többek között Höchstädtnél (1704). A háborút az utrechti (1713), rastatti (1714) béke zárta le. XIV. Lajos elérte, hogy a spanyol trónra unokája került, aki V. Fülöp **(5)** néven uralkodott (1746-ig). A háború azonban voltaképpen súlyos károkat, veszteségeket okozott Franciaországnak, Anglia elragadta tőle több gyarmatát (Új-Fundland, Új-Skócia stb.), a Habsburgok pedig megkapták Spanyol-Németalföldet (Belgium), Milánót, Mantovát. Spanyolország árnyéka lett önmagának. Kormányzatára már akkoriban ráillett a nagy spanyol festő, Goya későbbi szatirikus ábrázolása. **(6)** „Vajon miben fog kiszenvedni?" — kérdi a betegágynál az „orvos".

1 △

2 △

SPANYOL MŰVÉSZET A 17—18. SZÁZADBAN

A spanyol nagyhatalom hanyatlásnak indult, az Újvilágból átfolyt arany az uralkodók háborúskodásait szolgálta csupán, s nem vált a hazai gazdaság fellendítőjévé. A polgárság, bármilyen elégedetlen volt is, gyenge maradt, forradalmi fordulatot nem tudott kikényszeríteni. Az országban felgyülemlő energiák a gazdaság és a politika berkeiben nem tudtak az alkotás szolgálatába állni. Nem véletlen, hogy Spanyolország e korban nem mutatott fel nagy eredményeket a tudományokban, de talán az sem, hogy alkotó ercje elsősorban a művészetekben talált magának utat.

A spanyol barokk építészetet a díszítmények szinte lázas halmozása és a festőiségre való kissé túlzott törekvés jellemzi. Legjelentősebb képviselői Alonso Cano (†1667), José Churriguera (†1723) és Ignatio Vergara (†1776).

A 17. sz. egyik festőóriása Diego Velázquez (†1660); utolsó remekműve a Szövőnők (Las Hilanderas, 1).

A spanyol barokk egyik legismertebb festője Murillo; képeit lágy színek, a fény és árnyék gyöngéd átmenetei, a női és gyermeki szépség és báj kissé szentimentális ábrázolása jellemzi. Mózes vizet fakaszt a sziklából c. művének egy részlete **(2)**

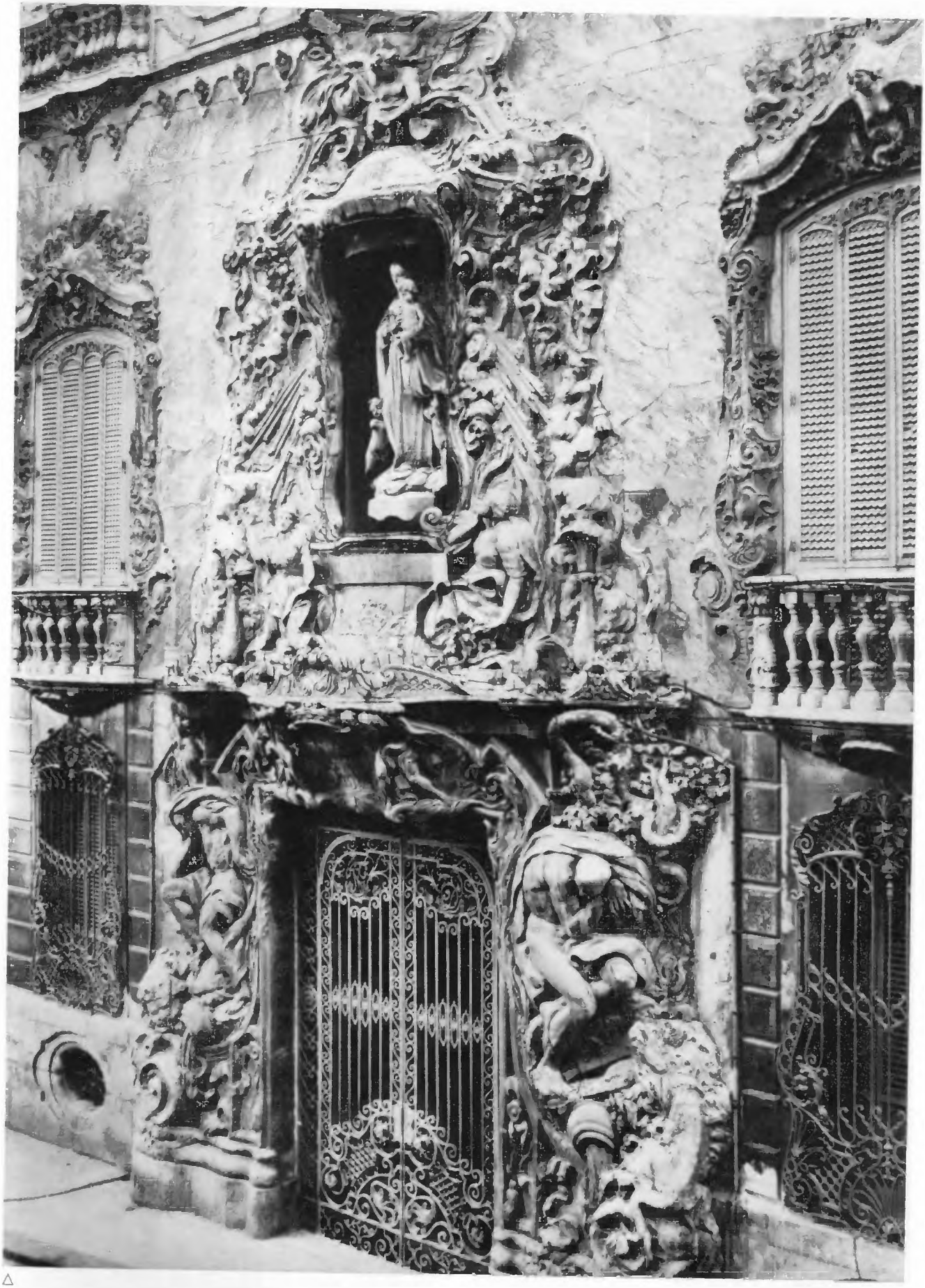

△
E kor egyik legjellemzőbb világi épülete Dos Aguas őrgróf palotája Valenciában, 18. sz. közepe; a bejárat **(3)**, Ignacio de Vergara műve

Templom Sevillában (részlet) **(4)**

Komorság, szomorúság árad Valdés Leal (†1690) legtöbb képéből. Valdés Leal: A halál allegóriája **(5)**

6

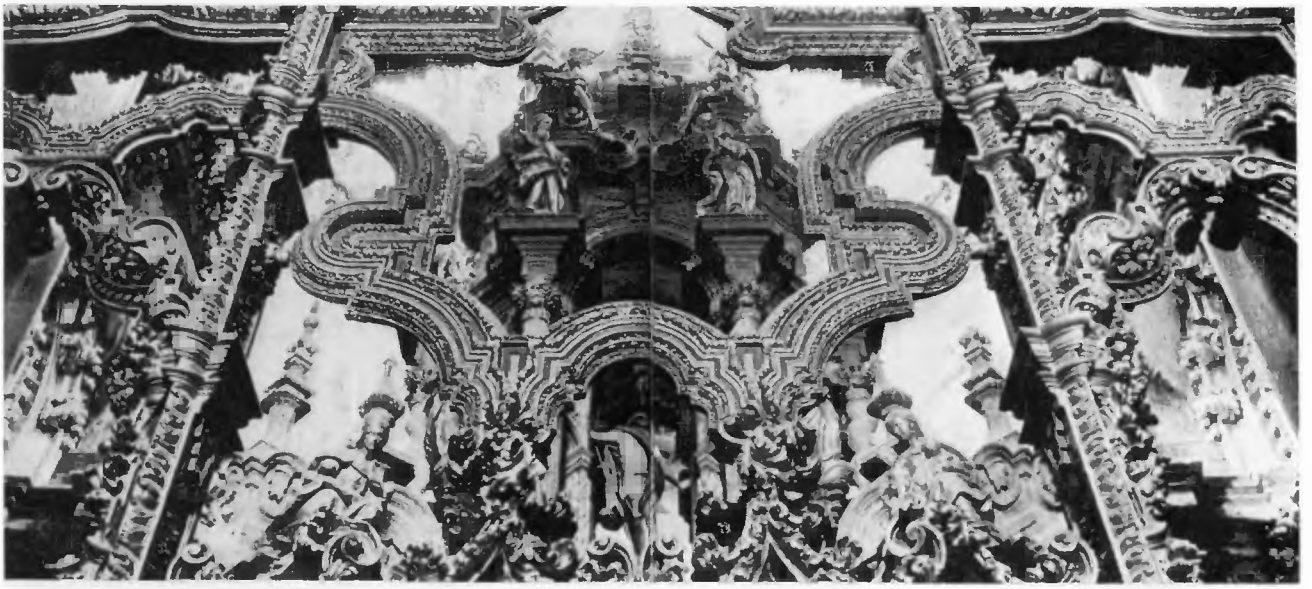

△

A paulari kolostor (részlet) **(7)**

A 18. sz. végén és a 19. sz. elején működött Francisco José de Goya y Lucientes († 1828), a spanyol realista festészet legnagyobb mestere. Caprichos (Ötletek) c. sorozata a francia forradalom eszméihez kapcsolódik, támadja a zsarnokságot, a hazugságot. A sorozat egyik képe: Ha az értelem aluszik, szörnyek születnek. **(6)**

Hosszú évtizedekig udvari festő volt, a királyi családról **(8)** és az előkelőkről készített képei leleplező kritikaként hatnak.

▽

Spanyolországhoz hasonlóan Portugáliában is megrekedt a mezőgazdaság és ipar fejlődése. A spanyol monarchiával fennálló unió is súlyos terheket rótt az országra. 1640-ben ugyan megszabadult a spanyol uralomtól, de a spanyolok újabb alávetési kísérletei miatt egyre inkább kénytelen volt Angliára támaszkodni, s így fokozatosan angol vazallussá süllyedt.

Az Escorial mintájára építették a 18. sz. elején a Mafra kolostort, s királyi rezidenciát, (1) ▷

2 ▽

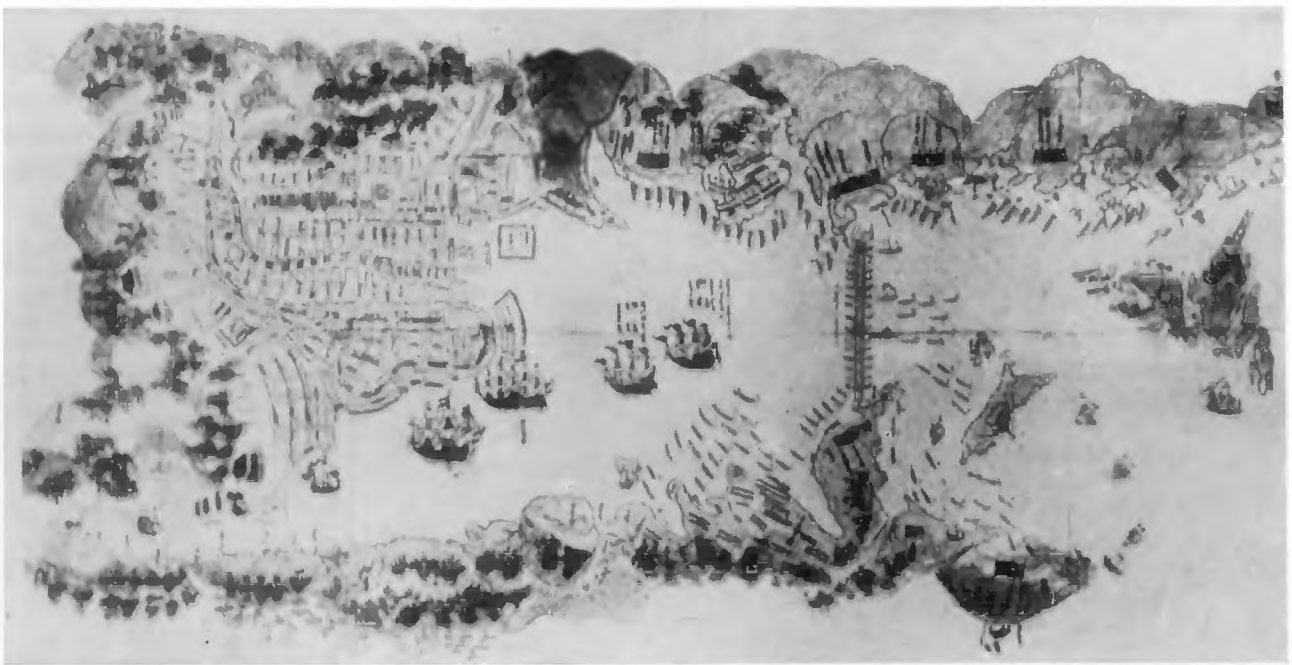

VILÁGHATALOMBÓL — ANGOL VAZALLUS

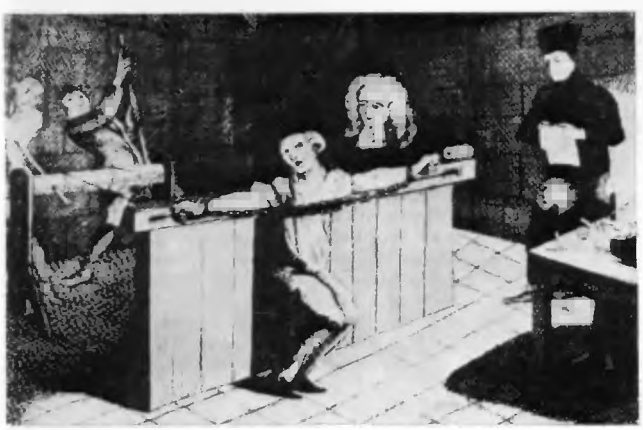

A portugál flotta még a világhatalmi törekvések szolgálatában tevékenykedett.

Portugál hajók eljutottak Nagaszakiig. (2)

Az országban azonban tovább tombolt a reakció, Spanyolországhoz hasonlóan még a XVIII. században is működtek az inkvizíciós bíróságok. — Képünk egy szabadkőműves kínzását ábrázolja. (3) ◁

△

Torony a Lisszabon melletti Belémben; Vasco da Gama felfedező útja emlékére emelték. **(4)**

△

1755-ben a fővárost, Lisszabont katasztrofális földrengés rázta meg **(5)**, mely a város mintegy kétharmad részét romba döntötte. A hatalmas anyagi kár mellett az esemény társadalmi mozgást is kiváltott.

6 ▽

Ez adott alkalmat I. József (1750—77) első miniszterének, Pombal márkinak **(6)** sok irányú reformprogramja (kereskedelmi kamarák szervezése, manufaktúrák támogatása, a gyarmati közigazgatás és az oktatásügy átszervezése, a jezsuiták kitiltása) bevezetéséhez. De I. József utóda, I. Mária (1777—1816) elbocsátotta Pombalt, majd 1782-ben száműzte. A felvilágosult abszolutizmus rövid korszaka után megszilárdult a politikai és társadalmi reakció, a gazdaság hosszú időre a stagnálás szakaszába jutott.

1 △

A FRANCIA ABSZOLÚT MONARCHIA A NAPKIRÁLY KORÁBAN

XIV. Lajos (1643—1715) gyermekként, súlyos belviszályok közepette került a trónra. Az állam ügyeit uralkodása elején valójában Mazarin bíboros **(1)** irányította.

A harmincéves háború befejeztével (1648) Franciaország hatalma jelentősen megnövekedett, de hosszú éveken át (1648—53) súlyos belső küzdelem színtere lett.

△

Az ötéves gyermekkirály első megjelenése a párizsi parlament (Legfelső Bíróság) ülésén **(2)**

4 ▷

Az elsősorban Mazarin ellen szervezkedő Fronde mozgalom (1648—53) (elnevezése a fronde = parittya szóból származott) első szakaszában (1648—49) a súlyos adók ellen lázadó parlamenteket tömörítette, a második szakaszban viszont elsősorban Franciaország legelőkelőbb urai, a hercegek igyekeztek Mazarint félretolni az útból Condé herceg vezetése alatt. Jóllehet volt egy rövid időszak, midőn a két Fronde (a parlamenteké és a nagyuraké) együtt haladt, végül is Mazarinnak sikerült úrrá lennie a felkelőkön. XIV. Lajos egy Fronde-

◁ ellenes felvonuláson **(3)**

Miután az ifjú király Mazarin halála után a hatalmat valóban kézbe vette, hamarosan teljesen kiépítette a királyi abszolutizmust. Kormányzási elvét ebben a mondatban foglalta össze: „Az állam én vagyok!" Az államügyek irányításában nagy szerepet játszott Colbert (4) miniszter, aki a merkantilizmus elveit vallotta, ezért a kivitel fokozására törekedett, védővámokkal bástyázta körül az országot, hogy megakadályozza a pénz kiáramlását. Colbert idején számos királyi manufaktúra alakult, egyszerűsítették a belső vámrendszert, utakat, csatornákat építettek, növelték a flottát. Mindezekkel szoros összefüggésben gyarmati terjeszkedésre is törekedett a francia abszolút állam, Európában pedig erőteljes hódító politikát folytatott.

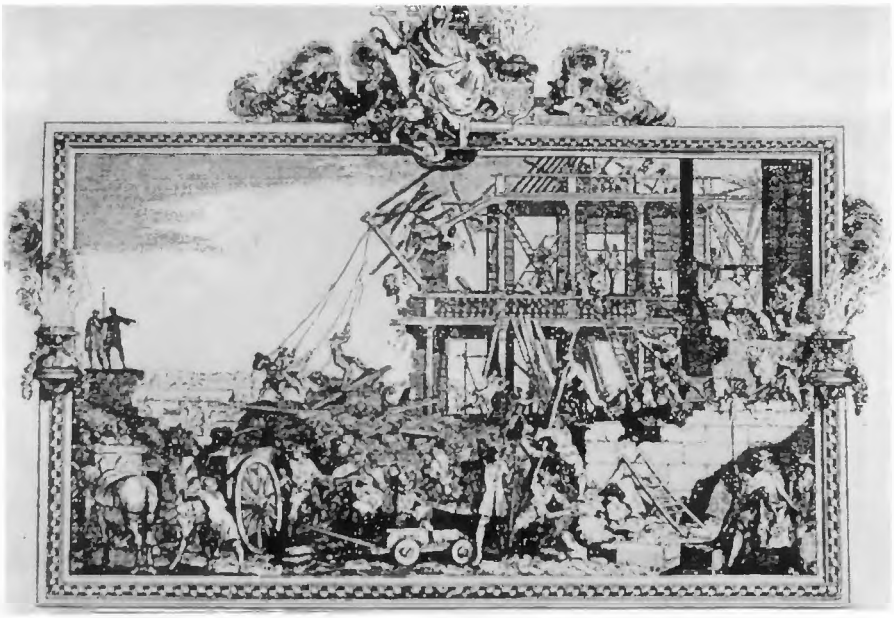

5 △

A hugenották helyzete az abszolút hatalom erősödésével fokozatosan rosszabbodott. A nantes-i ediktumban kezükre adott erődöket 1629-ben elvették, 1685-ben pedig visszavonták az ediktumot, eltiltották vallásgyakorlatukat, megtámadták a protestáns templomokat (5). A hugenották az üldözés miatt tömegesen emigráltak.

Az uralkodó abszolút hatalmát fejezték ki a népes udvartartás merev szertartásai, a fényűző paloták, pompás, szabályos alakzatban kiépített parkok, a ragyogó, pazar ünnepségek, amelyek középpontjában mindig a Napkirály állt.

Királyi ebéd a fontainebleau-i kastélyban (6)

▽

7 △

8 △

9 △

A király tanácsadókkal, jeles, tehetséges emberekkel vette körül magát. Fouquet **(7)**, az adóügyek intézője (főintendáns) s az ország leggazdagabb embere volt. A királyi háztartás sokat köszönhetett neki. XIV. Lajos 1661-ben elfogatta, és vagyonát elkobozta a maga javára.

A katonai sikerek biztosításában nagy szolgálatokat tett Turenne **(8)**, a király egyik legeredményesebb hadvezére, Louvois hadügyminiszter **(9)** és különösen Vauban **(10)**, a híres hadmérnök, marsall, a várostromok szakértője.

10 △

A Vauban által tervezett egyik erőd (1699) **(11)**

▽

Az átgondolt gazdaság-, pénzügyi és katonai politika kezdetben sikeressé tette a király katonai vállalkozásait. A Hollandia ellen viselt háború 1678-ban Franche-Comté és néhány flandriai város megszerzésével zárult, melyet a nijmwegeni békék (1678/79) aláírása **(12)** szentesített. A győzelemtől felbátorodva 1680-ban Franciaország megindította az ún. reuniós háborút a német birodalom ellen, melynek főcélja Elzász és Lotaringia megszerzése volt. 1683-ban a háború félbeszakadt, de XIV. Lajos 1688-ban felújította. A francia csapatok feldúltak több várost, köztük 1689-ben Heidelberget **(13)**. Franciaország ellen megalakult az ún. augsburgi liga (Hollandia, Svédország, Spanyolország, Anglia és a német-római birodalom).

12△ 13▽

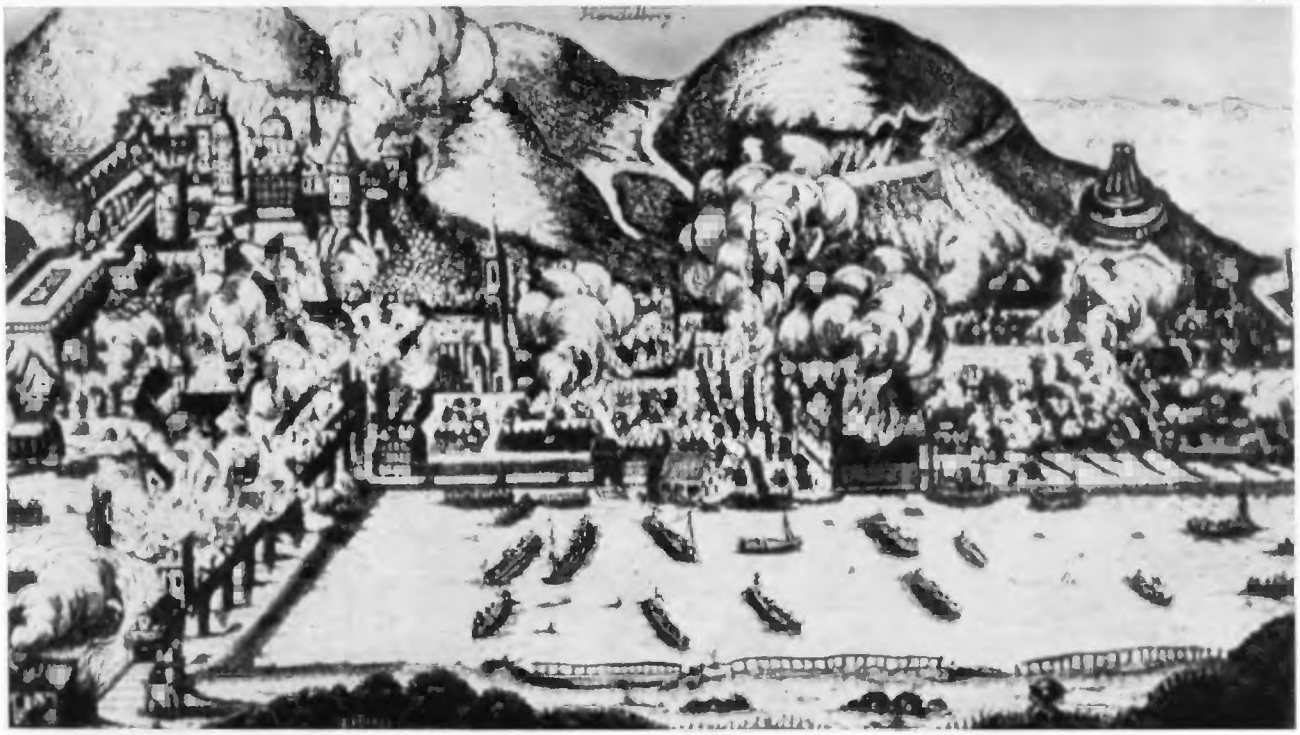

14◁

A liga háborús kiadásait Hollandia fedezte, ő volt a liga bankára. **(14)** Az 1697-ben megkötött rijswijki béke csupán Elzász egy részét hagyta francia kézen, s gyakorlatilag visszaállította a háború előtti állapotokat.

A háborúskodás tetemesen növelte az államadósságot. Különösen állt ez az 1701-ben kirobbantott spanyol örökösödési háborúra, (l. 65. l.) mely Franciaország számára csak látszateredményt biztosított, anyagilag viszont rendkívül kimerítette.

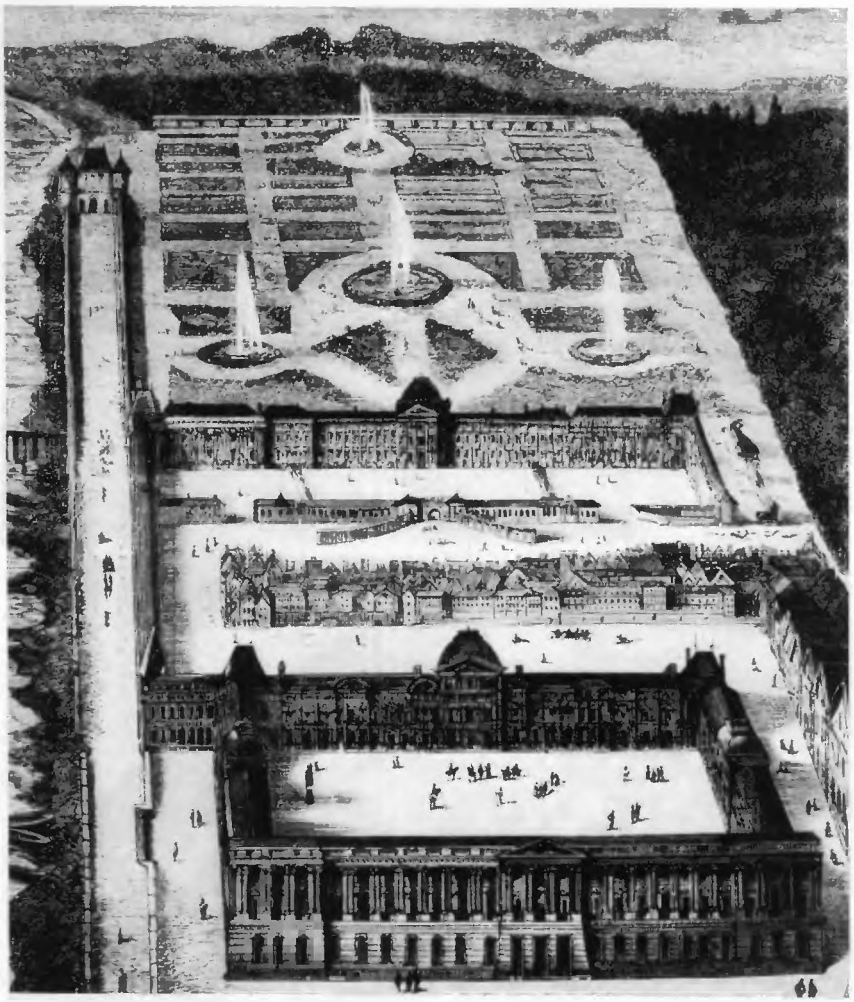

Sajátos stílus, az ún. XIV. Lajos-stílus alakult ki ekkor, amelynek első szakaszában erős az olasz hatás, később a klasszicizmus jut uralomra, majd pedig, főleg Hardouin-Mansart hatására, teljesen eltűnnek az olasz elemek. Ez a stílus kifejezte az abszolút királyi hatalom nyomasztó fenségét.

Az épületet gazdagon díszítették oszlopokkal, allegorikus szobrokkal, a szobákban a berendezésen dús aranyozást, domborított díszeket, bronzmetszeteket alkalmaztak, az előkelők drága anyagokból készült öltözékét **(17, 18)** szinte elborították a csipkék, hímzések.

A versailles-i palota és parkja, főleg Le Vau és Mansart alkotása, 1661-től épült, a kertet Le Nôtre tervezte. **(15)**

A festészetben kifejlődött a történeti v. heroikus tájképfestészet, amelynek egyik legjelentősebb mestere Nicolas Poussin (†1665). Poussin Amphitrité diadala c. képe **(16)**

△
Az Invalidusok dómja, Jules Hardouin-Mansart alkotása (19)

17 △ 18 ▽

◁ Részlet az Hôtel de Lauzun belsejéből (20)

△
XIV. Lajos korabeli tányér (21)

△

A Napkirály **(22)** igyekezett felügyelete alá vonni az ország egész politikai, gazdasági, kulturális életét. A francia Akadémia mellett megszervezték a Régészeti Akadémiát, a Tudományos Akadémiát, az Építészeti Akadémiát; a Festészet és Szobrászat Akadémiája 1663-ban új alapszabályzatot kapott.

23 △

24 ▽

Maga az uralkodó is megjelent az Akadémián **(24)**, és meglátogatta a Gobelin-testvérek 15. sz.-ban létesített műhelyét is **(23)**, ahol csodálatos szépségű faliszőnyegeket szőttek.

◁ XIV. Lajos korabeli szekrény **(25)**

XIV. Lajos korabeli hintó **(26)** ▽

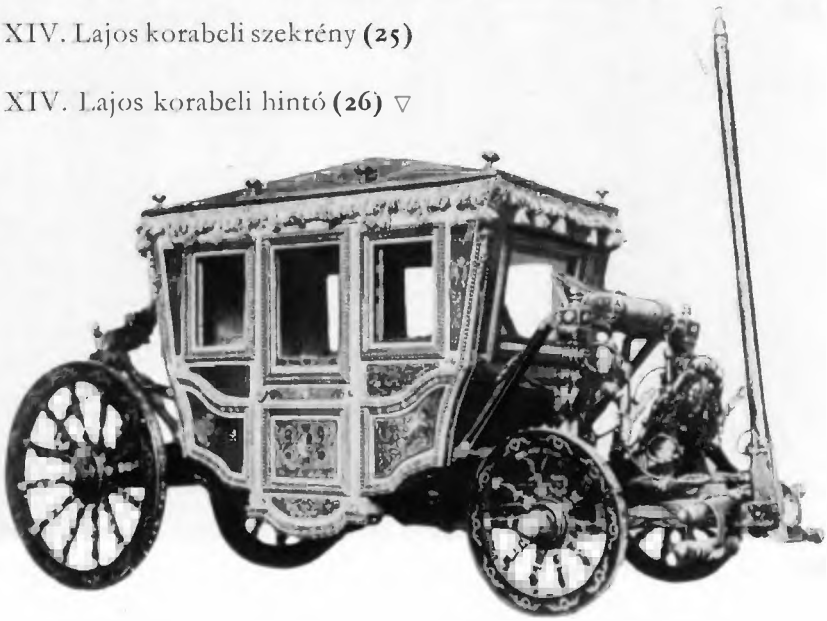

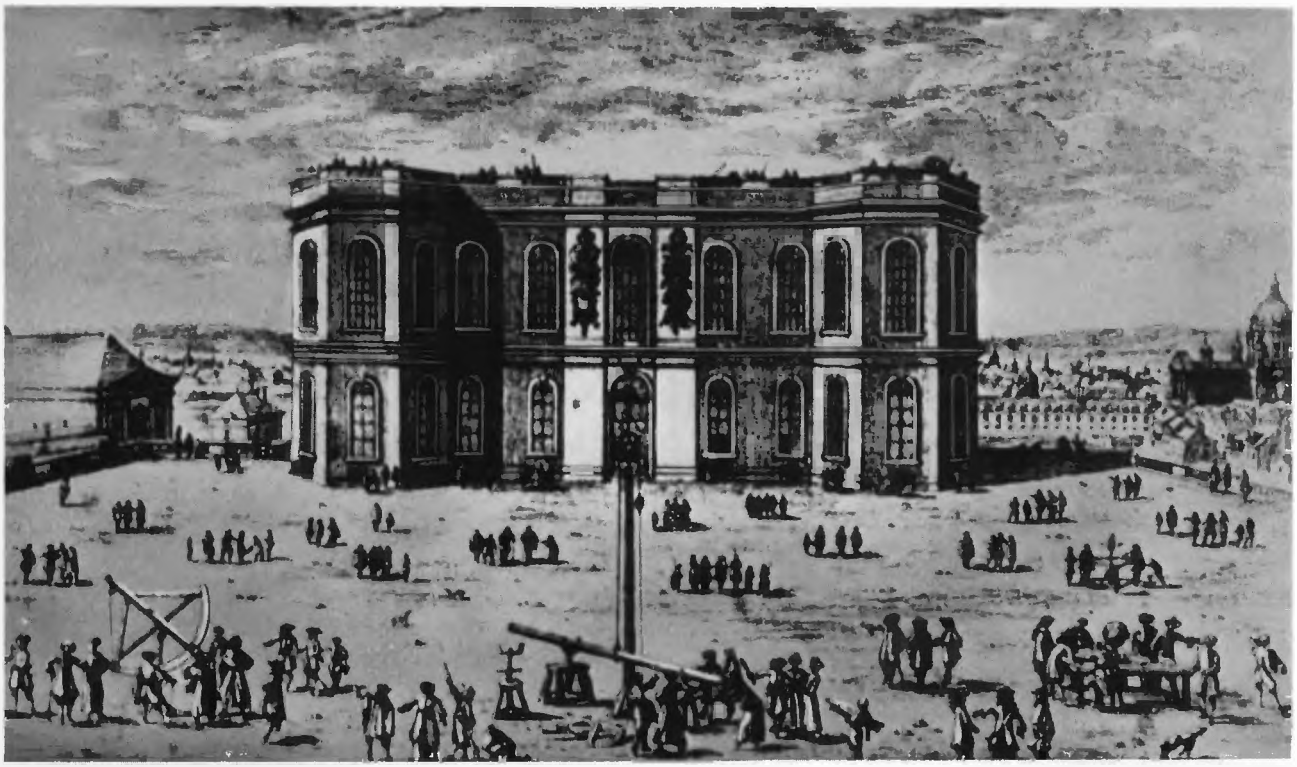

△ 28 ▽

A francia tudományos élet egyik központja, a Csillagvizsgáló a 17. sz.-ban **(27)**

A tudományos életre jellemző volt a természettudományok és a filozófia szoros összefonódása. René Descartes, a század nagy gondolkodója (l. I. k. 662. l.) megalapozta az analitikai matematikát, és jelentős optikai megfigyeléseket is végzett. A korszak legjelentősebb matematikusa, Blaise Pascal **(28)** szintén foglalkozott fizikával, valamint filozófiával. Eredményei a geometria, a kombinatorika és a valószínűségszámítás területén voltak jelentősek. Mint filozófus janzenista nézeteket vallott. Ő volt az ellenzéki teológiai reformirányzat egyik megfogalmazója; harcolt a jezsuiták ellen.

29 ◁

A 17. sz. szellemi életében nagy szerepet játszottak Jansenius hívei, a janzenisták, a jezsuiták ellenfelei, Szent Ágoston követői; elfogadták az eleve elrendelés (predestináció) tanát. Pascal, Arnauld és más kiváló tudósok vezették e mozgalmat. A janzenisták tanai elsősorban az értelmiség és a polgárság körében találtak híveket. Központjuk Port-Royal ciszterci zárda lett. Az egyház és az állam üldözte a janzenistákat, 1709-ben elűzte az apácákat **(29)**, és lerombolta Port-Royalt. 1718-ban a pápa kiközösítette a janzenistákat. Többségük ekkor elmenekült Franciaországból.

József, az ács. Georges de La Tour festménye, é. n.

Műterem (A festő műtermében). Jan Vermeer festménye, 1666 k.

Villa a római Campagnán. Claude Lorrain festménye, 1640 k.

Szent Ágota mártíriuma. Giambattista Tiepolo festménye, 1756

Egy fiatal szent megdicsőülése. Franz Anton Maulbertsch festménye, 1755

Félrelépés. Antoine Watteau festménye, 1717

Szerelemforrás. Jean Honoré Fragonard festménye, 1780 k.

Charlotte hercegnő húgaival. Thomas Gainsborough festménye, 1784

30 △

31 △

32 △

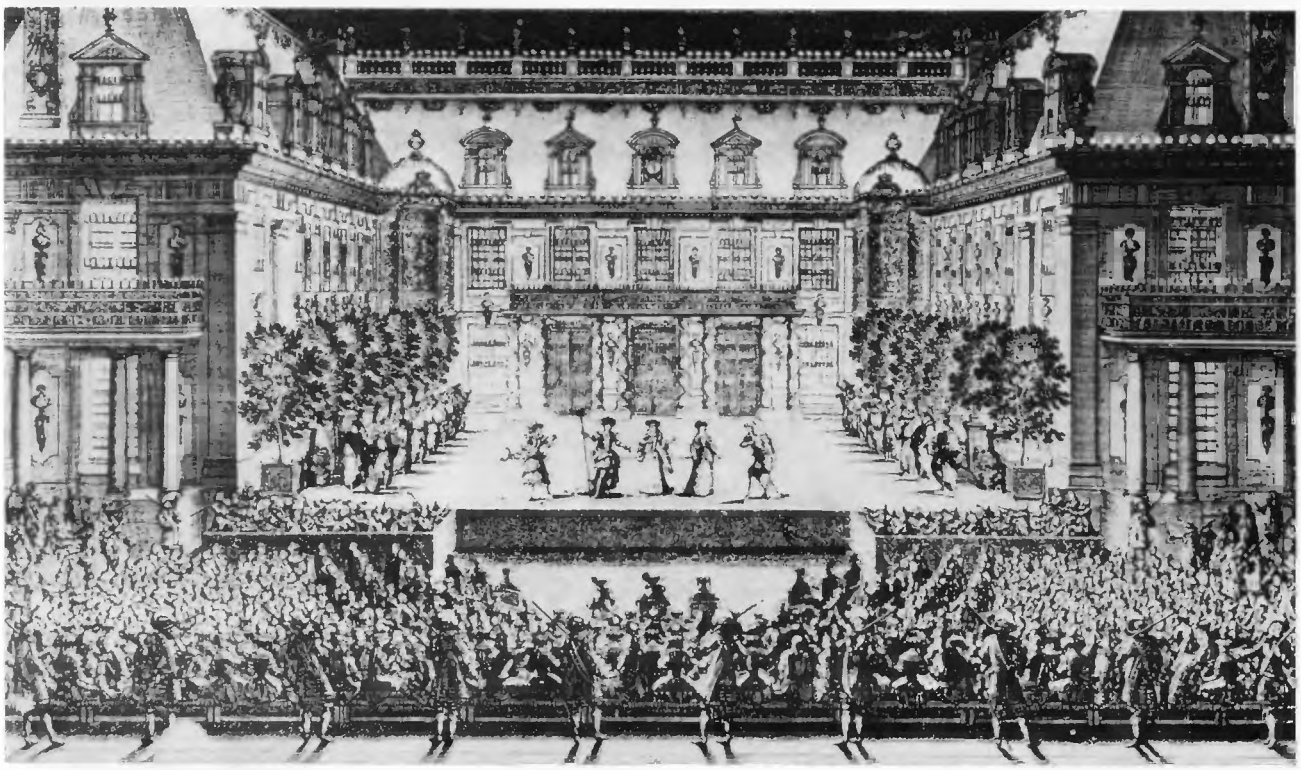

△

Színházi előadás Versailles márványudvarában 1674-ben **(33)**

Az irodalomban a 17. sz. a klasszicizmus kora; esztétikailag a formai tökéletességre törekvés jellemzi.

A klasszicizmus első irodalmi kifejezését drámáival Pierre Corneille **(30)** alkotta meg. A kor szatirikusa, Molière **(31)** komédiáiban nagy jellemfestőnek, s egyúttal a társadalom kiváló ismerőjének mutatkozott. Jean Racine **(32)** az ész és érzelem, az ember és az elrendelés konfliktusára építette tragédiáit; művei mély lélektani megfigyelésről tanúskodnak.

Tündér- és népmeséket (Hamupipőke, Csipkerózsika) dolgozott fel versben és prózában Charles Perrault.

A Napkirály udvari zeneszerzője, Lully, többnyire mitológiai témákat feldolgozó operákon kívül sok balettet komponált, és kísérőzeneket Molière vígjátékaihoz.

Jean de la Fontaine **(34)**, szatirikus állatmesék alkotója ▷

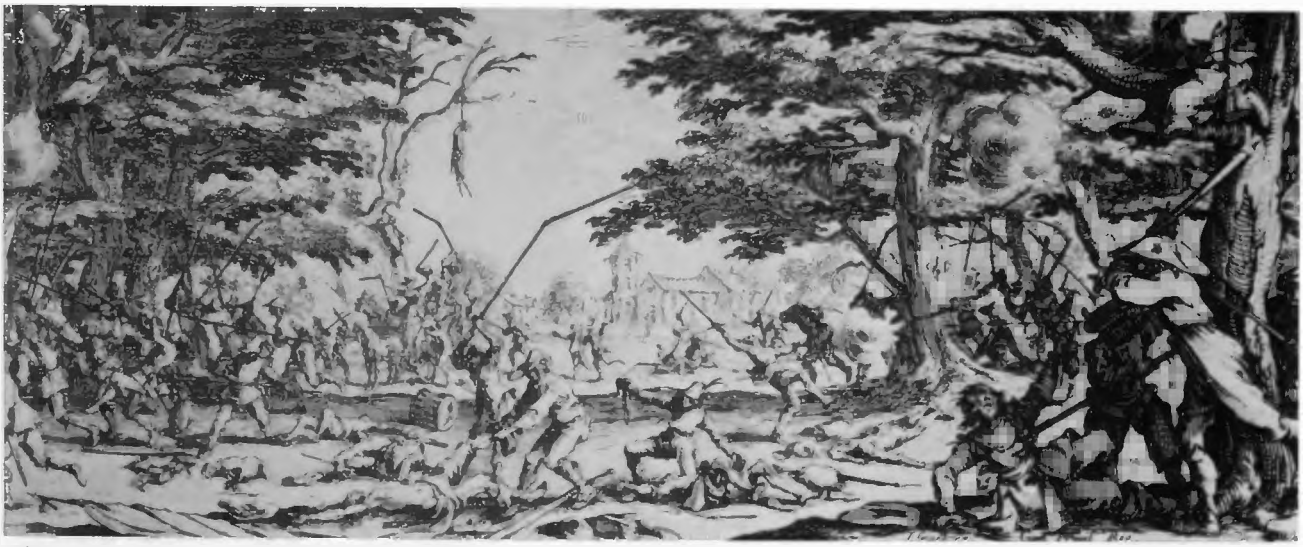

1 △ 2 ▽ 3 ▽

HADVISELÉS

A háború viselésének módja a 17—18. sz.-ban vajmi kevéssé humanizálódott. A zsoldoshadak kíméletlen mészárlást végeztek (1), s a katonák olykor minden ok nélkül rátörtek a módosabb udvarházakra, s ott raboltak, gyilkoltak, erőszakoskodtak (5).

4 ▽

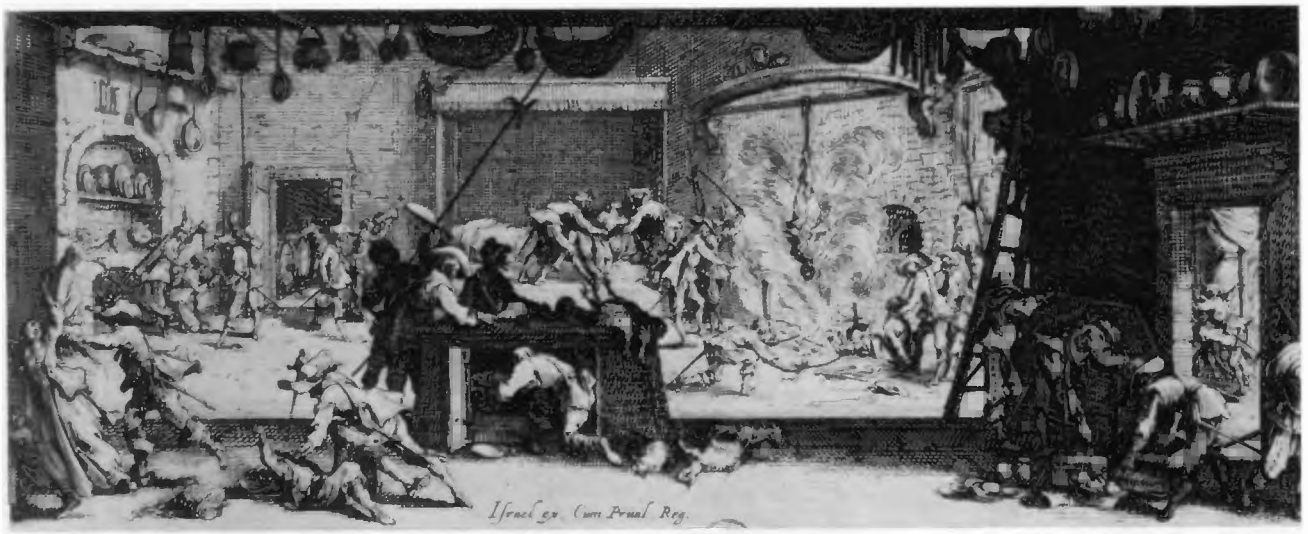

5 △

△

Francia gárdista **(6)**

7 ▽

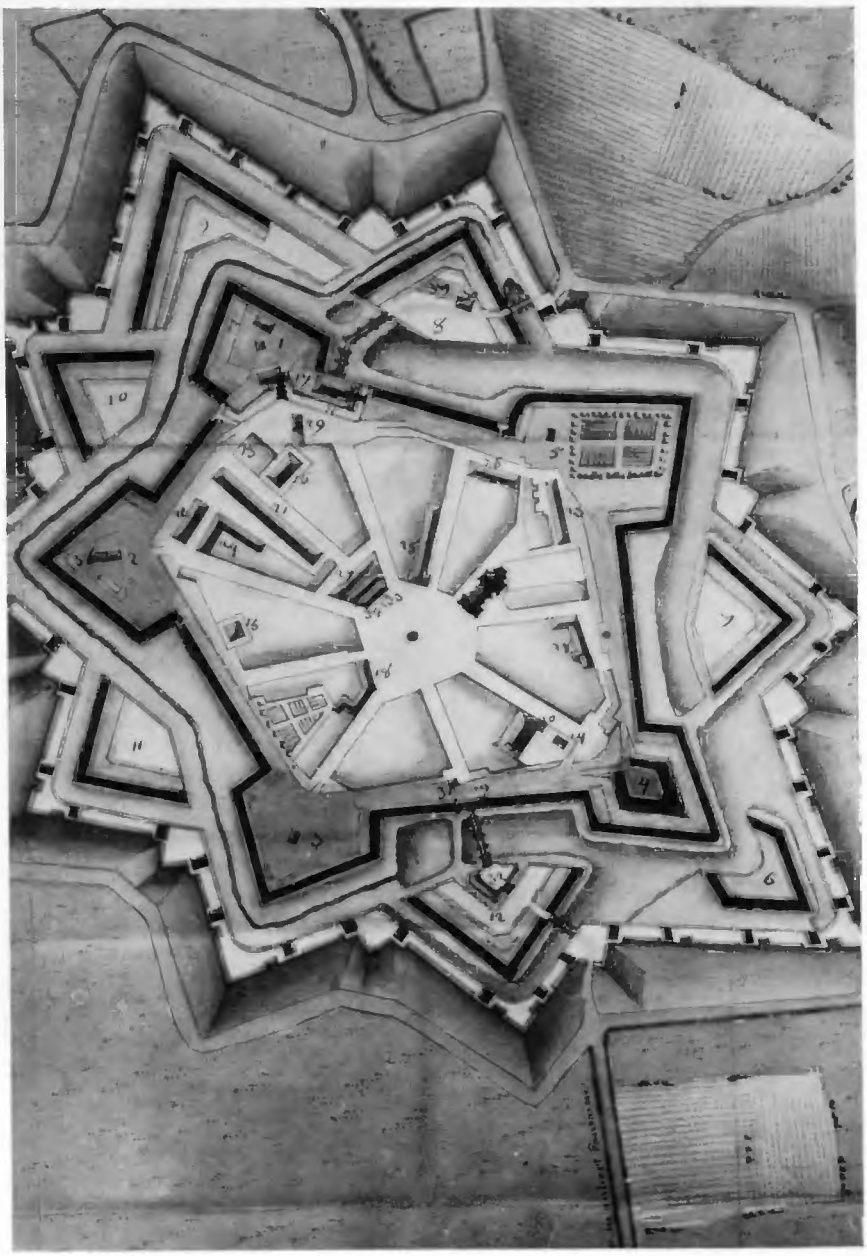

A hadművészet, s a katonák felszerelése, fegyverzete azonban jelentősen fejlődött. Jelzi ezt az erődítmények rafinált építési módja **(7)**, s nem kevésbé az itt látható katonatípusok. A 16. sz.-ban még általános lándzsás katonát **(2)**, valamint a muskétást, aki lőporos zacskót, kanócot stb. használt **(3)**, felváltotta a 18. sz.-ban a gránátvető **(4)** s a könnyű, már sokkal gyorsabban kezelhető puskával felszerelt tüzér.

XIV. Lajos katonailag kimerült, anyagilag elszegényedett országot hagyott utódjára, akihez az egész ország nagy reményeket fűzött. Az új király, XV. Lajos mindössze ötéves volt, midőn 1715-ben mint Franciaország szuverénje a lelkes tömeg ujjongása közepette elhagyta a Sainte-Chapelle-t. (1)

A kormányzást a valóságban csak 1743-ban vette saját kezébe. Először Fülöp orléans-i herceg gyámsága alatt állt, aki a pénzügyeket John Law skót bankárra bízta. Law bocsátotta ki Franciaországban az első papírpénzt (3), amivel azonban a kortársak szemében a világ egyik legnagyobb szélhámosságára vállalkozott. Ennek a pénznek ugyanis nem volt fedezete, s így hamarosan megkezdődött az első infláció. A gúnykép Law-t mint szerencsejátékost ábrázolja. (2)

1 △ 2 ▽

A FRANCIA ABSZOLUTIZMUS A LEJTŐN

3 △

4 △

5 △

A király **(4)** eközben fényűző életet élt, s Franciaország igazi urának barátnője, Madame Pompadour **(5)** számított (utóda Madame Dubarry lett). Az udvarban napirenden voltak a pompás bálok, ünnepélyek. **(7)**

7 ▽

◁ 1774-től Turgot, a pénzügyek új irányítója **(6)** megkísérelte az államháztartás rendbe hozását. Fiziokrata gazdasági elveket követett, azt vallotta, hogy érték kizárólag az őstermelésből keletkezik. Ez látszólag az agrárérdekeknek kedvezett, de mivel az adót is kizárólag a mezőgazdaságra iparkodott háritani, valójában az iparos és kereskedő polgárság érdekeit szolgálta. Az adóbérlők klikkje hamarosan félreállította (1776).

A jogaikban korlátozott polgárok és a jogtalan parasztok, városi szegények elégedetlensége nőttönnőtt. Előbbi két csoportjuk ugyan — legalább részben — anyagilag gyarapodott, a termelőmunka azonban mind a mezőgazdaságban, mind az iparban fizikailag nehéz, társadalmilag pedig lenézett foglalkozás maradt.

1 ◁

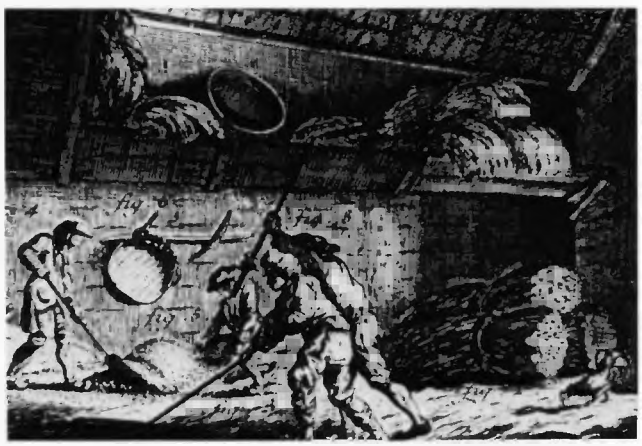

2 ▷

A „HARMADIK REND" ÉLETE

3 ▽

A földművelés primitív módon történt, az eszközökben, módszerekben alig volt változás, akár ha a föld szántását **(1)**, akár ha a gabona kicséplését **(2)** nézzük. A paraszti sors súlya, tragikus volta, de egyúttal a parasztember méltósága is tükröződik Louis Le Nain (†1648) paraszti vacsorát ábrázoló képén **(3)**. Súlyos maradt a manufaktúrákban dolgozók munkája is, akiknek nemcsak a jogtalansággal, de a nincstelenséggel is szembe kellett nézniük.

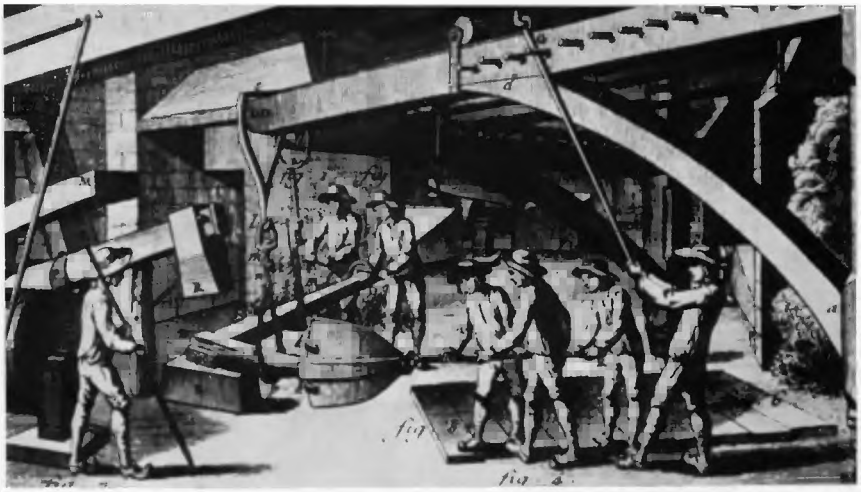

△ Hajókovács műhely 1769-ben **(4)**

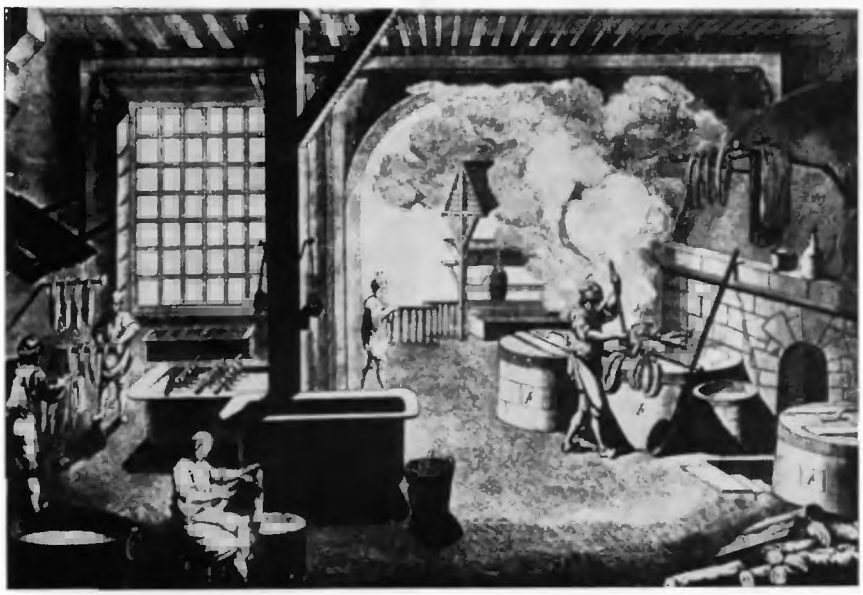

◁ Kelmefestő műhely 1772-ben **(5)**

A korszak velejárói voltak a tömeges, nyilvános büntetések, válogatott kegyetlenséggel végrehajtott kivégzések **(6)**, melyek áldozatai főként a szegények soraiból kerültek ki, olyanok közül, akiknek nem volt módjuk, vagy nem tudtak beilleszkedni a társadalom szokásaiba, erkölcseibe.

6 ▽

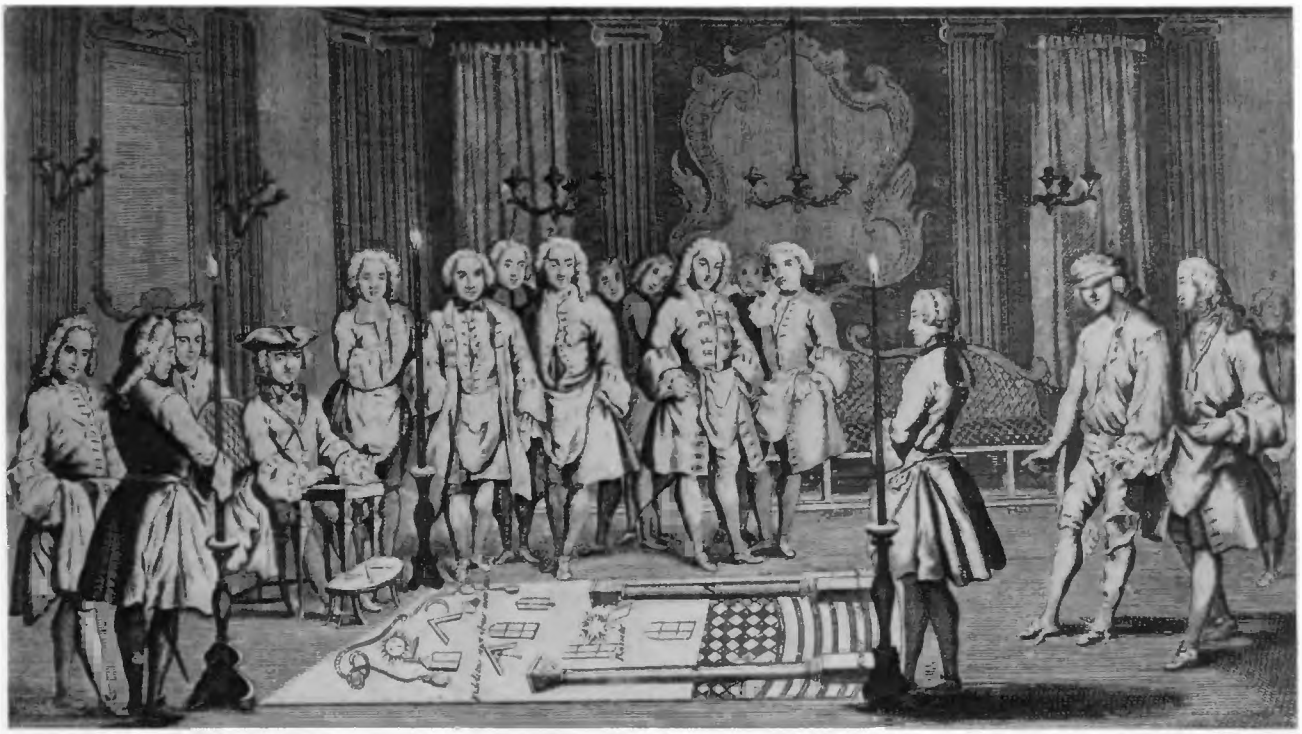

1 △

VOLTAIRE ÉS KORTÁRSAI

Az új polgári életforma megjelenése változásokat okozott az emberek tudatában is. A legkiválóbb elmék elindították a gondolkodás forradalmát. A polgárság eszmei küzdelmét a középkori gondolkodási rendszer és a feudális intézmények ellen összefoglalóan felvilágosodásnak nevezték.

2 ▷

3 ◁

Az új áramlat sajátos megjelenési formája volt a szabadkőművesség. Noha a szabadkőműves páholyok befogadták minden politikai áramlat képviselőit, belső — szigorú szabályok által szabályozott és titkolt — életük liberális, türelmes szelleme mindenképpen a haladás irányába mutatott. Az új tagot ünnepélyes szertartások közepette vették fel. **(1)**

Liberalizmusuk egyik megnyilatkozása, hogy női páholyok is létesülhettek. **(2)**

A felvilágosodás legnagyobb alakjai közé tartozott a szatirikus bölcs, maró iróniájú realista Voltaire (valódi nevén François Marie Arouet). (3) Az egyházat és az önkényt támadó művei miatt az udvar üldözte. A polgári állam alkotmányos monarchista formájának elméletét Charles de Secondat, baron de Montesquieu (4) dolgozta ki. Jean-Jacques Rousseau (5), a francia forradalom későbbi jakobinusainak tanítómestere pedig megfogalmazta a „társadalmi szerződés" gondolatát. Eszerint a politikai uralom a „természettől fogva" egyenjogú emberek között létesült megállapodás eredménye. A zsarnokság visszaélés e szerződéssel, amit tehát a népnek jogában áll felbontani. Érthető, hogy az abszolutizmus betiltotta mind Voltaire, mind Rousseau műveit. (6)

4 ▽

A tudományos életben az egyik legjelentősebb lépést francia földön ez időben Antoine Laurent Lavoisier tette meg, megalapozva a modern kémiát. Kimutatta, hogy a levegő oxigén és nitrogén keveréke, az égés pedig nem más, mint oxidáció.

Lavoisier bemutatja az oxidáció folyamatát. (7)

▽

ARREST
DE LA COUR
DE PARLEMENT,

Qui condamne deux Libelles ayant pour titres, le premier : Dictionnaire Philosophique portatif ; le second : Lettres écrites de la Montagne, par Jean-Jacques Rousseau, première & seconde parties, à être lacérés & brûlés par l'Exécuteur de la Haute-Justice.

EXTRAIT DES REGISTRES DU PARLEMENT.
Du 19 Mars 1765.

CE jour, toutes les Chambres assemblées, les Gens du Roi sont entrés, & Me Omer Joly de Fleury, Avocat dudit Seigneur Roi, portant la parole, ont dit :

MESSIEURS,

Si la fausse Philosophie, qui jette tant de dépravation sur les mœurs, n'est pas assez éclairée, ou n'a pas assez de bonne foi pour abjurer ses erreurs, au moins devroit-elle se replonger en silence de ses chimères & de ses absurdités. Pour pouvoir intéres-

A

6 ◁

A királyi udvar erőszakos fellépése a felvilágosodás képviselői ellen nem tudta megfékezni a szellemi erjedést. Megszületett a 18. sz. kiemelkedő szellemi alkotása, a *Nagy Francia Enciklopédia*, amely összefoglalta a kor tudományos eredményeit, az emberi gondolkodás addigi történetét, leírta és ábrákkal bemutatta az ismert mesterségeket.

Tabló a munka szerkesztőiről és munkatársairól. **(8)** ▷

Középen alul az *Enciklopédia* egészének szerkesztője, Denis Diderot, a felvilágosodás intellektuális megalkuvástalanságának képviselője; fölül a matematikai szerkesztő, Jean D'Alembert, fizikával és filozófiával is foglalkozott. A kettejük körül elhelyezett szerzők közül hiányzik két jelentős materialista filozófus: Claude Adrien Helvetius **(9)** és Paul Henri Holbach. **(10)**
Diderot az *Enciklopédiát* nemcsak szerkesztette, hanem számos cikkét maga írta. Közismert *Az apáca* c. regénye, a feudális-katolikus erkölcsiség hamisságának és embertelenségének művészi ábrázolása.

9 △

10 △

Az *Enciklopédia* címlapja **(11)** ▷

ENCYCLOPÉDIE,

OU

DICTIONNAIRE RAISONNÉ DES SCIENCES, DES ARTS ET DES MÉTIERS,

RECUEILLI

DES MEILLEURS AUTEURS,

ET PARTICULIEREMENT

DES DICTIONNAIRES ANGLOIS

DE CHAMBERS, D'HARRIS, DE DYCHE, &c.

PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. *DIDEROT*; & quant à la PARTIE MATHEMATIQUE, par M. *D'ALEMBERT*, de l'Académie Royale des Sciences de Paris & de l'Académie Royale de Berlin.

Tantum series juncturaque pollet,
Tantum de medio sumptis accedit honoris! HORAT.

DIX VOLUMES IN-FOLIO,

DONT DEUX DE PLANCHES EN TAILLE-DOUCE

PROPOSÉS PAR SOUSCRIPTION.

A PARIS, Chez BRIASSON, rue Saint Jacques, à la Science.
DAVID l'aîné, rue Saint Jacques, à la Plume d'or.
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, rue de la Harpe.
DURAND, rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.

M. DCC. LI.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

12 ▽

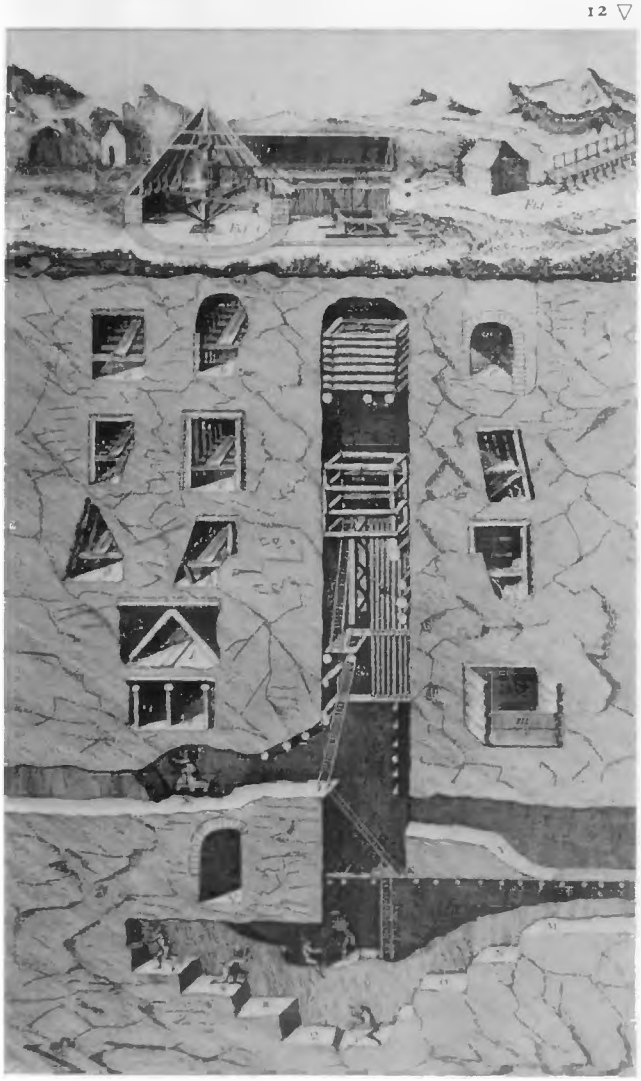

13 ▽

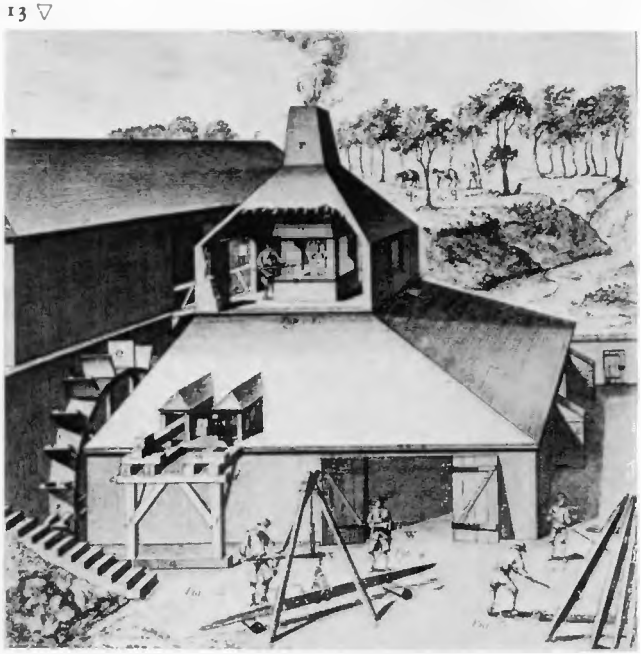

Az *Enciklopédia* két ipari ábrája. Az egyik **(12)** egy bánya szerkezetét, a másik egy vasöntöde műveleteit mutatja be **(13)**.

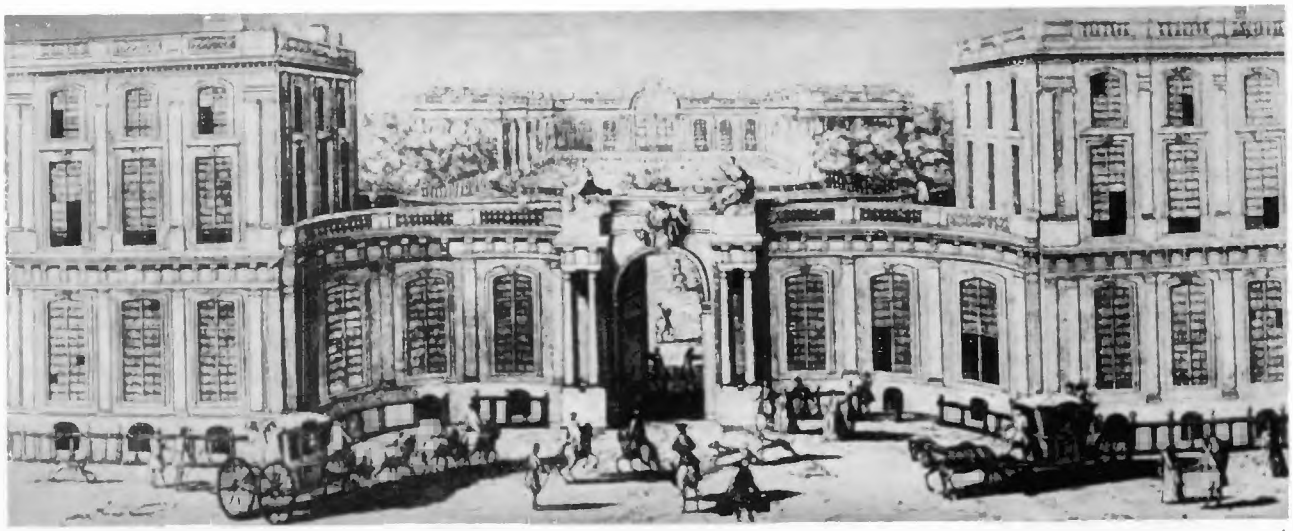

1 △

MŰVÉSZETEK, FORMÁK A 18. SZÁZADI FRANCIA-ORSZÁGBAN

2 △

3 ▽

4 ◁

5 ▷

A XVIII. sz. építészetében győzedelmeskedett a görög és római hagyományokra támaszkodó klasszicizmus. Az irányzat egyik jelentős alkotása volt a Bourbon-palota Párizsban (1722) **(1)**. A belső épületkiképzésben és az iparművészetben a barokk kifinomult és szeszélyes túlhajtása a rokokó. Ez a stílusirányzat éreztette hatását az építészetben is, amint az a Notre-Dame hídján **(2)** megfigyelhető (1756). A rokokó egyik jelentős francia festője, Antoine Watteau kiteljesítette, de egyúttal már meg is haladta ezt az irányzatot. Képein és portrévázlatain érződik a kor fanyarsága, szorongása, „hamu és pernye" illata. Visszatérés a hadjáratból c. képe **(3)**.

Az irodalomba új színt vitt Beaumarchais **(4)** realizmusa. Valóságos irodalmi forradalmat jelentett, hogy legjelentősebb színpadi művének, a *Figaro házasságá*nak középpontjába egy kisember alakját helyezte. A színdarab negyedik felvonásának színpadképe egy korabeli metszeten **(5)**

△

Vincennes-i porcelán mártástartó, 1756 **(6)**

△

Az előkelőségek ruházkodása **(7)**

◁ A sèvres-i porcelángyár edényei, 1761 **(8)**

A NÉMET „BIRODALOM”

Széthullás, szegénység, jogfosztottság: ez jellemezte Németországot a vesztfáliai béke megkötése után. Fejedelmi pompa, szervilizmust hordozó társadalmi hierarchia, elmaradott gazdasági élet voltak a közállapotok meghatározói. Tőke csak kevéssé képződött, a polgárság gyenge maradt, s csupán kevesen visszhangozták a Franciaországból érkező forradalmi eszméket.

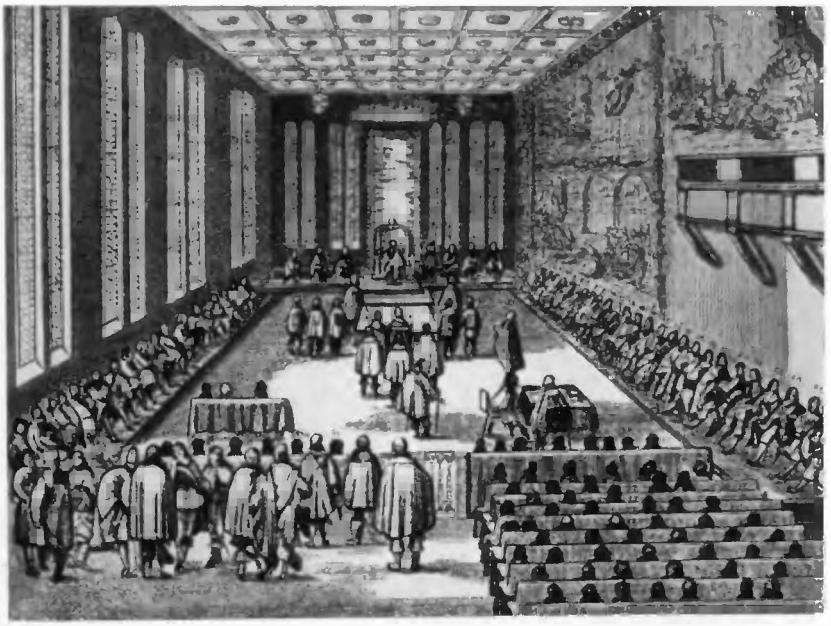

1 △

2 ▽

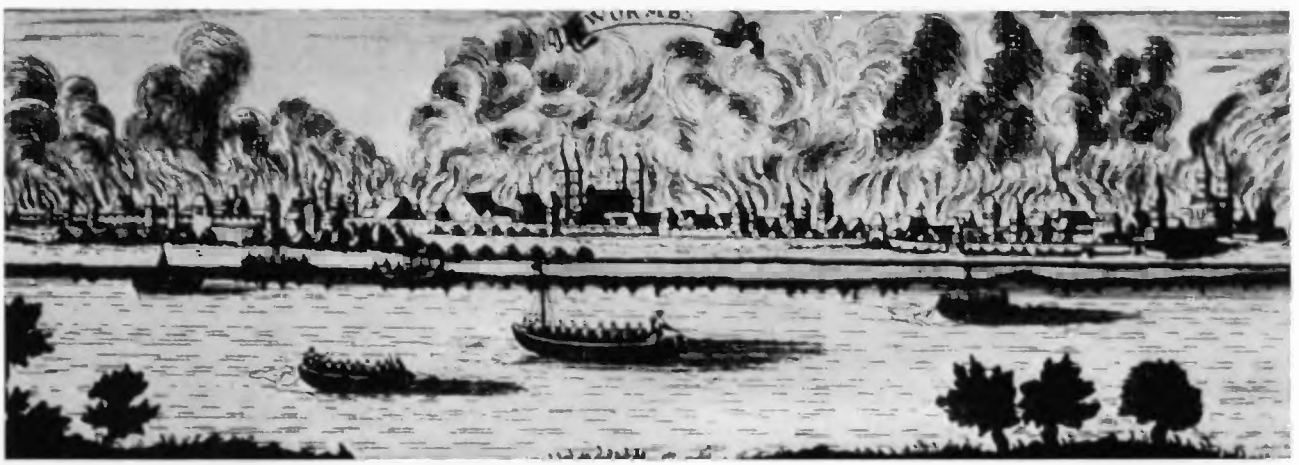

3 ▽

A vesztfáliai békék, amelyeket részben Osnabrückben, részben Münsterben írtak alá (1648), a harmincéves háborút francia győzelemmel zárták le. Németország nemcsak jelentős területi veszteségeket szenvedett, de gazdaságilag is függő helyzetbe került. A német birodalom formális jogi fogalom volt csupán; 300 fejedelem kormányozta kisebb-nagyobb államocskáját. A birodalmi gyűlés ugyan 1653-tól kezdve bizonyos rendszerességgel összeült Regensburgban, de az egység megteremtése érdekében semmit sem tudott tenni.

Első ülésének **(1)** egyetlen határozata egyházi tárgyú volt: a szász választót tette meg az evangélikus egyház legfőbb döntőbírójának.
Németország gyengeségét akarta kihasználni XIV. Lajos, midőn megkezdte az úgynevezett reuniós háborút, s feldúlta a délnyugati német földek nagy részét, így Wormsot is (1717) **(2)**.

A német birodalom széttagoltsága, a tartományi fejedelmek hatalma s a külföldi államok befolyása az országra egyre fokozódott.

4 △

A fejedelmek mind a Napkirályt igyekeztek utánozni, amennyire erejükből, vagyonukból telt. Sorra épültek a francia királyi kastélyokhoz hasonló, de kisebb, szegényesebb fejedelmi rezidenciák. A legszebbek egyike: II. Ágost szász király palotája Drezdában, M. D. Pöppelmann műve (4).

A fejedelmek állandó hadsereget tartottak fenn, ez volt fő támaszuk; igyekeztek abszolút uralmat kiépíteni — tartományi méretekben. A legerősebb a szász király és a brandenburgi választó volt, ez utóbbi 1701-ben a Poroszország királya címet vette fel. A fejedelmek gyakran kerestek támaszt, szövetségest Franciaország vagy Anglia királyában s más külhatalmakban, s gyakran belebonyolódtak a nagyhatalmak közötti összeütközésekbe: a spanyol és lengyel örökösödési háborúba, az északi háborúba.

II. (Erős) Ágost szász király és I. Frigyes porosz király 1709-ben I. Péter cár poltavai győzelme után szövetséget köt IV. Frigyes dán királlyal a svédek ellen. (3)

A német nagyurak és gazdag polgárok a francia divatnak hódoltak. (6) ▷

Berlin látképe 1717-ben (5) △

7 ◁

E korszak a porosz „drill" kezdete.
Porosz gránátos 1714-ben **(7)**

8 △

9 △

10 ▽

Poroszország fokozatosan központosított katonai, rendőri, bürokratikus állam lett, melynek társadalmi vezető rétege, a nagybirtokos junkerek csoportja az európai reakció egyik oszlopává vált. Az „erőt" mindenekelőtt a hadsereg, a katona jelképezte.
Frigyes Vilmos, a „Nagy Választófejedelem" (1640—88) háborúival jelentősen növelte az ország területét. 1675-ben Fehrbellin mellett győzelmet aratott a svédeken. **(9)**
A porosz militarizmus igazi megalapozása azonban I. Frigyes Vilmos király (1713—40) nevéhez fűződik. Fárasztó szervező és ellenőrző munkája után estéit „dohánykollégiumában" töltötte. **(8)**
A „fénykort" pedig II. Frigyes (1740—86) **(10)** uralkodása jelentette. A hadsereg létszáma 180 000 főre szaporodott, fenntartása az állami jövedelem kétharmadát emésztette fel, ennek fejében viszont egyharmaddal megnőtt az ország területe.

A verbuválás **(11)** a porosz hadseregben a tisztek feladata volt, ami bizonyos jövedelmet is biztosított nekik.

A keményen fegyelmezett porosz katonaság vakbuzgó hősiességgel harcolt. Megmutatkozott ez a hétéves háború során is (1756—63), amelyet Anglia és Poroszország vívott Ausztria, Franciaország és szövetségeseik ellen. Angliát elsősorban a francia gyarmatok, Poroszországot a német-római birodalom hegemóniájának megszerzése vitte harcba. Az utóbbi a küzdelem eredményeként elhódította Ausztriától Sziléziát. (l. 110. l.).

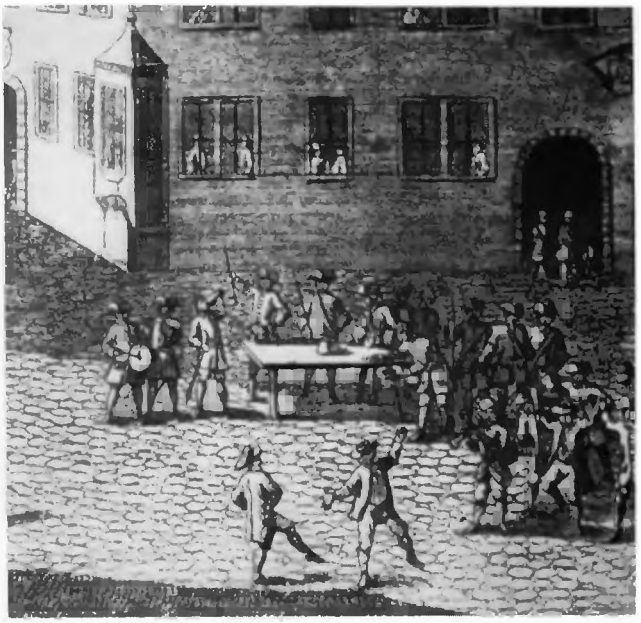

11 △

Porosz győzelem a hétéves háborúból **(12)**

▽

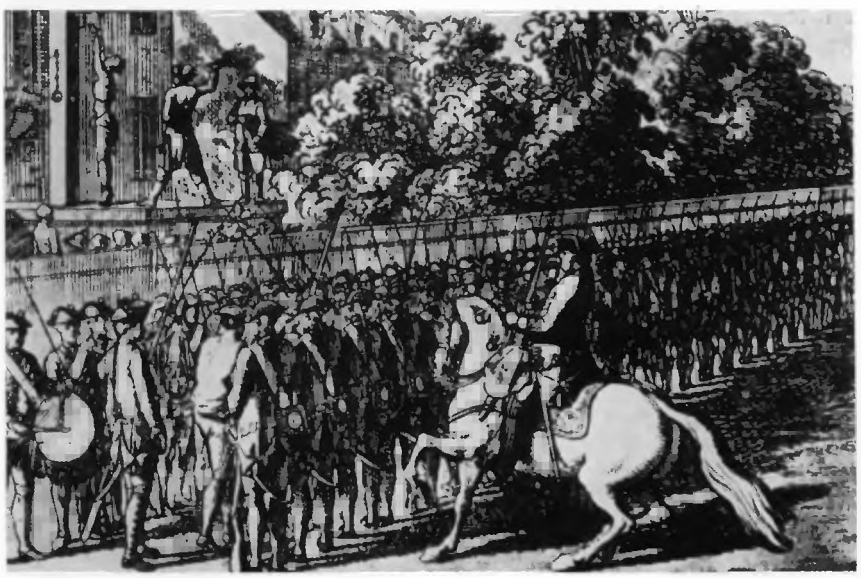

△

A fegyelem megsértéséért kikötés, ütlegelés, vesszőfutás járt a katonáknak **(13)**

A dicső katonai pálya epilógusa: kolduló rokkant katona **(14)** ▷

A szegénység, a javulás reményének kilátástalansága nyomasztóvá tette a lakosság nagy tömegeinek életét német földön. Főként a parasztok helyzete volt súlyos, tömegesen hagyták el földjüket, és felduzzadt a keletre vándorló német parasztok hada.

Kivándorló parasztok menete **(15)** ▷

Míg a birodalom nyugati felében mindinkább kibontakozott a paraszti árutermelés, az Elbától keletre a nagybirtokosok gazdaságában, a majorságban a „második jobbágyság" vált általánossá. A legtöbb munkát az uraság földbirtokán a parasztoknak robotban, ingyen kellett elvégezniük. Hogy a munkaerő ne csökkenhessen, a földesurak megvonták a korábban már elismert szabad költözködés jogát, s minden módon növelték jobbágyaik személyi és gazdasági függőségét.
A jobbágyság elkeseredése nemegyszer felkeléshez vezetett.

△
Felkelő parasztok harcban a hadsereggel; kaszával és vasvillával a lőfegyverek ellen **(16)**

A kézműves- és manufaktúraipar csak tengődött, minthogy az áru- és pénzforgalom növekedés helyett csökkent. A jól megalapozott kézműves iparágak, a már létező manufaktúrák ugyan fennmaradtak, de terjeszkedni nem tudtak, illetve újak alig keletkeztek. Bár a német lelemény jelentős ipari fejlődéshez szolgáltathatott volna alapot, ezt az alkotó, teremtő erőt nagyon kevéssé lehetett gyümölcsöztetni. Fontos találmány volt Tschirnhaus műszere magas olvadáspont elősegítésére. **(18)** Ez jelentős szerepet játszott abban, hogy Tschirnhaus segítőtársának, Johann Friedrich Böttgernek sikerült, Európában elsőként, porcelánt előállítania. E felfedezés adta az indítékot II. Ágostnak a meisseni porcelánmanufaktúra **(20)** létesítésére (1710).

A *Nürnberger Flugblatt* szimbolikus, egyáltalán nem ◁ idilli rajza a parasztok helyzetéről **(17)**

18 △

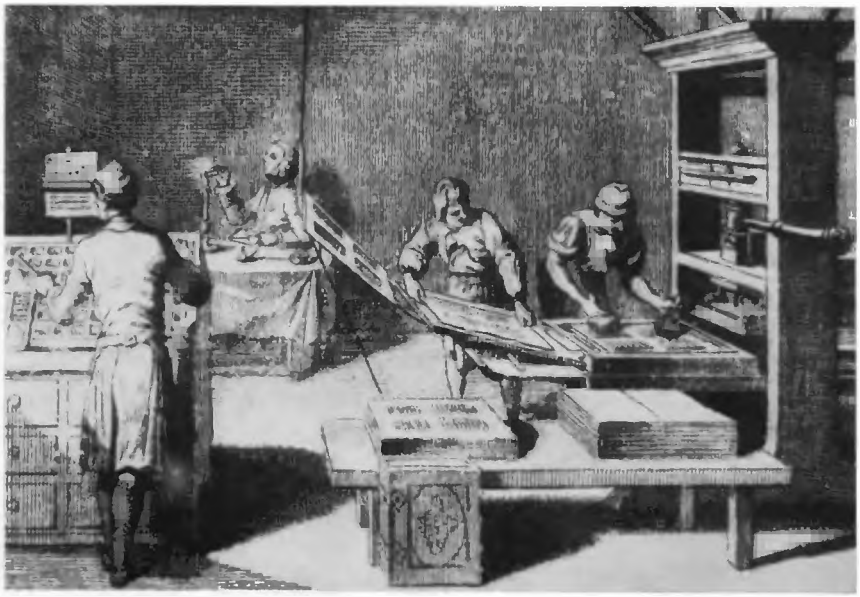

Nyomda **(19)** ▷

20 △

Egy korai meisseni termék: ifjú pár spanyoltánca **(21)** ▷

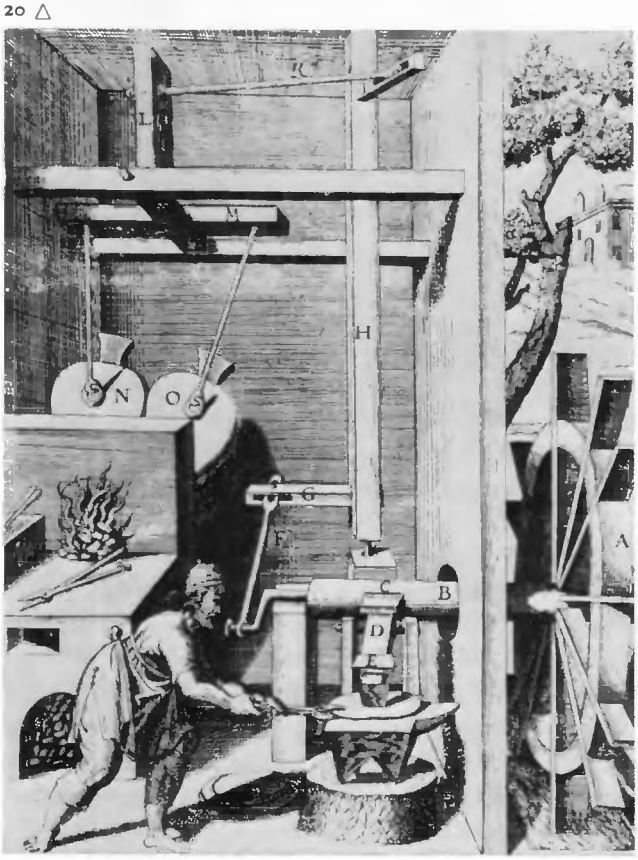

A vízi energia ötletes felhasználása egy kerék segítségével a kovácsműhelyben **(22)** ◁

Az iparban a céhlegények egyre nehezebben tudtak mesterré emelkedni, a manufaktúrák munkásainak élete nyomorúságos volt. Az elkeseredés a céhlegények, manufaktúramunkások körében folyton nőtt, s időnként erőszakos cselekedetekben nyilvánult meg.

Céhlegények megtámadnak egy úri hintót. **(23)** ▽

24 △

25 ▽

A politikailag és gazdaságilag széttagolt és nyugati szomszédainál némileg elmaradottabb német területeken a racionalizmus, felvilágosodás csak késve és némileg módosultan vert gyökeret, de itt is nagyszerű eredmények születtek mind a tudomány, mind a művészetek világában. Jelentős nap volt a technika történetében, amelyen 1654-ben Otto von Guericke magdeburgi polgármester a regensburgi birodalmi gyűlés résztvevői előtt bemutatta felfedezését: a két egymáshoz illesztett félgömböt, melyek közül ha a levegőt kiszivattyúzták, az ellentétes irányban befogott lovak nem tudták egymástól elválasztani. **(24)**

Eredményesen tevékenykedett a matematika minden ágában, de főként a variációszámítás és a sorelmélet területén a svájci származású Leonhard Euler **(25)**, aki csillagászattal és fizikával is foglalkozott. Gottfried Wilhelm Leibniz **(26)** pedig Newtonnal egy időben dolgozta ki a differenciál- és integrálszámítást, emellett sorelméletében felállította az ún. Leibniz-féle sort, és 1673-ban számológépet szerkesztett.

26 △

Filozófiájában ő is, mint Thomasius és Christian Wolff, vallásos alapon nyugvó racionalizmust hirdetett, a világban az isteni jóság és bölcsesség kinyilatkoztatását kereste. A „teológián keresztül eljutott az anyag és a mozgás elválaszthatatlan összefüggésének elvéhez". *Monadológia* c. művében kifejti, hogy a világmindenség végtelen számú monaszból, szellemi szubsztanciából áll, mindnek van belső célja, amely felé törekszik, s ebből születik meg a harmónia, a világon tehát minden jó és ésszerű.

A német felvilágosodásnak betetőzése Kant **(27)** filozófiája. *A tiszta ész kritikájá*ban lerakta a transzcendentális idealista filozófia, a kritikai idealizmus alapjait. Agnosztikus álláspontot foglal el: szerinte a dolgok természete, a „magánvaló dolgok" transzcendens világa hozzáférhetetlen megismerésünk számára, csak a „jelenséget", a fenomént tudjuk megismerni.

27 ◁

28 ▷

Johann Gottlieb Fichte **(28)** filozófiája szubjektív idealista; tagadta a „magánvaló" létezését; felfogása szerint csak az Én, az abszolút szubjektum létezik, amely önmagából hozza létre a külvilágot.
A német tudományos életben igen jelentős a Humboldt testvérek tevékenysége. Wilhelm nyelvtudós volt, felvilágosult kulturális reformokra törekedett, Alexander földrajzzal, földtannal foglalkozott, a természeti földrajztudomány több ágának ő a kezdeményezője (l. 102 l., 32. kép).

29 △

Az irodalom terén is meghonosodott a német fejedelemségekben a felvilágosodás és a klasszicizmus. Az utóbbi elterjedésében nagy szerepet játszott Winckelmann **(29)**, a nagy archeológus és J. Ch. Gottsched, az író és műfordító.

A polgárság nemzeti öntudatát ébresztették Klopstock **(30)** ódái, epikus művei; a *Messiás* vallásos köntösben készítette elő a felvilágosult szemlélet irodalmi kibontakozását.

Művészet- és irodalomelméleti kérdésekről írt korszakalkotó jelentőségű műveket (*Laokoon*, *Hamburgi dramaturgia* stb.) a német felvilágosodás egyik legmélyebb gondolkodója, G. E. Lessing. **(31)**

30 ▽

31 ▽

Goethe és Schiller a Humboldt testvérek (l. 101. l.) társaságában **(32)** ▽

Nemcsak e műveiben lépett fel a felvilágosodás eszméi mellett, a francia klasszicizmus ellen, hanem drámáiban is (*Emilia Galotti*, *Bölcs Nátán* stb.). A felvilágosodás híve volt J. G. Herder is **(33)**; kifejtette a történelmi haladás gondolatát, kiemelte a nyelv jelentőségét a gondolkodásban, nagyra értékelte a különböző országok népköltészetét.
Wieland **(34)** *Oberon* c. verses elbeszélése a rokokó irányzat egyik remeke.
Az 1770-es években született meg a „Sturm und Drang", a „lázadó zsenik" indulatos irodalma, amely haladó elemek mellett reakciós vonásokat is mutatott. A „Sturm und Drang"-hoz csatlakozott egy időre Goethe és Schiller is. Korai műveik zsarnokgyülöletet, a megsértett egyéniségnek a nyomasztó külső viszonyok elleni tiltakozását fejezik ki.
Későbbi verseikben, drámáikban az antikvitás felé fordultak (Goethe: *Iphigenia Tauriszban*, *Római elégiák*, stb., Schiller: *A kezesség*, *Ibükosz darvai* stb.), de páratlanul gazdag életművük nem korlátozódott erre. Schiller több drámájának középkori a tárgya, de hősei mind a költő korának szócsövei, nemes eszmék hirdetői és harcosai.

33 △

Goethe *Wilhelm Meister*ének hőse saját korának embere, aki a lázadástól és ábrándozástól eljut a gyakorlati munkához. Főművében, a *Faust*ban az emberi élet értelmét kutatja — és a teremtő emberi tevékenységben találja meg.

A 18. sz. végén a romantika (l. 236. l.) is megjelent német földön.
A nagy romantikus, Novalis **(35)** verseit vallásos misztika, halálhangulat jellemzi. Költészetében a világ — történelem és természet, művészet és vallás — egységét szeretné megragadni. Az egyik művében szereplő „kék virág", amely a földben gyökerezik, és az ég színét viseli, ezt az egységet fejezi ki. Ez a „kék virág" azóta a romantikus költészet szimbóluma.

35 △

Az antik görög kultúrában látta a németség megújulásának lehetőségét a polgári forradalom eszméiért, a békéért és szabadságért lelkesedő lírai költő, J. Fr. Hölderlin. **(36)**

36 ▽

37 ▽

34 △

A német romantika nagy drámaírója Heinrich von Kleist. **(37)** *Az eltört korsó* a nyárspolgári erkölcsöket teszi nevetségessé. *Kohlhaas Mihály* c. elbeszélése az önkény elleni kétségbeesett harc megrázó rajza.

38 △

39 ▽

A német képzőművészetben ebben az időben jelentős tényező a fejedelmek ízlése. A festők, szobrászok, építészek nem lehettek meg a nagyurak pártfogása nélkül. A német tartományurak mind bámulattal tekintettek a Napkirályra, igyekeztek utánozni — amennyire erejükből tellett. Az épületeket — kevés kivétellel — a franciák utánzása és sokszor az ízléstelenségig menő túldíszítettség jellemzi.

A már bemutatott Zwinger-palotának (l. 95. l.), M. D. Pöppelmann alkotásának harmóniájával szemben a würzburgi fejedelmi kápolna **(38)** már túlzsúfoltságával, rafinériájával nem annyira felemelni, mint lenyűgözni akar. Minden lehetséges díszítő elem felhasználására (ezüstözés, aranyozás, gazdag ornamentika, fénytörő tükörtáblák) törekszik a nymphenburgi vadászkastély nagy szalonja **(39)**.

A protestáns istentiszteleteken fontos szerepet játszik a zene. A kórusban éneklés mellett helyet kap a szólóéneklés, majd pedig a hangszeres muzsika is, főleg az orgona.

Udvari muzsikus, körülötte a korban ismert hangszerek (40) ▷

41 ◁

42 ▷

Ezen a talajon született meg Johann Sebastian Bach (41) és Georg Friedrich Händel (42) művészete. Bachnak, a zenetörténet legragyogóbb zsenijének művei a hangszeres polifónia csúcsát jelentik. Zenei nyelvéhez felhasználta az előző korok minden fontos eredményét. Egyéniségének leglényegesebb kifejezője a fúga. Fúgái, passiói, zenekari alkotásai mind remekművek. Fő hangszere az orgona.
Händel a barokk zene egyik betetőzője. A legnagyobbat az oratórium műfajában alkotta. E művei a népdrámához állnak közel, középpontjukba a tömeget megszemélyesítő kórust állította. Oratóriumait és ezekhez közel álló operáit páratlan drámai erő jellemzi.

1

Emlékérem Bécs felszabadulásáról (2)

Emlékérem Buda felszabadulásáról (3)

A vesztfáliai béke (1648) eredményeként a Habsburg-uralkodócsalád hatalma a német birodalomban szinte névlegessé vált. A Habsburgok figyelme így elsősorban az örökös tartományok felé fordult, és kelet és délkelet felé próbáltak terjeszkedni.
A keleti és déli terjeszkedés gondolatának első tudatos képviselője I. Lipót császár (1658—1705) (1) volt. 1683-ban a török másodszor is ostrom alá fogta Bécset, de visszaverték. A győzelemben jelentős része volt a Sobieski János vezette lengyeleknek.

Ezt követően megkezdődött a török kiűzése Magyarországról. 1686-ban sikerre vezetett Buda ostroma, ami a török 150 évig tartó itteni uralmának végét jelentette.

A KÉTFEJŰ SAS KELETRE ÉS DÉLRE NÉZ

4

A zentai csata (1697) **(4)** már döntő győzelmet biztosított a török erők felett. Az ezt megpecsételő karlócai békében (1699) Magyarország déli része (a Bánát kivételével) és Erdély felszabadult a török uralom alól. A győzelmeket a Habsburgok jelentős mértékben Szavojai Jenőnek, a francia származású hadvezérnek **(5)** köszönhették.

A spanyol Habsburgok kihalása után birodalmukat az osztrák Habsburgok akarták örökölni. A kitörő örökösödési háborúban Szavojai Jenő számos győzelmet aratott.

A háború egyik mozzanata: Landau ostroma **(6)**

Az osztrák Habsburgok végül is nem nyerték el a spanyol koronát, de megszerezték Spanyol-Németalföldet (ma Belgium), és birtokaikhoz csatoltak jelentős itáliai területeket.

5 △

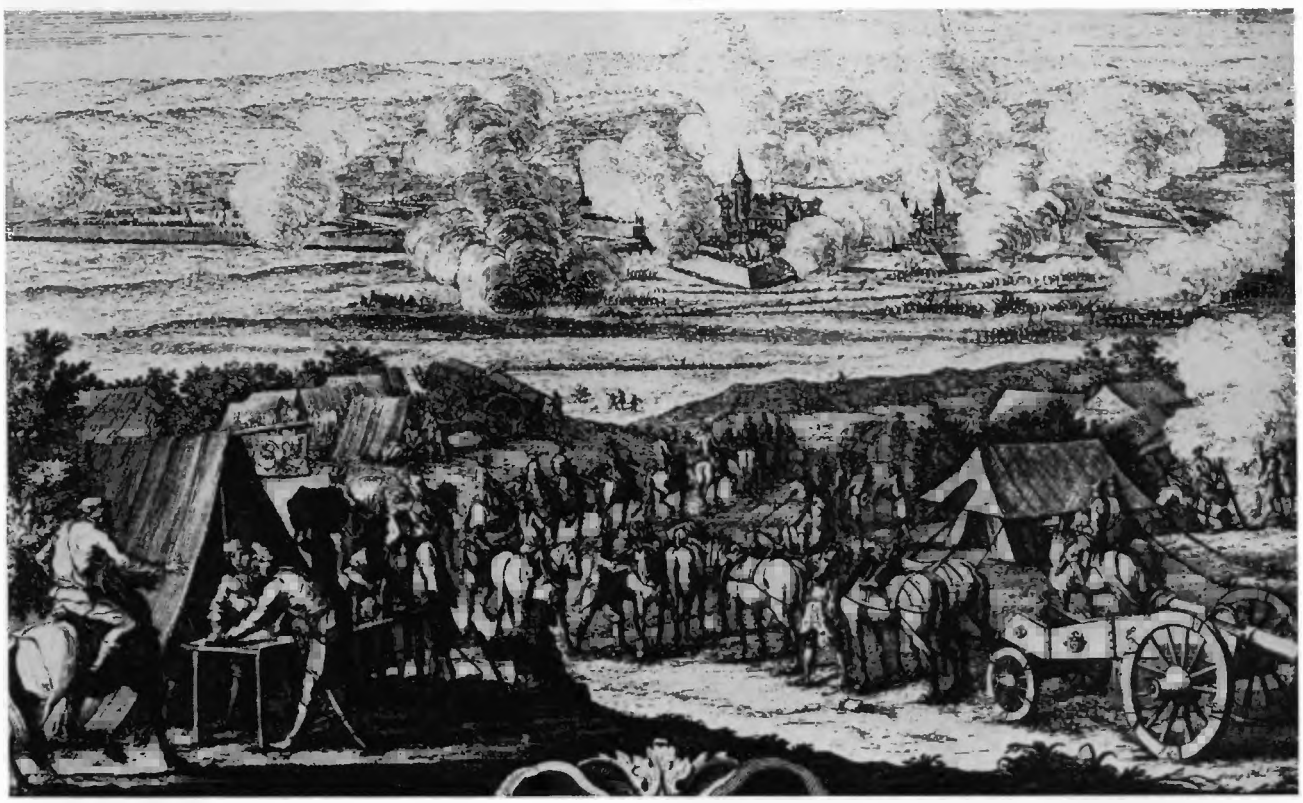

6 ▽

TÖRÖK IGÁBÓL HABSBURG-JÁROMBA

1

2

Magyarország a török és a Habsburg-birodalom közé beszorítva megoldhatatlannak látszó feladat elé került. Az elméletileg lehetséges kiutat, az ország önálló, Habsburg „segítség" nélkül történő felszabadításának gondolatát Zrínyi Miklós (1), a hadvezér és költő felismerte ugyan, de az országnak nem volt ereje ennek megvalósítására.

3

4

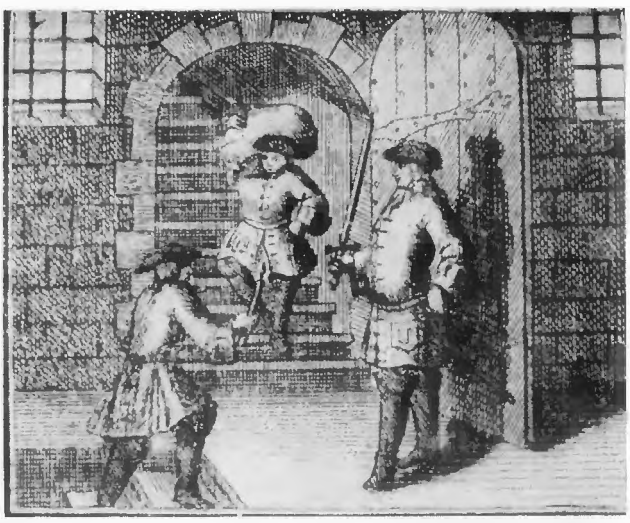

Miután a Habsburg-„felszabadítás" áldásai mutatkozni kezdtek — fosztogatás, fokozott gazdasági terhek, a központosító törekvések és a politikai elnyomás jelei —, a magyar lakosság elkeseredettsége egyre fokozódott.

Az úgynevezett „bujdosók” vagy másként kurucok, akik a szélnek eresztett végvári katonákból, kifosztott, hontalanná vált jobbágyokból és protestáns vallásuk miatt üldözött különböző társadalmi csoportba tartozó emberekből kerültek ki, még a törökök kiűzése előtt elkezdték harcukat a császáriak ellen. 1678-ban török segítségre támaszkodva Thököly Imre (2) állt élükre, aki az ország egy részét uralma alá is vonta, de küzdelme végül elbukott (1690). A 18. sz. elején a Habsburg-uralom elleni harc vezére az ország leggazdagabb főura, II. Rákóczi Ferenc (3) lett. Először a magyar szabadságharc külföldi előfeltételeit igyekezett megteremteni. Tevékenységének leleplezése a bécsújhelyi börtönbe juttatta, ahonnan 1701-ben megszökött. (4)

◁ Kuruc vitéz (5)

6 ▷

A szabadságküzdelem 1703 nyarán robbant ki, és Rákóczi kuruc hadserege 1711-ig folytatta a harcot; ennek során a kuruc erők számos nagyszerű győzelmet arattak. Rákóczi igyekezett külföldi, mindenekelőtt francia és orosz támogatást is szerezni, s kiáltvánnyal fordult a világ népeihez, hogy karolják fel a magyar ügyet. (6) Az ónodi országgyűlés (1707) kimondta a függetlenséget s a nemesi adófizetést is.

Jóllehet Rákóczi ígéreteket kapott, a magyar szabadságharcot mind a francia, mind az orosz hatalom cserbenhagyta. A magyar csapatok 1711 májusában Nagymajténynál kénytelenek voltak letenni a fegyvert. (7)

▽

A' MELTOSAGOS FEJEDELEM
FELSÖ-VADASZI
RAKOCZI FERENCZ,
Kegyelmes Urunk által:
Nemzetünknek s' édes Hazánknak a' Német Nemzet kegyetlen Uralkodása alatt lett, hallatlan meg-nyomorittatásárúl, maga Méltóságos Szemellyének nagy méltatlan szenvedésérül,
Es
Az *Austriai* Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásért fogott Magyar fegyvernek ártatlanságárúl, az egész Keresztyén Világnak
eleibe adatott
MANIFESTUM.
KÖZ TUDOMANY TETEL.
Melly elsöben Deák, mostan pedig Magyar Nyelven, újjonnan közönségessé tétetett.

Nyomt. 1704. Esztend.

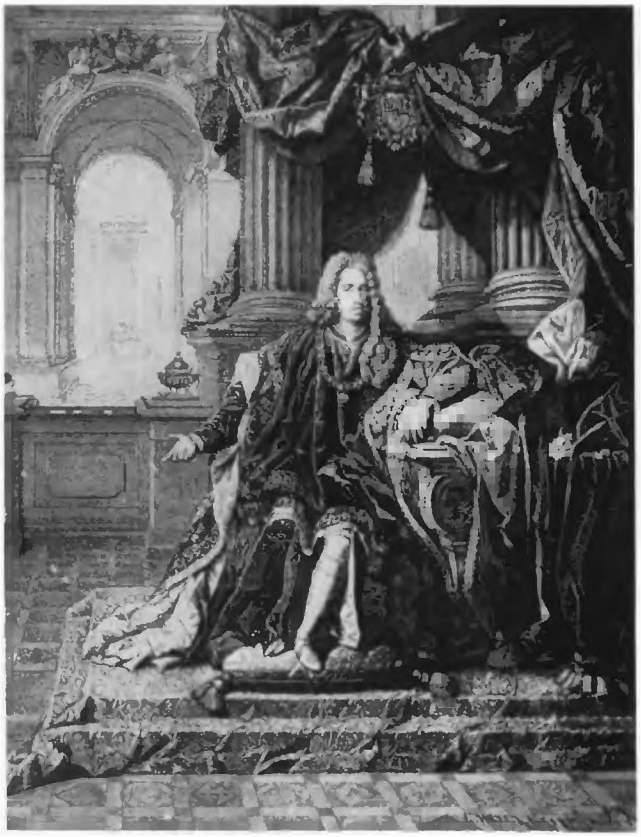

AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS

VI. Károly (mint magyar király III. Károly, 1711—40) **(1)** folytatta I. Lipót területgyarapító politikáját. Uralma alatt újra kezdődött a küzdelema törökkel. Szavojai Jenő bevette Belgrádot **(3)** s a pozsareváci békében (1718) Ausztria megkapta a Bánátot, Havaselve és Szerbia egy részét; a két utóbbi azonban 1739-ben újra a szultáné lett.

Károly a magyar szabadságharc leverése és a szatmári béke (1711) megkötése után elfogadtatta a „Pragmatica sanctió"-t, mely biztosította lánya, Mária Terézia trónöröklösödési jogát. De rögtön Mária Terézia (1740—80) **(4)** trónra lépte után megkezdődött az osztrák örökösödési háború (1740—48), amelyben porosz, francia, spanyol, szász, bajor, szárdíniai seregek harcoltak Ausztria ellen. Anglia és Oroszország az utóbbit támogatta. Mikor Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen segítséget kért, a magyar rendek lelkesen megszavazták jelentős hadsereg felállítását. Változatos küzdelmek után az aacheni békében a II. Frigyes által elfoglalt Szilézián kívül Ausztria nem vesztett területet. Mária Terézia a hétéves háborúban (l. 97. l.) megkísérelte ennek az értékes tartománynak a visszaszerzését, de miután szövetségesei, az orosz cár, a francia, a svéd, a spanyol, a szász király cserbenhagytak, kénytelen volt megkötni a hubertusburgi békét (1763), amely szerint Szilézia Poroszországé maradt.

Szavojai Jenő bécsi palotája, a Belvedere, melyet Johann Lucas Hildebrandt épített **(2)**

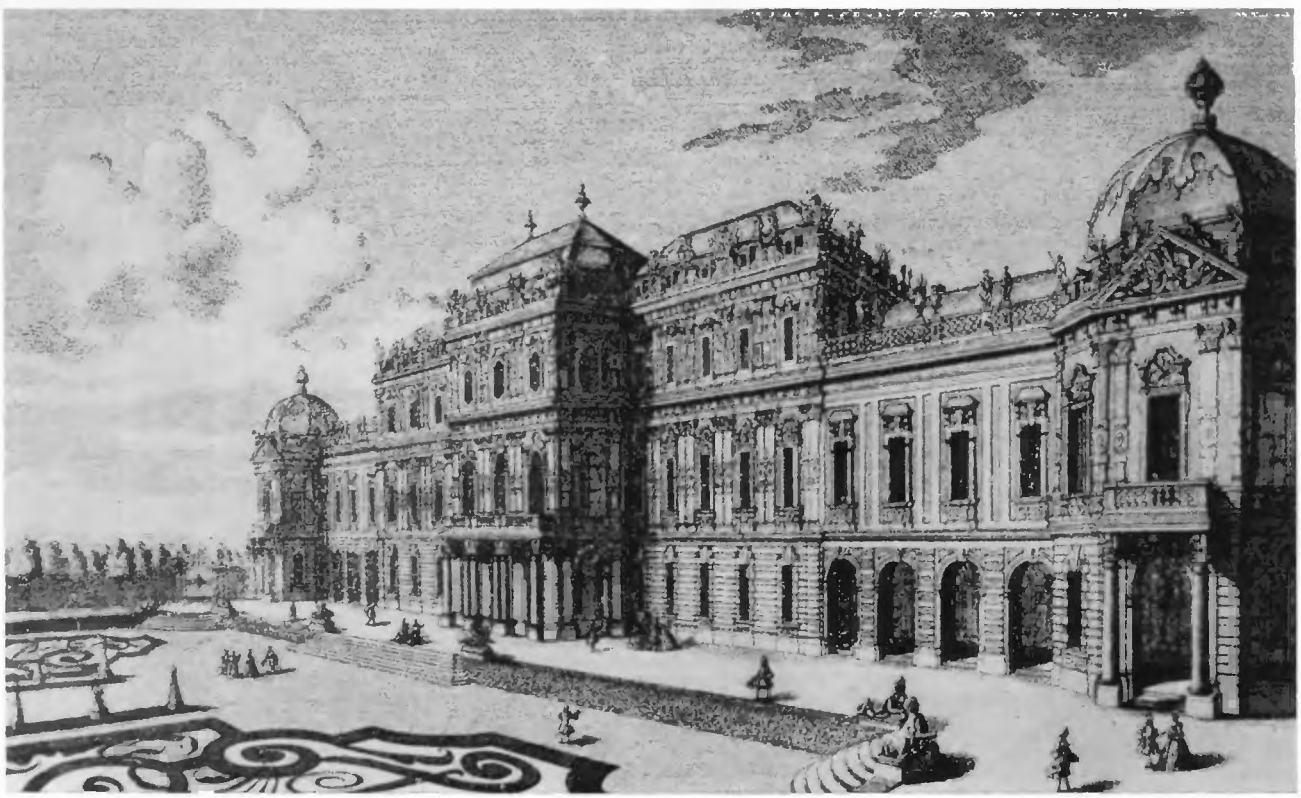

Mária Terézia a felvilágosult abszolutizmus képviselője volt. Ez az irányzat össze akarta egyeztetni a feudális abszolutizmust a polgári törekvésekkel; az uralkodó reformokkal igyekezett előmozdítani a tőkés fejlődést, de útját állta a radikális változtatásoknak.

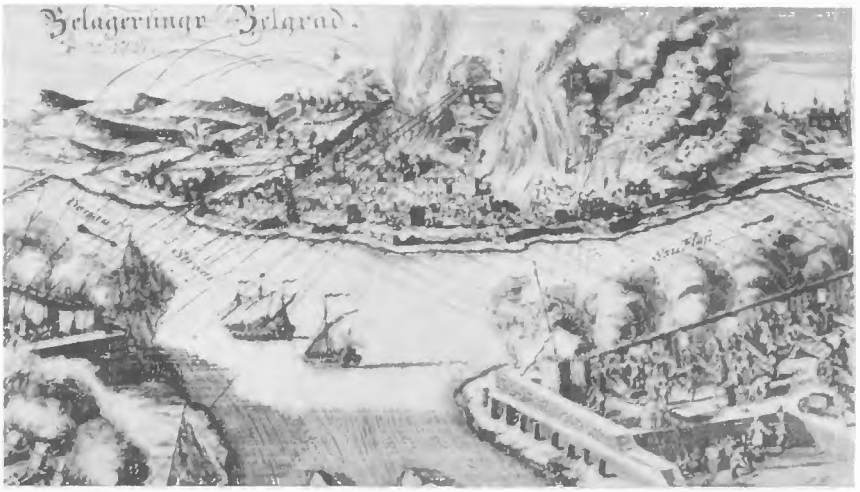

3 ▷

4 ▽

5 ▷

6 ▷

Felszámolták a feudális széttagoltságot, enyhítették a parasztság személyi függőségét, támogatták a manufaktúrákat, a kereskedelmet, korlátozták az egyház kiváltságait. Mária Terézia segítőtársa és tanácsadója a reformpolitika kidolgozásában és kivitelében Kaunitz gróf (5) volt, aki 1753-tól 1792-ig a kancellári tisztet töltötte be. Tekintve, hogy a reformok egyúttal fokozott centralizálást és németesítést jelentettek, a nemzetiségek fokozódó ellenállást tanúsítottak az udvar politikájával szemben. Elkezdődött nemzeti nyelvük, kultúrájuk tudatos őrzése, fejlesztése.

Paradox módon e folyamatban Magyarország képviseletében éppen azok a testőrök jártak az élen, akiket a királynő udvarába gyűjtött. A testőrírók, elsősorban Bessenyei György, (6) nagy szolgálatot tettek a magyar kultúrának a nyelv irodalmivá tétele, a felvilágosult nézetek megfogalmazása, terjesztése révén.

1 △

II. JÓZSEF

II. József császár (1780—90) **(4)** a reformok terén lényegesen továbbment elődjénél. Türelmi rendeletével biztosította a nem katolikusok szabad vallásgyakorlatát, a hasznos foglalkozást nem űző szerzetesrendeket feloszlatta. Egységes iskolai tankönyveket vezetett be, és gondot fordított arra, hogy az egyházi iskolák mellett mind nagyobb számban létesüljenek államiak. Uralkodása idején háborítatlanul működhettek a szabadkőműves páholyok is.

Bécs 1760 körül. Canaletto festménye **(1)**

Szabadkőműves összejövetel a bécsi páholyban **(2)** ◁

Csehországban II. József 1781-ben eltörölte a földhöz kötött jobbágyság (szolgajobbágyság, Leibeigenschaft) intézményét, biztosította a paraszt személyes szabadságát és jogát föld vásárlására, birtoklására.

1783-ban Ausztriában megkezdték a robot eltörlését, illetve megengedték a megváltását, lehetővé tették, hogy az uradalmi földeket a parasztok bérbe vehessék.

Magyarországra is ki akarta terjeszteni II. József ezeket az újításokat, de a magyar hatóságoknak sikerült megvalósításukat megakadályozniuk. Ezért kerülhetett sor 1784-ben az erdélyi parasztfelkelésre, melyet Horia, Cloşca és Crisan vezetett, s melyben 20—30 000 román, de sok magyar jobbágy is részt vett. A felkelés leverése után együtt szenvedték el a börtönt. (5) Horiát és Closcát kivégezték.

4 ▷

Minthogy a császár elképzeléseit erőszakos központosítás és németesítési törekvés kísérte, a birodalom legtöbb részében heves ellenállásba ütköztek, ami mögött sokszor a reformoktól idegenkedő reakció húzódott meg, de hangot kapott benne a sértett nemzeti öntudat is. Élete végén József rendeleteinek többségét kénytelen volt visszavonni.

◁ Korabeli szimbolikus grafika a kolostorok feloszlatásáról (3)

5 ▽

1 ◁

2 ▷

3 △

CSEHORSZÁG

A harmincéves háború után a Habsburg uralom megszilárdult e területen. Az ellenreformáció nemcsak a reformációt üldözte, hanem a cseh hagyományokat is. A nagybirtokok egyre több területet foglaltak el, a kisbirtokosok jelentős része elvesztette birtokát. A nagybirtokosok többsége idegen volt, az uralkodó hű szolgája. Sok német települt a határvidékekre és a városokba. Ezek kiváltságos helyzetben éltek.

A „második jobbágyság" robotterhei, elnyomása alatt szenvedő parasztság időről időre fegyvert ragadott, így 1680-ban, 1775-ben. Az elnyomás ellenére fejlődött az ipar, számos jelentős manufaktúra működött.

A 18. sz. közepén megszüntették a cseh tartományok önálló központosító szerveit, erős németesítési törekvések mutatkoztak, főleg az iskolázás terén. A porosz—osztrák háborúban Csehország elvesztette Sziléziát.

1775-ben Mária Terézia rendelete korlátozta a robotot, II. József pedig 1781-ben eltörölte a jobbágyok személyi függését és földhözkötöttségét. Ennek következtében sok paraszt költözött a városokba, amelyek így elvesztették német jellegüket. A tőkés manufaktúraipar fellendült. Több cseh város, mindenekelőtt Prága **(1)**, virágzásnak indult; számos építkezés jelezte az általános fellendülést. Ezek közé tartozik a prágai Szent János templom (1730—39). **(2)**

A 18. sz. végén a prágai egyetemen cseh nyelvi tanszéket állítanak fel. Megszületik a cseh színjátszás. Megjelenik a pánszlávizmus. A „cseh nép első ébresztője", Josef Dobrovski **(3)**, a cseh nemzeti mozgalom vezetője folyóiratokat adott ki, amelyek a cseh múltat dicsőítették.

1 △

HORVÁTORSZÁG

A török kiűzése után Horvátország, a szlovének lakta terület, a Bánát és a Vajdaság egyes részein katonai határőrvidéket szerveztek, az itt lakó szabad parasztok katonai szolgálatot teljesítettek.
A karlócai békében (1699) Horvátország és Szlavónia teljesen felszabadult a török uralom alól.
A 18. sz. elején a Száva és a Dráva közötti területet, mint Szlavóniát egyesítették Horvátországgal.
Sok szerb települt át e részekre az ipeki (Peć) pátriárka vezetése alatt. 1690-ben I. Lipót jelentős kiváltságokat adományozott nekik, amelyeket 100 év múlva II. Lipót megerősített.
A kuruc világot akarták visszahozni az 1735-ben felkelő Békés megyei parasztok és Maros menti szerb határőrök (2). A mozgalom átterjedt a Békéssel szomszédos megyékre is. Élére Péró (Jovan Szegedinac) határőrkapitány állt. A mozgalmat leverték, és véres bosszút álltak a felkelőkön. (1)

Az osztrák centralizáló és németesítő törekvésekkel szemben itt is megindul a nemzeti nyelv, a nemzeti hagyományok ápolása. Megjelenik az első horvát nyelvű könyv. (3)

2 ◁

JOANNIS BAPT LALANGUE,
BELGÆ LUXEMBURGENSIS, MEDICINÆ DOCTORIS, ARTIS OBSTETRICIÆ MAGISTRI SUÆ EXCELLENTIÆ BANALIS UNA, ET INCLYTI COMITATUS VARASD. MEDICI.
MEDICINA RURALIS
ILLITI
VRACHTVA LADANYSZKA,
ZA POTREBOCHU
MUSEV, Y SZIROMAKOV
HORVATCZKOGA ORSZAGA
Y
OKOLU NYEGA, BLISNESSEH MESZT.
PERVA SZTRAN.
VU VARASDINU,
Stampana po Ivanu Thomassy Plem. od Trattnern, Czef. Kral. ...

3 ▷

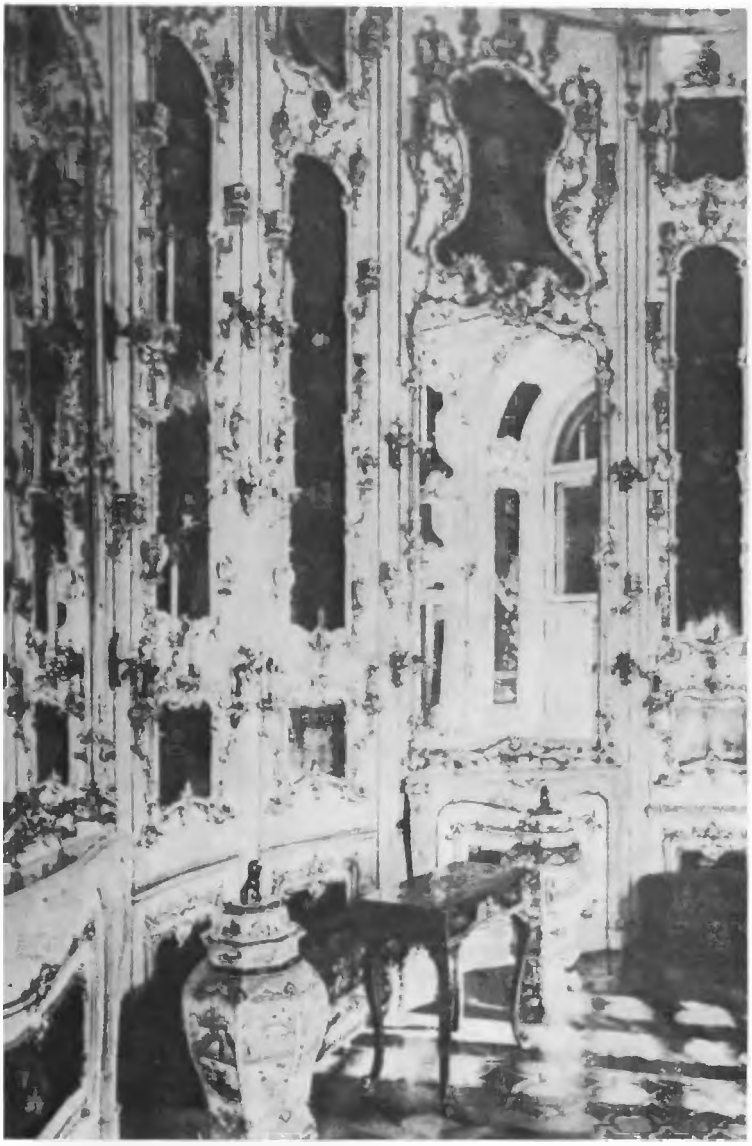

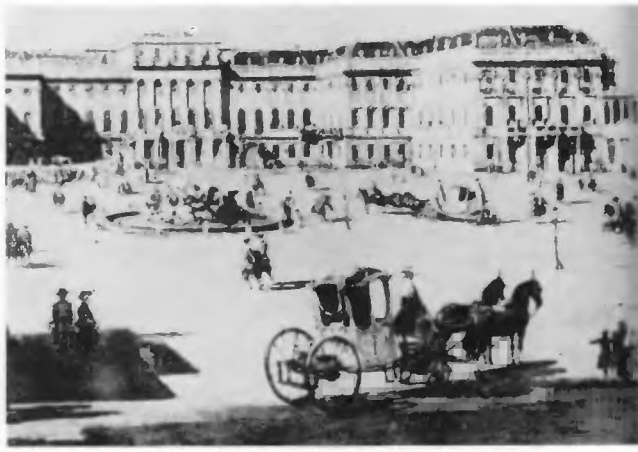

2

MŰVÉSZET BÉCSBEN

A 18. sz.-i Bécsben a képzőművészeteket, mint egész Európában, a barokk stílus határozta meg.
A schönbrunni palotát Fischer von Erlach tervei alapján építették, s 1750-ben fejezték be; Canaletto festménye a palotáról **(2)**

A kastély úgynevezett kínai szobája, ami tulajdonképpen az Európában elképzelt kínai egzotizmus és a barokkból már a rokokóba hajlott ornamentika keveréke **(1)**

Bécs új piactere a 18. sz.-ban **(3)**

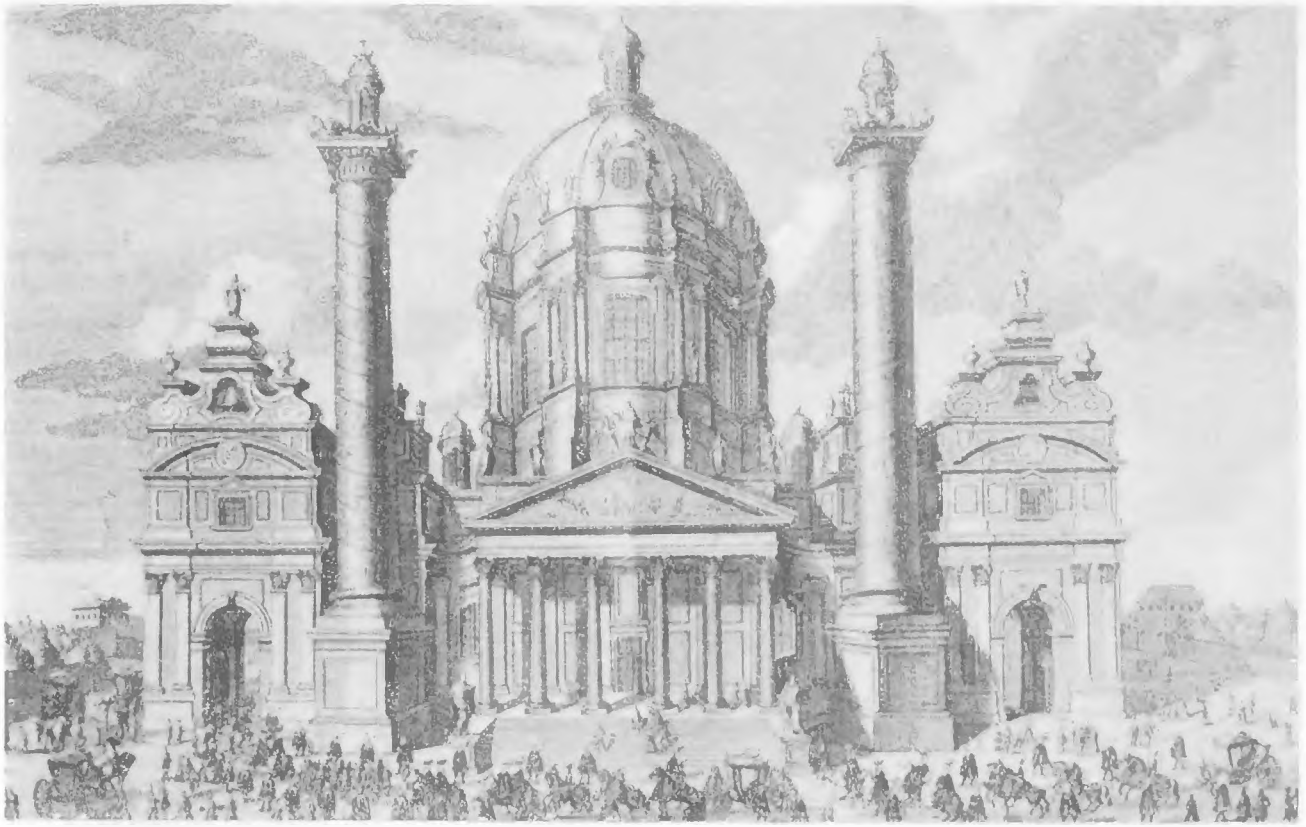

△ A bécsi Károly-templom **(4)**

△ A 17. sz.-ban létesült bécsi könyvtár, mely a következő században már világhírű lett, mint a tudományos kutatás egyik központja **(5)**

A német, egyszersmind az egyetemes zenetörténet kimagasló személyisége, Ludwig van Beethoven (l. 238. l.) a 18. és a 19. sz. fordulóján alkotta hallhatatlan zenei mesterműveit (szimfóniák, szonáták, misék, opera stb.)

△ Mozart **(7)** páratlanul termékeny zsenije a zene minden ágában szinte ontotta a remekműveket.

A 18. sz. végén a zene csodálatos virágzása kezdődött, elsősorban Bécsben. A bécsi klasszikus stílus első nagy mestere, Joseph Haydn **(6)** különösen a szimfónia és a ▷ vonósnégyes terén alkotott nagyszerűt.

△ A blenheimi kastély **(1)**

A BAROKK A HABSBURG-BIRODALOMBAN

A birodalom szinte minden területén emelkedtek szép barokk épületek.

△ A fertődi Esterházy-kastély **(2)**

G. R. Donner híres remeke, a Szent Márton-szobor, ◁ mely 1730 körül készült. **(3)**

△

Cseh barokk templom **(4)**

A melki katedrális **(5)** ▷

Franz Sigrist freskója az egri líceum dísztermének mennyezetén **(6)**

▽

Itália középkori virágzását a 16. sz.-tól fokozatos hanyatlás váltotta fel, s a század végén jelentős része a spanyol Habsburgok uralma alá jutott. Elvesztette hajdani tengeri fölényét. Kifejeződött ez abban is, hogy midőn az északi országok a 17. sz.-ban már gyors, könnyen mozgó vitorlás hajókat építettek, az olaszoknál tipikus maradt a hajdani gálya **(1)**, evezős gályarabokkal, korbácsos felügyelőkkel és elavult harci szerszámokkal. Az életszínvonal süllyedt, a lakosság népes csoportjai jutottak nyomorba.

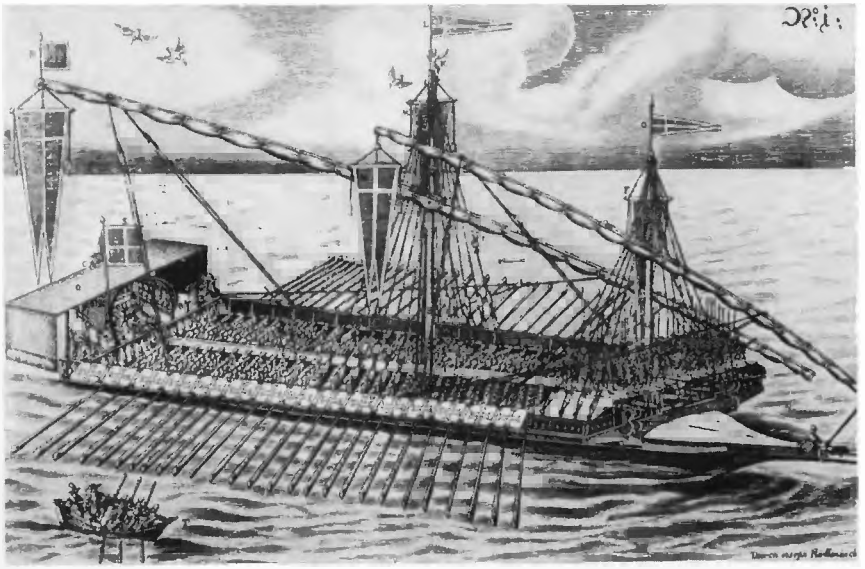

1 △

◁ Giacomo Ceruti két koldusábrázolása **(2, 3)**

FÉNY ÉS ÁRNYÉK OLASZ FÖLDÖN

Az idegen uralom és az anyagi nehézségek több ízben vezettek népi felkelésekhez. 1647-ben lázadás robbant ki Nápolyban, ahol Tommaso Aniello, nevének összevonása útján keletkezett népszerű nevén Masaniello **(4)** halász vezette a spanyolok ellen a városi szegény népet. A király kénytelen volt reformokat bevezetni, s a felkelésen csak egy év múltán, azon az áron tudott úrrá lenni, hogy a spanyol flotta megkezdte a város bombázását; Masaniellót bérgyilkosokkal megölették.

4 △

Lázadás ütötte fel a fejét 1647-ben a szicíliai Palermóban is, ahol a felkelőket vezetőjük, Giuseppe D'Alessi először a dóm ellen vezette. (5) ▷

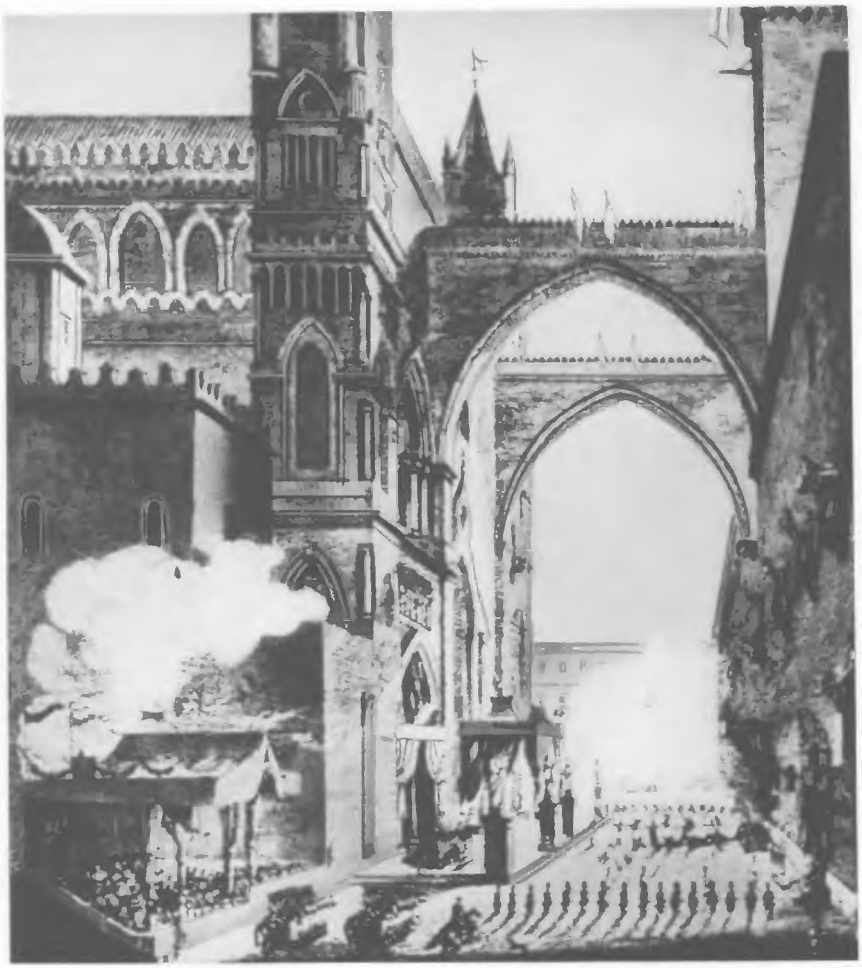

A spanyol örökösödési háború idején Savoia (Szavoja) uralkodója, II. Viktor Amadeus is megkísérelte a spanyolok kiszorítását, s átmeneti sikereket el is ért. Seregei győzelmet arattak az 1706-i torinói csatában (6)

7 ▷

Megkoronázták Szicília királyává is. (7) Végeredményben azonban a háború lezárása után az északolasz területek többségükben az osztrák Habsburgok, a déliek pedig a spanyol Bourbonok fennhatósága alá kerültek. Csupán Velence, Genova, az egyházi állam és Savoia maradt független. Az utóbbi 1720-ban megszerezte Szárdiniát, s ettől kezdve szárd királyságnak nevezték.

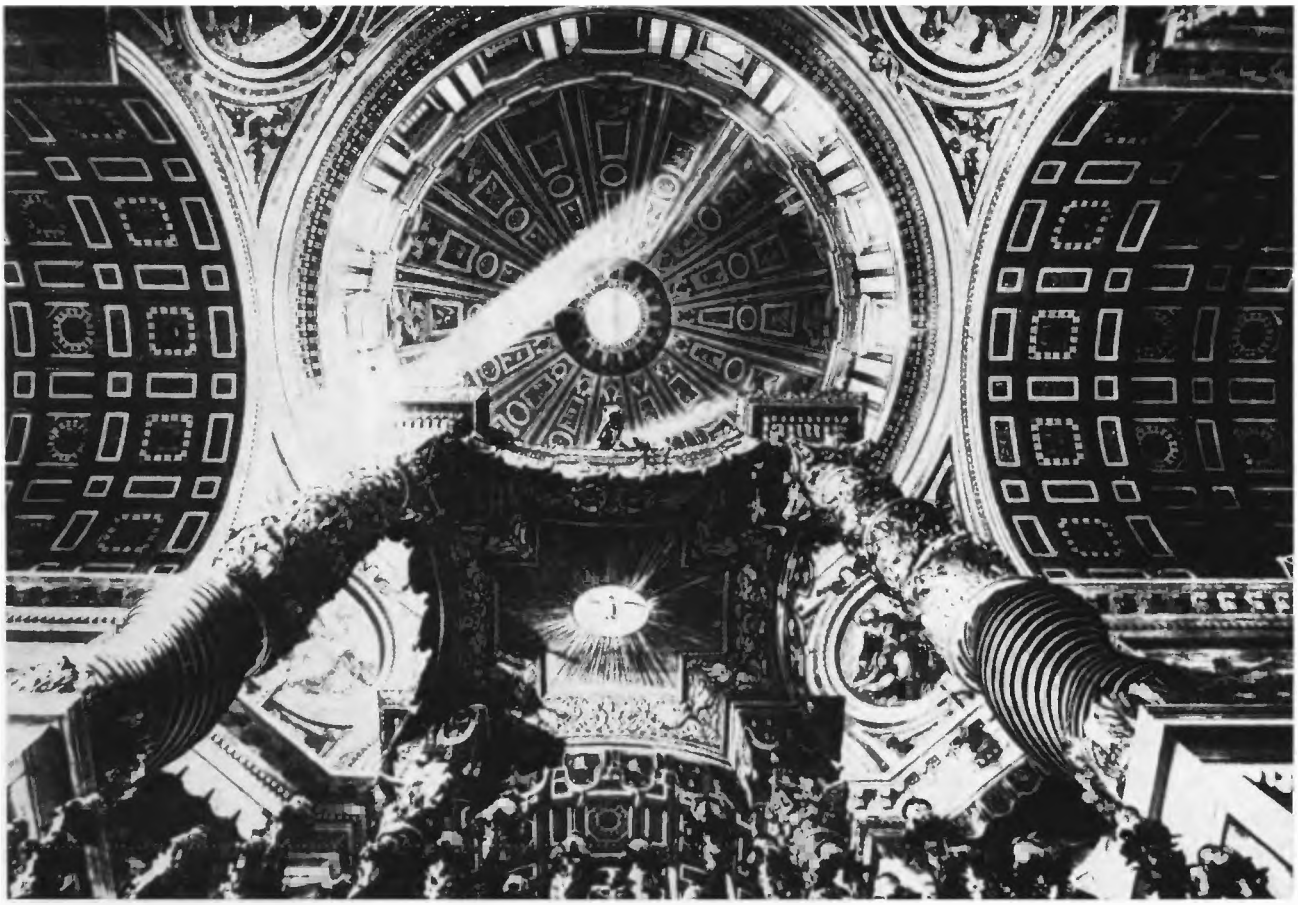

8 △

Egész Európa építészetére ihlető hatású volt hosszú századokon át a 16. sz.-i nagy itáliai építésznek, Andrea Palladiónak (†1580) a munkássága. Teljesen magáévá tette a múlt eredményeit, és harmonikus egységbe olvasztotta a maga újításaival. Az általa épített paloták és villák szimmetrikusak, oszloprendek kötik össze a fő épülettömböt a szárnyépületekkel, a főépület homlokzata nagyrészt nyitott, csak az első emelet közepén maradt egy tömör rész. Egyik villájának terve (1552 k.) **(9)**

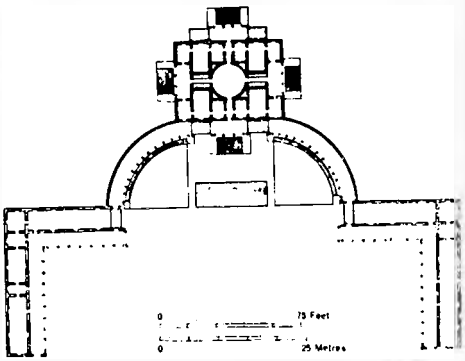

9 △

Mély hatást gyakorolt a barokk templomok szentélykiképzésére Bernini fantasztikus hátsó oltára a római Szt. Péter-templomban, a Cathedra Petri **(8)**. Ez a sokoldalú művész számos remekművű épületet tervezett, elsősorban Rómában; ötletes, festői kútjaival új típust teremtett, ahol az alakokat sziklákkal kapcsolja össze (a Fontana di Trevi, a Piazza Navonán álló Négy folyam kútja ◁ **(10)** stb.).

Baciccio (Giovanni Battista Gaulli) mennyezetfreskója a római Gesù-templomban (1670—1679) **(11)**

12

13

Borromini épületeit az alaprajz és felépítés bonyolult szerkesztése, hajlított homlokzati vonalak, hullámzó belső terek jellemzik. Egyik remeke a San Carlo alle Quattro Fontane kolostor és templom. **(12)**
Velence barokk épületei közül az egyik legszebb a Pesaro-palota **(13)**, Longhena († 1682) alkotása.
A velencei barokk festészet utolsó nagy képviselője Guardi és Giovanni Battista Tiepolo. Ez utóbbi alkotta a würzburgi érseki palota freskóit, köztük Barbarossa és Beatrice lakodalmát **(14)**.

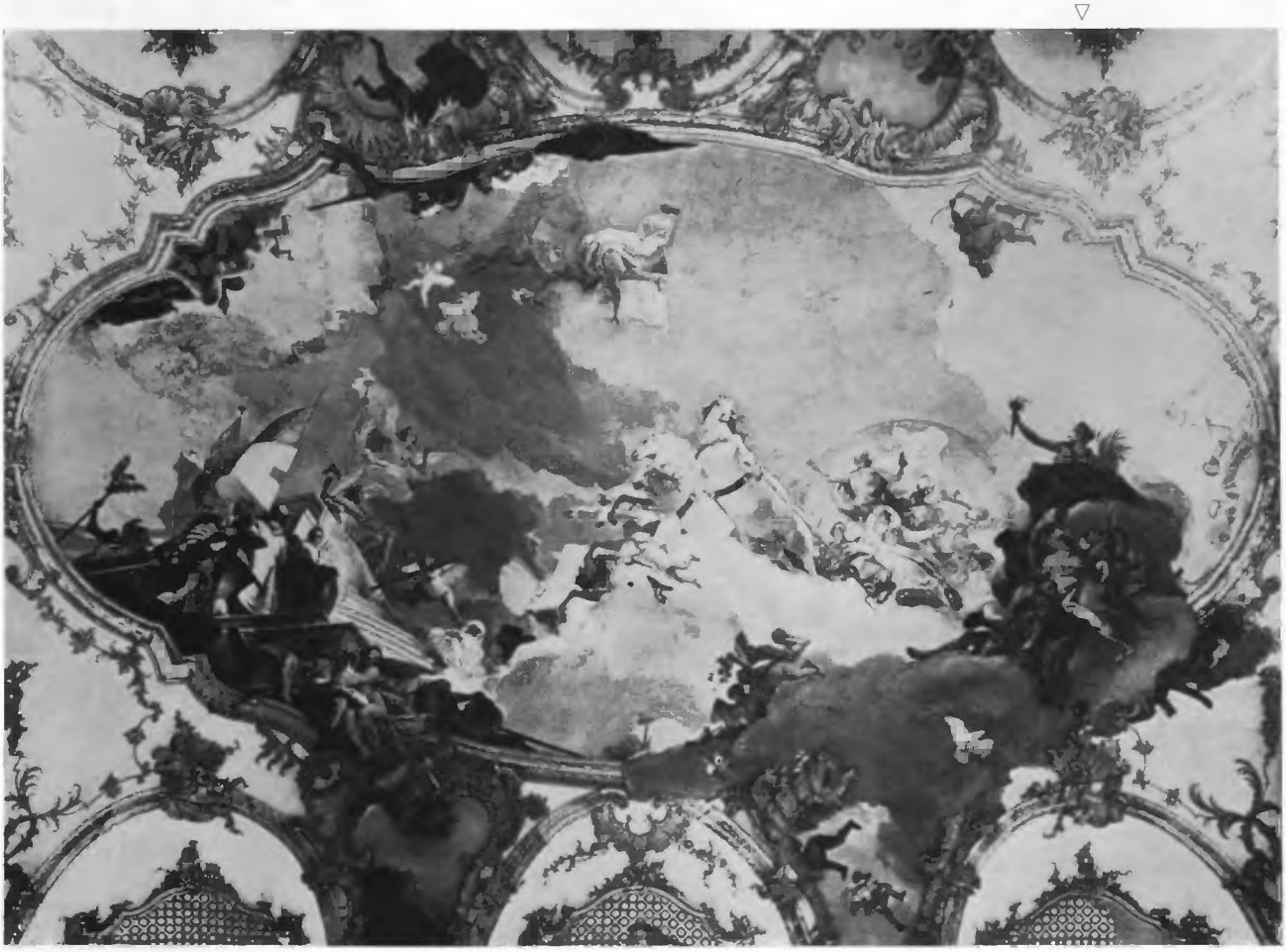

15 △

A 17. sz.-ban Itáliában született új zenei műfajnak, az operának a század utolsó évtizedeiben Nápoly a központja, de nevezetes a velencei, firenzei és a római opera is. 1729—30-ban építik fel Paolo Pannini terve alapján a római operaházat. **(15)**

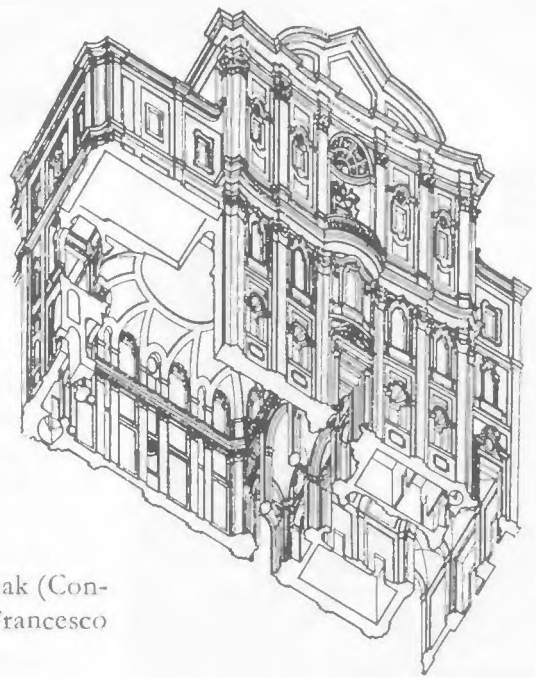

A filippinusok kolostorának (Convento dei Filippini) rajza, Francesco Borromini műve, **(16)** ▷

17 △

A 18. sz. derekán itt is meggyökeresednek a felvilágosodás eszméi. Jellegzetes képviselője a szépirodalomban Carlo Goldoni **(17)**, az olasz színház megújítója; vígjátékai (*A hazug*, *Két úr szolgája* stb.) élesen bírálják a nemességet.

A VIKINGEK UTÓDAI

Az északi államok között a 17. sz.-ban Svédország tört az élre. Fejlődött a manufaktúraipar, a kereskedelem. Krisztina királynő (1632—54) **(2)**, II. Gusztáv Adolf lánya uralkodása idején Oxenstierna kancellár elgondolásai érvényesültek, aki nagy gondot fordított a gazdaság fejlesztésére.

Erősödött e században a svéd hatalom európai befolyása is. A Dánia, Lengyelország és Oroszország ellen vívott küzdelemben sikerült megszilárdítani a svéd pozíciókat. A Lengyelország rovására tervezett terjeszkedés ugyan nem következett be, de az olivai békében (1660) **(1)** a lengyel uralkodó is lemondott svéd trónigényéről.

1 △

2 ▽

3 ▽

XII. Károly (1697—1718) **(3)** azonban túlméretezett hatalmi célokat tűzött ki; sok áldozatot követelő és eredménytelen oroszellenes háborújával veszélybe sodorta az országot. A poltavai csatában (1709) **(4)** súlyos vereséget szenvedett, s végül elvesztette egész baltikumi birtokát.

◁

Megrendült egyúttal a királyi hatalom is. Ezt III. Gusztávnak (1771—92) **(6)** sikerült puccsszerűen helyreállítania.
A felvilágosodás szellemében fogant reformjai kedveztek a polgárosodásnak, a gazdasági haladásnak. Pártolta a művészeteket, tudományokat.

A stockholmi királyi vár a 17. sz.-ban **(5)** ▷

6
◁

△
III. Gusztáv haditábora **(7)**

9
▷

△

A svéd tudományos élet jelentős képviselője Carl von Linné **(8)**, aki rendszerezte a korában ismert növényeket, állatokat és ásványokat.

Az egy uralkodó alatt álló Dániában és Norvégiában is fejlődött az ipar, a kereskedelem és a hajózás; Norvégia területén fűrészmalmokat létesítettek, vas- és rézbányákat nyitottak. Dániában elsősorban az állattenyésztés virágzott. A dán kereskedők fokozták kereskedelmi kapcsolataikat Oroszországgal, és gyarmatokat is szereztek Indiában és a Kis-Antillákon.
Dánia is részt vett az északi háborúban (1700—1721), és némi területet szerzett, főleg Németország rovására.
Struensee **(9)** udvari orvos, a felvilágosodás híve, mint államminiszter 1770-ben megkísérelte a dán állam megreformálását, az előkelők azonban összefogtak ellene, és kivégeztették (1771). De az ő, valamint a két Bernstorff működése nyomán fontos új intézkedések történtek, korlátozták a nemesek előjogait, jelentős jogokat kaptak a parasztok, megszervezték a népiskolákat stb.

A CÁROK BIRODALMA

1 △

Svéd és lengyel hódítók, török-tatár hordák elleni harcban ötvöződött egységes állammá a „minden oroszok cárjának" birodalma.
A cárok székhelye, a moszkvai Kreml, a 17. sz. elején **(1)**
A 17. sz.-ot végigkísérte a svédek és a lengyelek ellen folytatott küzdelem. Az utóbbiban nagy szerepük volt Ukrajna szabad harcosainak, a kozákoknak. Bogdan Hmelnyickij **(3)** kozák hetman vezetésével eredményesen harcoltak a lengyel uralom ellen, majd az ukrán Rada (országgyűlés) Hmelnyickij javaslatára kimondta Ukrajna csatlakozását Oroszországhoz (1654).

△
Kozák harcos a 17. sz.-ban **(2)**

3 △

◁ 4

5 ▷

A cárok azonban ezután igyekeztek megtörni a kozákok függetlenségét; korlátozták szabadságjogaikat. A felgyülemlő elégedetlenség 1667-ben hatalmas kozákfelkeléshez vezetett, amihez tömegesen csatlakoztak az elnyomott orosz parasztok is. A Sztyepan Razin **(4)** által vezetett népi háborút a cári kormányzat csak 1671-ben tudta megtörni. Razint kivégezték **(5)**, és sorsában osztoztak a kozákok és parasztok ezrei.

A cári uralommal elégedetlenkedtek a kozákok fel-
◁ sőbb rétegei is. Ivan Sztyepanovics Mazepa **(6)** kozák hetman (1687-től) — elődeivel éppen ellentétben — lengyel és svéd segítséget keresett, hogy Ukrajnát elszakíthassa Oroszországtól. Az északi háborúban a cár ellenfelei mellé állt. Péter cár poltavai győzelme (1709) után azonban kénytelen volt elmenekülni.

Moszkvai utca a 17. sz.-ban **(7)** ▽

Az orosz birodalom modernizálását a reformer cár, I. (Nagy) Péter (1682—1725), **(8)** kísérelte meg. Nyugati példák is vezették, de azokat alkalmazta az orosz viszonyokra. Eszközeiben nem volt válogatós, s elsőrendű céljának tekintette a cári hatalom megszilárdítását. Az ellenszegülőkkel szemben kíméletlenül fellépett, így véresen leverte 1698-ban a gyalogos katonaság, a sztrelecek lázadását is. Gazdaságpártoló, merkantilista politikája 240 új manufaktúrát eredményezett Oroszországban.

Nagy gondot fordított a nyugati kultúra megismertetésére, sőt a nyugat-európai viselet elfogadtatására is. Kötelezte a bojárokat szakálluk levágására, s ha nem engedelmeskedtek, a műveletet maga hajtotta végre. **(10)** Építkezései közül az új főváros, Pétervár rohamos kialakítása emelkedik ki. A cár a gyönyörű barokk várost — sok egyéb mellett — kapunak tekintette a nyugati világ felé. Szomszédságában építette fel nyári rezidenciáját Petrodvorecet **(11)**.

8 △

Péter hajógyári látogatáson **(9)** ▽

10 ▽

Kezdeti kudarcok után a törökökkel szemben, Péter külpolitikájában is jelentős sikert ért el; az északi háború során (1700—21) legyőzte a svédeket, megszerezte a Balti-tenger keleti partvidékét. Utódai: I. Katalin (1725—27), II. Péter (1727—30), Anna Ivanovna (1730—40), Erzsébet (1741—62) és III. Péter (1762) nem voltak képesek gyümölcsöztetni Péter örökségét. Kegyencek herdálták az ország kincseit, III. Pétert néhány hónapos uralkodás után palotaforradalom buktatta meg.

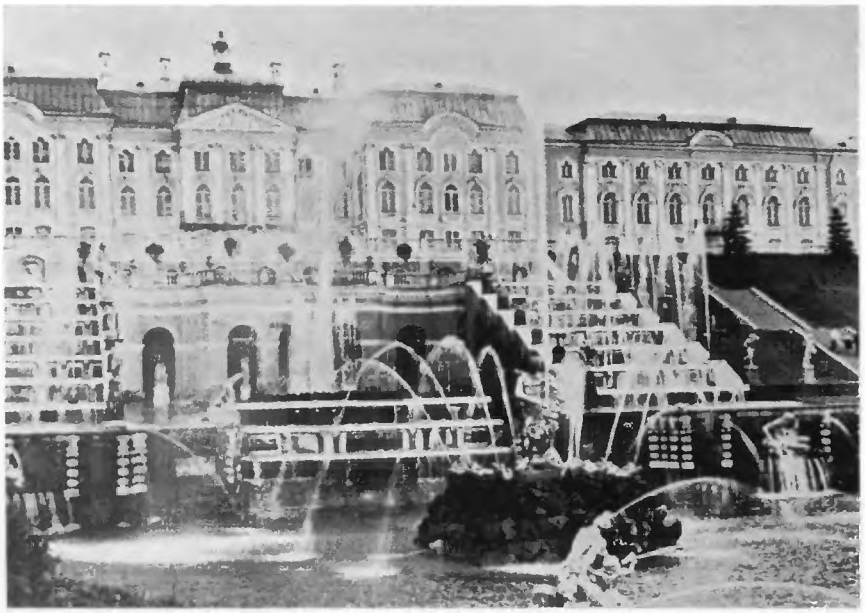

11 △

Nagy Péter pétervári Nyári Palotája **(12)** ▷

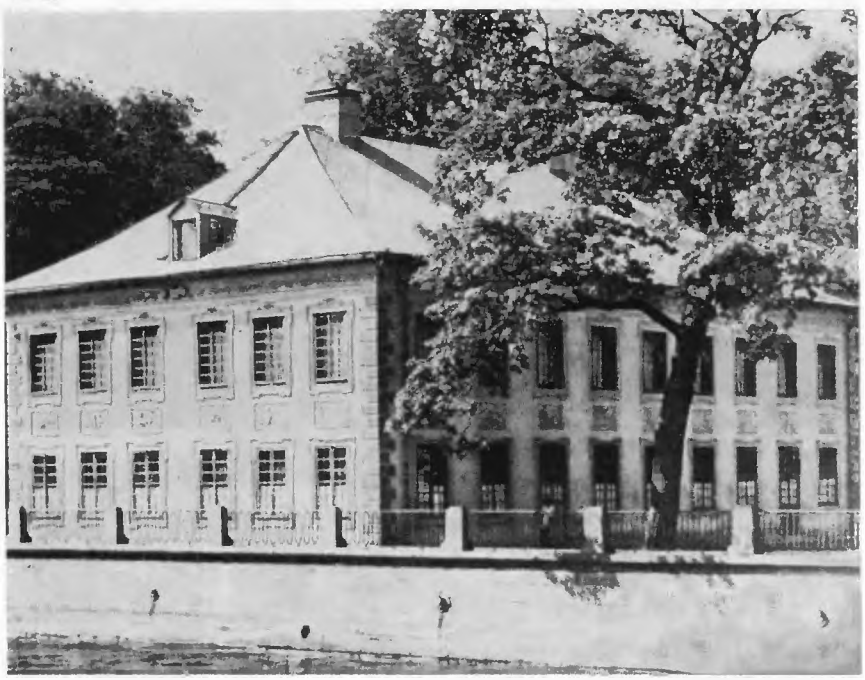

Petervár a 18. sz.-ban **(13)** ▽

A Kreml előtt felolvassák a II. Katalin cárnővé koronázásáról ◁ szóló proklamációt **(14)**

II. Katalin koronája **(15)** ▽

▽ **16**

II. Katalin (1762—96) **(16)** uralomra juttatásában legnagyobb szerepük az Orlov fivéreknek volt, akik a III. Pétert megbuktató palotaforradalmat vezették. Katalinnak sikerült helyreállítania az államhatalom szilárdságát s Oroszország nemzetközi tekintélyét. Folytatta az igazgatás, az adórendszer központosítását; mint a felvilágosult abszolutizmus híve, kapcsolatot tartott fenn a francia felvilágosodás vezetőivel, és igyekezett mérsékelt, óvatos reformokat meghonosítani.

Oroszország ekkor már számottevő iparral rendelkezett (kohászat, textilipar stb.), a technika azonban nagyjából a régi maradt. A földesúri birtokokon számos manufaktúra létesült, amelyekben jobbágyok robotoltak. De a 18. sz. végén már egyre több az olyan manufaktúra, amelynek tőkés tulajdonosa bérmunkásokat dolgoztat.

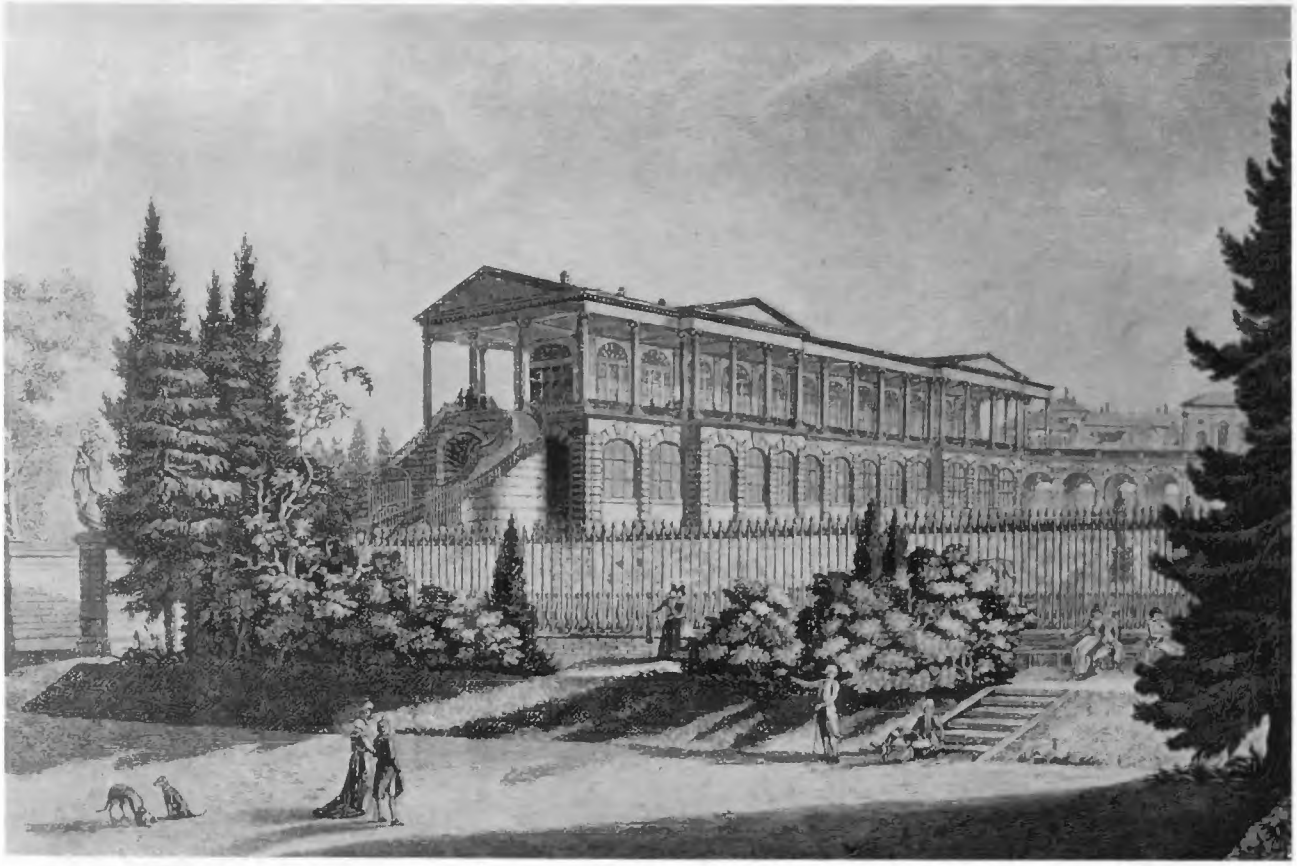

△

Carszkoje Szelo II. Katalin korában **(17)**

Az ország politikájában hosszú ideig vezető szerepet játszott Katalin cárnő kegyence, Patyomkin herceg **(18)**

▽

△

Egy falu képe **(19)**

A kormányzat megszüntette a fejlődést erősen korlátozó belső vámokat és az udvari kegyencek kezén levő monopóliumokat, támogatta a külkereskedelmet, de csak igen csekély engedményeket tett a parasztoknak. Az ország alapjaiban, szerkezetében keveset változott. A lakosság óriási többségének, a jobbágyoknak helyzetében nem történt semmi lényeges javulás.

Oroszország a 17. sz.-ban (1618—1689)

Kő-fok (Gyezsnyov-fok)
CSUKCSOK (LUORAVETLÁNOK)
Anadir
Anadirszkij osztrog 1649
CSUKCSOK
Nyizsnye-Kolimszkoje zimovje 1644
Penzsinszkij osztrog 1679
Szrednye-Kolimszkoje zimovje 1643
Vernye-Kolimszkoje zimovje 1647
Gizsinszkij osztrog
JAKUTOK
Kolima
Ingyigirka
Tajmir-félsziget NGANASZANOK
Hatanga
Pjaszina
Olenyok
Léna
Jana
JAKUTOK (SZAHÁK)
Verhojanszki-hegység
Zsiganszkij osztrog 1632
Uszty-Viljujszkije 1630
Viljujszkoje zimovje 1634
Lenszkij osztrog (Jakutszk)
Ohota
Ohotszkij osztrog 1649
OHOTSZKI-TENGER
Alsó-Tunguszka
Viljuj
Maja
Judoma
Oljokminszkij osztrog 1635
Aldan
Csona
Csecsujszkij volok
Lenszkij volok
Kirenszk 1631
Uszty-Kutszkij osztrog
Illimszkij osztrog 1652
Bajkál-tó
Jenyiszejszkij osztrog 1619
Felső-Tunguszka
Csuna
Krasznojarszkij osztrog 1628
Bratszkij osztrog 1630
Nyizsnyeugyinszk 1647
Verholenszkij osztrog 1642
Barguzinszkij osztrog 1648
Nyercsinszkij osztrog 1654
Ingogyinszkoje zim. (Csita
Argunszkij osztrog 1681
Irkutszkij osztrog 1652
Ugyinszkij osztrog 1647
Szelenginszk 1666
Uda
Silka
Gorbica
Amur
Albazin 1665
Ajgun 1683
Udszkij osztrog 1679
SANTAR-SZIGETEK
NYIVHEK (GILJÁKOK)
Az 1689. évi nyercsinszki szerződésben el nem határolt terület
NATKOK
Zeja
Bureja
CSING-BIRODALOM
BURJÁTOK
600 km
TERRA

CÁRI HÓDÍTÁSOK, JOBBÁGYELNYOMÁS

Az orosz cárizmus hódító törekvései megnyilatkoztak a hétéves háborúba történt bekapcsolódás formájában is. Ennek során 1760-ban az orosz csapatok legyőzték Nagy Frigyes hadát, és egy időre megszállták Berlint. (1) II. Katalin azonban ebben az irányban nem folytatta a háborúskodást. Külpolitikájának és hadműveleteinek fő célja a törökök visszaszorítása, és Oroszország déli tengeri kiútjának biztosítása volt. Az 1768—74 között Törökország ellen viselt háború eredményeként meg is szerezte a Krím félszigetet, és az orosz kereskedelmi hajózás előtt megnyílt a Fekete-tenger; az igazi célt: a Feketetengert a Földközi-tengerrel összekötő tengerszorosok, a Dardanellák (2) birtoklását azonban nem érte el.

2

Törökellenes éle volt annak is, hogy Katalin 1780-ban találkozott Habsburg II. József német császárral (3), s előkészítette az 1781-ben megkötött cári—Habsburg törökellenes megállapodást.

A nagyhatalmi politikát nem támasztotta alá gazdasági pezsgés. Ráadásul a cárnő újból korlátokat akart szabni a kozák szabadságjogoknak, valójában azon volt, hogy jobbágysorba süllyessze őket.

Ez 1773-ban kiváltotta a Jemeljan Pugacsov **(4)** által vezetett ▷ nagycrejű felkelést, amihez a jobbágyok ezúttal is csapatosan csatlakoztak. A lázadást csak 1775-ben tudták leverni; Pugacsovot kivégezték. A birodalomban mindenfelé dühöngött a nemesség terrorja.
Mindamellett továbbra is hatottak a felvilágosodás eszméi. Az irányzat hívei bírálták a fennálló viszonyokat, rámutattak a parasztok súlyos helyzetére.

Koldusok, I. Jermenyev festménye, 18. sz. első fele **(5)**

5 ▷

7 ▷

Földesúri szemle az aratáson, metszet 1799-ből **(6)** △

Ragyiscsev **(7)** merészebb, radikális eszméket hirdetett. *Utazás Pétervárról Moszkvába* c. művében hevesen támadja a fennálló feudális rendszert, nem fél a parasztok felkelésétől, olyan új társadalmat akar, amely az általános munkán és ugyanakkor a magántulajdonon alapul. „Ez lázadó, rosszabb Pugacsovnál" — mondta róla II. Katalin cárnő. Előbb halálra ítélték, majd — kegyelemből — 10 évre Szibériába száműzték.

Az orosz felvilágosodás és a tudományok képviselői közül kimagaslott Mihail Vasziljevics Lomonoszov **(8)**, aki a fizika, ▷ a kémia, a biológia, a földrajztudomány és a nyelvészet területén egyaránt maradandót alkotott. Materialista filozófiai nézeteket vallott. 1755-ben megalapította a moszkvai egyetemet.

Kijevi templom a 17. sz.-ban (1)

Usakov egyik ikonja (3)

OROSZ MŰVÉSZET A 17—18. SZÁZADBAN

A 17—18. sz.-i kultúra szakított sok hagyománnyal. Terjed az írástudás a nép körében is.

A cár udvarában létrejött az első színház. Az itt játszó társulat számára írta Szimeon Polockij *A tékozló fiú párbeszédére szerzett komédiát*. Később külön színházépületet emeltek, baletteket adtak elő.

A templomokat ekkor már szinte kizárólag kőből emelték; többségük ötkupolás volt.

A 17. sz. végén megjelent az ún. Nariskin-féle irányzat: kereszt alakú templomok, kereszt alakban elhelyezett kupolákkal, gazdag külső díszítéssel. E stílus legszebb alkotása a Pokrov-templom (2) a Moszkva melletti Filiben.

Az orosz festészetben és szobrászatban továbbra is uralkodott a vallásos téma, de a templomi festmények, ikonok készítői közül sokan már realisztikus ábrázolásra törekedtek, különösen a kiváló festőművész, Szimon Usakov.

E törekvések mély felháborodást keltettek a hagyományok tisztelői körében, így pl. Avvakum protopópa is hevesen támadta őket.
A moszkvai „fegyvertárban" levő ötvösműhelyben kiváló ötvösök remekművei készültek.

△
I. Péter koronája **(4)**

5 △

6 ▽

A 18. sz.-ban az építészetben meghonosul a barokk mellett (Téli Palota **(5)** stb.) a klasszicizmus (Tauriszi Palota **(6)**, a Művészeti Akadémia stb.).

A 17. sz. közepétől a lengyel állam nehéz harcokat vívott Oroszországgal, Svédországgal, a törökkel. A háborúk megtizedelték a lakosságot. Az országnak azonban még így is elegendő ereje volt arra, hogy Sobieski III. János (1) vezetésével legyőzze a törököt, és felmentse Bécset (l. 106., 144. l.).

Lengyelországban a fejlődés egyik legfőbb akadályává a nagy és egyre inkább parazitává váló nemesi réteg lett. Létérdeke fűződött az ingyen jobbágymunkához, ezért minden reform esküdt ellensége, a parasztok végsőkig menő kiuzsorázásának képviselője volt. Szavakban a nemzeti érdekeket hangoztatta, de azokat éppen ő fosztotta meg belső támaszuktól.

1 △

A NEMESI LENGYELORSZÁG

A megyegyűlésen szónokló nemes (2) a lengyel politikai élet szimbóluma lett. Minden nemes vétójoggal rendelkezett, s egyetlen „nem" szavazat elegendő volt egy reformjavaslat megakadályozására. A kisnemesek alkották a nemesi rend nagy többségét, de vagyonnal alig-alig rendelkeztek, s így egy-egy arisztokrata kíséretébe szegődtek (3).

2 △

Többnyire provinciális, korlátolt rendi nacionalizmust képviseltek. E helyzet áldozata elsősorban a paraszt (4) volt, aki teljes jogfosztottságban élt; felkeléseit vérbe fojtották.

3 ▽

4 ▽

Szegénységről árulkodik a lengyel falusi iskola itt közölt képe, (5) sőt az a metszet is, amely a parasztokat mulatozás közben ábrázolja. (6)

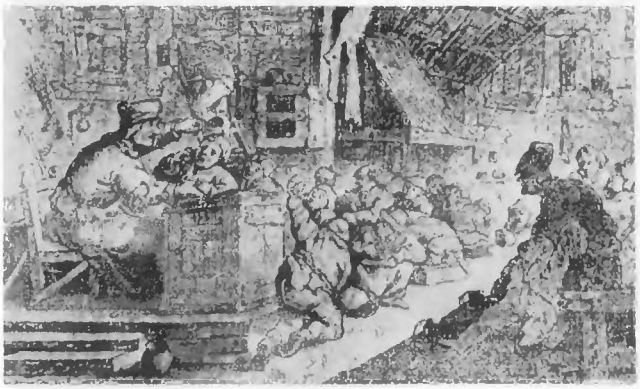

5 ◁

6 ▷

Az ipari fejlődés kezdetleges maradt, a gazdaság és a társadalom egészében véve a stagnálás, sőt a megmerevedés állapotába jutott.

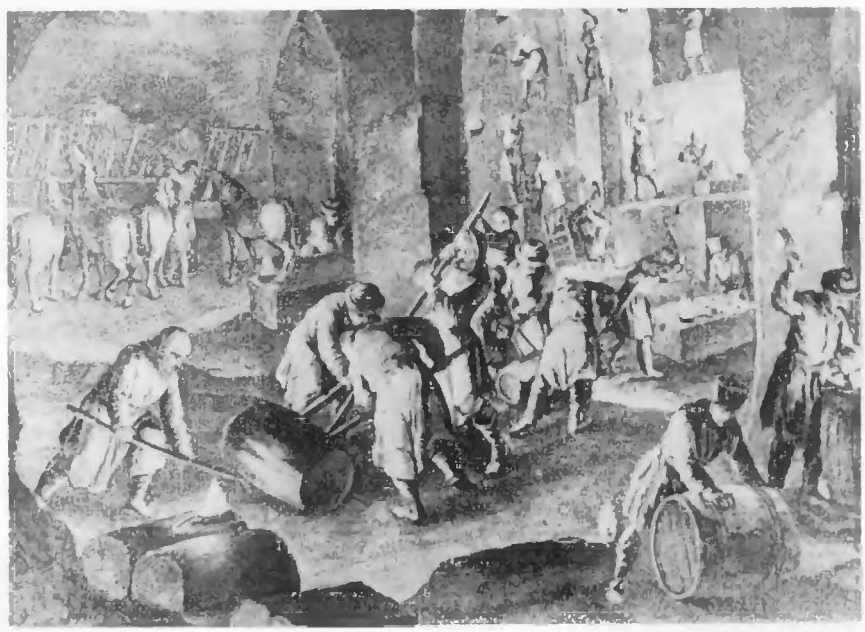

Lengyelország jelentős természeti kincsekkel rendelkezett, ezek kiaknázása azonban csak kis részben és primitív módon történt, amint a wieliczkai sóbánya (7) ▷ korabeli ábrázolása is mutatatja.

A trónt választással töltötték be. Noha a királyi hatalom jelentéktelenné vált, a királyválasztás körül erős pártharcok dúltak, amelyekbe a külföldi hatalmak is beavatkoztak, részben, hogy gyengítsék Lengyelországot, részben pedig azért, hogy befolyást gyakoroljanak a lengyel politikára.
Így 1697-ben a francia jelölttel szemben Oroszország és Ausztria a szász választófejedelmet segítette trónra.
1734-ben a cári seregek által támogatott Ágost szász választófejedelmet emelték lengyel királlyá (III. Ágost) Wolánál (8). A ▷ választást örökösödési háború követte.

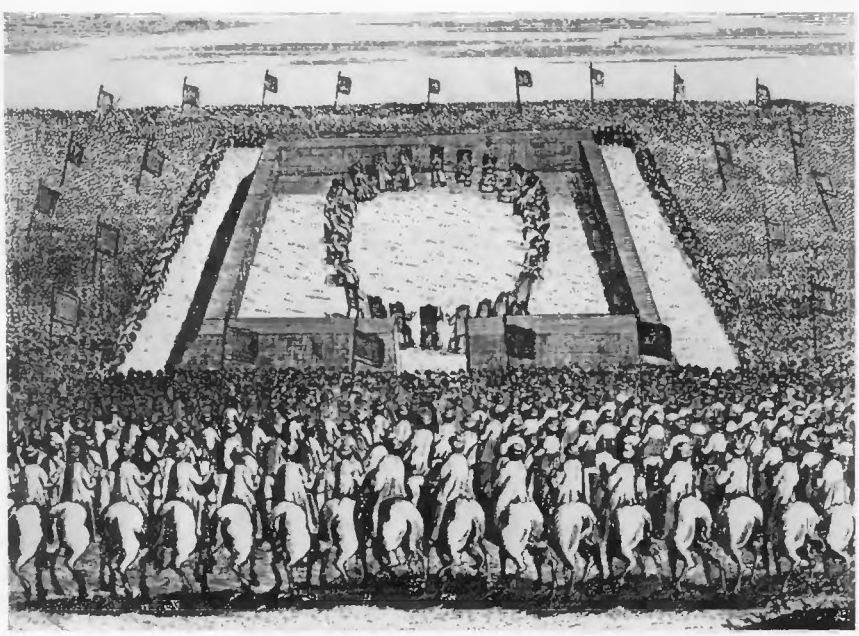

LENGYELORSZÁG FELOSZTÁSA

Lengyelország áldatlan állapotait néhány haladó fő felismerte, s a felvilágosodás vagy legalább a mérsékelt reformok politikájának híveül szegődött. A társadalmi megújhodás egyik legjelentősebb hangadója volt Stanisław Staszic **(1)**, a geológia, a történettudomány és filozófia művelője.

1 ▽

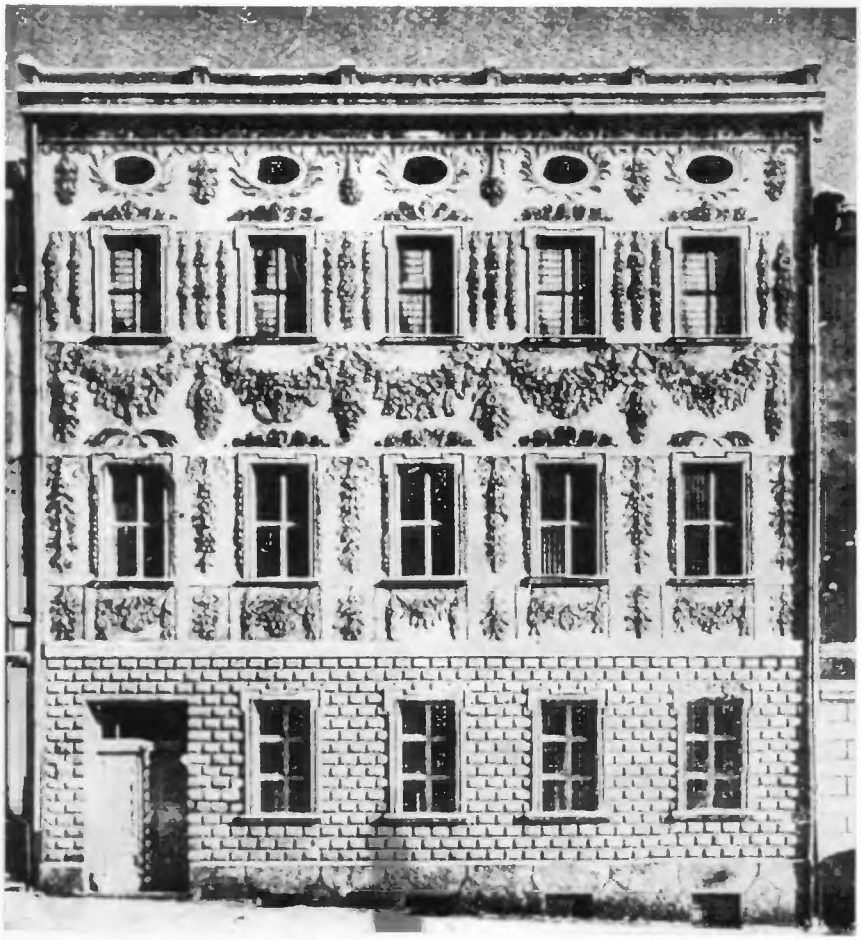

2 △

Mérsékelt reformpolitikát követelt a kormányzatban Adam Kazimir Czartoryski herceg **(3)**, az egyik legbefolyásosabb lengyel főúr. Lengyelországban azonban sem radikális társadalmi változásokra, sem óvatos reformokra nem került sor.

A toruńi püspöki palota, a lengyelországi barokk építőművészet egyik remeke **(2)**

3 ◁

4 ▷

Varsó korabeli képe **(5)**

A lengyel állam kiszolgáltatottá vált, s utolsó uralkodója, Stanisław Poniatowski (II. Szaniszló, 1764—95) **(4)** a valóságban nem volt más, mint II. Katalin cárnő helytartója, az orosz nagyhatalmi politika bábja. Így kerülhetett sor 1772-ben Lengyelország első felosztására. A pétervári egyezmény értelmében Poroszország, Oroszország és Ausztria a 760 000 km² lengyel területből 266 000-et felosztott egymás között.

Egykorú karikatúra Lengyelország első feldarabolásáról **(6)**

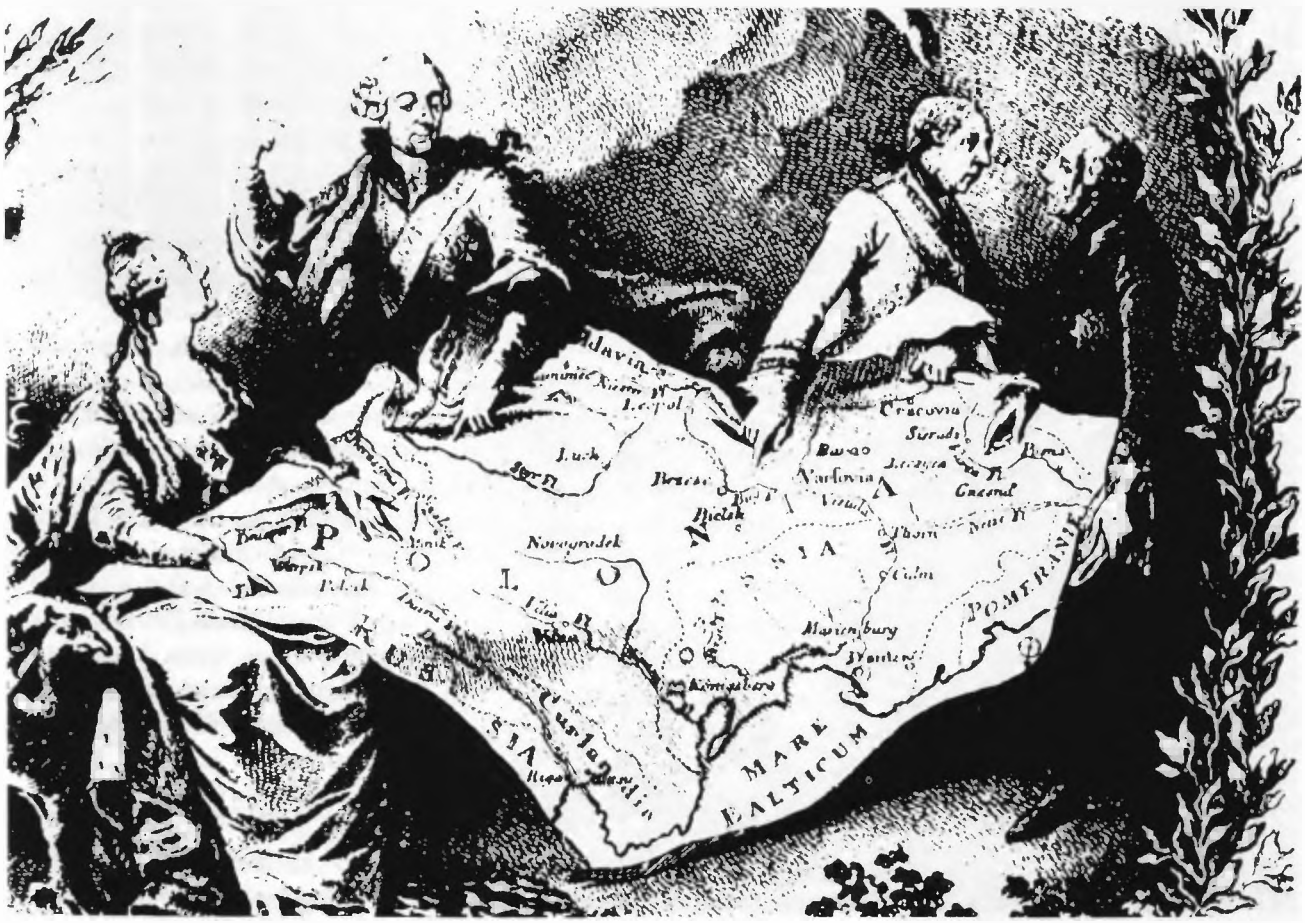

1 △

EURÓPA „BETEGEDŐ EMBERE": AZ OSZMÁN BIRODALOM

A török feudális állam alkalmas volt nagy kiterjedésű hódításra, a megszerzett terület közigazgatási megszervezésére, hasznosítására, megtartására azonban sokkal kevésbé. Az európai török uralom legfőbb katonai-állami megszemélyesítői a szpáhik voltak, akik egy személyben egyesítették a földesúr, a közigazgatási vezető és a katonai irányító funkcióját. Miután bármikor elmozdíthatták őket, nem állt érdekükben birtokaik és a lakosság kímélete. Így az egyre csökkenő hódoltsági területeken egyre nagyobb lett az elégedetlenség, és fegyveres harcokra került sor. A 17. sz. második felében a török megkísérelte Bécs elfoglalását, de vereséget szenvedett a Sobieski (l. 140. l.) vezette seregektől. Ezt újabb vereségek követték, s a török egyre inkább visszaszorult. 1695-ben Ausztria és Oroszország együtt lépett fel ellene. A karlócai békében le kellett mondania Magyarország nagy részéről, Erdélyről, Horvátországról, Szlavóniáról, Podóliáról és Azovról. (Ez utóbbit III. Ahmed szultán (1703—30) **(4)** 1711-ben visszaszerezte.) 1717-ben a Szavojai Jenő vezette osztrák seregek fényes győzelmet arattak Belgrádnál, s a pozsareváci békében (1718) újabb területeket vesztett az oszmán birodalom. Ezek egy részét utóbb visszaszerezte. Belgrád több ízben cserélt gazdát, így 1790-ben is, s csak 1807-ben szabadult meg végleg a török uralmától.

A vereségek hatására a kormányzat kegyetlenül megszorította az adóprést. A nagyurak féktelenül harácsoltak, egyre nőtt a korrupció. 1730-ban kitört a janicsárok és az isztambuliak felkelése, amelyben Patrona Halil játszotta a legjelentősebb szerepet. A kormányzat eléggé gyorsan úrrá lett ezen és a következő évben kitört népi mozgalmon is.

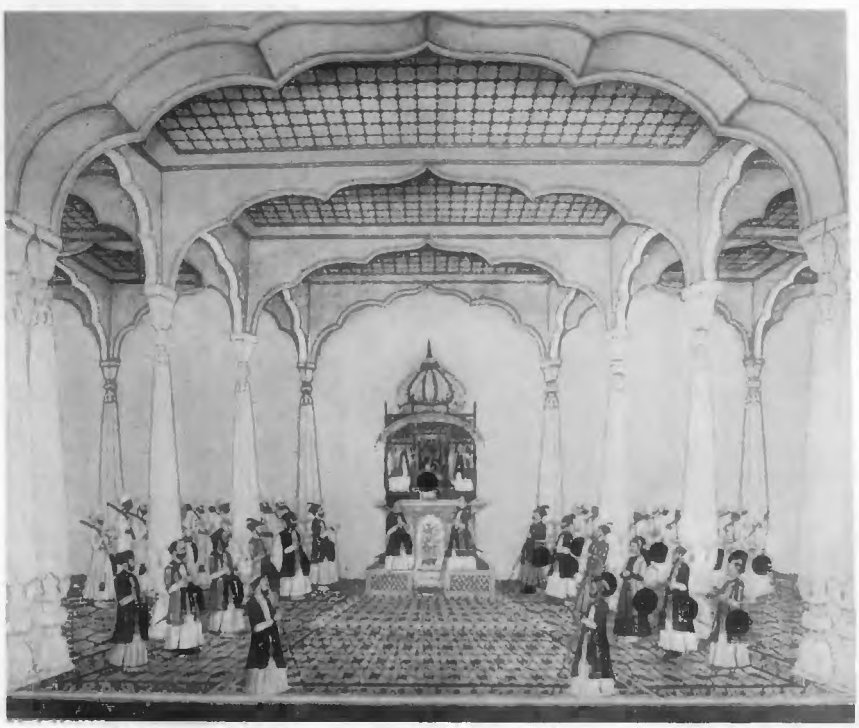

Isztambul látképe a 17. sz.-ban **(1)**

A török szultán a díványban; indiai miniatúra a 18. sz. elejéről **(2)** ◁

Az európai hatalmak elégtétellel szemlélték a török kudarcokat. Egy olasz karikatúra így ábrázolta az elvesztett belgrádi csatából Isztambulba visszatérő nagyvezér bevonulását 1717-ben. (3)

Hadifogoly török katonák behajózása az 1790-ben elvesztett belgrádi csata után (5)

A leigázott népek nem nyugodtak bele a szultán uralmába. Egymást érték a törökellenes felkelések, szövetkezések a román fejedelemségekben, a balkáni országokban, az arab területeken. Egyiptomban a szultán csak névleges hatalommal rendelkezett. Libanonban a török seregek vereséget szenvedtek, az észak-palesztinai területek jelentős része a 18. sz.-ban egy ideig gyakorlatilag független volt, csak 1775-ben került újra a török hatóságok kezére. Az oroszok is több ízben vereséget mértek az oszmán seregekre. Az ezt követő kücsük-kajnardzsi békében (1774) Oroszország lett a balkáni görögkeletiek protektora, területeket is nyert, éppúgy, mint a iasi békében (1792). Nagyszabású szerb felszabadítási harcra csak 1804—13 között került sor, midőn a küzdelmet Kara Djordje (6) vezette.

Irakban is több törökellenes felkelés tört ki, s Bagdad kormányzója szinte függetlenné vált a „magas portától". Az Arab-félsziget belsejében, Nedzsdben a 18. sz. derekán indult meg a vahabita mozgalom, amely az iszlám „eredeti tisztaságát" akarta visszaállítani.

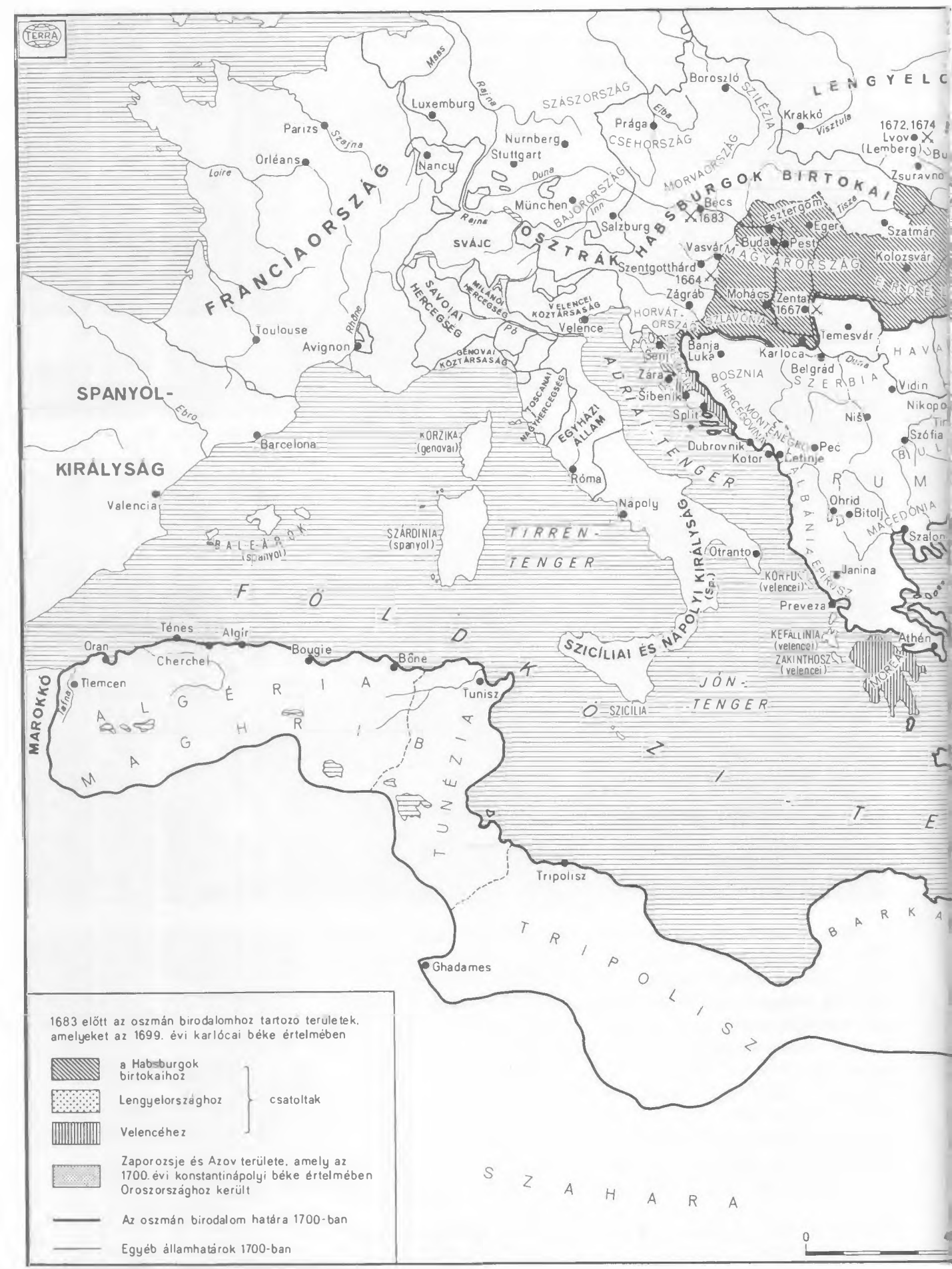

Az oszmán birodalom a 17. sz. második felében

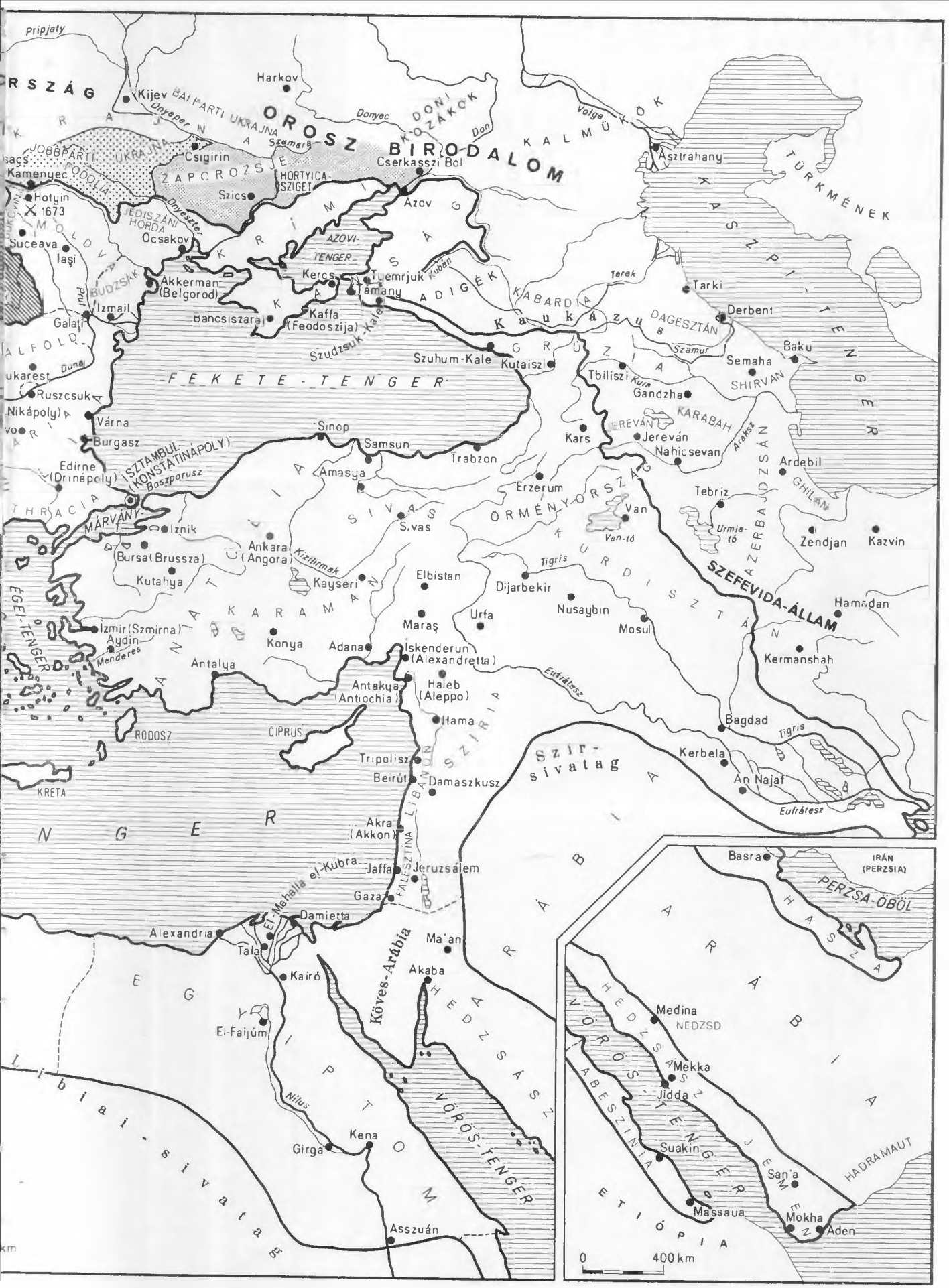

Pripjaty
RSZÁG
Kijev
BALPARTI UKRAJNA
Dnyeper
Harkov
OROSZ BIRODALOM
Donyec
DONI KOZÁKOK
Don
Volga
KALMÜKÖK
Asztrahany
TÜRKMÉNEK
KASZPI-TENGER
JOBBPARTI UKRAJNA
Csigirin
ZAPOROZSJE
HORTYICA SZIGET
Cserkasszi Bol.
Kamenyec
PODOLIA
Hotyin 1673
Szics
Azov
JEDISZÁNI HORDA
Ocsakov
Suceava
Iaşi
AZOVI-TENGER
Kercs
Tyemrjuk
Tamany
Kubán
ADIGÉK
KABARDIA
Terek
Tarki
Derbent
Akkerman (Belgorod)
BUDZSÁK
Prut
Izmail
Galati
Bancsiszaraj
Kaffa (Feodoszija)
Szudzsuk-Kale
Kaukázus
DAGESZTÁN
Szamur
Baku
Semaha
SHIRVAN
Szuhum-Kale
Kutaiszi
GRÚZIA
Tbiliszi
Kura
Gandzha
FEKETE-TENGER
Ruszcsuk
Nikápoly)
Várna
Burgasz
Sinop
Samsun
Trabzon
Kars
JEREVÁN
Jereván
KARABAH
Nahicsevan
Araksz
Ardebil
Edirne (Drinápoly)
SZTAMBUL (KONSTATINÁPOLY)
Boszporusz
Amasya
Erzerum
ÖRMÉNYORSZÁG
Van
Van-tó
Tebriz
Urmia-tó
AZERBAJDZSÁN
GHILÁN
Zendjan
Kazvin
THRACIA
MÁRVÁNY
Iznik
SIVAS
Sivas
Bursa (Brussza)
Ankara (Angora)
Kizilirmak
Kutahya
Kayseri
Elbistan
Tigris
Dijarbekir
KURDISZTÁN
SZEFEVIDA-ÁLLAM
Hamadan
ÉGEI-TENGER
KARAMAN
Maraş
Urfa
Nusaybin
Mosul
Izmir (Szmirna)
Aydin
Menderes
Konya
Adana
Iskenderun (Alexandretta)
Kermanshah
Antalya
Antakya (Antiochia)
Haleb (Aleppo)
Eufrátesz
Hama
Bagdad
RODOSZ
CIPRUS
SZÍRIA
Tripolisz
Beirút
Damaszkusz
Szír-sivatag
Kerbela
An Najaf
KRETA
LIBANON
Akra (Akkon)
Jaffa
Jeruzsálem
FALESZTINA
Gaza
El-Mahalla el-Kubra
Damietta
Alexandria
Tala
Ma'an
Kairó
Akaba
Köves-Arábia
HEDZSÁSZ
EGYIPTOM
El-Faijúm
Nílus
VÖRÖS-TENGER
Kena
Girga
Asszuán
Libiai-sivatag
Basra
IRÁN (PERZSIA)
PERZSA-ÖBÖL
HASZA
ARÁBIA
Medina
NEDZSD
Mekka
Jidda
VÖRÖS-TENGER
ABESZINIA
Suakin
JEMEN
San'a
HADRAMAUT
Massaua
Mokha
Aden
ETIÓPIA
0
400 km

A DUNAI ROMÁN FEJEDELEMSÉGEK A TÖRÖK VILÁGBAN

A két román fejedelemség, Moldva és Havaselve török fennhatóság alatt állt. Dimitrie Cantemir (1710—11) moldvai vajda a török ellen orosz támogatást keresett, elismerte I. Péter cár fennhatóságát, de kudarcot vallott, s orosz földre kellett menekülnie. Constantin Brîncoveanu **(1)** havaselvei vajda is orosz segítséget várt, és megpróbált egyensúlyozni a különböző hatalmak között. Végül is letették, és 1714-ben családjával együtt kivégezték Isztambulban.

Ettől kezdve a szultánok az isztambuli Fanar városrész gazdag görög lakói (fanarióták) közül nevezték ki — magas pénzösszegek lerovása ellenében — Moldva és Havaselve hoszpodárjait (fejedelmeit), s igen gyakran cserélték őket. Így pl. Constantin Mavrocordat hat ízben volt Havasalföld, kétszer Moldva fejedelme. A fanarióták adókat préseltek ki a népből, s teljesen kiszolgálták a szultáni politikát. Elnyomás, súlyos terhek, korrupt kormányzat, megvesztegetés jellemezte uralmukat. Ugyanakkor azonban némi gazdasági és kulturális fejlődés is mutatkozott.

1681-ből származó szőttes, mely a havaselvei fejedelmi családot ábrázolja **(2)**

A legjelentősebb román várossá Bukarest fejlődött. Városrészlet a 18. sz. végén **(3)**

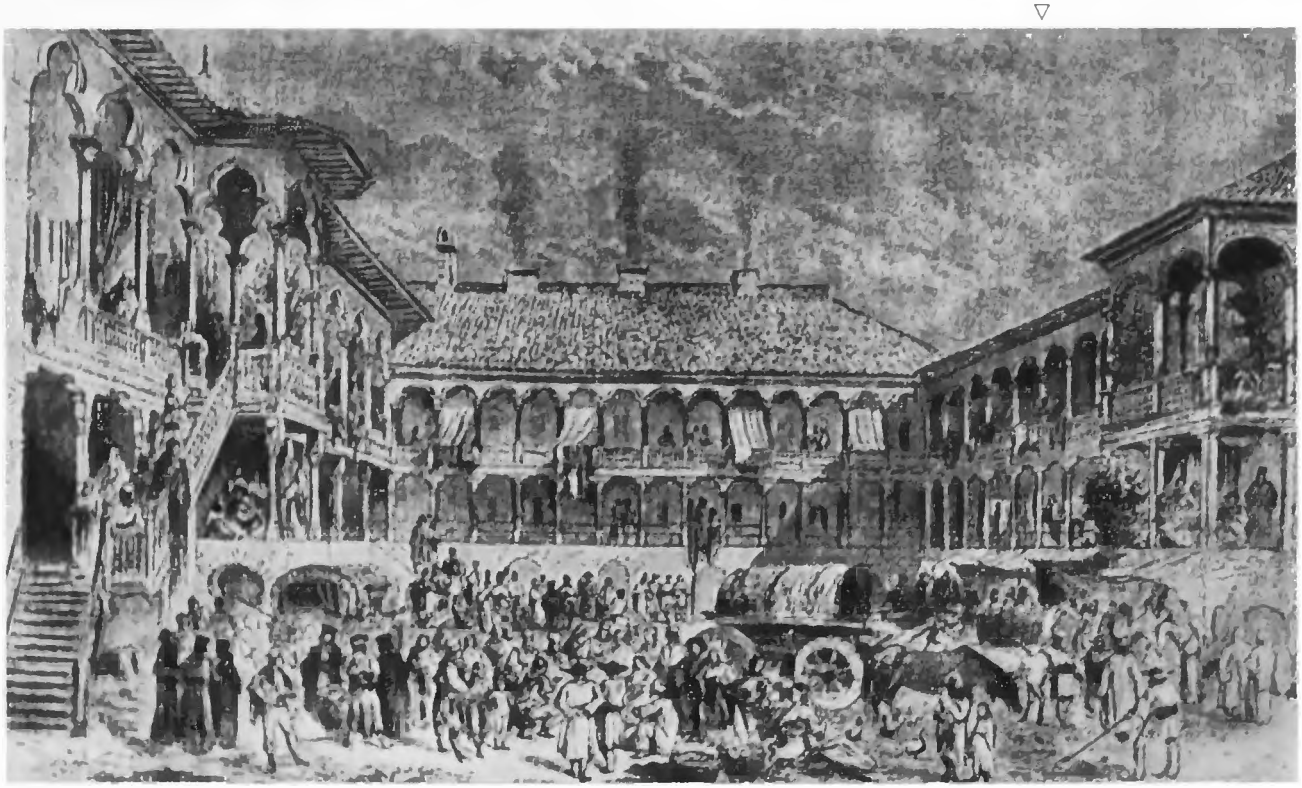

A társadalmi szervezetben a megcsappant számú nagybirtokosok, ◁ az ún. bojárok képviselték az elitet. Bojár a 18. sz. első feléből **(4)**

Román diák, 18. sz. **(5)** △

Román kereskedő, 18. sz. **(6)** △

8 ▽

◁ A Mavrocordat-család egyik tagja a 18. sz. elején **(7)**

Az orosz—török háborúkban az oroszok oldalán románok is harcoltak, így pl. a focșani csatában (1789). **(8)**

A háborúkat lezáró békékben sikerült némi kedvezményeket elérni a román fejedelemségek számára. Csökkenteni kellett az adókat, s a fejedelmeket legalább hét évig nem válthatta le a porta.

A TENGEREK VÉDTE ORSZÁG: JAPÁN

1 △

2 △

Miközben Ázsia jelentős területein különböző sztyeppe-népek vándoroltak, és dúlták fel időről időre az ősi kultúrákat, s hajtották az országokat hatalmuk alá, Japánt ettől megkímélte természetes védelme, a tenger. A 17. sz. elején — a császár istenségének elismerése mellett — a ténylegesen uralkodó sóguni méltóságot a Tokugava-család szerezte meg, amely erős központi hatalmat teremtett, s igyekezett kihasználni Japán kereskedelmi és tengeri lehetőségeit. A két legelterjedtebb vallás továbbra is a buddhizmus és a sintóizmus.

3 ▽

Japán templom belseje **(1)**

Az ördögűző Soki egy kis ördöggel az esernyőjén, Okumura Maszanobu műve, 18. sz. első fele **(2)**

A császár palotája Mijakóban (Kiotó) **(3)**

◁ Japán orvos **(4)**

A Tokugava-korszak Japánjában változatlanul erős maradt a társadalmi osztályok, sőt rétegek elkülönültsége, s mérhetetlen távolságok választották el az előkelőket a dolgozó néprétegektől. Egy idő múltán kezdte megbosszulni magát az is, hogy a nyugati világgal szemben az elzárkózás politikáját követte. Ez nemcsak a kereskedés és az ipar számára okozott nehézségeket, de azt is eredményezte, hogy a felfedezések, a tudományos eredmények csak nagyon nehezen, vékony ereken tudtak becsordogálni az országba. A sóguni hatalom a 18. sz. végén megingott, és a 19. sz. elején a központi hatalom a felbomlás, Japán az elmaradottság állapotába jutott.

A művészetben és főként a festészetben a 17—19. sz. Japán egyik fénykorát jelentette. A számos kiváló művész egyike volt Hirosige Ando. Tájképeinek egyike **(5)**

A színjátszásban a 17. sz.-ban új stílus fejlődött ki, az ún. kabuki dráma. Ez új színpadtechnikát jelentett: a játékteret három oldalról körülhatárolták, a színpad forgatható volt, és folyosó kötötte össze a nézőtérrel, melyet a játékban szintén felhasználtak.

Kabuki színházi előadás, Okumura Maszanobu metszete, 18. sz. első fele **(6)**

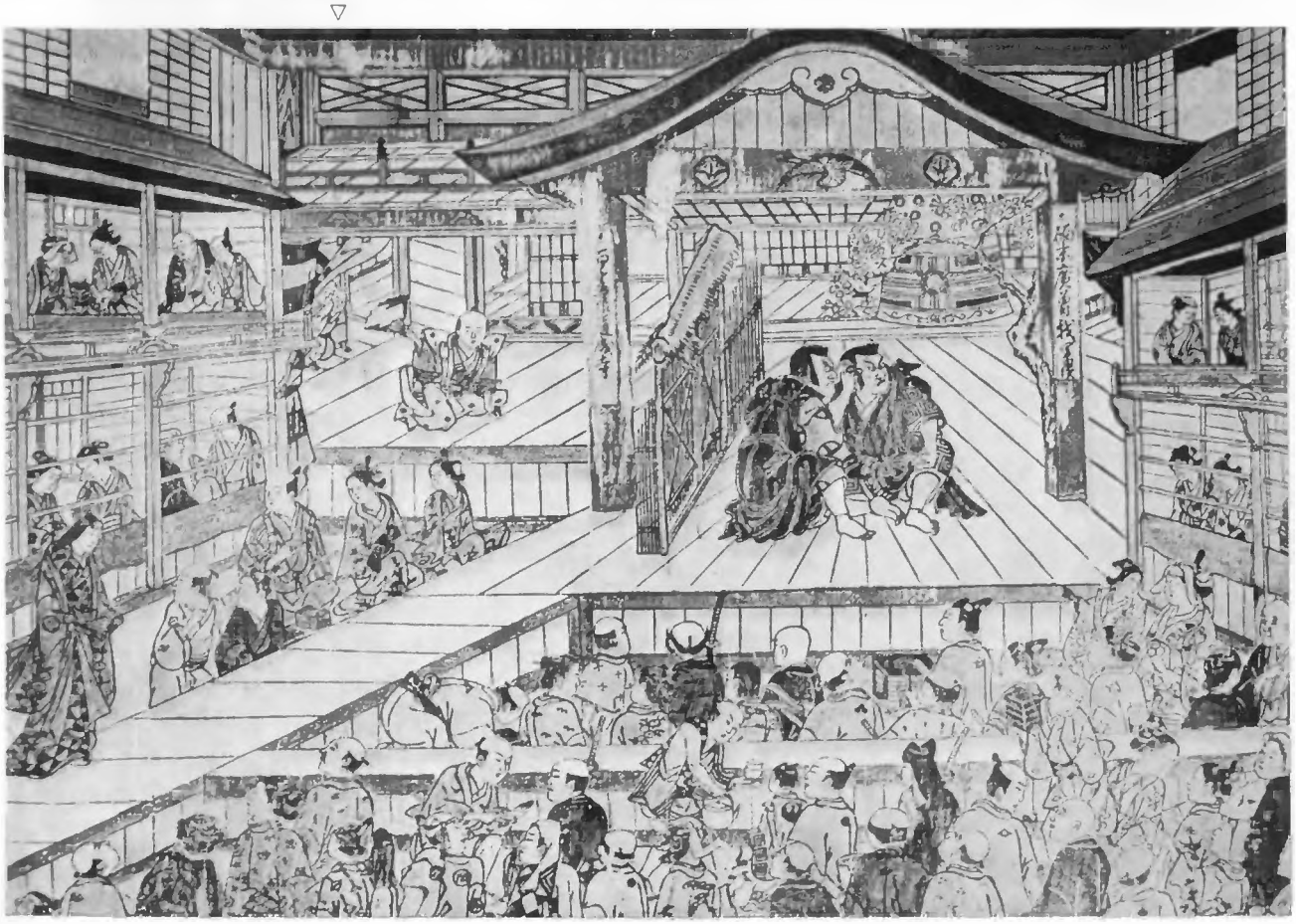

KÍNA

Kínában a 17. sz. elején súlyos válság érlelődött. 1628-ban hatalmas erejű parasztfelkelés tört ki, amelynek élére 1636-ban Li Ce-cseng állott. A vezér több olyan rendelkezést adott ki, amelyekkel igyekezett könnyíteni a parasztság terhein.

Tizenhat évi harc után 1644-ben a paraszthadsereg bevonult Pekingbe; az utolsó Ming-császár öngyilkos lett.

Közben a dzsürcsik utódai, a mandzsuk egyre erősebb hadsereget szerveztek, és több ízben sikeresen harcoltak a kínai állam ellen. A kínai urak és császári tisztviselők szövetségeseket láttak bennük a parasztseregek ellen. Még a parasztseregek Pekingbe vonulásának évében a mandzsuk elfoglalták a kínai fővárost, Li Ce-csenget megölték, s leverték a mandzsuellenes népi felkeléseket.

1 △

Az ország a Csing (mandzsu)-dinasztia (1644—1911) uralma alá került. A mandzsu nemesek kisajátították a nagy földbirtokokat. Uralkodóik a stratégiailag fontos városokban helyőrséget tartottak.

Átvették a régi adminisztrációs gépezetet, de gyakran váltogatták a tisztviselőket, megosztották hatalmukat, s más módszerekkel is igyekeztek megakadályozni, hogy szembefordulhassanak a mandzsukkal. Ennek ellenére számos felkelés tört ki, hatalmas erejű háborúk folytak, amelyeket rendszerint titkos társaságok („Hármak", „Idősebb Fivérek", „Ég és Föld") szerveztek és irányítottak. Különösen nagy erejű volt az 1771-es Vang Lun vezette harc. Az államhatalom véresen leverte mindezeket, s a 17—18. sz.-ban még hódításokra is futotta az erejéből.

Kang-hszi császár (1662—1722) **(1)** alávetette Tibetet és Tajvant, Csien-lung (1736—96) **(3)** az Ili folyó völgyét és Turkesztánt. Korea, Burma, Vietnam, Nepál Kína vazallusa lett. Az egyetlen délkelet-ázsiai állam, amely ezt a sorsot elkerülte, Sziám volt.

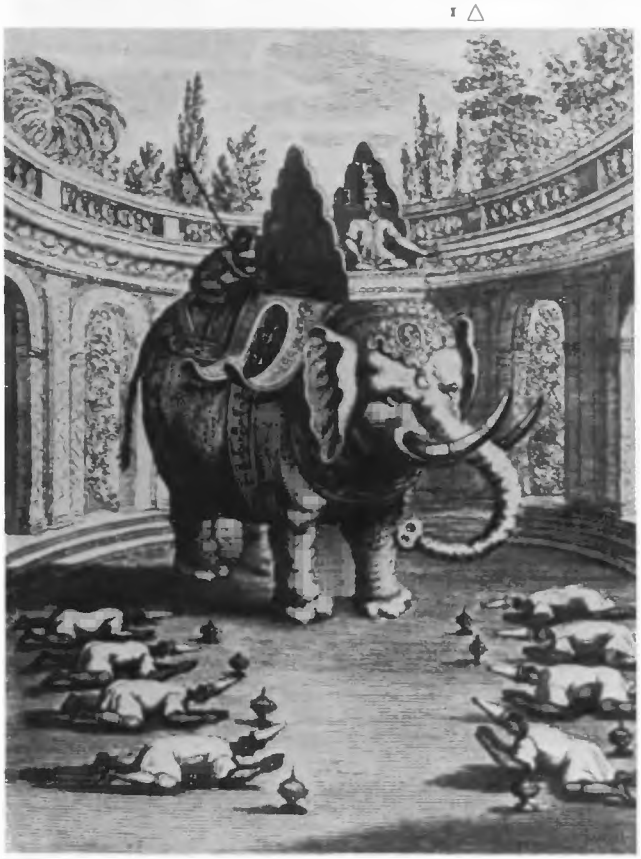

◁ Sziám királya 1780 k. **(2)**

Darázs és szeder. Lo Ping festménye, 18. század 2. fele

a) A Fudzsi-hegy szép időben. Kacusika Hokuszai festménye, 1825 k.

b) A halhatatlan Csu-kvej. Kínai porcelánszobor, 17. század vége

A következő oldalon: Icsikava Ebizo színész portréja. Tocsuszai Saraku festménye, 1794

一
東洲齋寫樂画

Nő a teraszon. Indiai miniatúra, 1700 k.

A mandzsu uralkodó osztály fenntartotta a régebbi kínai szokásokat, törvényeket, átvette a kínai kultúrát. A vezetés továbbra is a főrangú állami tisztviselők, a mandarinok **(4)** kezében volt.

Egy ideig erősen terjedt a keresztény vallás, a 18. sz.-ban azonban üldözték, elnyomták, s így visszaszorult. A buddhista szerzetesek (lámák) **(5)** befolyása nőtt.

4 ◁

5 ▷

Taoista templom, előtte életfa **(6)** ▽

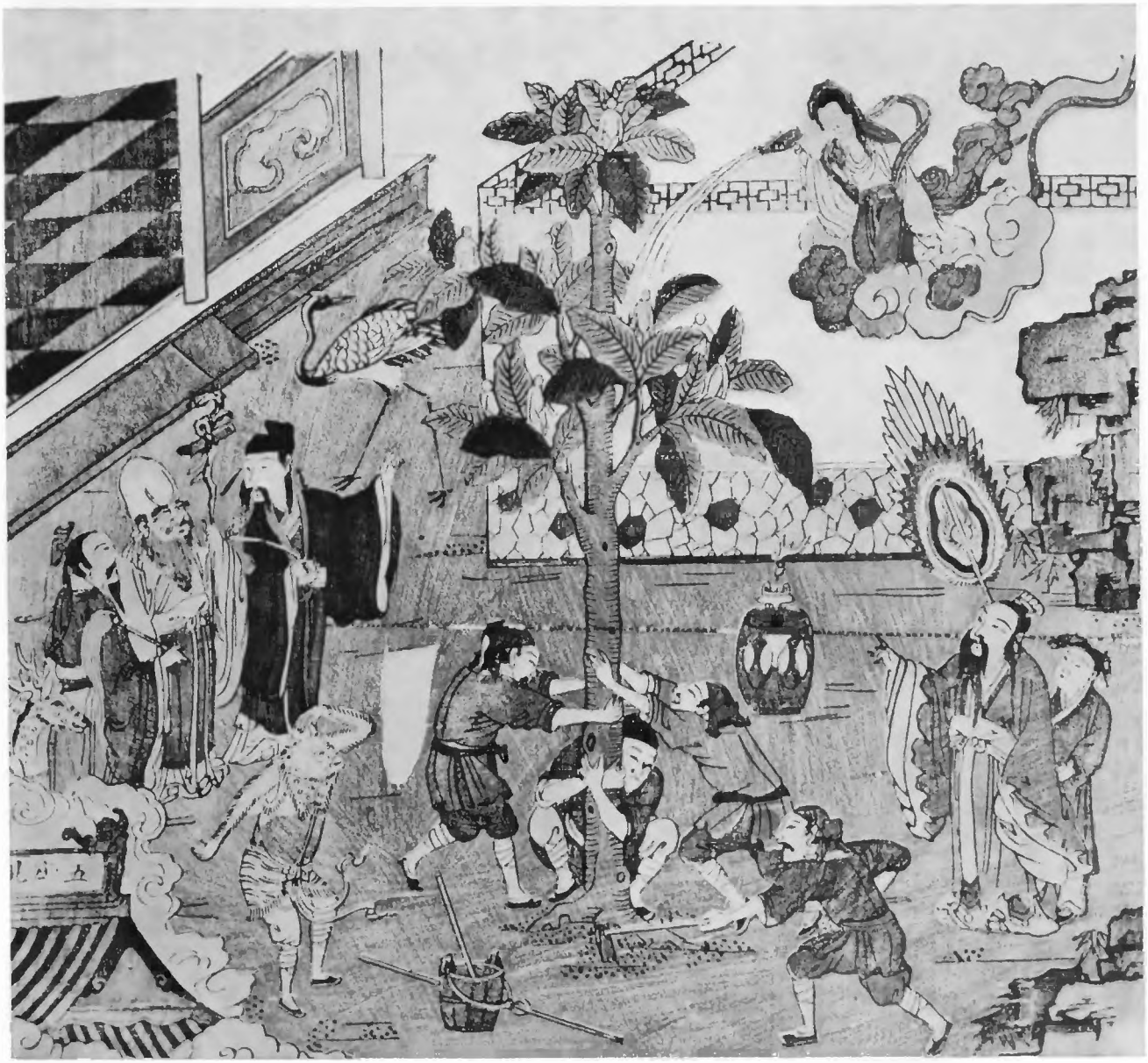

1689-ben, majd 1727-ben a kínai állam szerződéssel tisztázta Oroszországgal a határvitákat.
A 18. sz. közepétől élénk kereskedelmet folytatott az ország Angliával: a tea, gyapot, selyem volt a legkeresettebb kiviteli cikk; a behozatalban az ópium kezdett fontossá válni.

◁ Bambuszvágó paraszt (7)

Kínai dzsunkák (8)
▽

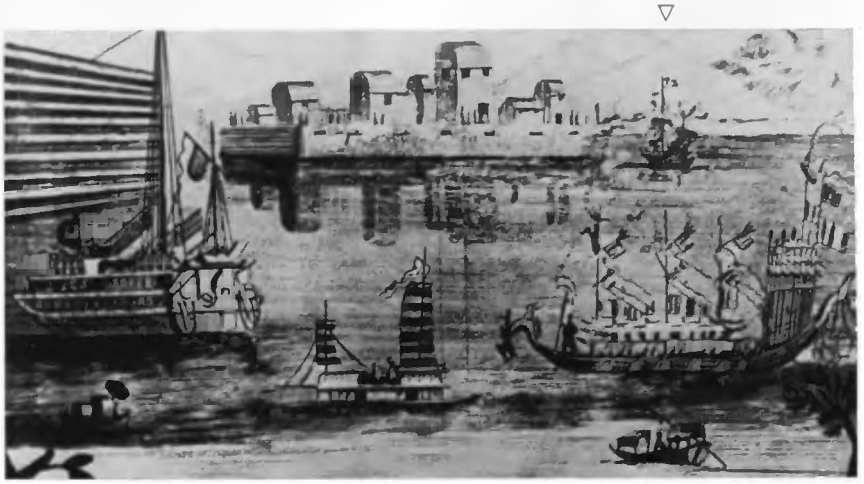

A kormányzat 1757-ben meghirdette a „zárt ajtók" politikáját, s ettől kezdve csupán Kanton állt nyitva az európaiak számára; ennek ellenére a kereskedelem a tengerentúli országokkal egyre erősebben fejlődött.

△
Egy londoni cégnek Kantonban készített számla, kínai szállítmányról, 1731 (9)

Rizstermesztés és selyemkészítés (10) ▷

△

Kínai színész **(12)**

Porcelán váza, 17. sz. vége,
◁ v. 18. sz. eleje **(11)**

Kínai tusrajz a 18. sz. végéről **(13)**

▽

A társadalom konzervativitásával összefüggőn a kínai művészet — elsősorban az építészet és festészet — is megőrizte évszázadok alatt kialakult tradícióit és magas színvonalát.

A 18. sz. elején elkészült a legjelentősebb kínai szótár, ezenkívül számos enciklopédia, lexikográfiai és filozófiai mű jelent meg.

A vörös szoba álma (18. sz. második fele) a kínai regényirodalom továbbfejlődéséről tanúskodik.

A Csing-kori dráma és opera folytatja a Ming-kori hagyományokat. A 17. sz. végén született Kung Sang-zsen történelmi drámája, a *Barackvirágos legyező*. Ugyanez idő tájt írta Hung Seng *Az örök élet palotája* című, ma is játszott operáját.

15 ▽

Kínai kép, amely Csien-lung császár újévi ünnepségét ábrázolja **(14)** ▷

A kínai kultúra kisugárzásáról (s egyúttal indiai hatásáról is) tanúskodik a Potala-palota **(15)** Lhasza mellett, Tibetben.

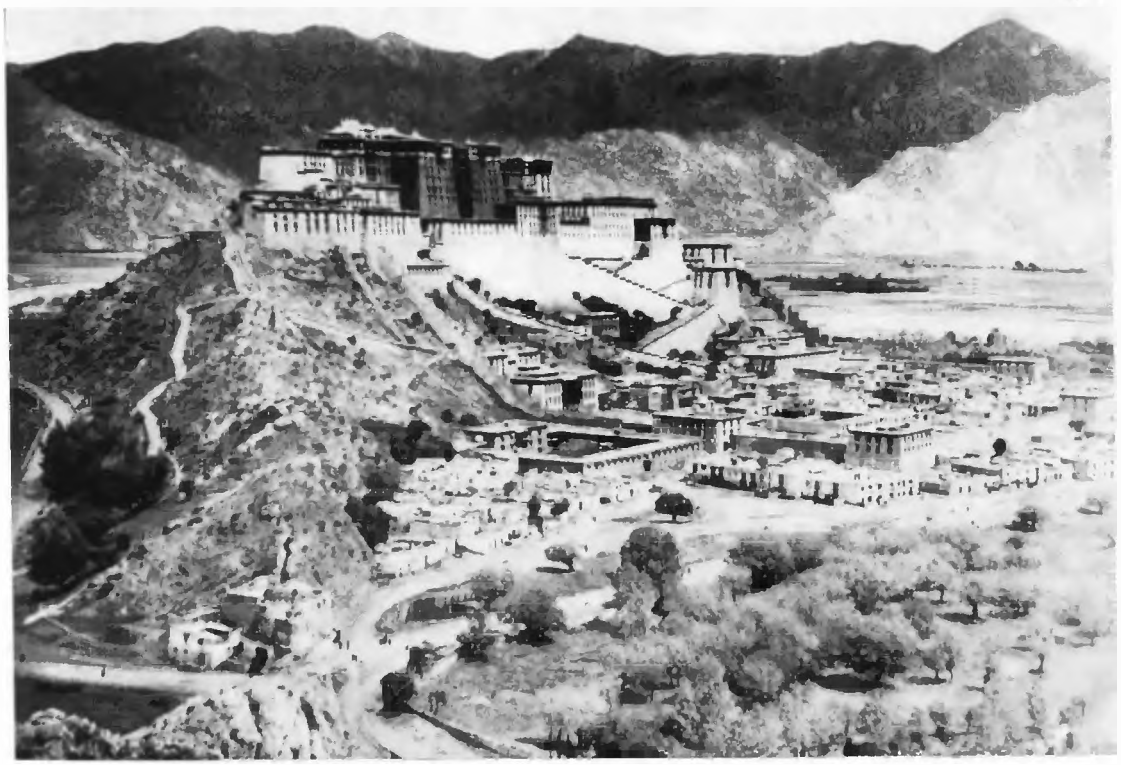

A Csing-birodalom a 17. sz. második felében és a 18. sz.-ban

Udszkij
Az 1689. évi nyercsinszki békében el nem határolt terület
Amur
Szungari
Ussuri
JAPÁN-TENGER
Uizsu
Phenjan
Szöul
Puszan
KYÜSHÜ
CSEZSU-SZ.
KELET-KÍNAI TENGER
Ningpo
Csanghua
1683
TAJVAN (FORMOZA)
Gobi-sivatag
BELSŐ-MONGOLIA
Alasan-sivatag
Szucsou
Kancsou
Ninghszia
Ordosz
Kuku-Nor
Hszining
Lancsou
Julin
Tajjüan
Huangho
Kalgan
Tatung
Peking
Sanhajkuan
Csincsou
Liaoho
Mukden (Senjang)
Liaojang
Tengcsou
Csinan
Jicsou
SARGA-TENGER
Vejho
Tungkuan
Honan (Luojang)
Kajfeng
Hancsung
Hszian
Nanking
Hszinjang
Szucsou
Sanghaj
Kuanghan
Csengtu
Kujcsou
Hszianjang
Hankou
Ancsing
Hangcsou
Ningpo
Tajcsou
Hszücsou
Csungcsing
Tungtinghu
Csangcsiang
Csingtöcsen
Nancsang
Pojangi-tó
CSOCSIANG
Vencsou
Szecsuan
Csangcsiang
Csanqsa
Szenan
Csenhsziung
Kujjang
Hengcsou
Kancsou
Fucsou
Csüancsou
Amoj (Hsziamen)
Junucsang
Csuhsziung
Jünnan
Kujlin
Csangcsou
Santou (Svatov)
TAJVAN (FORMOZA)
Vörös-folyó
Hszicsiang
Kanton
Macau (Aomen) (portugál)
VIETNAM
Hanoi
Lejcsou-fsz.
DÉL-KÍNAI TENGER
LAOSZ
SZIAM
Luang Prabang
Mekong
HAJNAN
A Csing-birodalom határa a 18. században
Tartományhatár
Hangcsou Tartományközpont
Főbb kikötők
A külföldiekkel való kereskedelem számára megnyitott kikötők (1757-ig)
A manufaktúraipar központjai
0 400 km

A MESÉS KINCSEK ORSZÁGAI:

1 ◁

△

17. sz.-i perzsa miniatúra **(2)**

PERZSIA ÉS

A nomád népek támadása Közép-Ázsia irányából fenyegette Perzsia (ma: Irán) és India békéjét is. Perzsiában 1722-ben az afgánok megdöntötték a Szefevidák uralmát, majd őket a türkmén Nadir Kán **(1)** kergette el. Ő lett a sah (1736—47), s meghódította Örményországot, Azerbajdzsánt, Grúziát, Afganisztánt és Beludzsisztánt. 1747-ben meggyilkolták. Az ezt követő felfordulásnak, anarchiának egy másik türkmén vezér, Aga Mohamed vetett véget, aki 1794-ben megalapította a Kadzsar-dinasztiát.

A hatalom csúcsán bekövetkezett eme változások a társadalomban

Korabeli perzsa öltözetek **(3, 4)** ▷

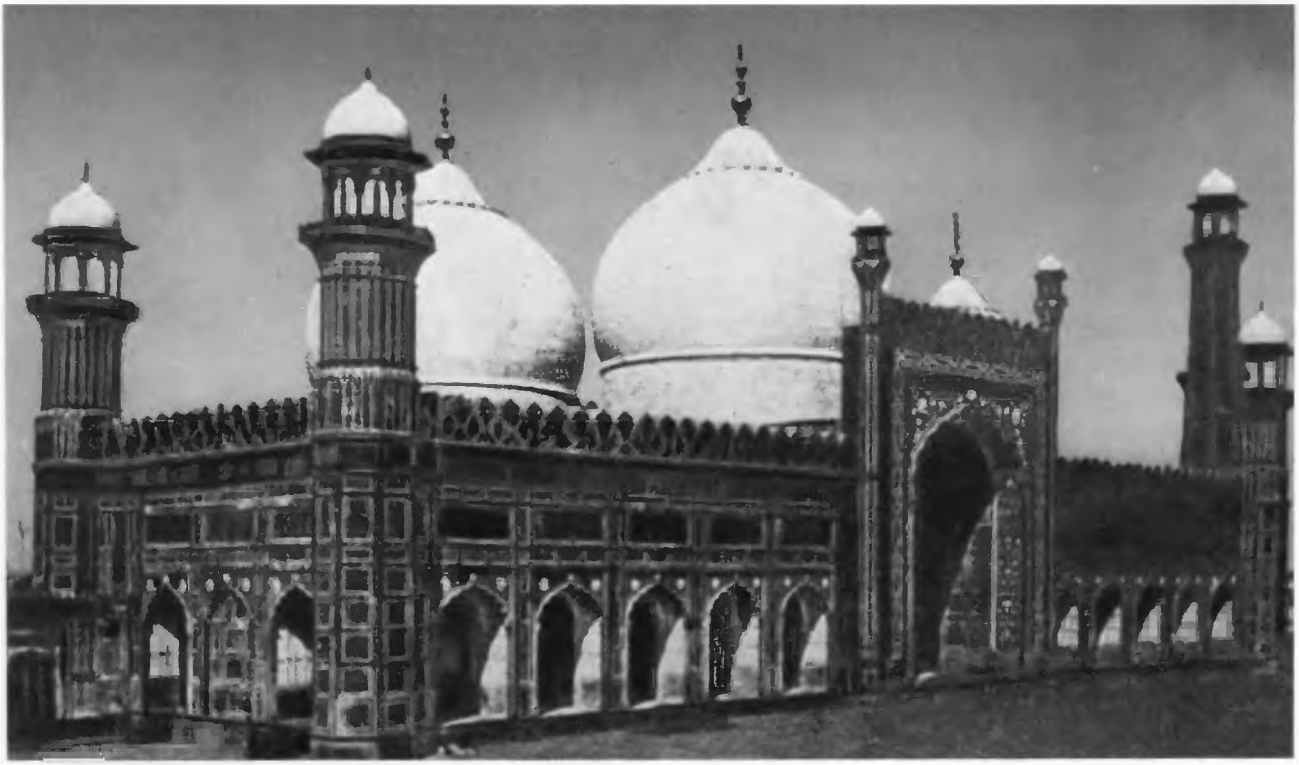

5 △

— Kínához hasonlóan — éppoly kevéssé idéztek elő szerkezeti változásokat, amint nem változtattak a perzsa művészet évszázadokon keresztül csiszolt formáin sem.

A perzsa művészet hatósugara kiterjedt Indiára és a vele szomszédos területekre is. A Szefevida-korszak perzsa stílusának nyomait viseli magán a lahori (Lahore, ma Pakisztán) nagymecset. **(5)**

INDIA

A mogul állam Aurangzib alatt (1658—1707) **(6)** érte el legnagyobb kiterjedését, de a hanyatlás már ekkor igen erős, éhínségek, járványok pusztítanak, a kereskedelem visszaesik, számos felkelés tör ki, az európai gyarmatosítók egyre több területet hódítanak meg. Aurangzib utódai csupán bábok az udvari klikkek és kegyencek kezében. A 18. sz.-ban egyes tartományi kormányzók önálló dinasztiákat alapítottak, így Dekkánban, Bengáliában, Oudhban. Erős hadsereggel rendelkeztek a dekkani uralkodók, támadták Malvát (Malwa), Bengáliát, Bihart, 1737-ben megverték a nagymogul hadseregét Delhinél. Súlyosbította a helyzetet, hogy Észak-Indiába betört Nadir perzsa sah, és súlyos vereséget mért a nagymogul seregére; vérengzést rendezett Delhiben, és gazdag zsákmányt szerzett. Ezután a maráthík és az afgánok dúlták a nagymogul birodalmát. 1761-ben az afgánok és szövetségeseik Panipatnál tönkreverték a maráthík seregét.

6 ▽

A 17. sz.-ban épült csillagvizsgáló Delhiben **(7)** ▽

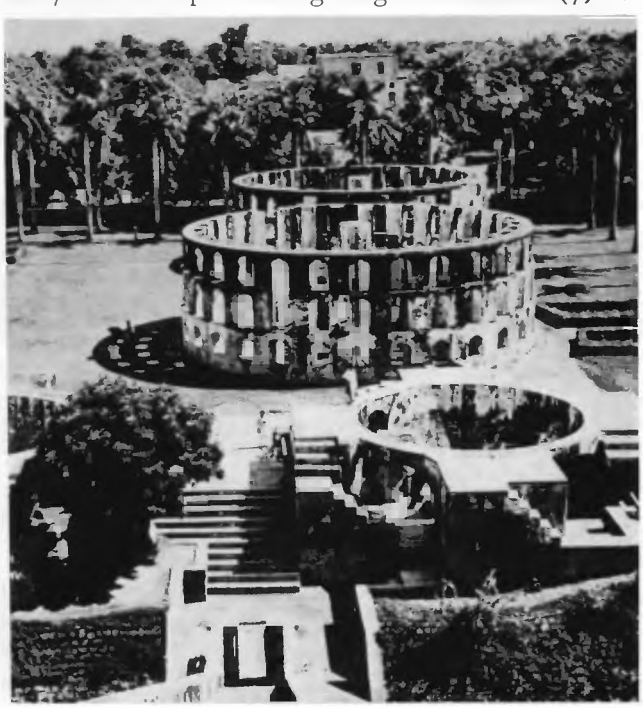

Az európai gyarmatosítók (hollandok, portugálok, franciák, angolok) mind nagyobb teret szereztek Indiában. Különösen a Brit Kelet-indiai Társaság fejtett ki erős tevékenységet. Bombay és Calcutta volt az angol gyarmatosítók legfőbb támaszpontja. Az osztrák örökösödési és a hétéves háború idején az angolok Indiában is harcoltak a franciák ellen, és sikerült megszerezniök a francia befolyási övezeteket.

1757-ben a Robert Clive (l. 59. l.) vezette angol csapatok, kihasználva a belső ellentéteket, Plasseynál legyőzték Szurádzs-ud-Daula bengáliai fejedelmet, azaz navabot (voltaképpen a. m. kormányzó). Így megszerezték India leggazdagabb területét. Meghagyták a navab méltóságát. Látszatra a navab uralkodott, de ha nem szolgálta a brit érdekeket, letették. A franciákat és hollandokat kiűzték Bengáliából.

Ezzel tulajdonképpen megkezdődött a brit uralom Indiában, a terület a brit birodalom legértékesebb gyöngyszeme lett, a gyarmati kizsákmányolás legfontosabb területe. Az angolok több háborút vezetnek a maráthík ellen, majd győzelmet aratnak az 1760 óta önálló Majszur (Mysore) állam uralkodója, Tipu Szahib (1782—99) **(9)** felett.

△ Bejárat egy templomnegyedbe, 17. sz. **(8)**

▽

Az indiai nép egyre jobban gyűlölte az angol hódítókat; ez nyomot hagyott az egyébként hanyatló művészetekben is.

Ceylonban a hollandok (l. 29. l.) csak a partok mentén létesítettek telepeket. Kandy továbbra is saját királya uralma alatt maradt. 1796-ban azonban Ceylonban is megkezdődött a brit uralom, amely hamarosan kiterjedt Kandyra is.

India a 17. sz. második felében és a 18. sz.-ban **(11)** ▷

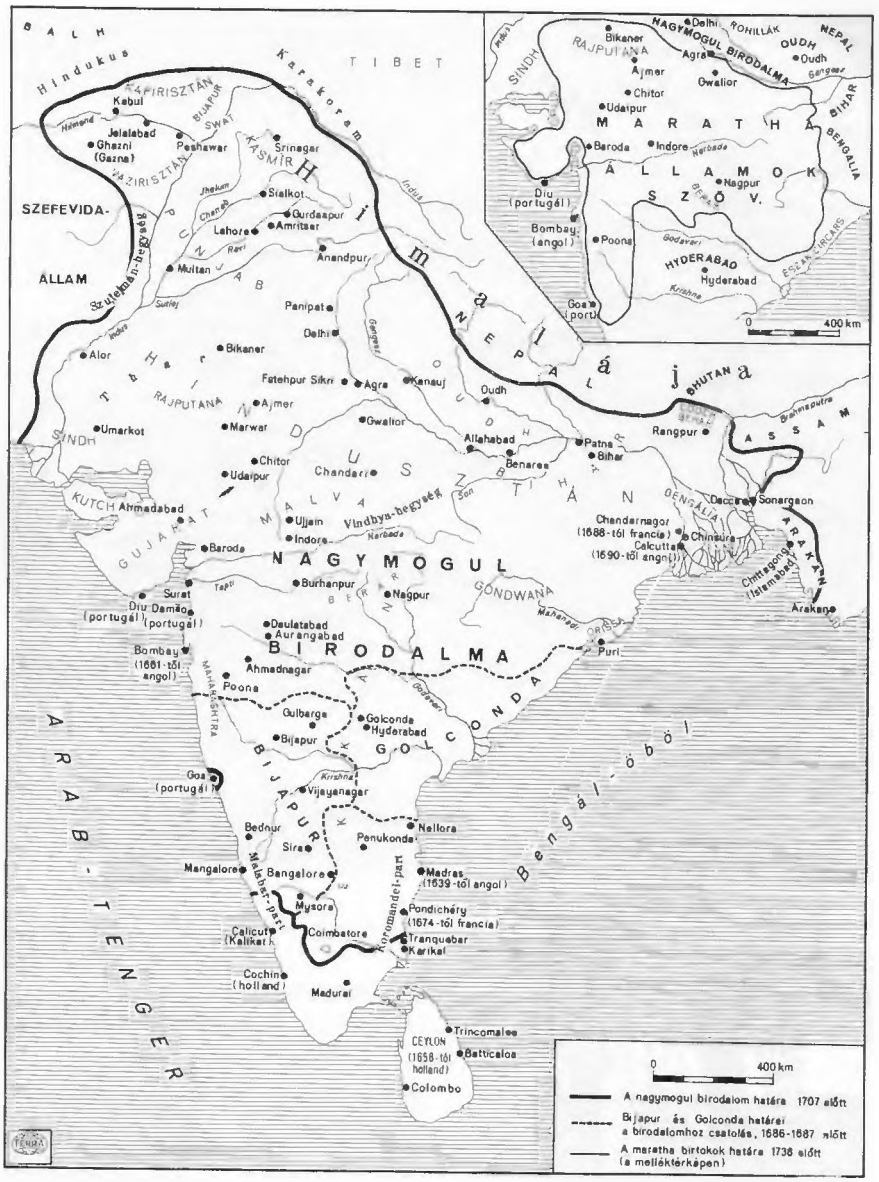

Indiai fémkancsó, 18. sz. **(10)** ▽

Ősi vallási szokás szerint az özvegyen maradt hindu ◁ nőt máglyán elégették. **(12)**

Tipu Szahib annyira gyűlölte a briteket, hogy palotájában egy modellt **(13)** tartott: egy tigrist, amely széttépi a Brit Kelet-indiai Társaság egyik tisztjét. ▷

△ Portugál térkép Nyugat-Afrikáról (1)

Csecsemőjét szoptató anya; fából faragott szobrocska (2) ▷

△ Elefántcsont tigris rézpettyekkel díszítve (3)

Észak-Afrika legnagyobb része a szultán fennhatósága alatt állt a 17—18. sz.-ban, de ténylegesen nem a „magas porta", hanem a helyi hatalmasságok, pasák, bejek uralkodtak. Algéria 1711 után lényegében önálló lett. Az élet itt keveset változott. A gazdaság stagnált, de a hagyományos kereskedelmi tevékenység tovább folyt, a karavánok (4) rendszeresen áthatoltak a sivatagos vidékeken, és szállították az árukat.

A Vörös-tenger partja a 17. sz.-ban újra török uralom alá került, az európaiakat kitiltották onnan.

Az abesszíniai négus hatalma fokozatosan csökkent, a helyi kormányzók (rasz) egyre inkább önállósultak.

AFRIKA

4 ◁

Fekete-Afrika vidékein ebben az időben mindjobban előrehaladt a fehérek behatolása és a gyarmatosítás. A kezdeményező portugál, spanyol és holland hajósokat, kereskedőket hamarosan követték az angolok és a franciák, sőt a dánok és a németek is. Az európaiak Afrikában gazdag primitív kultúra jeleivel találkoztak. Számos szervezett állam is fennállt. Közöttük jelentős volt a Kongó vidékén Loangó állam.

◁ Szenegáli nők tánca (5)

△

Loangó fővárosa a 17. sz. közepén (6)

7 △

Az európai kereskedők számára a legfőbb vonzerőt Afrikában a rabszolgaként eladható emberi áru jelentette, melynek megszerzésére minden eszközzel — ajándékkal, csellel, fegyverrel — vállalkoztak. A rabszolgaszállítmányt gondosan megvizsgálták, és a létszámról laistromot készítettek. (7)

Fokföldi holland telepesek és néger bennszülöttek tanácskozása egy 1719-ből származó metszeten (8)

▽

Az amerikai földrész középső és déli részeit, Mexikótól délre a 16. sz.-ban a spanyolok kezdték kifosztani, illetve gyarmatosítani, s Brazília kivételével meg is szerezték. Ez utóbbi portugál birtok lett. Az indián őslakosság fejlett kultúráját a gyarmatosítók szétrombolták. Vallási hiedelmeiket irtották, szép templomaikat szétdúlták. Huitzilopochtli mexikói isten temploma **(1)** csak egy 17. századi ábrázolás alapján ismert. A pusztulásnak leginkább a piramisok tudtak ellenállni; az inka állam fővárosából és annak palotáiból azonban csupán romok maradtak fenn. **(2)**

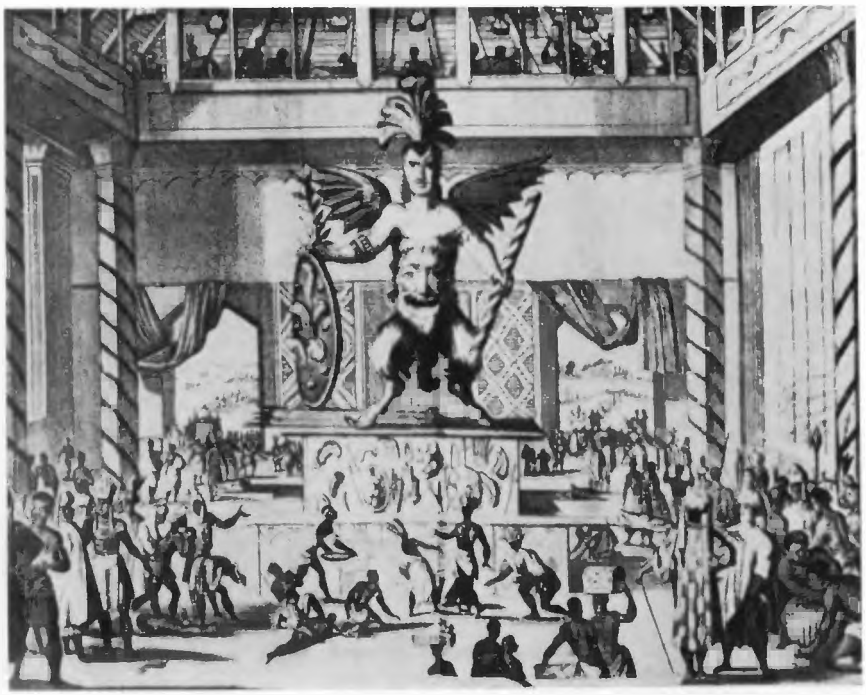

1 △

DÉL-AMERIKA

2 △

◁ Egy azték piramis részlete **(3)**

Az indiánok részint a hódítók fegyvereitől, részint a borzalmas körülmények között végzett bányamunkától nagy tömegekben pusztultak — sokan öngyilkosok lettek — (l. I. k. 528. l.). Egyre több néger rabszolgát hurcoltak be e területekre az európaiak. Sok rabszolgát dolgoztattak a bányákban. Nemcsak ezüstöt bányásztak, hanem aranyat, sőt gyémántot is; egy századon át Brazília a világ legfontosabb aranylelőhelye.

A rizs- és kukoricaföldeken, cukornádültetvényeken is sok helyütt rabszolgákat dolgoztattak, de a földművelésben továbbra is fennmaradt az encomienda-rendszer. Az állam egy-egy nagyobb földbirtokot bérbeadott egy encomenderónak; az ott lakó indiánok telkük használata fejében különféle szolgáltatásokkal, elsősorban robotmunkával tartoztak. 1718—21-ben eltörölték ezt a rendszert, másfajta függőségi viszonyok léptek a helyébe.

A 17. sz.-tól a bányászat és földművelés mellett fontossá vált a merinó juhok tenyésztése.

4 △

A gyarmatosítók erősen támaszkodtak az egyházra, a missziós telepek fontos igazgatási és gazdasági szerepet játszottak. A jezsuita missziók Paraguayban valóságos államot alkottak az államban. 1750 után a spanyol és portugál hatalom, összefogva, leverte, és 1767-ben kiűzte őket.

Lovas körmenet Xaveri Szt. Ferenc tiszteletére. (4) Az ábrázolás felső bal sarkában a missziós telep, a jobb oldalon és alul a még pogánynak megmaradtak házai láthatók.

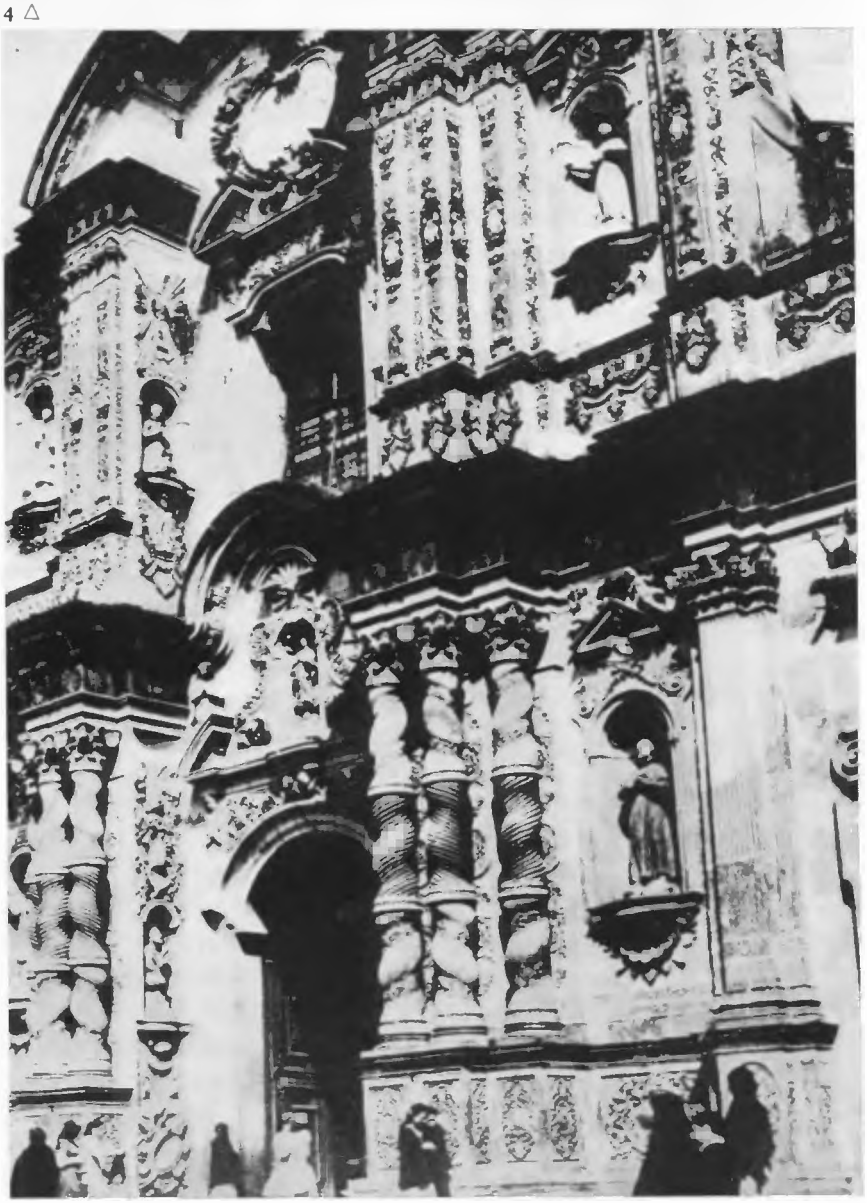

Egy katolikus templom kapuja Quitóban, a „koloniális jezsuita" stílus egyik szép példája (5) ▷

△ A cuzcói székesegyház **(6)**

Az indiánok ellen folyó irtóháborúban néha, rövid időre az utóbbiak kerültek felül, végeredményben azonban mindig ők lettek az áldozatok.

A társadalom uralkodó rétegét a spanyol és portugál papok, valamint a földesurak, hivatalnokok és az utóbbiak leszármazottai, a kreolok alkották. Mélyen lenézték nemcsak az indiánokat és négereket, hanem az indián—fehér származású meszticeket és a néger—fehér eredetű mulattokat is.

△ Braziliai előkelők **(7)**

A spanyolok és portugálok magukkal vitték új hazájukba az anyaországi szokásokat, szórakozásokat is. Így pl. itt is igen népszerű lett a bikaviadal. **(9)**

◁ Előkelő kreol hölgy lovon **(8)**

A spanyol uralom elleni harc először Haiti szigetén robbant ki. Toussaint Louverture **(10)**, a „fekete Napóleon" 1791-ben élére állt a négerek felkelésének, s hadaival megverte a spanyol helyőrséget, majd függetlenítette az országot a franciáktól is. 1801-ben köztársasági elnökké választották, Napóleon csapatai azonban megverték seregét, ő maga fogságba esett, és 1803-ban meghalt.

Az újonnan kialakuló uralkodó osztály érdekei a 19. sz. elején már valamennyi spanyol gyarmaton szembeállították a gyarmati vezető rétegek és az anyaország képviselőit. Az előbbi rétegek független-

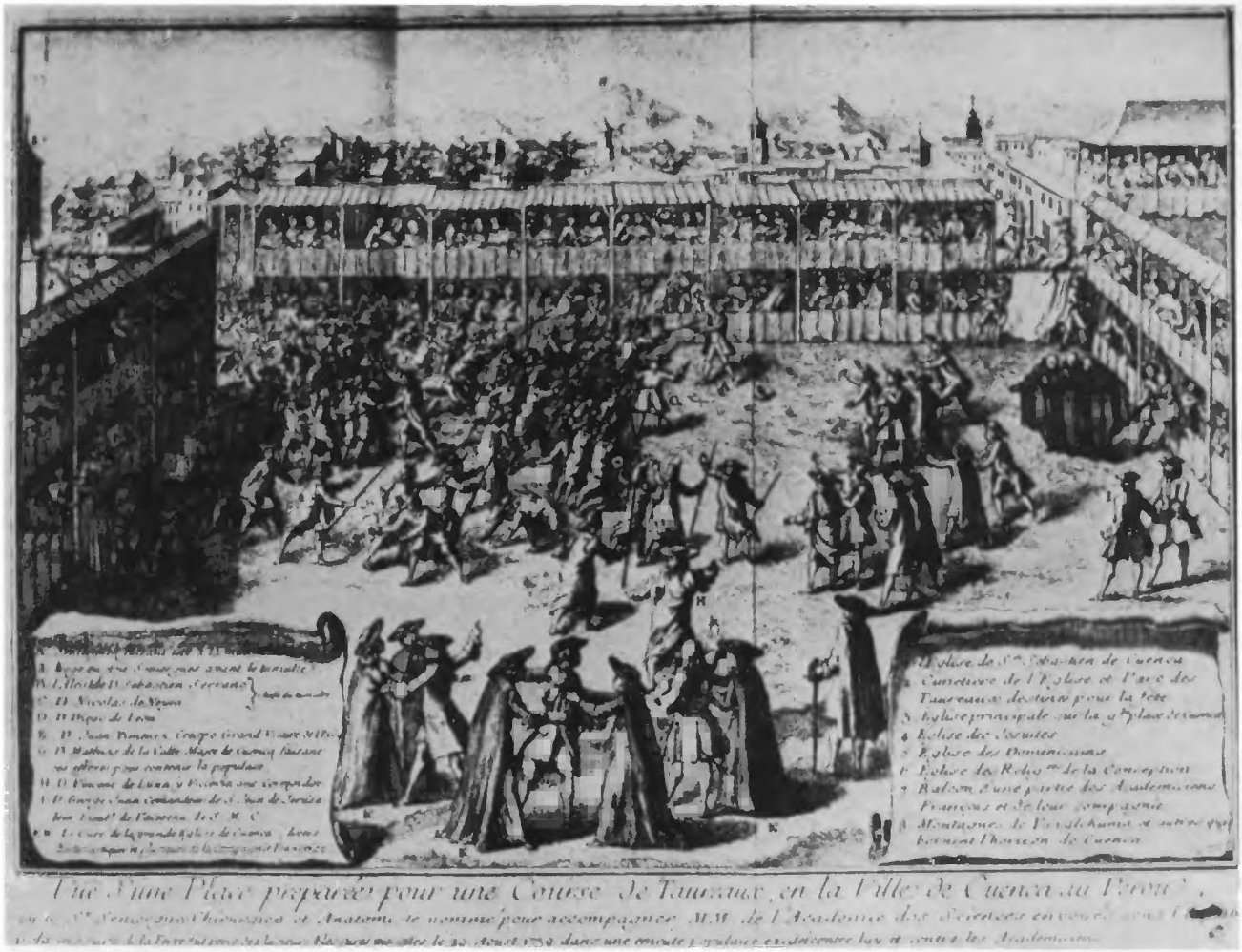

9 △

ségi törekvéseit a gazdaságilag kizsákmányolt néprétegek is támogatták. 1810-ben kezdetét vette a spanyol gyarmatok függetlenségi harca, mely a következő évek során fokozatosan ezek elszakadásához és szuverén állami létük megalapozásához vezetett. A harc egyik kezdeményezője Francisco Miranda **(11)** venezuelai forradalmár volt, aki 1812-ben Venezuela első diktátora lett, de még abban az évben a spanyolok kezébe került, és börtönben végezte életét. Harcát később az ugyancsak venezuelai Simón Bolívar (l. 233 l.) folytatta.

10 ◁

11 ▷

Amerika felfedezése után az északi részt spanyol, holland, ír, angol, skót, francia gyarmatosok kezdték betelepíteni. Többnyire a feudális kötöttségek, a vallásüldözés elől menekültek, és üres kézzel érkeztek az új hazába. (1) Itt szabad országot akartak teremteni, ahol boldogulhatnak, ha győzik erővel. Elkeseredett harcot vívtak a természettel, míg egy-egy területet megtisztítottak az őserdőtől, s helyén települést létesítettek.

PIONÍROK, PURITÁNOK, INDIÁNOK

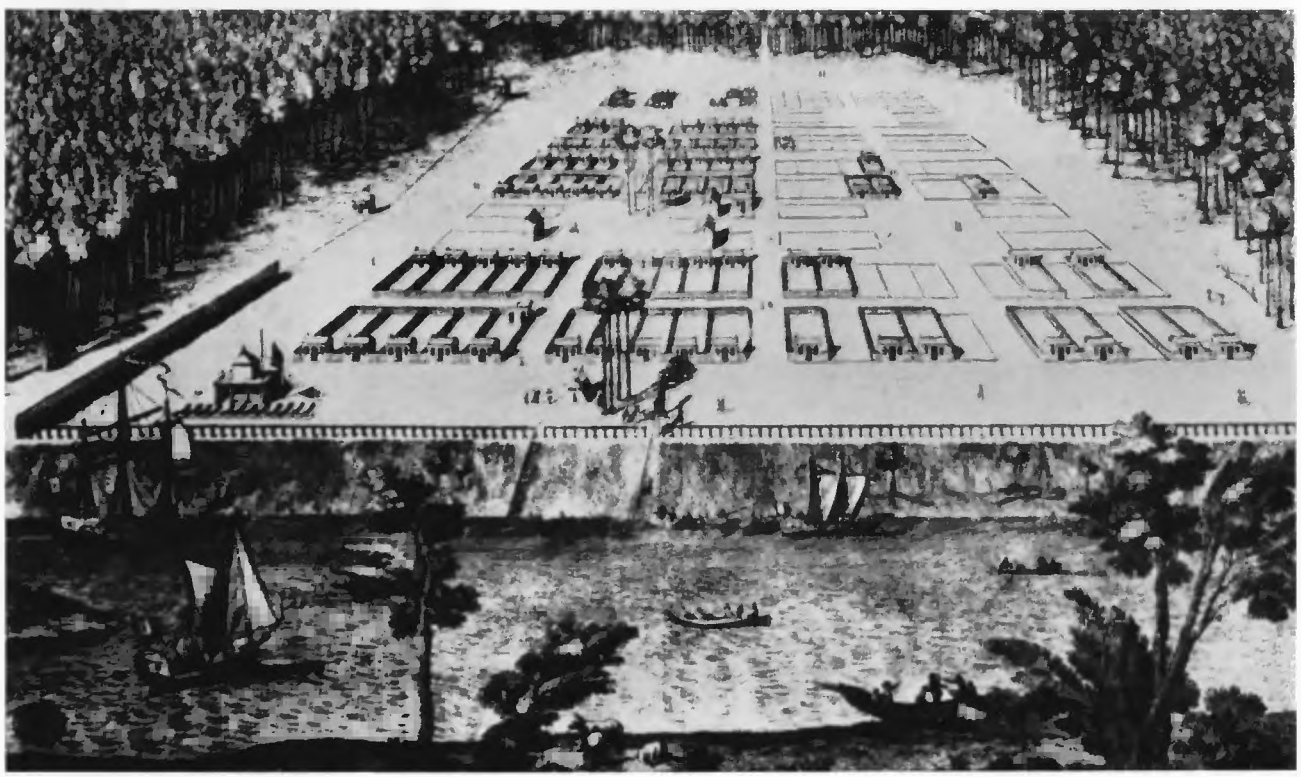

Folyó menti, erdővel szegett észak-amerikai település a 18. sz.-ban (2)

Hosszú ideig nagyon nehéz körülmények között éltek, a megtermett kevéske élelmiszert gondosan és igazságosan kellett elosztani. (3) Az első lakóházak is primitívek voltak. (4)
A pionírok többsége azonban elszánt és küzdőképes ember volt, aki saját és családja érdekében kíméletlenül lépett fel telepestársaival szemben is. A telepesek belső, egymás közötti harcát különösen az Angliából érkezett puritánok szították, akik időnként irtóhadjáratokat indítottak az „erkölcstelenkedés" megszüntetésére, és állandóan keményen üldözték a más vallásúakat, főleg a katolikusokat. Így pl. törvényszék elé állították, és a vadonba űzték Anne Hutchinsont és családját, mert katolikusoknak vallották magukat. (5)

3

4

A behatolók itt is, Dél-Amerikához hasonlóan fejlett indián kultúrákkal találkoztak.
E kultúráknak s maguknak az indián törzsek többségének megsemmisítése Amerika felemelkedésének véres és tragikus fejezete. Telve volt e történet mészárlásokkal **(7)**, az indiánok ellentámadásaival, alkudozásokkal és az alkuk megszegésével. Az indiánok sokszor jóhiszeműen készek voltak az együttműködésre, de területeiket, szabadságukat körömszakadtig védelmezték. Harcuk egyik legendás vezére a „Fülöp király"-nak nevezett törzsfő volt **(8)**, aki több csatát megnyert az angol telepesekkel szemben. Végül azonban ez a küzdelem is elbukott. Az indiánokat a fehérek kiszorították lakóhelyükről, nagy részüket kiirtották.
A fehér település eleinte a keleti partvidékre korlátozódott, fokozatosan terjeszkedett, a kontinens nyugati felében azonban a nagy áramlás csak a független állam megteremtése után, a 18. sz. végén, a 19. sz. elején kezdődött meg.

5 △

△
Puritán lelkész sírköve Marbleheadben (Massachusetts) **(6)**

8 ▷

7 ◁

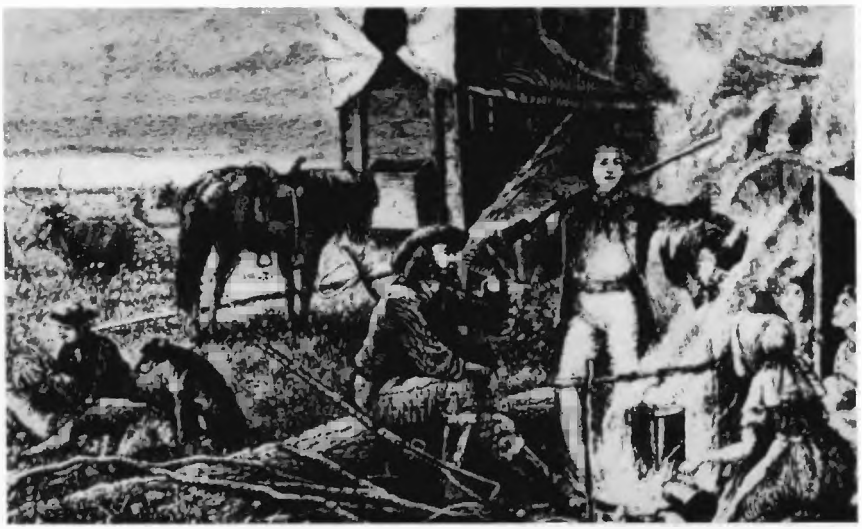

△
Ekkoriban gyakran lehetett látni új, szabad területet kereső, utazó családok pihenőre vert táborhelyeit **(9)** és szekér-karavánokat, melyek Nyugatra (Oregon irányába) tartottak.

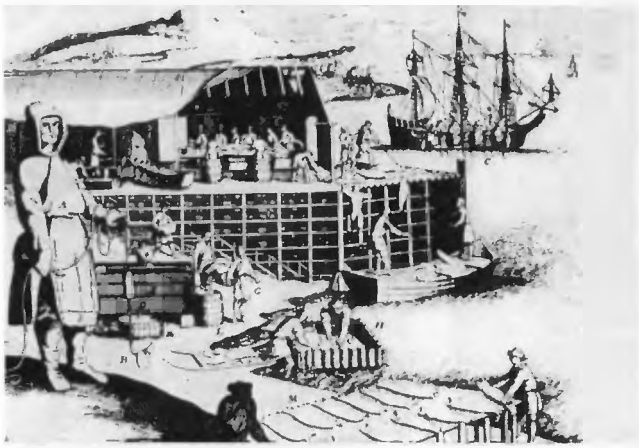

1 ◁

2 ▷

ÉLETFORMA AZ ÚJVILÁGBAN

Az úttörés kemény időszaka után az észak-amerikai gyarmatok fejlődésnek indultak. Északon meghonosodott a kisfarmer-gazdaság, fejlődött a halászat és a halfeldolgozás **(1)**, hajóépítő műhelyek létesültek **(2)**, jó üzletnek bizonyult a dohánytermesztés. Kulturáltabbakká váltak az életkörülmények, templomokat emeltek, sőt rohamosan megindult a tudományos képzés és a tudományos élet is.

◁ Dohányszállítás Virginiában **(3)**

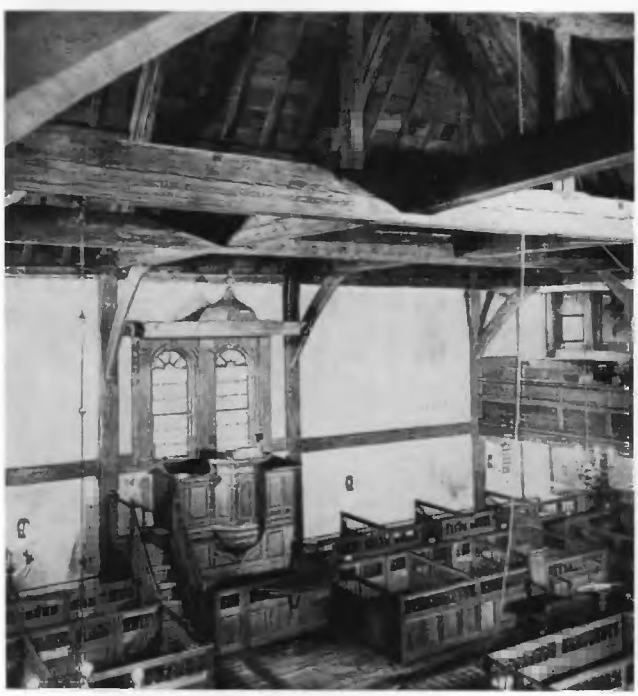

Puritán templom Massachusettsben, 1681-ben építették **(4)** △

△

Imádkozó puritánok **(5)**

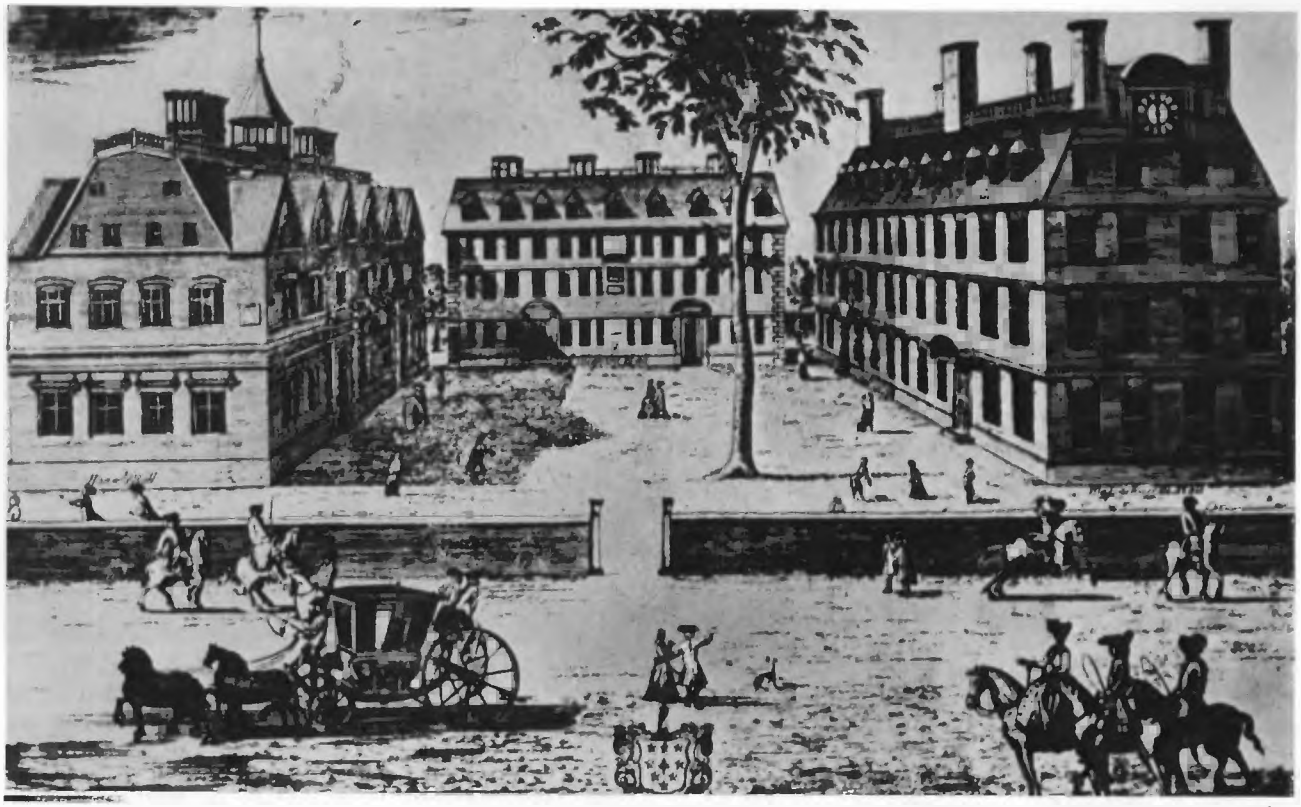

6 △

7 ◁

Jelentős szerepet játszott az amerikai gyarmatok életében William Penn **(7)**, Pennsylvania alapítója.

1636-ban alapították a Harvard kollégiumot (később egyetem) **(6)**; ebben nagy szerepe volt Cotton Mathernak. Elihu Yale **(8)** 1701-ben létrehozta a róla elnevezett egyetemet.

8 ▷

◁ Mindez természetesen nem mentesítette a közember gondolatvilágát a babonáktól, aminek hisztérikus megjelenése volt a Salemben rendezett boszorkányper. A per egyik későbbi művészi ábrázolása. **(9)**

A FÜGGETLENSÉG FELÉ

Észak-Amerikában 1607 és 1733 között tizenhárom angol gyarmat jött létre. Északon zömmel iparosok, kereskedők és szabad kisbirtokos parasztok laktak, a déli vidéken főként néger rabszolgákat dolgoztató ültetvények voltak. A határt az indiánok rovására véres háborúkkal állandóan kitolták nyugat felé.

Az anyaország a gyarmati ipart és kereskedelmet konkurrenciának tekintette, s különböző törvényekkel igyekezett korlátozni.

A gyarmatok között erősödő kapcsolatok s az amerikai területekért folyó angol—francia küzdelem következtében felmerült a politikai szövetkezés gondolata.

△

Benjamin Franklin **(1)**, a nagy természettudós és filozófus, a demokratikus eszmék lelkes híve, az 1754-es albanyi kongresszuson javasolta a gyarmatok szövetségének kialakítását. Javaslata azonban főleg az angol kormányzat ellenállása miatt nem valósult meg.

A demokrácia, a szabadság,egyenlőség és függetlenség hívei, a federalisták között Franklin mellett kiemelkedett James Otis, Thomas Jefferson és Samuel Adams **(4)**, továbbá Philip Frencau, a költő. Az antifederalisták, a toryk azonban mindenben támogatták az angol uralmat, elleneztek minden változást. Ezzel célpontul szolgáltak a kor karikaturistái számára. **(2)** ◁

3 ▽

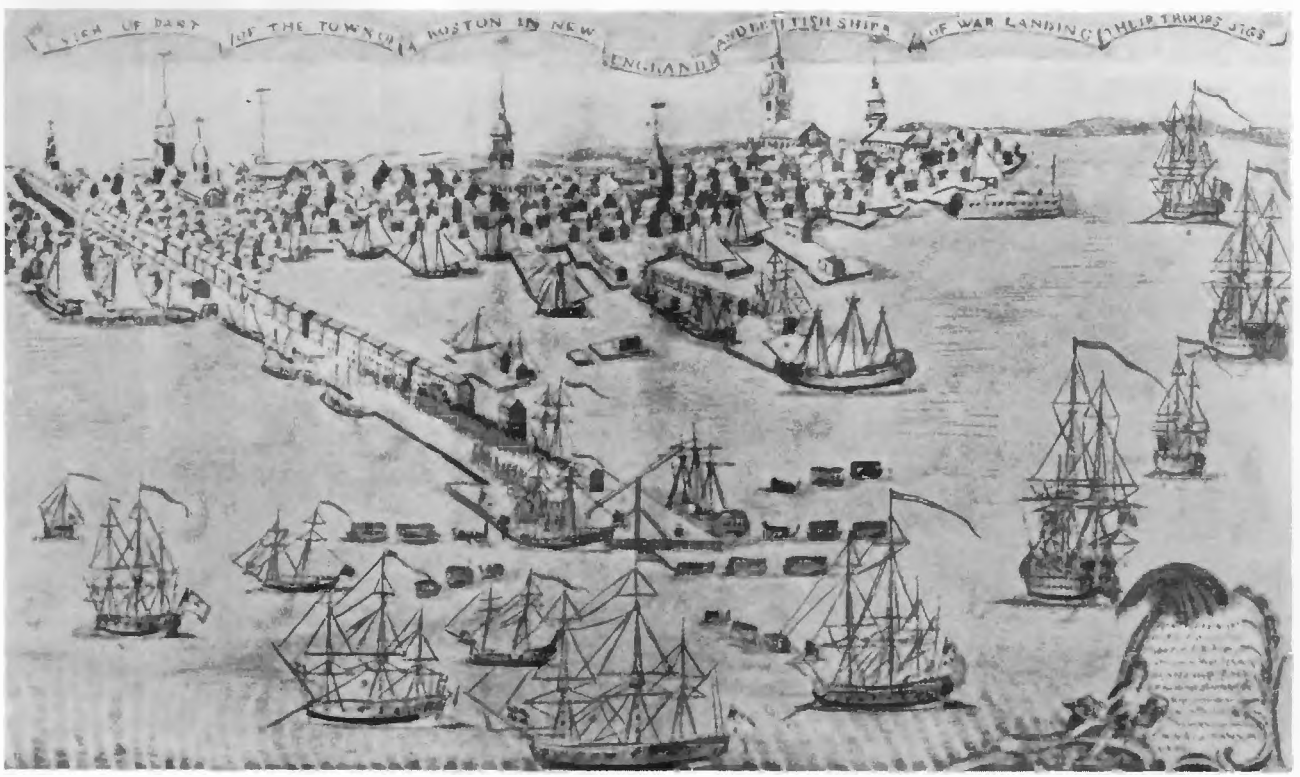

4

5

A hétéves háború után egyre rosszabbodott az anyaország és az amerikai gyarmatok viszonya. 1763-ban a király megtiltotta, hogy a gyarmatiak az Allegheny-hegységtől nyugatra levő földekre települjenek, majd az angol kormány különböző adókkal, vámokkal akadályozta a gyarmatok iparát és kereskedelmét, kötelezte a gyarmatok lakosságát a katonák „beszállásolására", és felkeléstől félve, egyre nagyobb haderőt küldött Amerikába. (3) A tizenhárom gyarmat polgárai hevesen tiltakoztak ezen intézkedések miatt, bojkottot hirdettek a brit import ellen, sok helyütt összetűzések robbantak ki. Virginia gyarmat törvényhozó gyűlésén Patrick Henry „Szabadság vagy halál!" jelszóval harcra hívta fel a függetlenség híveit. A kispolgárok és munkások szervezete, a „Szabadság Fiai" tüntetéseket rendezett, lemondásra kényszerítette a királyi adószedőket. Radikális politikusok (Adams, Jefferson) megalakították Massachusettsben az Angliától való elszakadást szolgáló „összekötő bizottságokat".

1770 március, „bostoni vérfürdő": az angol katonák összetűznek a lakosokkal, sortüzük több embert megöl, megsebesít. (5)

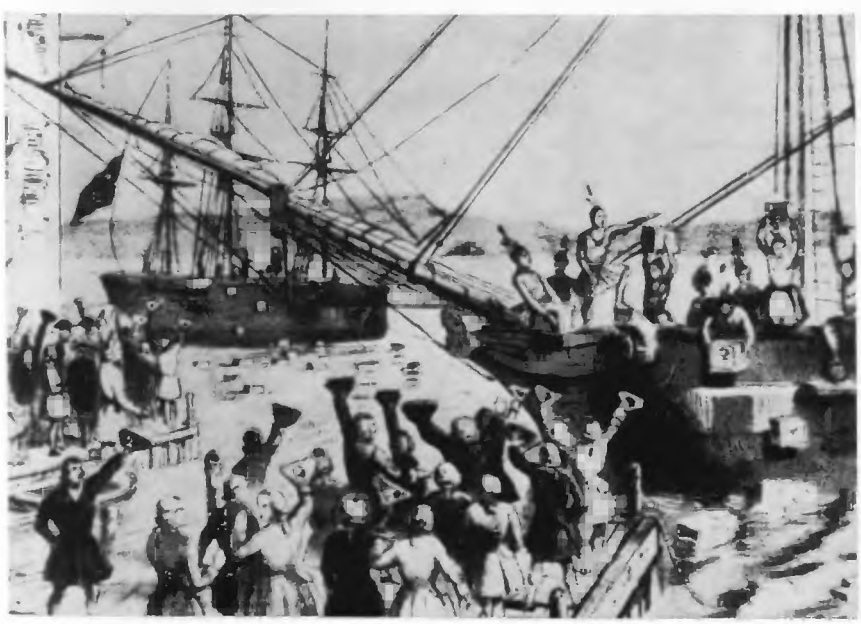

1773 december: „bostoni teadélután", a város polgárai, indiánnak öltözve tengerbe öntik három hajó tearakományát (6), tiltakozásul a teavám ellen, amely a Brit Kelet-indiai Társaságnak biztosította a gyarmatok teakereskedelmét. A kormányzat megtorlásul bezárja a kikötőt.

Az erőszakos angol fellépés olajat öntött a tűzre. A gyarmatok szervezkedése nagyobb lendületet vett, mind többen követelték a teljes függetlenséget. 1775-ben kitört az angolellenes harc, melynek katonai vezetője George Washington (1) lett.

AZ AMERIKAI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ

2

3

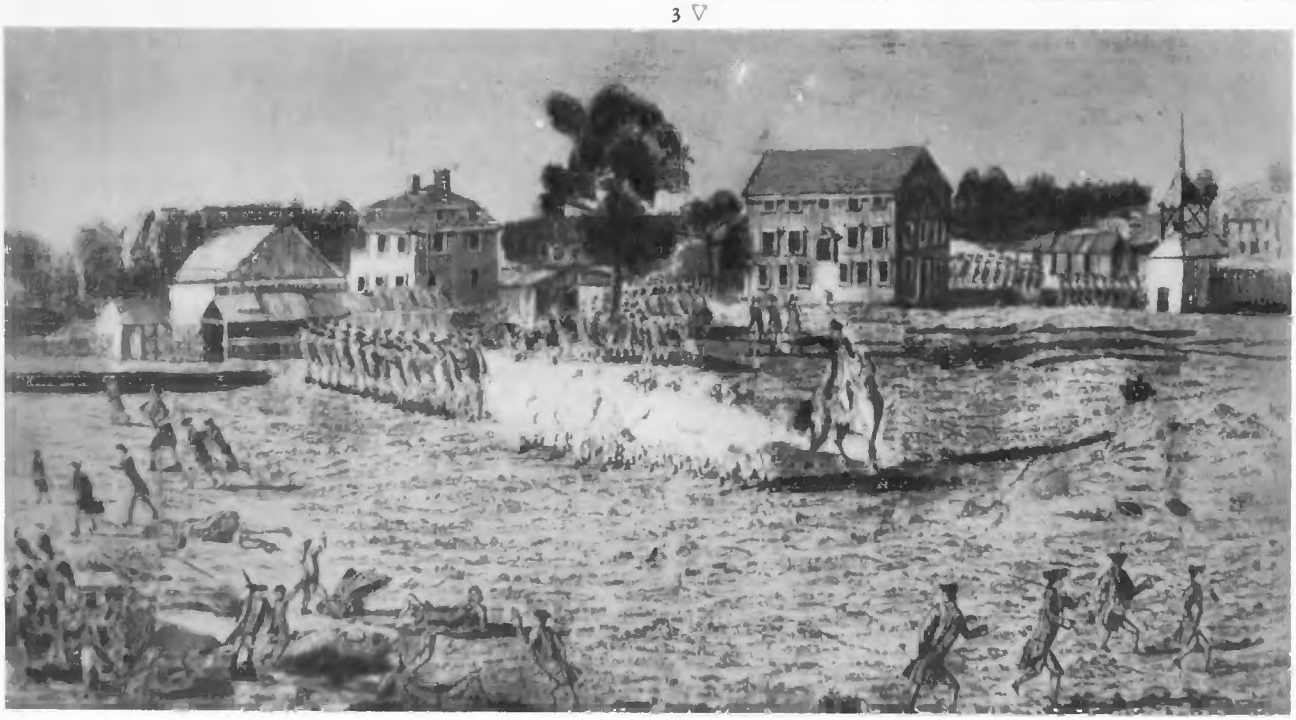

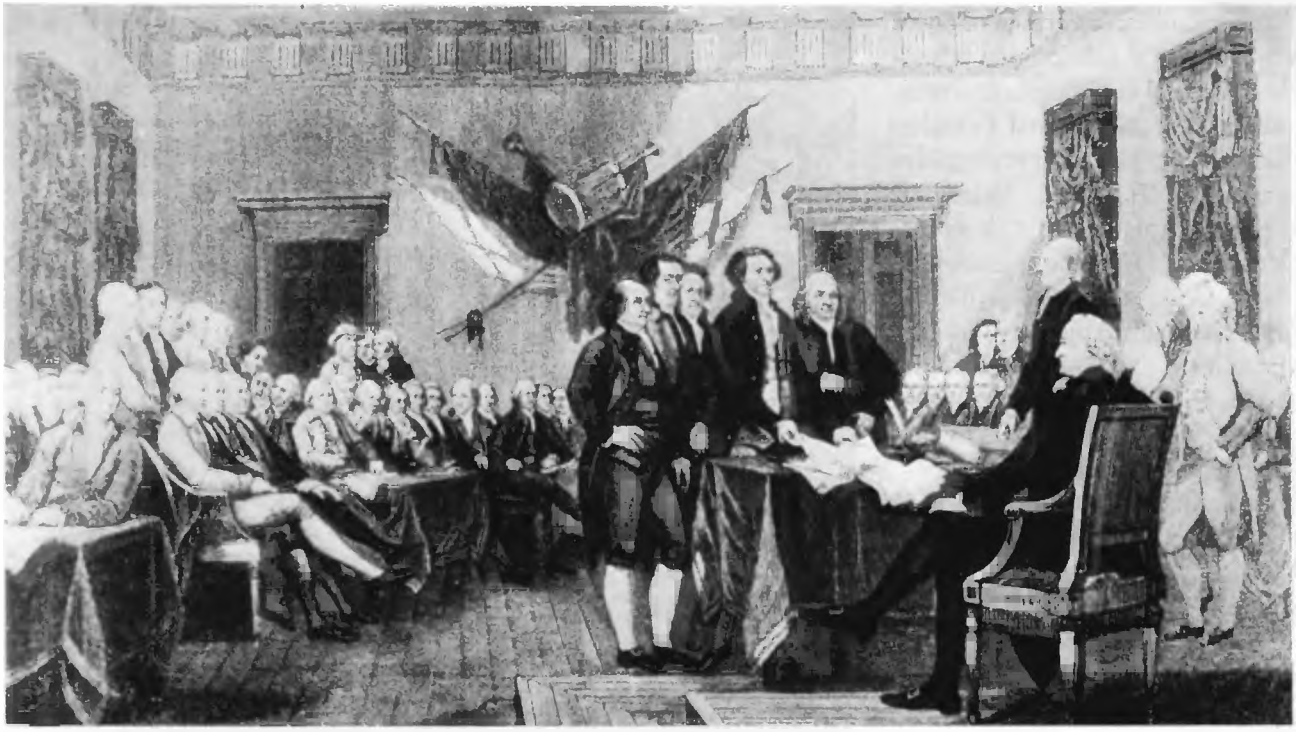

4 △

A helyi összeütközések az angolokkal napirenden voltak, még mielőtt a hadműveletek elkezdődtek volna. Az amerikai farmerek és polgárok több helyen felgyújtották az angolbarát toryk házait, s nemegyszer meg is ölték **(2)** az angol hatalom híveit. A háború 1775. április 19-én a lexingtoni csatával kezdődött el **(3)**, amelyben a zömmel felfegyverzett civilekből (farmerek, kézművesek, munkások) álló amerikai hadsereg megfutamította az angol reguláris erőket. A gyarmatok képviselőinek 1776. július 4-én a philadelphiai State House-ban tartott II. kontinentális kongresszusa elfogadta a *Függetlenségi Nyilatkozat*ot **(4)**, az Amerikai Egyesült Államok alkotmányát. E fontos okmány nemcsak a tizenhárom volt angol gyarmat függetlenségét és az egységes állam megalapítását mondta ki, de a felvilágosodás szellemében hangoztatta az emberi egyenlőséget, a szabadság és boldogság jogát, valamint a nép jogát arra, hogy maga válassza meg a kormányformát, melyben élni kíván.

5 △

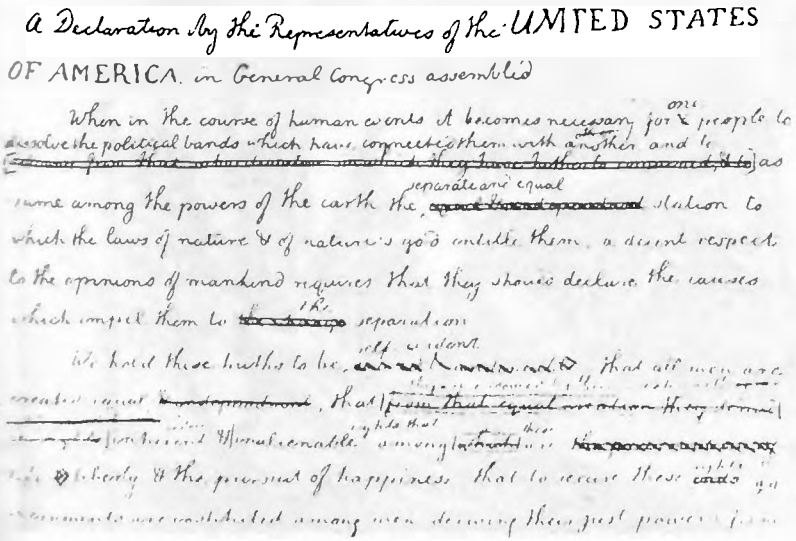

A Declaration by the Representatives of the UNITED STATES OF AMERICA in General Congress assembled

When in the course of human events it becomes necessary for one people to dissolve the political bands which have connected them with another and to [illegible] as sume among the powers of the earth the separate and equal station to which the laws of nature & of nature's god entitle them, a decent respect to the opinions of mankind requires that they should declare the causes which impel them to the separation

We hold these truths to be self evident, that all men are created equal, that [illegible] inherent & unalienable rights that among these are [illegible] liberty & the pursuit of happiness that to secure these rights [illegible] are constituted among men deriving their just powers [illegible]

A *Függetlenségi Nyilatkozat* első ◁ mondatai **(6)** Thomas Jefferson **(5)** kézírásával

Számos kudarc és vereség ellenére végül 1781. október 19-én a francia erők által is támogatott amerikaiaknak Yorktownnál (7) sikerült az angolokat fegyverletételre kényszeríteniük. A bekerített angol csapatok parancsnoka, Cornwallis tábornok megadta magát (8). Az Egyesült Államok függetlenségét Anglia 1783-ban a versailles-i béke keretében ismerte el. Első elnökévé 1789-ben G. Washingtont választották (1797-ig).

Az amerikai függetlenségi háború nemcsak az Egyesült Államok önállóságát eredményezte, de megvetette a politikai alapokat ahhoz is, hogy az új polgári állam keretében olyan gyors gazdasági fejlődés indulhasson meg, melynek segítségével az Újvilág másfél évszázad leforgása alatt maga mögött hagyta Európát.

7 △

8 ▽

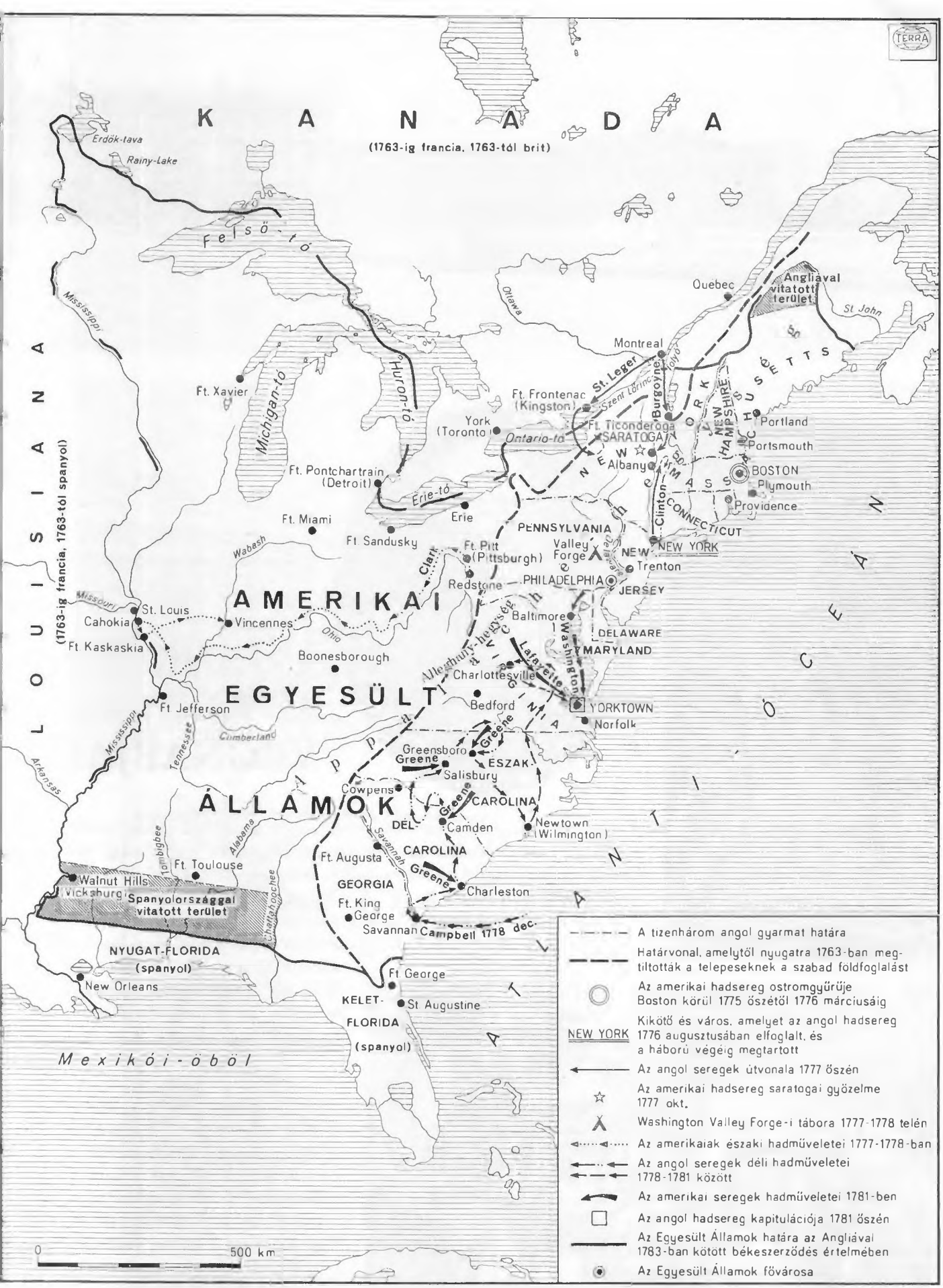

Az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja. Az Amerikai Egyesült Államok megalakulása **(9)**

A versailles-i királyi palota **(1)**

3 △

AZ ANCIEN RÉGIME VÉGNAPJAI

Franciaországban a 18. sz. végén politikai és társadalmi válság bontakozott ki. Az államadósság megháromszorozódott, a gazdasági élet rendje megbomlott. Miközben milliók nyomorogtak, az udvar költekezése botrányossá fajult. A közvélemény ezért elsősorban Mária Antoinette-et **(2)**, a király feleségét, a gyűlölt „osztrák nőt" tette felelőssé. Az ő rovására írták a liberális reformokkal próbálkozó Necker államminiszter elbocsátását is. XVI. Lajos **(3)** képtelennek mutatkozott az államigazgatási nehézségek megoldására.

△ 2

4 ▽

A párizsi boulevarde-okon ebben az időben „nagy élet" folyt, a főúri világ tagjai naponta élvezték a korzó eseményeit. **(4)** A legfelső körökben is akadtak azonban reformpártiak. A Palais-Royal **(5)**, Fülöp orléans-i herceg lakhelye, a herceg védnöksége alatt tömörülő alkotmányos monarchisták gyülekezőhelye lett.

5 ▽

Az ellentéteket elmélyítette az 1788-as rossz termés és az 1787—89-es ipari válság. Még a főnemesség és a magas rangú tisztviselők is reformokat követeltek. Az igazi forradalmi erőket azonban elsősorban az úgynevezett „harmadik rend"-nek — a parasztoknak, városi polgároknak és szegényeknek — a politikai viszonyokkal egyre elégedetlenebb nagy tábora alkotta. Mindegyre erősödött a társadalmi és politikai átalakulást követelő szellemi vezetők hangja. Egyes iskolák az új gondolatokat rajongva követő ifjúság központjaivá váltak, köztük a Navarrai Kollégium, ahol Condorcet, a kiváló tudós és politikus, a forradalom idején a girondisták barátja, az 1789-es forradalmi események jelentős szereplője (később a jakobinusok ellenfele) és Chénier francia költő nevelkedett.

XVI. Lajos kénytelen volt visszahívni Neckert, és összehívni a 175 éve nem ülésező rendi gyűlést.

Szimbolikus ábrázolás a parasztok súlyos helyzetéről a 18. sz.-ból (6) ◁

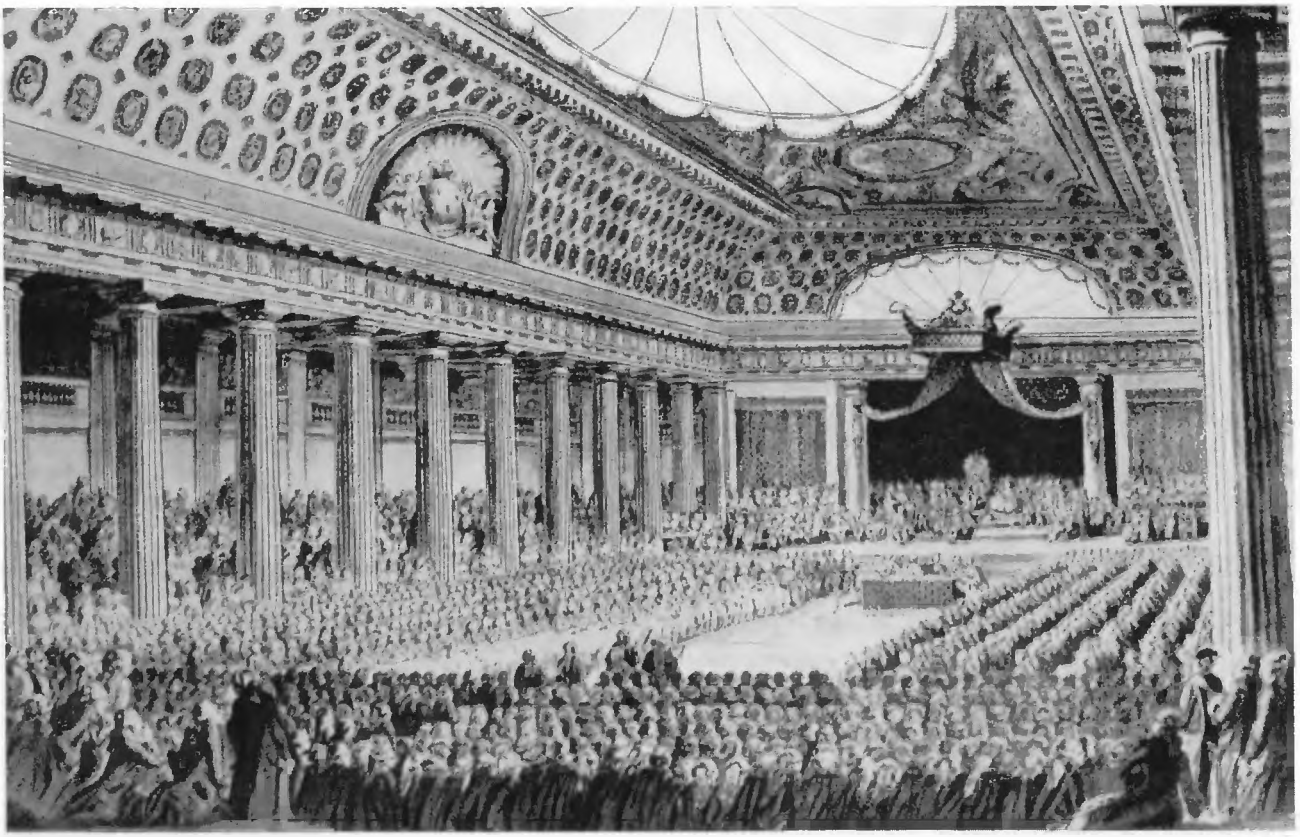

1 △

SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG, TESTVÉRISÉG!

2 ▽

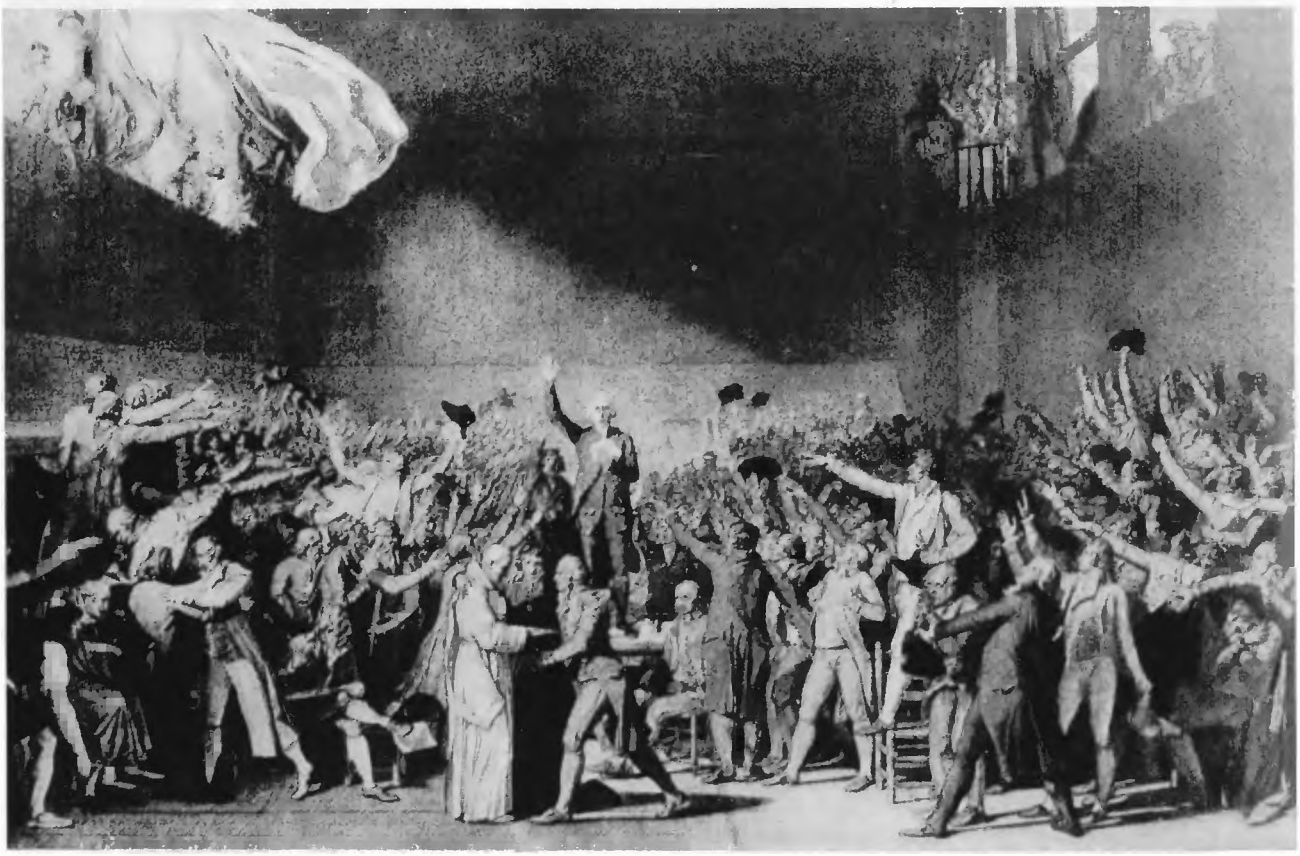

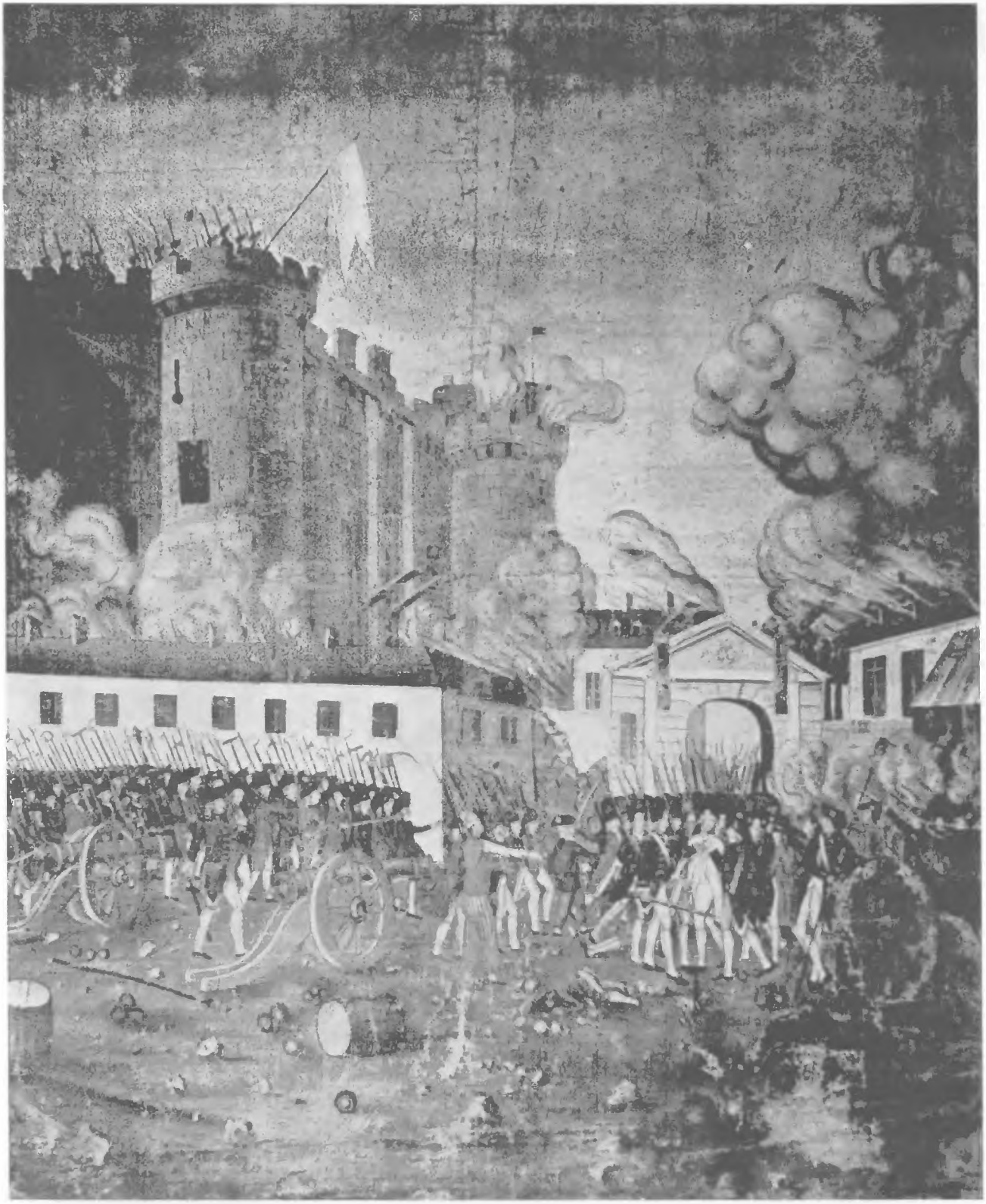

3 △

A rendek gyűlését 1789. május 5-én nyitotta meg Versailles-ban ünnepélyes külsőségek között XVI. Lajos. (1)

A harmadik rend képviselői júniusban nemzetgyűléssé nyilvánították magukat, s a palota labdaházában ünnepélyesen esküt tettek (2), hogy addig nem oszlanak szét, amíg az alkotmányt ki nem dolgozzák; majd átalakultak Alkotmányozó Nemzetgyűléssé, a francia nép legfőbb képviseleti szervévé. XVI. Lajos csapatokat vont össze, újra menesztette Neckert, és az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlatására készült.

Július 14-én a tömeg megrohamozta és elfoglalta a párizsi erődöt, a Bastille-t (3), az abszolutizmus fellegvárát, ahol a királyi önkény sok foglya sínylődött. A tömegek fellépése nagy hatással volt a Nemzetgyűlésre, gyorsította a forradalmi törvényhozás munkáját.

4 △

1789. augusztus 4-én a Nemzetgyűlés eltörölte a feudális kiváltságokat, majd kidolgozta a polgári rend alkotmányát, az *Emberi és Polgári Jogok Kiáltványát* **(4)**, amely leszögezte, hogy az emberek „jogilag szabadnak és egyenlőnek születnek", s természetes, szent és elidegeníthetetlen jognak nyilvánította a személyi szabadságot, a szólásszabadságot, a lelkiismeret szabadságát és a jogot az ellenállásra az elnyomással szemben. Miután az udvar újabb csapatokat vezényelt Versailles-ba, október 5-én nagy tömegek, köztük legnagyobb számban asszonyok, a palotához vonultak, és arra kényszerítették a királyt, hogy családjával együtt visszatérjen Párizsba. **(5)** Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés is itt ülésezett ezentúl.

Még ebben az évben felállították a nemzetőrséget, vezetője az amerikai függetlenségi háború egyik hőse, az alkotmányos monarchia híve, La Fayette márki lett.

A szomszédos megyék nemzetőrségei föderációkat alkottak, és segítséget igértek egymásnak.

5 ▽

Megmozdultak a parasztok is, kifosztották, és felgyújtották a földesurak kastélyait. (7) Az arisztokraták és a reakció más képviselői kezdték elhagyni a forradalmi országot. ▷

Emigránsok futása egy korabeli karikatúrán (6) ▽

Erősödött az egyházellenes hangulat is. Ennek egyik jele volt a nemzetgyűlés november 2-i határozata, mellyel az egyház vagyonát a „nemzet rendelkezésére" bocsátotta.

◁ Karikatúra az egyházi adóprésről (8)

A forradalmi tömegek újabb nagyszabású megmozdulására 1790. július 14-én került sor. A föderációk ünnepséget rendeztek a Mars-mezőn (9), és esküt tettek az alkotmányra.

9 ▽

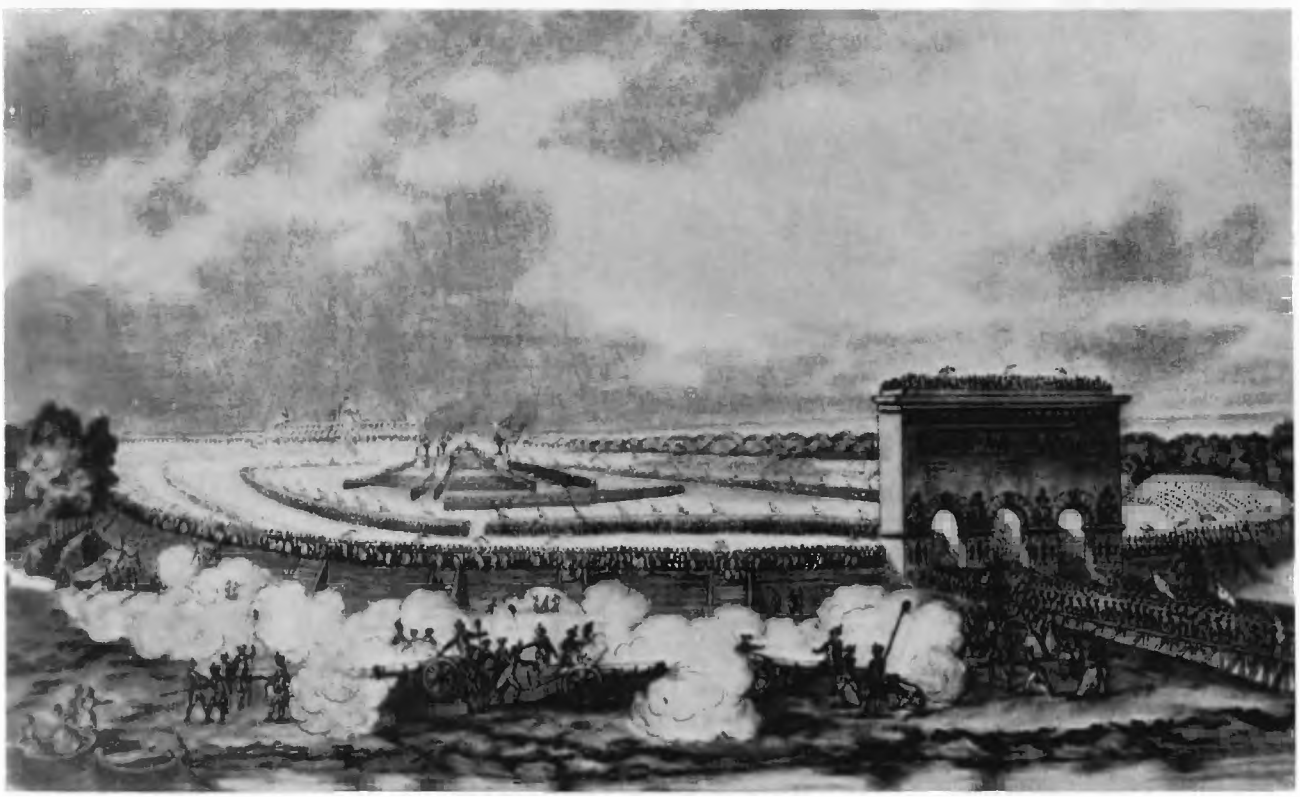

1789—91-ben az Alkotmányozó Nemzetgyűlés megszüntette a rendi kiváltságokat, kivette az egyház kezéből az anyakönyvek vezetését, kiterjesztette az állam ellenőrzését az egyházra, megyékre osztotta az ország területét, megszüntette a belső vámokat, de megtiltotta a munkásoknak, hogy egyesületeket alkossanak, és sztrájkoljanak.

A parasztok a rendi előjogok szimbólumait csépelik (1) ▷

ALKOTMÁNYOS MONARCHIA FRANCIAORSZÁGBAN

Az egyházi földek jelentős részét kiárusították.
A forradalmi Franciaország ellen szervezkedni kezdtek az európai hatalmak. Az uralkodók, a feudális uralkodó osztályok hatalmukat féltették. 1791 augusztusában II. Lipót Habsburg-császár és a porosz király régebbi ellentéteiket félretéve nyilatkozatot írt alá, hogy segítséget ad a francia uralkodónak. A forradalmi ország elleni koalíció élére később a polgári Anglia állt. Az angol uralkodó körök egyrészt attól féltek, hogy az ő országukba is átcsapnak a radikális eszmék, a radikális mozgalmak, másrészt attól tartottak, hogy a forradalom által megújuló Franciaország veszélyeztetheti a brit birodalom hatalmát, gyarmatait.

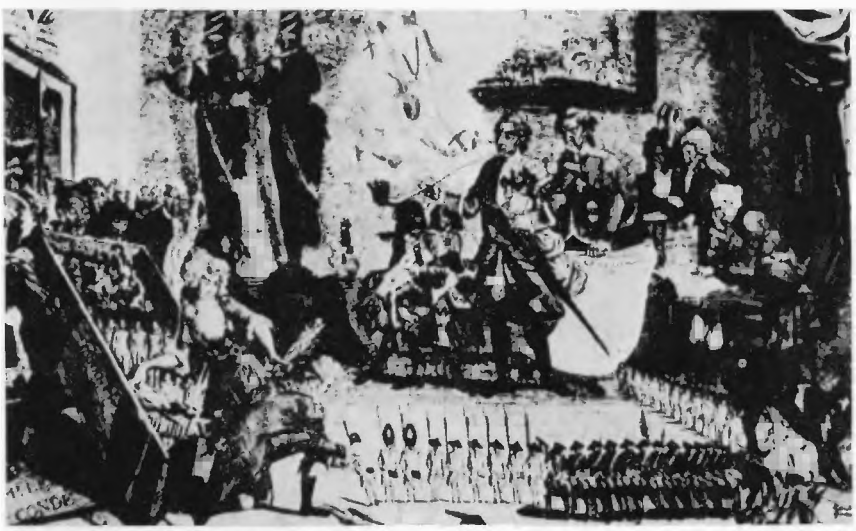

3 ▽

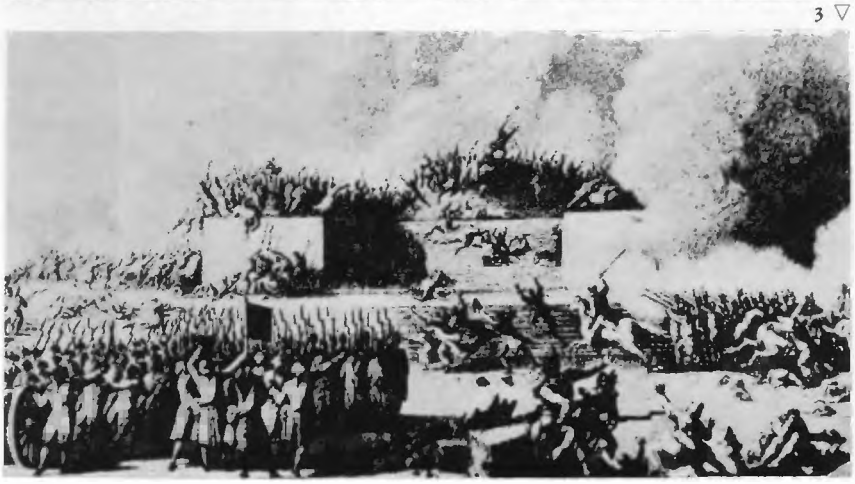

◁ A külföldre menekült arisztokraták hadsereget kezdtek szervezni. Karikatúra az emigránsok hadseregéről (2)

XVI. Lajos és udvara kapcsolatot tartott az emigránsokkal, s gondos előkészületek után (1791 jún.) családjával külföldre akart szökni. Ám a határ közelében felismerték, és visszakísérték Párizsba. Az uralkodó szökési kísérlete óriási felháborodást keltett. 1791. július 17-én nagy tömeg követelte a párizsi Mars-mezőn a király trónfosztását és törvényszék elé állítását. A La Fayette vezette nemzetőrség a tüntetőkre támadt. (3) A Mars-mezőn halottak és sebesültek százai hevertek.

XVI. Lajos 1791 szeptemberében kénytelen-kelletlen aláírta az alkotmányt.
Franciaország tehát alkotmányos monarchia lett, a legfőbb végrehajtó hatalom a király, a legfőbb törvényhozói hatalom az Alkotmányozó Nemzetgyűlés lett. A király vétójoggal rendelkezett.

Választójoga csak a vagyonos, ún. „aktív" polgároknak volt.
1791 őszén az Alkotmányozó Nemzetgyűlés helyet adott a Törvényhozó Gyűlésnek. Ennek jobbszárnyát a feuillant-ok alkották: a nagyburzsoázia és a liberális nemesség képviselői, akik az 1791-es új alkotmány és a monarchia fenntartását akarták.
A Törvényhozó Gyűlés balszárnya két csoportból állt: a girondistákból (legtekintélyesebb tagjai, Vergniaud **(5)**, Roland, Brissot a déli Gironde megyét képviselték) és a Hegypártból. Az előbbiek köztársaságot kívántak, s a társadalom polgári átalakítását.

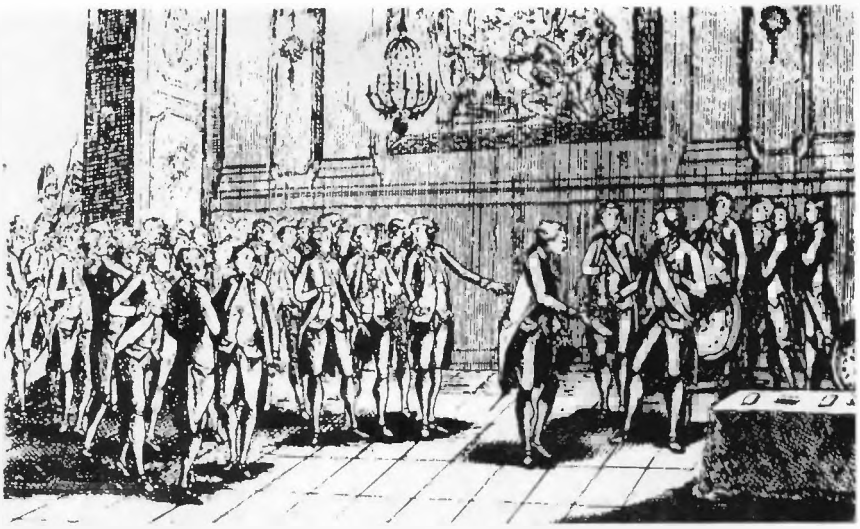

△
Az alkotmányt bemutatják a királynak **(4)**

A Törvényhozó Gyűlésben a terem legfelső padsoraiban ültek a hegypártiak, a montagnard-ok, Robespierre, Marat, Danton, akik sokkal mélyebb társadalmi átalakításokat kívántak, mint a girondisták.

5 ▽

Jelentős szerepet játszott ebben az időben a király rokona és vetélytársa, Fülöp orléans-i herceg, aki a forradalom idején felvette az Égalité (egyenlőség) nevet.
A király girondista minisztérium kezébe adta a végrehajtó hatalmat. 1792 tavaszán kitört a háború Franciaország és az osztrák—porosz szövetség között. A francia seregek több súlyos vereséget szenvedtek, mire a Törvényhozó Gyűlés kiadta a jelszót: „Veszélyben a haza!"
A király azonban, a külföldi reakciós erőkben reménykedve, államcsínyre készült, 1792. június 13-án elbocsátotta girondista minisztériumát. Válaszul a párizsi nép június 20-án fegyveresen a Tuileriák ellen vonult **(6)**, de nem ért el eredményt.

▽

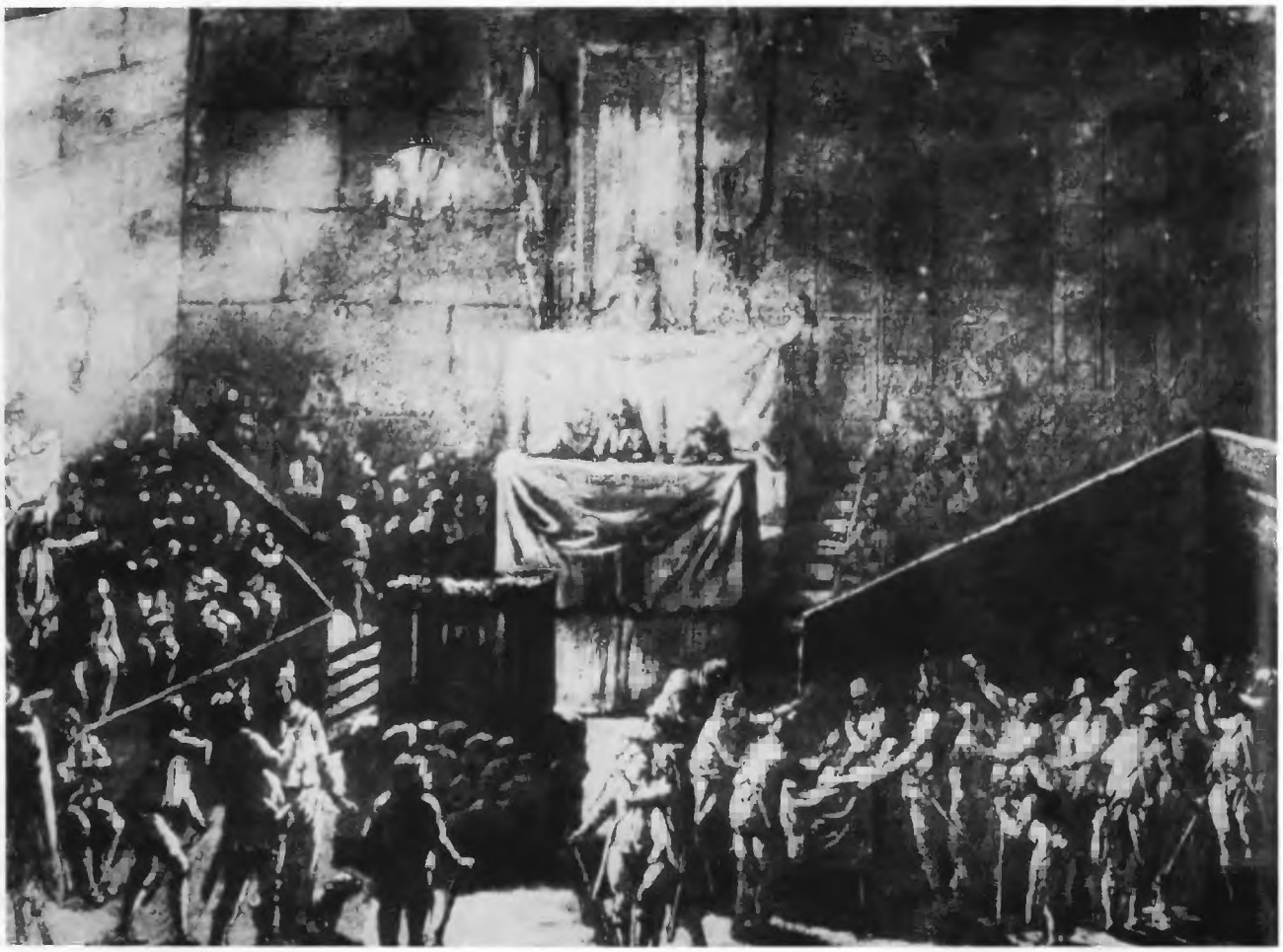

1 △

A MONARCHIA MEGDÖNTÉSE

A politikai élet, főleg Párizsban, de a vidéken is elsősorban a klubokban folyt. A legjelentősebb a Jakobinus (1) és a Cordelier Klub (az előbbi a dominikánusok Szt. Jakab-, az utóbbi a ferencesek kolostoráról kapta a nevét). A jakobinusokhoz eleinte különböző polgári irányzatok képviselői tartoztak, Mirabeau, Robespierre, Saint-Just stb. A Cordelier Klub baloldala merészebb nézeteket hirdetett, mint a jakobinusok, s különösen Párizs munkáslakta negyedeiben (Saint-Antoine, Saint-Marceau stb.) talált támogatásra. Vezetői között volt Danton, Desmoulins, Hébert és Marat, a *Nép Barátja* (Ami du Peuple) c. lap kiadója. A jakobinusok egy része a cordelier-ket támogatta; a jobbszárny, az alkotmányos monarchia híve, kivált a jakobinus csoportból, és megalakította a (a feuillantszerzetesek kolostoráról elnevezett) Feuillant Klubot.

▽ 2

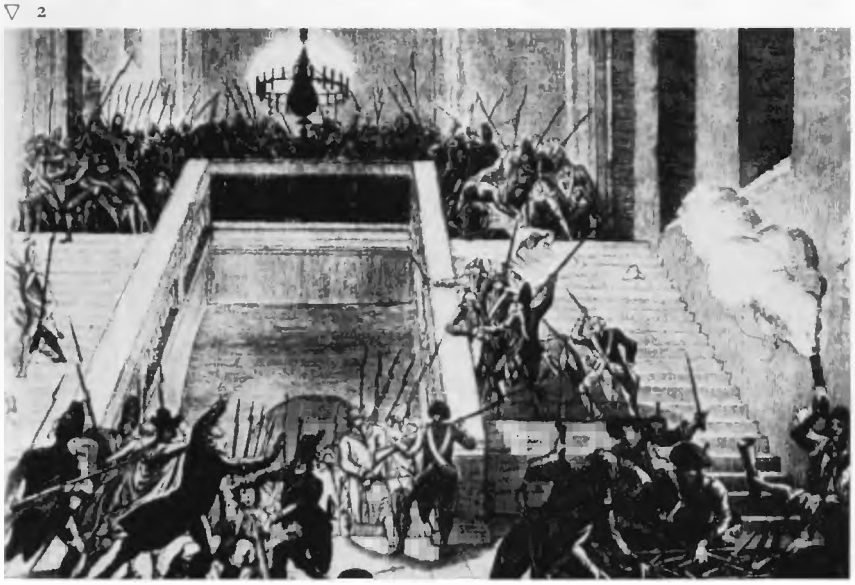

A braunschweigi herceg, a porosz hadsereg vezére Koblenzból kiáltványban közölte, hogy könyörtelenül leszámolnak a „lázadókkal", és visszaállítják a király hatalmát. Erre a párizsi szekciók (forradalmi területi egységek), a nemzetőrök, a föderációk tagjai 1792. aug. 10-én megrohamozták, és bevették a Tuileriák palotáját. (2) A királyi család a Törvényhozó Gyűlés épületébe menekült. A hatalmat a fővárosban a forradalmi Kommün gyakorolta.

Új, a parasztságra kedvezőbb földtörvényt hoztak, s az új országgyűlés, a Konvent küldötteinek

választására már minden 21. életévét betöltött férfi jogot nyert. A hadszíntereken közben vereséget szenvedtek a francia csapatok.

Jobboldali zendüléstől tartva, szeptember 1-én a börtönökben több mint ezer ellenforradalmárt megöltek. Röviddel ezután, szept. 20-án Valmynál hatalmas győzelmet aratott a forradalom serege. Ugyanezen a napon ült össze a Nemzeti Konvent. A Gironde és a Hegypárt között ott volt a sehova nem csatlakozók népes tábora, a „mocsár".

4 △

Kikiáltották a köztársaságot.

◁ Az erről kiadott dekrétum **(3)**

A végrehajtó hatalom szerve, az Ideiglenes Végrehajtó Tanács a girondisták kezébe került. A Valmy után következő hadisikerek — a francia csapatok elfoglalták Nizzát, Szavoját, a Rajna bal partját és Dumouriez Jemappes melletti győzelme **(4)** után Belgiumot — a girondistákat erősítették. A forradalmi demokrata kispolgárságot képviselő jakobinusok, a Hegypárt, erősen támadta őket. A girondisták meg akarták menteni a királyt, de a Konvent többsége „halált" mondott a fejére, s 1793 januárjában kivégezték. **(5)**

A király kivégzése után Angliának sikerült általános koalíciót szerveznie Franciaország ellen, s a hadszíntereken újra vereségeket szenvedtek a franciák.

5 ▽

A közép- és nagypolgárságot képviselő Gironde meg akarta akadályozni a további balra tolódást, a jakobinusok uralomra jutását. A két csoport között élethalálharc bontakozott ki. A girondisták vád alá helyezték Dantont és Marat-t (3), de mindkettőt felmentették. A girondista minisztérium megkísérelte a vidék mozgósítását a jakobinusok ellen. A válasz az volt, hogy a párizsi nép a nemzetőrség segítségével 1793. június 2-án körülzárta a Konventet, és megbuktatta a girondistákat. (1) ▷

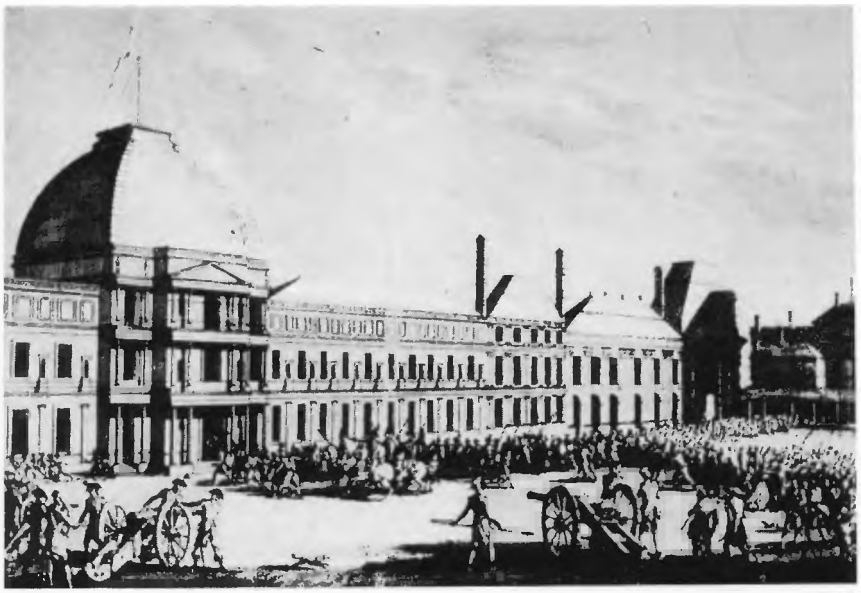

2 ▽

GIRONDISTÁK ÉS JAKOBINUSOK

3 △

4 △

Létrejöhetett a jakobinusok forradalmi demokratikus diktatúrája, amelynek legfontosabb szerve a rendkívüli hatáskörrel felruházott Közjóléti Bizottság lett. A Gironde hívei azonban több helyen ellenakciókat szerveztek. Lyonban júliusban ellenforradalom tört ki, melynek során kivégezték a helyi jakobinus vezetőt, Chalier-t.

5 △

6 △

7 ▽

A várost, ostrom után, szeptemberben sikerült visszafoglalni. A bevonuló jakobinusok vérfürdőt rendeztek. **(2)**

1793 júniusában Nantes-ot viszont a Vendée királypárti ellenforradalmárai támadták meg. **(7)** A jakobinus erők a várost novemberben foglalták el, majd tömegesen kivégezték az ellenforradalmárokat. **(8)**

A jakobinus diktatúra megszervezője és kimagasló személyisége Maximilien Robespierre **(4)** volt, a „megvesztegethetetlen", akitől a diktatúra legtöbb forradalmi intézkedése kiindult. A Cordelier-k vezérét, Marat-t egy fanatikus leány, Charlotte Corday meggyilkolta. Így ő már a jakobinus diktatúra eseményeinek irányításában nem vehetett részt. Nagy szerepet vállalt viszont Robespierre mellett Louis de Saint-Just **(5)** és Georges Couthon **(6)**, a forradalmi törvényszékek ügymenetét szabályozó törvény előkészítője.

8 ▽

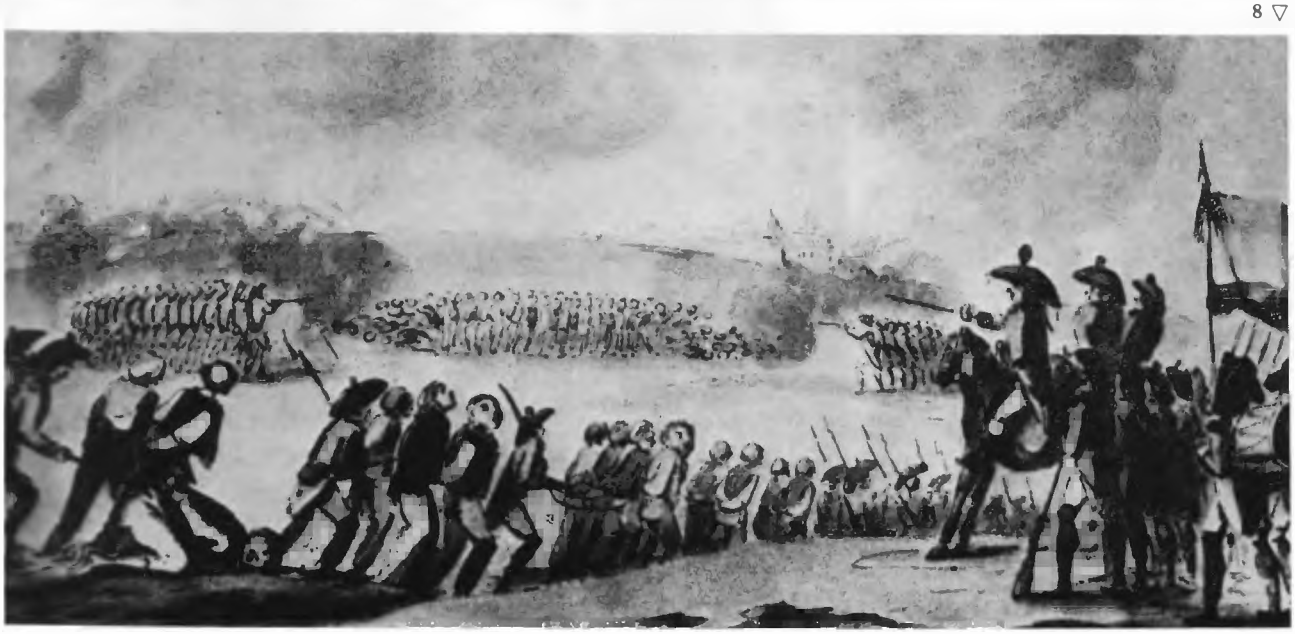

1 ◁

△

Egy forradalmi bizottság ülése **(2)**

A FORRADALMI PÁRIZS

A jakobinusok diktatúrája radikálisan felszámolta a feudalizmus maradványait, hadat üzent a régi világ erkölcseinek, szokásainak, stílusának. A politikai élet központjai továbbra is a klubok voltak. Ezek között fontos szerepet töltött be a Cordelier Klub, amelynek tagjai közül a baloldaliak a jakobinusokhoz csatlakoztak. A Cordelier Klub háza **(1)**

A politikai harc élén 1793-tól azonban a jakobinus klubok álltak, melyek eleven politikai életet éltek. A jakobinusok a forradalmi baloldal fő erejét alkották, és elsősorban a polgárság alsó rétegeit, a kispolgárságot, értelmiséget képviselték.

A végrehajtó hatalom a Közjóléti Bizottság kezében összpontosult, amely szervezte a honvédelmet.

A jakobinus diktatúra fontos szervei a vidéki forradalmi bizottságok.

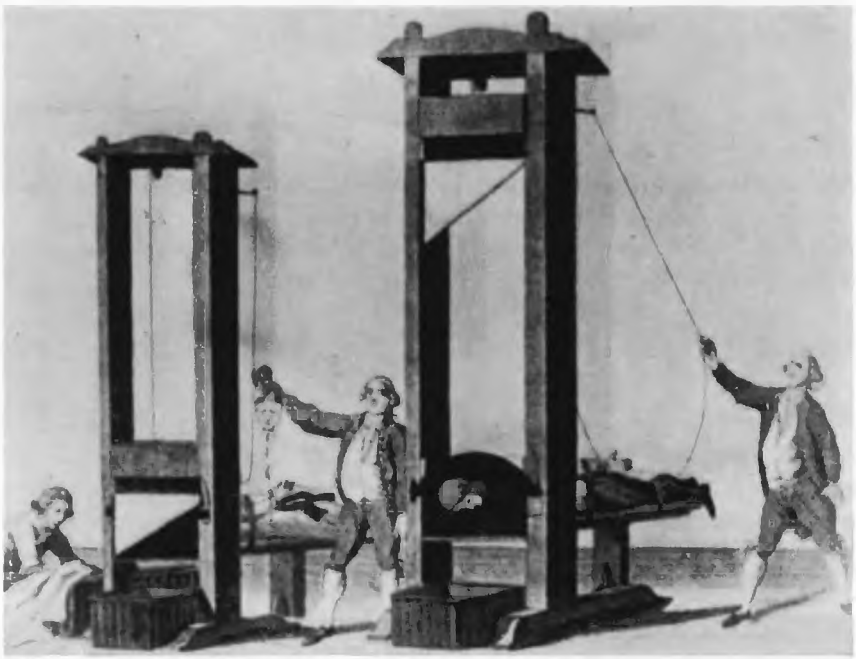

3 △

A nemzetőrség egyik szállásköre **(4)** ▷

A Gironde bukása után megkezdődött a forradalmi terror időszaka. A terror fellépett nemcsak az ellenforradalmárok, hanem az üzérkedők, spekulánsok ellen is. A forradalmi törvényszékek sok halálos ítéletet hoztak. A kivégzéseket Guillotin doktor találmányával, a guillotinenal (3) hajtották végre.
Jelentős szerepet töltött be a forradalmat védelmező nemzetőrség is.

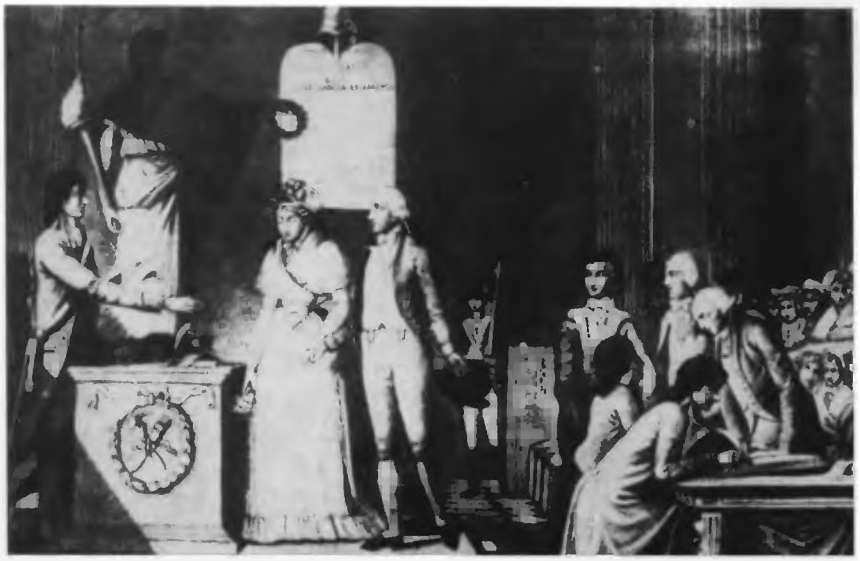

5 △

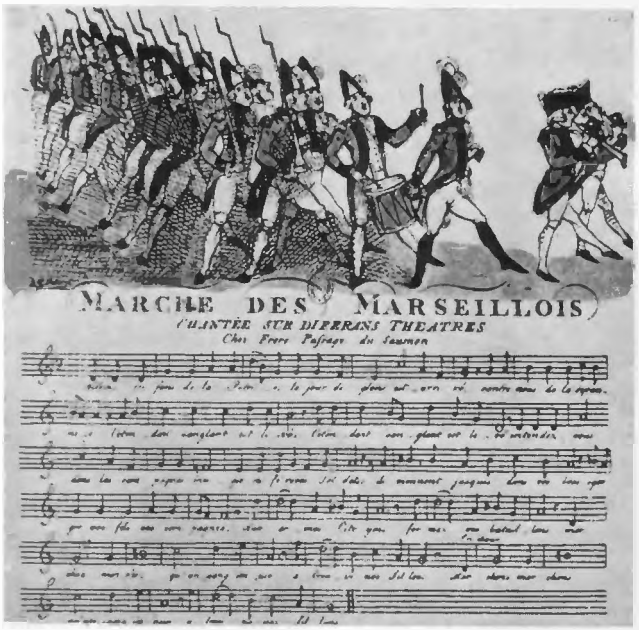

A forradalom egyik vívmánya volt a polgári házasság bevezetése, vagyis a házasságnak az állam képviselője előtt történő megkötése, s ezzel együtt a házasság hivatalos nyilvántartása.
Ifjú pár a házasságkötés pillanatában (5)

6 △

7 ▷

1792 tavaszán Rouget de Lisle mérnökkari tiszt megalkotta a forradalom himnuszát, a *Marseillaise*-t, mely hamarosan elterjedt az egész országban. A forradalmi dal első díszes kiadása (6). A francia forradalom papírpénzt, ún. assignatákat (7) bocsátott ki; fedezetül az elkobzott földek szolgáltak.

8 ◁

9 ▷

A forradalom tömegbázisát a sansculotte-ok (8) alkották. (Így nevezték az arisztokraták azokat, akik az előkelő térdnadrág helyett hosszú nadrágot viseltek.)

Francia sorkatona a jakobinus diktatúra idején (9)

„Nemzetek, országok! kik rút kelepcében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok

Nyakatokról eddig le nem rázhatátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek! s hogy sorsotok előre nézzétek,

VIGYÁZÓ SZEMETEK PÁRIZSRA VESSÉTEK!"

— írta 1789-ben egy magyar költő, Batsányi János.
A francia forradalom egész Európában megrendítette a reakciós rendszereket. A polgárság felvilágosult, demokratikus képviselői üdvözölték a párizsi hajnalt, és a példa követésére buzdították népüket.
Midőn a forradalmi francia seregek bevonultak a Rajna-vidékére, ez rövid időre a forradalmi eszmék győzelmét jelentette az ottani reakció felett. A mainzi forradalmárok, főként értelmiségiek, szabadságfát állítottak a polgári szabadságjogok győzelmének emlékére. **(1)** Vezetőjük Georg Forster **(2)** filozófus, természettudós és író, német „jakobinus" volt, aki élete utolsó éveit a forradalmi Párizsban töltötte.

1 ◁

2 ▷

3 ▽

Oroszországban többek között Alekszandr Ragyiscsev (l. 137. l.) képviselte a felvilágosodás eszméit, és népszerűsítette a forradalmi gondolatokat.
Érlelődtek a forradalmi eszmék a Habsburg-monarchiában is. Magyarországon a Martinovics Ignác **(3)** vezette jakobinus mozgalom képviselte az elmaradott társadalom forradalmasításának irányzatát. Összeesküvő csoportjához nemesek, polgárok s főként értelmiségiek tartoztak. A magyar jakobinusok köztársasági szervezkedését a bécsi udvari hatóságok leleplezték, öt vezetőt halálra ítéltek, és 1795. május 20-án a budai Vérmezőn kivégeztek. **(4)** Sorsukban később még két társuk osztozott. A többi vezetőt, köztük Batsányit és költőtársait, Kazinczyt, Verseghyt, Szentjóbi Szabó Lászlót sok évi börtönre ítélték.

△ 4

△ 6

A forradalom a reakciós monarchiákban előtérbe hozta a reformok szükségességének gondolatát, aminek célja éppen a forradalmi robbanás elkerülése volt. Poroszországban Stein báró **(6)** képviselte a liberális reformokat.

◁ Német antiklerikális karikatúra **(5)**

A jakobinus diktatúra megrettentette az európai államokban nemcsak a reakciós uralkodó osztályokat, henem azokat is, akik mérsékelt reformokat, a jómódú polgárság vezetése alatt álló monarchiát vagy köztársaságot akartak. A korábban haladó szellemű, de a forradalomtól megrettent Gillray angol rajzoló erősen támadta a jakobinus diktatúrát. Így ábrázolta a sansculotte vacsoráját. (1) ◁

A REAKCIÓ A FORRADALOM ELLEN, A FORRADALOM A REAKCIÓ ELLEN

2 △

3 ▽

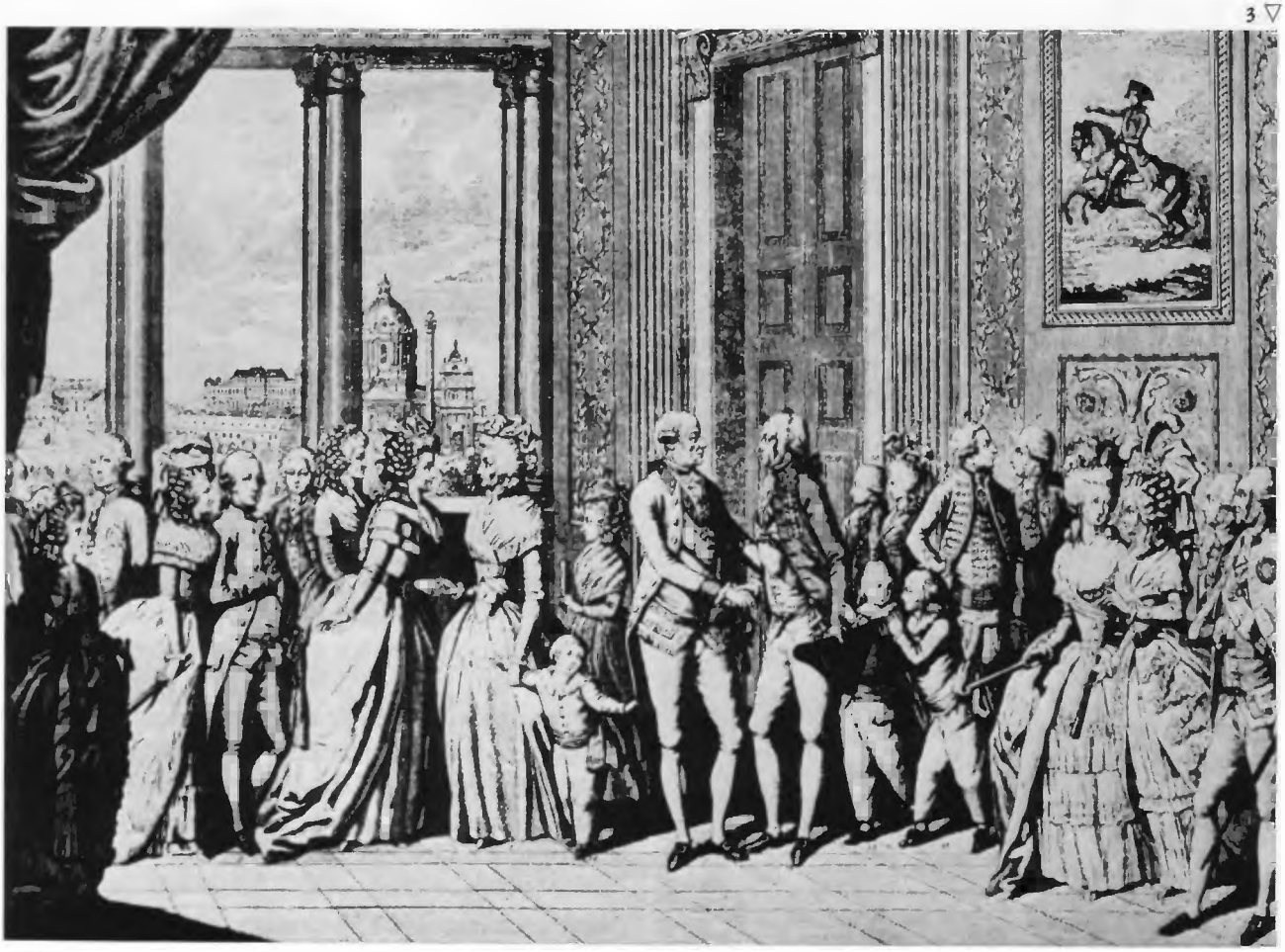

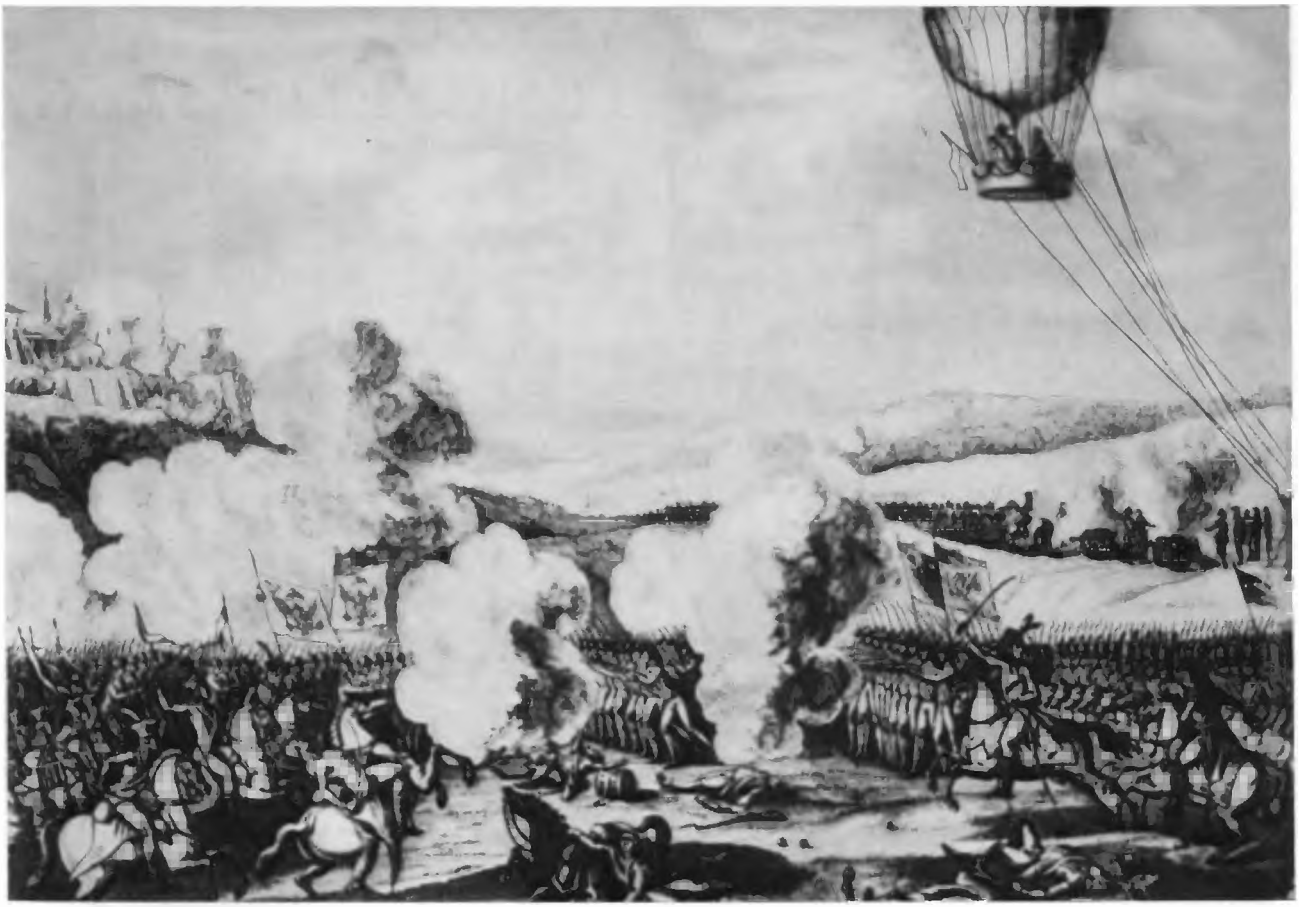

4 △

A forradalmi szellem ellen szervezkedő reakció egyik vezéralakja I. Pál (1796—1801) **(2)** orosz cár volt, aki nemcsak a franciaellenes koalíció harcaiban vett részt, de erőteljesen fellépett az Oroszországban jelentkező baloldali mozgalmakkal szemben is. A nemzetközi reakciót támogatták a Habsburgok, s köztük a Habsburg-ház itáliai uralkodói, akik az olasz tartományok nagyobb részét kezükben tartották.
A bécsi udvarban összegyűlt itáliai Habsburg-fejedelmek **(3)**

A reakció erői azonban nem voltak elegendők a forradalmi francia hadsereggel szemben, amelyet ebben az időben a lakosság mindenütt felszabadítóként köszöntött. A forradalom katonai helyzete tovább szilárdult az 1794-ben Fleurus mellett aratott győzelem által. **(4)**
A francia csapatok ekkoriban már messze az országhatárokon túl is sikeresen harcoltak a forradalom ellen szövetkező monarchista erők ellen.

Forradalmi plakát **(5)** ▷

VÉRZŐ LENGYELORSZÁG

1 △

A felvilágosodás eszméi termékeny talajra leltek Lengyelországban is. Polgári reformmozgalom és nemzeti szabadságküzdelem indult meg.

Az 1789-ben összeülő lengyel országgyűlés **(1)** mérsékelt reformer képviselői új alkotmányt dolgoztak ki, és azt 1791-ben elfogadtatták az országgyűléssel. A király, II. Szaniszló (1764—95) a cárnő pártfogása következtében nyerte el a koronát, s teljesen kiszolgálta a cárizmust. A reformmozgalomnak cári csapatok bevonulása vetett véget. Sor került Lengyelország második felosztására (1793). Az ország területe negyedére apadt, a cár birodalmához csatolt részekben dühöngött az önkény.

A Lovagi Iskola **(2)** Varsóban, ▷ ahol sok haladó szellemű lengyel ifjú, köztük Kościuszko nevelkedett

1794-ben a reformerek is csatlakoztak a forradalmi demokraták által kirobbantott felkeléshez. **(5)** A forradalmi erők kiverték a cári helyőrséget Varsóból; a cári bérenceket, árulókat kivégezték. **(6)** A felkelést Tadeusz Kościuszko **(3)** vezette. Kimondták a jobbágyok felszabadítását.

Csatlakozott a nemzeti szabadságküzdelemhez a reformer Hugo Kołłątaj **(4)** is, számos politikai, történeti és filozófiai mű szerzője, aki 1791-ben alkancellár volt.

3 ◁

4 ▷

5 △

6 ▽

A felkelést az orosz és a porosz uralkodó csapatainak beavatkozása leverte, s ez utat nyitott Lengyelország harmadik, ezúttal teljes felosztásához. Oroszország kapta a keleti, legnagyobb részt, Poroszország és Ausztria osztozott az ország nyugati tartományain.

A jakobinus diktatúra biztosította a polgári átalakulás feltételeit, az éles belpolitikai küzdelemben azonban eljárásai túlzottakká váltak, s ugyanakkor a katonai fenyegetettség sokkal jobban lekötötte erőit, hogysem a szociális problémákat megoldhatta volna. 1793. október 5-én bevezették az ún. forradalmi naptárt, mely az időszámítást a jakobinus diktatúra létrejöttétől kezdte, és átkeresztelte a hónapok nevét.

A terror egyre erősebbé vált, szinte állandóan működött a guillotine (l. 192—3. l.). Először a girondista vezetőket végezték ki.

A halálra ítélt girondisták utolsó órája (1)

Fouquier-Tinville (3), a forradalmi törvényszék fő közvádlója

A JAKOBINUS DIKTATÚRA BUKÁSA

Hamarosan sor került a mérsékelt jakobinusokra, valamint a jakobinusoktól balra álló forradalmi elemekre is; Hébert-t és több társát kivégezték. Egyes jakobinus vezetők, mint pl. Jacques Danton (2) a diktatúra második évében szembeszálltak a már mértékét vesztett terrorral. Dantont letartóztatták, és ő is a terror áldozata lett. A forradalmi törvényszékek, védve a forradalom vívmányait, az izgatott légkörben ontották a halálos ítéleteket. (4) Az úgynevezett „gyanúsak" elfogásáról hozott törvény alapján mindennapi látvánnyá vált a párizsi utcán járókelők letartóztatása. (5) Mindez kezdte elijeszteni a tömegeket. Sok vallásos érzületű embert sértett a jakobinusok vallásellenes propagandája, a vallást gúnyoló jelmezes tüntetések is. (6) Egyes szélsőséges forradalmárok be akartak tiltani minden vallást, s helyette bevezetni az „Ész" kultuszát. Ezzel a törekvéssel Robespierre is szembefordult.

Az átlagember szociális kielégítetlenségét, félelmeit, valamint a

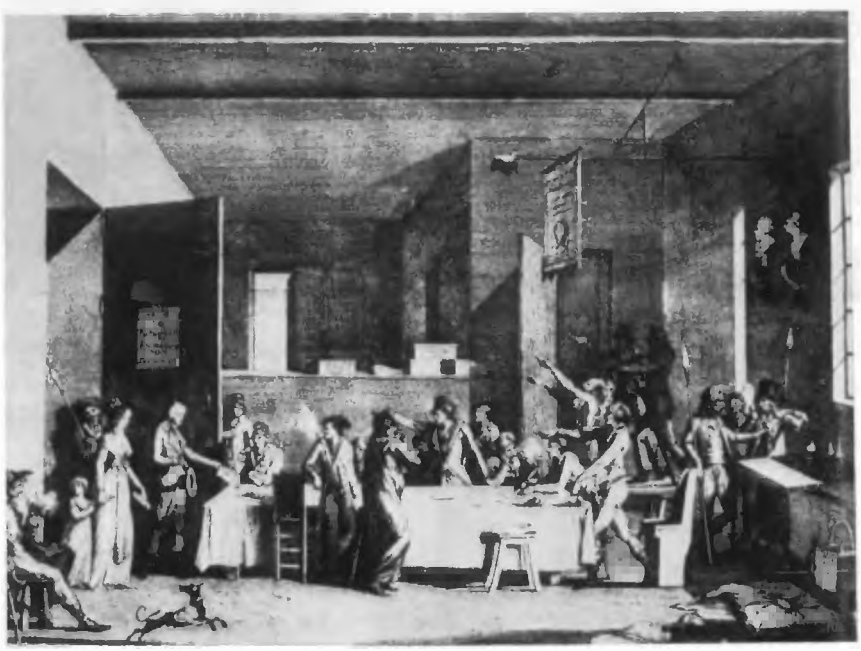

5 △

6 △

politikai vezetők fáradtságát kihasználva az újgazdagok képviselőinek sikerült a Konvent többségét szembefordítaniuk a jakobinusokkal.

A Konvent 1794. július 26-án elrendelte a jakobinus vezérek letartóztatását. Henriot gárdistái kiszabadították őket, és a városházán forradalmi központot létesítettek. Barras konventtag azonban a következő napon a felfegyverzett mérsékelt szekciókkal megtámadta a városházát (7), és bevette azt (a forradalmi naptár szerint Thermidor 9-én). Robespierre-t 21 társával együtt kivégezték. (8)

▷

▽

THERMIDOR UTÁN...

1 △

A thermidori reakció, a thermidori Konvent átalakította a Közjóléti Bizottságot, és összetételét is megváltoztatta. A Párizsi Kommünnel, a párizsi nép forradalmi szervezetével együtt megszüntették a népi társaságokat és a forradalmi bizottságokat, 1794 novemberében bezárták a Jakobinus Klubot.
Közben az assignaták értéke csökkent, a közszükségleti cikkek ára emelkedett, az üzérkedésből viszont, a „nemzeti javak" eladása, a hadiszállítások stb. révén egyes üzletemberek gyors meggazdagodására nyílt lehetőség.

2 ▽

A francia haderő, amelyet Lazare Carnot **(2)** reformált, s amelyben jelentős szerep jutott a politikai biztosoknak, újabb győzelmeket aratott, bevonult Hollandiába, ahol megalakult a Batáviai Köztársaság, a holland flotta a franciák birtokába került (1795).
1795 tavaszán Párizsban kétszer is felkelés tört ki jakobinus vezetés alatt a reakciós kormány ellen, de mindkettőt leverték, és véresen megtorolták.
Katonai akció 1795. május 23-án a Saint-Antoine negyedben a felkelő sansculotte-ok ellen **(1)**
A királypártiak felbátorodtak, s terrorcselekményeket hajtottak végre Marseille-ban **(3)**, Lyonban és más városokban, megrohanták a börtönöket, s legyilkolták a fogoly jakobinusokat.

3 ◁

4 ▷

A thermidori Konvent 1795 augusztusában új alkotmányt fogadott el. Választójoggal csak az adófizető férfiak rendelkeztek. A törvényhozó hatalom az Ötszázak Tanácsa és a Vének Tanácsa között oszlott meg, a végrehajtó hatalom pedig az öttagú direktórium, köztük Barras **(4)**, Carnot és Sieyès abbé kezébe került. (l. 207. l.).

A polgárok nyilvános audienciákon mondhatták el panaszaikat. **(5)** ▷

△

A királypártiak 1795. október 5-én felkelést robbantottak ki Párizsban, de ezt Barras és a korzikai Bonaparte Napóleon tábornok leverte. **(6)**

◁ 1796 elején Gracchus Babeuf **(7)** és hívei megalakították a Közjólét Titkos Direktóriumát, az „Egyenlők összeesküvését", amely a plebejusok vágyait, törekvéseit hirdette meg. Az „Egyenlők összeesküvése" teljes egyenlőséget — az anyagi javak szigorú egyenlőségét is — tűzte ki célul. Lapjának, a *Néptribun*nak (Tribun du peuple) különösen Párizs munkásnegyedében voltak olvasói. A babeufisták fegyveres felkelést készítettek elő, de a direktórium 1796 májusában letartóztatta Babeuföt, s a megmozdulást leverte. Babeuföt kivégezték.

POLGÁROSODÁS A FORRADALOM UTÁN

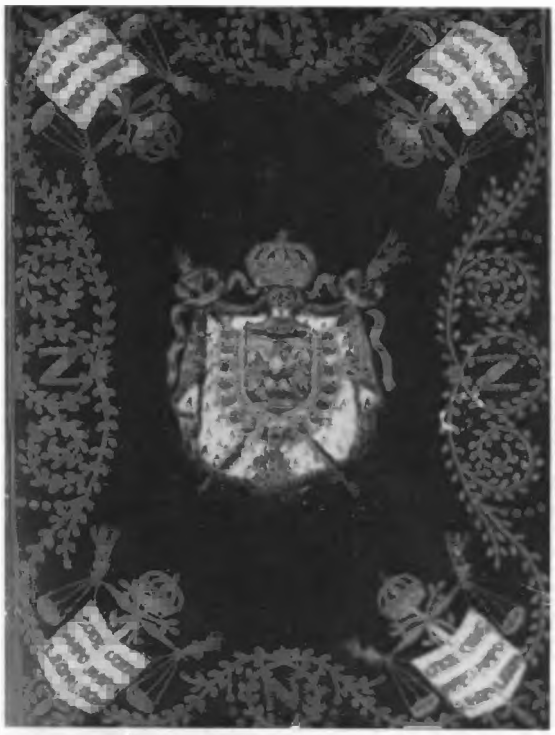

△
A *Code Napoléon* díszkiadásának borítója **(1)**

△
Az egyetem „nagymestere" és két egyetemi hallgató korabeli egyenruhában **(2)**

A direktórium korszakának új társadalmi és politikai hangadója a hadseregszállításon, földüzleteken, árdrágításon és különféle spekulációkon meggazdagodottak, valamint a jakobinus diktatúrát túlélt „ci-devant"-ok, (vagyis az „azelőttiek", ahogyan a forradalom idején az arisztokratákat elnevezték,) együttese lett. E társaság szokásai, életvitele nyomta rá bélyegét a direktórium korának társaséletére. Az újgazdagok szerettek nagy lábon élni. Báloztak **(3)**, fogatokat tartottak **(4)**.

3 △ 4 ▽

De mind jobban megmutatkoztak a polgári rend kialakulásának, megszilárdulásának előremutató jelei is. Nőtt valamelyest az értelmiségképzés az egyetemeken és főiskolákon, a kereskedelem szolgálatában kezdett meghonosodni az új, egységes mértékegységrendszer (liter, gramm, méter, ár, hektár, frank stb.). **(6)** A polgári jogrendet már Napóleon konzulsága végén foglalták össze a *Code Napoléon*ban.

A francia köztársaság pecsétje (5) △

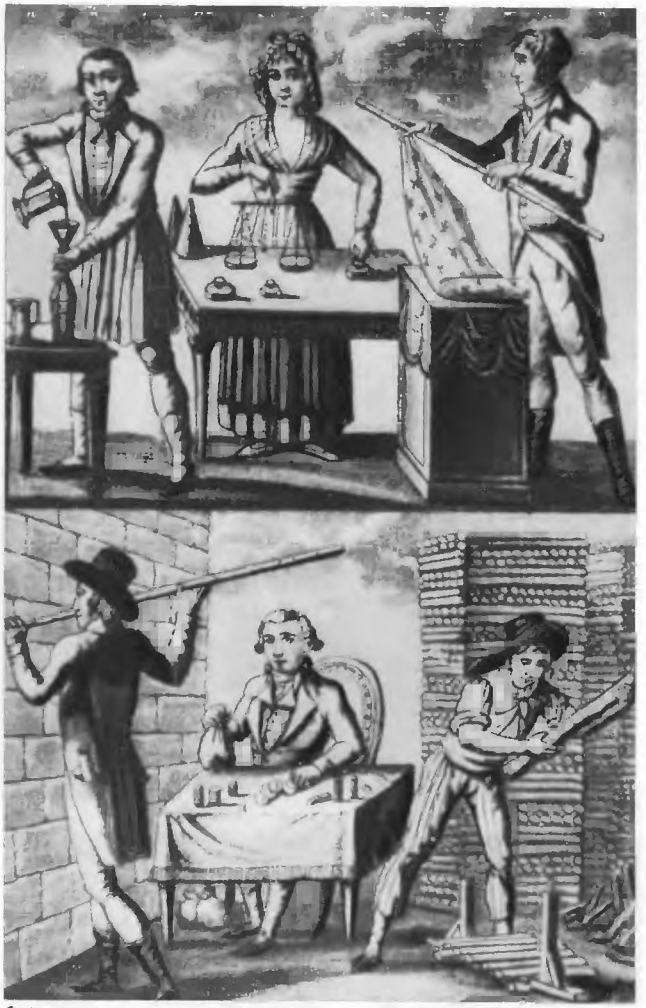

6 △

A polgári szellemi élet központjaivá az ún. szalonok váltak, melyek között különösen híres volt Madame Récamier (7) és Madame de Staël, az írónő szalonja (8).

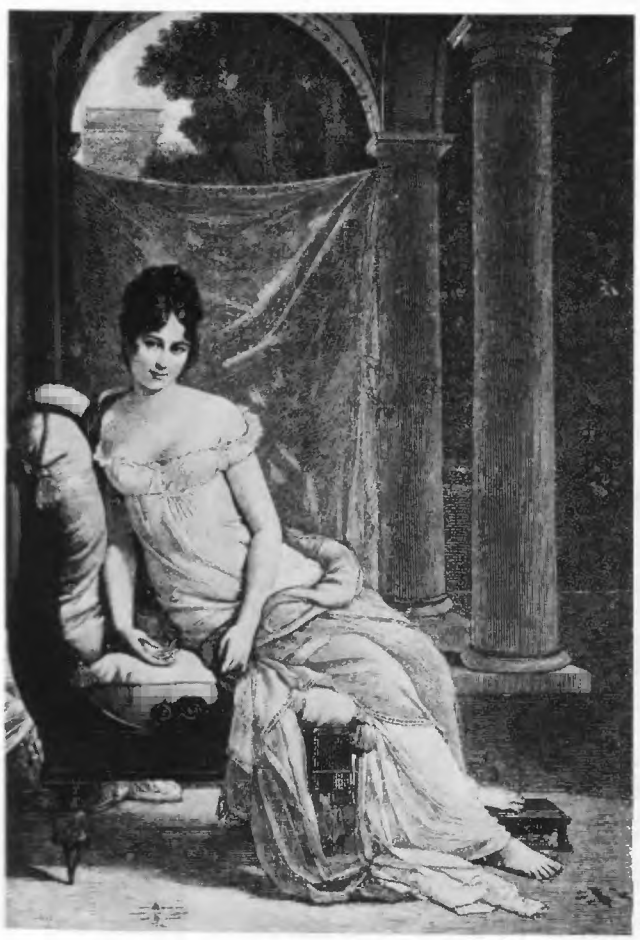

7 ◁

8 ▷

A DIREKTÓRIUM BUKÁSA

A francia vezérek, Hoche, Bonaparte stb. közben fényes győzelmeket arattak a frontokon. Bonaparte Napóleon (1) bevonult Milánóba (2), s győztesen fejezte be az itáliai hadjáratot.

1 ◁

2 ▷

Ausztria arra kényszerült, hogy megkösse a campoformiói békét, amely szerint Belgium és a Rajna bal partja Franciaország birtoka lett, Ausztria megkapta a volt Velencei Köztársaság egy részét, de lemondott Lombardiáról. Itt két Franciaországtól függő köztársaság alakult: a cisalpin és a liguriai.

A francia hadakat eleinte az a cél vezette, hogy megvédjék hazájukat, a forradalom vívmányait, és más országokban is megdöntsék a feudális rendet. De lassanként egyre inkább előtérbe került a hódítási szándék, a területszerzés, a francia tőke igényeinek szolgálata.

A direktórium és győztes tábornokai óriási hadisarcokat vetettek a legyőzött országokra, s nagy értékeket, műkincseket vitettek azokból Franciaországba, így pl. Velencéből antik ló-szobrokat. (3)

▽

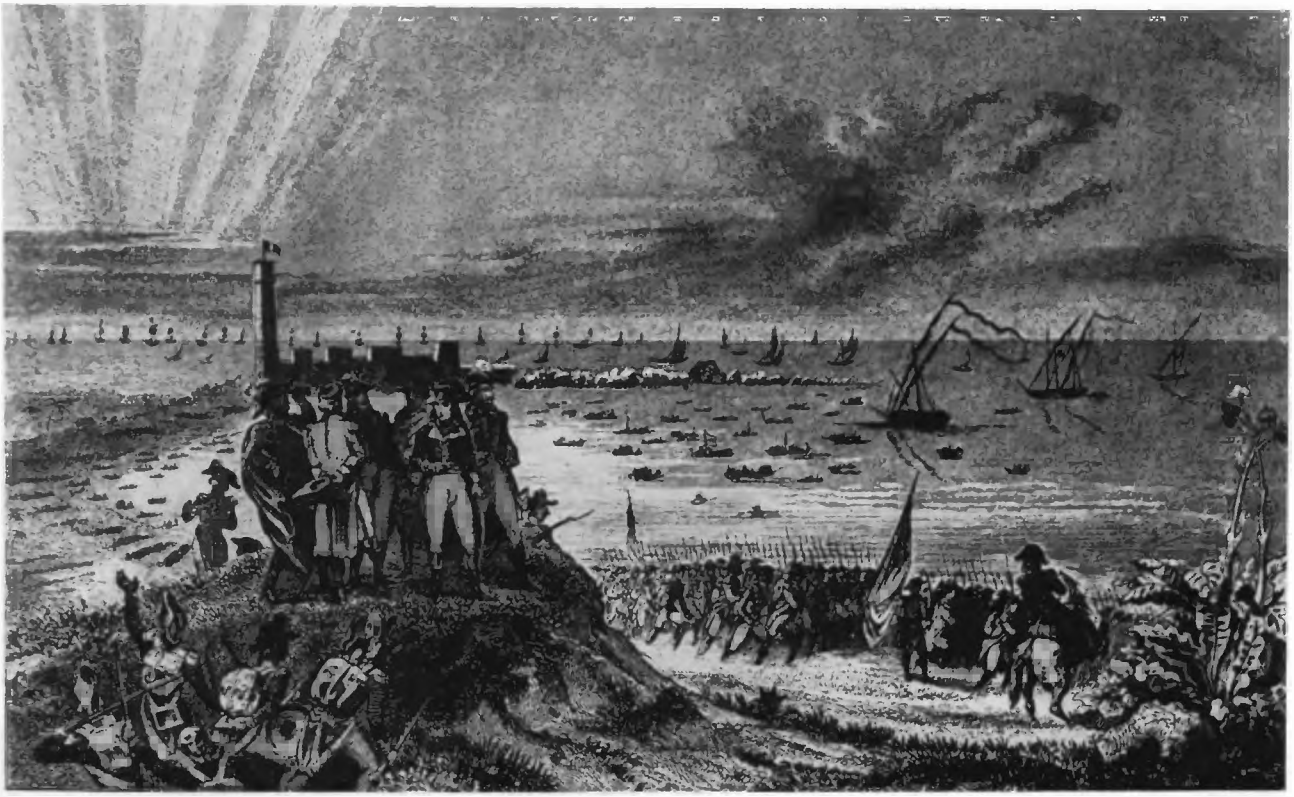

4 △

6 ▽

De a fő ellenfél, Anglia ereje még töretlen volt. A direktórium Bonaparte Napóleon terve alapján hadjáratot indított az oszmán birodalomhoz tartozó Egyiptom meghódítására, hogy ezzel megingassa Anglia uralmát Indiában és más gyarmati területein, egyszersmind újabb hódításokkal gazdagítsa a francia burzsoáziát.

1798-ban a Bonaparte tábornok vezette francia seregek partra szálltak Egyiptomban **(4)**, és a piramisok mellett vereséget mértek a mameluk csapatokra.

5 ▽

Nelson angol admirális hajóhada azonban Abukirnál megsemmisítette a francia flottát, így a francia seregek nem kaptak utánpótlást, egyre nehezebb lett a helyzetük.

Bonaparte Napóleon 1799-ben visszatért Párizsba. 1801-ben az angol és török erők kiűzték a franciákat Egyiptomból.

A direktórium köztársaságát mind a baloldaliak, a jakobinusok, mind a jobboldaliak, a monarchisták részéről veszély fenyegette, s nem mutatkozott elég erősnek ehhez a harchoz. A birtokos parasztság és a gazdagodó burzsoázia erős kormányzatra vágyott, mely elismeri kivívott jogait, és megvédi mindenfajta támadással szemben. E vágyakat váltotta valóra Bonaparte Napóleon, midőn öccse, Lucien segítségével, Sieyès abbé **(5)** direktóriumi taggal szövetkezve 1799. november 9-én (Brumaire 18) államcsínyt hajtott végre. Az állam élére három konzul került; az első konzul lett a tényleges államfő. Bonapartét első konzullá választották **(6)**, mellette Sieyès és Lucien Bonaparte volt a másik két konzul. A konzulátus 1804-ig állt fenn.

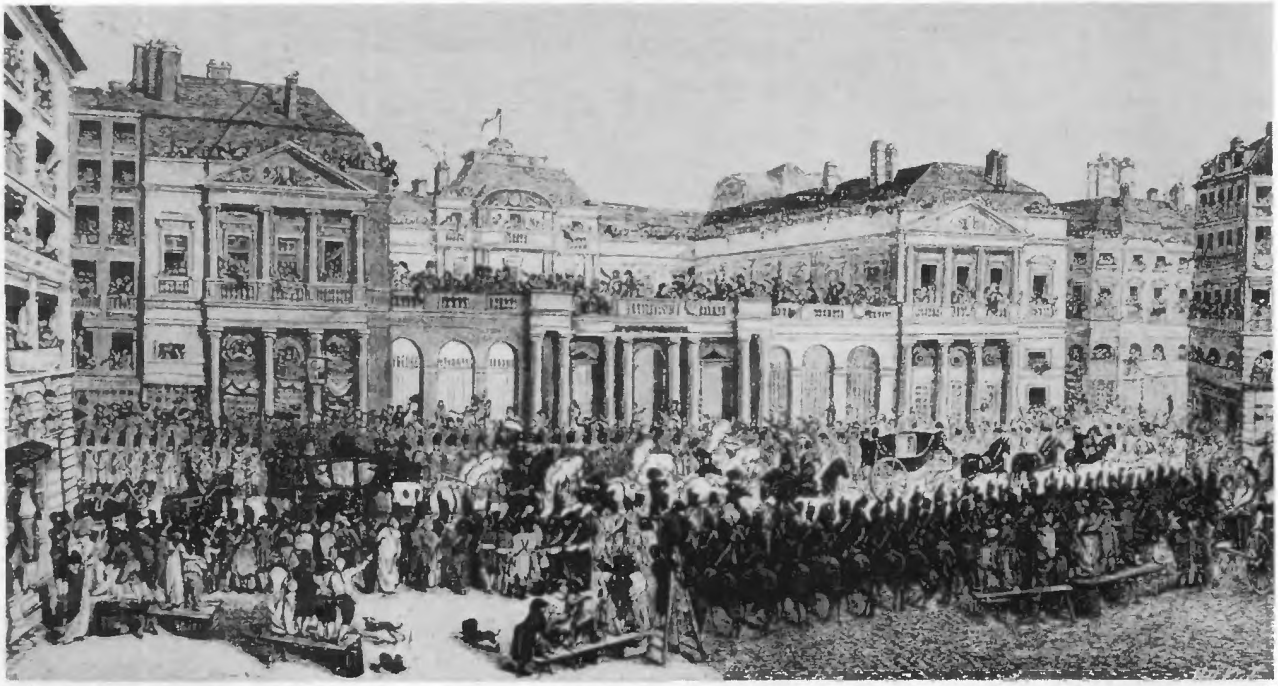

1 △

2 ▽

3 ▽

A HATALOM CSÚCSÁN—

4 ▷

5 ◁

▷ 6

Napóleon 1804-ben császárrá koronázta magát, s 1805—1809 között hatalma és dicsősége csúcsára jutott. Az egymást követő francia sikerek megérlelték a francia átlagpolgárban a dicsőség, a „gloire" érzését; a „gloire" Franciaország hegemón helyzetét fejezte ki. A császár koronázási menetét a párizsiak nagy része lelkesen köszöntötte. (1) Hamarosan megmutatkozott azonban a francia dicsőség sebezhető pontja, a hadiflotta viszonylagos gyengesége Angliához képest. Az 1805-ben a trafalgari tengeri csatában az angol flotta megsemmisítette a francia erőket (2), amiben nagy szerepe volt az angol hajókat vezénylő Nelson admirálisnak (3). A szárazföldön azonban Napóleon ármádája egyelőre verhetetlennek mutatkozott. 1805 telén győzelmet aratott Austerlitznél I. Sándor orosz cár és I. Ferenc osztrák császár csapatai felett.

7 ▽

A győzelem allegorikus ábrázolásában Napóleon Julius Caesarrá magasztosul. (4)
Austerlitz után hozta létre 16 német állam részvételével a Rajnai Szövetséget. 1806-ban Jena mellett döntő győzelmet aratott a poroszokon is (5), majd 1807 őszén a franciák bevonultak Berlinbe (6). I. Sándor cár már néhány hónappal előbb a status quo alapján Tilsitben békét kötött Napóleonnal.

A FRANCIA „GLOIRE"

1807-ben a francia császár seregei megszállták Portugáliát, majd a következő évben Spanyolországra támadtak. Válaszul nemzeti felkelés tört ki Madridban, majd az ország többi részében. Napóleon véresen leverte a felkelést (7), lemondatta a Bourbon-uralkodót, és bátyját, Józsefet tette spanyol királlyá — de Spanyolország ellenállását nem sikerült tartósan megtörnie.

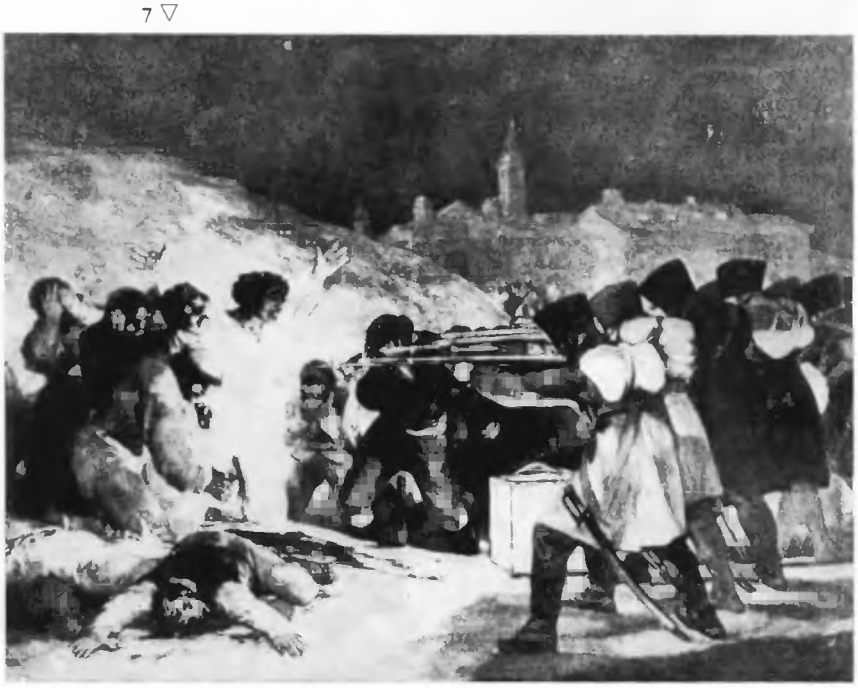

8 △

A szívós spanyol ellenállás voltaképpen azt jelentette, hogy megkezdődött Napóleon hatalmának hanyatlása. 1809-ben azonban még tartott a császár győzelmi sorozata. Bevonult Bécsbe, majd pedig öldöklő csatában vereséget mért Wagramnál **(8)** az osztrák haderőre. I. Ferenc kénytelen volt fegyverszünetet, majd békét kötni. A Franciaországgal fennálló viszonyok tartós megjavítása érdekében lányát, Mária Lujzát ◁ **(9)** feleségül adta Napóleonhoz. A francia császár a házasság érdekében elvált első feleségétől, Joséphine de Beauharnais-tól.

Császárhű tiroli parasztok azonban Andreas Hofer vezetésével tovább folytatták a franciák elleni harcot. Hofert a franciák 1810-ben elfogták **(10)**, és kivégezték; az osztrák császár nem emelt szót érdekében.

▽

◁ Napóleon külügyminisztere 1807-ig Talleyrand herceg **(11)** volt, aki ravasz és rendkívül éleslátó diplomataként szolgálta egy ideig a forradalmat, azután a direktóriumot, Napóleont, majd az ő bukása után a Bourbonokat is.

Napóleon császári pecsétjei **(12)** ▷

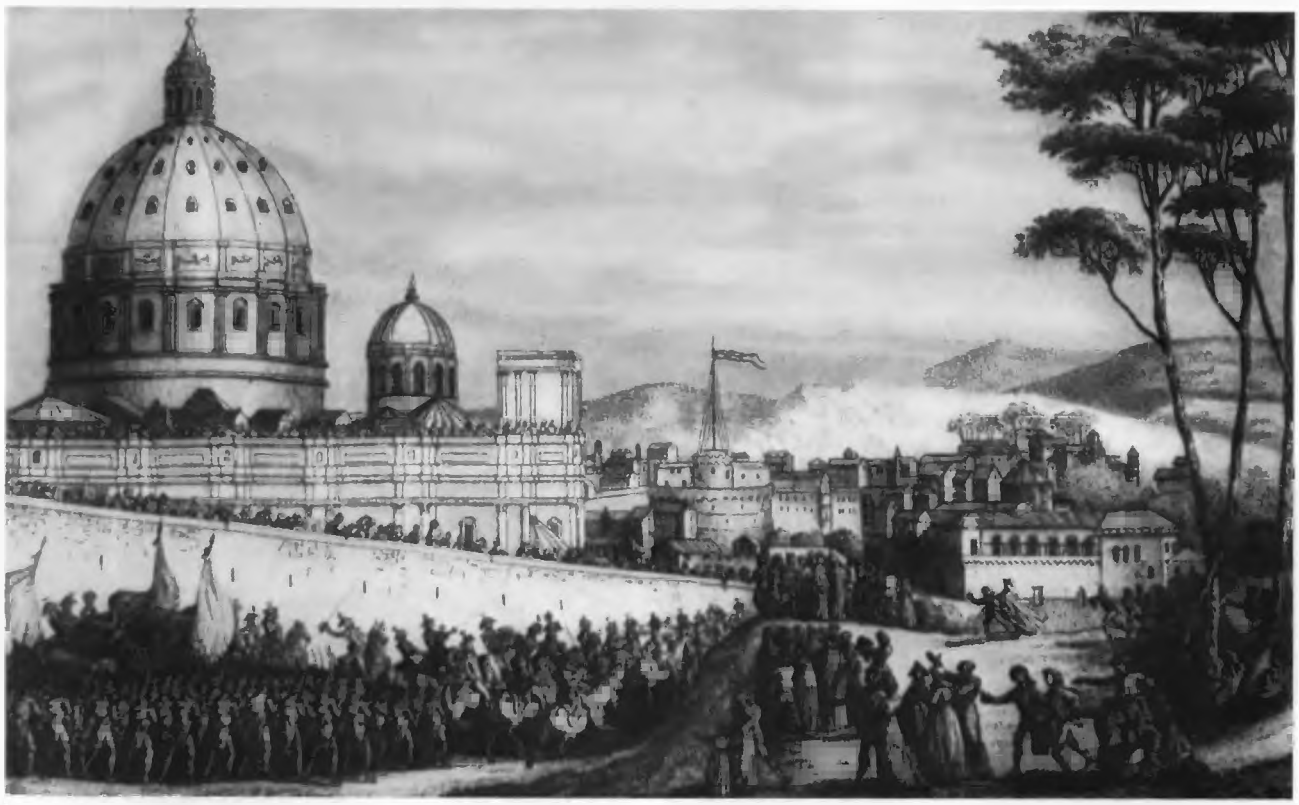

13 △

14 ◁

15 ▷

1809-ben a franciák újból bevonultak Rómába is **(13)**, ahol Napóleon elfogatta a pápát, aki nem volt hajlandó elismerni a pápai állam annektálását, és kiátkozta Napóleont. A katonai sikerekben Napóleont kiváló tábornokok, hadvezérek támogatták, Ney **(14)**, Lefebvre, Junot **(15)** stb.

Napóleon császársága alatt fejlődött ki Franciaországban az empire (császárság)-stílus, amely rövid idő alatt elterjedt egész Európában. Ókori görög, római és egyiptomi elemeket ötvöz egybe. Hidegen előkelő, szigorú vonalak jellemzik. Elsősorban az épületek belső kiképzésére, dekoratív elemeire, berendezéseire, továbbá az öltözködésre nyomta rá a bélyegét.

A forradalom és a császárság idején nagy lendülettel fejlődött a tudomány. A tudósok közül többen a politikai életben is jelentős szerepet vállaltak, így Berthollet, aki felfedezte a klór hatását, az ammónia összetételét, szenátorként működött Napóleon alatt. Monge-zsal és Coulomb-nal együtt a Politechnikai Iskola alapítója. Monge a matematika és fizika terén ért el kiváló eredményeket, elsősorban a differenciál-geometria kifejlesztésében; az ábrázoló geometria egyik megalapozója. Coulomb pedig az elektromosság és mágnesesség területén tett fontos megállapításokat; felállította a róla elnevezett törvényt.

△ Az Hôtel Beauharnais egyik fogadószobája (1)

AZ EMPIRE VILÁGA

Joséphine de Beauharnais, Napóleon első felesége ◁ (2)

△ Mária Lujza által rendelt festett tapéta a versailles-i kisszalon számára (részlet, 3).

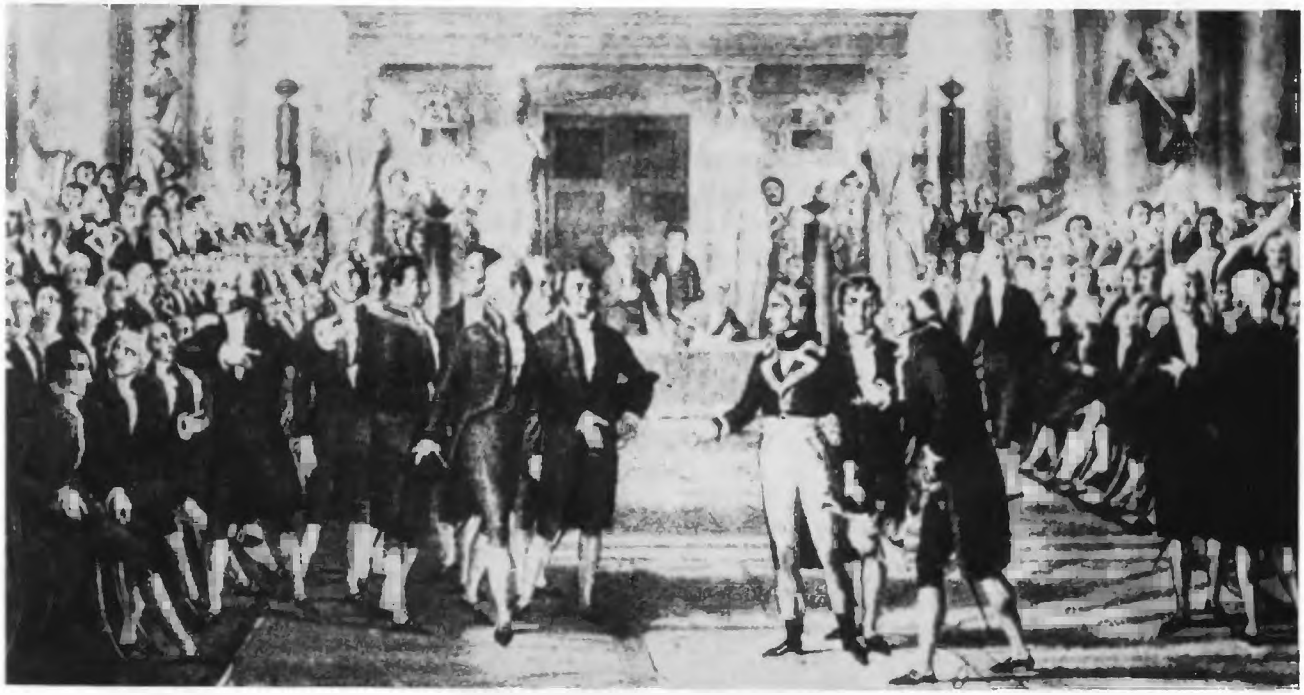

△ 4

A francia tudományos élet számára nagy veszteséget jelentett, mikor 1794-ben kivégezték a modern kémia egyik megalapítóját, Lavoisier-t mint a nagyon gyűlölt adóbérlők egyikét. Mikor Napóleon az isten létéről kérdezte Laplace-t (5), aki belügyminisztere, majd kancellárja volt, a tudós matematikus, csillagász és fizikus ezt felelte: „Felség, nekem nem volt szükségem erre a hipotézisre." Fejlesztette az analízist, és jelentős kozmogóniai elméletet dolgozott ki.

Lagrange (6) a francia forradalom alatt az új mértékrendszert kialakító bizottságban dolgozott. A mechanika mellett a matematika (interpoláció, variációszámítás, valószínűségszámítás stb.) területén ért el jelentős eredményeket.

5 △

6 △

Lamarck (7) *Állattani filozófia* c. forradalmi jelentőségű művében kifejtette, hogy az élővilág kialakulása lassú fejlődés eredménye.

7 ▽

A 18. sz. végén és a 19. sz. elején a mechanika közeledett a matematikához, és egyre szervesebb kapcsolatba került a gyakorlattal, s a termelés, a közlekedés problémáival is foglalkozott.

A tudományos életet a Francia Akadémia irányította. Napóleon nagy fontosságot tulajdonított ennek az intézménynek, már konzul korában ünnepélyes keretek között felkereste. (4)

Napóleon győzelmei, melyeknek célja Franciaország európai hegemóniájának megteremtése volt, szorosabbá kovácsolták a Franciaország ellen már korábban kialakult koalíciót. A feudális reakció azonban a napóleoni kor vége felé mind jobban számíthatott a franciaellenes harcban azoknak a népi erőknek a támogatására is, melyek a franciákban már nem láttak felszabadítókat, hanem inkább hódítókat. A harc vezére Anglia lett, mely a korábbinál is elszántabban kelt az angol „kassza", az angol gazdagság és elsőbbség védelmére. Az angol gazdaság egyik központja, a bankárok főhadiszállása: az Angol Bank a század elején (1)

EURÓPA NAPÓLEON ELLEN

1 △

△

A Wellington (2) vezette angol erők behatoltak a franciák által megszállt Pireneusi-félszigetre, és ott, támogatva a portugál és spanyol franciaellenes mozgalmat, lépésről lépésre előrehaladtak. 1809-ben előnyomultak a portugál főváros, Lisszabon felé (3), s az országból hamarosan elűzték a franciákat.

3 ▽

A németországi baloldal nem dicsőítette már a francia felszabadítókat. Ellenkezőleg, egy gúnyrajz így ábrázolta a győzteseket. (4) Midőn 1812-ben Napóleon elhatározta Oroszország meghódítását, I. Sándor (5) birodalma az általa vártnál nagyobb ellenállást tanúsitott.

4 △

5 ▷

A franciák nagyon fáradságosan nyomultak előre a végtelennek tűnő mezőkön (6), a Szmolenszknél aratott első, augusztus 18-i győzelmük (7) kétes értékű volt.

6 △

7 ▽

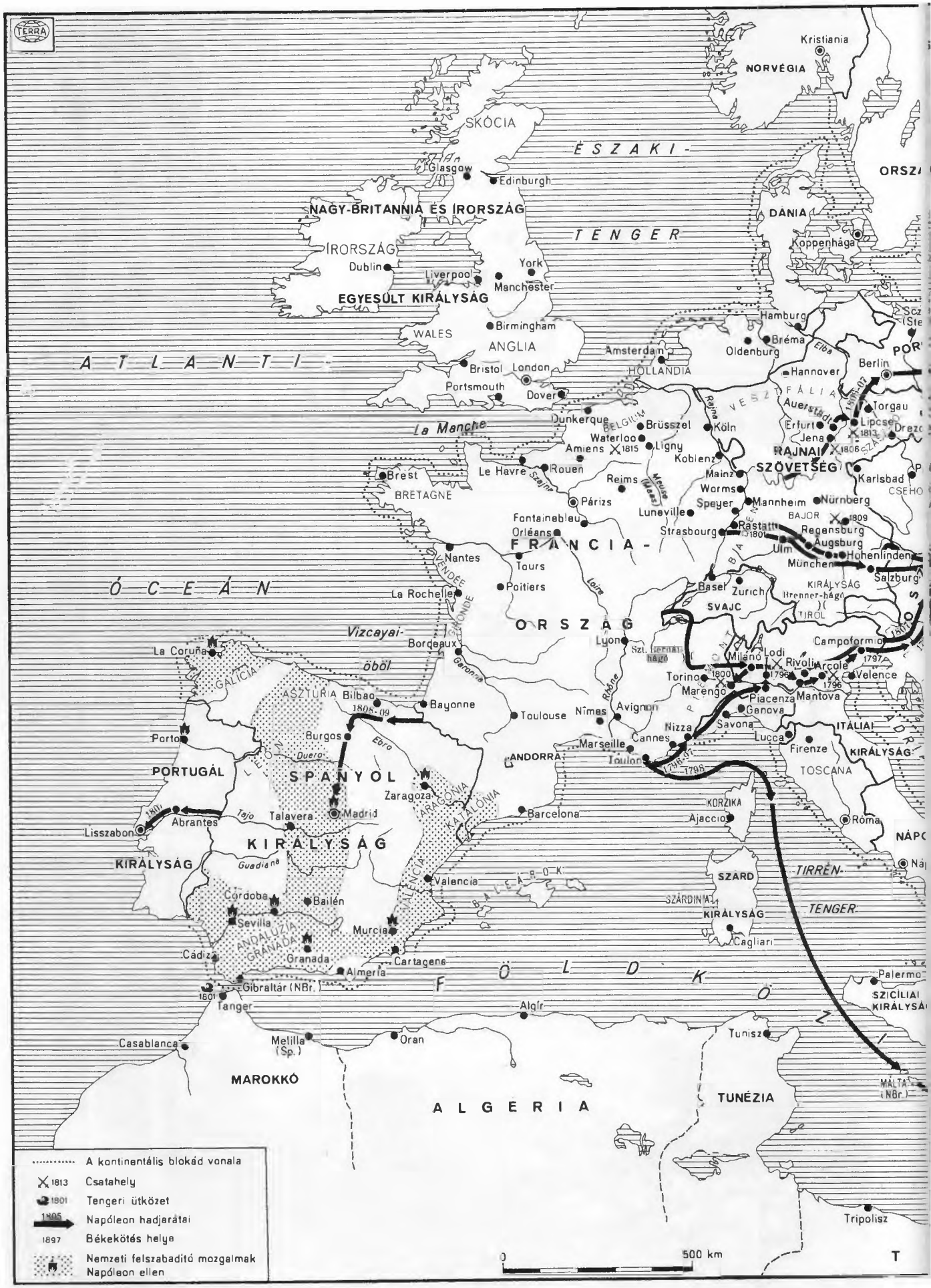

A napóleoni háborúk

Helsingfors
1809
Szt-Pétervár
SVÉD-
Stockholm
OROSZ
Volga
Oka
Pszkov
Moszkva
Riga
Borodino
Malojaroszlavec
1812
Vityeoszk
Szmolenszk
1812
BALTI TENGER
Vilna
Tambov
Szaratov
Königsberg
Tilsit
1807
Friedland
1807
Sztudianka
Don
Danzig
(Gdańsk)
Eylau
1807
Grodno
Minszk
Orjol
Berezina
Visztula
Gomel
Gyeszna
Belosztok
Poznan
(Posen)
Toruń
(Thorn)
Pripjaty
Csernyigov
Caricin
Warta
1806-07
Varso
Harkov
Volga
VARSÓI
NAGYHERCEGSÉG
Lublin
Kijev
Donyec
Boroszló
Zsitomir
Poltava
SZILÉZIA
Krakkó
Lvov
(Lemberg)
Dnyepr
BIRODALOM
Tarnopol
CSÁSZÁRSÁG
Austerlitz
1805
Kamenyec-Podolszk
Azov
Wagram
1809
Kassa
Aspern
1809
Dnyeszter
Herszon
Pozsony
1805
Prut
BESSZÁRÁBIA
AZOVI-
TENGER
Jekatyerinodar
Bécs
Debrecen
Kisinyov
Buda
Tisza
Pest
Győr
1809
Leoben
Kolozsvár
MOLDVA
KRÍM
CSERKESZEK
MAGYAR KIRÁLYSÁG
ERDÉLY
Szeged
Maros
Duna
Pécs
Temesvár
Dráva
Szevasztopol
HAVASALFÖLD
Bukarest
Szava
FEKETE-TENGER
Szilisztra
BOSZNIA
Belgrád
SZERBIA
Ruszcsuk
Várna
Sinop
Morava
BULGÁRIA
TÖRÖK
Szófia
Marica
Drinápoly
Isztambul
(Konstantinápoly)
ALBÁNIA
MACEDÓNIA
Angora
Szaloniki
Kizilirmak
BIRODALOM
Taranto
Szmirna
Eufratesz
ÉGEI-TENGER
GÖRÖG-
Athén
ORSZÁG
JÓN-
TENGER
CIPRUS
SZÍRIA
KRÉTA
Akra
(Akkon)
1799
Jaffa
Jeruzsálem
1798
1798
Alexandria
Abukir
1799
Benghazi
EGYIPTOM
Kairó

1 △

VERESÉG OROSZ FÖLDÖN

2 ▽

3 ◁

A szmolenszki csata után a francia hadsereg helyzete mind súlyosabbá vált. Nagy megpróbáltatást jelentett az átkelés a Dnyeperen (1), majd különösen a borogyinói csata (2), melynek során mindkét fél hatalmas veszteségeket szenvedett, de győzelmet egyikük sem aratott. Az oroszok megtartották állásaikat, majd a harc folytatása nélkül visszavonultak. A franciák sok foglyot ejtettek, de közülük is sokan estek fogságba (3), és a továbbnyomuló hadsereg egyre több sebesültet és nyomorékot hurcolt magával. (4) Végül is sikerült elérniük Moszkvát, Oroszország fővárosát, amelyet előzőleg mind a hadsereg, mind a lakosság elhagyott. A bevonulás után több napon át tűz pusztította a várost. (5)

4 ◁

5 ▷

Napóleon az elhagyott, kiégett városban hiába várta az orosz megadást, úgyhogy október 18-án kénytelen volt elrendelni az éhező, leromlott hadsereg visszavonulását. A csatatereken aratott sikerek nélkül elért orosz győzelem katonai vezetője Kutuzov tábornagy (6) volt. ▷

A visszavonuló franciákat az orosz reguláris és gerilla-alakulatok rajtaütésekkel tizedelték, a fagy, az éhség tovább pusztította. Katasztrofális következményekkel járt az átkelés decemberben a Berezina folyón (7). A hadjárat végére az eredetileg mintegy 600 000 főnyi hadseregből kb. 20 000 ember maradt. Napóleon elhagyta a csapatokat, és titokban érkezett vissza Párizsba.

▽ 7

1 △

A BUKÁS

Az európai nemzetek az elnyomót, az uralkodók, a legitim dinasztiák az abszolút királyi hatalom ellenségét látták Napóleonban. A korzikai ügyvéd fiából lett császár a monarchisták szemében forradalmár volt, a forradalmárok szemében áruló lett. Utolsó éveiben már nemcsak a reakció, de a haladás hívei is felléptek ellene, s végül elsöpörték uralmát. A Lipcse mellett vívott „népek csatája" **(1)** 1813. október 16—19-én Napóleon megsemmisítő vereségével végződött.

2 △

3 ▽

4 △

A franciaellenes koalíció szövetséges csapatai 1814. március 31-én bevonultak Párizsba. **(2)** Április 20-án Napóleon Fontainebleau-ben elbúcsúzott a gárdától **(3)** és a zászlóktól, és elindult száműzetésének helyére, Elba szigetére. Hamarosan visszatért azonban, és újból megszerezte a hatalmat. Az ellene küldött francia csapatok lelkesen üdvözölték, és zászlaja mögé sorakoztak. Megkezdődött a császár második — száznapos — uralma. A koalíció gyorsan újra fegyverbe állt, s a döntő csatát Napóleon 1815. június 18-án Waterloonál elvesztette. **(4)**
Ezt követően kénytelen volt újból lemondani a trónról, és száműzetésbe menni, ezúttal Szent Ilona szigetére. **(6)**

△

Napóleon bukása (gúnyrajz) **(5)**

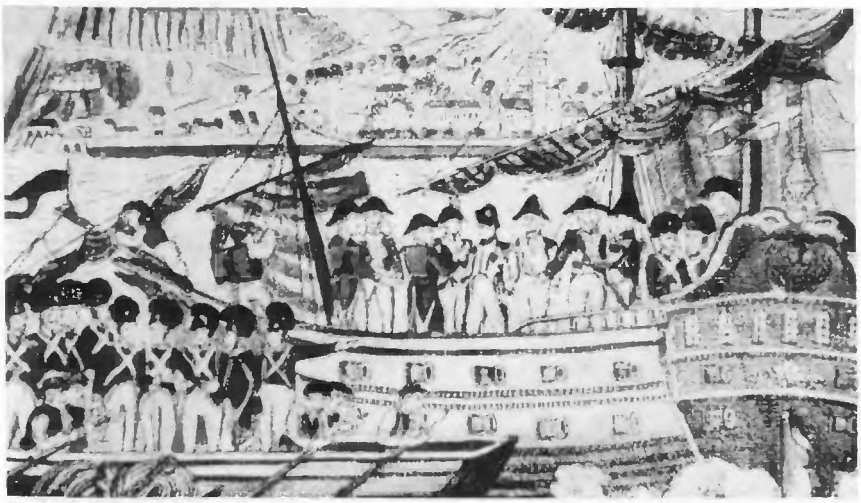

△ 6

Királypárti karikatúra Napóleon ◁ pályájáról **(7)**

Európa 1815.-ben

TERRA
Szt-Pétervár
Kosztroma
Tallin
Novgorod
Stockholm
Moszkva
BALTI-TENGER
Riga
Nyugati-Dvina
O R O S Z
Tula
Volga
Danzig
Königsberg
Minszk
Grodno
Onyeper
Don
Belosztok
Visztula
Pripjaty
Varsó
KONGRESSZUSI LENGYELORSZÁG
B I R O D A L O M
Harkov
Kijev
Donyec
Onyeper
Boroszló
SZILÉZIA
Krakkó
Lvov (Lemberg)
Taganrog
H A B S B U R G -
Pozsony
Becs
Debrecen
Tisza
Buda
Pest
MAGYAR KIRÁLYSÁG
Prut
BESSZARÁBIA
Iasi
MOLDVA
KRÍM
CSERKESZEK
Szeged
ERDÉLY
Száva
HAVASALFÖLD
Bukarest
FEKETE-TENGER
Belgrád
SZERBIA
Duna
BULGÁRIA
Várna
Sinop
Szófia
Cetinje
MONTENEGRÓ
Drinápoly
Isztambul (Konstantinápoly)
Angora
Szaloniki
ALBÁNIA
Otranto
Szmirna
GÖRÖG-
ORSZÁG
Athén
Adalia
JÓN-TENGER
Navarino
Siracusa
Ciprus
Kréta
1 LUCCA
2 MODENA
3 PARMA
Országhatárok a bécsi kongresszus után, 1815-ben
Az 1815-ben megalakult Német Szövetség határa
A Habsburg-birodalom területe

1

2

A 19. SZÁZAD

A 19. század elejének tisztes polgára **(1)** a kíméletlen, de bátor vállalkozó, a szabadságot és egyenlőséget hirdető burzsoá a szabad versenyben gyorsan gazdagodott, a korszak uralkodójává vált, hogy aztán a végére a szabadság és egyenlőség ellenségévé, zömében a produktív tevékenységtől elszakadt élősdivé degenerálódjék. **(2)**

A korszak elején delizsánsz **(3)** vitte a vállalkozó szellemű utasokat — s a végén az ember a levegőbe szállt. **(4)**

3

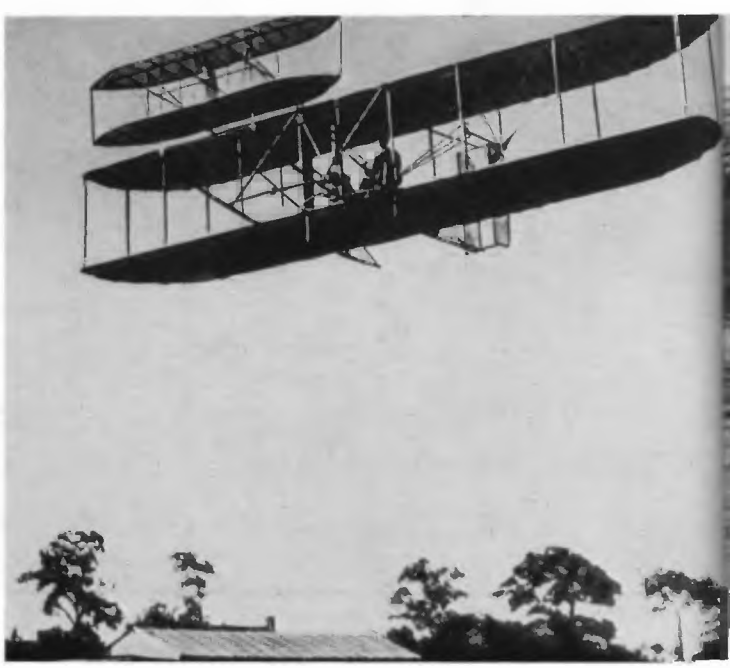

4

5 ◁

6 ▷

A korszak elején I. Sándor cár (5) győztesként vonult be Párizsba — a végén II. Miklós (6) számüzöttként, Carszkoje Szelóba.

A századelő tudatlan és öntudatlan munkása, a gépek ellen lázadó, a gyermekkorát élő elnyomott tömeg a korszak folyamán sokat tanult saját sorsának tapasztalataiból, küzdelmeinek kudarcaiból, a szocializmus eszméiből; lassan művelődött, szerveződött, erősödött, hogy aztán a végére egy új világformáló mozgalom hordozójává, az egyenlőség, szabadság, testvériség eszményeinek őrzőjévé váljék, majd forradalmi sereggé szerveződve helytálljon az emberiségért az örök talajon.

△ Gyermekmunka Angliában a 19. sz. elején, új osztály születése (7)

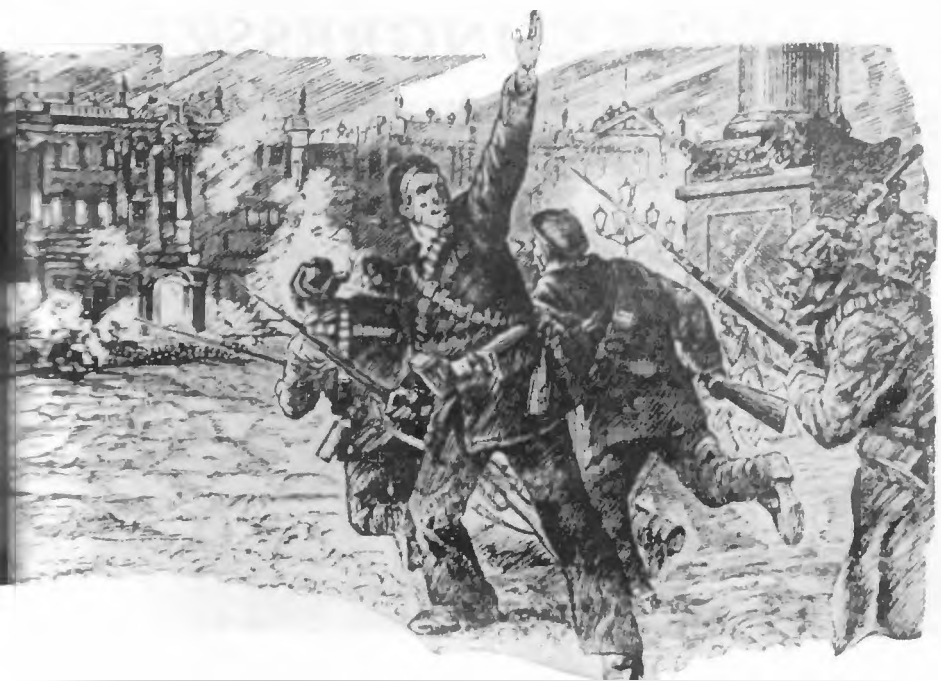

Pétervár, 1917. november. Munkások rohama a Téli Palota ellen ◁ (8)

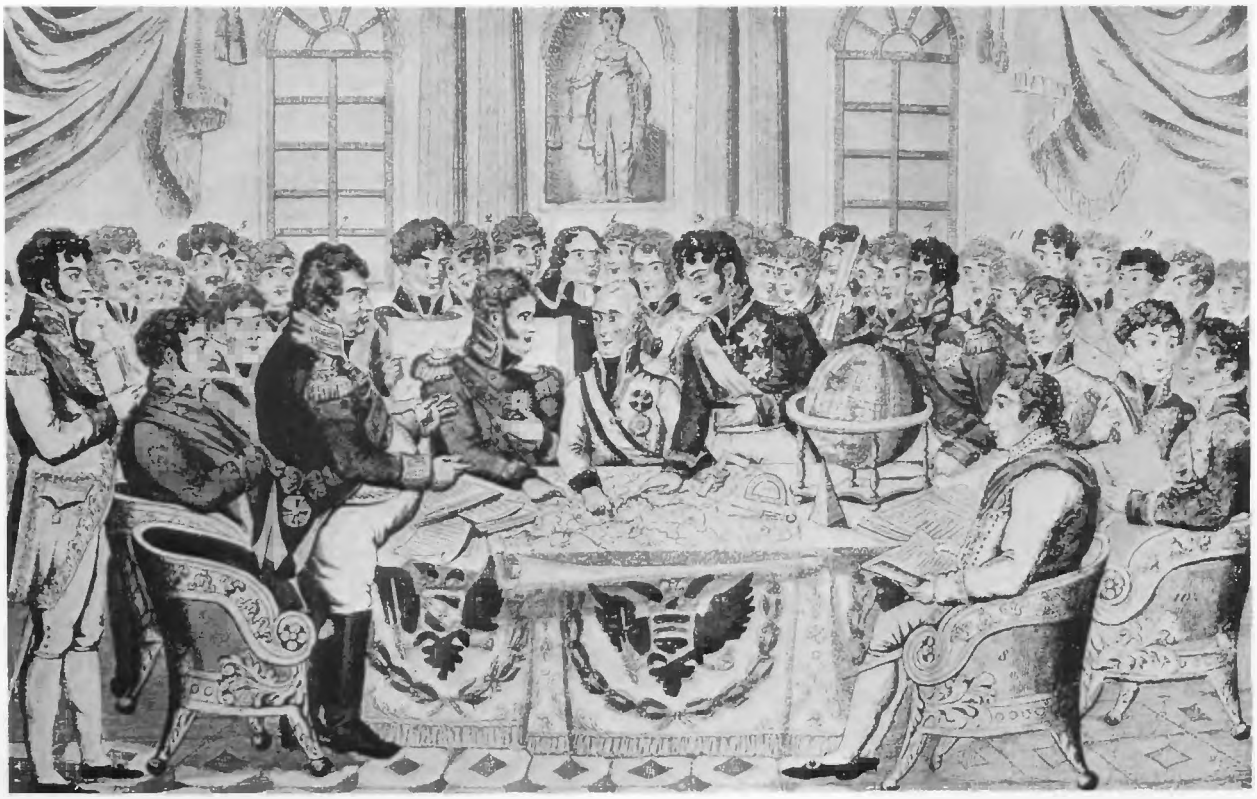

1 △

2 ▽

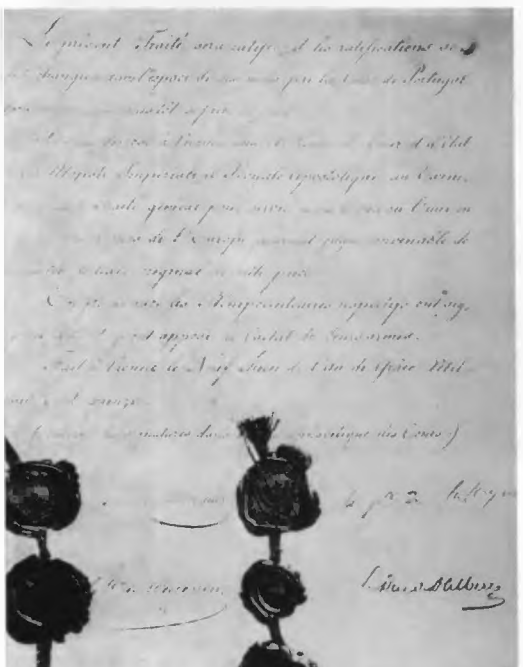

A Napóleont legyőző hatalmak 1814 októberében Bécsben ültek össze, hogy helyreállítsák Európa régi rendjét, és újrarajzolják térképét. A térkép szerkesztői a győztes uralkodók és diplomatáik, **(1)** középen I. Sándor orosz cár, I. Ferenc osztrák császár, III. Frigyes Vilmos porosz király. Elvük: a legitimitás, céljuk: a forradalmi vívmányok eltörlése, a szabadságeszme és a nemzeti gondolat elnyomása volt. Ennek jegyében népeket osztottak, országokat szabdaltak szét, dinasztiákat restauráltak, vagy újakat ültettek trónra. A kongresszus résztvevői sokat tárgyaltak, még többet intrikáltak, de leginkább — táncoltak... **(9)**

A BÉCSI KONGRESSZUS

A nagy újjárendezés záróokmányát **(2)** — néhány nappal a waterlooi csata előtt — 1815. június 9-én írták alá. Az aláírók: Castlereagh **(3)**, az angol, Talleyrand **(4)**, a francia, Hardenberg **(5)**, a porosz külügyminiszter, Stein porosz államminiszter **(6)**

3 △

4 △

5 △

6 △

7 △

8 △ 9 ▽

ÉS A SZENT SZÖVETSÉG

A történelemnek nem volt gyűlöltebb szentje, mint a Szent Szövetség, amelyet a „testvériség elszakíthatatlan szálaival" összefűzött három autokrata: I. Sándor, I. Ferenc és III. Frigyes Vilmos **(7)** hozott létre 1815 szeptemberében, hogy népeiket „a vallás, a béke, az igazság megvédésére" vezessék. A vallásos feladat valójában zsandári, a békés cél a mozdulatlanság megörökítése, az igazság pedig az önkényuralom parancsszava volt — közel három évtizeden át. A Szent Szövetség irányító szelleme Clemens Lothar Metternich herceg **(8)**, Ausztria külügyminisztere, bár a szövetség okmányát „hangzatos semmitmondásnak" nevezte, célját annál hatásosabban érvényesítette a szövetség kongresszusain, amelyeken az olasz, a spanyol és más szabadságmozgalmak elnyomásáról döntöttek.

A legyőzött ellenfél, Napóleon halálos ágyán, 1821 májusában ◁ **(10)**

A RESTAURÁCIÓ

1 △

A Bourbon-dinasztiát nemcsak Franciaországban restaurálták, hanem — egyik oldalágát — Nápoly és Szicília királyságban is. Előbb persze ki kellett végezni Murat-t, a sikeres tábornokból avanzsált pünkösdi királyt, aki — bár cserbenhagyta Napóleont — komolyan vette országa és Itália függetlenségét.
A kivégzés 1815. október 13-án **(1)**

2 ▽

XVIII. Lajost a cár, az osztrák császár és a porosz király szuronnyal, kollegiális jó tanácsokkal és intelmekkel ellátva ültette vissza a francia trónra. **(2)** Ő az arisztokratákra és a papságra támaszkodott, de ügyelt az alkotmányos formákra.

◁ Őccse, X. Károly **(3)** viszont a nagy elődök példáját követte. A szélsőséges konzervatívokkal, az „ultrákkal" kormányzott, és teljes restaurációra törekedett.
Talleyrand-nak volt igaza: a Bourbonok semmit sem tanultak, és semmit sem felejtettek.

4 △

Családi idill: Ferenc császár, cilinderben, katonai kísérettel, kirándul Laxenburgba. A „szépreményű" fiúcska, akit felemel: Ferenc József főherceg **(4)**

A Habsburgok sem sokat tanultak. Ferenc császár és Metternich kancellár rendszere, a „nyájas rendőrállam" éppoly maradi és rozoga volt, mint a Bourbonoké. Szólásszabadság volt — szájkosárral, sajtószabadság — cenzúrával. „Vajon meddig szabad még gondolkodnunk?" — kérdezték a hű alattvalók. **(5)**

5 ▽

6 ◁

Chamisso, a költő, így válaszolt:

„Hát urak,
nekünk ma nem kell
tanult, csak jóféle ember;
s ha már van az a tanultság,
ügyeljetek: meg ne tudják..."

És persze börtönök is voltak. Főként a szabadság szószólói számára. Silvio Pellico olasz írót, a Milánóban szerveződő nemzeti mozgalom egyik vezetőjét az osztrák hatóság 15 évi börtönre ítélte. **(6)** Spielbergben írta híressé vált *Börtöneim* c. naplóját.

1 △

2 ▽

3 ▽

1815 után a cári önkényuralom nyomasztó súllyal nehezedett újból Oroszországra. De a mozdulatlanság birodalmába is behatolt a szabadság eszméje. A haladó nemesség és a tisztikar körében alakult titkos társaságok a monarchia és a jobbágyság eltörlését tűzték célul.

1825. december 26-án, I. Miklós trónra léptekor Pétervárott katonai felkelés tört ki. A dekabristák felkelését a cári csapatok leverték. (1) A vezetőket (2), P. I. Pesztyelt, K. F. Rilejevet, Sz. I. Muravjov-Aposztolt, P. G. Kahovszkijt, és M. P. Besztuzsev-Rjumint felakasztották.

1821 januárjában Tudor Vladimirescu vezetésével népfelkelés tört ki a román fejedelemségekben a törökök és a hazai bojárok ellen. Alexander Ypsilanti, a volt havasalföldi fejedelem fia, ugyanakkor orosz segítséggel betört Moldvába, és kibontotta a szabadságharc zászlaját. (3) A felkelést a törökök hamarosan vérbe fojtották.

△

Delacroix: A szabadság vezérli a népet (4)

A kép a korszak romantikus festészetének jellegzetes alkotása. A szabadság géniusza — a klasszicizmus hagyományában született, de a romantika szellemében felnevelt ifjú nő — fedetlen kebellel, kibontott lobogóval harcra vezérli a forradalmárok csapatát, átszellemült mosolyt varázsol a holtak, hősi elszántságot az élők arcára. E ma talán groteszknek ható pátosz hitelét azonban a valóság: a korszak romantikus szabadságharcai adták meg, amelyek szakadatlanul ostromolták a Szent Szövetség reakciós rendjét. S ha a Szent Szövetség megbízásából Ausztria az olasz, Franciaország a spanyol szabadságküzdelmet leverte is, ha a török kegyetlenül elnyomta is a román, majd a görög felkelést, a nemzeti és a társadalmi felszabadulás erőit nem lehetett megtörni. Az 1820-as évek Európájában és Amerikájában felmorajlott és visszhangzott a jelszó:

VESSZEN A ZSARNOKSÁG!

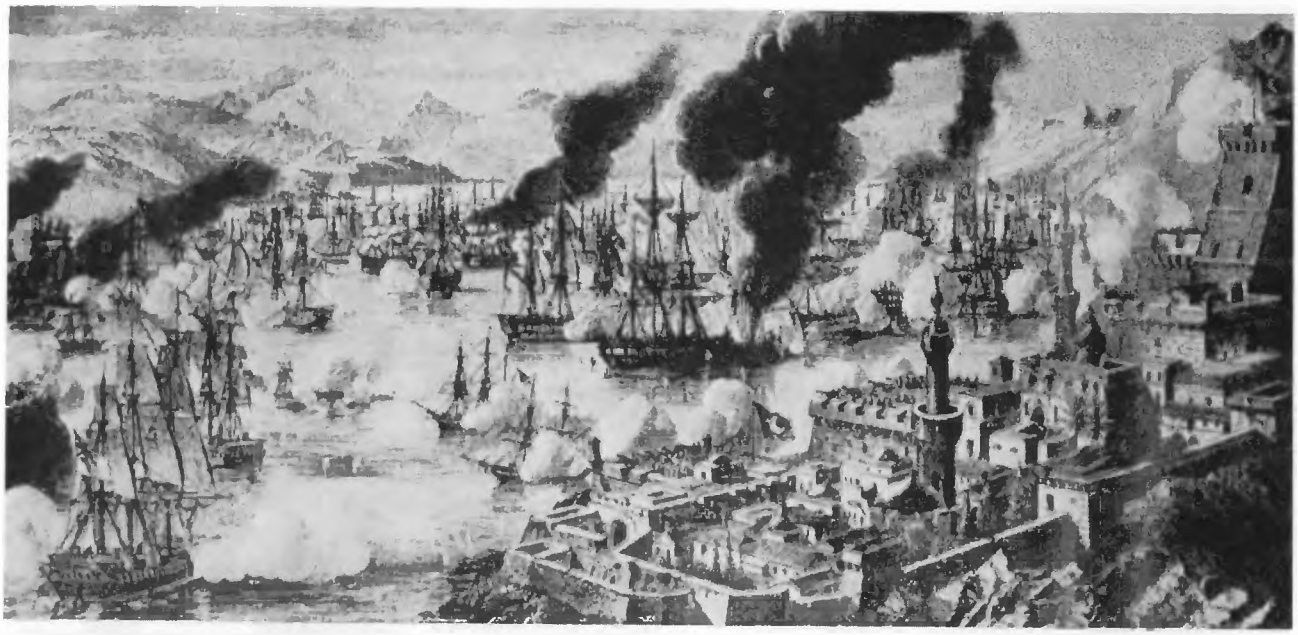

5 △

Az 1821-ben kezdődött görög szabadságharc sok vereség és vérveszteség után győzelemmel zárult. Az egyesült orosz—angol—francia hajóhad a navarinói öbölben 1827. október 20-án megsemmisítette a török flottát. **(5)** Törökország kapitulált, és 1829-ben elismerte Görögország függetlenségét.

△ 6

A restauráció idején Itáliában számos elszigetelt ellenállási góc szerveződött. Élükön a karbonári titkos társaság tagjai állottak. 1820 júliusában karbonári tisztek felkelést robbantottak ki a nápolyi királyságban. Guglielmo Pepe, a felkelés vezetője, bevonult Nápolyba. **(6)** A felkelés leverése után az olasz nemzeti mozgalom szélesebb alapokon szerveződött újjá. Az új szervezetet és programot Giuseppe Mazzini, az olasz Risorgimento (nemzeti ébredés) romantikus forradalmára, szellemi ihletője alkotta meg. Az 1831-ben alakult Ifjú Olaszország titkos társaság az egységes, demokratikus köztársaság kivívását és a zsarnokság ellen harcoló népek testvéri szövetségét tűzte célul. A romantikus szimbólum a Mazzini agyából sugárzó bölcsességet, szabadságszeretetet illusztrálja. **(7)** ◁

Spanyol, olasz és francia forradalmárok indították el Dél-Amerika gyarmati országainak szabadságküzdelmeit is. A 19. sz. első negyedében lezajlottak a legnagyobb felszabadító harcok, és a század derekán kialakult Dél-Amerika újkori térképe. Az új földrész a 19. sz. elején és közepén. **(11, 12)**

Simón Bolívar **(9)** 1811-ben indította meg több mint egy évtizedes küzdelmét Dél-Amerika északi és középső államainak felszabadítására. Az általa tervezett Nagy-Columbia helyett kisebb államok, Venezuela, Ecuador, Columbia és a nevét viselő Bolívia alakultak meg.

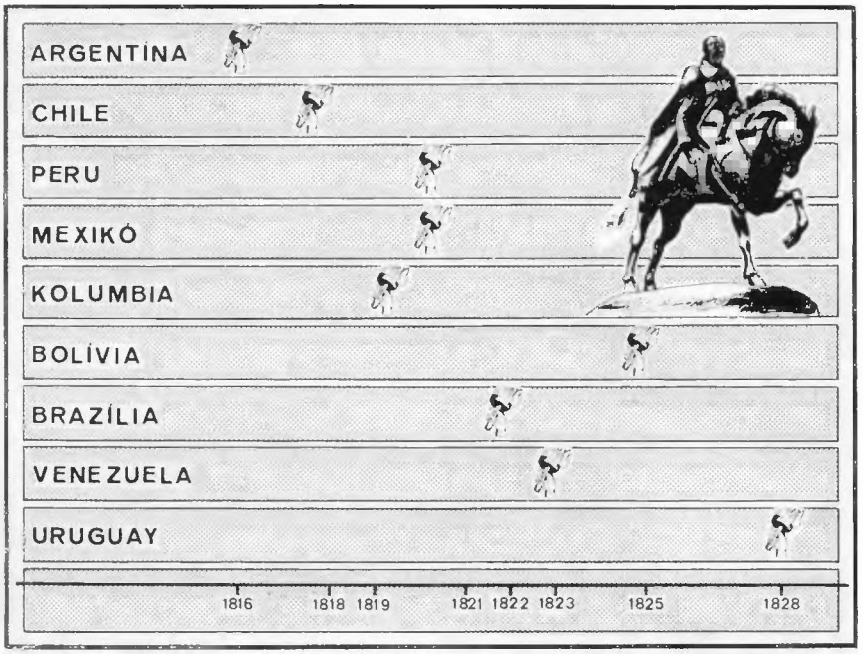

△ A dél-amerikai országok felszabadulásának időrendje **(8)**

9 △

◁ A másik híres vezér, José de San Martín **(10)** Argentínát, Perut és Chilét szabadította fel a spanyol uralom alól. Sikeres hadjáratai után visszavonult Európába.

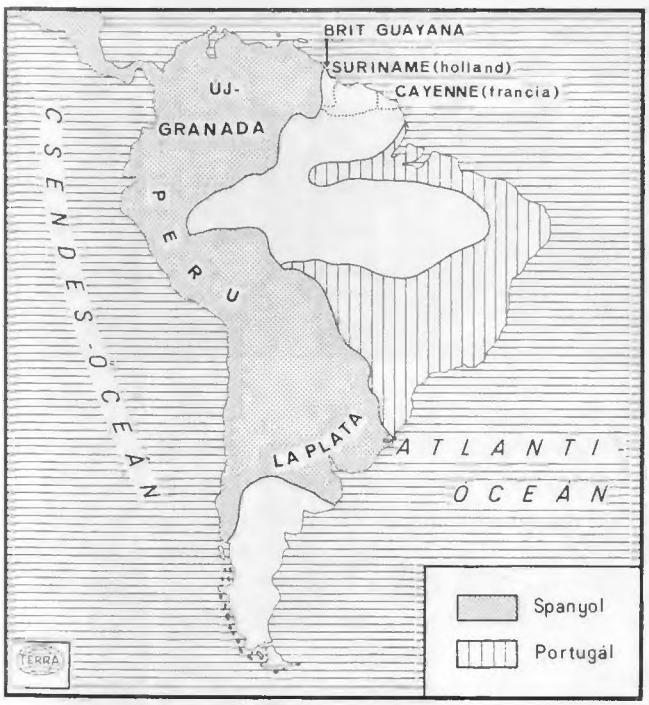

11 ◁

12 ▷

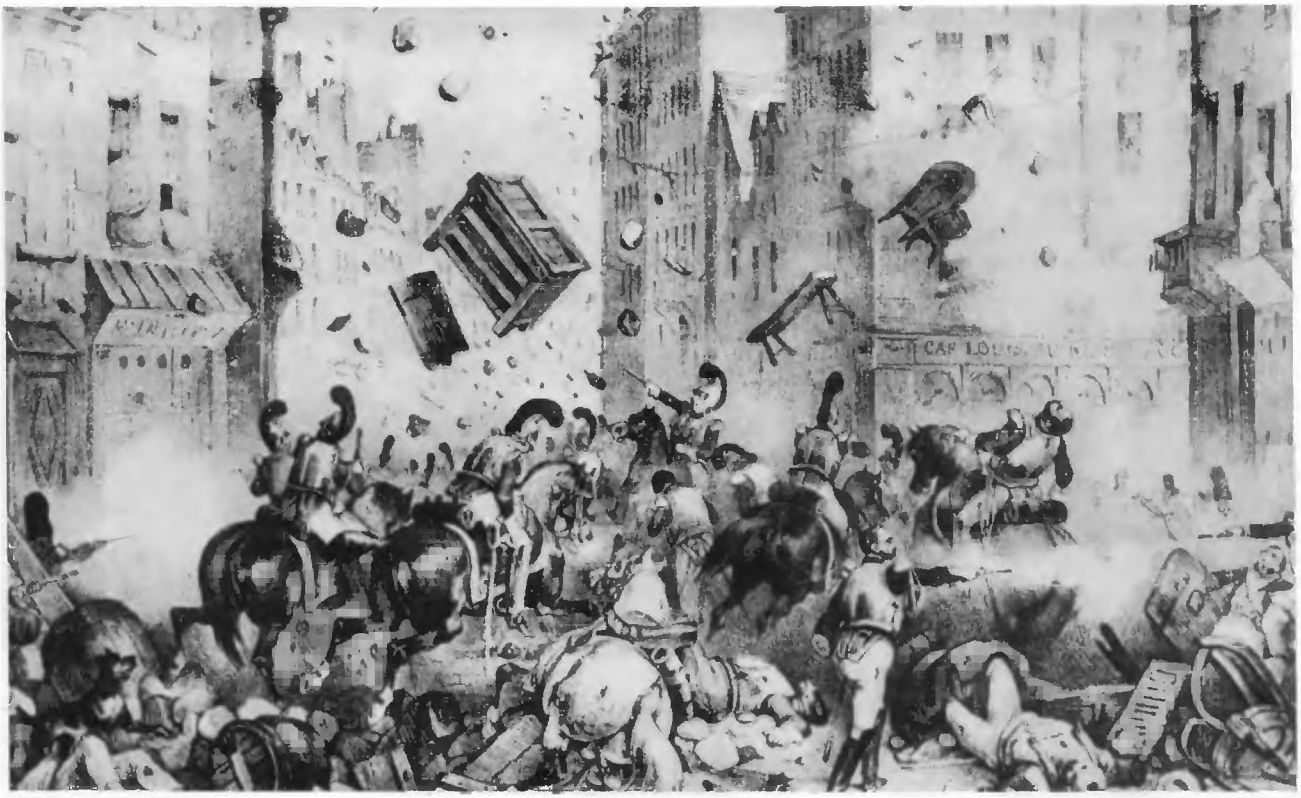

13 △

14 ▽

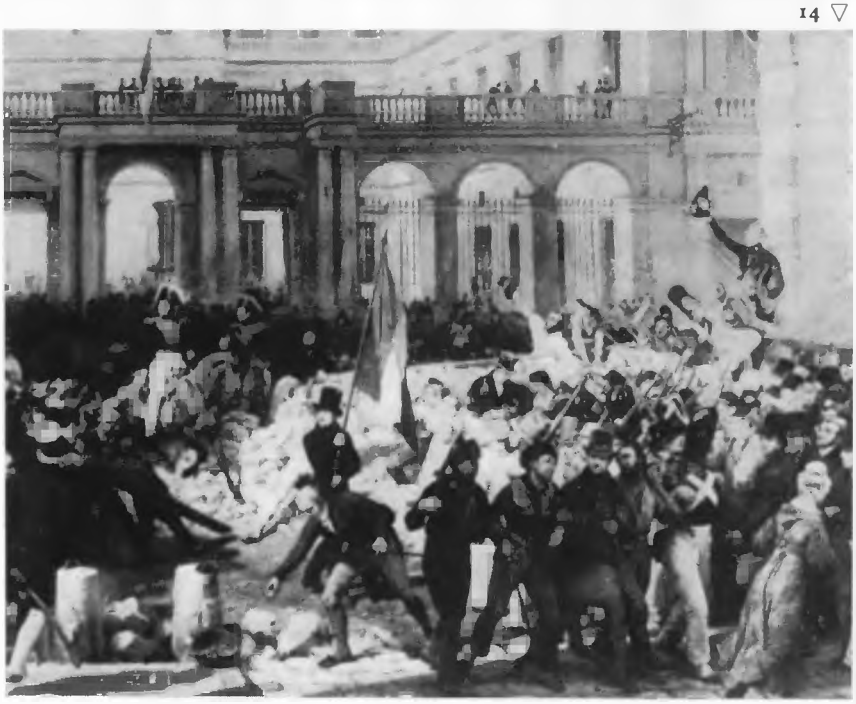

X. Károly, az utolsó Bourbon, 1830 júliusában újabb súlyos támadást indított a liberális jogok ellen. 27-én felkelés tört ki Párizsban, amely másnapra tömegforradalommá szélesedett. **(13)** Július 29-én a nép elfoglalta a királyi udvar székhelyét, a Tuileriákat. **(14)** X. Károly elmenekült. A forradalom a nagypolgárságot juttatta hatalomra. Vezető liberális politikusai Lajos Fülöp orléans-i herceget kiáltották ki királlyá. Franciaország alkotmányos monarchia lett.

Lajos Fülöp, „a béke Napóleonja", a nagyburzsoázia királya és üzlettársa **(15)** ◁

16 △

A francia forradalom hatására 1830. augusztus 25-én Belgiumban is forradalom tört ki. Belgium — francia csapatok segítségével (16) — elszakadt Hollandiától. 1830. október 4-én a belga kormány kikiáltotta az ország függetlenségét.

Az 1820-as években a cári birodalomhoz csatolt Lengyelországban is titkos forradalmi társaságok alakultak. A nemesi vezetésű Katonai Szövetség 1830. november végén Varsóban felkelést robbantott ki, amely nemzeti szabadságharccá szélesedett. 1831. január 13-án a nemzetgyűlés, a szejm, detronizálta I. Miklóst mint lengyel királyt. (18) A cári fegyveres túlerő azonban csakhamar felülkerekedett. A lengyel szabadságharcosok májusban Osztrolenkánál szenvedtek súlyos vereséget, majd Paszkievics herceg, orosz generális szeptemberben elfoglalta Varsót. A lengyel hazafiak nagy része emigrált. A kor legjelentősebb lengyel költője, a nemzeti romantika úttörője, Adam Mickiewicz (17) is emigrációban írta fő műveit; részt vett az európai szabadságharcokban.

17 △

18 ▽

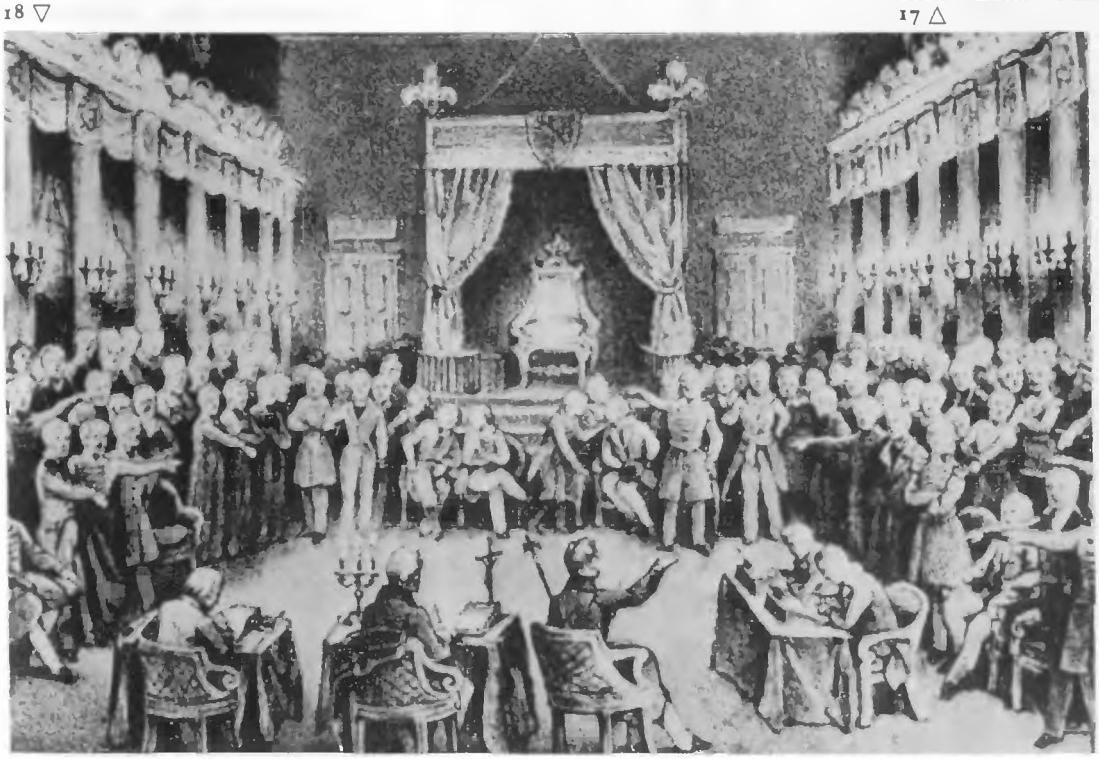

Goethe öregkori arcképe **(1)**

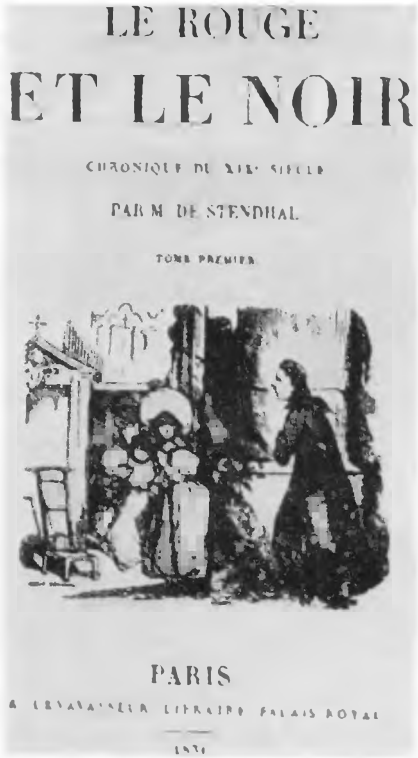

Stendhal (Henri Beyle) fő műve, a *Vörös és fekete* első kiadásának címlapja **(2)**

REALIZMUS — ROMANTIKA

A 19. sz. első fele nemcsak a társadalom átalakulásának, hanem a művészetek megújhodásának is nagy korszaka. A kultúra mozgalommá, politikai kérdéssé nőtt, az alkotó művész szorosan és szenvedélyesen kötődött a kor társadalmi, közéleti küzdelmeihez. A polgárság politikai forradalma a humánus szabadságeszmével, a kapitalizmus ipari forradalma káprázatos eredményeivel is, szörnyűségeivel is megragadta a művészt. Erre a kettős impulzusra kettős válasz született: a tündöklést és a nyomort egyaránt meglátó, az új társadalmat kritikusan elemző realizmus és a szélsőségesen igenlő vagy tagadó, a végletes jellemeket és helyzeteket kedvelő romantika.

Ez utóbbi is lehetett a felvilágosodás racionalizmusával szembeforduló hit miszticizmusa és a múlt iránti nosztalgia kifejezése, és lehetett a zsarnoksággal szembeszálló egyéni és közösségi szabadságküzdelem kultusza.

A realizmus és a romantika elemei, stílusjegyei egyébként keveredtek a kor művészetében. Közép- és Kelet-Európában a romantika többnyire a haladó, humánus szabadságeszmével társult — főként az irodalomban és a zenében — a népek és nemzetek „ébresztésének", öntudatra nevelésének mozgalmaiban.

Balzac, Gautier és Lemaître színész képe, Th. Gautier akvarellje **(3)**

△

Az ébredő orosz szabadságmozgalom és irodalom nagyja: Puskin (4)

George Gordon Byron, romantikus népviseletben, és pózban, a görög szabadságharcban, röviddel azelőtt, hogy meghalt Misszolunginál, 1824-ben... (5)

Az író, akinek élete tökéletesen megfelelt művészetének, művészete pedig a romantikus koreszménynek, Victor Hugo volt. Így fogadta a közönség a legjellegzetesebben romantikus nagydráma, a *Hernani* első előadását Párizsban, 1830-ban... (6)

A regény angol mestere: Charles Dickens (7)

Nem kevésbé volt sikeres Walter Scott, aki a középkor lovagvilágát, íjász hőseit idézte meg a technika századába. (8)

Költősors a század derekán: a korai halál. Heine ifjúkori arcképe (9)

5 △ 6 ▽

7 ◁

8 ◁

9 ▷

Beethoven (2) és a *IX. szimfónia* partitúrájának részlete (1) ▷

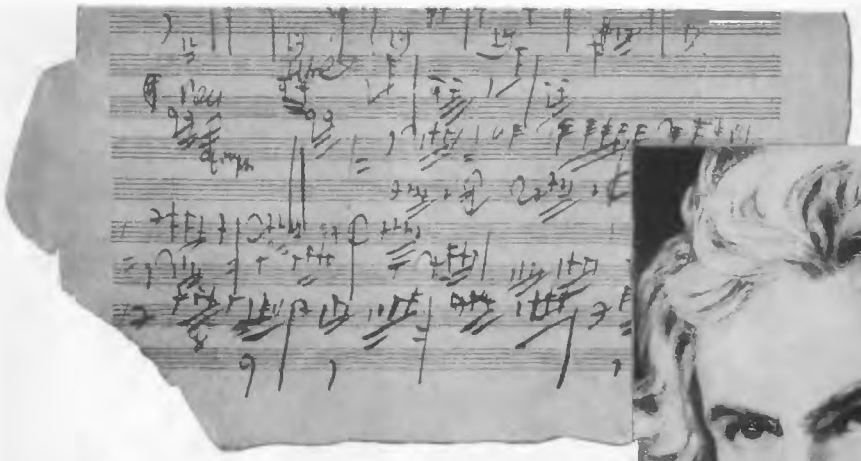

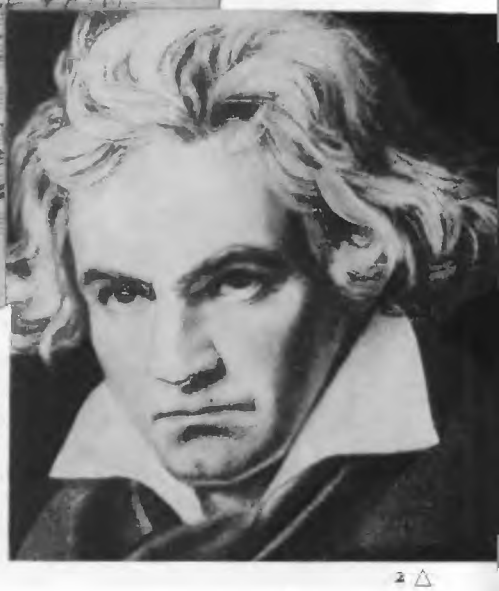

2 △

A ROMANTIKA HŐSKORA

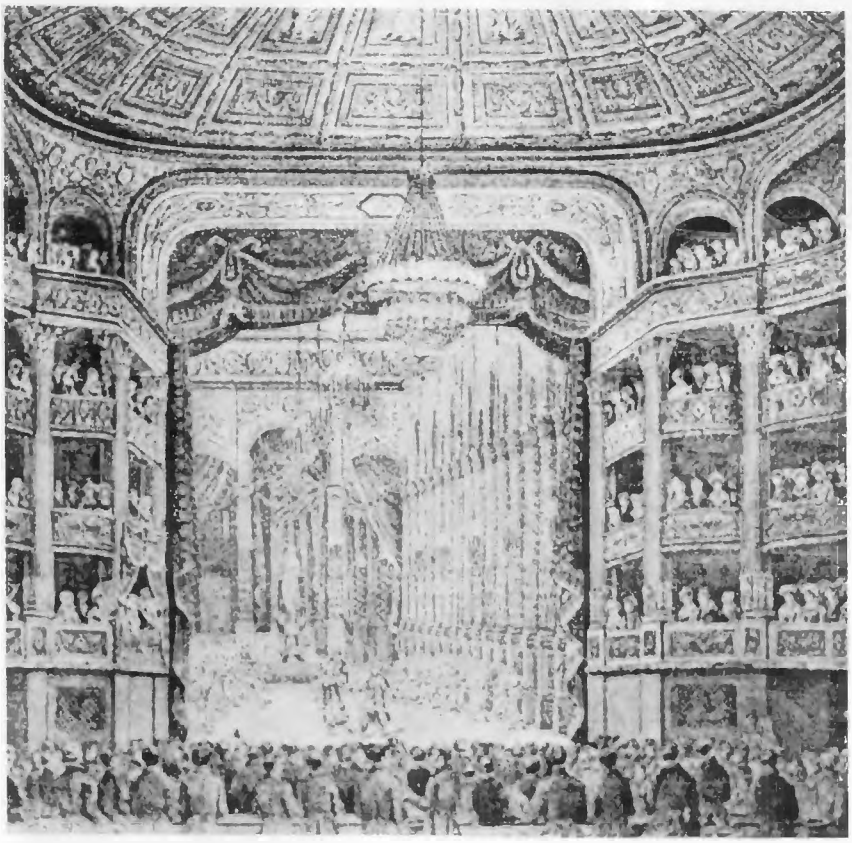

a zenében teljesedett ki. A zeneszerzők tobzódtak az új hangszerek kínálta lehetőségekben, a szimfonikus zene korlátlan kifejezési eszközeiben. Hódított a romantika fő műfaja: a dal, az ária, az opera.

Rossini *Tell Vilmos* c. operájának előadása a párizsi operában (1829) ◁ (3)

Kamaraest egy bécsi szalonban. A zongoránál: Franz Schubert (4) ▽

5 △

A zongoránál: Liszt Ferenc. Mellette a földön kedvese, Marie d'Agoult. A fotelekben: id. Dumas és George Sand. Mögöttük: Victor Hugo, Paganini és Rossini. Romantikusok a romantika bűvöletében **(5)**

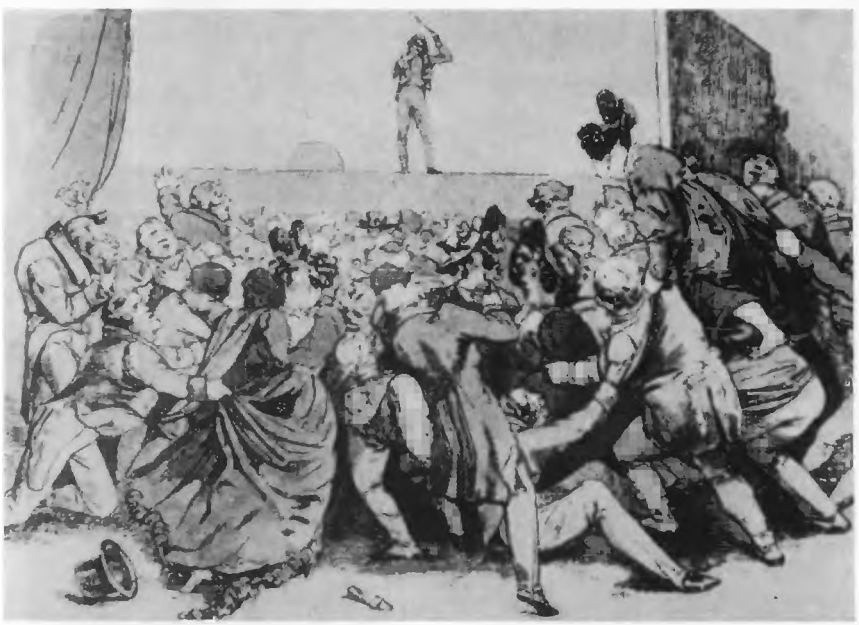

△

S a közönség Paganini bűvöletében. Az „ördöghegedűs" varázslata Berlinben: a szolid poroszok tülekednek a kéttalléros jegyekért. **(6)**

Chopin a halálos ágyon **(7)**

▽

1 △

TÖRTÉNELMI STÍLUSOK

A dicső múltat idézte a londoni Parlament neogótikus épülete, 1840 és 1852 között építette Ch. Barry és A. W. Pugin **(1)**

A gótika újjáéledése idején ilyennek képzelte Pugin a jövő városát **(2)** ◁

△

A középkort a technika századával köti össze a Conway-Castle Bridge, az első függőhidak egyike. Th. Telford építette 1822 és 1826 között **(3)**

A 19. sz. közepének polgári úri divatja is őrzött még valamit a középkori színekből és formákból **(4)**

▽

A Horatiusok esküje. Louis David festménye, 1785 (részlet)

A liget (Az admirális háza). John Constable festménye, 1821—22

Fény és szín — az özönvíz utáni reggel. Joseph Mallord William Turner festménye, 1843

Huszártiszt lovon. Théodore Géricault festménye, 1812

A bordeaux-i tejesasszony. Francisco José de Goya y Lucientes festménye, 1827

Török fürdő. Jean Auguste Dominique Ingres festménye, 1859—63 (részlet)

a) Ofélia. John Everett Millais festménye, 1852

b) Ofélia halála. Eugène Delacroix festménye, 1853

Viráglugas. Gustave Courbet festménye, 1863

Az építészetben az ókor harmóniáját és méltóságát utánzó klaszszicizmus és a középkor regényességét idéző romantika vívta párviadalát, mígnem a század második felében valamennyi történelmi stílus felújításában és vegyítésében békéltek meg egymással.

△ A görög templomot választotta mintájául a tőke temploma. A párizsi tőzsde; Théodore Brongniart építette a század első negyedében. **(5)**

6 △

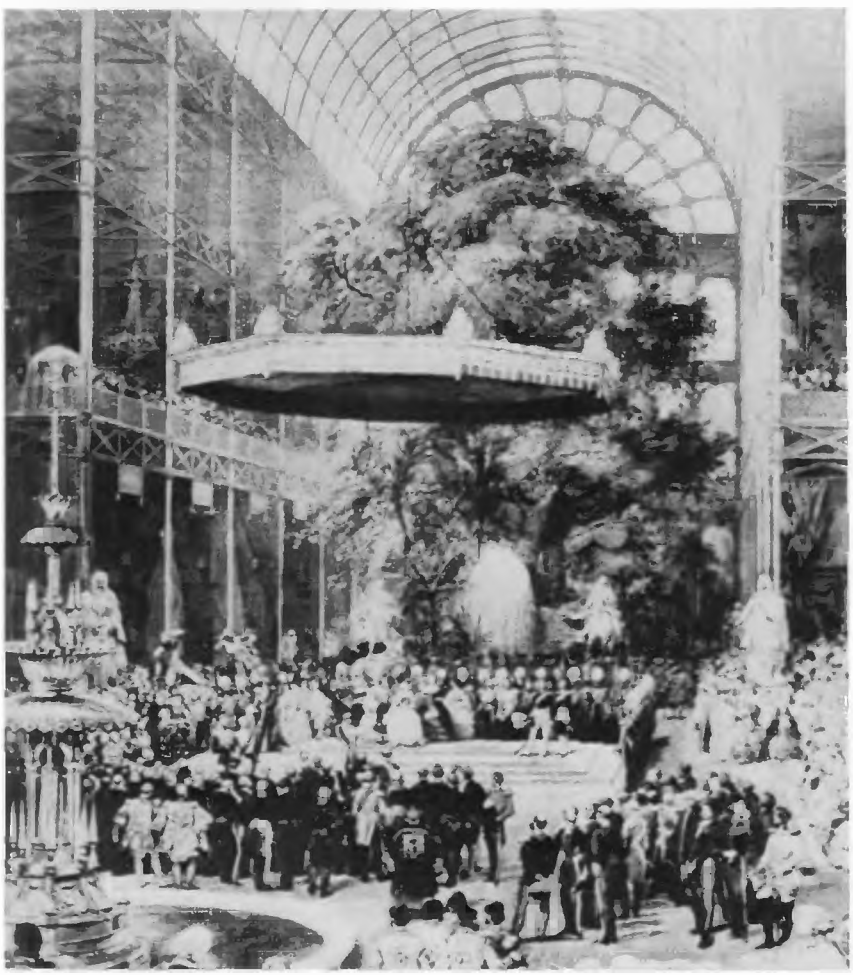

◁ A jövőt Joseph Paxton vasból és üvegből épített Kristálypalotája képviselte. Ebben rendezték meg az 1851. évi londoni világkiállítást **(7)**

Klasszicizáló női divat a század közepén, III. Napóleon császársága idején **(6, 8)**

▽

1 △

BIEDERMEIER

Goethe és Schiller bizonyára elcsodálkoztak volna, hogy nem róluk, nem hőseikről, hanem egy bizonyos Samuel Friedrich Sauterről (2) nevez el a hálátlan utókor egy stílusirányzatot, sőt egy élet- és magatartásformát. A derék falusi iskolamester a 19. sz. első felében élt, és együgyű versiséket faragott a számtan-mértan szabályairól, a vallástanról, a természet szépségéről. (3) Ezeket a komolyságukban komikus verseket parodizálta az 1850-es években a friss élclap, a *Fliegende Blätter* szerkesztője. Tőle kapta a szerző a *Biedermeier* álnevet. A név fogalommá vált: a derék német nyárspolgár, a lojális alattvaló fantáziátlan életformáját és ízlését gúnyolta, aki „csak a négyszögű dolgokat képes megérteni".

2 ◁

Die

sämmtlichen Gedichte

des

alten Dorfschulmeisters

Samuel Friedrich Sauter,

welcher anfänglich in Flehingen, dann in Jaisenhausen war und als Pensionär wieder in Flehingen wohnt.

Mit zwei Abbildungen.

Auf Kosten des Verfassers.

Karlsruhe,

in Commission bei Creuzbauer und Dabrer.

1843.

3 ▷

A biedermeier mint stílusirányzat a lakáskultúrában alkotott maradandót, amint ezt a harmonikusan klasszicizáló Bécs környéki villa **(1)** és egy jómódú polgár lakása **(4)** tanúsítja. Maga a császár, I. Ferenc is a biedermeier ízlésnek megfelelő módon élt családjával — otthon. **(6)**

4 ▷

◁ Hogyan is ismerte volna fel a biedermeier Bécs és ismerte volna el az abszolutista Burg a kamarai levéltár szerény tisztviselőjében a század legnagyobb osztrák drámaíróját, Franz Grillparzert **(5)**?

6 ▽

1 △

A SZÁZAD ELEJÉN

Európa még vidékies külsejű volt, alig különbözött a száz évvel korábbi tájképétől. Az ipari forradalom még Angliában is gyerekkorát élte, nem alakította át a tájat és az embert. A császárváros, Bécs látképén (1) is inkább az ekhós szekerek, meg a legelésző tehenek domináltak, mint a Stefanskirche távoli tornya.

△

Párizsban, a Montmartre-on még nem festők tanyáztak, nem mulatók fénylettek, hanem szelíd szélmalmok állottak. (2)

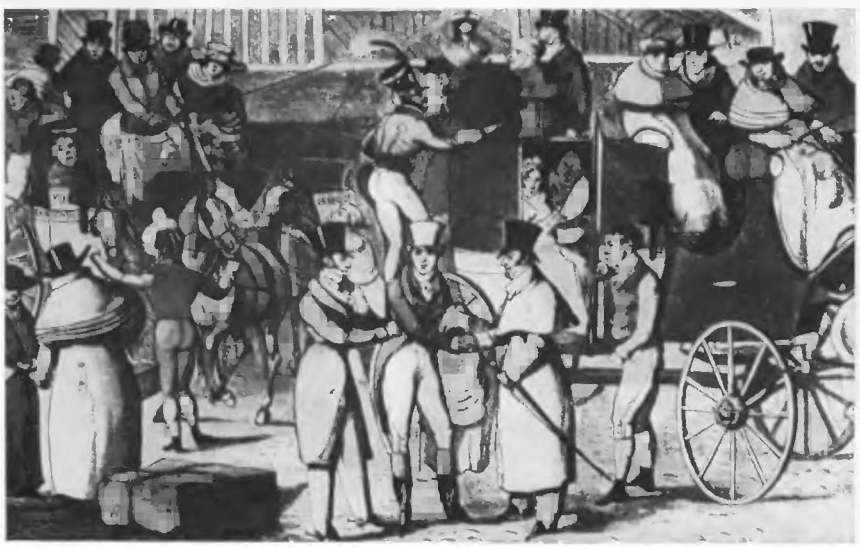

S még a korszak ipari-kereskedelmi központjába, Londonba is postakocsin érkeztek az utasok, és ódivatú vendégfogadókban ◁ szálltak meg. (3)

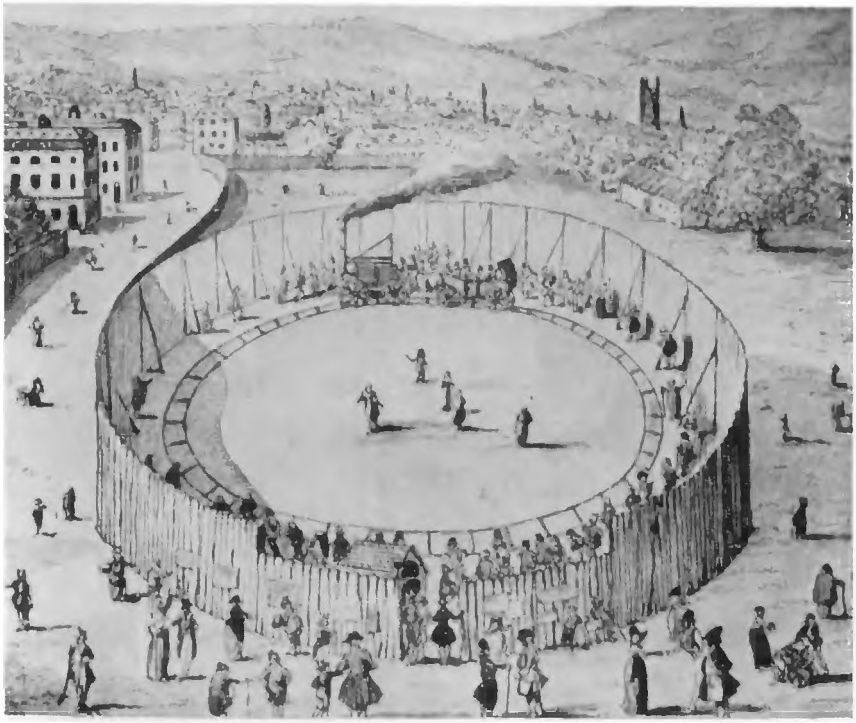

4 ◁

És ekkoriban, 1808-ban, fura masina képe jelent meg az egyik szaklapban: egy hordozható — vagyis hát mozgatható — gőzgépé. A neve is játékos volt: „fogjon meg, aki tud". (5) Néhány év múlva már mozgott a masina. Egy cirkuszban mutatták be, az angliai Bloomsburyben, elég gyér érdeklődés közepette. (4) Az első valódi vasútvonal megnyitását 1825-ben Stockton és Darlington között is inkább szórakoztató látványosságnak tekintette az egybegyűlt közönség, mint világtörténelmi eseménynek. (6)

KI GONDOLTA VOLNA?

5 △ 6 ▽

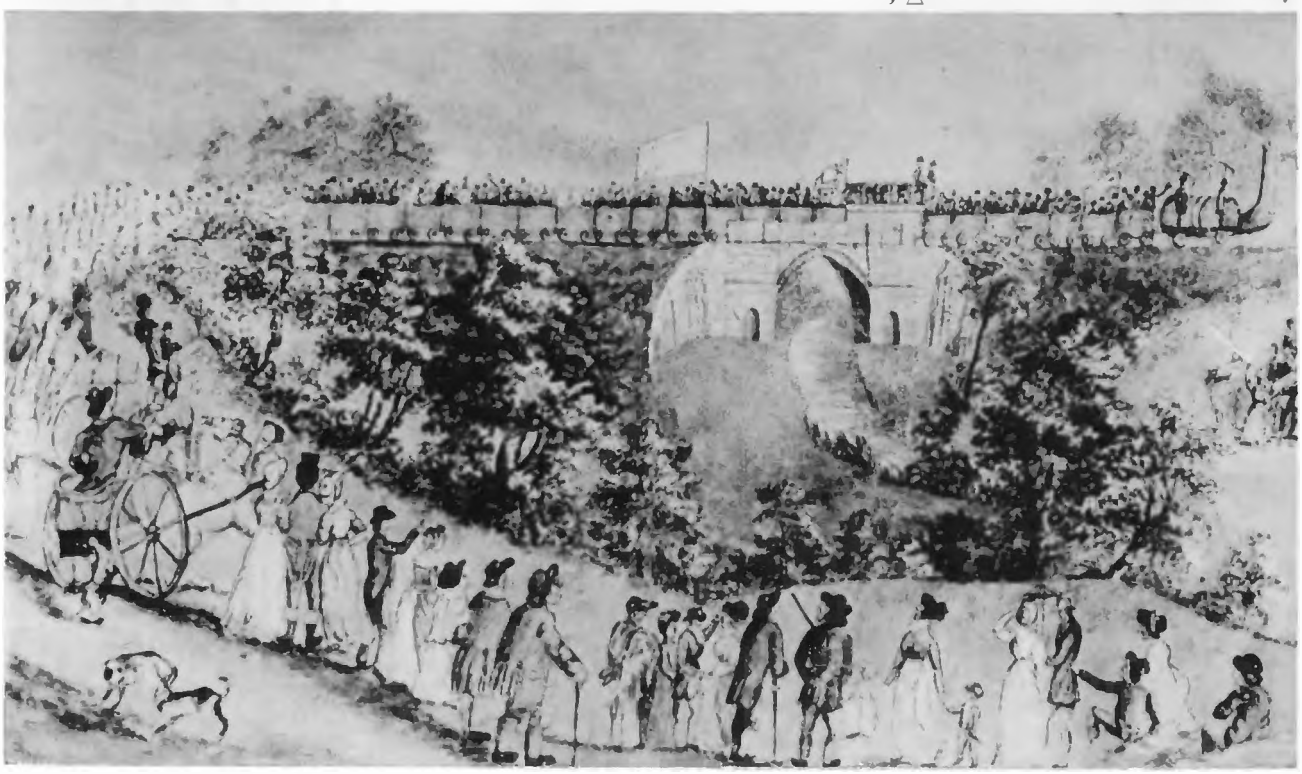

A gőz berobbant a tőkés gazdaságba: nemcsak az iparba, hanem a közlekedésbe és a mezőgazdaságba is. Néhány évtized alatt Európát sínpárok hálózták be, a tengereket gőzhajók szelték át. A század második felében a világ elmaradott zugaiban is megindult a vasútépítés és a hajóközlekedés. A gőzgép forradalmasította a közlekedést, és ezzel hatalmas lökést adott a tőkés világgazdaság kifejlődéséhez.

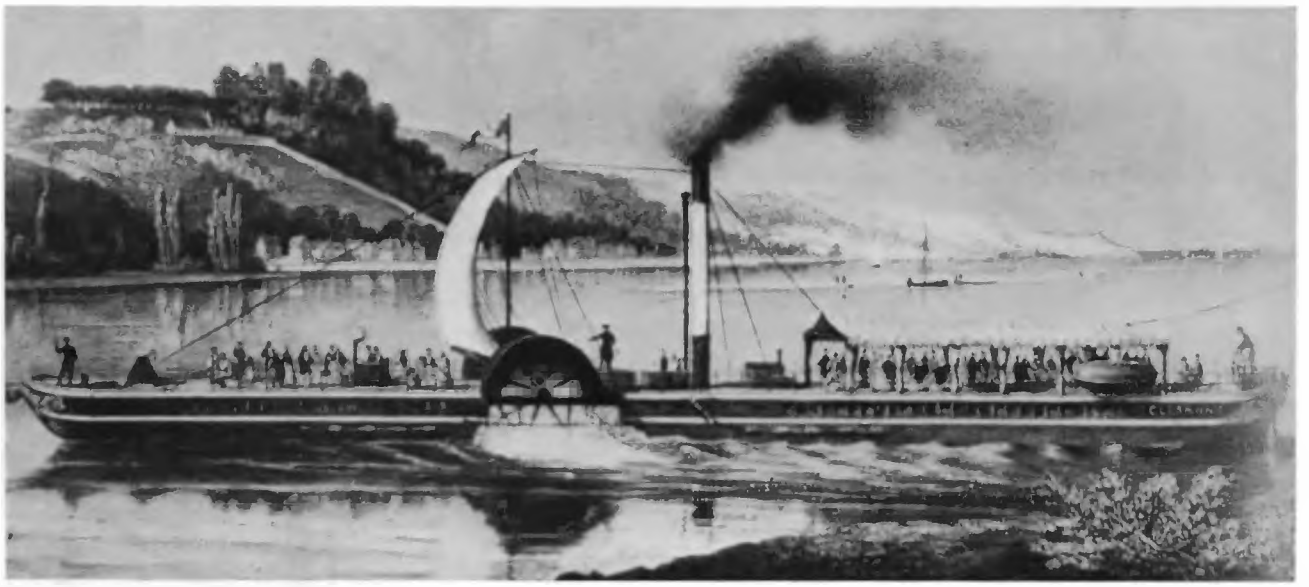

△

Fulton első gőzhajója a Hudson folyón, 1813-ban **(1)**

A London—Birmingham vasút a közlekedésben is kifejezésre juttatta a társadalmi különbségeket. Teherárut és marhát is szállított **(2)**

▽

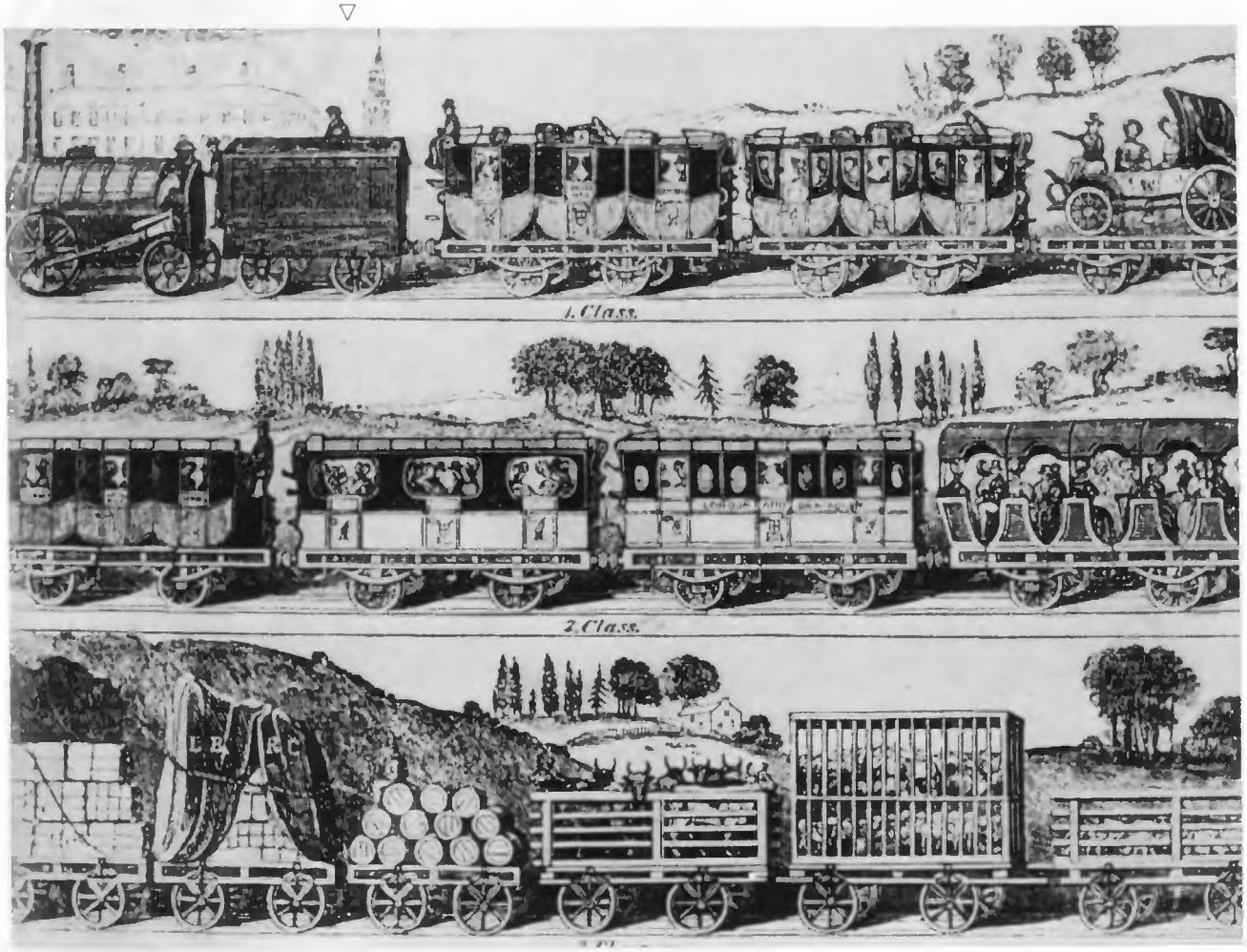

A GŐZ FORRADALMASÍTJA A KÖZLEKEDÉST

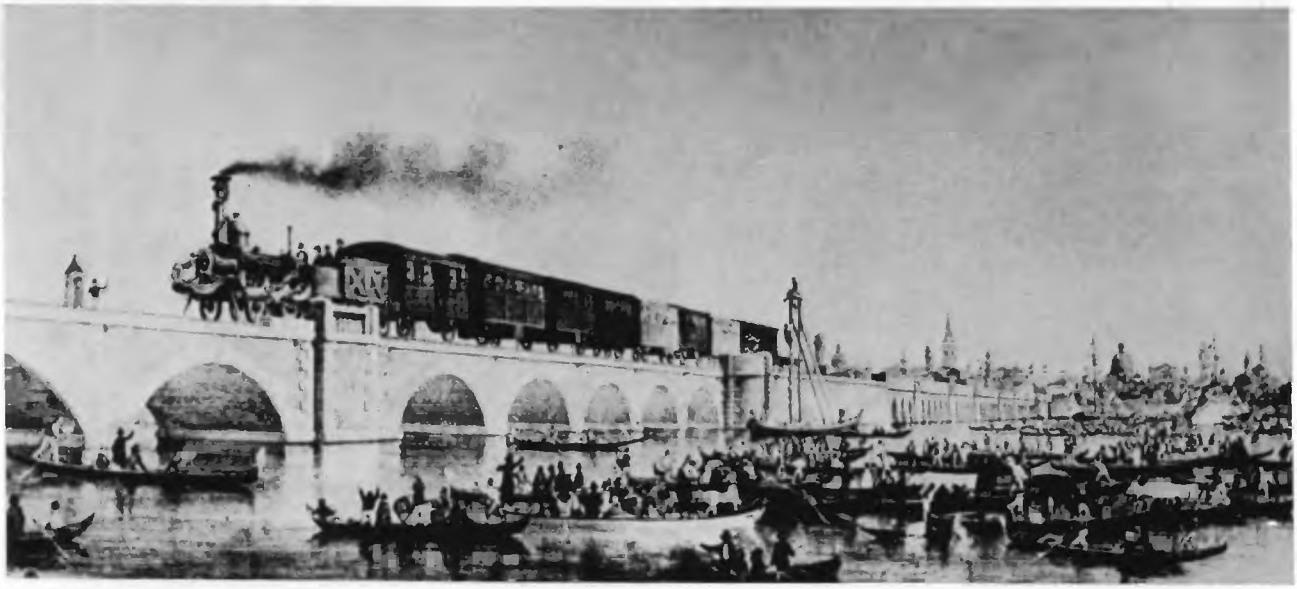

△ 1846-ban vasúti híd ívelt át a lagúnák felett, és az első vonat befutott Velencébe. (3)

1886-ban Kínában is megindult a vonat, először a tiencsini vonalon. (4) ▷

S a század végére a fekete Afrikában is megjelent. Néger asszonyok vizet hordanak az 1899-ben megnyílt Uganda-vasút egyik mozdonyába. (5) ▷

△

Szén, vas, gőz: modern kohászat. Magaskohók lángjai világítják meg a német Érchegység eldugott falvait, és hamvasztják el a századok óta változatlan életformát. **(6)**

Koccintás a történelmi pillanat megünneplésére: 1869. május 10-én találkozott össze az Egyesült Államok keleti és nyugati partjáról megkezdett Pacific-vasút építése. **(7)** ▽

△

A korszerű tömegközlekedéssel korszerű tömegbalesetek jártak együtt. Az egyik első vasúti szerencsétlenség 1846. július 8-án a franciaországi Trempoux-nál **(8)**

Logikus volt az ötlet: hátha megy sínek nélkül is?
◁ Rickett kísérleti gőzkocsija 1859-ből **(9)**

És logikus volt egy múlt századi futurológus elképzelése 1835-ben: milyen lesz a közlekedés száz év múlva, a „gőzkorszakban". Hiszen a vasút már gurult, a gőzrepülőgép komoly kísérletek tárgya volt akkoriban. A valóság némiképp túlszárnyalta a karikaturista fantáziáját...**(10)**

▽

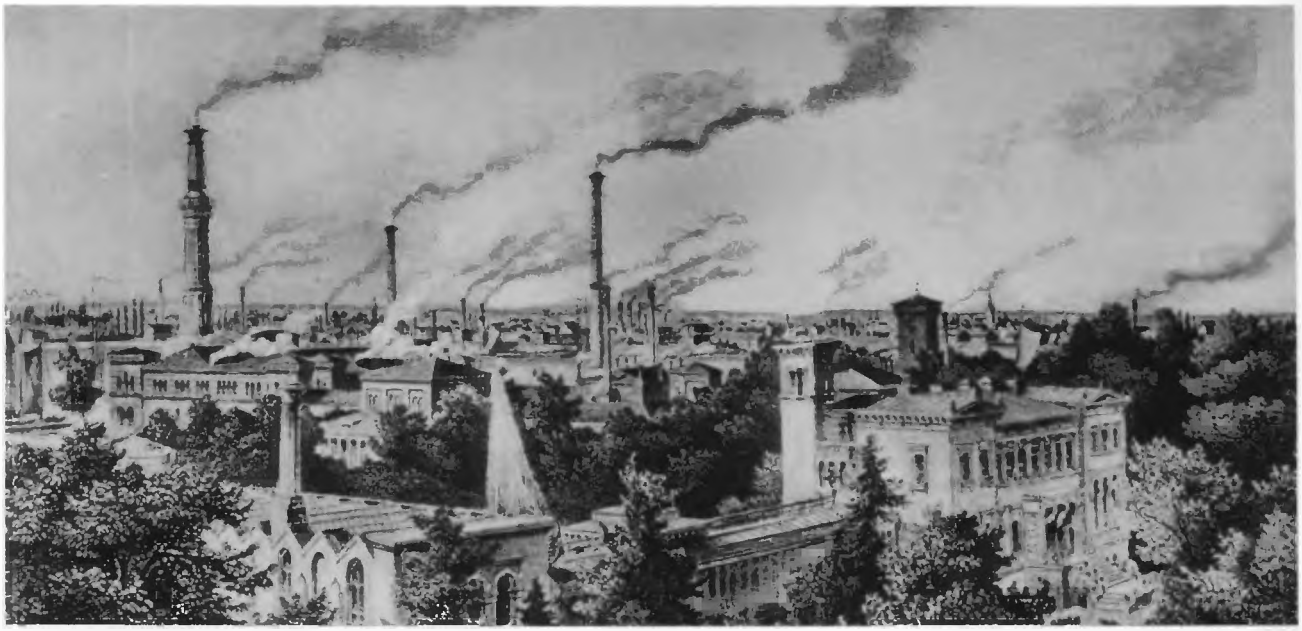

1 △

TECHNIKA ÉS TUDOMÁNY EGYESÍTÉSE

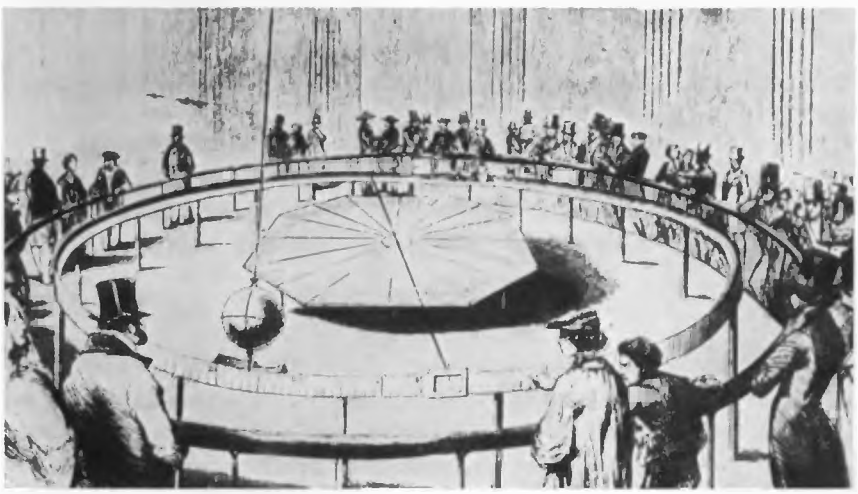

2 △

Az ipari forradalom a kézi munkát felváltó új termelőeszköz — a gép — és új technológia alkalmazásával, a gyáripar kibontakozásával kezdődött. Ebben a forradalmi folyamatban először fonódott össze az évszázadokon át külön utakon haladó kézi és gépi technika a természettudománnyal, amely ugyancsak a 19. sz.-ban lendült fel.

A tudomány termelésben való felhasználásának egyik eredménye volt a gépesített bánya Angliában, a század derekán. **(1)** Az viszont a modern technikának köszönhető, hogy ugyanakkor, 1851-ben, Foucault bemutathatta híres ingakísérletét a párizsi Panthéonban, amellyel igazolta a Föld forgását. **(2)**

3 ◁

4 ▷

5 ▷

Aztán jöttek az „elsők": az első fénykép, amelyet Nicéphore Niepce készített 1826-ban, lakása ablakából, Chalon-sur-Saône tetőiről (3); az első távírópózna felállítása 1861-ben, amelyet az egyszerű amerikai farmerek és cowboyok örömükben, megszokásból, üdvlövésekkel fogadtak (5); az első varrógép (6) 1851-ből, Isaac Singer találmánya, amely mindmáig őrzi a feltaláló nevét.

6 ▽

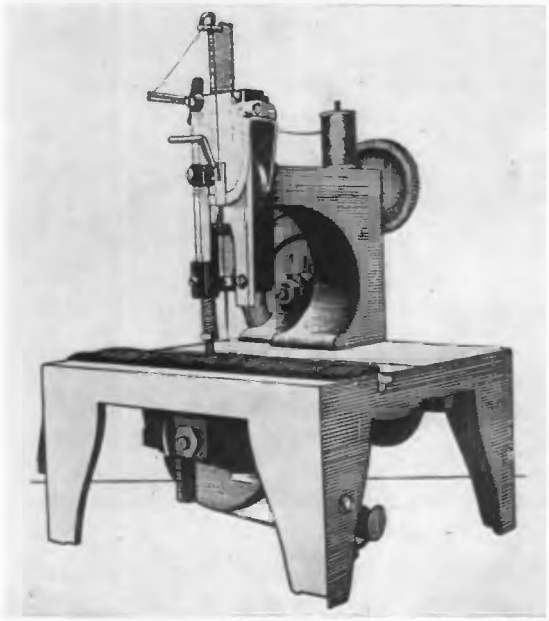

A korban új tudományágak születtek, vagy régiek újultak meg. Carl Friedrich Gauss a modern matematika atyja volt (4), Ny. I. Lobacsevszkij (7) az 1820-as években — egyidejűleg Bolyai Jánossal — a nem euklideszi geometria új rendszerét dolgozta ki. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (8), a német klasszikus filozófia kimagasló alakja, a természet és társadalom dialektikus fejlődésének elméletét fejtette ki — idealista filozófiai rendszer keretében. August Comte (9) a legfiatalabb társadalomtudomány megalapozója volt: tőle származott a szociológia elnevezés.

◁ 7

8 ▷

9 ▷

1 △

A „kapitalizmus", a „gyáros", a „proletariátus" új szavak: a 19. sz. első felében keletkeztek. Jelezték, hogy a nyelv és a tudat már rögzítette az új társadalmi formáció alapvető osztályainak kialakulását.

Az új rendszer igazi uralkodója: a tőke. G. Hudson, angol vasútmágnás, mint uralkodó fogadja a régi arisztokrácia hódolatát. **(1)**

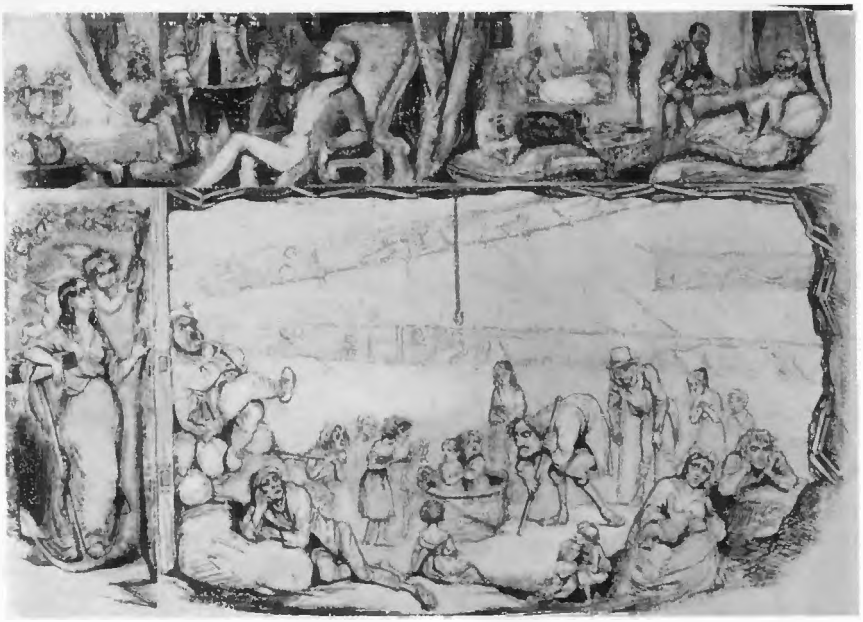

△

TŐKÉSEK...

3 ◁

A kirívó társadalmi ellentéteket a kortársak is jól látták. *A tőke és a munka* a címe az angol újság, a *Punch* romantikus-realista rajzának. **(2)**

A jelképpé nőtt bankárdinasztia tagjai: Nathan Meyer Rothschild **(3)** és az utód, James Rothschild ◁ **(4)**.

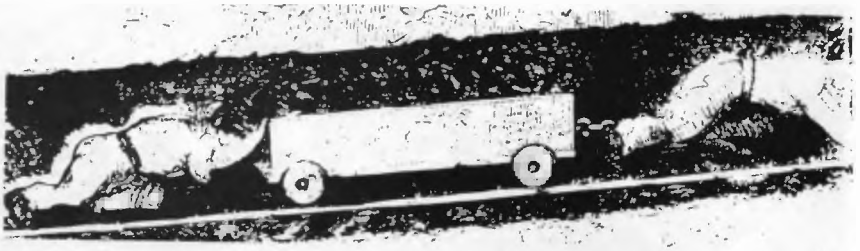

5 △

6 ▽

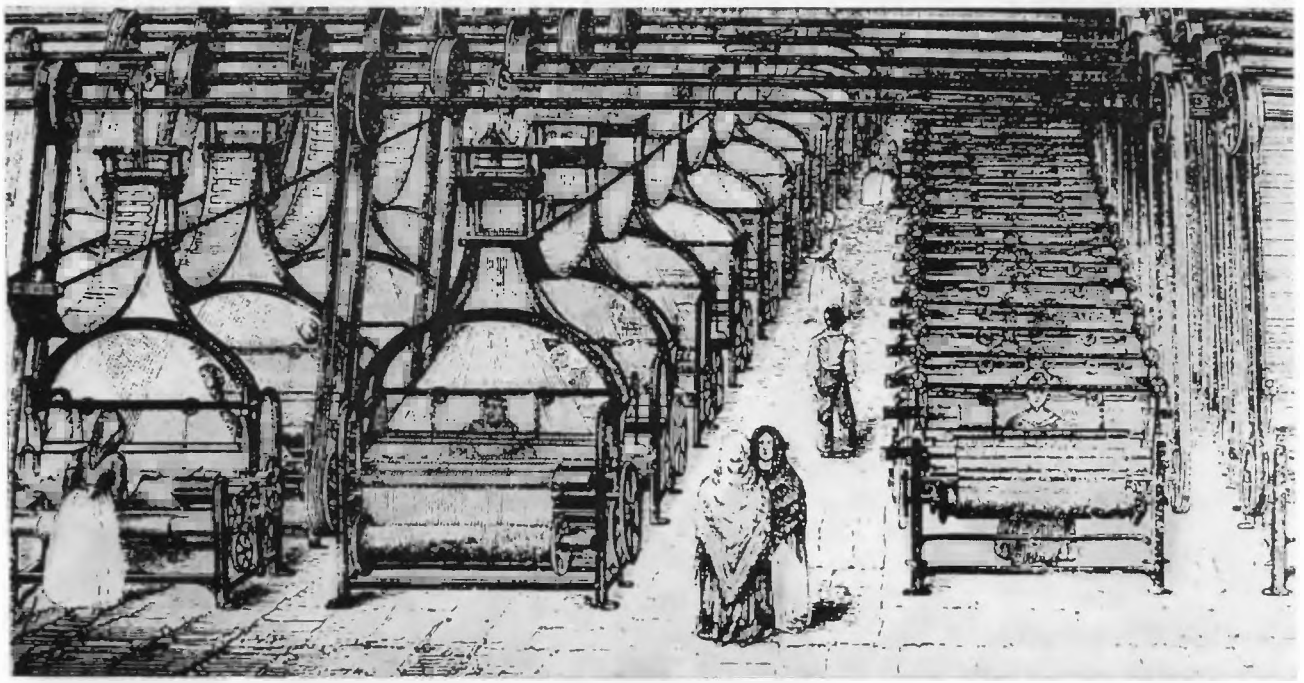

Amit még nem gépesítettek: szénfejtés a század első felében (5), és amit már teljesen gépesítettek: gyermekek a szövőgépek mellett Derby egyik gyárában 1850 körül. (6)

ÉS MUNKÁSOK

És a rohamosan épülő nagyvárosok peremén, a nyirkos kőfalak árnyékában, mint a penész, terjeszkednek a nyomornegyedek. Egy „slum" Londonban (7)

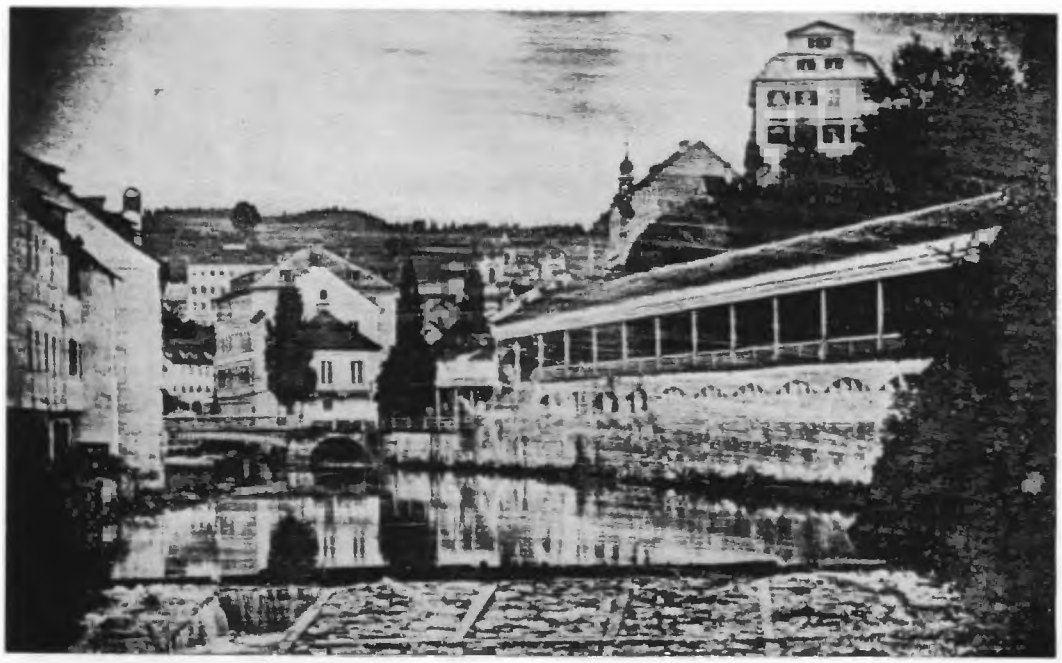

Polgárok és nyárspolgárok, kisnemesek és nagy írók, németek, csehek és magyarok, gyomor- és epebajosok kedvelt gyógyfürdője: ◁ Karlsbad **(1)**

Kispolgárok szórakozóhelye, szegény értelmiségiek otthona: a kávéház. Bécsi kávéház 1835-ben **(2)** ▷

POLGÁROK ÉS NYÁRSPOLGÁROK

A megtollasodott nyárspolgár már társadalmi állásához illőnek tartja, hogy kiállítást látogasson. A rajzoló egyúttal Amerling Álom című képének paródiájával a biedermeier festészeti ízlését is ◁ gúnyolja. **(3)**

△

Táncolják mindenütt, urak, polgárok, iparosok. Évtizedekig uralkodik: a valcer. **(4)**

△

Látogatják mágnások, tőzsdések, mesterlegények. Mindenki fogad és veszít: a derby. **(5)**

A század derekán a krinolin volt a női divat. Némi ötletességgel sok mindenre lehetett használni. **(6)**

▽

UTÓPIÁK EGY IGAZSÁGOS TÁRSADALMI RENDRŐL

1 ◁

2 ▽

A burzsoá rendszer nem valósította meg a francia forradalom eszméit. A tőke rohamos felhalmozása a tömegek nyomorával, kirívó szociális egyenlőtlenségekkel és ellentétekkel járt együtt. Ezért már a 19. sz. első évtizedeiben megjelentek a kapitalizmust élesen bíráló, egy igazságosabb szociális rendet propagáló elméletek. Hirdetői a társadalmi egyenlőség megvalósítására törekedtek, de az utat, az eszközöket és erőket még nem látták világosan. A racionális és romantikus elképzelésekből szőtt új világ utópia maradt.

Claude Henri Saint-Simon **(1)** az „új kereszténység" tanait hirdette: az új társadalom a dolgozók szövetsége lesz, amelyben mindenki tehetsége szerint dolgozik, munkája alapján részesül a javakból egy technokrata vezetésű tervgazdaságban.

A Saint-Simon tanítványai által Ménilmontant-ban alapított közösség **(2)**

Charles Fourier **(3)** rendszerében a mezőgazdasági és ipari szövetkezetekben mindenki dolgozik, és képességei szerint részesül a javakból. ▷

Fourier terve: a falanszter — „az emberiségnek szentelt Társas Palota", 1600 főnyi termelő közösség munkahelye, lakása, művelődési központja **(4)**

▽

Étienne Cabet **(5)** *Utazás Icariába* (1840) c. művében egy kommunisztikus közösségben élő sziget boldog életének utópiáját rajzolta meg.

Robert Owen **(6)**, gyáros, emberbarát New Lanarkban alapított új közösségi formát. Az egész társadalmat kommunisztikus elgondolások alapján akarta átalakítani. A New Lanark-i mintatelep **(7)** 1800-tól két évtizedig működött szép természeti környezetben, iskolával, szolgáltató intézményekkel. Owen szocialista munkaközösséggé akarta fejleszteni.

Owen folyóiratának címlapja a jelen nyomorúságát szembesíti megtervezett jövő jólétével. **(8)**

5 ◁

6 ▷

7 ▽

▽ 8

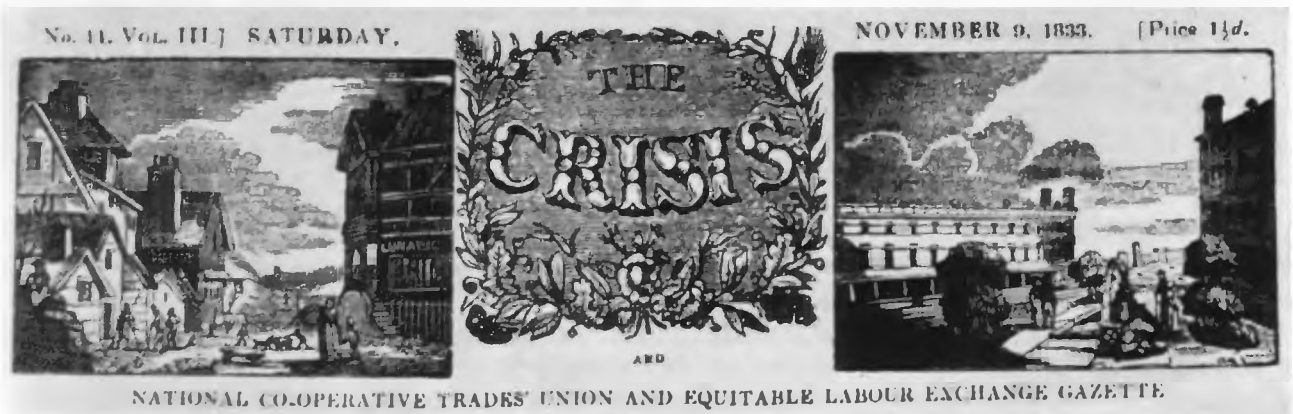

„RÁZZÁTOK LE LÁNCOTOK!”

A kegyetlenül kizsákmányolt munkások lázongása először géprombolásokban, éhségtüntetésekben robbant ki. 1819. augusztus 19-én 80 ezer tüntető vonult fel a Manchester melletti Petersfielden. Tiltakoztak a magas gabonaárak, az éhség és elnyomás miatt. Katonaság verte szét őket. (1) A vérengzést — Waterloo nyomán — „peterlooi csatá”-nak nevezték el. Ez alkalommal írta Shelley szép versét: „*Rázzátok le láncotok, könnyen, mint a harmatot; ők: a csekély — ti: a sok.*”

1 △

2 ▽

1831. november 21-én Lyonban sztrájk tört ki, amely hamarosan felkeléssé szélesedett. A „dolgozva élni vagy harcolva meghalni” jelszóval küzdő munkások háromnapos harcban elfoglalták a várost. A hatalmat azonban nem tudták megtartani. December 3-án katonaság verte le az első munkásfelkelést. (2)
Az ösztönös kirobbanások után az ipari munkások között megindult a szakmai és a politikai szervezkedés. A fő követelés Angliában és Franciaországban a választójog volt. Választójogi gyűlés egy francia műhelyben (3)

3 △

A jakobinusok és Babeuf forradalmi örökségét August Blanqui (4) vette át. A kommunizmusért ▷ vívott harcban szükségesnek tartotta a forradalmat és a diktatúrát, de a győzelmet elérhetőnek vélte titkos szervezkedés, egy kis forradalmi csoport puccsszerű felkelése révén. 1839-ben Párizsban kirobbantott felkelése a tömegek támogatása híján kudarcba fulladt.

5 ▷

Louis Blanc (5) történész, politikus demokratikus reformok útján kívánta a munkások helyzetét megjavítani. Úgy vélte, hogy állami támogatással felállított kollektív „társadalmi műhelyek" alkalmasak lesznek a tőkés magánvállalkozás kiszorítására.

◁ Wilhelm Weitling (6), szabólegény, utópista szocialista volt az egyik vezetője az 1836-ban alapított Igazak Szövetsége forradalmi szervezetnek.

A CHARTIZMUS

A szervezett munkásmozgalom a legfejlettebb ipari országban, Angliában született. Ott, ahol az 1800-as évek elején a „Kolera Király" pusztított a szegénynegyedekben (1), ott, ahol a lázongó munkások az 1810-es években szétrombolták a gépeket (2), ott indult meg két évtized múltán a szervezett mozgalom.

1 △ 2 ▽

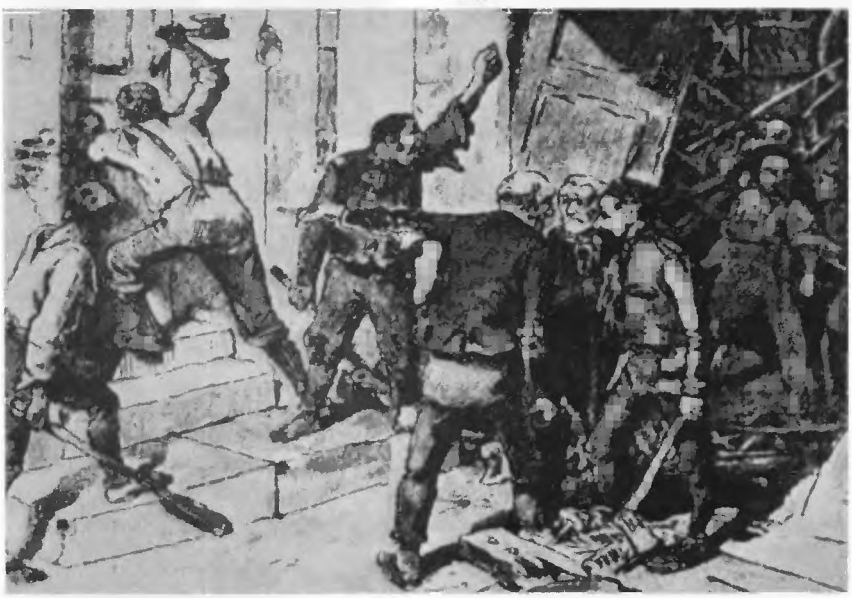

3 ▽ 4 ▽

A mozgalom egyik vezetője, Feargus O'Connor ír ügyvéd (3) a mozgalom radikális irányzatához tartozott, akárcsak George Julian Harney (4), aki a demokratikus köztársaság forradalmi kivívását tűzte célul. A mérsékelt irányzat, az ún. „erkölcsi erő" csoport vezetője William Lovett (5) volt.

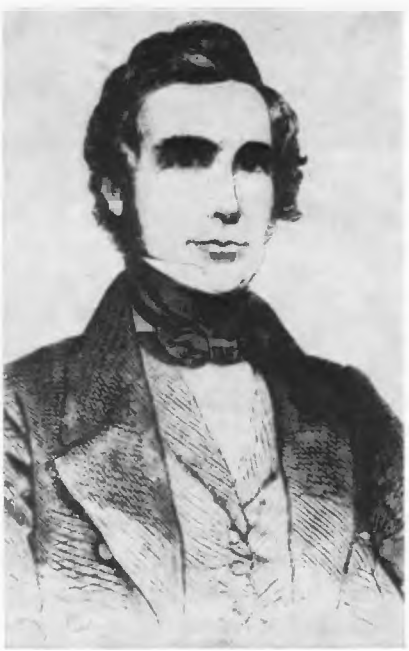

5 ▷

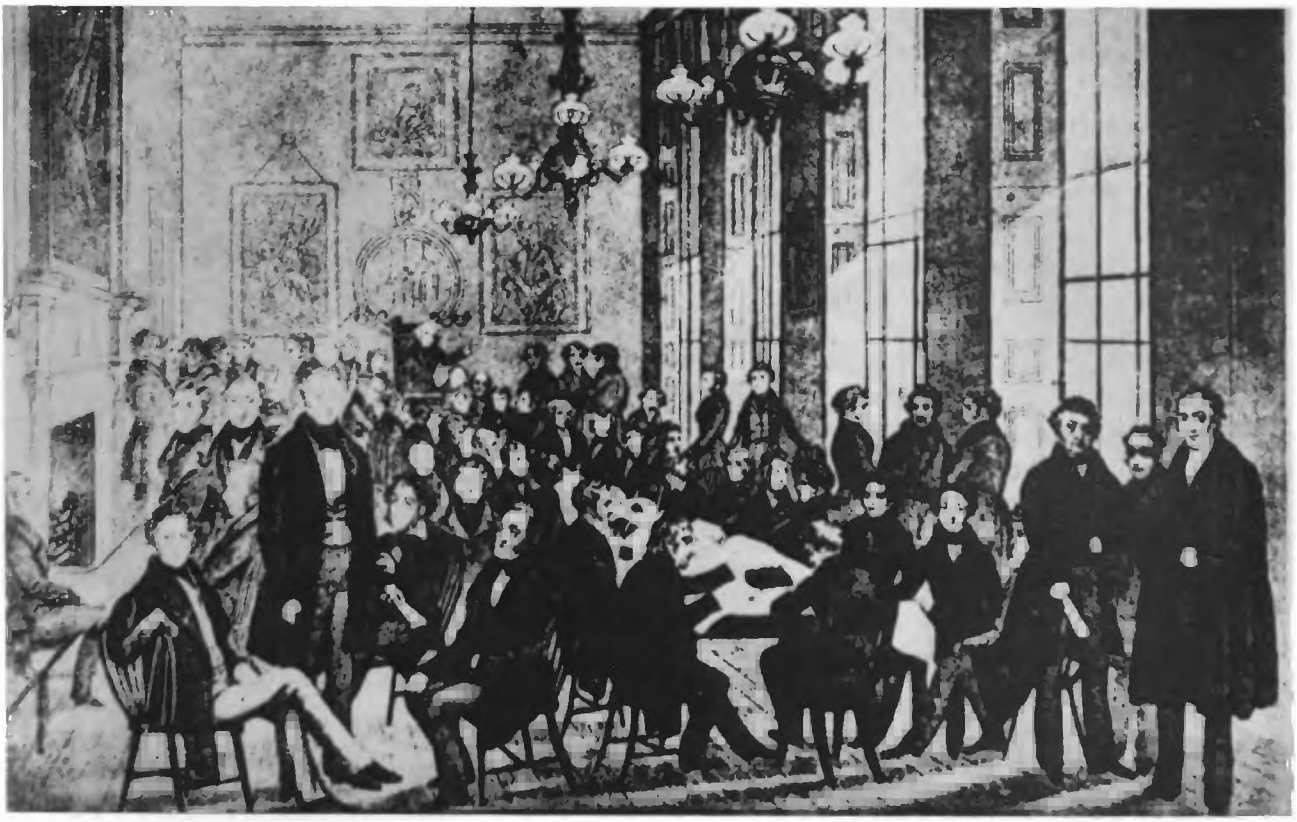

△

Az 1836-ban alapított Londoni Munkásszövetség alkotmányt — Népchartát — dolgozott ki, amely általános, titkos választójogot, parlamenti reformot követelt. 1839. február 1-én nyílt meg az első chartista konvent (kongresszus) Londonban. **(6)**

1840-ben alakult meg a Nemzeti Charta Szövetség, az első országos munkáspárt. 1842-ben hárommillió aláírással nyújtotta be követeléseit a parlamentnek. Az utolsó nagy megmozdulásra 1848 áprilisában került sor. **(7)**

▽

Karl Marx 1818. május 5-én született Trierben. Bonnban és Berlinben végezte a jogi egyetemet. Főként a filozófiát tanulmányozta, nagy hatással volt rá Hegel.

Marx diákkori képe (1)

Feleségével, Jenny Westphalennel (2) 1843-ban házasodtak össze. Ekkor Marx már a kölni *Rheinische Zeitung* szerkesztője volt, amíg a porosz cenzúra zaklatásai lehetetlenné nem tették működését.

1 ◁

2 ▷

„Proletarier aller Länder vereinigt Euch!"

„VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!"

◁ Marx mint a sajtószabadság Prométheusza (3)

Friedrich Engels (4) 1820. november 20-án Barmenban született. A gazdag gyáros család fia szakított a neki szánt pályával. Tudós és politikus lett, 1842-ben a chartista szövetség tagja, a tőkés kizsákmányolás kíméletlen leleplezője. Marx és Engels 1844-től szoros barátságban, egymást támogatva dolgozott együtt. 1847 elején kapcsolatba léptek az Igazak Szövetségével, amely javaslatukra a Kommunisták Szövetsége nevet vette fel. Ennek 1847 szeptemberében megjelent folyóirata hirdette meg címlapján: „Világ proletárjai egyesüljetek!" (6) A Szövetség megbízásából együtt dolgozták ki az új programot: a *Kommunista Párt Kiáltványát*, amelyben először fejtették ki módszeresen a tudományos szocializmus politikai alapelveit.

4 △

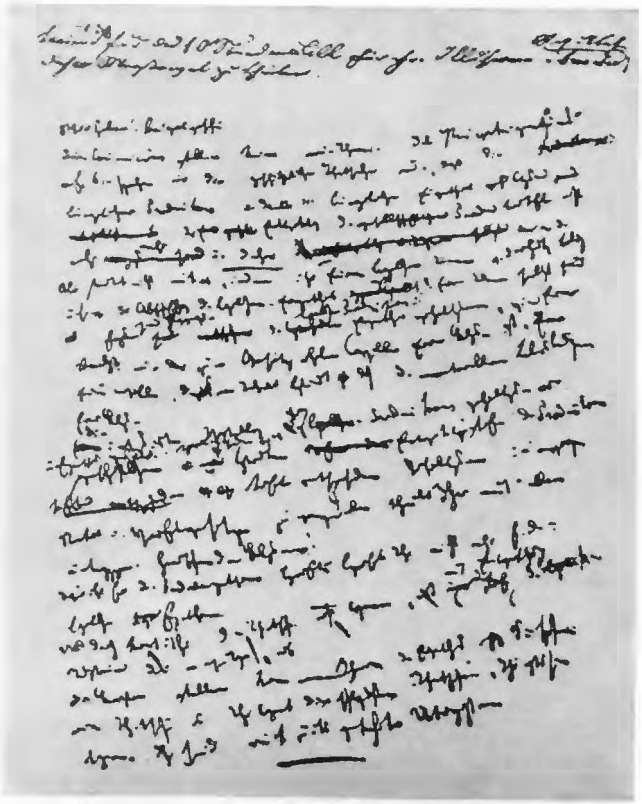

△

A *Kiáltvány* kéziratának egyetlen fennmaradt oldala (5)

Probeblatt.

Kommunistische Zeitschrift.

„Proletarier aller Länder vereinigt Euch!"

Nr. 1. London, im September 1847. Preis 2 Pence.

Wir ersuchen alle Freunde unseres Unternehmens im Auslande Einsendungen von Artikeln und Bestellungen auf dieses Blatt franco an den „Bildungsverein für Arbeiter", 191, Drury Lane, High Holborn, London, einzuschicken. Preis für Deutschland 2 Ngr. oder 6 Kreuzer; für Frankreich und Belgien 4 Sous; für die Schweiz 15 Batzen.

Inhalt: — Einleitung. — Der Auswanderungsplan des Bürgers Cabet. — Der preußische Landtag und das Proletariat in Preußen, wie überhaupt in Deutschland. — Die deutschen Auswanderer. — Politische und soziale Revue.

Einleitung.

Tausende Zeitungen und Zeitschriften werden gedruckt, alle politischen Parteien, alle religiösen Secten finden ihre Vertreter, und nur [illegible] letariat, der ungeheueren Masse der Nichtsbesitzenden, wo[illegible] nicht gelungen ein bauerndes Organ [illegible] vertheidigt, das besonders den [illegible]

Az 1860-as évek közepén írta meg Marx fő művét, *A tőkét*, amelynek első kötete 1867-ben jelent meg.

6 ◁

Marx lányával, Jennyvel (7) ▷

A 18. sz. végén — a 19. sz. elején Közép- és Kelet-Európa soknemzetiségű birodalmainak népei is fokozatosan bekapcsolódtak az áruk, javak, eszmék európai cseréjébe. Hatott rájuk a felvilágosodás, a francia forradalom s különösen a romantika, amely amúgy is nagy érdeklődéssel fordult a szláv népek, a középkor, a hősi múlt felé.

1 ▷

NEMZETI ÉBREDÉS KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

2 ◁

3 ▷

4 ▷

E gazdaságilag elmaradt területen a nemzetté válás folyamatában fontos szerepet játszott a kulturális megújhodás. A felvilágosodás írókat, művészeket, tudósokat serkentett a nemzeti nyelv ápolására, a nép művelésére, a romantika pedig a hősi múlt felidézésére — vagy megteremtésére.

A születő nemzetek vezető csoportjai úgy képzelték, hogy a nemzet ősidőktől létezik, csupán elzsibbasztották a sorscsapások. Felébreszteni az alvó nemzetet, felkelteni benne nagyságának, hivatásának tudatát és aztán felszabadítani az elnyomás alól: ezt tartották fő feladatuknak a nemzeti reformerek, szabadságharcosok.

A szultán birodalmában főként fegyverrel folyt a harc. A szerbek Kara Djordje, majd Obrenovics Milos fejedelem vezetésével kivívták autonómiájukat. (1) Ugyanakkor a délszláv területeken — Magyarországon is — megindult a kulturális megújulás, amelynek első lépése a szerb és a horvát irodalmi nyelv megalkotása volt. (2) Bár a román felkelés 1821-ben elbukott, sikerrel haladt a nemzeti öntudat ébresztése. Ebben elsőrendű szerepet játszott az „erdélyi triász", S. Micu-Klein, Gh. Şincai és Petru Maior (3). Ők alapozták meg a románoknak a dák őslakosságtól való egyenes leszármazását valló teóriát. Maior fő műve: *A románok története Dáciában* (4)

5 △

6 ▽

A lengyel nemzeti tudatot erős történetiség fűtötte. A Kościuszkóról, a szabadsághősről írt drámát krakkói színészek 1826-ban mutatták be a poznańi lengyel színházban. **(7)** Nemzeti büszkeség és fájdalom forrása volt a közelmúlt nagy szabadságharca, amelynek kezdetén (1831. április) még győztesen vonultak be Varsóba. **(5)** A vereség a lengyel demokratákat arra a fontos felismerésre vezette, hogy a nemzeti ügyet össze kell kapcsolni a jobbágyság felszabadításával. Ezt a demokratikus programot képviselte Joachim Lelewel **(6)** történész és politikus.

7 ▽

TEATR POLSKI w POZNANIU.

OPERĘ NARODOWĄ

KOŚCIUSZKO
NAD SEKWANĄ.

OSOBY.

ZRZĘDNOŚĆ I PRZEKORA.

OSOBY

Die beiden Grillenfänger.

8 △

9 ▽

A nemzeti ébredés korában a történészek aktívan foglalkoztak politikával, amint a politikusok is aktívan művelték a történelmet. Jeles történész és politikus volt František Palacký **(8)**, a *Csehország története* c. híres munka szerzője és a cseh liberális polgári irányzat vezére. Költő volt viszont a szlovák Ján Kollár **(9)** evangélikus pap, a szláv népek közös eredetének, egységének, a pánszlávizmus eszméjének apostola.

10

11

A „nemzeti ébredés" korának társadalmi alapkérdése volt, hogy a nemzet többsége jobbágyi sorban, feudális szolgaságban robotol. Ha más tájon, más körülmények között élt is, ha más nyelven beszélt is, közös volt az érdeke, a sorsa, a bánata a máramarosi román favágónak **(10)**, a Fehér megyébe vetődött szerb jobbágynak **(11)**, a turóci szlovák pásztornak **(12)** és az alföldi magyar zsellérnek **(13)**. A nemzeti ébresztőknek rá kellett ébredniök: nemzetté válni annyi, mint az elnyomott jobbágyságot szabad polgárrá emelni.

Ehhez a felismeréshez a mezőgazdaság modernizálásának racionális érvei és véres parasztmegmozdulások (1831: Észak-Magyarország, 1846: Galícia) juttatták el a liberális reformereket.

12

13

14 ◁

15 ▷

Nemzeti programjuk különbözött, a nacionalizmus 1848-ban szembefordította őket, de a nemzeti és polgári átalakulás felfogásában, a gondban, gondolkodásban és a viseletben is sok rokon vonás jellemezte L'udovít Štúrt **(14)**, a szlovák nemzeti mozgalom vezetőjét, Ljudevit Gajt **(15)**, a horvát vezetésű délszláv kulturális-politikai mozgalom, az „illirizmus" élharcosát, Kossuth Lajost **(16)** és a cseh demokrata balszárny kiváló író-politikusát, Karel Havlíček-Borovskýt **(17)**.

16 ◁

17 ▷

1 △

A NÉPEK TAVASZA

„A zsarnokság legyőzve — a Világköztársaság a boldogság felé vezeti a népeket." A klasszicizáló allegória 1848 tavaszának felhőtlen hitét sugározza. A felszabadult népek élén Garibaldi, Kossuth és Mazzini halad karöltve. **(1)** S a nép egyelőre erősnek látszott, védte a frissen kivívott szabadságjogokat. „Ne merjetek hozzányúlni!" — a sajtószabadság védelmére hív Daumier plakátja. **(2)** ▷

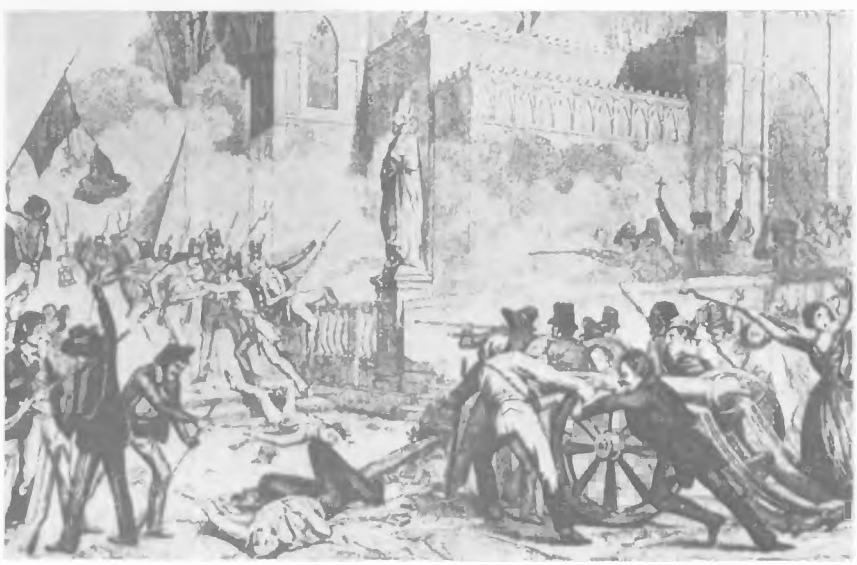

Maguk a forradalmi mozgalmak Itáliában kezdődtek. 1848. január 12-én Palermóban népfelkelés ◁ tört ki **(3)**, ezt Nápolyban is tüntetések követték. A nápolyi király alkotmányos reformokra kényszerült. Lajos Fülöp francia király késlekedett ezzel. Kormánya betiltotta a reformellenzék február 22-re tervezett bankettjét. Két nap múlva Párizsban kitört a forradalom. **(5)**

Amikor a város főbb pontjain a barikádok megjelentek, Lajos Fülöp sietve aláírta lemondólevelét (4), és elmenekült. A trónt — végrendeletében — unokájára hagyta.

4 ◁

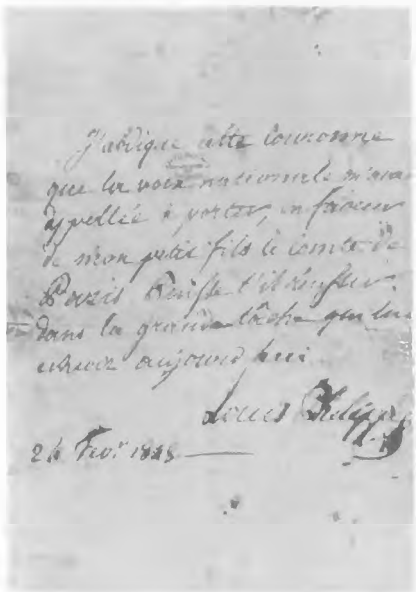

5 ▷

A képviselőház éppen a kis Párizs grófja ünnepélyes fogadására készül, amikor betörnek a terembe a forradalmárok. (6) Megakadályozzák a felesketést, nyilvánosan elégetik a trónszéket. Ideiglenes kormány alakult, amely a munkások nyomására másnap, február 25-én kikiáltotta a köztársaságot.

6 ▽

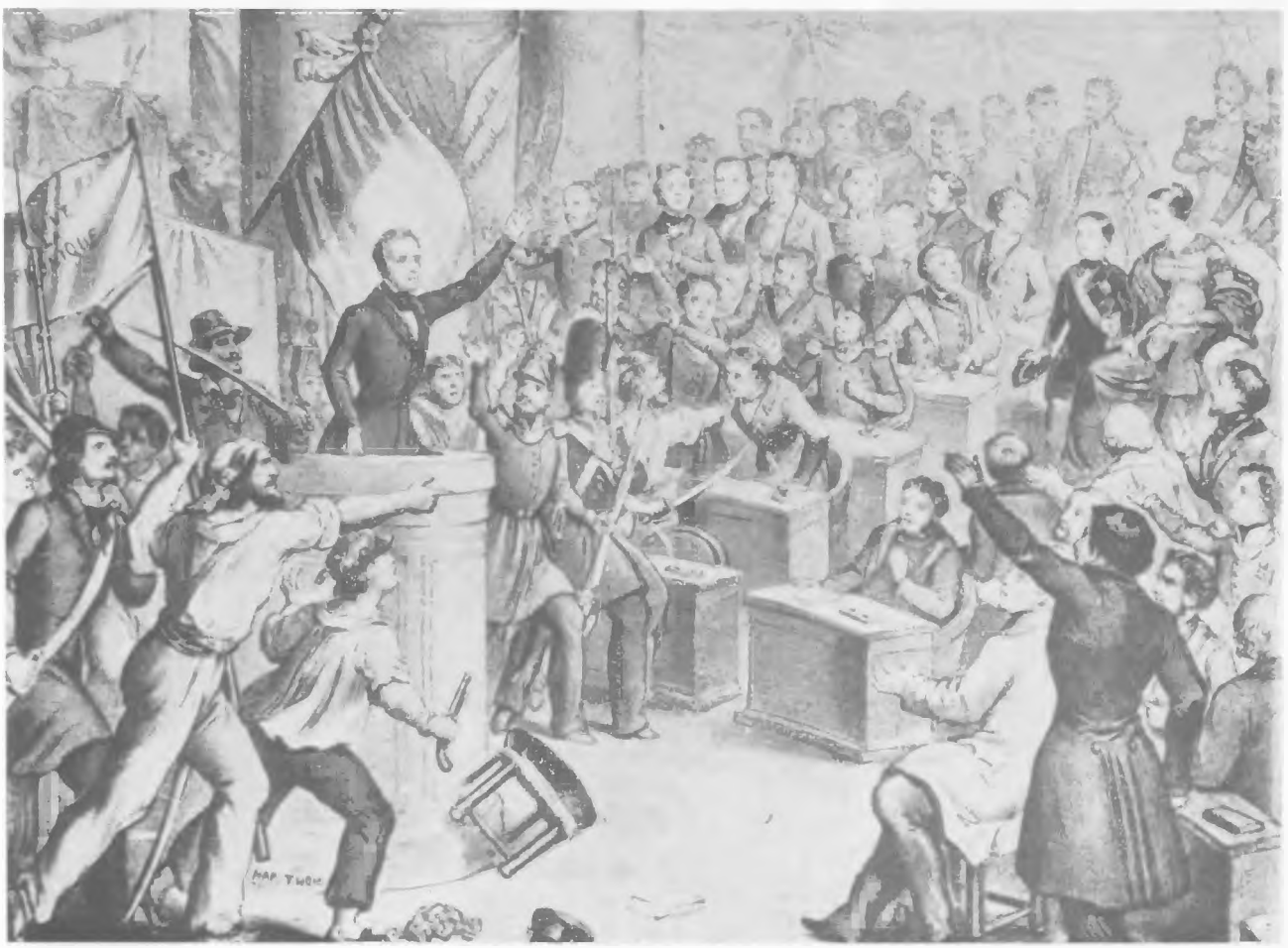

Kis idő kellett hozzá, hogy Párizs forradalmának híre eljusson, jelentősége behatoljon a közép-európai országokba, az alkotmányos ellenzék, a forradalmi ifjúság, a lázongó tömegek tudatába. Aztán — csaknem egyidejű robbanás Bécsben, Pesten, Berlinben, Milánóban; mindenütt: tüntetések, utcai harcok, rémült uralkodók, sajtószabadság, alkotmány.

Március 13-án a tartománygyűlés megnyitására nagy tömeg özönlik Bécs belvárosába. Mire a katonaság megérkezik, megérkeznek a külvárosokból a munkások is. A katonaság meghátrál. Metternich álruhában menekül; bár jóval kényelmesebben, mint ahogyan a korabeli karikaturista szerette volna (7)

8 △

7 ◁

9 △

A szenzáció híre 14-én éjjel jut el Pestre. 15-én a tüntető tömeg kikényszeríti a sajtószabadságot, kinyomtatja Petőfi forradalmi riadóját (8), aztán Budára vonul, kiszabadítja, és fáklyásmenettel ünnepli a plebejus forradalmárt, Táncsics Mihályt. (9) Bécsben a forradalom fegyveres bázisa az akadémiai légió amely az egyetemen üti fel főhadiszállását. (10) ▷

Milánó március 18-án kelt fel. Ötnapos harcban kiverték a Radetzky vezette osztrák sereget. Megindult az olaz nemzeti szabadságharc.

A felkelők éppen egy antik fegyvergyűjteményt „modernizálnak". (11) ▷

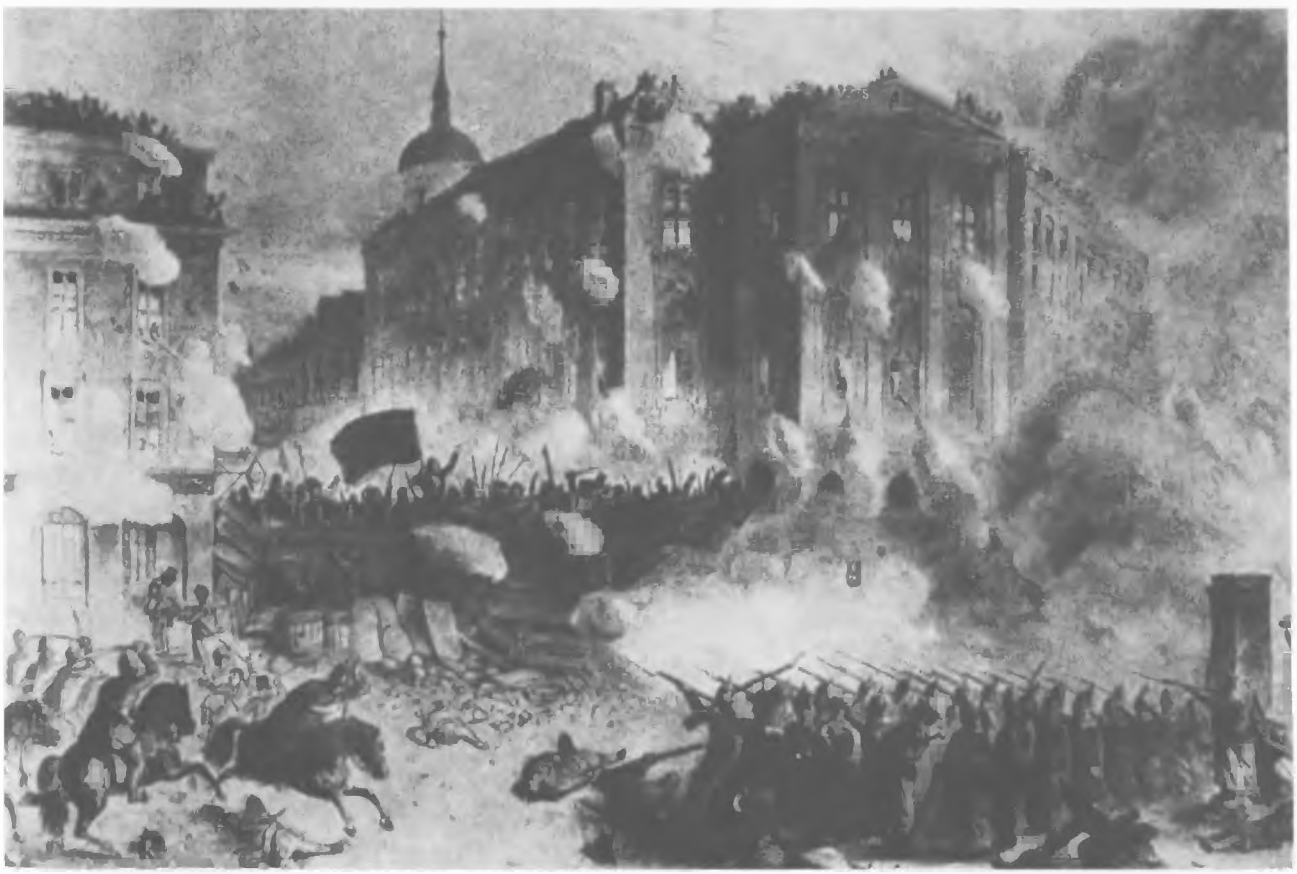

△

Ugyanakkor Berlinben is kitört a forradalom. (12) A király engedett, polgári kormányt nevezett ki.

Velence 17-én lázadt fel a Habsburg-uralom ellen, és 22-én visszaállította az önálló köztársaságot. (13) ▷

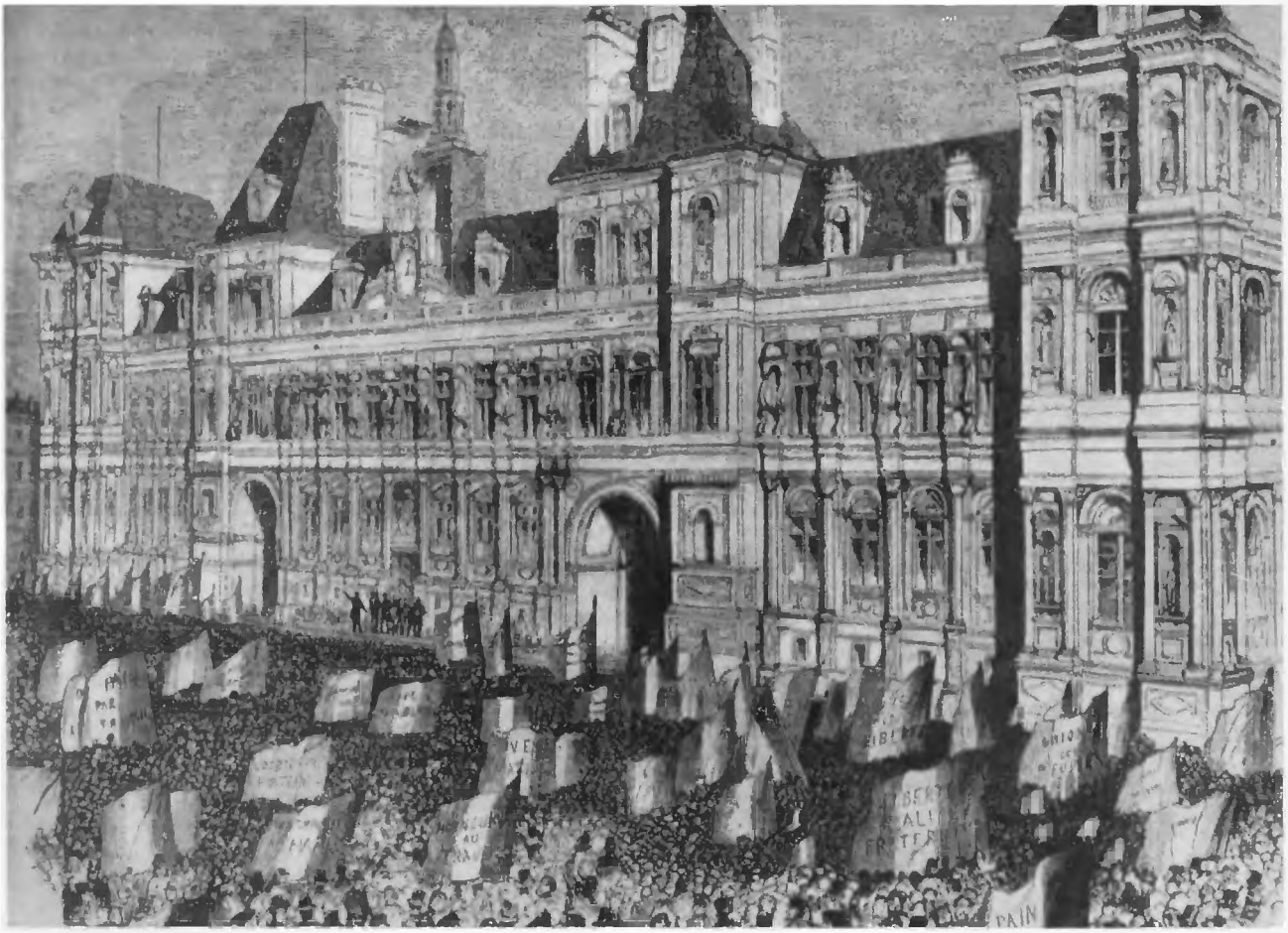

14 △

Ezen a tavaszon Párizs mozgalma szociális irányba fordult. Március 17-én hatalmas munkástömeg vonult a városháza elé. **(14)** Az „Egyenlőség, Testvériség, Szabadság" jelszóból a hangsúly az elsőre tolódott, a trikolór pedig vörösre váltott. A munkások a „szociális köztársaságot" követelték, és elérték a nemzeti munkaműhelyek felállítását.

„Az emlékezetes 1848-as év"-ben a forradalmi mozgalom központja Németországba helyeződött. **(15)** Demokratikus klubok, munkásegyletek alakultak, legálisan működött a Kommunisták Szövetsége. Június 1-én Marx napilapot indított: a *Neue Rheinische Zeitung*ot.

15 ▽

A forradalmárok Németország demokratikus egyesítését követelték. Május 18-án Frankfurtban, a Pál-templomban megnyílt az első német nemzetgyűlés. **(16)** Feladata az egységes német állam alkotmányának kidolgozása volt.

16 △

A liberális polgári többségű parlament ezt a feladatot megoldotta, de a tényleges hatalmat nem merte megragadni. A „fecsegő parlamentet" gúnyolja a szatíra: gőzgépet lehet fűteni a javaslatokkal és petíciókkal. **(17)** Ettől azonban a porosz reakció nem ijedt meg.

▽

18 △

A forradalom íve a nyár elején tört meg Párizsban. A parlamenti többséget és a kormányhatalmat birtokló burzsoázia leverte a szociális egyenlőségért fegyvert ragadó munkásság júniusi forradalmát. **(18)** Franciaországban a burzsoá reakció lett úrrá.

Közép- és Kelet-Európában 1848 nyarán még élt a remény, állt a harc. Magyarországon a korszakalkotó áprilisi törvények szentesítése után indult meg az alkotmányos élet. István nádor a Batthyány-kormány jelenlétében július 5-én a pesti Redoutban nyitotta meg az első népképviseleti országgyűlést. **(1)** △

„TEKINTS REÁNK, SZABADSÁG!"

2 ◁

3 ▷

Júniusban forradalom tört ki a román fejedelemségekben is. 18.-án Bukarestben tüntetés zajlott le az alkotmányért **(2)**, amelyet Nicolae Bălcescu **(3)**, a forradalmár író, az Igazság és Testvériség titkos szervezet vezetője dolgozott ki. A nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott harcot a belső reakció és a török csapatok elnyomták.

4 △

Június 2-án Prágában gyűlt össze a Monarchia szláv népeinek kongresszusa, amely Palacký demokratikus föderalista programját fogadta el. Ezt az alkalmat használták ki a cseh radikálisok, hogy forradalmat robbantsanak ki. Ezt Windischgrätz Prága kíméletlen bombázásával leverte. (4)

Ugyanakkor Radetzky is győztes maradt az itáliai harcmezőkön. Nem tévedett a karikaturista: 1848 nyarán az „osztrák civilizáció" támaszai Jelačić, Radetzky és Windischgrätz voltak. (5)

5 ◁

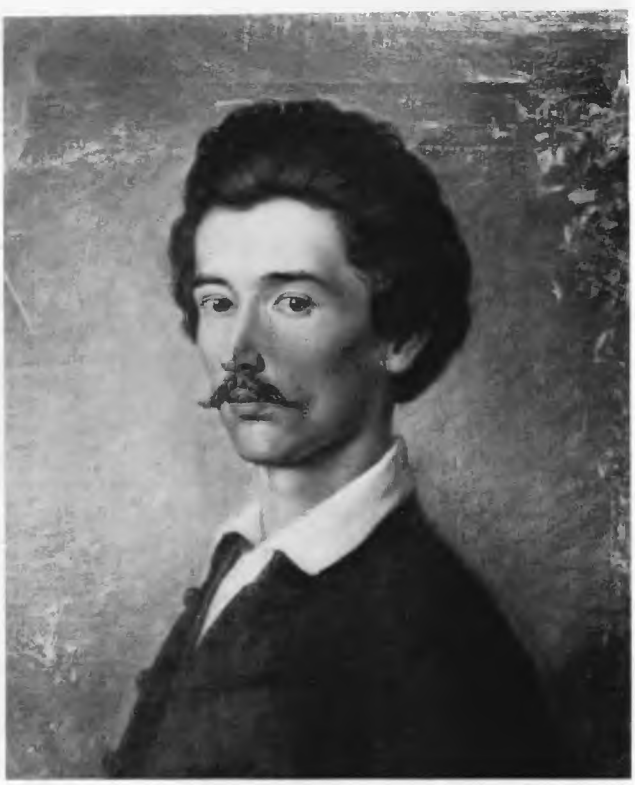

△

A forradalom költője, katonája: Petőfi Sándor (7)

A nekibátorodott kétfejű sassal a magyar oroszlán, ◁ Kossuth vette fel a harcot. (6)

48 HANYATLÓ CSILLAGA

1 △

1848. október 6-án Bécs népe fegyvert fogott, hogy megakadályozza a császári csapatok elindítását Magyarország ellen. Bécs három hétig ellenállt az egyesült császári hadsereg ostromának. Csak 28-án hatoltak be Jelačić martalócai a védelmi vonalakba **(1)**, és teremtettek „rendet" az égő városban. **(2)**

2 ▽

3 ▽

Egy forradalmár — az egész osztrák forradalom — sorsa márciustól decemberig — szöveg nélkül **(3)**.

A dinasztia eközben Olmützben húzódott meg, a parlament Kremsierben szövögette egy liberális alkotmány szép terveit...

A porosz abszolutista reakció katonasággal teremtett rendet november folyamán Berlinben. A *Fliegende Blätter* karikatúráján Baron Eisele és Dr. Beisele, két liberális ellenzéki, sietve távozik a „köztisztasági masina" elől. (4) ▷

1849 tavaszán egy-egy német államban még fellobbant a forradalmi harc az alkotmányért. Badeni felkelők 1849 májusában (5) ▽

Neue
Rheinische Zeitung
Organ der Demokratie.

6 △

Az elszigetelt mozgalmakat a reakció leverte. Betiltották Marx lapját is. A *Neue Rheinische Zeitung* utolsó száma Freiligrath versével: a visszatérés ígéretével, s „a munkásosztály felszabadítása" jelszóval búcsúzott. (6)

Olaszországban is a régi rend kerekedett felül. Francia intervenció törte meg Róma hősi harcát, amelynek népe 48 őszén elkergette urát, a pápát, majd kikiáltotta a köztársaságot. A franciák 1849. július 1-én behatoltak Rómába. (7) ▷

„EURÓPA CSENDES, ÚJRA CSENDES...

1 △

1849 tavaszán Magyarország lett a szabadság mentsvára, amelyre Európa haladó közvéleménye reménykedve tekintett. A honvédsereg tavaszi hadjáratában, győztes csaták sorában verte vissza a császári hadakat. Április végén felszabadította Pestet, amelyet Hentzi tábornok Budáról lövetett, és több ponton felgyújtott. **(1)**

2 ▽

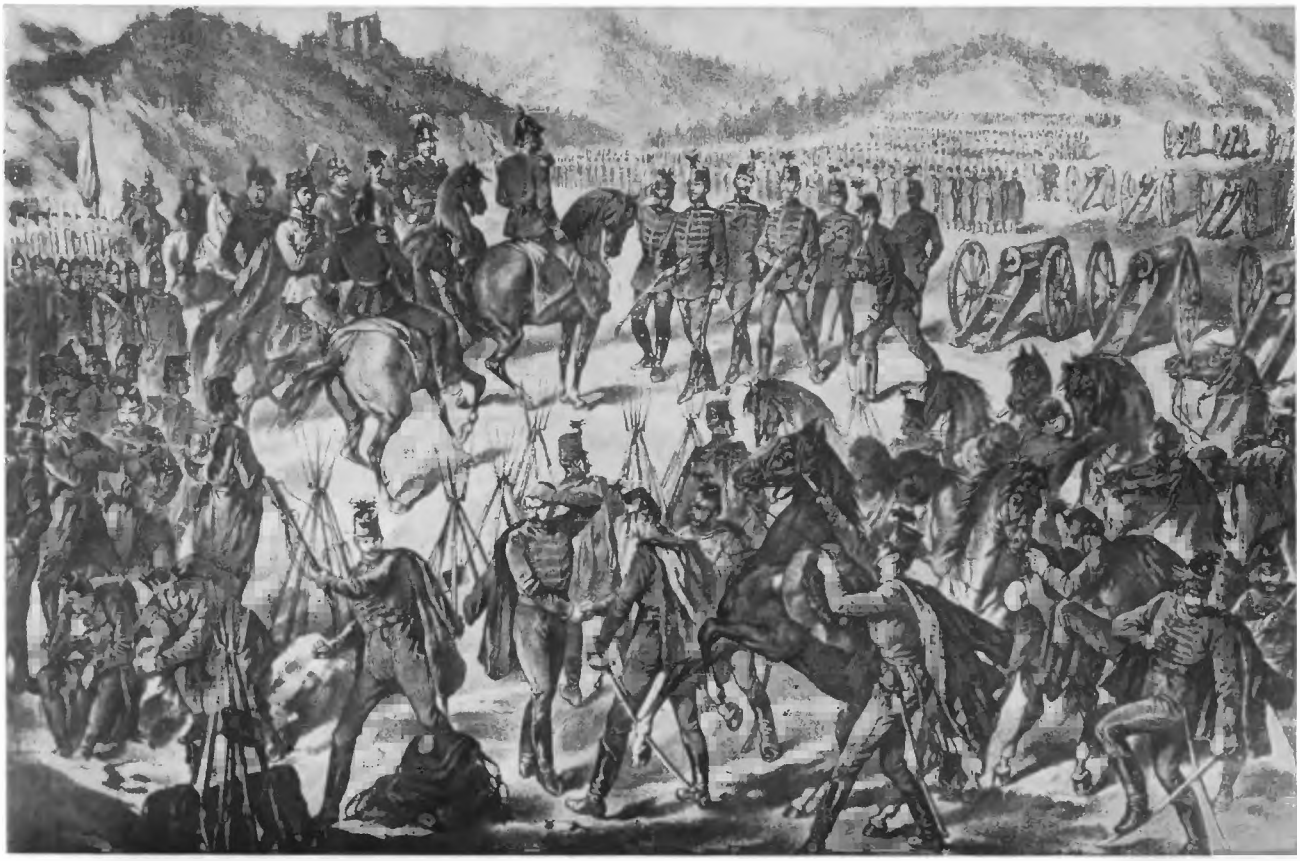

3 △

Görgey csapatai csaknem egy hónapnyi időt vesztegetve, csak május 21-én hajnalban tűzték ki a háromszínű zászlót a budai várra. (2)

Ezen a napon azonban Ferenc József Varsóban már elnyerte atyai gyámola és megmentője, Miklós cár támogatását. Az orosz intervenció júniusban indult meg, s a kettős túlerő végül is leverte a szabadságharcot. Görgey augusztus 13-án, Világosnál, letette a fegyvert. (3)

Itália államaiban is helyreállították a fejedelmek, illetve a Habsburgok uralmát. Utolsónak, augusztus 22-én az éhező, lángokban álló Velence is kapitulált. (4)

Róma, Velence és Magyarország után Európa újra csendes lett...

...ELZÚGTAK FORRADALMAI"

4 ▽

OROSZ-ORSZÁG REFORMJA

Oroszország a 19. század elején elmaradott, feudális birodalom volt. A felszín még a hagyományos életmódot, a mozdulatlanságot mutatta.

Postakocsiállomás a 19. sz. elején ◁ (1)

△
Moszkva, Vörös tér, 1844. Az ősi főváros kisvárosi idillje (2)

Még szilárdan állott a jobbágytartó földesúri rendszer. A jobbágyok botozása még eleven való◁ság (3)

A felszín alatt azonban előrehaladt a tőkés gazdasági fejlődés, és megmozdult a társadalom. A cári abszolutizmust és a jobbágyrendszert élesen bírálta a haladó értelmiség, hevesen támadták a sűrűsödő parasztfelkelések. Amikor Oroszország az 1853—1856. évi krími háborúban a szultánt támogató nyugati hatalmaktól súlyos vereséget szenvedett, az uralkodó körök reformokra kényszerültek. II. Sándor cár (5) 1861 februárjában rendelettel eltörölte a jobbágyságot. A rendeletet a földesúri hatóságok hirdették ki a parasztoknak. (4)

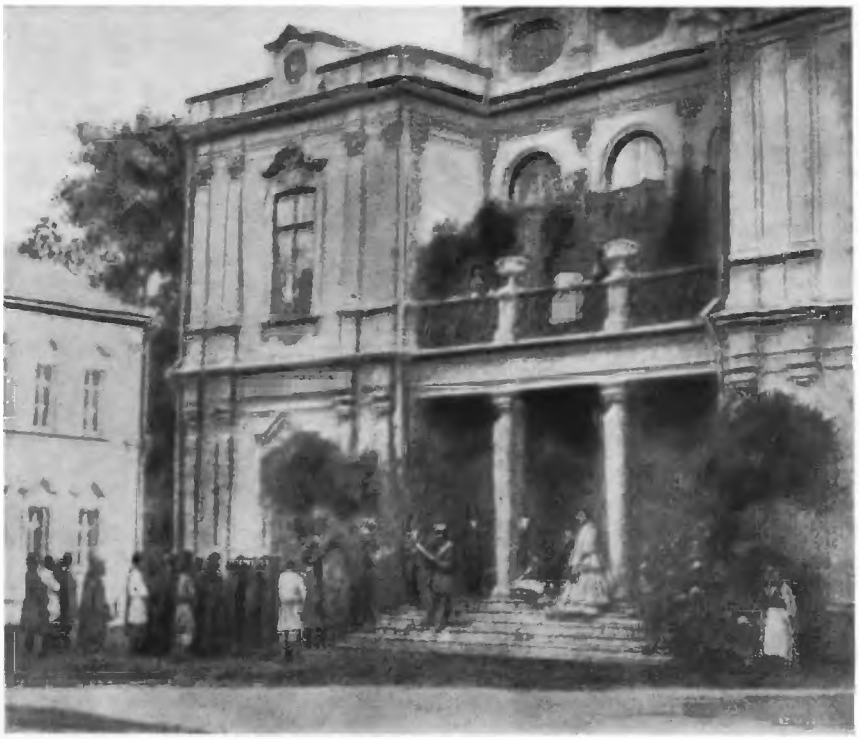

4 ▷

◁ 5

A reformot ünneplő emlékérme (6, 7) a társadalmi békét és egységet hirdette. Valójában azonban a cári reform fölöttébb óvatosan és felemásan építette le a feudalizmust; a parasztoknak megváltást kellett fizetniök a földért, s függőségük sok eleme megmaradt. Ugyanígy az 1860-as években bevezetett polgári reformok is csak felszínesen modernizálták a közéletet. A helyi hatalom továbbra is a birtokos nemesség, a legfőbb hatalom pedig az abszolút uralkodó, a cár kezében maradt.

◁ 6

7 ▷

1

2

3

A REFORM OROSZORSZÁGA

A polgári reformokat az orosz társadalom haladó elemeinek a dekabristákig visszanyúló küzdelme előzte és alapozta meg. A század 40-es éveitől kezdve írók, művészek, tudósok bírálták mind élesebben a feudális abszolutisztikus rendszert.

Az elmaradott nemesi társadalom szellemes és komor kritikusa, a klasszikus orosz prózairodalom első mestere: Nyikolaj Gogol (1). Kora nemességéről írt klasszikus szatírája, a *Holt lelkek* első kiadásának címlapja (2)

A kultúra és a politikai gondolkodás terén folyó harc vezetői a forradalmi demokraták voltak. Kiváló képviselőik az irodalmár és kritikus, Belinszkij, az ukrán költő, Sevcsenko; politikai szervezőjük, ideológusuk Alekszandr Herzen (3). Herzen 1857-ben Londonban jelentette meg nagy hatású folyóiratát, a *Kolokol*t. A *Kolokol* (Harang) első száma (7) és emlékérme. (6)

A forradalmi demokraták legkövetkezetesebb politikusa és legmélyebb gondolkodója Nyikolaj Csernisevszkij volt. (4)

A haladó irodalom nagyjai,a *Szovremenyik* (Kortárs) köre (5) 1857-ben. Ül: Goncsarov, Turgenyev, Druzsinyin, Osztrovszkij, áll: Tolsztoj és Grigorovics.

КОЛОКОЛЪ

ПРИБАВОЧНЫЕ ЛИСТЫ КЪ ПОЛЯРНОЙ ЗВѢЗДѢ

VIVOS VOCO!

No. 1.

1 Іюля 1857.

6 △

7 △

A progresszió híveinek harca a súlyos feudális maradványok ellen a reform után sem szűnt meg. A reform nem teremtett liberális parlamentáris rendszert. A „népképviselők" helyzetét jól jellemzi a kép: a paraszti zemsztvo-küldöttek ebédelnek. (8)

1863-ban újabb felkelés tört ki az elnyomott Lengyelországban. (9) A felkelők ezúttal a nemzeti felszabadulás ügyét összekapcsolták a jobbágyfelszabadítással. A cári túlerő — a liberális Európa passzív szánakozása és háborgása közepette — kíméletlenül leverte, és megtorolta a felkelést. A jobbágyfelszabadítást azonban lengyel földön is végrehajtották.

ITÁLIA EGYESÍTÉSE

Ami 1848-ban forradalmi úton nem sikerült, azt a következő két évtizedben népi felszabadító mozgalmaktól támogatott királyi háborúkkal és ügyes diplomáciai húzásokkal hajtották végre: a nemzeti egyesítést.

Itália 1859-ben (1) és Garibaldi hadjáratai 1860 elején. (2) Az egyesítés nagy diplomatája, a liberális miniszterelnök: Camillo Cavour (3), aki ügyesen kihasználta a nagyhatalmak ellentéteit, Ausztria 1849 utáni elszigeteltségét.

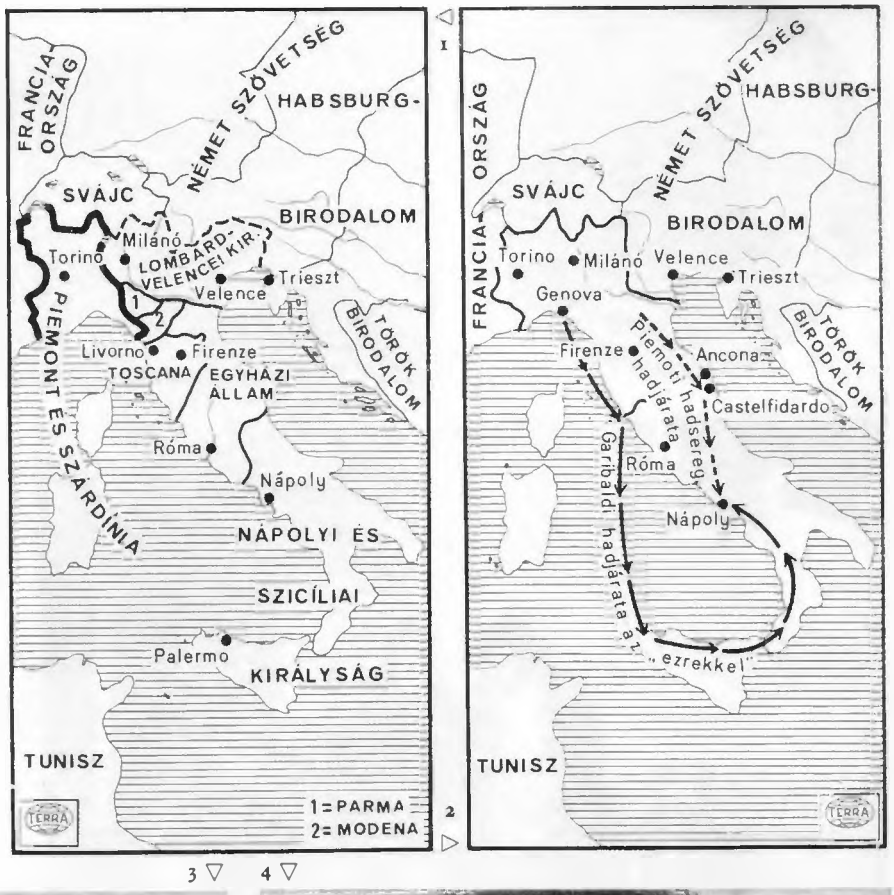

Az egyesítés népi hőse, tömegeket magával ragadó forradalmi gerillavezére: Giuseppe Garibaldi. (4) Az egyesítés lelkesítője, a szabadságharcok résztvevője, a korszak legnagyobb és legnépszerűbb olasz zeneszerzője: Giuseppe Verdi. (6) Nevének öt betűje az 1850-es évek végén jelszóvá vált: Vittorio Emanuele Re d'Italia (Viktor Emánuel, Olaszország királya).

5 △

6 △

7 △

Cavour a krími háború idején, majd 1858-ban megnyerte Franciaország katonai, Anglia külpolitikai támogatását. 1859-ben Piemont legyőzte Ausztriát, visszaszerezte Lombardiát. Egyidejűleg a középolasz államokban is felkelések törtek ki.

1859 áprilisában reneszánsz díszletek között Firenzében népi felkelés kergette el Toscana osztrák fejedelmét. A Palazzo Vecchióra kitűzik az olasz trikolórt. **(5)**

A következő évben Toscana, Modena, Parma és Romagna csatlakozott a megalakuló olasz királysághoz.
„Ha nehezen megy fel a csizma, több (lő)por kell hozzá" — ajánlja Garibaldi Viktor Emánuel királynak. **(7)**

És kiadja a népszerű jelszót: „Italia farà da se" (Itália egyedül is megcsinálja). 1860. május 11-én ezer vörösingesével partra szállt ◁ Szicíliában **(8)**, s néhány hét alatt felszabadította a szigetet.

Az egyesítés nagyszerű tette — az olasz Risorgimento romantikus hőskölteménye — Garibaldi szicíliai és nápolyi felszabadító hadjárata volt. Ebben magyarok is szép számban vettek részt. Seregében külön magyar légió alakult Türr István vezetésével. Egyik parancsnoka, Tüköry Lajos Palermo ostrománál halt hősi halált.

△

Garibaldi (középen) és vezérkara (9) A jobb oldalon, felkötött karral Crispi, a későbbi miniszterelnök, balról a második: Türr István

Garibaldi roppant népszerűségnek örvendett az elnyomott Magyarországon. Nevét Kossuthéval együtt éltették. Várták eljövetelüket: egy magyarországi felszabadító hadjáratot.

◁ Garibaldi-induló, 1860-ból (10)

11 ▽

12 △

Garibaldi 1860. szeptember elején vonult be Nápolyba. Demokratikus köztársaság vagy csatlakozás az olasz királysághoz? — ez volt a dilemma. Garibaldi október 26-án átadta a hatalmat Viktor Emánuelnak. **(11)**

Az egyesítés 1870-ben fejeződött be, amikor a pápai államot védelmező III. Napóleon teljes vereséget szenvedett a porosz—francia háborúban.

Szeptember 20-án a népszerű hegyivadászok, a bersaglieri, a Porta Piánál benyomulnak Rómába, az új állam új fővárosába. **(12)**

13 ▽

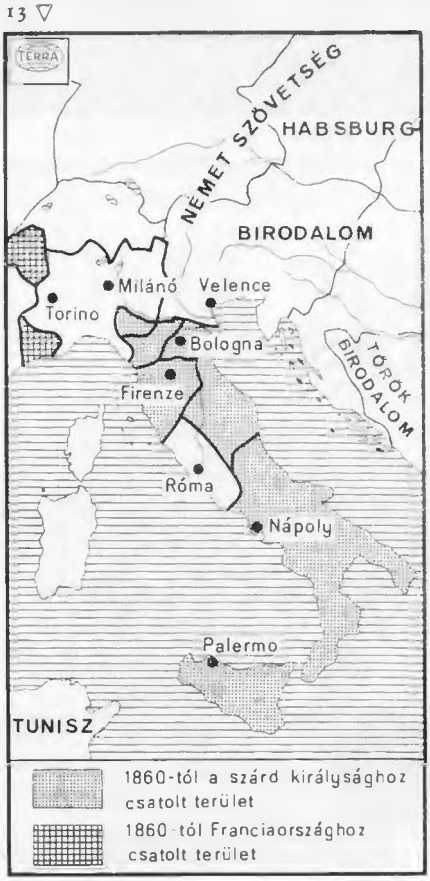

14 ▽

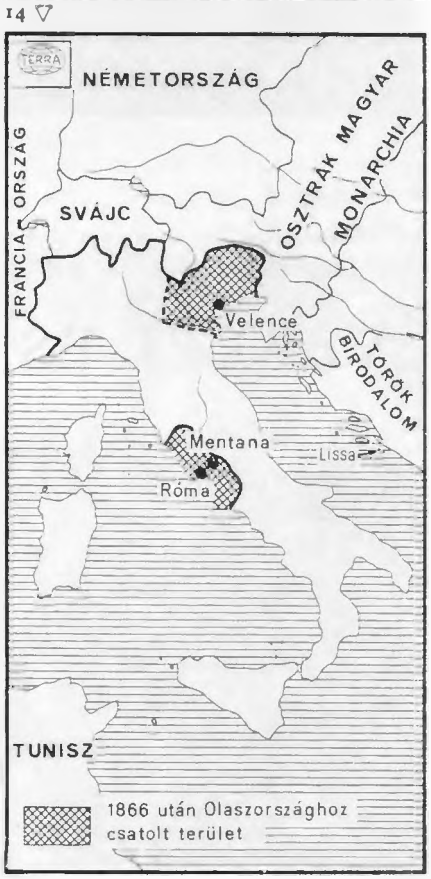

Az egyesítés menete: Itália 1861-ben **(13)** és 1870-ben **(14)**

Az 1848. évi forradalom veresége kerülő útra kényszerítette a német egység megvalósítását is. Az egyesítést a militarista porosz állam vezette, és 1862-től kormányzó kancellárja, Otto von Bismarck „vérrel és vassal" oldotta meg. A liberális burzsoázia kezdetben hevesen opponált Bismarck ellen. Egy anarchista diák 1866 májusában merényletet kísérelt meg ellene. (1) ▷

2 △

Bismarck erőszakkal, ravaszsággal és katonai sikerekkel leküzdötte az ellenállást. 1866 nyarán Poroszország megverte Ausztriát, és kitessékelte a Német Szövetségből.
A königgrätzi csata július 3-án (2)

„VÉRREL ÉS VASSAL"

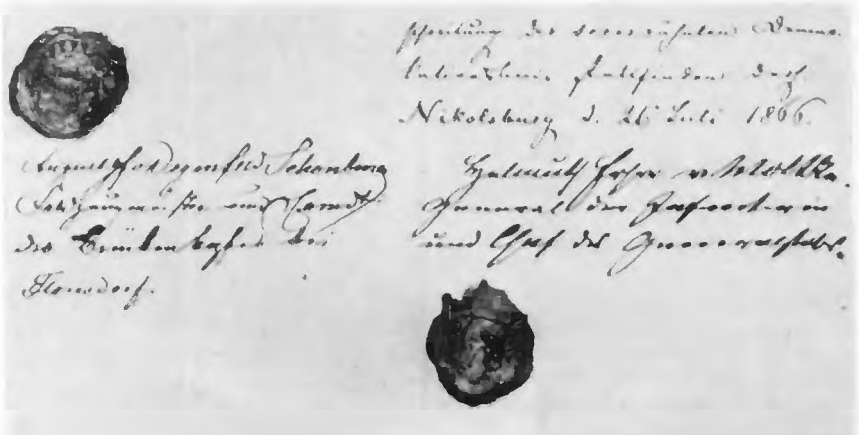

△

Helmuth von Moltke, vezérkari főnök, az 1866. és az 1870. évi győzelem szervezője (3)

A Nikolsburgban megkötött fegyverszünet okmánya (4) ◁

Németország egyesítésének térképe (5) ▷

Az 1860-as években bontakozott ki a német szocialista munkásmozgalom. Kezdetben nagy befolyásra tett szert a Ferdinánd Lassalle (6) által alapított Általános Német Munkásegylet. Ez az általános választójog kivívásával, parlamenti úton kívánta elérni a munkáshatalmat. Marxista irányt adott a mozgalomnak a Liebknecht és Bebel vezette szociáldemokrata párt.

▽

1871. január 18-án, Franciaország leverése után, a német fejedelmek Versailles-ban ünnepélyesen az egyesített német birodalom császárává kiáltották ki I. Vilmost. (7)

▽

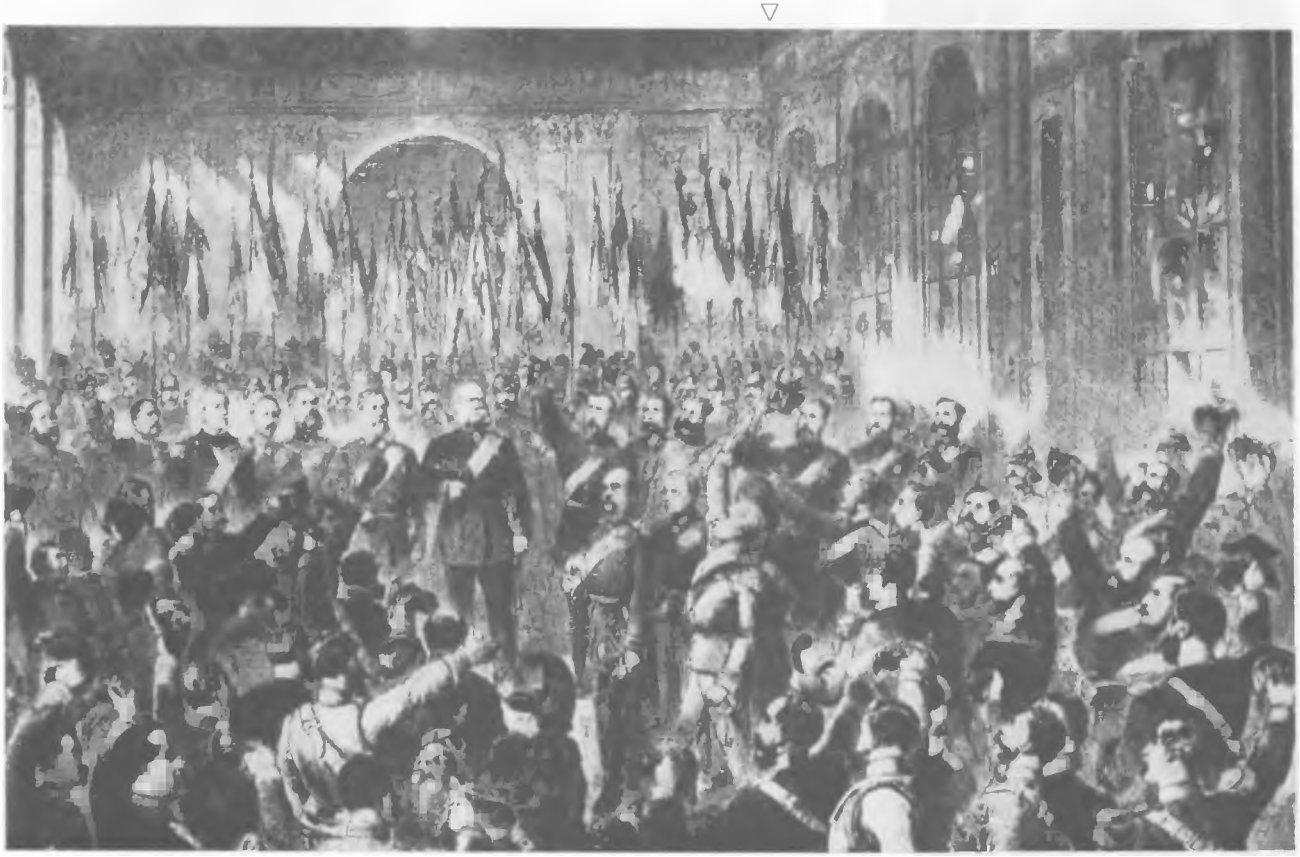

A KIEGYEZÉS

△
Ahogy a kormánypártiak látták — 30 év múlva: a kiegyezés allegóriája **(1)**

1859 nyarán Ausztria vereséget szenvedett Franciaországtól és Piemonttól. Elvesztette Lombardiát és észak-itáliai befolyását.
1866 nyarán vereséget szenvedett Poroszországtól. Elvesztette Velencét, és kiszorult a Német Szövetségből.
1860—61-ben alkotmányossággal is kísérletezett, de a politika mezején is vereséget szenvedett. Kívül: katonai és külpolitikai kudarcok. Belül: elégedetlenség, lázongás, pénzügyi csőd. Mit tehetett a császár és dinasztiája? Kiegyezett a legerősebb ellenféllel: a magyarokkal.
1849-ben a magyar szabadságharc vereséget szenvedett. Az abszolutizmus fegyveresen leigázta az országot. A birtokos nemesség nem volt hajlandó új forradalomra, új szabadságharcra. Tartott a parasztnéptől is, a nemzetiségektől is. Külföldről várt sokáig segítséget, de ez — elmaradt. Kívül: elszigeteltség, belül: anyagi gondok, a vezető osztályok alkuvágya. Mit tehettek a liberális reformer-politikusok? Kiegyeztek a hatalommal, a dinasztiával.

Ahogy az ellenzéki kortársak látták — 1867-ben: a nemzeti lelkesedést — amely 48-ban szilaj csikó volt — Deák és Andrássy együttesen sem tudja talpra állítani. **(2)** ▷

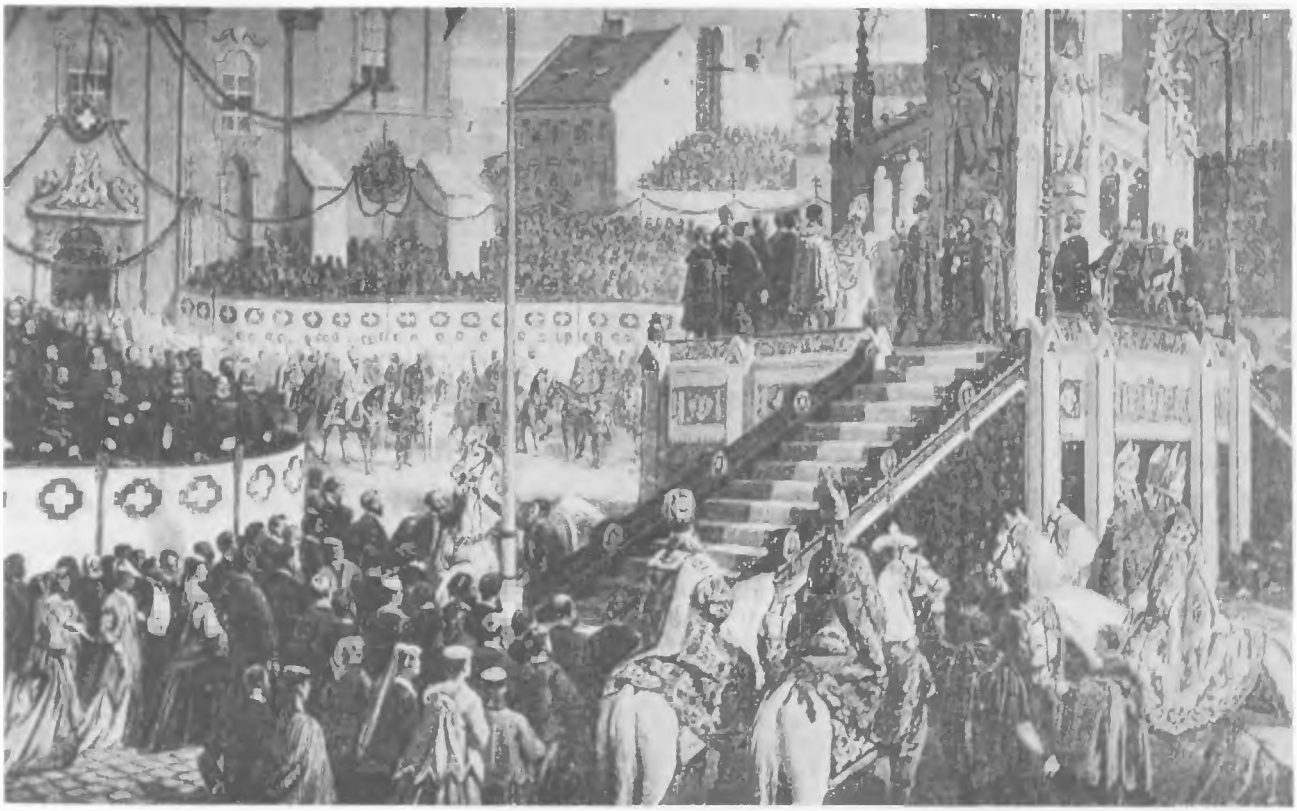

△ 3

◁ 4

5 ▷

6 ▷

1867. június 8-án nagy pompával királlyá koronázták a huszáregyenruhában feszítő Ferenc Józsefet (4), és királynévá hitvesét, Erzsébetet (5). A koronázási eskü a pesti plébániatemplom előtt (3) Deák minden rangot, címet, kitüntetést elhárított. Az új rendszer megalapozója, első miniszterelnöke, majd az Osztrák—Magyar Monarchia közös külügyminisztere gróf Andrássy Gyula (6) lett.

„NEM LESZ A TŐKE ÚR FELETTÜNK”

1864. szeptember 28-án Londonban megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség, az I. Internacionálé. Az első programot, az *Alapító üzenet*et Marx írta. Az Internacionálé megalakulása formailag is jelezte, hogy a haladás zászlaját a munkásság vette át.

A szabadság proletár géniusza az *Internacionálé* munkásinduló első kiadásának címlapján **(1)** ◁

Engels tagsági igazolványa **(2)** ▽

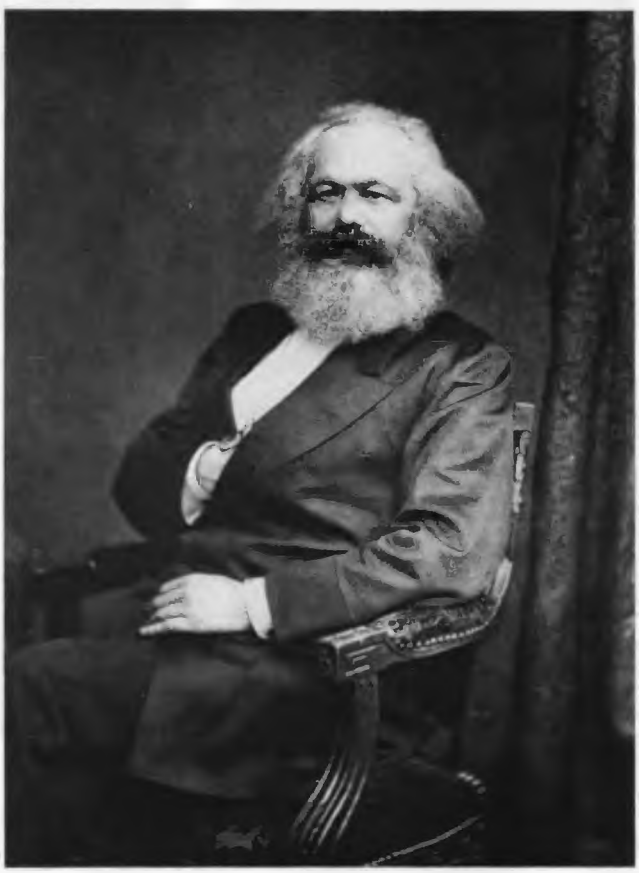

3 ▷

Marx sokoldalú elméleti és szervező tevékenységet fejtett ki, éles polémiákat folytatott a tudományos szocializmus elveinek elfogadtatásáért. Fényképe 1867-ből **(3)**... ebben az évben jelent meg fő műve: *A tőke* **(5)**.

Az Internacionálé első kongresszusát 1866 szeptemberében, Genfben tartották. Itt Marx nézetei alapján határozták meg a munkásosztály gazdasági harcának és a szakszervezkedésnek jelentőségét.

A kongresszus küldöttei (4) ▷

6 ▽

Az 1869-ben, Bázelban tartott negyedik kongresszuson (6) Marx szívós, eredményes harcot vívott Proudhon és Bakunyin reformista, kispolgári nézetei ellen.

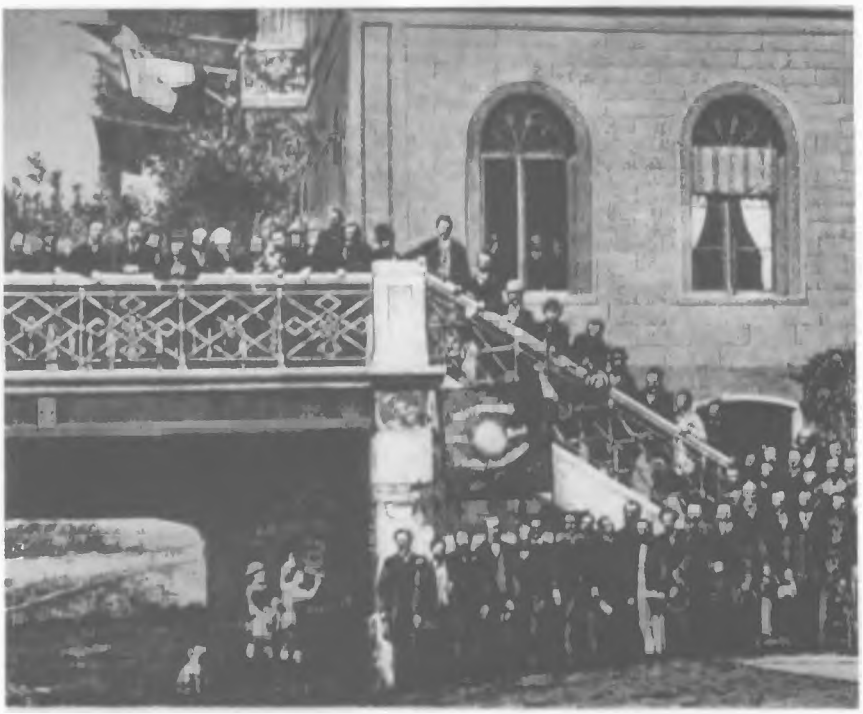

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Hamburg

5 △

Pierre Proudhon (7) a kistermelők érdekében akarta megdönteni a nagy magántulajdont, de ellenezte a proletármozgalmat, a forradalmi politikai harcot. Mihail Bakunyin (8), az anarchizmus szellemi apostola azt hirdette, hogy az állam megszüntetéséért kirobbantott forradalmi akciókkal, merényletekkel lehet a tőkés rendszert megdönteni. ▷

8 ▷

A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG BUKÁSA

Az 1848-as forradalmi mozgalom leverése után Napóleon kalandos sorsú és kalandor jellemű unokaöccse, Louis Bonaparte (1) lett a köztársasági elnök. Bonaparte 1851. december 2-án államcsínnyel megszerezte az abszolút hatalmat, majd egy év múlva III. Napóleon néven császárrá kiáltatta ki magát. A két Napóleon között azonban nem csekély nagyságrendi különbség volt... (2)

1 ◁

2 ▷

III. Napóleon eltörölte az alkotmányt, megnyirbálta a szabadságjogokat.

„Anatómiai lecke" a második császárság idején. A halott: az alkotmány. Daumier karikatúrája (3) ▷

4 ▽

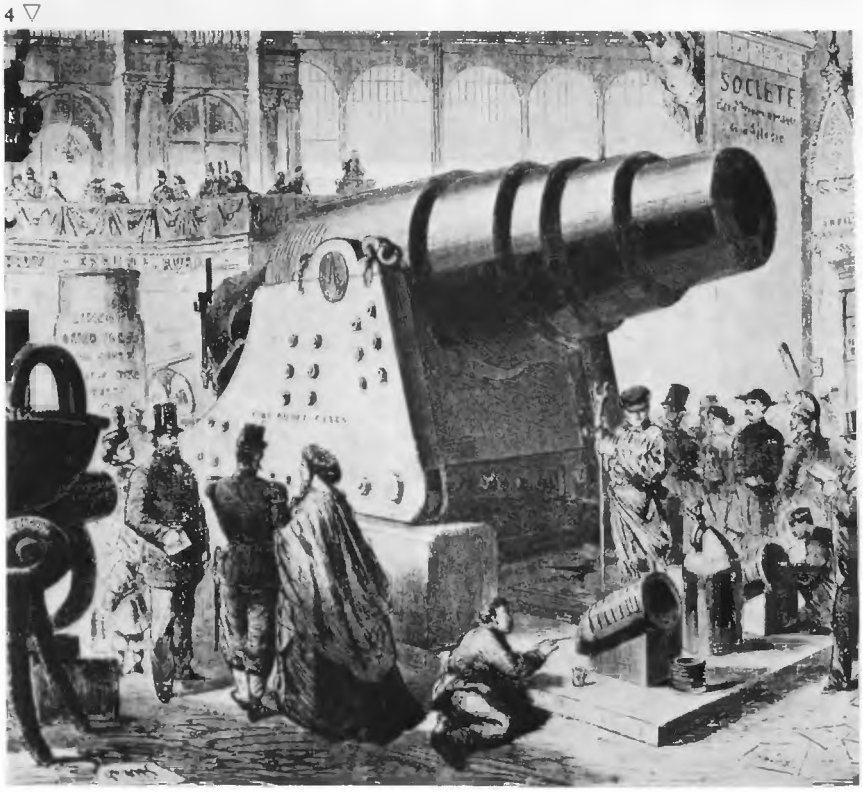

III. Napóleon kalandor külpolitikát folytatott. 1859-ben támogatta az olasz nemzeti egyesítést, utóbb cserbenhagyta. Folytatta Algéria és Vietnam gyarmatosítását, expedíciót küldött Mexikó meghódítására. A látványos sikereket az 1860-as években sorozatos kudarcok követték. Az 1867. évi párizsi kiállításon a közönség még biztonságérzettel bámulhatta a Krupp cég békés ágyú-óriását. (4)

Három év múlva működés közben is tapasztalhatta kiváló minőségét.

Amikor a császár Németország egyesítésének is útjába állt, Bismarck ügyesen háborút provokált. Az 1870 júliusában kitört háborúban Franciaország súlyos vereséget szenvedett. Szeptember 2-án Sedannál a poroszok döntő győzelmet arattak.

Bismarck és Napóleon találkozása szeptember 2-án (5) ▷

Napóleon maga is fogságba esett, a császárság összeomlott.

39ste Depesche
vom
Kriegs-Schauplatz.

Der Königin Augusta in Berlin.

Vor Sedan, den 2. September, 1 Uhr Nachm.

Die Capitulation, wodurch die ganze Armee in Sedan kriegsgefangen, ist soeben mit dem General Wimpffen geschlossen, der an Stelle des verwundeten Marschalls Mac Mahon das Commando führte. Der Kaiser hat nur sich selbst Mir ergeben, da er das Commando nicht führt und Alles der Regierung in Paris überläßt. Seinen Aufenthaltsort werde Ich bestimmen, nachdem Ich ihn gesprochen habe in einem Rendezvous, das sofort stattfindet.

Welch eine Wendung durch Gottes Führung!

Wilhelm.

△ A hadijelentés (6)

△ A poroszok Franciaország nagy részét megszállták. „A győzelemre!" — ünnepeltek a porosz tisztek. (7)

◁ Joggal. A békét Bismarck diktálta a helyreállított köztársaság vezetőinek, Thiers-nek és Favre-nak. (8) S a feltételek súlyosak voltak. Németország bekebelezte Elzászt és Lotaringiát, és 5 milliárd aranyfrank hadisarcot vetett ki a vesztesre.

PÁRIZS OSTROMA —

A győztes porosz csapatok 1870 szeptemberében megkezdték Párizs ostromát. A fővárosból és a megszállt területekről megindult a polgári lakosság menekülése. **(1)** A körülzárt Párizs léggömbökkel tartott összeköttetést a vidékkel. **(2)**

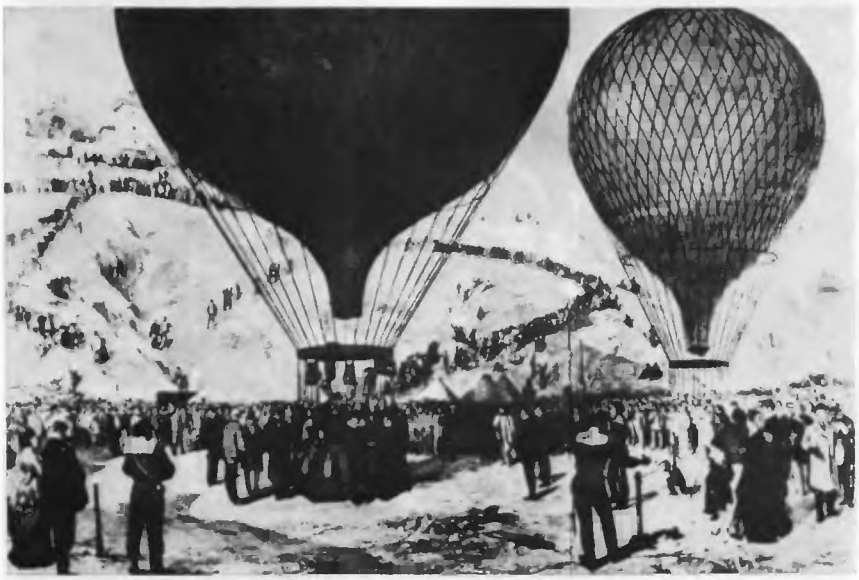

Léggömbön jutott ki Léon Gambetta **(3)**, a köztársaság honvédelmének bátor szervezője is. Gambetta Dél-Franciaországban sikerrel szervezte az ellenállást. A tömegmozgalomtól félő kormány és a hadsereg vezetői azonban a kapitulációt választották. Louis Adolphe Thiers, a kormány feje, ahogyan a fényképész megörökítette **(4)**, és ahogyan a karikaturista látta **(5)** az intrikus, kapituláns politikust.

Thiers és Favre végrehajtják a védtelen ország amputálását. A láthatár peremén felragyog a „szociális köztársaság". (6) ▷

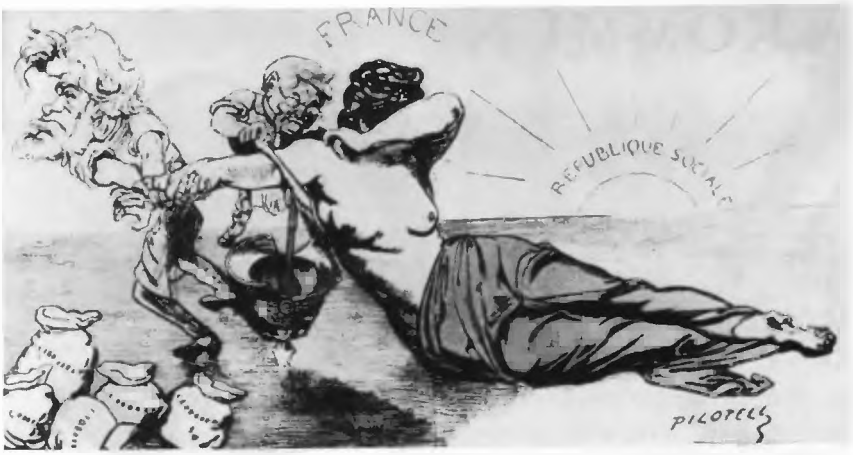

— PÁRIZS FORRADALMA

A köztársaság fegyveres erejét a nemzetőrség, politikai szervezetét a nemzetőrség föderációi, vezető erejét a munkásság alkotta. A kormány 1871. március 18-án le akarta fegyverezni a nemzetőrséget. A Montmartre-on összecsapásra került sor: a nemzetőrség megvédte ágyúit. (7) ▷

A forradalmárok elfoglalták Párizst, a kormány Versailles-ba menekült. Március 26-án megválasztották és a francia forradalmi drámák hagyományos színterén, a Városháza téren kikiáltották a világ első proletárhatalmát: a Párizsi Kommünt. (8)

▽

A KOMMÜN

Munkások és értelmiségiek, a szocialista mozgalom régi harcosai és új hívei, nemcsak franciák, de magyarok, lengyelek, olaszok, németek is állottak a Kommün mellett és élén. A Kommün vezérkarából:

Louis Charles Delescluze (1) △

Frankel Leó (2) △

Gustave Flourens (3) △

Louise Michel (4) △

Louis Eugène Varlin (5) △

Raoul Rigault (8) △

Jarosław Dąbrowski (6) ▽

Jules Vallès (7) ▽

A Kommün széttörte a burzsoá államapparátust, megkezdte az új típusú szocialista állam felépítését. Ebben sem elméleti előkészítés, sem tapasztalat nem irányította. A Kommün maga alakított ki néhány hét alatt szocialista gazdaságpolitikát. Vezetői előtt a kizsákmányolás megszüntetésének, a dolgozó nép felemelésének eszméje lebegett. Az ellenforradalom elleni harcban azonban nem voltak elég erélyesek. Időt engedtek a versailles-i kormánynak a támadás megszervezésére, amelyet a Párizst körülzáró porosz csapatok is támogattak.

„Ha a császári köpeny végre Louis Bonaparte vállára hull, ledől majd Napóleon ércszobra a Vendôme-oszlop (9) tetejéről" — írta Marx 1852-ben. ▷ Két évtized múlva, 1871. május 16-án Párizs népe ledöntötte a burzsoá uralom s a császárság jelképét: a Vendôme-oszlopot. (10)

▽

A VÉRES HÉT

A versailles-i kormány hamar összegyűjtötte fegyveres erőit. Már április elején támadást indított a forradalmi Párizs ellen, ahol a hadvezetésben egyenetlenség és következetlenség mutatkozott. Több ◁ mint hat hétig tartott a védelmi harc a Kommün vörös zászlaja **(1)** alatt.

2 △

A kormánycsapatok május elején elfoglaltak néhány elővárost, május 21-én pedig benyomultak Párizsba. **(2)** Egy hétig tombolt a véres harc a kapuknál, a barikádokon, még a Père Lachaise temetőben is. **(3)** ▷

△ Foglyok kivégzése a temetőben, a „kommünárok falánál" (4)

◁ Halottszemle (5)

Az ellenforradalom — a proletárhatalommal szemben vele szolidáris ellenség, a poroszok közvetett segítségével — végül is leverte a Kommünt. A győztesek vad kegyetlenséggel álltak bosszút a forradalmárokon. Harmincezer embert kínoztak és gyilkoltak meg, ötvenezret börtönöztek be, és küldtek kényszermunkára.

„Mártírjait a munkásosztály nagy szívébe zárta. Hóhérjait a történelem már odakötötte ahhoz az örök pellengérhez, amelyről papjaik minden imája sem oldhatja le őket." E szavakkal fejezte be Marx a Kommünről írt művét.

Gustave Courbet, a Kommün tagja, a vereség után is a fények és színek szépségét örökítette meg. (6) ▷

1 △

AZ ÚJVILÁG

A függetlenségét kivívott Egyesült Államok a 19. században rohamos fejlődésnek indult. Természeti gazdagsága, a feudális kötöttségektől mentes társadalmi rendszere, a szabad földszerzés lehetősége és a bőven kínálkozó munkaalkalom milliókat vonzott át az Óvilágból. A század folyamán mintegy 20 millió ember vándorolt Amerikába. Az európai kontinensről a kivándorlók nagy része Hamburgból vágott neki az óceánnak. Búcsú az Óvilágtól a hamburgi kikötőben. **(1)**

Az Egyesült Államok pénzzel, fegyverrel, erőszakkal gyorsan terjeszkedett. A múlt század derekára már elérte a Csendes-óceánt.

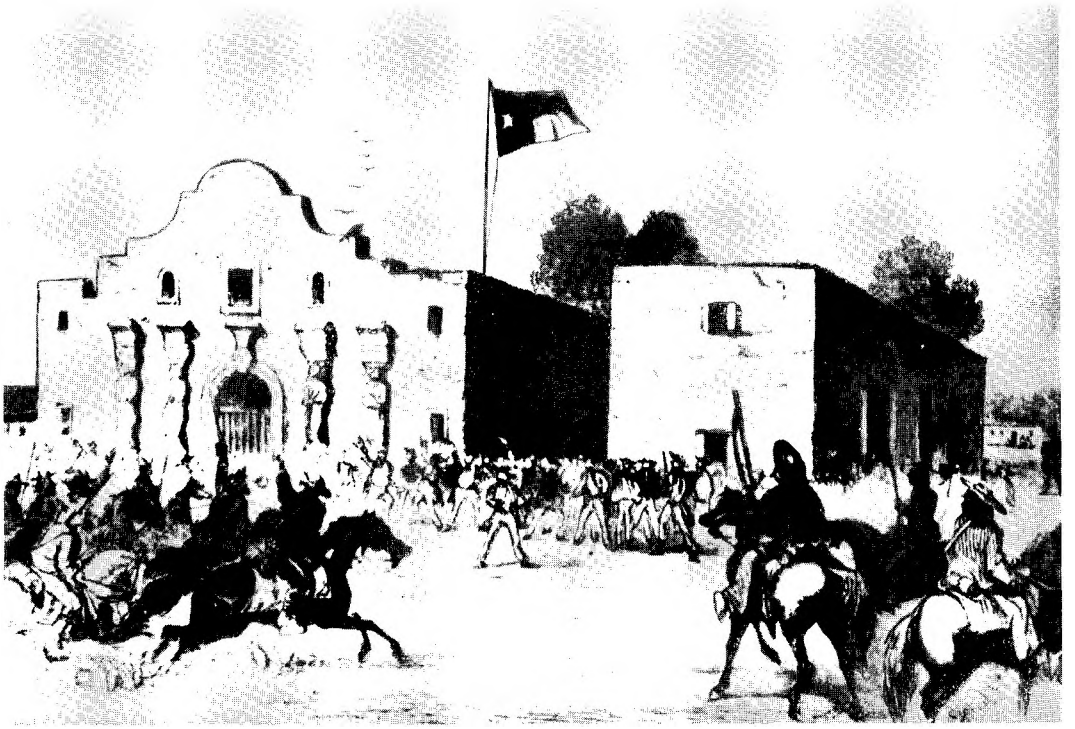

Az 1830-as években az amerikaiak megszerezték Texast, a következő években elragadták Mexikótól Új-Mexikót és Kaliforniát.

Harcok az Alamo-erődnél, San Antonióban 1836-ban **(2)** ▷

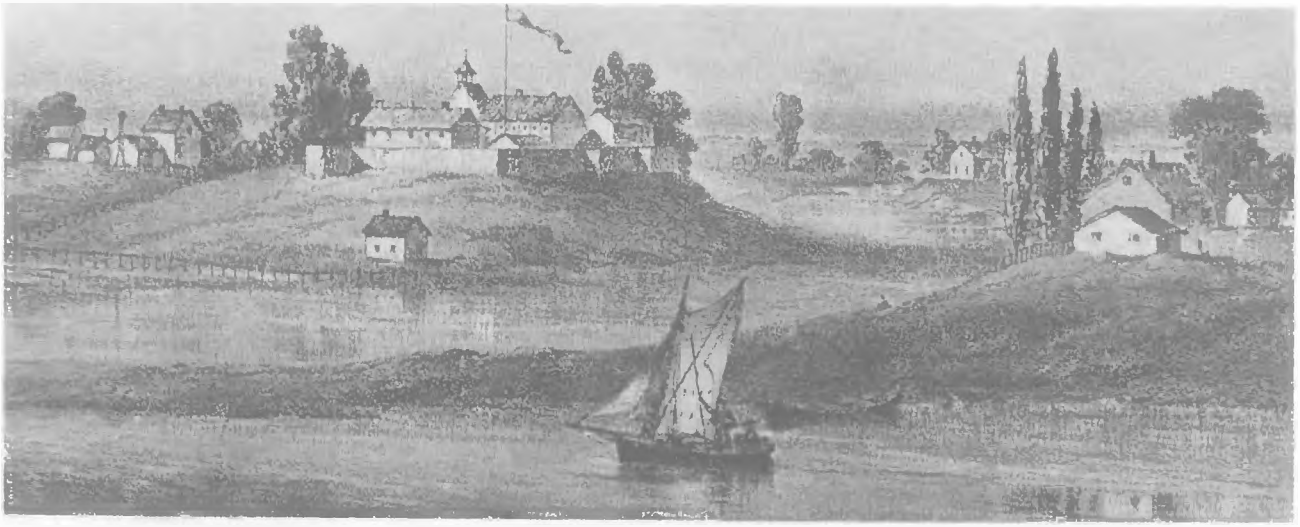

△

Ekkortájt, 1831-ben még Chicago is csupán szerény erődítmény volt az indiánokkal folytatott kereskedelem egyik mellékútján. (3)

4 △

5 ▽

1848 jeles esztendő volt az Egyesült Államok történetében. Ekkor találták meg az első aranyrögöket Kaliforniában... Kalandorok, bűnözők, megszállott aranyászók hada indult a gyors meggazdagodás lidércfénye után. (5) Ekkor épült fel a nyugati központ: San Francisco, amely 1850-ben még kisváros volt. (4)

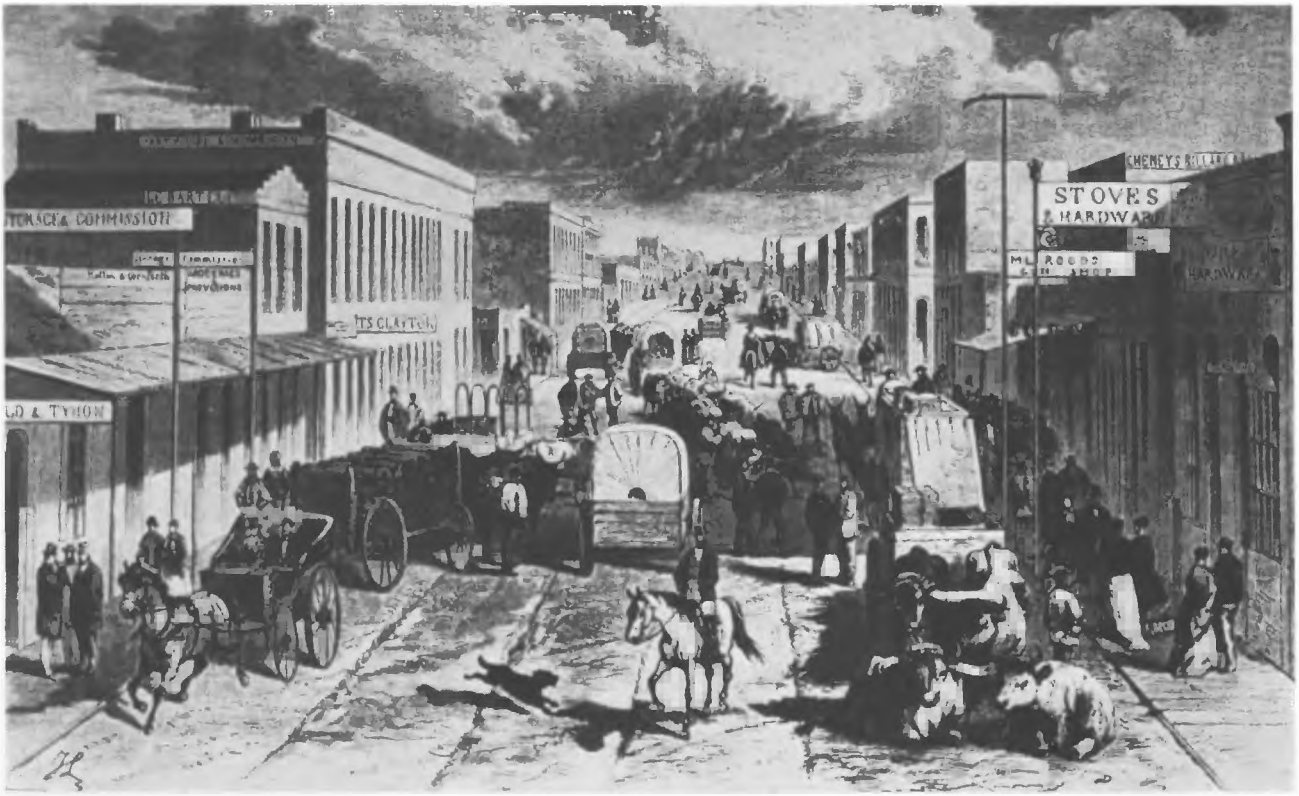

△
Új telepes város Közép-Nyugaton. Denver 1880 -ban **(6)**

7 ▷

8 ◁

A nyugat felé áramló telepesek kiszorították, pusztították az indiánokat. A hatóságok rezervátumokba kényszerítették a törzseket. Az indiánok évtizedeken át szívósan védték ősi földjüket és életmódjukat. A sziúk 1862-ben felkeltek a fehér uralom ellen, de vereséget szenvedtek.

A sziúk tanácsa **(7)**

Little Crow, a Vadászó Sólyom, sziú törzsfőnök, a felkelés vezére, akit 1863 júliusában megöltek. **(8)** Megskalpolt koponyáját a Minnesotai Történelmi Társulat állította ki.

9 △

Az Egyesült Államok atlanti partján a 19. sz. közepén már kibontakozott az ipari forradalom. A gazdasági élet központja a félmilliós metropolis: New York. A Broadway 1855-ben **(9)**

△

1857. október 13, délután félhárom a Wall Streeten. Az első súlyos pénzválság okozta riadalom. **(10)** A válság hamarosan elült. 1859-ben megjelent az új kincs: az olaj.

Az első fúrótorony, a „Drake Well" Pennsylvaniában **(11)** ▷

1 ◁

2 ▷

A 19. sz. első felében virágzott a rabszolgatartás és a rabszolgakereskedelem. A néger rabszolgákat többnyire családostul adták-vették vásárokon. (1) Emiatt állandósult a konfliktus a nagybirtokos-ültetvényes déli és a farmergazdaságra épülő, iparosodó északi államok között. Az 1820. évi missouri egyezmény ugyan határvonalat jelölt ki a rabszolgatartó és a szabad államok között, de a gazdag földbirtokosok a rabszolgatartást ki akarták terjeszteni az Unióba felvett új államokra is. Északon viszont tért hódított a rabszolgaság eltörléséért folyó ún. „abolicionista" mozgalom. A konfliktus 1854-ben, Kansas és Nebraska államok felvételekor éleződött ki.

Andrew Jackson (2), az 1828-ban alakult Demokrata Párt vezetője, 1828—1836-ig elnök, demokratikus reformokat vezetett be; elnöksége idején bontakozott ki az abolicionista mozgalom. John Brown, fanatikus kansasi abolicionista (4) felkeléssel akarta megszüntetni a rabszolgaságot. 1859 októberében kis csapatával elfoglalta a Harpers Ferry-i fegyverraktárt.

HÁBORÚ A RABSZOLGASÁG MEGSZÜNTETÉSÉÉRT

△

A felkelést leverték (3), John Brownt kivégezték. Másfél év múlva az ő nevével, a róla írt dallal meneteltek a felszabadító háború katonái.

4 ▽

1860-ban Abraham Lincolnt, a szegény farmer családból származó népszerű ügyvédet választották elnökké. Erre hat déli állam elszakadt az Uniótól, és háborút indított a rabszolgaság védelmében.

Lincoln vezérkarával: (balról) Sherman, Thomas, Meade, Grant és Hooker tábornokok (5) ▷

△ Lincoln fiával (6)

8 ▽

Az északiak 1862-ben a rabszolgafelszabadítást kimondó és a szabad földszerzést biztosító (homestead) törvénnyel megnyerték a néptömegek, köztük a néger rabszolgák támogatását — és a háborút.

Néger önkéntesek jelentkeznek a fővezér, Grant tábornok seregébe. (7) ◁

1865. április 3-án Lincoln nagy ünneplés közepette bevonult a déli fővárosba, Richmondba. (8)

Tíz nap múlva, április 14-én egy merénylő meggyilkolta az elnököt.

9 △

Közben szabadságharc folyt a szomszédban, Mexikóban is. Benito Juárez, indián ügyvéd, demokrata (9) vezetésével 1867-ben felszabadították az országot a francia megszállás és Miksa császár — Ferenc József öccse — uralma alól.

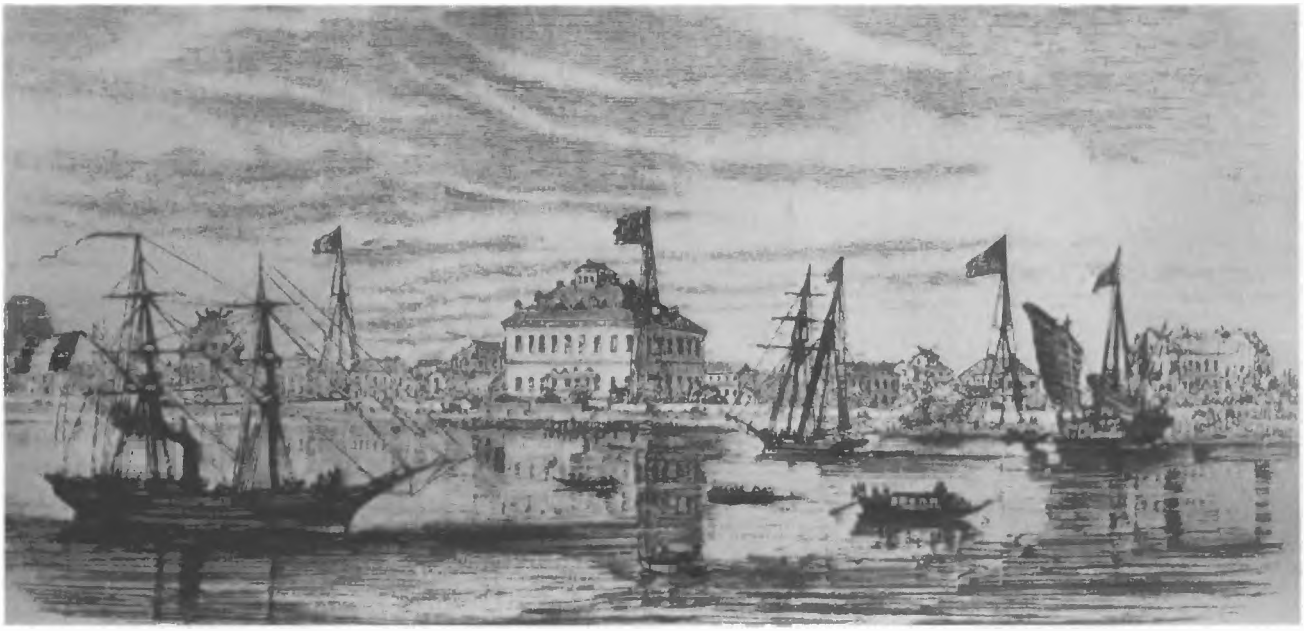

△ Sanghaj a múlt század közepén (1)

RÉGI VILÁGOK PUSZTULÁSA

KÍNA

A 19. sz.-ban ugrásszerűen megnőtt a különbség a tőkés Európa-Amerika és a világ többi része között. Ázsia és Afrika népei megkövesedett, lehanyatlott feudális államokban vagy még primitívebb szinten, patriarchális közösségekben éltek. A tőkés nagyhatalmak egymással versenyezve siettek kiaknázni gazdasági és katonai fölényüket. Meghódították, vagy befolyásuk alá rendelték Ázsia és Afrika országait, kisajátították természeti kincseiket, kizsákmányolták népeiket.

△ Tibeti lámakolostor (2)

◁ A pekingi császári palota trónterme (3)

A gazdagság hatalmas forrásait rejtő Kína már régóta vonzotta az európai vállalkozókat. Az óriási feudális birodalom azonban elzárkózott előlük. A 19. sz. elején csak néhány kikötőn át folyt kis méretű kereskedelem.

Még mélyebb mozdulatlanságban élt a kontinens belseje. Tibetben évszázadok óta a papi uralom tartotta gúzsban a fejlődést.

4 △

Anglia azonban az 1800-as évektől kezdve jól jövedelmező — illegális — ópiumkereskedelmet folytatott Kínával. 1839-ben a mandzsu Csing-dinasztia kormánya érvényt szerzett korábbi ópiumimport-tilalmainak. Anglia háborúval felelt (4), és számára kedvező kereskedelmi szerződést kényszerített Kínára.

Francia karikatúra az angol—kínai ópiumegyezményről (5)

Az 1850-es évek elején népi felkelés tört ki a mandzsu dinasztia ellen. A felkelők sikeres hadjáratot folytattak, és megalapították a tajping államot, amelynek fővárosa 1853-tól Nanking volt. Demokratikus reformokat vezettek be. A tajping földtörvény egyenlősítette a földbirtokot a patriarchális közösségbe szervezett parasztok között. Az adórendszer és az oktatás reformja, a nők egyenjogúsítása egalitárius paraszti demokrácia megteremtésére irányult.

5 △

A kormány a hatalmak külföldi támogatásával, a 60-as évek közepére leverte a tajpingokat.

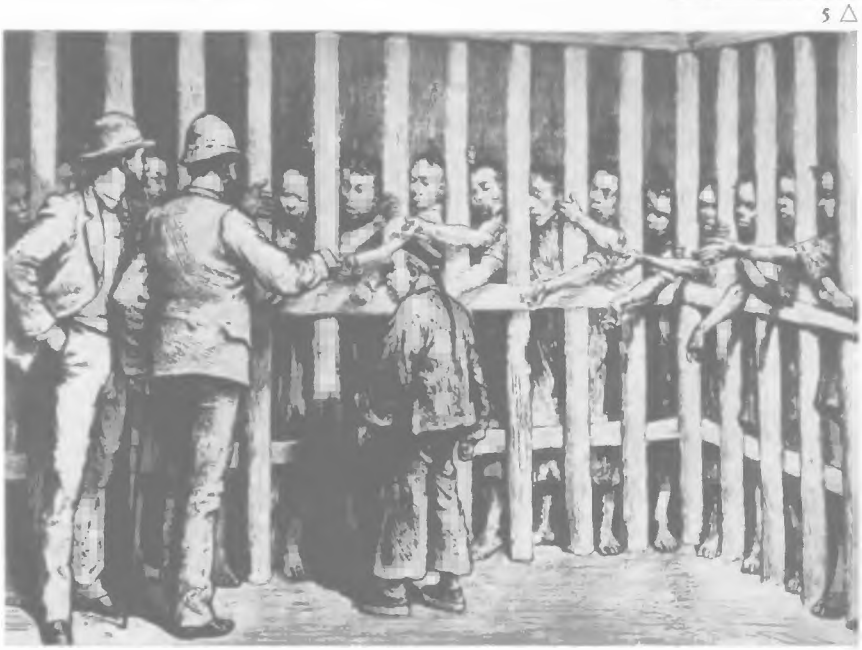

◁ Bebörtönzött felkelők egy katonai börtönben (6)

△
A főváros, Peking, a század derekán jellegzetes ázsiai város, élénk kereskedelemmel és kisiparral. (7)

Kunijosi festő a kézművesség hagyományát örökítette meg; az ősi monda szerint egy 10. sz.-i kardkovácsot az istenek fiatal nő képében segítenek művészi mesterségében. (8)

A hagyományos életmódot csakhamar fegyverek dúlták fel. A belső ellentétek elősegítették a hódítók sikereit. 1856-ban Anglia — ezúttal a franciákkal együtt — újabb háborút indított Kína ellen. Az intervenciós hadsereg több kikötőt és várost elfoglalt.

9 △

Az angol—francia csapatok 1860 októberében bevonultak Pekingbe. **(9)** A pekingi egyezmény rendkívüli kedvezményeket biztosított a nagyhatalmaknak a Kínával folytatott kereskedelemben, és elismerte egyes területek megszállását. Kína az 1860-as évektől kezdve Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok és Oroszország félgyarmatává vált.

Kuang-hszü császár **(10)** a század ▷ végén felismerte birodalma korhadtságát, a mandzsu uralkodó réteg, a magas hivatalnokok korruptságát és makacs konzervativizmusának veszélyeit. A fiatal császár hajlott az újításra. 1898-ban kiszakította magát az anyacsászárné és udvara befolyása alól, és haladó reformokat vezetett be. A reakció azonban erősebb volt a császárnál. Őt magát is fogságba vetették, híveit kivégezték, száműzték, a reformokat visszavonták. A palota egykoron félelmetes oroszlánjai **(11, 12)** már csak egy pusztulásra ítélt klikk utolsó napjait őrizték.

11 ◁

12 ▷

INDIA

A Brit Kelet-indiai Társaság már a 18. sz.-ban meghódította a gazdag Bengáliát. Calcutta a 19. sz. elején (1) a sajátos, kétarcú gyarmati nagyváros példája volt: forgalmas üzleti rész, előkelő európai negyed — és bennszülött nyomornegyedek.

Anglia a 19. sz. közepére háborúkkal, erőszakkal csaknem az egész indiai szubkontinenst gyarmatosította és kizsákmányolta. A fő árucikk a gyapot, illetve az angol textiláru volt.

Hindu gyapotkereskedők Bombayban (2) az 1840-es ▷ években.

Megindult a vasútépítés is. A mozdonyt egy darabig még elefántok húzták.

Az indore-i vasút (3)

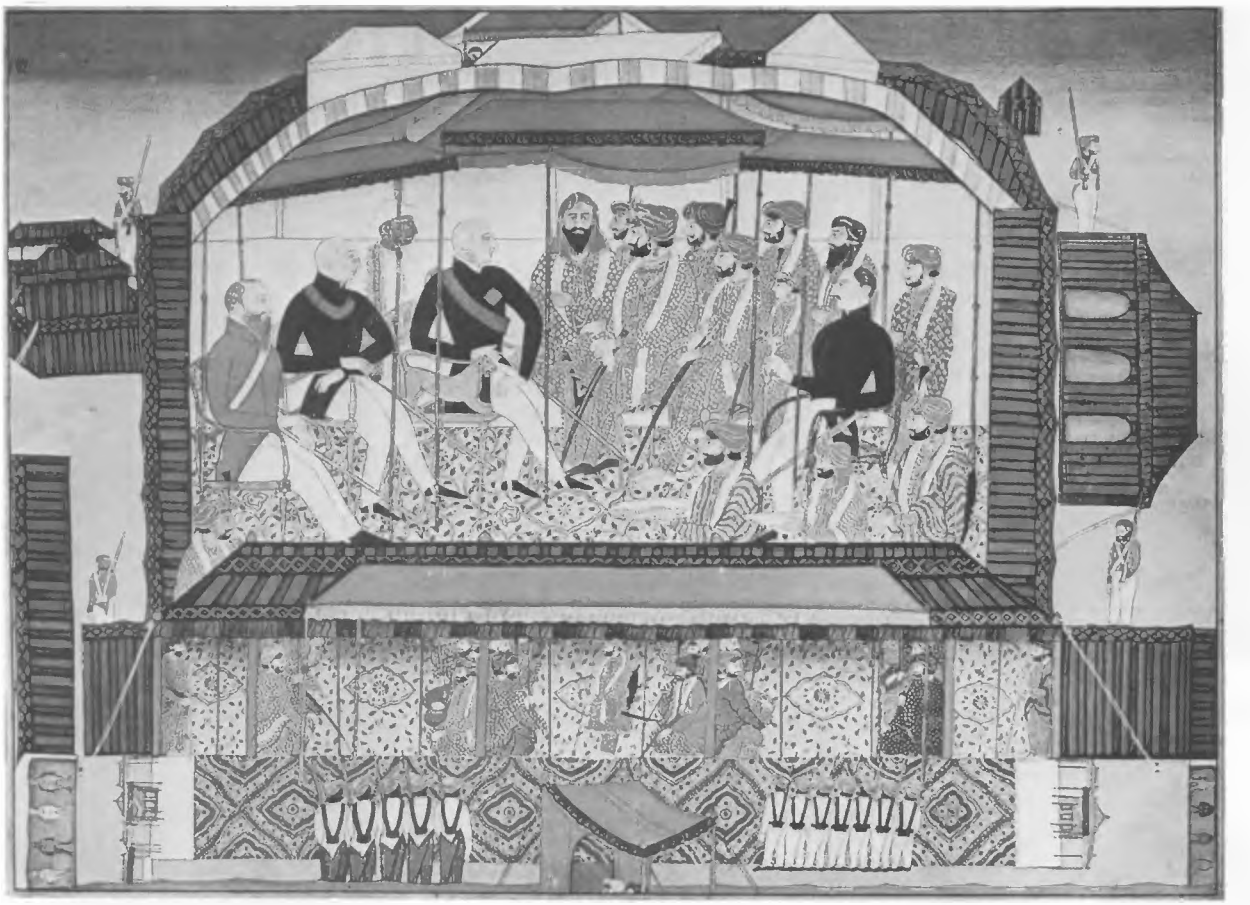

4 △

Ebben az évtizedben az angol gyarmatosítók a pandzsabi szikh államot is meghódították. A széthúzó feudális fejedelmek segítségével leverték a lahore-i szerdart (királyt), és 1846-ban elfogadtatták a hűbéri függést rögzítő békeszerződést. **(4)** Az 1848-ban kitört felkelés leverése után azonban Pandzsabot az indiai gyarmatbirodalomhoz csatolták.

5 △

Az 1850-es években több népi felkelés tört ki a roppant adóterhek ellen. 1857-ben a felkelőkhöz csatlakozott a bennszülöttekből toborzott szipoj katonaság is. Felszabadították Delhit és az ország nagy részét.

Tevés tüzérség **(5)** a felkelő seregben

A szipojokat az angolok leverték, a foglyok ellen a kivégzés új módszerét alkalmazták. **(6)** De engedményekre is kényszerültek: feloszlatták a Kelet-indiai Társaságot, és könnyítettek a parasztok helyzetén.

◁

1 △

2 ▽

AFRIKA

3 ▽

A 19. sz. folyamán a legelmaradottabb kontinens, Afrika sem kerülhette el sorsát, még az északi arab területek sem, amelyek pedig a török birodalom fejlett területeit alkották. Kairó a 19. sz. elején (1) forgalmas kereskedelmi központ és stratégiai kulcspont, egyúttal heves harcok színtere volt. Az albán származású katonai vezér, Mohamed Ali pasa (2) uralkodása alatt Egyiptom gazdaságilag és katonailag megerősödött, gyakorlatilag függetlenné vált a török szultántól. Megindult az ország modernizálása. A nagyhatalmak azonban a bomló török birodalom mellé álltak. 1840-ben Egyiptom kénytelen volt meghódolni előttük, elsősorban Anglia befolyása előtt.

A franciák Algériában kezdték meg a hódítást. 1830-ban viszonylag könnyedén bevették Algírt (3), de két évtizedes harc után sem tudták teljesen megszilárditani algériai uralmukat.

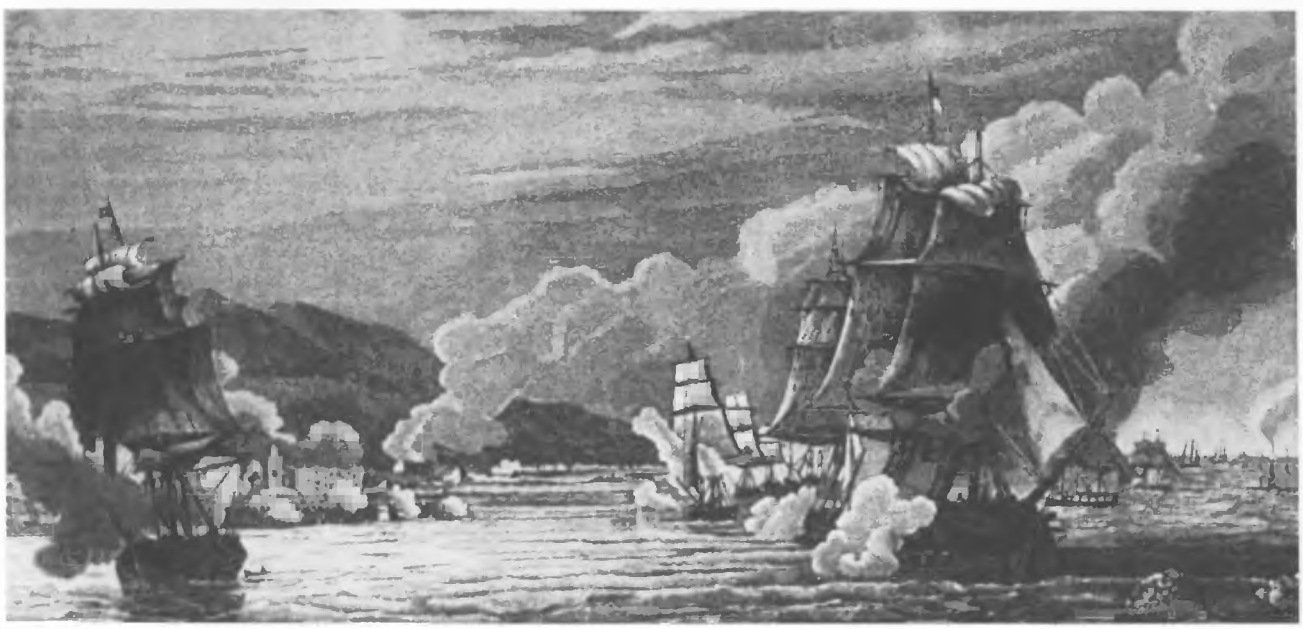

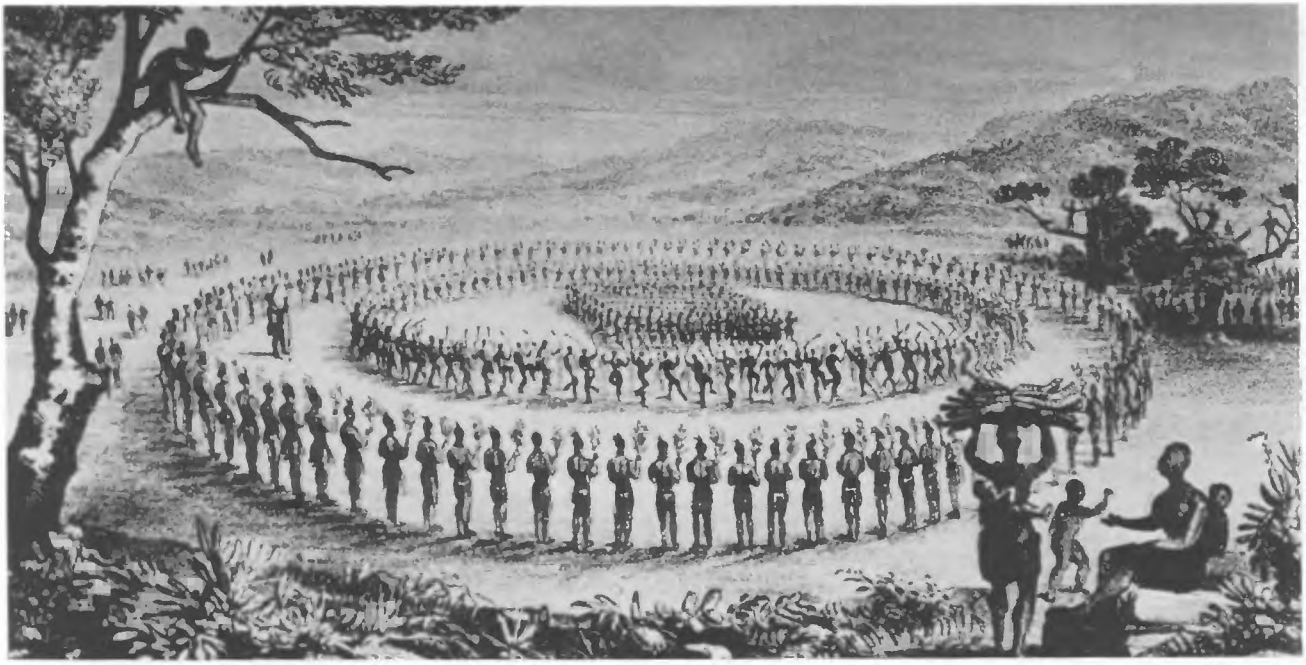

△
Zulu katonák hadi tánca, 1835 (4)

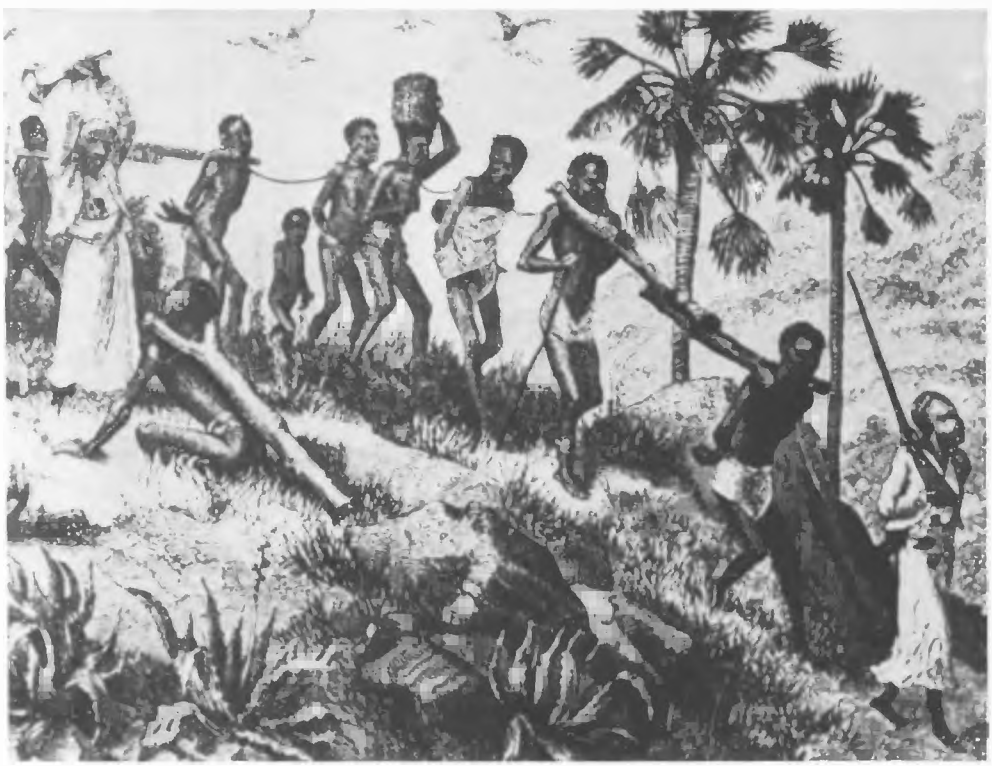

5 △

A fekete Afrika partvidékein már századok óta folyt a gyarmatosítás a legfontosabb árucikkért: a fekete rabszolgáért.

Arab kereskedők rabszolgákat hajtanak kikötőbe. (5)

A kontinens belső területeit még nem hódították meg az európaiak. A törzsek háborítatlanul folytatták ősi életmódjukat. Dél-Afrikában a zuluk sikerrel ellenállottak a terjeszkedő búr (holland) telepeseknek.

Virágzott a kézművességgel párosult népművészet. A népi szobrászat egyik remeke (6) ▷

A Fugida-fogadó a tokiói Tokaido utcában, az 1840-es években a hagyományos képet mutatta: hordárok, lovaskocsik, kereskedők. **(1)**

Úgy látszott, Japánra is ugyanaz a sors vár, mint a többi elmaradt ázsiai országra. 1854-ben Perry amerikai admirális fegyverrel kényszerítette a kormányzó Tokugava-sógunátust a kikötők megnyitására és a külföldi tőkebehatolás engedélyezésére. **(2)**

A sógunátus és a nagy földesurak uralma ellen forradalmi mozgalom bontakozott ki. Erre támaszkodva, Mucuhito császár 1868-ban megbuktatta a sógunátust. Az ún. Meidzsi-korszak polgári reformokat vezetett be. Mucuhito császár Edóba teszi át székhelyét. **(3)** A várost Tokiónak nevezik el.

4 △

A Meidzsi-reformok megnyitották az utat a kapitalizmus fejlődése előtt. A 19. sz. utolsó negyedében Japán rohamosan iparosodott, modernizálódott.
Tokió 1890-ben: egymás mellett a hódító új és a hagyományos régi (4)

A legfontosabb intézkedés a feudális nagybirtok felszámolása és a parasztság felszabadítása volt. 1872-ben megszüntették a hűbéri kiváltságokat, törvénybe iktatták a polgári földtulajdon és jogegyenlőség elvét.

Selyemfonoda az 1870-es években (5) ▷

A 19. sz.-ban gyorsan és gyökeresen átalakult a technika. A korszakformáló találmányok eleinte csaknem észrevétlenül és névtelenül születtek — és nagyrészt a mezőgazdaságban. Ki tudta, hogy Cyrus McCormick találta fel az aratógépet? Néhány barátja, módos farmerek üdvözölték, amikor 1831-ben bemutatta egy virginiai farmon a hamarosan világhírűvé vált cég aratógépének prototípusát. (1) ▷

TALÁLMÁNYOK, AMELYEK ÁTALAKÍTOTTÁK A VILÁGOT

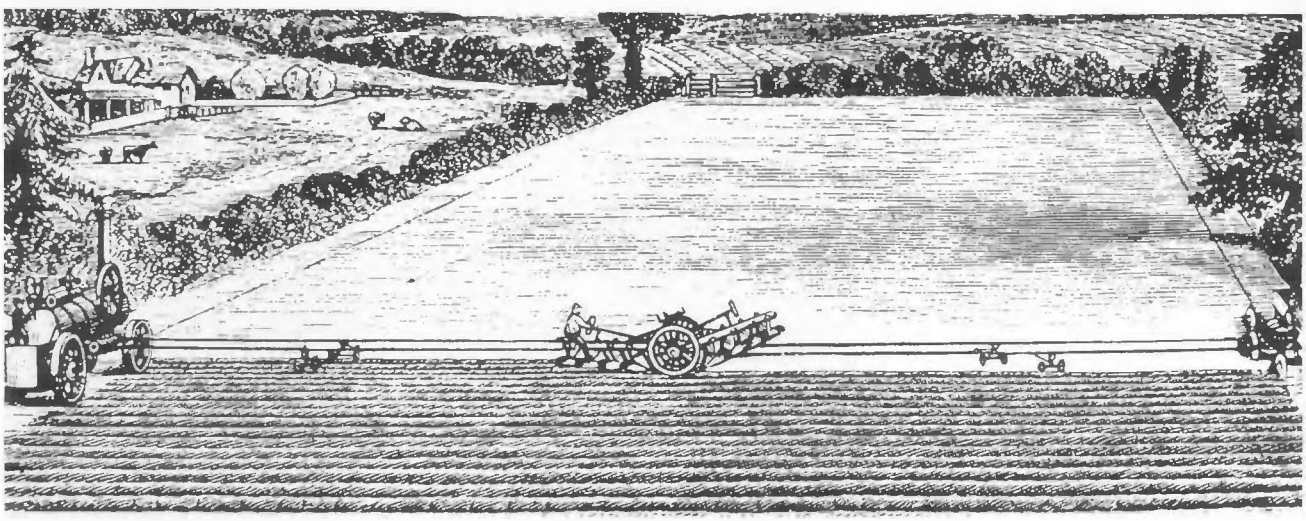

2 △

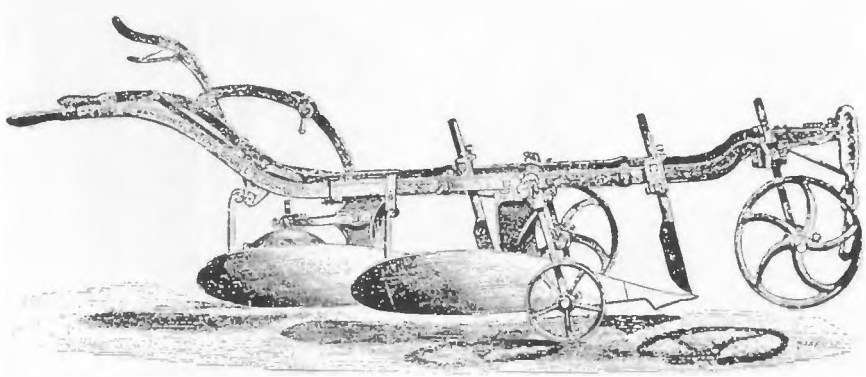

1858-ban John Fowler díjat nyert gőzekéjével (2), de ez, minthogy jobbadán csak nagy sík táblákon volt használható, nem terjedt el. Annál inkább a vaseke és ennek korszerű válfaja: a kettős vaseke. ◁ (3)

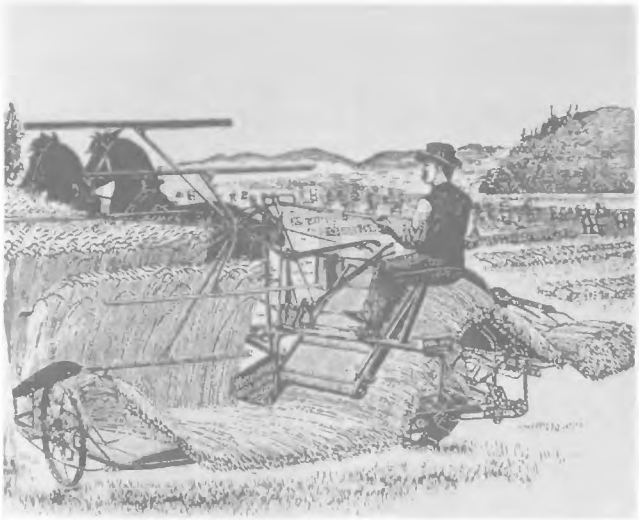

◁ 4

5 ▷

McCormick találmányát továbbfejlesztve, a 19. sz. végén Amerikában általánosan elterjedt a gépesített aratás. (4) A század második felében a modern mezőgazdaságban a gőz és a gép fokozatosan kiszorította a kézi erőt a cséplésből is. A legjobb típusokat Angliában állították elő, már a század derekán, ez hódította meg Európát. (6) ▽

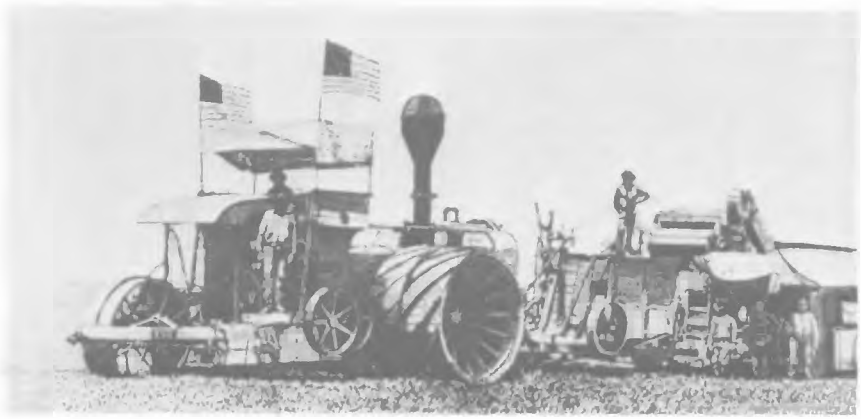

Azért a kézi aratás és cséplés is sokáig tovább élt, főleg a mezőgazdaságilag elmaradottabb területeken. Még Svédország egyes vidékein is kézzel csépeltek 1888-ban. (5) △

A századvégen aztán megjelent az első traktor, az univerzális motor. Traktorral vont aratógép Kaliforniában, 1898-ban (7) ◁

A világraszóló találmányok az elektromossághoz fűződtek. A példakép, a 19. sz.-i ezermester feltaláló típusa Thomas A. Edison. Műszaki talentumát több mint ezer szabadalma örökítette meg.

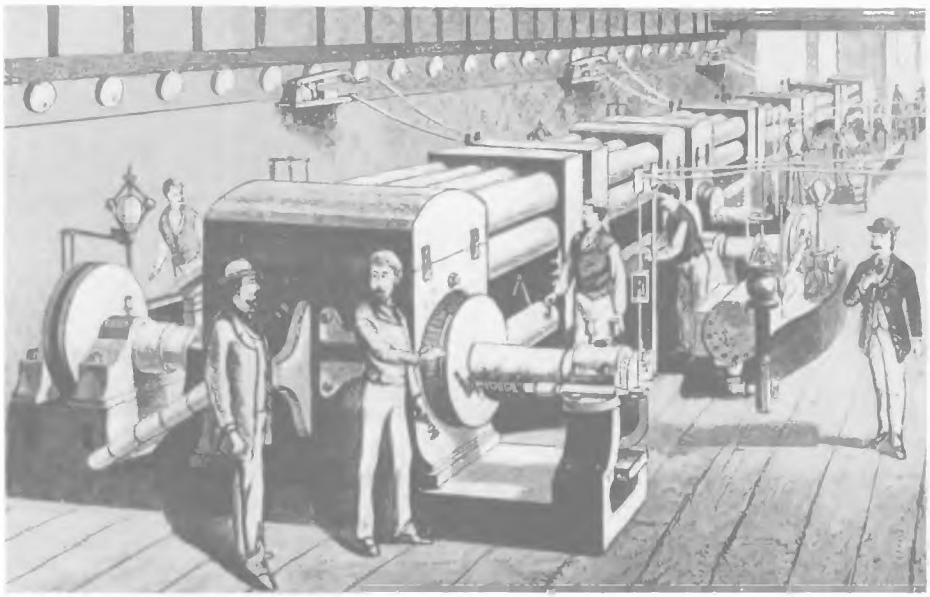

Edison tervezte az első villanytelepet, amelyet 1882-ben New Yorkban helyeztek üzembe. (8) ◁

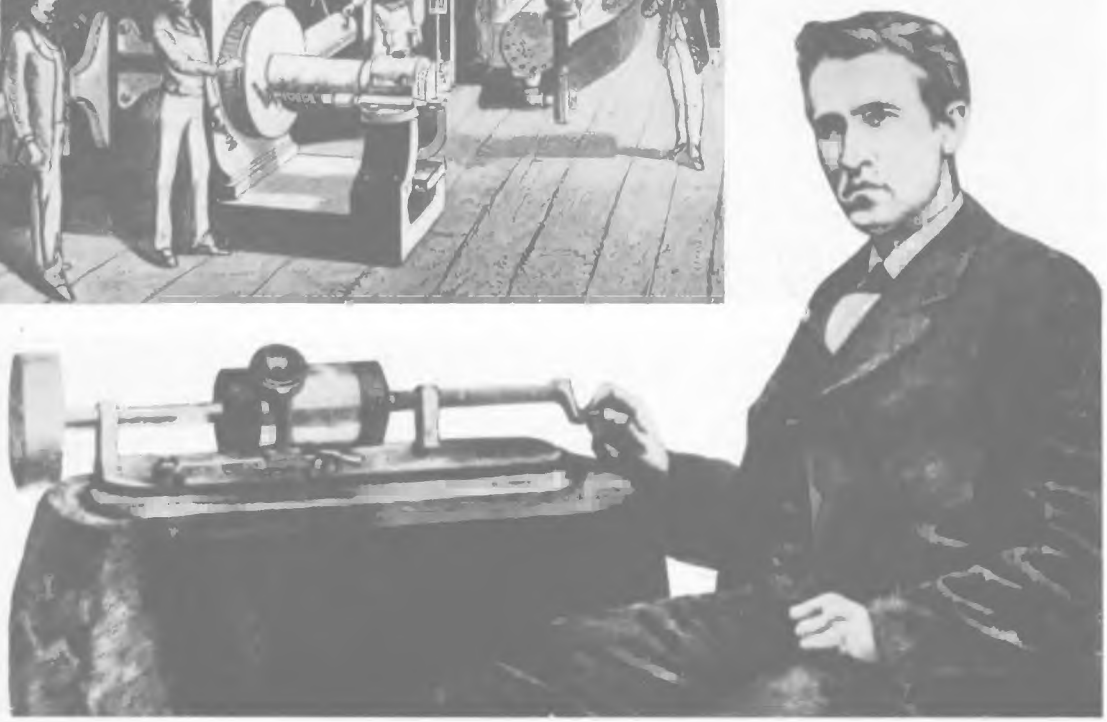

Edison fonográfjával (1878) (9) ▷

Hasonló forradalmat indított el Karl Benz, aki az 1880-as évek derekán finomított kőolajjal — benzinnel — működő belső égésű motort talált fel. 1888-ban háromkerekű kocsira szerelte a robbanómotort. (10) 1893-ban pedig maga vezette a díszes motoros hintót, amely majdnem olyan gyorsan ment, mint a lovas kocsi. (11)

10 ◁

11 ▷

△
Edison szénszálas izzólámpája **(12)**

1876 februárjában mutatta be Alexander G. Bell az első működő telefont Philadelphiában. **(13)**

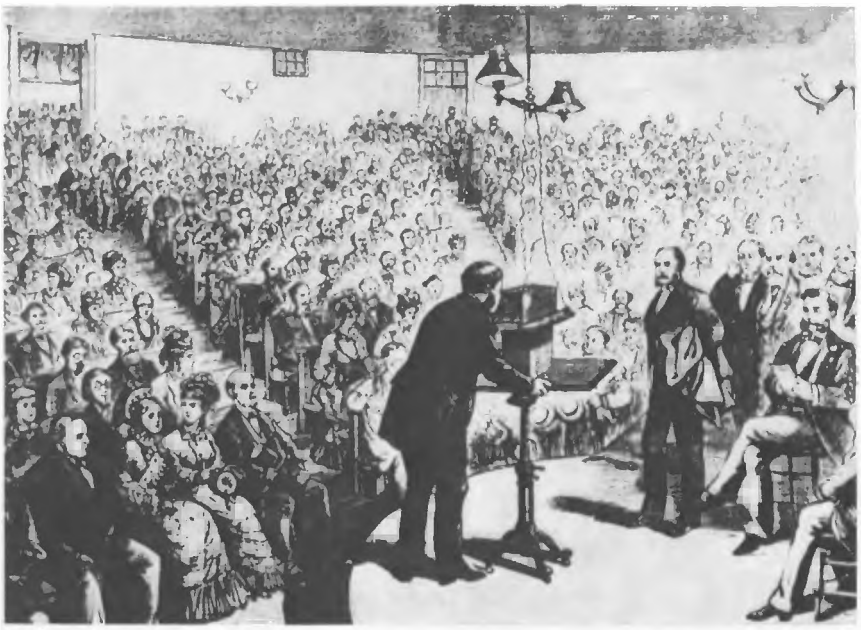

13 △

Egy év múlva találta fel Puskás Tivadar a telefonközpontot és néhány évvel később a telefonhírmondót. 1891-ben Párizsból már Londonba lehetett telefonálni. **(14)** ▷

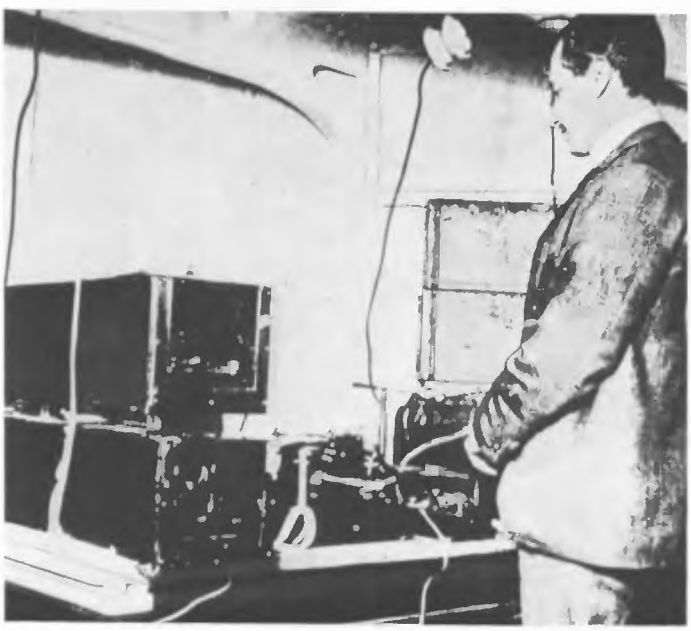

◁ És nem múlt még el a találmányok évszázada, amikor Guglielmo Marconi 1898-ban vezeték nélküli távírón összeköttetést létesített a két főváros, majd 1901-ben Európa és Észak-Amerika között. **(15)**

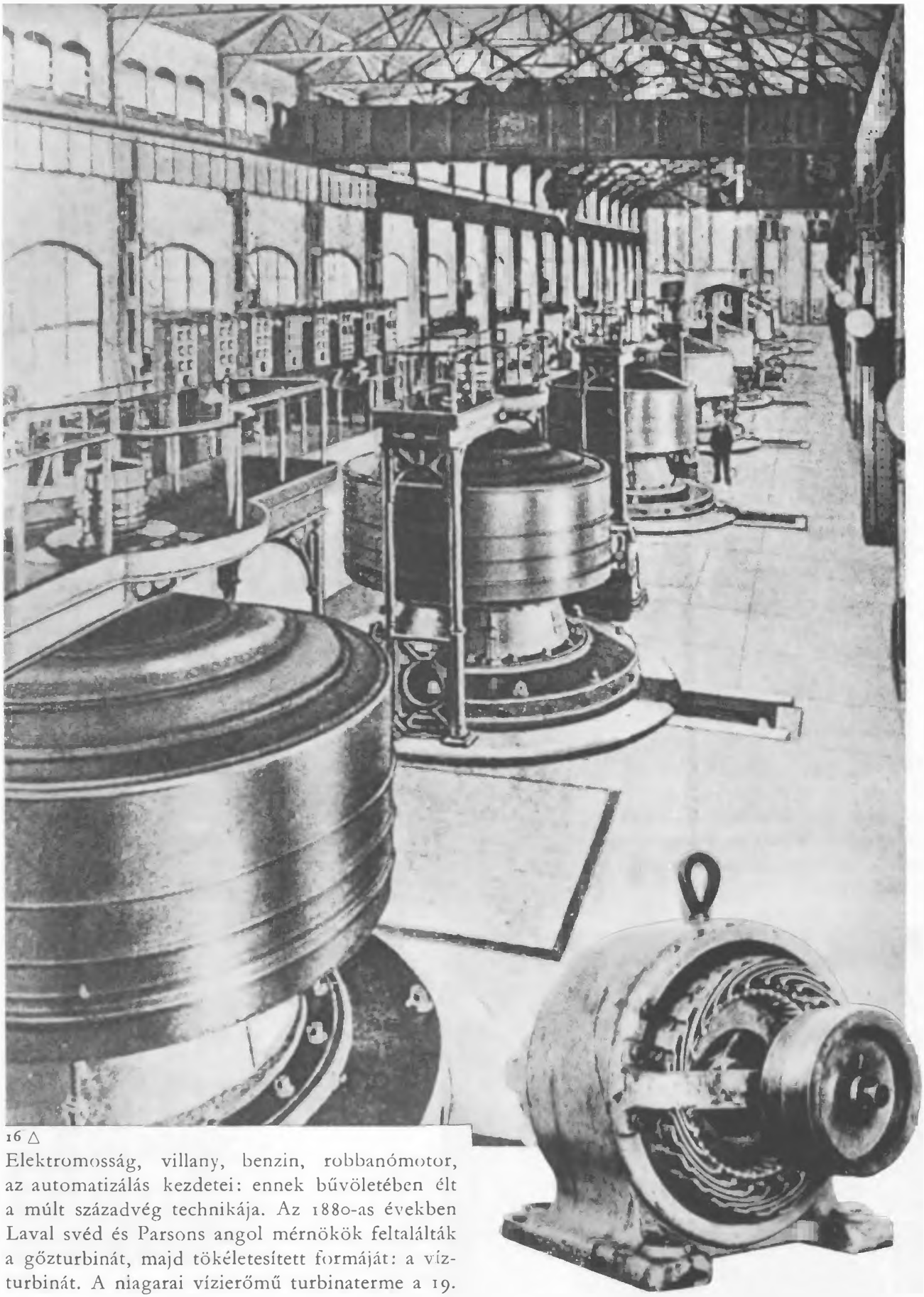

16 △

Elektromosság, villany, benzin, robbanómotor, az automatizálás kezdetei: ennek bűvöletében élt a múlt századvég technikája. Az 1880-as években Laval svéd és Parsons angol mérnökök feltalálták a gőzturbinát, majd tökéletesített formáját: a vízturbinát. A niagarai vízierőmű turbinaterme a 19. sz. végén **(16)**.

17 △

Ekkorra már széles körben elterjedt az elektromágneses generátor — a dinamó — amellyel sok tudós, feltaláló, köztük a magyar Jedlik Ányos kísérletezett. Az iparilag használható típust az 1850-es években állították elő. Bevált áramtermelő generátor a neckari vízierőműben 1892-ben **(17)**

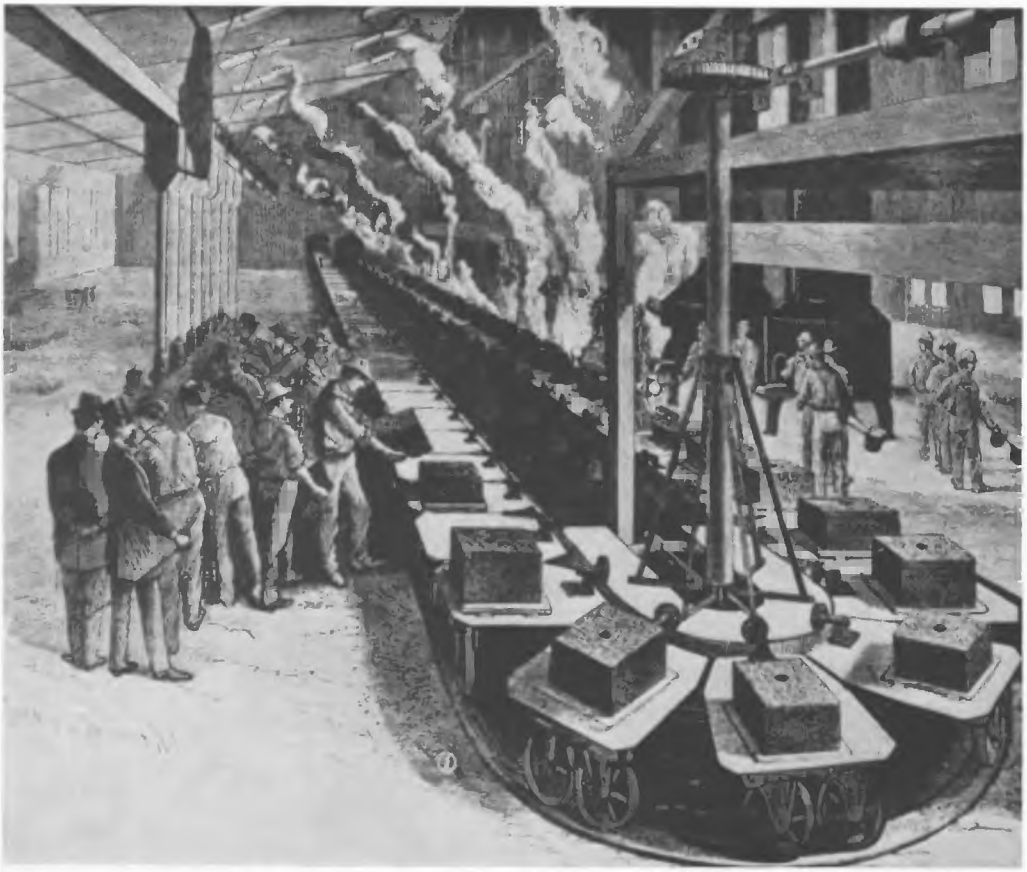

Az automatizálás úttörője: a futószalag. A Westinghouse-gyár öntödéje az 1890-es években, Pittsburghben **(19)**

Gépesítették az írást is. Az írógép egyik első példánya: Remington őstípus 1891-ben készítették. **(18)**

És ha már mindent gépesítenek, éppen a haditechnika maradna ki? A gépfegyver ősét, a „mitrailleuse"-t, franciák találták ki **(20)**, és készítették el 1870-ben. Későn. A poroszok ellen már nem tudták használni. A használható géppuskát Hiram Stevens Maxim amerikai mérnök találta fel 1883-ban **(21)**. E nem különösebben eredeti találmányra nagy jövő várt a diplomáciai nézeteltérések, a nagyhatalmak és az elnyomott népek viszályainak elintézésében.

20

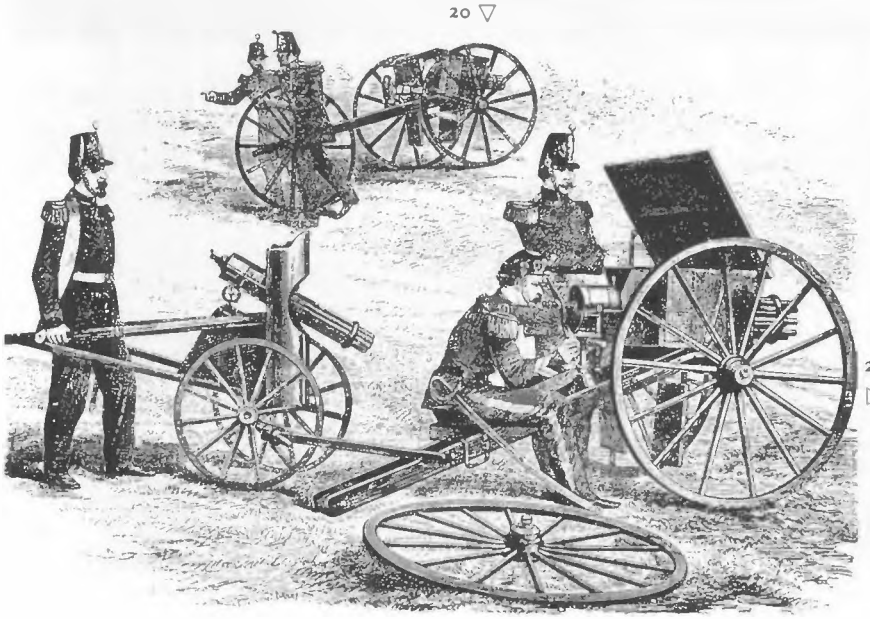

21

A FANTÁZIA JÁTÉKAI

A sci-fi, a fantasztikus tudomány nem új találmány. 1815-ben Edward Francesco Burney pontos tervrajzot készített a holdutazás technikai lebonyolítására. Az „űrrakétát" három ágyú lövi ki, az űrruhával védett, oxigénnel ellátott pilóta kézi kormánnyal irányítja a kabint. **(1, 2)** Csak néhány probléma várt még megoldásra: a kezdősebesség, a leszállás, a visszatérés...

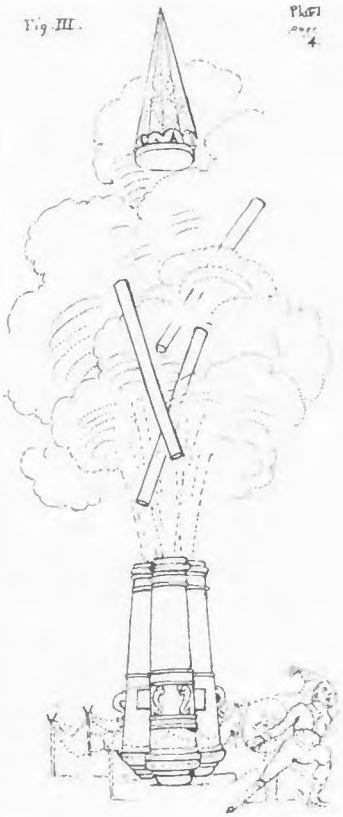

1 ◁

2 ▷

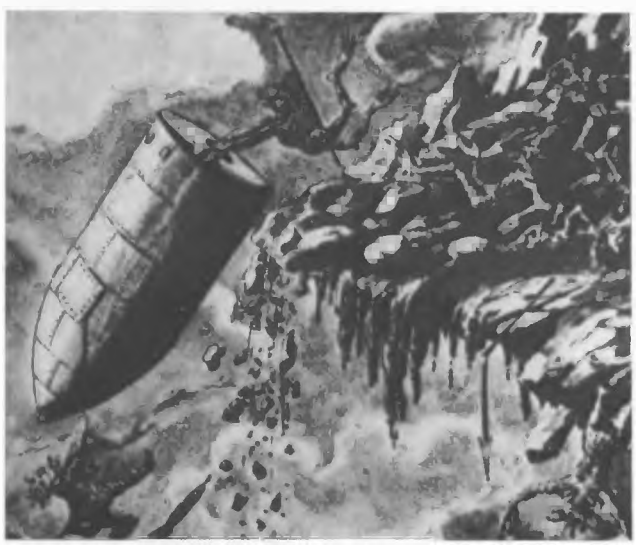

3 ◁

4 ▷

5 ▽

Gondot okozott az is, hogyan fogadják a holdlakók a váratlan látogatót. Georges Mélies érdekes fantáziafilmje *(Utazás a Holdba)* 1902-ben így képzelte el: a „szelemiták" megtámadják a „holdrakétát". **(3)**

A csodálatos tengeralattjáró, a Nautilus már 20 ezer láb mélyre süllyedt alá a tengerben. **(4)** Egyelőre csak Jules Verne **(5)** elképzelésében. Verne száguldó fantáziája mindent lehetségesnek tartott: repülőgépet, rakétát, holdutazást. Azt sem tartotta kizártnak, hogy egy egyszerű magánember 80 nap alatt körülutazza a földet...

△

Henson fantáziája a gőz fénykorából: hátha repülni is lehet vele? **(6)** S ha egyszer meglesz a repülőgép, miért ne lehetne bombázásra is felhasználni... a diplomáciai viszályok elintézésére? A *Vasárnapi Ujság* rajzolójának fantáziaképe 1899-ben **(7)**

Televízió — vízió 1883-ban **(8)**, a hang már megvolt hozzá.

7 ◁

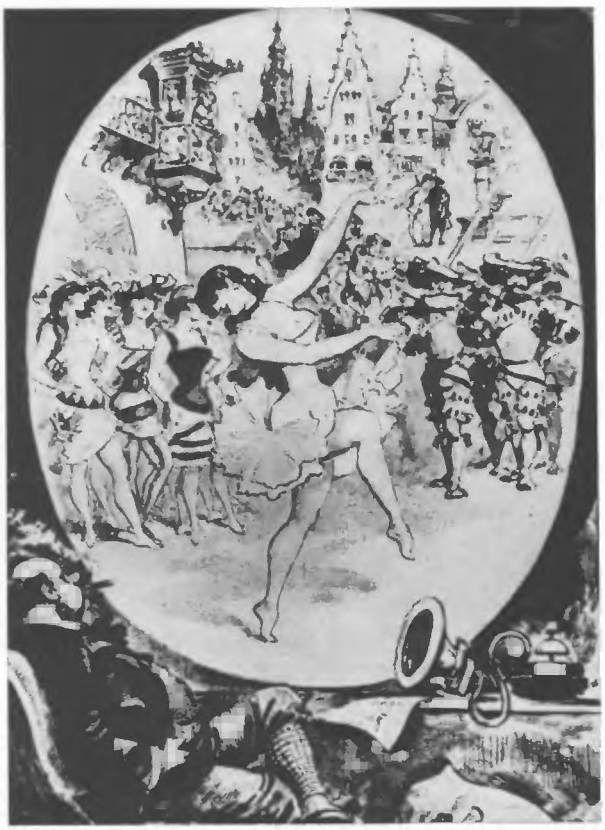

8 ▷

Békés együttélés Európában — száz évvel ezelőtt (1)

NAGYHATALMI KONCERT

2

Az 1871. évi porosz—francia és az 1877—1878. évi orosz—török háború után Európában négy évtizedig valóban béke honolt. Kölcsönös bizalmatlanságon és fegyverkezésen, nacionalista ellenségeskedésen, lassan felépülő és egymást ellensúlyozó szövetségi rendszereken alapult ez a béke — de a fegyverek hallgattak. Az ágyúdörejt a diplomáciai udvariasság, a csatát a konferencia váltotta fel. A hatalmak szerették még legnyersebb uralmi érdekeiktől sugallt lépéseiket is a béke érdekében tett erőfeszítésnek feltüntetni. A Szuezi-csatorna megnyitására (1869) vert francia emlékérme a római impérium nagyságát idézte. (2)

Három császár: Ferenc József, I. Vilmos és II. Sándor 1872 szeptemberében, Berlinben megállapodott, hogy megőrzik a békét Közép-Európában és a Balkánon. (3) Konfliktus esetén egyetértésben járnak el. ▷

A hamarosan kitört balkáni nemzeti felkelések kapcsán Oroszország hadba lépett Törökország ellen. Előzőleg, 1877 márciusában Budapesten megállapodott a Monarchiával, hogy annak semlegessége fejében hozzájárul Bosznia és Hercegovina megszállásához. A háborúban Oroszország fölényes győzelmet aratott. A San Stefanó-i béke a meghódított területeket Oroszországnak juttatta, egyúttal kimondotta Nagy-Bulgária függetlenségét. Az akkor szerzett orosz hódításokat és Bulgária területét a berlini kongresszus jócskán megnyirbálta, de elismerte Bulgária, Románia és Szerbia önállóságát. Felhatalmazta Ausztria—Magyarországot a két délszláv tartomány megszállására. Ciprus angol uralom alá került. A kongresszus záróülése július 13-án; középen: Andrássy, Bismarck Gorcsakov (4)

▽

ANGLIA SIKEREI —

A Szuezi-csatornát, amelyet Ferdinand Lesseps francia mérnök tervezett, 1869. november 17-én nyitották meg. **(1)** A részvények többsége — s ezáltal a csatorna ellenőrzése — kezdetben az egyiptomi uralkodó és Franciaország kezében volt.
Viktória királynő kedvelt miniszterelnökével, a tory (konzervatív) Disraelivel **(2)**, aki megszerezte a csatorna részvénytöbbségét Angliának.
Disraeli sok sikert szerzett a brit imperializmusnak. 1877. január 1-én átnyújtotta a császárság rangjára emelt India koronáját Viktóriának. **(3)**

1 △

2 ▽

3 ▽

4 △

5 △ 6 △

7 ▽

Ellenfele, William Gladstone **(4)** liberális politikus, reformokkal igyekezett csendesíteni a munkásmozgalmat, engedményekkel megoldani az elmérgesedett ír kérdést.

Az ír nemzeti ellenállás már a 19. sz. első évtizedeiben jelentkezett, és fokozatosan erősödött. Daniel O'Connel, dublini ügyvéd **(5)**, volt a mozgalom egyik vezére.

—ANGLIA GONDJAI

Miután az Ír Köztársasági Testvériség — a féniek — összeesküvő taktikája nem járt eredménnyel, Charles Stewart Parnell **(6)** az 1870-es években a tömegmozgalommal összekapcsolt parlamenti harccal akarta kivívni az önkormányzatot.

A földjükről elűzött, kiuzsorázott ír parasztok elkeseredett harcot folytattak a földbirtokosok ellen. 1881-ben szervezetük, a Földliga egyik éjjeli tömeggyűlése zuhogó esőben mondja ki a landlordok bojkottját. **(7)**

1885-ben a Mahdi — Allah küldötte — vezetésével népfelkelés űzte ki az angolokat Szudánból. John Bull gondterhelten kapaszkodik az egyiptomi oszlopba, amelytől az Írország—Oroszország kettős-
◁ fogat akarja elvonszolni. **(8)**

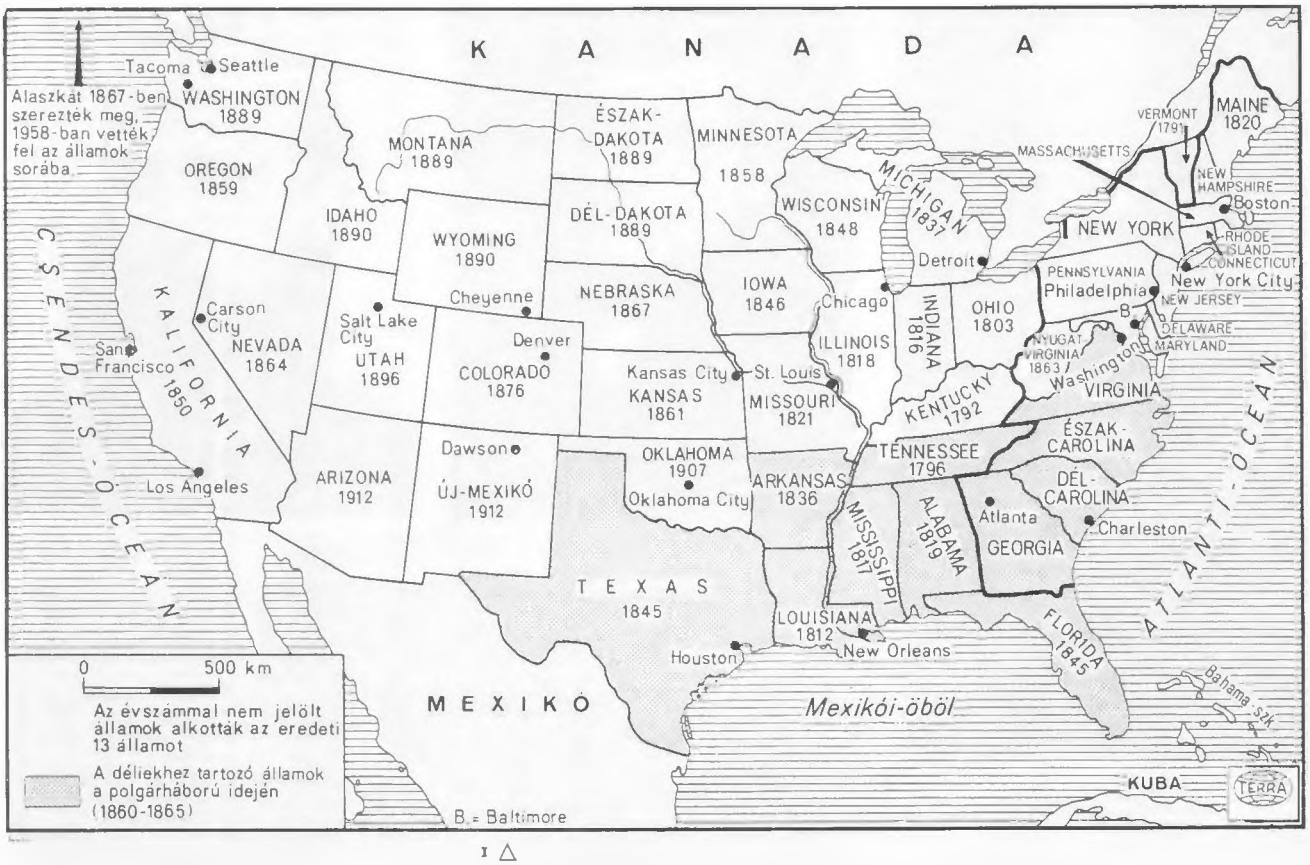

1 △

Az Egyesült Államok különösen rohamosan terjeszkedett a 19. sz. második felében. A 20. sz. elején már 48 államból állt az Unió. **(1)** Az 1890-es évektől kezdve az amerikai imperializmus is megjelent a világ felosztásáért folyó versenyben. Gyarmatokat szerzett, Puerto Ricót, Samoát, a Hawaii-szigeteket, és befolyása alá vonta Kubát, a Fülöp-szigeteket. **(2)** >

2 △

AZ AMERIKAI KAPITALIZMUS

A gazdagság fő forrása akkor az olaj volt. Nyugati olajmező 1870-ben, modern fúrótornyokkal és ◁ őskori lakásokkal **(3)**

Az amerikai nagytőke két — fogalommá vált — hatalmassága: J. Pierpont Morgan, a bankkirály (4) és John D. Rockefeller, olajmágnás, a Standard Oil elnöke (5)

4 ◁

▷ 5

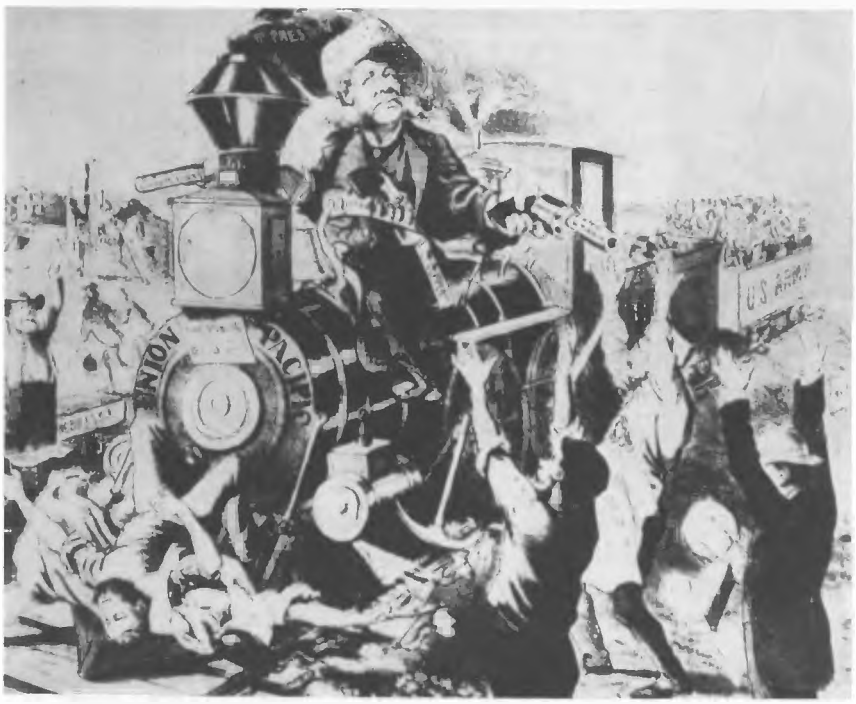

„A Nyugat ostora" — a monopoltőkés vasúttársaság, amely keresztülgázol az igazságon, tönkreteszi a farmerek, a kisemberek ◁ millióit. (6)

Gyermekmunkások egy New York-i konzervgyárban. A kép nem a 19., hanem a 20. sz. elejéről, 1912-ből való. (7)

A kíméletlen tőkés kizsákmányolás ellen már a 19. sz. végén szervezkedett az amerikai munkásság. Tengerészek sztrájkja, ugyancsak 1912-ben (8)

▽

7 ◁

1 ▽

2 ▽

A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG

3 ▽

A Németország elleni revans jelszavával a századvég Franciaországát nacionalista hullám borította el. A Boulanger tábornok mögött sorakozó reakciós erők már államcsínyre készültek, de ezt a köztársaságiak megakadályozták. A szenvedélyek magasra csaptak a Dreyfus-ügy kapcsán. Alfred Dreyfus vezérkari tisztet Németország javára folytatott kémkedés vádjával 1894-ben életfogytiglani száműzetésre ítélték (2), és az Ördög-szigetre deportálták. A közvélemény két táborra szakadt. A klerikális és nacionalista reakció antiszemita és soviniszta hecckampányt szított, vele szemben a haladó közvélemény Dreyfus mellé állt. Émile Zola, a híres író (1) Clemenceau lapjában írt „*J'accuse*" (Vádolom) kezdetű cikkével (3) leleplezte a hamis vádat és a mögötte álló erőket.

L'AURORE

Littéraire, Artistique, Sociale

J'Accuse...!

LETTRE AU PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE

Par ÉMILE ZOLA

4 ▽

Az ártatlan Dreyfust (jobboldalt profilban) 12 év múltán, 1906-ban rehabilitálták, és becsületrenddel tüntették ki (4)

5 ▽ 6 △

Ekkor még Georges Clemenceau **(5)** volt a miniszterelnök. Ő baloldalról indult: magasra ívelő pályája kezdetén rokonszenvezett a munkásmozgalommal s a Kommünnel. A századforduló idején mint a radikális párt vezére, antiklerikális és szociális reformprogramjával, a jobboldal elleni harcával tűnt ki. Hatalomra jutása után azonban a „Tigris" a munkásmozgalom ellen fordult, kíméletlenül leverette a sztrájkokat.

A közéletben: válságok, panamák, bukások, politikai szenvedélyek — a magánéletben: festők, zenészek, táncosnők, éjjeli mulatók **(6)**, szerelmi szenvedélyek.

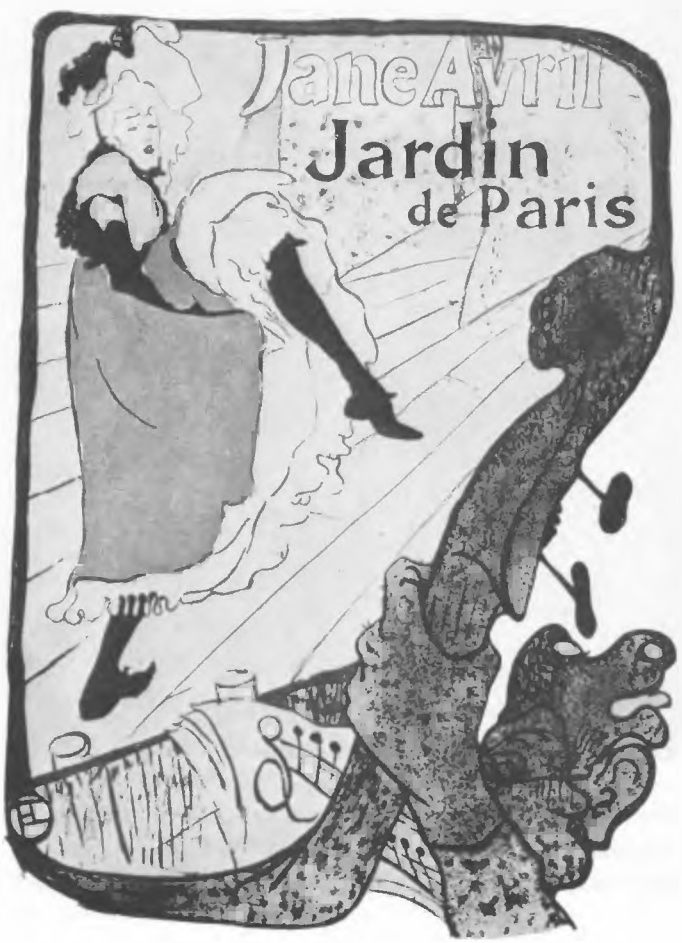

Ekkor és még sokáig a legnagyobb attrakció: a kánkán. Toulouse-Lautrec egyik plakátja 1893-ból **(7)** ▷

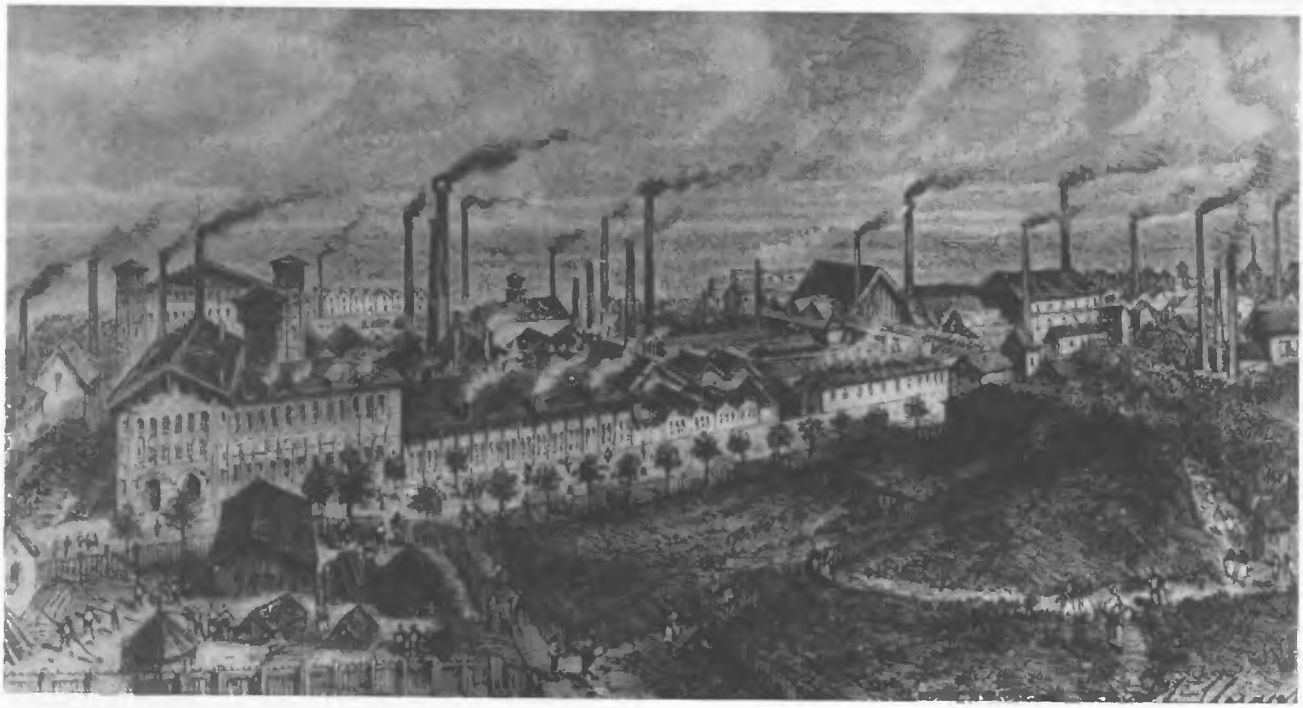

1 △

A NÉMET BIRODALOM

2 ▽

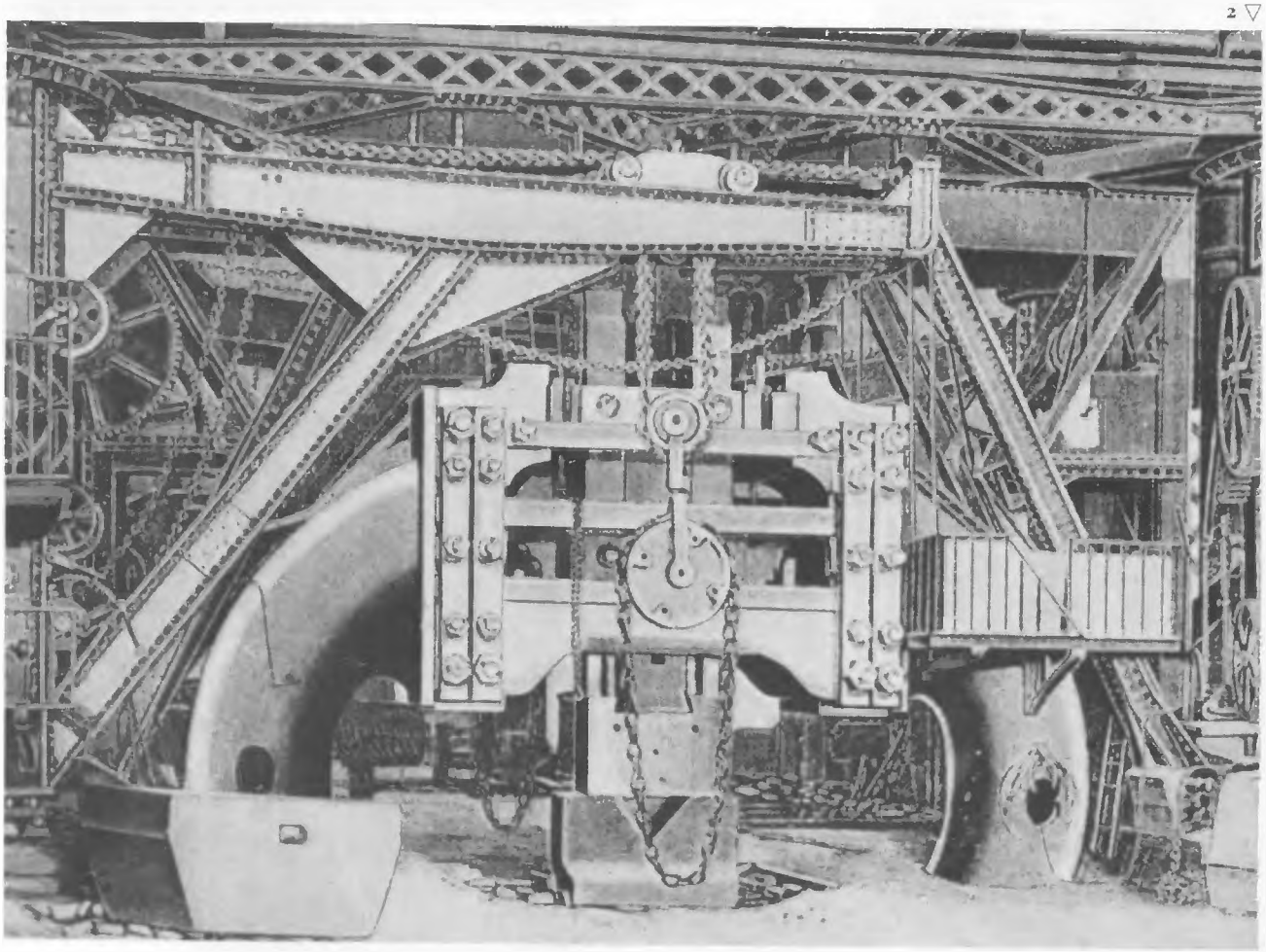

Az egyesítés után Németország, ahol rohamosan fejlődött a tőkés gazdaság, a század végére utolérte, sőt egyes ágakban megelőzte európai vetélytársait.
A nehézipar fellegvára, az esseni Krupp-művek 1885-ben **(1)** Benn: a *Fritz* névre keresztelt óriáskalapács **(2)**

Az országot elvitathatatlan tekintéllyel Bismarck kormányozta. A kancellár birtokán, vérebeivel, 1886-ban (3) ▷

Kormányzata a német munkásmozgalom rendőri elnyomásának időszaka. Az 1878-ban hozott „kivételes törvény" alapján a szociáldemokrata szervezetet és a sajtó nagy részét betiltották, a mozgalom harcosait üldözték.

△

A párt vezérei: August Bebel (4)

és Wilhelm Liebknecht (6)

▽

△

A rendőrség feloszlat egy berlini munkásgyűlést (5)

1890-ben a „vaskancellár" — részben munkáspolitikája miatt — megbukott. A szocialista tömegmozgalmat ekkor már nem lehetett kiiktatni az ország politikai életéből.

MOZDUL A CÁR BIRODALMA

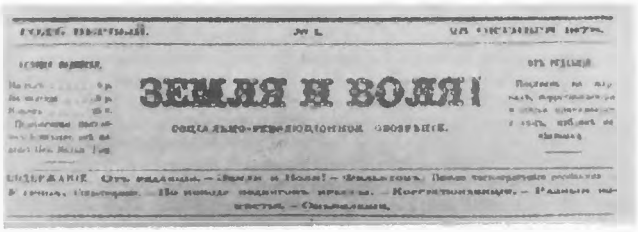
ЗЕМЛЯ И ВОЛЯ!

1 △

2 △

3 △

4 △

A forradalmi demokraták örökségét az 1870-es években a narodnyikok vették át. Úgy gondolták, hogy Oroszországban elkerülhető a kapitalizmus, s a parasztságra támaszkodva közvetlenül át lehet térni a szocializmusra. A szétszórt narodnyik csoportok 1876-ban a Zemlja i Volja (Föld és Szabadság) titkos társaságban egyesültek. Ezt a címet viselte illegális lapjuk **(1)**, ez volt a programjuk.
A narodnyikok programadó ideológusa P. L. Lavrov **(2)** volt.
Vera Zaszulics **(3)** 1878 januárjában merényletet követett el Trepov pétervári rendőrfőnök ellen, tiltakozásul 193 forradalmár elítélése miatt.

5 ▽

A sztrelecek kivégzésének hajnala. Vaszilij Szurikov festménye, 1881

Tájkép. Ivan Siskin festménye, 1865

Varrónő. Josef Mánes festménye, 1860

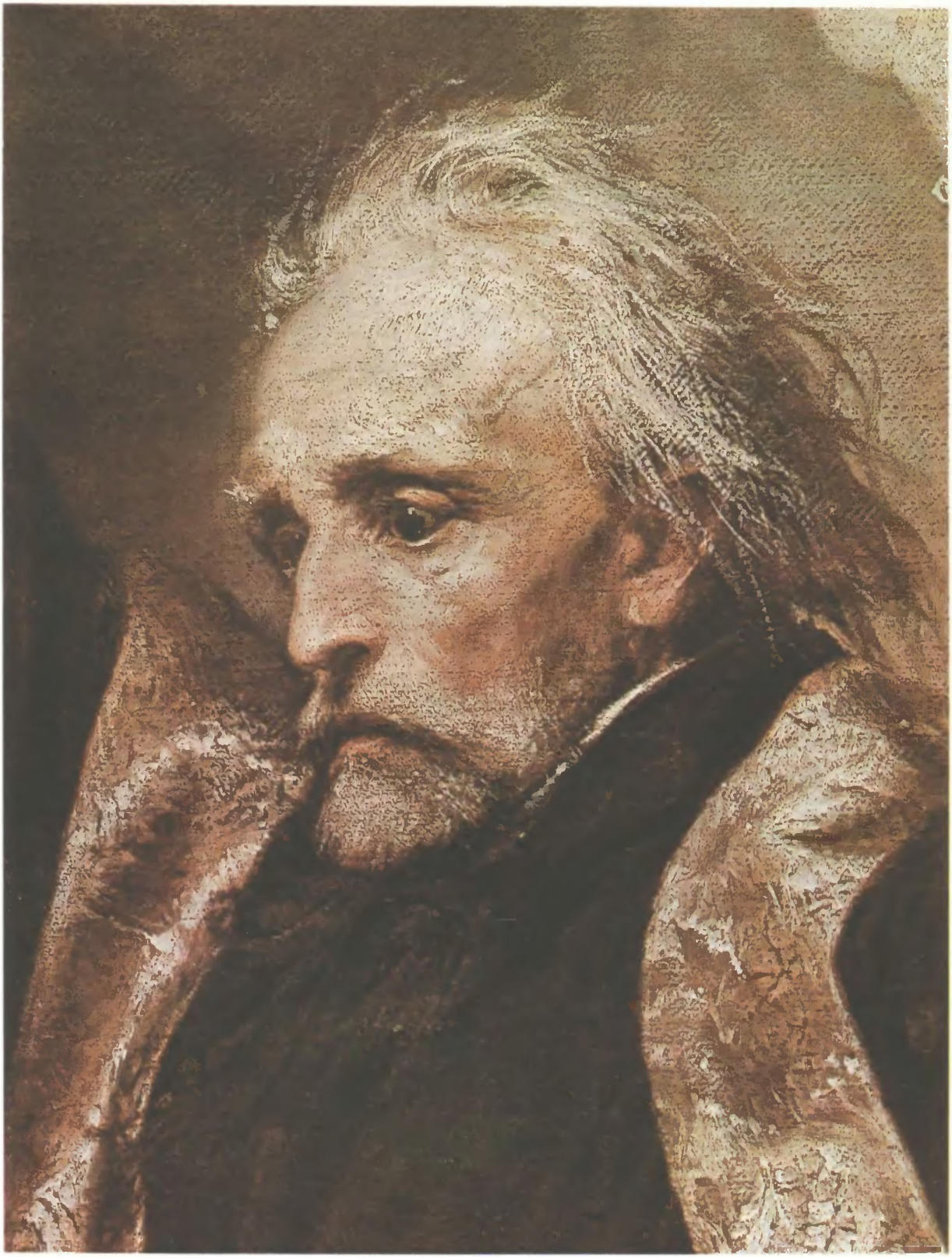

Az előző oldalon: Parasztlány korsóval. Nicolae Grigorescu festménye, é. n.

Skarga prédikációja. Jan Matejko festménye, 1864 (részlet)

Krisztus Pilátus előtt. Munkácsy Mihály festménye, 1881 (részlet)

Ruhaszárítás. Szinyei Merse Pál festménye, 1869

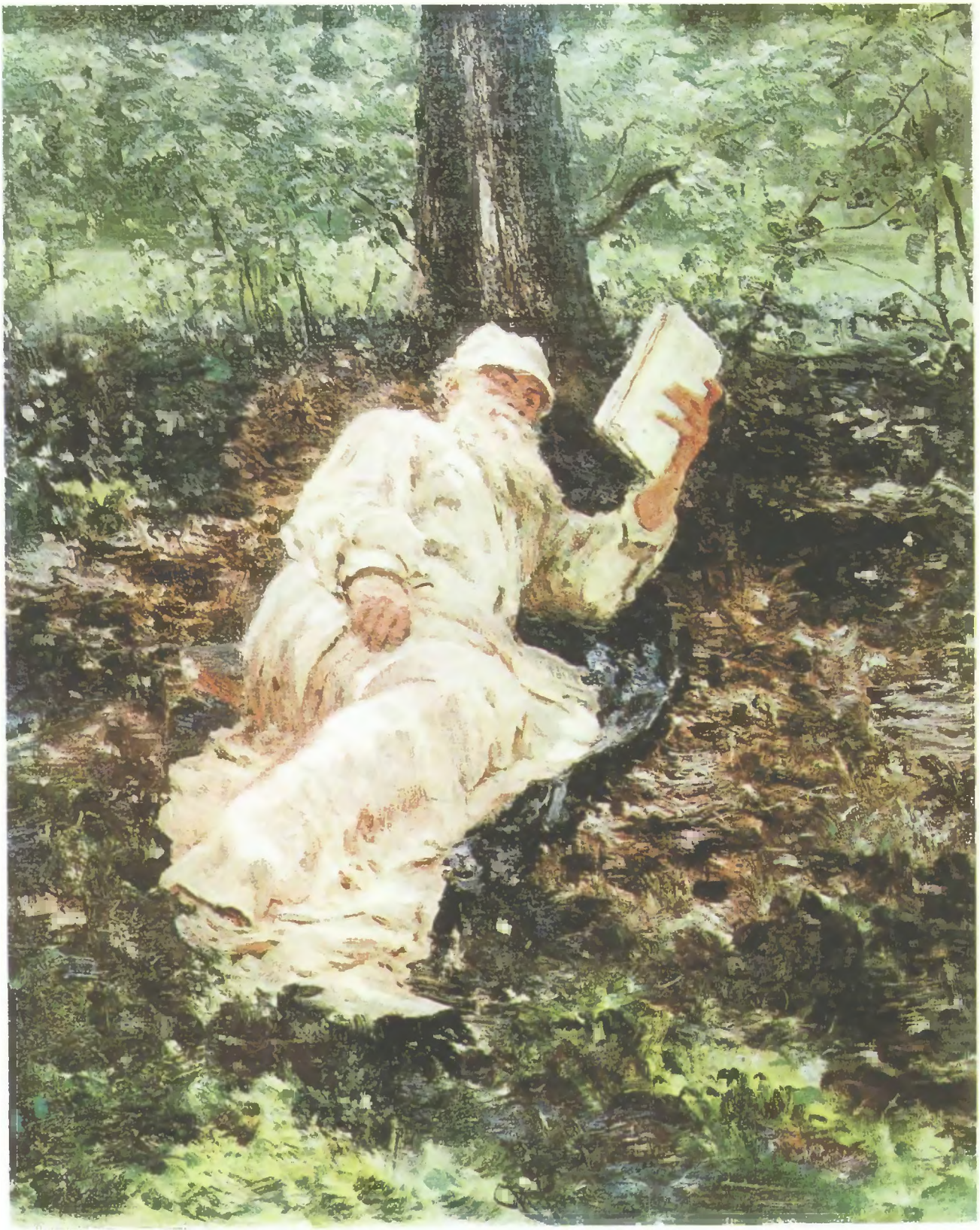

Tolsztoj a fa alatt. Ilja Repin festménye, 1891

6 △

A. I. Zseljabov **(4)**, a Narodnaja Volja (Népszabadság) titkos szervezet vezetője, kiemelkedő forradalmár; hívei, a „narodovolecek" 1881. március elsején merényletet követtek el II. Sándor cár ellen **(5)**. A merénylet maga sikeres volt — a módszer nem. A merényleteket a reakció terrorja követte.

Még az új század küszöbén is úgy látszott, mintha az orosz társadalom hagyományos hierarchikus rendje változatlan és maradandó lenne. A cár uralkodik, a hivatalnokok kormányozzák, a papok bolonddá teszik, a katonák halomra lövik a népet, a burzsoázia eszik, és vigad helyette, míg a görnyedt hátú parasztok tápláljak az elnyomókat, s a munkások dolgoznak értük — így illusztrálta a társadalmi piramist az orosz szocialisták plakátja 1900-ban. **(6)**

„Eljön az idő — felkel a nép,
Kiegyenesíti meggörbedt hátát,
És közös hatalmas nekifeszüléssel
Megdönti ezt a torz rendszert" — hirdette a plakát verses jövendölése.

Az orosz szocialisták a századfordulón már tudták:

MEGMOZDULT A CÁR BIRODALMA

Mint a többi nagyhatalom, Oroszország is részt hasított magának a felosztott világból. A terjeszkedés „természetes" útja Ázsia felé vezetett: 1865—1872 között meghódították Turkesztánt. A hadjárat egyik epizódja Verescsagin Váratlan támadás c. képén (1) ▷

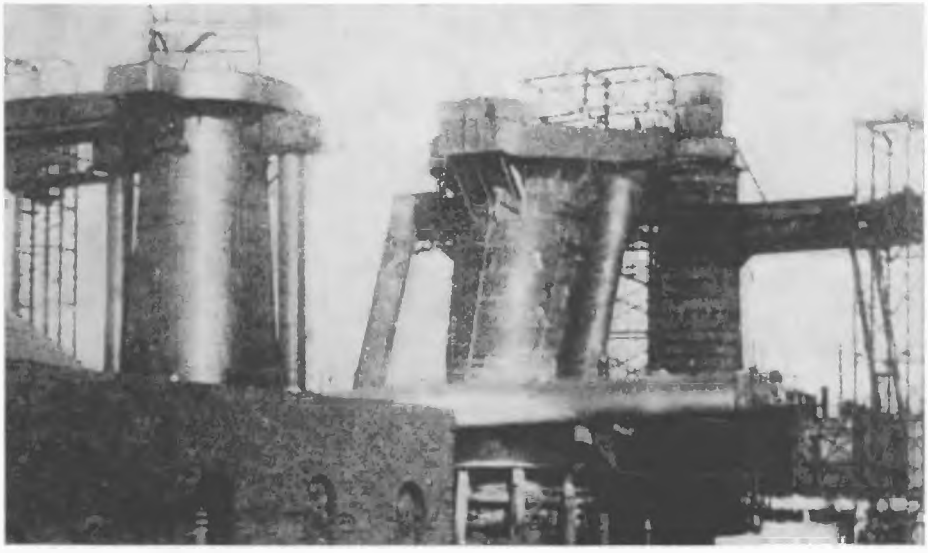

A múlt század utolsó harmadában Oroszországban is gyorsan fejlődött a kapitalizmus. 1860-ban 1500, 1890-ben több mint 30 ezer km volt a vasútvonalak hossza. Bányákat nyitottak, kohókat építettek. Iparosodott Pétervár, Moszkva környéke, az Urál vidéke, a Donyec-medence.
Kohómű Juzovkában, a Donyec-medencében, 1887-ben (2) ◁

A modern technika mellett tovább éltek a kézműves-ipar és a középkori munkamódszerek. Hajóvontató nők a Szura folyó partján (3) ◁

Bakuban gazdag olajmezőket tártak fel. Az olajat tevék szállítják 1910-ben. (4)

A két kontinensen átívelő vasút mellett változatlanul tovább élt a szállítás hagyományos módja: szekéren, fegyőrök között — és hagyományos iránya: Szibéria. Száműzöttek menete... (5)

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA

1 △

Ezt az államot „írásban Osztrák—Magyar Monarchiának nevezték, szóban csak Ausztriának mondták". Ötvenmillió ember, tizenegy nemzet, egy császár-király és sok zseniális alkotó élt benne. Sigmund Freud (1) a lélekelemzés terápiájával a lelki torzulások új gyógymódját, elméletével a személyiségpszichológia új tudományos alapjait rakta le.

Gustav Mahler, zeneszerző és karmester a wagneri késő romantikát a modern zene bécsi iskolájával kapcsolta össze. (2)

Ady Endre, a szolganépek Bábelének ébresztője, magyarokat és nem magyarokat toborzott az eszmebarikádokra. (3)

2 ▽

3 ▽

4 ▽

Kakániában (k. u. k. = kaiserlich und königlich országban) „egyébként mindig csak a zsenit tartották tökfejnek, de sosem fordult elő, mint másutt, hogy a tökfejt is zseninek tartották volna" — írta a Monarchiáról egyik mellőzött író-zsenije, Robert Musil. (4)

5 △

6 △

7 △

8 △

9 ◁

10 △

11 △

12 △

Ebben az államban „a törvény előtt minden polgár egyenlő volt, csak éppen nem volt mindenki polgár". Európa legjobb bürokráciája kormányozta, „amelynek csak egyet lehetett hibául felróni: a zsenialitást és a zseniális kezdeményezést magánszemély részéről, ha erre magas születés vagy állami megbízatás nem jogosította fel, pökhendiségnek és tolakodásnak fogta fel".

Tisza Kálmán, miniszterelnök **(5)** — gróf Eduard Taaffe, miniszterelnök **(6)** — gróf Agenor Goluchowski, külügyminiszter **(7)** — gróf Apponyi Albert, ellenzéki vezér és miniszter **(8)** — Katharina Schratt, a színpadon Mária Terézia, az életben a császár szeretője szerepében **(10)** — gróf Tisza István, miniszterelnök **(11)** — Alois Lexa Aehrenthal gróf, külügyminiszter **(12)**

És a két utolsó Habsburg-uralkodó: Ferenc József dédunokaöccsével, Károllyal 1898-ban **(9)**

13 △

14 ▽

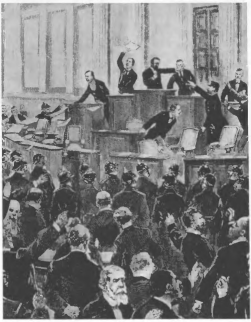

15 ▽

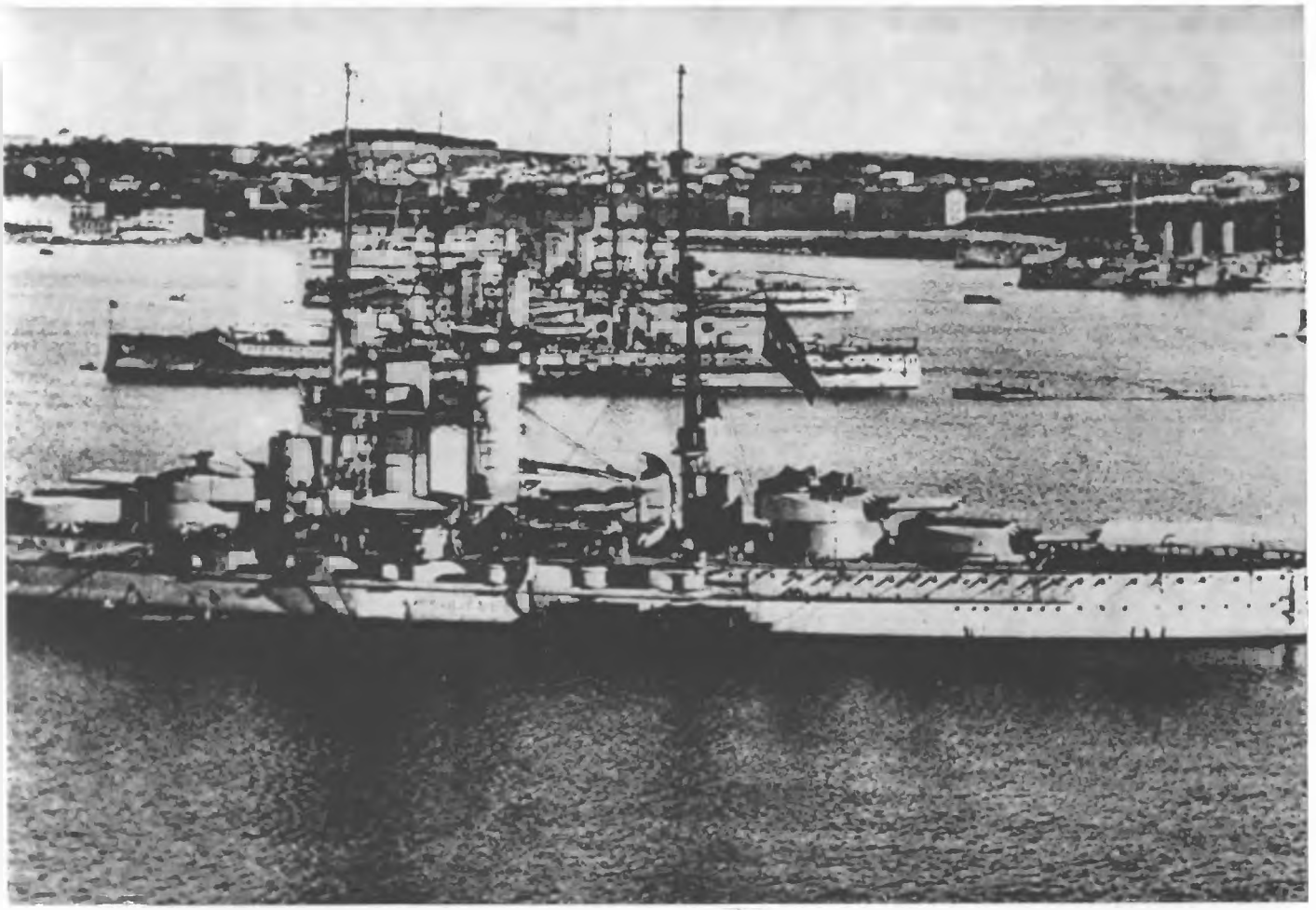

16 △

Ebben az államban többnyire rend honolt. A testőrgárda őrségváltásra vonul a Rathaustól a Burgig. **(13)** A század végén megesett, hogy a rend olykor felbomlott. 1897 novemberében a cseheknek kedvező nyelvrendeletet az osztrák—német képviselők példátlan parlamenti botránya **(14)** és Bécs tüntetései miatt visszavonták. Most Prága következett: tüntetés, utcai harcok **(15)** — a rendeletet félig visszaállították.

Ebben az államban „rengeteg pénzt költöttek a hadseregre, de éppen csak annyit, hogy a második leggyöngébb nagyhatalom maradjon". A hajóhad ékessége, a „*Viribus unitis*" egységei díszszemlére sorakoznak. **(16)** — S a trónörökös, Ferenc Ferdinánd büszkeséggel szemléli a flotta ékességét. **(17)** ▷ 1914-ig többnyire rend és béke honolt a Monarchiában...

A krími háború előrelendítette a román fejedelemségek egyesülését. Az 1858. évi párizsi konferencia, bár fenntartotta Törökország fennhatóságát, lehetővé tette az egyesítés megindítását. 1859-ben Moldva és Havasalföld országgyűlése megszavazta az egyesülést (1), és Alexandru Ion Cuza ezredest (2) választotta fejedelemmé. Az 1861-ben végleg egyesített Romániában Cuza haladó reformokat vezetett be. A jobbágyfelszabadítást azonban nem tudta végigvinni: e javaslatot a konzervatív nagybirtokosok, a bojárok 1866-ban megbuktatták.

1 ▷

A DUNAI NÉPEK SZABADSÁGKÜZDELMEI

Románia 1877-ben mondotta ki teljes állami függetlenségét. A román állam Hohenzollern-dinasztiából származott uralkodóval, egészen az első világháborúig Németországgal és Ausztria—Magyarországgal állt szövetségben. Belpolitikáját a földbirtokosok irányították. Uralmuk ellen számos helyi parasztlázadás tiltakozott. A legnagyobb szabású, országos felkeléssé szélesedett megmozdulás 1907 tavaszán tört ki. (3) Százötvenezer főnyi katonasággal verték le.

2 ▷

3 ◁

1875 nyarán Hercegovinában felkelés robbant ki a török hatalom ellen (4), és átterjedt Boszniára, majd Szerbia és Montenegró is a felkelők segítségére sietett. 1876-ban fegyvert ragadtak a bolgárok is. A küzdelmet az 1873-ban kivégzett Vaszil Levszki örökét átvéve, Hriszto Botev, a forradalmár költő szervezte. A törökök leverték és megtorolták a felkelést.

Kivégzések Plovdivban, 1876-ban. (5) Egy év múlva, az orosz—török háborúban, az orosz csapatok — bolgár felkelőkkel együtt — kiverték a törököket.

A szabad Bulgária szimbóluma (6)

4 △

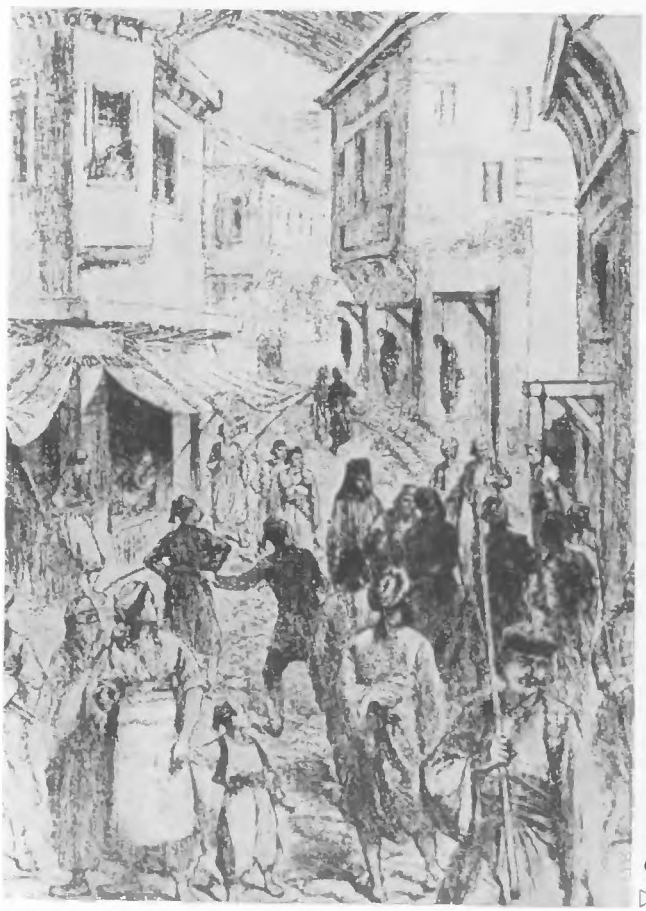

5 △

6 ▷

Josip Juraj Strossmayer **(7)** djakovói püspök, a horvát Nemzeti Párt szellemi vezére Horvátország önállóságát a Habsburg-monarchia keretében kívánta biztosítani. Nagy érdemeket szerzett a horvát kultúra fejlesztésében, a délszláv kulturális egység előmozdításában.

7 △

Svetozar Marković **(8)**, az első szerb szocialista politikus, író, az I. Internacionálé tagja, egy demokratikus délszláv föderáció híve volt a 19. sz. 60-as és 70-es éveiben.

Frano Supilo, **(9)** a horvát—szerb összefogás és a délszláv állami egység hirdetője, a horvát politikai élet, majd a világháború első éveiben az emigráció egyik vezetője

△ 8

9 △

1903 júniusában összeesküvő tisztek meggyilkolták Obrenovics Sándor szerb királyt. Helyébe a Karagyorgyevics-dinasztiából származó Pétert ültették trónra. Az ünnepélyes koronázás **(10)** nemcsak személyi, hanem politikai változást is jelentett. Az új király miniszterelnöke, Pašić a délszláv területek szerb vezetéssel való egyesítését tűzte célul. 1912—1913-ban, a Balkán-háborúkban, Szerbia területe és tekintélye megnőtt.

10 ▽

△
Jelenet a háborúból **(11)**

12 △

13 △

14 △

NÁRODNIE NOVINY.

„MATICA SLOVENSKÁ"

je riesenim uh. kr. ministra vnútra dňa 6. aprila pod č. 125 zatvorena.

◁ Az 1867. évi kiegyezés után a magyar kormányok elnyomták a nemzetiségek politikai és kulturális intézményeit. Tisza Kálmán 1875-ben — még belügyminiszterként — elrendelte a Matica Slovenska kulturális egyesület feloszlatását. A *Národnie Noviny* gyászjelentése a feloszlatásról **(15)**

16 △

František Rieger **(12)** cseh politikus már 1848-ban is vezető szerepet játszott. A kiegyezés után a politikai passzivitást hirdető, konzervatív ócseh párt egyik vezére. Vele szemben a nemzeti radikalizmust az ifjúcsehek képviselték, akik az 1890-es években visszaszorították az ócseheket, és erős nemzeti ellenzéki pozíciót fejtettek ki a bécsi parlamentben. Vezérük Edvard Grégr **(13)** volt. A nacionalista ifjúcsehekkel szemben a polgári demokratikus nemzeti irányzatot Masaryk realista pártja képviselte. Tomáš Garrigue Masaryk **(14)**, a prágai egyetem fiatal professzora, bátran szembeszállt a türelmetlen nacionalizmussal és antiszemitizmussal a dunai népek demokratikus együttéléséért...

...Aztán 1918 őszén a tudós professzor lovon vonult be Prágába. **(16)** Győztesek és államfők ezt már, úgy látszik, így szokták...

1 △

BOLDOG BÉKEKORSZAK

Béke volt, felhőtlen és derűs, virágzottak a kávéházak, a kabarék, az operettek és a késő romantikus szerelmi románcok. A hatalmi konfliktusokat elsimították a diplomaták, a belső bajokat a rendőrség.
Az úri társaság kedvelt találkozóhelye volt Baden-Baden, a híres gyógyfürdő. (1) Itt és az egész földkerekségen a valcerkirály, Johann Strauss muzsikája uralkodott. Neki és vele játszottak az angyalok, őt hallgatták a nagy mesterek mennybéli szellemei. (2)

Párizs diszkrét találkahelyein nagyvilági urak szórakoztak félvilági hölgyekkel. (3)

▽

2 ◁

Többnyire béke honolt az öreg kontinensen. S ha az újságok néha szenzációs híreket közöltek felkelésekről, véres csatákról, ezek csak reggeli olvasmányok voltak vagy esti társalgási témák. E távoli hírek még fényesebbé tették a boldog békekorszak felhőtlen napjait.

4 △

A Strauss-keringőt olykor megzavarta a balkáni puskaropogás. A Balkán azonban messze volt, a nagyhatalmak idejében közbeléptek... a Sipka-szorosban megint minden csendes lett... **(4)**

Időnként Afrikában is hathatósan terjesztették a civilizációt, mint ◁ itt, az olaszok Líbiában **(5)** Dehát Afrika még messzebb volt, onnan a puskaropogás sem hallatszott át Európába.

A kínai népi felkelés sem zavarta meg a békét és nyugalmat. A nagyhatalmak egyesült erővel verték le a jihotuanok — a bokszerek — felkelését. **(6)**

▽

Negyven évig béke volt Európában. Az évek nyugalmasan, néha unalmasan peregtek. A túlzott nyugalom ellen a nagyvárosi mulatók, az unalom ellen a játékkaszinók és a lóverseny nyújtottak menedéket. Az úri élethez némi vagyon, jó összeköttetés és egy kis szerencse kellett.

Az epsomi derbi mindig nagy esemény volt. Különösen 1896-ban, amikor maga a walesi herceg — nemsokára VII. Edward király — nyerte a nagydíjat. **(7)** ▷

8 △
A jómódú középosztály a nyarat a tengerparton töltötte, Abbáziában, Velencében, a Rivierán, vagy — mint a képen — Ostendében **(8)**. Télvíz idején a *társaság* estélyeken, „dinner party"-kon jött össze **(9)**.

▽

Az élet nem mindenkinek volt békés és biztonságos. Akadtak, nem tudni pontosan: mennyien, akik nem jártak mulatókba, kaszinókba, estélyekre, nem jutottak pezsgőhöz és szarvasgombához. Gyakran kenyérhez sem. Sokan lehettek, de ekkor még ritkán, csak rövid időre zavarták meg a *belle époque* békés nyugalmát.

Gyerekek és lovak a New York-i utcán, 1890-ben **(10)** ▷

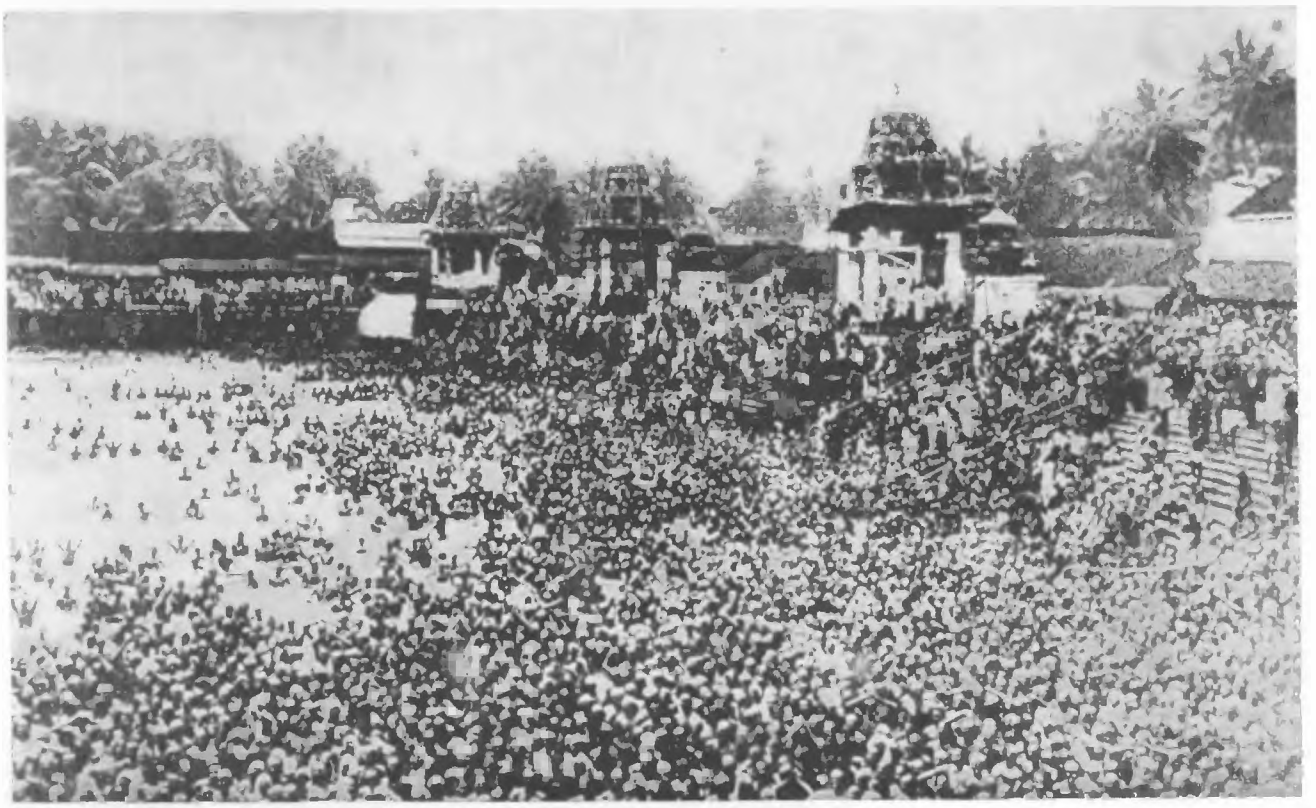

△
Hivők szent fürdője a Gangeszban **(11)**

Készenlétben a New York-i alvilág — esti csendélet a gengsztertanyán **(12)** ▷

A MŰVÉSZET MEGÚJÍTÓI

Szinte hihetetlen, milyen botrányt kavart Manet: Olimpia képe **(1)** 1865-ben. „Ily mélyre süllyedt a művészet" — írta a kritika. Pedig a kép a reneszánsz Vénuszaira emlékeztetett — csekély eltérésekkel. Friss, fénylő színek, a lágy formákat megtörő vonalak, élénk arc, üde virágok: ezek a csekély újítások jelezték a festészet megújhodását.

1 ▽

2 ▽

Manet batignolles-i műterme 1870-ben. A művész mellett ül Astruc, álló sor (balról) Schölderer, Renoir, Zola, Maître, Bazille, Monet (Henri Fantin-Latour festménye). **(2)** Ebből a körből alakult ki az impresszionista festők csoportja.

A friss, üde Olimpia a Folies Bergères, bárjában — két évtized múltán — fáradt, szomorú lánynyá öregedett (színes képünk).

A Folies-Bergère bárja. Édouard Manet festménye, 1881—82

Karácsony. Rippl-Rónai József festménye, 1903

Olvasó lány. Pierre Auguste Renoir festménye, 1886

Táncosnő a korlátnál. Edgar Degas festménye, 1888

Toalett. Henri de Toulouse-Lautrec festménye, 1896

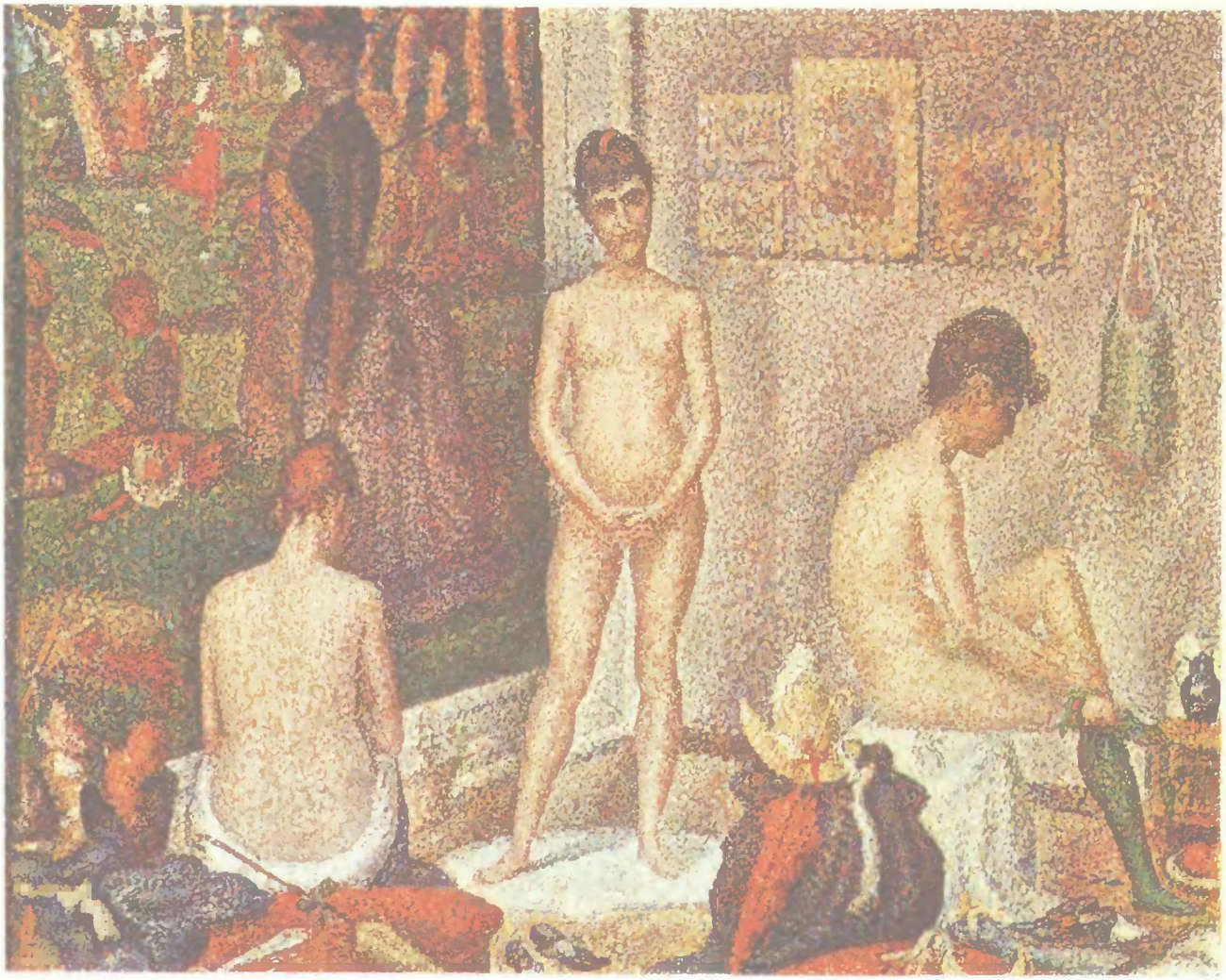

Modellek. Georges Seurat festménye, 1888

Vízililiomok. Claude Monet festménye, 1904

Az álom. Henri Rousseau festménye, 1910

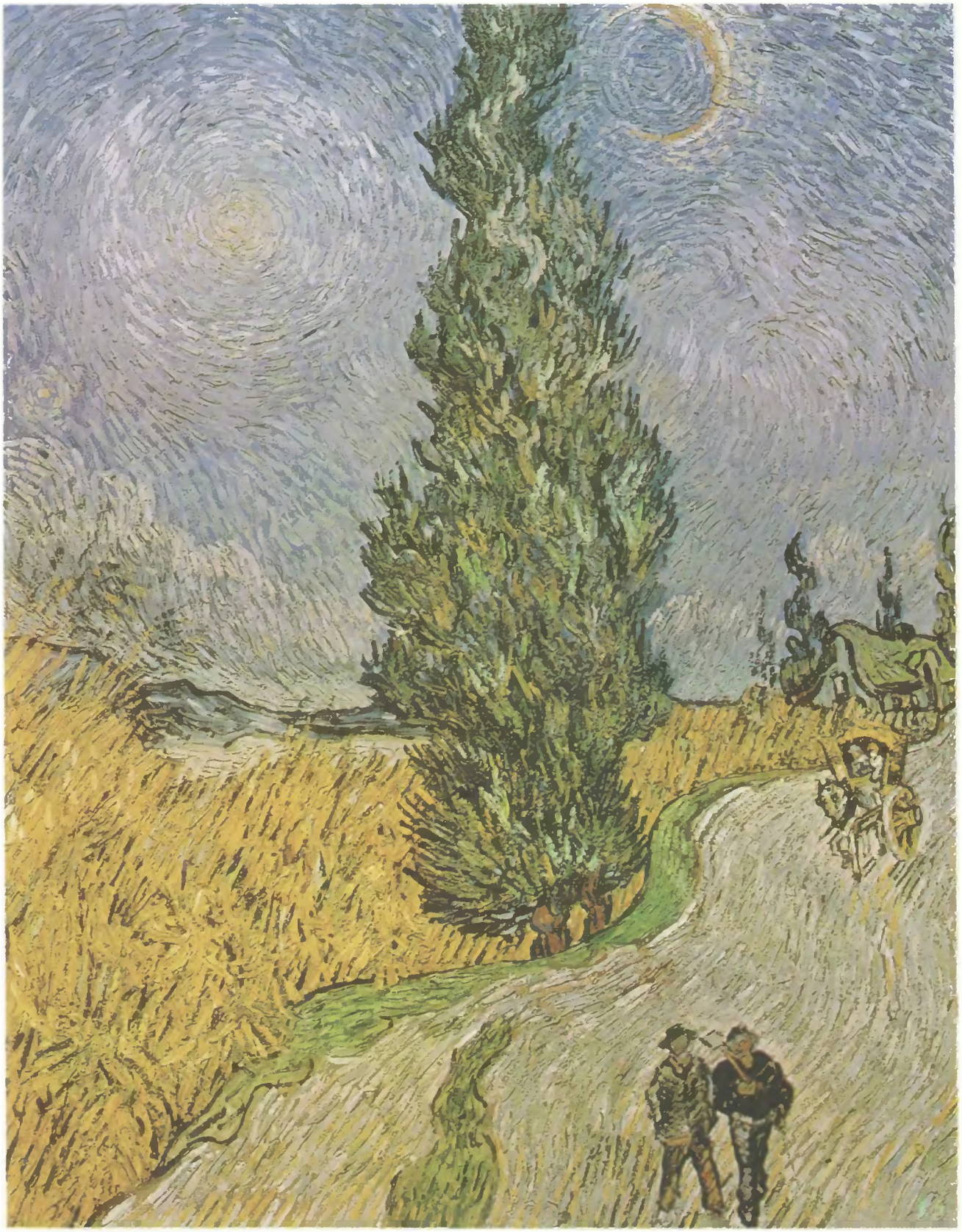

Út ciprussal. Vincent van Gogh festménye, 1890

Mont Ste-Victoire.
Paul Cézanne festménye,
1904—06

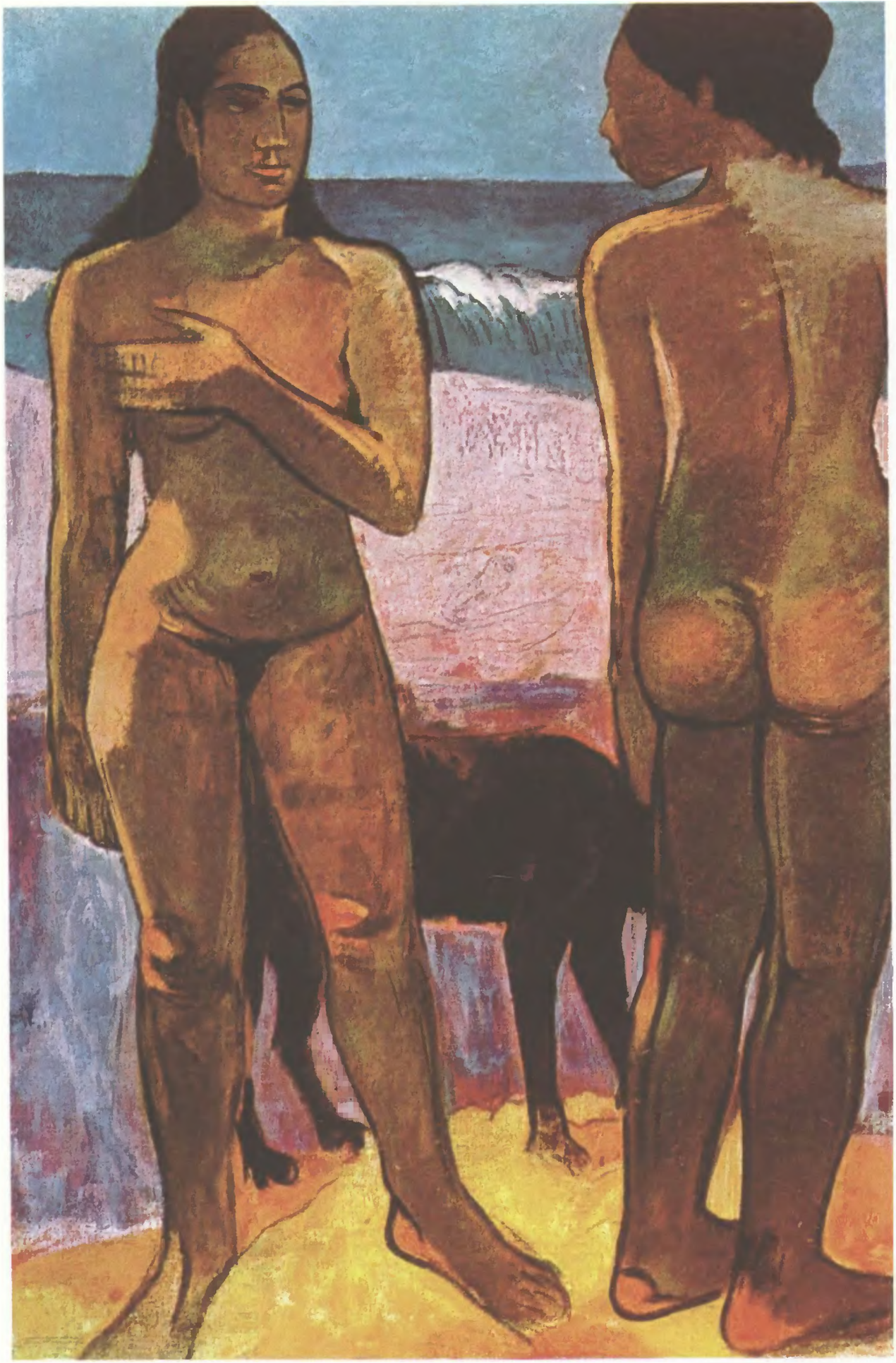

Meztelen tahiti nők a parton. Paul Gauguin festménye, 1891

3

4

5

6

1874-ben a fiatal festők egy csoportjának kiállításán szerepelt Monet: Impresszió, felkelő nap c. képe, amelyen a nap színfoltjai csillámlottak a párás, ködös vízen. A kritika e képről csúfondárosan „*impresszionistáknak*" nevezte el a csoportot. Később maguk tudatosan vállalták, és programmá tették az impresszionizmust: a szín és fény változó kölcsönhatásának új festői látásmódját. Az impresszionizmusból ágaztak el a modern festészet fő irányai. Paul Cézanne (3), Vincent van Gogh (4), Paul Gauguin (5), Edgar Degas (6). (Valamennyi önarckép.) A szecesszió felé hajló Henri de Toulouse-Lautrec modellje és vásznai között (7). ▷

A múlt század második felében sok ágra szakad az addig a realizmus — romantika egymást átható kettősségében haladó irodalom. Az írók felfedezik a szó és a lélek rejtelmeit, új művészi eszközökkel fedik fel a polgári társadalom titkait. Akár gúnyolják, akár átkozzák koruk társadalmi rendszerét, akár szenvedélyes közéleti harcosok, akár a Parnasszusra elvonult álmodók — a nagy művészek szemben állnak a polgári társadalmi és erkölcsi renddel.

1

2

Charles Baudelaire (1) volt az első, aki — Gautier szavaival — felfedezte „a romantizmuson túli ismeretlen földrészt", elleste és lejegyezte „az idegválságok legtitkosabb rezdüléseit, a bomló és vénülő szenvedély vallomásait s az őrületbe hajló, bizarr révületeket". Saját kezű vázlata a *Romlás virágai* kötetéhez 1850 táján (2)

Paul Verlaine (3), a szavak festője és muzsikusa, a modern életérzés jelképekbe tömörítésének — a szimbolizmusnak — mestere.

A KOR ELLENZÉKE – AZ IRODALOM

Arthur Rimbaud, „a kamasz Shakespeare", mindössze 35 évet élt, és ebből mindössze három év alatt — 16 és 19 éves kora között — írta meg vad lázadással és víziókkal teli verseit. A kamasz költő *A részeg hajó* kéziratával (4)

A modern dráma egyik megalapozója, a norvég Henrik Ibsen a romantikus hősi eszmény és a szürke polgári valóság, a kiteljesedésre vágyó egyén és az őt megkötő társadalmi konvenciók konfliktusaira keresett választ. A századvég drámairása jórészt az ő nyomdokain indult el. *Rosmersholm* c. drámájának plakátja (5), a párizsi ▷ L'Oeuvre színháznak készítette Édouard Vuillard.

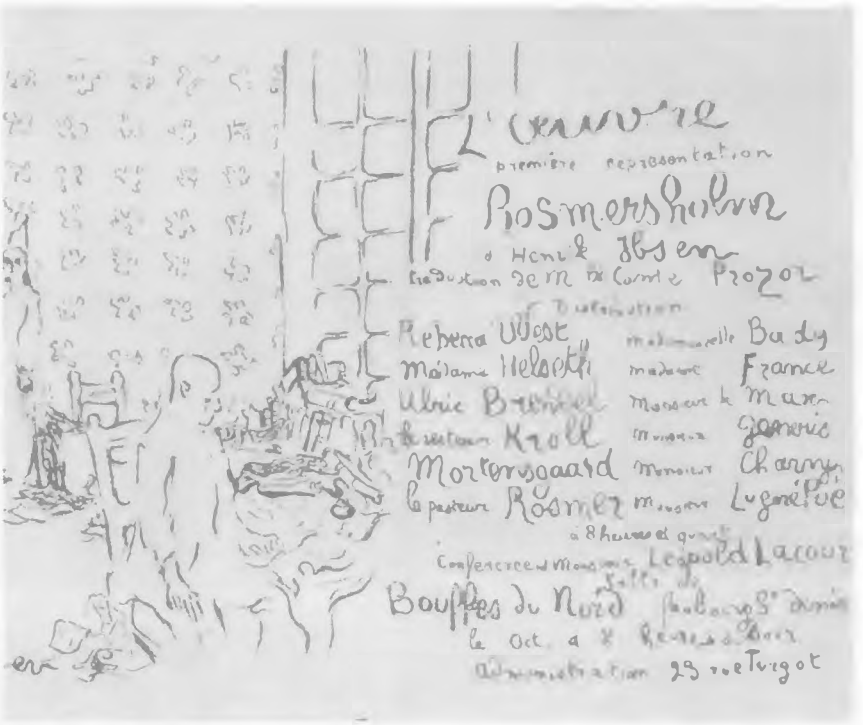

◁ A francia naturalista „kísérleti regényt" Émile Zola alapozta meg. Híres művének hősnője: Nana, Manet festménye (6)

Zola köréhez tartozott a kiváló, szellemes novellista, Guy de Maupassant. (7)

Szelíd gúny és megértő kétkedés lebegi át Anatole France (8) regényeit, amelyek kora vallásos, nemzeti és polgári illúzióit rombolták.

Amerika ekkor születő irodalmának legsajátosabb mondanivalója: a demokrácia mint életérzés — lázadás az új arisztokrácia: a vagyon ellen. Ezt fejezte ki Mark Twain mellett az első eredeti amerikai költő, Walt Whitman, a szabadverselés megalkotója. (9)

7 ◁

8 ◁

9 ▷

A 19. sz. végéig a zeneművészetben az eszmei-gondolati anyagot közvetítő romantikus programzene, az egyre színesebben hangszerelt nagyzenekari művek, a népies-nemzeti ihletésű nagyoperák uralkodtak.

A kor legnagyobb hatású zeneköltője, Richard Wagner az operát tekintette valamennyi művészet összefoglalójának. Ez az „összművészet" a germán hősideál kultuszát szolgálta. Wagner nagy értékei azonban nem a programban, hanem a hagyományos harmóniarendszert felbontó újításaiban és zseniális hangszerelésében rejlettek.

1 △

Wagner — feleségével, apósával: Liszt Ferenccel és barátjával, Hans Wolzogennel — Bayreuthban. **(1)**

Híres operája, a *Lohengrin* előadása Weimarban az 1850-es években **(2)** ▷

OPERÁK — SZIMFÓNIÁK

◁ 3

A cseh nemzeti romantika, az opera és a szimfonikus zene klasszikusa: Bedřich Smetana **(3)** Őt követte a szláv népi motívumok műzenei feldolgozásában Antonín Dvořák. **(4)** ◁

5

6

7

8

Modeszt Muszorgszkij (5) és Nyikolaj Rimszkij-Korszakov (6) — mesterük, Glinka nyomdokain haladva — fejlesztették naggyá az orosz népies-nemzeti romantikus operát és az Oroszország más népeinek motívumait feldolgozó szimfonikus zenét. Az európai kései romantikához állt közelebb a népszerű komponista, Pjotr Csajkovszkij (7).

A századvégen új irányzatok jelentkeztek. A verizmus előfutára volt Georges Bizet. A Mérimée regényét felhasználó operája, a *Carmen* (8) korabeli népi témát és figurákat vitt fel a történelmi nagyoperák színpadára. Az 1875. évi párizsi bemutató bukását Bizet csak néhány hónappal élte túl.

9

10

A verizmus mestere Giacomo Puccini (9) lett. Ő frissítette fel a dallamos olasz hagyományt a századvég új tematikai és zenei motívumaival.

A nagy újító és úttörő Claude Debussy volt (10). Amint az impresszionisták a színt és a fényt, ő a hangzást és a zengést szabadította ki a klasszikus és romantikus kötöttségekből, s a 20. sz.-ba átívelő szimfonikus zenét alkotott.

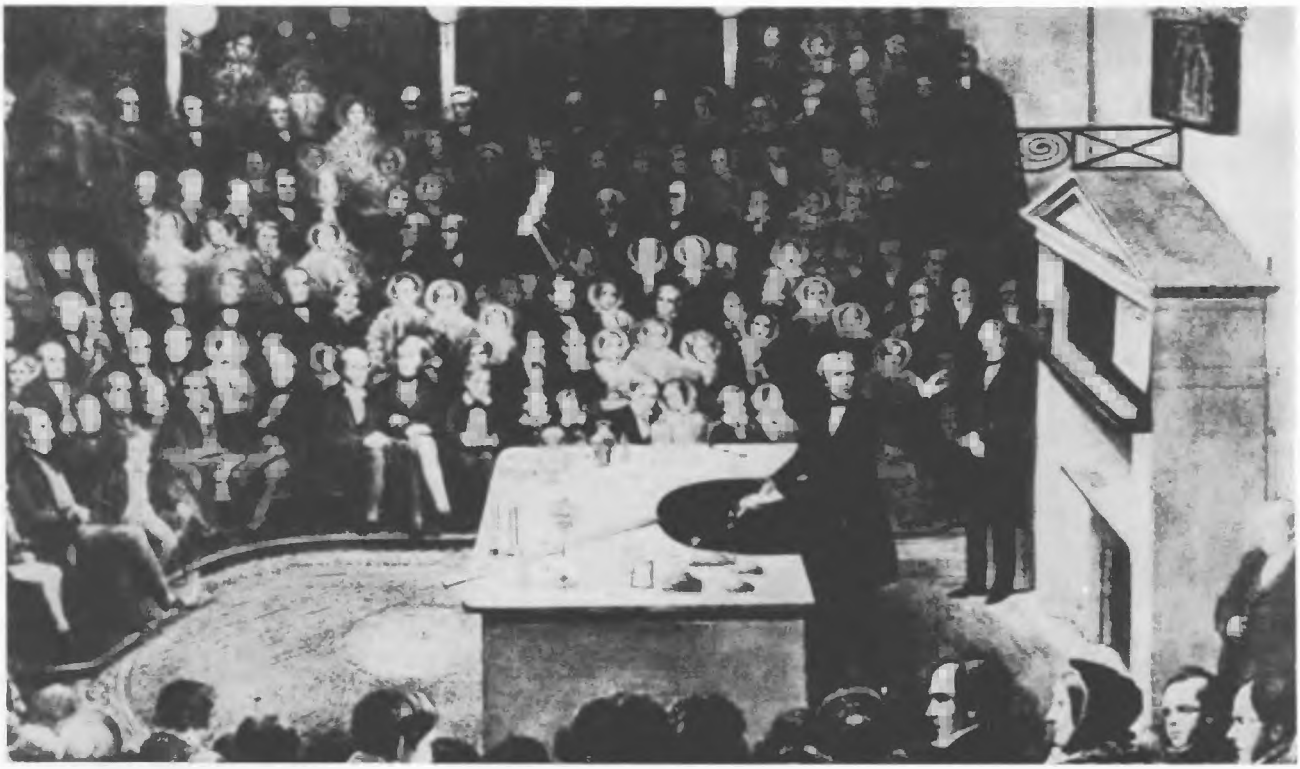

1 △

A 19. sz. a természettudomány legnagyobb százada volt. Michael Faraday 1831-ben felfedezte az elektromágneses indukció jelenségét. Elmélete a modern fizikai világkép és a termelést átformáló elektrotechnika alapköve lett. Faraday előadást tart Londonban, 1855-ben. **(1)**

2 ◁

3 ▷

4 ◁

AZ ÉSZ DIADALA

Őt követte James Maxwell **(2)**, aki matematikailag is megfogalmazta az elektromágneses tér elméletét. Fényelméletét utóbb Hertz kísérletileg is igazolta. 1869-ben Dmitrij Mengyelejev **(3)** kidolgozta a kémiai elemek periódusos rendszerét. Felfedezése segítette az anyag szerkezetének, többek között a radioaktivitás jelenségeinek kutatását. Henri Becquerel figyelte meg az urán sugárzását, majd néhány év múlva, 1898-ban Pierre Curie és felesége Marie Skłodowska-Curie **(4)** felfedezte a rádiumot és a radioaktivitást. Wilhelm Conrad Röntgen **(5)** 1895-ben fedezte fel a róla elnevezett X-sugarakat, amelyeket hamarosan a gyógyászatban átvilágításra használtak **(6)**.

5 ◁

6 ▷

Albert Einstein **(7)** 1905-ben megfogalmazott speciális és 1916-ban kidolgozott általános relativitáselmélete — a tér, idő és mozgás, a tömeg és az energia viszonyának új megvilágítása — döntően alakította a mai fizikát és világképet. Max Planck **(8)** 1900-ban közzétett kvantumelmélete a fénysugárzás új magyarázatát adta, 1910-ben Niels Bohr az atom elektronszerkezetének modelljeit rekonstruálta. **(9)**

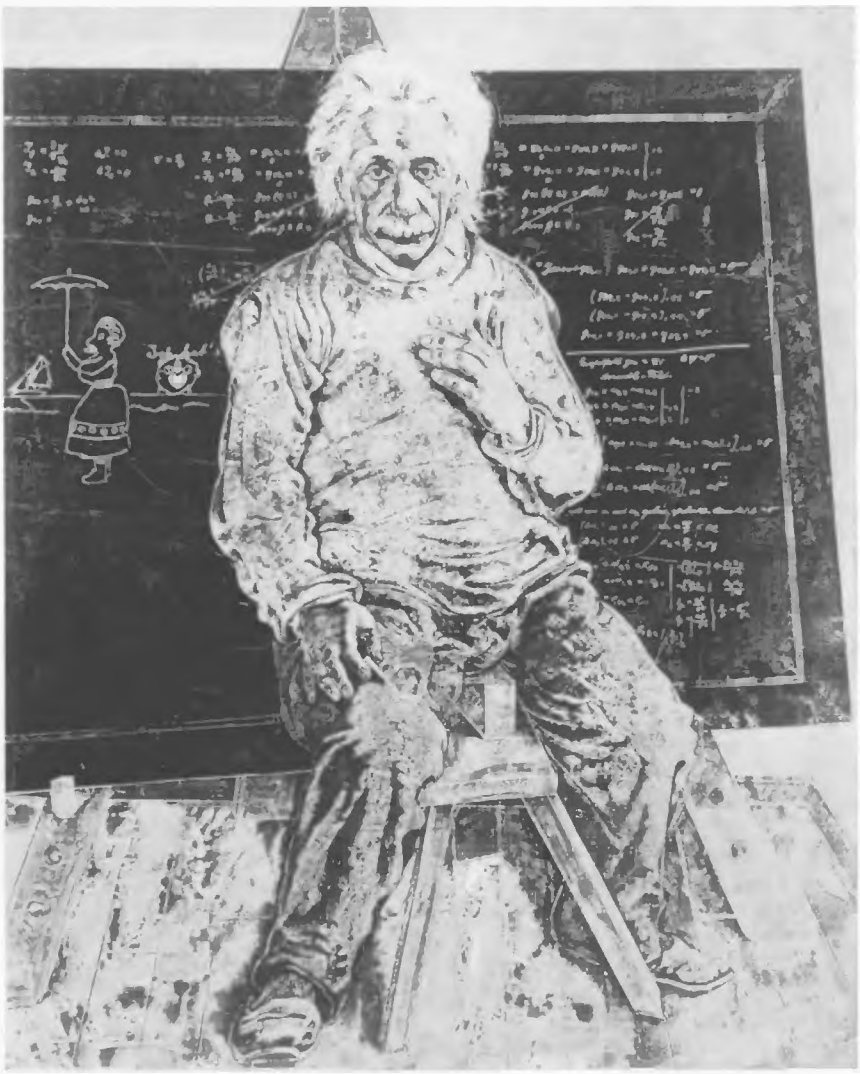

8 ◁

9 ▽

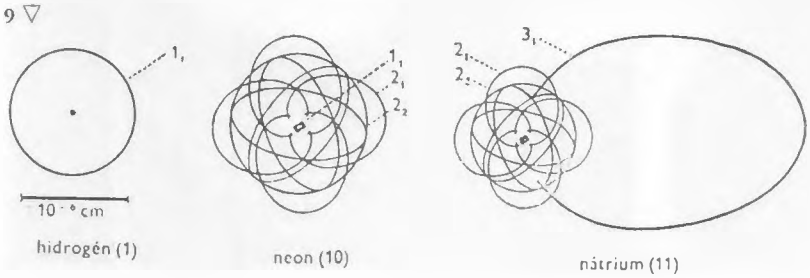

A GYÓGYÍTÓ TUDOMÁNY

△

Charles Darwin (1) *A fajok eredete* című főművében, 1859-ben, a szerves élővilág — s benne az ember — fejlődésének materialista, evolúciós elméletét fejtette ki. Tanai roppant felháborodást váltottak ki egyházi és elvakult vallási körökből. Híveit sok helyütt üldözték, „majompereket" indítottak ellenük. A darwinizmus hozzájárult a materialista világkép erősödéséhez.

◁ Darwin rajza könyvéhez (2)

Claude Bernard (3) a fiziológiai kémia megalapozója. Munkássága szakmai körökön túl is nagy hatást gyakorolt haladó gondolkodókra, naturalista írókra.

Az idegrendszer fiziológiáját új alapokra fektette Ivan Pavlov (4). A feltételes reflexekről alkotott elmélete (1903) több tudománynak adott ösztönzést.

3 ◁

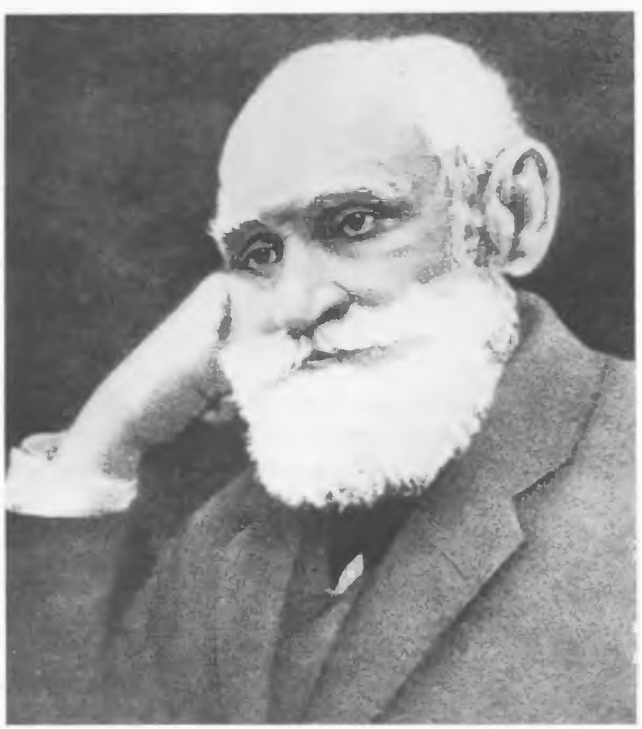

4 ▷

5 △

6 ▷

7 ▷

Semmelweis Ignác (5) 1847-ben felfedezte a gyermekágyi láz okát. A fertőzés megelőzéséről írt tanulmányában (1861) korát megelőző orvostudományi elveket fejtett ki. Rudolf Virchow (6) a sejtek kóros elváltozásainak és kórokozóinak vizsgálatával nyitott új irányt az orvostudományi kutatásban. Ilja Mecsnyikov (7) 1883-ban felfedezte a szervezet önvédelmét szolgáló falósejteket (fagocitákat) és az immunitás jelenségét.

△

A fertőző betegségek elleni küzdelemben óriási jelentőségű volt a kórokozók felismerése és a védőanyagok előállítása. Úttörő munkásságot fejtett ki Louis Pasteur: felfedezte a lépfene (1881) és a veszettség (1880—1885) kórokozóját. Először alkalmazta a róla elnevezett védőoltást, amint ez a 8. képen látható.

9 △

10 △

Pasteurrel egyidejűleg Robert Koch **(10)** felfedezte a tüdővész (1882) és a kolera (1883), tanítványai utóbb a hastífusz, a diftéria, a pestis baktériumát. Paul Ehrlich **(9)** orvosvegyész, a japán Hatával együtt, hosszas kísérletezés után előállította a szifilisz első hatásos gyógyszerét: a salvarsant.

Gustav Klimt faliképe: a Medicina **(11)** a századelőn a bécsi egyetem számára készült. Az egyetem vaskalapos professzorai erkölcstelennek és érthetetlennek találták, és elutasították a freskótervet, amelyen Hygienia óvja az élet és halál meztelen körforgásában alélhanyatló emberi testet.

A felvilágosodás racionalizmusát kezdettől támadta a romantika; a 19. sz. második felében mindinkább retrográd antikapitalista eszmékkel töltekezett. Friedrich Wilhelm Nietzsche (1) Schopenhauer pesszimista irracionalizmusát fejlesztette tovább abban a korban, amikor a kapitalizmust már szocialista tömegmozgalmak támadták.

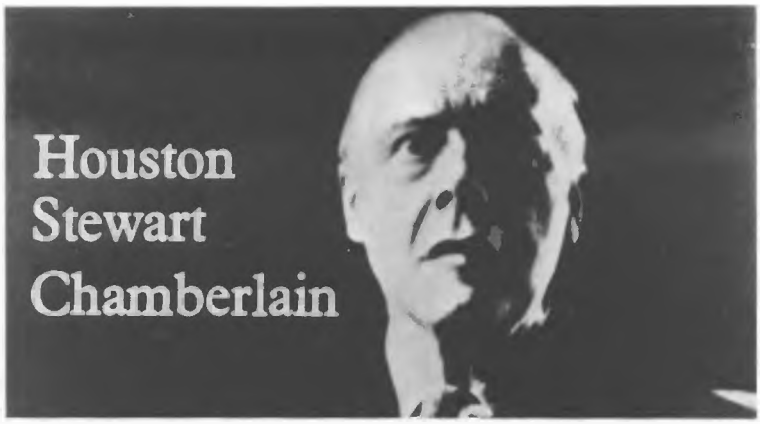

2 ▽

1 ▽

TUDOMÁNY AZ EMBER ELLEN

Nietzsche romantikus morál- és kultúrkritikája a liberalizmus, az eltömegesedés, a kultúra „elsekélyesedése" ellen irányul. Tagadja a lét abszolút értékét, csak a felsőbbrendű létet fogadja el. Ennek ismérve azonban nem az értelem, hanem az életerő és akarat. A felsőbbrendű elitet a germánságban látta, de még nem állt az agresszív fajelmélet alapján. Ezt Houston Stewart Chamberlain (2) fogalmazta meg irracionális filozófiai elemek, eltorzított darwinizmus és szélsőséges nacionalizmus „hóbortos-misztikus" keverékéből. A germán faj uralmi elhivatottságának mítoszát hirdetve, 1916-ban felvette a német állampolgárságot, majd a náci fasizmust támogatta.

Fajelmélet a gyakorlatban: „német diákok a nem német szellem ellen" könyvmáglyát gyújtanak. (3) A könyveket nemsokára — a hitleri Németországban — embermilliók követték.

3 ▽

AFRIKA FELOSZTÁSA

Afrika térképe 1914-ben **(1)**

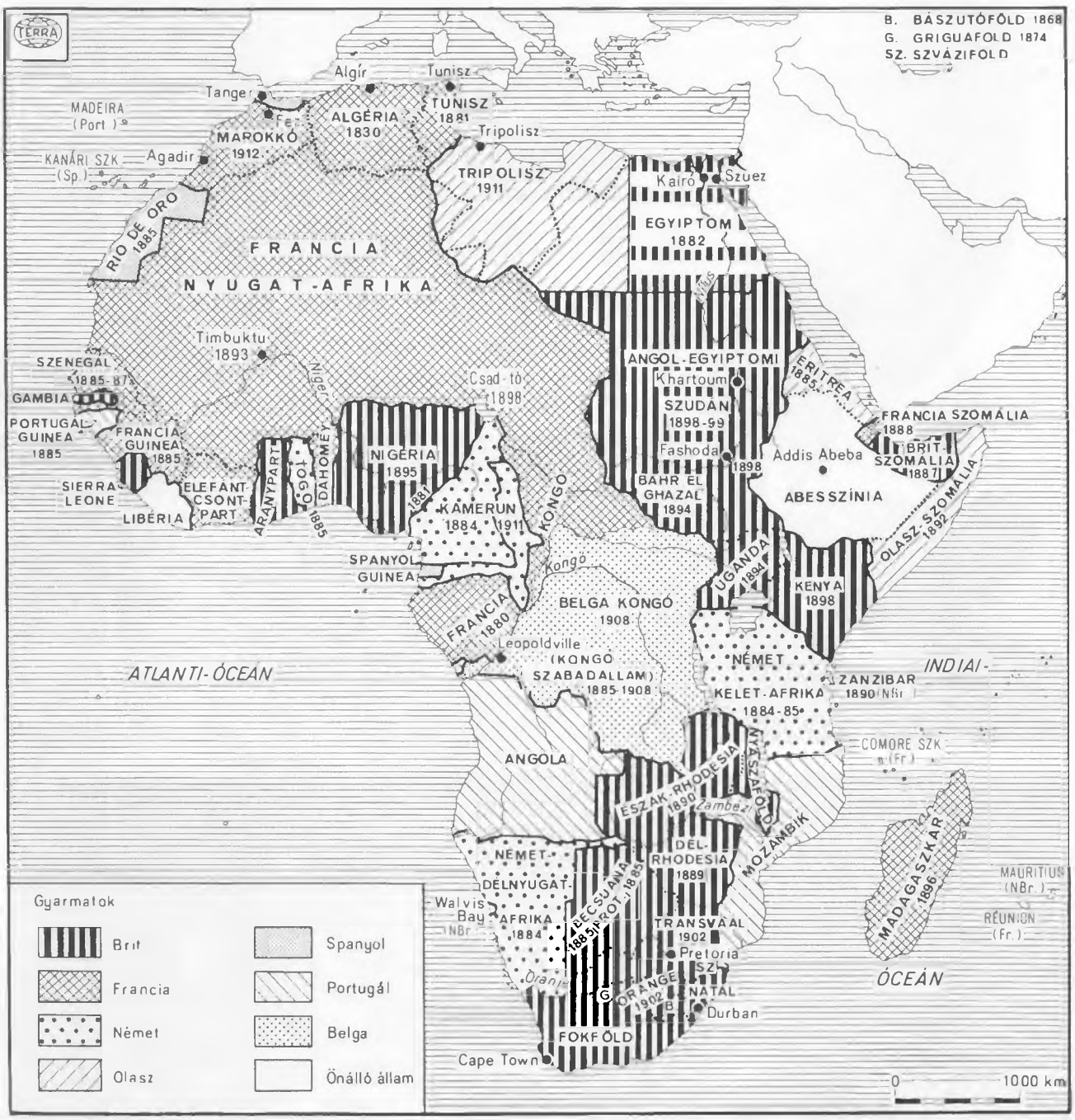

Az 1870-es évekig Afrika csekély részére terjedt ki a gyarmatosítás. Ekkor indult meg az európai hatalmak versengése és rohama: negyedszázad alatt csaknem az egész kontinenst meghódították, és felosztották. A hódításban és a versenyben — amint a térkép mutatja — az angolok és franciák jártak élen, de az osztozkodásban a németek, spanyolok, belgák és portugálok is részesedtek. 1867-ben gyémántot találtak Dél-Afrikában. Az angolok ráébredtek: itt az idő a földrész „civilizálására". 1879-ben megtámadták a zulu államot. Cetewayo zulu király kénytelen volt elfogadni a brit protektorátust. Egyik testvére a békefeltételekről tárgyal. **(2)**

2 ▷

Az angol imperializmus legsikeresebb politikai és üzleti nagyvállalkozója: Cecil Rhodes (4), ▷ a Brit Dél-afrikai Társaság elnöke, a Kairótól Fokföldig terjedő brit gyarmatbirodalom tervezője és szervezője. Vele szemben hatástalannak bizonyult a dél-afrikai törzsek egykorú, varázserejű ◁ szöges fétise. (3)

Az 1880-as években indult meg a Kongó-vidék gyarmatosítása. Egy belga társaság a törzsfőnökökkel kötött „szerződések" útján hatolt be a gazdag országba. Binger kapitány ünnepélyes bevo- ◁ nulása Kongóba 1881-ben (5)

A franciák Észak-Afrikában akartak gyarmatbirodalmat hódítani az Atlanti-óceántól egészen az Indiai-óceánig. Az útjukban álló Dahomeyt 1892-ben erős expedíciós sereggel leverték.

△

A „civilizáció győzelme" Cotonou mellett, 1892 (6)

Marchand kapitány dilemmája: folytassa-e az előnyomulást a Nílus völgyében, ahol angolokba ütközött, vagy elfogadja Kitchener tábornok ultimátumát? A szfinx hallgat. (7) Az 1898. évi fashodai incidens Franciaország meghátrálásával végződött, Szudán angol uralom alá került.

7 △

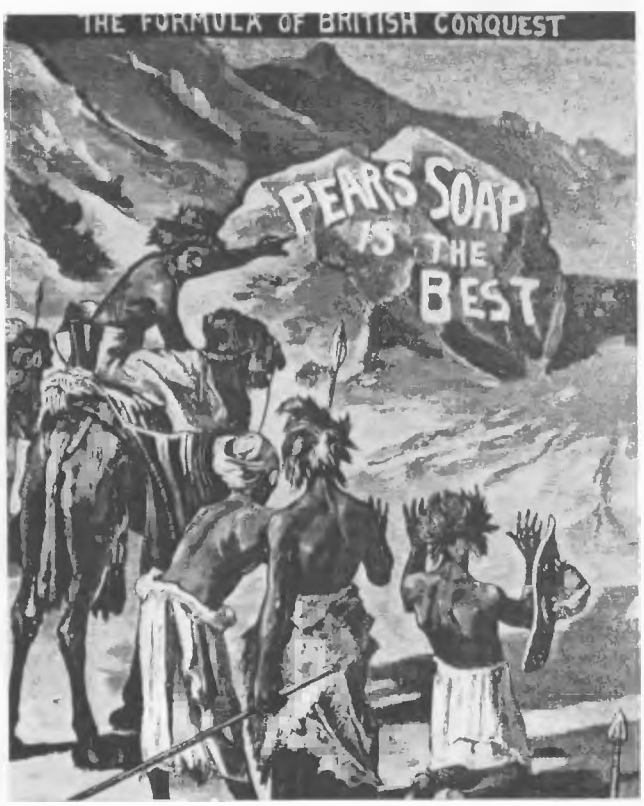

Fő a civilizáció: szappanreklám Szudánban (8) ▷

Modern rabszolgavásár. A Dél-afrikai Társaság ügynöke munkásokat „toboroz" egy ültetvényen. (9)

A németek is részt kértek a zsákmányból. Az 1880-as években alapított Német Gyarmattársaság végezte a propagandát, a gyakorlati munkat a hadsereg. 1888-ban kegyetlenül leverték a bantu őslakosság szabadságharcát. (10) Értékes gyarmatokat szereztek Kelet-Afrikában (a mai Tanzániát) és a nyugati parton is. Itt a herero és a hottentotta törzsek 1903-ban felkeltek a német uralom ellen. A levert négereket „rezervátumokba" deportálták.

9 △

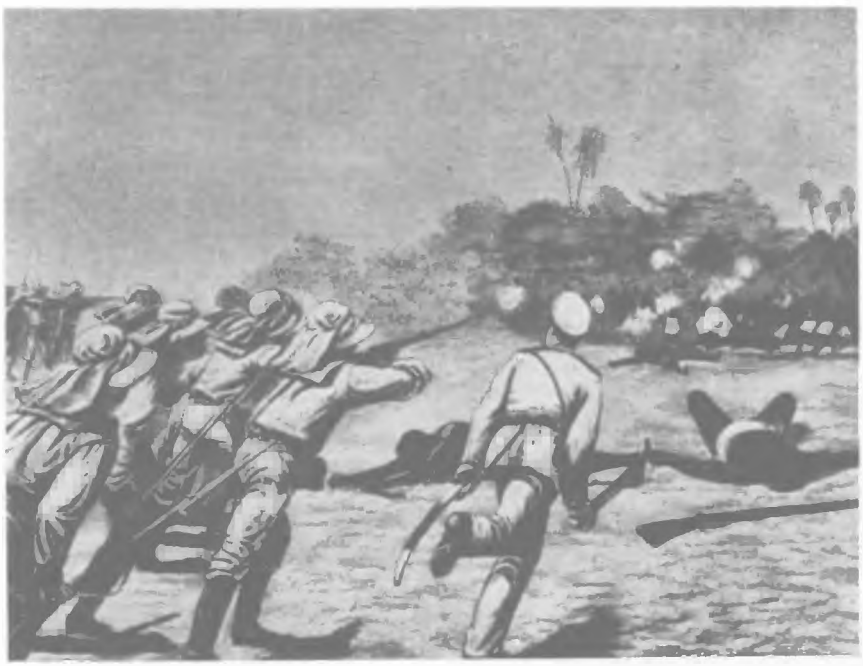

10 ▽

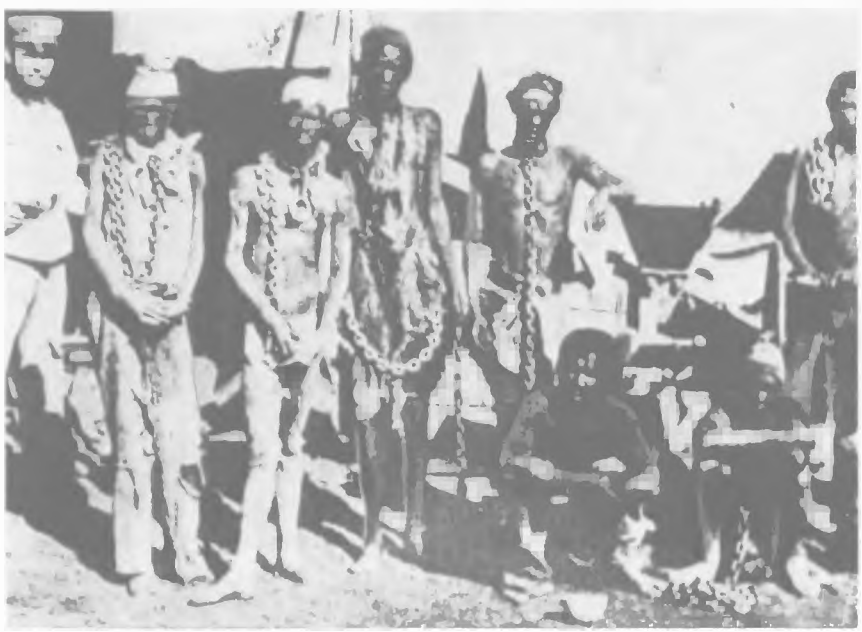

△
Így látták az afrikaiak a fehér hódítót; népi fafaragvány, dobbal (11)

◁ Herero „hadifoglyok" (12)

ÁZSIA FELOSZTÁSA

A 19. sz. utolsó harmadában Irán már teljes gazdasági és politikai függésbe került Angliától és a cári Oroszországtól. Az angol tőke behatolt Afganisztánba is, amely ugyancsak angol érdekszférába került. A legnagyobb gazdagság a meghódított és megosztott Indiából áradt a viktoriánus Angliába.

1 △
Amint az angolok Indiát, a franciák Indokínát hódították meg. Az 1873—74. évi hadjárat eredményeképpen Annamra rákényszerítették gyámkodásukat.
Hué fellegvárában ratifikálják az 1874. évi szerződést. **(1)**

Tíz évvel később Észak-Vietnamba is behatoltak. Kínát fegyverrel szorították rá, hogy lemondjon Vietnam feletti hűbéri jogairól. A század végére Indokína francia gyarmattá vált. 1884 áprilisában a franciák elfoglalják Hung Hoát (ahogy a vietnami ◁ népművész látta). **(2)**

A kapitalizmussal együtt a gyarmatosítás igénye is hamar meghonosodott Japánban. Már 1875-ben rátámadtak a kínai fennhatóság alatt álló Koreára. Az erős ellenállás miatt egyelőre megelégedtek kereskedelmi előjogokkal. A koreaiak ágyúval lövik a támadó japán hajókat. (3) ◁

A gazdaságilag és katonailag megerősödött Japán 1894-ben háborút indított Kína ellen. 1894 decemberében a japánok megtámadták Port Arthur kikötőt. (4) ◁

1895 áprilisában Shimonoseki japán városban aláírták a békeszerződést. (5) Ennek értelmében Kína lemondott Korea fölötti hűbéri jogairól, átengedte Tajvant és más szigeteket Japánnak, és nagy hadisarcot fizetett.

5 ◁

A hódítók felszeletelik „a kínai tortát". (6) △

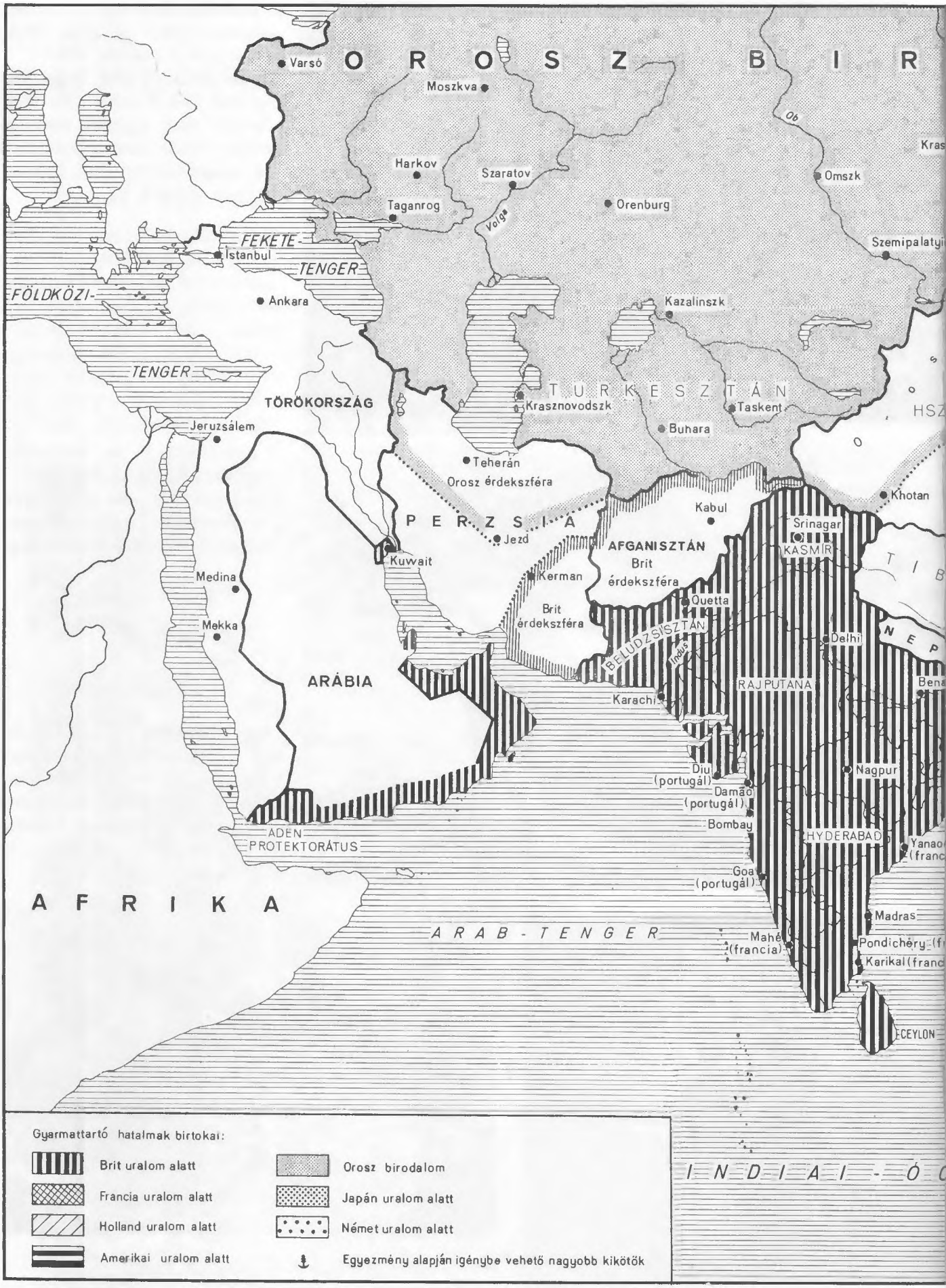

Ázsia 1914-ben

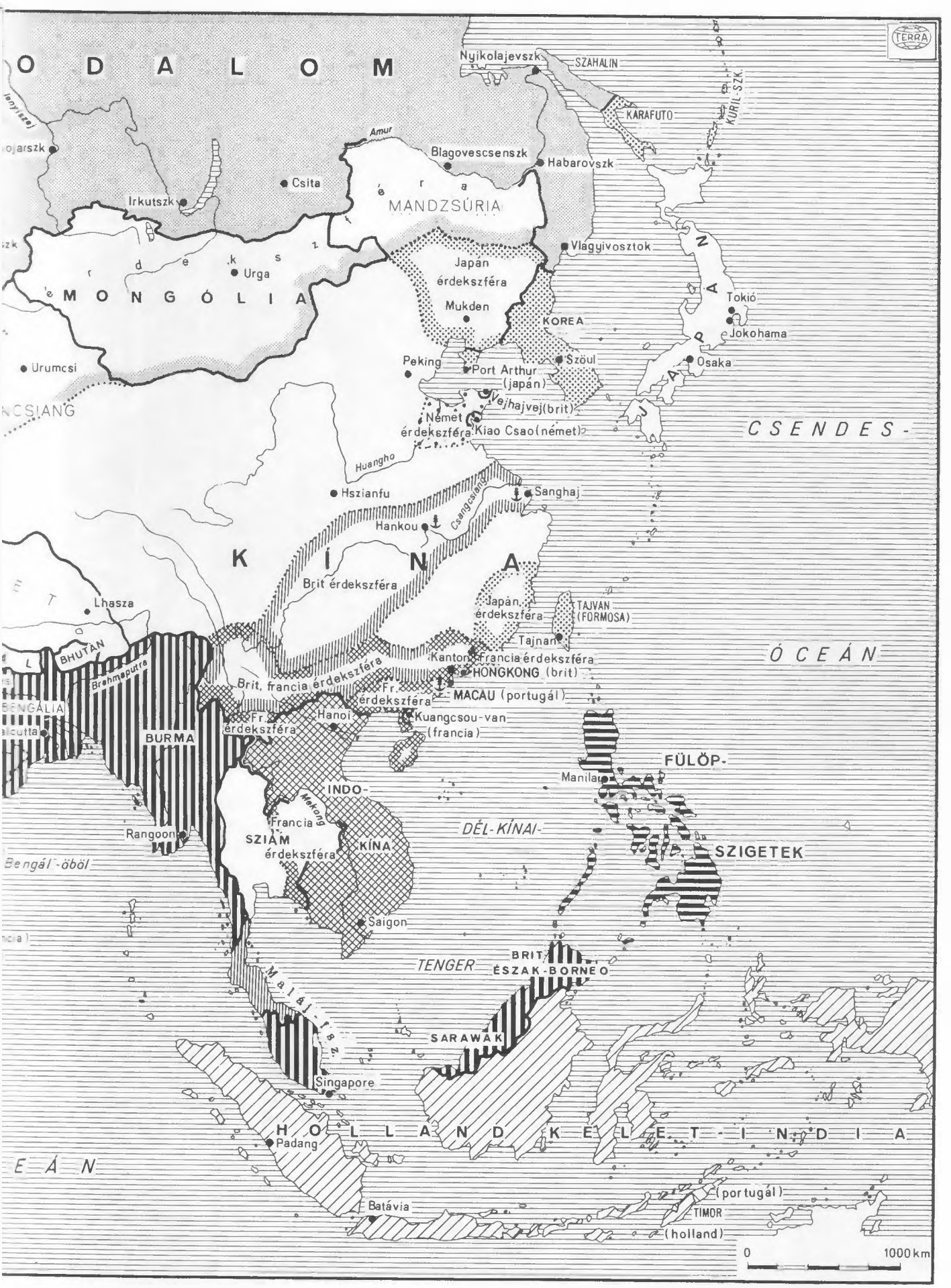

TERRA
O D A L O M
Nyikolajevszk
SZAHALIN
KARAFUTO
KURIL-SZK.
Amur
Blagovescsenszk
Habarovszk
Csita
Irkutszk
MANDZSÚRIA
Vlagyivosztok
Urga
M O N G Ó L I A
Japán
érdekszféra
Mukden
KOREA
Tokió
Jokohama
Osaka
Szöul
Peking
Port Arthur
(japán)
Vejhajvej(brit)
Német
érdekszféra
Kiao Csao(német)
Urumcsi
CSENDES-
Huangho
Hszianfu
Sanghaj
Csangcsiang
Hankou
K Í N A
Brit érdekszféra
Lhasza
Japán
érdekszféra
TAJVAN
(FORMOSA)
Tajnan
BHUTÁN
Brahmaputra
Kanton
Francia érdekszféra
HONGKONG (brit)
ÓCEÁN
Brit. francia érdekszféra
Fr.
érdekszféra
MACAU (portugál)
BENGÁLIA
Hanoi
Kuangcsou-van
(francia)
BURMA
Fr.
érdekszféra
FÜLÖP-
Manila
INDO-
Mekong
Francia
DÉL-KÍNAI-
Rangoon
SZIAM
érdekszféra
KÍNA
SZIGETEK
Bengál-öböl
Saigon
TENGER
BRIT
ÉSZAK-BORNEO
Maláj-fsz.
SARAWAK
Singapore
H O L L A N D K E L E T - I N D I A
Padang
E Á N
(portugál)
Batávia
TIMOR
(holland)
0
1000 km

Mitől jött meg ez a földrészeket felfaló, roppant étvágy? Mi ösztönözte a civilizáció magas fokán álló tőkés országokat, hogy expedíciókat, véres háborúkat indítsanak néhány száz néger kunyhóért, malária lehelő dzsungelekért, távol-keleti kikötőkért? Az indítóok magában a kapitalizmusban rejlett. Abban a rendszerben, amelyben a profitszerzés a legfőbb törvény. Ehhez pedig olcsó munkaerőre, nyersanyagra, újabb és újabb piacokra volt szükség. Abban a rendszerben, amelyben az erős letiporja a gyengét, a még erősebb legyűri az erőset, amelyben a hatalmas ipari és bankmonopóliumok maguk alá rendelik az egész gazdaságot, az egész országot, az egész világot.

IMPERIALIZMUS

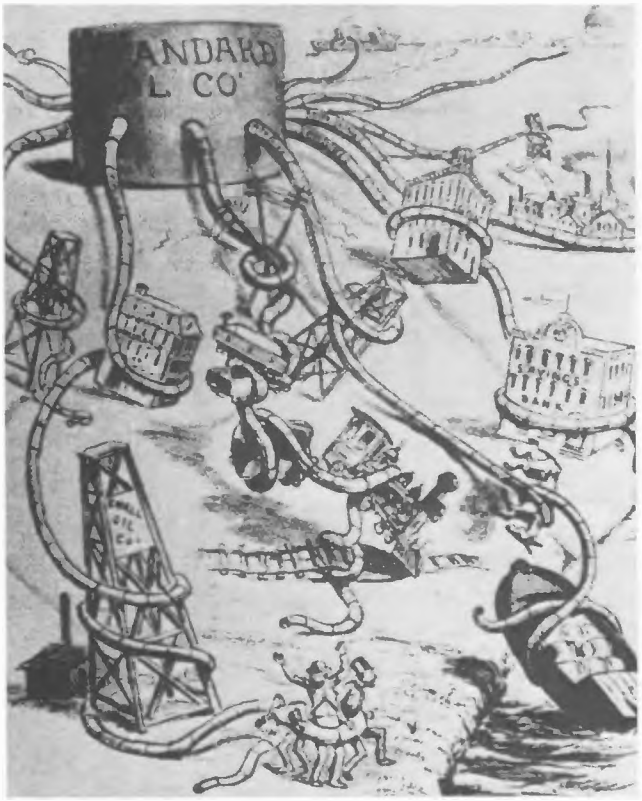

1 ◁

2 ▷

Az amerikai olajmonopólium polipkarjaival behálózza a gazdasági életet, tönkreteszi a kisembert. (1)

Az előbbi kép ragadta-e meg a német rajzolót, vagy attól függetlenül jött-e rá? Ő is az óriáspolipok családjába sorolta a német szénszindikátust. (2)

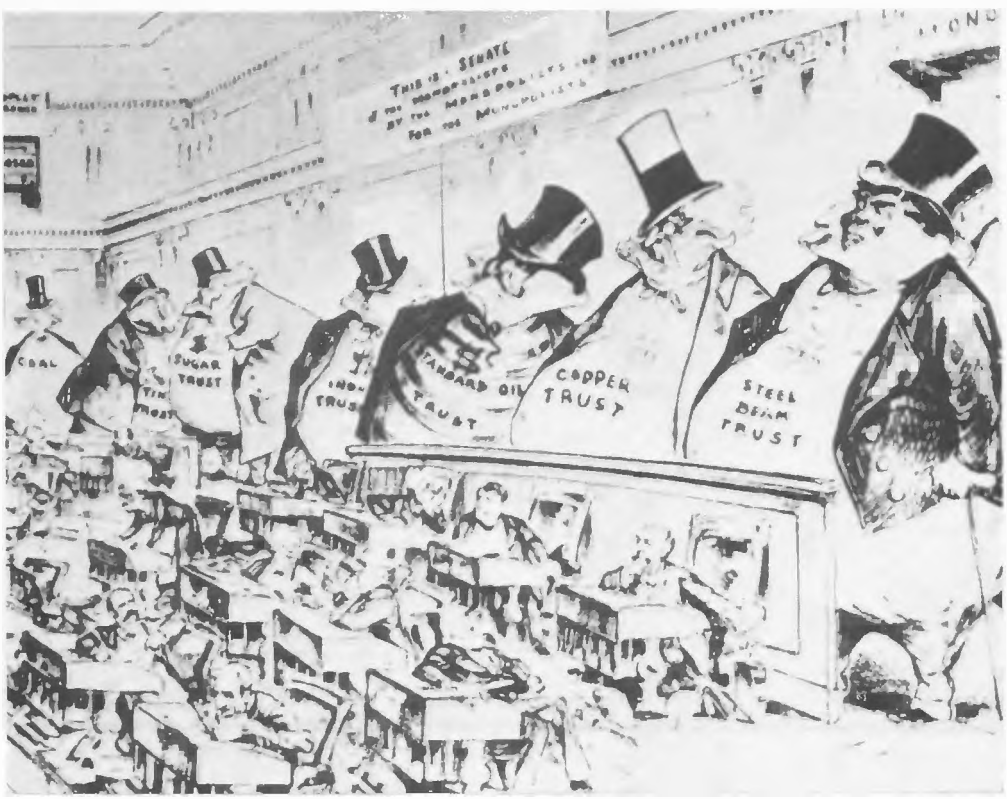

A szenátorok szónokolnak, szavaznak, de az amerikai szenátus igazi urai: ◁ a nagy trösztök. (3)

△ Meghitt családi tabló — egy esküvőn készült 1894-ben. **(4)** Középen ül Anglia királynője és India császárnője, Viktória, „Európa nagyanyja", a bal sarokban unokája, II. Vilmos német császár. Vilmos mögött civilben Miklós (néhány hónap múlva már orosz cár) áll, fölötte hasonló keménykalappal és divatos szakállal a walesi herceg. A többiek csupán királyi hercegek, hercegnők és a kíséret szerény tagjai.

Hét év múlva, 1901-ben Viktória meghalt. Vele Anglia — s talán egész Európa — egy korszaka, a viktoriánus kor lezárult. Utóda, VII. Edward **(5)** évtizedében a nagyhatalmak közötti imperialista ellentétek erősen kiéleződtek. VII. Edward az angol—francia—orosz szövetség létrehozója volt. ▷

1 △

A 20. sz. első évtizedében két nagy imperialista blokk alakult ki: mindkettőt hármasszövetségnek nevezték. A Dreibund vezető ereje Németország volt, Ausztria—Magyarország a megbízható, de gyengélkedő beltag, Olaszország pedig a helyezkedő kültag. A Triple Alliance — az antant — tengeri hatalma Anglia, szárazföldi ereje Franciaország, gyengélkedő és megbízhatatlan partnerük pedig Oroszország volt.
A francia—orosz barátság már a múlt század végén szövődött. II. Miklós trónra lépése után először Franciaországba látogatott, és egy ortodox templomot is felkeresett. **(1)**

VII. Edward angol király ünnepélyes bevonulása a feldíszített Párizsba **(2)** Ez a látogatás készítette elő az egy évvel később, 1904 áprilisában megkötött szövetséget, az „entente cordiale"-t (antant).

FEJEDELMI TALÁLKOZÓK —

2 ▽

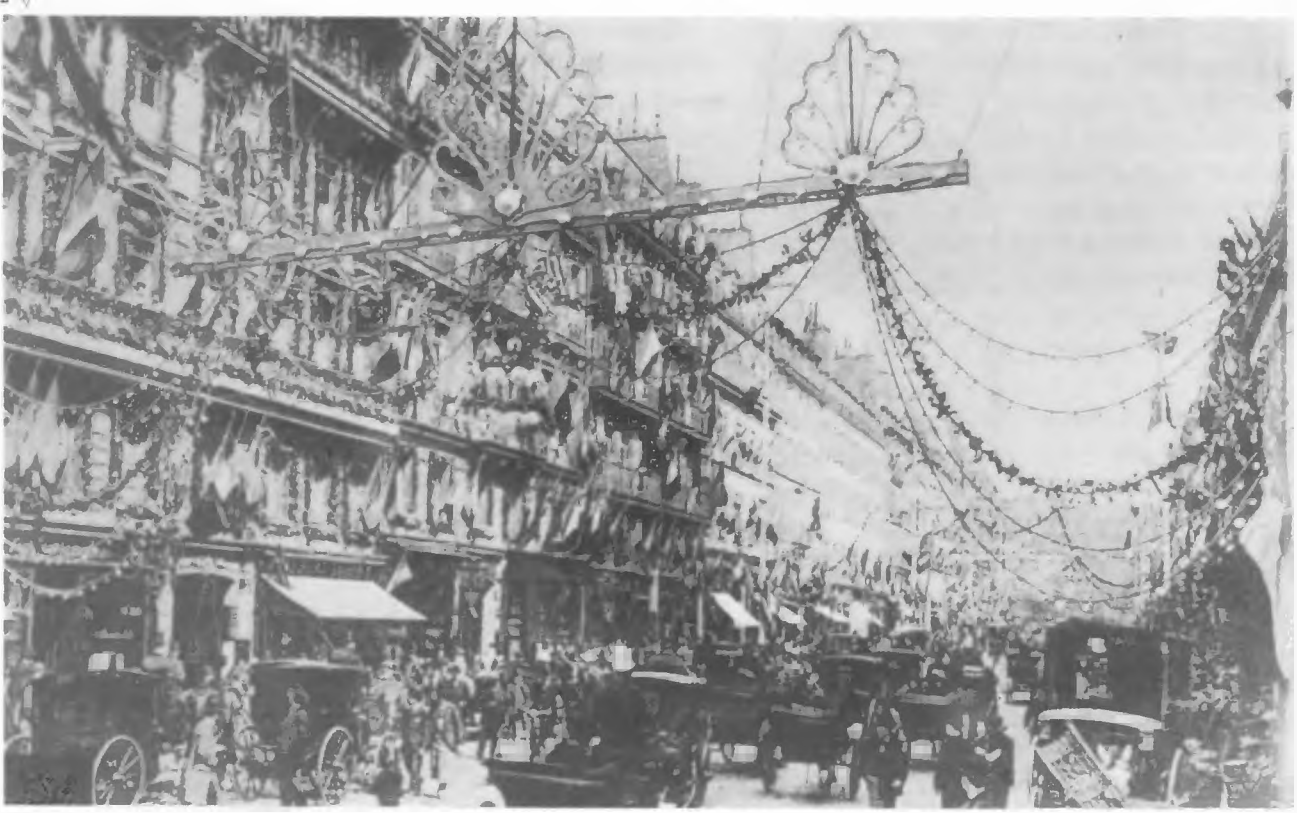

3 △

Mürzsteg, 1903: Miklós cár és Ferenc József császár utolsó találkozója **(3)** Az évtizedes konzervatív együttműködés szellemében megállapodtak abban, hogy fenntartják a Balkánon a status quót, és elcsitítják a balkáni háborúval fenyegető macedón felkelést.
Két másik nagyhatalom szövetsége: Vilmos császár és Gustav Krupp von Bohlen und Halbach gyáriparos találkozója **(4)**

4 ▽

1908. december: Ferenc József 60 éves uralkodói jubileuma **(5)**
Az ünnepeltet Vilmos császár köszönti fel, osztrák tábornoki uniformisban. A hű barátra nagy szükség is volt ekkor. Bosznia-Hercegovina 1908 októberében végrehajtott annektálása miatt a Monarchiát erősen támadták az antanthatalmak.

IMPERIALISTA BLOKKOK

5 ▽

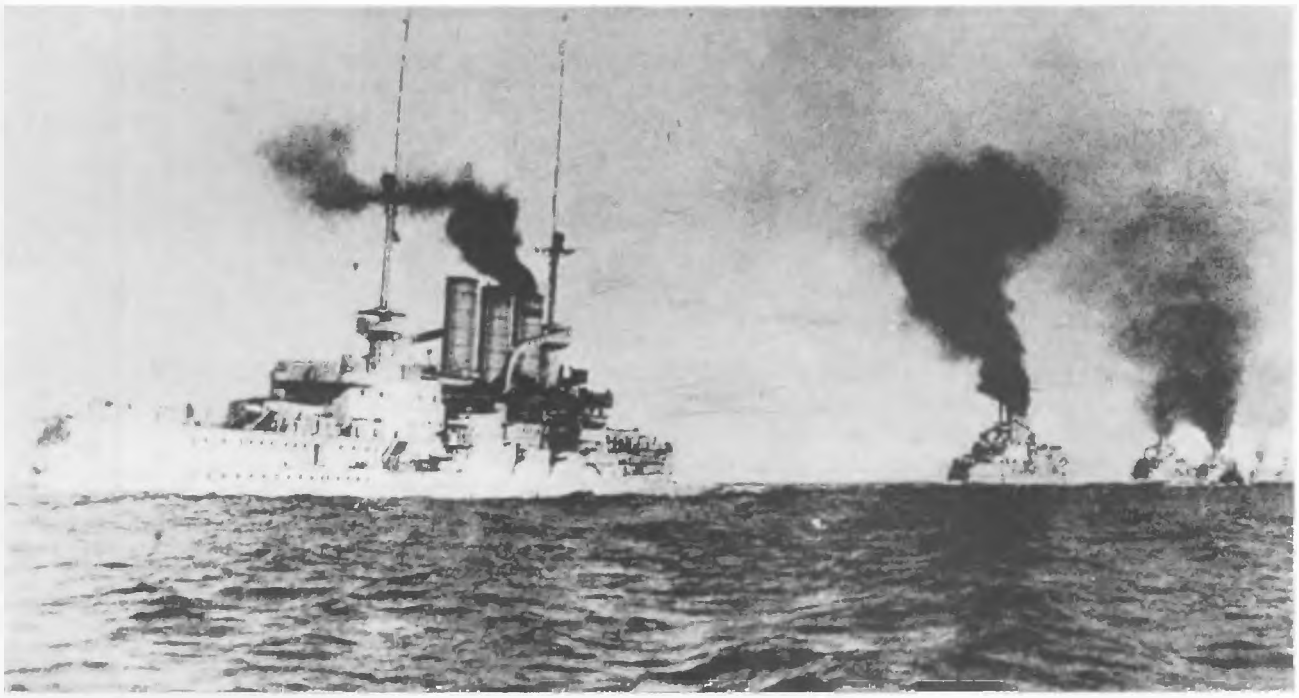

1 △

Németország a századvégen erőltetett ütemű fegyverkezésbe kezdett. Különös gondot fordított a flottaépítésre, hogy felvehesse a versenyt a tengerek urával: Angliával. Flottamanőver 1904-ben (1)
A német imperializmus 1914 előtt is többször teremtett háborús válságot. Nagy erővel folyt a militarizmus szervezeti és szellemi megalapozása.

◁ Hadgyakorlat 1913-ban. (2)
A „8 Germania görl" hazafias műsora a katonás, férfias érzelmek felgerjesztésére (4)

DEUTSCHLAND ÜBER ALLES...

△

A Gilette-penge fő haszna: riadó esetén pillanatok alatt meg lehet vele borotválkozni. (3) És a riadó bármikor bekövetkezhet.

4 ▽

5 △

6 △

◁ II. Vilmos, a legfőbb hadúr, a Nagy Frigyes által alapított testőrgárda egyenruhájában. (7) A császár ezt az öltözéket és ezt a pózt különösen kedvelte.

A császár olykor a parlamentben is megjelent, elvégre Németország alkotmányos ország volt, ha kissé porosz módra is. Tehát a képviselőkkel is foglalkozni kellett, már amennyire ez a „majombanda" megérdemelte. (5)

A császár Törökországban. Mint a Szent Sír — és a Közel-Keletre irányuló német érdekek — védelmezője, Jeruzsálembe is ellátogatott. (6)

...UND DER KAISER ÜBERALL

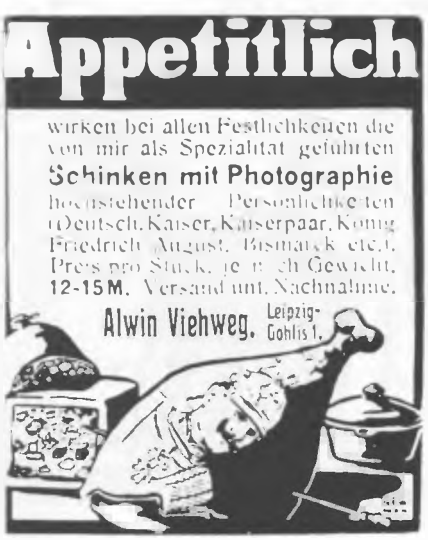

◁ A császár a sonkán (8), „és a császár mindenütt"...

HARCBAN A VILÁG PROLETÁRJAI

1

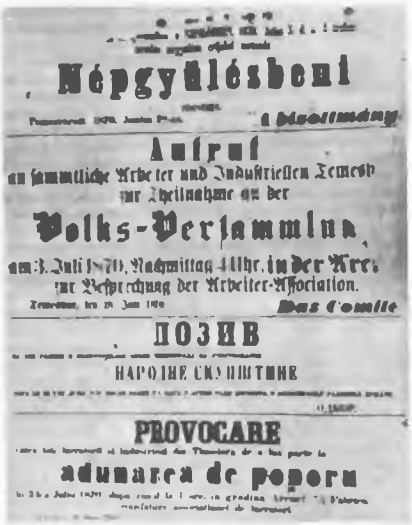
Népgyülésbeni

Aufruf

Volks-Versammlung

ПОЗИВ

PROVOCARE

adunarea de poporu

2

3

A nagy forradalom zászlaját és a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!" jelszavát a munkásság vette át. A szocializmus géniusza szabadítja ki sötét börtönéből az emberiséget. Felvilágosodás, tudomány, értelem és világmegváltó hit párosult a századvég munkásmozgalmában. Ezt példázza a szimbolikus kép címe: Megváltás. (1)

A felszított nacionalista szenvedélyek világában az internacionalizmus eszméjét a munkásosztály képviselte. Ausztria—Magyarország soknyelvű munkássága a vörös zászló alatt együtt küzdött a közös elnyomás ellen. Négynyelvű plakát hívja gyűlésre Temesvár magyar, német, szerb és román munkásait 1870-ben. (2)

Proletárasszonyok a harc folytatására tüzelik a férfiakat a francia Creusot művek 1870. évi nagy sztrájkja alatt. (3)

És egy emlékezetes sztrájk: Chicago, 1886. Ekkor nagyméretű sztrájkhullám bontakozott ki az Egyesült Államokban. Május elsején gyűlést tartottak a chicagói Haymarket téren. Egy provokátor bombát dobott a rendőrök közé. (4) Ennek ürügyén, hamis vád alapján négy munkást végeztek ki. A chicagói sztrájk és az áldozatok emlékére avatta a szocialista mozgalom május elsejét nemzetközi munkásünneppé.

4 △

5 ▽

Közép-, Kelet- és Dél-Európa sok országában a parasztok is bekapcsolódtak a szocialista mozgalomba. Dél-Olaszországban főként szegényparasztok és munkások alapították meg a Dolgozók Szövetségét (Fasci dei Lavoratori). A helyi *fascio* tüntetése 1893-ban a szicíliai Castelvetranóban. (5)

Előfordult, hogy a tőkés „sztrájkolt" — megtorlásul bezárta üzemét, és kizárta munkásait.

Vándorútra kel a munkáscsalád, Théophile Steinlen ◁ Kizárás c. rajza (6)

A századvég Németországában megerősödött a szocialista mozgalom, sikeresen szállt szembe a Bismarck bukása után sem szűnő rendőri önkénnyel.
Összecsapás a rendőrséggel a berlini utcán, 1892-ben (7)

8 △

Az angol munkásmozgalom is súlyos harcokat vívott a századelőn az elnyomó hatalommal. Rendőrök kísérnek egy élelmiszerszállítmányt az 1912. évi londoni szállítómunkássztrájk idején. (8)

Rendőr és munkás: ezúttal a Ruhr-vidéken, az 1912. évi nagy bányászsztrájk alatt (9)

A II. INTERNACIONÁLÉ

Az 1880-as években világszerte fellendült a munkásmozgalom. A fejlett országokban meggyökereztek a szocialista tömegpártok és a szakszervezetek. Ez lehetővé és szükségessé tette a nemzeti keretekbe szerveződött mozgalom nemzetközi összefogását. Az előkészítésben, az elvi alapok tisztázásában oroszlánrészt vállalt Engels.

1889. július 14-én — a Bastille lerombolásának 100. évfordulóján — alakult meg a II. Internacionálé. Harcot hirdetett a demokratikus jogokért, a szociális törvényekért, a nyolcórás munkanapért, és munkásünneppé nyilvánította május elsejét.

A német szociáldemokrácia — a „kivételes törvény" ellenére — nagy sikert ért el az 1890. évi választásokon. A *Der Sozialdemokrat* győzelmi híradása **(1)**

Az első május elseje megünneplése Budapesten, 1890-ben. **(2)**

Der Sozialdemokrat

Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge

20 Mandate im ersten Wahlgang, 17 in der Stichwahl.

1,341,587 sozialdemokratische Wähler — 567,405 Zuwachs

Unser die Welt, trotz alledem!

Der erste Akt.

1 △

2 ▽

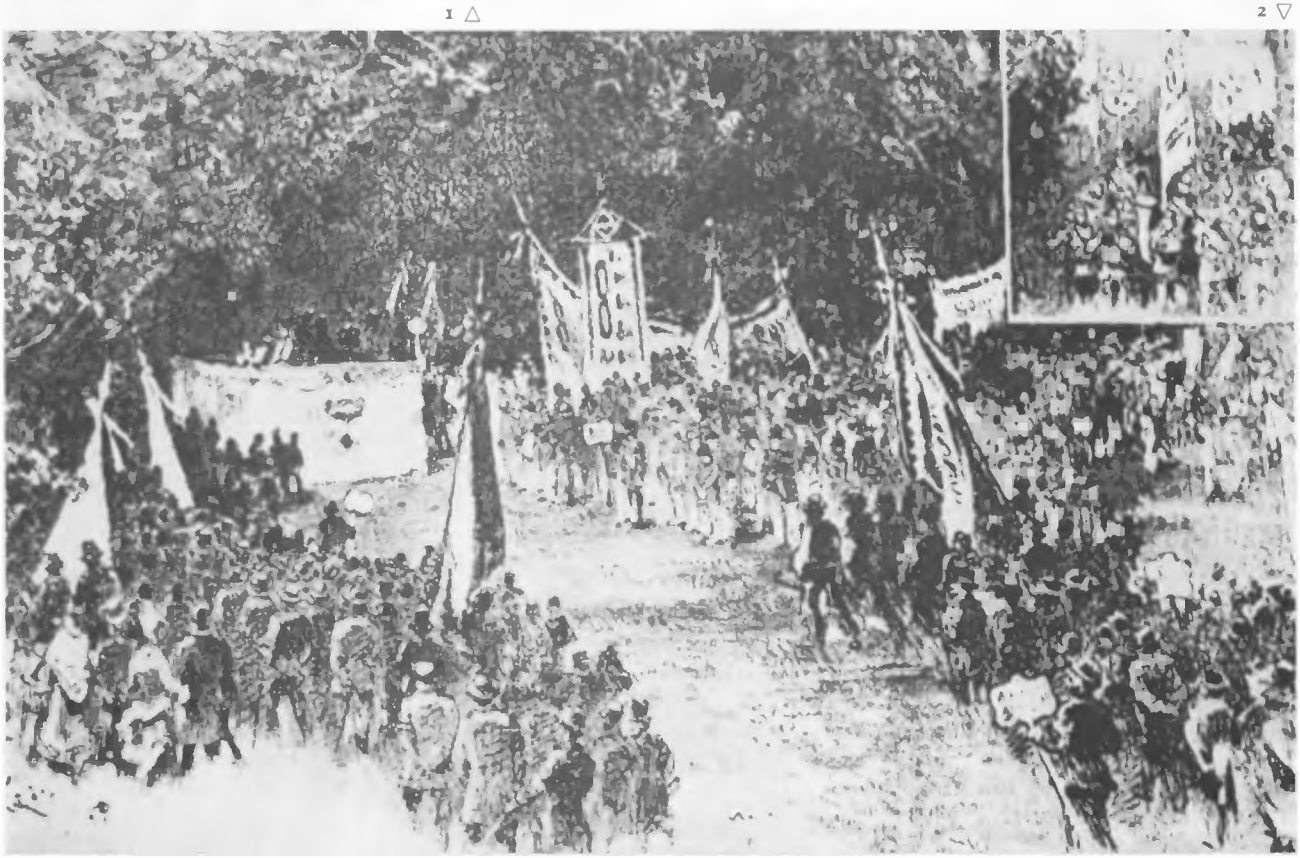

◁ Engels (középen), Karl Liebknecht (a baloldalon), Bebel (az asztalfőn) 1893, Zürich **(3)**

Emlékkártya karikatúrával és a résztvevők aláírásával az Ausztriai Szociáldemokrata Párt 1899. évi brünni kongresszusáról **(4)** Ezen nevezetes határozatot hoztak a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti autonómiáról. Akár német, akár cseh vagy horvát — mindegyiket egyaránt sújtja az éhség korbácsa és a rendőrség nyomása — mondja az emlékkártya. Az ausztriai szociáldemokrácia a nemzeti autonómiáról hozott határozatát sohasem tudta megvalósítani.

4 ▽

Az Internacionálé vezetői közül: Viktor Adler, az ausztriai párt vezetője **(5)** ▽

△
Karl Kautsky **(6)**, a német párt vezetője, a II. Internacionálé nagy tekintélye a századelőn.

Jules Guesde **(7)**, kiváló francia ▷ szocialista

A II. Internacionálé nagy eredményeket ért el a szociáldemokrata pártok megerősítésében, a tömegek mozgósításában. Rosa Luxemburg, a forradalmi balszárny egyik vezére beszél egy stuttgarti népgyűlésen, 1906-ban. (8) ▷

Jean Jaurès (9), a francia szocialisták parlamenti csoportjának vezére beszél a párizsi nép előtt, 1910-ben.
Eugene V. Debs, (11) az amerikai szocialisták népszerű szónoka beszél egy pályaudvaron, 1912-ben.

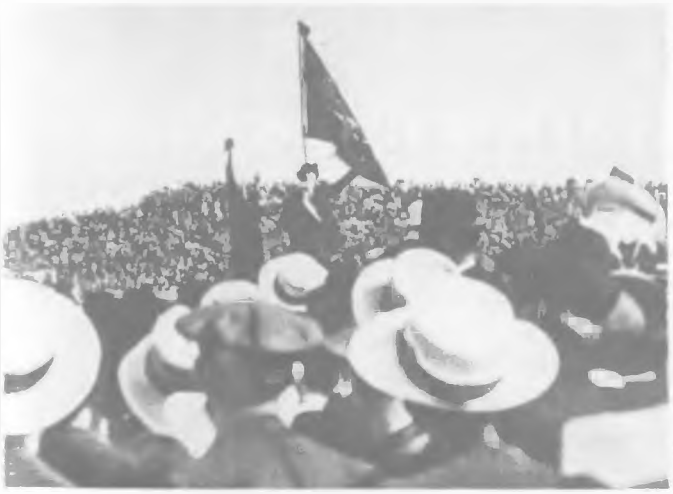

9 ◁

10 ▷

És ugyanebben az évben, 1912-ben, a II. Internacionálé bázeli kongresszusa forradalmi harcot hirdetett a szemlátomást közelgő imperialista háború ellen. A kongresszust lelkes, bizakodó hangulatú felvonulás (10) és Európa-szerte sok gyűlés, lelkes tüntetés, határozat követte.
Aztán kitört a világháború...

11 ▽

Ilja Uljanov szimbirszki tanár és családja 1879-ben (1) Marija Alekszandrovna, Ilja Nyikolajevics és a gyerekek: (balról) Olga, Marija, Alekszandr, Dmitrij, Anna és a jobb oldalon Vlagyimir. Ő 1870. április 22-én született. 18 éves korában a diákmozgalomban való részvétele miatt kizárták a kazányi egyetemről, és száműzték. Jogi vizsgáit 1891-ben tette le a pétervári egyetemen. Ekkor már terjedt Oroszországban a marxizmus.

„SZIKRÁBÓL LOBBAN A LÁNG"

2

3

Első jelentős teoretikusa, Georgij Plehanov (2), szembefordult a narodnyik szemlélettel és taktikával. 1883-ban alapította meg a Munka Felszabadítása csoportot, amely sikeresen propagálta a marxista tanokat. 1893-ban Lenin Pétervárra költözött. Roppant energiáját a mozgalom szervezésére fordította. 1898-ban megalapította a Harci szövetség a munkásosztály felszabadítására szervezetet. Vezetőiről készült e fénykép 1897-ben (3). Lenint röviddel utóbb letartóztatták, és Szibériába száműzték.

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬ-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ

ИСКРА

„Изъ искры возгорится пламя!"
Отвѣтъ декабристамъ Пушкинъ

№ 1. ДЕКАБРЬ 1900 ГОДА. № 1.

4

5 ◁

6 ▷

A számüzetés évei alatt érlelődött meg benne egy forradalmi újság terve. Szabadulása után azonnal hozzákezdett az előkészítéshez. 1900 decemberében Lipcsében jelent meg az *Iszkra* első száma **(4)**, amely mottójául a dekabristák Puskinhoz intézett szavait választotta: „*Szikrából lobban a láng*". Lenin 1900-ban **(5)** és a következő években kidolgozta egy forradalmi marxista párt elméletének, programjának alapjait és szervezeti felépítését.

Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja **(7)**, Lenin élettársa szibériai ▷ számüzetésétől haláláig.

Lenin sokat utazott Európában: szervezett, vitázott, tanult, élte az egyszerű emberek életét. Egy sakkpartija Capriban, 1908-ban (a háttérben Gorkij) **(6)** Készült a nagy pillanatra.

A pillanat 1917 tavaszán érkezett el. Lenin, a népvezér sietett vissza Pétervárra... **(8)**.

▽

AZ ELSŐ OROSZ FORRADALOM

A századelő Oroszországában végletes ellentétek feszültek, robbanásra kész szociális elégedetlenség halmozódott fel. „A legelmaradottabb földbirtok, a legfejletlenebb falu — a leghaladottabb ipari és finánckapitalizmus" — írta Lenin. A jobbágyrendszer szívós maradványaira épülő modern monopolkapitalizmus, a hatalmában alig korlátozott cári önkényuralom, amely nem mellőzte, de nem is képviselte kellően a burzsoázia érdekeit, amely nem elégítette ki, de már elnyomni sem tudta a nép elégedetlenségét: ez a rendszer forradalmat érlelt. Az orosz irodalom már előre érezte a vihar közeledtét, és támogatta a haladó mozgalmakat.

Három nemzedék három nagy írója: Lev Tolsztoj, Anton Csehov és Maxim Gorkij (1) ▷

2 ◁

3 ▷

4 ▽

A hódításra vágyó cári imperializmus a Távol-Keleten összeütközött a Mandzsúriában terjeszkedő japán imperializmussal. Japán 1904. februárban megtámadta a Kínában levő orosz támaszpontot, Port Arthurt. A közvélemény és a külföldi megfigyelők könnyű orosz győzelmet vártak.

Így vélekedett a francia sajtó az orosz—japán háború előtt. (2)

A várakozással ellentétben, Japán hamarosan fölénybe került a tengeren és a szárazföldön.
A párbaj — és a szurkolók. Japán karikatúra 1905-ből (3)

5 △

6 △

◁ Barikád a Vörös Presznya kerületben. (7)

Súlyos vereségek után Oroszország békére kényszerült: visszavonult Mandzsúriából, átengedte Japánnak Dél-Szahalint. A háború megérlelte a belső forradalmat. 1905 januárjában általános sztrájk tört ki Pétervárott. A lázongó munkástömegek tüntető felvonulást rendeztek, hogy a sérelmeiket és kívánságaikat tartalmazó kérvényt átnyújtsák a cárnak. A Téli Palota előtt sortűz fogadta a kérvényezőket. (4) Ez volt január 22-e, a „véres vasárnap". A tömegmészárlásnak több ezren estek áldozatul. (5) A munkások válasza a forradalom volt. 1905 tavaszának hatalmas tömegharcaiban új forradalmi szervezetek születtek: a szovjetek. Június 27-én a Knyáz Patyomkin cirkáló csatlakozott a forradalomhoz. (6) A vörös csatahajót nem tudták legyőzni. Jelképpé vált: 1917-et vetítette előre.
A forradalom csúcspontja a december 20-án kitört moszkvai felkelés volt. Valóságos hadsereg verte le, kéthetes ostrom után.

ÁZSIA ÉBREDÉSE

KÍNA

A misszionáriusok azt vallották, hogy Kínát meg kell téríteni, szeretettel, türelemmel — de azért kellő óvatossággal. Angol karikatúra 1895-ből (1)

Talán a türelem volt kevés, vagy a szeretet? — 1899-ben felkelés indult el Santung tartományból a kormány és a külföldi elnyomók ellen. A legaktívabb az Igazság és Egyetértés ökle társaság volt — innen a „bokszer" elnevezés. A kormánynak sikerült a felkelés élét a gyarmatosítók ellen fordítania. Ekkor az imperialista hatalmak erős intervenciós hadsereget küldtek a felkelés ellen. 1900 nyarán elfoglalták Pekinget.
Intervenciós csapat zsákmányolt zászlókkal (2)

Azután több büntetőhadjáratban kegyetlenül leszámoltak a bokszerekkel. Büntetőexpedíció nyomán... (3)

Szun Jat-szen, a demokratikus forradalmár (4) új alapokra helyezte ▷ a Kína megújításáért folyó harcot. 1905-ben Tungmenghuj (Kínai Forradalmi Liga), majd 1912-ben Kuomintang (Nemzeti Párt) néven forradalmi pártot szervezett. Programja a három népi elv: nemzeti függetlenség, demokratikus rendszer és népjólét volt. 1911 őszén újabb — ezúttal sikeres — felkelés tört ki. Néhány hónap alatt Kína nagy részén megdöntötték a mandzsu dinasztia uralmát. 1912. január 1-én Nankingban kikiáltották a köztársaságot. Elnöke Szun Jat-szen lett.

5 ▽

Az első kínai köztársaság kormánya (5)

A forradalmi előretörés hatására a fővárosban lemondatták a dinasztiát. A hatalmat Jüan Si-kaj tábornok (6) vette át. A polgárháború elkerülése végett Szun Jat-szen beleegyezett, hogy az egységes köztársaság elnöke a tábornok legyen. A hatalomra jutott Jüan Si-kaj reakciós diktatúrát vezetett be.

6 ▽

INDIA

Anglia indiai uralma George Curzon alkirálysága alatt (1898—1905) időlegesen konszolidálódott. Curzon megnyerte magának a fejedelmeket, a nagybirtokos és nagytőkés vezető réteg zömét.

△ Curzon előkelő hinduk társaságában (1)
Mesterségesen élezte a mohamedánok és a hinduk közti ellentétet, többek között Bengália 1905-ben végrehajtott kettéosztásával.

◁ Bal Gangadhar Tilak (2), demokratikus forradalmár, a Nemzeti Kongresszus Párt radikális szárnyának vezetője folytatta a harcot az önállóságért és a demokratikus reformokért. Amikor Tilakot 1908 júliusában hatévi kényszermunkára ítélték, Bombayben tiltakozó sztrájk tört ki, amely népi felkeléssé fokozódott. (3) Ez a tömegmozgalom ismét engedményekre kényszerítette a gyarmatosítókat.

3 ▽

Az első világháború alatt vált népszerűvé, a nemzeti mozgalom vezetőjévé Mohandasz Karamcsand — (Mahatma) — Gandhi (4), az erőszak nélküli ellenállás harci módszerének apostola. Ugyanekkor kapcsolódott be az önkormányzatért folyó küzdelembe Dzsavaharlal Nehru. Ő kitűnő angol nevelést kapott a Harrow College-ban és a cambridge-i egyetemen.

4 ◁

△ Nehru 1905-ben, diák korában (5)

TÖRÖKORSZÁG

A 20. sz. megkongatta a halálharangot a török szultáni despotizmus fölött is. A burzsoázia és a tisztikar haladó elemeit tömörítő ifjútörök mozgalom 1908 júliusában kivívta az alkotmányos monarchiát. Isztambul július 24-én az alkotmány kihirdetését ünnepli. (1)

▽

KORFORDULÓ AZ IRODALOMBAN

A német drámai hagyománnyal Gerhart Hauptmann (1) szakított. A bomló polgári társadalom tragikus légkörét ragadta meg korai naturalista és kései szimbolista darabjaiban.

A „nem történik semmi" lírikus elbeszélés, az eseménytelenség, a mozdulatlanság felszíne alatt izzó dráma legnagyobb mestere, Anton Csehov felolvassa *A sirályt* a moszkvai Művész Színház társulatának 1898-ban. (2)

4

Londoni utcarészlet a századvégen (3)

Innen szedte fel egyik témáját — a *Pygmaliont* — Anglia nagyon konzervatív arisztokráciájának és nagyon dinamikus imperializmusának legszellemesebb kritikusa: George Bernard Shaw (4).

A racionális lélektani regényt az irracionális mélységek felfedezésével, kora veszendőségének egyetemes érvényűvé emelésével tágította Fjodor Dosztojevszkij. (5) Freud előtt lélekelemzéssel ábrázolta hőseit, a szenvedély és a gondolat megszállottait.

6

A *Buddenbrook-ház* (6), Thomas Mann 1901-ben megjelent első regénye a régi világ, a német patrícius polgárság hanyatlását írja le. A polgárságból kiszakadt író az új útkeresés intellektuális és pszichológiai izgalmát és módszerét egyesíti a felbomlás diagnózisában.

7

8

9

10

16 évig írta nagyregényét Marcel Proust (7), a racionális lélektani hagyomány tagadója. *Az eltűnt idő nyomában* egyetlen valósága az emlékezet, amely az időrendet felbontva, szabad asszociációk fonalára fűzve, csupán a szubjektív élmény rangsorában őrzi meg a külvilág eseményeit. Még tudatosabban szakít a francia regény racionalista hagyományaival André Gide (8): elfogadja a minden konvenciótól eloldott élet individuális szabadságát.

Az érzékelhető valóságon túli „költői valóság" — szürrealizmus — hirdetője a festői avantgarde-dal rokon lírikus, Guillaume Apollinaire, formai újításokat is kezdeményezett; híres képverse: *A sebzett galamb és a szökőkút.* (9)

A századelő legnagyobb orosz költője, a szimbolizmustól az avantgarde-ig, s a forradalom vállalásáig eljutó Alexandr Blok (10)

A századfordulón megújult az ősi művészet: a színjátszás is. Új színházak alakultak: a párizsi Théatre Libre, a Deutsches Theater, a moszkvai Művész Színház, egy-egy nagy rendezőegyéniség — Antoine, Reinhardt, Sztanyiszlavszkij — körül. Ők új stílusban vitték színpadra a kor súlyos problémáit feszegető társadalmi drámákat. Max Reinhardt 1903-ban mutatta be a berlini Kis Színházban Gorkij: *Éjjeli menedékhely* c. drámáját. **(1)** ▷

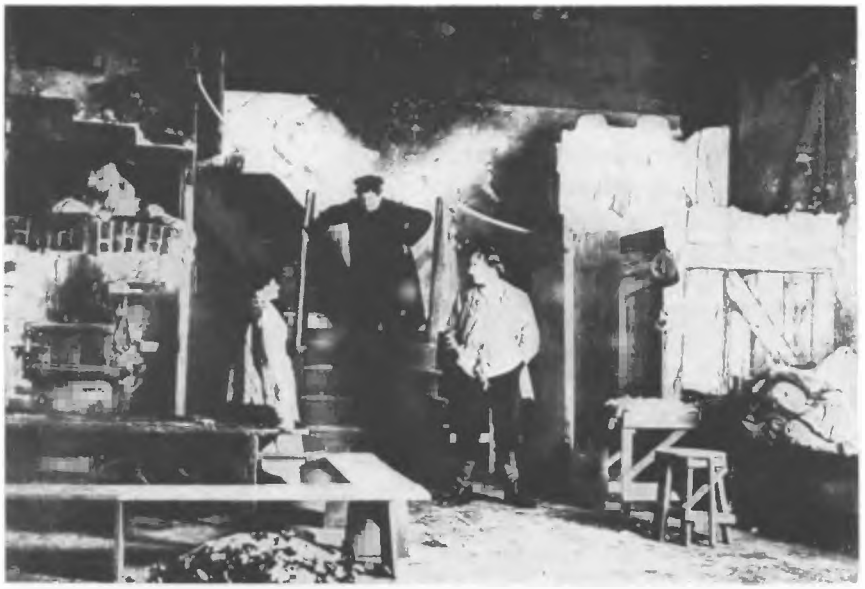

2 ◁

3 ▷

4 ◁

5 ▷

SZÍNHÁZ A SZÁZAD-FORDULÓN

A századforduló két nagy színésznője: Párizs ünnepelt kedvence, Sarah Bernhardt egy Sardou-darabban **(2)** és a világhírű olasz színésznő: Eleonora Duse **(3)**

A világot meghódító orosz operaénekes, Fjodor Saljapin, Muszorgszkij: *Borisz Godunov* c. operájának címszerepében **(4)**

Egy másik világhírnév — tenorban: Enrico Caruso Verdi: *Rigoletto*jában, a herceg szerepében **(5)**

Egy kevéssé előkelő, de nagyon népszerű párizsi varietémulató plakátja, Toulouse-Lautrec műve **(6)** ▷

Egy előkelő, de kevésbé izgalmas színházi bemutató úri közönsége, ugyancsak Párizsban **(7)**, František Kupka festménye ▽

És a század első évtizedének legnagyobb színpadi sikere — persze operett — és ezúttal osztrák—magyar „koprodukció": Lehár Ferenc *Vig özvegye* **(8)**

▽

ÚJ ZENEI ÚJSÁG

1 ◁

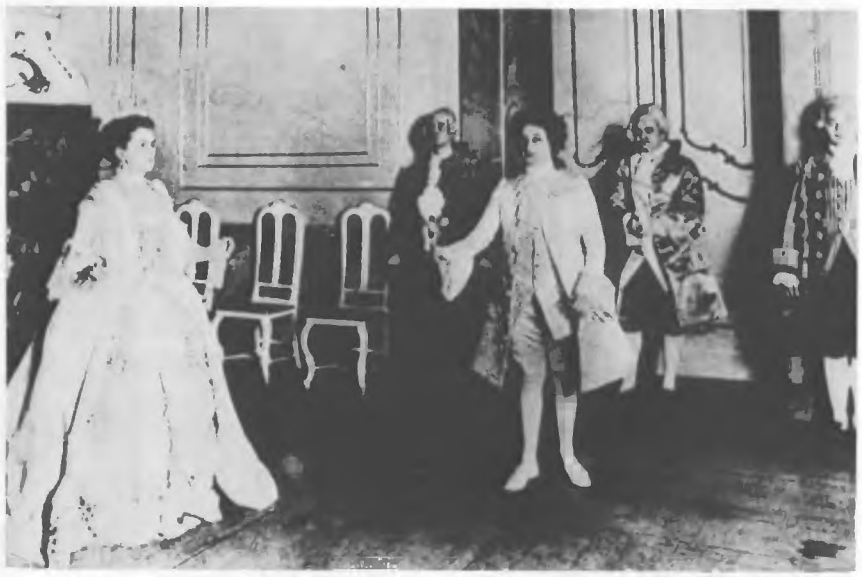

2 ▽

3 ◁

4 ▽

A wagneri hagyományt Richard Strauss **(1)** kötötte össze századunk új zenéjével. Népszerű operája, a Hofmannstahl szövegére írt *Rózsalovag* premierje Drezdában, 1911-ben **(2)**

Ugyanekkor színdús, eleven balettzenéjével tűnt fel Igor Sztravinszkij. **(3)** Zenekari műveiben is a tonalitást feloldó modern zene egyik úttörője lett.

A hagyományos hangnemrendszer tudatos felbontója, a tizenkét fokú skálát használó modern — szeriális — zene művészi és tudományos megalapozója a bécsi iskola volt, és mestere Arnold Schönberg. **(4)**

Más úton, a kelet-európai népdalgyűjtés útján, az igazi népzenei kincs műzenei feldolgozásával jutott el a hagyománnyal szakító modern zenéhez a budapesti Zeneakadémia két fiatal tanára. Bartók Béla és Kodály Zoltán 1908-ban **(5)** ▷

6 ◁

7 ▷

A világháború előtti évtizedben Európát meghódította az orosz balett. Kiemelkedő művészi vezetője-szervezője Szergej Gyagilev, koreográfusa Mihail Fokin, világhírű táncosai Anna Pavlovna és Vaclav Nyizsinszkij voltak. Ugyanaz a lebegő könnyedség: Nyizsinszkij **(6)** és Anna Pavlovna **(7)** a *Giselle* balettben.

A franciák válasza zenében Debussy és a klasszikus balett modernizálása volt. Az *Egy faun délutánja* balettváltozatának bemutatója Párizsban. 1912-ben. **(8)** ▷

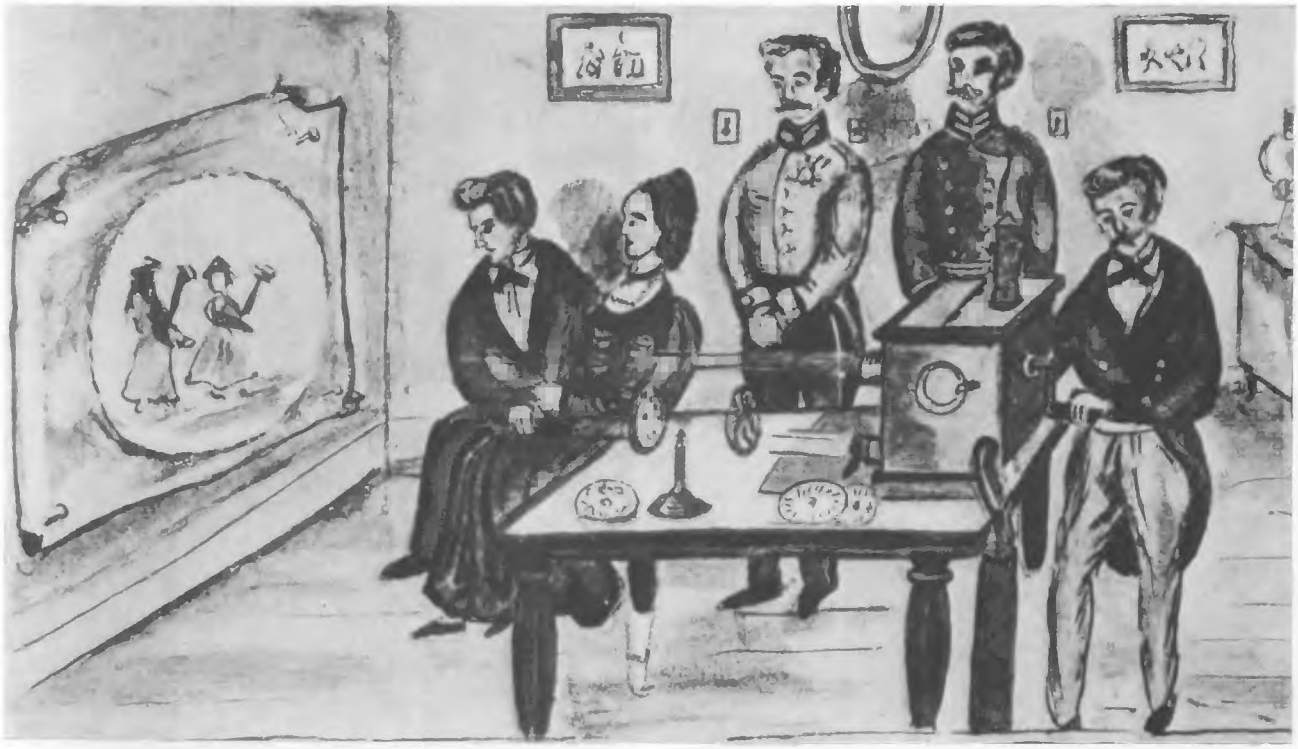

1 △

ÚJ MŰVÉSZET SZÜLETIK

1854 júliusában mutatta be Franz Uchatius százados Bécsben az első házi filmvetítőt. (1) Kár, hogy nem maradt meg a találmányánál. Hasznosabb lett volna, mint a másik: az Uchatius-ágyú. Így kerek negyven évet kellett várni, amíg Louis és August Lumière elkészítette az első használható kinematográfot. 1895. december 18-án mutatták be az első „játékfilmet": *A lelocsolt locsolót*. (2) Ez azonban még csak technika volt, fénytrükk. ▽

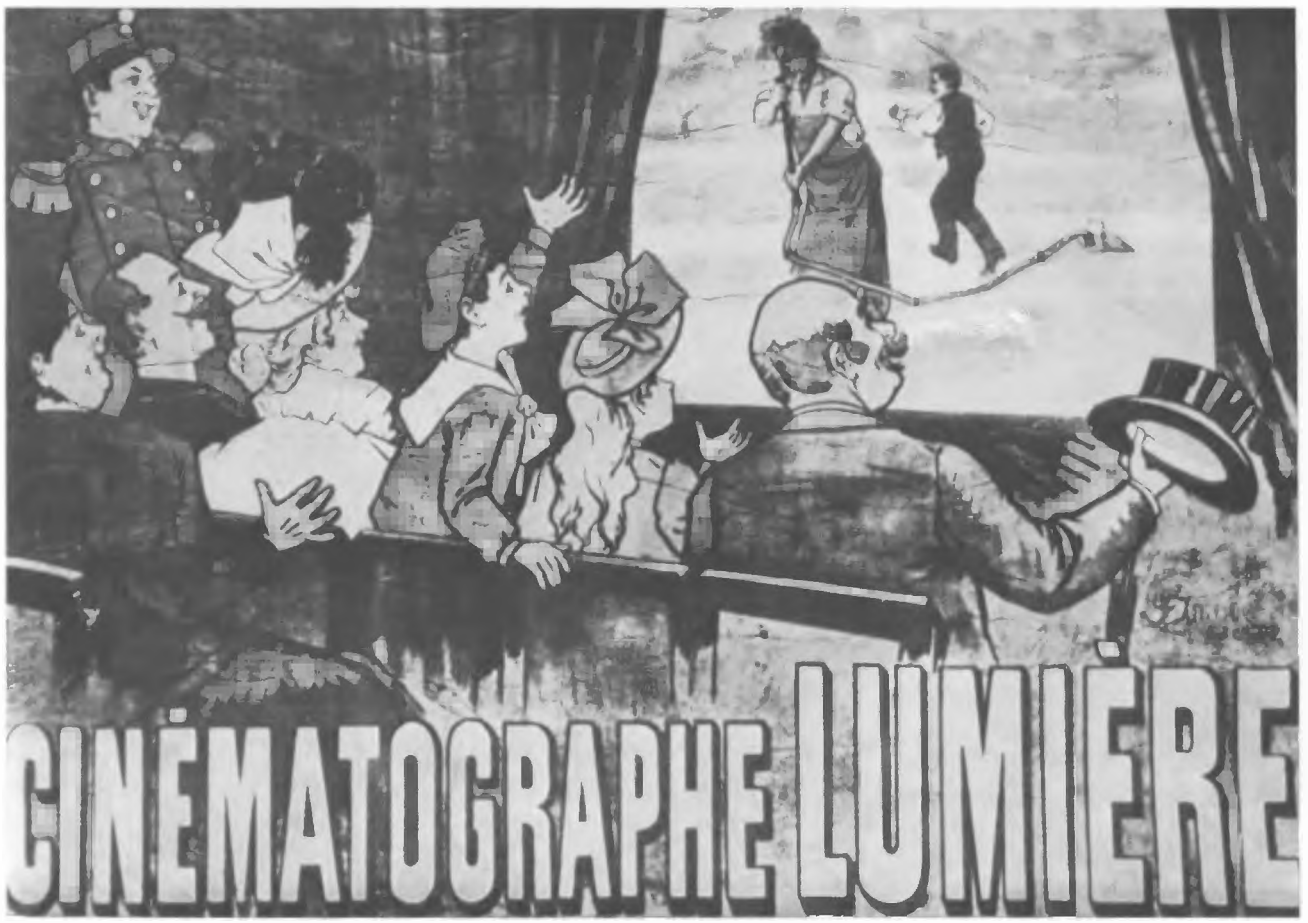

3 △

4 ▷

5 ▽

A modern technika és az ősi színház házasságából született meg az új művészet: a film. A cinema — a mozi — két évtized alatt meghódította az egész világot. (3)

Színház- és filmplakátok a londoni utcán (5) és Budapesten 1900-ban (4)

6 ◁

7 ▷

Filmsztárok: Mary Pickford (6) és Rudolph Valentino (7)

A sport modern formáját a kapitalizmus alakította ki: a játékos versengést összekapcsolta a tömegszórakoztatással, és ezzel új üzletágat nyitott meg. A modern társadalom a sportban is versenyre kelt az idővel: a rekordokat, az izgató és szórakoztató élményt hajhászta. Százezrek kapcsolódtak be az aktív sportolásba, milliók a szurkolásba.

A múlt század végéig a tenisz, csakúgy, mint a vívás és a lovaglás — ráérő urak kedvelt időtöltése volt. (1) ▷

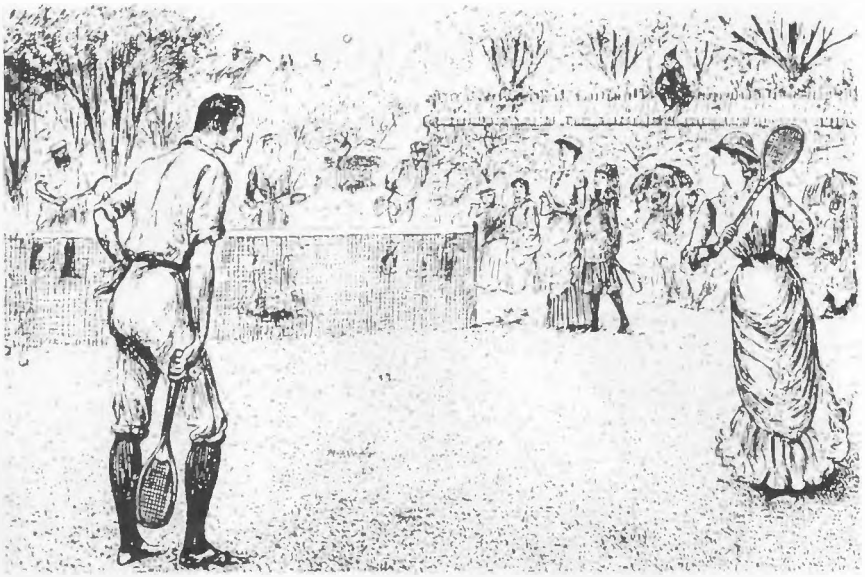

SPORTOLÓK ÉS SZURKOLÓK

A rendszeres testedzés a századforduló idején terjedt el a skandináv államokból. Svéd torna egy ◁ párizsi téren (2)

Bicikliverseny. Felkészülés az 1903-ban bevezetett Tour de France-ra (3)

▽

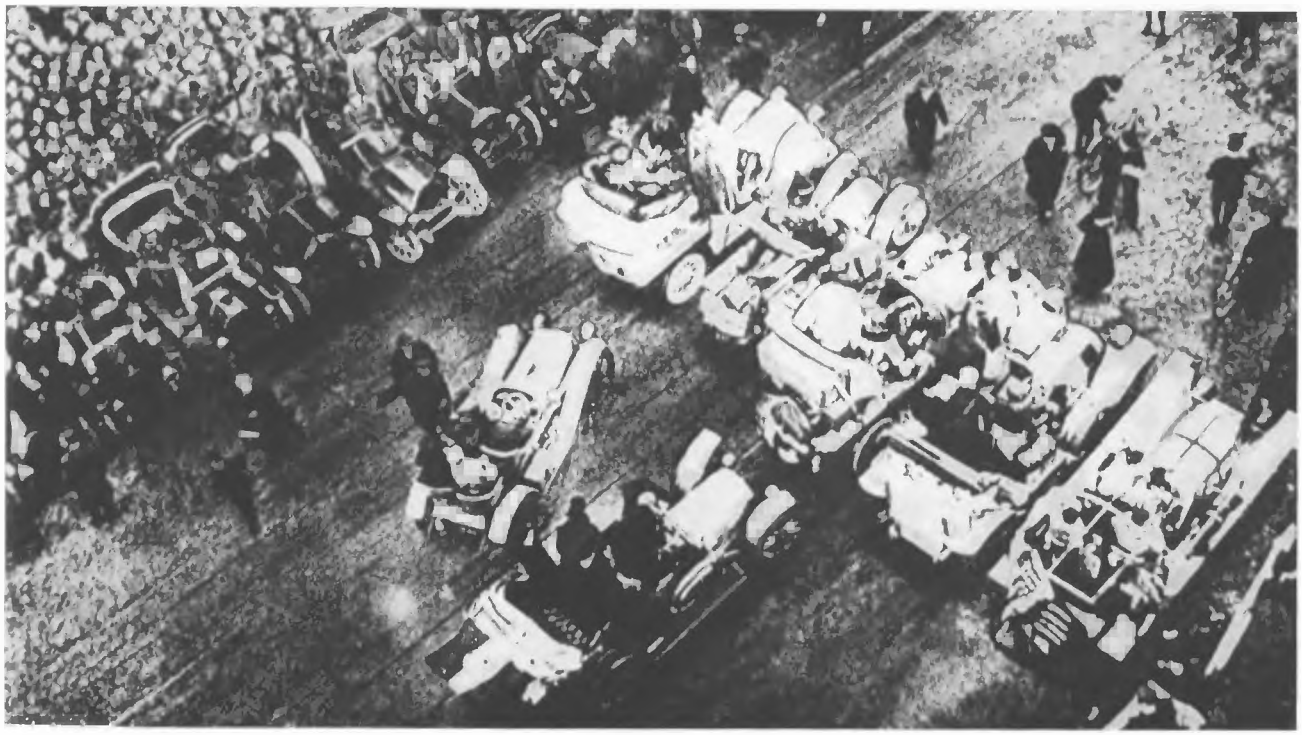

4 △
Az első New York—Párizs világ körüli autóverseny. Start New Yorkban 1908. február 12-én. A győztes amerikai kocsi július 30-án futott be Párizsba. **(4)**

Harcos erények ápolása — dekoratív sportöltözetben ◁ **(5)**

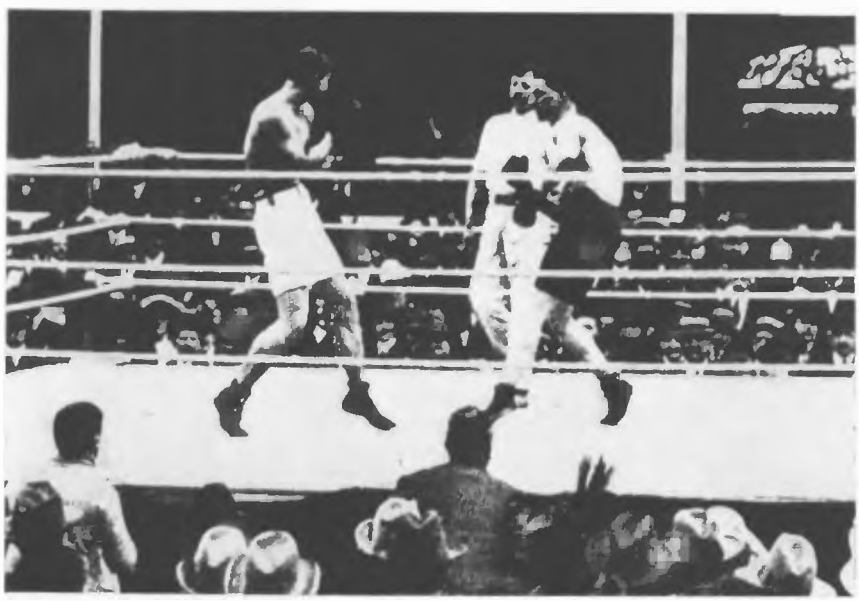

Az ökölvívás, a nagy hagyományú népi sport is üzletté vált. A Carpentier—Sullivan középsúlyú döntő 1912-ben. A baloldalt álló Carpentier kiütéssel győzött. ◁ **(6)**

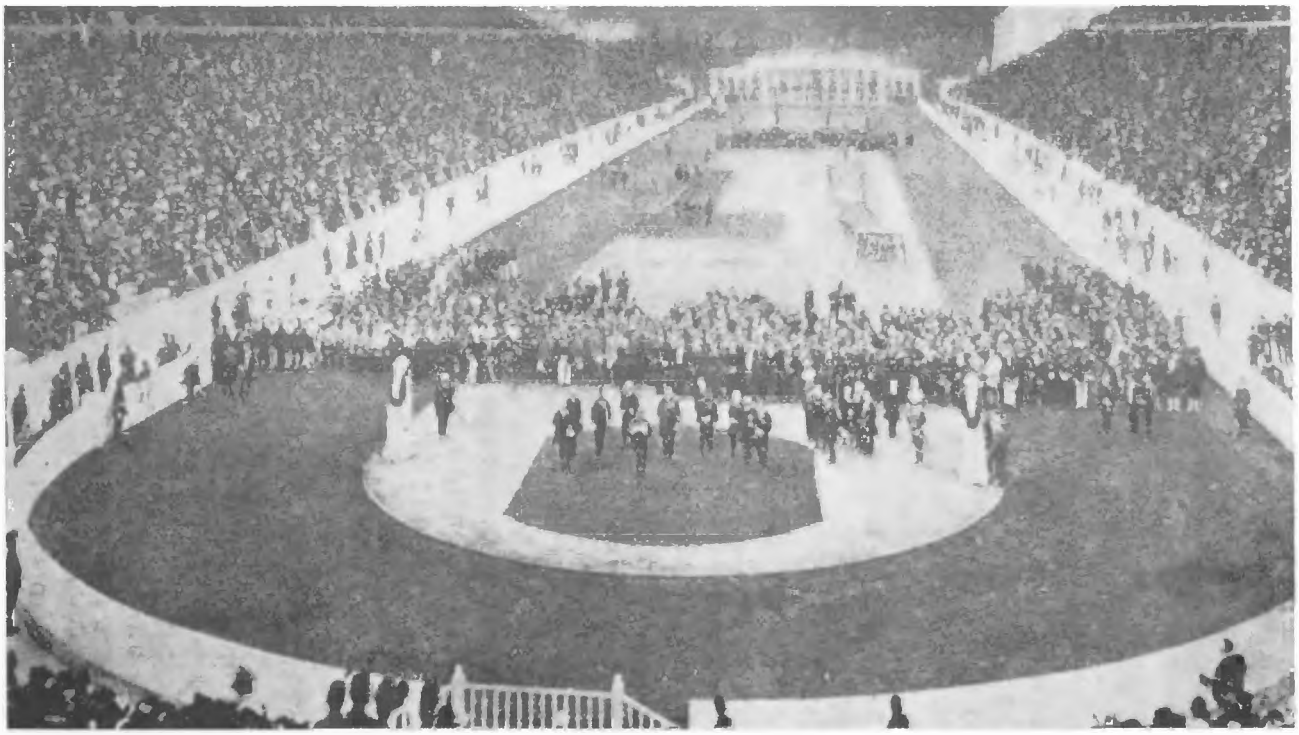

7 △

Az ókori görög olimpiai játékok felújítását — a világ ifjúságának békés versengése és barátsága szellemében — Pierre Coubertin báró kezdeményezte. Az első újkori olimpiát 1896-ban az athéni márványstadionban nyitották meg. (7)

△

Magyarországot kicsiny csapat képviselte (8). Formaruhája a korabeli elegancia mértékét sem ütötte meg, és még a szakvezetőket is nélkülözték.

◁ Az athéni olimpia első magyar aranyérmese: Hajós Alfréd, a 100 és 1200 méteres gyorsúszás bajnoka (9)

◁ Az athéni olimpia plakátja **(10)**

Ezt az érdekes labdajátékot már a középkorban is játszották. A múlt században Angliában újították fel, meglepő sikerrel. Footballnak nevezték el. **(11)** Az első angol—magyar válogatott mérkőzés 1902-ben még kevés nézőt vonzott, és nagy vereséget hozott. **(12)** A revansra öt évtizedig kellett várni...

11 △

12 ▽

A tömegközlekedés legbiztonságosabb eszköze sokáig a lóvasút maradt. A londoni „omnibusz" 1875-ben (1) ▷

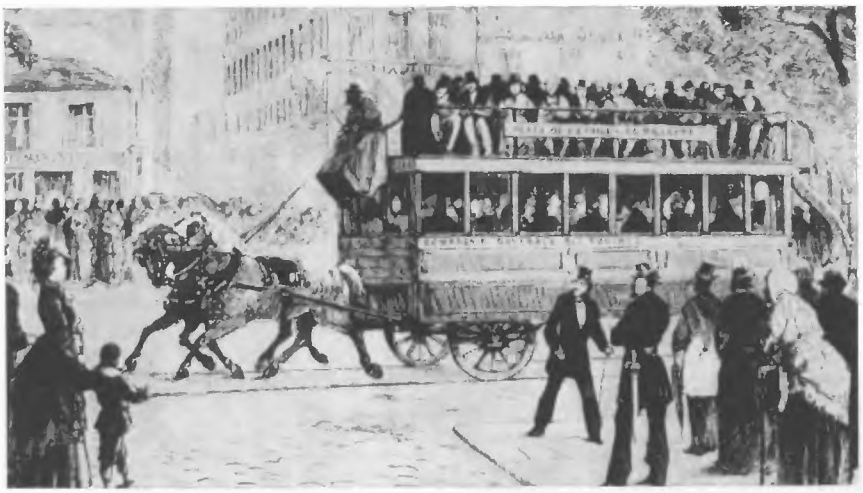

Korszakváltás: a ló nyugalomba vonul, átadja helyét az áramnak. 1887-ben indult meg Budapesten az első villamos a Nagykörúton. (2)
▽

MODERN KÖZLEKEDÉS

A gyorsuló idő gyorsuló közlekedést követelt — a városban is. Ezt a négykerekű járművet — 1894-es modell — „velocipéd"-nek nevezték. (3)
▽

Ugyanebben az évben már mozgásképes volt Ford első autómodellje. Ford feleségével, a velocipéddel vetekedő sebességű autójában (4)
▽

A század elején indult meg az autóbusz. Az első párizsi busz a Montmartre-ra szállította az utasokat. (5) ▷

1910-ben pedig ilyen feláramvonalas taxi száguldott az utcákon. (6) ▷

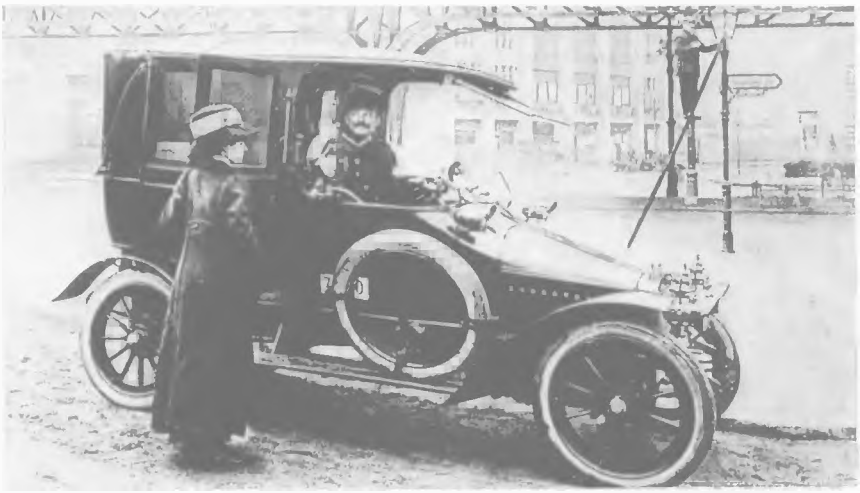

Csúcsforgalom az Unter der Linden és a Friedrichstrasse kereszteződésénél (7)
▽

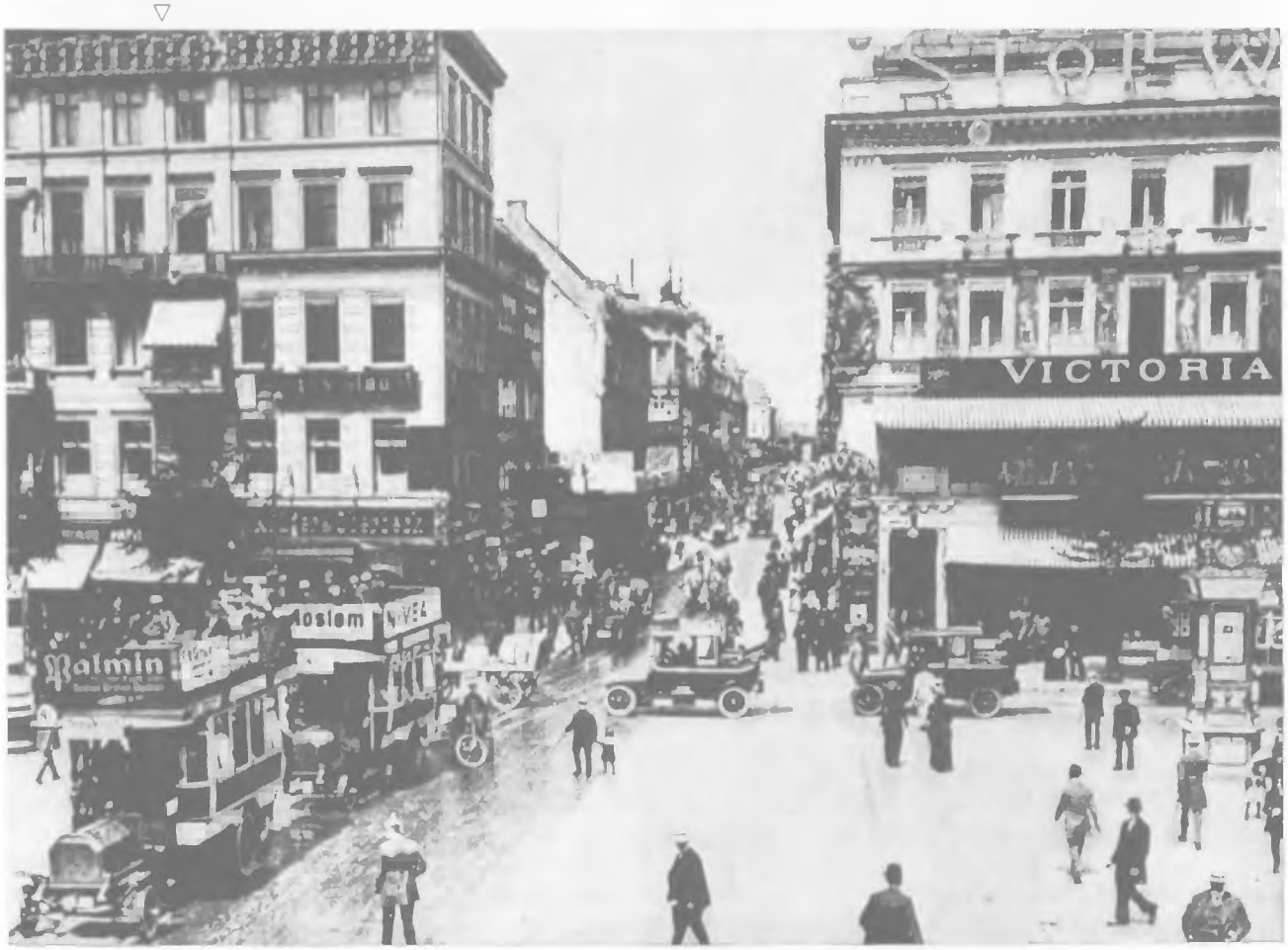

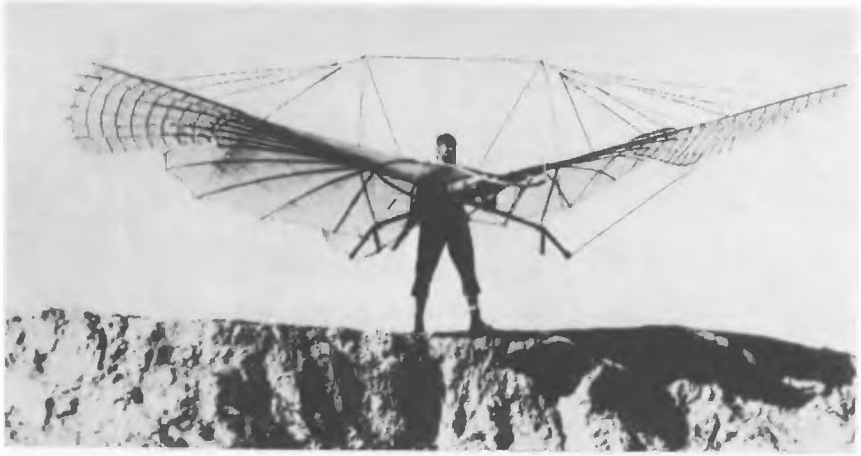

Otto Lilienthal 1895-ben eredményt ért el a vitorlázó repülés terén. (1) Egy év múlva, amikor motorizálni akarta a konstrukciót, lezuhant, és meghalt. Számtalan kudarc után, az új század elején érte utol az ember saját fantáziáját: 1905. december 17-én az amerikai Wright testvérek benzinmotoros repülőgépe a levegőbe szállt.

Bemutatójuk a berlini Tempelhof repülőtéren 1908-ban. (2)

A LEVEGŐ MEGHÓDÍTÁSA

Farman ugyanakkor már nagydíjat nyert 1 km-es távrepüléssel. (3)

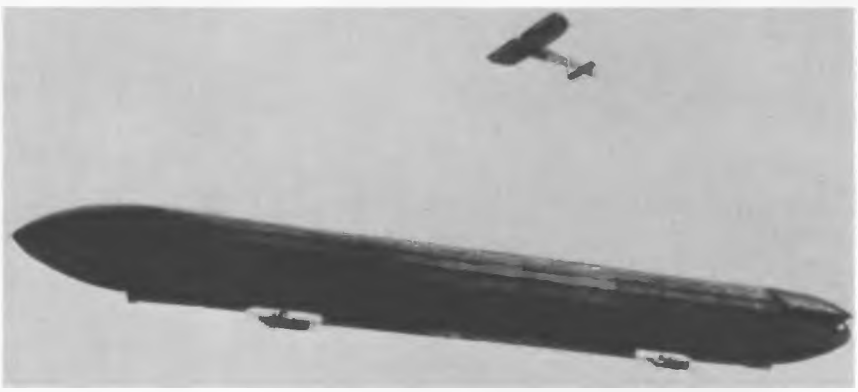

1900-ban építette meg az első, 1905-ben a második kormányozható léghajót Zeppelin gróf. E ritka felvételen egy 1910-es modell versenyez egy repülőgéppel. (4)

FELFEDEZŐK

1 ◁

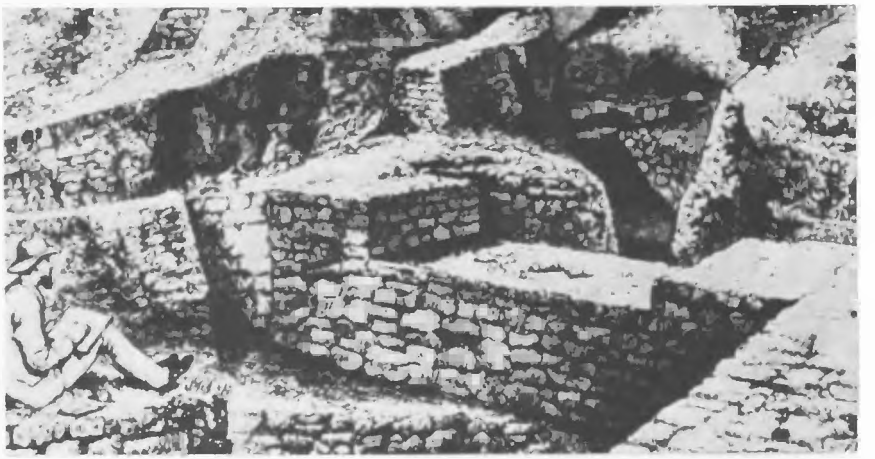

2 ▷

A homéroszi monda nyomait kutatta Heinrich Schliemann **(1)**, német kereskedő és régész. Szentül hitte, hogy Trója valóban létezett... És az 1870-es években megtalálta Trója, pontosabban: több egymásra-épült romréteg alatt az ősi Trója romjait. **(2)**

△

4 △

A felfedező elődök sok sikertelen kísérlete után Robert Peary **(3)** érte el először 1909-ben az Északi-sarkot. 1911. december 14-én tűzte ki Roald Amundsen a norvég zászlót a Déli-sarkra **(4)**, egy hónappal megelőzve Robert Scott kapitányt, aki életét áldozta a Déli-sark felfedezéséért.

1912-ben Constantin Brâncuşi, román származású párizsi szobrász felfedezte a végsőkig egyszerűsített formát: a valóság plasztikus absztrakcióját. Madár c. szobra **(5)** ▷

A NŐ A MODERN VILÁGBAN

1 △

2 ▷

A tőkés rend a nők társadalmi helyzetét is megváltoztatta. Nagy tömegű munkásnőt vont be a termelésbe, lehetővé tette a tanulást, a művelődést. A kor haladó mozgalmaihoz kapcsolódva megindult a küzdelem a nők egyenjogúságáért.

Ahol semmi sem változott: a felső tízezer arisztokrata úrhölgyei kiránduláson **(1)**

A századforduló kedvelt irodalmi-művészeti témája: a végzet asszonya. Aubrey Beardsley szecessziós grafikája: Salome **(2)**

A századforduló idején indult meg a küzdelem a nők választójogáért. A legelszántabb harcosok, a suffragette-ek legelszántabb, átszellemült vezetőjét, Emmeline Pankhurstöt letartóztatja a londoni ◁ rendőrség. **(3)**

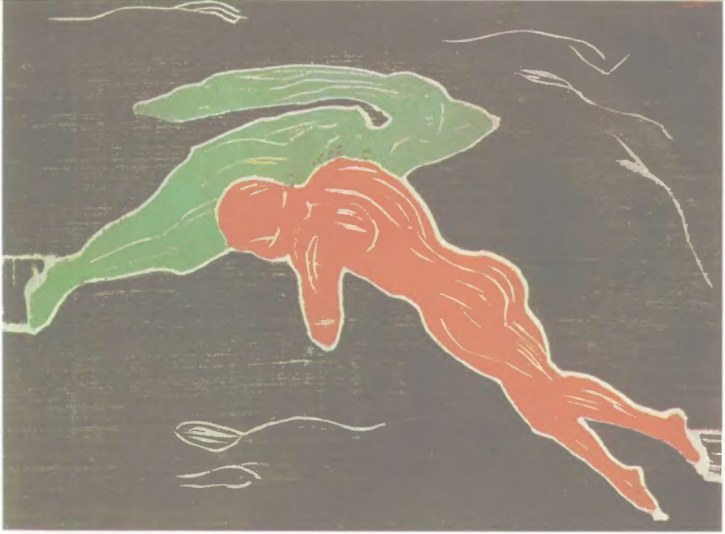

Az előző oldalon: *a)* Találkozás a végtelenben. Edvard Munch festménye, 1899

b) A szél jegyese. Oskar Kokoschka festménye, 1914

A szűz. Gustav Klimt festménye, 1913

Marokkói táj. Henri Matisse festménye, 1911

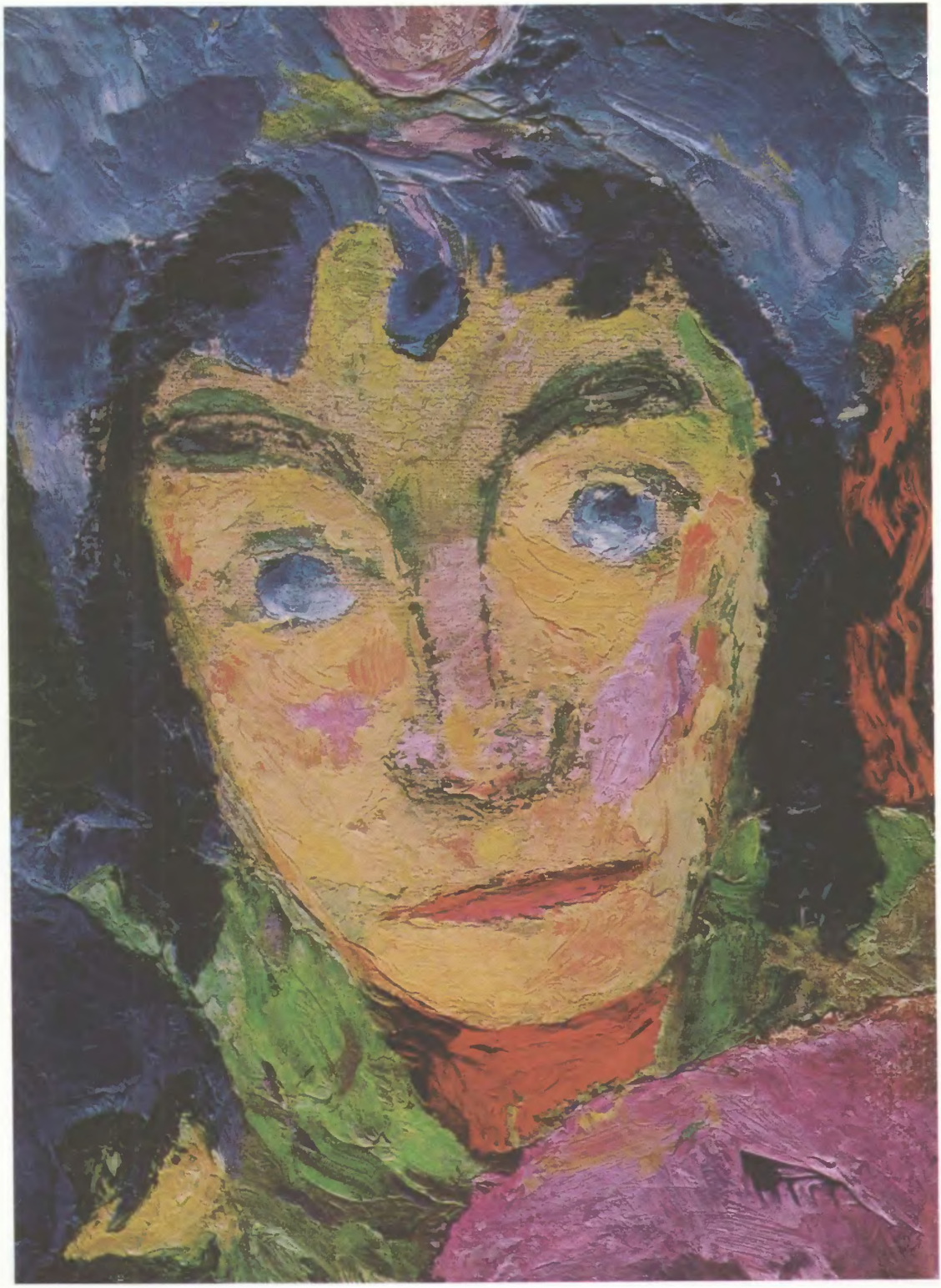

Pünkösd. Emil Nolde festménye, 1909

Tömeggyűlés a női egyenjogúsításért — logikusan: csupán férfiak részvételével. London, Towerhill, 1911 (4) ▷

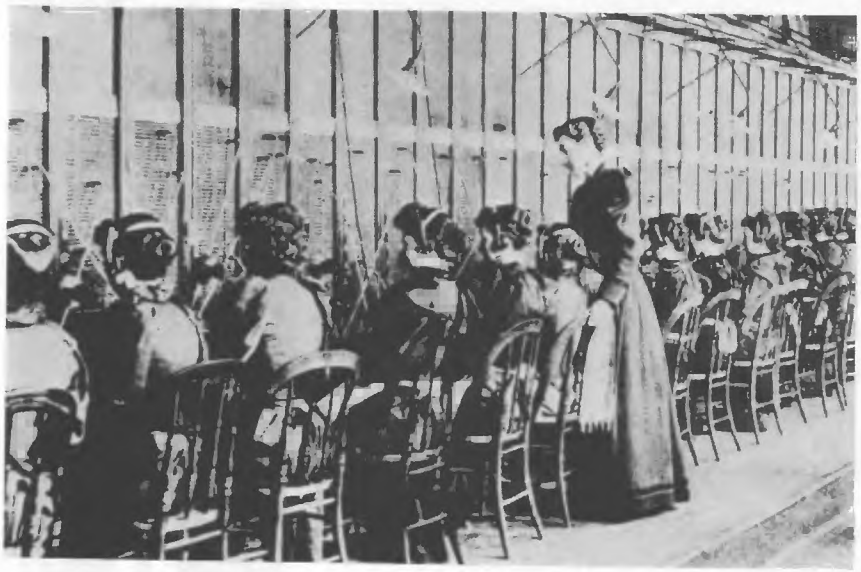

◁ Telefonoskisasszonyok a New York-i telefonközpontban, 1888-ban (5)

Egy „modern" nő — plakát 1900-ból (6)
Anya gyermekével — Afrikában 1900-ból (7)
▽

6 ◁

A SZECESSZIÓ

„Új művészet", „szabadság stílus", „ifjúság stílus", „szecesszió" — Európa különböző vidékein más-más néven, más formában bontakozott ki a századforduló művészi útkeresése. Mégis, közös volt bennük a megújulás igénye, amely elhasználtnak nyilvánította a naturalizmus, az eklektika kifejezési eszközeit; közös volt a művészet társadalmi szerepének új felfogása: az emberi élet szebbé tétele, és az artisztikus formavilág közös jegyei: dekoratív hatáskeltés, hullámzó vonalvezetés, keleti és folklorisztikus motívumok.

Az új irányzat egyúttal *mozgalom* is volt: az emberi önkifejtés és környezet totalitását akarta egységes művészi formálással körülfonni. Az irányzat előzménye ugyan az 1848-ban alakult Preraffaelita Testvériség csoportra nyúlik vissza, de a századvégen vált Nyugaton s Közép- és Kelet-Európában hatásos mozgalommá. Az egyik központ Bécs volt. Itt építette Otto Wagner tanítványa, Joseph Maria Olbrich 1898-ban a Sezession kiállítási csarnokot. (1)

Ugyanebben az évben adták ki az új irányzat folyóiratát, a *Ver Sacrumot*. ◁ A címlap (3), Koloman Moser rajza; a jelszó: nuda veritas (a meztelen igazság), Gustav Klimt műve (2)

Baccarat-ban készült vázák, 1900 táján (4) ▷

Gertraud von Schnellenbühel: Gyertyatartó, 1911 (5)

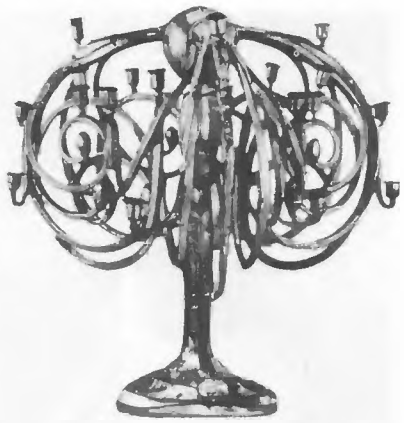

5 ▷

Két preraffaelita műve: William Morris kötésterve Dante Gabriel Rossetti verseihez, 1892 (6) ▽

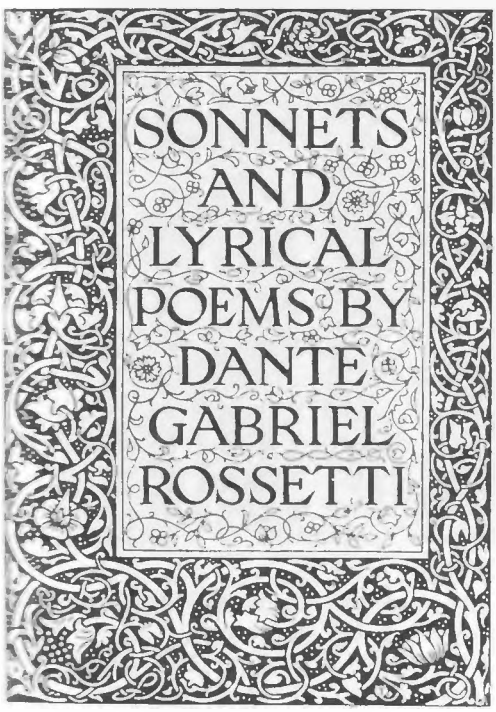

Julius Klinger: Művészplakát, 1912 (7) ▽

Klimt jellegzetes szecessziós képe: a dekoratívan kígyózó, erotikus Vízisiklók (8) ▷

A szecesszióból többfelé ágaztak az utak. A festők nem elégedtek meg az impresszionizmus külsődleges kifejezési eszközeivel és a szecesszió esztétikus szépségeszményével, hanem a belső történés, az ember és a tárgy lényegének megragadására törekedtek.

Átmenet a szecessziótól az expresszionizmushoz a norvég Edvard Munch: Madonna 1895 **(1)**. 1905-ben néhány fiatal diák Drezdában megalapította a Die Brücke (A híd) csoportot, amely programul tűzte az expresszionizmust. A csoport négy tagja: Ernst Ludwig Kirchner, a kép festője, Erich Heckel, Karl Schmidt-Rottluff és Otto Mueller (ülő) **(2)** Egy ideig a csoporthoz tartozott Emil Nolde is. — Pablo Picasso 1907-ben festett képe, Az avignoni kisasszonyok **(3)**, művészettörténeti határkő. A spanyol származású párizsi festő a tér és forma geometrikus felbontásával ábrázolta a felszín alatti lényeget. E képtől számítják a kubizmus fellépését. 1909-ben alapította Münchenben Vaszilij Kandinszkij orosz festő Franz Marckal az egyik képéről elnevezett Der blaue Reiter (A kék lovas) művészcsoportot.

Kandinszkij elméletileg is kifejtette „a színnek és formának a tárgytól független autonómiáját".

A Kompozíció VII. képvázlat, 1913 **(4)**, a nem tematikus, absztrakt irányzatot képviseli. Franz Marc: Kék ló, festmény, 1912 **(5)**

A kései impresszionizmus formalista technikája ellen léptek fel a századelőn a fauve-ok (a „vadak").

Henri Matisse: Aranyhalas csendélet c. színkompozíciója, 1911 **(6)**

A sokféle újító művészeti irányzat közös neve:

AZ AVANTGARDE

5

6

A MODERN ÉPÍTÉSZET KEZDETEI

3 ▽

2 ▽

Az építészet, amely a legjobban kötődik a társadalom technikai szintjéhez és igényeihez, a századvégen szakított a letűnt korok stílusát utánzó eklektikával. Trösztépület Buffalóban, 1895. Louis Sullivan munkája (1)

Amerikai építészek alapozták meg a modern funkcionalista építészet elveit és gyakorlatát, különösen a magasházépítésben. Az európai úttörő, Walter Gropius 1911-ben épített Fagus Werke műhelye (2) jól mutatja a korszerű építészet újítását: egyszerű, célratörő forma, sok fény, levegő.

4 △

5 △

6 △

Közép-Európában először a szecesszió szakított az eklektikával. Lechner Ödön műve, a budapesti Földtani Intézet épülete, 1898—99 (3), a külső felület szecessziós megbontásával, népi dekorációs motívumok alkalmazásával átmenet a modern építészethez.

A bécsi szecesszió mestere, Otto Wagner (6) 1910-ben épített Majolika háza (4) ugyancsak átmenetet képviselt. E téren a bécsi iskolából legmesszebb Adolf Loos (5) (Oskar Kokoschka rajza) jutott, aki száműzte a dekorációt, és tiszta, geometrikus formákat alkalmazott. Műve: a Steiner-ház, 1910 (8)

8 ▽

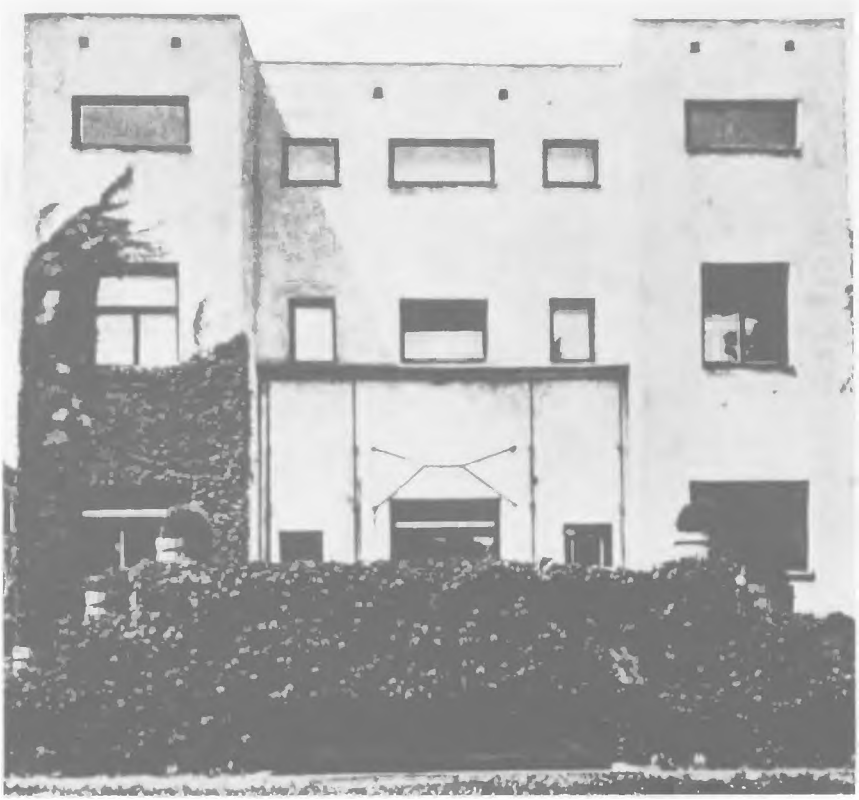

◁ Kilincs (7) 1900-ból, Viktor Horta munkája

Bár a Monarchia gyenge, bomlásnak indult hatalommá vált, Bécs elsőrendű kulturális hatalom maradt: írók, művészek, tudósok otthona, korszakalkotó művészi és tudományos iskolák szülőföldje.
A századelő Bécse a gondtalan béke hangulatát árasztotta. (3)

1

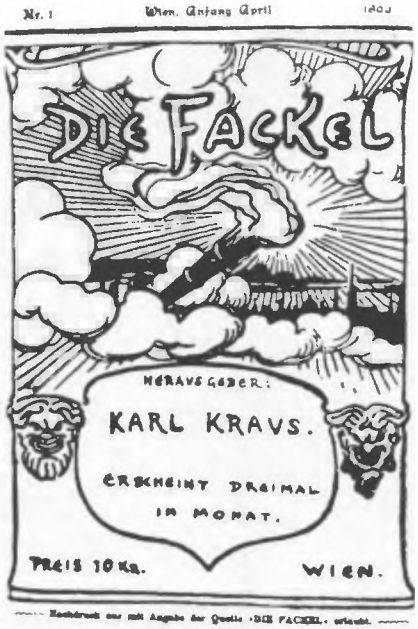

2

BÉCS A BIRODALOM ALKONYÁN

Ezt a központi szerepet tükrözte Karl Kraus (1) író, szerkesztő, politikus kulturális folyóirata, az 1899-ben indított *Die Fackel* (2).

3

„S mindez mit ér, s e játékok
mit érnek?
Felnőttünk már, örök
magányosok,
céltalan vándorai csak a térnek."

— kérdezte a bécsi értelmiség körében különösen elterjedt otthontalanság és veszendőség életérzésének költői kifejezője, Hugo von Hofmannstahl (4). És Hofmannstahl a szépségkultuszba menekülő, hanyatló polgárságnak igazi költészetet, a századforduló Bécsének világirodalmi rangot tudott adni.

△

A főváros kulturális életéhez szorosan hozzátartoztak a művelt, vonzó szépasszonyok. Alma Maria Schindler (5) több művésznek volt a múzsája, mielőtt — 1902-ben — Gustav Mahler, 1912-ben Walter Gropius, 1929-ben Franz Werfel felesége lett.

6 ◁

7 ▷

Bécs azonban nemcsak a múzsák ligete, hanem új „ordas eszmék" melegágya is volt. Csaknem másfél évtizedig töltötte be a polgármesteri széket Karl Lueger (6), a szociális demagógia és antiszemitizmus élharcosa. Politikai példaképének tekintette őt a fiatal Adolf Hitler (7), aki 1907-től hat éven át csellengett, mint alkalmi rajzoló a városban.

△

És sok külföldi turista, emigrans fordult meg itt. Ez az úriember sem bécsi, hanem emigráns olasz szocialista: Benito Mussolini. (8) 1911-ben élvezte a császárváros vendégszeretetét.

Európa legfiatalabb nagyvárosa volt, az egyesítéskor, 1873-ban negyedmillió, 40 év múlva 900 ezer lakossal. A 18. század végén a többségében német nyelvű kisváros a 19. században elmagyarosodott, és a világháború nagyvárosa már 90%-ban magyar anyanyelvű volt. Az egyesített főváros pecsétje **(2)**. Első nagyvárosi útja a Sugárút (később: Andrássy-, ma Népköztársaság útja) az 1870-es években épült ki. Csúcsforgalom ◁ 1890-ben **(1)**, persze, még lóvasúttal és gázlámpával, amelyet sokat kellett javítani. Az 1850-es években bevezetett gázvilágítást jó fél évszázad múltán váltotta fel — sokáig csak a belterületen — a villanyvilágítás.

2 ▷

BUDAPEST

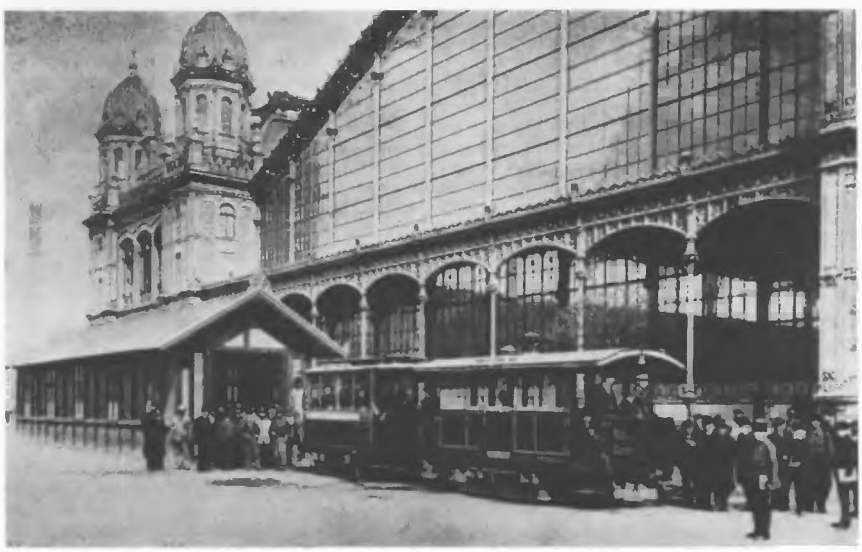

Az ivóvíz-ellátás és a csatornahálózat eléggé megkésve, csak a múlt század végére épült ki. A közművesítésben Budapest elmaradt Bécs és Prága mögött, lakásviszonyai is sokkal rosszabbak voltak. Egy dologban járt élen a mindig siető város: a közlekedésben.

1887-ben megindult a villamos a Körúton. Végállomás a Nyugatinál **(3)** ◁

Ez már akkor is így volt... Földalatti építése az Andrássy-úton 1894-ben (4) Két év múlva megnyílt a kontinens első földalattija.

A fiatal város akkoriban súlyos lakáshiánnyal küszködött. Hiába épült gyorsan, a rohamos népszaporulathoz képest mindig elmaradt. Kevés volt a lakas, drága a lakbér. A szervezett munkásság évtizedekig harcolt a lakbéruzsora ellen Szaradó fehérnemű, sztrájkoló lakók. Lakósztrájk 1910-ben (5)

A városépítésről sokat vicceltek. Kávéházban, kabarében. Mert már kabaré is volt. Medgyaszay Vilmáé 1913-ban nyílt meg. Pólya Tibor plakátja (6)

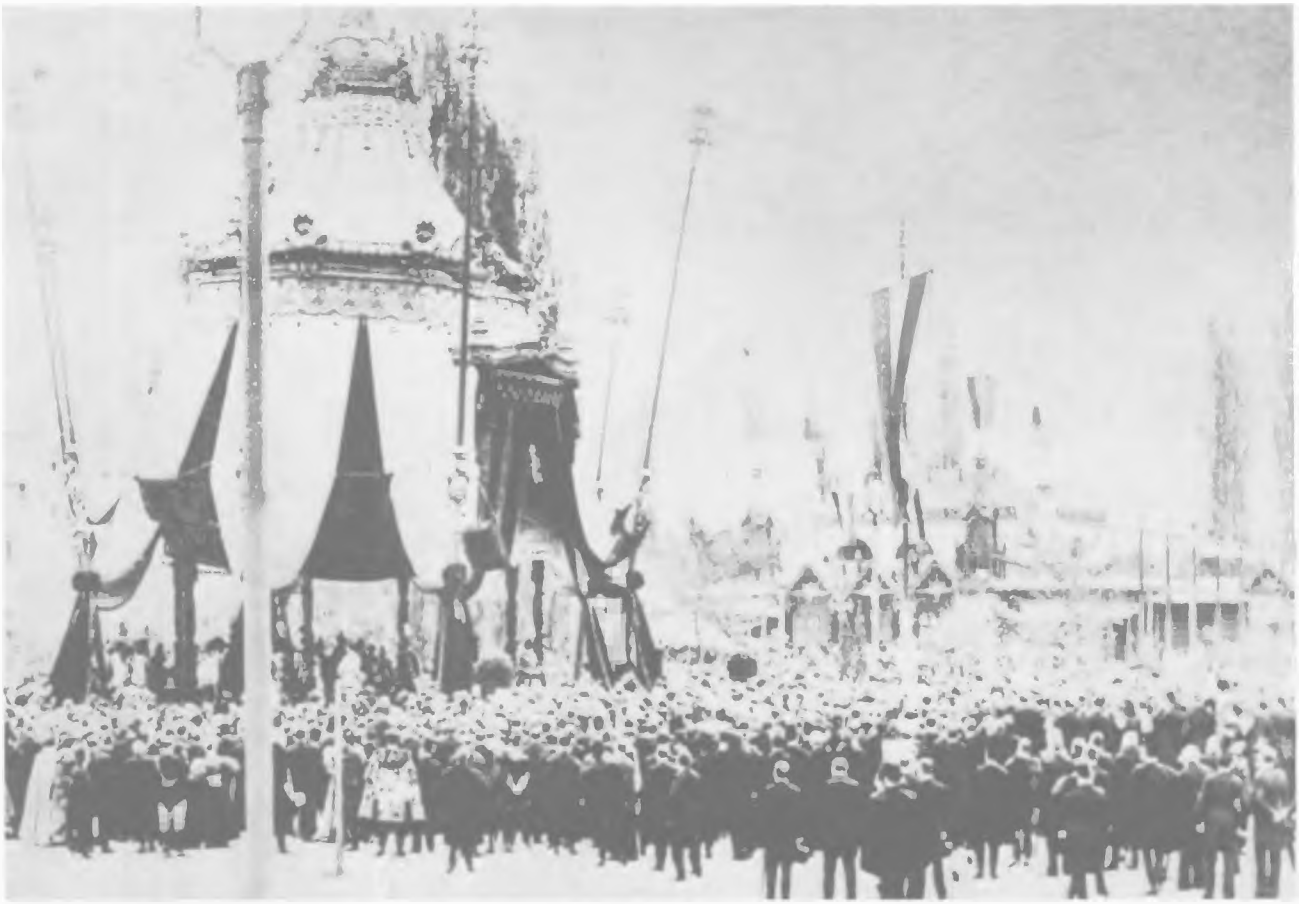

7 △

Budapest 1896-ban, a Millennium idején rövid időre a Monarchia központjának fényében csillogott. Itt tartózkodott a királyi pár, az udvartartás, a diplomáciai kar. Ferenc József május 2-án megnyitja a millenáris kiállítást a Városligetben. (7) Siker volt a megnyitó is, a kiállítás is, de nem vetekedhetett egy színésznőével és egy daljátékával: Fedák Sárival és a *János vitéz*zel. Fedák és Medgyaszay a *János vitéz*ben (8), Kacsóh Pongrác és Heltai Jenő daljátékában, amely a magyaros népszínművet párosította az operettel, és ezzel meghódította a főváros magyarosodó és polgárosodó közönségét.

8 △

△

Elég későn, századunk első évtizedének végére vált a főváros a festészet otthonává. Rippl-Rónai József plakátja a *MIENK* első kiállítására, 1908-ban (9)

10 △

11 ◁

12 ▷

„Haza csak ott van, ahol jog is van" — ez volt a munkásság válasza a millenniumra és a millenáris „hazafiságra". Hatalmas tömegtüntetés 1907. október 10-én az általános, titkos választójogért **(10)**

A magyar szocialista mozgalom kiváló teoretikusa, Marx és Engels fordítója, a szociáldemokrácia éles szemű bírálója: Szabó Ervin **(11)**

A Józsefváros szegénynegyedében, Óbuda földszintes házaiban, kiskocsmáiban élt Budapest különös írója, magányos lovagja, álomutazója: Krúdy Gyula **(12)**

És itt tanult, itt végezte az egyetemet — mint a soknemzetiségű ország számos roman, szlovák, délszláv fiatalja — Octavian Goga **(13)** a roman nemzeti mozgalom egyik vezetője, később Románia miniszterelnöke.

▽

1 △

PRÁGA

A 18. sz. végén még felerészt német város a 20. sz. elejére túlnyomórészt elcsehesedett, cseh fővárossá vált. A vagyonos német polgárság mindazonáltal megőrizte a gazdasági és kulturális élet vezető pozícióit. A cseh—német ellentét tehát továbbra is fontos szerepet játszott Prágában.

Vasárnap délelőtt a Grabenen, 1869. (1) Lóvasút, konflis, promenád — a németek részére. A csehek a nemzetinek tartott Vencel téren (2) sétáltak.

A Monarchia korhadt bürokráciáját és a cseh közélet fonákságait naiv lojalitásba burkolt szatirával tette nevetségessé Jaroslav Hašek (4) világhírű író műve: *Svejk, a derék katona kalandjai a világháborúban.*

2 ▽

△

Svejk (3), a 20. sz.-i Sancho Pansa egy világégés pikareszk kalandjainak forgatagában. A cseh népi hátterű anarchista értelmiséginek látszólag teljes ellentéte az enervált, érzékeny idegzetű zsidó értelmiségi: Franz Kafka (5). Valójában mindketten idegenek egy elidegenedett, embertelenné vált világban, csak Kafka abszurdnak látja azt, amit Hašek groteszknek, és komor egzaktsággal írja le a kiismerhetetlenül elbürokratizálódott hatalomnak kiszolgáltatott egyén szorongásait.

4 △

△

A világ és a „kedélyes" Prága kísértetiessége tükröződik a Kafka baráti köréhez tartozó Franz Werfel (6) regényeiben.

A szépség sem hiányzott. Alfons Mucha festette meg álmatag, érzéki nőkkel, folyondárokkal, virágokkal ékes szecessziós képein. Nyomottbársony függöny 1900-ból (7)

▽

PÁRIZS KÉT ÉVSZÁZAD HATÁRÁN

A 19. század végére Franciaország visszaszorult a nagyhatalmak versenyében. Ipari termelése, technikai színvonala, hadi potenciálja elmaradt Németországé és Angliáé mögött. A hanyatlás azonban a csillogó felszínen még nem látszott.

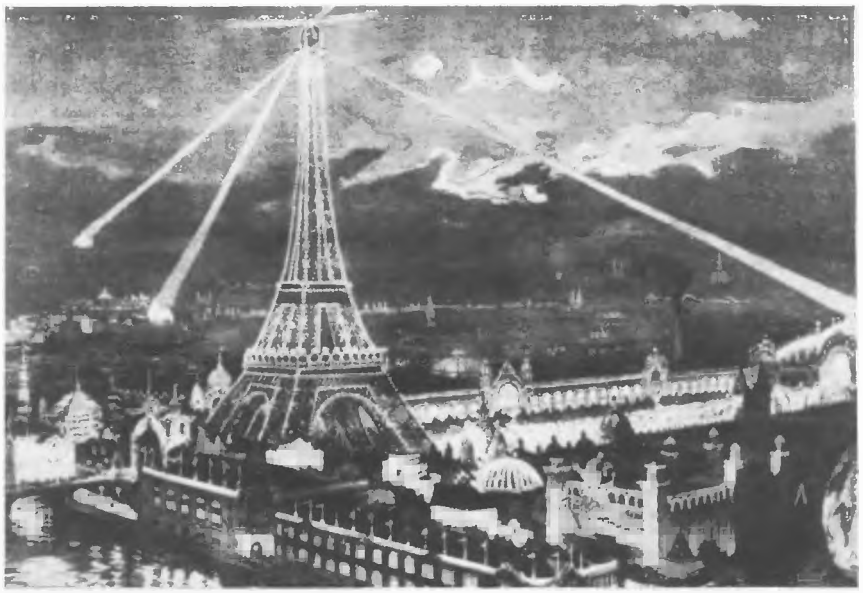

1 △ 2 ▽

Párizs két évszázad határán is kimagaslott, fénylett, vonzott: a világ kulturális központja volt. Díszkivilágítás az Eiffel-toronyról az 1900. évi világkiállítás alkalmából **(1)** A kiállítás szecessziós főbejárata **(2)**

A Montmartre az új században is a festők hegye maradt. A kor valamennyi jelentős művészi irányzata az impresszionizmustól a kubizmusig Párizsból indult el, és itt élt, vagy ide zarándokolt a kor valamennyi jelentős művésze. Maurice Utrillo tájképeinek egyikét festi ◁ a Sacré Coeur-templom előtt **(3)**, mellette Sacha Guitry, színész, író, rendező.

A hegedű. Pablo Picasso festménye, 1912

Az utca erői. Umberto Boccioni festménye, 1911

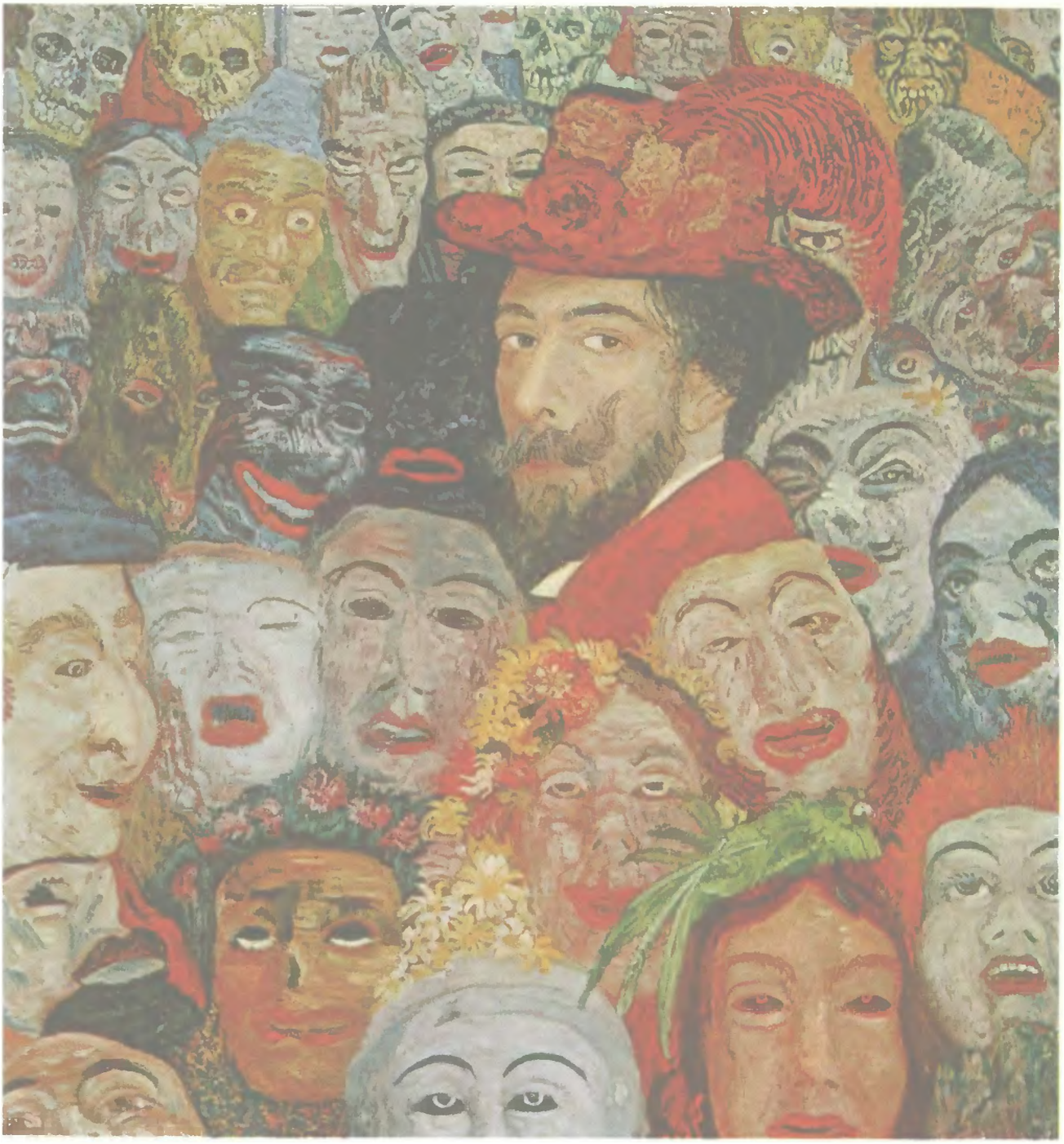

Önarckép maszkokkal. James Ensor festménye, 1899

A bolond és a katona. Gulácsy Lajos festménye, 1906

◁ A Café de Paris fényei (4)

A társasági élet délután és kora este a kávéházakban folyt, aztán éjjel a mulatókban folytatódott. Toulouse-Lautrec kedves törzshelye, a Moulin Rouge (5)

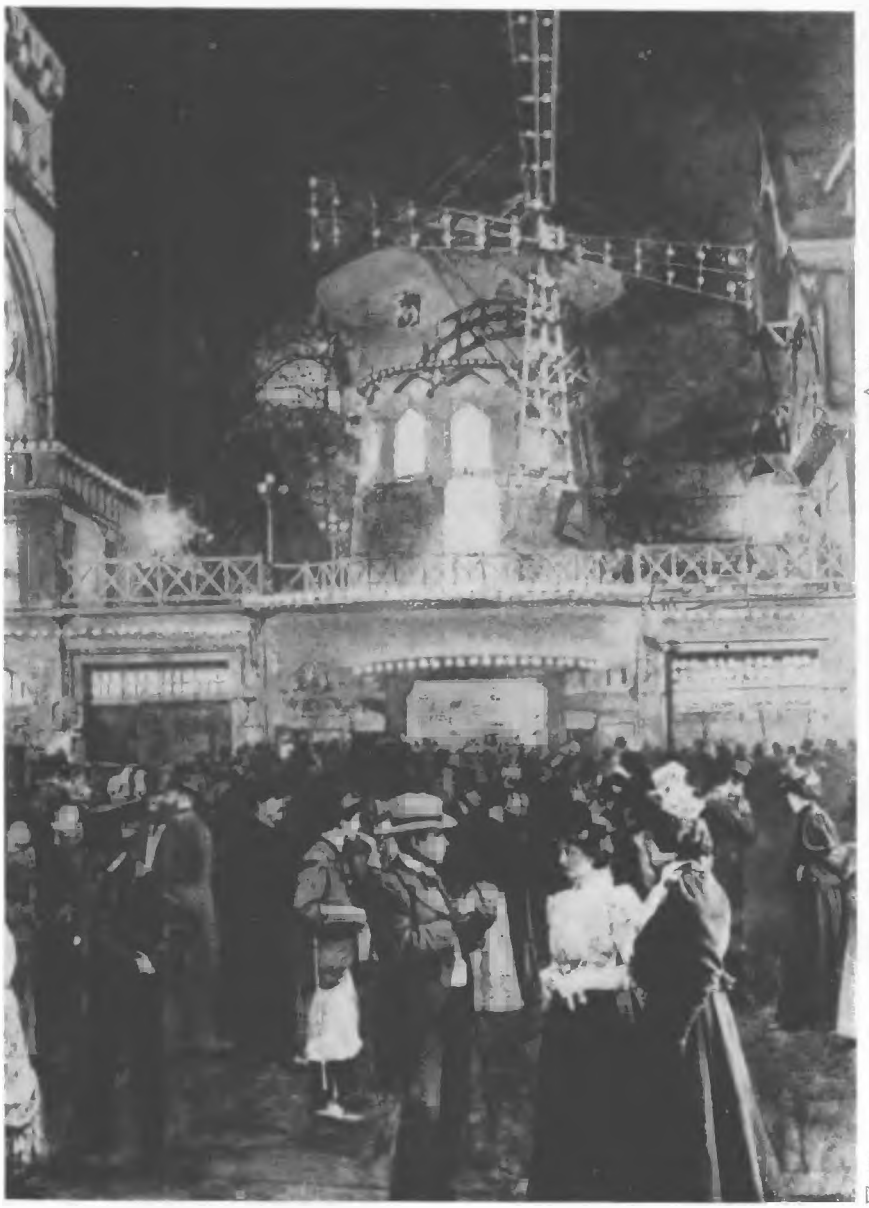

A legnépszerűbb dizőz, Jeanne-Marie Bourgeois, művésznéven: Mistinguett (6) világhírnevet és vagyont szerzett a francia sanzonnal. Aztán 1908-ban átvette a Moulin Rouge vezetését. Az élet virult Párizsban, és Párizs szerette az életet.

5 ◁

6 ▷

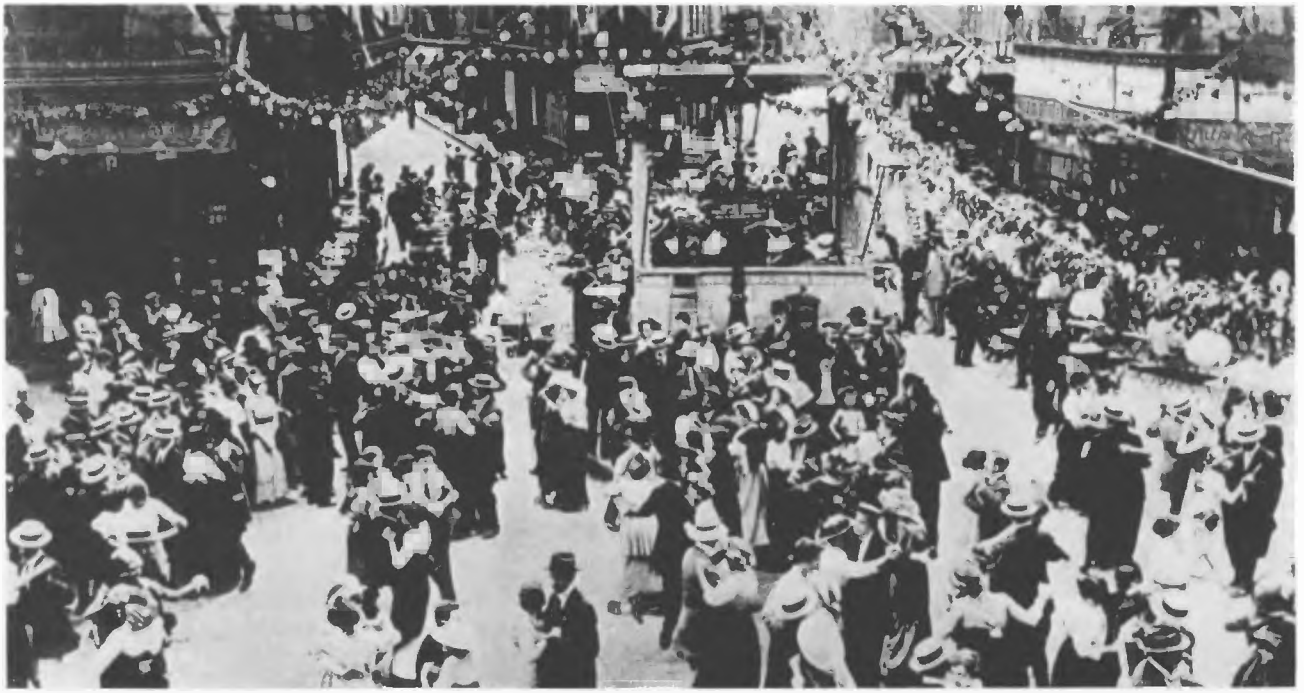

1 △

1914—1918

A forradalom napját ünnepelték Párizsban akkor is, július 14-én, 1914-ben. Vidám tömeg hullámzott, táncolt a Rue Montmartre-on, az utcabálon. **(1)** A hölgyek akkor is a párizsi divat szerint öltöztek. **(2—4)**

Aztán kitört a háború. Nem jött váratlanul. Árnyéka jó évtizede többször elsötétítette a „boldog béke" derűs napjait. A valóság mégis hihetetlen volt. Az emberiség, mint a halálos beteg, az utolsó pillanatig hitt az észben, a tudományban vagy a csodában.

Az imperializmus azonban maga alá rendelte a tudományt, a nyers hatalmi érdek alá az észt. Az imperialista hatalmi érdek támasztott békésen meg nem oldható konfliktusokat a nagy birodalmak és monopóliumok között, ez keltette fel a gátlástalan erőszak szellemét. A nyers érdeket persze nacionalista frázisokba, a nemzeti védelem, a becsület, a barbárság elleni küzdelem jelszavába burkolták a háború apostolai.

2 ◁

3 ◁ 4 ▷

△

1914 augusztusában Európa keletén és nyugatán megdördültek az ágyúk. S a század, amely az Ész, a Szabadság és Testvériség csillagzata alatt született, sűrű füstben, tűzben és vérben merült el.
Csatatér 1917-ben (4)

Egy évvel a merénylet előtt
Gavrilo Princip (jobboldalt), Milan Ciganović (?középen) és Trifko Grabež, a Fekete Kéz titkos szervezet tagjai 1913-ban egy belgrádi parkban. (1) Céljuk: a délszlávok felszabadítása, tervük: egy hősi akció.

1 ▽

△

Egy órával a merénylet előtt (2)
1914. június 28-án Ferenc Ferdinánd trónörökös és hitvese a Boszniában folytatott hadgyakorlat befejeztével meglátogatta Szarajevót. Autójában derűsen indult a bevonulásra.

◁ Egy perccel a merénylet után (3)
Principet elfogják a rendőrök.

A hír órák alatt végigszáguldott Európán, vastag fejlécek közölték (4), s a kép, a trónörökös véres zubbonyának képe (5) is minden képeslapban megjelent. Az osztrák—magyar sajtó a részvét és a felháborodás pszichózisát élesztette.

SZARAJEVÓ

4
◁

Gratis! 3. Extra-Blatt. Gratis!

Vossische Zeitung

Der österreichische Thronfolger und seine Gattin ermordet.

5
▷

1 △

Ferenc József egy ideig habozott. Gyengének és öregnek érezte magát és birodalmát. Csak amikor a németek feltétlen támogatásáról és a vezető körök háborús eltökéltségéről megbizonyosodott, akkor fordult „népeihez": „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam..." (1) Július 28-án aláírta a Szerbiának szóló hadüzenetet (2), amelyet Berchtold külügyminiszter fogalmazott.

A HADÜZENET

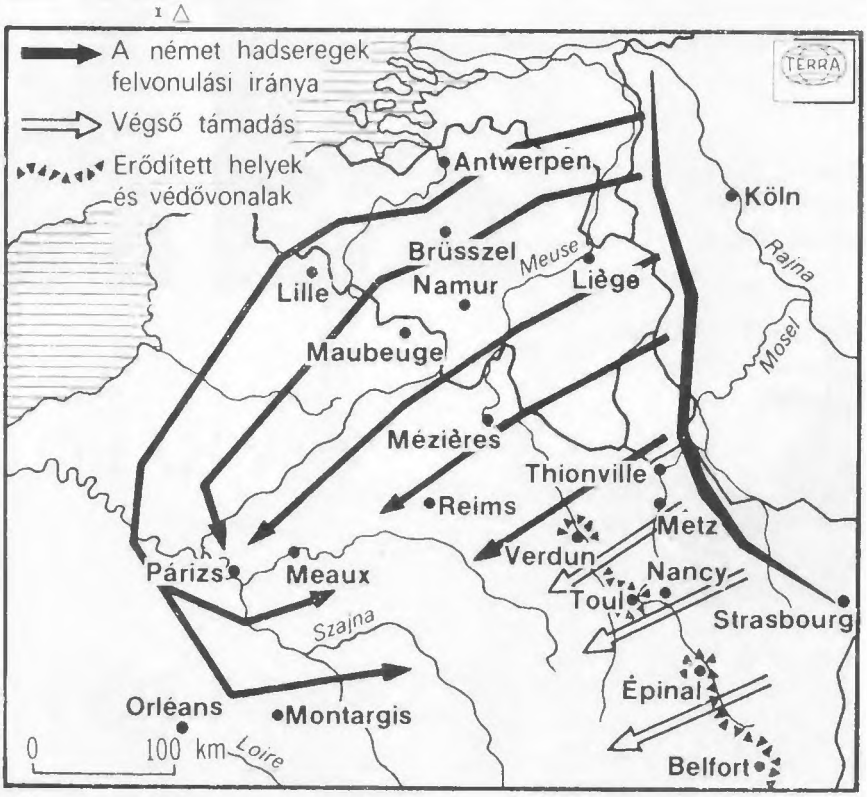

2 ◁

3 △

5 ▷

Alfred von Schlieffen, (5) német vezérkari főnök már 1904-ben elkészítette a Belgium és Franciaország megtámadásának haditervét (3), amelyet a háború előtt kismértékben módosítottak.

Conrad von Hötzendorf, a Monarchia vezérkari főnöke, a „preventív" háború szószólója (4)

◁

A HÁBORÚ SZERVEZŐI

1 △

Leopold Berchtold, gróf, az Osztrák—Magyar Monarchia külügyminisztere (1)

2 △

Gróf Tisza István, magyar miniszterelnök (2)

3 △

Theobald von Bethmann-Hollweg, a német birodalom kancellárja (3)

4 △

Gottlieb von Jagow, a német külügyi államtitkár (4)

5 △

Szergej Dmitrijevics Szazanov, Oroszország külügyminisztere (5)

6 △

Raymond Poincaré, a Francia Köztársaság elnöke (6)

Helmut von Moltke, német vezérkari főnök a háború kitörésekor (7)

7 △

Paul von Hindenburg, a hadvezér, 1916. augusztus 28-tól a német hadsereg vezérkari főnöke (8)

8 △

Erich Ludendorff, Hindenburg helyettese, a főhadiszállás parancsnoka (9)

9 △

Joseph Joffre, a francia főparancsnok (10)

10 △

Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg, az orosz seregek főparancsnoka (11)

11 △

John French, a Franciaországban harcoló brit csapatok főparancsnoka 1914-ben (12)

12 △

△
Golgota, Gulácsy Lajos festménye (16)

1 △

ÍGY KEZDŐDÖTT

A háború első áldozata: Jean Jaurès. A háború megakadályozásáért küzdő szocialista vezért július 31-én este a Café du Croissant-ban egy feluszított nacionalista diák megölte. A mentők már későn érkeztek. **(1)**

A német „politikai vezérkar" tanácskozik **(2)**: Bethmann-Hollweg kancellár (jobboldalt), Carl Helfferich, a Deutsche Bank elnöke (baloldalt) és Jagow külügyi államtitkár (középen).

2 ◁

3 ▷

4 △

Angol toborzási plakát: „Lépj be országod hadseregébe! Isten óvja a királyt!" **(3)**

És az angolok lelkesen, tömegesen jelentkeznek a toborzó hivataloknál, hogy „a német agresszió és barbárság" ellen megvédjék a hazát és királyt. **(4)**

Bevonulnak az etoni diákok is — a hagyományos cilinderben. **(5)** ▷

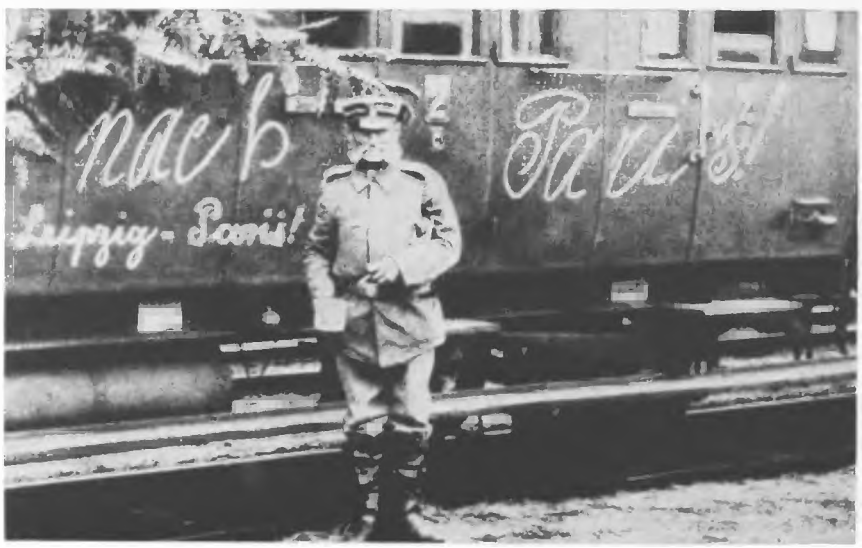

Párizsba! Lipcse—Párizs különvagon **(6)** A német katonák úgy ▷ indultak el, hogy győztesen térnek vissza, mire lehullanak a falevelek . . .

VILLÁM-HÁBORÚ —

1 ◁

A német haditerv azon alapult, hogy villámháborúval lerohanják Franciaországot, mielőtt az orosz felvonulás teljes súlyával kibontakoznék. A szerbiai és az orosz frontot addig a Monarchiának kellett volna tartania. Nem így történt. A Monarchia vereséget szenvedett a Drina mentén, és nem tudta feltartóztatni a vártnál hamarabb felvonult orosz „gőzhengert" sem. A francia és angol csapatok szeptemberben a Marne folyónál megállították a német offenzívát. Nyugaton állóháború kezdődött. Keleten csak az év végére tudták az orosz előnyomulást megállítani.

2 △

— ÁLLÓHÁBORÚ

1914. augusztus 4-én német csapatok betörtek a semleges Belgiumba. **(1)** Bevonultak azok közé a romok közé, amelyek nemrég Ypern város házai voltak. **(2)**

A levelek már rég lehullottak. Német katonák a fagyos lövészárokban ünneplik az első háborús ◁ karácsonyt. **(3)**

HÁROM TRIÓ

A német főhadiszálláson: Hindenburg, Vilmos császár és Ludendorff 1917 elején egy új offenzíva tervét vitatja meg. (1)

▽

Az antant főhadiszálláson: Sir Douglas Haig, angol főparancsnok egy új offenzíva tervét magyarázza David Lloyd George miniszterelnöknek. Joffre, a francia fővezér egyetért vele. (2) △

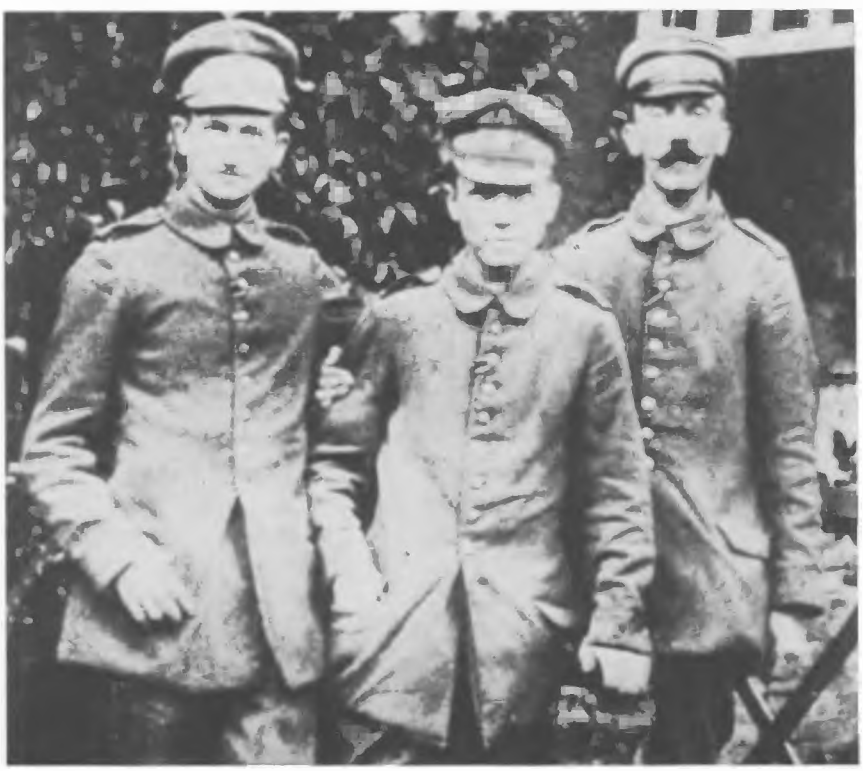

Három káplár. Ismeretlen nevek, egyszerű katonák. A jobb oldali bajuszos: Adolf Hitler. Az egykori bécsi alkalmi rajzoló munkát és élethivatást talált. (3) ▷

Olaszország jelentékeny területi ígéretek fejében 1915 májusában az antant oldalán belépett a háborúba. Új front nyílt meg az Alpok déli oldalán. Olasz hegyivadászok a Dolomitokban (1)

1 ◁

2 ▷

LEVEGŐBEN—

A múlt századi ötlet megvalósult: a repülőgép is harci eszköz lett. (2) Először felderítésre, aztán felderítők lelövésére, ritkán bombázásra használták. Nehézbombázók csak a háború végére készültek el. Eltették őket későbbre.

VÍZEN—

Telitalálat (3) Német tengeralattjáró elsüllyeszt egy angol csatahajót. A németek 1917 februárjában megindították a korlátlan — a polgári hajókra is kiterjedő — tengeralattjáró-háborút.

3 ▽

4 ◁

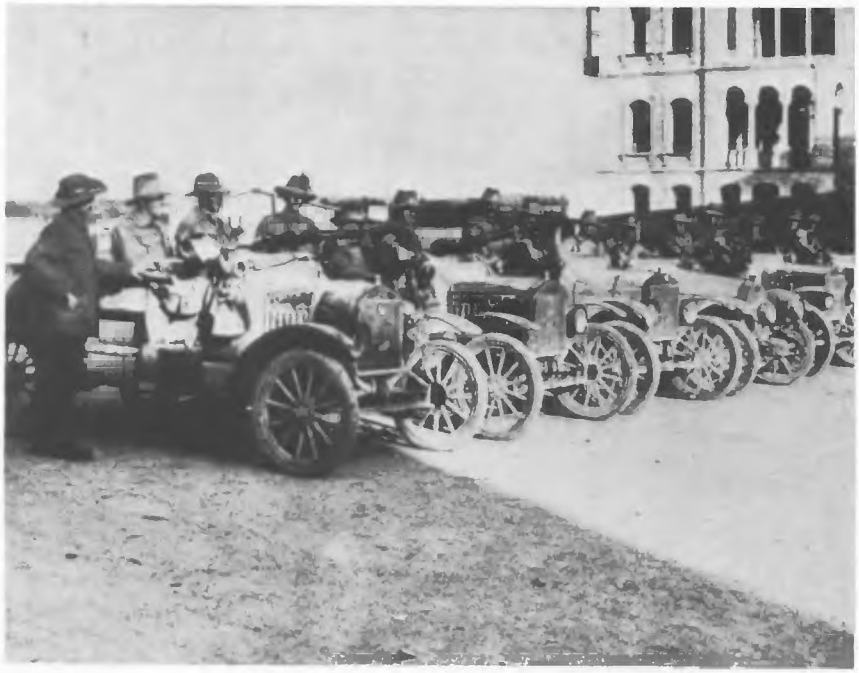

5 ▷

A háború a föld alatt is folyt. A Mata Hari néven ismert, elbűvölő hindu táncosnőben (4) a franciák Margaretha Geertruida Zelle német kémet vélték felismerni. 1917 februárjában letartóztatták, októberben kivégezték.

FÖLDÖN

Az autó is bevonult a háborúba. Motorizált ausztráliai osztag 1918-ban (5)

△ 6

Törökország 1914 októberében a központi hatalmak mellett lépett hadba. Új frontok nyíltak a Közel-Keleten. Angol tevés osztag Irakban (6)

Még a traktort is hasznosították. Páncéllal vonták be, és tanknak nevezték el. Először az angolok vetették be 1916 nyarán. Angol tankok támadásra indulnak Cambrai-nál, 1917. november 20-án ◁ (7)

ÉRIK A FORRADALOM

Sorbanállás kenyérért Moszkvában (1) ▷

2 ▽

3 ▽

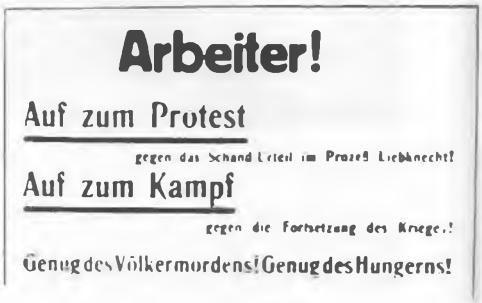

4 ▽

A háború a hátország lakosságára is roppant szenvedéseket zúdított. Nyílttá és kirívóvá vált a dolgozók nyomora és az üzérek, tőkések fényűzése közötti ellentét. A tömegek kijózanodtak a kezdeti nacionalista bódulatból, fokozatosan szembefordultak a háborúval és a hasznot élvező uralkodó osztályaikkal. 1916 végétől —1917 elejétől érlelődött a forradalom.

1916. május elsején nagy tömeg hallgatja a kiszabadult Karl Liebknechtet (2), aki forradalmi harcot hirdetett a háború ellen. A hadbíróság ezért Liebknechtet négyévi fegyházra ítélte. Az 1916 januárjában általa alapított Spartacus-csoport sztrájkra és tiltakozásra szólítja fel a munkásokat a Liebknecht-per és a háború ellen (3).
A II. Internacionálé a háború kitörésekor szétesett. Baloldali csoportjai is csak 1915 őszén találkoztak először Svájcban. 1917 májusában a központi hatalmak és a semleges országok szocialistái konferenciát tartottak Stockholmban a béke előmozdítása vé-

gett. A magyar küldöttség (4) tagjai (balról): Bokányi Dezső, Garami Ernő, Weltner Jakab, Buchinger Manó, Kunfi Zsigmond

1917. március 12-én Pétervárott kitört a forradalom (5), megdöntötték a cár uralmát. Burzsoá többségű Ideiglenes Kormány (6) alakult Georgij Lvov herceg vezetésével. ▷

6 ▽

◁ 7

A kormány legbefolyásosabb tagja, hamarosan elnöke Alekszandr Kerenszkij volt.

A forradalom után megalakultak a munkások és katonák szovjetjei, kilépett illegalitásából a bolsevik párt. 1917 márciusában Moszkva utcáin nyíltan terjesztették a *Pravdát* (7).

Áprilisban Lenin visszatért Pétervárra. (8) ▷

A mexikói szegényparasztok helyi lázadásai 1910-ben országos felkelésbe torkolltak. Az északi területeket Pancho Villa gerillacsapatai szabadították fel. (1) ▷

KÜLÖNHÁBORÚK

A forradalom legendás vezérei: Pancho Villa és Emiliano Zapata (2) Az általuk vezetett harc 1917-ben győzelemmel ért véget, de később orvul meggyilkolták őket. ▷

Az Egyesült Államok két ízben is, 1914-ben és 1916-ban beavatkozott az amerikai monopóliumok mexikói érdekeinek védelmében. Amerikai csapatok 1916 áprilisában benyomultak Mexikóba. (3) Vezérük, Pershing tábornok (4) itt gyűjtött tapasztalatokat a világháborúhoz.

3 ▽

4 ▽

Temetés. George Grosz festménye, 1917—18

A következő oldalon: A Panaszfal bejáratánál. Csontváry Kosztka Tivadar festménye, 1904

נסים עזרא

עץ טוב
חסופר

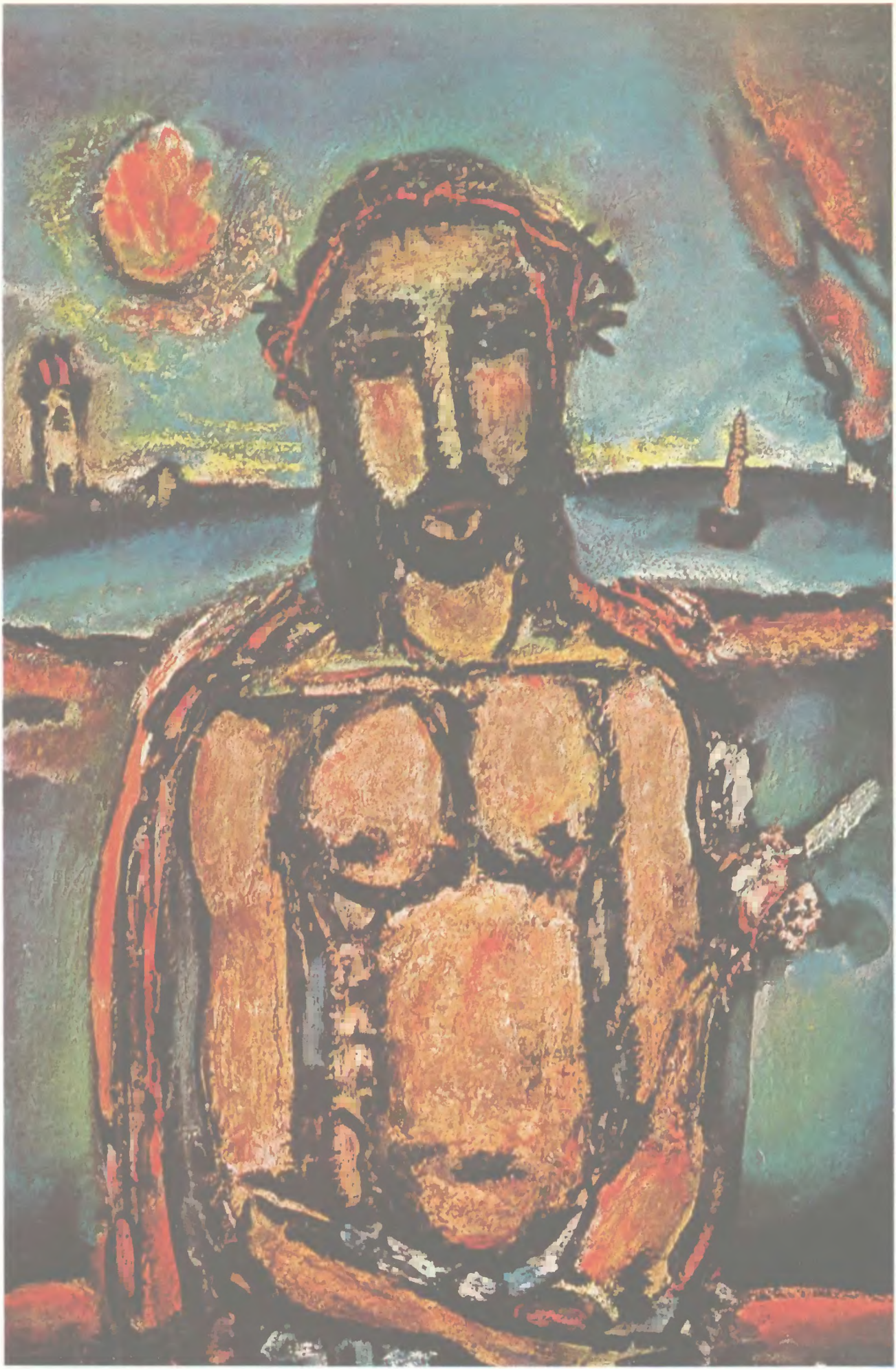

Krisztus. Georges Rouault festménye, 1938

Az Egyesült Államok semlegességét nyilvánította az európai háborúban.

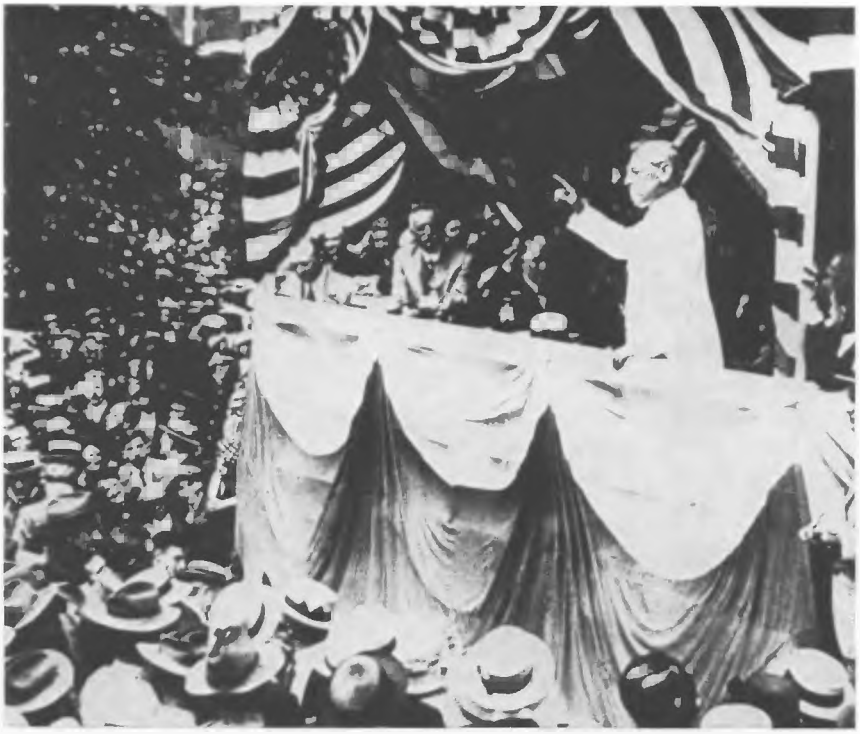

Woodrow Wilson elnök beszél egy gyűlésen Philadelphiában, 1914 júliusában. (5) ▷

Az USA csak 1917. április 6-án — az antant tábort gyengítő orosz forradalom után — üzent hadat Németországnak.

Anglia külön hadszíntere Írország volt. A feszültség már a háború előtt kiéleződött. A liberális kormány 1912-ben ugyan törvényjavaslatot nyújtott be az önkormányzatról, de ezt a konzervatívok a tisztikar segítségével megbuktatták. 1914 nyarán, a háború előestéjén — Észak-Írországban fegyveres harcok folytak. Dublinban zendülések törtek ki. Az írek többsége közömbösen vagy ellenségesen figyelte Anglia háborúját. A felvonulók „Harcolj Írországért!" jelszóval tüntetnek a ◁ háború támogatása ellen. (6)

1916. április 25-én Dublinban ír felkelők kikiáltották a független ◁ köztársaságot. Utcai harc (7)

A felkelést erős angol hadsereg verte le.

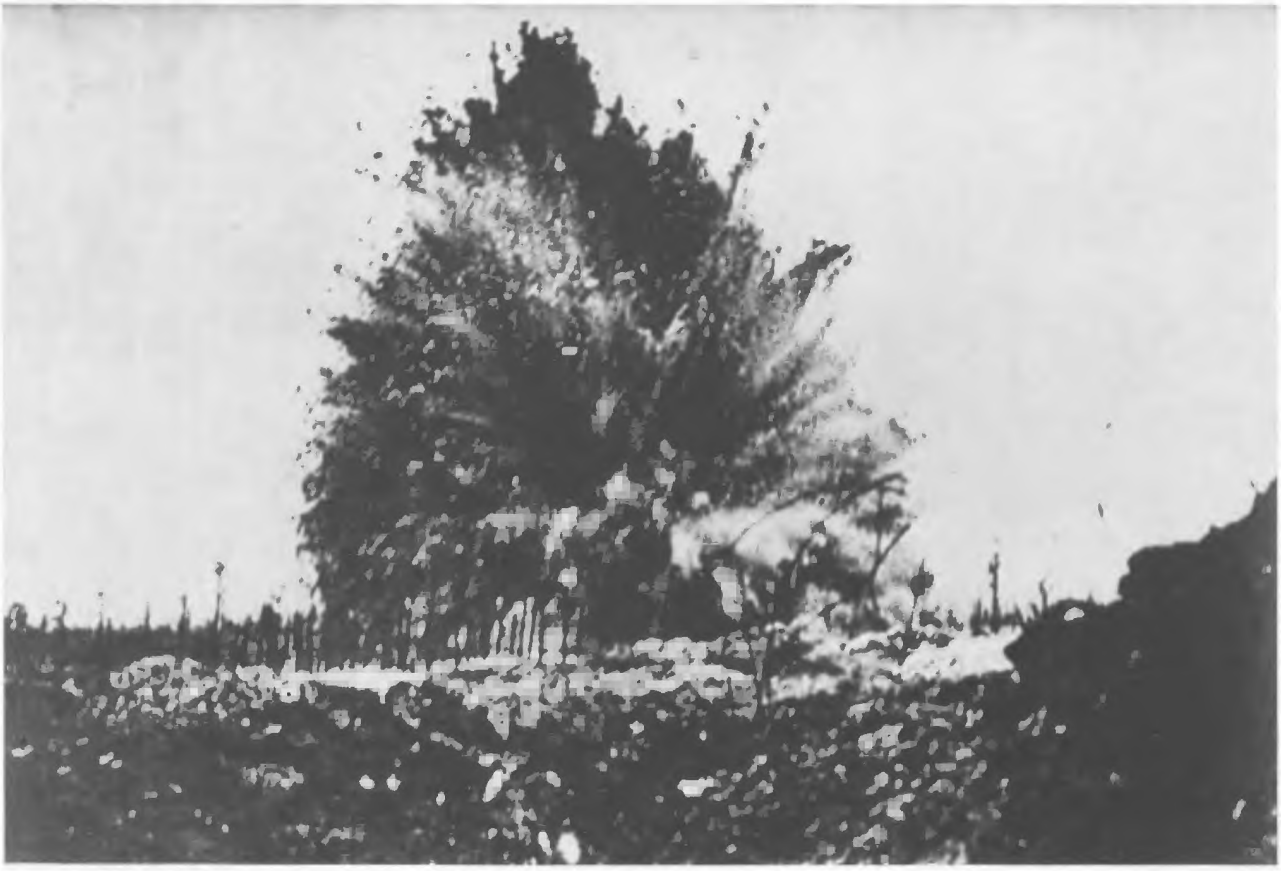

1 △

KÜLÖNBÉKÉK

2 ▽

Kétévi öldöklés, gyilkos pergőtüzek, aknarobbanások (1) után a katonák nagy része felismerte, ki az ellenség, ki a sorstárs. Egyre gyakoribbá vált, hogy a front két oldalán szemben álló katonák meglátogatták egymást. Orosz katonák látogatása egy magyar egységnél, 1916 karácsonyán (2)

A fiatal szovjet állam a forradalom másnapján kiadta békedekrétumát. 1917. december 15-én fegyverszünetet kötött a német és az osztrák—magyar parancsnoksággal. A fegyverszünet okmánya (3)

▽

5 ▽

△

A béketárgyalások december 22-én kezdődtek. A szovjet delegáció, elöl Trockij, középen Joffe, a vagonajtóban Kamenyev, megérkezik a német hadiszállásra Breszt-Litovszkba. (4)

A tárgyalások a német imperialisták zsarolásai miatt többször megszakadtak, és csak 1918. március 3-án fejeződtek be. A tárgyalóasztalnál (5)

A németek rendkívül súlyos feltételeket szabtak. A szovjet fél, Lenin javaslatára, mégis elfogadta a különbékét, hogy lélegzetvételhez jusson, és konszolidálja a szocialista rendszert.

A központi hatalmak február 9-én különbékét kötöttek az általuk elismert Ukrajna kormányával, március 5-én pedig Romániával.

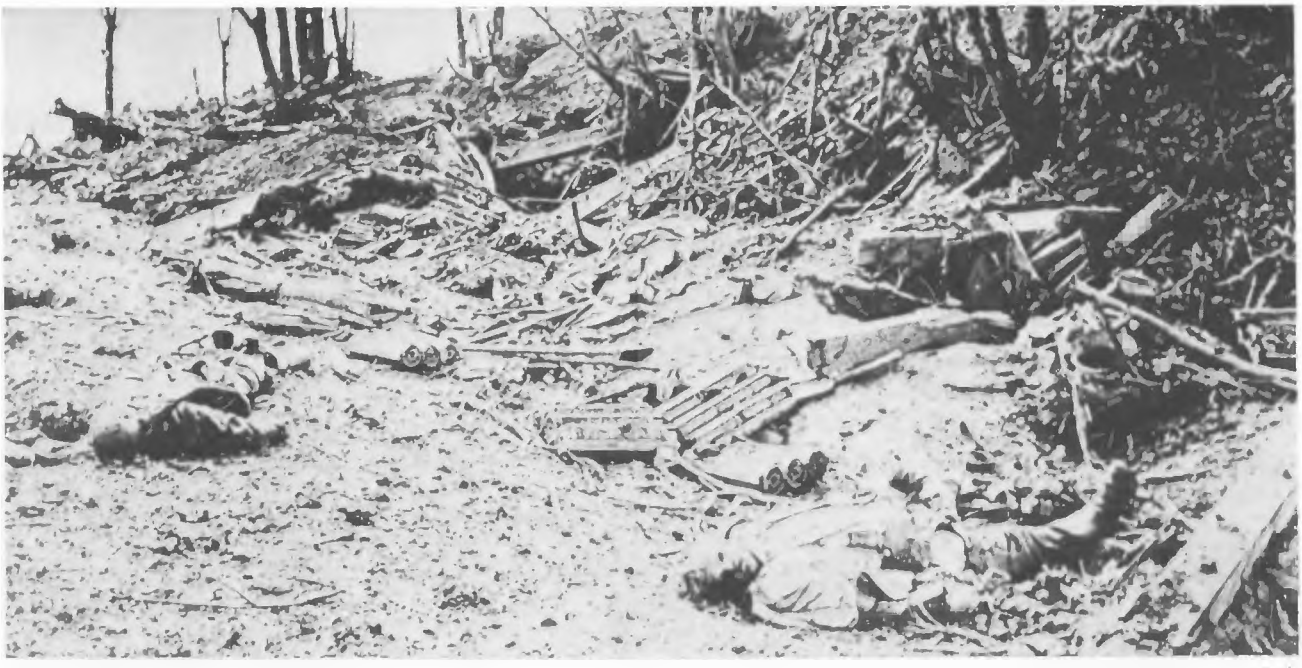

1 △

TÁJKÉP CSATA UTÁN...

2 ▽

A Somme partján (1) Megbékélés a halálban. Német és francia katonák holtteste a lövészárokban (2)

1918 tavaszán az antant hatalmak anyagilag, katonailag és politikailag fölénybe kerültek. A nyár folyamán minden fronton támadásba lendültek. Szeptember végén Bulgária, október végén Törökország kapitulált. Ugyanakkor az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlott.

1918. november 9-én Németországban is kitört a forradalom. Vilmos császár sietve lemondott trónjáról. (3) 10-én a berlini munkástanács megválasztotta a Scheidemann—Ebert szociáldemokrata kormányt. Ez elfogadta a fegyverszünetet, amelyet 11-én a compiègne-i erdőben, Foch marsall vasúti kocsijában írtak alá. (4) Németország feltétel nélkül kapitulált.

3 ◁

2. Extraausgabe Sonnabend, den 9. November 1918.

Vorwärts

Berliner Volksblatt.

Zentralorgan der sozialdemokratischen Partei Deutschlands.

Der Kaiser hat abgedankt!

4 ▷

△ 5

6 △

A nagy háború a csatatereken véget ért. Tízmillió halott, jóval több sebesült és rokkant, egybillió aranyfrankot meghaladó anyagi kár: ez a számszerűen kimutatható veszteség. A többit a következő negyedszázad története mutatta ki. A háború 1918 novemberében nem fejeződött be.

Folyt tovább a fiatal szovjet állam ellen, gátlástalan intervenció formájában. Folyt a legyőzöttekben, valós és vélt sérelmek, revánstervek formájában.

HÁBORÚ UTÁN...

A győztesek, Foch és Joffre bevonulnak a fellobogózott Párizsba. **(6)**

Győzelmi ünnep a diadalívnél **(5)** Ugyanott, 1918. november 17-én felvonulnak a vesztesek: hadirokkantak, vakok, özvegyek. **(7)** ▷

LEGÚJABB KOR

BEVEZETÉS

1917 novembere, az orosz október a legújabb korra nyitott kaput. E kor történetét, e korét, amely egyrészt a forradalmak, a nemzeti szabadságküzdelmek és a nemzeti felszabadulás korszaka, másrészt a tőkés rendszer mély válságainak, hányattatásainak, a társadalmi megrázkódtatások, politikai viharok, soha nem látott pusztítások, háborúk, harmadrészt pedig az ipar, a természettudományok, a technika egyre gyorsuló fejlődésének, a repülés, a hírközlés és az ember űrbe szállásának időszaka, a történészek többnyire két szakaszra osztják.

Az első szakasz, 1917-től 1945-ig a kapitalizmus általános válságának átmeneti szakaszát zárja magába, a második, amely a második világháború befejezésével veszi kezdetét, napjaink kora, másként kortörténet, amelyet a két világrendszer: a terjedő szocializmus és az állami monopolkapitalizmus egymás mellett élése jellemez.

Sohasem voltak az ellentétek az emberiség történetében oly nagyok osztályok, országok, földrészek között, mint e korban, de sohasem volt több esély az ellentétek — olykor robbanásszerű, máskor viszonylag békés — felszámolására, mint e modern időben. A 20. század első három évtizedét még mindig az jellemzi a fejlődés élvonalában álló országokban is, hogy a városban összpontosuló és oda mintegy beszorított *proletariátus* a szegénység valóságos gettóiban gubbasztva, „a város peremén" élve nézi, irigyelve és gyűlölve, nemcsak fosztogatóját, a burzsoát, de mindenkit, akinek egészséges lakást, tiszta ruhát, nagyobb darab kenyeret és több jogot adott a sors. S mindenkinek többet adott, mint neki. Az oroszországi proletárforradalom, a közép-európai nagy forradalmi hullám s az összes imperialista országban kifejlődő erőteljes munkásmozgalom kellett ahhoz, hogy a munkásosztály napjainkra csaknem minden fejlett országban elhagyhassa a nyomornegyedet, s csaknem mindenütt állampolgári jogainak birtokába lépjen. Félelmetes ellenállás, sőt egyes országokban brutális terror, a fasiszta kísérlet ellenében, a munkásosztály napjainkra végérvényesen a nemzet részévé vált. A világ nagy részében ő a hatalom birtokosa, a fejlett tőkés országokban befolyása a hatalomra számottevő.

A korai feudalizmusban a paraszt Franciaországban, Afrikában és a Távol-Keleten egyformán faekével szántott, egyformán rosszul táplálkozott, s egyformán pusztította éhség, betegség, háború. A faeke az első világháború után megmaradt a világ legnagyobb részében, miközben Európa és Észak-Amerika megismerte a traktort, az arató-cséplő gépet, és vegyszerekkel szórta be a földeket. Afrikában a bennszülött még mindig maga készítette eszközeit, mikor a tőke már régen kiépítette az ipar fellegvárait. Európa és Amerika térképét vörös vonalak hálózták be, jelezve a száguldó vonatok útját, a levegőt légi utak szelték át, s ugyanakkor a világ nagy részén jó volt, ha a földutakat olykor és helyenként ledöngölték. Felhőkarcolók és a modern építészet betoncsipke-csodái az egyik oldalon, facölöpházak a másikon. A harmadik világban ezrek, tízezrek s — ki tudja? — talán százezrek még ma is meghalnak az éhségtől és a diszoktól. A tudomány behatolt az anyag legintimebb titkaiba, felbontotta az atomot, azon van, hogy minden eddig ismertnél hatékonyabb energiát állítson az ember szolgálatába, s közben milliók és milliók féltőn őrizve évezredes fétiseiket, nem ismerik az írás tudományát.

Ám ez is csak a kor nagy ellentéteinek egyik arculata. Mert ugyanakkor éppen ez a kor az, amelyben a fejlett és az elmaradott, egyúttal több-kevesebb idő óta éppen e fejlett országoktól *elnyomott világ* egymáshoz való viszonyában a nagy és ma már, úgy tűnik, mondhatjuk, *visszafordíthatatlan* változás elkezdődött. Ha 1917-től számíthatjuk azt a történelmi szakaszt, amelyben a munkásosztály emancipálódása végérvényes folyamattá vált, úgy minden bizonnyal 1945-től vette kezdetét az elnyomott világ emancipálódásának története, amelyet ma már éppen úgy nem lehet megkérdőjelezni, mint az előbbit.

Számos előcsatározás után, mely már a 20-as és 30-as éveket is jellemezte — főként Indiában, Kína-

ban és az arab világban — a valódi áttörést India szabaddá válása és a kínai forradalom sikere jelentette, amely azután lavinaszerűen maga után vonta az egész gyarmati rendszer összeomlását. Az angol, a francia, a belga, a portugál stb. stb. gyarmatbirodalmak helyébe sorra-rendre új és új független államokat rajzoltak a világtérképre, s ma már keresgélni kell a még gyarmati státusban levő területeket. E folyamat jelentősége még felmérhetetlen. Bizonyos azonban, hogy olyan óriási, a világ nagyobb felét kitevő területek megmozdulásáról, a világ általános vérkeringésébe történő bekapcsolódásáról van szó, amelyek ezer, olykor több ezer év óta sem társadalmi berendezkedésükben, sem gazdaságukban nem, vagy alig mozdultak meg. Bizonyos az is, hogy e bekapcsolódás hosszú időt kíván meg, s hogy nem mehet megrázkódtatások nélkül. E megrázkódtatásokat az egész világ érzi és érezni fogja.

1917-ben a tőkés világ egyszerre két belső átalakuláson ment át, pontosabban: ekkor történt meg a döntő lépés e két nagy jelentőségű átalakuláshoz. Az első és alapvető a rendszer megbomlása: *Oroszország új utakra térése.* A kapitalista rendszer egyik legelmaradottabb országa, amely, mint Lenin mondotta, „az alulfejlettségtől" szenvedett, s amelynek polgári energiái 1917-ig nem voltak elegendők sem az abszolutista cárizmus eltávolítására, sem a föld- és a nemzeti kérdés, sem végül a birodalom centralizálásának megoldására, egy polgári kísérlet után, a Lenin által elméletileg megalapozott stratégia és mesteri taktika segítségével véghezvitte az első olyan proletárforradalmat, amely maradandó államot létesíthetett. Az alulfejlett ország elindult azon az úton, hogy néhány évtized alatt mint szocialista állam a világ egyik vezető hatalmává váljon.

Napjaink másik „szuperhatalma", az Amerikai Egyesült Államok is 1917-ben tette meg az idevezető úton az első elhatározó politikai lépést. Kilépve az izolacionista koncepcióból, az USA először hagyta el hagyományos terrénumát, Amerikát, s első ízben avatkozott be közvetlenül Európa ügyeibe, óriási súlyával az antant javára nyomva le a háború mérlegét, az első világháborúét, amely az európai kapitalizmus valójában kettősen is öngyilkos háborújának bizonyult. A háború hátterében az európai tőkés államok gazdasági befolyása, néhány vitatott pont hovatartozásának eldöntése s nagymértékben nacionalista presztízsszempontok álltak. Eredménye egyfelől a rendszer megbomlása és beszűkülése, másfelől Európa — bár akkor még alig észrevett — végleges és az idő előrehaladtával egyre jobban érvényesülő háttérbe szorulása lett Amerikával szemben. Mivel az USA a háború után a politika területén visszatért az izolacionizmushoz, s átmenetileg lemondott a politikai terjeszkedésről, túlhatalma, sőt teljhatalma csak a gazdaság és itt is elsősorban a pénzügyek világában érvényesült a két világháború között. Ez is elegendő volt azonban ahhoz, hogy a legfontosabb kérdésekben törvényt szabjon Európának. Pénzügyi „krachja" s gazdaságának ezt követő megroppanása pedig 1929-től elegendő volt ahhoz, hogy az addig ismertekhez képest a legsúlyosabb gazdasági válságba rántsa az egész világot.

Az *első világháborút lezáró békét*, az új európai térképet azonban elsősorban még nem Amerika szabta meg. Az USA első nagy politikai vállalkozása, az első világháború katonai sikerének kiaknázása a békekonferencián számos fontos kérdésben visszavonulással, a nemzetközi politikai-diplomáciai világ szalonjainak és konferenciatermeinek légkörében biztonságosabban mozgó európai: francia és angol partnerek előtti deferálással végződött. Bizonyára ez is szerepet játszott abban, hogy az amerikai kongresszus hátat fordított Európának, és a békeszerződéseket, valamint a Népszövetség alapokmányát, amelyet pedig éppen az amerikai elnök fogadtatott el a konferenciával (s tulajdonképpen ez volt az egyetlen valódi sikere), egyszerűen nem ratifikálta. A kidolgozott békéről Lenin mint „rablóbékéről" emlékezett meg. Jelzőként hozzáfűzhetjük: értelmetlen rablóbéke volt ez, indoklásaiban pedig hamis. Ha kétségtelen is, hogy a háborút a központi hatalmak robbantották ki, az is kétségtelen, hogy a háborúra mindegyik imperialista állam készült, s ilyen vagy olyan módon mindegyik provokálta. A győztes antant viszont nem elégedett meg azzal, hogy győzelme alapján elvegye, amit el akart venni, de a győzelmet erkölcsi fölénnyé avatta, s ezen az alapon a béke-önkényt a vesztesek pellengérre állításával, megalázásával fűszerezte. *Németország esetében* a nemzeti önérzet megalázásának nagy szerepe volt abban, hogy lázadást váltson ki a béke ellen, amely ugyanakkor alapjában érintetlenül hagyta területi állományát, egységét, ipari-gazdasági potenciálját. Ez a helyzet súlyos belső ellentmondást teremtett; a béke aláírása pillanatában már magában hordozta a reváns veszélyét, sőt feltételét is. A felemásság, megoldatlanság szempontjából hasonló helyzetet alakítottak ki az európai nagyhatalmak *az új szovjet állammal* fennálló viszonyukban is. Befejezve a háborút, az antanthatalmak intervenciót indítottak, s a rendelkezésükre álló eszközökkel támogatták a fehérgárdista csoportokat. Az intervenció azonban erőtlen maradt, mert az antant országaiban a hazai munkásosztály és a közvélemény nagy része ellenezte, s mert a szovjet állam — hála annak, hogy védelmére az orosz proletariátus mellett a parasztság jelentős része is hajlandó volt a korábban eldobált fegyvereket újból kézbe venni — sokkal nagyobb ellenállást tanúsított, mint a nyugati politikusok és katonai szakértők elképzelték. A szovjet hatalom megdöntése vágyálom

maradt, ám az antant — habozás és ingadozás után — nem teremtett kapcsolatot az új hatalommal. Megmaradt a sem béke, sem háború állapotában. A Szovjetuniót megpróbálta nem létezőnek tekinteni, kizárni Európából. Ez azonban mit sem változtatott azon, hogy a szovjet hatalom fokról fokra megszilárdult, megkezdte a nagy birodalom gazdasági modernizálását, s megteremtette a világ legerősebb szárazföldi hadseregét. Elegendő volt viszont ahhoz, hogy a viszonyt a tőkés államok többsége és a Szovjetunió között ellenségessé tegye, s hogy a nyugati hatalmak hosszú időre kizárják magukat a szovjet piacról.

A legnagyobb önkényt a győztes hatalmak *Közép-Európa újrarendezésében* mutatták. Miután az 1917-es orosz forradalom világossá tette, hogy Franciaországnak keleten új szövetségesre van szüksége, két választási lehetősége kínálkozott. Az egyik az Osztrák—Magyar Monarchia megmentése és megkísérlése annak, hogy ezt az államot Németország egyensúlyozására használják fel, a másik a helyén keletkező kis államok szövetségbe szervezése ugyanezzel a céllal. Az antant — valójában már a háború utolsó éveiben — az utóbbi utat választotta, midőn elismerte a Monarchia felbomlasztását célul valló különféle emigráns nemzeti szövetségeket, és ezeknek ígéreteket tett. A végső következtetés az volt, hogy a Monarchia romjain egy sor soknemzetiségű, úgynevezett nemzeti állam keletkezett, miközben ezek egységgé szervezését a két világháború közötti időben nem sikerült elérni. Ez az övezet ahelyett, hogy a Nyugat biztonsági tényezőjévé vált volna, szaporította az ellentétek számát és súlyát. A saintgermaini és a trianoni békeszerződés szintén a revánshoz vezető útnak bizonyult. Gyökeres nemzetközi és belső társadalmi átalakulás volt szükséges ahhoz, hogy ez az övezet, miután a szovjet hadsereg a második világháború vége felé felszabadította, s miután véghezvitte belső népi demokratikus forradalmát, háttérbe szorítsa a nemzeti és nemzetiségi ellentéteket, s külpolitikailag megnyugváshoz jusson.

Az első világháború kivérzett és kiéhezett Európát hagyott maga után, amelynek magához térése, feléledése csak nehezen indult meg. Ugyanakkor *a nagy belső regionális eltérések*, amelyek, mint láttuk, a 17. századtól kezdve jellemezték az európai fejlődést, nem szűntek meg azáltal, hogy valamennyi tőkés állam elérte az imperializmus fokát. A nyugati és északnyugati civilizáció mind nagyobb szögben hajlott el Európa többi részétől, a déli, középső és keleti területektől, amelyek az élvonal fejlődését csak később s több szempontból csak messziről követték.

A háború alatt, illetve a háborút közvetlenül követő években *a polgárság mindezekben az országokban megkísérelte a végleges áttörést*, Oroszországtól Spanyolországig és Portugáliáig. E harc során azonban a nagy tömegek — munkások és parasztok — már nemcsak támogatták, de támadták is. Beigazolódott Lenin megállapítása: a 20. században a polgárság sarkában már önálló programmal ott áll a proletár, készen arra, hogy a polgári átalakítást tovább vigye, és a forradalmat proletárforradalommá avassa. Mire ennek az övezetnek a polgára annyira erősnek érzi magát, hogy felemelje kezét az abszolutista monarchiára, és megpróbálja végigvinni minden más téren is saját uralmának biztosítását, ezt már csak úgy tudja megtenni, ha egy olyan proletariátusra hagyatkozik, amely saját jogaiért is síkraszáll.

1917—1918-ban *összeomlott több hagyományos típusú monarchia:* a cári birodalom, a német császárság, az Osztrák—Magyar Monarchia. Oroszországban azonban a *polgárság kísérletét elseperte a proletárforradalom*, s megszilárdult az általa teremtett új típusú diktatúra. Magyarországon hasonló típusú fejlődés kezdődött el, ám ennek gátat vetett a nemzetközi és a hazai reakció. Az eredmény egy, a korábbinál is zártabb, a végrehajtó hatalmat megszilárdító rendszer, a Horthy nevével fémjelzett *ellenforradalmi, konzervatív, fasiszta típusú rendszer* keletkezése volt. Ezzel megjelent Európában az első újfajta tőkés diktatúra; amelyen belül a horthyzmus a konzervatív, restaurációs célokat hangoztató válfajt képviselte. Nem sokkal később Olaszországban buktak el a demokrácia erői. 1922 októberében Mussolini megalakíthatta az első fasiszta többségű kormányt, amely viszont egy *dinamikus és totális fasiszta rendszer* kiépítéséhez nyitott utat.

Hasonló sors érte csaknem mindenütt a háború utáni kísérletekből származó új polgári demokratikus rendszereket, ebben az időben azonban a német weimari köztársaság és az osztrák köztársaság még ellenállt. A gazdasági világválság kirobbanása volt szükséges ahhoz, hogy ők is elbukjanak, s a német fordulat azután végzetszerűen magával sodorjon még egy sor országot.

Az *1929—1934. évi gazdasági világválság* rendkívüli volt a kapitalizmus történetében; mai napig nem ismerjük párját sem megelőzően, sem azt követően. Végső oka ezúttal is a viszonylagos tőkés túltermelésben rejlett, rendkívüli időtartamához, méreteihez, kiterjedtségéhez azonban számos más elem is hozzájárult: a pénzügyi spekuláció, a politikai bizalmatlanság, az a tény, hogy bár a gazdaság világméretekben szorosan összefüggött, az egyes államok igyekeztek egymástól független, nemegyszer úgynevezett autarkikus gazdaságpolitikát követni. A válság gazdasági pusztítása mellett társadalmi romboló hatása egyes országokban még tartósabbnak bizonyult.

Nem volt olyan tőkés ország, melynek politikai stabilitása ne rendült volna meg. A „klasszikus" tőkés utat járó kapitalista államok azonban súlyos

társadalmi feszültségek, nagyarányú sztrájkharcok közepette és a politikai szférában bekövetkezett változtatásokkal, a válságból mégis ki tudtak menekülni oly módon, hogy a polgári parlamentarizmus nem szenvedett súlyos csorbát. Az Egyesült Államokban a köztársasági párt 12 éves uralma után 1932-ben a demokraták győztek, és Roosevelt kormányzata a világon elsőként kezdett el egy nagyszabású tőkés állami gazdaságirányító politikát az úgynevezett *New Deal program* keretében. Hasonló, de kevésbé átfogó programok bevezetésére Nyugat-Európa egyes országaiban is sor került.

Az új polgári demokráciák ellenálló ereje azonban kevésnek bizonyult a válság megpróbáltatásaival szemben. A nagytőke félelme a „bolsevizálással", sőt minden baloldali fordulattal szemben felfokozódott, s ebben a dilemmában a polgári demokrácia erői *sorra elbuktak* azokon a helyeken is, ahol a háború utáni demokratizálási kísérlet még egyáltalán megérte ezt a pillanatot. A szélsőségesen nacionalista, soviniszta német náci párt, amely a versailles-i béke abszurditására hivatkozva egyre nagyobb hallgatóságra talált, s amelynek taglétszámát rohamosan szaporítani kezdték a válság csapása alatt elhullott kis egzisztenciák, főleg a kispolgárok, a középosztály különböző csoportjai, expanzív háborús programjával egyre nagyobb figyelmet keltett, a német tradicionális reakció — a nagybirtok, a hadsereg — mellett, a német nagytőke köreiben is. A német munkásosztály ellenállása, amelyet megosztottsága, a kommunista és a szociáldemokrata párt együttműködésének hiánya gyengített, nem volt elegendő ahhoz, hogy megakadályozza Hitler uralomra jutását. *1933. január 30-án Hindenburg elnök Hitlert nevezte ki kancellárnak.*

Ezzel a gátak, melyek egyfelől a háború utáni demokratizált Európát, s másfelől a versailles-i Európát őrizték, lényegében véve átszakadtak. Az államok egész sorában fasiszta, katonai vagy királyi diktatúrát vezetnek be, s 1936-ban Spanyolországban egy katonatiszti junta puccsot robbant ki, amely azután hamarosan polgárháborúvá válik. Kimenetelét — első ízben — a fasiszta államok beavatkozása dönti el. Az egyesült spanyol reakció, amelyben helyet foglal a hadsereg reakciós szárnya mellett a nagybirtok, a katolikus egyház hierarchiájának felső csoportja és a fasiszta mozgalom, a Falange, német és olasz katonai támogatással veri le 1939 márciusára a spanyol köztársaság koalíciós erőit.

E koalíció magja és fő ereje a *Népfront* volt. A reakció világméretű újjászervezett, új arcú csoportjának, a fasiszta erőknek támadása új politika kidolgozására késztette a kommunista pártok nemzetközi szervezetét, a III. Internacionálét. A nemzetközi erőviszonyok tanulmányozása és megvitatása után, háttérbe szorítva a kommunista mozgalomban jelentkező szektás szemléletet és politikai gyakorlatot, a III. Internacionálé VII. kongresszusa 1935-ben meghirdette a népfrontpolitikát, vagyis a fasizmus ellen harcolni kész minden társadalmi és politikai erő tömörítését a kommunista párttól a baloldali polgári pártokig. Ennek az új politikának volt köszönhető, többek között, a spanyol és a francia népfront megalakulása, s mindkettő parlamenti többségre jutása 1936-ban. Spanyolországban a francóista erők megdöntötték a népfront kormányzatát. Franciaországban azonban, noha a népfrontkormány itt is felmorzsolódott részben a jobboldal támadása, a nagytőke reakciós magatartása, de részben belső ellentétei következtében is, a népfront korszak, „a munkásosztály revánsa 1871-ért", ahogyan több történész számon tartja, mégis maradandót alkotott. Ezt követően a munkásosztály itt is a politikai övezet belső szférájába került, szervezeteit a politikában többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni, sem a népfrontkormány szociális intézkedéseit kérdésessé tenni.

Egészében véve azonban a népfront erői nem voltak képesek feltartóztatni a fasiszta előretörést. Hasonlóképpen nem tudta az ennek nemzetközi színtéren mintegy megfelelő *biztonsági politika* sem útját szegni a fő fasiszta államok agresszív háborús politikájának. *A fasizmus* eluralkodott Európán, a demokráciát csak az északi, északnyugati kisebb övezet őrizte. A fasizmus legkifejlettebb, dinamikus formájában ugyanúgy, mint konzervatívabb alakjaiban, az imperialista nacionalizmus legdurvább formáihoz kapcsolódik, elsősorban az ideológiai konzervativizmusra és a reakciós romantikára épül. Innen azonban nem egyenes leszármazás révén születik a fasizmus, hanem új elemek, a nagy folyamba bevezető egyéb mellékágak felvétele útján. Ezt a transzformációt az váltja ki szükségképpen, hogy a szocializmusra kell válaszolnia a legszélsőbb reakció szintjén. Ezt olykor úgy éri el, hogy a szociális gondolat, a szindikalizmus, anarchoszindikalizmus elemeit magáévá téve, azokat „nemzeti talajra helyezi", vagyis lényegükből kiforgatva, nacionalista összefüggésbe állítja. Ugyanerre a talajra azonban máskor kereszténységszocialista tanokat telepít, s ilyenkor a fasizmus jellege és ideológiája is „konzervatívabb" színezetet ölt. Mindemellett valójában minden ósdi és modern gondolat megfelel számára, ha valamiképpen beépíthető egy autoritatív, a nemzeti expanziót képviselő állam ideológiájába és propagandájába. A fasizmus a tőkés magántulajdon alapján, az expanzív nacionalizmus keretében a demokráciával ellentétes államformát, a végrehajtó hatalom abszolutizálását képviseli, miközben az osztályharcot erőszakkal, terrorral kívánja megszüntetni. Ehhez nincs szüksége racionalizmusra. Céljait az irracionális, a misztikus jobban szolgálja. A társadalom valódi összetevőit, a problémák valódi okait nem kívánja ismerni, nem

keresi; meséket, legendákat talál ki; ideológiája a valóságtól való elidegenedés végletes formája. Jóllehet a két világháború közötti szakaszban a természettudományok és a technika továbbra is nagy léptekkel halad előre, az emberről és az emberi társadalomról folytatott vizsgálódás a polgári társadalomtudományokban inkább vesztegel, a haladó gondolat búvópatakká válik, és a maga korában alig-alig észrevehető a fasiszta irracionalizmus hangoskodása közepette.

A polgári demokrácia és a polgári liberalizmus minden fronton védekezésbe szorul. A nemzetközi politikában is. Versailles kezdi megbosszulni magát. A jóvátételi politikát a válság elsöpörte, és már emlékét is befedte a por. A megszerzett gyarmatokban nincs semmi öröm. A nagy fáradsággal és tengernyi kínnal kialakított közép-európai övezet semmit sem ér a német expanzióval szemben. Védekezésbe szorulnak ugyanakkor a polgári demokráciák azért is, mert lakosságuk megirtózott a háborútól, és egyelőre nem érti jól, hogy ezúttal nem pusztán imperialista céloktól átfűtött hadakozásra, de nemzetvédelemre kellene készülnie. A baloldal is csak néhány éves késéssel értékeli át álláspontját a német kérdésben, s újabb néhány év, amíg az új értékelés a nagy tömegek tudatát átformálja. Ugyanakkor bénítja ezeket az országokat a Szovjetunióval szemben eddig folytatott politikájuk, s elfogultságuk, bizalmatlanságuk ezután sem szűnik meg korlátozni őket. Több nyugati politikus kezdi felismerni, hogy a Nyugat Németországgal szemben önmagában kevés, s azt is, hogy ellensúlyt csak a Szovjetunióban találhat, hiszen az Egyesült Államok egyelőre kitart a politikai izolacionizmus mellett. A kongresszus makacsságával szemben Roosevelt hosszú ideig teljesen tehetetlen. Lassan a Nyugat eljut odáig is, hogy kapcsolatait rendezze, majd javítsa a Szovjetunióval, amely belép a Népszövetségbe, s kész minden, a béke megóvására alkalmasnak mutatkozó tárgyalásba, kombinációba belemenni. A Szovjetunió, amely egy gigantikus társadalmi és gazdasági átalakítás fáradalmai, győzelmei, nehézségei közepette él, nem kíván, nem akar háborút. A Nyugat azonban mindennek ellenére még mindig nem tudja eldönteni, minek is tekintse ezt az új államot. Bebizonyult, hogy e rendszer, amelynek eleinte egyik óráról a másikra várták a bukását, megszilárdult. Az első ötéves terv sikerült, és 1934-ben a Vörös téren olyan hadseregről vallott a felvonuló egységek képe, hogy a külföldi nézők, diplomaták, katonai attasék lélegzete elállt. Mégis sokan úgy vélték, hogy a Szovjetunió még mindig szegény ország, hogy nemzetiségei nem lesznek hajlandók harcolni érte, s hogy a belső ellentétek, amelyek Sztálin és ellenzéke között mutatkoztak, s amelyeket Sztálin erőszakosan, a szocialista demokratizmus követelményeit figyelmen kívül hagyva tört le, meggyengítik a politikai hatalmat. Így a habozás, ingadozás tovább tartott, a tárgyalásokat nem követte szövetség kialakítása.

E helyzetből a fasiszta országok húztak hasznot. Németország a reszkető Nyugat szeme láttára, sőt közvetve általa segítve osztotta csapásait a békeműre, s ami súlyosabb, magára a békére. Kilépett a Népszövetségből és a Leszerelési Konferenciából. Túllépte a békeszerződés katonai előírásainak kereteit. Bejelentette, hogy helyreállítja a kötelező katonai szolgálatot, és elkezdte a sorozást. Ugyanakkor Olaszország 10 hónapon keresztül nyíltan előkészítette — francia jóváhagyással — *Etiópia* megtámadását, anélkül, hogy bárki beavatkozott volna. A tiltakozás csak a támadást követte, olyan erőtlenül azonban, hogy valójában fűszálnyi akadályt sem jelentett Mussolini útján ahhoz, hogy az országot megszállja és bevonja az „Olasz Birodalom" kereteibe. Hitler ettől még inkább vérszemet kapott, s 1936 márciusában bevonultatta csapatait a Rajna demilitarizált övezetébe. Ugyanebben az évben a két vezető fasiszta állam intervencióba kezdett Franco oldalán Spanyolországban, miközben a demokráciák a be nem avatkozás nevében mozdulatlanul asszisztáltak a spanyol köztársaság megfojtásához. Ekkor már kialakult a német—olasz szövetség, és Mussolini gyakorlatilag levette kezét Ausztriáról. *Ausztria* magára maradt. Önálló léte Közép-Európában valójában egyetlen államot sem érdekelt igazán. A csehszlovák politikusok ugyan tudták, hogy országuk számára az Anschluss rettenetes veszély, de azt is tudták, hogy Csehszlovákia azt egyedül megakadályozni nem tudja. Lengyelország jobban szerette, ha Németország Ausztriával foglalkozik, és nem Gdańskkal, a jugoszláv kormány azt hitte, hogy számára jobb a német, mint az olasz szomszédság. A magyar politikusok egyetlen gondja az volt, hogy Ausztria eltüntetéséhez történő hozzájárulásuk fejében ellenszolgáltatást kapjanak Németországtól. Ami a nyugati hatalmakat illette, Franciaország esetében szóba sem jöhetett, hogy egyedül túlmenjen egy diplomáciai tiltakozáson. Angliának viszont kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogysem Ausztria miatt bajba keverje magát, mikor a tengeri haderőt nem számítva, hadserege olyan állapotban volt, hogy saját védelmét sem tudta biztosítani, s mikor a birodalom számos pontján — Egyiptomban, Palesztinában, Indiában stb. — a legsúlyosabb nehézségekkel küzdött. A verbálisan húsz éven át védelmezett osztrák függetlenség úgy hullott el, hogy még csak a tiltakozás sem volt nagyon heves. Hitler számára az egyetlen kérdés az volt, vajon maguk az osztrákok fegyvert fognak-e a bevonuló német hadak ellen. A barna birodalom ettől a nem kívánt gesztustól is megkímélődött.

Újból felmerült a kérdés: tovább engedni vagy harcolni. Az utóbbi egységet kívánt, egységet minde-

nekelőtt a Szovjetunióval, mert a Nyugat gyengének érezte magát. A valóságban is gyenge volt. Bár a demokratikus erők számszerű összeadásával be lehet bizonyítani, hogy 1938-ban még fölényt biztosíthatott volna magának, a fasizmus és a reváns erői mégis erősebbek voltak. A német hadsereg korszerű volt, új, jól felszerelt és nagy pszichológiai előnyt jelentett számára, hogy harcolni akart. Ezzel szemben az egyetlen számottevő nyugati szárazföldi hadsereget, a franciát, elavult elvek szerint vezették, technikailag nem fejlesztették a megfelelő szintre, vezető személyiségei még a 14-es háború tapasztalatain elmélkedtek, s mindezek tetejében kizárólag védelemre rendezkedtek be. Az utóbbi tény súlyos belső ellentmondást fejezett ki, tekintettel Franciaország közép-európai szövetségi rendszerére, amelynek védelmezésére a francia vezérkar nem rendelkezett elgondolással.

Hitler tehát továbbra is parancsolhatott, és a nyugati demokráciák egyelőre engedelmeskedtek. Hitler a *Szudéta-vidéket* követelte, s az angol miniszterelnök Kanosszát járt, felkérendő, hogy vegye el hozzájárulásukkal, de ne indítson háborút. Hitler még ez egyszer „kegyesnek" bizonyult. Hajlandó volt Münchenben tárgyalóasztalhoz ülni és megengedni a nyugati államoknak, hogy maguk szentesítsék Csehszlovákia feldarabolását. Annak az országnak sorsát pecsételték meg néhány évre, amely az új demokráciák sorában egyedül élte túl a fasizmus viharát, s amelyet egyébként 1918-ban ők segítettek — sok gonddal és fáradsággal — világra.

A világ felett fekete viharfelhők gyülekeztek. A békerendszer recsegett-ropogott. A gyarmati világban ingott a talaj. Európában Németország és Olaszország, a Távol-Keleten Japán ugrásra készen állt. Szörnyű jóslatokra adhatott okot a háború küszöbén a tudomány önmagában egyébként üdvös fejlődése is. Csodálatos dolog volt órák alatt ezer kilométereket átszelni repülőgépen, ami gyorsította a személyi forgalmat, az üzletet, segített a kultúrcserében. Ám ha e gépek százai gyilkos teherrel rakottan jelennek meg az égen? A nagyszerű filmtechnika, a rádiózás, békés polgárok kedvelt szórakozása, micsoda eszközévé válhatott a szervezett gyilkolásnak! S a tökéletesített, fejlesztett, hatásfokukban a korábbiak sokszorosát képviselő fegyverek még akkor is előre sejteni engedték, hogy a készülő háború romboló hatását tekintve új típust képvisel majd, ha egy titkot nem is tudott a világ. Nem tudta ugyanis, hogy Hahn és Strassman sikeres atombomlasztása után az Egyesült Államokban hamarosan megkezdődött az új erő, az atom fegyveres célra való felhasználási lehetőségének tanulmányozása.

E tudat nélkül is minden oka megvolt az emberiségnek a kétségbeesésre és egyúttal a kétségbeesett ellenállásra, midőn 1939 márciusában a hitleri Németország elkezdte ezúttal már minden jóváhagyást nélkülöző akcióit. Bevonult Prágába, bekebelezte Csehszlovákia maradványait, hogy nem sokkal ezután Lengyelország ellen forduljon, és ezzel kirobbantsa a második világháborút.

ORMOS MÁRIA

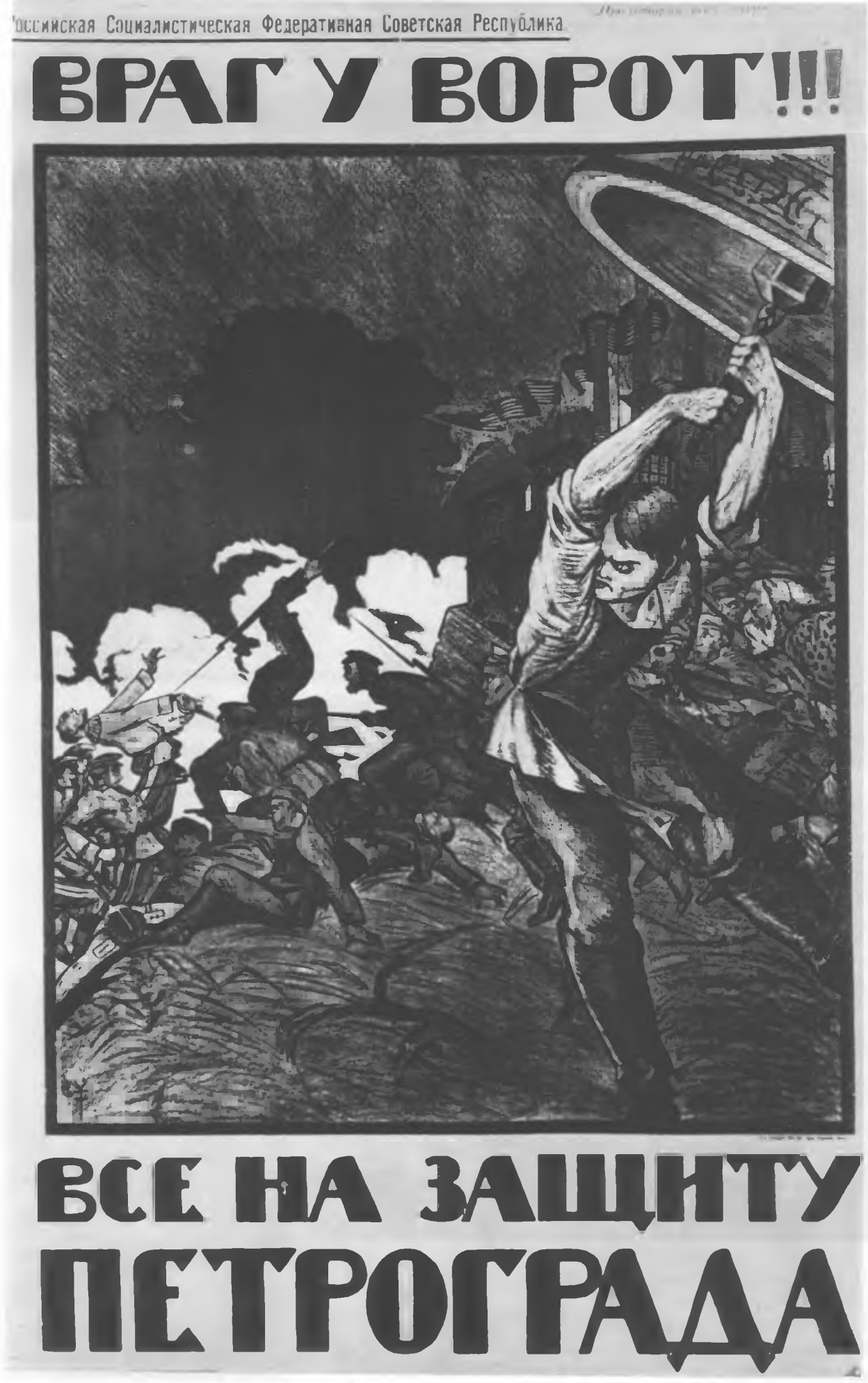

Forradalmi harcra hívó szovjet plakát (1)

A CÁRI BIRODALOM VÉGNAPJAI

1 ▷

A háborús megpróbáltatások először a roskadozó orosz cári abszolutizmust rendítették meg. A súlyos gazdasági nehézségek sztrájkokat és tüntetéseket váltottak ki, s a katonai vereségek miatt elégedetlenné vált a burzsoázia is.

II. Miklós cár nem érzékelte a rendszerét fenyegető veszélyt. Röviddel a forradalom kirobbanása előtt katonai szemlét tartott (1), s azt remélte, hogy a fronton még minden rendbe jöhet.

Az oroszországi népek számára azonban a háború elsősorban az apák, ◁ fiúk, barátok sírját, a katonatemetőket jelentette. (2)

△

A fronton a katonák kezdtek gyűléseket tartani, és tiltakoztak az értelmetlen vérontás folytatása ellen. (3)

Felébredt az egyszerű emberek érdeklődése a politika iránt; újságot, röplapokat olvastak. (4) ▷

△

A Romanovok uralmának utolsó napjaiban egymast követték a tüntetések a nagyobb városokban. Moszkvában a tömeg általános szabadságjogokat követelt. (5)

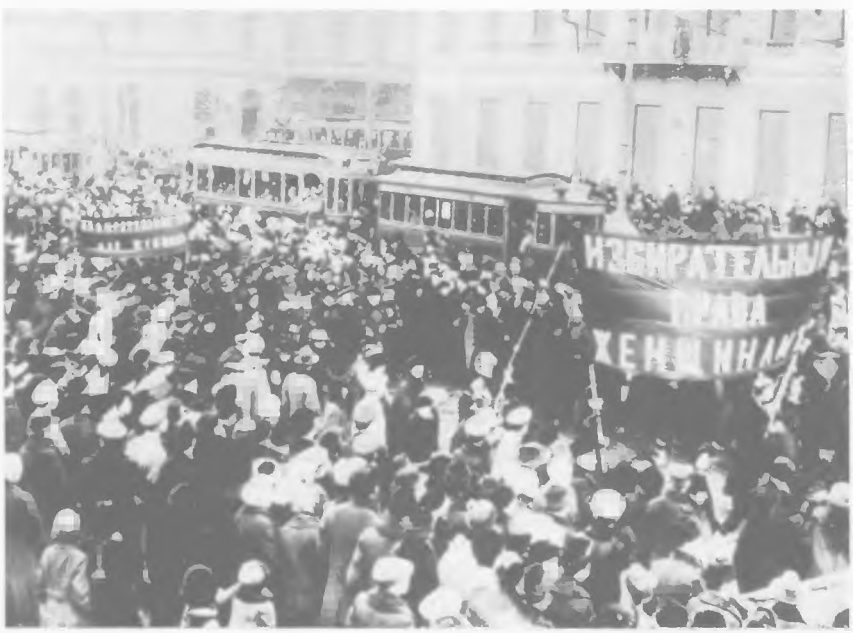

△

Pétervári tüntetés a nők választójogának megadásáért (6)

◁ 1917. február 27-én (március 12) a cár lemondásra kényszerült. Ideiglenes koalíciós kormány létesült, majd júliusban A. F. Kerenszkij (7) megalakította az első polgári kormányt.

FEBRUÁRTÓL OKTÓBERIG

A polgári demokratikus forradalom a munkásosztály és a katonaság részvételével győzedelmeskedett. Kibontakozott a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek hálózata, és így az országban kettős hatalom alakult ki.

Lenin (1) emigrációjából hazatérve meghirdette ún. *áprilisi téziseit*, amelyekben az ideiglenes kormány támogatásának megszüntetése és a szovjetek erejének növelése mellett szállt sikra.

Frontkatonák képviselőinek tanácskozása a katonák forradalmi követeléseiről (3)

A munkások és katonák megmozdulásai alátámasztották Lenin elgondolását.

Plakátragasztók Moszkvában (2)

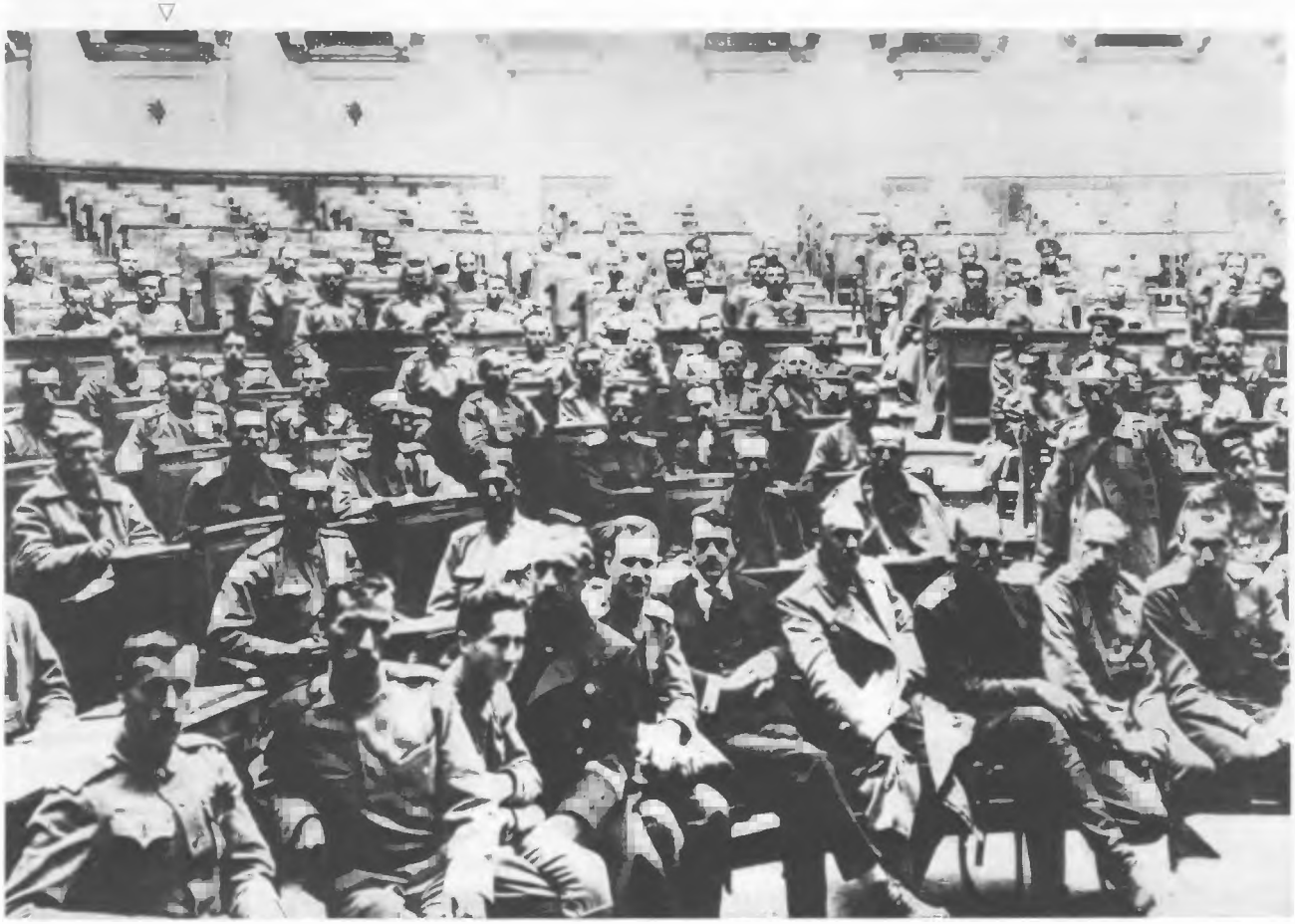

△
Hatalmas tömegeket mozgatott meg a fővárosban május elseje is. (4)

△
Moszkva lakói az Állami Duma épülete előtt követelték a békét és a nép jogait. (5)

Június 18-án újabb tüntetésre került sor Pétervárott. (6) ▷

△

Az ideiglenes kormány elleni harc méretei egyre nőttek. A tüntetések száma és létszáma egyre szaporodott. A pétervári fegyvergyári munkások felvonulása július 4-én (17-én) (7)

A mozgalom július 5-én felkelésbe csapott át; az ideiglenes kormány karhatalmi erői tüzet nyitottak a forradalmárokra. (8) Ezzel megszűnt a kettős hatalom és a proletárforradalom vértelen megvívásának lehetősége is. ▽

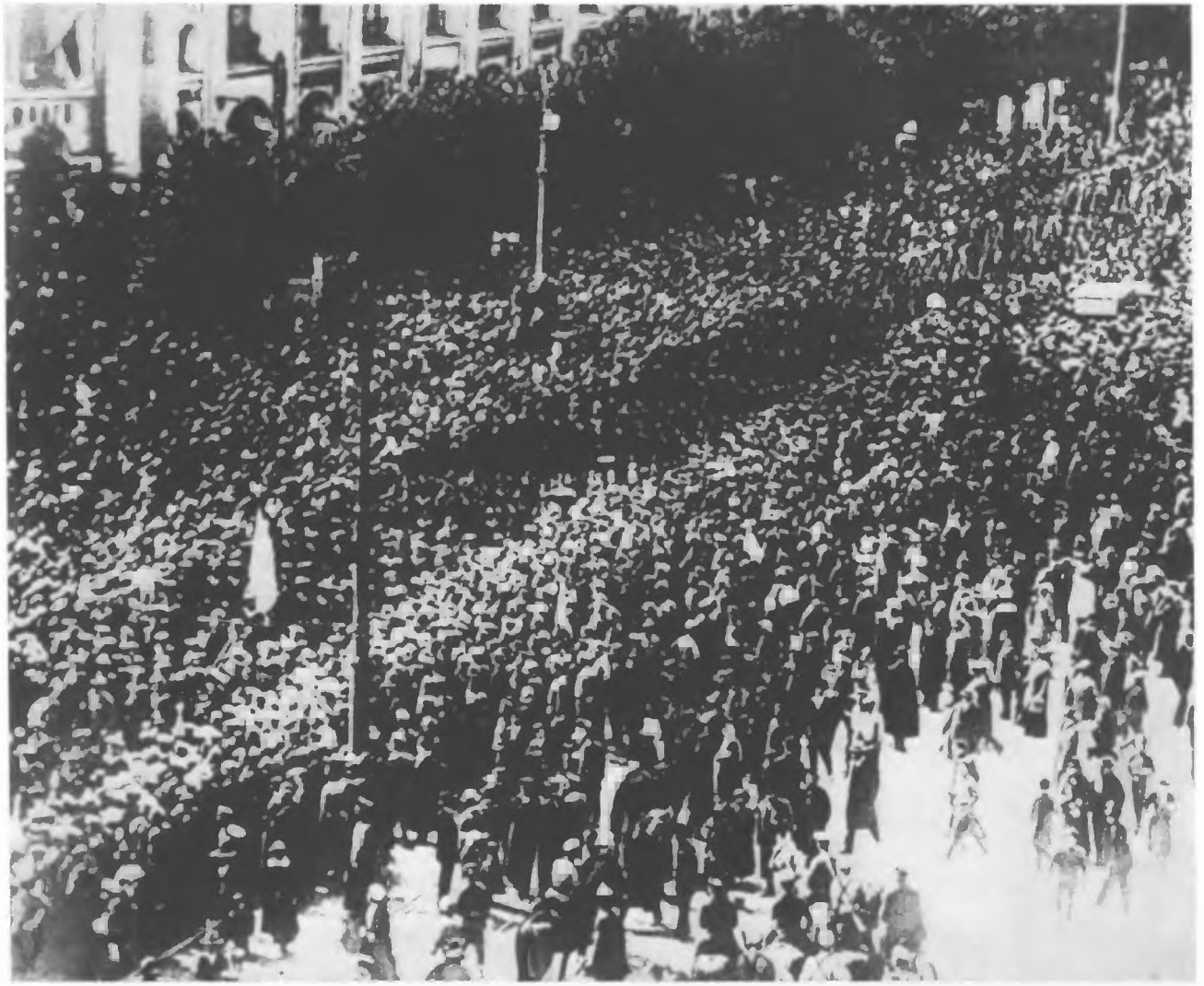

9 △

A reakció táborának egyik szárnya Kornyilov tábornokkal az élén döntő csapást készített elő a baloldal ellen. A forradalmárok azonban a fővárosban jelentős erősítéshez jutottak, midőn augusztusban odaérkeztek a viborgi tengerészek. (9)

A forradalmi érzelmű csapatok meghiúsították Kornyilov puccskísérletét, és leszerelték csapatait (10). ▷

A GYŐZTES OKTÓBER

A júliusi vérengzés után Lenin illegalitásba vonult; Pétervár mellett egy csőszkunyhóban (1) élt; ▷ újabb, belső emigrációjában kidolgozta a felkelés tervét, s annak megszervezésére javaslatot tett a bolsevik párt Központi Bizottságának.

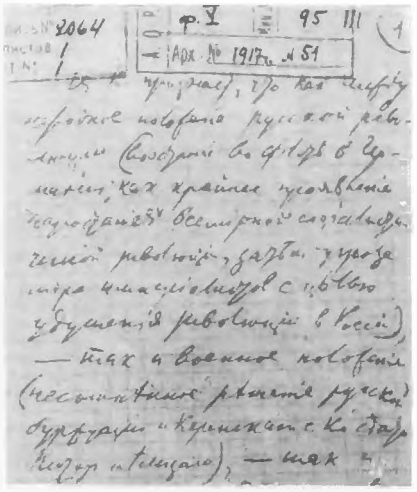

△

A Központi Bizottság október 10-én (23-án) határozatot hozott a felkelésről. A szöveget (2) Lenin fogalmazta.

A felkelés október 24-én (november 6-án) kezdődött. A Vörös Gárda egységei számos középületet megszálltak. 25-én az Auróra ◁ cirkáló (3) ágyúit a Téli Palota felé irányították. Megkezdődött a palota ostroma. (4)

▽

6

△ A Téli Palota egyik terme a sikeres ostrom után (5) ▷

Ezen az estén Lenin, felismerhetetlenné maszkírozva, a Szmolniiba (6) érkezett, hogy onnan irányítsa a forradalom további menetét.

A palota már a Vörös Gárda őrizete alatt állt (7)

A forradalmárok kezébe jutott minden fontos középület, így többek között a telefonközpont (8). ▷
A forradalom Pétervárott október 25-én (november 7.) győzedelmeskedett.

7

△ Néhány napon belül győztek a forradalmi erők Moszkvában is.

Forradalmárok a Kreml egyik kapuja előtt (9) ▷

ÚJ TÍPUSÚ ÁLLAM SZÜLETIK

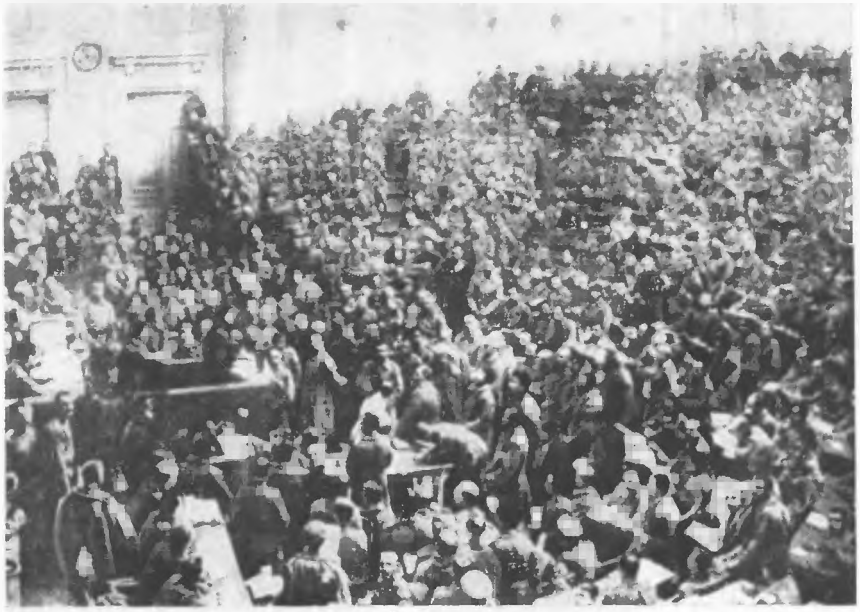

△

Október 25-én (november 7.) késő este Lenin elnökletével megnyílt a szovjetek II. kongresszusa. **(1)**

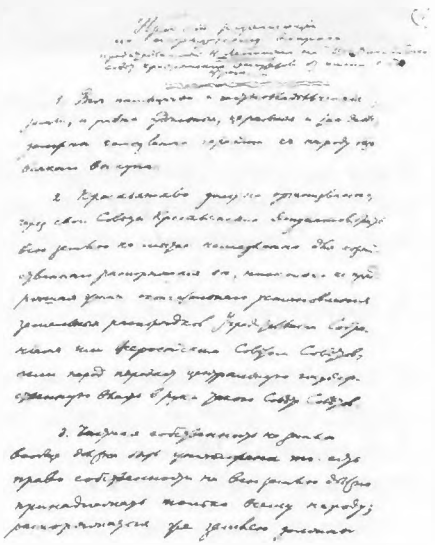

A kongresszus kiáltványában leszögezte a burzsoá uralom megdöntésének és a proletárállam megszületésének tényét, s határozatot hozott a békéről. Egy dekrétum **(2)** kimondta a földek kisajátítását és a parasztoknak történő átadását. ▷

Lenint lelkes hallgatóság üdvözölte, midőn a novemberi napokban az elért eredményeket elemezte. **(3)**

▽

△ Megkezdődött az új államhatalom kiépítése. Az ellenséges fenyegetés miatt hozzá kellett látni a hadsereg szervezéséhez, amely 1918 novemberében első katonai díszszemléjét tartotta a moszkvai Vörös téren. (4)

A közmunkákban mindenkinek, a jómódú városi polgároknak is részt kellett venni. (5) ▷

◁ Az utakat, a forgalmat, a közbiztonságot a Vörös Gárda egységei ellenőrizték. (6)

△ Szovjet-Oroszországban nagy politikai és közéleti érdeklődés mutatkozott. A tennivalókat, problémákat tömeggyűléseken, teljes nyilvánosság előtt vitatták. (7)

◁ Forradalmi karikatúra Leninről (8)

△

10 △

A kultúrától korábban elzárt milliók kiéhezve fordultak a tudás és a szépség felé. Az egyszerű emberek barátkozni kezdtek a zenével. (9)

A gyerekek tódultak a rögtönzött ingyen színházba. (10)

△

A lakosság jó része és sok magas rangú tisztségviselő — mint pl. Kalinyin is — vett részt a szombati önkéntes közérdekű építőmunkában. (11)

Az írástudatlan felnőttek tömegei jelentkeztek a betűk tudományának elsajátítására. (12) ◁

1918 október—november folyamán a központi hatalmak sorra letették a fegyvert. Németország képviselői is ezzel a szándékkal jelentek meg Compiègne-ben, ahol Foch marsall egy vasúti kocsiban fogadta őket (l. 443. l.). **(1)** ▷

November 11-én — hiábavaló vita után — a német kormány elfogadta az antanthatalmak fegyverszüneti feltételeit. Az okmányt még ezen a napon aláírták. **(2)** Az I. világháború véget ért. ▽

A háborút lezáró békemű egyik alkotója Clemenceau francia mi- ◁ niszterelnök **(3)** volt, akit kortársai szívesen neveztek „Tigris"-nek, s akinek a francia érdekeket szem előtt tartó elképzeléseit Európa szempontjából nem mindenki látta „kényelmesnek". **(4)** ▽

BÉKÉT KÉSZÍTENEK

◁ A békekonferencia teljes üléseit a versailles-i palota nagytermében tartották. (5)

A béke igazi alkotója azonban a „három nagy": Lloyd George, Wilson és Clemenceau volt. (6, 8)

6 ▷

8 ▽

△ A versailles-i békerendszer etnikailag tökéletlen, más szempontból részben sértő, részben hatástalan volt; Wilson elnök vigaszként csak a győztesek Népszövetségét nyújthatta át a nemzeteknek. (7) ▷

A háború még nem fejeződött be, midőn egyes államok elkezdték a Szovjet-Oroszország elleni intervenciót. Bár a szovjethatalom számos alkalommal leszögezte, hogy a háborút nem folytatja, és békét kíván kötni, a németek hadjáratot indítottak, és bevonultak az ukrán fővárosba, Kijevbe. (1) ▷

A szovjethatalomnak rendkívül súlyos feltételeket kellett vállalnia, hogy 1918. március 3-án megköthesse a központi hatalmakkal a breszt-litovszki békét. A béke hírét mégis kirobbanó öröm köszöntötte. (2) ▷

HADAT INDÍTANAK...

A nyugalom azonban nem tartott sokáig. A Távol-Keleten japán egységek jelentek meg. (3)

▽

Vlagyivosztokban partra szálltak amerikai katonák is (4), Szovjet-Oroszország európai kikötőiben pedig angol és francia hadihajók vetettek horgonyt. ▷

Szervezkedett a belső reakció is. A fehérgárdista osztagok közül eleinte a legszámottevőbb az angol tisztek társaságában látható Kolcsak tábornok (5) hadserege volt. ▽

△

A fehérgárdisták kivégezték a kezükre került forradalmárokat és a velük rokonszenvező civileket. (6)

△

A Vörös Hadsereg egyik első egysége (7)

Megkezdődött a szovjet állam védelmi erejének szervezése, egy kormányrendelet 1918. január 15-én (28-án) kimondta a Vörös Hadsereg és a Vörös Flotta megalakítását.

Európa, 1914—1922

A német birodalom, az Osztrák- Magyar Monarchia, az orosz és az oszmán birodalom, Bulgária és Montenegro határa 1914-ben
1918 A függetlenség kialakításának éve
1920 A határ megállapításának éve
Curzon-vonal 1919 december
FINNORSZÁG 1917
Helsinki
Leningrád
Tallin
Stockholm
ÉSZTORSZÁG 1918 Tartu
Riga
LETTORSZÁG 1918
BALTI-TENGER
LITVÁNIA 1918
Memel
1923
Danzig szabad város
Königsberg
Kaunas
Minszk
Moszkva
Volga
SZOVJET-UNIÓ
Bydgoszcz
Białystok
LENGYELORSZÁG 1919
Varsó 1918
Breszt-Litovszk
Łódź
Wisztula
Lublin
1919
1921
Harkov
Kijev
Don
Krakkó
Przemyśl
Lvov (Lemberg)
Brno
CSEHSZLOVÁKIA 1918
Dnyeszter
Bug
Dnyeper
BESSZARÁBIA 1918
Iași
Bécs
Tisza
Debrecen
Budapest
Sopron
MAGYARORSZÁG
1922
1920
Szeged 1920
Maros
ROMÁNIA
Szevasztopol
Bukarest
Constanta
FEKETE-TENGER
Belgrád
Duna
Silistra
JUGOSZLÁVIA 1918
Sarajevo
Split
Várna
Trabzon
BULGÁRIA
Szófia
Burgasz
Kotor
1919
Plovdiv 1919
Isztambul
Ankara
Kizilirmak
Tirana
ALBANIA
Thesszaloniki
Gallipoli
Mudania
TÖRÖKORSZÁG 1923
Korfu
GÖRÖG-ORSZÁG
Vóloszi
İzmir
Athén
Antalua
Catania
SZÍRIA (francia)
Dodekanezosz (olasz)
Ciprus (NBr.)
Kréta
TENGER
TERRA

ÉLETHALÁLHARC

Lenin, midőn élére állt a toborzásnak, nem titkolta el a nagy veszélyt, amely a fiatal szovjet államot fenyegette. (1) ▷

A forradalom vezetői — képünkön Frunze és Kalinyin (2) — katonákká váltak, és hadműveleteket irányítottak. ▽

△

A hadsereg megszervezésében nagy szerepe volt Trockijnak, aki később szembeszállt a szocializmus fejlődésének lehetőségéről kialakított elvekkel, és száműzték a Szovjetunióból. (3)

Toborzóiroda az intervenció és polgárháború idején, 1918-ban, ◁ Moszkvában (4)

A szovjet hatalom kevés modern harci eszközzel rendelkezett. Ez volt a második páncélvonat, amit a szibériai frontra indíthatott. (5) ▷

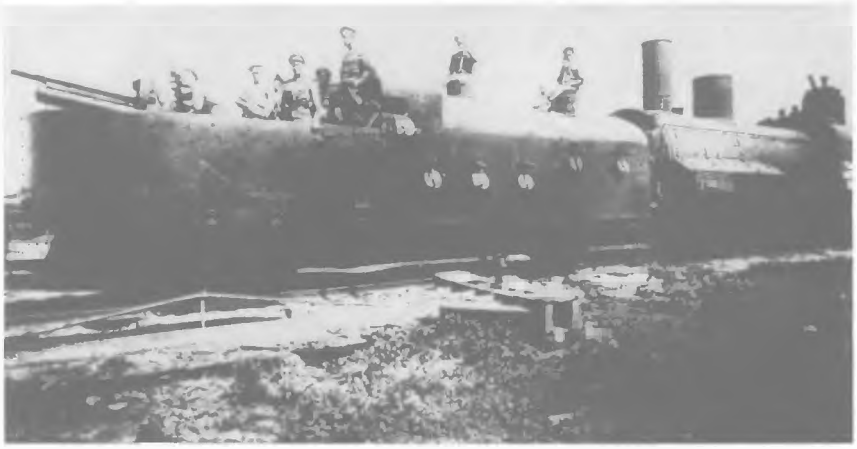

Segítséget kapott viszont a cári hadsereg által foglyul ejtett külföldi katonák soraiban, akiknek nagy része önként és lelkesen állt be a vörös zászló alá, hogy az első proletárállamot védelmezze.

△

Az első internacionalista zászlóalj, a Vörös Gárda csapata (6)

Az internacionalista harcosok között legnagyobb számban magyarokat találunk. Közülük sokan — miként Ligeti Károly (7), Dukesz Artúr (8) és Ember Lajos (9) — életüket adták a szovjet győzelemért.

7 ◁

8 ▷

9 ▷

FORRADALOM NÉMETORSZÁGBAN

Európát magával ragadta a forradalmi hullám, amelynek főalakja a munkás volt. Ezt fejezi ki E. Thöny rajza a munkás megjelenéséről az urak klubjában. (1) ▽

2 △

3 ▽

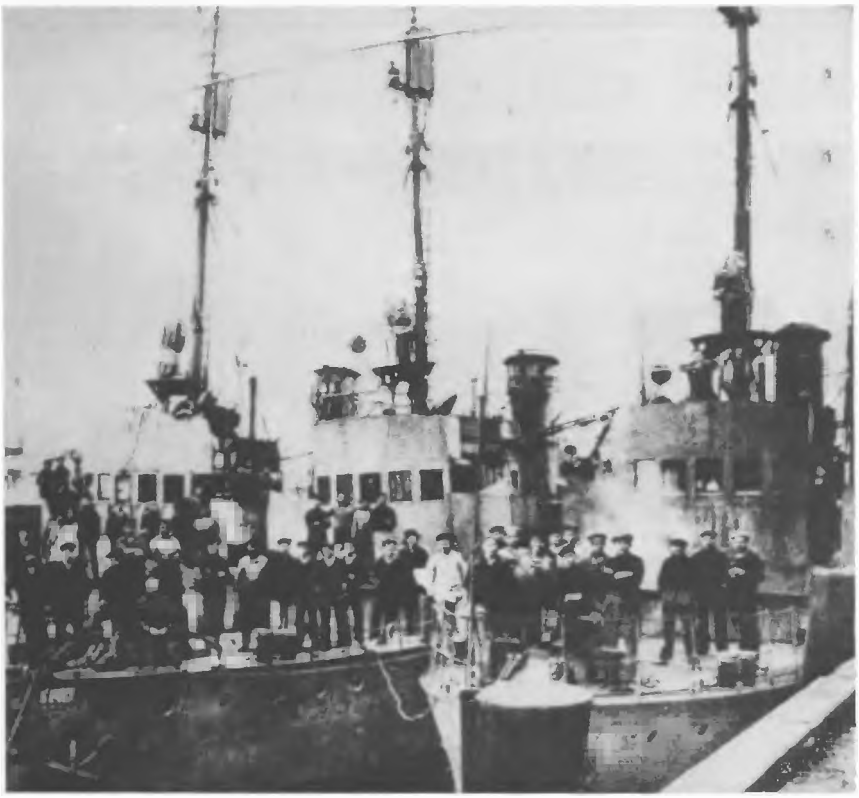

E forradalmi hullám a legjobban a háborúban vesztes s egyébként is súlyos problémákkal küzdő országokat ragadta magával. A német hadsereg katonáinak hangulata már akkor lázongó volt, mikor az értelmetlennek bizonyult vérontás után hazafelé tartottak. (2)

A szélnek eresztett katonák nagyon gyorsan a forradalom szószólói lettek, s röplapokat osztogattak a lakosságnak. (3)

A flotta matrózai a november eleji napokban lázongani kezdtek. Először a kieli tengerészek tagadták meg az engedelmességet. Hamarosan Hamburgban is felhúzták az árbocokra a vörös ◁ lobogót. (4)

Berlinben forradalmi tömeggyűlést rendeztek, békét és demokratikus megújulást követelve. (5)

November 9-én kirobbant a német polgári demokratikus forradalom. A fegyveres forradalmárok kezdték elfoglalni a középületeket. ◁ (6)

△

Hatalmas tömegek — munkások, katonák, polgárok — tüntettek a Pariser Platz-on. (7)

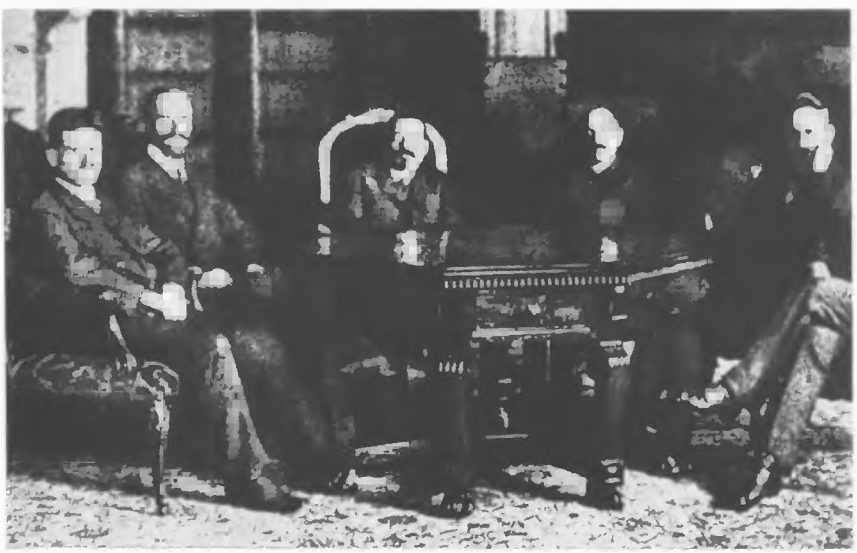

Az első német köztársasági kormány szociáldemokrata vezetőkből alakult meg. Középen Ebert miniszterelnök, aki később a köztársaság első elnöke lett. ◁ (8)

△

A szociáldemokrata párt jobboldalának vezetői proklamálták a köztársaság megalakítását. Ezt követően a munkásvezérek beszédeket mondtak a trónörökös palotája előtti téren. (9)

November 10-én a Reichstag bejárata előtt forradalmi érzelmű katonák várták az új kormány első demokratikus intézkedéseit. (10) ▷

A köztársaság kikiáltása nem elégítette ki a német forradalmárokat. Szervezkedtek, a matrózok, katonák forradalmi népi járőröket rendszeresítettek, ◁ akik barátkoztak a civil lakosokkal. (1)

A munkások a szovjethatalom kialakításáért tüntettek. (2)

A kormány viszont elkezdte a forradalmi mozgalom leszerelésére alkalmas katonai erő szervezését. Noske belügyminiszter, aki saját fogalmazása szerint vállalta a „véreb" szerepét, erről tárgyalt a Wehrmacht tisztjeivel. (3)

A szociáldemokrata pártból kivált volt baloldal, a spartakisták vezetésével 1919 januárjában általános sztrájk robbant ki, amely felkelésbe csapott át. Berlin utcáin több helyen barikádharcokra került sor. (4)

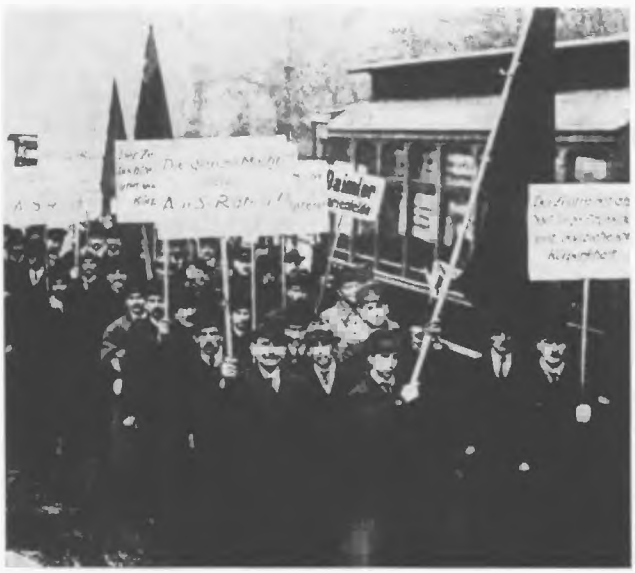

2 ◁

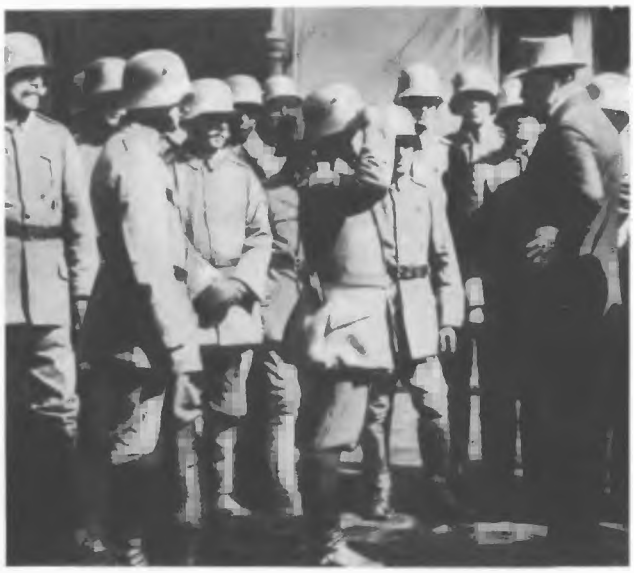

3 ▷

ELŐRE A SZOVJETEKÉRT!

4 ▽

△

A felkelést a kormány rendelkezésére álló csapatok leverték, az életben maradt felkelőket tömegesen foglyul ejtették. (5)

6 △

A berlini harcok idején a spartakisták, illetve a nagyrészt belőlük alakult Kommunista Párt két vezetőjét: Karl Liebknechtet (6) és ◁ Rosa Luxemburgot (7) egy ellenforradalmár banda meggyilkolta.

Käthe Kollwitz Liebknecht emlékére készített rajza (8) ▷

1 ◁

2 ▷

3 ▷

Az Osztrák—Magyar Monarchia a háborús megpróbáltatások alatt összeomlott. A helyén keletkező államokban demokratikus mozgalom bontakozott ki, Ausztriában, Magyarországon és Csehszlovákiában kezdetét vette a közélet demokratikus átalakítása. E folyamat három kimagasló képviselője volt 1918—1919-ben Karl Renner **(1)**, Károlyi Mihály **(2)**, Tomáš Masaryk **(3)**

△

1918-ban Masaryk, hosszú külföldi tartózkodás után azzal a jó érzéssel érkezhetett a prágai pályaudvarra **(4)**, hogy hazájának függetlensége és gazdasági létalapja biztosítva van.

A MONARCHIA ROMJAI

◁

Magyarországon kirobbant az október végi „őszirózsás" forradalom. **(5)**

1919-ből való karikatúra a „koronahullásról” (6)

▽

△

November 16-án Budapesten Károlyi proklamálta a köztársaság megalakítását. (7)

Der deutschösterreichische Staatsrat hat in seiner heutigen Sitzung 11 Uhr vormittags den Beschluß gefaßt, der morgen zusammentretenden

Provisorischen Nationalversammlung

den folgenden Antrag zur Beschlußfassung vorzulegen:

Gesetz

über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich.

Artikel 1.

Deutschösterreich ist eine demokratische Republik. Alle öffentlichen Gewalten werden vom Volke eingesetzt.

Artikel 2.

Deutschösterreich ist ein Bestandteil der Deutschen Republik. Besondere Gesetze regeln die Teilnahme Deutschösterreichs an der Gesetzgebung und Verwaltung der Deutschen Republik sowie die Ausdehnung des Geltungsbereiches von Gesetzen und Einrichtungen der Deutschen Republik auf Deutschösterreich.

Artikel 3.

Alle Rechte, welche nach der Verfassung der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder dem Kaiser zustanden, gehen einstweilen, bis die konstituierende Nationalversammlung die endgültige Verfassung festgesetzt hat, auf den deutschösterreichischen Staatsrat über.

Artikel 4.

Die k. u. k. Ministerien und die k. k. Ministerien werden aufgelöst. Ihre Aufträge und Vollmachten auf dem Staatsgebiete von Deutschösterreich gehen auf die deutschösterreichischen Staatsämter über. Den anderen Nationalstaaten, die auf dem Boden der österreichisch-ungarischen Monarchie entstanden sind, bleiben ihre Ansprüche an die erwähnten Ministerien wie auf das von diesen verwaltete Staatsvermögen gewahrt.

Die Liquidierung dieser Ansprüche ist völkerrechtlichen Vereinbarungen durch Kommissionen vorbehalten, die aus Bevollmächtigten aller beteiligten Nationalregierungen zu bilden sind.

Bis zum Zusammentreten dieser Kommissionen haben die deutschösterreichischen Staatsämter das Gemeinschaftsgut, soweit es sich auf dem Staatsgebiet der Republik Deutschösterreich vorfindet, als Treuhänder aller beteiligten Nationen zu verwalten.

Artikel 5.

Alle Gesetze und Gesetzesbestimmungen, durch die dem Kaiser und den Mitgliedern des kaiserlichen Hauses Vorrechte zugestanden werden, sind aufgehoben.

Artikel 6.

Die Beamten, Offiziere und Soldaten sind bei dem Kaiser geleisteten Treueides entbunden.

Artikel 7.

Die Übernahme der Krongüter wird durch ein Gesetz durchgeführt.

Artikel 8.

Alle politischen Vorrechte sind aufgehoben. Die Delegationen, das Herrenhaus und die bisherigen Landtage sind abgeschafft.

Artikel 9.

Die konstituierende Nationalversammlung wird im Jänner 1919 gewählt. Die Wahlordnung wird noch von der Provisorischen Nationalversammlung beschlossen, sie beruht auf der Verhältniswahl und auf dem allgemeinen, gleichen, direkten und geheimen Stimmrecht aller Staatsbürger ohne Unterschied des Geschlechtes.

Artikel 10.

Nach den gleichen Grundsätzen ist das Wahlrecht und das Wahlverfahren der Landes-, Kreis-, Bezirks- und Gemeindevertretungen zu ordnen.

Die Gemeindewahlordnung wird noch durch die Provisorische Nationalversammlung festgesetzt, die Neuwahl der Gemeindevertretungen erfolgt binnen drei Monaten. Bis zur Neuwahl hat die bestehende Gemeindevertretungen nach den Anweisungen des Staatsrates durch eine angemessene Zahl von Vertretern der Arbeiterschaft zu ergänzen.

Artikel 11.

Dieses Gesetz tritt mit dem Tage seiner Kundmachung in Kraft.

Dinghofer m. p. **Hauser** m. p. **Seitz** m. p.

Präsidenten.

Sylvester m. p. Staatssekretär **Renner** m. p. Staatskanzler

Abram, Bodirsky, Ellenbogen, Fink, Freißler, Gruber, Guggenberg, Jos. Jerzabek, Lukisch, Miklas, Ofner, Prisching, Seliger, Teufel, Waldner, Wolf.

Mitglieder des Staatsrates.

◁ Ausztriában a Nemzetgyűlés törvénybe iktatta az első osztrák köztársaságot. (8)

Korabeli vicc: „Na, mit gondol a nagyságos úr, mit fizetne nekem a Lánczy Leó, ha szereznék neki egy szegénységi bizonyítványt?” (9)

▽

PROLETÁR TAVASZ

A polgári demokratikus kísérlet Magyarországon hamarosan megbukott. 1919. március 21-én megalakult a Magyar Tanácsköztársaság. Plakátjai egyesülésre hívták a világ munkásait. (1)

Az első szabad május 1-én a magyar forradalmárok a világforradalom jelszavával vonultak fel. (2)

Vezetőik hamar kapcsolatot létesítettek Szovjet-Oroszországgal. Szamuely Moszkvában Bugyonnij, Lenin és Krupszkaja társaságában (3)

A Tanácsköztársaság emlékplakettje (5)

Nagy ütemben kezdetét vette a társadalmi és politikai viszonyok átalakítása. Április 2-án napvilágot látott az ideiglenes alkotmány, és 7-én lezajlott az első demokratikus, cenzusmentes választás. (4)

△ A június 12—13-án ülésező pártkongresszus (6) megvitatta a legfontosabb politikai kérdéseket.

7 △

△ Kun Béla, a kormányzotanács elnöke (8)

Megkezdődtek az államosítások. Őrség egy államosított bank kapuja előtt (7)

A Tanácsköztársaság jelentős szociális tevékenységet fejtett ki. Ingyen nyaralásra induló gyerekek (9) ◁

HARCBAN A VILÁG-FORRADALOMÉRT—

1 △ 2 ▽

Az új hatalomnak csakhamar hadra kellett kelnie, mert a csehszlovák és román uralkodó körök nem elégedtek meg a párizsi békekonferencia kilátásba helyezett területi intézkedéseivel, hanem harcot kezdtek a Tanácsköztársaság ellen. A magyar munkások a szerszámot fegyverrel cserélték fel. Az asszonyok ismét búcsúztatták (1) harcba induló férjüket és fiaikat (2).

A nemzetközi összetartás érzését kifejezésre juttatta a Tanácsköztársaság segítségére siető Nemzetközi Zászlóalj megalakulása. A Zászlóalj első felvonulása a Várban (3)

▽

Uitz Béla plakátja (4) ▷

—HARCBAN A HAZÁÉRT

A külső támadók mellett a hazai ellenforradalom erőivel is fel kellett venni a küzdelmet. A forradalmi erők leverték a június 24-i budapesti ellenforradalmi felkelést. (5) ◁

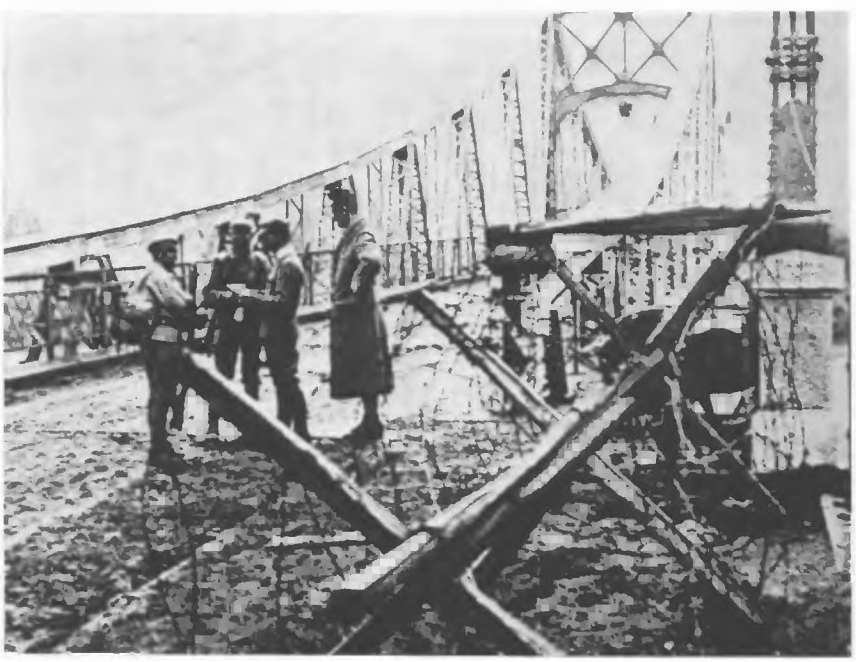

A fiatal forradalmi hadsereg több fényes haditettet vitt végbe, a túlerővel szemben azonban végül alulmaradt. A szolnoki hídfőnél (6) ◁ a román erők áttörtek, s néhány nap múlva bevonultak Budapestre. A tanácskormány július 31-én lemondott. Az országra a román megszállás és a fehérterror uralma nehezedett. A politikai konszolidálás Horthy Miklós kormányzósága alatt a szélsőséges, fasiszta típusú diktatúra formájában ment végbe.

1

2

3

FORR A VILÁG

A haladó közvélemény szembefordult a háborúval, s befejezte után jelentős irodalmi művek tiltakoztak az általa felszínre hozott barbarizmus ellen, Az írói tiltakozás ismert kifejezői voltak — többek között—: Barbusse **(1)** *(A tűz)*, Romain Rolland **(2)** *(Háborús napló)*, Dos Passos **(3)** *(Három katona)*.

A háború által okozott gazdasági nehézségek viszont nagyméretű sztrájkhullámot váltottak ki. Így jelentős demonstratív sztrájk zajlott le például Párizsban 1919. május 1-én. A máskor nyüzsgő Boulevard des Italiens szinte halotti csendbe borult. **(4)**

Az 1921-i angol vasutassztrájk megbénította a közlekedést. **(5)**

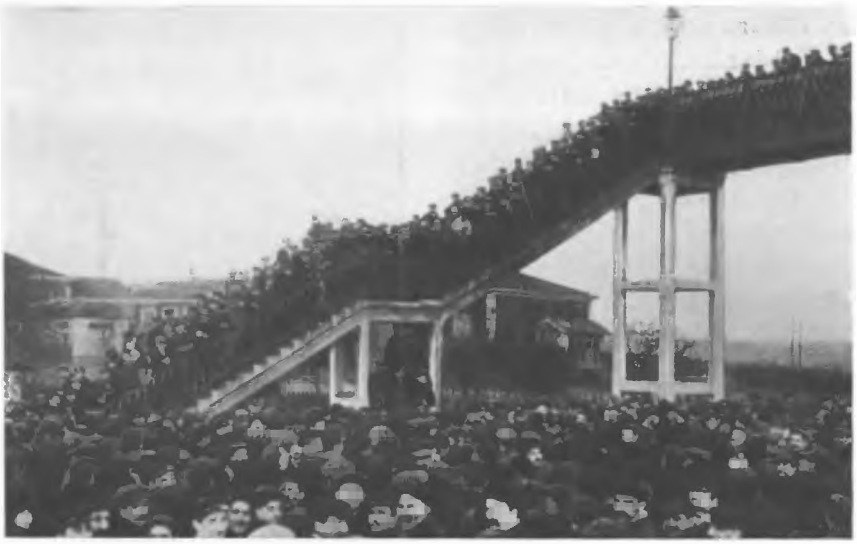

Nagy tömegeket mozgatott meg az 1920-as francia részleges vasutasmozgalom is. (6) ▷

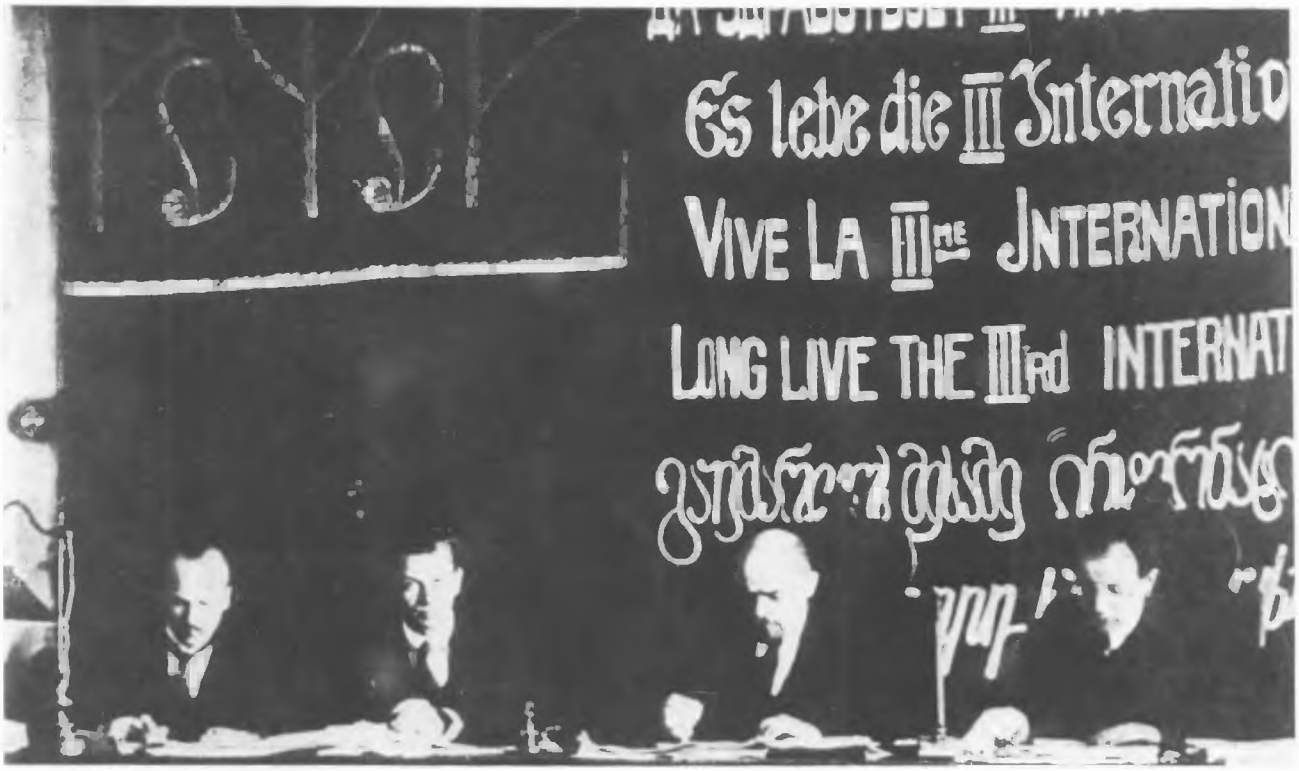

7 △

A világméretű mozgalom lehetővé tette, de egyúttal meg is követelte, hogy létrejöjjön a munkásmozgalom új nemzetközi irányító szervezete. A III. Internacionálé alakuló ülésén, 1919 márciusában Lenin szabta meg az új világközpont feladatait. (7)

Sorra alakultak a világ minden táján a kommunista pártok, köztük 1920 decemberében a Francia Kommunista Párt, amelynek alapításában nagy szerepet játszott Marcel Cachin, Maurice Thorez, Jacques Duclos és André Marty. (8) ▷

A háború után kialakult új gazdasági és társadalmi helyzet, a forradalmi mozgalom fellendülése, ami a tőkés rend létét látszott fenyegetni, az uralkodó osztályokat egyes országokban új, „biztonságosabb" uralmi formák keresésére késztette. Diktatórikus törekvések jelentkeztek, s ezek társulni tudtak a háború után szerveződő jobboldali soviniszta mozgalmakkal. Ez utóbbiak tömegeit az elégedetlen, korábban többnyire apolitikus s most egzisztenciálisan megroppant középrétegek szolgáltatták. Nacionalista diktatúrát követelő mozgalom bontakozott ki Olaszországban Mussolini fasciói formájában, Németországban Hitler nemzetiszocialista pártjában és így tovább . . . Az európai helyzetkép szempontjából egyelőre a legjelentősebb szélsőjobboldali mozgalom az olasz fasizmus volt. Ezt a nagybirtok szemében a paraszti földfoglalások, a nagytőkések számára a forradalmi munkásmozgalom tették mind értékesebbé.

MENETELŐ OLASZORSZÁG

1 △ 2 ▽

3 ▽

A forradalmi hullám csúcspontját több észak-olaszországi gyár elfoglalása és munkásirányítás alá helyezése jelentette. Munkások az elfoglalt gyár kapujában Torinóban, 1920. szeptember 20-án **(1)**

1922. október 28-án Viktor Emánuel olasz király elhatározta Mussolini miniszterelnöki kinevezését. Miután az új miniszterelnökjelölt hálókocsiban Milánóból Rómába érkezett, majd megalakította koalíciós kormányát, csapatai is megtartották a híres *Marcia su Romát* s önmaga is a diadalmas bevonulás paródiáját. **(2)**

A győzelem emlékére rendezett évenkénti „bevonulások” mind fényesebbekké, s az emlék mind „dicsőbbé vált”. **(3)**

Mussolini az első években kénytelen volt fenntartani az alkotmányos monarchia legtöbb kellékét. Csak miután 1924 júniusában Matteotti szocialista képviselőt **(4)** meggyilkolták, s emiatt az ellenzék heves harcba kezdett a fasiszta rezsim ellen, talált alkalmat a totális diktatúra fokozatos bevezetésére.

5

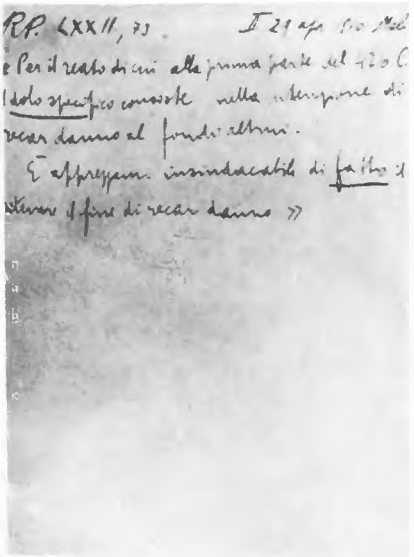

Matteotti kézírása **(5)**

Olaszország fasiszta belpolitikai fordulata egyúttal militarista fordulatot is jelentett. Megkezdődött az olasz ifjúság „katonás” nevelése. **(6, 7)**

6

7

A fasiszták egyik „dicső tette”: Rómában, 1922-ben nyílt utcán elégetik az *Il Paese* demokratikus újság példányait. **(8)**

Hamar mozgolódni kezdett a jobboldal Németországban is. Elsőként a monarchisták indítottak támadást a weimari köztársaság ellen. 1920. március 13-án Wolfgang Kapp hívei zászlót bontottak. (1)

Kezükbe kerítettek több fontos közigazgatási pontot, és Kapp kormányt alakított. Az állami karhatalom, köztük a weimari rendőrség (2), erőtlennek bizonyult a monarchista puccsal szemben.

A puccsot a munkásság elszánt fellépése és a köztársasági erők tömörülése buktatta meg. Kappnak menekülnie kellett. (3)

2

EURÓPA LÁZAS GÓCA: NÉMETORSZÁG

4 △

Nem egészen két év múltán, 1923. január elején a Ruhr-vidéket elfoglaló francia és belga erők kavarták fel a már-már kialakuló rendet. A megszállás jogi alapja az volt, hogy a német kormány nem teljesítette jóvátételi szállítási kötelezettségét. Ami a háború alatt nem történt meg, most valóság lett: francia tankok jelentek meg német földön. (4)

△

A jóvátételben szállított szénre most francia katona ügyelt mind a bányákban, mind a vagonok tetején. (5)
A megszállás nemcsak a német kormány által meghirdetett passzív ellenálláshoz vezetett, de hatalmas tiltakozó hullámot is kiváltott, s újból mozgásba hozta az iparvidékek forradalmi munkásságát.
Tiltakozó gyűlés Berlinben 1923 januárjában (6)

▽

A német nép nem jutott nyugalomhoz. A háborút a nyomor váltotta fel. A gyerekek éheztek. (1) ◁

Az elértéktelenedett pénz végállomása a szemét vagy a zúzda lett. (2) ▷

A NÁCIZMUS JELENTKEZÉSE

A létbizonytalanság és a megszállás következményei 1923-ban újabb forradalmi kísérleteket váltottak ki. Szászországban és Türingiában munkáskormány létesült. A vörösgárdisták a Wesel folyónál kialakult fronton napokig tartották magukat a kormány csapataival szemben. A munkások tömegesen indultak frontszolgálatra. (3)

▽

Végül azonban a polgári állam mutatkozott erősebbnek.

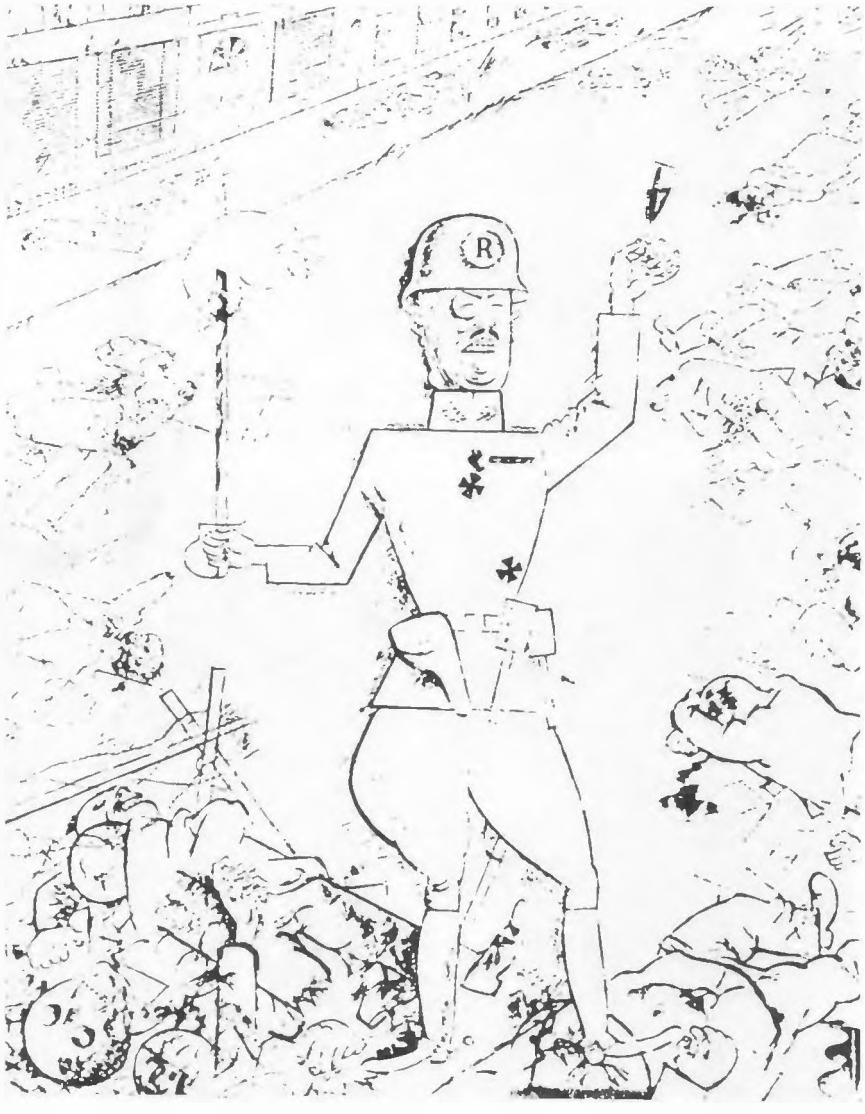

Grosz rajza a német forradalom leveréséről (4) ▷

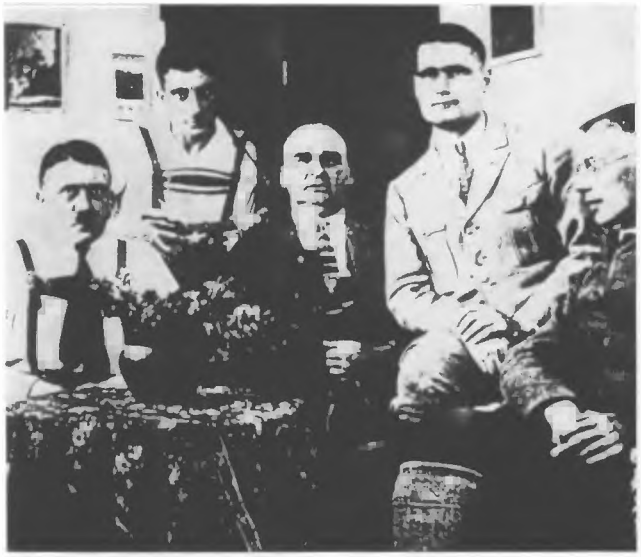

5 △

A gazdasági, társadalmi, erkölcsi bizonytalanság kedvezett a szélsőjobboldali szervezkedéseknek is. Ezek körébe tartozott a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt, amelyet 1919-ben Drexler alapított Münchenben. Hitler 1920-ban a párt tagja, 1921-ben vezetője lett.

A náci párt vezetői a 20-as években **(5)**

△

A nácik Bajorországban hamar megerősödtek, és 1923 szeptemberében már hatásos felvonulást tudtak rendezni. **(6)**

Hitler szövetkezett a bajor szeparatista Ludendorff ◁ tábornokkal **(7)**, és Münchenben a hatalom megragadására készült.

München a puccs napján, 1923. november 9-én **(8)** Az államcsíny megbukott, és így a tervezett berlini bevonulás helyett Hitler egyelőre börtönbe került.

▽

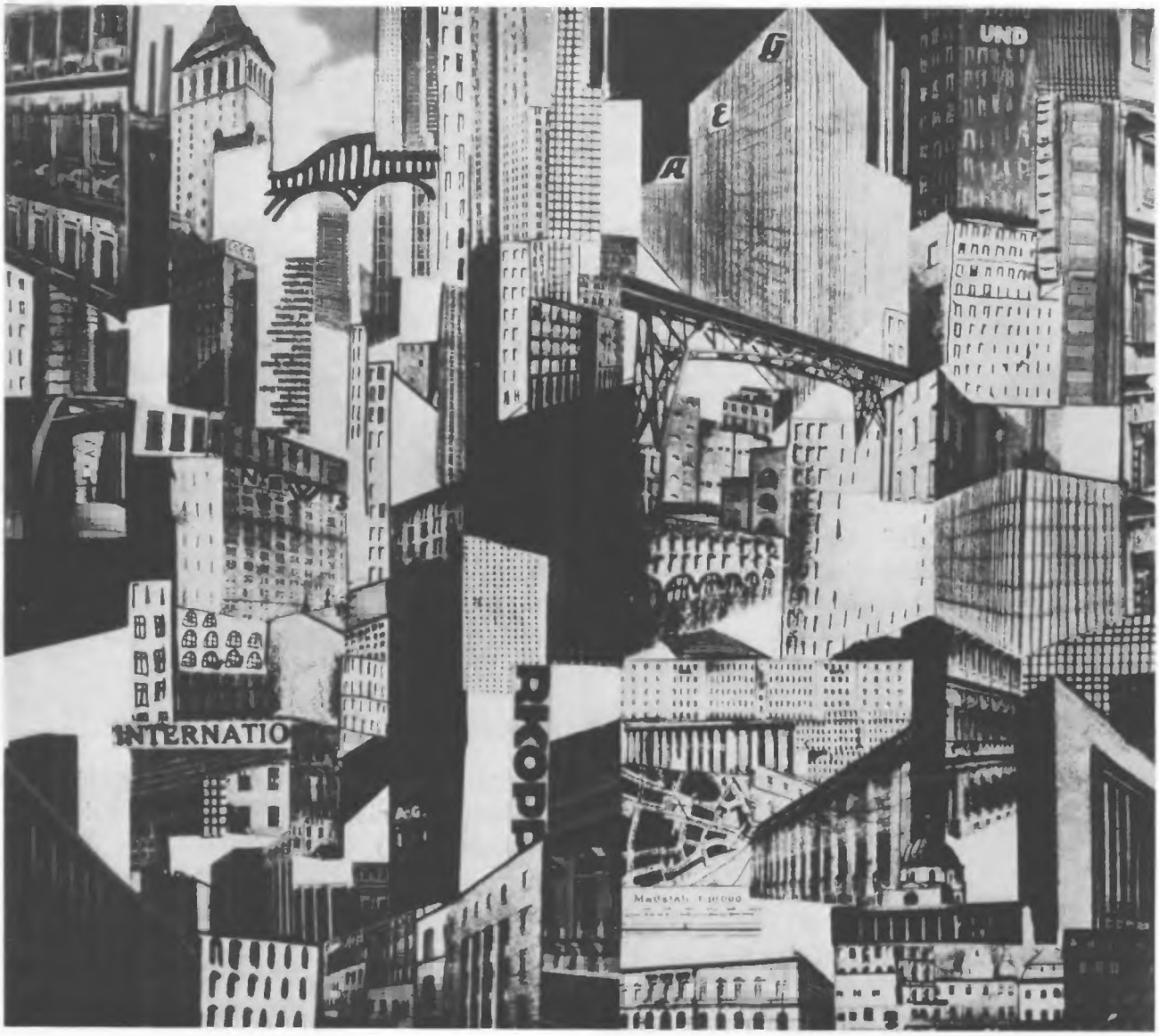

1 △

A JÓLÉT BŰVÖLETE

A gazdasági konszolidáció bekö-szöntével Európát elérte az első „jóléti hullám". A háború és ín-ség évei után az emberek — sok-szor túlhajtottan, sőt hisztérikusan — igyekeztek felejteni, szórakozni, jól élni. A nagyvárosok kezdtek gigantikusakká fejlődni. (Paul Citroën fotómontázsa, 1)

◁ Divattá vált a nyaralás, a strandolás. **(2)**

Lázas tevékenység folyt a párizsi tőzsdén (3) és természetesen a többi tőzsdéken is.

A revükben szuperprodukciók születtek. (4)

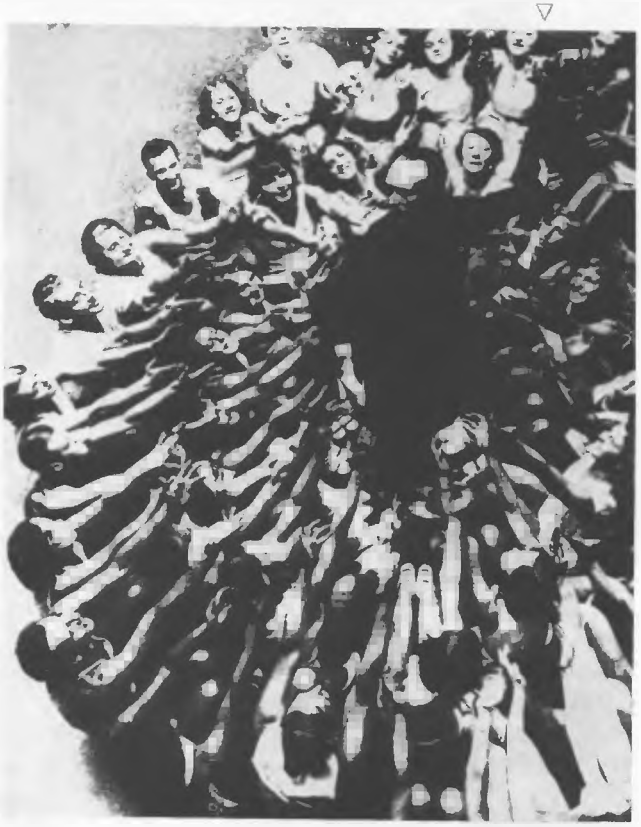

Az amerikai kisvárosok utcáit elárasztották Ford úgynevezett T modelljei. Egy ilyen kocsi (5) 550 dollárba került a 20-as években.

6 ◁

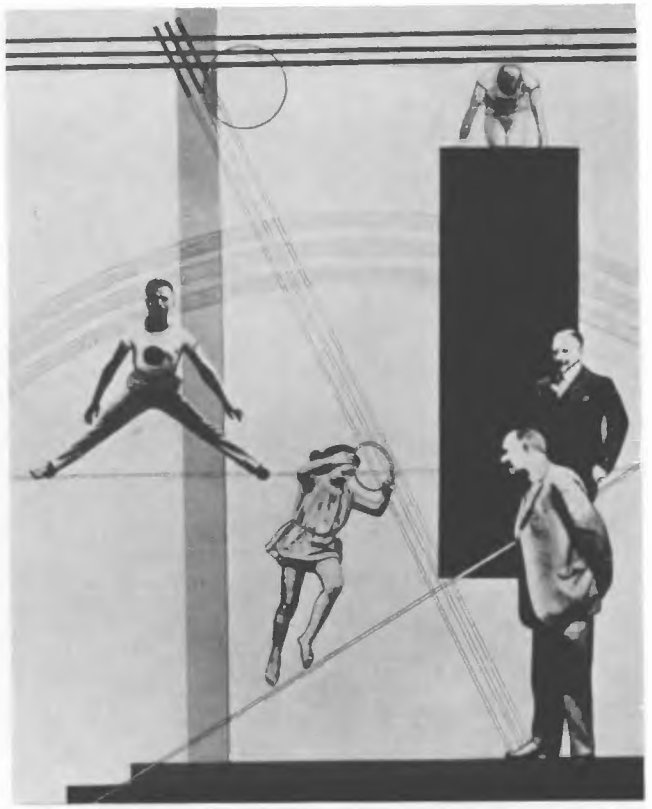

7 ▷

8 ◁

A korszak egyik legnépszerűbb író-szórakoztatója Conan Doyle, Sherlock Holmes alakjának megteremtője volt. (6)

Tömegeket vonzott a cirkusz és a varieté. Moholy-Nagy László fotóplasztikája (7)

Az elegáns világ charlestont táncolt. (8)

A 20-as évek divatjából (9) ▷

Modern lakásberendezés, bútorok, edények, a Bauhaushoz tartozó művészek alkotásai (10—14)

△ 10

12 ▽

△ 11

◁ 13

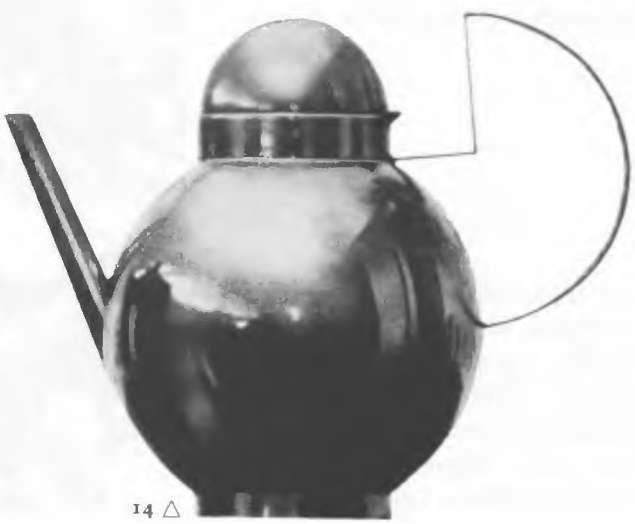

14 △

MEGBÉKÉLÉS A NAGYPOLITIKÁBAN

A franciák Ruhr-vidéki kalandja kudarcba fúlt, s pacifista korszak köszöntött be. Központi kérdéssé vált a megbékélés Németországgal és Németország megbékéltetése a helyzettel. E politika két legjelentősebb képviselője az angol MacDonald (1) és a francia Briand (2) volt.

1 △

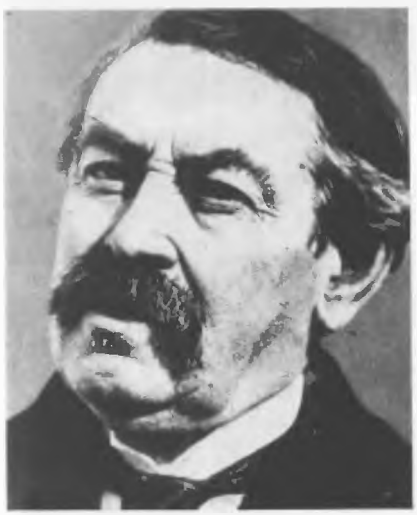

2 ▽

3 △

1925-ben Stresemann német külügyminiszterrel sikerült létrehozni a locarnói szerződést, amelyben Németország elismerte nyugati határait, s e határok sérthetetlenségét Anglia és Olaszország garantálta. A szerződés aláírása. (3)

Németország belépett a Népszövetségbe. Úgy tűnt, hogy ezáltal végleg egyenjogú és elégedett tagjává válik az európai tőkés államok „koncertjének". A belépés után Stresemann beszédet mond Genfben. (4) ▷

A luganói Chamberlain—Briand—Stresemann találkozó azt a hitet keltette, hogy minden lényeges ellentétet meg lehet szüntetni győztesek és legyőzöttek között. (5) ▷

1929-ben az úgynevezett Young-terv kidolgozói a Hotel des Indes-ben reggelizve azt hitték, hogy sikerült végleg rendezniük a jóvátételi kérdést, s ezzel ezt az idegesítő problémát is megszüntették. (6) ▷

◁ A politikusok és a tábornokok komoly arccal tanácskoztak a leszerelés megvalósításáról; de a „rosszindulatú" karikaturista kissé másként látta a helyzetet. (7)

△

A konszolidálás nem jelentette a munkásosztály problémáinak megoldását. Különösen nehéz helyzet alakult ki Angliában egyes iparágakban, főleg a bányászatban. A gazdasági virágzás ellenére igen magas maradt a munkanélküliek száma.
Munkanélküliek 1925-ben **(1)**

2 △

BÉKÉTLENSÉG ODAHAZA

A munkahiányból eredő elégedetlenséget betetőzte a tőkések bércsökkentésre irányuló akciója. 1926-ban Angliában általános sztrájk bontakozott ki. **(2, 3)** A május 4—12 közötti küzdelem a szakszervezetek fegyverletételével lényegében véve kudarccal végződött.

Egy év múlva, 1927 júliusában Bécsben a munkások küzdelme felkeléshez és véres sortűzhöz vezetett. (5)
▽

Masereel Munkások c. képe (4)
▽

3
△

REVANSISTA ERŐK A KULISSZÁK MÖGÖTT

Ugyanabban az évben, 1925-ben, amikor Stresemann aláírta a locarnói szerződést, Hitler, kiszabadulva a börtönből, újjászervezte nemzetiszocialista pártját. **(1)** A ▷ párt külpolitikai célkitűzése a békeszerződés felszámolása, majd az európai uralom megszerzése volt.

△

Hitler szavainak nagyobb súlyt adtak a Sturmabteilung (rövidítve az SA) katonailag szervezett egységeinek demonstrációi — így pl. az 1926-os felvonulás Weimarban. **(2)**

Midőn Németország a Népszövetség tagja lett, Hitlert már a hívek széles tábora követte, és bámulta a sovinizmus avatott prófétájaként. (3) ▷

Hitler, a nácik vezére (4) ▽

△ A nácik nagy tüntetést rendeztek Berlinben akkor is, amikor 1931-ben Briand francia külügyminiszter és Laval miniszterelnök (középen) a német kormány vendégeként azon fáradozott, hogy tízéves barátsági szerződést kössön Németországgal. (5)

A következő évben pedig már a hivatalos Németország is nemet mondott Herriot francia miniszterelnök leszerelésre „csábító" szavaira (francia karikatúra). (9) ◁

1 ◁

Die Deutsche Regierung, vertreten durch

Reichsminister Dr. Walter [illegible]

und

die Regierung der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjet-Republik, vertreten durch

Volkskommissar Tschitscherin

sind über nachstehende Bestimmungen übereingekommen:

Artikel I.

Die beiden Regierungen sind darüber einig, dass die Auseinandersetzung zwischen dem Deutschen Reiche und der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjet-Republik über die Fragen aus der Zeit des Krieges - einschliesslich zwischen Deutschland und Russland auf folgender Grundlage geregelt wird:

a) Das Deutsche Reich und die R.S.F.S.R. verzichten gegenseitig auf den Ersatz ihrer

2 ▷

3 ▽

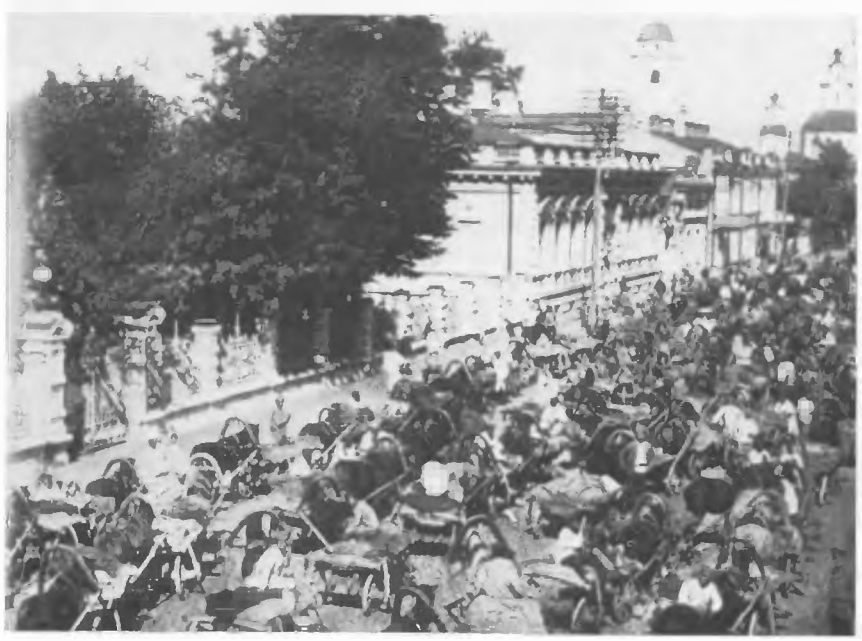

A Szovjetunióban nagy áldozatok és nehézségek árán, a világ többi részétől mesterségesen elszigetelve, elkezdődött az új világ építése. Egy óriási kiterjedésű birodalmat kellett a megújulás útjára vezetni s behozni a technikában, termelési módszerekben, műveltségben fennálló elmaradást.

Nagy jelentősége volt a nemzetközi elszigeteltség áttörésének, a köztársasági Németországgal kötött 1922-i rapallói szerződésnek, amelyet a genovai konferencia idején Csicserin külügyi népbiztos (jobboldalt, táskával) kötött meg Rathenau német külügyminiszterrel (vele szemben). **(1)**

A rapallói szerződés értelmében **(2)** a két állam felvette a diplomáciai és a kereskedelmi kapcsolatokat.

A szovjet építkezés úgyszólván „puszta kézzel" kezdődött. A Komszomol az ifjakat lelkesítette újabb és újabb áldozatvállalásra. Komszomol-gyűlés (1924) **(3)**

A parasztok megfelelő közlekedési és kereskedelmi hálózat híján szekéroszlopokban szállították az élelmet a városokba. **(4)** ◁

ÚJ VILÁG ÉPÜL

Hatalmas erőfeszítéssel folytak a vasút-, út-, hídépítések, így a turkesztáni és a szibériai vasutat összekötő ún. turkszib vasúté (5).

5 ▽

△

A moszkvai Szlavnaja tér a 20-as években (6)

△

Lenin halála 1924-ben óriási veszteséget jelentett a Szovjetunió és az egész világ munkásmozgalma számára.
Lenin a ravatalon (7)

1922-től Joszip Visszarionovics Sztálin (8) volt a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának főtitkára. ▷

9 ◁

10 ▷

A szovjet irodalom és művészet a húszas években, felszabadulva a korábbi béklyók alól, hirtelen kivirágzott, és nagy nemzetközi elismerést aratott. A leghatékonyabb írói gárda tagja volt Babel, a novellaíró **(9)**, Gladkov, a regényíró **(10)**, Gorkij (Saljapinnal, a híres operaénekessel) **(11)**, Majakovszkij **(12)**.

11 ▽

12 ▽

A szovjethatalomnak gigantikus feladatot kellett megoldania, midőn hozzálátott az ország iparosításához. A hatalmas uráli kombinát munkálatai még szinte teljesen kézi erővel kezdődtek. (13) ▷

Egyre több munkáskézre volt tehát szükség, amit részben kielégített a nők növekvő munkavállalása. Gyári munkáslány betanítása (14)

▽

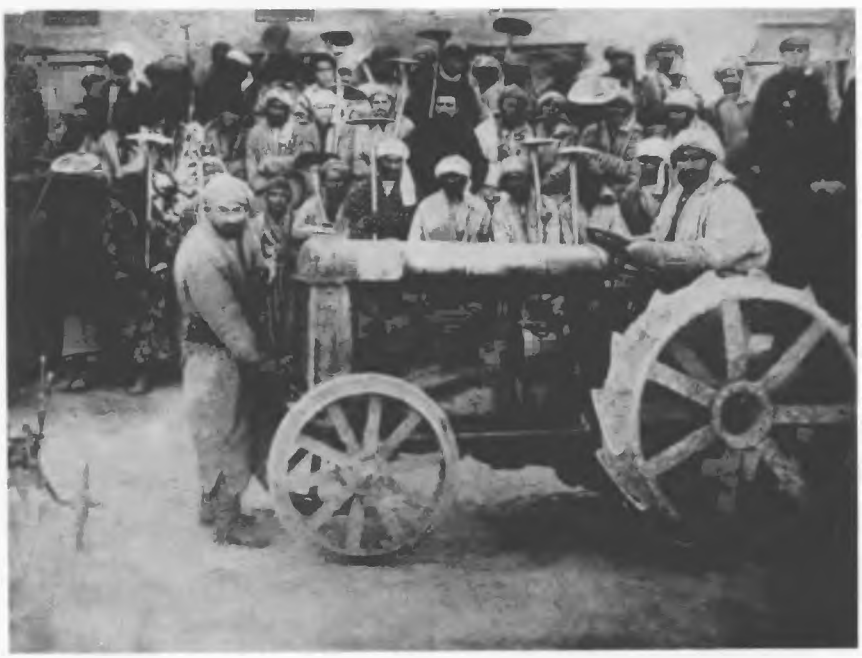

A nehézségek ellenére a 20-as évek végén a traktor kezdett eljutni már az ország távoli vidékeire is. (15) ▷

△ 1922-ben előállították az első személygépkocsit, amelyet Vorosilov és Kalinyin próbált ki. **(16)**

17 △ A textilipar számára a gyapotot sokszor tevekaravánok szállították a városba. **(17)**

Megszervezték az ország minden lakosára kiterjedő betegbiztosítást. Egy üzbég falu rendelőjében az orvos kisgyermeket vizsgál 1928-ban. **(18)** ▷

◁ Megjelent azonban a kínos és szívós betegség, a bürokratizmus. „Papír természetesen van, de utasítás nincs." **(19)**

1 ◁

2 ▷

A tudósok a 20. sz. első három, de főképpen második és harmadik évtizedében rakták le a mai tudományos és technikai forradalom alapjait. A kimagasló gondolkodók sorában foglalt helyet David Hilbert **(1)**, aki kidolgozta a számelméletet, a matematikai logika alapelveit.

E. Rutherford **(2)** 1919-ben végrehajtotta az első mesterséges magátalakítást.

△

4 ◁

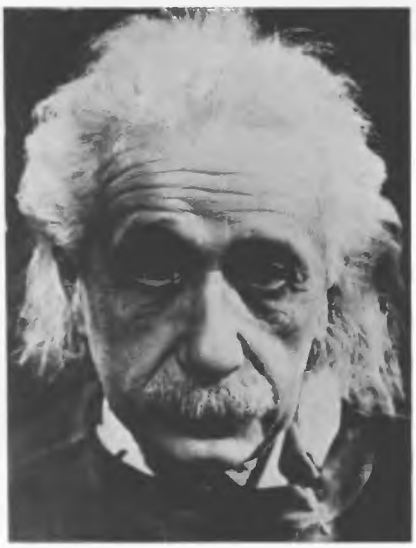

5 ▷

TUDOMÁNY ÉS TECHNIKA

Niels Bohr (3, ülő alak) 1920-ban megadta az elemek periodikus rendszerének elméleti magyarázatát.
Louis V. de Broglie **(4)** bebizonyította az anyag hullámtermészetét.
A relativitáselmélet (l. 359. l.) kidolgozója: Albert Einstein **(5)**

A korábbi évtizedek során a fizikában elért elméleti eredményeket most mindjobban alkalmazták a gyakorlatban, a mindennapi életben.
1923 karácsonyán e család fő ajándéka a fülhallgatós rádió volt **(6)** ▷

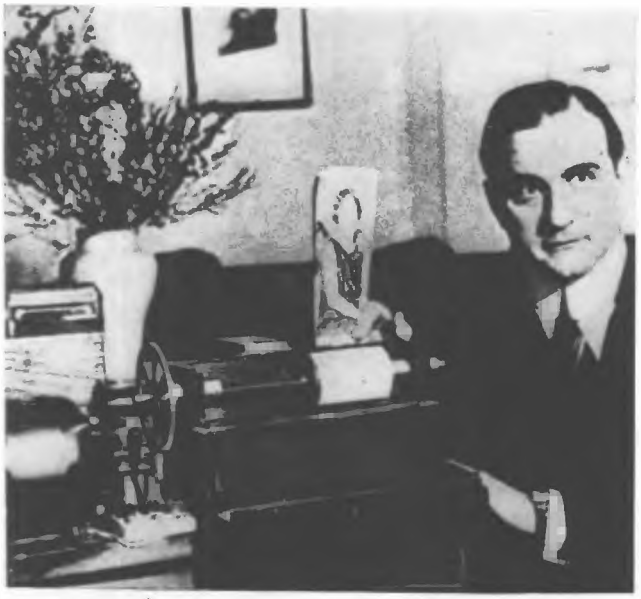

△

Megszerkesztették a 20-as években az első képtávírót is. (7)

△

1931-ben megjelent a televízió őse (8); „képernyője" a felül középen látható világos folt.

△

A városi közlekedés nagy mértékben motorizálódott. Londoni utcakép 1923-ból (9)

1

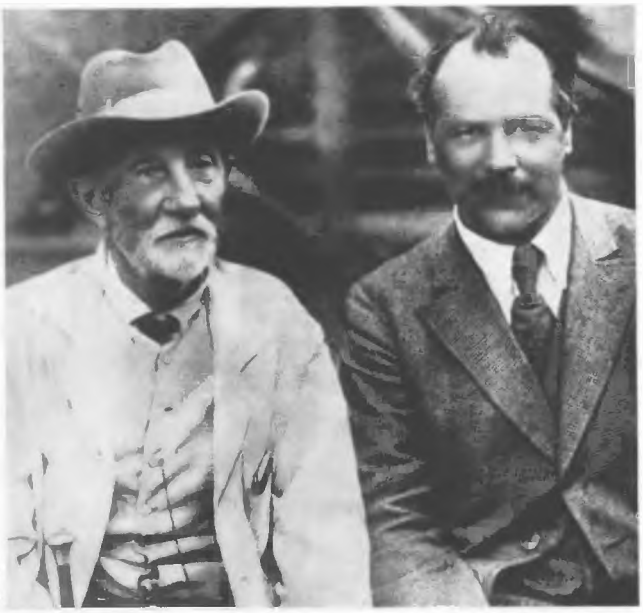

2

3

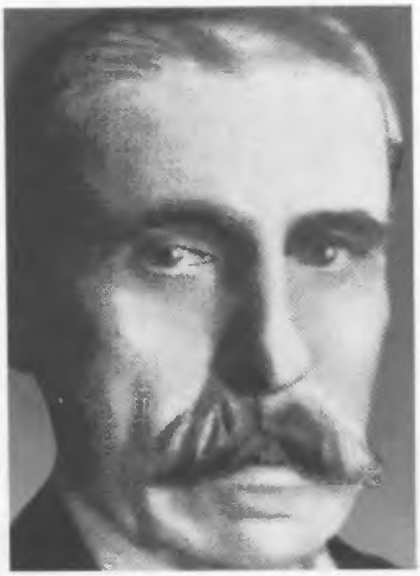

4

5

A TUDOMÁNY

Nagy eredményeket értek el a tudósok a szerves élet, ezen belül az ember megismerésében és az embert fenyegető betegségek leküzdésében. A biológiában Thomas Hunt Morgan (1) genetikus öröklestani elméletet dolgozott ki.

6

7

A gyakorlati botanikus, Ivan Micsurin (2) különböző növényfajták keresztezése révén új, jobb tulajdonságokkal rendelkező fajták előállítására törekedett. A mellette ülő Szergej Vavilov szovjet fizikus új anyagvizsgálati módszert alakított ki, s lefektette a mikrooptika alapjait.
Ivan Pavlov (3) fiziológus a feltételes reflex, a nagyagykéregben lejátszódó folyamatok, a második jelzőrendszer feltárásában ért el új eredményeket.

Julius Wagner von Jauregg (4) felfedezte a malária kezelési módját.

Albert Léon Charles Calmette francia bakteriológus (5) a gümőkór elleni BCG oltóanyagot találta fel (1926).

1923-ban Frederick Grant Banting (6) és John James Rickard Macleod (7) Nobel-díjat kapott az inzulin feltalálásáért.

Alexander Fleming angol orvos-bakteriológus (8) a penicillin-szérumot adta az emberiségnek.

A technika eredményeinek birtokbavétele új lehetőségeket és egyúttal új veszélyeket rejtett magában az ember számára. A motorizálás örömtelen oldala: közlekedési dugó (9) ▷

8 ◁

ÉS AZ EMBER

Az aviatika egyik első nagy eredménye volt, midőn Charles Augustus Lindbergh 1927-ben 33 óra 29 perc alatt átrepülte az Atlanti-óceánt, és május 21-én lelkes ovációk közepette leszállt a párizsi repülőtéren. Landolás ◁ után Párizsban (10)

A nagy találmány, a „mozgókép" a 20-as években vált világszerte elismert művészetté és egyúttal olyan új iparággá, amely igen nagy közönségre tarthatott számot. E kettősség meghatározta fő fejlődési irányait is. Már ekkor egyaránt születtek kimagasló művészeti alkotások, és nagy mennyiségben gyártottak kommersz filmeket, a legnagyobb forgalmazás elvét tűzve ki célként. E korszak még néma filmjeinek jellemző stílusiránya az expresszionizmus volt.

Németországban a rendezők sorából kiemelkedett Georg Wilhelm Pabst; különösen híressé
◁ vált filmje *A bánatos utca* (1)

A kor másik nagy osztrák rendezőjének, Fritz Langnak nevét elő-
◁ ször a *Metropolisz* (2) tette ismertté.

Constance Talmadge, híres hollywoodi komika (3)

Világhírnevet szerzett mint filmkarakterszínész Emil Jannings (4), számos német, majd amerikai film főszereplője.

A francia filmvilágban már ekkor élre tört René Clair, akinek első nagy rendezői sikerét az *Alvó Párizs* (5) hozta meg.

A FILM

3 ◁

4 ▷

5 ▽

△

Mary Pickford és Douglas Fairbanks a *Makrancos hölgy*ben, 1929 **(6)**

△

A kor leghíresebb komikuspárja: Pan (Oliver Hardy) és Stan (Stanley Laurel) **(7)**

Ebben az időben kezdődik Hollywood fénykora. A sokat foglalkoztatott hollywoodi sztár, Norma Shearer az 1926-os *Az ördög cirkusza* c. alkotásban **(8)**

▽

△

A nézők szívét egyszer s mindenkorra meghódította esetlen kisember figurájával Charlie Chaplin. *A Cirkusz* c. filmjében **(9)**

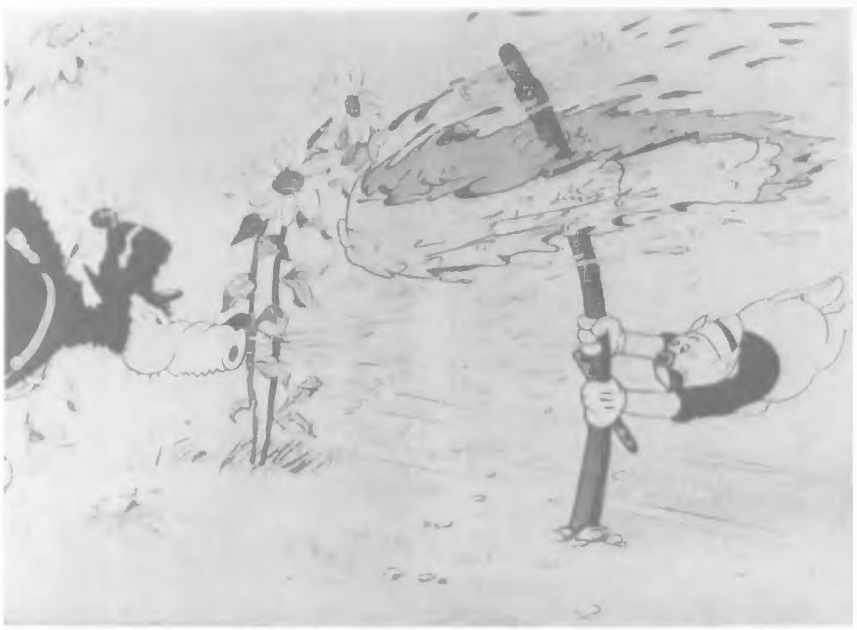

A 20-as évek végén jelent meg a mozivásznon Walt Disney első kedves gyermeke s a gyerekek kedvence, a Miki egér, majd nem sokkal később a három kis malac

◁ **(10)**

A SZOVJET FILM

A szovjet film a 20-as években diadalmenetben vonult be a Nyugat baloldali köreinek világába. Ez elsősorban a film adta lehetőségeket gyorsan felismerő nagy rendezők érdeme. E korszak szovjet művei és mindenekelőtt Eizenstein (3) alkotásai a rendezés drámai ereje, a filmszerűség, a vágási technika stb. szempontjából nagy szerepet játszottak a film fejlődésében.

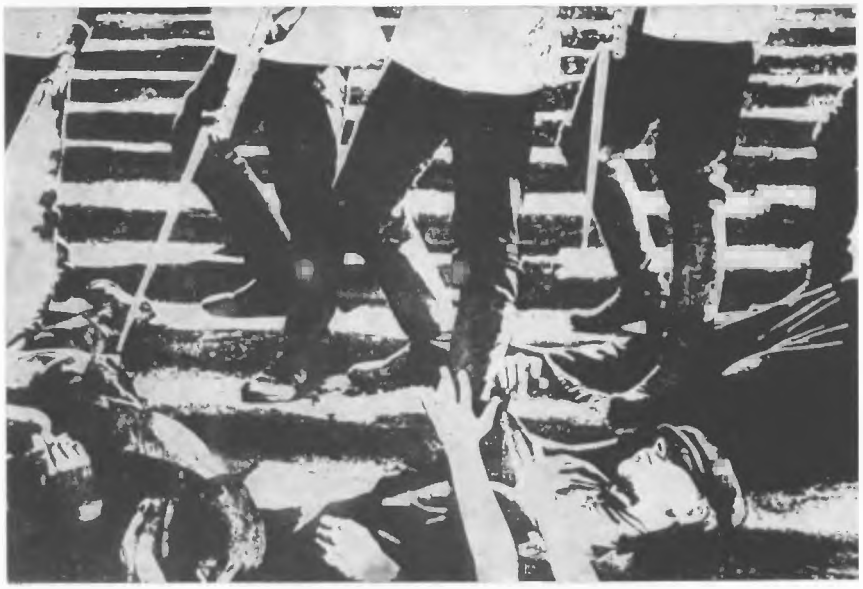

1 △

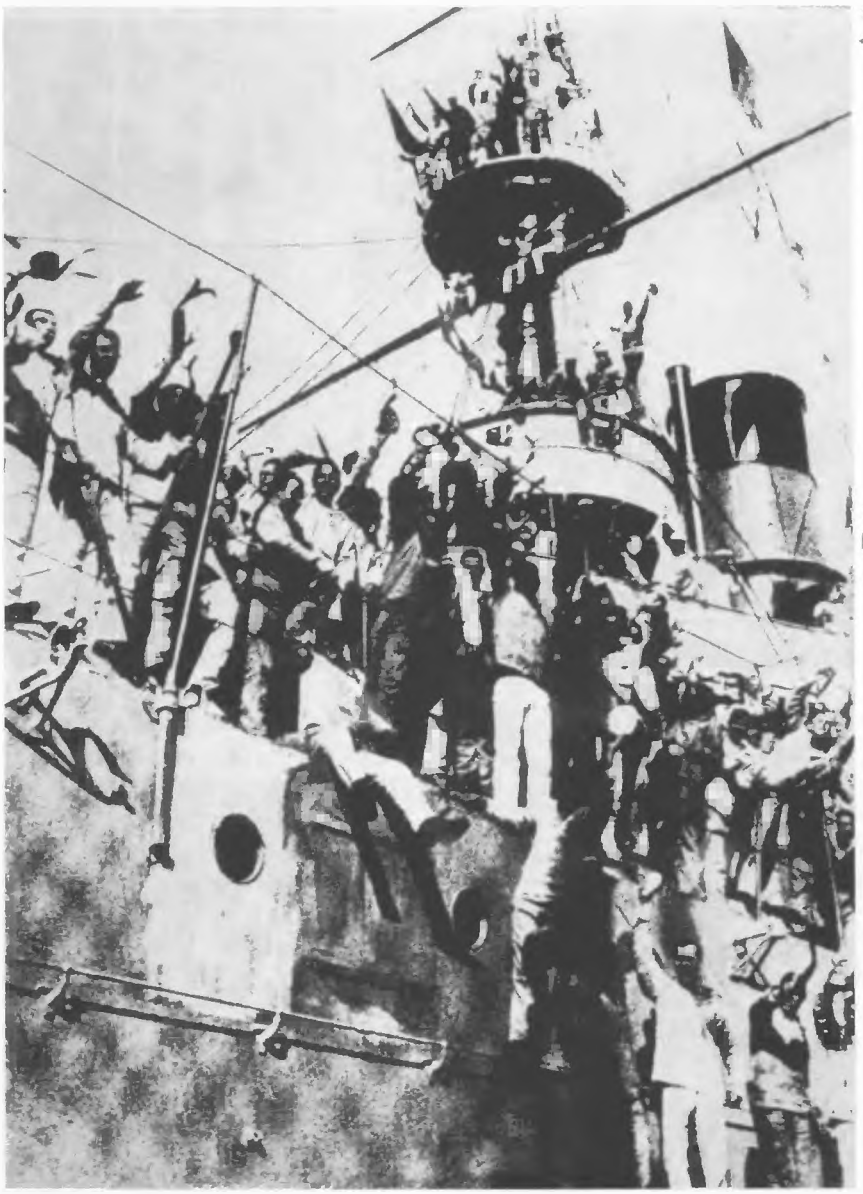

Rendkívül nagy érdeklődést keltett a maga idején a német expresszionista hatást mutató, stílusában excentrikus, tartalmilag realista *Az ördög kereke* c. film, amelyet 1926-ban Kozincev és Trauberg rendezett. (4) ▷

2 ◁

3 ▷

1925-ben született Eizenstein világhírű filmje, *A Patyomkin páncélos.* (1, 2)

5

6

Tudományos elemzés és alaposság, másfelől az elképzelhető legnagyobb egyszerűség jellemezte Pudovkin *Anya* c. alkotását. (5)

Főleg külföldön gyakorolt hatást Kulesov „rendhagyó" filmje, a *Törvény nevében* (1926), (6) mely nem ismert hőst, sem intrikust, sem helyszínváltozást, vagyis semmit abból, amit a filmművészet elengedhetetlen elveinek véltek akkoriban.

Pudovkin műve volt a *Szent-Pétervár végnapjai* (7) c. film, melyet bemutatásakor a képi kifejezés filmjének nevezett a kritika. ▷

1929-ben készült Dovzsenko *Arzenál* c. filmje, melyet rendezője „teljes egészében politikai" filmnek, Eizenstein a „vizuális filmnyelv dramaturgiai példatárának" nevezett. (8) ▷

ÉPÍTÉSZET

A modern építészet fő elvei — fény, levegő, kényelem juttatása a lakóházakba és egyéb épületekbe — a 20-as években kezdtek jelentkezni a gyakorlatban.

Le Corbusier egyik korai lakóháza **(1)**

A berlini operaház belső kiképzése, Hans Poelzig műve **(2)** ▷

A Bauhaus-csoport 1926-ban elkészült dessaui központja, madártávlatból **(3)**

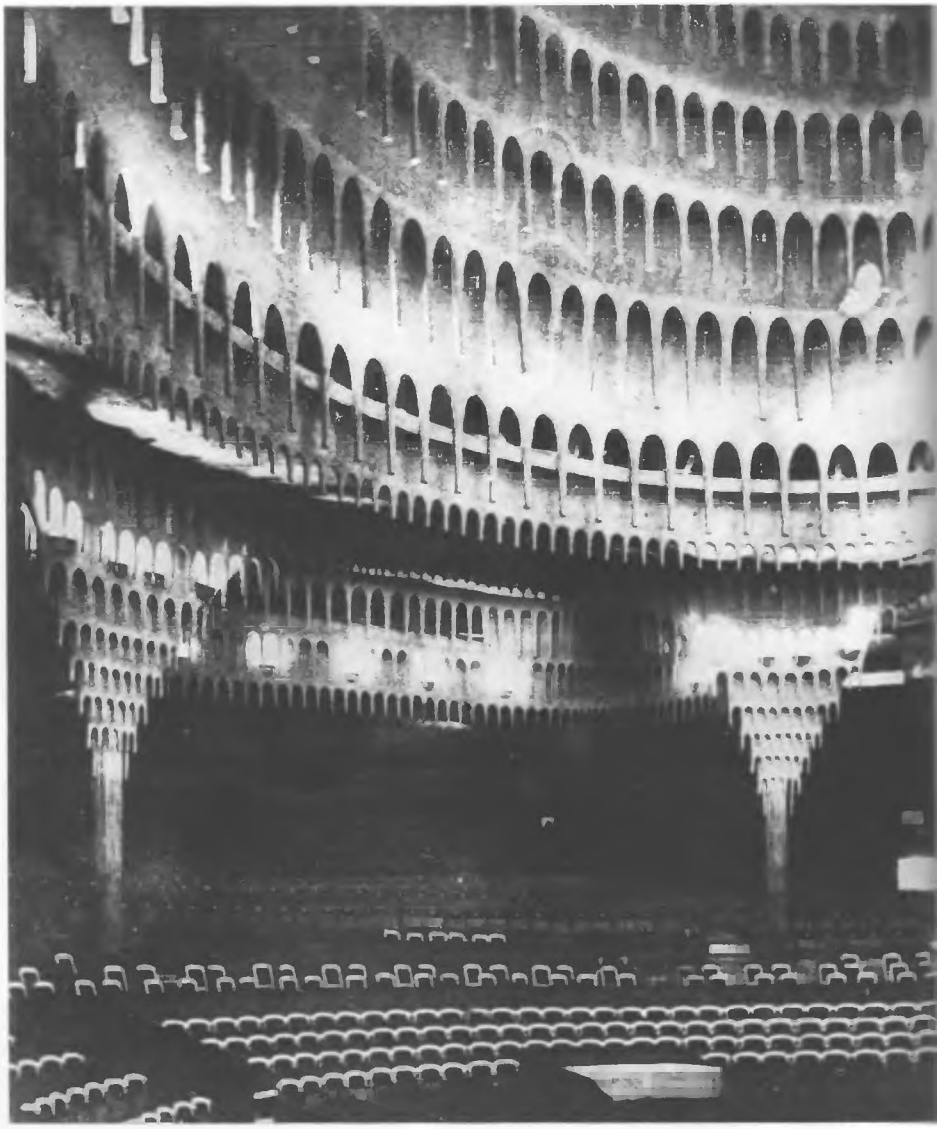

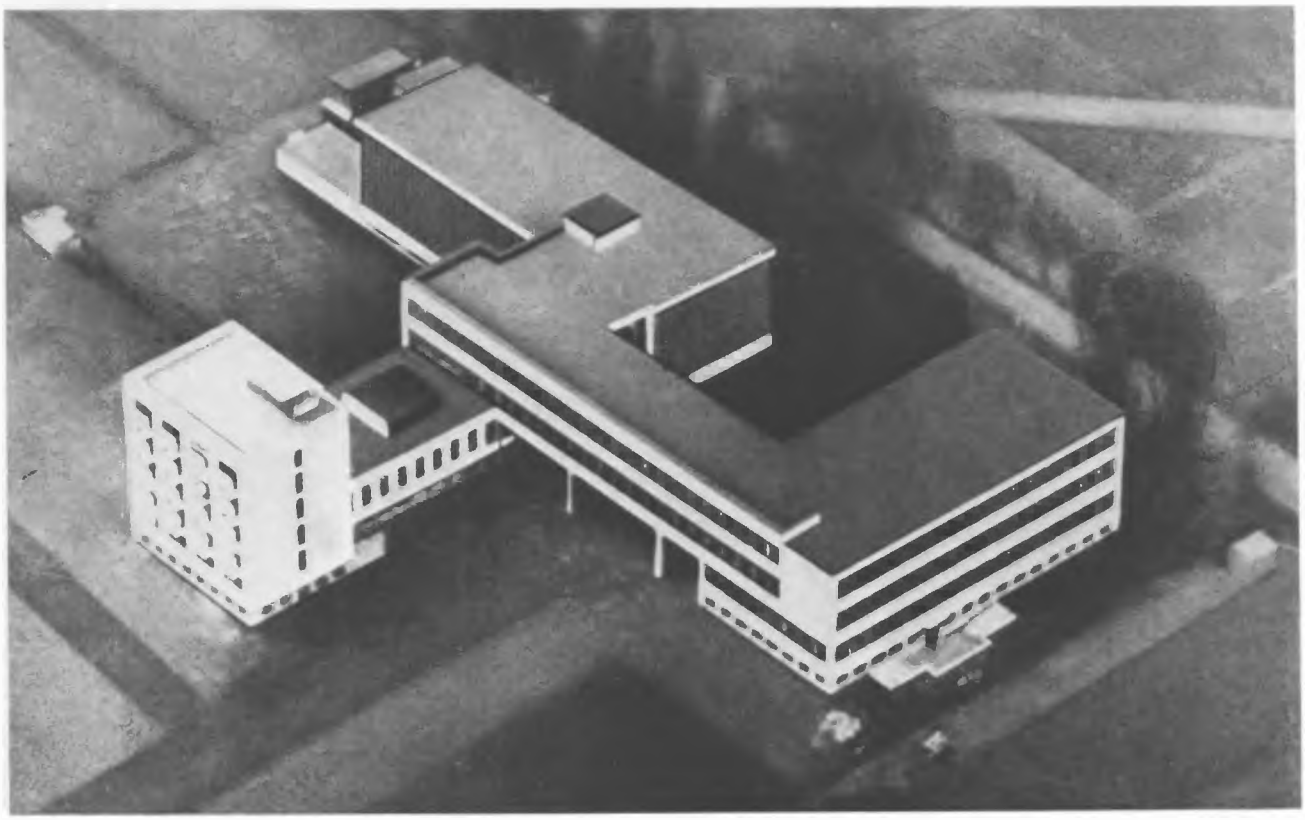

a) Shirley Temple, a kor legfiatalabb filmbálványa. Salvador Dali festménye, 1939

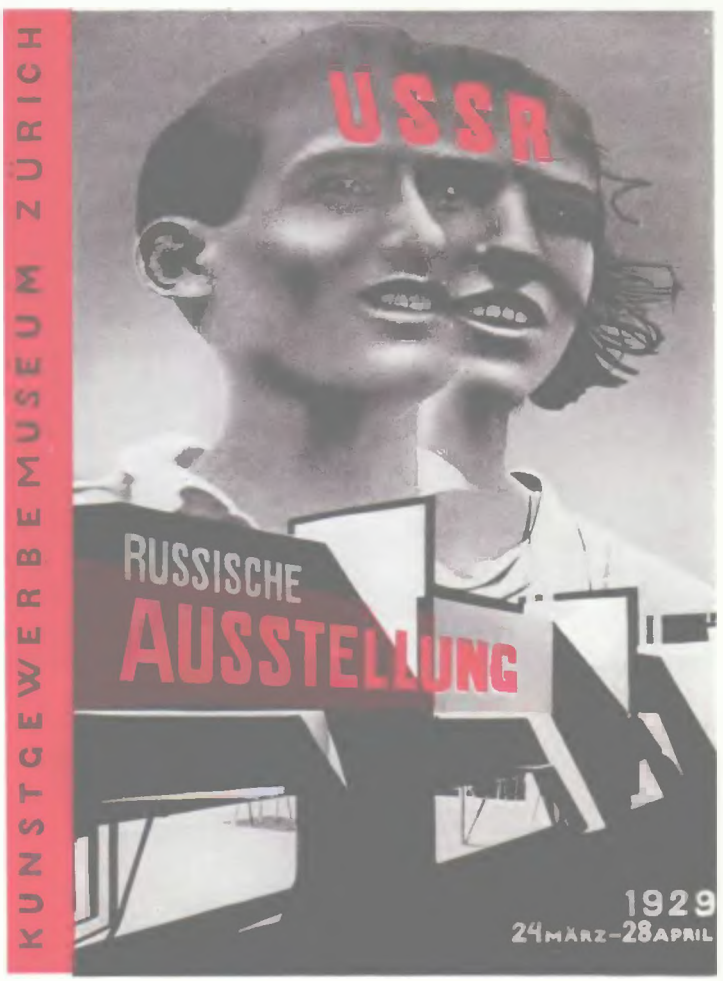

b) Kiállítás plakátja. El Liszickij műve, 1929

A szerelmesek csokra. Marc Chagall festménye, 1926

Kép vörös folttal. Vaszilij Kandinszkij festménye, 1914

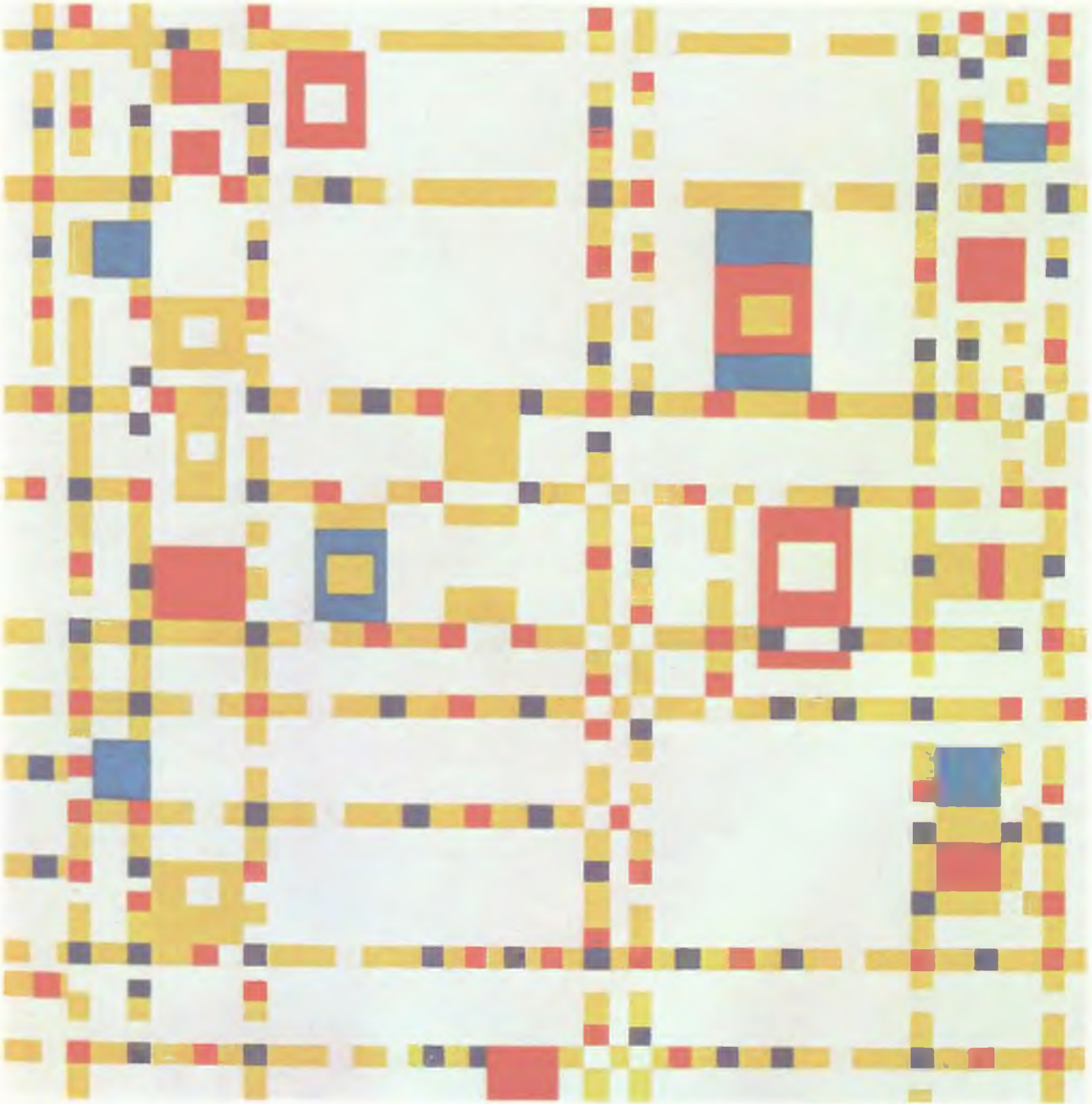

Broadway Boogie-Woogie. Piet Mondrian festménye, 1942—43

Van Nelle tervezése: a 30-as években felépült rotterdami dohánygyár (4) ▷

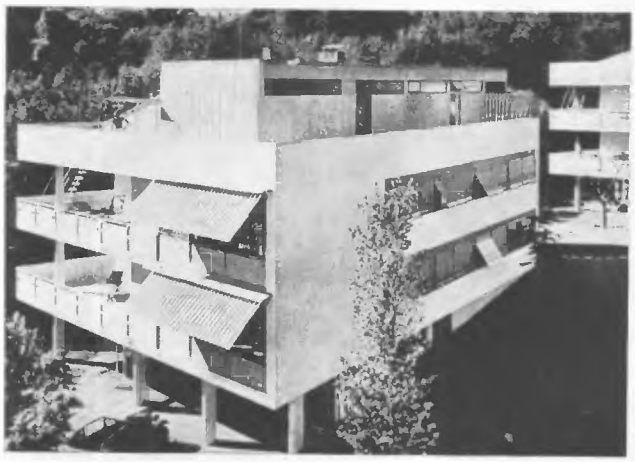

△

Breuer több lakásos épülete (5)

△

Lakóház Jénában, Gropius és Meyer műve 1924-ben (6)

Fahrenkampf irodaháza (7)

▽

Fernand Léger Város c. kubista ◁ műve, 1919 (1)

A neves jugoszláv szobrász, Ivan Meštrović alkotása: Lány lanttal, 1918 (2)

▽

Egon Schiele: Asszony két gyermekkel, 1917 (3) ▷

KÉPZŐMŰVÉSZET A HÚSZAS ÉVEKBEN

Oskar Kokoschka: Kékruhás nő, 1919 (4) ▷

△

Gerhard Marcks Macska és ló c. fametszete, 1921 (5)

Rudolf Belling Mahagoni c. szobra, 1927 (6) ▷

Ossip Zadkine: Álló nő, 1920 (7)

Robert Delaunay: Ritmus c. műve (8)

Georges Braque Leányfej c. képe, 1929 (9)

8 ▽

7 ▷

9 ▽

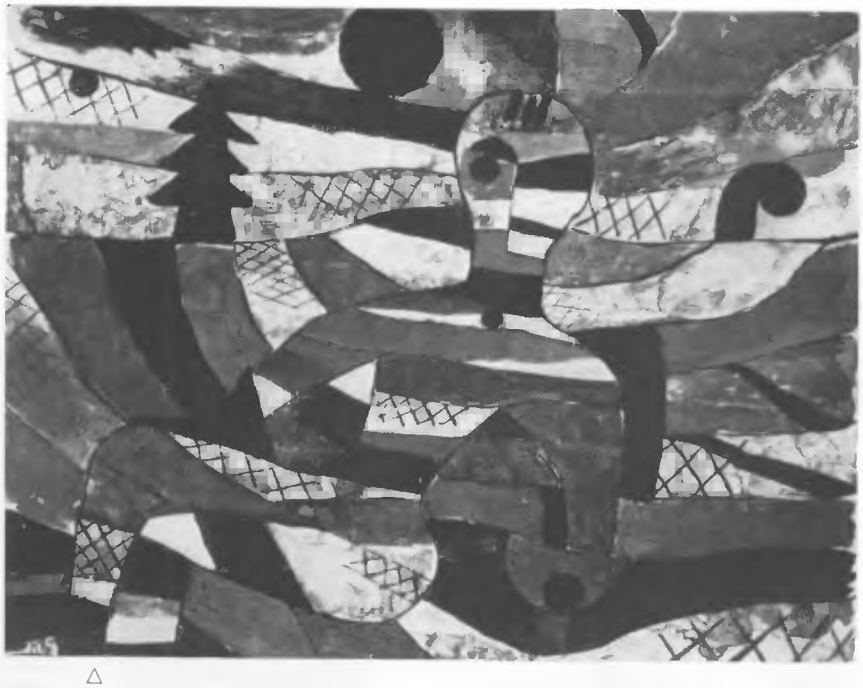

△

Paul Klee akvarellja, Az ébredő, 1920 **(10)**

Chaïm Soutine Bolond nő c. festménye, 1920 **(12)** ▷

13 ▽

Marc Chagall: Önarckép kecskével, 1922—23 **(13)**

Alexander Archipenko női torzója, 1922—23 **(11)** és aktja **(14)**

11 △

14 ▽

16 ▷

◁ Pablo Picasso Három táncos c. festménye, 1925 **(15)**

Constantin Brâncuși: A szőke néger nő, 1926 **(16)**

Vaszilij Kandinszkij: Fehér kompozíciója *(Auf Weiss)* **(18)**

Pablo Picasso Ökörállkapocs c. tabloja **(17)** ▽

18 ▽

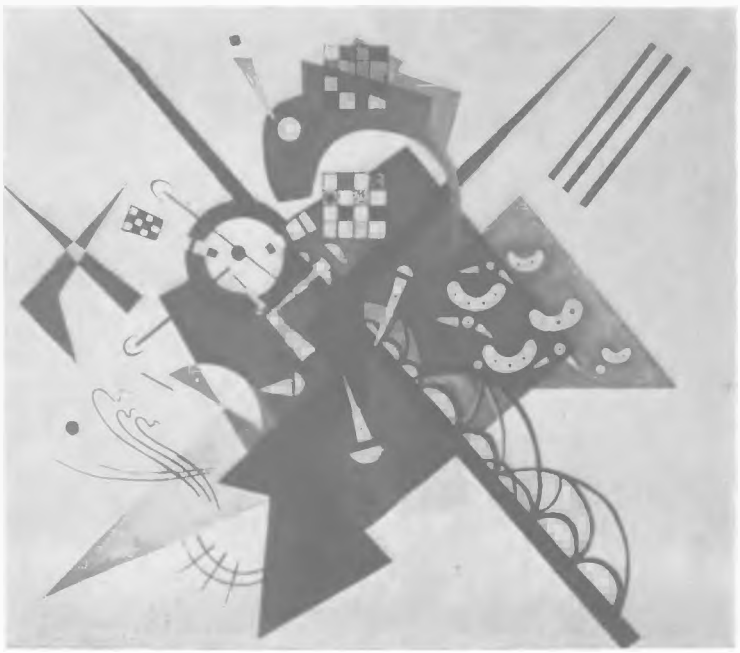

A 20-as évek legjelentősebb művészeti kezdeményezése a Németországban működő Bauhaus-csoporthoz fűződött. Alapítója, Gropius (1) számos jelentős művészt toborzott tagjai közé, így soraiba tartozott Paul Klee, Moholy-Nagy és sokan mások.
Gropius maga tervezte igazgatói szobája (2) ▷

BAUHAUS

A Bauhaus 1919 áprilisában kiadott manifesztumának címlapja, L. Feininger alkotása (3)

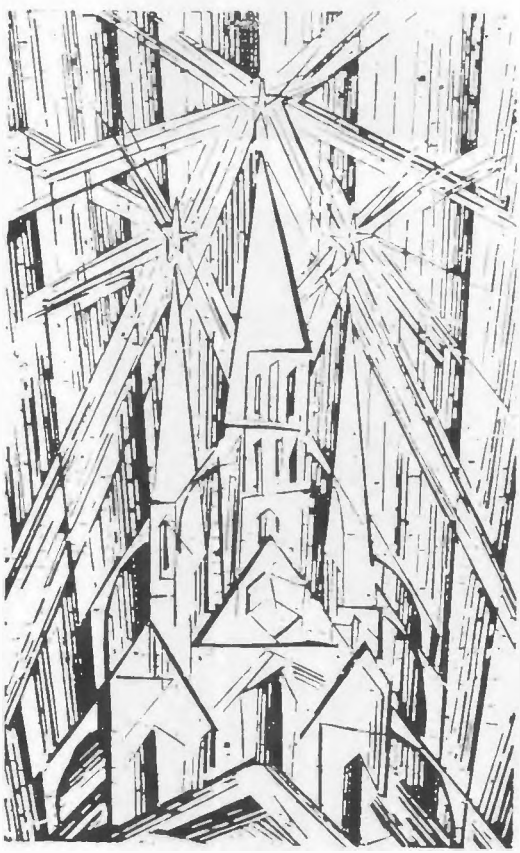

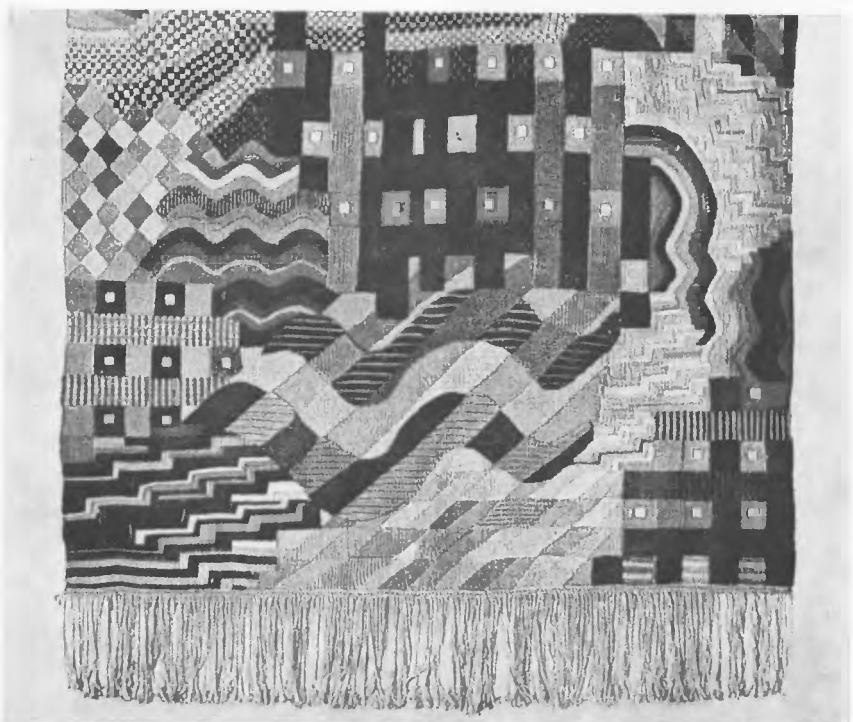

G. Stölzl 1927—28-ban készített modern gobelinje (4)

Kiállítási plakát, J. Schmidt munkája (5) ▷

Tanuló-munka egy darab papírból (6)

▽

◁ W. Peterhans fotótanulmánya (7)

△

A Bauhaus jelvénye (8)

ZENE

1

2

A két háború közötti korszakban teljesedett ki a század kezdetétől jelentkező modern zenei áramlat. A nagy osztrák hármas egyik tagja, Arnold Schönberg **(1)** különösen mély hatást gyakorolt kortársaira a húszas években, főként *Máról holnapra* és *Mózes és Áron* c. operáival.

Alban Berg **(2)** osztrák zeneszerző számos dal, szonáta, zenekari mű alkotója. Első nagy sikerét az 1926-ban bemutatott *Wozzek* c. operájával aratta. Anton von Webern **(3)**. Schönberg tanítványa zenekari művekkel, zongoradarabokkal, kamarazenéjével írta be nevét a zenetörténetbe.

Az előző háromtól eltérően, akik a dodekafóniát honosították meg, Igor Sztravinszkij **(4)** ebben az időben sajátos neoklasszikus irányt követett. Elsősorban balettjei hódították meg a világ színpadjait. (*Tűzmadár*, *Petruska*, *Tavaszi áldozás* stb.)

3

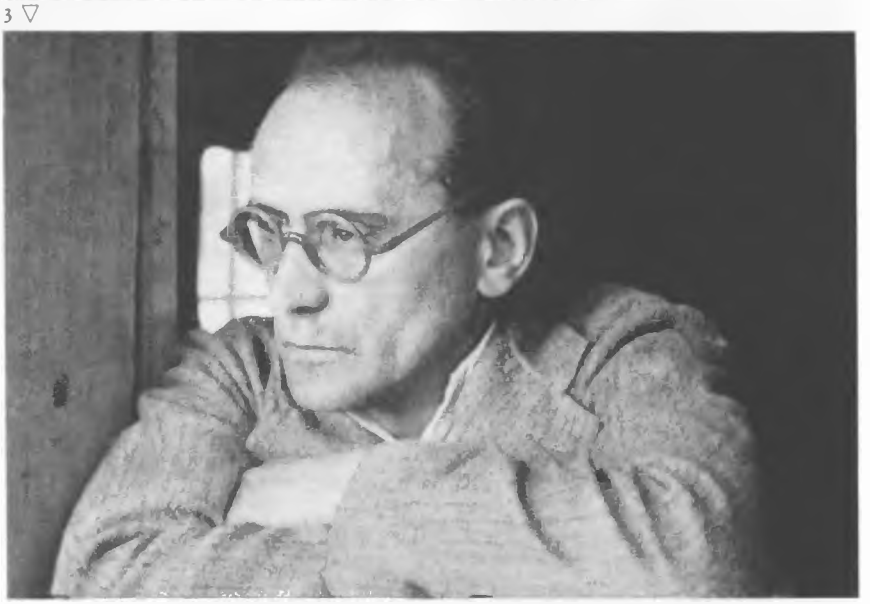

4

◁ Maurice Ravel (5) francia zeneszerző, az impresszionista zene képviselője

A svájci származású francia Arthur Honegger (6), Sztravinszkij nyomdokain haladva, először *Dávid király* c. oratóriumával keltett feltűnést; ezt azután zenedrámák, oratóriumok, szimfóniák stb. követték.

A korszak egyik kimagasló zenei képviselője és irányítója a magyar Bartók Béla (8) volt. Műveiben ▷ nagy helyet kapott a népzene dallamvilága és ritmikája (*A fából faragott királyfi*, 1917; *A kékszakállú herceg vára*, 1918; *Csodálatos mandarin*, 1919).

7 ◁

10 ◁

11 ▷

A német Kurt Weill (7) Hitler hatalomra jutása után kénytelen volt hazáját elhagyni. Leghíresebb műve a Brecht szövegére írt *Koldusopera* (1928).

A szovjet zenei irodalom egyik kimagasló képviselője Szergej Prokofjev (10) volt, akinek realista tartalmú zenéje nem nélkülözi a romantikus elemeket (*Rómeó és Júlia*, balett).

◁ Áram Hacsaturjan (9) alkotásait az örmény népzenei motívumok hatják át (*Gajane*, balett).

Dmitrij Sosztakovics (11) szimfonikus művészetében Csajkovszkij hagyományai folytatójának mondható. Különösen ismert *7., leningrádi szimfóniája*.

GAZDASÁGI VÁLSÁG — POLITIKAI VÁLSÁG

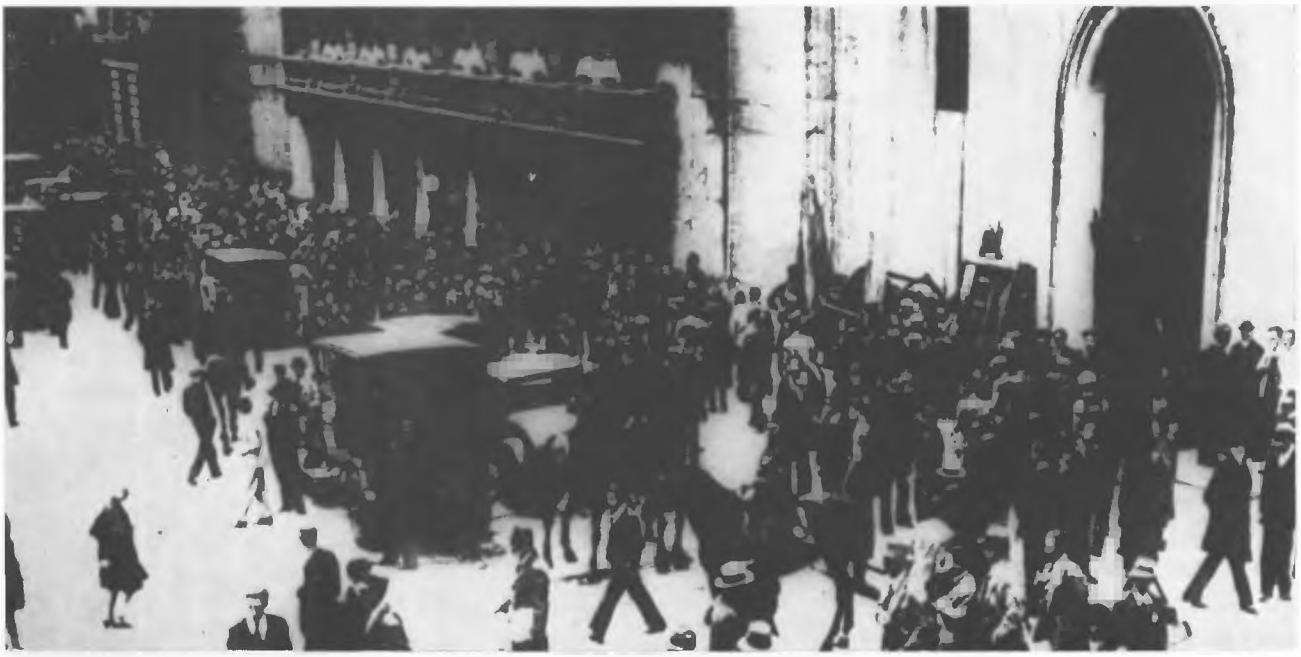

△

1929 októberében a New York-i tőzsdén bekövetkezett váratlan árfolyamzuhanás pánikot váltott ki. **(1)** A napot fekete péntéknek keresztelték el. Ezzel vége szakadt a tőkés gazdasági virágzásnak. Az eddig ismert legsúlyosabb gazdasági válság magával sodorta az egész világot. Hatására újból társadalmi mozgás, polarizálódás kezdődött; erősödtek a tömegmozgalmak.

Az uralkodó osztályok több országban a totális diktatúra bevezetéséhez folyamodtak. Németországban 1933-ban uralomra jutott a fasizmus.

A nagyhatalmak mind többet és többet költöttek fegyverekre; fegyverkezési verseny vette kezdetét, miközben a világ hatalmas területein nyomasztó maradt a nyomor.

Háborús gócok keletkeztek, általános támadásba kezdett a nemzetközi reakció, a fasizmus és a háború elleni küzdelem erői megkezdték soraik rendezését. A harc a fasizmus és a háború erői, valamint az antifasiszta demokratikus és háborúellenes tábor között már a béke éveiben megindult a belpolitikában, a diplomáciában, a kultúra területén.

3 ▷

◁ Így látta a világhelyzetet egy karikaturista. **(2)**

Az addig elrejtett nyomor a felszínre tört; a szegények a szemétben turkálnak, hátha akad valami felhasználható. (3) Ismét szükség volt a nyomorenyhítő ingyenlevesre. (4) ▷

5 ▽

Az eladhatatlan búzát a tengerbe szórták. (5) A nagy nyomor közepette a mozdonyokat egyes helyeken kávéval etették. (6)

6 ▽

2 △

A válság 1929-től 1933-ig tombolt. Mélypontján, 1932 közepe táján mintegy 26 milliót tett ki a nyilvántartott munkanélküliek száma.

◁ Grosz így ábrázolta a válság lényegét. **(1)**

A VÁLSÁG MÉLYPONTJÁN

3 ▽

4 △

A férfiak naphosszat ácsorogtak az utcaszegleteken, munkára lesve. (2)
A kereset nélkül maradt családok a város peremén, nyomortanyákon húzták meg magukat. (3)

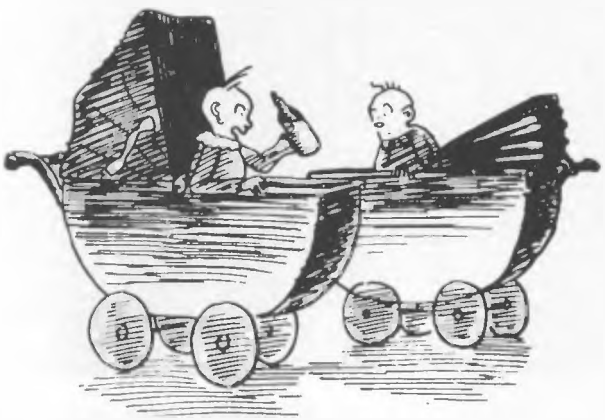

Munkanélküli-tüntetés Londonban 1930-ban (4)
A fejadagról készült karikatúra inkább keserűen hatott, mint humorosan: „No tessék, megint csök-
◁ kentették a fejadagunkat!" (5)
A nyomor halmozódása ismét a társadalmi feszültség kirobbanásaihoz vezetett.
A berlini rendőrség a tüntetések alkalmával fellépett a résztvevők és a békés járókelők ellen. (6)

▽

AMERIKA PROBLÉMÁI

△

2 ▷

A Coolidge (1) és Hoover (2) elnök idején (1923-tól) kibontakozó gazdasági fellendülést az Egyesült Államokban a demokráciával ellenséges politikai és eszmei áramlatok megnyilatkozásai kísérték.

A kommunisták üldözésének tragikus eseménye volt az ártatlanul gyilkossággal vádolt két olasz bevándorló, Sacco és Vanzetti (3) ▷ halálra ítélése és kivégzése.
Nagy arányokat öltött a fajüldözés. A Ku-Klux-Klan nevű hírhedt szervezet (4) számos bűntényt követett el az amerikai néger lakosok ellen.

4 ▽

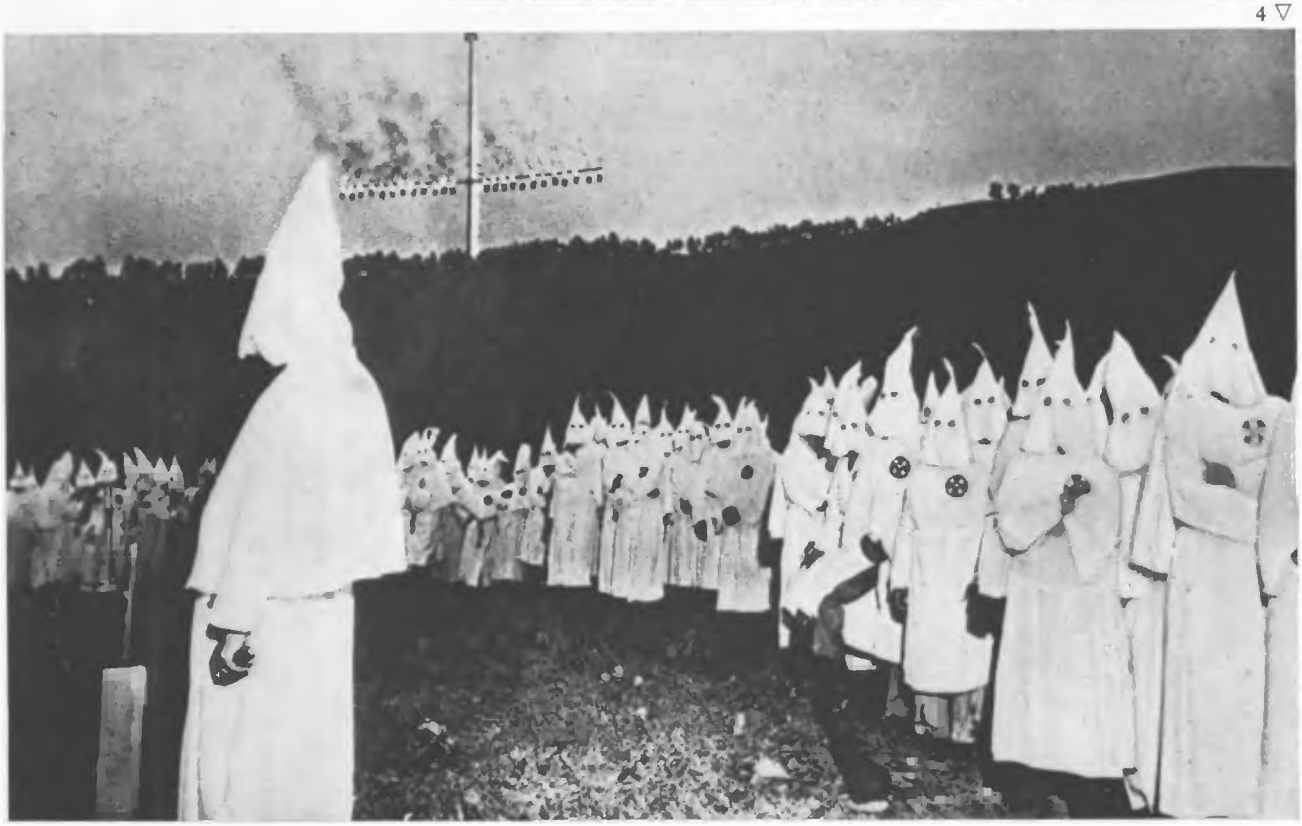

△ 5

6 ▽

A politikai izgatottságot 1929-től kezdve fokozta az a tény, hogy a válság éppen az USA-ban volt a legsúlyosabb. Az ipari termelés 65%-ra süllyedt, a farmerek milliói tönkrementek. Pusztulásnak induló, elhagyott farm **(5)**

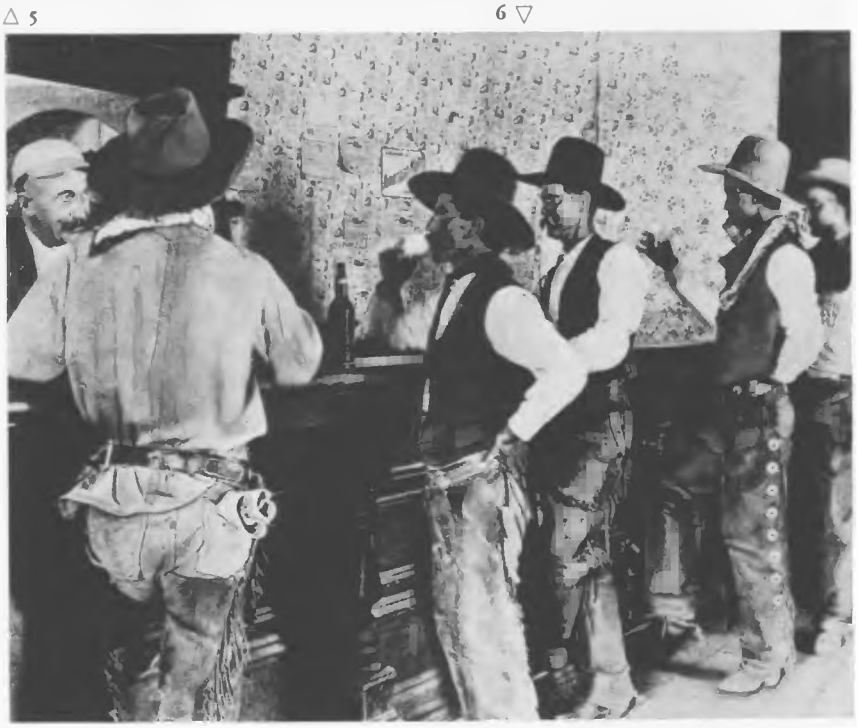

A szegények vigasza: a kocsma. Texasi kocsmajelenet **(6)** ▷

Az amerikai életforma és az amerikai feszültségek irodalmi ábrázolói: Theodore Dreiser **(7)** *(Amerikai tragédia)*, Sinclair Lewis **(8)** *(Főutca, Babbitt)*

◁ 7

8 ▷

△ 9

A válság idején az USA-ban fellendült a munkásmozgalom. Nagyszabású éhségtüntetésekre került sor. 1932-ben leszerelt katonák az ország minden tájáról Washingtonba meneteltek, s letáborozva a Capitolium tövében, elmaradt leszerelési pótlékuk kifizetését követelték. Ez volt az úgynevezett Bonus March. (9)

Az általános elégedetlenség 1932-ben a Köztársasági Párt bukásához és a demokrata F. D. Roosevelt (10) elnökké választásához vezetett. Roosevelt meghirdette a New Deal (új irányzat) politikáját, ami többek között fokozott állami beavatkozást jelentett a gazdasági életbe.

10 ▽

Az új elnök tevékenységét a dollár „megfúrásával", az aranyalap átmeneti megszüntetésével kezdte. Korabeli karikatúra (11)

▽

Gyümölcsárusok. Amrita Sher-Gil festménye, 1937

Az előző oldalon: Folyondár. Csi Paj-si festménye, 1920 k.

A felhőből kiemelkedő sárkány. Tesszai Tomioka festménye, 1923

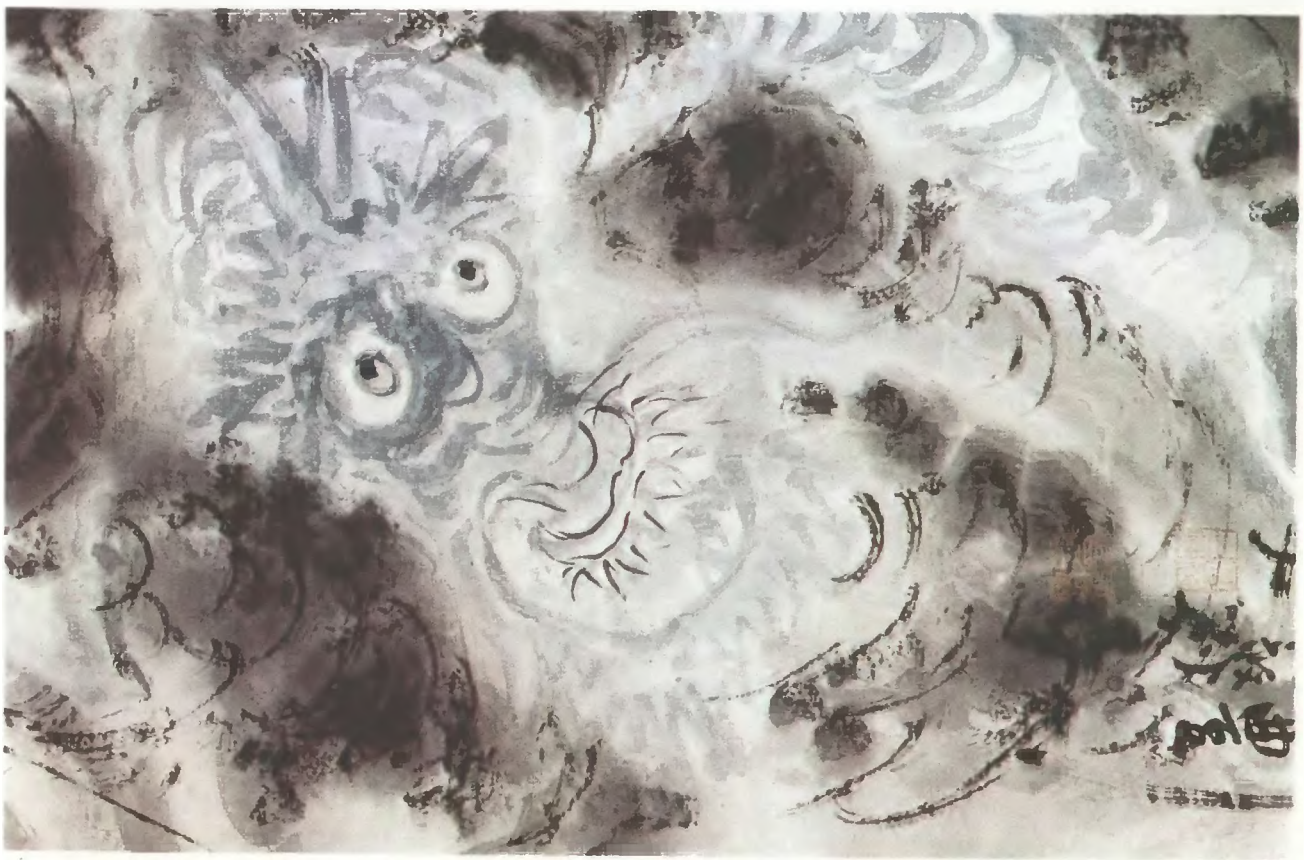

Az ember lángokban. José Clemente Orozco freskója, 1938—39 (részlet)

MEXIKÓ HARCBAN A FÖLDÉRT

Az 1910-ben kirobbant mexikói forradalom megalapozta az ország polgári átalakulását, de nem biztosított földet a parasztoknak. A parasztok és értelmiségi forradalmárok folytatták a küzdelmet, de a sok áldozato követelő harc nem vezetett eredményre.

Mexikói paraszt (1) ▷

Forradalmár vádlott a törvényszék előtt (2)

Bebörtönzött diákok (3)

Kivégzésre vezetnek egy forradalmárt. (4)

2 ◁

3 ▷

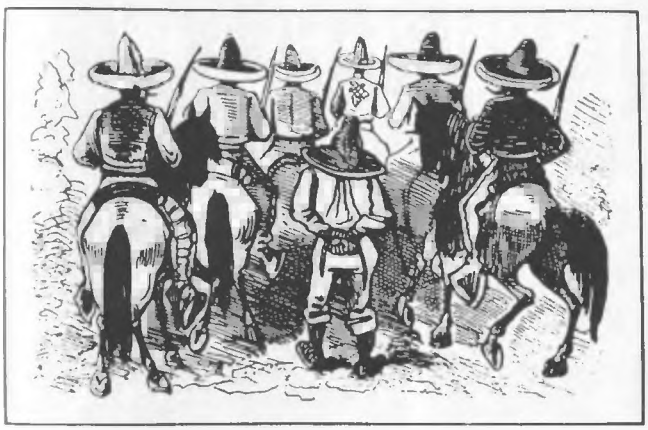

4 ◁

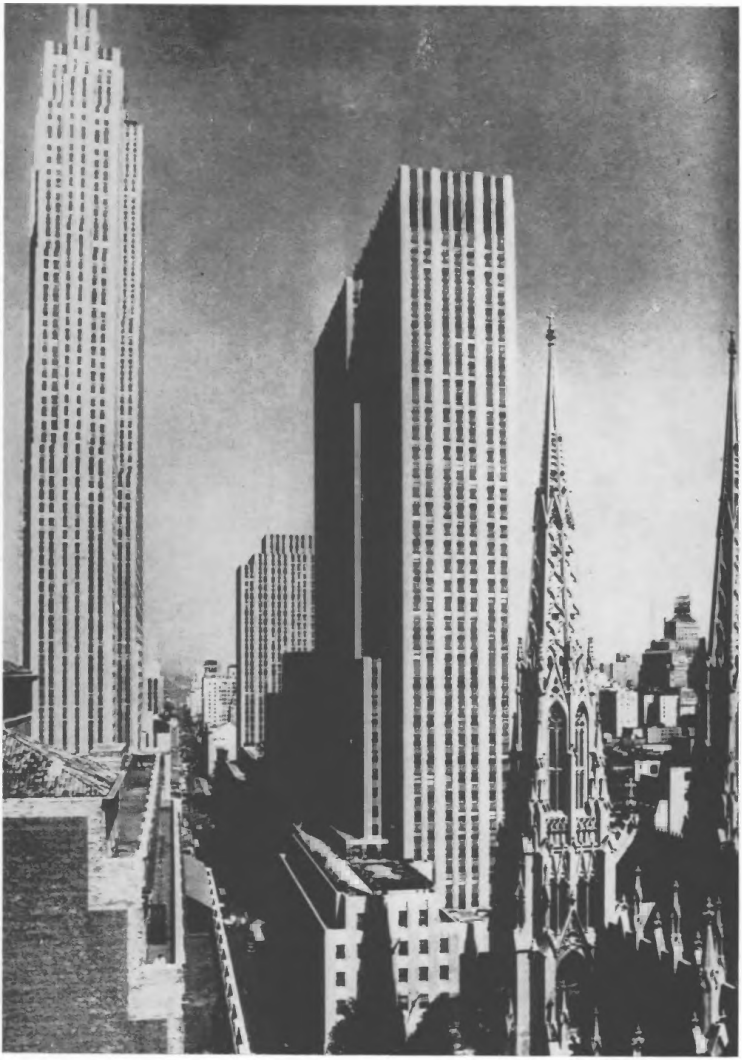

1 △

2 ◁

3 ▷

A MÁSIK AMERIKA

Az Egyesült Államok hatalmas ipari volumenével ellentétben Latin-Amerika megrekedt az elmaradott módszerekkel űzött, sokszor monokultúrás jellegű mezőgazdaságnál.

A Rockefeller-centrum felhőkarcolói (1)

Lakótelep egy venezuelai városban (2)

Korabeli metszet a cukornádaratásról (3)

„Vendégmunkások" az Egyesült Államokban. Ebédszünet egy ültetvényen (4) ▷

△

Casablanca városkapuja az arab negyedben (1)

A sivatagban a beduinok ősi rítus szerint főzik a teát. (2) ▷

AZ ARAB VILÁG

3 ▷

Francia őrség Algírban (4)

▽

5 ▷

Az arab világban az idő látszólag állt.
E látszat ellenére az emberek mégis új módon kezdtek gondolkodni és cselekedni. A rend fenntartása, a függetlenségi törekvések fékezése a két legnagyobb gyarmati hatalomnak, Angliának és Franciaországnak egyre nagyobb áldozatokba került. A francia uralom elleni tüntetés miatt letartóztatott arabok (6)

A gyarmatosítás mindenütt magával hozott többkevesebb iparosítást olyan gazdasági ágakban, amelyekre a gyarmatosítóknak szükségük volt. Ezek között a 20-as években már az első helyre lépett az olajkitermelés.
Az első, 230 kilométeres iráni olajvezeték építkezéséhez szamárháton szállítják a csöveket. (7)

Ibn Szaúd (3) előbb az angolokra támaszkodva, azután az angolok ellen az USA pártfogását keresve egyesítette az Arab-félsziget nagy részét, és létrehozta Szaúd-Arábiát.
Szidi Mohamed (5) marokkói szultán ugyan elismerte a francia protektorátust, de igyekezett lazítani a kötelékeken.
Angolellenes tüntetés 1935-ben Kairóban (8)

2 △

A civilizáció behatolásának egyes nyomai fellelhetővé váltak Afrika négerlakta vidékein is, de ez az ősi hiteken, szokásokon, életformán alig változtatott. Inkább csak a természetes nyomort toldotta meg a mesterséges elnyomorítással.

◁ Néger bányamunkás (1)

FEKETE AFRIKA

Szertartásokhoz kapcsolódó afrikai maszkok (2)
Kivu-tánc (3)
▽

4 ▷

5 △

△

Tovább élt, és fejlődött az ősi hagyományokon alapuló népművészet, a fafaragás. Különleges szép szobrokat (4), használati tárgyakat (5) készítenek.

Európai hatás: idomtalan kalyibaszerű lakóház, európai jellegű ruhadarabok (6)

◁ Munkatáborba zárt négerek Szudánban (7)

△
Bombay (1)

ERJEDÉS AZ ELNYOMOTT VILÁGBAN

△
A gyarmatbirodalmában jelentkező problémák közül Angliának a legtöbb gondot az angol korona ékessége, India okozta. A lakosság sokmilliós többségét kitevő parasztok évezredes módszerrel művelték a földet. (2)

Mégis kialakult a városi polgári és munkásréteg, amely ebben az időben mozgalmat kezdett India autonómiájának biztosítására. E mozgalom nagy tekintélynek örvendő vezetője, Gandhi (3) igyekezett a harcot erőszakmentes keretek között tartani.

▽

4 △

Fiatalabb segítőtársa, Nehru (6) hajlott arra, hogy a passzív rezisztenciát aktív küzdelemmé változtassa, de ekkor még nem kezdhetett önálló akcióba.

5 △

Már 1920-ban jelentős függetlenségi tüntetésekre (4) került sor. Gandhi az 1930-ban szervezett nagy mozgalmat az angol állam sómonopóliuma ellen irányította. Az indiaiak a tengerből pároltak sót, hogy ne kelljen megvásárolniuk az angoloktól.
Gandhi sózza a brit oroszlán farkát. (5)

A korszak világszerte ismert indiai költője és gondolkodója, Rabindranath Tagore (7) ▷

6 ◁

Míg Indiának a második világháború végéig nem sikerült függetlenségét elérnie, Törökország már az első után kiharcolta pénzügyi függőségének megszüntetését és a békeszerződés előnyösebbé tételét.
◁ A fegyveres harcot Musztafa Kemál (8) vezette (később Atatürk); kormányzása alatt megkezdődött az ország modernizálása.

A modern és archaikus, a pompás és nyomorúságos ellentéte rendkívül élesen jelentkezett a Távol-Keleten.

A pénzváltók utcája Hanoiban ◁ (1)

Gazdag vietnami fiatalember (2) ▽

A TÁVOL-KELET VILÁGA

◁ Indonéz árnyjáték-bábuk (3)

Szukarno (4), az Indonéziai Nemzeti Párt elnöke

Indokína függetlenségének harcosa, Ho Si Minh (5), aki a 30-as években emigrációba kényszerült.

4 ◁

5 ▷

Az óceáni szigetvilágnak nagyon kevés kapcsolata volt a nyugati civilizációval. A szokások, az életforma szinte teljesen változatlan maradt.

Az Új-Hebridákhoz tartozó kietlen Tana sziget két lakója (6) ▷

△
Tánc Bali szigetén (7)

Óceániai művészeti tárgy: áldozati szék színes faragott díszítő eleme(8) ▷

JAPÁN

Minden iparosodás, modernizálódás ellenére Japánban is tovább éltek az évszázados emlékek, hagyományok, s ezeket gondosan ápolták. Az országot a régi és új kontrasztja jellemezte.

△ Modern tokiói palota (1)

△ Vallási körmenet (2)

Ősi hagyományokon nyugvó Aranysárkány-tánc a tokiói Aszakusza-templom udvarán (3) ▷

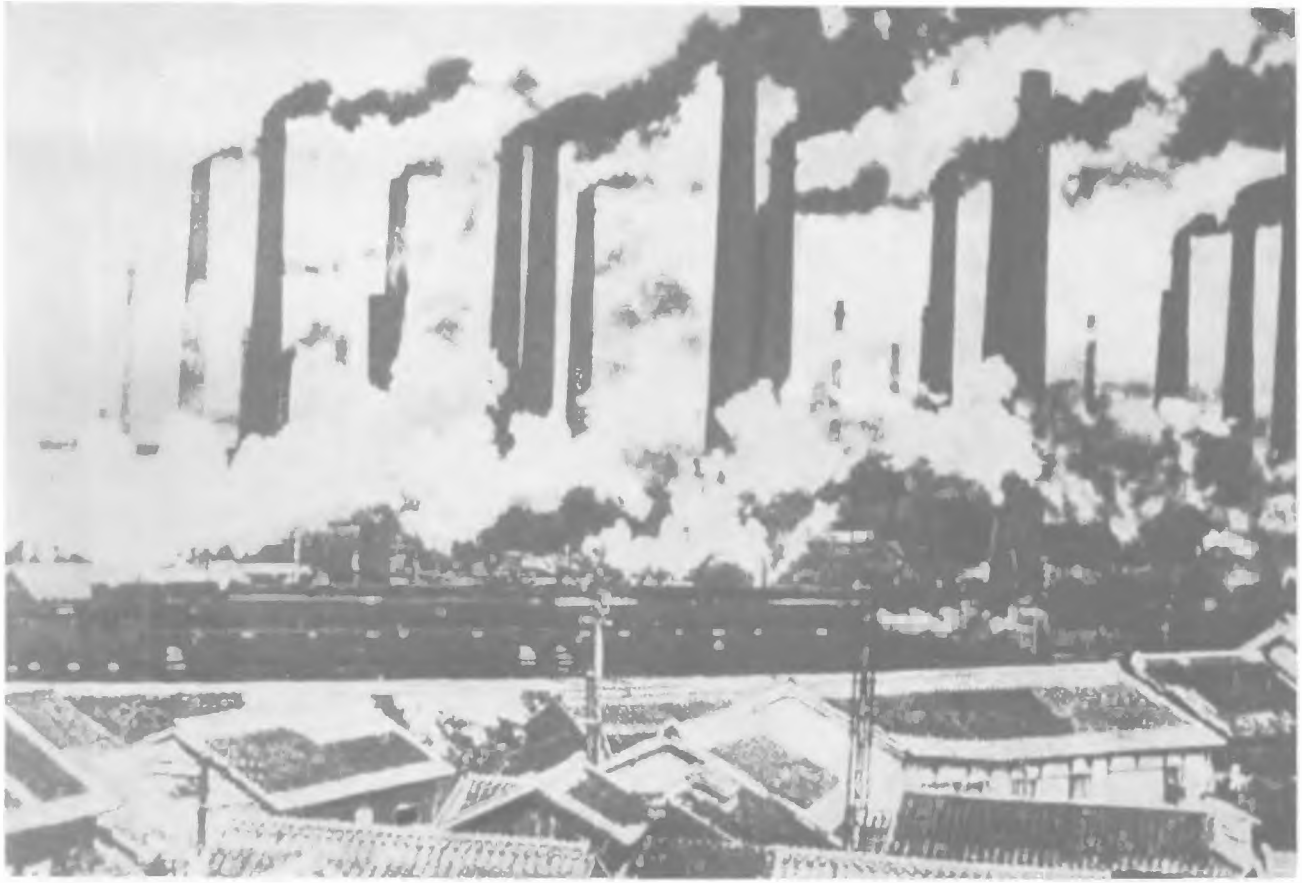

△

Acélművek Javatában, a Great Japan Steet Manufacturing Co. ellenőrzése alatt (4)

A harcias japán hagyományok életben tartását szolgálták az évente ◁ rendezett szamuráj lovasjátékok. Győzelmi galopp (5)

A militarista hagyományok a fellendülő gazdaságra épülő modern imperializmus szellemében fejlődtek tovább.
Japán fiatalok lőgyakorlaton (6)

▽

△
Kínai táj híddal (1)

VÁLSÁG KÍNÁBAN

A hatalmas kínai birodalom elzárkózását a világtól már régen kikezdte az idő, és súlyos belső társadalmi viharok rázták. A polgári demokratikus átalakulásért vívott harcot Szun Jat-szen, a Kuomin-
◁ tang alapítója (2) vezette.

Metszet elfogott forradalmár harcosokról (3) ▷

1925—27-ben a polgári államot újabb forradalom szilárdította meg, amelyet a Kuomintang és a Kínai Kommunista Párt közösen vívott. 1927-ben a Kuomintang a szövetséget felbontotta.

4 △

5 △

Kína belső helyzetét súlyosbította, hogy a japanok 1931-ben rátámadtak Mandzsúriára, és betörtek több kínai városba. (4)

A mandzsúriai konfliktussal a Népszövetség 1931—32-ben hosszan foglalkozott, a fegyverek ellen azonban, mint a korabeli rajz jellemzi, a szavak mit sem használtak. „A távol-keleti helyzet lényege" (5)

Mandzsúriai japán garnizon katonáinak reggeli ájtatossága (6) ▷

Az uralomra jutott Kuomintang új vezetője, Csang Kaj-sek (4) szakított a kommunistákkal. Az Az utóbbiak a kuomintangisták zaklatásai, támadásai ellenére az ország déli részében nagy területeket vontak ellenőrzésük alá, és kialakították önálló fegyveres erejüket, a Vörös Hadsereget. E hadsereget 1934-ben átvezették az északi övezetbe. Ez volt az úgynevezett „nagy menetelés".

◁ Menetelés a hegyekben (1)

A Vörös Hadsereg osztagai gyűlést tartanak (2)

▽

POLGÁR-HÁBORÚ KÍNÁBAN

Korabeli rajz a forradalmárokról (3) ▷

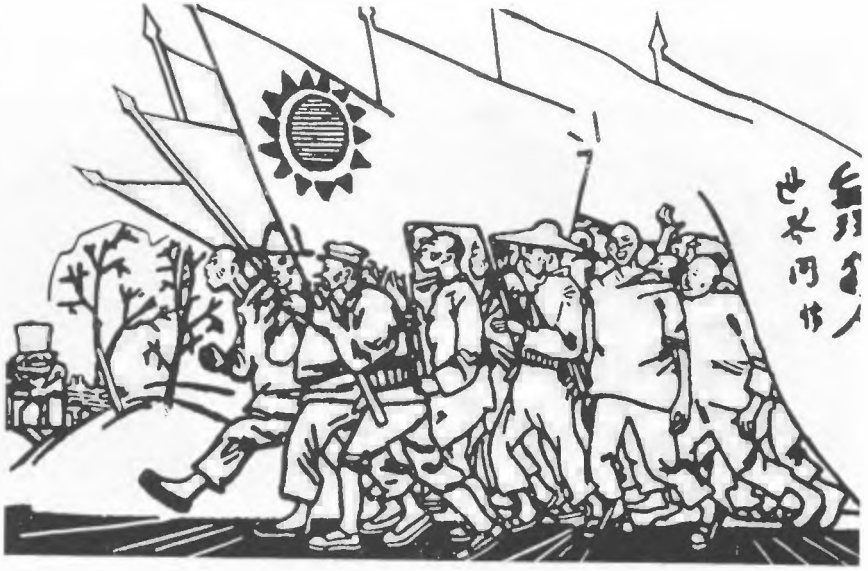

Csang Kaj-sek (4) 1937-ig harcot folytatott a kommunisták ellen; ezzel gyengítette a japánokkal szembeni ellenállás erőit.

▽

△

A fiatal Mao Ce-tung (5) a „nagy menetelés" idején a párt vezetője lett.

Rajz a kommunista harcosok és az őket támogató parasztok találkozásáról (6)

▽

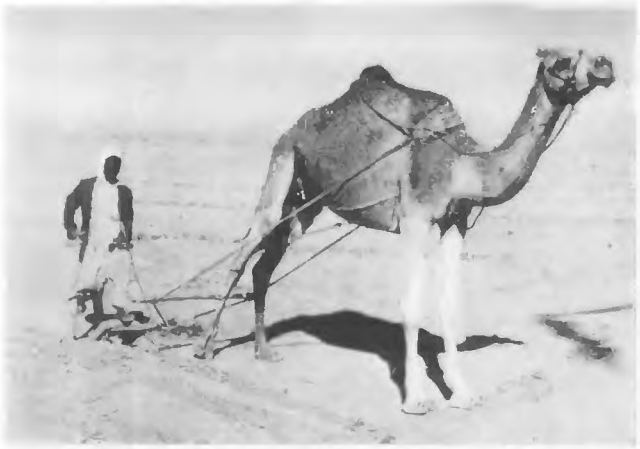

1

2

A VILÁG KÉT ARCA

FÖLDMŰVELÉS

Az elmaradott gyarmati világ és a gazdaságilag fejlett vagy fejlődőben levő országok között óriási volt a különbség a legősibb termelési ágban, a mezőgazdaságban is.

Palesztinai arab paraszt, aki fatönkkel szánt (1)

Teaszedés kézi erővel a brit kézen levő Mahé szigeten (a Seychelle-szigetek része az Indiai-óceánon) (2)

◁ Burmai paraszt ökörfogattal (3)

Számos helyen, így többek között az óceániai szigetvilágban, a bivaly a legfontosabb segítőtárs. ◁ (4)

5 △

6 △

Nagyüzemi mezőgazdaság a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban (5, 6, 7) 7 ▷

2 ▽

Ősi öntözési berendezés az aszályos Indiában (1) és arab földön (2)

A VÍZ ÉS FELHASZNÁLÁSA

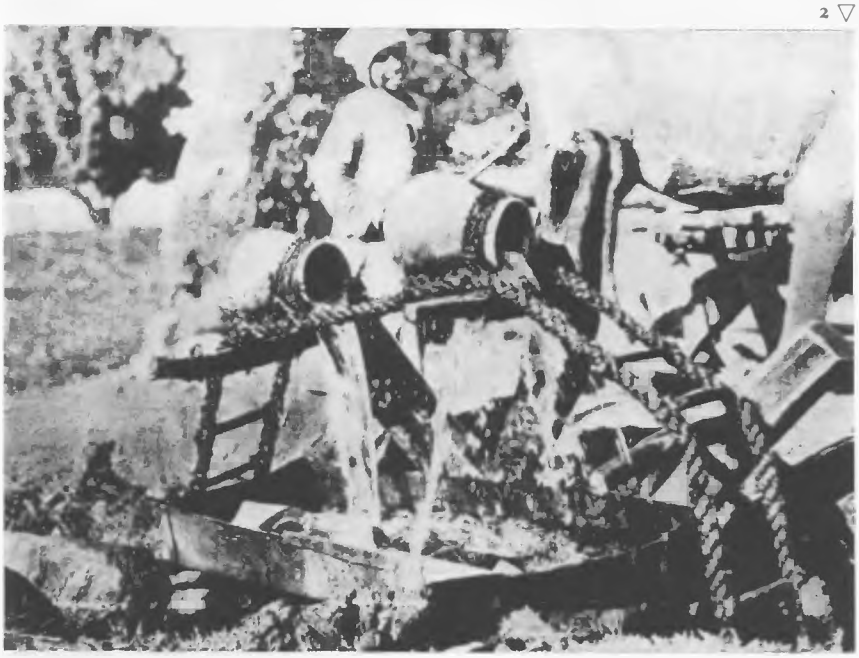

A Columbia folyó egyik gátja az USA-ban, amely egyaránt szolgálja a hajózást és a földművelést (3)

▽

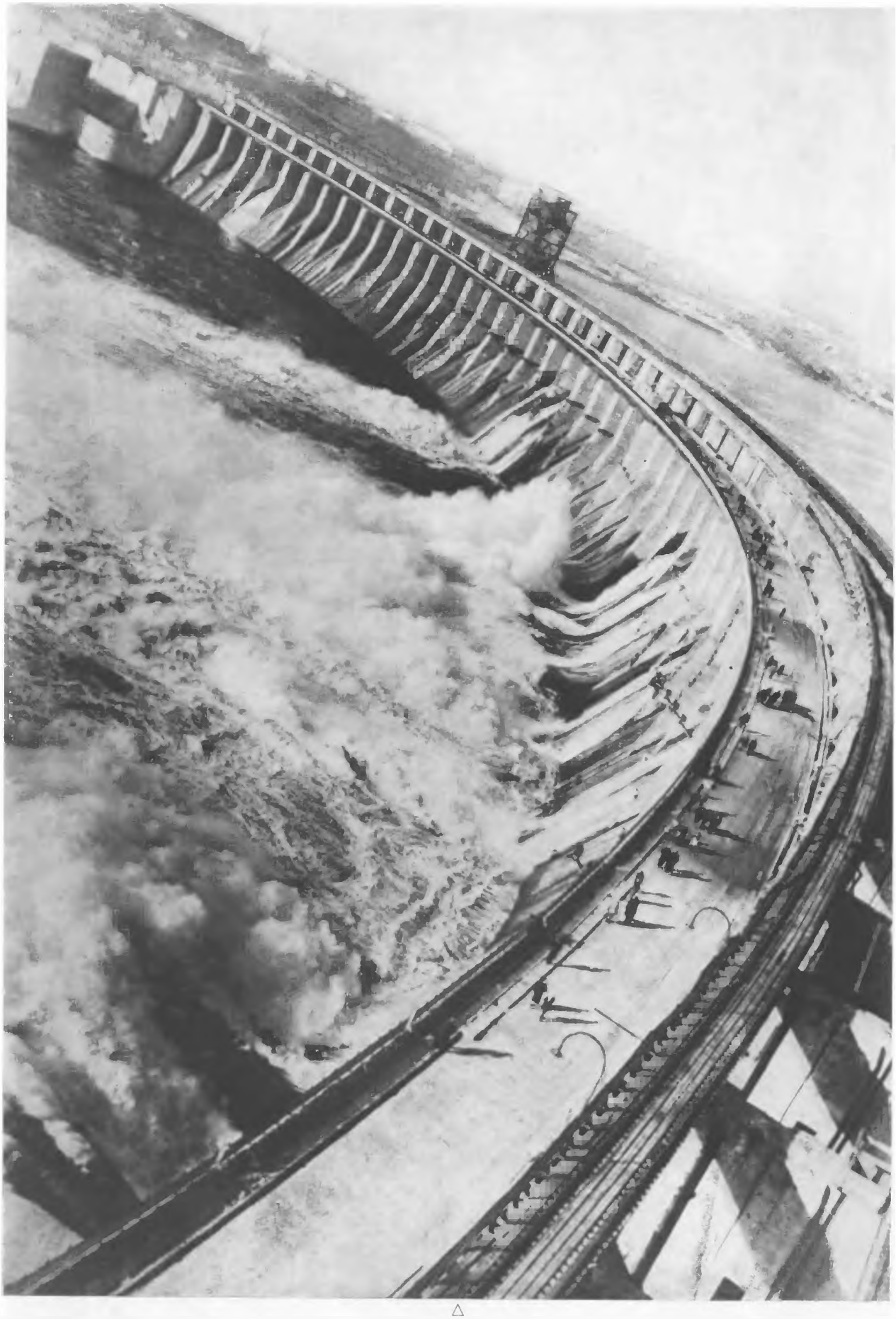

△

A Lenin-erőmű a Dnyeperen 1936-ban készült el. (4)

△

Lakatosműhely Algériában (1)

Kínai munkások nyersanyagot szállítanak. (2) ▷

IPAR

A dnyeprosztroji erőmű szerelőmunkálatai 1932-ben (3)

▽

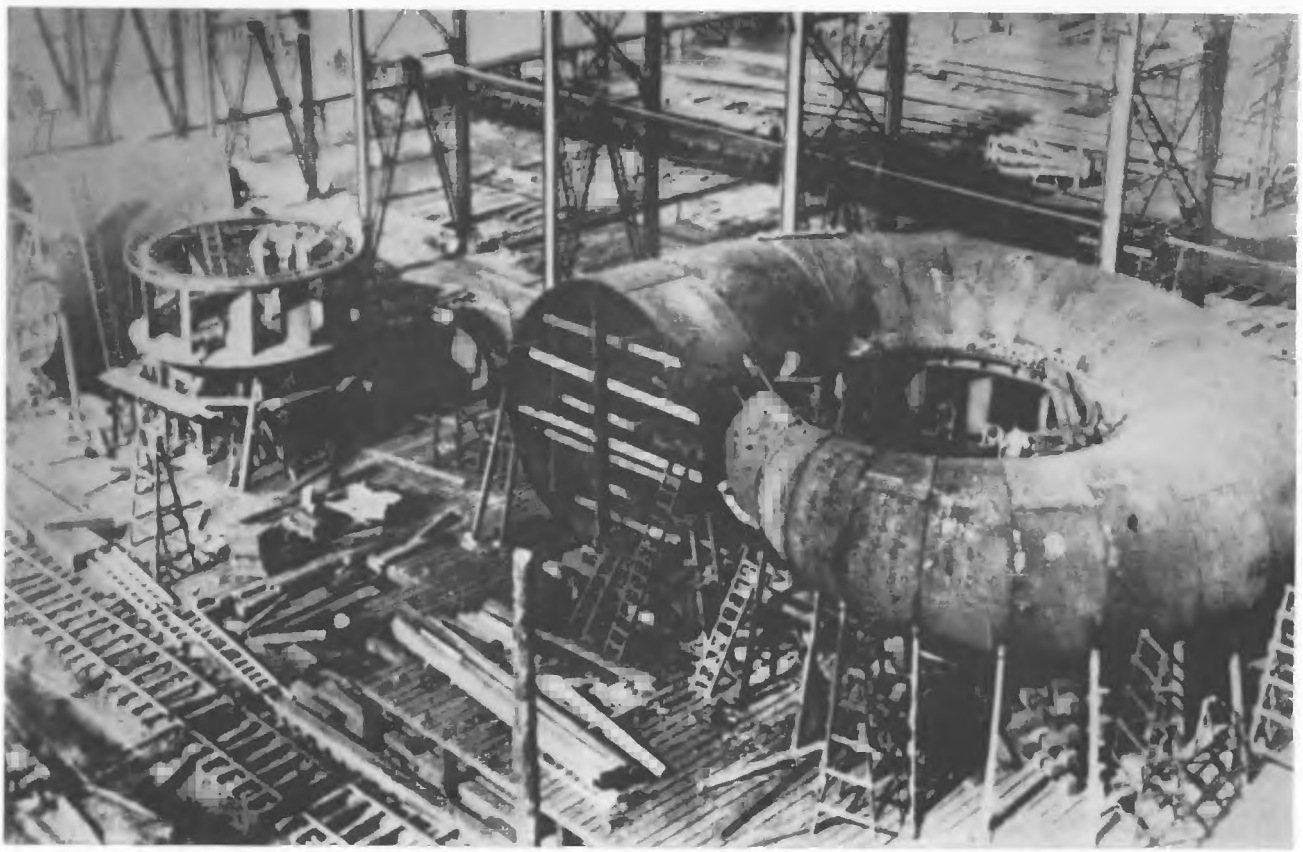

△

Elektromos művek építkezése az amerikai Nevadában (Boulder Dam) (4)

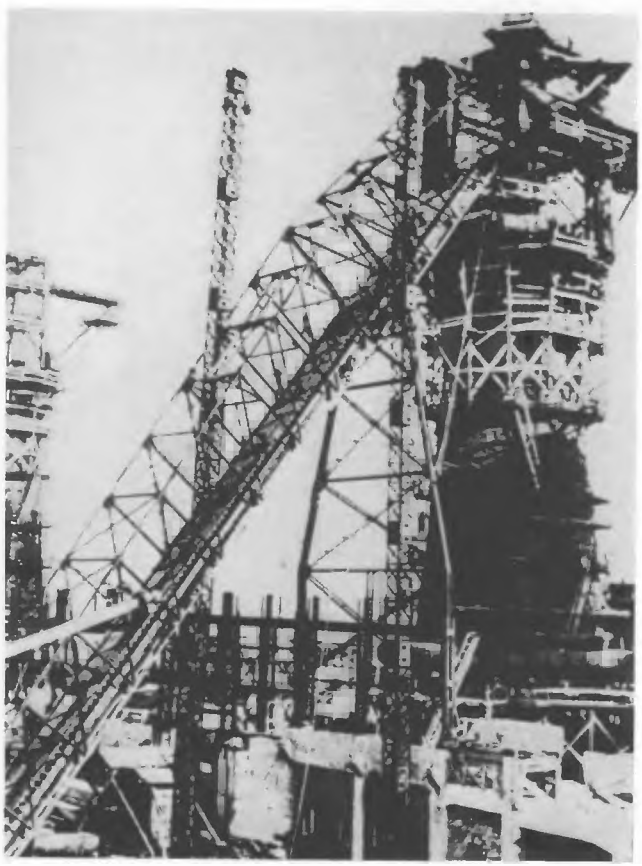

A zaporozsjei fémkombinát első kemencéje, amely 1932-ben készült el (5) ▷

1 △

EGY PONT A VILÁGBAN

2 ▽

3 △

Hét évtized a berlini Alexanderplatzon. Nagy fellendülés a század elején; újrakezdés, újult remények a vesztes háború után; a második világháború reménytelen, felismerhetetlen romjai, amelyek a mai tér új konstrukciójának adtak helyet. Az Alexanderplatz a századforduló után (1), 1927-ben (2), a második világháború után (3) és 1971 szeptemberében (4)

4 ▽

△

A gazdasági válság idején Németországban ismét megélénkült a forradalmi baloldal tevékenysége. 1930-ban tüntetéssé alakult két kommunista temetése, akiket a nácik gyilkoltak meg. A temetési menet, élén Thälmann (1)

HOROGKERESZT A BERLINI KANCELLÁRIÁN

2 △

◁

A másik oldalon viszont terebélyesedett a náci mozgalom követőtábora. Az 1932. novemberi választásokon azonban a nemzetiszocialista párt korábbi eredményéhez képest mintegy 2 millió szavazatot vesztett. Göring, Röhm és Hitler a választási eredmények megismerése után (2)

Az SA tüntetését, amely a kommunista párt berlini székháza ellen irányult, 1933. január 22-én, rendőrök kísérik. (3)

△

A választásokon elszenvedett visszaesés arra engedett következtetni, hogy a náci mozgalom hanyatló szakaszába jutott. Hindenburg elnök 1933. január 30-án mégis hozzájárult Hitler kancellári kinevezéséhez. Berlin utcáin kigyúlt a tüntető fasiszták fáklyatüze. (4)

△

Hitler ünnepélyes kézfogása az elnökkel kinevezése után (5)

„Milliók állnak mögöttem" — mondta Hitler.
◁ A karikaturista szerint a milliomosok milliói (6)

A NÁCI TERROR KEZDETEI

1933. február 28-án kigyúlt a berlini Reichstag épülete. (1) A gyújtogatás jeladássá vált a kommunisták, ▷ az egész baloldal és egyúttal a parlamentarizmus elleni hadjáratra.
Ebben a légkörben rendezték meg 1933 márciusában a terrorválasztásokat, amelyek meglepetésre nem eredményeztek abszolút náci többséget.
Hindenburg elnököt fasiszta kézfeltartással üdvözlik, amint elhagyja a választási helyiséget. (2)
▽

△
Amerikai karikatúra a német választásokról (3)

Hamarosan megkezdődött a zsidók elleni kampány. A nácik feliratokkal és gúnyrajzokkal jelölték meg a zsidó kereskedők kira- ◁ katait. (4)

Sorakozó. Az egyik legelső csoport indulása a koncentrációs táborba 1933-ban (5) ▷

A baloldal vezetőit és egyszerű harcosait kezdték letartóztatni, börtönbe vagy táborba zárni. Közöttük volt Ernst Thälmann, a Kommunista Párt vezetője. (8)

◁ Politikai foglyok kényszermunkán a fasiszta rendszer kezdetén (6)

A Reichstag felgyújtásával vádolva letartóztatták Georgi Dimitrovot, a bolgár kommunista mozgalom vezetőjét is, aki emigránsként Németországban tartózkodott.
Dimitrov a börtönben két bolgár vádlott-társával (7)

Kép a lipcsei perről (9), amely végül kénytelen volt elejteni a Dimitrov ellen emelt vádat.

7 ◁

8 ▷

9 ▽

1 △

A BARNA DIKTATÚRA ÉS EURÓPA

2 ▽

3 ▽

A németországi események borzalommal töltötték el az emberiséget, ez azonban nem gátolta a diplomatákat abban, hogy igyekezzenek jó viszonyt létesíteni az új diktatúra képviselőivel. Pacelli bíboros (később XII. Pius pápa) 1933-ban létrehozta, és aláírta a náci kormánnyal a konkordátumot **(1)**, amely rendezte a német állam és a katolikus egyház viszonyát. A hitleri diktatúra utóbb lépten-nyomon megszegte a konkordátumot.

Phipps berlini angol nagykövet Rosenberggel, a náci Külpolitikai Hivatal vezetőjével, a rezsim egyik fő teoretikusával sörözget. **(2)**

Hitler 1934-es velencei látogatása Mussolininál (3) még nem járt sikerrel. A két diktátor nem tudta összehangolni külpolitikai elképzeléseit.

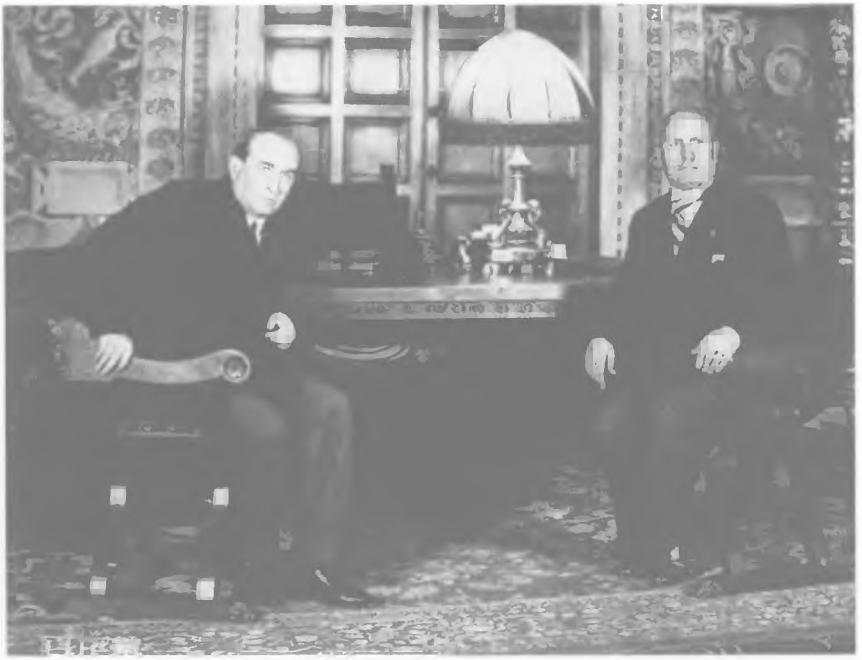

Mussolini ez idő szerint a túlságosan nagynak tartott német étvággyal szemben megpróbált Ausztriára és főként az ekkori magyar miniszterelnökre támaszkodni. Mussolini és Gömbös 1934-ben Rómában (4) ▷

△

Gömbös Gyula (5) ugyan szeretett volna teljes egyetértésre jutni a németekkel, de miután ez Berlin jugoszláviai és romániai érdekei miatt nem volt lehetséges, azzal a reménytelen feladattal próbálkozott, hogy Magyarország Német- és Olaszország között egyensúlyozzon.

△

Optimistának bizonyult korabeli francia karikatúra Hitler céljairól (6)

1 △

2 ▽

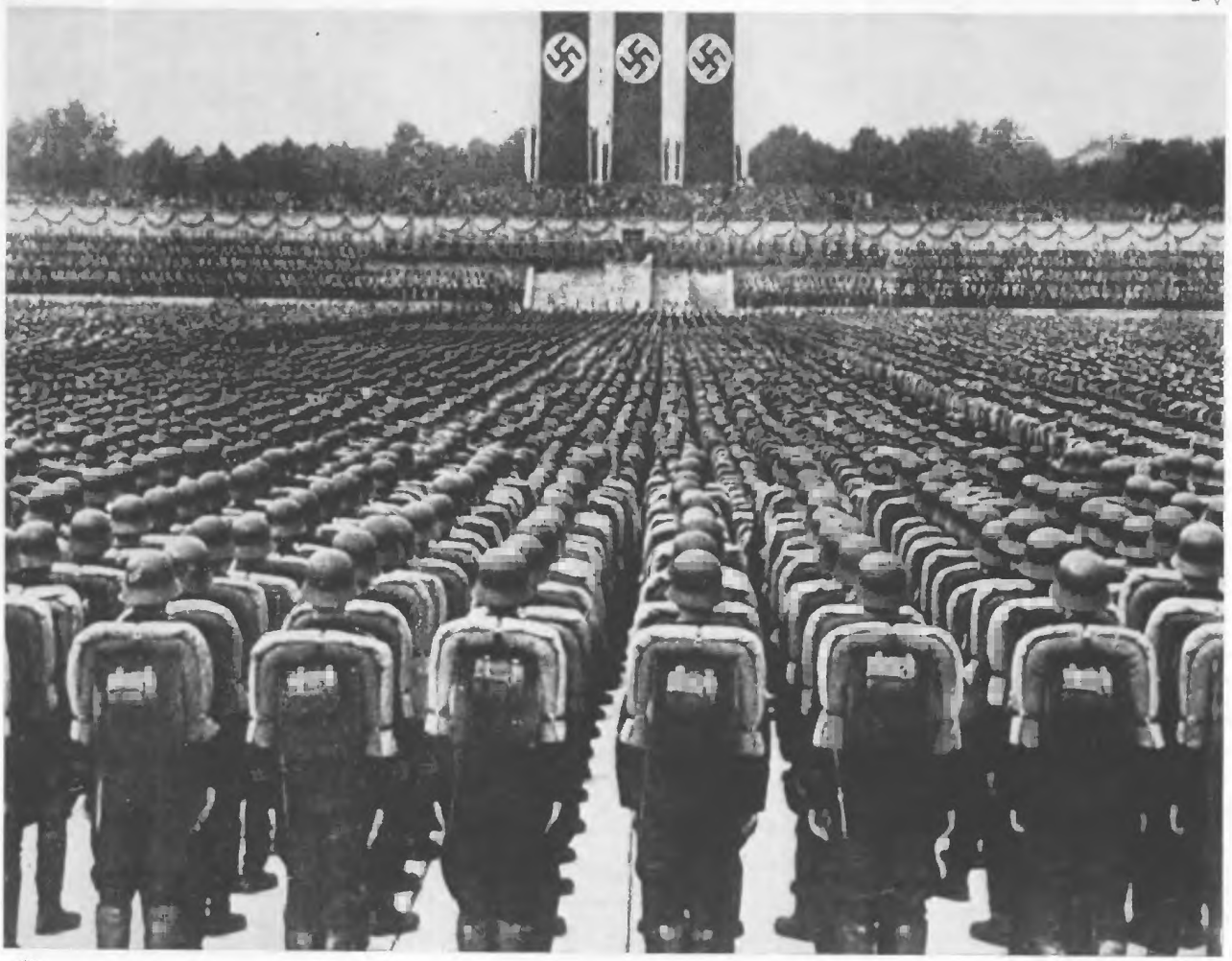

NÉMETORSZÁG FEGYVERBE ÁLL

3 △

4 ▽

A hitlerista hatalomátvétel után azonnal megkezdődött a német nép lelki és fizikai felkészítése a hódító háborúra. Tömeggyűlés, katonai felvonulás, hisztéria kezdte meghatározni a légkört. A fiatalokat becsalogatták, később bekényszerítették a Hitlerjugendba, amelynek gyűlésein olykor a Führer is megjelent. (1) Rövidesen visszaállították a sorozást, s elkezdték a tömeghadsereg kialakítását. Nürnbergben évente nagy katonai parádékra került sor. (2) A diákokat, egyetemistákat látszólagos autonómiával szédítették. A hitlerista diákszövetség gyűlése 1935-ben a berlini egyetem udvarán (3) A paraszt- és kispolgár fiatalokat főként az SA-ba szervezték, amelynek élén Hitler egyik legfőbb segítőtársa, Ernst Röhm (4) állt. 1934. június 30-án, az úgynevezett „hosszú kések éjszakáján" Hitler Röhmöt, akit riválisának tartott, az SA sok más vezetőjével és más politikai személyiségekkel együtt meggyilkoltatta. Röhmöt egyébként már a hadsereg vezérkara is igyekezett félreállítani az útból.

A német fasizmus szembefordult a humánumot képviselő egész emberi kultúrával. A német irodalom java termését máglyára vetette. Könyvégetés 1934-ben Berlinben (1) ▷

2 ◁

3 ▷

A fasizmus emigrációba kényszerítette a német kultúra számos reprezentását, a legjelentősebb tudósokat, művészeket. Köztük volt Thomas Mann (2) és testvére, Heinrich Mann (3), továbbá Bertolt Brecht (4), valamint Lion Feuchtwanger (5).

A NÁCIK ÉS A KULTÚRA

4 ◁

5 ▷

A „dekadens" művészet helyét gigantikus naturalista otrombaságok foglalták el. (6) ▷

A tömegek kultúrája helyett a tömegkultusz dominált, aminek célja a tömegek akarattalan masszává süllyesztése volt.
A Hitlerjugend egyik tömegdemonstrációja (7)
▽

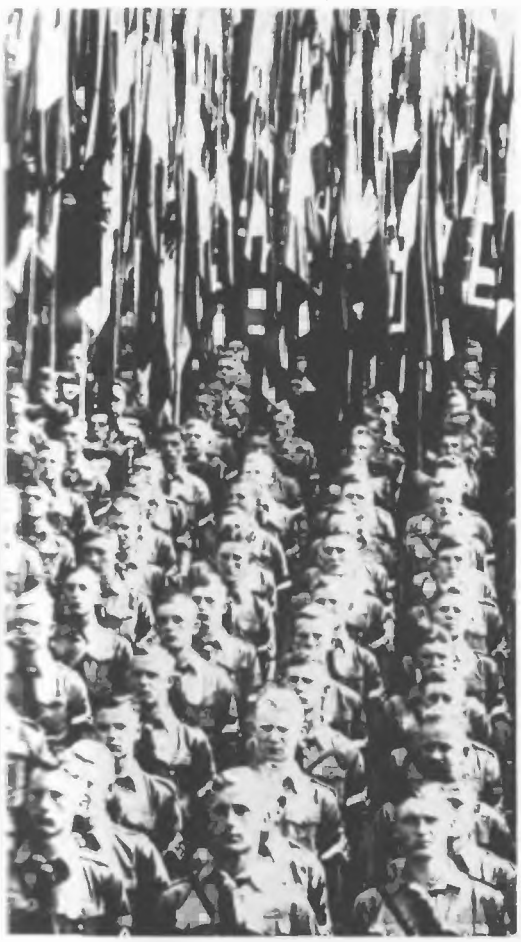

Kultúra helyett a nácizmus propagandával manipulálta a népet. Hitler fejszobra szériagyártásban (8) ▷

1 ◁

2 ▷

3 ▷

DIKTÁTOROK VILÁGA EURÓPÁBAN

Hitler uralomra jutása után Európában megszilárdultak a fasiszta és más jobboldali diktatórikus rendszerek, illetve újabbak keletkeztek.

A náci vezért sok alvezér vette körül. Nemcsak a fasiszta diktatúra megszervezésében segédkeztek, de abban is, hogy szónoklatokkal, személyi hatással, a német erények és a német követelések állandó hirdetésével elbódítsák a németeket. Közös sajátosságuk: valamennyien ordítottak. Göbbels (1), Ley (2) és Göring (3) szónoklat közben

A konzervatívabb típusú diktatúrák vezetői kevesebbet szónokoltak, s kevésbé volt tömegbázisuk. A diktatúrát többnyire puccs útján létesítették. Katonai diktatúrára támaszkodott Portugáliában Salazar (4) rendszere.

▽

Dollfuss osztrák kancellár (5) keresztény-korporatív-rendi államot szeretett volna kiépíteni, némileg olasz mintára. ▷

△ Tradicionális vagy annak tartott elemeket mentett át a lengyel „szanációs diktatúrába" Pilsudski (6), az 1926-os varsói menetelés „hőse". A Pilsudski vezette csapatok bevonulása a fővárosba a polgári demokratikus rendszer végét jelentette.

A magyar ellenforradalmi rendszer határozott diktatórikus hajlamai mellett sok hasonló vonást mutatott a lengyellel. Horthy vitézeket avat (7) ▷

A fasiszta fertőzés nem kímélte Nyugat-Európát sem. A 30-as években nem volt egyetlen olyan ország sem, ahol ne működött volna egy vagy több náci, esetleg olasz típusú fasiszta párt. 1933—34-ben Mosley fasiszta pártjának még Angliában is sikerült egy-egy alkalommal jelentős tömegeket megmozgatnia.

Ő azonban mégis csak diktátor-jelölt maradt.

◁ Mosley egyik tömeggyűlése (8)

A román fasiszta mozgalom, a Vasgárda vezetőjét, Codreanut (9) ▷ perbe fogták, majd meggyilkolták (1938).

A nácizmus közvetlenül Ausztriát fenyegette leginkább. A hitleristák nem titkolták, hogy első külpolitikai céljuknak Ausztria bekebelezését, az úgynevezett Anschluss megvalósítását tekintik. Ilyen körülmények között készülődött Dollfuss kancellár Starhemberg herceg alkancellárral, a Heimwehr vezetőjével együtt, az olasz és a magyar kormány unszolására hallgatva, az osztrák baloldal felszámolására és a diktatúra bevezetésére. (Balról a negyedik Dollfuss, mellette balra
◁ Starhemberg herceg; 1)

Az országban a szervezett munkások katonailag is számottevő erőt jelentettek. A köztársasági Schutzbund felvonulása szociáldemokrata vezetők előtt (2)

A szociáldemokrata párt egyik vezetője és teoretikusa: Otto Bauer (3)
▽

A kormány 1934. február 11—12-én felkelést provokált, majd ezt részben a hadsereg, részben a Heimwehr erőivel leverette.
◁ Letartóztatott felkelők (4)

AUSZTRIA ÖNGYILKOS POLITIKÁJA

△ Bevetésre induló katonák a felkelés napjaiban (5)

Bécsi utcarészlet a fegyveres harc idején (6) ▽

1 △

2 △

3 ▽

4 ▷

TÁMADÁSBAN A NEMZETKÖZI REAKCIÓ

Az agresszív erők a német fasizmus megszilárdulásától kezdve — saját belső ellentéteik mellett is — állandósult és koncentrált támadást folytattak a fennálló békerendszer ellen. A demokratikus államok ellenállása gyengének mutatkozott.

A kollektív biztonság megteremtéséért folytatott küzdelem egyik élharcosa a szovjet külügyi népbiztos, Litvinov (1) volt. A franciák mellett bizonyos mértékig segítőtársra talált Beneš (4) csehszlovák külügyminiszter, majd köztársasági elnök személyében. (Mellette Dollfuss.)

Magáénak vallotta a biztonsági politika több elemét a román Titulescu (2) is, akit azonban a németbarát szárny 1936-ban félreállított.

A revansista olasz és magyar, valamint az osztrák kormány 1934 márciusában szövetséget kötött Rómában. Az okmányok aláírása (3)

Az érdekelt kormányfők: Dollfuss, Gömbös és Mussolini az olasz egységek hadgyakorlatát szemlélik. (5)

◁

A német nácik nem nézték jó szemmel e szövetséget, s különösen azt nem, hogy Dollfuss (l. 574. l.), a „mini-kancellár" az Anschluss ellen dolgozik. 1934 júliusában puccsot szerveztek, és meggyilkolták a kancellárt. Utcakép a puccs pillanataiból (6) ▷

Dollfuss a ravatalon (7)
▽

8 △

A horvát usztasák fasiszta szervezete Sándor jugoszláv király ellen tervezett merényletet. A király október 9-én hivatalos látogatásra Franciaországba érkezett. Partraszállása után Barthou francia külügyminiszter üdvözli az uralkodót. (8)

△

Néhány perc múlva Sándort több revolverlövéssel meggyilkolták. A király a merénylet után az autóban. (9) A merényletnek Barthou is áldozatul esett: karlövést kapott, és elvérzett.

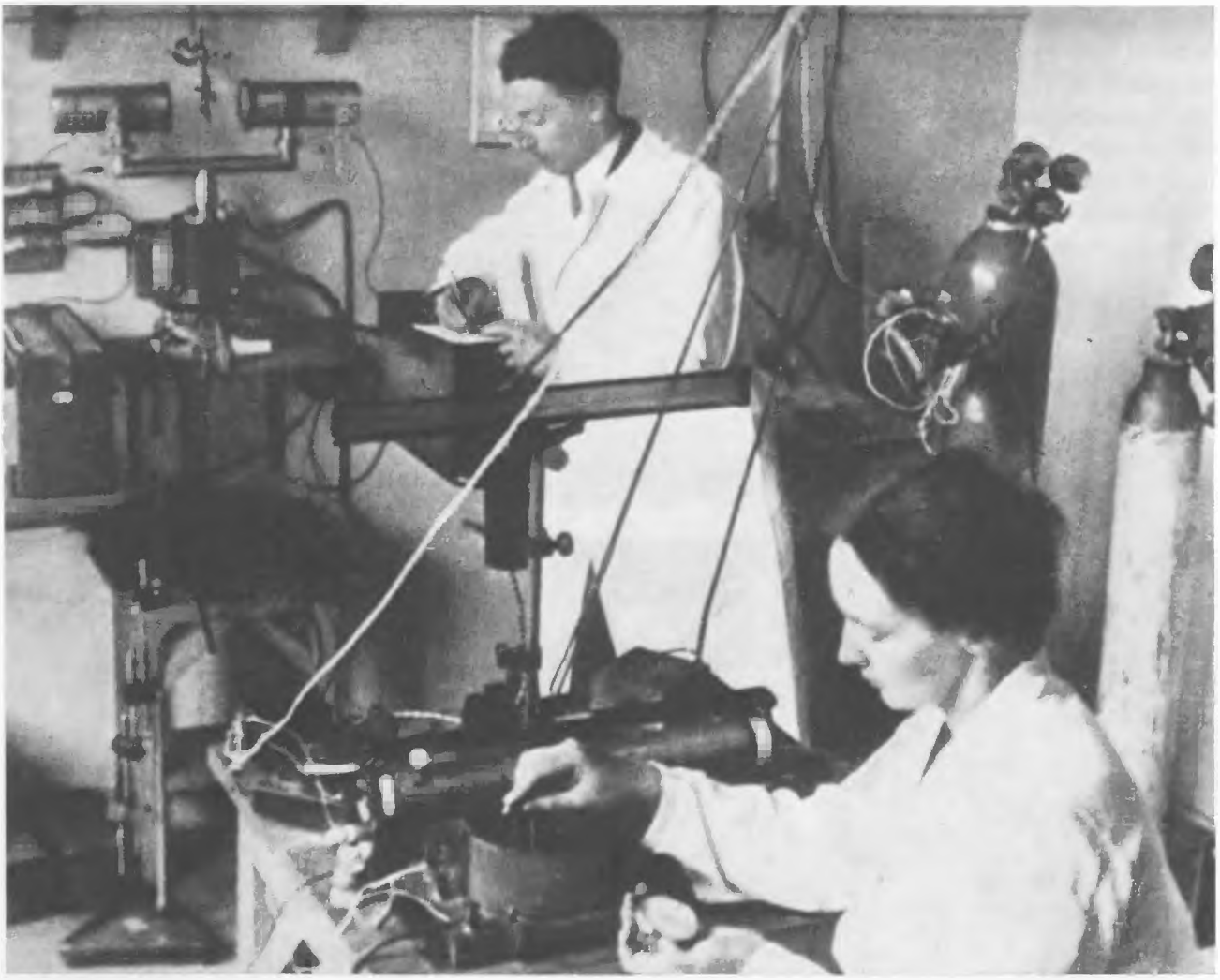

1 △

A HARMINCAS ÉVEK KULTÚRÁJA

TUDOMÁNY

Míg az agresszív erők mind több energiát fordítottak a háború előkészítésére, a természettudományos világkép forradalmasodása tovább haladt. A kor nagy fizikusai ekkor még nem voltak tudatában a szörnyű dilemmának, amit az általuk létrehozott atommag-hasadás pusztító célokra való felhasználhatósága és felhasználása később okozott.

Az atomkutatás terén kiváló eredményeket ért el a francia fizikus házaspár, Irène Curie és Frédéric Joliot-Curie. (1)

Ugyanezen a nyomon haladt az olasz Enrico Fermi. ◁ (2) A Nobel-díj átvétele után nem tért vissza hazájába, a fasizmus elől az Egyesült Államokba emigrált.

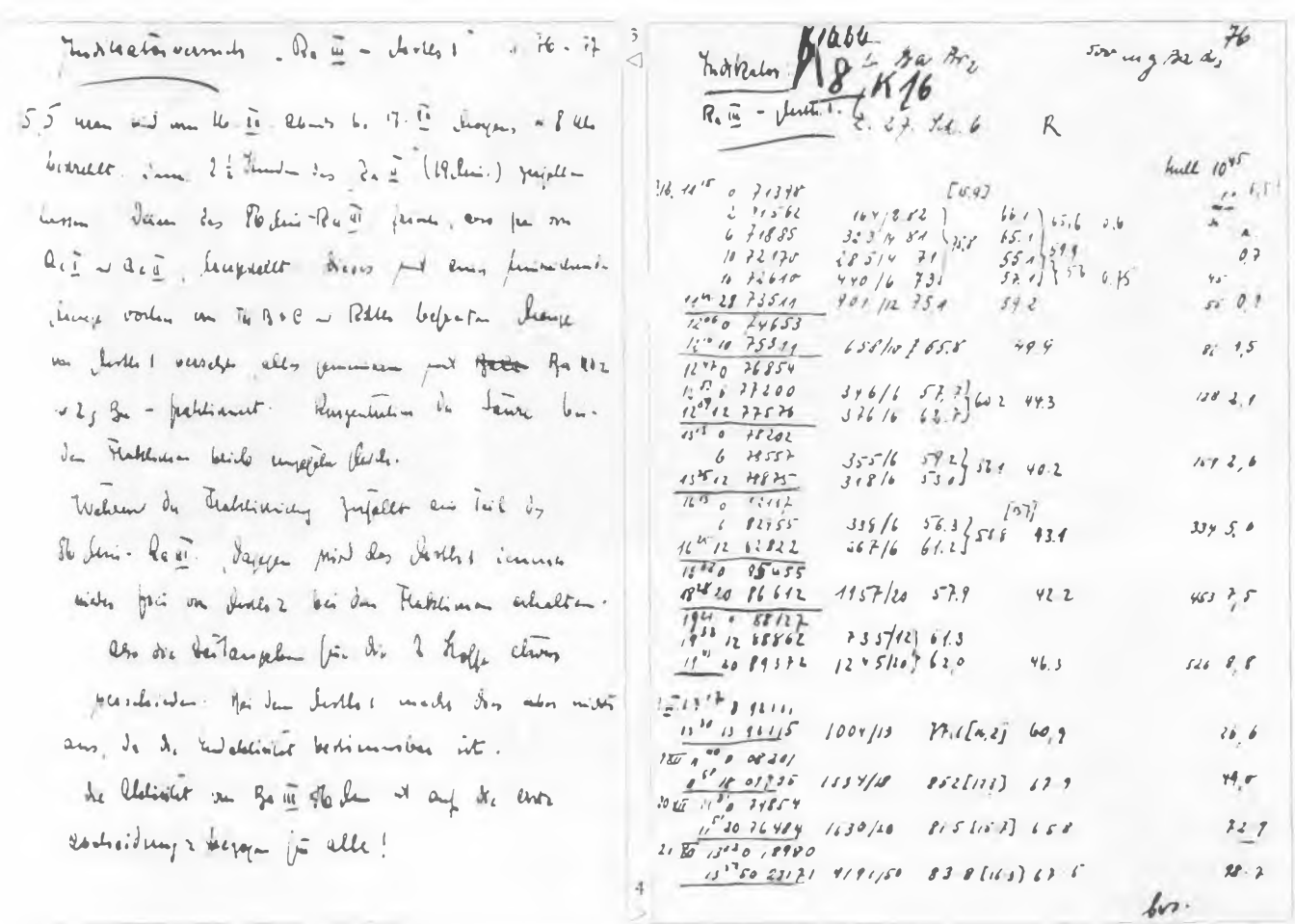

A német fizikusok nem csekély része szintén az USA-ba emigrált a nácizmus uralomra jutása után. 1938-ban már az ott végzett atommag-hasítási kísérlet adatait jelezték Hahn feljegyzései (3) és Strassman mérési adatai (4).

Szent-Györgyi Albert (5) 1937-ben Nobel-díjat kapott a C-vitamin felfedezéséért. ▷

THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE PEACE

BY

JOHN MAYNARD KEYNES, C.B.

FELLOW OF KING'S COLLEGE, CAMBRIDGE

NEW YORK

HARCOURT, BRACE AND HOWE

1920

6 ◁

A polgári közgazdaságtanban nagy jelentőségű volt John Maynard Keynes (7) angol közgazdász fellépése, aki elemezte a monopolista kapitalizmus sajátosságait és ezek következményeit. *A béke gazdasági következményei* c. művének címlapja (6)

7 ▷

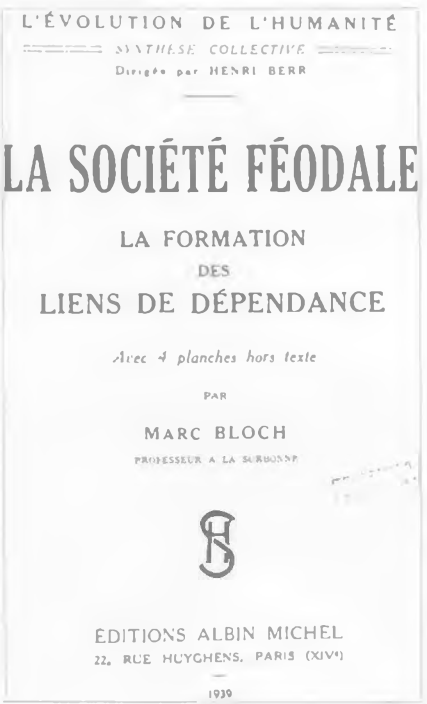
L'ÉVOLUTION DE L'HUMANITÉ

SYNTHÈSE COLLECTIVE

Dirigée par HENRI BERR

LA SOCIÉTÉ FÉODALE

LA FORMATION

DES

LIENS DE DÉPENDANCE

Avec 4 planches hors texte

PAR

MARC BLOCH

PROFESSEUR A LA SORBONNE

EDITIONS ALBIN MICHEL

22, RUE HUYGHENS, PARIS (XIVe)

1939

8 △

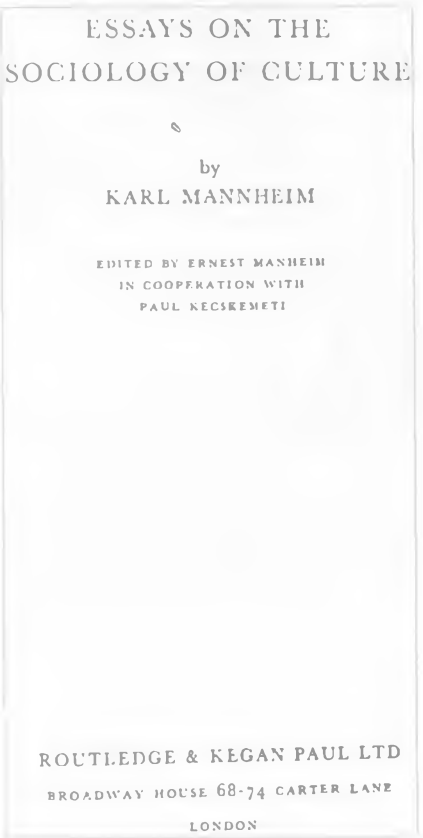
ESSAYS ON THE SOCIOLOGY OF CULTURE

by

KARL MANNHEIM

EDITED BY ERNEST MANHEIM

IN COOPERATION WITH

PAUL KECSKEMETI

ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD

BROADWAY HOUSE 68-74 CARTER LANE

LONDON

9 ▷

Marc Bloch francia történész, az *Annales* egyik alapítója, magas tudományos igényével a polgári történetírás modernizálásának elindítója volt. Jelentős műve *A feudális társadalom* (8)

Karl Mannheim úgynevezett tudásszociológiája — szubjektivista elemei mellett — új utakat nyitott a szociológiában. *Esszé a kultúrszociológiáról* c. művének címlapja (9)

◁ A pszichológiában az osztrák Sigmund Freud (10) tárt fel merőben új kutatási irányt a tudatalatti szféra közelítése segítségével.

11

12

13

A filozófiában jelentős mértékben tanácstalanság, pesszimizmus, ill. irracionalizmus uralkodott el. E folyamatot jelezte pl. Ortega y Gasset **(11)** *A tömegek lázadása* (1929) és Martin Heidegger **(12)** *Lét és idő* (1927) c. munkája. Oswald Spengler **(13)** *A nyugati világ alkonya* (1918—22) c. művében sötét képet rajzolt Európa jövőjéről, későbbi írásaiban pedig a kor problémáiból már a fasiszta típusú társadalomszervezés irányában keresett kiutat.

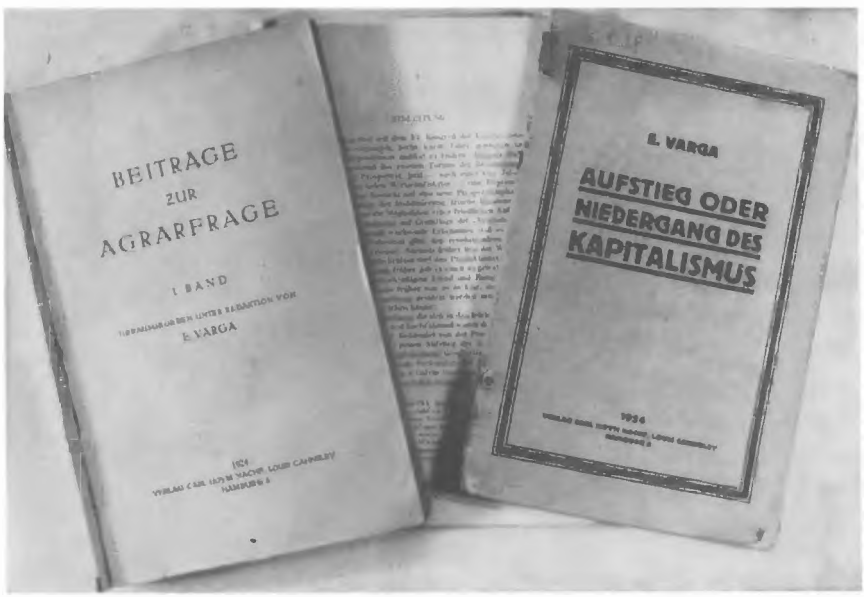

△

A marxista tudományosság világában jelentős, főként közgazdaságtani és filozófiai elemzések születtek. Nemzetközi elismerésre tettek szert Varga Jenő közgazdaságtani művei. **(14)**
Antonio Gramscinak, **(15)**, az Olasz Kommunista Párt vezetőjének filozófiai és társadalomelméleti munkái nagy jelentőségűek. Lukács Györgynek **(16)** filozófiai és esztétikai munkái vívtak ki világszerte elismert tekintélyt.

15

16

◁ André Malraux **(1)**

△ Louis Aragon (jobboldalt) **(2)**

IRODALOM

A két világháború közötti korszak hatalmas irodalmi termésének kimagasló alkotói, akik közül sokat másutt mutatunk be, sokféle irodalmi irányt követtek. A háború után fellépett az avantgarde irodalom, „dúlt" a futurizmus; voltak, akik az impresszionizmus, mások, akik az expresszionizmus, a kubizmus vagy a szürrealizmus jegyében alkottak. A legnagyobbak azonban csaknem mindig megtalálták minden irányzattól független egyéni hangjukat.

△ Paul Éluard **(3)**

△ Paul Valéry **(4)**

◁ Jean Cocteau **(5)**

△ André Gide **(6)**

△
William Faulkner (7)

◁ John Ernst Steinbeck (8)

△
George Bernard Shaw (9)

Thomas Stearns Eliot (10) ▷

Aldous Leonard Huxley (11)

11
▷

A szovjet irodalmi életben a 20-as években történt kivirágzás továbbra is éreztette hatását, noha a dogmatizmus idején, elsősorban a 30-as évek második felétől, az írók egyre több nehézséggel találták szemben magukat. E korszakot mégis nagy művek és nagy írói egyéniségek jellemezték.

Mihail Solohov, a *Csendes Don* ◁ írója írótársak körében **(12)**

Ilja Ehrenburg a fiatal Paszternak ◁ társaságában **(13)**

Nyikolaj Osztrovszkij **(14)** ▷

Alekszej Tolsztoj, a *Golgota* c. trilógia szerzője **(15)** ▷

16 ◁

Mihail Bulgakov *(A Mester és Margarita)* **(16)**

◁ Borisz Paszternak **(17)**

△

Anton Makarenko, a pedagógus-író **(18)**

19 ▷

Valentyin Katajev *(Távolban egy fehér vitorla)* **(19)**

A szatírairó szerzőpár: Ilf és Petrov *(Tizenkét szék, Aranyborjú)* **(20)** ▷

Móricz Zsigmond, Babits Mihály, József Attila **(21)** ◁

A közép-európai költők, írók csak fájdalmakról szólhattak: a másokéról és a magukéról. Akár munkás, paraszti, értelmiségi, akár polgári szemmel szemlélődtek, örök témájuk a társadalmi kiszolgáltatottság, s némelyiküké a lázadás.

Kosztolányi Dezső **(22)** ▽

József Attila **(23)** ▽

Radnóti Miklós **(24)** ▽

△

Illyés Gyula **(25)**

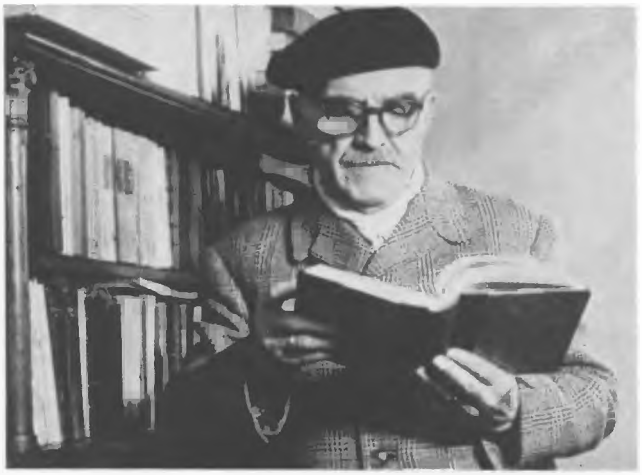

△

Tudor Arghezi román költő, író **(26)**, *A fekete kapu*, *Fából faragott képek* stb. szerzője

Liviu Rebreanu, román író, **(27)**. Legjelentősebb művei: *Lázadás*, *Az akasztottak erdeje.* ▽

Ivo Andrić, jugoszláv író **(28)** ▽

Miroslav Krleža, jugoszláv író, költő **(29)** *(A Glembayak)* ▽

Alois Jirásek, csehszlovák író *(Mindenki ellen*, *Sötétség)* **(30)** ▷

Ivan Olbracht, csehszlovák író, publicista, 1920-tól 1929-ig a *Rudé Právo* szerkesztője **(31)**

31 ▷

1 ◁

2 ▷

FILM

1927-tel új korszak kezdődött a filmezés történetében. A mozgókép beszélni kezdett. Az első hangosfilmet, *A dzsesszénekes*t Crosland készítette a Warner testvérek vállalkozásában Hollywoodban. Al Jolson a főszerepben **(1)**

A színészek között vitathatatlan tekintéllyé vált Charles Laughton. A *VIII. Henrik magánélet*ében Binnie Barnesszal **(2)**

3 △

A tőkés rendszer gyilkos szatíráját vitte vászonra — forradalmi képi eszközökkel — e kor egyik kimagasló alkotásában René Clair 1931-ben *Éljen a szabadság!* címmel. **(3)**

A 30-as években mind nagyobbá vált a sztárkultusz. A hangosfilm első nagy csillaga a *Kék angyal* c. film világsikere révén Marlene ◁ Dietrich **(4)** német színésznő lett, aki Hitler uralomra jutása után elhagyta Németországot, és főként Amerikában filmezett.

A háborúval foglalkozó filmek között a *Nyugaton a helyzet változatlan* emelkedett ki. A grandiózus amerikai produkció Remarque regényét elevenítette meg. (5) ▷

Myrna Loy és William Powell *A sovány ember* c. filmsorozatban (6)
▽

7
▷

Erich Stroheim és Constance Bennett a *Hárman kelet felé* c. filmben (7)

Hollywoodban egyre nagyobb teret hódítottak a rendkívül költséges szuperprodukciók, amelyek rendszerint szuperbevételt biztosítottak. Jelenet az 1934-ben készült *Kleopátra* c. filmből (8) ▷

A 30-as évek neves francia filmrendezője, Renoir *Nagy illúzió* címmel forgatta egyik legjelentősebb alkotását. Jobbról a második a film egyik főszereplője, Jean Gabin (9) ▷

11 ▽

△

A kor felejthetetlen művésznője, Greta Garbo, amint a kortársak emlegették: „az isteni Garbo", Mata Hari, a kémnő szerepében (10). Partnere Ramon Novarro

A 30-as évek végének kedvenc gyermekszínésze, Shirley *Temple* (11)

Két másik kedvenc: Judy Garland és Mickey Rooney (12) ▷

13 ◁

14 ▷

A Szovjetunióban 1934-ig tartott a némafilmek kora. Hang nélkül forgatta 1931—32-ben *Que viva Mexico* c. filmjét Eizenstein is, amelyet azonban sosem tudott befejezni. Két kép a filmből **(13—14)**

Ebben az időben több színpadszerű, elsősorban a szereplőkre, a személyiségekre alapozó film született.

Az első hangosfilmet Szergej és Georgij Vasziljev forgatta 1934-
◁ ben *Csapajev* címmel. **(15)** A filmet a szovjet filmművészetben új korszak nyitányának tekintették, és tekintik.

1936-ban készítette Petrov az *I. Péter* c. filmet Alekszej Tolsztoj regénye nyomán. A címszerepben
◁ Cserkaszov **(16)**

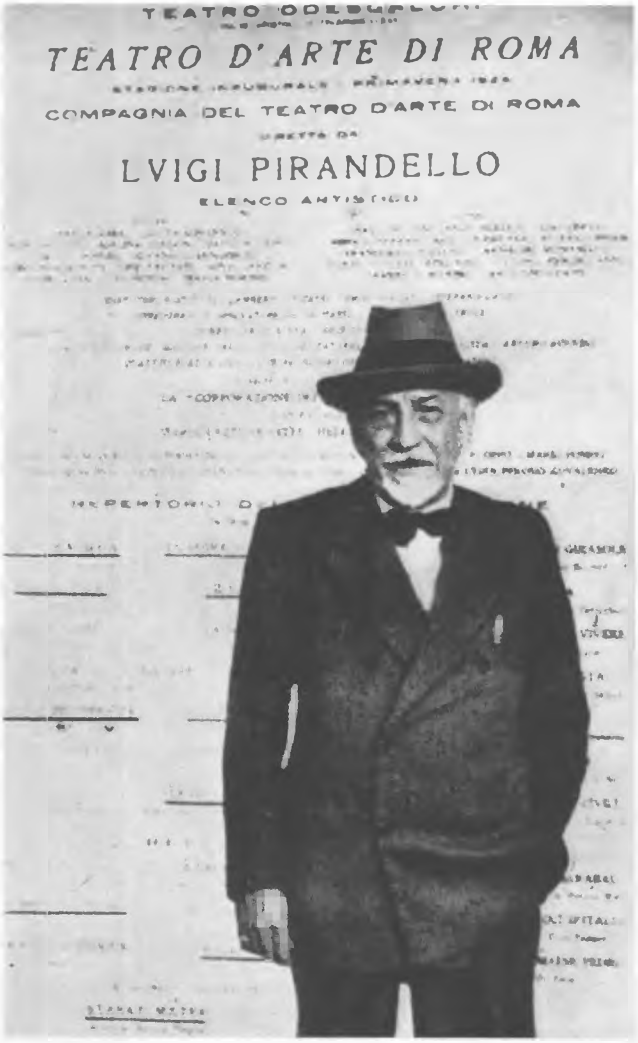

1

2

A két háború közötti időben a színház a realitás ábrázolása felé fordult. Háttérbe szorult a recitálás, a rendezők a valóságos emberi hangot, környezetet, szituációt keresték, olykor fantasztikus eszközökkel is.

Tartalmilag és dramaturgiailag is újat jelentett Pirandello: *Hat szerep keres egy szerzőt* c. színműve.

Luigi Pirandello **(1)** a darab plakátja előtt

A Reinhardt rendezte előadás egyik jelenete **(2)**

SZÍNPAD

A rendezői elvek egyik nagy megújítója Reinhardt **(3)**, akit 1933 után elűztek Németországból.

Reinhardt egy színpadképe **(4)**

Műfajilag színpadi forradalom kezdetét jelentette Gershwin *Porgy és Bess* c. dzsesszoperájának 1935-ös nagy sikerű bemutatása. **(5)**

3

4

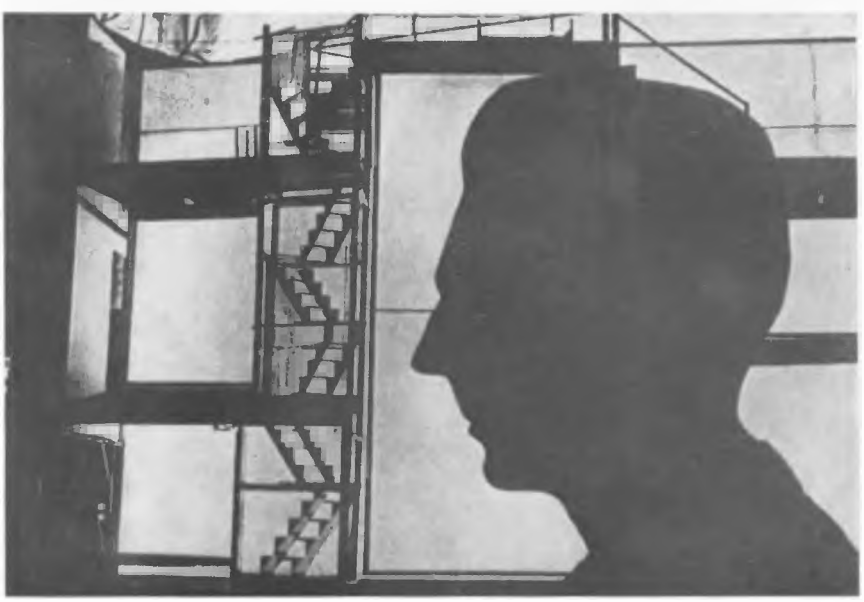

5 △

◁ derék katona. **(6)**

7 ▽

Az 1920-as évek végén indult el hódító útjára színpadon a csehszlovák Hašek regényalakja: *Svejk*, a

Új műfajt teremtettek az olyan színészek, mint Karl Valentin **(7)** — akik a mulattatást, a kabarétréfát, vulgárisan szólva: a bohóckodást emelték művészi magaslatra.

Aristide Maillol Lédája, 1935 (1)

KÉPZŐMŰVÉSZET

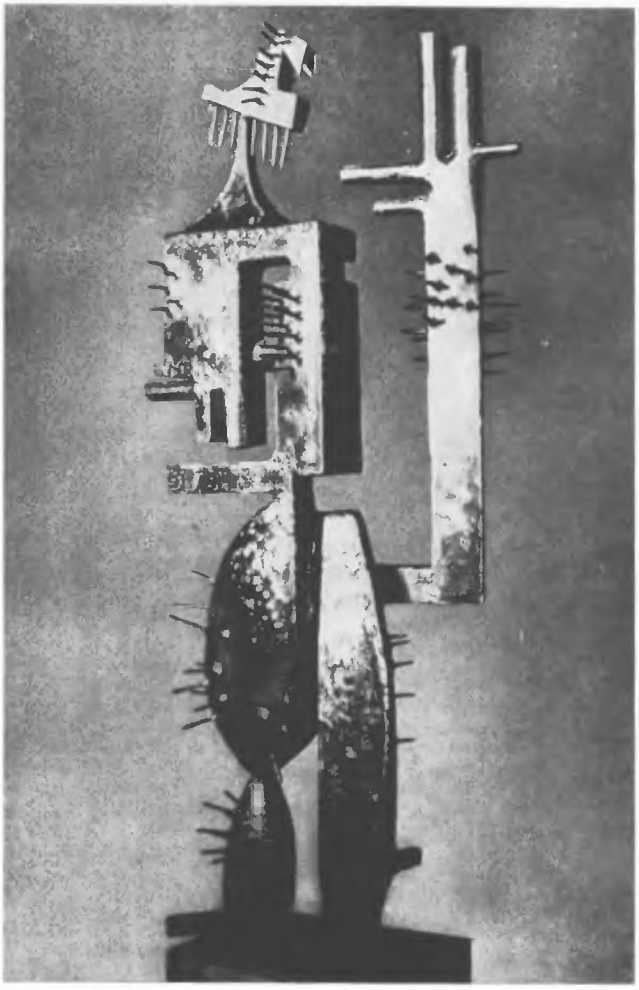

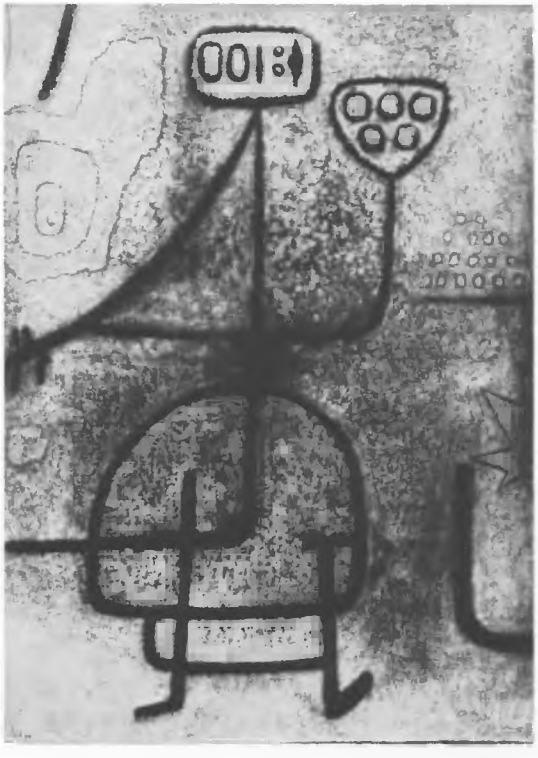

Salvador Dali: A polgárháború előérzete, 1936 (2)

Julio Gonzalez: Álló férfi, a „gótikus", 1937 (3)

Paul Klee A szép kertésznő c. műve, 1939 (4)

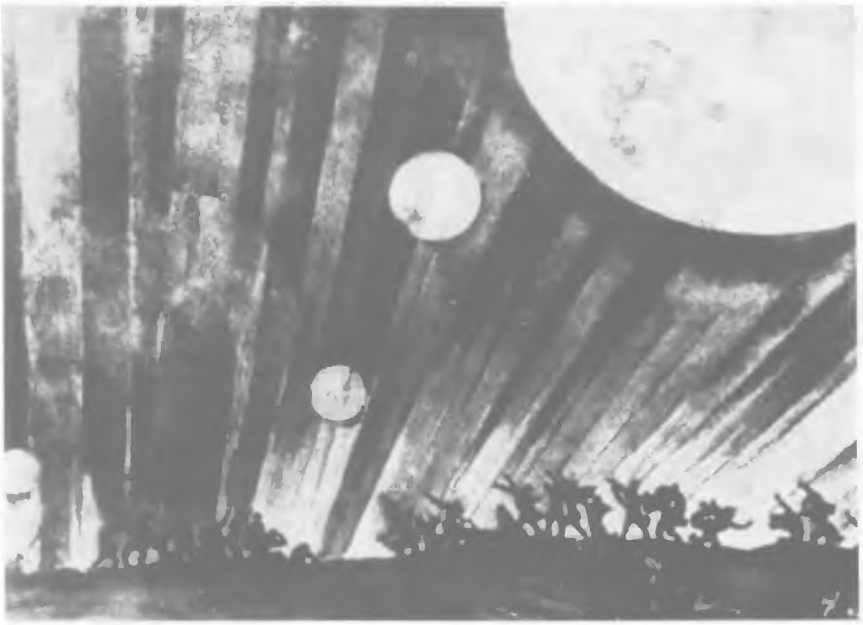

△

Konsztantyin Juon: Az olaj, 1921 (5)

Dmitrij Moor Segítség c. plakatja, 1922 (6) ▷

A két világháború közötti korszak szovjet képzőművészete a realista ábrázolást téve vezérmotívumául, különböző hagyományos és modern stíluselemeket alkalmazott.

△

Borisz Joganszon: A régi urali gyárban, 1937 (7)

Vera Muhina: Munkás és kolhozparasztnő, 1937 (8) ▷

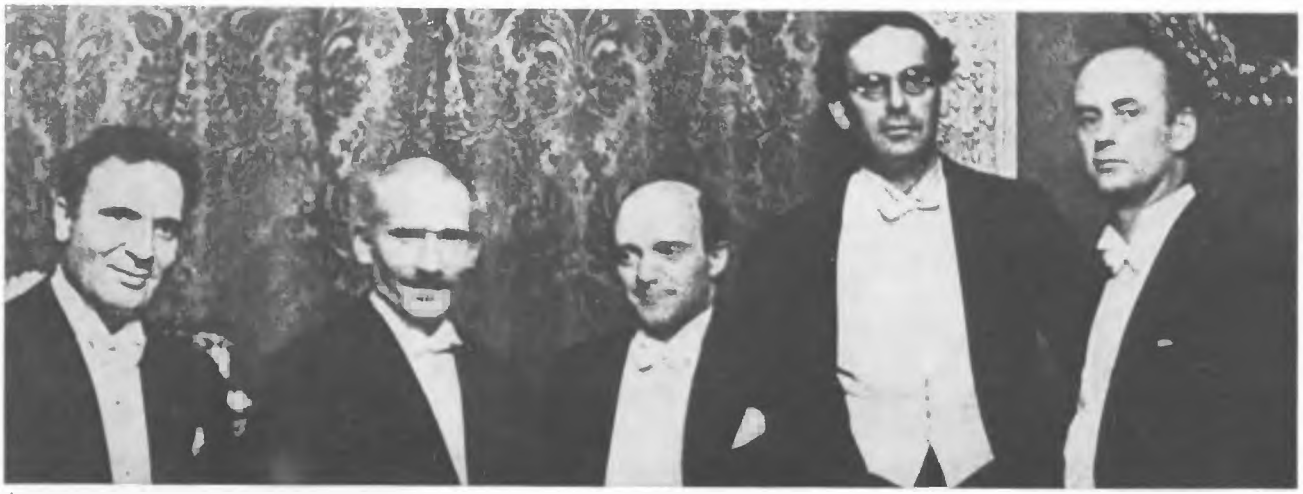

△ 1

2 ▽

ZENE

A korszak nagy zenei interpretátoraiból mutat be tablónk néhány kimagasló művészt.

1930-ban készült képünkön **(1)** együtt látható a korszak szinte minden neves karmestere, (balról jobbra): Bruno Walter, Arturo Toscanini, Erich Kleiber, Otto Klemperer, Wilhelm Furtwängler.

Toscanini vezényel. **(2)**

A 20-as években feltűnt csodagyerek, Yehudi Menuhin **(3)**

F. I. Saljapin orosz basszista a leningrádi opera színpadán **(4)**

Benjamino Gigli **(5)**

▽

◁ 4

△
Galli-Curci (6)

△
Anday Piroska (7)

△
Armstrong (9), a dzsessz-muzsikálás koronázatlan királya, akit improvizációs képessége és magaszerezte számai az interpretátori szint fölé emeltek

◁ Josephine Baker, táncosnő és énekesnő (8)

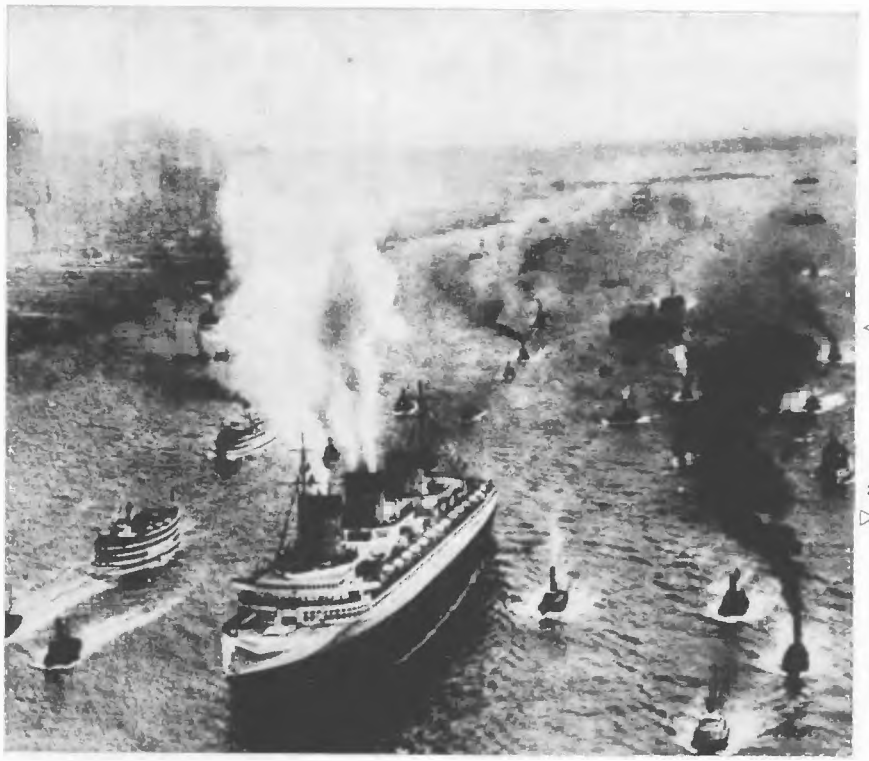

A náci birodalom fenyegető árnya mindjobban ráborult a világra. Az élet mégis ment a maga útján, s a hétköznap emberei remélték, hogy mehet is tovább. Látványosságok, szenzációk terelték el figyelmüket a gyülekező viharfelhőkről...

Nagy érdeklődést váltott ki a ◁ Normandie (1) nevű francia hajó rekordja: 1937 márciusában 4 nap alatt tette meg a Le Havre—New York közötti utat.

2 ▷

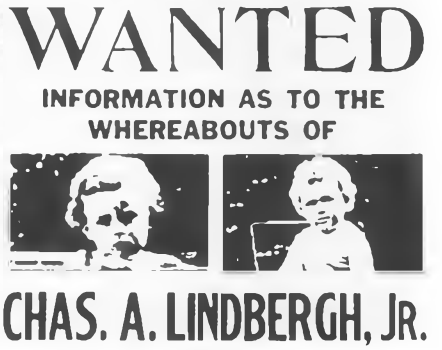

A világ közvéleményének talán legnagyobb felzúdulását a világhírű repülő, Lindbergh kisfiának elrablása idézte elő. Sajtóközlemény, amely tájékoztatást kér az eltűnt gyerekről (2)

◁ A fényárban úszó Eiffel-torony (3)

A sebesség fokozása volt a kor egyik legnagyobb izgalma az autózásban is.
Autóverseny a 30-as években (4)

SZENZÁCIÓK A HARMINCAS ÉVEKBEN

△

Óriási tömegeket vonzott a párizsi világkiállítás. A szovjet és a német pavilon farkasszemet nézett egymással (5)

△

Nagy érdeklődést váltott ki az amerikai gengszterek alvilága, különösen a legjelentősebb geng „királya", Al Capone (6).

La Janának, a 30-as évek táncos sztárjának fellépése mindenütt kasszasikert biztosított. (7) ▷

Kasszasiker kellett viszont ahhoz, hogy valaki vásárolhasson a 200 dollárért árult első nylonharisnyákból. (8)

▽

◁ A műkorcsolyázást már akkor is kedvelő közönség kedvence a légies Sonja Hennie. (1)

A 30-as évek sportfenoménje, a korszak legnagyobb futóversenyzője: a finn Nurmi ◁ (2)

SPORTSIKEREK

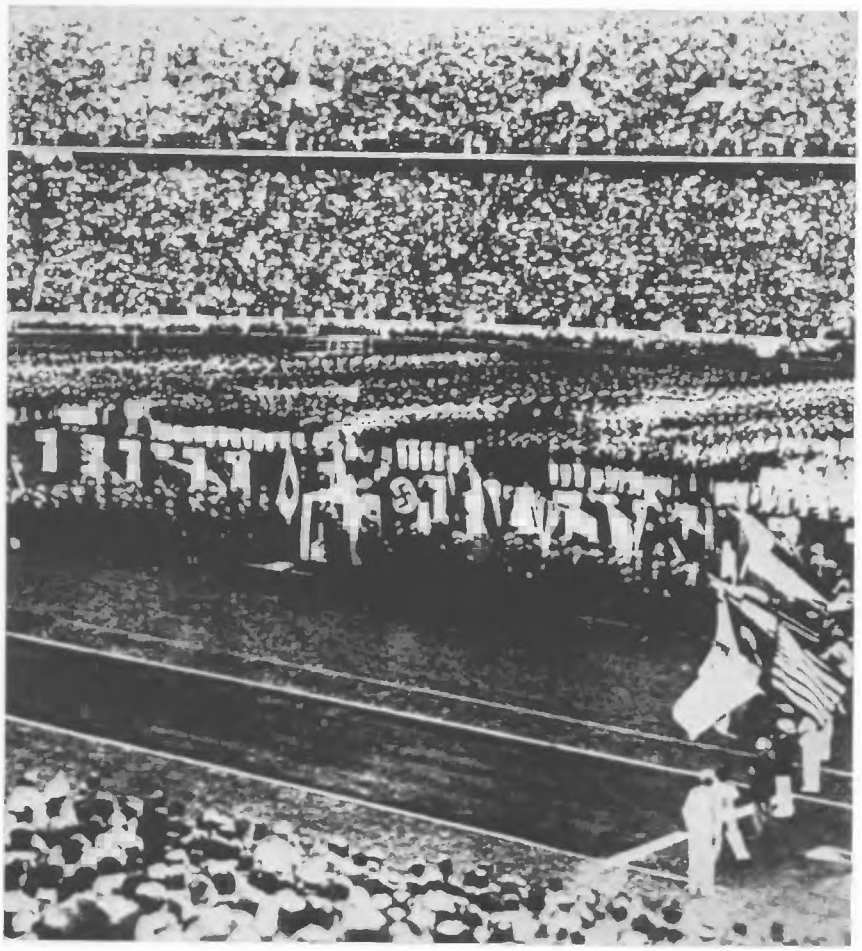

4 ▷

A legnagyobb sportesemény, az 1936-os berlini olimpia megnyitása ◁ (3) a horogkereszt jegyében történt.

A folytatás azonban sokban nem felelt meg e jelnek. Az egyik legeredményesebb sportolónak a néger atléta, Owens (4) bizonyult.

Német sportbemutató az olimpiai stadionban (5)

6

7

8

Az olimpián 10 aranyérmet magyar sportolók szereztek meg. Bajnok lett többek között Elek Ilona tőrvívó (6), Csík Ferenc úszó (7), Kabos Endre tőrvívó (8) és a magyar vízilabdacsapat (9)

A fasiszta ligák Párizsban, 1934. február 6-án a parlament épülete felé ◁ menetelve összeütköztek a karhatalommal. **(1)**

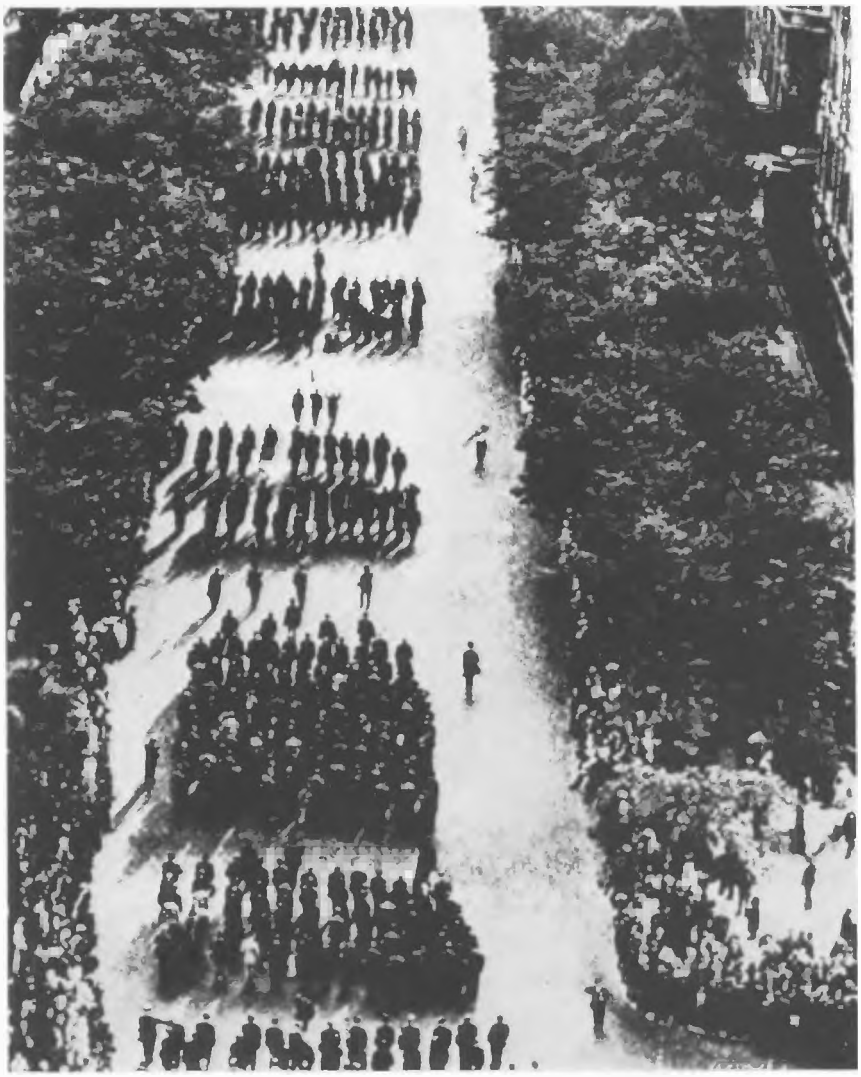

Február 7-én nagy tüntetést szerveztek a Daladier-kormány megbuktatására. **(2)** ▷
Ezt és egy jobboldali „nemzeti koncentrációs" kormány kinevezését el is érték, a fasiszta fordulatot azonban a munkásosztály egységes fellépése meghiúsította.

Az 1930-as évek derekától kezdve, jelentős mértékben a Komintern VII. kongresszusának (1935) kezdeményezésére, fellendült a népfrontmozgalom Franciaországban.

△

4 ▷

A kommunisták, szocialisták és radikálisok részvételével 1935-ben megalakult a népfront, s az 1936-i parlamenti választásokon győzelmet aratott. Az 1936. július 14-i nagygyűlésen Daladier beszél, míg lejjebb a tribünön egymás mellett áll Léon Blum, a szocialista párt vezetője és Thorez, a Kommunista Párt főtitkára. **(3)**

A népfront-kormány szociális programjának megvalósítását a munkásosztály nagy erejű sztrájkmozgalommal támasztotta alá. **(4, 5)**

5 △

HARC
A FRANCIA FASISZTA ERŐK ELLEN

A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSE

1929-ben a Szovjetunióban kezdetét vette a tervgazdálkodás. Ez az iparosítás mellett magába foglalta a mezőgazdaság kollektivizálását is. Ezt — rendkívüli áldozatok árán — a 30-as évek elején végrehajtották.

A kollektivizálás vesztesei, a gazdag parasztok, a kulákok igyekeztek vagyonukat elrejteni.
Parasztok egy kriptából ássák elő ◁ az elrejtett gabonás zsákokat. **(1)**

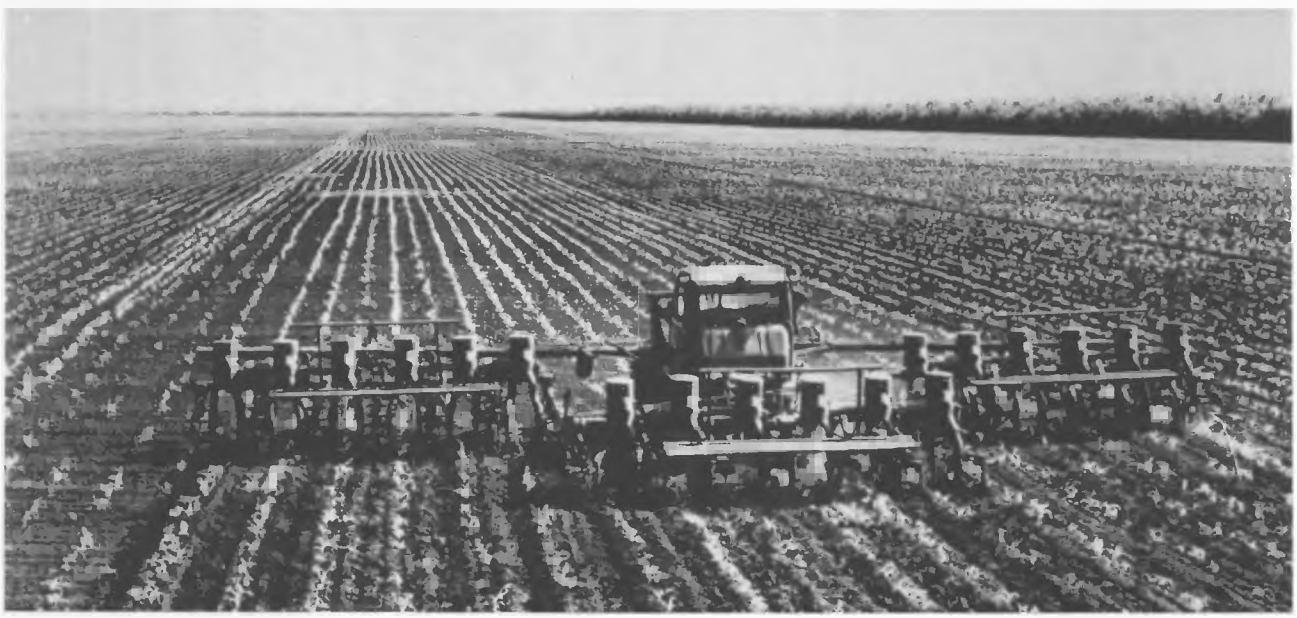

2 △

A jómódú parasztok ellenállása és főként az állatállományban bekövetkezett nagy veszteségek ellenére gyorsan túlnyomóvá vált a mezőgazdaságban a kolhozrendszer. Ez — bizonyos idő múltán — modern gépi művelést vont maga után. **(2)**

◁ Kolhozparasztok rádióznak. **(3)**

△
Ebédszünetre szólítanak az üzbég kürtök egy csatornaépítkezésen. (4)

Kolhozparasztok ünnepelnek. (5) ▷

Alma-Ata 1930-ban (6)
▽

Jóllehet a 30-as évek második felében a politikai életre rányomta bélyegét a személyi kultusz és a dogmatizmus légköre, ez a gazdaságfejlesztés rendkívüli ütemét nem érintette. A szovjet nagyipart ezekben az években alapozták meg. Gyorsan haladt előre a városiasodás folyamata is.

Moszkvai utcarészlet: a Gorkij proszpekt 1934-ben (7) ▷

A moszkvai metró építkezése (8) ▽

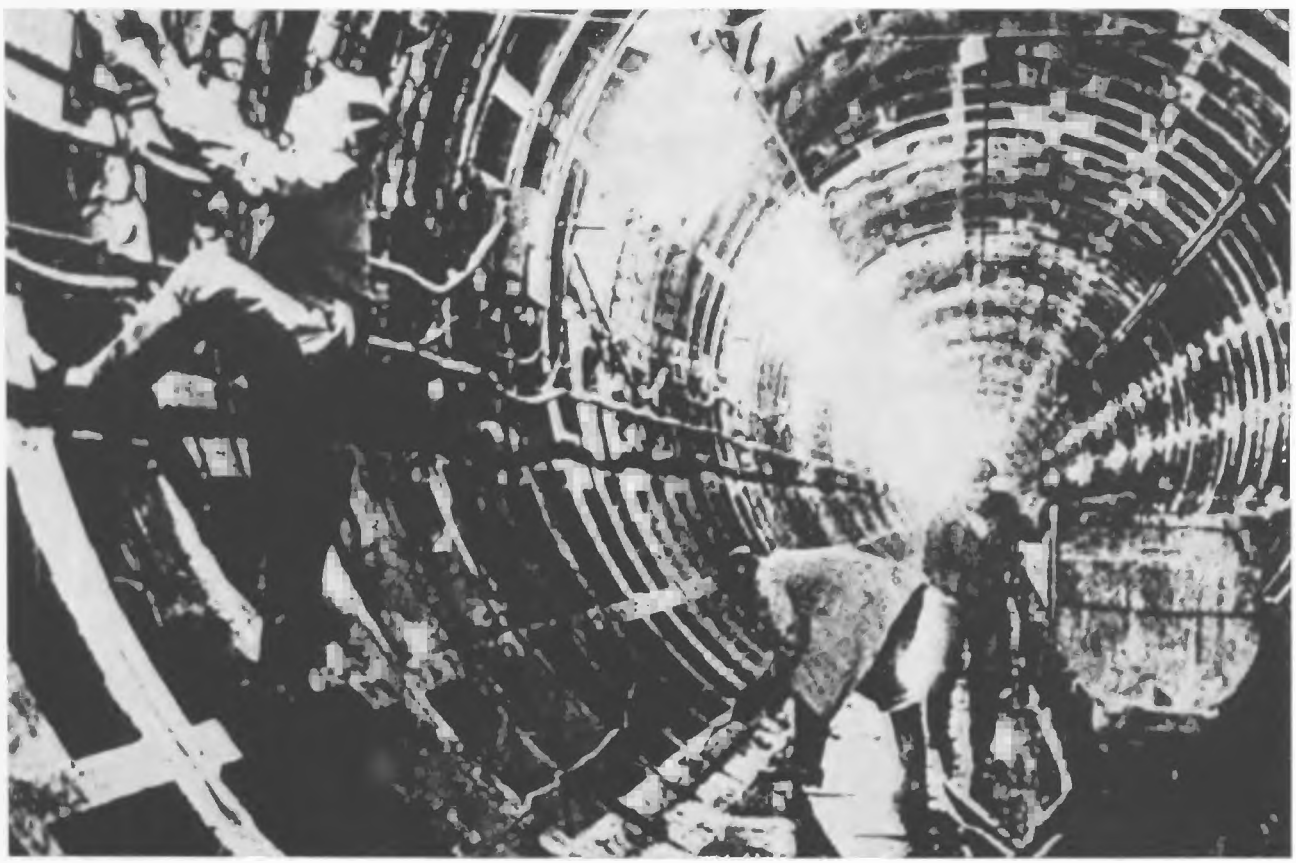

Olajfeldolgozó üzem (9) >

1931-ben konstruált szovjet repülőgép (10)

Komszomolszk város építésére érkező fiatalok 1934-ben (11)

10 ▽

11 ▽

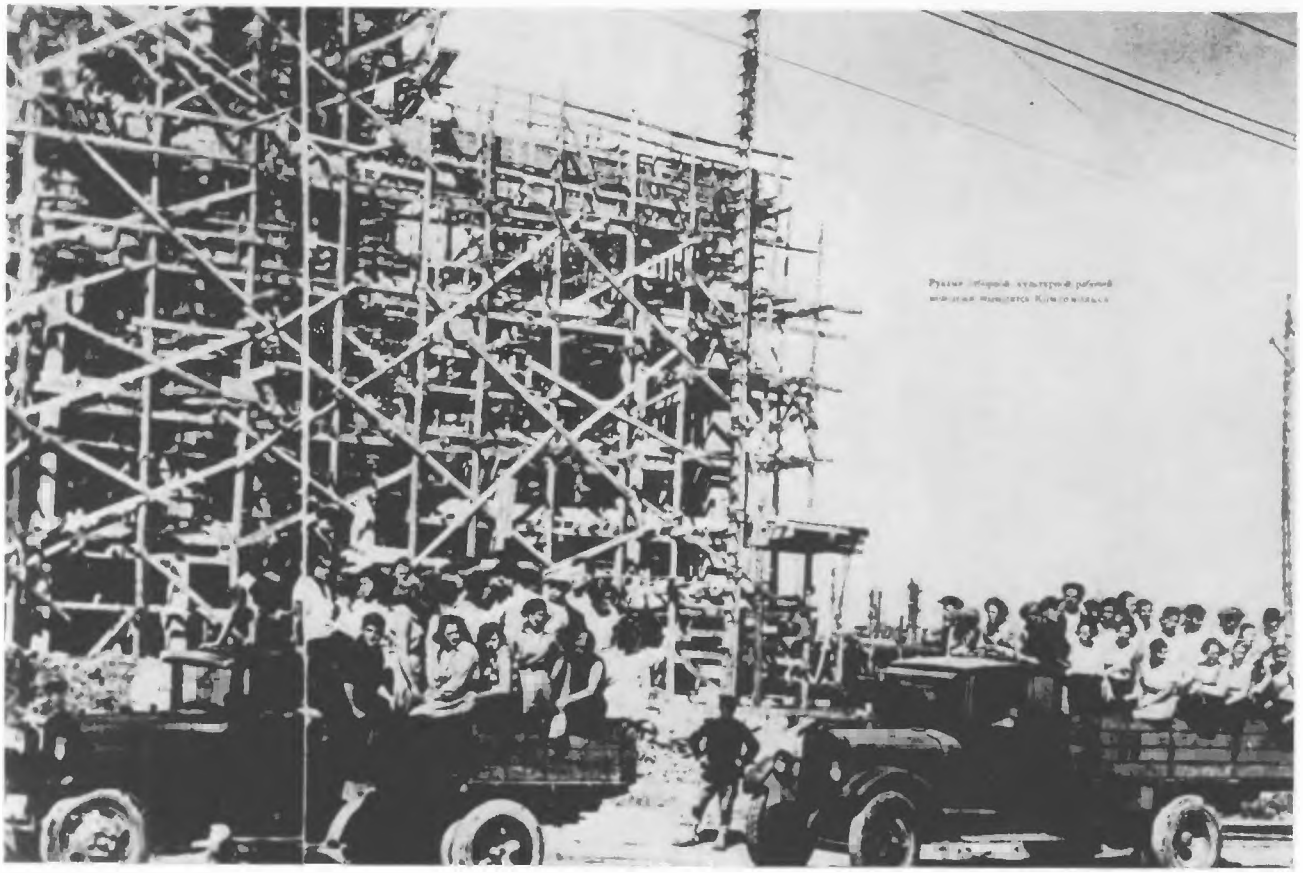

1 △

2 ▽

3 △

DÍSZSZEMLÉK A VÖRÖS TÉREN

A szovjet hatalom léte a békedekrétummal kezdődött. Az intervenció és a polgárháború idején azonban már kénytelen volt megkezdeni egy új hadsereg szervezését. A támadás veszélye azután sem szűnt meg, s a szovjet vezetők állandóan fejlesztették, modernizálták a Vörös Hadsereget. Különösen nagy szükség volt erre Hitler hatalomra jutása után, mivel a német náci rendszer még csak nem is titkolta szovjetellenes támadó terveit. A Vörös Hadsereg fejlesztésének folyamatát jól illusztrálják a különböző díszszemlékről ránk maradt képek. 1925-ből gyalogsági felvonulást örökített meg a lencse **(1)**, 1929-ből lovasparádét **(2)**. Az 1934-es felvonulás **(3)** azt mutatta, hogy megszületőben volt a modern szovjet tömeghadsereg. Ezen a május 1-én a külföldi diplomaták, megfigyelők, újságírók hosszú jelentéseket szenteltek a szovjet haderő fejlődésének.

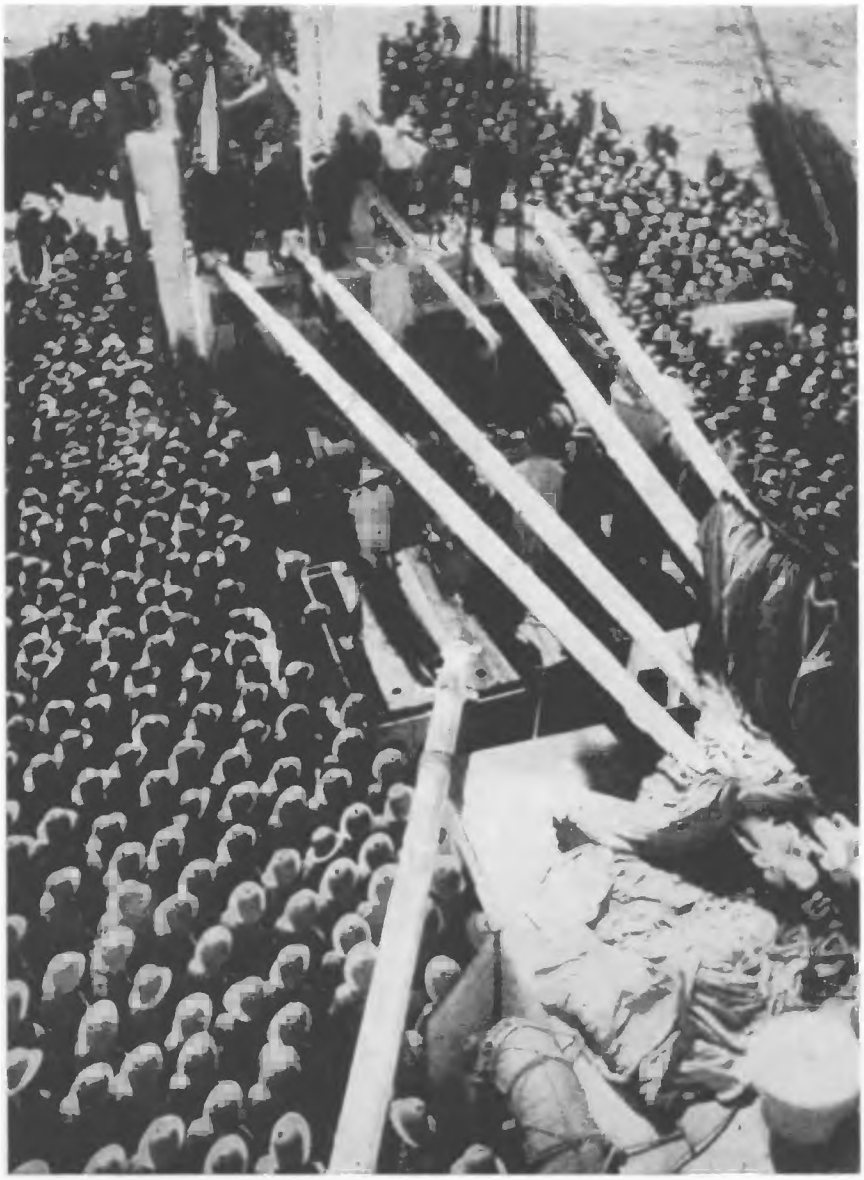

Laval francia külügyminiszter 1935 elején úgy vélte, hogy Franciaország a német fenyegetéssel szemben elnyerheti Olaszország támogatását, ha az olasz diktátor kedvében jár. Ezért hozzájárult ahhoz, hogy Olaszország kiterjessze uralmát az addig független Etiópiára (Abesszínia).

1935 tavaszán az olasz kormány megkezdte az olasz haderő behajózását és átszállítását Afrikába. ◁ (1)

Etiópia császára, Hailé Szelasszié (2) a Népszövetségnél és Angliánál próbált segítséget találni.

A császár Angliában (3) ▽

2 ◁

ETIÓPIA FELÁLDOZÁSA

A Népszövetség Etiópia védelmére csupán gazdasági szankciókat léptetett életbe Olaszország ellen. Az angol kormány messzebb menő rendszabályokkal fenyegetőzött, de ezeket nem valósította meg. A lényegében fegyvertelen etióp hadsereg **(4)** nem ▷ állhatott ellen sokáig a modern fegyverzettel rendelkező olaszoknak.

Az olasz erők **(5)** 1936 tavaszán elözönlötték az ország nagyobbik felét. ▽

6 ◁

Ezt követően Mussolini bejelentette Etiópia bekebelezését az olasz birodalomba.
A gyarmatosító háború nem volt rokonszenves az olasz nép előtt, nyílt ellenállást azonban a fasiszta diktatúra nem tett lehetővé. Palmiro Togliatti **(6)** emigrációban volt kénytelen tevékenykedni.

Antonio Gramscit, a kommunista párt vezetőjét az olasz fasiszta rezsim börtönbe zárta. Gramsci ◁ börtöne **(7)**

1 △

2 ▷

1936-ban Spanyolországban a népfront választási győzelmet aratott; Azaña **(2)** lett a köztársaság elnöke. A népfrontkormány megdöntésére azonnal szervezkedni kezdett az egész jobboldali reakció. 1936. július 18-án hangzott el a ceutai rádióban az összeesküvők titkos jeladása a felkelés kirobbantására:

„MADRID FELETT FELHŐTLEN AZ ÉG"

3 ▽

Kitört az ellenforradalmi felkelés, amelynek katonai vezetője Franco tábornok (6) lett. A spanyol összeesküvők eredetileg egyszerű puccsra számítottak. Miután tervük kudarcot vallott, csakhamar segítséget kaptak a német és az olasz kormánytól. A német Condor-légió (3) modern fegyverzettel és repülőgépekkel tört rá a spanyol köztársaságra, s ugyanezt tették az olasz kormány által küldött csapatok is.

4 △

5 ▽

6 ▽

Sperrle tábornok volt a német (4) és Roatta tábornok (5) az olasz erők parancsnoka.
A nyugati demokráciák a be nem avatkozás elve alapján magára hagyták Spanyolországot. A küzdelem azonban kiváltotta a demokratikus tábor rokonszenvét és támogatását. A világ minden tájáról érkeztek Spanyolországba kommunisták, szocialisták, baloldali értelmiségiek. Legendás hírnévre tett szert közülük vezetőképessége és egyéni hősiessége révén a magyar Zalka Máté (7) tábornok.

A külföldről jött harcosok megalakították a Nemzetközi Brigádot, amelyben nagy létszámban vettek részt magyarok is. A brigád emblémája (1)
Kovács István nemzetközi brigádtag igazolványa (8)

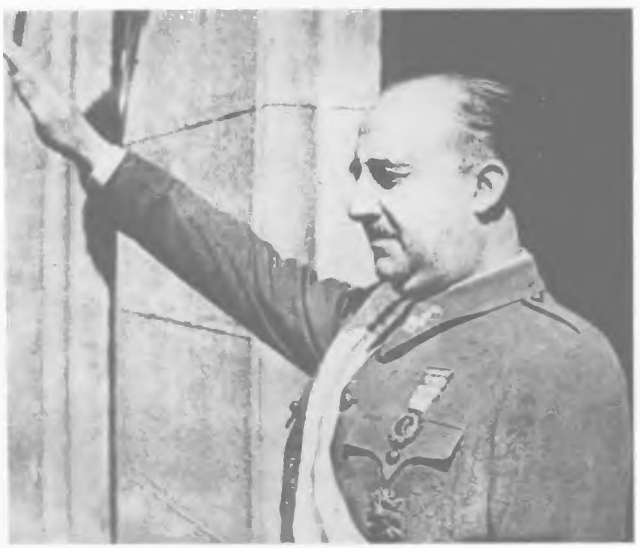

7 △

8 ▽

A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ

1 ◁

2 ▷

A köztársaság védelméért folytatott harc magával ragadta a spanyol néptömegeket, korra és nemre való tekintet nélkül.

Köztársasági harcos **(1)**

Fegyveres asszonyok **(2)**

◁ Utcai harc a küzdelem végóráiban Madridban **(3)**

◁ Roham (4)

△

Ernest Hemingway amerikai író (5) végigküzdötte a polgárháborút, s több művét szentelte megörökítésének.

6 ▽

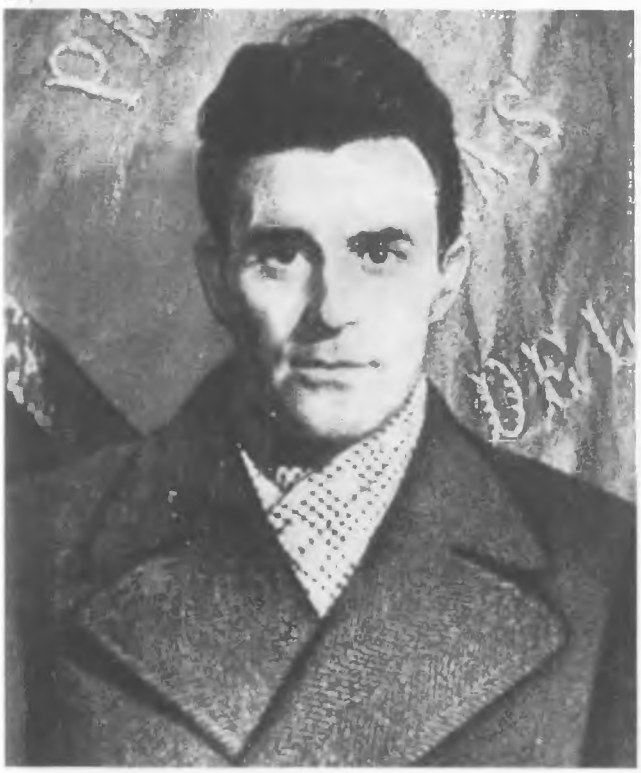

△

Kommunista vezetők, akik nagy szerepet játszottak a küzdelem szervezésében: José Diaz (6) és Dolores Ibarruri (7)

Jean Effel rajza; La Pasionaria (Dolores Ibarruri) és Léon Blum bemutatkozása: a „Szenvedélyes" és ◁ a „Be nem avatkozó" (8)

HÁBORÚS ELŐ-KÉSZÜLETEK

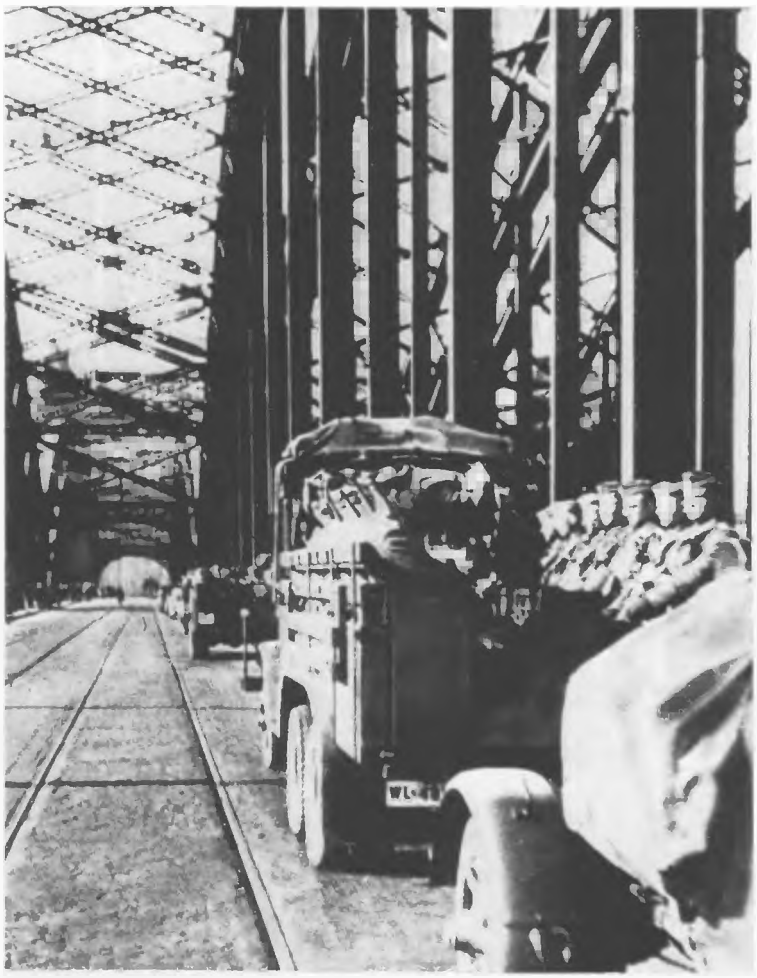

1 △

Németország és Japán 1936 novemberében aláírta a Szovjetunió ellen irányuló antikomintern-paktumot. **(2)**

▽

Az etiópiai háború sikere felbátorította a német fasisztákat. 1936 márciusában ugyanazon a kölni hídon, amelyen a megvert német hadak 1918-ban hazafelé özönlöttek, ezúttal rendezett német egységek haladtak át **(1)**, hogy megszálljják a békeszerződés és a locarnói egyezmény értelmében demilitarizált rajnai övezetet.

△

Légó-gyakorlat Berlinben **(3)**

Németország legfőbb gondja az volt, hogy a lehető leggyorsabban felfegyverkezzék; ebben segítséget adtak a polgári államok tőkései.

◁ Karikatúra Hitler táplálásáról: „Egészségetekre, apucikák!" **(4)**

Egyre szorosabb lett a német—olasz együttműködés. Mussolini 1937-es berlini látogatásának **(5)** díszes külsőségei a szövetséges kormányfő elkápráztatását célozták.

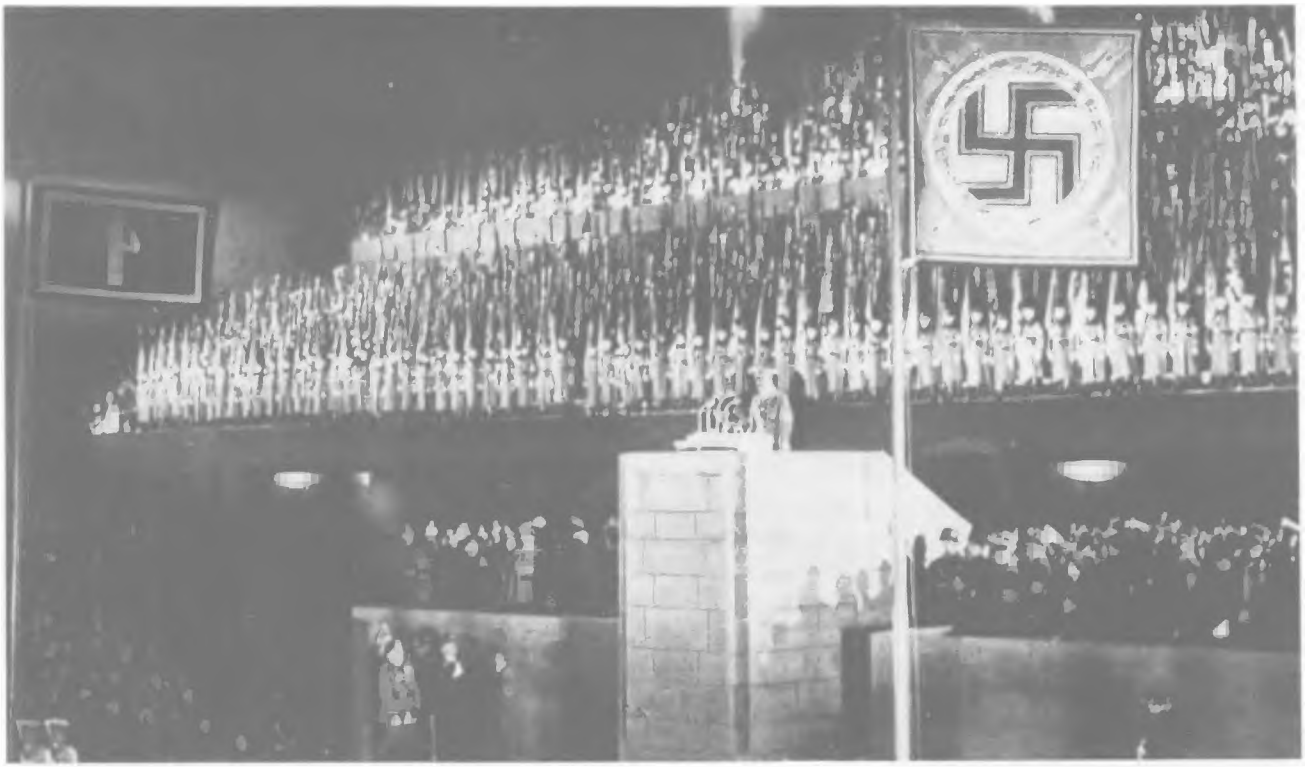

5 △

Mussolini hatalma csúcsán érezte magát. Észak-olaszországi körúton (6) ▷

A revansista csoporthoz csatlakozott Magyarország is. A Duce Darányi miniszterelnökkel, aki megkísérelte az ország felfegyverzését (7)

▽

A magyar politikusok — koztük Horthy Miklós kormányzó — mindenekelőtt a leendő háború várható előnyeiből akartak részesedni. Horthy Franz von Papennel, a német diplomácia egyik vezetőjével (8) ▷

1938 márciusában Hitler ultimátum elé állította az osztrák Schuschnigg-kormányt. Az utolsó osztrák minisztertanácsi ülés (1) elutasította a német követeléseket, de ellenállást nem szervezett. A kancellár búcsúbeszédében óvott minden ellenállás kifejtésétől. ▷

AZ ANSCHLUSS

◁ A hatalmat ideiglenesen a németek ügynöke, Seyss-Inquart (2) vette át, aki német parancsra táviratilag segítséget kért a német birodalomtól a „polgárháború elkerülése" címén. Ez szolgált ürügyül a német katonai egységek bevonultatására.

E fejlemények az osztrák nácik lelkes helyeslésével találkoztak (3). ▷

△ Üdvözölte Ausztria Németországhoz csatolását több közéleti személyiség, így például Innitzer hercegprímás (4) is.

Március 12-re virradóra a német csapatok átlépték az osztrák határt, és akadálytalanul elérték a fővárost.

◁ Német motoros alakulatok Bécsben (5)

Az Anschluss után a bécsi zsidókat a nácik a kövezet felsúrolására kényszerítik. (6)

Másnap, március 13-án Hitler is megrendezte ünnepélyes bécsi bevonulását. (7)

6 ▷

7 ▽

1937-ben a japánok újabb háborút robbantottak ki Kína ellen. A háborúba szinte az egész kínai nép bekapcsolódott.
Paraszt megfigyelők (1) tudósították a katonákat az ellenség mozgásáról. ▷

Eleinte a japán erők sikereket arattak, és több fontos kínai várost elfoglaltak; benyomultak többek között Sanghajba is. (2) ▽

3 ▽

JAPÁN ÚJRA TÁMAD

A japánellenes harc fő ereje a kínai Vörös Hadsereg volt. Kínai egység menetelés közben (3) és ◁ pihenőn (4)

△

A Vörös Hadsereg mozgását Mao Ce-tung irányította képzett katonai vezető réteg segítségével. Mao feleségével **(5)**

Ebben az időben a kommunistákkal megegyezve részt vett a küzdelemben a Csang Kaj-sek vezetése alatt álló Kuomintang-kormány is. Csang Kaj-sek és felesége **(6)** ▷

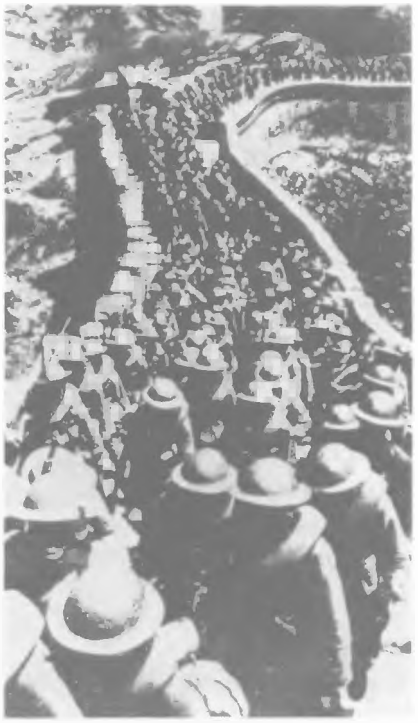

△

Kínai katonák úthálózat híján a Nagy Falon menetelnek. **(7)**

Egy jelentős kínai győzelem: átkelés 1937-ben a Pincsingkuan-hágón **(8)**

▽

1 △

2 ▽

A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG ELBUKÁSA

A polgárháború idején néhány város súlyos bombázást szenvedett. Guernica városa a támadás után **(1)**

Picasso Guernica c. festménye **(2)**

A küzdelem minden áldozat ellenére elbukott. 1939. március 28-án Franco egységei bevonultak ◁ Madridba. **(3)**

A fővárosban elszegényedett, rémült lakosok (4) és romba dőlt házak köszöntötték őket. (6)

A köztársaságiak lerakták a fegyvert. Aki tehette, elmenekült az országból, a biztos pusztulás elől. Máig sem sikerült megállapítani a polgárháború áldozatainak számát; a történészek félmillió és másfél millió közötti halottról beszélnek. Közöttük volt Federico García Lorca (5), a nagy spanyol író. ▽

4 ◁

6 ▽

1

Hitlernek az esernyővel járkáló brit miniszterelnök „ajándéka" gondot okozott (2), mert így egy időre le kellett mondania Csehszlovákia további részeiről.

„MEGBÉKÉLTETÉS"

A nyugati polgári politikusok egy része azt hitte, hogy engedmények árán kielégítheti Hitlert, és elhárithatja a veszélyt saját országa felől. Közéjük tartozott Chamberlain angol miniszterelnök, aki két ízben is felkereste Hitlert (1), hogy Csehszlovákia egy részének feláldozása árán eltérítse támadó szándékától.
Egyelőre csak a Szudéta-vidék került a birodalom kebelébe; a német lakosság többsége örömmel fogadta a bevonuló csapatokat, és maga távolította el előlük a határsorompókat. (3)

△ Hitler Csehszlovákia elleni csapása azonban nem sokat váratott magára. 1939. március 15-én megszállták az egész országot. Prágában síró arcokkal és fenyegető öklökkel találkoztak. (4)

A katolikus világ 1938-ban Budapesten eucharisztikus kongresszusra gyűlt egybe. A kongresszus az ájtatosság és béke jegyében zajlott le. (5) ▷

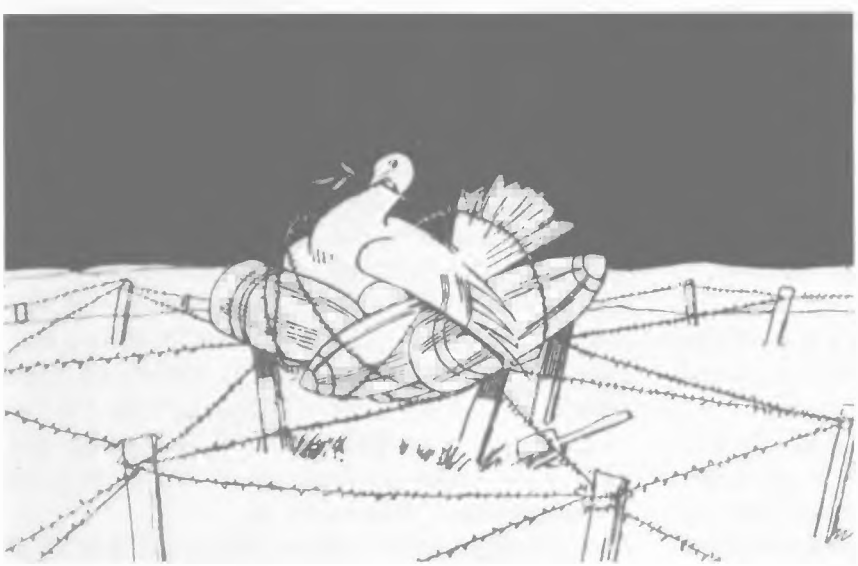

◁ A békének azonban 1939 nyarán már semmi esélye sem volt. (6)

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

A náci Németország támadása Lengyelország ellen, mellyel a második világháború kezdetét vette, újabb fordulatot adott annak a rendkívül összetett világtörténelmi helyzetnek, mely a 30-as években kialakult, és melyet egyfelől a kapitalista államok egymás közti ellentéte, másfelől a világ első szocialista államával szembeni antagonizmusuk határozott meg. De az erősödő fasizmus a kapitalista államokon belül sem az első világháború alatti ellentét megismétlődésére mutatott, hanem a liberális demokrata államoknak a totális fasiszta államokkal való konfliktusának részévé vált, részét alkothatta annak a folyamatnak, amelyet a munkásmozgalom és a haladó erők az emberiségnek a fasizmustól való megmentéséért, a társadalmi haladás érdekében folytattak.

A fasizmus elembertelenedett világa — a maga ember- és kultúragyűlölő elméletével és gyakorlatával, a világnak felsőbb- és alsóbbrendű fajokra való felosztásával, a gazdasági kifosztás és elnyomás soha nem tapasztalt intenzitásával, a szellemi és fizikai terror tömegirtásig fajuló gépezetével — a háború kirobbantásával átlépte Németország határát, és ténylegesen az egész világot fenyegette. Az első sikerek, Európa túlnyomó többségének leigázása — melyben nem kis szerepet játszott, hogy a fasizmussal megbékélni kívánó erők nemcsak nem készítették elő a nyugati polgári demokratikus országokat a háborúra, de még a háború kitörése után is ellentmondásos politikát folytattak — gyökeresen megváltoztatták a fasiszta országok helyzetét és a világpolitikai erőviszonyokat. A régi rivális Franciaország hetek alatt nagyhatalomból a náci Németország által megszállt országgá süllyedt, és Hitler Harmadik Birodalma hónapok alatt vált Európa egyik vezető nagyhatalmából a kontinens urává. Úgy tűnt, hogy a megszilárduló fasiszta uralmat, mely 1940-től a háromhatalmi egyezmény keretében szervezeti formát öltött, az Európából kiszorított, gyenge hadsereggel rendelkező Anglia — jóllehet folytatta a háborút — aligha fenyegeti. A Szovjetunió jelenthette a nagy veszélyt nemcsak potenciális erejével, de társadalmi rendszerével, mint mindazon eszmék határozott hirdetője és védelmezője, amelyek ellen a fasizmus harcolt. A Szovjetunió jelentette a maga hatalmas gazdaságával a német imperializmus számára a nagy csáberőt; ennek a birodalomnak elfoglalása nélkül nem tekinthette teljesnek európai uralmát, a Szovjetunió léte örök kihívást és ellenállást jelentett a fasizmussal szemben. A náci új rend tehát nem szilárdulhatott meg mindaddig, míg egy erős antifasiszta hatalom létezett Európában; a Szovjetunió megtámadását tehát a náci vezetők akkor is szükségesnek tartották, ha a Szovjetunió taktikai okokból a német—szovjet egyezmény óta kerülte az összeütközés lehetőségét.

A Szovjetunió megtámadása hozta a nagy fordulópontot a háborúban; az új helyzet 1941 decemberéig bontakozott ki, mikor is a német hadsereg első nagy veresége Moszkvánál véget vetett a német villámháborús taktikának, a Szovjetunió megsemmisítésére vonatkozó elképzeléseknek. Ez időben egybeesett az Amerikai Egyesült Államok hadbalépésével. A Pearl Harbor-i japán támadás után kialakult az antifasiszta világkoalíció: a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok háborús szövetsége.

A háború ténylegesen világháborúvá vált. Soha a történelemben ily hatalmas emberi és anyagi erők még nem sorakoztak fel. Mégis, nem ez a mennyiségi különbség az, amely megkülönbözteti a második világháborút minden korábbi háborútól. Sokkal inkább az, hogy az antifasiszta koalíció, amelyhez a világ számos más országa is csatlakozott, és amelyhez felsorakoztak a fasiszta blokk által megszállt országok erősödő ellenállási mozgalmai, úgy szállt szembe a náci új renddel, hogy a háború mindinkább ideológiai jelleget öltött. A háború, nem úgy, mint régen, országok háborúja, hanem az egész emberi civilizáció védelmi háborúja volt, amelyet — ahogy azt 1945 februárjában Jaltában megfogalmazták — csakis „a fasizmus és nácizmus teljes megsemmisítése" fejezhetett be.

Antifasiszta háború volt, amelyben a közös célok

dominálták. De a közös célok sem homályosíthatták el, hogy ez a koalíció a különböző politikai rendszerű, eltérő társadalmi erőket képviselő, más világnézetet valló államok szövetsége volt. A háború fő terhét még hosszú ideig — hatalmas áldozatokkal — a Szovjetunió viselte, mely 1942-ben az európai szárazföldön egyedül harcolta náci hadigépezet, valamint olasz és más csatlósai ellen. Európában Németország, Afrikában Német- és Olaszország, a Csendes-óceán térségében Japán újabb győzelmeket aratott, és a náci új rend újabb és újabb területekre terjedt ki. A nácikra és szövetségeseikre kedvezőtlen fordulat 1942 novemberében kezdődött, akkor, mikor Hitler úgy érezte, egészen közel áll a szovjet hadsereg megsemmisítéséhez, Moszkva bekerítéséhez, a kaukázusi olajvidék birtokbavételéhez, az angol világbirodalom közel-keleti területeinek átkarolásához és elfoglalásához. A sztálingrádi csata, majd ezt követően a német—olasz csapatok észak-afrikai veresége után a kezdeményezés a szövetségesek kezébe ment át.

A német csapatok kurszki veresége a szövetségesek táborán belüli ellentéteket is más aspektusba helyezte. Igaz, Anglia szárazföldi hadseregének gyengesége, az Egyesült Államok felkészületlensége is szerepet játszott abban a tényben, hogy — bár Churchill és Roosevelt már 1942 januárjában Németország leverésében jelölte meg a szövetségesek első számú stratégiai célját — hosszú ideig nem adtak kellő segítséget a Szovjetuniónak. Viszont aligha kétséges, hogy a koalíció belső ellentéte, a kapitalizmus—szocializmus ellentéte, szerepet játszott abban, hogy amennyire takarékoskodott az angol—amerikai hadvezetés saját emberállományával, annyira közömbös maradt a hatalmas szovjet veszteségekkel szemben, és a második front megnyitását 1943 őszéről ismét későbbre tolta. A kurszki győzelem katonai jelentőségével szemben Mussolini bukása csak politikai sikert jelentett, ennek katonai kiaknázását a nyugati szövetségesek elmulasztották. Kurszk világossá tette, hogy a szovjet hadsereg még a második front megnyitása nélkül is képes súlyos csapást mérni Németországra, s egy olyan elképzelés, amely a harcok elhúzódásában a szövetséges — de potenciális ellenfél — Szovjetunió elvérzését várta, az ellentétébe csapott át, mivel megerősítette a szovjet hadsereg döntő szerepét a náci blokk leverésében és Európa felszabadításában.

1944—45 a német—japán hadigépezet teljes megsemmisítésének, a náci új rend lerombolásának, Európa és Ázsia felszabadulásának az évei. Teheránban kialakult egy közös katonai-politikai vonal, amely kisebb-nagyobb konfliktusoktól ugyan nem mentesen, de mégis irányította az eseményeket a második front megnyitásától, a franciaországi inváziótól kezdve, Délkelet-Európa megszállt vagy náci csatlós országainak felszabadításán keresztül a végső győzelemig, a berlini Reichstagra kitűzött vörös lobogóig.

Jalta és Potsdam elsősorban a második világháború győzelmes befejezésének diplomáciai aktusa, egyben azonban a háború utáni új világ kialakításának fontos mérföldköve is. Az egység és ellentét dialektikája itt már újból, világosabban jelentkezett: a felszabadult Európáról elfogadott közös határozat, a döntés, amellyel a Szovjetunió a Japán ellen még be nem fejezett háborúhoz csatlakozott, a német ügyekben született egyetértés és még sok más kérdés az antifasiszta háborús egység fennmaradását szimbolizálta.

De a nyílt vagy burkolt vitákban, az egyezmények fejlődésében érezhető volt, hogy a nézeteltérések élesednek a kelet-európai országokban kibontakozó új forradalmi hullám, a szocialista erők megerősödése és kiterjedése, a gyarmati világ fennmaradása vagy széthullása kérdésében.

A Japánra ledobott atombomba nemcsak a második világháború befejezésének, de egy új korszak kezdetének is szimbóluma. Egy új korszaknak, mely az 1917-től napirendre került régi kérdést — imperializmus vagy szocializmus — új módon, új erőviszonyok között vetette fel.

RÁNKI GYÖRGY

1939 NYARA

A tengelyhatalmak háborús blokkjának megszilárdulásaként 1939. május 22-én Németország és Olaszország katonai egyezményt, az ún. Acélpaktumot **(1)** ír alá. ▷

Ciano olasz külügyminiszter, Hitler és Göring német marsall **(2)**

Beck ezredes (3, baloldalt) lengyel külügyminiszter katasztrofális külpolitikájával, vehemens szovjetellenességével képtelen volt hazája külpolitikai biztonságát elérni.

Freundschafts- und Bündnispakt
zwischen Deutschland und Italien

Der Deutsche Reichskanzler
und
Seine Majestät der König von Italien und Albanien,
Kaiser von Äthiopien

◁ 2

3 ▷

A Szovjetunió, megelőzendő a nyugati hatalmak és Németország megegyezését, elfogadta Németország ajánlatát a megnemtámadási egyezményre. 1939. augusztus 27-én Molotov aláírja az egyezményt. Mögötte áll Saposnyikov szovjet vezérkari főnök, Ribbentrop német külügyminiszter és ◁ Sztálin. **(4)**

Gdańsk (Danzig) városa — amely a Népszövetség ellenőrzése alatt állt, de erős volt a német lakosság körében a nemzetiszocialista párt — adott ürügyet a náci Németország számára a háború kirobbantására.

△

Náci felvonulás Gdańskban **(5)**; „Danzig német város, és Németországhoz akar tartozni" — hirdetik a táblák.

Hitler szeptember 1-én bejelenti a német Reichstagban a háborút. **(6)** Ekkor már a német csapatok mélyen benyomultak lengyel területekre.

▽

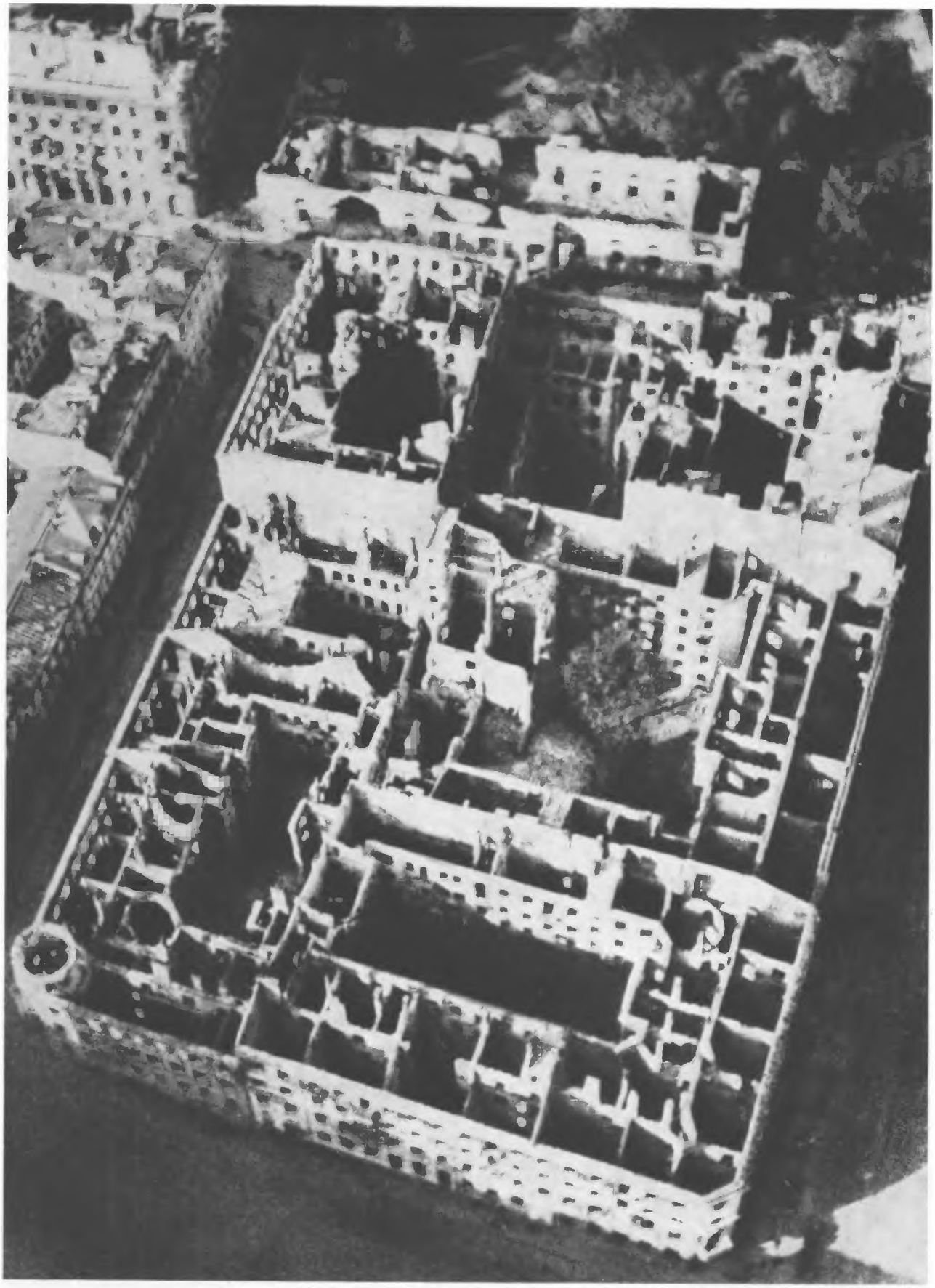

1 △

AZ ELSŐ NÁCI SIKER

2 ◁

△

Hitleristák már a háború első napjaiban sok száz foglyul ejtett lengyel katonát agyonlőnek. **(3)**

Az elavult felszerelésű lengyel hadsereggel szemben a német katonai fölény gyorsan kibontakozik. Anglia és Franciaország, bár szeptember 3-án szövetségesük védelmében hadat üzen Németországnak, érdemleges hadműveletekbe nem kezd. 1939. szept. 1-én a náci haderő lőni kezdi a Westerplattét **(4)**, a Gdańsk (Danzig) mellett fekvő kis félszigetet. ▷ Hitler és vezérkara a támadás után szemlét tart a helyszínen. **(5)** Különösen nagy a német légi fölény; a lengyel városokat tönkrebombázzák. **(1, 2)**

5 ▽

Háromheti ostrom után a szárazföldi csapatok mellett a német Luftwaffe 1000 gépe által támadott Varsó szeptember 27-én kapitulál. Több mint 120 000 ember kerül fogságba. A lengyel kormány elmenekül, a szervezett ellenállás néhány napon belül megszűnik.

Náci-Németország hódításai, 1939—42

Az antifasiszta koalíció ellentámadása Európában, 1943—45

FURCSA HÁBORÚ

A lengyel hadjárat befejezése után nem folytak tényleges hadműveletek Európában. A különböző államok politikusai a megbékélés útját keresték. Hitler október 6-án békeajánlatot tett a nyugati hatalmaknak: nyugodjanak bele Lengyelország elfoglalásába. Göring gratulál Hitlernek a beszéd után (1) ▷

2 △

3 ▷

4 △

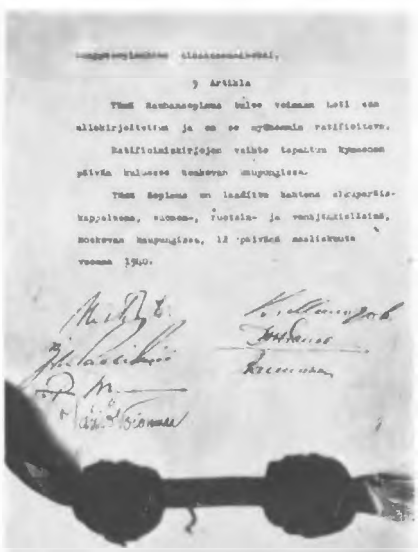

1939. november 30-án kitör a szovjet—finn háború, amely Mannerheim finn marsall (4) irányításával ismét feleleveníti egy szovjetellenes egységfront megteremtésének lehetőségét. Hosszú, nehéz téli háború (2, 3) után 1940. március 12-én megkötik a békét ◁ (5), amelynek eredményeként Leningrád körzetében a határ nyugatabbra kerül.

Sumner Welles amerikai külügyi államtitkár (7) 1940. március 1-én ▷ Berlinbe látogat. Utána Rómában, Párizsban és Londonban béketapogatózásokat folytat, eredménytelenül.

◁ A fegyverek még lényegében hallgatnak. A német stukák (6) időnkénti támadásai mellett a teljesen defenzív stratégiára berendezett francia hadsereg az áttörhetetlennek hitt francia védővonalban, a Maginot-vonalban ül, és kártyázik. (8)

▽

NÉMET GYŐZELEM NYUGATON

1 △

2 ▽

1940. április 9-én német csapatok a semleges Dánia területére lépnek. Német katonák eltávolítják a határoszlopokat **(1)**, és két nap alatt ellenállás nélkül megszállják az országot. Egyidejűleg partra szállnak a semleges Norvégiában is, és bevonulnak a fővárosba **(2)**. A norvég hadsereg azonban ellenáll; a segítségére siető kisebb angol expedíciós hadsereggel együtt az ország északi részén, Narviknál **(3)** június 10-ig folynak a harcok.

Németország nem áttöri, hanem megkerüli a bevehetetlen Maginot-vonalat. Belgium, Luxemburg, Hollandia semlegességét semmibe véve, május 10-én megindul a német hadigépezet. Rotterdamot, a nagy holland kikötővárost pusztító légitámadás után **(5)** ejtőernyős támadással **(4)** foglalják el május 14-én. Másnap Hollandia fegyverszünetet kér.

3 △

4 ◁

5 ▷

Belgium angol csapatok segítségével még folytatja a harcot. De a német fölény egyre nyomasztóbb. Május 28-án a belga király is kapitulál. Szabad az út Franciaországba.

Német légitámadás elől menekülő belga katonák (6) ▷

1 △ 2 ▽

FRANCIA ÖSSZEOMLÁS

Május végén megkezdődött a koncentrált támadás Franciaország ellen. **(1)** A francia politika csődje most a hadsereg csődjévé válik. A belga határon levő erődítményeket a német hadsereg könnyen áttöri. Egy héten belül már Párizs körül járnak.

A német csapatok a Maginot-vonalat is áttörik. **(2)** A június 15-én indult támadás viszonylag gyorsan eredményre vezet.

A német haderő hatalmas katonai sikerei felbuzdítják a szövetséges Olaszországot. Az addig semleges Mussolini nem akar kimaradni a győzelemből. Június 11-én a Palazzo Venezia erkélyéről bejelenti: Olaszország hadat üzent Franciaországnak és Angliának. **(3)** Az olasz ▷ csapatok az Alpoknál támadást indítanak.

Kétségbeesett, kimerült francia katona a vereség után (4)

△

Ami nem sikerült 1871-ben és 1914-ben, megvalósult 1940-ben. Június 14-én a francia kormány által nyílt városnak nyilvánított Párizsba bevonulnak a német csapatok. **(5)**

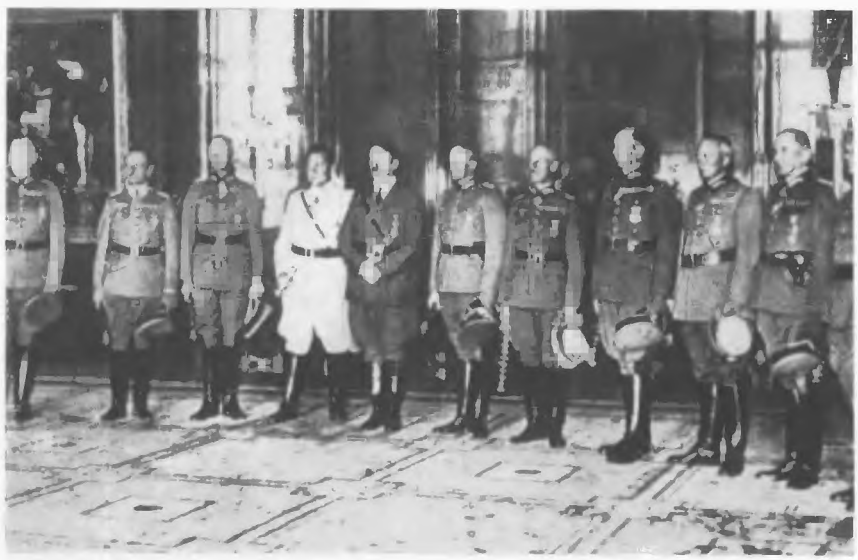

„Minden idők legfényesebb győzelme" — mondotta Hitler a nyugati hadjárat után. Hitler és a német tábornoki kar a győzelem ◁ után **(6)**

7 ▽

A diadalittas győztesek **(7)** s a síró vesztesek **(8)**

▽

A francia hadsereg összeomlása teljes, a kormány lemond, tetőfokán a zűrzavar. Június 20-a körül már az ország nagyobb része a németek kezén van. A hatalmat az első világháború híres hadvezére, Pétain marsall veszi át, aki június 17-én fegyverszünet kérése mellett dönt. Június 22-én aláírják a fegyverszüneti egyezményt. Az ország kétharmad része német megszállás alá kerül.

Pétain marsall hamarosan Hitlerrel tárgyal Montoireban. (9) ▷

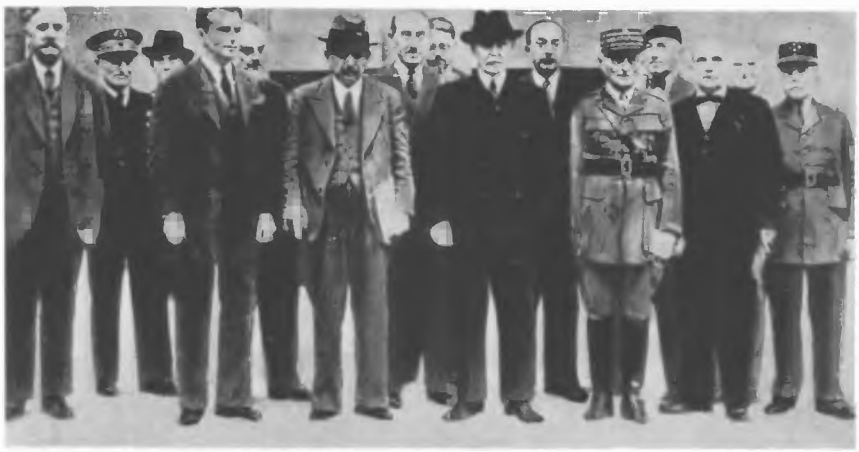

10 △

A meg nem szállt Franciaország székhelyéül a csendes gyógyfürdőt, Vichyt választották. A hatalom a németekkel együttműködő kormány kezében van, melynek élén az agg Pétain marsall áll (10; középen Pétain, jobbján Laval miniszterelnökhelyettes, a kormány tényleges irányítója, balján Weygand tábornok)

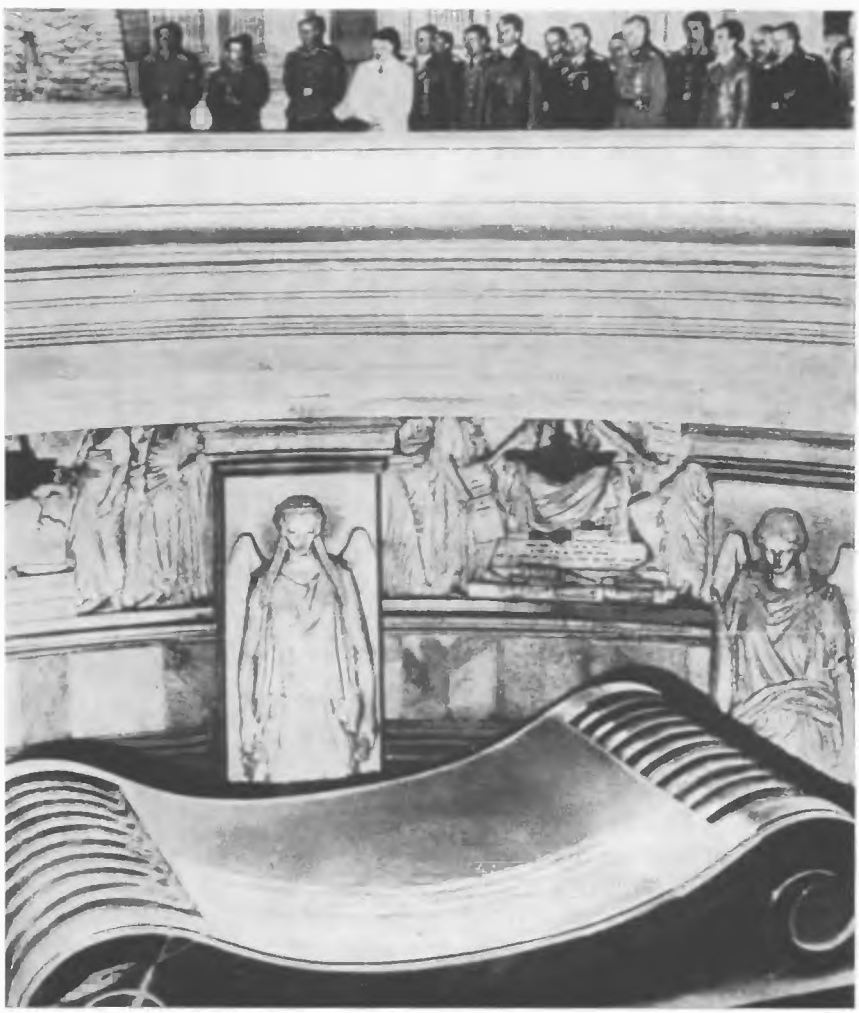

Göring szerint már nem Napóleon, hanem Hitler „minden idők legnagyobb hadvezére". Hitler kíséretével Párizsban látogatást tesz az Invalidusok templomában, Napóleon sírjánál. (11) ▷

A német csapatok belgiumi győzelme és franciaországi áttörése katasztrofális helyzetbe hozta a kontinensen harcoló angol expedíciós hadsereget. Teljesen bekerítve, Dunkerque-nél csupán a tenger lehetett a menekülés útja. Dover és Dunkerque között, minden alkalmazható tengeri járművet bevetve sikerült a bekerített egységek jó részét átmenteni a csatornán.

DUNKERQUE

1 △ 2 ▽

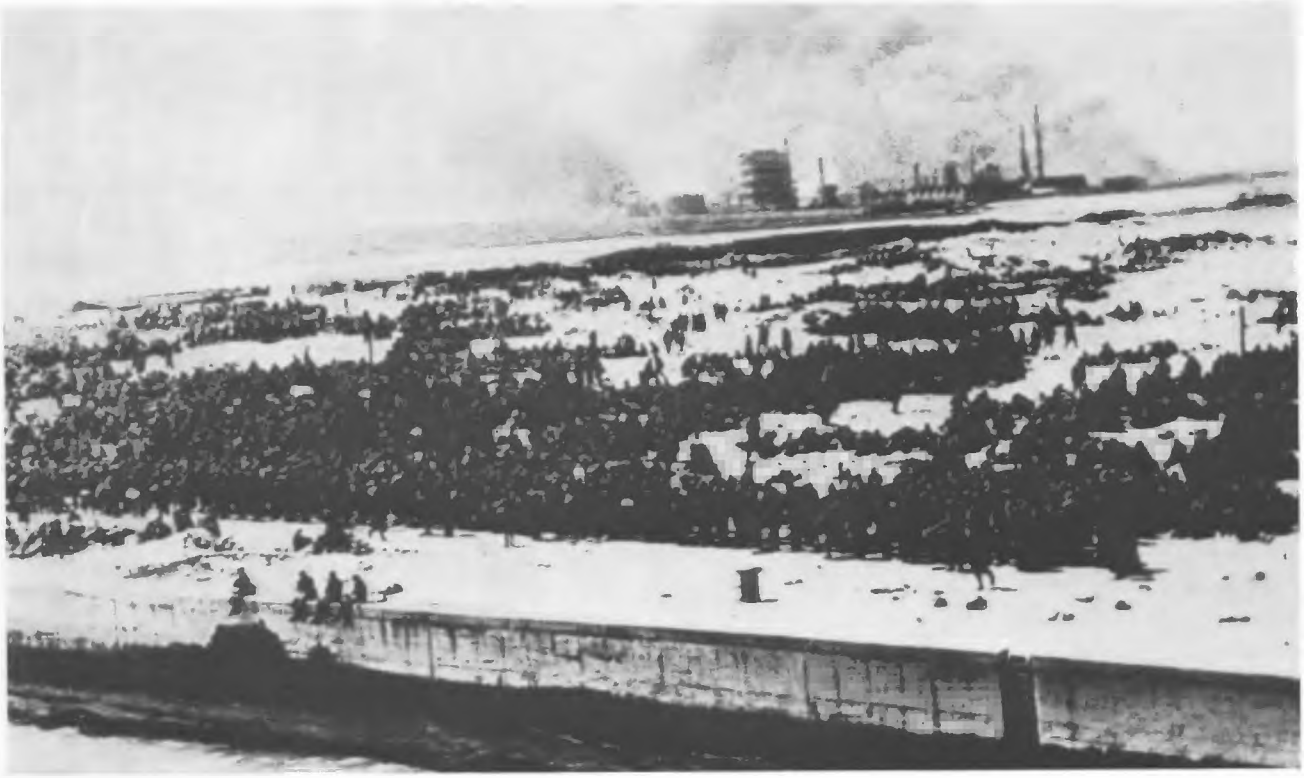

Angol katonák csónakokban és a vízben gázolva próbálják a mentőhajókat elérni. (1)
A bekerített francia és angol csapatok jelentős része így is fogságba kerül. Háttérben az égő Dunkerque (2) és a visszavonulás maradványai a homokparton (3) ▷

◁ A németek májusi támadása a megbékülési politika hírhedt képviselőjének, Neville Chamberlain (4) angol miniszterelnöknek a bukásához vezet.

△ Sir Winston Churchill (5) — aki már a 30-as években is nyíltan kritizálta a Hitlerrel megbékülést kereső angol külpolitikát — veszi át az angol kormány irányítását. Első beszédében a helyzet súlyosságára figyelmezteti az angol népet. „Nem ígérhetek mást, csak vért, fáradságot, könnyet és izzadságot" — de visszautasít minden tárgyalást Hitlerrel.

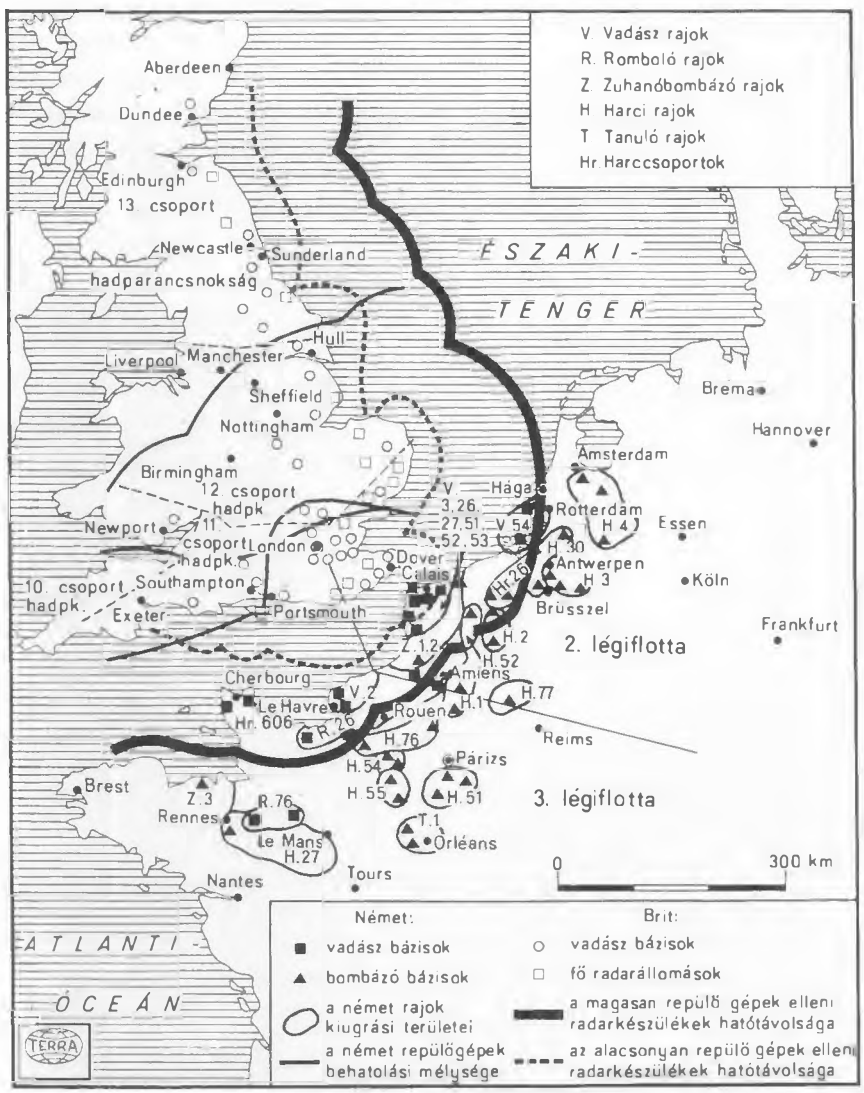

◁ A németek nagy propagandával beharangozzák Anglia elözönlését, előkészítésként megindulnak a légitámadások. (6)

7 △

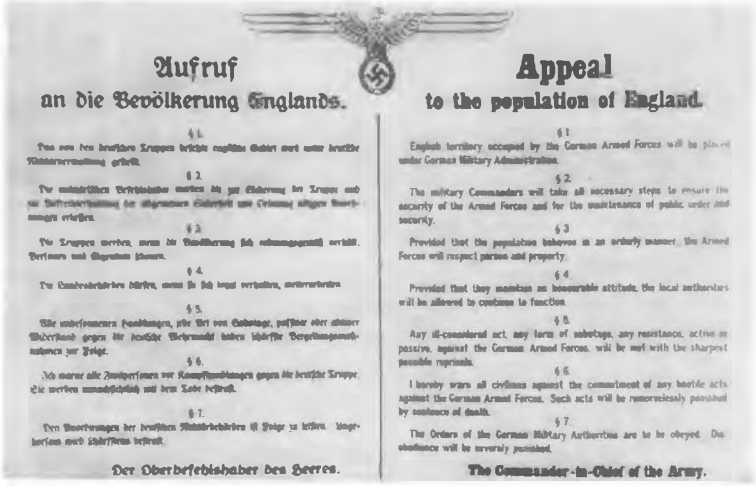

Aufruf
an die Bevölkerung Englands.

§ 1.

§ 2.

§ 3.

§ 4.

§ 5.

§ 6.

§ 7.

Der Oberbefehlshaber des Heeres.

Appeal
to the population of England.

§ 1.

English territory occupied by the German Armed Forces will be placed under German Military Administration.

§ 2.

The military Commanders will take all necessary steps to ensure the security of the Armed Forces and for the maintenance of public order and security.

§ 3.

Provided that the population behaves in an orderly manner, the Armed Forces will respect person and property.

§ 4.

Provided that they maintain an honourable attitude, the local authorities will be allowed to continue to function.

§ 5.

Any ill-considered act, any form of sabotage, any resistance, active or passive, against the German Armed Forces, will be met with the sharpest possible reprisals.

§ 6.

I hereby warn all civilians against the commitment of any hostile acts against the German Armed Forces. Such acts will be ruthlessly punished by sentence of death.

§ 7.

The Orders of the German Military Authorities are to be obeyed. Disobedience will be severely punished.

The Commander-in-Chief of the Army.

9 ▽

A szövetségesek nélkül maradt Anglia egyedül folytatja a harcot. Hitler mindenekelőtt légi fölényét kívánja kihasználni. Augusztus 13-tól folyamatos légitámadásokkal megindult a harc Angliáért a Spitfire-ök (7) és a Messerschmittek (10) között. Először Anglia gazdasági potenciálját akarják megsemmisíteni és a lakosságot demoralizálni. Egyidejűleg már kinyomtatják a felhívást, amelyet a német csapatok partraszállás után kívánnak közzé- ◁ tenni. (8)

10 △

London súlyos veszteségeket szenved, ég a Szent Pál-katedrális. **(9)** Churchill megtekinti a parlament lebombázott részét **(11)**. Az angol lakosságot az ún. ▷ hazai gárdában **(12)** tanítják a fegyverforgatásra.

▽

Az angol légierő (légelhárítás, vadászgépek) ellenállása egyre sikeresebb, a német veszteségek rohamosan nőnek. Szeptember 15. a fordulópont. A légicsata elveszett, és Hitler elejti az Anglia elözönlésére kidolgozott tervet is. Gondolatait egyre inkább az új terv, a Szovjetunió elleni támadás foglalkoztatja.

Nyugat-Európa nagy részének elfoglalása után, a délkelet-európai országok jó része is német befolyás alatt állott. Hitler hozzálátott, hogy kidolgozza Európa új rendjét Németország és Olaszország vezetése alatt; Ázsiában az új rend előkészítését szövetségesükre, Japánra bízták. A három hatalom nevében Ciano, Hitler és Kurusu berlini japán követ 1940. szeptember 27-én megköti **(1)** a ▷ háromhatalmi egyezményt, amely Európát, Afrikát és Ázsiát az aláírók érdekszférájának deklarálja.

2 ▽

HÁROMHATALMI EGYEZMÉNY ÉS NÉMETORSZÁG CSATLÓSAI

Németország balkáni szövetségesei és csatlósai egymással versengve csatlakoztak az új egyezményhez. Úgy vélték, hogy csatlakozásuk megszerzi számukra Hitler támogatását, s lehetővé teszi, hogy egymással szembeni területi követeléseik teljesülhessenek. A magyar kormány a Duna völgyi primus inter pares szerepét akarta magának biztosítani azzal, hogy elsőnek csatlakozik az egyezményhez: Csáky külügyminiszter november 20-án írja alá Magyarország csatlakozását. **(2)** Három nappal később a szeptemberben hatalomra került Antonescu fasiszta román tábornok kormánya is csatlakozik **(3)**, majd Szlovákia és Bulgária is.

3 △

△

Hitler és Tiso szlovák miniszterelnök (4)

5 △

Hitler és Borisz bolgár cár (5)

Hitler és Horthy (6) ▷

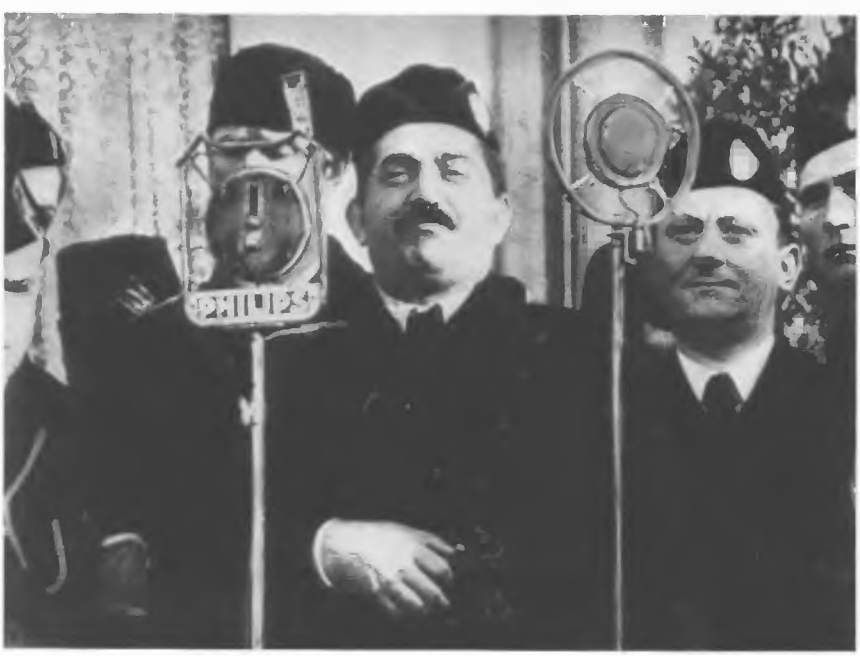

Szlovákiai fasiszta vezetők (7) ▷

1 △

BALKÁNI HADJÁRAT

Mussolini nagyon féltékenyen figyelte diktátortársa és szövetségese sikereit. Az olasz presztízst erősítendő és a balkáni befolyást növelendő, 1940. október 28-án Hitler előzetes értesítése nélkül olasz csapatok megtámadták Görögországot. **(1)** Az olasz előnyomulás hamarosan ellankadt, sőt görög csapatok nyomultak be Albániába. A görög hadsereg ◁ egyik egysége **(2)**

1941. március 27-én Jugoszláviában megdöntötték a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott németbarát kormányt. Hitler, megnyerve Olaszország, Bulgária és Magyarország támogatását, 1941. április 6-án újból támadásba küldte a német csapatokat. Mindenekelőtt ismét légi fölényüket aknázták ki.

Belgrád a német légitámadás után (3) ▷

A hősiesen harcoló, de igen roszszul felszerelt jugoszláv csapatok ellenállását viszonylag gyorsan sikerül megtörni. 1941. április 17-én a jugoszláv hadsereg képviselői már aláírják a megadást.

Szétlőtt és elfoglalt jugoszláv erődítmény (4) ▷

Bár Görögországba angol expedíciós hadsereg érkezett, az ellenállás itt sem tartott sokáig. Április 23-án, fegyverszünet után, a német hadsereg már Athénban tartott győzelmi parádét.

Május 20-án pedig Kréta szigetének elfoglalásával fejeződött be a balkáni villámháború.

Német állás az Akropolisz mellett (5) ▽

A SZOVJETUNIÓ MEGTÁMADÁSA

1 △

2 △

129 hadosztályt, hadseregének 75 százalékát vonultatta fel Hitler a Barbarossa-terv keretében a Szovjetunió megtámadására. Ehhez a haderőhöz csatlakoztak a román, finn, majd később a szlovák és magyar egységek is. Bárdossy magyar miniszterelnök bejelenti a hadba lépést. **(3)**

▽

A váratlanság, a jobb felkészültség és haditechnika, valamint a Sztálin által a védekezésre való felkészülésben elkövetett hibák miatt a németek gyorsan nyomultak előre, s a hősies szovjet ellenállás ellenére is jelentős területeket, fontos városokat foglalnak el. **(1, 2, 4)**

4 △

A német csapatok különös kegyetlenséggel jártak el az elfoglalt szovjet területeken. Hitler utasítást adott a legelemibb háborús szabályok figyelmen kívül hagyására a szovjet katonákkal s a lakossággal szemben. „Az oroszoknak meg kell halniuk, hogy mi éljünk" — hirdeti a felirat egy német katonagyűlésen. (5)

5 △

Bármennyire sikeres is volt a német előrenyomulás, a szovjet hadsereg hősies és szívós ellenállása kezdettől fogva felborította a hadjárat kidolgozott ütemtervét. A városokban és falvakban a Szovjetunió lakossága tömegesen jelentkezett önként a frontra. (6) >

MOSZKVA

Moszkva alkotta az 1941. őszi német támadás célpontját. Hitler a szovjet főváros elfoglalásától a Szovjetunió teljes összeomlását várta. 1941. november elején, midőn a német csapatok már Moszkva kapujában álltak, a háború közeli végét jósolták.

A szovjet főváros egész lakossága ◁ részt vett a védelemben. **(1)**

Nagy lelkierőt adott a szovjet katonáknak s az egész szovjet népnek, hogy november 7-én az ostromlott fővárosban Sztálin és a szovjet vezetők jelenlétében megtartották a hagyományos felvo- ◁ nulást. **(2)**

3 ▽

4 ◁

5 ▷

Szovjet légvédelmi egységek védték a várost a légitámadások idején. (3, 4, 6)

A moszkvai lakosságnak a légitámadások idején a metróállomások nyújtanak biztonságot. (5)

A verhetetlennek hitt és hirdetett német hadsereg Moszkvánál elszenvedi első vereségét a második világháborúban. Az 1942. január 30-ig tartó szovjet ellentámadás (7) felszabadította a veszélyeztetett Moszkvát, s néhány száz kilométerre visszanyomta a német állásokat.
A moszkvai vereség válságot idéz elő a német hadvezetésben. Hitler személyesen veszi át a főparancsnokságot.

Halott német katona (8)

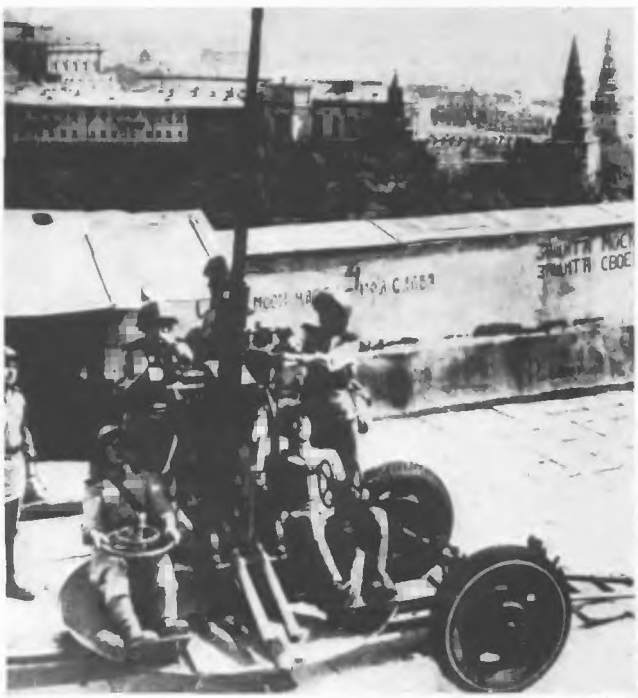

6 △

7 ◁

8 ▷

ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ

A Szovjetunió elleni támadás lett a kiindulópotja az antifasiszta világkoalíció kialakításának. Nagy jelentőségű volt ebből a szempontból, hogy 1940 őszén Roosevelt (1) harmadszor választották az USA ▷ elnökévé. Roosevelt következetesen antifasiszta külpolitikát folytatott, országát már 1941-ben a demokrácia arzenáljának tekintette.

◁ Majszkij londoni követ látogatást tesz az angol hadsereg egyik egységénél. (2)

◁ Churchill a Szovjetunió elleni német támadás napján kinyilvánította: kommunistaellenes érzelmei ellenére a háború időszakára a Szovjetunió és Anglia szövetségesek. Július 12-én a két kormány megállapodást írt alá a náci Németország elleni közös hadviselésről. (3)

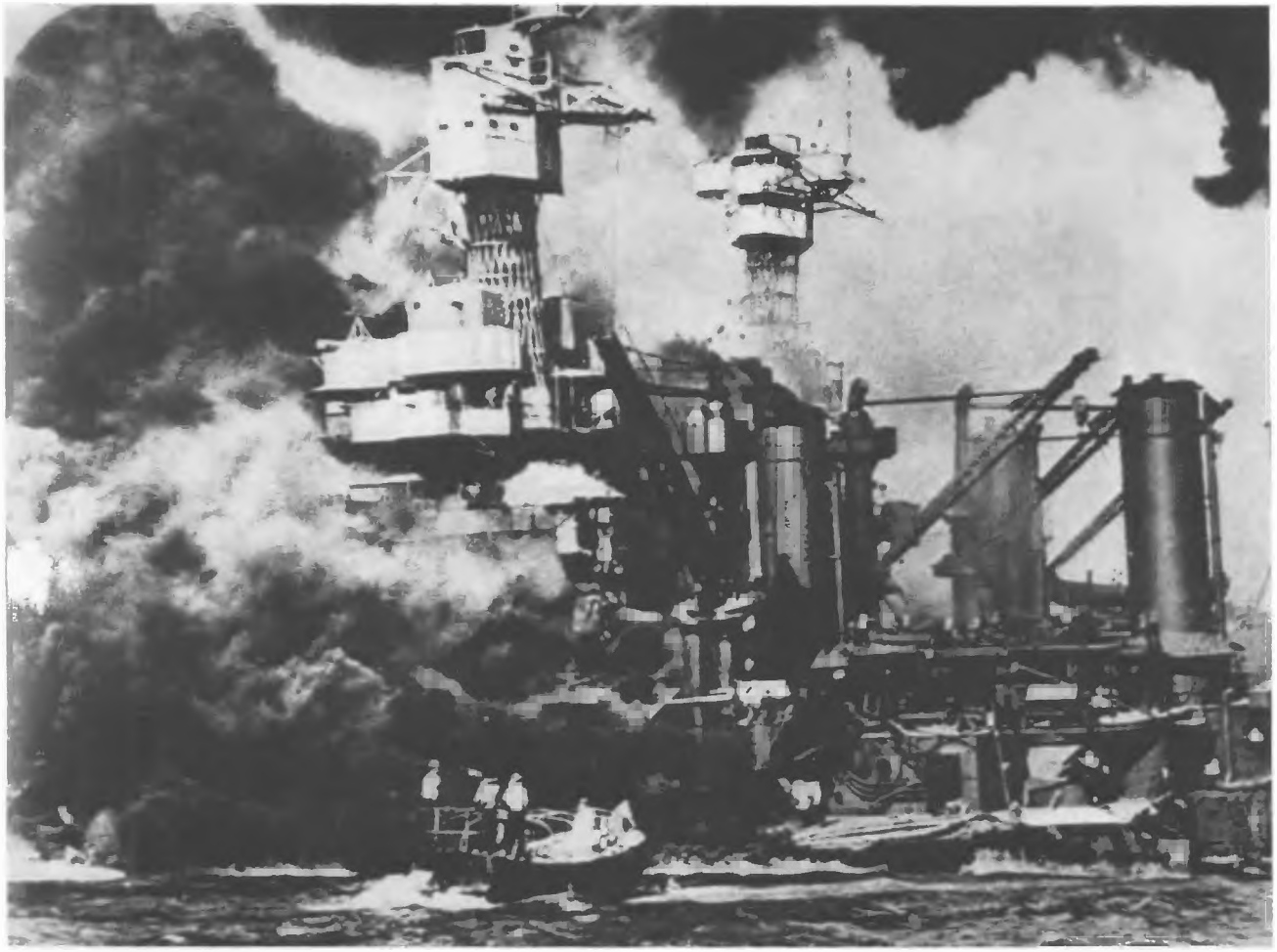

△

1941. december 7-én a japán tengerészet és légi haderő váratlan támadást intéz Pearl Harbor amerikai haditámaszpont ellen. (4) A támadással a világháború a Csendes-óceánra is átterjed. Az ázsiai uralomért küzdő Japán mellé felsorakoznak a tengelyhatalmak és csatlósaik, köztük Magyarország is. December 11. és 13. között sorra hadat üzennek az Egyesült Államoknak. Az USA hadba lépésével teljessé vált az antifasiszta koalíció, s megváltoztak a potenciális erőviszonyok.

Egyelőre azonban a csendes-óceáni hadszíntérre fényes japán hadisikerek a jellemzők.

5 △

6 ▽

Két hét alatt partra szállnak, és hamarosan elfoglalják Malájföldet, Borneót, a Gilbert- és Guam, Wake szigeteket. Megindul a harc a Fülöp-szigetekért is. (5, 6)

Leningrádot nem tudták elfoglalni. Az ostromlott és bekerített város lakossága és hadserege szörnyű megpróbáltatások közepette ◁ állt ellen a német ostromnak. **(1)**

1942 tavaszán a németeknek sikerült megállítaniuk a szovjet ellentámadást, s a német vezérkar nagy nyári offenzívát készített elő. Úgy vélték, ezzel az akcióval befejezik, amit Moszkva alatt nem tudtak elérni, a szovjet hatalom összeomlik.

2 ▽

NÉMET TÁMADÁS 1942-BEN

Az elszenvedett súlyos veszteségek folytán, 1941-ben erejükből már nem futotta a front teljes hosszában kibontakozó támadásra. A súlypont a déli front lett, kettős céllal: egyrészt elfoglalni a kaukázusi olajmezőket, másrészt Sztálingrádnál átkelve a Volgán, hátulról bekeríteni Moszkvát. A harcokban eleinte jelentős sikereket értek el. Elfoglalták Szevasztopolt is. **(2)**

Tömegesen hurcolták el a lakosságot ◁ kényszermunkára. **(3)**

4

5

6

7

A tervezettnél ugyan valamivel lassabban, de mégis jelentős eredménnyel haladt előre a német offenzíva. 1942 júliusában német csapatok átkelnek a Donon **(4)**, s hamarosan beveszik Rosztovot.

A cél előtt: 1942 augusztusában a német csapatok már a Kaukázusban menetelnek. **(5)** Egyes olajmezőket már elérnek, de a legfontosabbat, a bakuit nem sikerül elfoglalniuk.

Északabbra Sztálingrád felé nyomulnak előre. **(6)**

A magyar 2. hadsereg is részt vesz a német hadsereg előrenyomulásában. **(7, 8)**

8

1940-ben és 41-ben az angol és a Graziani tábornok (2) vezette olasz (1) csapatok váltakozó eredményű harcokat folytattak a líbiai és az egyiptomi sivatagban. Kezdetben az olaszoké volt a kezdeményezés, később azonban az angol csapatok — amelyek új vezetőt kaptak — jelentősen előrenyomultak Líbiába.

1 △

2 ◁

Churchill Kairóban a közel-keleti angol hadsereg új vezetőivel (3) ▷

AZ AFRIKAI FRONT

A frontvonal helyreállítására német csapatokat küldenek az afrikai frontra. Parancsnokuk Erwin Rommel (jobboldalt) (4), a második világháború legismertebb német tábornoka. ▷

1942 májusában nagy német támadás indul. Célja: Egyiptom elfoglalása és a Szuezi-csatorna elzárása. Az elképzelés szerint a német támadás északról a Kaukázus felől, délről Egyiptom felől benyomulna a Közel-Keletre, s összeroppantaná az angol világbirodalmat.

Tobruk városában az ausztráliai csapatok szívós ellenállást fejtenek ki. (5) ▷

Míg a német–olasz csapatok már benyomultak Egyiptomba, Abesszíniában az angoloké a győzelem. Az utánpótlástól jórészt elvágott olasz egységek megadják magukat. Az önálló Abesszínia ismét létrejön, Hailé Szelasszié visszafoglalhatja trónját.
Az abesszin császár személyesen tűzi ki az önálló Abesszínia zászlaját. (6) ▷

1942. október 23-án El Alameinnél megindul a gondosan előkészített angol támadás. Páncélosokkal jól felszerelve, a brit erők november 3-ról 4-re virradóra áttörik a német vonalakat. (7) ▷

SZTÁLINGRÁD

1942. szeptember 16-án indult meg a német támadás Sztálingrád ellen. (1) Hitler igen nagy jelentőséget tulajdonított Sztálingrád elfoglalásának.

Úgy vélte, a város elfoglalása s a sikeres átkelés a Volgán stratégiai jelentőségű győzelem lesz, amely végső soron befejezi a keleti hadjáratot. A német 6. hadsereg elkeseredett harcok után hamarosan elérte az elővárosokat.

2

3

Jóllehet eleinte nem sikerült a német támadást feltartóztatni, az a tervezettnél lényegesen lassabban haladt előre. A Vörös Hadsereg egységei mellett a város munkásai is fegyvert fogtak Sztálingrád védelmében. (2)

Októberben már a városban folytak a harcok. (4, 5) A házról házra folyó szörnyű küzdelemben a szovjet csapatok — Csujkov (3) tábornok csapatai — már csak egy kis területet tartottak a Volgától nyugatra.

4 △

5 ▽

1942. november 19-én fordulat következett be. A Volga keleti partján összegyűjtött szovjet egységek (6) nagy erejű ellentámadást indítottak. Sztálingrádtól északra és délre áttörték a német frontvonalat, s november 22-én bekerítették a Sztálingrádot ostromló 6. német hadsereget. ▷

A német hadvezetés sikertelen kísérletet tett a körülzárt mintegy 300 000 ember kiszabadítására. Az ellentámadás december második felében összeomlott, s januárban megkezdődött a sztálingrádi katlan felszámolása. Az élelemtől, utánpótlástól elvágott német hadseregnek Hitler megtiltotta, hogy elfogadja a szovjet hadsereg megadási ajánlatát. Több mint 250 000 német katona lelte itt halálát.

Német katonák tízezrei menetelnek a hadifogságba. (7)

▽

Február 2-án a 6. hadsereg maradványai letették a fegyvert. A sztálingrádi szovjet győzelem döntő fordulatot jelentett a háború menetében. A hadifogságot választotta a német hadsereg parancsnoka, Paulus marsall **(8)** is.

◁

A sztálingrádi csata befejezése a német hadsereg számára... **(9)**

▽

1 △

AZ AFRIKAI HADMŰVELETEK VÉGE

1942. november 8-án az angol—amerikai hadsereg közel 100 000 katonával partra szállt **(1)** a francia afrikai gyarmatbirodalom több pontján, többek között Algírban. A vichyi kormány csapatai csak elszigetelten fejtettek ki ellenállást, többségükben átálltak a szövetségesek oldalára; ezt tette Darlan tábornagy is.

Az angol—amerikai partraszállás Észak-Afrikában **(2)**

▽

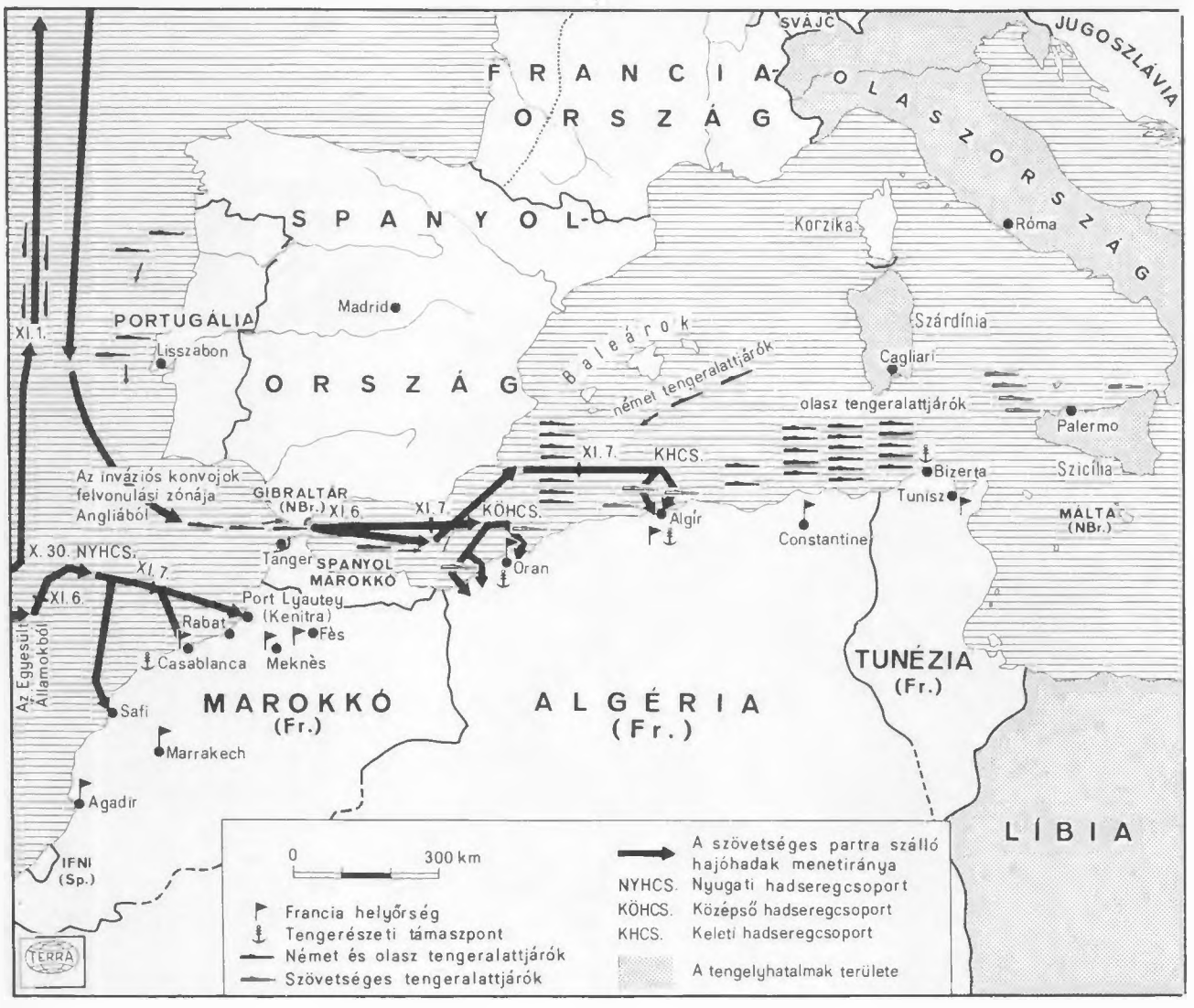

◁ Darlan Eisenhowerrel tárgyal. (3)

Az El Alameini-i vereség és a nyugat-afrikai partraszállás után az Afrikában harcoló német és olasz csapatok helyzete reménytelenné vált.

1943. május 13-án az afrikai német—olasz hadsereg kapitulált. (4) A második világháború hadműveletei Afrikában véget értek.

▽

△

Az angol—amerikai hadsereg olaszországi partraszállásra készül. Az olasz fronton harcoló csapatok parancsnoka Alexander tábornok (5) lett.

Churchill a győzelmet ünneplő csapatok között (6) ▷

Leeb (1)

Guderian (2)

Manstein (3)

A NÁCI HADSEREG VEZETŐI

Dönitz (4)

Speer (5)

von Bock (6)

Rundstedt (7)

Kesselring (8)

Mereckov (1)

Tyimosenko (2)

Vorosilov (3)

Konyev (4)

AKIK A SZOVJET HONVÉDŐ HADSEREG ÉLÉN ÁLLTAK

Rokosszovszkij (5)

Vasziljevszkij (6)

Jeremenko (7)

Tolbuhin (8)

A SZOVJETUNIÓ TÁMAD, 1943

A sztálingrádi súlyos vereség után a náci propagandagépezet a totális háború jelszavával próbálja megerősíteni belső helyzetét.

Hitler katonái 1943 telén a szovjet fronton (1) ▷

Szovjet csapatok támadásban (2) ▽

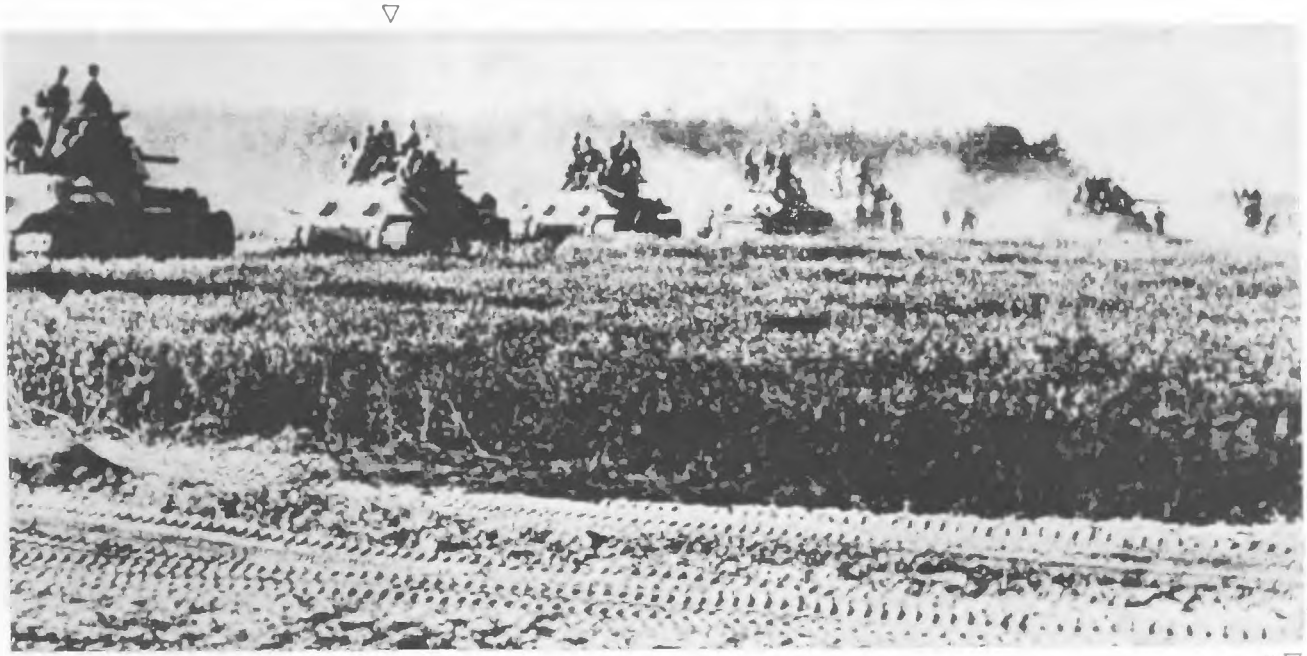

3 ▽

4 ◁

5 ▷

1943. július 5-én Kurszknál a náci hadigépezet még egyszer kísérletet tett a hadászati kezdeményezés megragadására. A német támadás azonban két hét alatt összeomlott.

1943. július 19-én a szovjet egységek ellentámadásba mentek át. A kezdeményezést szilárdan kezükben tartva, sorra szabadították fel a megszállt Szovjetunió hatalmas területeit és városait.

Szmolenszk felszabadul. **(3)**

A szovjet csapatokkal harcolt a Normandia francia repülőegység is. **(4)**

A Szovjetunióban élő német kommunisták és antifasiszták a hadifogságba került s Hitler ellen forduló tisztekkel együtt 1943. július 12-én megalakítják a Szabad Németország Nemzeti Bizottságot. **(5)**

A szovjet ellentámadás térképe **(6)** ▷

A támadó szovjet csapatok parancsnoka, Zsukov marsall **(7)**

▽

A tenger a második világháború egyik legfontosabb csatatere lett. Nagy-Britannia flottájának számbeli fölényét a németek ismét a tengeralattjáró-háborúval akarták ellensúlyozni. Az első években nem is sikertelenül. Igen nagy mennyiségű hadihajót és kereskedelmi hajót sikerült megsemmisíteniük részben tengeralattjárókkal, részben légitámadással.

△ 1939 őszén elsüllyesztették az egyik legnagyobb angol csatahajót, a Royal Oakot. (1)

△ 2

Az elsüllyesztett hajók matrózainak meglehetősen kevés esélyük volt az életben maradásra (2, 5)

TENGERI HÁBORÚ

Az U-Boot, a tengeralattjáró a német tengeri haderő ütőképességének záloga (3) ▷

△

Különösen jelentősek voltak az utánpótlás szempontjából a tengeri szállítások (4). A tengeralattjárók elleni hatékony védekezés céljából az utánpótlást szállító hajókat rendszerint konvojokba összpontosították.

5 ▷

6 ◁

A német légitámadások gyakran igen nagy veszteségeket okoztak a Szovjetunióba hadianyagot és élelmiszert szállító konvojoknak. A hajók manőverezéssel védekeznek. (6)

A német haditengerészet azonban egyre ritkábban merészkedett a nyílt tengerre. A norvég fjordokban megbújva tartalékolta hajóit. ◁ (7)

A második világháború minden addigi háborúnál inkább a gazdaság, a technika, a tudomány háborúja volt. Az egyes országok gazdasági potenciálja, hadiipari termelőképessége döntően meghatározta a háború végső kimenetelét. A repülő-, páncélos- és ágyúgyártás már futószalagon történt. (1) ▷

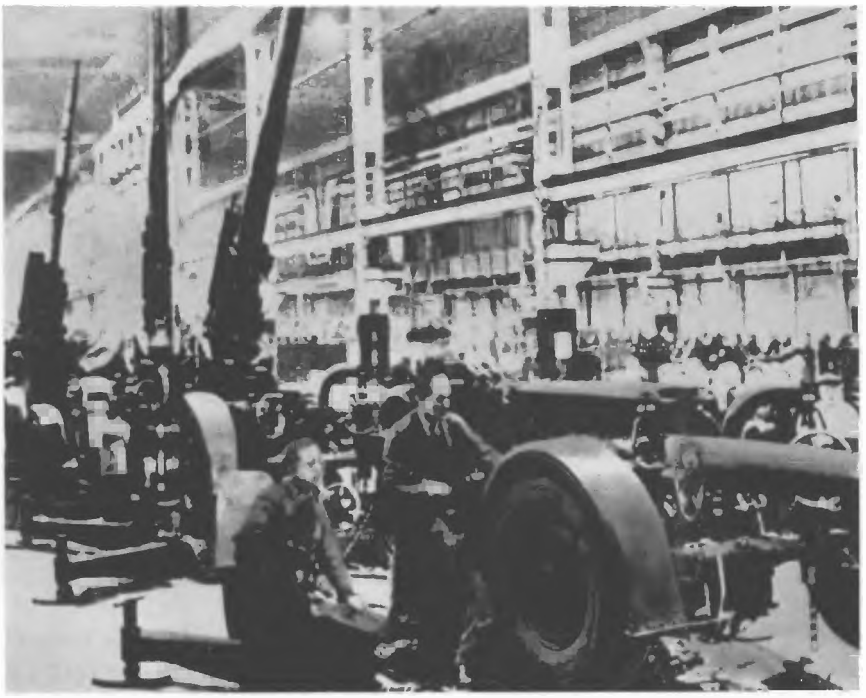

A tengeri és légi háború legfontosabb találmánya a radar. (2) Az angol hadsereg ennek segítségével tudott ellenállni a német légifölénynek, és ez könnyítette meg a német tengeralattjárók elleni harcot is.

HADITECHNIKA

A csapatok gyors mozgását a jeep (3) biztosította. ▽

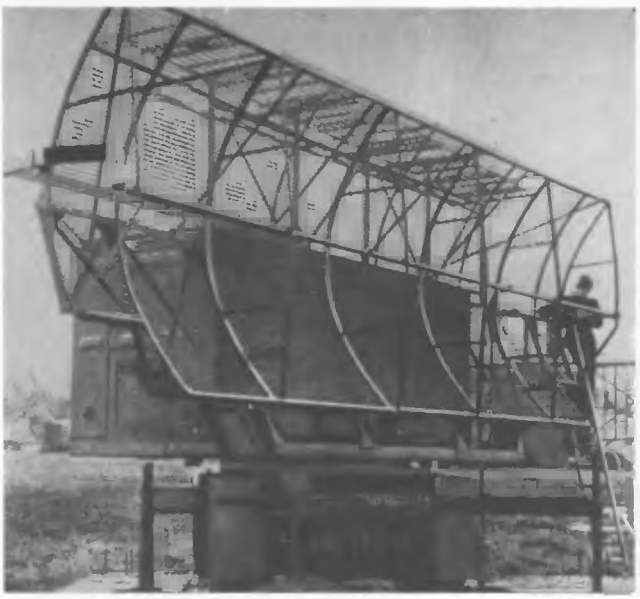

2 △

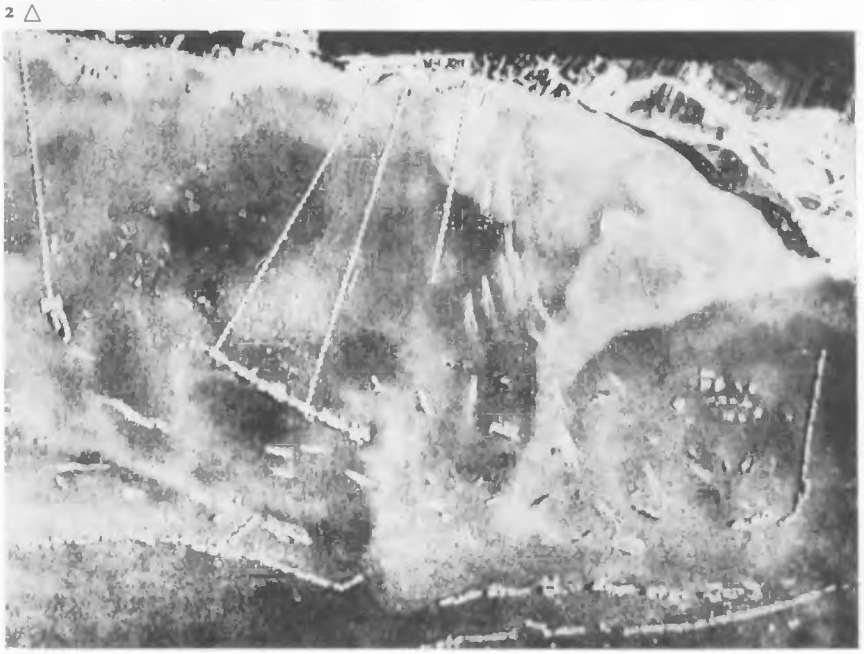

A termelés mennyisége, de az új technikai találmányok is fordulatot idéztek elő a háború vitelében.

Az 1944-es franciaországi partraszállást nagymértékben megkönnyítette az új találmány, a mesterséges kikötő (4), amely lehetővé tette, hogy az utánpótlást szállító hajók kikössenek, és a partra szállt csapatok valamelyik nagy kikötőváros elfoglalása előtt már rendszeres utánpótláshoz jussanak. ◁

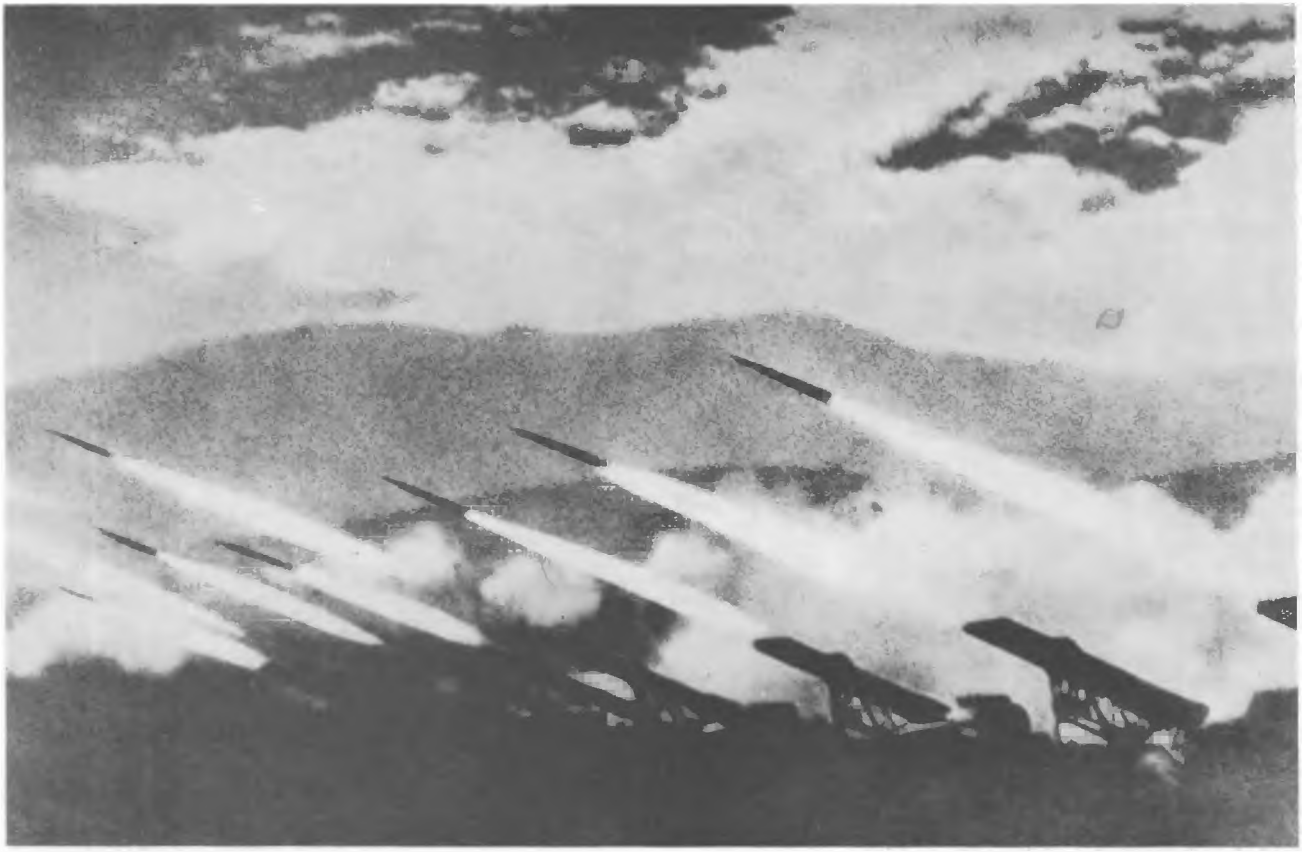

5 △

7 ◁

8 ▷

Keleten és nyugaton sorra szenvedte vereségeit a német hadigépezet. Hadiipara megközelítőleg sem bírta a versenyt a szövetségesekével. Már csak a technikában és új csodafegyverekben reménykedtek. Ilyen csodafegyvernek tartották az 1944 júniusában és júliusában ◁ bevetett rakétákat **(6)**, a V1-et és V2-t, melyeket a francia partokról London és Anglia ellen lőttek ki.

A szovjet csapatok viszont hadászatilag már nagymértékben alkalmazták a sorozatvető rakétát, az ún. Katyusát. **(5)**

A technika és tudomány utolsó szava a háborúban egyben egy új korszak bevezetője a tudományban.
Az atombomba és a rakétatechnika úttörői közül a két leghíresebb: Robert Oppenheimer **(7)** és Werhner von Braun **(8)**

A megszállt Európában soha nem tapasztalt terror vezette be a Hitler által meghirdetett új rendet. Az elfogott lengyel katonák — a nemzetközi hadijog durva megsértésével történő — kivégzése csak a kezdet volt, folytatódott a megszállt területek polgári lakosságának üldözésével, majd az ellenállókkal szembeni kegyetlen kollektív megtorlással. Mindez betetőződött egyes helységek lakosságának kiirtásával, falvak, városok teljes elpusztításával. (3, 5, 6, 8, 9)

FASISZTA TERROR

A terror végrehajtója: egy a náci hadsereg katonái közül (1) ▷

Reinhard Heydrich (2) a német biztonsági szolgálat vezetője, majd Csehország protektora

▽

3 ▽

◁ Hans Frank (4), a lengyel főkormányzóság parancsnoka

5 ◁

6 ▷

8 ▽

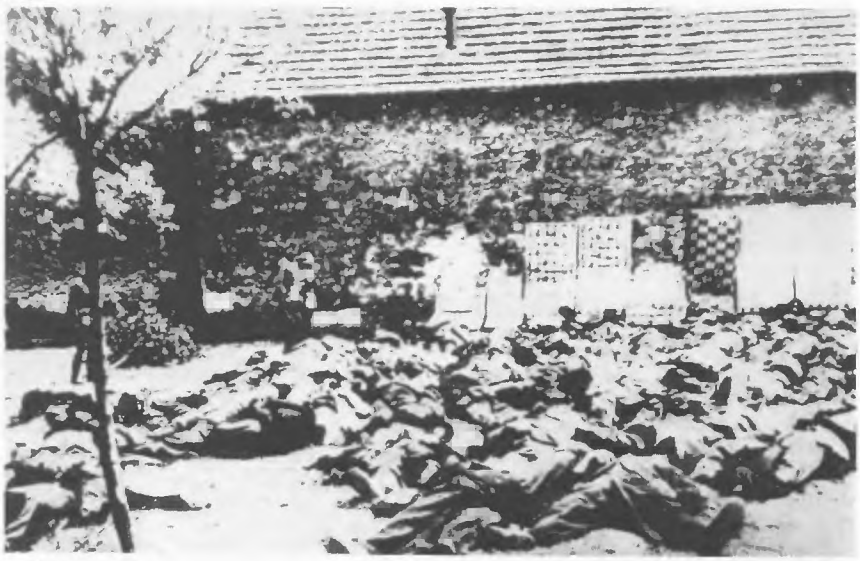

9 ▽

Rudolf Hess (7), egy ideig Hitler helyettese ▽

A nácizmus hatalomra jutása után azonnal határozott antiszemita politikát vezetett be. Az elfoglalt és megszállt országokban megkezdődött a rendszeres fizikai erőszak és brutalitás a zsidókkal szemben. Elsősorban a megszállt Lengyelországban s az elfoglalt szovjet területeken indult meg a tömeges zsidómészárlás.

1 △

Deportálás (1, 4)

A varsói gettó felszámolása (2), ▷ a németek egyik legkegyetlenebb gaztette volt. Az ellenállást kifejtő lakosságot teljesen kiirtották, és a gettót porrá égették.

ZSIDÓ-ÜLDÖZÉS ÉS KONCENTRÁCIÓS TÁBOROK

3 ◁

4 ▷

1944 nyarán került sor a magyarországi zsidó lakosság deportálására. A főváros kivételével az egész országot érintette, s rövid két hónap alatt 437 000 embert szállítottak Auschwitzba. Nagy részük az ottani gázkamrák áldozata lett, majd holttestüket elégették a krematóriumokban (3).

Ilyen plakátok szólították fel a francia lakosságot a német katonák iránti bizalomra. (6) ▷

7 ▽

Anna Frank (5), az amszterdami kislány, aki a nácizmus fajüldöző politikájának jelképévé vált.

▽

Akik túlélték a lágert. (7, 8)

A felszabadulás után a bergen-belseni lágerben fogoly német katonák takarítják el a több ezer hullát. (9)

◁ 8 9 ▷

1 △

2 ▷

3 ▽

4 ▽

A németek által megszállt területeken egyre szélesebben bontakozott ki az ellenállás. Különösen nagy méreteket öltött a partizánmozgalom a megszállt szovjet területeken. A német hadsereg táblákkal figyelmeztet a partizánveszélyre. **(1)** A helyi lakosság ellenállását zömmel kommunisták vagy komszomolisták szervezték.

ELLENÁLLÁSI MOZGALOM

A partizánok **(2, 3, 4, 5, 6)** összeköttetésben álltak a Szovjet Hadsereg parancsnokságával, rendszeres utasításokat és utánpótlást kaptak onnan. Először kisebb szabotázsakciókat hajtottak végre, majd megtámadtak német egységeket, s végül komoly haderővé fejlődtek; a német vonalak mögött jelentős területeket tartottak ellenőrzésük alatt.

5 △ 6 ▽

A második világháború egyik legjelentősebb, legendás hírű ellenállási mozgalmává vált a jugoszláv partizánmozgalom. 1943-ra már Jugoszlávia területének jelentős részét ellenőrzésük alatt tartották. A németek többször tettek kísérletet megsemmisítésükre, mindannyiszor eredménytelenül. Tito (8), a jugoszláv ellenállási mozgalom legendás vezetője

△

8 ▽

Az ellenállási mozgalom és eredményei Jugoszláviában (7)

9 ◁

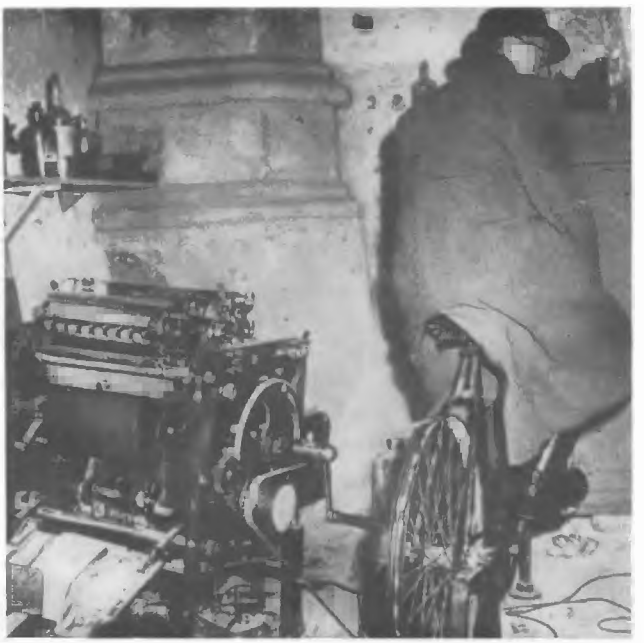

10 △

12 ▽

A csehszlovák ellenállás egyik legjelentősebb aktusa a Heydrich birodalmi protektor elleni merénylet volt. A merényletet elkövető csehszlovák tisztek, Jan Kubis és Josef Gabcik egy templom kriptájába (9) menekültek.

Röplapok, illegális akciók, szabotázs, merényletek, tömeges partizánakció szerepeltek az ellenállási mozgalom fegyvertárában. Az ellenállók száma, bármilyen brutális kínzásoknak vetették alá az elfogottakat, egyre gyarapodott. Illegális nyomda Hollandiában (10)

Varsó népe 1944. augusztus 1-én ◁ vette fel ismét a harcot. (11) A hősiesen küzdő lakosságot a német fegyveres erők csak két hónapi küzdelem után tudták leverni.

Híd télen. Derkovits Gyula festménye, 1933

Börtönben. Paul Klee festménye, 1940

Pasziansz. Georges Braque festménye, 1942

A partizán anyja. Szergej Geraszimov festménye, 1943

Rendkívül széles körű volt a francia ellenállási mozgalom. De Gaulle hívei és a francia kommunisták egyre szorosabb egységben harcoltak a német megszállók ellen. A francia ellenállók, a maquisard-ok (12) megbénították a német utánpótlási vonalakat, majd 1944-ben általános felkelést is szerveztek, s nagy szerepük volt Párizs felszabadításában.

◁ A francia ellenállók soraiban sok nő is harcolt. (13)

Olaszország északi részén több százezer ember csatlakozott az ellenálláshoz. Az észak-olaszországi Nemzeti Felszabadító Bizottság irányítása alatt 1945-ben számos olasz várost felszabadítottak a partizánok. (14)

▽

BOMBÁZÁS ÉS LÉGIHÁBORÚ

A második világháború hadműveletei nem korlátozódtak a frontokra. A hátországnak, nem utolsósorban a haditermelés révén, döntő szerepe volt a háború kimenetelében. Hadigazdasági, de pszichológiai szempontból is a háború kirobbanása után megindult a hátország szisztematikus bombázása. A kezdeményezés a németeké volt, Göring (2) ▷ Luftwafféja a lengyel, holland és angol városok ellen különösen kegyetlen bombázással akarta villámháborújukat még eredményesebbé tenni.

1942-től megfordult a helyzet, a szövetségesek légifölénye egyre nyomasztóbbá vált a németek számára, s 1942 nyarán megkezdődött a német városok szisztematikus bombázása. 1943-ban és 1944-ben az angol és amerikai gépek már nappal és éjjel is bombáztak. Különösen súlyos károkat okoztak az ún. szőnyegbombázások, amelyek a hadiüzemek mellett egész városrészeket és lakónegyedeket pusztítottak el.

1 △

Nürnberg a bombázás után (1, 3)

3 △

△

Sir Arthur Tedder, Eisenhower helyettese és Carl Spaatz vezérőrnagy, a szövetséges stratégiai egyesített légierők parancsnoka **(4)**

Jellegzetes kép a német városokból: a kibombázott lakosság az épen maradt házfalakra írja fel új lakhelyének címét. **(5)** ▷

1 △

PARTRASZÁLLÁS OLASZORSZÁGBAN

2 ◁

1943. július 25-én a fasiszta nagytanács által leszavazott Mussolinit a király leváltja, és őrizetbe helyezi. A kormányt Badoglio marsall (3) veszi át.

▽

Az angol—amerikai hadsereg 1943. július 10-én partra szállt Szicíliában. (1) Az angol—amerikai hadvezetés két okból választotta Olaszországot az Európa elleni támadás kiindulópontjául. Egyrészt Olaszországot politikailag és katonailag gyengének tartották, s számoltak azzal, hogy leválasztják a tengelyről. Másrészt Churchill politikai okokból fontosnak vélte, hogy az angol—amerikai csapatok a szovjet csapatok előtt érjék el Délkelet-Európát.

A katonai krízis politikai krízissé fajult Olaszországban.

Az amerikai csapatok bevonultak Palermóba. (2)

Mussolini és Skorzeny (5)

1943. szeptember 8-án az angol és amerikai csapatok Calabriában, az olasz szárazföldön vannak. Ugyanaznap Olaszország fegyverszünetet ír alá. (4)

Szeptember 12-én Otto Skorzeny ejtőernyős egysége kiszabadítja Mussolinit fogságából, a Gran Sassóról. Észak-Olaszországba viszik, hogy megalakítsa ellenkormányát, az ún. Salòi Köztársaságot.

Az angol—amerikai csapatok előrenyomulása ezután jó félévre elakad Monte Cassinónál. (6)

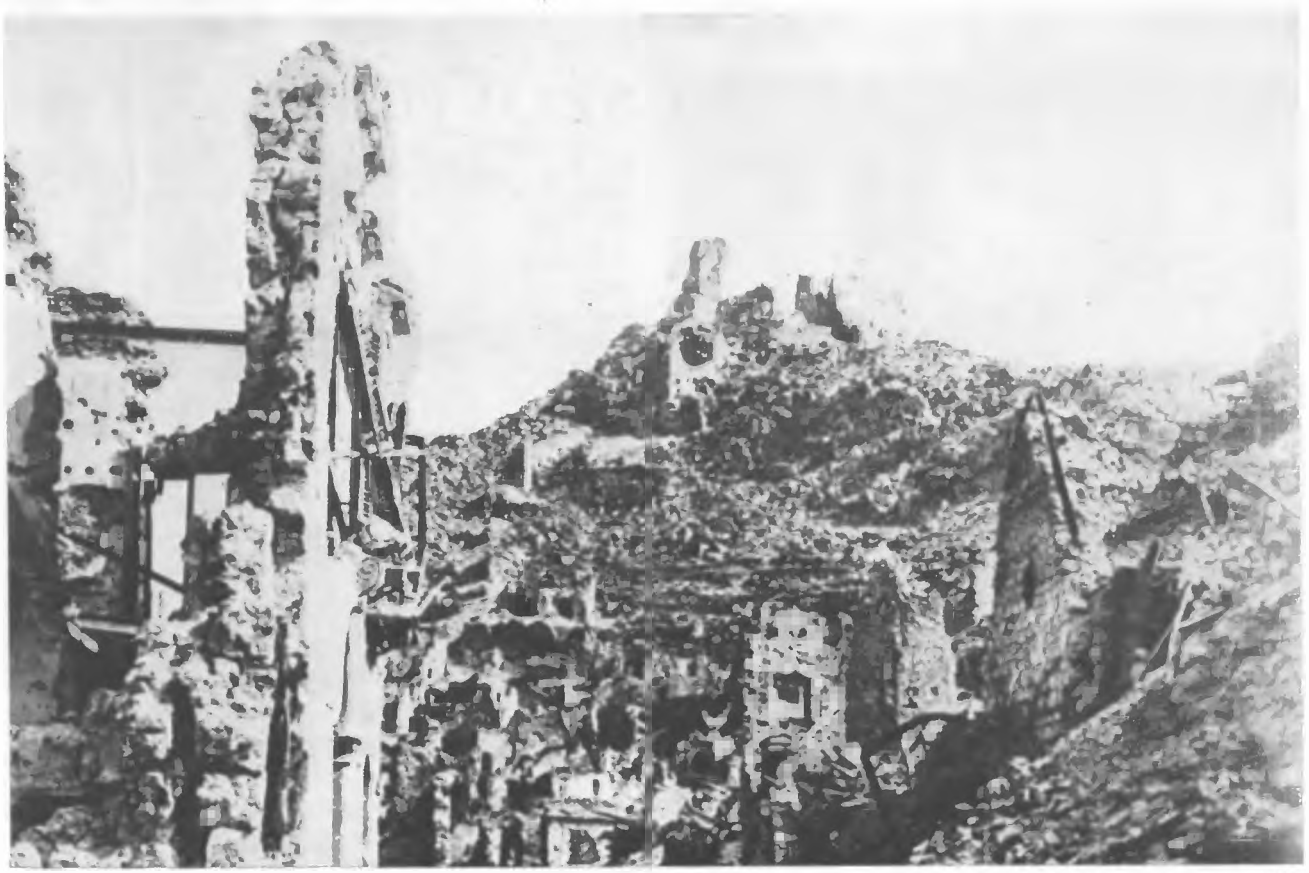

SZOVJET ELŐRENYOMULÁS, 1944

Az 1944-es esztendő a nagy szovjet katonai sikerek esztendeje volt. Teljesen kiüzték szovjet területről a német csapatokat. Visszafoglalták Ukrajna, Belorusszia még megszállt területeit. Átlépve a határokat, megkezdődött Kelet- és Délkelet-Európa más országainak felszabadítása is.

A Kállay-kormány kiugrási kísérletétől tartva a német hadsereg 1944. március 19-én megszállta Magyarországot. **(1)** ▷

Nehéz harcok folytak a Krím félsziget felszabadításáért. 1944. május 7-én szovjet lövészek visszafoglalják Szevasztopolt. **(2)** ▷

Epizód a fronton: szovjet katonák egy szétlőtt házban pianinót találtak. **(3)**

▽

△

Hosszú tárgyalások után Finnország, amely 1941 júniusában csatlakozott Hitler szovjetellenes agressziójához, fegyverszüneti egyezményt kötött a Szovjetunióval. **(4)**

△

Az 1944-es nyári harcokban mintegy 25 német hadosztályt morzsolt fel a Vörös Hadsereg. Katonák százezrei kerültek fogságba. (5)

△

Tüzérségi tűztől megőrült német katona (6)

△

Szovjet katonák ismét kitűzik a Szovjetunió államhatárait jelző táblákat. (7)

INVÁZIÓ

1941-től a Szovjetunió viselte a náci Németország elleni hadműveletek fő terheit. A szovjet vezetés állandóan hangoztatta, hogy a győzelemhez elengedhetetlenül szükséges egy második front létesítése Európában. A nyugati hatalmak azonban nem siettek. Az olasz hadjárat viszonylag csekély német erőket kötött le, ezért a három nagyhatalom a teheráni értekezleten végre egy nyugati második arcvonal létesítése mellett döntött. Kétségtelen, hogy egy franciaországi partraszállás igen sok szállítási, stratégiai és taktikai nehézséggel járt. A németek kiépítették az ún. Atlanti-
◁ falat **(1)**, és nagy hangon hirdették: minden inváziós kísérlet súlyos kudarccal fog végződni.

2 △

Az invázió konkrét előkészületei 1943 őszén indultak meg. A haditerv az Overlord fedőnevet kapta. Az Overlord vezérkara (**2**, középen Eisenhower és Montgomery) angol és amerikai vezérkari tisztekből állott.

1944. június 6-án hajnalban az első egységek partra szálltak, ill. ejtőernyőn leereszkedtek francia földön. Eisenhower az ejtőernyő-
◁ sökkel **(3)**

Néhány nap után a partra szállóknak sikerült megvetni lábukat, a partraszállás sikerült. (4)
Technikailag páratlan haditeljesítmény volt az invázió. Hajók, repülőgépek ezrei működtek közre a terv sikeréért. Óriási mennyiségben érkezik az utánpótlás. A tengerpart homokja olyan, mint egy nagy áruraktár.

Az amerikai hadsereg vezetői: Patton, Bradley, Eisenhower, Hodges (5)

△ Hadihajókról szállítják az utánpótlást a partra szállt csapatoknak **(6)**

◁ Pár hetes harc után az invázió — amelyet Eisenhower és Montgomery irányított **(7)** — sikere eldőlt.

A partraszállás tervrajza (8)

Az angol, amerikai s a partra szállt francia csapatok, amelyek a francia ellenállás támogatását is élvezték, áttörték a német frontot.

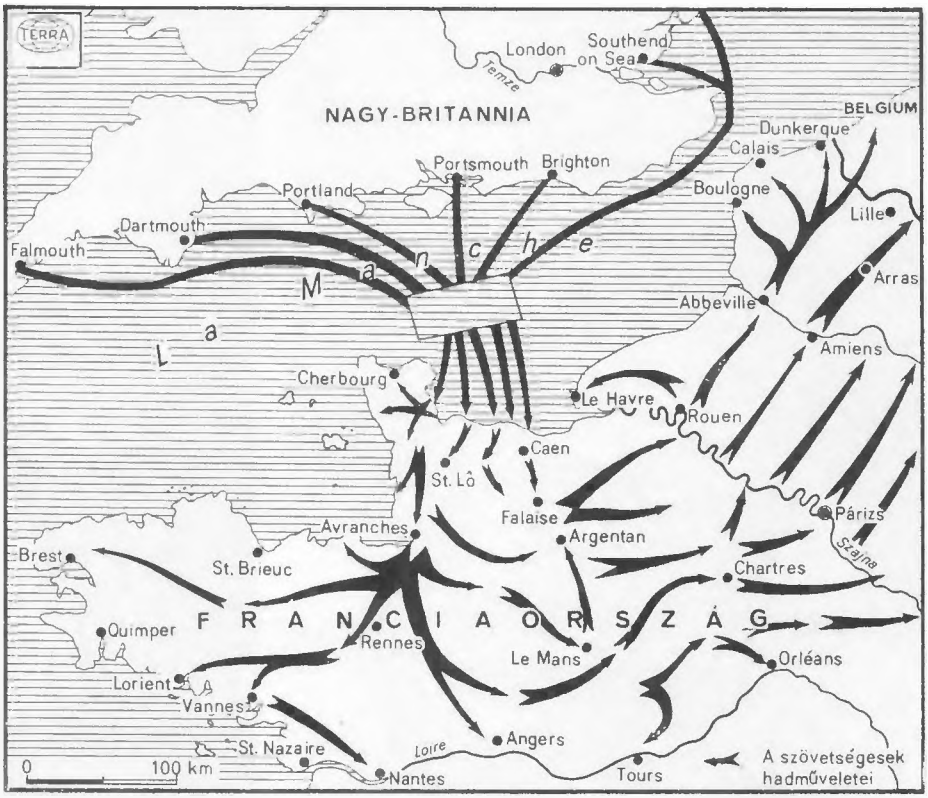

1944. augusztus 25-én az amerikai csapatok bevonultak Párizsba. Pár nap múlva De Gaulle-t üdvözlik a párizsiak. (9)

△

2 △

Hitler (1), a demagóg, aki a háború alatt hadvezér is lett; az ő nevéhez fűződnek elsősorban a második világháború rémségei.

Joseph Göbbels (2) propagandaügyi miniszter, a fasiszta propaganda mestere, az utolsó időkben Hitler legközelebbi munkatársa

ARCOK A HÁBORÚBÓL

△

Mussolini (3), a Duce, az olasz fasiszta diktátor

◁

Tozso japán tábornok (középen uniformisban) 1941. október 18-án alakította meg kormányát. (4)

△

Sztálin (5), aki a Szovjetunió vezetője volt a háború alatt, 1941 elején vette át a Népbiztosok Tanácsa vezetését, s ő volt a hadsereg főparancsnoka is.

6 △

Roosevelt (6), akit 1944-ben negyedszer is elnökké választottak az Egyesült Államokban

7 △

Cordell Hull (7) amerikai külügyminiszternek viszonylag csekély befolyása volt Roosevelt mellett.

Molotov (8) szovjet külügyminiszter, Sztálin legbizalmasabb tanácsadója, a második legbefolyásosabb embera Szovjetunióban ▷

△

W. Churchill (9), a kiváló angol államférfi

10 ◁

11 ▷

Eden (10) angol külügyminiszter

De Gaulle (11) tábornok a francia összeomlás után kezd politizálni. Előbb Londonban a szabad francia bizottság elnöke, 1943-ban Észak-Afrikában már övé a hatalom.

1944. augusztus 23-án a román határokon álló szovjet hadsereg támadásával egyidőben Bukarestben népfelkelés tört ki. Augusztus 31-én a szovjet csapatok bevonultak a román fővárosba. A román kiugrás katasztrofális helyzetbe hozta a német csapatokat, amelyek két héten belül kénytelenek voltak kiüríteni Romániát.
A lakosság ujjongva fogadja a szovjet csapatokat. **(1, 3)**

Bulgária ugyan csak a nyugati hatalmak ellen viselt háborút, de megszállva tartott jugoszláv és görög területeket is. A bolgár kormány támogatta a német hadsereget, ezért a Szovjetunió 1944. szeptember 5-én hadat üzent Bulgáriának. Szeptember 8-án népfelkelés tört ki az országban.

Bulgária a szeptember 8-i népfelkelés után hadat üzent Németországnak. A bolgár nép óriási lelkesedéssel köszöntötte a Szófiába bevonuló szovjet hadsereget, s ünnepelte a felszabadulást. **(2)**

Jugoszlávia felszabadulása a partizánok és a szovjet hadsereg együttes hadműveletei útján történt. Belgrádba október 20-án vonultak be a felszabadító egységek, amelyeket a lakosság örömmel üdvözöl. (4)

3 △

4 ▽

KELET ÉS DÉLKELET-EURÓPA FELSZABADÍTÁSA

Görögországba angol csapatok vonultak be a németek kiűzése után; a lakosság köszönti a felszabadulást. (5) ▷

Lengyelország egy része már 1944 nyarán felszabadult s ekkor alakult meg a demokratikus lengyel kormány is. A teljesen lerombolt Varsóba azonban csak 1945. január 17-én vonult be a szovjet hadsereg. (7)

Szovjet és lengyel katonák Lublin körzetében (6) ▷

7 ▽

Különösen súlyosak voltak a harcok Magyarországon. A szovjet hadsereg már októberben elérte az ország délkeleti részét. Október 15-én Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérlete után a németek Szálasi Ferencet s nyilaskeresztes pártját juttatták hatalomra, s Magyarországot hosszú hónapokra hadszíntérré változtatták. Budapest felszabadításáért közel hat hétig folytak az utcai harcok. (8, 10)

8 ▽

△

Szovjet ágyú **(9)**

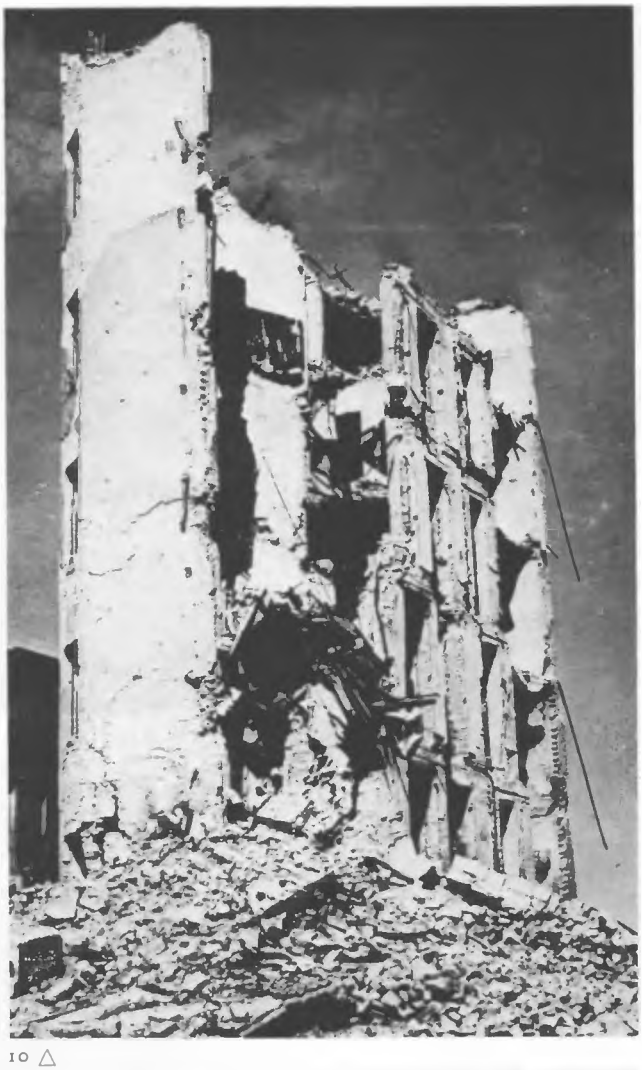

10 △

Csehszlovákia teljes felszabadulására csak 1945-ben került sor. Az 1944-es nyári szlovákiai felkelést a németek leverték, így az ország fegyveres felszabadítása elsősorban a szovjet hadseregre várt, bár a szovjet seregek oldalán csehszlovák egységek is harcoltak. Május 5-én azonban a cseh ellenállási mozgalom fegyveres felkelést robbantott ki. Négy napig tartott a városban a fegyveres harc, míg május 9-én Prága is felszabadult.

Csehszlovák katonák visszaállítják a csehszlovák címerrel ellátott határjelet. **(11)** ▷

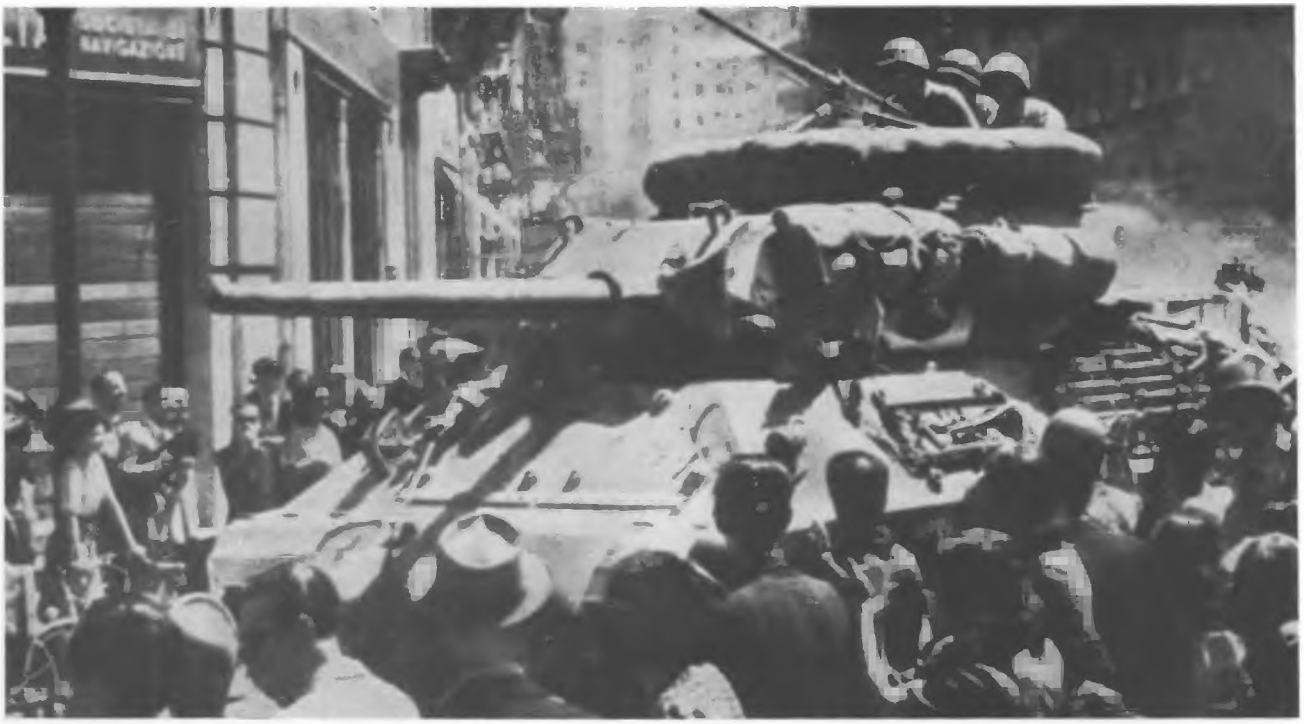

1 △

Míg keleten a szovjet, nyugaton az angol—amerikai csapatok szabadították fel sorra a megszállt országokat, Olaszországban igen lassan haladtak előre az angol—amerikai csapatok. Rómát csak 1944. június 4-én foglalták el. Az amerikai tankok Rómában (1)

NYUGAT-EURÓPA FELSZABADÍTÁSA

Holland plakát üdvözli a felszabadulást. (2) ▷

3 ◁

4 △

Németországot a teljes összeomlás fenyegette. A német tábornoki kar egy része és néhány polgári baloldali politikus C. Gördeler (3) és Stauffenberg (5) irányításával merényletet készített elő Hitler ellen. Az 1944. július 20-i merénylet azonban nem sikerült.

A merénylet után... (4) A náci államgépezet könyörtelenül leszámolt az összeesküvőkkel.

5 ▷

Az avranches-i áttörés (1944. július 23.) és Párizs felszabadulása után az angol—amerikai csapatok gyors ütemben nyomultak előre a német határig, illetőleg Belgiumba. 1944. szeptember 3-án Brüsszel lakossága óriási lelkesedéssel üdvözli a bevonuló szövet- ◁ séges haderőt. (6)

Az utolsó kísérlet: 1944. december 16-án a németek az Ardennekben támadást indítottak azzal a céllal, hogy áttörik az amerikai frontot, elfoglalják Antwerpen kikötőjét, s megtörik a szövetséges támadást. Az offenzíva, kezdeti sikerek után, elakadt.
◁ Elfogott amerikai katonák (7)

A náci barbarizmussal szemben, amely Európa népeinek rabságot, nyomort, a „felsőbbrendű német faj" szolgálójának, a német imperializmus gyarmati területeinek szerepét szánta, a szövetségesek polgári szabadságjogokat, a demokráciát, a békét, a népek és országok egyenlőségét jelölték meg céljaikként.

Roosevelt és Churchill (1) 1941. augusztus 14-én hirdette meg az Atlanti Chartát, amely összefoglalta e célokat. 1941. szeptember 24-én a Szovjetunió is magáévá tette a Charta elveit.

Német nyelvű röpirat a Charta szövegével (2)

1

2

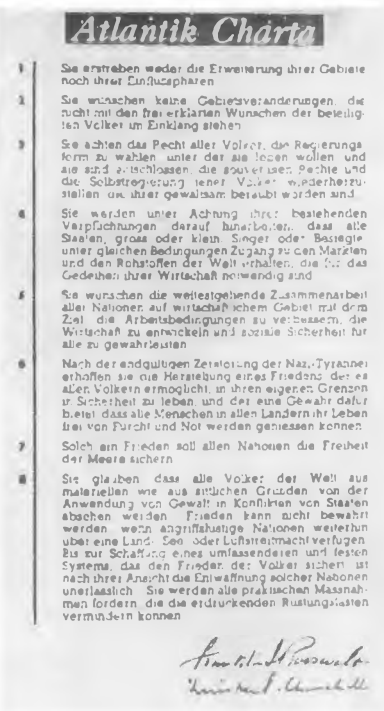

Atlantik Charta

1 Sie erstreben weder die Erweiterung ihrer Gebiete noch ihren Einfluß sphären

2 Sie wünschen keine Gebietsveränderungen, die nicht mit den frei erklärten Wünschen der betreffenden Völker im Einklang stehen

3 Sie achten das Recht aller Völker, die Regierungsform zu wählen, unter der sie leben wollen und sie sind entschlossen, die souveränen Rechte und die Selbstregierung jener Völker wiederherzustellen, die ihrer gewaltsam beraubt worden sind.

4 Sie werden unter Achtung ihrer bestehenden Verpflichtungen darauf hinarbeiten, dass alle Staaten, große oder kleine, Sieger oder Besiegte, unter gleichen Bedingungen Zugang zu den Märkten und den Rohstoffen der Welt erhalten, die für das Gedeihen ihrer Wirtschaft notwendig sind.

5 Sie wünschen die weitestgehende Zusammenarbeit aller Nationen auf wirtschaftlichem Gebiet mit dem Ziel, die Arbeitsbedingungen zu verbessern, die Wirtschaft zu entwickeln und soziale Sicherheit für alle zu gewährleisten.

6 Nach der endgültigen Zerstörung der Nazi-Tyrannei erhoffen sie eine Herstellung eines Friedens, der es allen Völkern ermöglicht, in ihren eigenen Grenzen in Sicherheit zu leben, und der eine Gewähr dafür bietet, dass alle Menschen in allen Ländern ihr Leben frei von Furcht und Not werden genießen können.

7 Solch ein Frieden soll allen Nationen die Freiheit der Meere sichern.

8 Sie glauben, dass alle Völker der Welt aus materiellen wie aus sittlichen Gründen von der Anwendung von Gewalt in Konflikten von Staaten absehen werden. Frieden kann nicht bewahrt werden, wenn angriffslustige Nationen weiterhin über eine Land-, See- oder Luftstreitmacht verfügen. Bis zur Schaffung eines umfassenderen und festen Systems, das den Frieden der Völker sichert, ist nach ihrer Ansicht die Entwaffnung solcher Nationen unerlässlich. Sie werden alle praktischen Maßnahmen fördern, die die erdrückenden Rüstungslasten vermindern können.

Franklin D. Roosevelt
Winston S. Churchill

Churchill 1942. augusztus 12-én látogatott először Moszkvába, ahol Sztálinnal tárgyalt (3); megegyeztek, hogy „az igazságos felszabadító háborút a hitlerizmus és mindenfajta tirannizmus teljes megsemmisítéséig" folytatják.

Harry Hopkins (4) viszont Roosevelt nevében tárgyalt ismételten Moszkvában.

ELŐKÉSZÜLET A BÉKÉRE

De Gaulle, Churchill, Roosevelt és Giraud Észak-Afrikában (5)

4

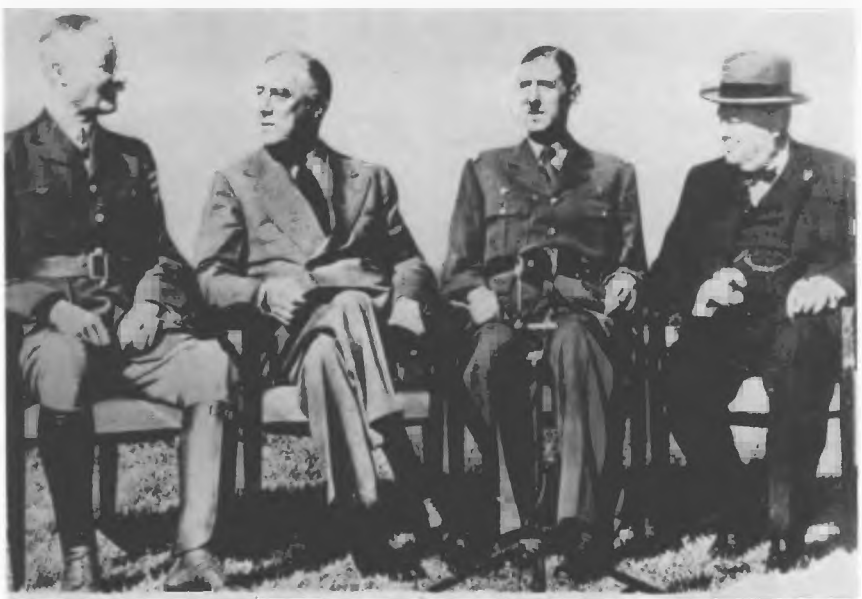

1943. január 14. és 23. között Churchill és Roosevelt tanácskozott Casablancában. Ennek során dolgozták ki híres formulájukat Németország, Olaszország és Japán feltétel nélküli kapitulációjáról.

A szövetséges hatalmak külügyminiszterei: Eden, Molotov és Hull 1943. október 19. és november 1. között Moszkvában ülnek össze. (6) Megállapodnak egy európai tanácsadó szerv létrehozásában, Ausztria függetlenségében.

6 △

7 ▽

8 ▽

1943. november 28. és december 1. között az angol és szovjet csapatok által megszállt Irán fővárosában, Teheránban került sor a „három nagy" első találkozására. A teheráni konferencia (7) számos fontos határozatot hozott a háború további folytatására és a háború utáni politikára vonatkozóan. Itt állapodtak meg abban, hogy a szövetségesek legkésőbb 1944. május 1-ig megindítják nyugati inváziójukat.

Churchill a konferencia idején ünnepelte 69. születésnapját. (8)

1943 végén Roosevelt és Churchill Csang Kaj-sekkel az ázsiai háború kérdéseiről tárgyalt Kairóban. (9) ▷

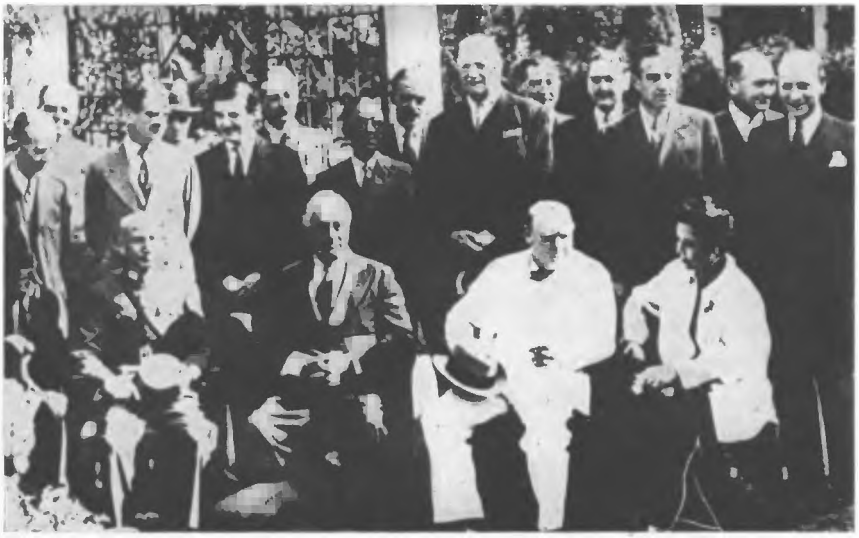

Rendkívül sokat foglalkoztatta a három szövetséges diplomáciáját a lengyel kérdés, Lengyelország nyugati és keleti határainak meghatározása. 1945 februárjában a lublini ideiglenes lengyel kormány egyezményt (határegyezményt) (10) ír alá a szovjet kormánnyal.

▽

1944 decemberében Molotov és De Gaulle tábornok írt alá a felszabadulás után aktív politikai tényezővé vált Franciaország nevében 20 éves egyezményt a Szovjetunióval. (11)

▽

12 △

Az 1944-es esztendő nagy katonai sikereivel párhuzamosan a szövetségesek politikai tárgyalásai is egyre intenzívebbé váltak a háború utáni európai rendezés tárgykörében.

1945. február 4. és 11. között ült össze ismét a három nagy. A találkozó helye a Szovjetunió déli részén fekvő fürdőhely, Jalta **(12)** volt.

1945. június 16-án San Franciscóban 50 ország megalakítja az ◁ ENSZ-t. **(13)**

Az utolsó angol—amerikai offenzíva 1945 február végén kezdődött. Március 23-án áttörték a Siegfried-vonalat. Ettől kezdve a német csapatok már nem tudtak komoly ellenállást kifejteni. A német hadvezetés is inkább keletre csoportosította erőit. Sorra estek el a nácizmus születésének és történelmének legismertebb városai.

Amerikai gyalogosok a müncheni sörcsarnok előtt (1), ahonnan ▷ Hitler 1923-ban először tett kísérletet a hatalom megragadására, és ahol azóta is minden évben beszédet mondott.

A NÉMET FASIZMUS TELJES ÖSSZEOMLÁSA

◁ Jellegzetes kép a náci pártszervezet kapuja előtt: Hitler kalapüzlet, katonai kalapspecialitások, különleges menekülő modell — hangzanak a képfeliratok (2)

Hitler öregeket és gyerekeket vetett be a harcba. A Hitler-Jugend 14—15 éves tagjai mint katonák (3) ▷

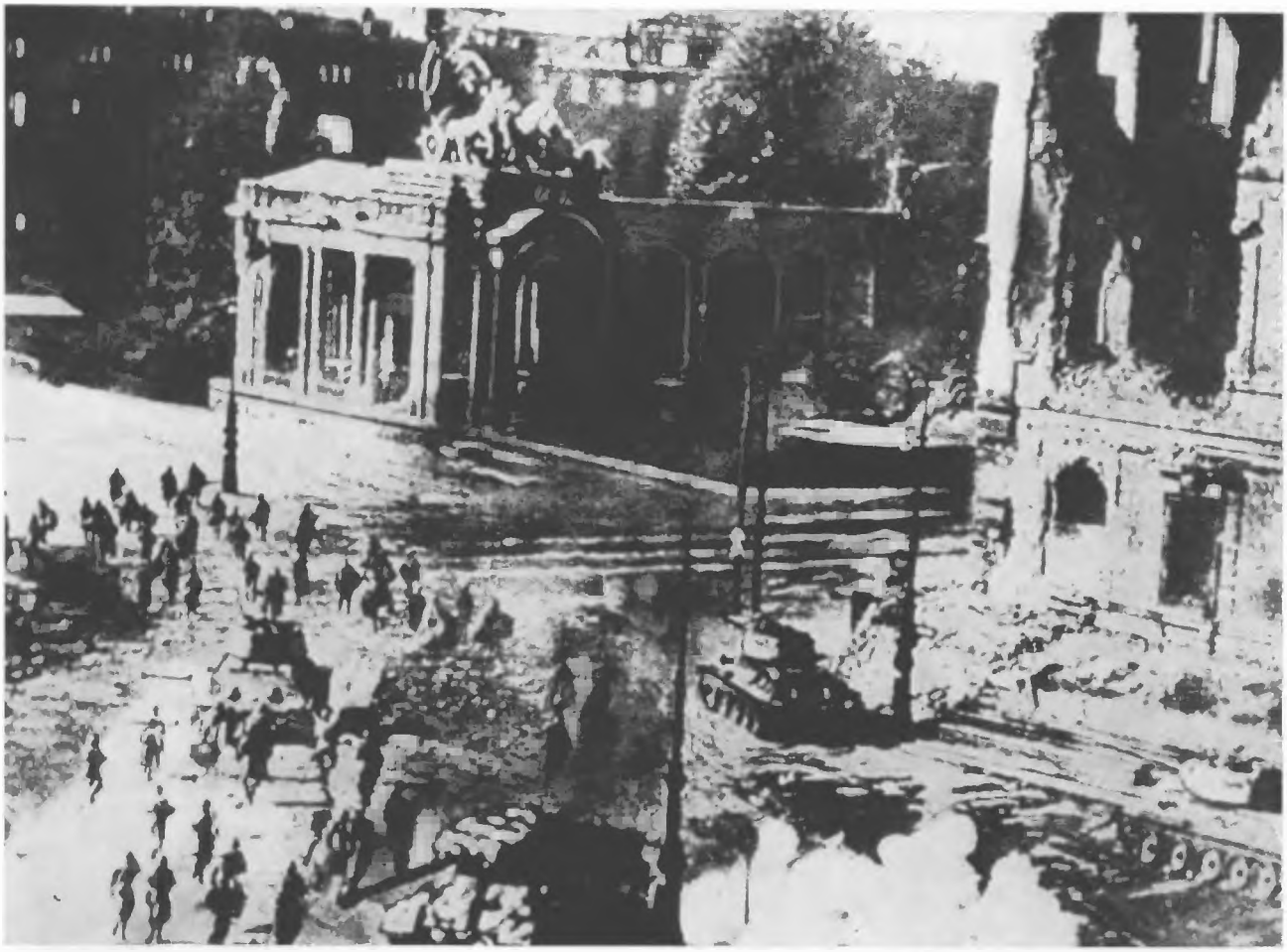

△

1945 tavaszán a szovjet csapatok már Németország területén nyomultak előre. Áprilisban megindult a közvetlen támadás Berlin ellen. A szovjet hadseregnek utcáról utcára kellett súlyos harcokat folytatnia a német főváros elfoglalásáért. (4)

◁ Német katona a vereség után (5)

Hitler a birodalmi kancellária romjainál (6) ▷

7 ◁

8 ▷

1945 április vége—május eleje: a fasizmus összeomlása. A menekülő Mussolinit agyonlövik, holttestét lábánál fogva felakasztják (7), Hitler berlini bunkerében öngyilkos lesz.

◁ A felszabadult nép elégeti a horogkeresztes zászlót (9), összetépi Hitler arcképeit (8).

△

A Reichstagon a sarló-kalapácsos szovjet zászló leng. **(10)** Május 8-án Keitel marsall aláírja a kapitulációs okmányt. **(11)** ▷

A győztes hadseregek megszállják Németországot. Parancsnokok (1): Georgij Zsukov szovjet marsall, Dwight Eisenhower amerikai és Bernard Montgomery angol tábornok

A HÁBORÚ VÉGE EURÓPÁBAN

Sztálin, Churchill és Truman (2)

1945. július 17—augusztus 2.: az elfoglalt Németország fővárosa melletti Potsdamban újból összeült a három nagyhatalom vezetője. (3) Roosevelt — aki 1945. április 13-án váratlanul elhunyt — helyett már Harry Truman vett részt a tanácskozáson az Egyesült Államok képviseletében.

A konferencia fontos megállapításokkal zárta le a háborút, és készítette elő az új Európát.

3

◁ Európa ünnepli a felszabadulást. London (4)

5 ▽

6 ▽

Moszkvában győzelmi parádét tartanak. (5, 6)

1 △

TÁVOL-KELETI HÁBORÚ

A japán imperializmus terjeszkedési törekvéseinek első lépései, Mandzsúria — már a 30-as években elindított — elfoglalása, támadás Kína ellen, egy széles körű imperialista katonai terv részei voltak, amelyeknek révén Japán Ázsia feletti uralmát akarta biztosítani.

A Pearl Harbor elleni támadással (1) egy időben megkezdődött a támadás a brit világbirodalom fontos támaszpontjai ellen.

1941. december 27-én japán csapatok vonultak be Honkongba (2), amelyet a brit gyarmatbirodalom gyöngyszemének neveztek. ▽

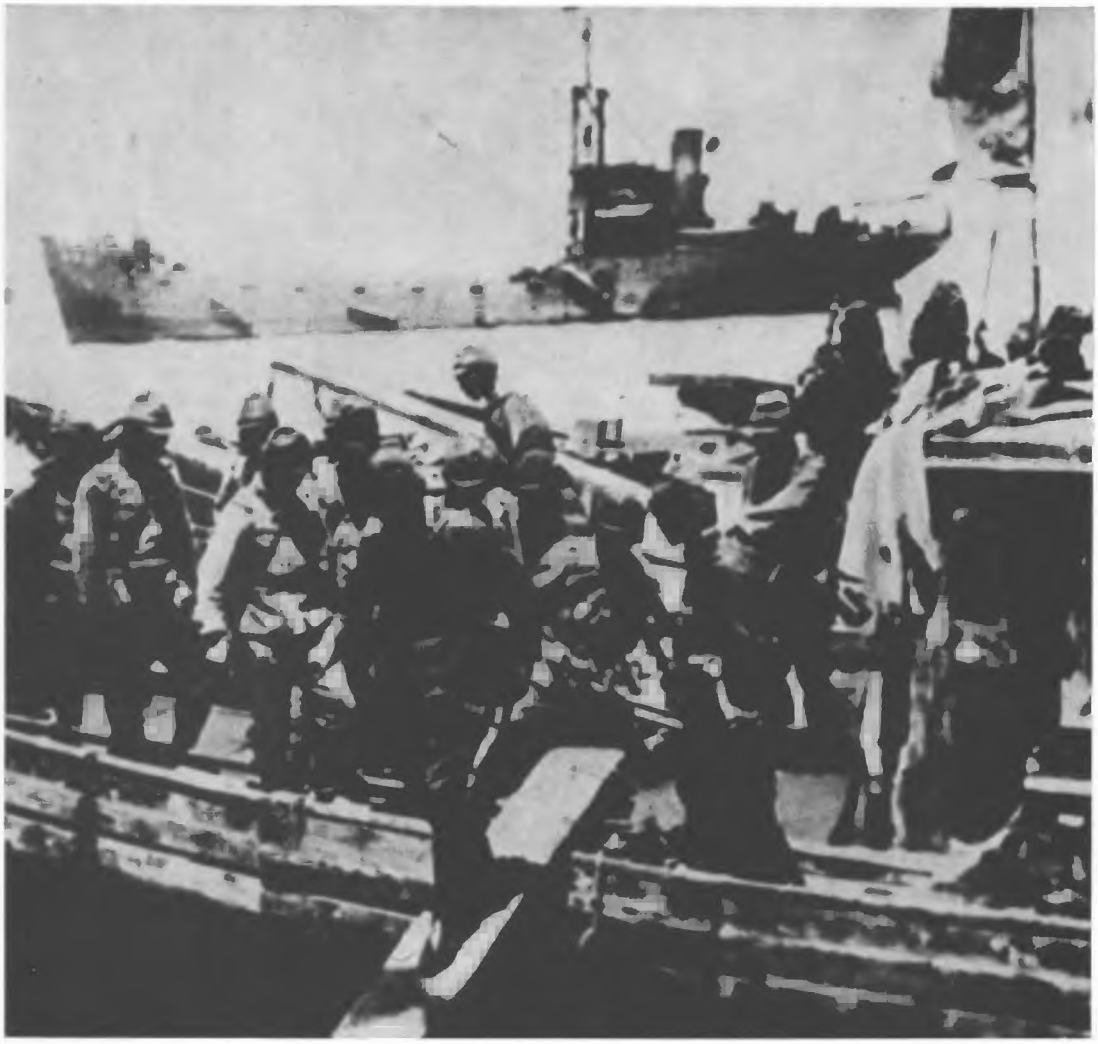

Az indonéz szigetvilág elfoglalása után (3) ▷ a Maláj-félsziget és Burma volt a cél.

◁ Szingapur (4) elfoglalásával a japán offenzíva elérte sikereinek tetőpontját. A támadás katonai vezetője Jamamoto (5) tengernagy, a japán hajóhad parancsnoka volt, aki az egész támadási tervet, a japán villámháború elképzelését kidolgozta.

5 ▽

6 △

1942 első fele még a japán sikerek jegyében telt el. A japán légi fölény megakadályozott minden sikeres ellentámadást, s a japán csapatok Burmában előrenyomulva Indiát, Új-Guineában partra szállva Ausztráliát fenyegették.

Az utolsó japán siker az Aleut-szigetcsoport egyik nyugati szigetének elfoglalása volt 1942 tavaszán. (6)

7 ◁

8 ▷

A rendkívül nehéz dzsungelharcokban a japán katonák egyébként is nagyobb jártasságot és ügyességet tanúsítottak; a sorozatos vereségeket szenvedő angol—amerikai csapatoknak igen komoly veszteségeik voltak.

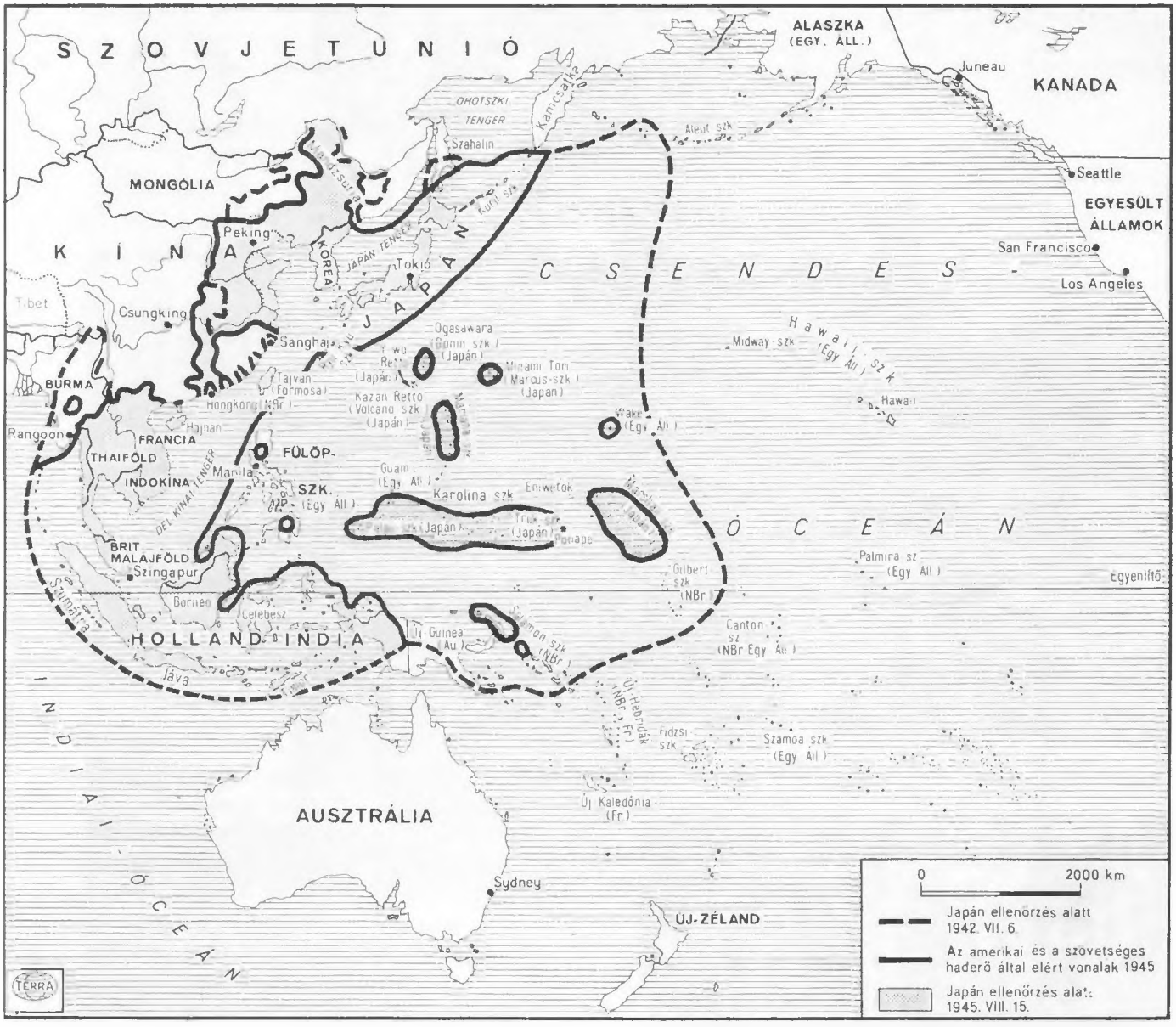

A távol-keleti hadszíntér 1941—1945-ben **(9)**

Az amerikai csapatok ellentámadása a midway-szigeteki tengeri és légi csatával kezdődött (1942. június 3—7). Az amerikai felderítők felfedezték a japán hadiflotta egy támadó nagy egységét, amelynek Nagumo **(7)** admirális volt a parancsnoka. A hatalmas tengeri ütközet amerikai sikerrel végződött.

1942. augusztus 7-én amerikai egységek partra szálltak a japánok által elfoglalt Guadalcánal szigeten. **(8)**

10 △

11 ▽

1943-ban megkezdődött a szövetségesek általános támadása Japán ellen. Az amerikai csapatok nehéz dzsungelharcokban **(10, 11, 12)** az év folyamán számos, japánok által korábban meghódított szigetet foglaltak vissza, amelyeknek színes lakossága szintén a japánok ellen fordult. Az amerikai ellentámadásban egyre nagyobb szerephez jutott a tengeri flotta, különösen a repülőgép-anyahajók **(13)**, amelyek egyidejűleg biztosították a tengeri és légi fölényt.

12 ▷

13 △

Megszűnt a japán előrenyomulás Kínában is. A kínai csapatok, amelyekben egyesültek a Mao Ce-tung vezette kínai Vörös Hadsereg erői a Csang Kaj-sek vezette kínai nemzeti haderővel, 1944-ben már Burma visszafoglalásához is segítséget nyújtottak.

Mao Ce-tung és Csang Kaj-sek (14) ▷

Az 1943 nyarán megkezdett amerikai offenzíva a csendes-óceáni szigetvilág visszafoglalását eredményezte. 1944 őszén a Fülöp-szigetekért is megindult a harc. A tengeri erőt Halsey és Nimitz tengernagyok **(15)** vezették, a szárazföldi erők parancsnoka pedig MacArthur tábornok volt. ▷

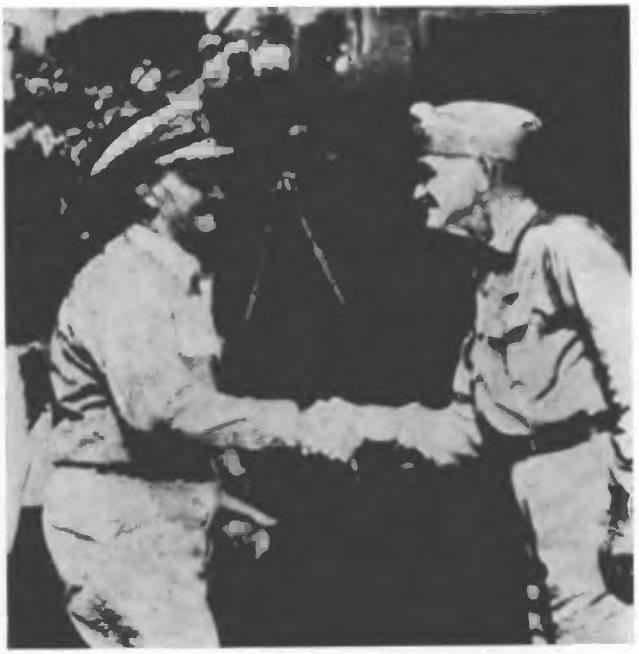

16 ◁

MacArthur visszatér a Fülöp-szigetekre **(17)** ◁

Az amerikai technikai fölényt, amelynek egyik terméke a partra szálló jármű **(16)**, a japánok egyszemélyes öngyilkos torpedókkal és ún. „kamikaze" öngyilkos repülőkkel **(18)** próbálták ellensúlyozni. A kamikaze-repülők rárepültek a célpontokra, s saját magukat is felrobbantva felgyújtották a hajókat.

18

1945. február 19-én megtörtént az első japán sziget, Ivo Jima elfoglalása. **(19)**
1945. március 26. és június 20. között pedig Okinawát foglalták el. **(20)**

Európában véget ért a háború. Japán is feladta már elfoglalt területeinek jó részét, s az amerikai egységek készültek a Japán elleni invázióra. Az Egyesült Államok vezetői augusztus elején elhatározták, hogy az alig pár hete kipróbált atombombát **(21)** bevetik ▷ a szigetország elleni háborúban.

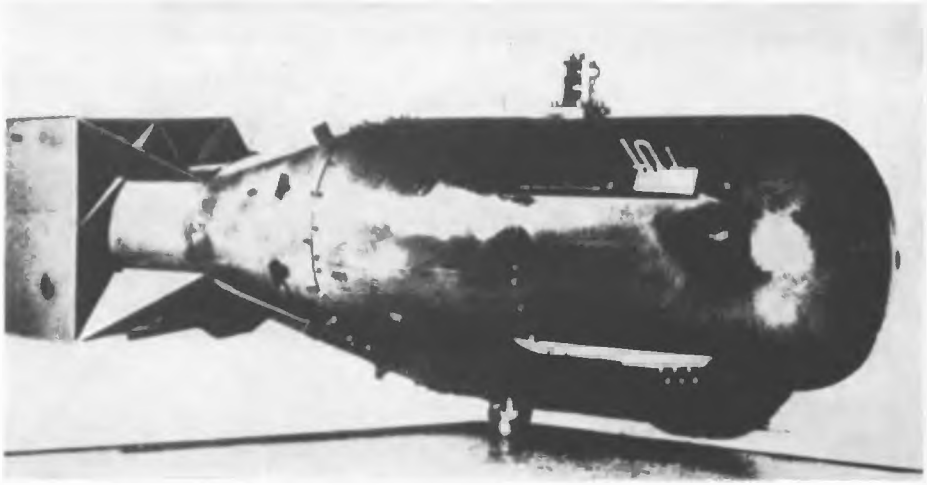

Döntésük csak részben szolgálta a folyó háborút. Úgy vélték, hogy a partraszállás emberveszteségeit megtakaríthatják, ha az atombombával elriasztják a japánokat — akik július 26-án visszautasították a kapitulációt — a további ellenállástól. Nem kevésbé fontos volt azonban az atombomba bevetése a háború utáni politika szempontjából, hiszen ezzel akarták demonstrálni az Egyesült Államok katonai fölényét a Szovjetunióval szemben.

1945. augusztus 6-án ledobták az első atombombát ◁ **(22)**, e szörnyű tömegpusztító fegyvert Hirosima városára. **(23)**

▽

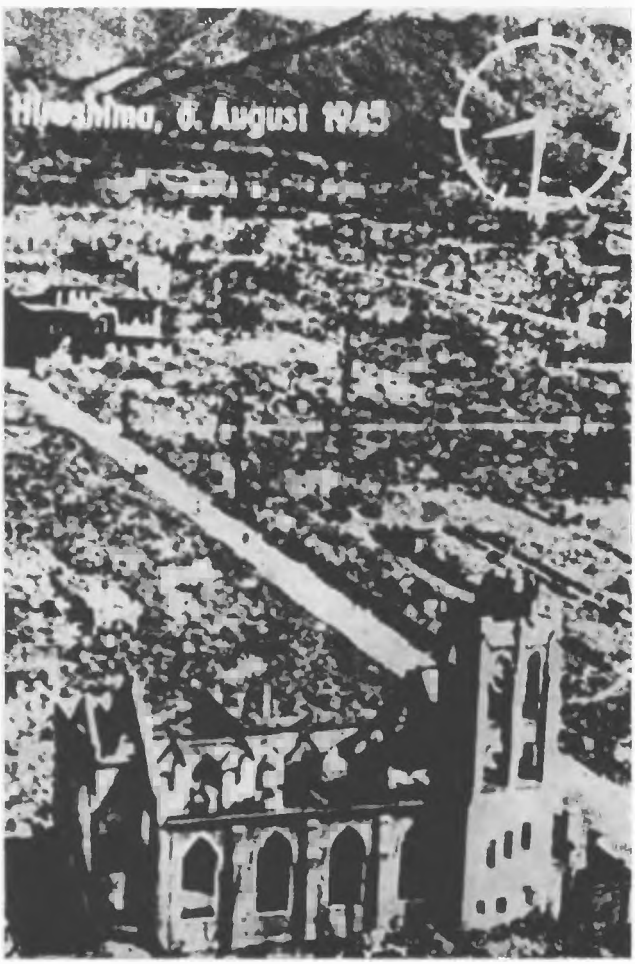

1945. augusztus 8-án a szovjet hadsereg a Szovjetuniónak a jaltai konferencián vállalt kötelezettsége értelmében Mandzsúriában és Észak-Koreában támadást indít a japánok ellen. A legerősebb japán szárazföldi hadsereg, a Kvantung-hadsereg hamarosan megsemmisül.

A japánok aláírják a szovjet hadsereg képviselői előtt a megadást. **(24)** ▷

Augusztus 14-én a japán kormány elfogadja a feltétel nélküli kapitulációt. Augusztus 29-én elkezdődik Japán megszállása. Szeptember 2-án, a Japán elleni győzelem napján a második világháború véget ér.

MacArthur fogadja a japán kapitulációt. **(25)** ▷

INSTRUMENT OF SURRENDER

△
A megadási okmány (26)

Japán tisztek leteszik kardjukat. **(27)** ▷

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1945. szeptember 2-án, mikor a japán kormány és hadsereg képviselői a tokiói öbölben horgonyzó *Missouri* hadihajó fedélzetén az antifasiszta koalíció katonai képviselői előtt aláírták a feltétel nélküli megadásról szóló egyezményt, és a második világháború véget ért, talán még senki sem tudta átlátni azokat a nagy horderejű folyamatokat, amelyek a világtörténelem napjainkban is tartó legújabb szakaszában megindulnak, illetve kibontakoznak.

A világ eleinte még túlságosan a múlttal volt elfoglalva, a háborús sebeket — és soha a történelemben ilyen méretűek nem voltak ezek a sebek — kellett először is gyógyítani. Az áldozatul esett közel félszáz millió embert nem lehetett életre kelteni, de a lerombolt városokat és elpusztult falvakat évekig tartó újabb nélkülözéssel helyre lehetett állítani. A fasizmus pusztító emlékét nem is lehetett — és nem is volt szabad — kitörölni, de intézkedéseket kellett tenni, hogy a világ biztonságát és az emberiséget ne fenyegesse hasonló veszély, s le kellett vonni a két világháború közötti tanulságokat a német imperializmus újjáéledéséről.

A régi mellett azonban egyre világosabban észlelhetővé vált az új; azok az alapvető változások, melyek a világháború következtében a világpolitikában és az emberi gondolkodásban végbementek.

Eltűnt a régi Európa-centrikus világkép, megszűnt az európai országok vezető szerepe. Nem csupán a megvert fasiszta hatalmak nem nyerték vissza régi politikai jelentőségüket, de egyes győztes hatalmak is lehanyatlottak. A világbirodalmát elvesztő Nagy-Britannia és Franciaország fokozatosan másodrendű hatalommá süllyedt, a kapitalista világ vezető hatalmává gazdaságilag, politikailag és katonailag egyaránt az Amerikai Egyesült Államok vált. Az Egyesült Államok hivatalos politikáját áthatotta a belső gazdasági erőktől ösztönzött törekvés, amely ugyan nem a német nácizmushoz hasonló módszerekkel és célokkal, de az Egyesült Államok érdekeinek mindenek fölé helyezésével, minden más érdeknek ennek alárendelésével, a segély és nyomás s — ha kell — erőszakos beavatkozás segítségével igyekezett fenntartani a kapitalista világrendet, és lépett fel a baloldali mozgalmak minden fajtája ellen, ebből a célból katonai-politikai blokkot is szerveztek.

Bármennyire megerősödött az Egyesült Államok, és bármennyire sikerült a kapitalista világban korábban nem tapasztalt gazdasági fellendülést elérnie, mégis a kor alapvető tendenciája az imperializmus rendszerének elmélyülő válsága, amely mindenekelőtt a szocialista tábor megerősödésében és kiterjesztésében, a gyarmati rendszer szétesésében, az ún. harmadik világnak a nemzetközi politikában és gazdaságban való megjelenésében öltött mind határozottabb formákat.

A második világháborúban a Szovjetunió nemcsak képes volt megvédeni a szocialista forradalom vívmányait, de a háborúból mint a világ egyik legerősebb hatalma került ki. A szocialista rendszer előnyeit kihasználva sikerült leküzdenie felmérhetetlen háborús veszteségeit, s hamarosan a világ második legerősebb gazdasági hatalma is lett. A szovjet hadsereg által felszabadított kelet-európai országok egy részében a felszabadulás után (részben már ez előtt) forradalmi folyamat indult meg, amely ezekben az országokban pár éven belül gyökeres társadalmi-gazdasági átalakuláshoz vezetett. Létrejött a kelet-európai népi demokratikus országok rendszere; itt hamarosan nagy erővel láttak hozzá egy új gazdaság és társadalom kiépítéséhez.

A szocializmus egy országból rendszerré szélesedett, és ez a rendszer (gazdasági, politikai és katonai szervezetben összefogva) éppen gyorsabb fejlődése következtében jutott egyre fontosabb szerephez a világpolitikában. Újabb erősödést jelentett a szocializmus ügyének a kínai forradalom győzelme Ázsiában.

A második világháború utáni világ kezdeti polarizálódása, a szocializmus és imperializmus hidegháborús ellentéte az ötvenes évek végétől — az imperializmus rendszerének újabb gyengülése, a gyarmati rendszer mind teljesebb szétesése folytán — újabb aspektusokat nyert. Hol újabb fegyveres harc, hol csak politikai konfliktus segítségével függetlenséget nyert, zömmel ázsiai és afrikai államok, amelyek

részben az évszázados gyarmati uralom következtében mind gazdasági, mind társadalmi fejlettségüket illetően messze elmaradtak mind a vezető tőkés nagyhatalmak, mind a szocialista országok mögött, virulens erővel élesztik fel, vagy terjesztik ki a nacionalizmus gondolatát. De mivel létük, függetlenségük biztosítéka — függetlenül pillanatnyi politikájuktól — a szocialista rendszer, a szocializmus gondolata valamilyen formában mindezekben az országokban tért hódít, és akarva-akaratlanul, következetesen vagy következetlenül, olykor egyenesen a régit romboló, az újat segítő erővé válik.

A szocializmus és kapitalizmus diametrális ellentéte mégsem vezetett helyi háborúkon és konfliktusokon túlmenő összecsapáshoz, az utóbbi évtized a békés egymás mellett élés lehetőségének keresésében telt el, annál is inkább, mivel a világ technikai fejlődése, az atomkor az alternatívát globális összeütközés esetén lét vagy nemlét kérdéseként tette fel, s a harcot a fegyveres konfliktus helyett mind erősebben a gazdasági verseny és az ideológiai küzdelem terepére szorította.

A második világháborút követő évek soha nem látott gazdasági fellendülést hoztak a világnak. A termelés és technika fejlődésének üteme megsokszorozódott. Az anyagi javak bősége, a társadalmi osztályok új erőviszonyai között, Nyugaton a jóléti állam koncepcióját erősítette, amely a termelőerők fejlődését kihasználva mind a mezőgazdaságban, mind az iparban s — mi több — a szolgáltatások szektorában is teljes, az életforma egészére kiható változást idézett elő. A tudomány és technika forradalmi változása a szocialista országok gazdasági fejlődésének is az alapja. Olyan tudományok, amelyek régebben csak a beavatottak szűk körét érintették, már érezhetően a mindennapi életet alakítják, jóllehet eredményeik és felfedezéseik mögött hatalmasabb tudásanyag, fejlettebb technika húzódik meg. A fizikusok, az atomtechnika felfedezői, a modern kor nagy áldásának és — a fegyverkezési verseny következtében — nagy félelmének előidézői nagy mértékben hozzájárultak, hogy az ember ma már ne csak a földet, hanem az eget is uralma alá hajtsa. A vegyészek, akik a technológia legfőbb hordozói, az új energiaforrások mellé új nyersanyagokat állítottak, az orvosok az emberi test bonyolultságába tudtak újból és újból elmélyedni, számos betegség kórokozóját tárták fel, és enyhítik az emberi szenvedést.

És bár az emberi lelket is egyre többen kutatják, és a tudományok azt is felismerik, hogy az ember társadalmi lény és csak társadalmi viszonyai összességében lehet megérteni, és bár szociológia, pszichológia, közgazdaságtudomány soha nem látott méretekben fejlődött, mégis itt tapasztalhatók a fejlődés gyenge pontjai.

RÁNKI GYÖRGY

1 △

1945

A háborús pusztítás, a fasizmus borzalmai még rányomták bélyegüket a világra. Súlyos nélkülözés, az újjáépítés nehézségei, az elpusztult családtagok emléke miatt a világ távolról sem élvezte még a béke örömeit. Pedig úgy tűnt, valami új kezdődik a világban. 1945. június 26-án 50 állam aláírta az Egyesült Nemzetek alapokmányát (1), amely 1945. október 24-én életbe lépett.

Angliában a háborús győzelem s Churchill személyes népszerűsége sem mentette meg a konzervatívokat. Az angol nép végleg szakítani akart a háború előtti reakciós külpolitikával és antiszociális belpolitikával. Új társadalmi berendezkedést, szociális reformokat, jóléti intézkedéseket akart, s ezt az 1945. június 5-i választásokon szavazataival is kifejezte, hatalomra juttatva a Munkáspártot. A Labour Party két vezetője: Clement Attlee (2) miniszterelnök és Ernst Bevin (3) külügyminiszter

2 △

3 ▷

Az európai országokban a lakosság a legszükségesebb élelmet sem tudta megszerezni. Mindent jegyre adtak (4) — de ez még a ▷ legszerényebb szükségletet sem fedezte.

Az új életért folyó harc súlyos gazdasági nehézségek között indult. Németországban az üzemek egy részét jóvátételre lebontják, a hadiüzemeket megsemmisítik. (5)

A gazdasági élet zűrzavarának leglényegesebbike a közlekedés bénultsága volt. A vasúton a legkisebb út is kalandos vállalkozássá vált. (6)

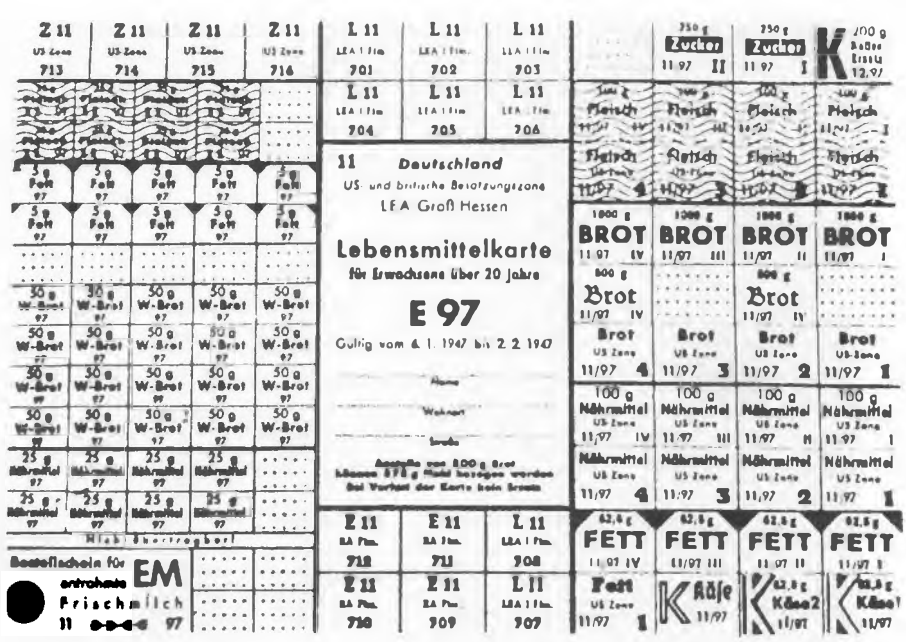

5 ▽

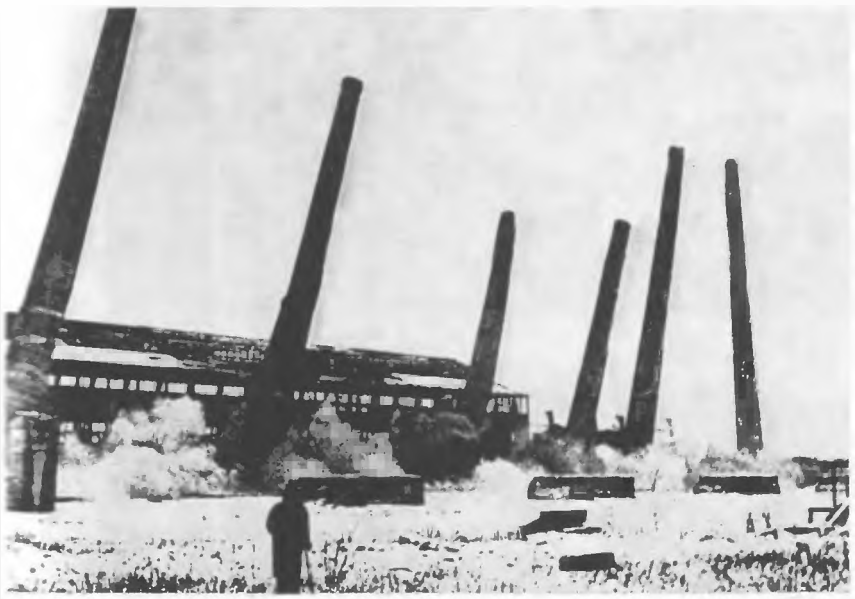

6 ▷

◁ Kelet-Európában a felszabadító Szovjet Hadsereg jelenléte megerősítette a baloldalt, népi demokratikus kormányok jöttek létre, amelyek gyökeres társadalmi reformokat hajtottak végre. Különösen a parasztság régi követelésének teljesítése, a földreform volt jelentős. Földosztás Magyarországon (7)

1 △

1946

Az új és a régi harca 1946-ban egyre jobban kibontakozott. Az esztendő eseményeinek középpontjában még a II. világháború problematikája, a náci háborús főbűnösök ellen indított per állott. A per **(1)** megdöbbentő részleteket tárt fel: miként készítette elő a náci Németország az agresszív háborút, milyen szörnyűségeket követett el az emberiség ellen az általa megszállt területeken, miként működtek együtt a német imperializmus hagyományos erői és a náci párt.

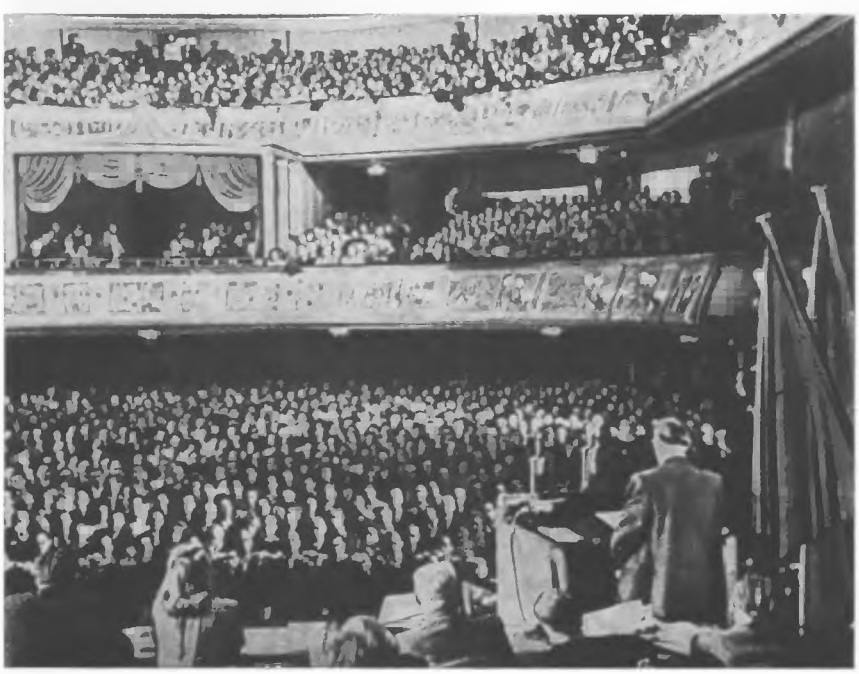

Egyre erőteljesebben jelentkeztek azonban az új erők is. Németország keleti felében a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egységes párttá, Szocialista Egységpárttá egyesült 1946. február 26-án **(2)** — ez jelentősen megnövelte a munkásosztály befolyását, politikai harci készségét.

◁

Alig fejeződött be a régi háború, és ismét új háború veszélye fenyeget. Churchill az egyesült államokbeli Fultonban mondja el harcias beszédét (3), amely mintegy hivatalos nyitánya a hidegháborúnak. ▷

Olaszországban, elsősorban a munkásosztályra támaszkodva, a baloldali erők nagy győzelmet aratnak. 1946. július 18-án kikiáltják az olasz köztársaságot. Távozik az olasz királyi család. (4)

▽

◁ Görögországban 1946 őszén az ellenállás baloldali erőit támadják, és kitör a polgárháború. (5)

Nyugat-Németországban is erősödött a munkásmozgalom. A nagy iparvidékek munkásai a gyárak, üzemek államosítását követelik. (6)

▽

1947

△

Az év elején, februárban aláírják Németország második világháborús szövetségeseivel: Olaszországgal, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával a párizsi békeszerződést. (1)

2 △

3 ◁

4 ▷ 5 ▷

Az Egyesült Államok, megijedve a baloldali erők európai és ázsiai előretörésétől, igyekszik megerősíteni és kiterjeszteni nemzetközi befolyását. Külpolitikájában előtérbe lép a katonai segítségnyújtás (1947. május 22-én Truman elnök Törökországnak és Görögországnak ígér segítséget a kommunizmus ellen) és a gazdasági segítség a Marshall-terv keretében, az európai gazdasági nehézségek leküzdése és a polgári rend, az USA-befolyás megerősítése céljából. Az új gazdasági tervet Marshall külügyminiszter (2) június 8-án a Harvard egyetemen tartott beszédében hirdette meg.

Nyugat-Európában az amerikai külpolitika megélénkülése megerősítette a polgári erőket. Sorra megszakítják az ellenállási mozgalomban és a háború után kialakult együttműködést a kommunista pártokkal. A két nyugat-európai tömegpárt, a francia (vezetője: Maurice Thorez, 3) és az olasz (vezetője: Palmiro Togliatti, 4) kiválik a kormányból. Az új politika vezetője Olaszországban De Gasperi (5).

За прочный мир, за народную демократию!

Орган Информационного бюро коммунистических партий в Белграде

КОММЮНИКЕ

об информационном совещании представителей некоторых компартий

НА БОРЬБУ ЗА ПРОЧНЫЙ МИР, ЗА НАРОДНУЮ ДЕМОКРАТИЮ!

ДЕКЛАРАЦИЯ

6 △

A Szovjetunió, valamint a kelet-európai országokban hatalmon levő kommunista pártok a két nagy nyugat-európai kommunista párttal együtt közös szervezetet, Kommunista Tájékoztató Irodát (Kominform) alakítottak, hogy közösen harcoljanak az imperializmus ellen a szocialista társadalmi rendért. 1947 szeptemberében megindul a Kominform hetilapja, a *Tartós békéért, népi demokráciáért* (6).

Nagy-Britannia kénytelen India függetlenségét elismerni. 1946-ban már összeül itt az alkotmányozó nemzetgyűlés, és az ideiglenes kormány előkészíti a függetlenség kimondását.
Az indiai alkotmányozó nemzetgyűlés utolsó ülése (7)

▽

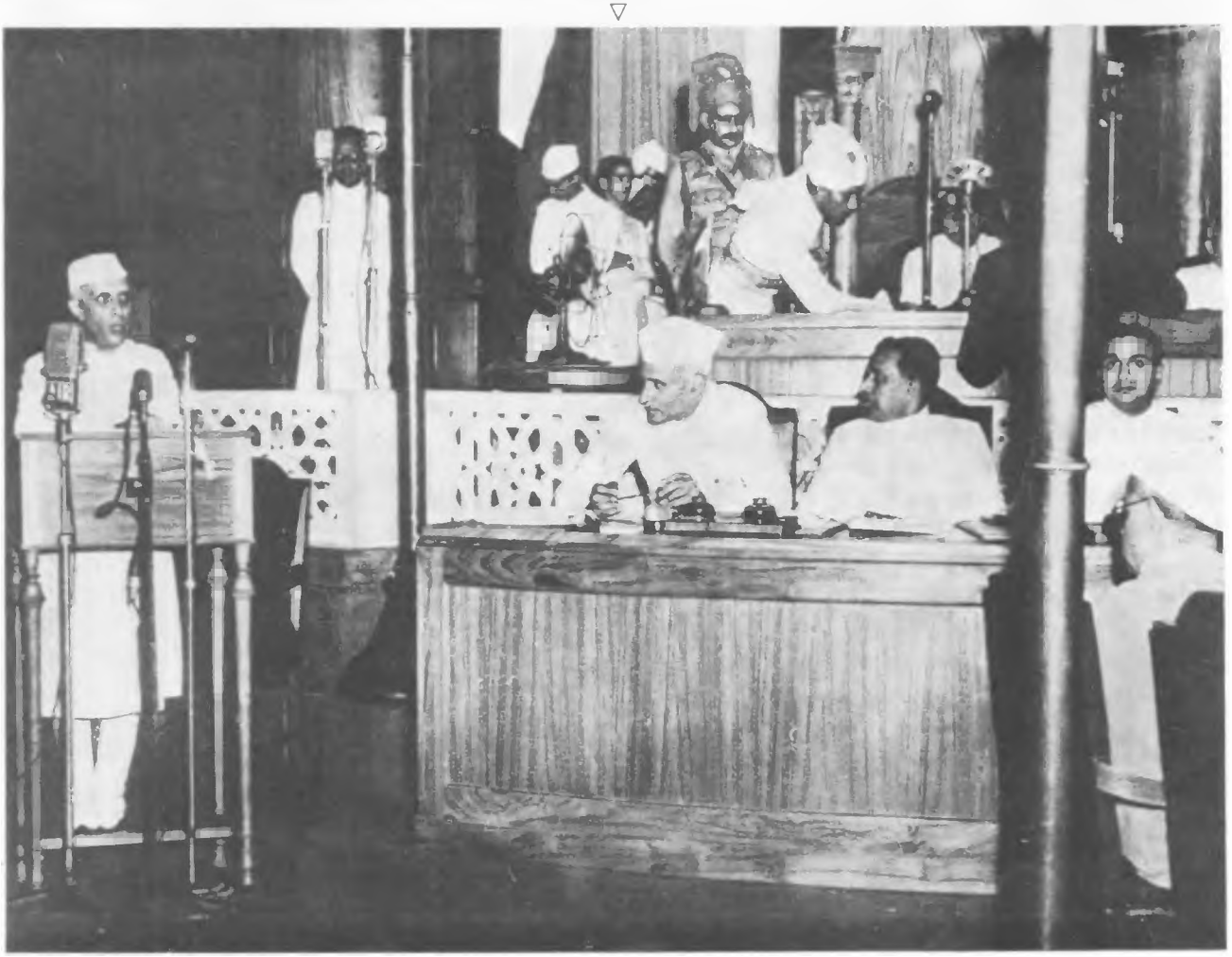

1948

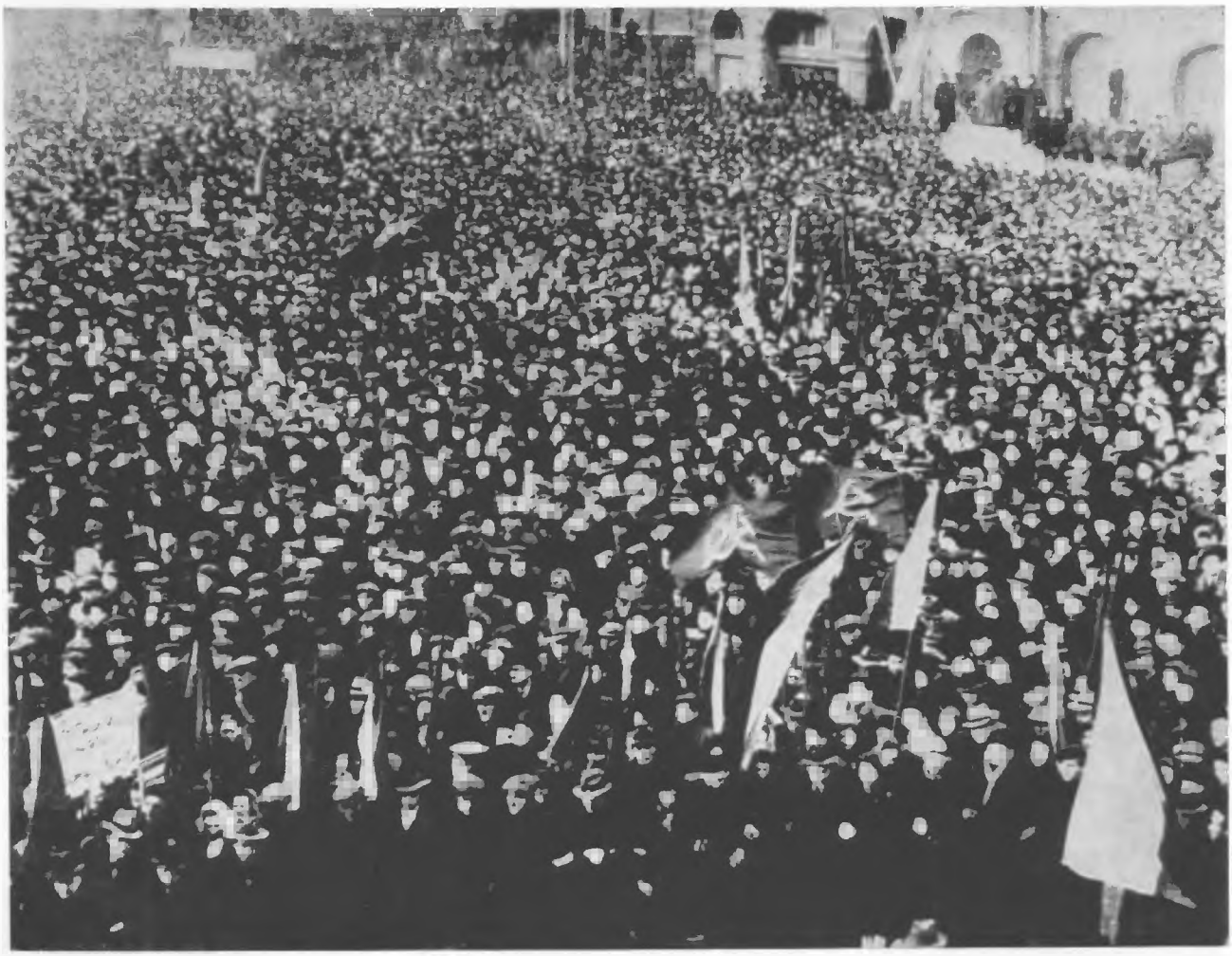

1 △

A nemzetközi helyzet éleződik. Kelet-Európában tovább folyik a baloldali erők megerősödése, és megindul a szocialista átalakulás.

1948. február 25-én a prágai munkástömegek (1), élükön a Kommunista Párttal, a szocialista reformok ellen tiltakozó polgári miniszterek leváltását kényszerítik ki. A hatalom elsősorban a Kommunista Párt kezébe kerül.

2 ▽

Magyarországon 1948. április 25-én a kormány bejelenti a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítását. Ezzel az ipar 85%-a már állami tulajdonba kerül, döntő lépés történt a szocialista tulajdonviszonyok kiépítésében.

A munkások tulajdonukba vesznek egy gyárat. (2)

△

A Szovjetunió Berlin nyugati szektorainak blokádjával alkalmaz retorziót. A nyugati hatalmak légihíd megszervezésével biztosítják Berlin nyugati szektorainak ellátását. **(3)**

4 △

A hidegháború fokozódik. A nyugati hatalmak, a Szovjetunióval kötött egyezményeket megszegve továbbmennek az általuk megszállt részek önállósításában. 1948. június 20-án pénzreformot vezetnek be. Hosszú sorok a pénzbeváltó hely előtt. **(4)**

Tovább bomlik a brit gyarmatbirodalom. Hosszú harc után kénytelenek elismerni Izrael függetlenségét. 1948. május 19-én proklamálják az új állam megalakulását. **(5)** ▷

◁ 6

A kommunista erők gyarapodását akadályozza a sztálini személyi kultusz, mely kirobbantja Jugoszlávia és a többi kommunista párt ellentétét.
Tito, a jugoszláv kommunista párt főtitkára **(6)**

◁ Harry Truman **(7)**, aki 1945-ben Roosevelt halála következtében került az Egyesült Államok elnöki székébe, az 1948. novemberi választásokon újabb négy évre elnyerte az elnöki megbízatást.

1949

1949. április 9-én a nyugati hatalmak katonai blokkot hoztak létre. A szövetség, amelyhez kezdetben az USA, Kanada, Nagy-Britannia, Hollandia, Belgium, Dánia, Norvégia, Olaszország és Franciaország csatlakozott, politikai és katonai vezető testülettel rendelkezett, és közös hadsereg felállítását tűzte célul. A NATO (Észak-atlanti Szerződés) létrehozása nyílt szakítást jelentett a Szovjetunióval való együttműködésnek a háború alatt kialakult politikájával.

Az Észak-atlanti Szerződés szövege **(1)** ▷

I CERTIFY THAT the foregoing is a true copy of the North Atlantic Treaty signed at Washington on April 4, 1949 in the English and French languages, the signed original of which is deposited in the archives of the Government of the United States of America.

IN TESTIMONY WHEREOF, I, DEAN ACHESON, Secretary of State of the United States of America, have hereunto caused the seal of the Department of State to be affixed and my name subscribed by the Authentication Officer of the said Department, at the city of Washington, in the District of Columbia, this fourth day of April, 1949.

Secretary of State

By _____
Authentication Officer
Department of State

Nem sokkal a NATO létrehozása után a nyugati hatalmak tovább mélyítették a feszültséget Németország nyugati megszállási övezetének önálló nyugatnémet állammá való átalakításával. 1949 májusában Anglia, az USA és Franciaország képviselői aláírják a Nyugat-Németország új státuszáról szóló egyezményt. **(2)** ▷

A nyugatnémet állam megteremtése komoly gátat jelentett az egységes Németország fenntartásában. 1949. október 7-én megalakult a Német Demokratikus Köztársaság, az első német munkáspárti állam. Wilhelm Pieck **(3)** államelnök és Otto Grotewohl **(4)** miniszterelnök.

3 ◁

4 ▷

Traktorgyár a Szovjetunióban (6) ▷

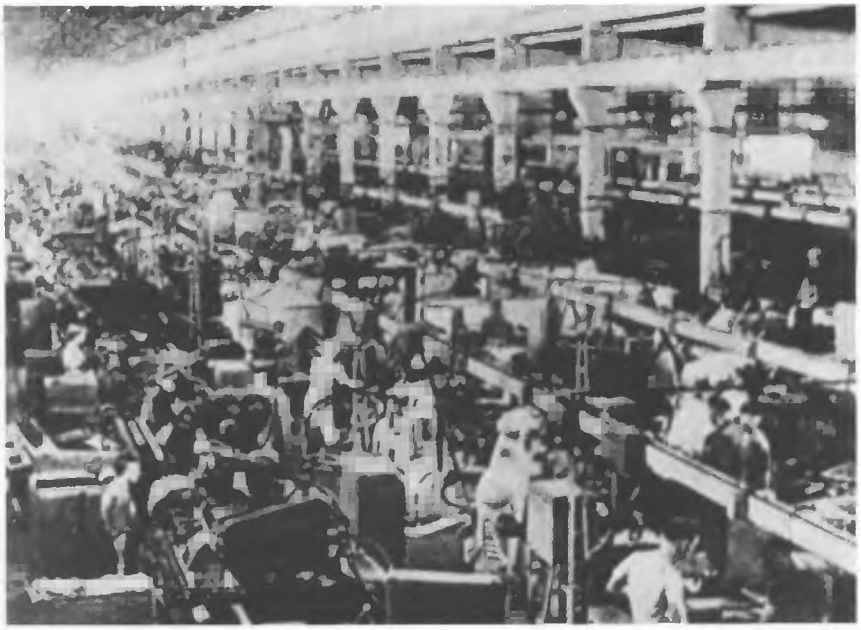

Megszilárdult a Szovjetunió gazdasági és katonai ereje. Sikeresen lezárták a háború utáni újjáépítést, és hírül adták, hogy az atomtitok ◁ többé nem az USA monopóliuma. (5)

Ázsiában, a világ két legnépesebb országában is jelentős változások mennek végbe.

◁ Indiában Nehru (7) miniszterelnök szerepe és befolyása tovább növekszik Gandhi meggyilkolása után.

A kínai Vörös Hadsereg átkel a Jangce folyón (8)

Kínában véget ér a polgárháború. 1949. október 1-én kikiáltják a Kínai Népköztársaságot.

8 ▽

△

Mao Ce-tung, a kínai forradalom vezére (9)

A kezdődő és elmélyülő hidegháború tényleges háborúvá fajult. 1950. június 25-én Észak- és Dél-Korea között háború tört ki. Az Egyesült Államok, az ENSZ zászlaját felhasználva, csapatokat küldött az állítólagos kommunista agresszió ellen Dél-Korea védelmére. Az észak-koreai népi demokratikus rendszer segítségére ekkor kínai önkéntes csapatok érkeztek az országba. A demokratikus erők vezére, Kim Ir Szen katonái között (1) ▷

1950

◁ 2

A fokozódó háborús veszély ellen a világ haladó erői a nemzetközi békemozgalom kibontakoztatásával is felveszik a harcot. Az emberiség milliói csatlakoznak a békemozgalom aláírási kampányához. Picasso, a világhírű művész megrajzolja a békegalambot (2), a mozgalom jelképét.

Az ENSZ, amelynek megalapításához oly sok reményt fűztek a nemzetközi problémák rendezésében, egyre nehezebben birkózik meg feladataival. A koreai válság idején a Szovjetunió egy ideig el is hagyta a tanácskozást.

◁ Trygve Lie, az ENSZ főtitkára (3)

A nemzetközi erőviszonyok szempontjából nagy jelentőségű volt a szovjet—kínai kölcsönös segítségnyújtási egyezmény, amelyet február 14-én írtak alá Moszkvában. (4)

▽

A forradalmi hullám Ázsiában tovább terjedt. Ho Si Minh már 1945-ben, a Japán elleni felszabadító harc eredményeként megalapítja a Vietnami Demokratikus Köztársaságot. A francia csapatok megpróbálják a demokratikus mozgalmat elnyomni, de eredménytelenül.
A vietnami néphadsereg egyik egysége (5) ▷

6 ◁

Európában a hidegháború ellenére is még a gazdasági problémák az uralkodók. A nyugat-európai országok gazdasági és politikai integráció révén akarják helyzetüket megszilárdítani. Számos nemzetközi szervet hoznak létre, köztük az Európa-tanácsot. Schuman (6) francia államférfi, az Európa-tanács egyik vezető politikusa

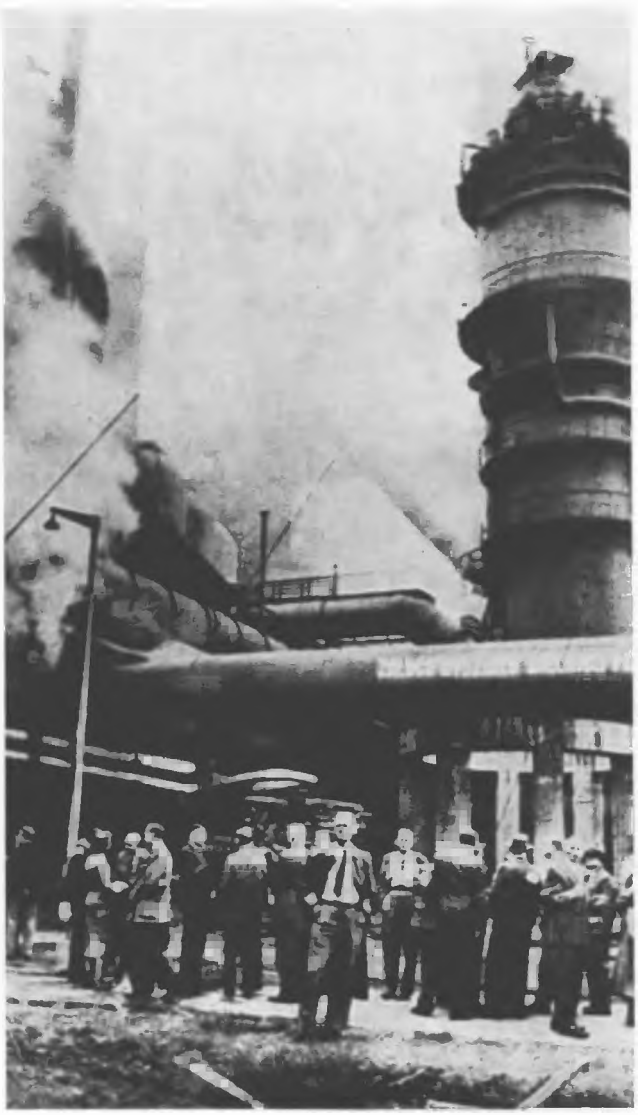

A népi demokratikus országok ötéves terv keretében kívánják rohamos gyorsasággal emelni gazdasági színvonalukat. A szocialista iparosítást, ezen belül a nehézipar fejlesztését állítják előtérbe.
Nowa Huta, a lengyel ötéves terv egyik legfontosabb új létesítménye (7) ▷

1951

Koreában még folyik a harc. Az ENSZ-csapatok parancsnoka, MacArthur tábornok, látva, hogy nem bír a kínai—észak-koreai haderővel, atomfegyverek bevetését javasolja. Truman amerikai elnök nem járul hozzá, s meneszti a tábornokot.

◁ Truman elnök és MacArthur tábornok (1)

Kínában megindul a hatalmas társadalmi átalakulás. Négy fázisban földreformot valósítanak meg, amely gyökeresen átalakítja Kína gazdasági és társadalmi képét. Saját földjén dolgozik a kínai paraszt. (2) ◁

Európában a hidegháború szelleme uralkodik. A nyugati hatalmak az Európai Védelmi Közösség felállításán fáradoznak, amely a NATO-hoz kapcsolódó közös hadsereg lenne.

A hidegháború légkörében egyre nagyobb szerephez jut az új nyugatnémet állam vezető államférfija, Konrad Adenauer kancellár. (3) ▽

△ Montgomery és Eisenhower, a NATO katonai vezetői (4)

◁ A szocialista országok fejlődését károsan befolyásolta a személyi kultusz légköre. (5)

Az angol választásokon november 3-án a konzervativok győztek. A hetvenöt éves Churchill lett ismét a miniszterelnök. (6)

▽

1952

1 ▷

3 ▽

Az új nyugatnémet állam egyre nagyobb szerephez jut a nyugati hatalmak katonai terveiben. Beleegyeznek, hogy a Német Szövetségi Köztársaság 1952. május 26-án csatlakozzék az Európai Védelmi Közösséghez.

Felvonul a német Bundeswehr első egységeinek egyike **(1)**

A Német Szövetségi Köztársaság — nemzetközi pozíciójának megszilárdítása érdekében — vállalja, hogy a nácik által meggyilkolt zsidóság hozzátartozóinak, ill. az izraeli államnak kártérítést fizet.

◁ Ben Gurion, az izraeli állam vezetője **(2)**

1952-ben változás történt a nyugati hatalmak államfői tisztségeiben: az angol trónt, VI. György elhunytával, február 6-án leánya, Erzsébet **(3)** foglalta el.

Az Egyesült Államokban a második világháborúból igen népszerű Eisenhower tábornokot, a Köztársasági Párt jelöltjét választották elnökké, a 4. sz. képen a hidegháború vezető diplomatájával, J. F. Dulles külügyminiszterrel.

4 ▷

△
Megmozdul az arab világ. Július 23-án katonatisztek Egyiptomban megdöntik Faruk korrupt monarchiáját. Nagib és Nasszer, a puccs két vezetője **(5)**

6 △

A népi demokráciákban is tetőpontján a személyi kultusz. Rákosi hatvanadik születésnapját ünneplik Magyarországon. **(6)**

△
1952. október 5. és 14. között 17 évi szünet után ismét kongresszust hívott össze a Szovjetunió Kommunista Pártja. A kongresszus **(7)** kétségtelen gazdasági eredményekről ad számot, de a személyi kultusz jegyében foglalkozik a nemzetközi problémákkal, s nem fordít kellő figyelmet a szovjet lakosság életszínvonalának alakulására.

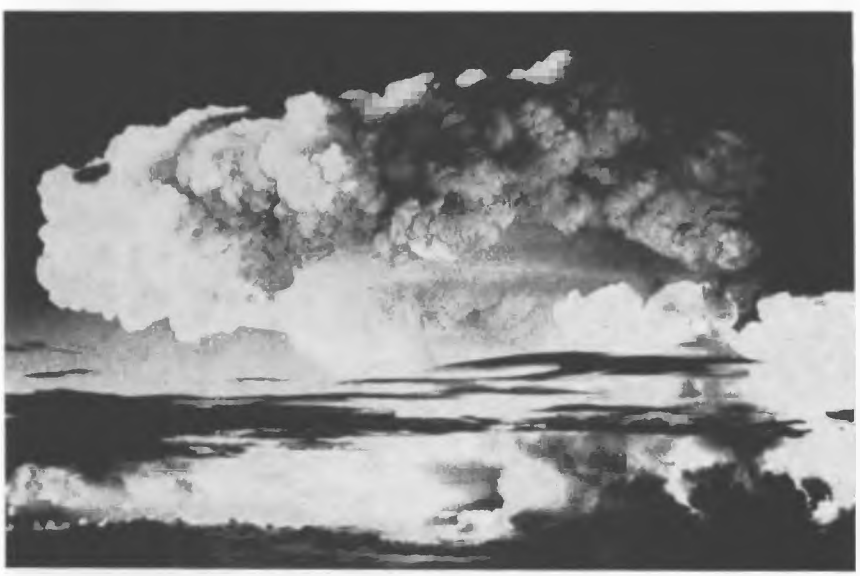

△
Az Egyesült Államok rohamléptekben fokozza a fegyverkezést. Ennek a keretében a Csendes-óceánon kipróbálják az első hidrogénbombát. **(8)**

1 △

Sztálin halála után új szakasz kezdődött a Szovjetunió, a szocialista országok fejlődésében, amely erősen hatott a nemzetközi helyzet alakulására is.
Sztálin a ravatalon (1)
A Sztálin halálát követő új politikát a reakció a Német Demokratikus Köztársaságban a saját javára akarta kihasználni. A gazdasági nehézségek ürügyén kirobbantják a berlini felkelést. (2, 4)

1953

2 △

Malenkov (3) Sztálin utódja mint a Szovjetunió miniszterelnöke. Ténylegesen a Politikai Bizottság veszi át a vezetést, s az eredmény számos jelentős bel- és nemzetközi politikai intézkedés — megindul az „olvadás".

3 ◁

4 ▽

Új ember az ENSZ élén is: Dag Hammarskjöld svéd diplomata, az ENSZ új főtitkára. (5) ▷

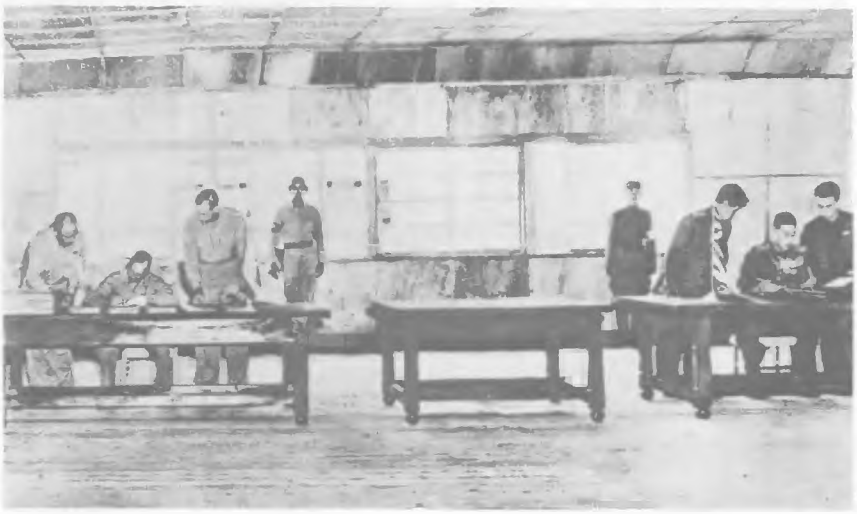

Az új politikának, a hidegháború alábbhagyásának első nagy eredménye: 1953. július 24-én aláírják a fegyverszüneti egyezményt ◁ Koreában. (6)

Ünneplik a Koreából hazatért ◁ kínai önkénteseket. (7)

Hidegháború és enyhülés, a gyarmati rendszer összeomlásának további előrehaladása jellemezte az évet.

1954. október 23-án a párizsi egyezmények keretében megerősítették az Észak-atlanti Szerződést, s véglegesen létrehozták a közös hadsereget, amit hamarosan az NSZK-nak a NATO-ba való bevonásával tetőztek be. Adenauer, Eden és Dulles a szerződés megkötésekor (1) ▷

△

Egyiptomban Nasszer (2) ezredes április 18-án félreállította az 1952-es puccs vezetőjét, Nagib tábornokot, s személyi hatalmat vezetett be azzal a céllal, hogy reformokkal számolja fel Egyiptomban a feudális maradványokat.

A gyarmati rendszer nagy veresége: május 7-én Dien Bien Phunál a francia gyarmati hadsereg összeomlik, s a vietnami partizánok elfoglalják Dien Bien Phu erődjét, ami egyet jelent az ország északi részének felszabadulásával. (4) ▷

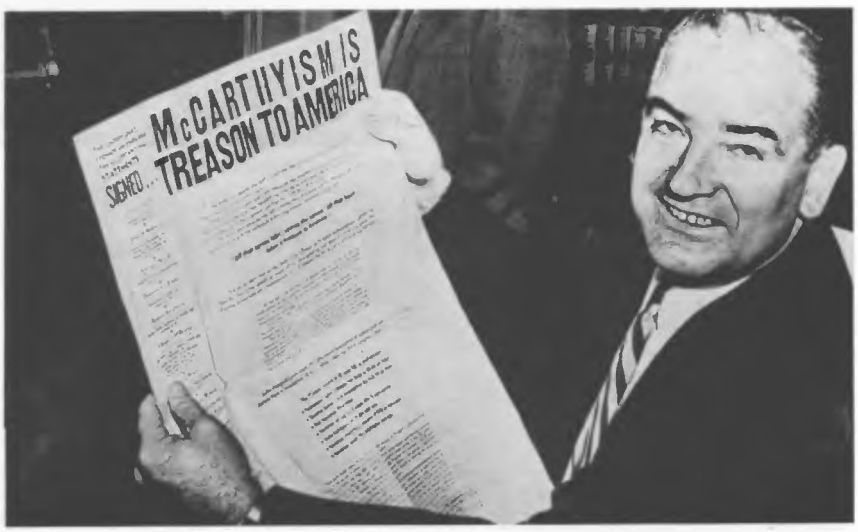

△

A hidegháborús légkör még tetőpontján van az USA-ban. McCarthy szenátor kommunistaellenes boszorkányhadjárata mindenkit gyanúba és üldözőbe vesz, aki haladó világnézetet vall. McCarthy egy ellene szóló újsággal a kezében (3)

1954

Az indokínai kérdés rendezésére a négy nagyhatalom külügyminisztere összeül Genfben (5), ▷ részt vesz a megbeszélésen Csou En-laj kínai külügyminiszter is. Megszületik július 20-án a genfi egyezmény, amely Indokínát három államra: Laoszra, Kambodzsára és Vietnamra osztja, Dél- és Észak-Vietnam egyesítését pedig választások útján írja elő.

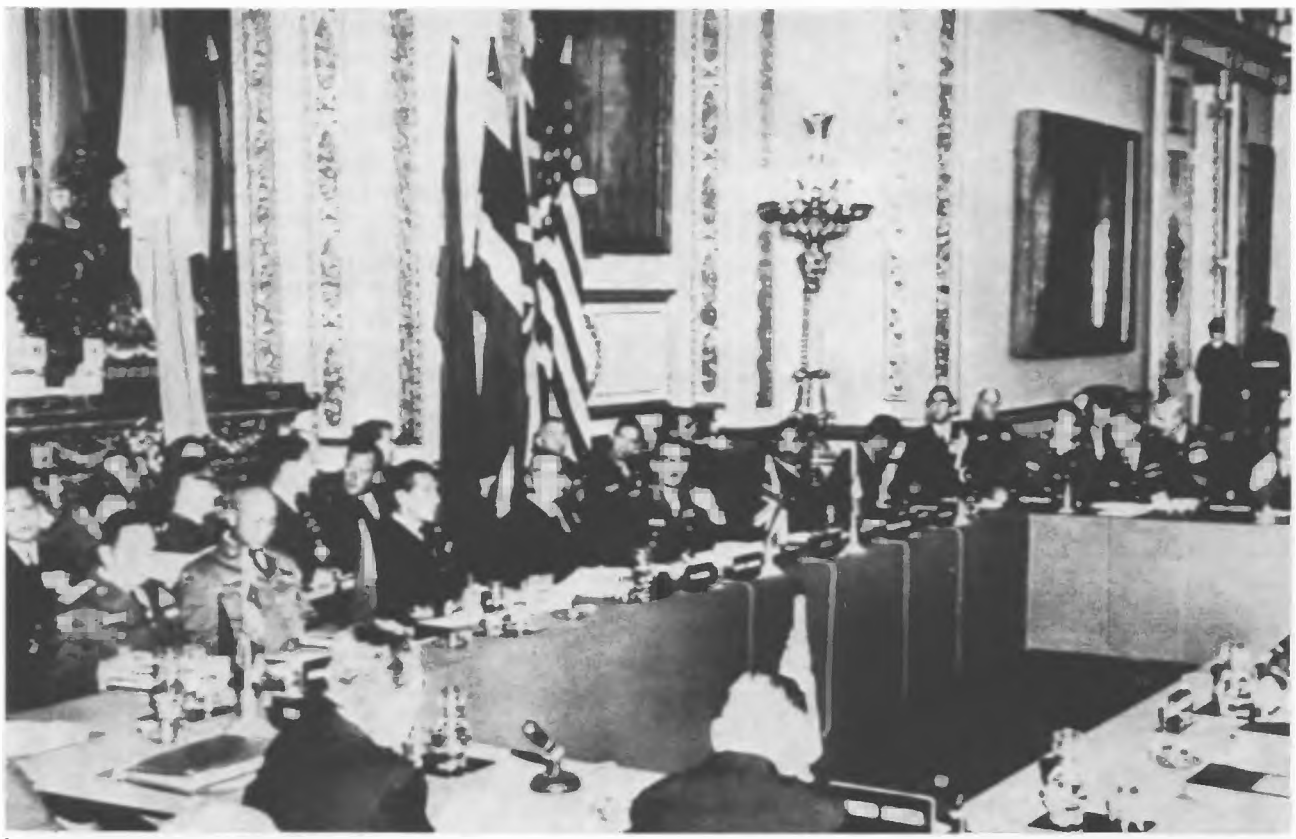

6 △

7 ◁

Az Egyesült Államok, az ázsiai forradalmi erjedéstől tartva létrehozza a délkelet-ázsiai paktumot (SEATO) (6), melyben a terület reakciós berendezkedésű vagy félgyarmati országait fogja össze.

Mendès-France (7), francia kispolgári radikális politikus mint külügyminiszter, a francia gyarmatbirodalom válságát próbálja megoldani.

E gyarmatbirodalom problémái mindinkább Algériára összpontosulnak, ahol 1954 novemberében megkezdik a fegyveres felkelést, a szabadságharcot. A felszabadító ◁ hadsereg egy csoportja (8)

1 ◁

2 ▷

Az NSZK belépése a NATO-ba, a párizsi szerződés megkötése az európai szocialista országokat katonai szövetségi rendszer kiépítésére ösztönzi. Ebből a célból ülnek össze 1955 januárjában Varsóban barátsági, kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötésére. (1) A szovjet delegációt Bulganyin miniszterelnök (3) vezeti, mellette az 1. sz. képen Molotov és Zsukov.

Bandungban április 18. és 24. között először gyűlnek össze az afrikai és ázsiai országok képviselői külön nemzetközi értekezletre. 29 ország fogadja el a békés egymás mellett élés öt elvét, ítéli el a gyarmatosítást, a faji megkülönböztetést és az atomfegyvereket.

Az indonéziai miniszterelnök Bandungban fogadja Csou En-lajt, a Kínai Népköztársaság küldöttségének vezetőjét. (2)

3 ◁

4 ▷

5 ▽

1955

Az enyhülés, a dinamikus — dogmatikus merevségétől megszabadult — szovjet külpolitika új eredményei:

1955. május 15-én megkötik az osztrák államszerződést, amely megszünteti Ausztria négyhatalmi megszállását, és garantálja semlegességét. Az elvonuló szovjet és amerikai csapatok búcsúparádéja (4, 5)

Csúcstalálkozó július 18—23-án: 10 év óta először ülnek össze a nagyhatalmak vezetői Genfben, hogy tárgyaljanak a világ ügyeiről. Bulganyin, Eisenhower, Faure francia miniszterelnök és Eden a genfi ENSZ-palota kertjében (6) ▷

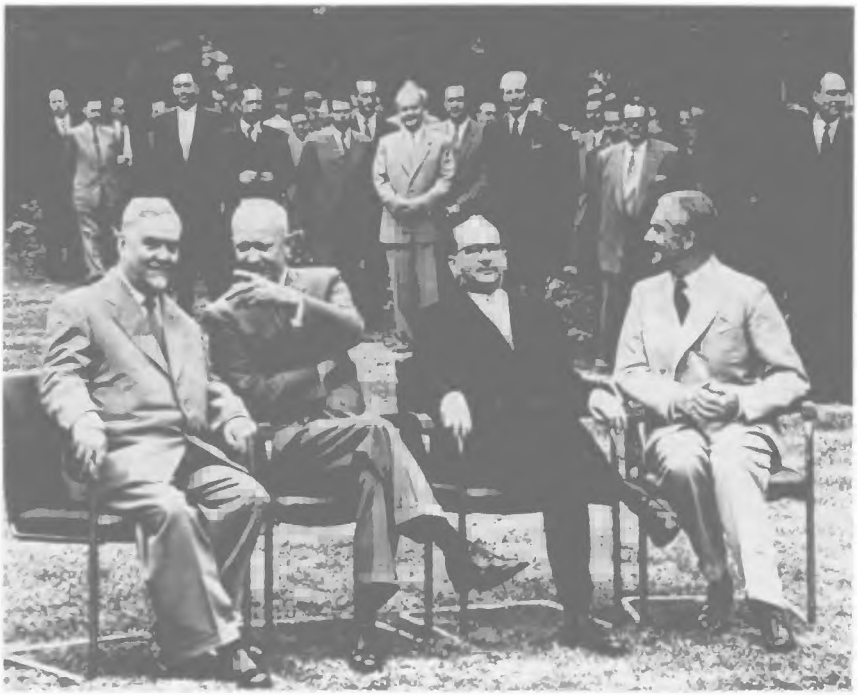

8 ▽

Adenauer nyugatnémet kancellár Moszkvában (7) A szeptember 9—13. közötti tárgyalásokon véglegesen rendezik a hadifoglyok kérdését, és megegyeznek a diplomáciai kapcsolatok felvételében.

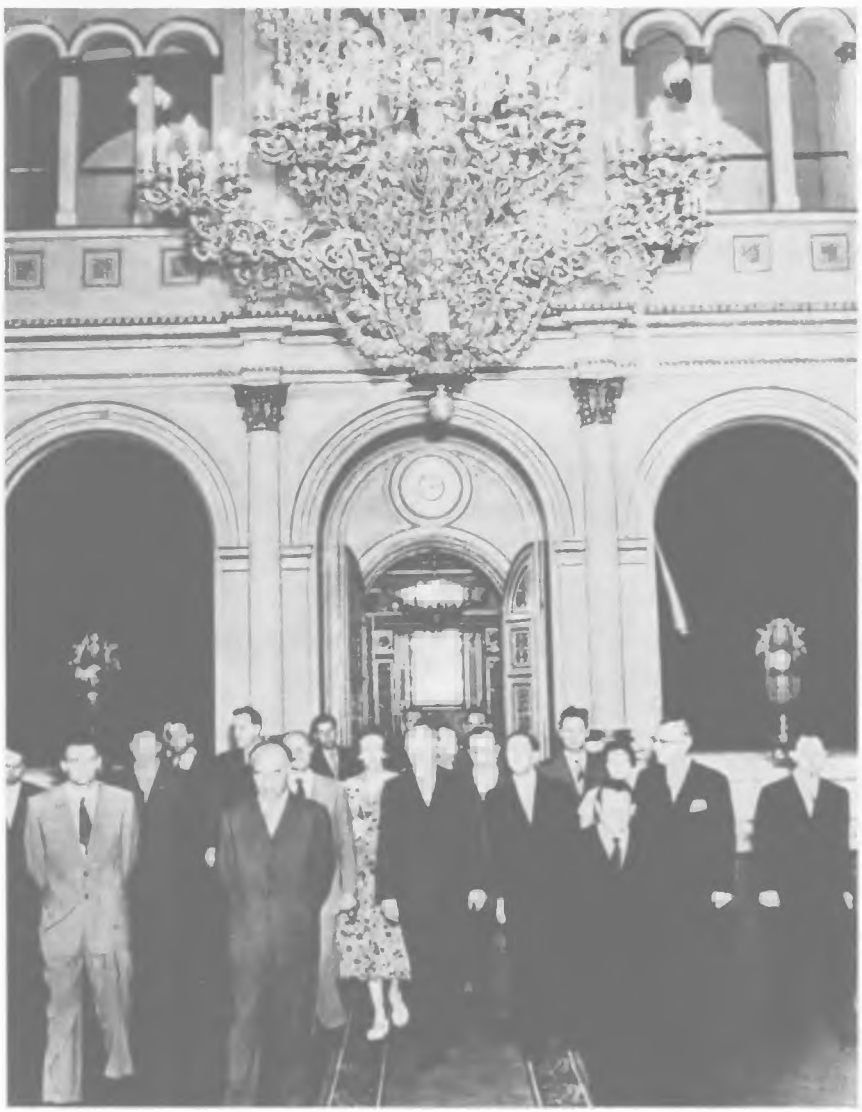

7 ◁

Bulganyin és Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára jugoszláviai látogatása megjavítja a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti viszonyt, és szakítást jelent a személyi kultusz bűneivel.

Hruscsov és Tito (8)

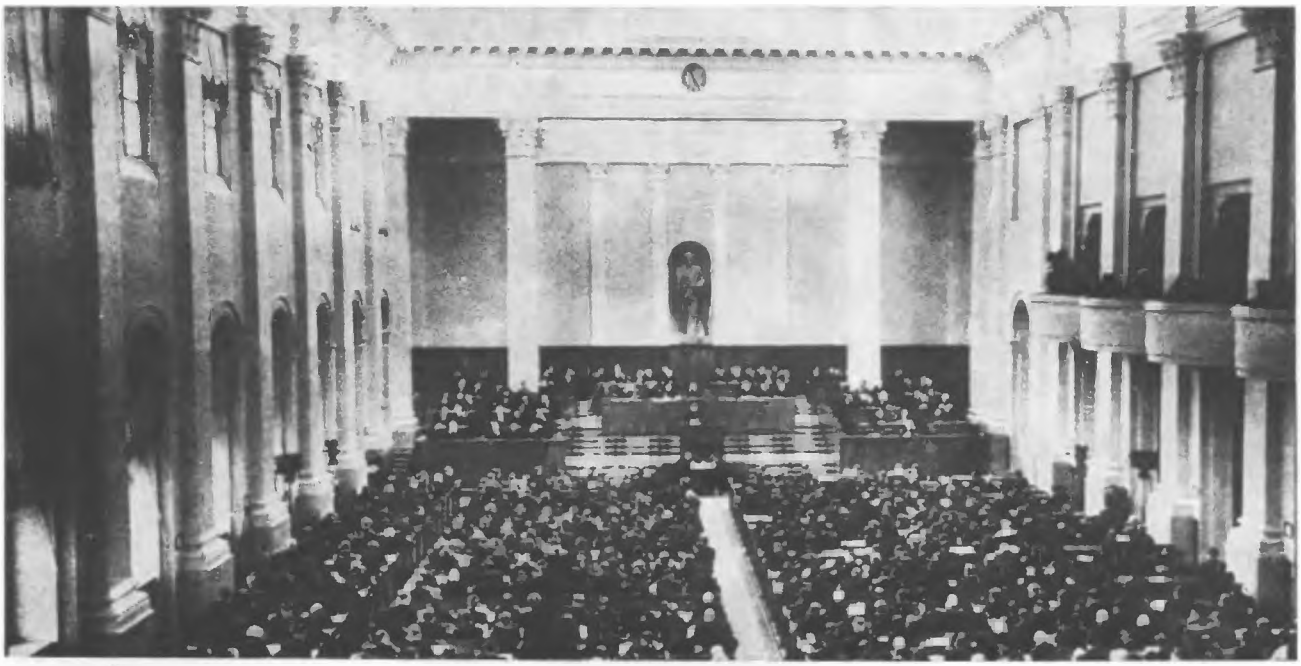

△

1956. február 11. és 25. között ült össze a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa. A kongresszus (1) leleplezte, és erősen bírálta a személyi kultuszt és annak következményeit, a proletár demokrácia megsértését a belpolitikában, a dogmatizmust a nemzetközi politikában, a szocialista elvek megsértését a nemzetközi munkásmozgalomban. A XX. kongresszus a nemzetközi munkásmozgalom reneszánszát indította meg, fontos megállapításokat téve a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet sajátosságaira, a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élésére és a háború elkerülésének lehetőségére vonatkozóan.

Lengyelországban a szektás, dogmatikus vezetők eltávolítása után a párt első titkára Władisław Gomulka lett.

Gomulka és Hruscsov (2) ▷

4 ▽

Magyarországon a XX. kongresszus felszabadító hatása, a Magyar Dolgozók Pártjában levő egészséges erőknek a szektás politika elleni fellépése után a jobboldal, kihasználva a tömegeknek a régi dogmatikus vezetés bűnei miatti felháborodását, felkelést robbant ki.

Budapesti utcakép 1956 októberében (3)

3 △

Kádár János, az ellenforradalmat leverő forradalmi munkás-paraszt kormány elnöke (4)

1956

Folytatódik az afrikai gyarmatbirodalom bomlása. Március 20-án Tunézia függetlenné válik, elnöke Burgiba (5).

▽

△

Eden (8), az angol konzervatív kormány miniszterelnöke a szuezi támadás kudarca után lemondott

△

Nasszer, az új politika egyik kezdeményezője Afrikában, Nehruval és Titóval együtt a békés egymás mellett élés politikáját alkalmazva Brioni-szigeten egy semleges blokk alakításának gondolatát veti fel. (6)

Nasszer július 26-án bejelenti a Szuezi-csatorna államosítását. Anglia és Franciaország erőszakkal akarja fenntartani gyarmati előjogait, s az erősödő arab nacionalista hatalomtól tartó Izraelt felhasználva, támadást intéz Egyiptom ellen (1956. október 29.—november 7.). A támadást a Szovjetunió erélyes fellépése és az Egyesült Államok elítélő magatartása miatt szüntetik be.

Az elzárt Szuezi-csatorna a támadás után (7)

▽

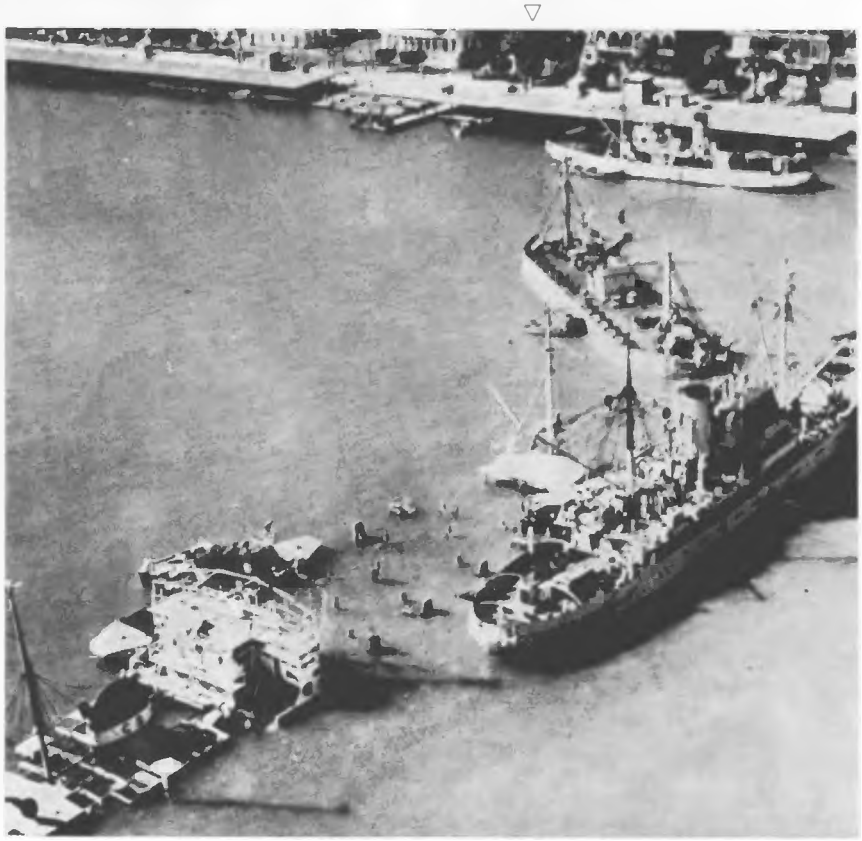

1957

◁ Pietro Nenni (1), az Olasz Szocialista Párt vezetője a személyi kultusz bűneire hivatkozva felmondja az Olasz Kommunista Párttal való akcióegységet.

Új politikus kerül a szuezi kudarc után a brit kormány élére: Harold MacMillan. (2) ▷

Laoszban polgárháború dúl. A népi demokratikus koncepciót képviselő Patet Lao és a reakciós kormánycsapatok közötti összeütközés általánossá válik. (3)
▽

Az Egyesült Államok belpolitikájában egyre jelentősebb problémává emelkedik a négerkérdés. A négereket súlyos szociális és gazdasági helyzetükön túl a polgárjogok hiánya is sújtja. 1957-ben törvényt hoznak a négerek választójogának biztosításáról.
Néger tüntetés Washingtonban (4) ▷

A Szovjetunióban a dogmatikus politika erőivel szemben Mikojan (5) szerepe egyre jelentősebb.
▽

Az afrikai gyarmatbirodalom összeomlása az arab országokról most már Fekete-Afrikára is átterjed. 1957. március 6-án Ghanát független állammá nyilvánítják.
Kwame Nkrumah, a Ghanai Köztársaság elnöke (6)
▽

1958

Kezdődik a „nagy ugrás" Kínában. A második ötéves tervben Kína irreális gazdasági célkitűzéseket hajszol. Meghirdetik, hogy hamarosan utolérik a fejlett országokat. A vastermelést az ún. népi kohók létrehozásával kívánják fokozni. (1) ▷

△

Újabb állam lett önálló Fekete-Afrikában: Guinea. Vezetője Sékou Touré (2), ismert baloldali politikus.

3 △

Növekszik Nasszer népszerűsége az arab államokban. 1958 februárjában Egyiptom és Szíria egyesülése révén megalakul az Egyesült Arab Köztársaság (EAK). (3)

Algériában éleződik a harc, a gyarmatosító ultra francia erők puccsot hajtanak végre, hogy kikiáltsák a francia Algériát, s megbuktassák Franciaországban is a polgári demokratikus rendet.

A puccsisták Algírban (4) ▷

Az algériai felszabadító hadsereg katonái (5) ▷

Franciaországban a baloldali erők fellépnek a puccs ellen. A hatalmat De Gaulle ragadja magához. De Gaulle — akit 1958. december 21-én elnökké választanak — külpolitikáját eleinte a Német Szövetségi Köztársasághoz való közeledés jellemzi.

De Gaulle és Adenauer kancellár (6)

▽

7 △

Jelentős változást hoz a Vatikán politikájában XXIII. János (7) pápa, aki reformokat vezet be, és támogatja a nemzetközi békére irányuló törekvéseket.

Az európai helyzet egyik rendezetlen problémája, Berlin státusza került a nemzetközi érdeklődés homlokterébe. 1958. november 28-án Hruscsov bejelentette javaslatát Berlin négyhatalmi megszállásának megszüntetésére és Nyugat-Berlin szabad várossá nyilvánítására. A kérdés komoly nemzetközi válságot idézett elő.

Hruscsov és Ulbricht, a Német Demokratikus Köztársaság miniszterelnöke (8) ▷

1959

Forradalom Latin-Amerikában. A Fidel Castro vezette partizánmozgalom több évi harc után megdönti Batista katonai diktatúráját. Castro csapatai január 1-én bevonulnak Havannába. (1) Megindul Kuba demokratikus átalakulása, amely később szocialista forradalommá fejlődik.

▽

Indonéziában a baloldali erők nyomását és demokratikus reformokra, a holland befolyás kiküszöbölésére irányuló törekvését Szukarno elnök (2) diktatúra bevezetésére használja ki. ◁

Az algériai háborúval küzdő Franciaországban a fasizmus komoly veszéllyé vált. A rendőrség fellép a fasizmus ellen tüntető baloldali diákok ellen (3) ▷

△

Kínában egyre súlyosabbak a nehézségek. Tibetben 1959 márciusában lázadás robbant ki, amelyet a népi hadsereg levert. 1959. március 25-én feloszlatták a helyi tibeti kormányt. Népgyűlésen ismertetik a történteket. (4)

5 △

Európában az önállóságáért küzdő Ciprus kerül a nemzetközi viták előterébe. Az angol gyarmati pozíciók elleni harc politikai vezetője Makariosz érsek (5). A partizánmozgalom élén Grivasz (6) ▷ tábornok áll.

Az újabb és újabb szovjet békekezdeményezések csökkentik a nemzetközi feszültséget. Hruscsov látogatást tesz az Egyesült Államokban.

◁ Nixon és Eisenhower Hruscsovval (7)

1960

1960 májusában öt év után ismét tervbe vették a négy nagyhatalom képviselőinek államfői szintű találkozóját. A konferenciára májusban Párizsban került volna sor. Hruscsov megérkezik Párizsba. ◁ **(1)**

△

Néhány nappal a csúcstalálkozó előtt, május 1-én a Szovjetunió felett lelőttek egy amerikai U2 típusú kémrepülőgépet **(2)**. A Szovjetunió erkölcsi elégtételt követelt, s mivel az USA ezt megtagadta, a csúcstalálkozó tárgyalásai nem kezdődtek meg.

Az év szeptemberében a Szovjetunió kezdeményezte, hogy az ENSZ szokásos őszi ülésén a delegációk kormányfői szinten vegyenek részt. Valamennyi szocialista ország elküldte miniszterelnökét az ENSZ-ülésre, s számos tőkés és volt gyarmati ország is első államférfiával képviseltette magát. ◁ Hruscsov a szovjet delegáció élén **(3)**

Az imperialista országok csak a legszükségesebb engedményeket tették az afrikai népeknek.

◁ Patrice Lumumbát **(4)**, a kongói nép vezetőjét a jobboldali erők meggyilkolják.

Ceylonban a világ első női miniszterelnöke, Bandaranaike asszony **(5)** kerül a kormány élére.

5 ▽

6 ▷

A novemberi amerikai elnökválasztás a demokrata jelölt, John Fitzgerald Kennedy győzelmét hozta. Kennedy népszerűségét mindenekelőtt új politika meghirdetése s a konzervatív bel- és a hidegháborús külpolitika kemény bírálata eredményezte. Kennedy és kormánya **(6)**

Novemberben Moszkvában összeült a világ 81 kommunista pártjának értekezlete, hogy meghatározza a kommunista világmozgalom feladatait. A kiadott nyilatkozat a békeharcnak, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek, a két világrendszer versenyének, a nemzeti felszabadító harcnak a kérdéseit elemezte. Az értekezleten részt vevő magyar **(7)** és szovjet **(8)** küldöttség.

7 ◁

8 ▷

1961

1 ◁

A Szovjetunió óriási technikai sikere: 1961. április 12-én Jurij Gagarin, a világ első űrhajósa a Vosztok 1 űrhajó fedélzetén földkörüli útra indult. **(1)**

U Thant burmai diplomata az ◁ ENSZ új főtitkára **(2)**

Kennedy, az új amerikai elnök 1961. június 3—4-én Bécsben találkozott Hruscsovval. **(3, 4)** A tanácskozások ugyan nem jártak konkrét eredményekkel, de a nemzetközi problémák feltárása és az álláspontok tisztázása szempontjából mégis hasznosnak mutatkoztak.

3 ▽

4 ▽

1961. október 17. és 31. között tanácskozott a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa. **(5)** Az elfogadott új pártprogram és a beszédek, felszólalások a személyi kultusz rendszerével való következetes szembefordulás, jelentős új gazdasági és társadalmi reformok szükségességének jegyében fogantak.
▽

A berlini válság megoldódik. Az NDK biztonsága érdekében szükségesnek látta a berlini szabad átjárás megszüntetését, és Berlin két részét 1961. augusztus 13-án fallal (6) választották el.

▽

△

Nagy szenzációt keltett a világban, hogy az izraeli titkosszolgálat Argentínában megtalálta, és elrabolta Adolf Eichmannt, aki egyik vezetője volt a hitleri zsidóirtó politika végrehajtásának. A jeruzsálemi perben Eichmannt halálra ítélték. (7)

△

Kínában erősödik a szovjetellenesség. Mao Ce-tung és Liu Saocsi államelnök (8) nézeteinek különbsége még nem válik világossá.

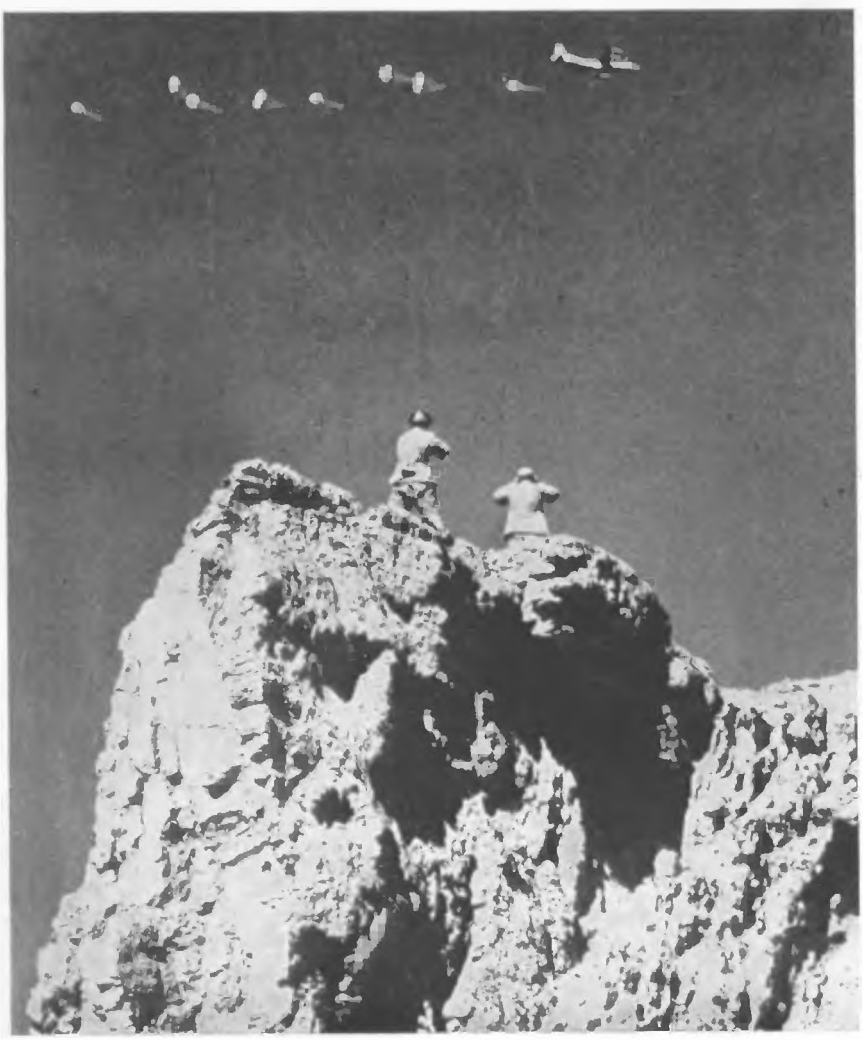

India és Kína között fegyveres határkonfliktusra kerül sor. Kínai határőrök a Galvan folyó völgyébe behatoló indiai katonáknak utánpótlását szállító indiai repülőgépek (9) ▷

1962

A kubai forradalom radikalizálódik. Az Egyesült Államok gazdasági blokáddal, diplomáciai nyomással és fegyveres beavatkozással próbálja megdönteni a demokratikus kormányt.

Az algériai háború véget ért. Szeptember 25-én kikiáltják a független Algériát. Ben Bella, a függetlenségi küzdelem és az önálló állam legjelentősebb vezetője és Bumedien ezredes (2)

Kuba a Szovjetuniótól kér gazdasági és politikai segítséget.
Kuba függetlenségének védelmére a Szovjetunió rakétaállásokat létesített Kubában. Az USA 1962. október 23-án tengeri blokád alá vette Kubát. Végül a Szovjetunió kivonta a rakétákat, az USA viszont ígéretet tett a fegyveres beavatkozástól való tartózkodásra. Stevenson az ENSZ ülésén bemutatja a kubai szovjet rakétákról készült légifelvételeket. (1)

A nemzetközi enyhülés fontos jeleként 1962. március 14-én megnyílik Genfben a tizennyolchatalmi leszerelési értekezlet. (3) ▷

Az Egyesült Államok nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a Szovjetunió űrkutatási előnyét behozza. 1962. február 20-án fellövik a első amerikai űrpilótát, Glenn ezredest. (4) ▷

Az afrikai államok egyre nagyobb szerepet töltenek be a nemzetközi politikában. Komoly törekvések mutatkoznak az új államok egységes politikájának kialakítására. Az afrikai államok kairói konferenciája 1962 júniusában (5) ▽

A nemzetközi enyhülés fontos eredménye: Genfben megegyezés jött létre a tizennégyhatalmi konferencián Laosz semlegesítésére. Aláírják a laoszi egyezményt. (6) ▷

1963

Az év legjelentősebb nemzetközi eseményére 1963. augusztus 5-én Moszkvában került sor, amikor az USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió külügyminisztere aláírja a részleges atomcsendegyezményt. A szerződés ratifikálása Moszkvában Brezsnyev, a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöke (1) és Washingtonban Kennedy által. (2)

Kennedy európai körútja során Adenauerral tárgyalt a német problémáról. (4) Ez volt az agg német kancellár utolsó nagy nemzetközi tanácskozása. Hamarosan átadta helyét Erhardtnak (5), aki 1963. október 17-én alakította meg kormányát.

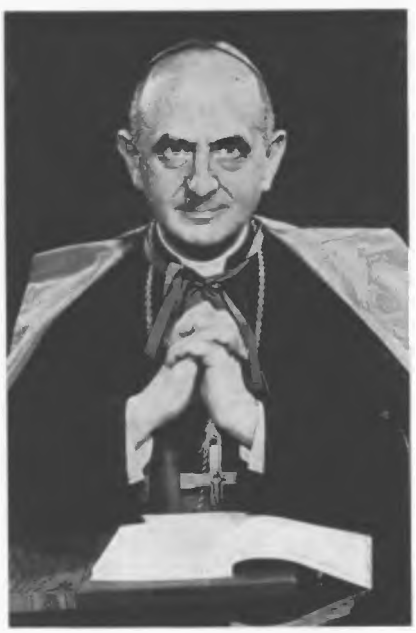

Új pápa a Vatikánban: VI. Pál (3)

A 6. kép nem filmsztárt, hanem ▷ politikust ábrázol. Nhu asszony, az 1954 után Dél-Vietnamban berendezkedett diktatórikus rezsim vezetőjének, Diemnek a sógornője, akinek döntő szava volt a dél-vietnami politikai életben. A Diem-rezsimet 1963 augusztusában katonai puccs döntötte meg.

1963 augusztusában kínai és szovjet pártdelegáció találkozott Moszkvában, hogy tisztázza a két párt közötti véleménykülönbségeket a kommunista világmozgalom helyzetére és perspektíváira vonatkozóan. A tárgyalás eredménytelenül végződött. Szuszlov, az SZKP titkára a repülőtéren búcsúztatja a kínai delegációt. (7) ▷

◁ 1963. november 22-én a nemzetközi enyhülést kereső Kennedy elnököt Dallasban meggyilkolják. Johnson alelnök Kennedy halála után azonnal átveszi az elnöki funkciót, és leteszi az esküt. (8) Mellette Kennedy elnök özvegye

De Gaulle (1) elnök francia nagyhatalmi politikája egyre erőteljesebben bontakozik ki. De Gaulle nem fogadja el Franciaország másodrendű nagyhatalmi helyzetét, a világpolitikában és a nyugati szövetségi rendszerben egyre erőteljesebben lép fel az USA-val egyenrangú francia befolyás érdekében. Az 1964. január 31-i sajtókonferencián bejelenti igényét az önálló atomerőre. (1) ◁

1964

△ Az 1964. októberi választásokon a munkáspárt kapta a szavazatok többségét Angliában. Harold Wilson (2) alakít kormányt.

Újabb atomhatalom: októberben Kínában felrobbantják az első atombombát. (3) ◁

4

5

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának ülése a párt és a kormány vezetésében elkövetett hibái miatt felmentette Hruscsovot állami és pártfunkciója alól. Utóda mint az SZKP első titkára Leonyid Brezsnyev (4) és mint miniszterelnök Alekszej Koszigin (5).

Kezdődik az újabb vietnami háború, amelybe most már az amerikai hadsereg is beavatkozik. Délvietnami katonák partizánokat kínoznak. (6)

Az amerikai elnökválasztásokon a Köztársasági Párt jobboldali jelöltjével szemben a békét és „nagy társadalmat" ígérő Johnson (7) óriási többséggel győzött.

6

7

1965

Az amerikai kontinensen kiéleződtek a politikai ellentétek. Az Egyesült Államokban a néger polgárjogi mozgalom Martin Luther King és Ralf Abernathy vezetésével egyre szélesedett. (1) ▷

Az Egyesült Államok tovább fokozta beavatkozását a vietnami háborúba. Az amerikai légierő sorozatos támadásokat indított Észak-Vietnam ellen. (2)

A dél-amerikai forradalmi mozgalom új fellendülését várta Che Guevara (3), midőn Kubából Kolumbiába ment. A kormánycsapatok azonban hamarosan megölték.

2 ◁

3 ▷

△
Közép-Amerikában a dominikai diktatórikus rezsim elleni mozgalmat amerikai ejtőernyős csapatok segítségével verték le.
Amerikai katonák Dominikában **(4)**

5 ◁

6 ▷

Nicolae Ceausescut **(5)** a Román Kommunista Párt Központi Vezetőségének főtitkárává választották.
Nyikolaj Podgornij **(6)** lett a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöke.

Algériában Bumedien vezetésével alakult új kormány. **(7)** ▷

Ázsiában viszont a reakciónak sikerült csapást mérnie Indonézia Kommunista Pártjára. A pártot feloszlatták, helyiségeit tönkretették **(8)**, tagjait letartóztatták, ▷ vagy megölték.

1 ◁

2 ▷

1966

Az 1965 végén kirobbant súlyos indiai–pakisztáni feszültségben a Szovjetunió közreműködésével a Taskent-értekezleten sikerült a békét helyreállítani. Koszigin, Ali Bhutto pakisztáni és Sasztri indiai miniszterelnök (jobbról balra) **(1)**

Indiában hamarosan Indira Gandhi lett a miniszterelnök. **(2)**

Kambodzsában a katonai erők amerikai támogatással megdöntötték a semleges politikát folytató Szihanuknak **(3)**, a kambodzsai királyság ▷ államfőjének uralmát.

Kínában dühöng a kulturális forradalom. A Mao-idézeteket tartalmazó *Vörös Könyv*vel kezükben tüntetnek a régi pártszervezetek ellen fellépő fiatalok. **(4)**

▽

△ A Szovjetunióban megtartják a Kommunista Párt XXIII. kongresszusát. (5)

△ Az amerikai gyámkodás alól szabadulni kívánó De Gaulle-i külpolitika szorosabbra fűzi a kapcsolatot a Szovjetunióval. Brezsnyev és De Gaulle (6)

△ A NATO-főhadiszállást a francia kormány távozásra szólítja fel. Az utolsó zászlófelvonás a NATO franciaországi főhadiszállásán. (7)

Vietnamban az amerikai légierő pusztító légitámadásokkal (8) ▷ próbálta megtörni a forradalom erejét és a Vietnami Demokratikus Köztársaságot.

1 ◁

2 ▷

1967

Indonéziában megdöntik Szukarno diktatúráját. Leszedik a képét, helyébe az új elnök, Szuharto képét akasztják. **(1)**

Görögországban a demokratikus kormányt katonai puccs buktatja meg. **(2)**

Júniusban fokozódik az izraeli—arab feszültség. Az izraeli hadsereg a hatnapos háborúban jelentős arab területeket foglal el, majd tűzszünetet kötnek. Dajan izraeli hadügyminiszter **(3)** bejelenti a tűzszünet megkötését. ▷

A nemzetközi feszültség enyhítésére Koszigin Amerikában találkozik Johnson elnökkel. **(4)** ▷

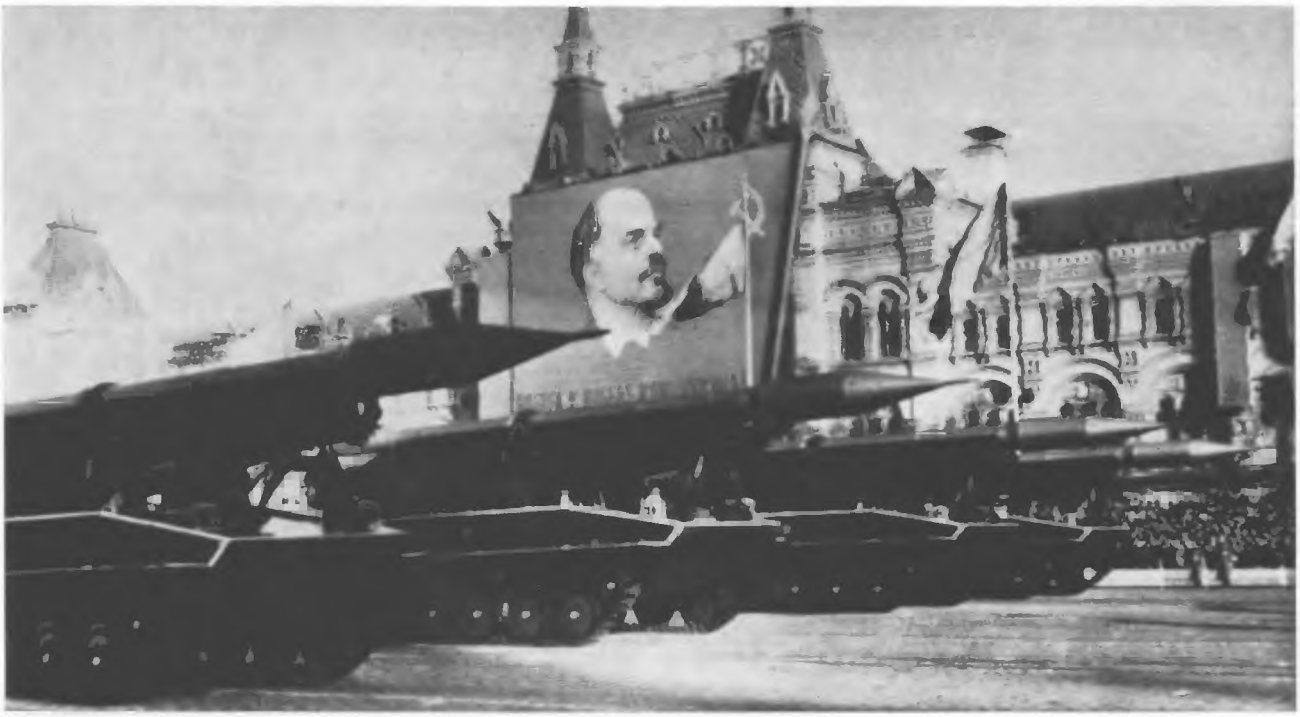

△ Októberben a Nagy Október Szocialista Forradalom 50. évfordulóját ünneplik Moszkvában. Az ünnepségek és megemlékezések a Szovjetunió hatalmas gazdasági és katonai erejét és a forradalom óta elért fejlődését mutatják. **(5)**

△ Újabb eredmény az enyhülési politikában: megegyezés a világűr békés felhasználására. **(6)**

◁ A kulturális forradalom Kínája nem csatlakozik az atomegyezményekhez, sőt megtörténik az első hidrogénbomba-kísérlet. **(7)**

Prágában a szektás politikát képviselő Novotný lemond, és a párt főtitkári pozícióját Dubček veszi át. A szocialista demokrácia kiterjesztésével egyidőben jobboldali politikai erők is jelentkeznek. Egy reakciós fordulat megelőzése céljából a szocialista országok csapatai augusztusban bevonulnak Csehszlovákiába. (1) ▷

1968 májusában a párizsi diáktüntetések hatalmas erővel rázzák meg a gaulle-ista rendszert. Cohn-Bendit, a diákmozgalom egyik vezetője nyilatkozik az újságíróknak. (2) ▷

1968

Amerikában tovább folyik a jobboldali erők terrorja. Meggyilkolják Martin Luther Kinget (3), az amerikai négerség vezetőjét és az elnökjelöltként fellépő Robert Kennedyt. (4)

3 ◁

4 ▷

△
Harcok Dél-Vietnamban (5)

6
▷

Kínában a Mao Ce-tung-kultusz egyre nagyobb méreteket ölt. Az elnök szellemi és fizikai erejének bizonyítására megrendezik híres úszását a Jangce folyón. (6)

Amerikában az elnökválasztáson Richard Nixon, a republikánus párt jelöltje győz. Az új elnök Lincoln szobra előtt (7) ▷

1 △

2 ▽

1969

△ 3

Növekednek a demokratikus erők a Német Szövetségi Köztársaságban. Az elnökválasztáson a szociáldemokraták által is támogatott Heinemann kap többséget. Az új elnök leteszi az esküt. **(1)**

A nemzetközi politikát az Izrael által megtartott arab területek kérdése foglalkoztatja. Az izraeli vezetők: Golda Meir és Mose Dajan **(2)**

Fokozódik Kínában a szovjetellenesség. Területi követelésekkel lépnek fel. Az Usszuri folyónál határincidensre kerül sor a szovjet és kínai katonák között. Kínai katonák szovjet területen **(3)**

De Gaulle elnök, politikai befolyásának hanyatlását látva, lemond tisztéről. Beiktatják Georges Pompidout, az új köztársasági ◁ elnököt. **(4)**

Csehszlovákiában előrehalad a helyzet konszolidálása. A Központi Bizottság Gustav Husákot választja meg a párt főtitkárává. Ludvik Svoboda államelnök és Gustav Husák (5) ▷

Hatvankilenc kommunista párt értekezletet tart Moszkvában a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseinek és feladatainak tisztázása céljából. A magyar delegáció a konferencián (6)

▽

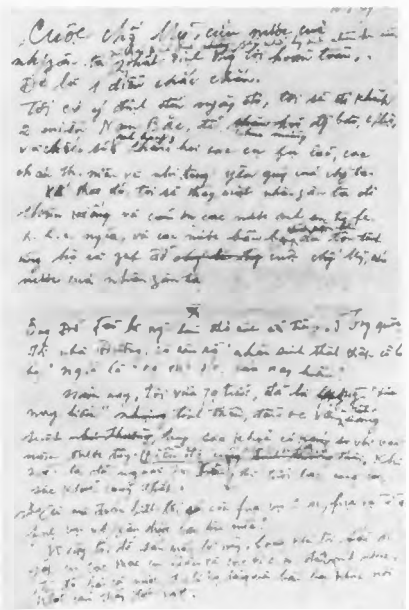

△

Meghal Ho Si Minh. Végrendelete (7) a Vietnami Demokratikus Köztársaság megerősítésével és a vietnami háború befejezésével foglalkozik.

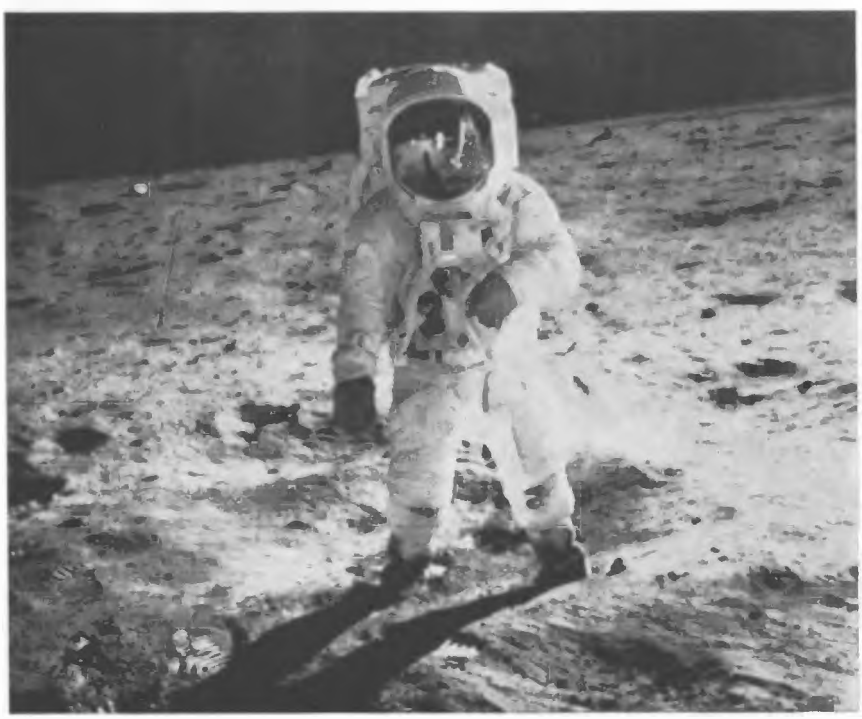

Óriási technikai siker: 1969 júliusában az első ember, az amerikai ◁ Armstrong a Holdon (8)

1 △

1970

Az amerikaiak óriási erőfeszítéseket tesznek a dél-vietnami diktatúra megerősítésére és az ellenállási mozgalom leverésére. A háborút kiterjesztik Kambodzsára is. **(1)**

Líbiában megdöntik az elmaradott feudális királyságot. A katonai puccs vezetője Kadhafi ezredes. **(2)** ▷

A Német Szövetségi Köztársaságban a Szociáldemokrata Párt arat sikert a választásokon, és a Szabad Demokrata Párttal koalíciós kormányt alakít. ◁ Willy Brandt **(3)**, az új kancellár a szocialista országokkal való kapcsolat rendezését ígéri és belpolitikai reformokat.

△

Folytatódik a világpolitikai enyhülés. A nagyhatalmak aláírják az atomsorompó-egyezményt. **(4)**

Az amerikai külpolitikában egyre nagyobb szerephez jut Henry Kissinger **(5)**, az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója. ▷

Kínában még változatlanul dühöng a kulturális forradalom. A ◁ **6.** képen látható plakát Liu Saocsi ellen irányul, aki szembeszállt Mao Ce-tung politikájával.

△

Chilében a baloldal kerül hatalomra, Salvadore Allendét **(7)** választják a köztársaság elnökévé.

IPAR ÉS TECHNIKA

Az ipari termelés alakulása a második világháború után
(1950 = 100)

	1960	1970
Bulgária	397	1200
Csehszlovákia	273	488
Lengyelország	338	758
Magyarország	267	515
Német Demokratikus Köztársaság	154	272
Románia	340	1100
Szovjetunió	304	689
Belgium	140	247
Egyesült Államok	140	218
Franciaország	180	311
Japán	456	1700
Nagy-Britannia	135	177
Német Szövetségi Köztársaság	249	453
Olaszország	231	450
1 ▷ Svédország	145	270

A második világháborút követő esztendők gazdasági fellendülése szinte egyedülálló a modern világ történetében. A Szovjetunió és a szocialista országok viharos gyorsasággal modernizálják gazdaságukat; a korábban elmaradott kelet-európai népi demokratikus országok fokozatosan ipari országokká válnak. Jelentős a tőkés világ fejlődése is. Gyökeresen megváltozik a fűtő- és nyersanyagok szerepe, új iparágak jönnek létre, átalakul a termelési folyamat, a munka fizikai jellegét kezdi visszaszorítani a szellemi és irányító munka, ténylegesen iparrá válik a mezőgazdaság, s egyre jelentősebb a szolgáltató szektorok szerepe. Az ipar fejlődését mutatja az **1.** képen látható táblázat.

2 ▽

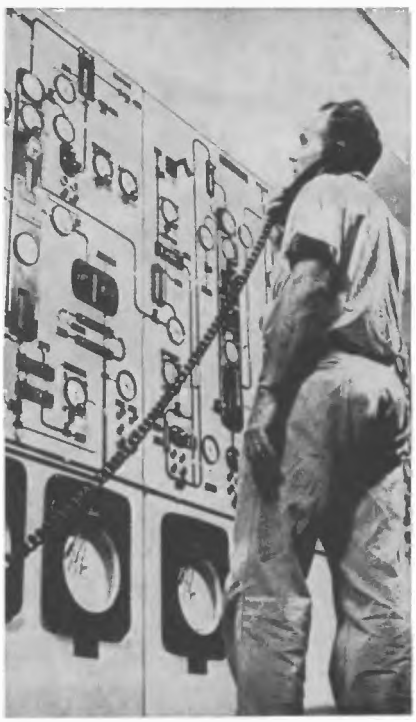

3 ▽

4 △

5 △

6 △

7 △

Az automatizálás a vegyészeti iparban egyes termelési folyamatokból teljesen kiküszöbölte a fizikai munkát. A munkás — inkább technikusi szerepkörben — csupán a rendkívül bonyolult műszerek ellenőrzését látja el. Ellenőrző tábla a Du Pont vegyészeti gyárban **(2)**, ahol petróleumból nylont állítanak elő.

Az automatizálás ugyan ma még a tőkés világban munkanélküliséggel fenyeget, de gyökeresen megváltoztatja a termelési folyamatot, eltüntetheti a fizikai munkát, növelheti a termelékenységet és a szabad időt. Néhány ember irányítja az automata gépsorokat. **(3)** Az irodai munka teljes gépesítését is megvalósítja a KLM holland légitársaság automatizált irodája. **(4)** Az elektronikus számológép és gondolkodógép a szellemi munkát is technikai munkává alakítja. Számítógépközpont **(5)**

A futószalagrendszer a régi, de az elektronikus gépek beállítása, a programozás az autóiparban is megváltoztatta a termelési folyamatot. Az autóipar azonban továbbra is a fejlett országok vezető ágazata. Programozott futószalag a Volkswagen gyárban **(6)** és autógyártás a Szovjetunióban **(7)**

Közel egy évszázadig a mezőgazdaság fejlődése elmaradt az ipar mögött. Az utóbbi években a helyzet megváltozott, rohamosan nőtt a mezőgazdaság termelékenysége, s a mezőgazdasági munka mind teljesebb gépesítése gyökeresen új helyzetet teremtett a lakosság foglalkoztatási és települési megoszlásában.

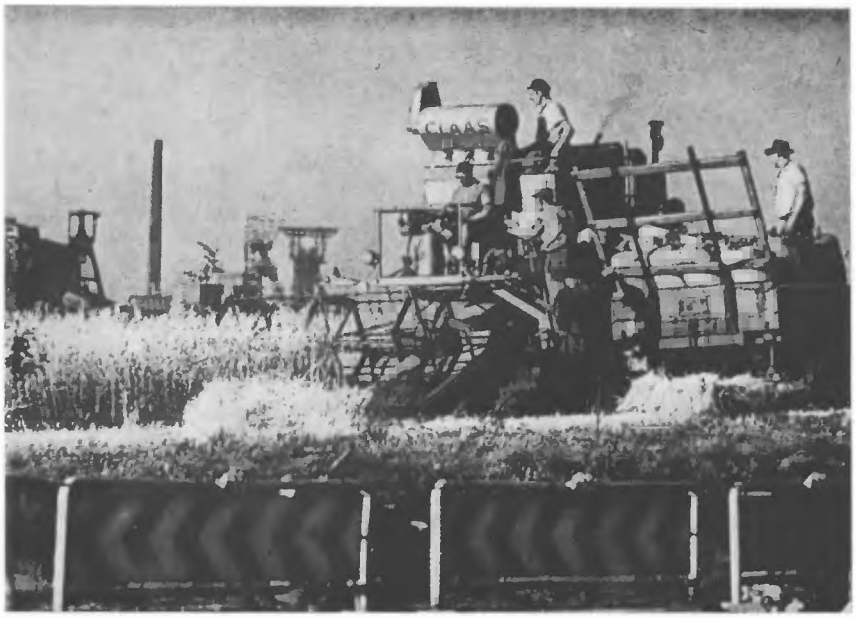

Arató-cséplőgép munkában (1) ▷

MEZŐ-GAZDASÁG

A Szovjetunióban óriási erőfeszítéssel teszik termővé a szűzföldeket. (2) ▷

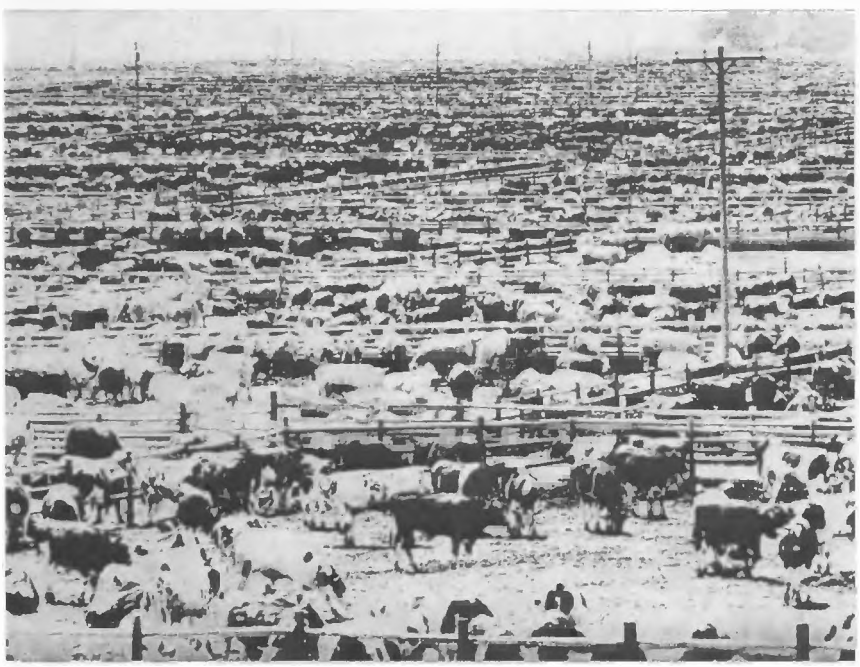

◁ A növénytermelés mellett az állattenyésztés is új utakra lépett. Több százezer állatot felnevelő nagyipari jellegű állattenyésztő telepek keletkeztek. Hatalmas szarvasmarha-tenyésztő farm az Egyesült Államokban, Coloradóban (3)

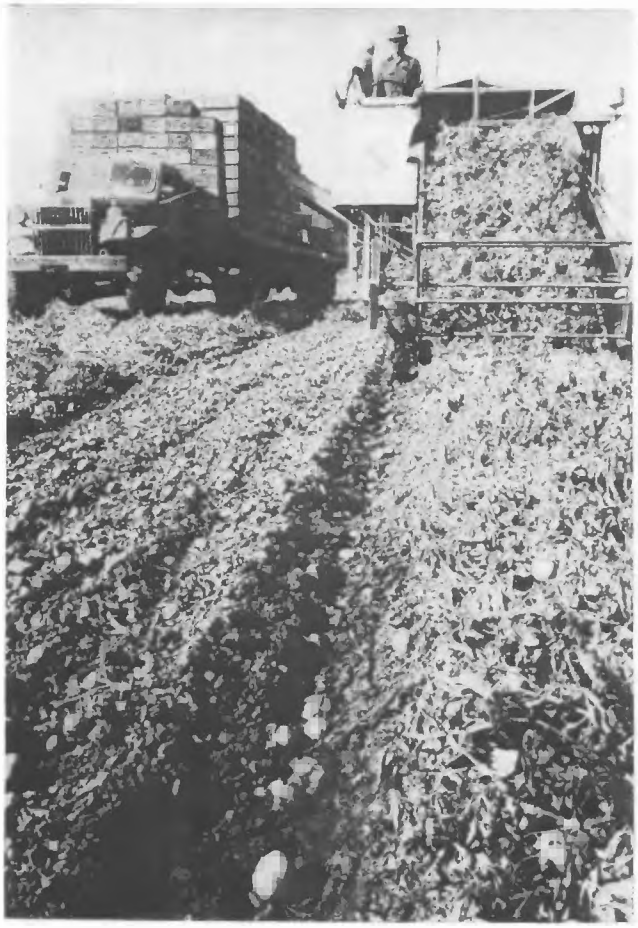

4 ◁

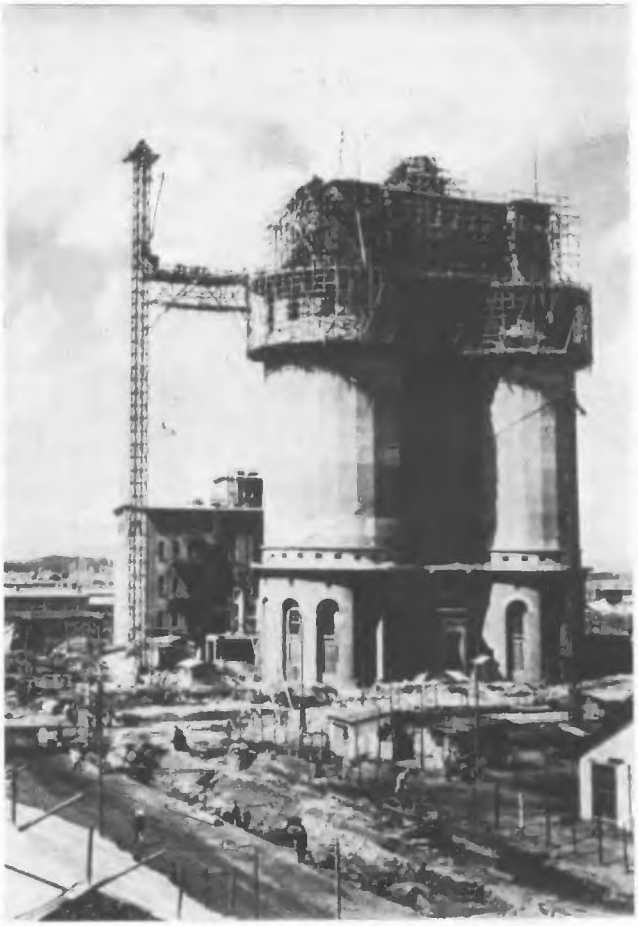

5 ▷

Az újabb technikai fejlődés eredményeként már nemcsak a viszonylag könnyen gépesíthető munkafolyamatok keretében szorították ki a mezőgazdasági munkaerőt, de más betakarítási munkálatoknál is. Paradicsomszedő gép munkában **(4)**

A mezőgazdaság termelését rendkívül növelte, a hozamokat többszörösére emelte a vegyészeti iparnak a mezőgazdasági termeléssel való mind szorosabb összekapcsolása. Nemcsak a magyar mezőgazdaságot, de az elmaradott ázsiai országok mezőgazdaságát is erősen fellendítette a műtrágyagyártás megsokszorozódása. **(5)**

Hatalmas munkával virágzó területekké változtatják a Szovjetunióban a sivatagos vidékeket. **(6)** ▷

Korunk legfontosabb technikai vívmánya az atomenergia felszabadítása.

Az atomenergia felszabadulása pusztulással is fenyegetheti a világot. De van lehetőség és remény rá, hogy az emberiség felemelkedésének válik eszközévé. Az atomenergia békés felhasználása óriási új erőforrásokat állíthat az emberiség szolgálatába.

Atomerőmű Angliában (1) ▷

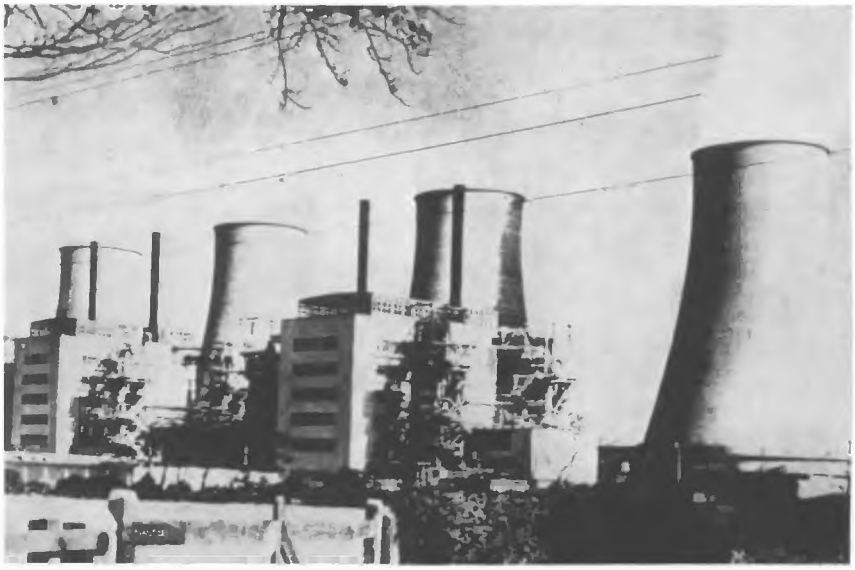

ATOMENERGIA

◁ Az atomot már felhasználják a tengeri hajózáshoz is. A „Lenin" atom-jégtörőhajó (2)

Szovjet atomerőmű Voronyezs mellett (3)

Protongyorsító a Szovjetunióban (4)

▽

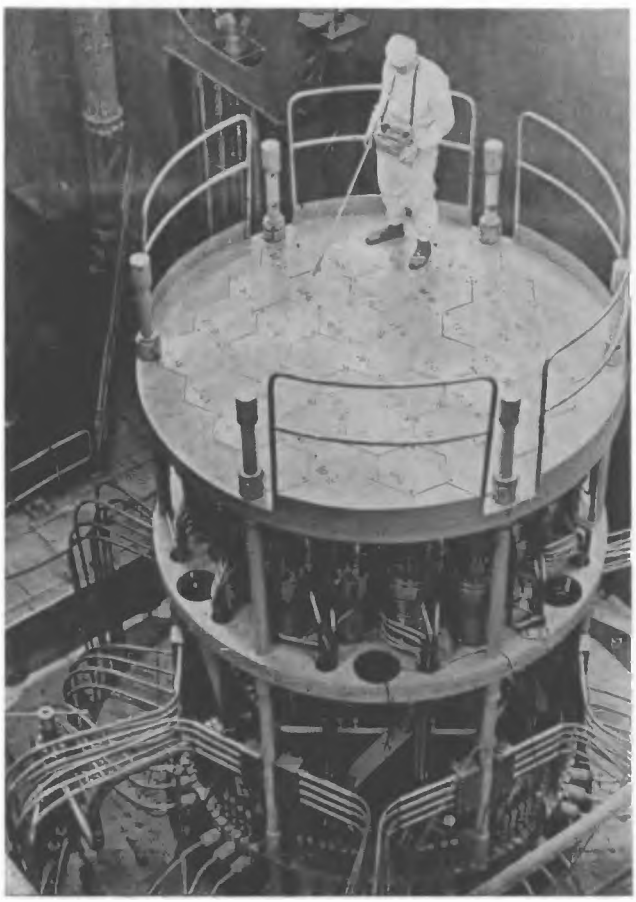

3 ◁

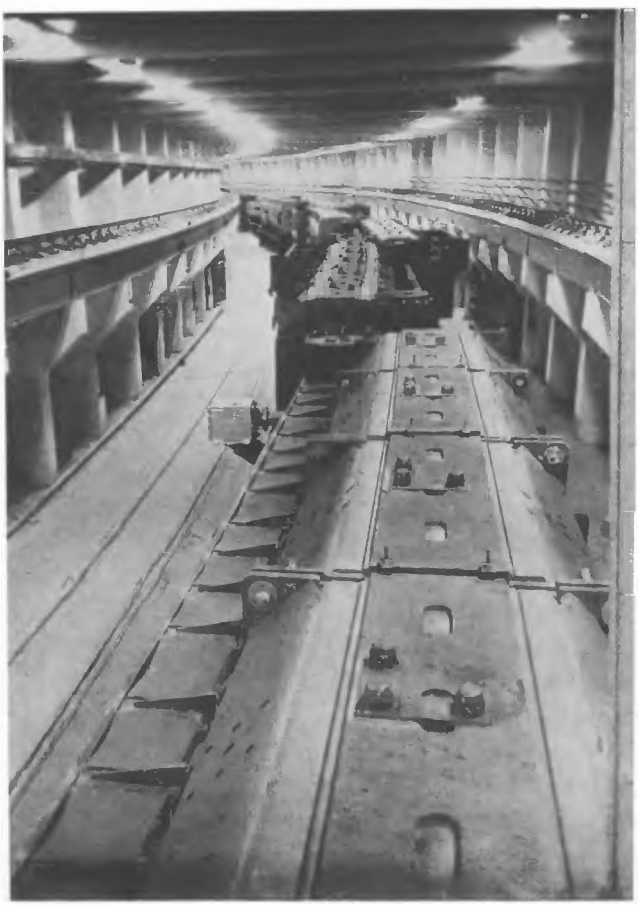

A franciaországi fontenay-aux-roses-i nukleáris központban az energiatermelés során egymillió fokos hőmérsékletet tudnak teremteni. (5)

▽

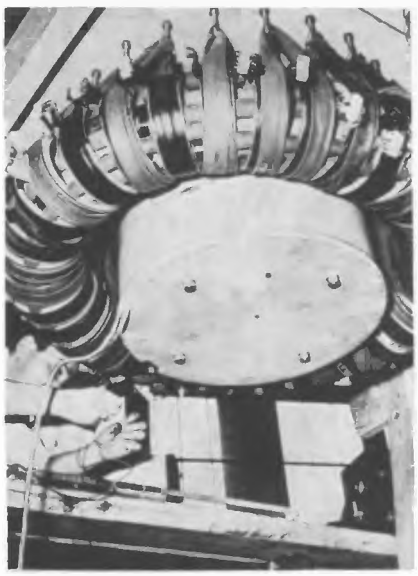

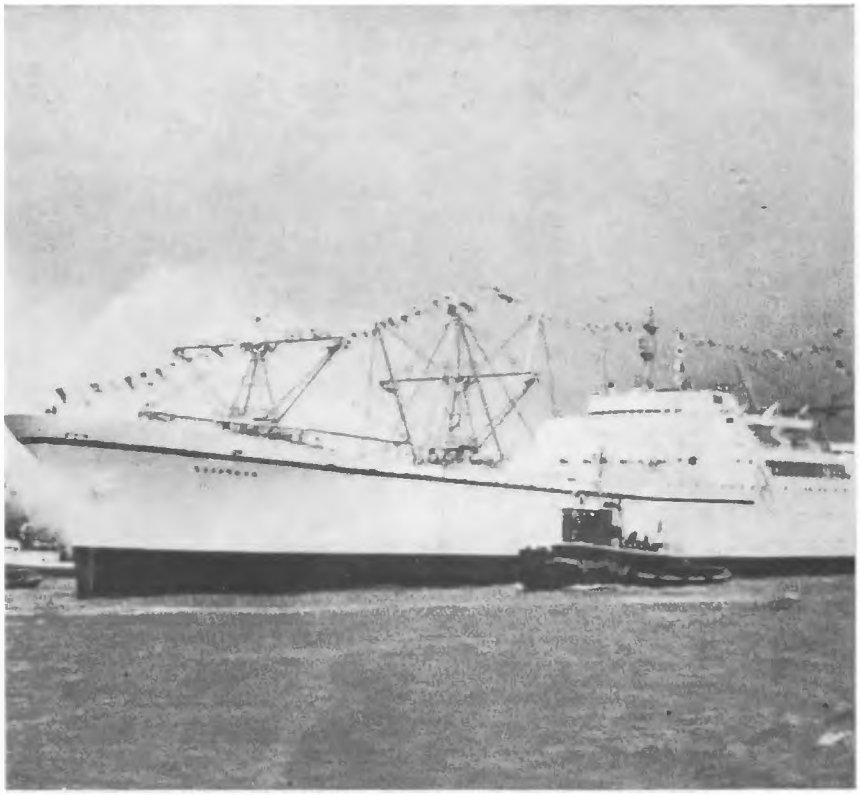

△

A világ első atommeghajtású kereskedelmi hajója elindul New Yorkból. (6)

Új atomerőmű épül Amerikában. (7)

▽

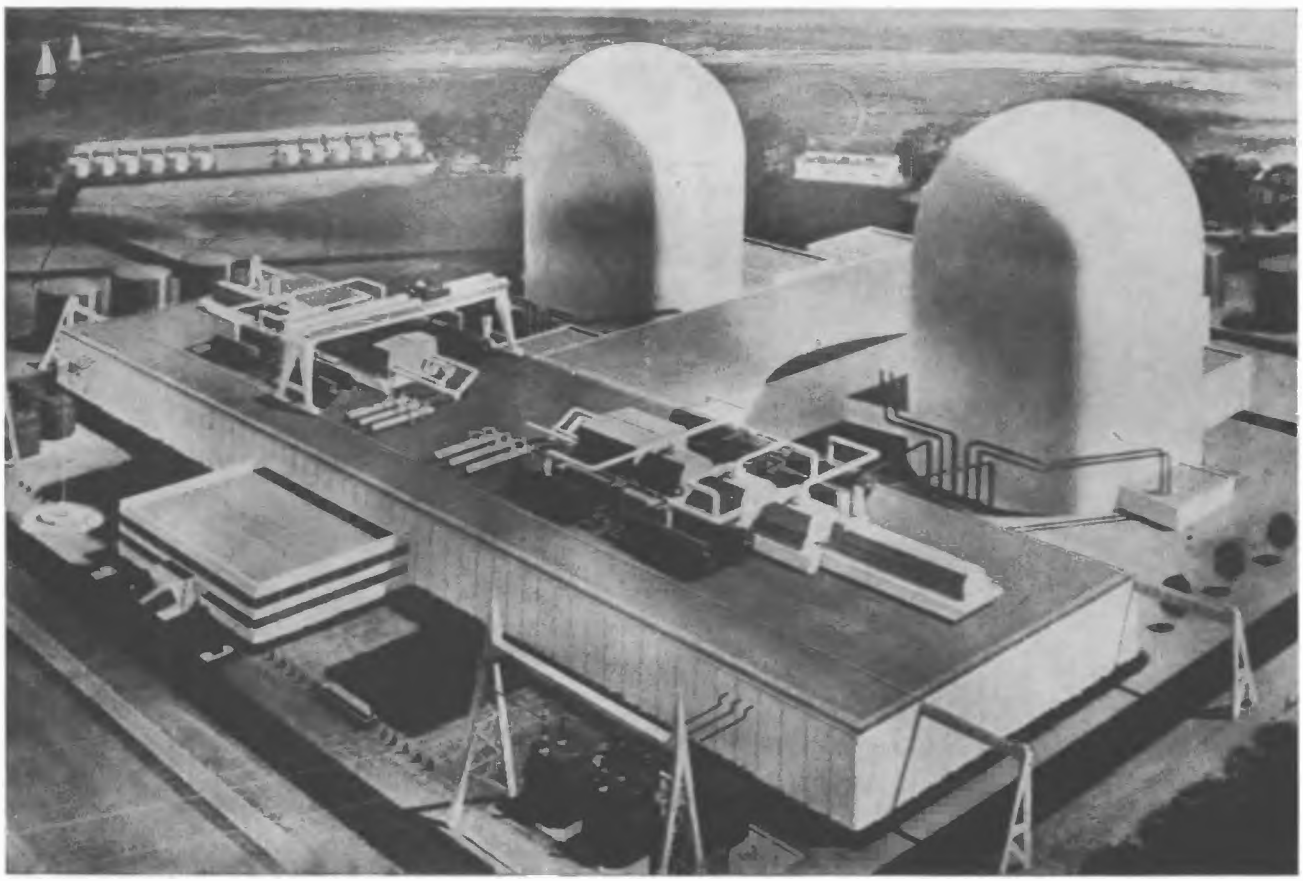

HADIIPAR

Az új technika nemcsak a békét, de a háborút is szolgálhatja. A békeszerető erők küzdelme dönti majd végül is el, hogy sikerül-e az új technikát az emberiség javára fordítani. A kiélezett politikai helyzet a szocialista tábort is fegyverkezésre kényszeríti. Az Egyesült Államok modern haditechnikájával szemben a szocialista országok is a legmodernebb haditechnikát tudják felsorakoztatni.

△

Légifelvétel a szaharai francia atombomba-robbantásról (1)

Modern szovjet rakéták felvonulása a november 7-i ünnepségen (2) ▷

Az amerikai haditengerészet atommeghajtású hajói (3)

▽

KÖZLEKEDÉS, HÍRADÁSTECHNIKA

A gazdasági élet rohamos fejlődése a technika gyökeres átalakulásán alapul. A modern technika, amely elválaszthatatlan a tudománytól, a földről az égbe tör. Megváltozott a közlekedés, a vasutat az autó és a repülőgép váltotta fel.

△ Gyorsforgalmi út (1)

◁ Gyökeresen átalakul a híradástechnika. Rádióteleszkóp Ausztráliában (2)

△ Modern utasszállító repülőgép (3)

1 △

2 ▷

3 ▽

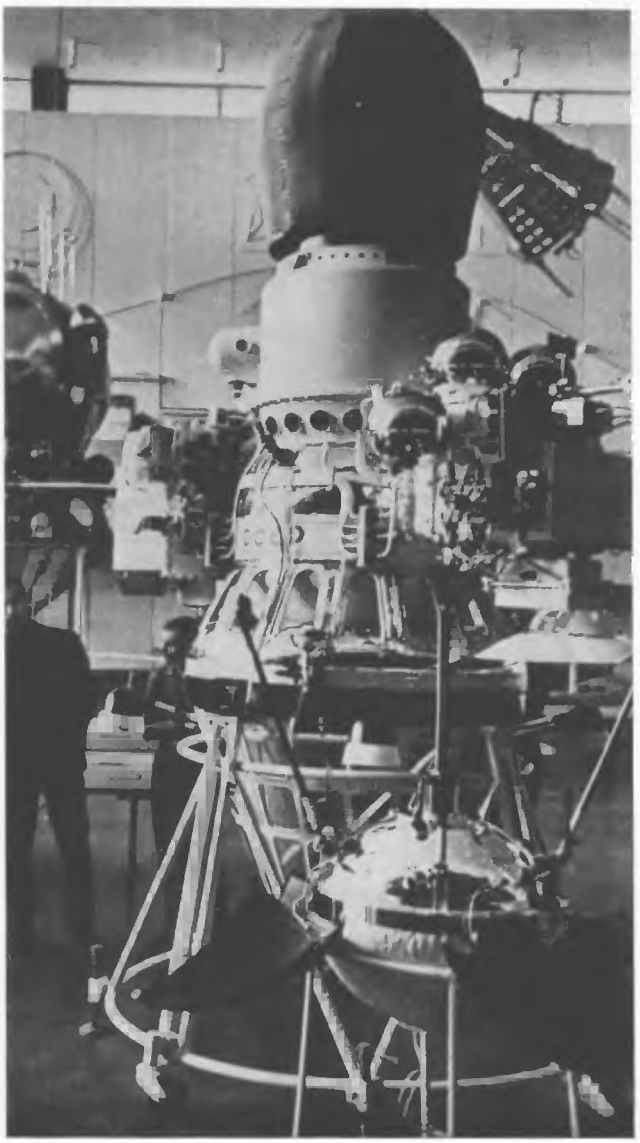

4 ▷

ŰRUTAZÁSOK

Az emberi tudomány új, egyelőre még felmérhetetlen hatású eredménye a világűr meghódításához kapcsolódik. Az űrkutatás a Szovjetunió nagy sikerével indult, de az Egyesült Államok is hamarosan felzárkózott. A Szputnyik (1) és a Luna automata űrállomás (3) a Szovjetunió nagy tudományos sikere volt. Az amerikai Telstar (2, 4) a hírközlést forradalmasította, az Európa és Amerika közötti televíziós távközlési rendszer lehetőségét teremtette meg.

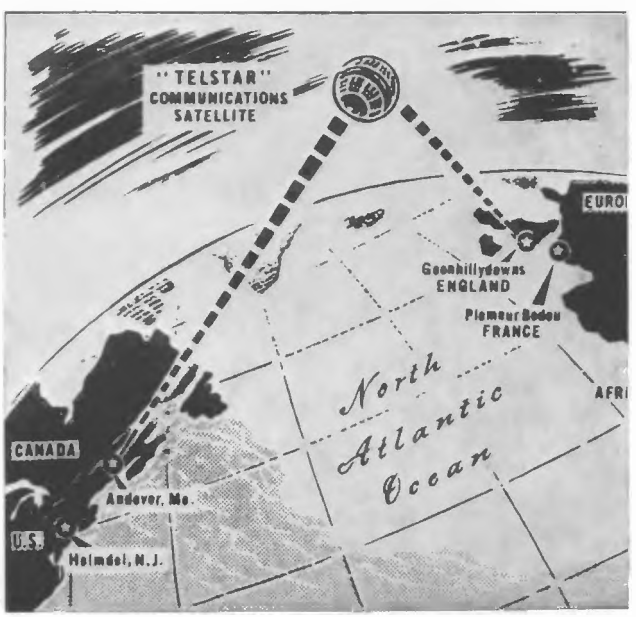

5

6

Az űrkutatás forradalmi eredménye Gagarin **(5)** első űrutazása volt 1959-ben. Az amerikai Friendship **(6)** fedélzetén később szállt fel amerikai űrhajós az űrbe.

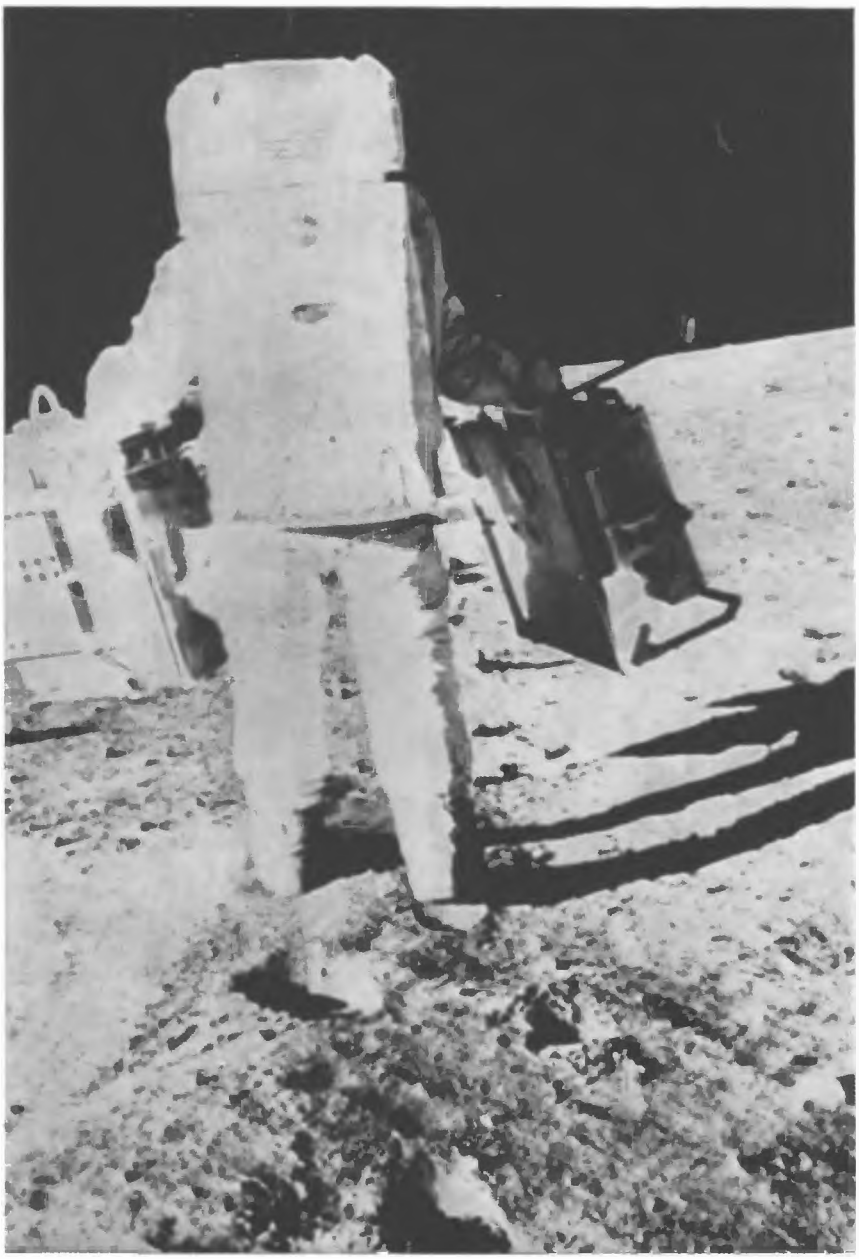

Ember a Holdon: az Apolló 11 fedélzetéről kilépve E. Aldrin űrhajós tudományos megfigyelő műszereket helyez el. **(7)**

1

2

3

4

FIZIKUSOK ÉS

Fizikusok — Dürrenmatt híres színdarabjának címe súlyos társadalmi problémát fejez ki: a tudomány megnövekedett szerepét, lehetőségeit és nagy felelősségét. És a tudományágak között, a tudósok között ma a fizikusoké elsősorban a szó. Felmérhetetlen tudás halmozódott fel — vajon milyen irányban ösztönzik a világot, milyen célok szolgálatába állítják tudásukat?

Max Born **(1)**, Niels Bohr **(2)**, Edward Teller **(3)**, Jemeljanov **(4)**

A dubnai atomkutatóközpont nemcsak a Szovjetunió, hanem a szocialista országok atomkutatásának is nagyszerű eredményeket feldolgozó tudományos centruma. **(5)**

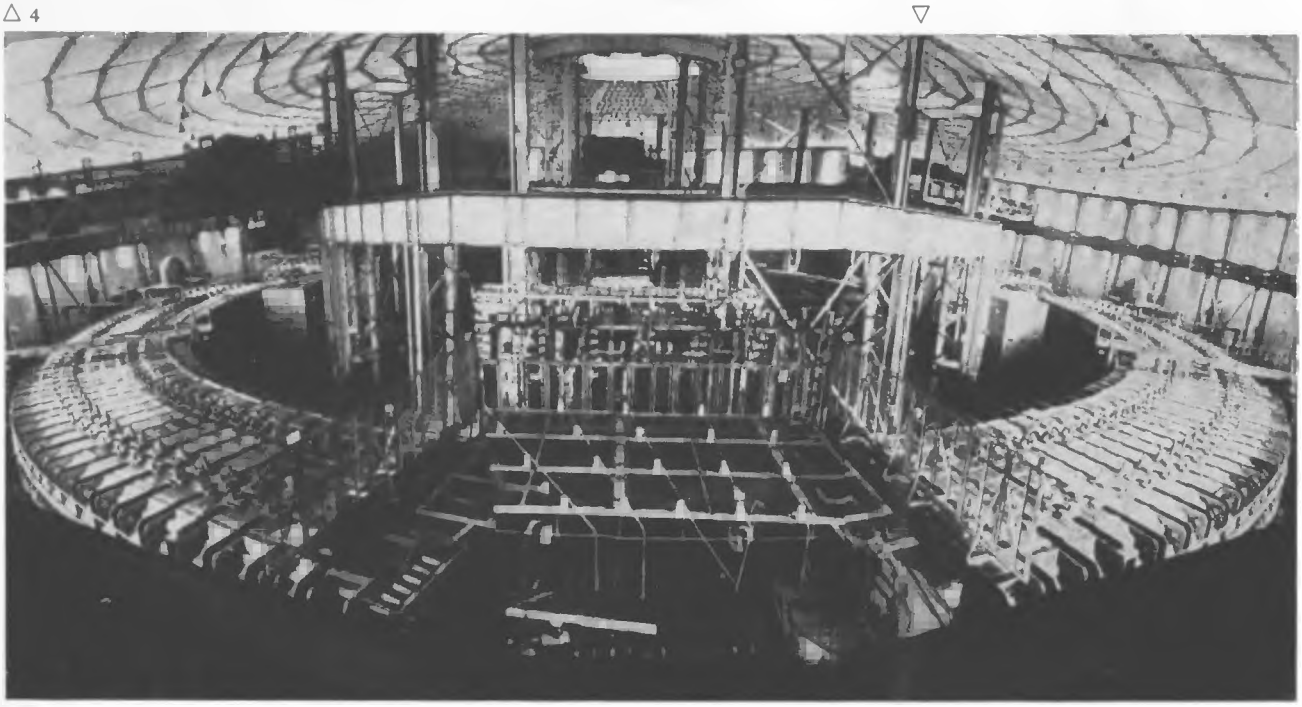

A társadalomtudományok területén az új tendenciát a marxista társadalomtudomány térhódítása, továbbá a közgazdaságtudományok erősödése jellemzi. Lukács György **(6)**, a marxista filozófia legnevesebb képviselője. Irodalmi, filozófiai munkásságával a marxizmus legnemesebb hagyományainak folytatója. ▷

△ Claude Lévi-Strauss **(7)**, világhírű antropológus a strukturalizmus képviselője.

8 △

9 △

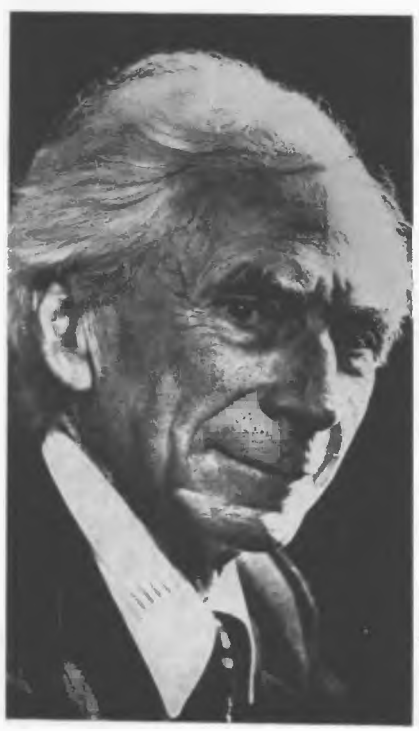

TÁRSADALOMTUDÓSOK

A közgazdaságtudományok erősödését és növekvő szerepét az új közgazdaságtudományi Nobel-díj is jelképezi. Az első két közgazdász egyike, aki megkapta a Nobel-díjat: Kuznets **(8)**, aki a statisztikai módszereket alkalmazta.

Samuelson **(9)**, 1970-ben kapott Nobel-díjat a statikai és dinamikai elmélet kifejlesztéséért, a közgazdasági elemzések színvonalának emeléséért.

◁ Bertrand Russell **(10)**, a nagy természettudós és filozófus a legnemesebb humanista hagyományok megtestesítője és folytatója, aki mindig szót emel, ha az emberek, a népek jogait sérelem éri.

Jonas Salk (1), a gyermekbénulás elleni szérum felfedezője

Hevesy György (2), a magyar származású svéd tudós alkalmazza először a radioaktív izotópokat a biológiai és orvosi kutatásokban.

Albert Schweitzer (3), a nagy tudós és humanista ugyanakkor az afrikai országokban még középkori betegségek ellen harcolt.

S. Waksman (4), a sztreptomicin felfedezője — a fejlett országokban a tuberkulózist adta át a múltnak.

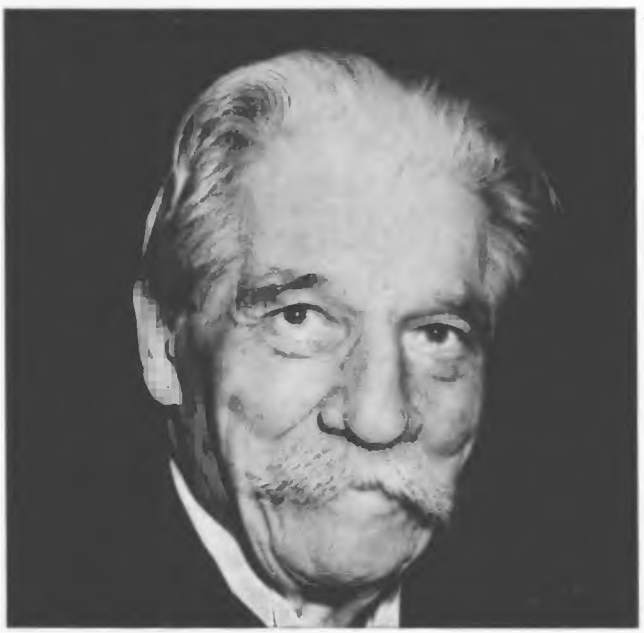

ÚJABB EREDMÉNYEK A GYÓGYÍTÁS ÉS A VEGYÉSZET TERÉN

Selye János (5) a biológiai folyamatok idegrendszeri összefüggéseinek kutatását helyezte új alapokra.

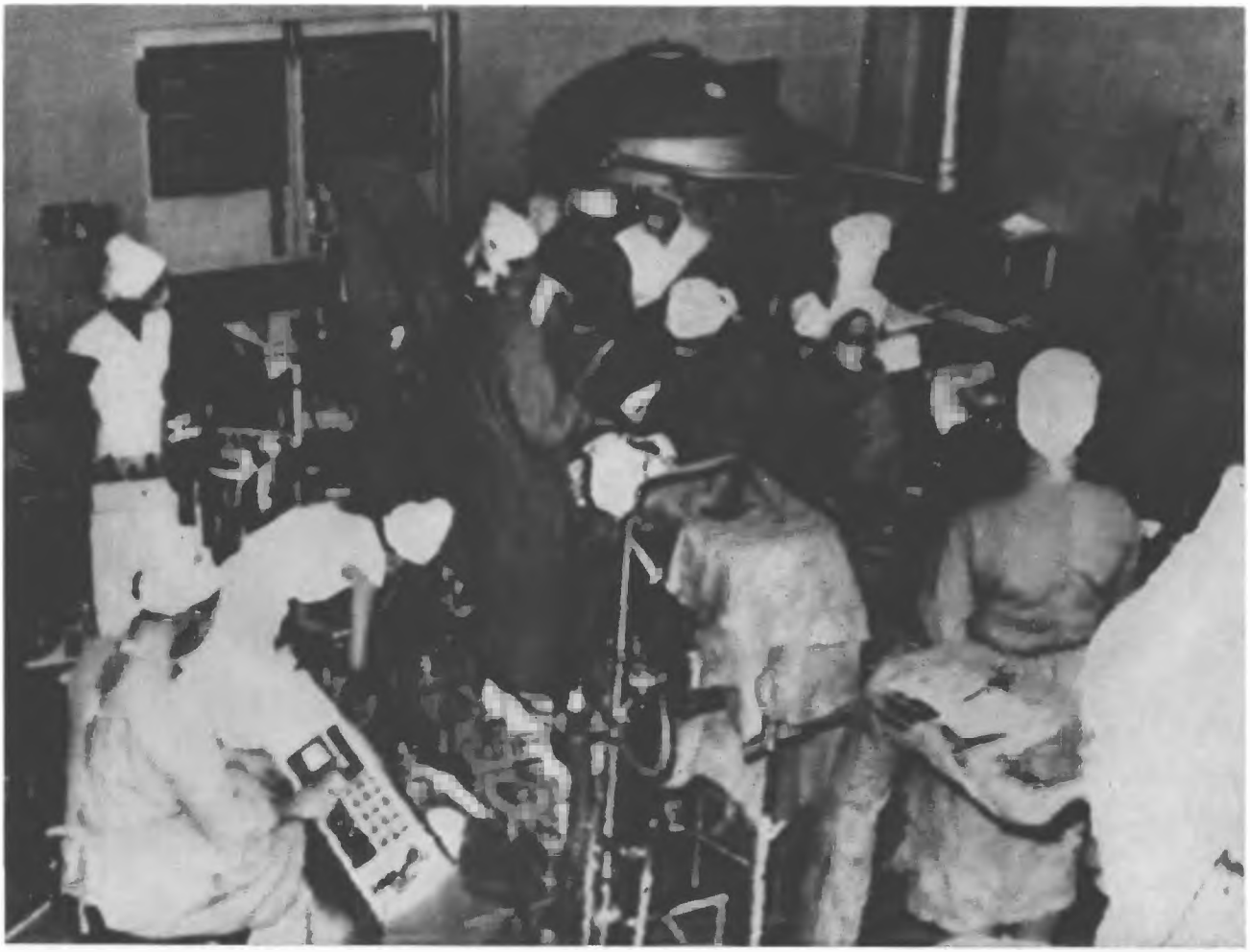

△

Barnard professzor és orvoscsoportja **(6)** már a szívátültetéssel foglalkozik.

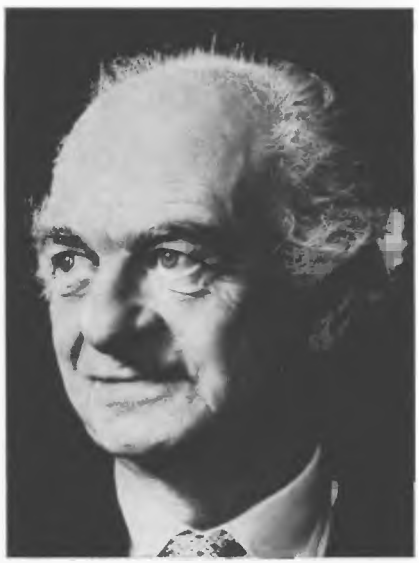

△

Linus Pauling **(9)** a fehérjék szerkezetére vonatkozó kutatásaival lett világhírű, Coreyvel együtt.

James Watson **(7)** és Francis Crick **(8)** angol kutatók a nucleinsav-kutatással, a DNS-modell megalkotásával írták be nevüket a vegyészet történetébe.

7 ◁

8 ▷

△

Az ellentétek kontrasztja: Bőség — detroiti szupermarket (1). Ínség — Indiában (3)
Felgyorsult az élet tempója, rohan a világ. Az autó a gazdaságilag fejlett országokban mindennapi használati, mondhatni: létszükségleti cikké lett. Új gonddal találkozik az emberiség: a parkolási nehézségekkel. Parkoló autók tömkelege (2)

▽

ÉLETFORMA, SZOKÁSOK

3 △

A televízió — gyökeresen felforgatta az emberek életrendjét. A világ legtávolabbi részéből is házhoz viszi az eseményeket, a politikát, tudományt, művészetet, sportot. Az emberek egy része otthonülővé válik.

Televíziós antennák sűrűje **(4)**

Összeszűkültek a távolságok. Az autó, a repülőgép, a javuló életkörülmények az utazást, a turisztikát világjelenséggé tették. A külföldi utazás már nemcsak a csekély számú gazdagok monopóliuma.

Utazási iroda, külföldi úthirdetések tömkelegével **(5)**

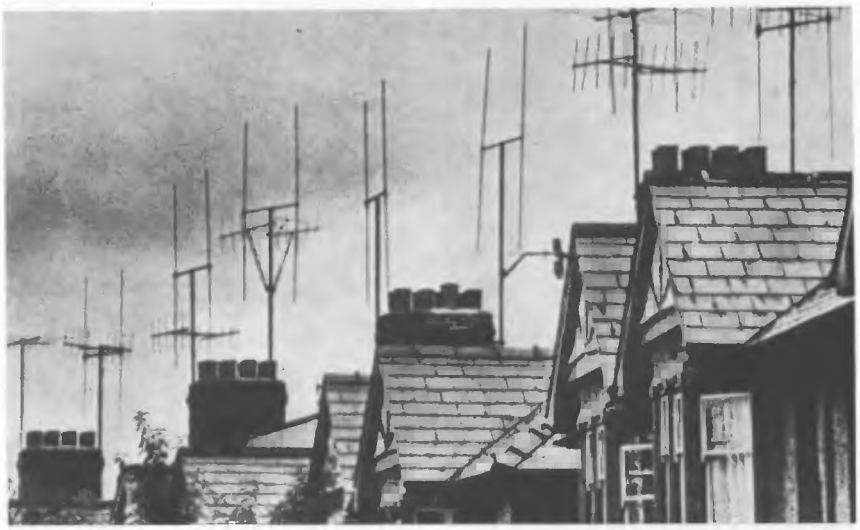

4 △

5 ▽

SPORT

Az 1948-as londoni olimpiával (1) újra megindult a nemzetközi ▷ sportélet. Szerepe, jelentősége a második világháború után összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint korábban.

Az olimpiák, a legkülönbözőbb Európa- s világbajnokságok, kupák, kontinentális találkozók keretében indulnak a sportolók rohamra, korábban elképzelhetetlennek tűnt eredmények eléréséért.

2 ▽

3 ▽

4 ▽

Emil Zátopek, a csodafutó (2)

Fanny Blankers-Koen asszony, aki a londoni olimpián 3 aranyérmet nyert (3)...

...s utódja: Wilma Rudolph, az 1960-as római olimpia hőse (4)

A leggyorsabban úszó Tokióban ◁ Don Schollander, USA (5), aki négy aranyérmet szerzett.

A világ legjobb magasugrója: a szovjet Valerij Brumel (6) ▷

△

A legnépszerűbb sport változatlanul a futball. Az évszázad mérkőzése: Magyarország—Anglia 6:3, 1952-ben (7)

A magyar sportolók továbbra is a vívásban jeleskednek. Kárpáti Rudolf, a római olimpia kardvívó győztese (9) ▷

A labdarúgók sztárja, Pelé (8)

▽

Egyre nagyobb szerephez jutnak a nem európai országok versenyzői. Az 1968-as olimpiát Tokióban rendezték. (10) ▷

Az afrikai országok korábban még részt sem vettek a nemzetközi sportrendezvényeken, ma már sorra szerzik meg az olimpiai bajnokságokat. Abeba Bikila (Etiópia) Rómában a marathoni futást nyerte. (11)

▽

A mexikói olimpián Mongólia versenyzői nemzeti viseletükben vonulnak fel. (12) ▷

Az öttusában változatlanul a magyaroké a hegemónia. Balczó András (13) ▷

A televízió a műkorcsolyát tette igen népszerűvé. A Protapopov házaspár e sportág kiváló versenyzője (14)

Az úszósport nagy egyénisége Mark Spitz (15), a müncheni olimpia hétszeres aranyérmese.

A sakk is mindinkább tömegsporttá válik. Bobby Fischer és Borisz Szpasszkij híres küzdelme (16)

A sport legyen mindenkié. A kocogómozgalom ma Magyarországon is terjed. (17)

A háború utáni irodalom legkiválóbb képviselői:
Az egzisztencialisták: Jean Paul Sartre **(1)**, Albert Camus **(2)**

IRODALOM

Az olasz írók közül Salvatore Quasimodo **(3)** és Alberto Moravia **(4)** vált világhírűvé.

A híres svájci drámaírók: Friedrich Dürrenmatt **(5)** és Max Frisch **(6)**

Johannes R. Becher, német forradalmi költő és író (7) ▷

Az amerikaiak: Jack Kerouac, regényíró és költő (8), Jerome David Salinger, író (9), Saul Bellow (10), Arthur Miller (filmsztár feleségével, Marylin Monroe-val) (11), Tennessee Williams (12)

8 ◁

9 ▷

11 ◁

10 ▷

12 ▷

A szovjet irodalomban Mihail Solohov **(13)** a *Csendes Don* című munkájáért kapott Nobel-díjat, Konsztantyin Szimonov **(14)** háborús regényeivel lett világhírű; a szocialista megújhodást a költészetben Jevgenyij Jevtusenko **(15)** és Bella Ahmadulina **(16)** képviseli.

13

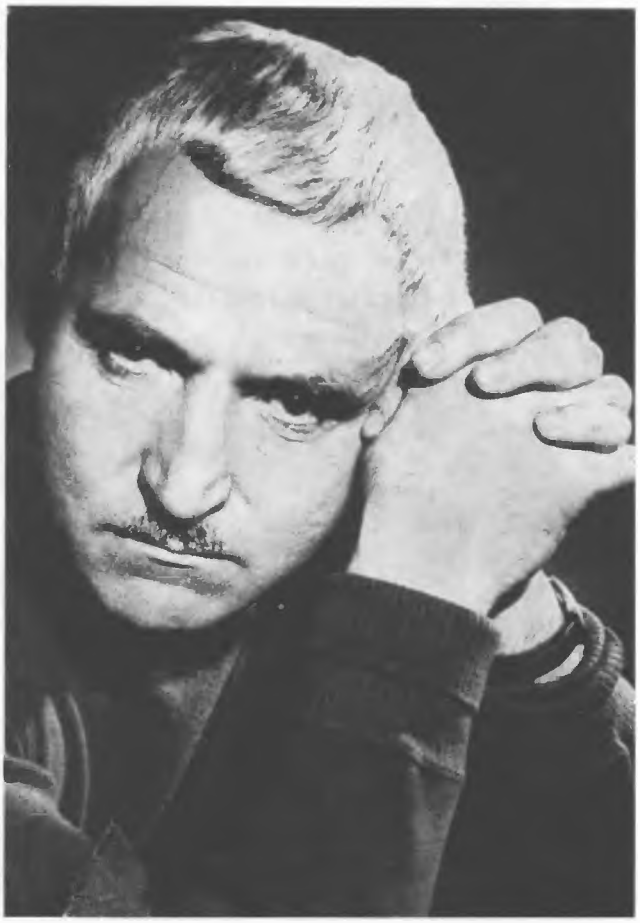

14

15

16

18

△

John Osborne **(17)**, a háború utáni „dühös angol ifjúság" írója
Jorge Semprun **(18)**, a Párizsban élő spanyol író antifasiszta regényei a francia irodalom világsikerei.

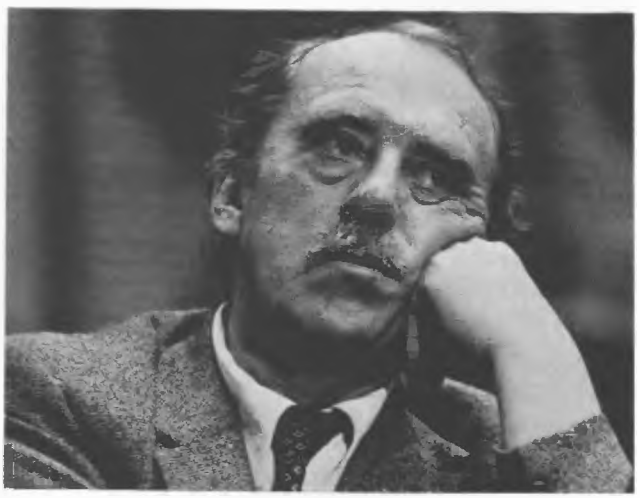

△

Heinrich Böll **(19)**, a nyugatnémet baloldali írócsoport, a Gruppe 47 képviselője

20

21

A két ultramodern drámaíró: Eugène Ionesco **(20)** és Samuel Beckett **(21)**

Kodály (1)

Britten (2)

ZENE

Leonard Bernstein (3) nemcsak mint karmester, de mint zeneszerző is világsikert aratott.
Herbert von Karajan (4), a világhírű karmester

Yehudi Menuhin, a hegedű amerikai virtuóza (6), és Arthur Rubinstein, a kitűnő zongoraművész (7)

6 △

7 ▽

Krzysztof Penderecki lengyel zeneszerző (5)

▽

8 ▽

A legújabb az elektronikus zene. Stockhausen zeneszerző (8) és az amerikai princetowni egyetem elektronikus zeneközpontja (9)

▽

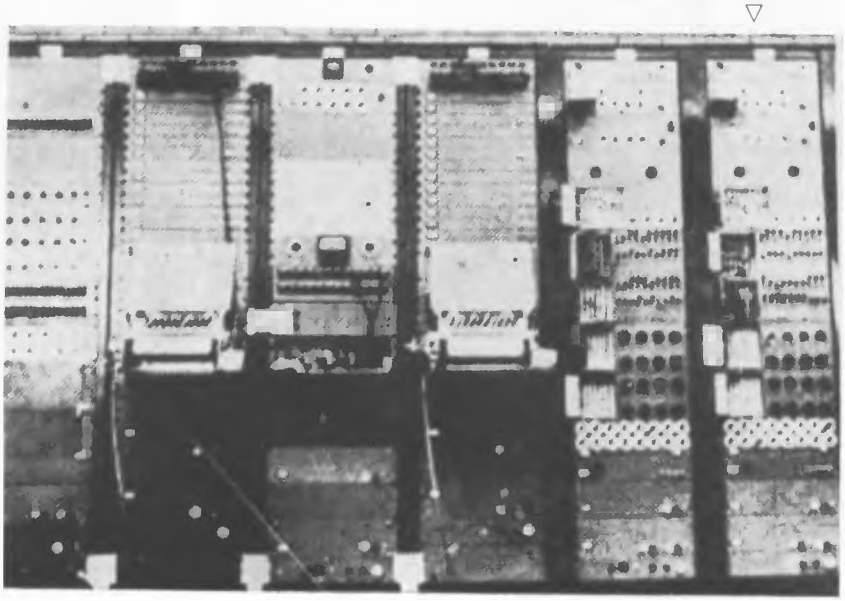

△ Maurice Béjart-nak, a táncművészet megújítójának együttese **(10)** világhírnevet szerzett.

Ilosfalvy Róbert, Renata Scotto és Dan Jordachescu a *Lammermoori Lucia*ban **(11)** ◁

◁ David Ojsztrah **(12)** szovjet hegedűművész

△ Elisabeth Schwarzkopf **(13)** osztrák énekesnő

△
Mario del Monaco, a kiváló olasz énekes **(15)**

Anja Silja finn művésznő a *Sa-*
◁ *lomé*ban **(14)**

△
Maria Callas, az olasz operacsillag **(17)**

◁ Szvjatoszlav Richter **(16)**, a csodálatos tehetségű szovjet zongoraművész

△

Edith Piaf **(17)**, a francia hagyományos sanzon megújítója

18 △

Louis Amstrong **(18)**, a jazz-muzsika koronázatlan királya

Ella Fitzgerald **(19)**, a néger jazz legnevesebb előadóművésze ▷

Tom Jones **(20)** és Sammy Davis **(21)**, az új tánczenei stílus sztárjai

20 ◁

21 ◁

22 ▷

23 △

24 ◁

25 ▷

Barbra Streisand amerikai színésznő **(22)**, aki a musicallel aratott világsikert

Elvis Presley **(23)**, a modern tánczene úttörője

Bob Dylan **(24)**

A Beatlesek **(25)**, akiket lovaggá ütöttek Angliában.

Végül az új nagy sztár, Liza ◁ Minelli **(26)**

1 ◁

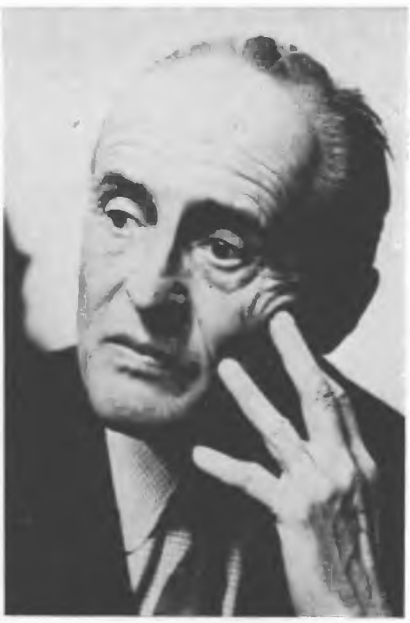

2 ▷

FILMMŰVÉSZET

A filmművészetet a második világháború után közvetlenül még a háborús élmények hatják át. Ennek a filmtípusnak egyik legjobbika a René Clair **(2)** rendezte *Harc a sínekért* **(1)**

A kommerszfilmek tömkelegéből az ötvenes években kiemelkedett a mindennapi életet, a kisemberek problémáit ábrázoló olasz neorealista irányzat, amelynek egyik első emlékezetes alkotása *A biciklitolvajok* **(3)**. ▷

Ingmar Bergman **(4)**, aki a hatvanas években szinte a legtöbbet tett a filmművészet megújításáért
Jelenet Bergmannak *A hetedik pecsét* c. filmjéből **(5)**

4 ▽

5 ▽

A hatvanas évek új filmsztárja Brigitte Bardot **(6)**, a film új ▷ irányzatát követi, de már egyre nagyobb lehetőséget biztosít a szexnek.

Az olasz neorealizmus nagy rendezője: Federico Fellini **(7)**

▽

Változatlan érdeklődés kíséri a krimit és a rémfilmeket: Alfred ◁ Hitchcock **(8)** az irányzat legismertebb rendezője.

Walt Disney **(9)**, a színes rajzfilmek mestere

▽

Lawrence Olivier **(10)**, a nagy angol filmsztár

▽

△

A szovjet filmművészet is új utakra lépett. Ebben nagy szerepe van Grigorij Csuhraj **(11)** rendezőnek. Mellette Várkonyi Zoltán

Két felejthetetlen szovjet remekmű: *Szállnak a darvak* **(12)** és *Ballada a katonáról* **(13)**

12 △ 13 ▽

15 ▽ 16 ▽

A hatvanas évek három nagy rendező egyénisége:

A lengyel Andrzej Wajda **(14)**, a francia Jean-Luc Godard **(15)** és Jancsó Miklós **(16)**

14 ◁

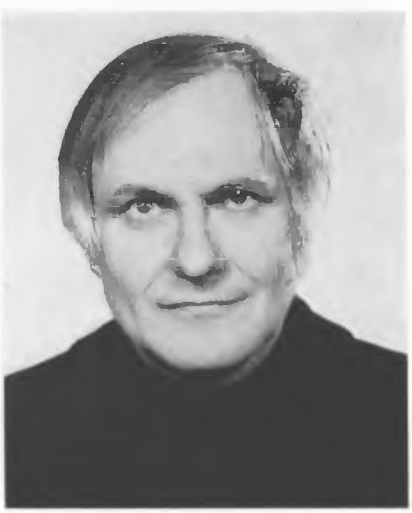

A filmsztárok: Gina Lollobrigida (17), Audrey Hepburn (18), Sophia Loren (19), Marcello Mastroianni (20), Gérard Philipe (21)

17 △

18 ▽

19 ▽

20 ▽

21 ▽

1 △

2 ▷

KÉPZŐ-MŰVÉSZET

A háború élménye még napjainkig is foglalkoztatja a képzőművészetet. Az újabb háborús konfliktusok, nem utolsósorban a koreai háború, újabb nagy alkotásokra késztették a művészeket, de a második világháború élményében fogantatnak még a hatvanas években készült nagy alkotások is. Marc Chagall: A háború **(1)** és Ámos Imre: A szörny **(2)** még a háború közvetlen élményének hatására készült.

3 ▽

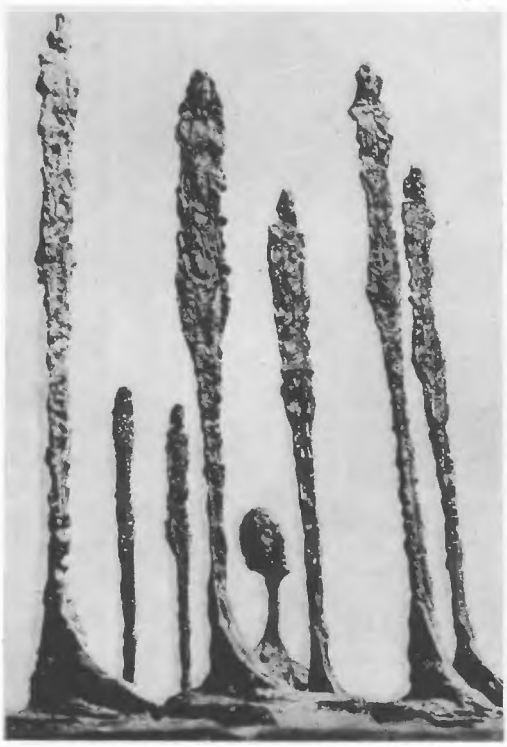

4 ▽

Alberto Giacometti: Hét alak és egy fej **(3)**, Mark Tobey: Tropikalizmus **(4)**

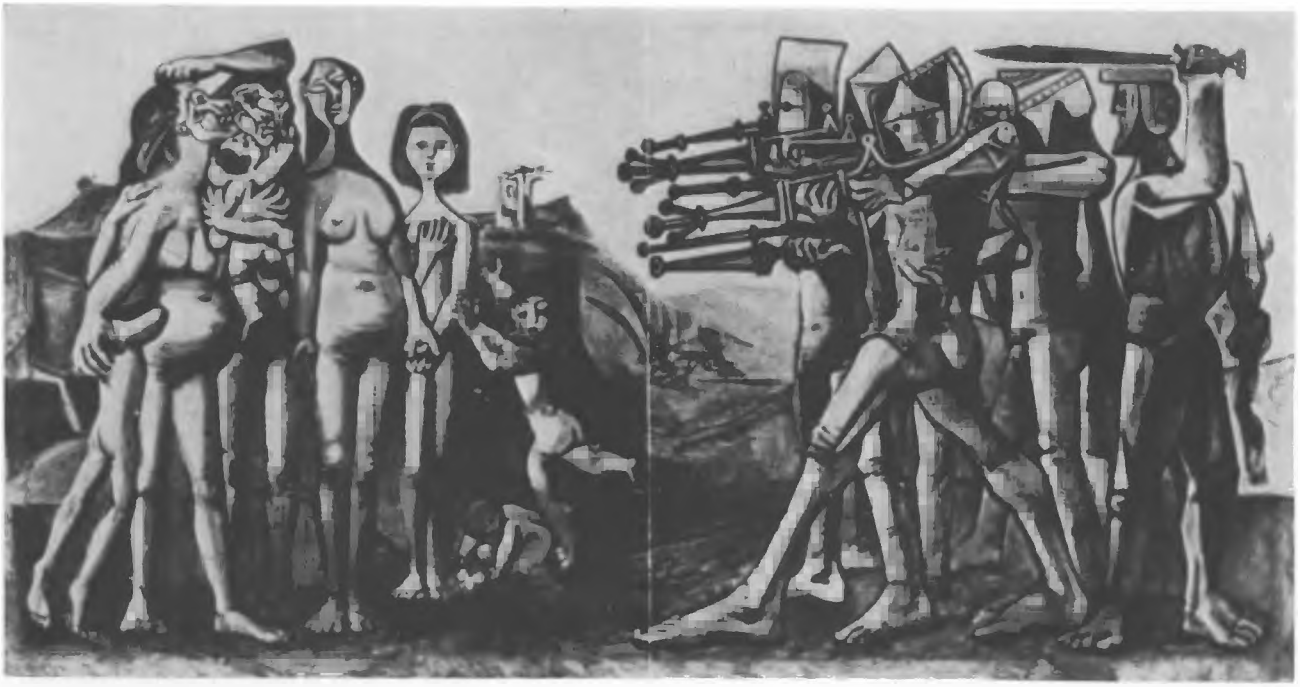

5 △

6 ▽

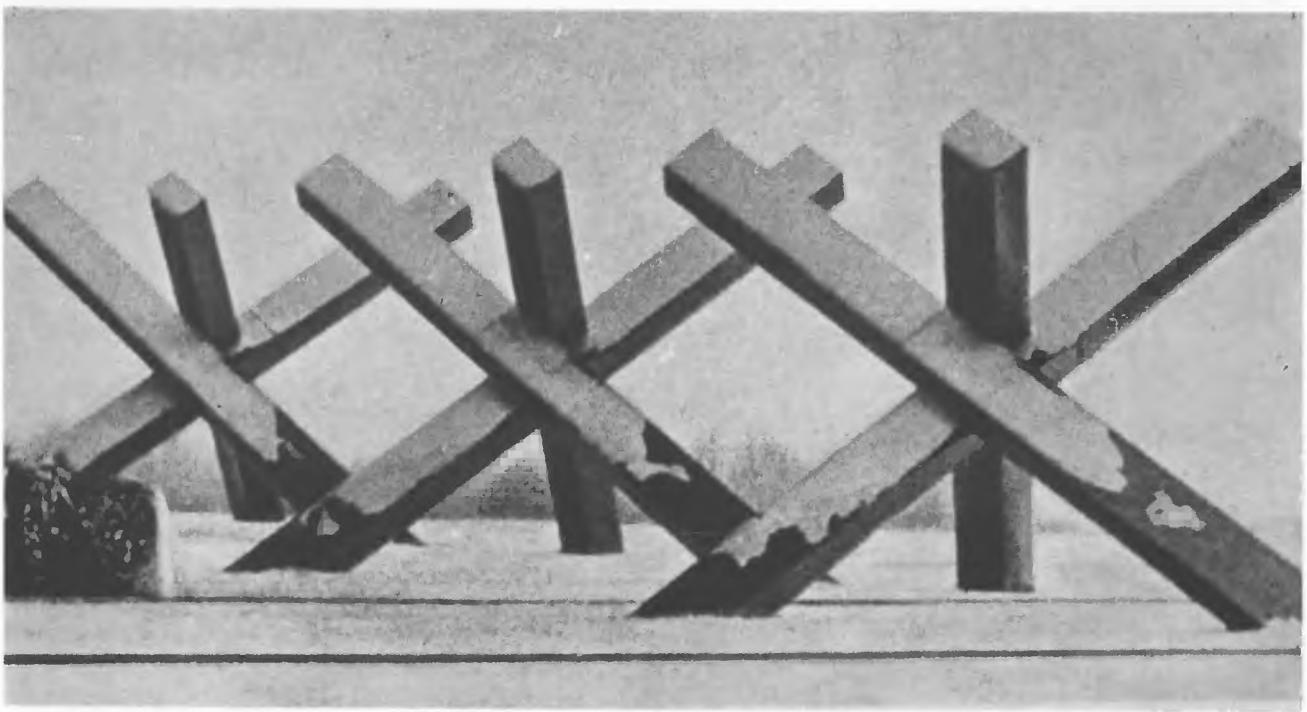

Picasso a koreai vérengzésnek állít emléket (5)

A második világháborúra emlékeznek a szovjet művészek: Afuganov — Jermilin — Miha: A moszkvai csata emlékműve (6) és Prorokov: Anya (7) ▷

△
Diego Rivera: A virágárus (8)

△
Masereel: Szent Sebestyén (9)
Marino Marini: Meztelen lovas (10) ▷

A szobrászatban, ahol a fémszobrászat hódít tért, a klasszikus szépségideált a vitalitás, a forma és az érzelem kombinációja váltja fel. A festészetben a stílushatárok elmosódnak, az absztrakt expresszionizmus, majd a vonalak, színek hangsúlyozása kerül előtérbe, s új áramlatok (pop-art) jelennek meg.

◁ Franz Kline: Mahoning (11)

Henry Moore: Fekvő alak **(12)**

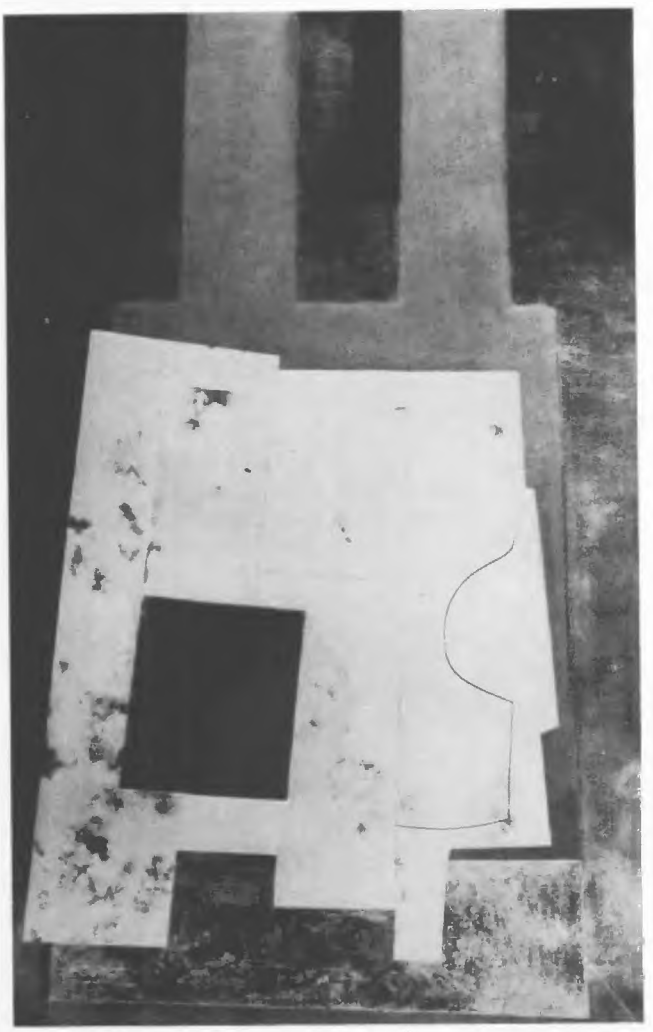

Ben Nicholson: Blue Trevase **(13)**

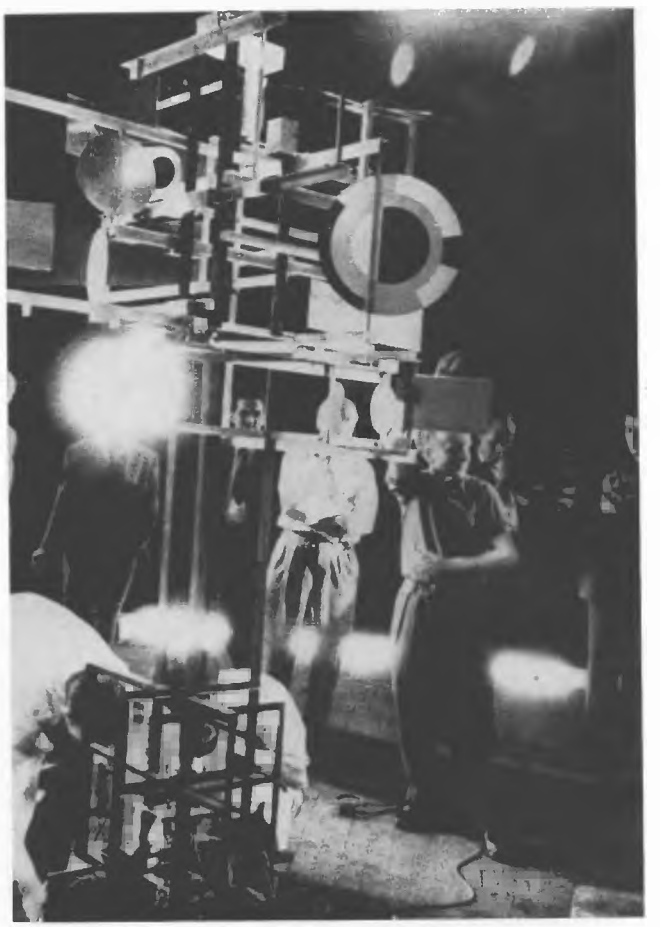

Nicolas Schöffer: Az első kibernetikus, autonóm mozgású szobor a Sarah Bernhardt színház színpadán **(14)**

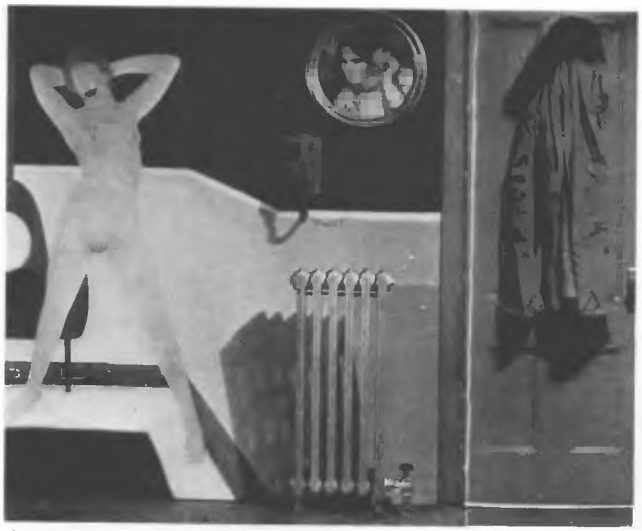

△
Tom Wesselmann: Nagy amerikai akt **(15)**

Andy Warhol: Zöld cocacolás üvegek **(16)**

17 △

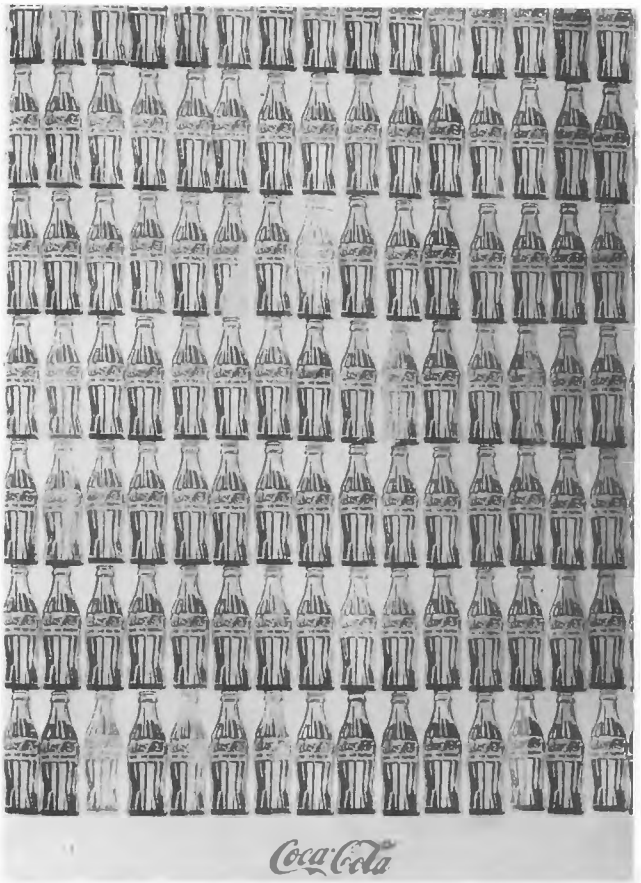

16 ▷

Képek téma nélkül. Sok esetben ebben foglalják össze a második világháború utáni képzőművészet legfőbb irányzatát. A figuratív és nonfiguratív irányzat küzdelmében mindkettő maradandó műveket alkotott. A szociális problémákat kifejező

◁
18

Cremer: Egy olvasó munkás **(17)**

Robert Rauschenberg: Égi kert **(18)**

Zakrzewski:
◁ A Párt **(19)**

20 △

maradandó képzőművészeti alkotások és figyelemreméltó irányzatok mellett a modern képzőművészetben felfedezhető a divathóbort, az üres szenzációhajhászás is.

21 △

Koba Guruli: Rusztaveli (20)
Kazar: Az uradalmak vége (21)

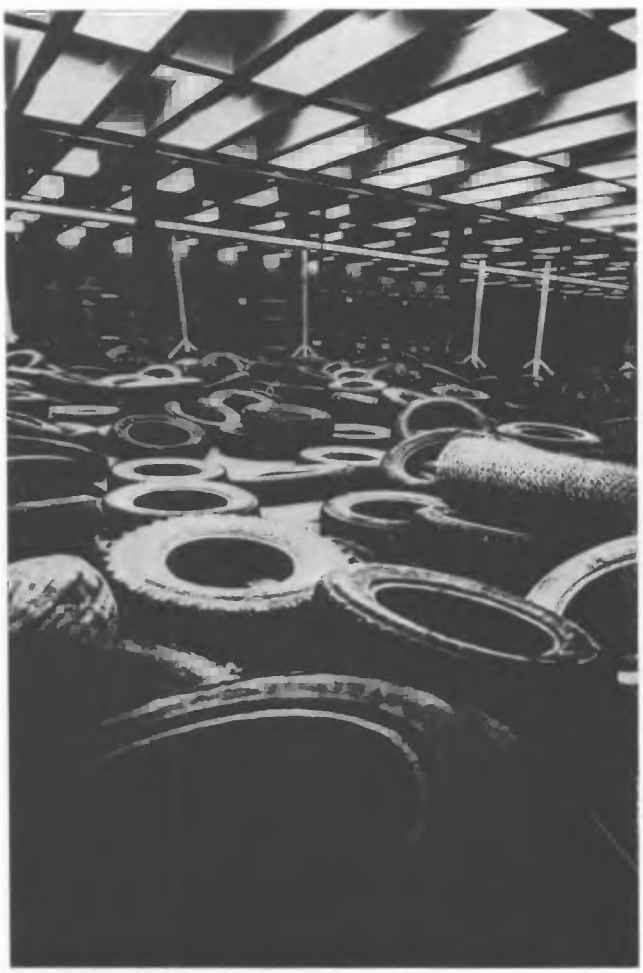

23 ▷

◁ Allan Kaprow: Happening (22)
Duane Hanson: Turisták (23)

ÉPÍTÉSZET

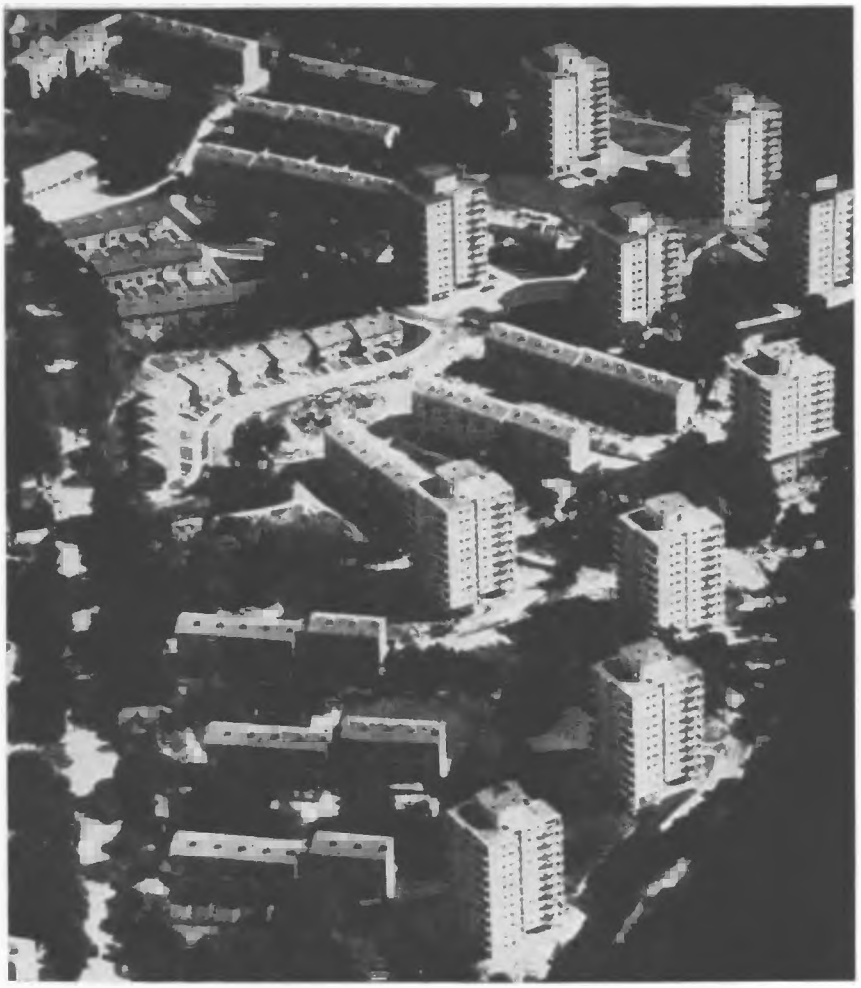

A háború utáni új építészetben mindenekelőtt a tiszta, levegős ún. bolygóvárosok rendszere foglalja el a szürke, piszkos, lehangoló külvárosok helyét. A napfény, a levegő, a kényelem szempontjai már a két világháború között is betörtek az építészetbe. De míg ez korábban csak elszigetelt, úttörő jelenség volt, most mind elterjedtebbé, tömegjelenséggé válik: harmónia, új vonalak, modern ívek és formák.

Bolygóváros Angliában, Wandsworthban **(1)**
Le Corbusier: Marseille-i lakóház **(2, 3,)**
A ház előtt álló emlékkő, a ház sémájával **(4)**

2

3

4

Brazília új fővárosa a modern építészet csodája: Oscar Niemeyer és Lucio Costa tervei alapján épült. (5) ▷

Lakóház Madridban (6) ▷

A finn építészet modern formái is nagy elismerést keltenek: Ház Tapiolában (7)

Yrjö Kukkapuro: Lakóház (8)

7 ◁

8 ▷

9 △

10 ▽

11 ▽

Az új építészeti stílus minden téren hódít. A középületeket is már ebben a formában építik.
A moszkvai Kongresszusi Palota **(9)** kimagasló példája a modern épület tradicionális környezetbe való elhelyezésének.
Alvar Aalto kultúrházat épít a legmodernebb formák szerint. **(11)** Tange Kenzónak a sportcsarnoka tűnik ki egészen újszerű elhelyezésével. **(10)**

Életöröm (Pásztorjelenet). Pablo Picasso festménye, 1946

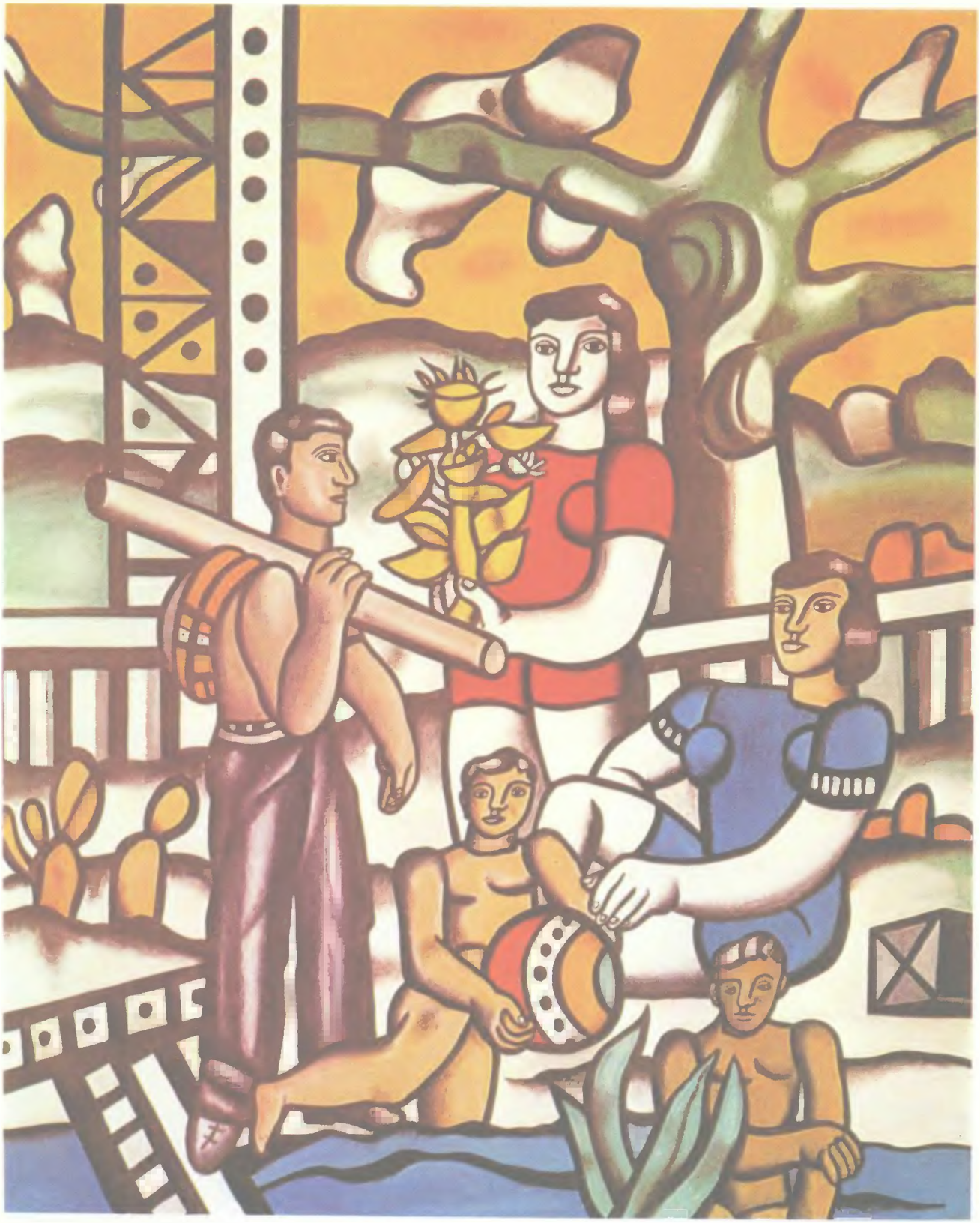

A kiránduló. Fernand Léger festménye, 1954

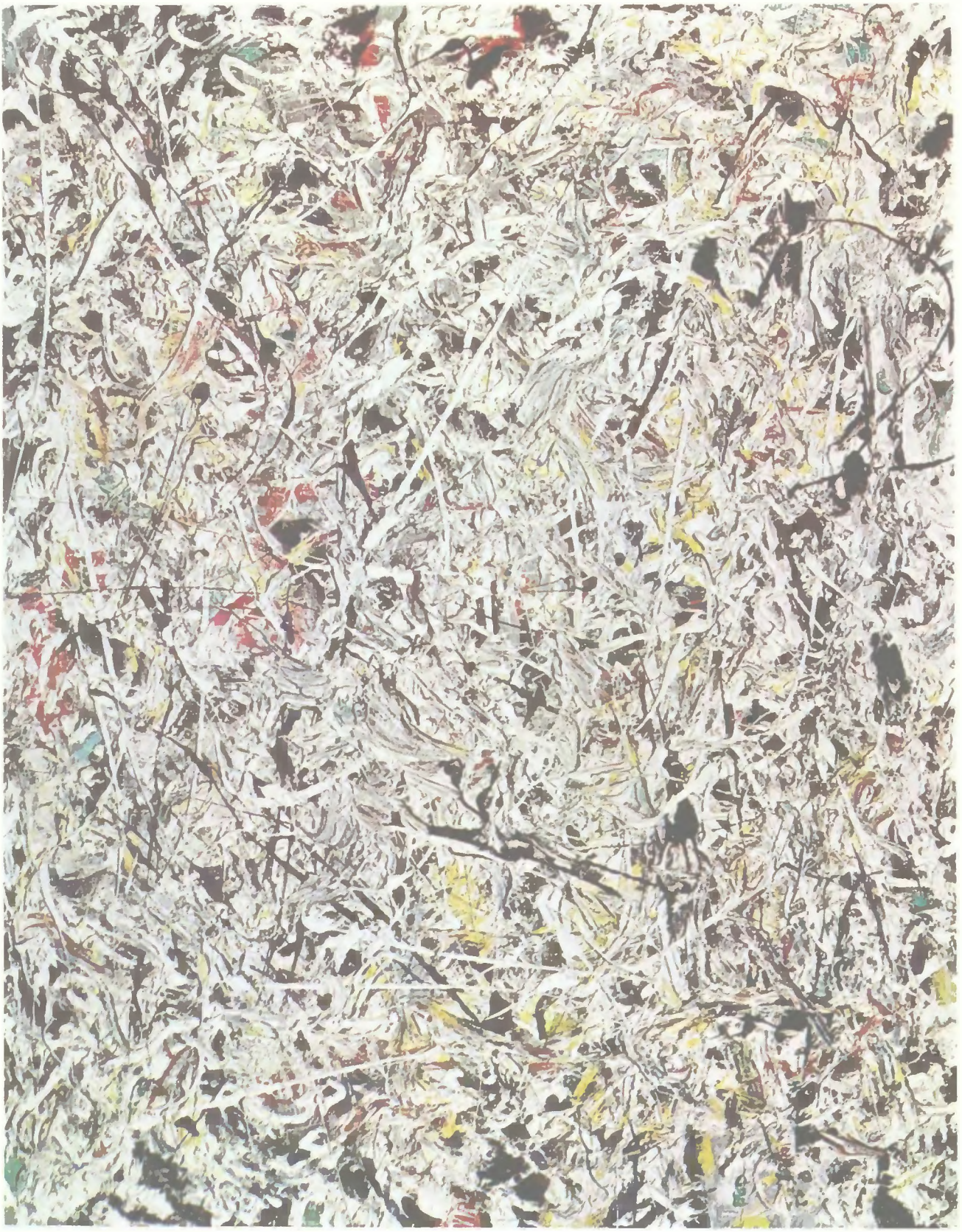

Fehér fény. Jackson Pollock festménye, 1954

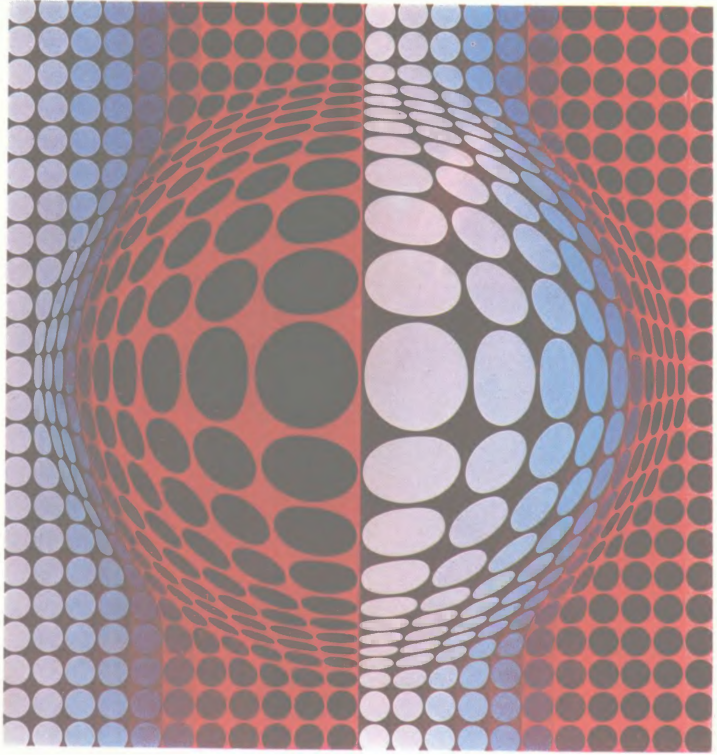

Az előző oldalon: Személyek és kutya a napon. Juan Miró festménye, 1949

Vega—Wa—3. Victor Vasarely szerigráfiája, 1968

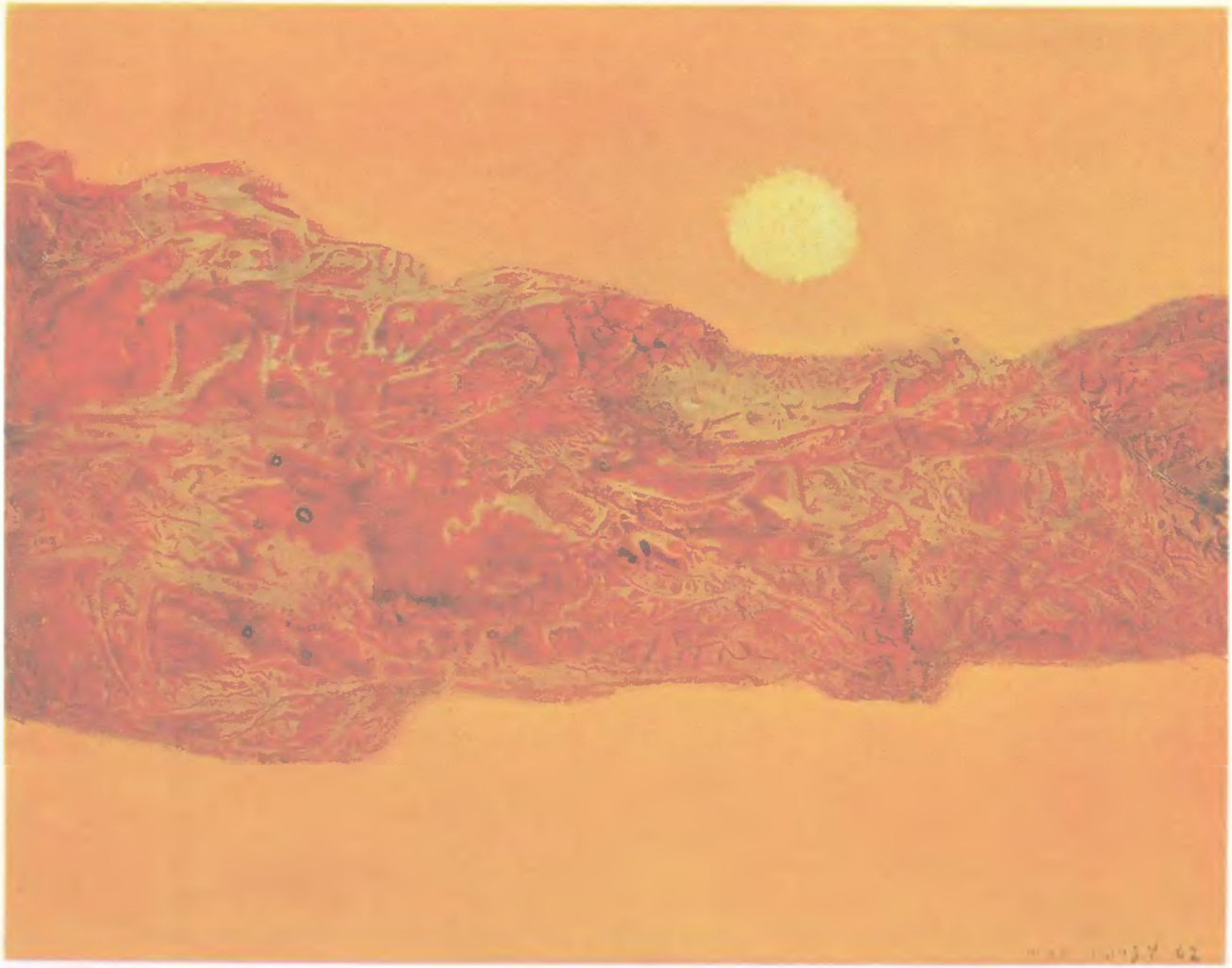

Csupán színben. Max Ernst festménye, 1962

Az orvostudomány rák feletti jövendő győzelmének dicsőítése. David Alfaro Siqueiros freskója, 1958

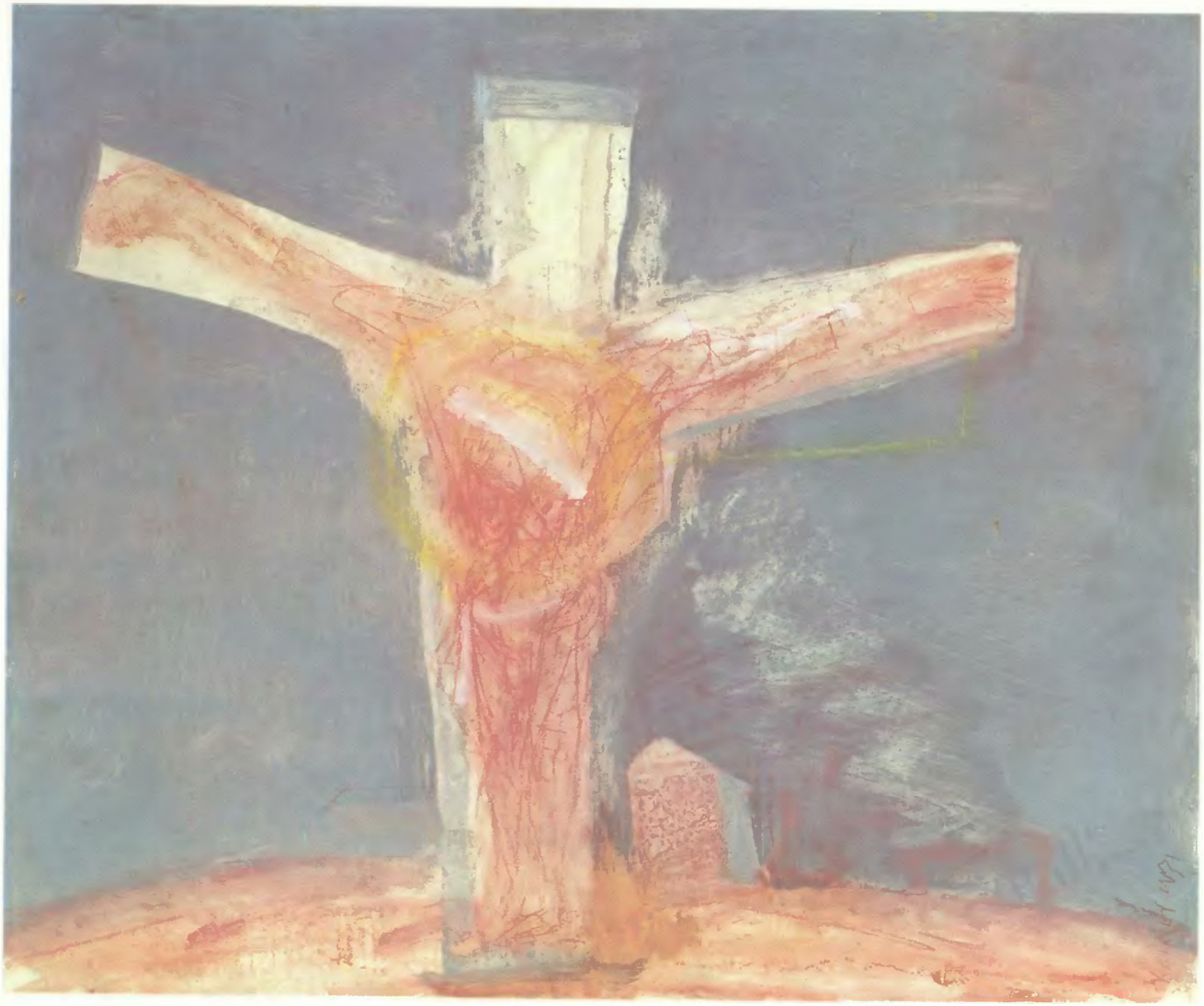

Pléhkrisztus. Kondor Béla festménye, 1971

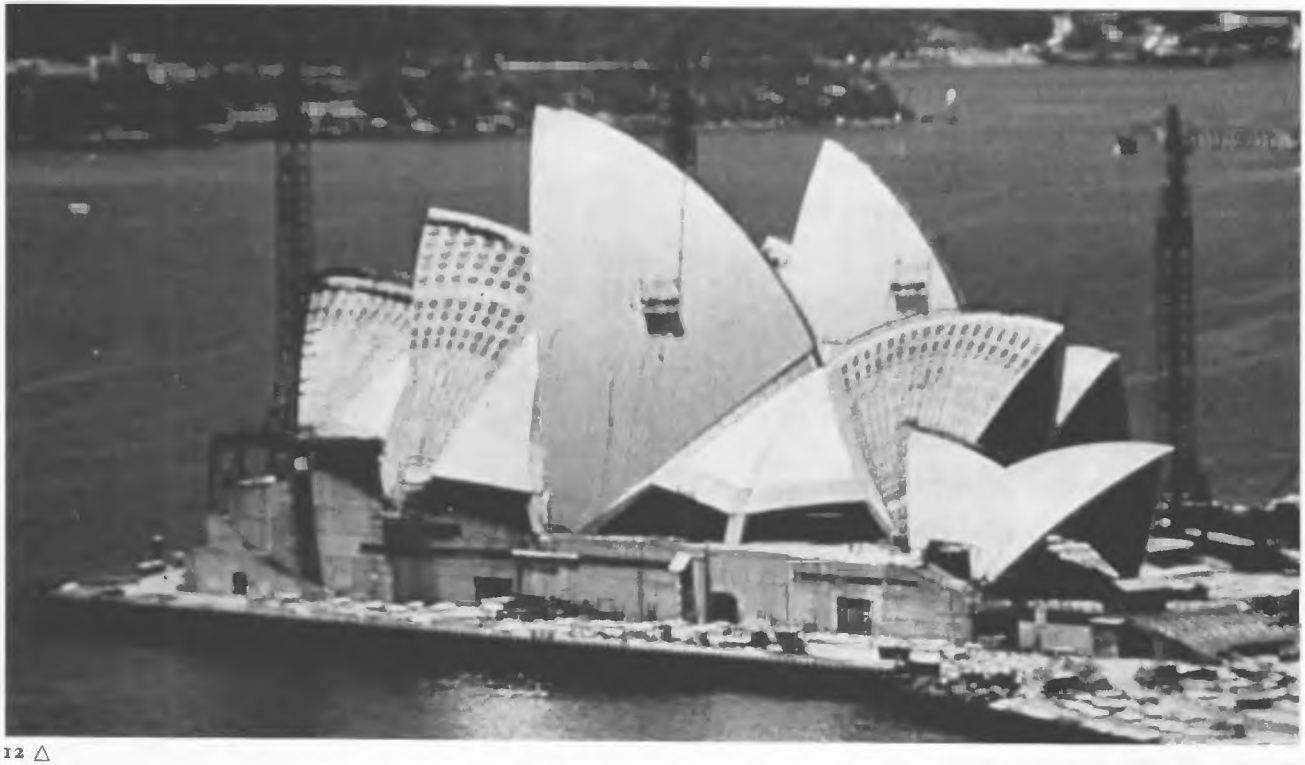

12 △

13 △

Utzon: A sydneyi Opera **(12)**

Eero Saarinen és társai: Repülőtér (New York, 1960; **13**)

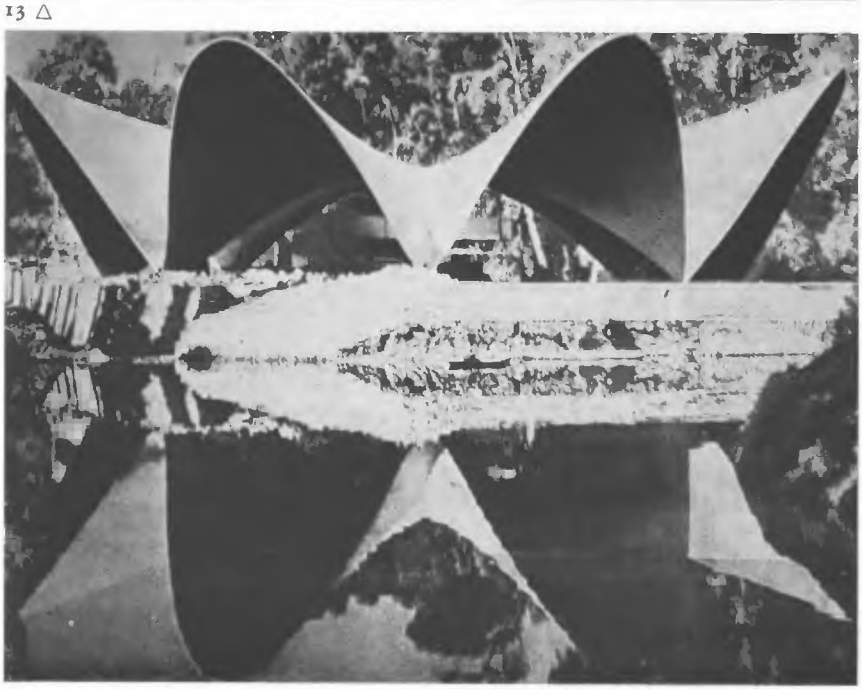

Felix Candela: Étterem Xochimilcóban **(14)** ▷

Ám úgy kell lennie: a végtelen felé halad
az út, amely a végtelenből érkezik.
Átvág tehát a lápokon is, bizonyos,
át, előbb tán árnyéktalanul, csupaszon,
de aztán egyre otthonibban — kétfelől
végül is beültetve úgy,
ahogy beültetődik minden út,
mely embert emberhez vezet.
Így a tigris, a tetű, a lepra, a bűn
után bizonnyal elvonulnak
házunk és szívünk környékeiről
a dzsungel-múlt szörnyetegjei is,
és megkezdődik, meg, igen, igen,
igen, igen, ahogy a kerekek
gépszíján jő a felelet,
ha fölkerül és annál biztosabb
a szíj, minél jobban siet:
elvesz és visszaad
igen, igen, ti millió kezet
sűrítő kerekek,
ti fölszabadítók, ti éneket
érdemlők: élettelenek
és mégis megállíthatatlanul
termékenyek
s tevékenyek már
helyettünk...
...
kezek, szemnyitók, szem-lezárók,
mennyi vár tennivaló még reátok.

Illyés Gyula: *Az orsók ürügyén*
(részlet)

A SZÍNES MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

I. l.

József, az ács
Georges de La Tour festménye, é. n.
Párizs, Louvre

II. l.

Műterem (A festő műtermében)
Jan Vermeer festménye, 1666 k.
Bécs, Szépművészeti Múzeum

III. l.

Villa a római Campagnán
Claude Lorrain festménye, 1640 k.
Budapest, Szépművészeti Múzeum

IV. l.

Szent Ágota mártíriuma
Giambattista Tiepolo festménye, 1756
Berlin, Állami Múzeum

V. l.

Egy fiatal szent megdicsőülése
Franz Anton Maulbertsch festménye, 1755
Budapest, Szépművészeti Múzeum

VI. l.

Félrelépés
Antoine Watteau festménye, 1717
Párizs, Louvre

VII. l.

Szerelemforrás
Jean Honoré Fragonard festménye, 1780 k.
London, Wallace-gyűjtemény

VIII. l.

Charlotte hercegnő húgaival
Thomas Gainsborough festménye, 1784
A királynő gyűjteménye (Nagy-Britannia)

IX. l.

Darázs és szeder
Lo Ping festménye, 18. század 2. fele
Peking, Palota Múzeum

X. l.

a) A Fudzsi-hegy szép időben
Kacusika Hokuszai festménye, 1825 k.
Sizuoka, Atami Múzeum

b) A halhatatlan Csu-kvej
Kínai porcelánszobor, 17. század vége
Peking, Palota Múzeum

XI. l.

Icsikava Ebizo színész portréja
Tocsuszai Saraku festménye, 1794
Tokió, Nemzeti Múzeum

XII. l.

Nő a teraszon
Indiai miniatúra, 1700 k.
Oxford, Bodley Könyvtár

XIII. l.

A Horatiusok esküje
Louis David festménye, 1785 (részlet)
Párizs, Louvre

XIV. l.

A liget (Az admirális háza)
John Constable festménye, 1821—22
London, Victoria and Albert Museum

XV. l.

Fény és szín — az özönvíz utáni reggel
Joseph Mallord William Turner festménye, 1843
London, Tate Gallery

XVI. l.

Huszártiszt lovon
Théodore Géricault festménye, 1812
Párizs, Louvre

XVII. l.

A bordeaux-i tejesasszony
Francisco José de Goya y Lucientes festménye, 1827
Madrid, Prado

XVIII. l.

Török fürdő
Jean Auguste Dominique Ingres festménye, 1859—63 (részlet)
Párizs, Louvre

XIX. l.

a) Ofélia
John Everett Millais festménye, 1852
London, Tate Gallery

b) Ofélia halála
Eugène Delacroix festménye, 1853
Párizs, Louvre

XX. l.

Viráglugas
Gustave Courbet festménye, 1863
Toledo(Ohio), Szépművészeti Múzeum

XXI. l.

A sztrelecek kivégzésének hajnala
Vaszilij Szurikov festménye, 1881
Moszkva, Tretyakov Képtár

XXII. l.

Tájkép
Ivan Siskin festménye, 1865
Leningrád, Állami Orosz Múzeum

XXIII. l.

Varrónő
Josef Mánes festménye, 1860
Prága, Nemzeti Galéria

XXIV. l.

Parasztlány korsóval
Nicolae Grigorescu festménye, é. n.
Bukarest, Művészeti Múzeum

XXV. l.

Skarga prédikációja
Jan Matejko festménye, 1864 (részlet)
Varsó, Nemzeti Múzeum

XXVI. l.

Krisztus Pilátus előtt
Munkácsy Mihály festménye, 1881 (részlet)
Budapest, Nemzeti Galéria

XXVII. l.

Ruhaszárítás
Szinyei Merse Pál festménye, 1869
Budapest, Nemzeti Galéria

XXVIII. l.

Tolsztoj a fa alatt
Ilja Repin festménye, 1891
Moszkva, Tretyakov Képtár

XXIX. l.

A Folies-Bergère bárja
Édouard Manet festménye, 1881—82
London, Courtauld Intézet

XXX. l.

Karácsony
Rippl-Rónai József festménye, 1903
Budapest, Nemzeti Galéria

XXXI. l.

Olvasó lány
Pierre Auguste Renoir festménye, 1886
Frankfurt am Main, Städelsches Kunstinstitut

XXXII. l.

Táncosnő a korlátnál
Edgar Degas festménye, 1888
Washington, Phillips-gyűjtemény

XXXIII. l.

Toalett
Henri de Toulouse-Lautrec festménye, 1896
Párizs, Musée du Jeu de Paume

XXXIV. l.

Modellek
Georges Seurat festménye, 1888
Philadelphia, Henry P. McIlhenny-gyűjtemény

XXXV. l.

Vízililiomok
Claude Monet festménye, 1904
Párizs, Louvre

XXXVI. l.

Az álom
Henri Rousseau festménye, 1910
New York, Modern Művészet Múzeuma

XXXVII. l.

Út ciprussal
Vincent van Gogh festménye, 1890
Otterlo, Kröller-Müller Múzeum

XXXVIII—XXXIX. l.

Mont Ste-Victoire
Paul Cézanne festménye, 1904—06
Philadelphia, Művészeti Múzeum

XL. l.

Meztelen tahiti nők a parton
Paul Gauguin festménye, 1891
Honolulu, Művészeti Akadémia

XLI. l.

a) Találkozás a végtelenben
Edvard Munch festménye, 1899
Oslo, Nemzeti Galéria

b) A szél jegyese
Oskar Kokoschka festménye, 1914
Bázel, Művészeti Múzeum

XLII. l.

A szűz
Gustav Klimt festménye, 1913
Prága, Nemzeti Múzeum

XLIII. l.

Marokkói táj
Henri Matisse festménye, 1911
Stockholm, Nemzeti Múzeum

XLIV. l.

Pünkösd
Emil Nolde festménye, 1909
Bern, magángyűjtemény

XLV. l.

A hegedű
Pablo Picasso festménye, 1912
Stuttgart, Állami Galéria

XLVI. l.

Az utca erői
Umberto Boccioni festménye, 1911
Bázel, magángyűjtemény

XLVII. l.

Önarckép maszkokkal
James Ensor festménye, 1899
Antwerpen, Cléomir Jussiant-gyűjtemény

XLVIII. l.

A bolond és a katona
Gulácsy Lajos festménye, 1906
Dr. György Ernő tulajdona

XLIX. l.

Temetés
George Grosz festménye, 1917—18
Stuttgart, Állami Galéria

L—LI. l.

A Panaszfal bejáratánál
Csontváry Kosztka Tivadar festménye, 1904
Pécs, Janus Pannonius Múzeum

LII. l.

Krisztus
Georges Rouault festménye, 1938
Zürich, magángyűjtemény

LIII. l.

a) Shirley Temple, a kor legfiatalabb filmbálványa
Salvador Dali festménye, 1939
Rotterdam, Boymans-van Beuningen Múzeum

b) Kiállítás plakátja
El Liszickij műve, 1929
Zürich, Iparművészeti Múzeum

LIV. l.

A szerelmesek csokra
Marc Chagall festménye, 1926
Velence, magángyűjtemény

LV. l.

Kép vörös folttal
Vaszilij Kandinszkij festménye, 1914
Neuilly-sur-Seine, Nina Kandinsky gyűjteménye

LVI. l.

Broadway Boogie-Woogie
Piet Mondrian festménye, 1942—43
New York, Modern Művészet Múzeuma

LVII. l.

Gyümölcsárusok
Amrita Sher-Gil festménye, 1937
New Delhi, Nemzeti Múzeum

LVIII. l.

Folyondár
Csi Paj-si festménye, 1920 k.
Moszkva, Keleti Népek Művészeti Múzeuma

LIX. l.

A felhőből kiemelkedő sárkány
Tesszai Tomioka festménye, 1923
Magángyűjtemény

LX. l.

Az ember lángokban
José Clemente Orozco freskója, 1938—39 (részlet)
Guadalajara, Hospicio Cabanas

LXI. l.

Híd télen
Derkovits Gyula festménye, 1933
Budapest, Nemzeti Galéria

LXII. l.

Börtönben
Paul Klee festménye, 1940
New York, magángyűjtemény

LXIII. l.

Pasziansz
Georges Braque festménye, 1942
USA, magángyűjtemény

LXIV. l.

A partizán anyja
Szergej Geraszimov festménye, 1943
Moszkva, Tretyakov Képtár

LXV. l.

Életöröm (Pásztorjelenet)
Pablo Picasso festménye, 1946
Antibes, Grimaldi Múzeum

LXVI. l.

A kiránduló
Fernand Léger festménye, 1954
Biot, Fernand Léger Múzeum

LXVII. l.

Fehér fény
Jackson Pollock festménye, 1954
New York, Sidney Janis Galéria

LXVIII. l.

Személyek és kutya a napon
Juan Miró festménye, 1949
Bázel, Művészeti Múzeum

LXIX. l.

Vega—Wa—3.
Victor Vasarely szerigráfiája, 1968

LXX. l.

Csupán színben
Max Ernst festménye, 1962
Jean és Dominique Menil gyűjteménye

LXXI. l

Az orvostudomány rák feletti jövendő győzelmének dicsőítése
David Alfaro Siqueiros freskója, 1958
Mexikó, Szépművészetek Palotája

LXXII. l.

Pléhkrisztus
Kondor Béla festménye, 1971
A Magyar Nemzeti Galéria tulajdona

NÉVMUTATÓ

Aachen 110
Aalto, Alvar (sz. 1898) 816
Abbázia 350
Abd-ül-Medzsid, török szultán (ur. 1839—1861) 281
Abernathy, Ralf David (sz. 1926) 762
Abesszínia l. Etiópia (Abesszínia), etióp(ok)
Abukir 207
Adams, Samuel (1722—1803) 174
Adenauer, Konrad (1876—1967) 734, 740, 743, 749, 758
Adler, Viktor (1852—1918) 382
Ady Endre (1877—1919) 340
Aehrenthal, Alois Lexa, gróf (1854—1912) 341
Afganisztán, afgán(ok) 21, 160, 161, 368
Afrika, afrikai(ak) 9, 21, 22, 164—165, 247, 308, 314—315, 349, 364, 367, 409, 449, 542—543, 627, 646, 658—659, 664—665, 720, 742, 745, 747, 748, 753, 757, 786, 792, l. még Dél-, Észak-, Kelet- és Nyugat-Afrika
Afuganov (20. sz.) 809
Aga Mohamed, perzsa sah (ur. 1794—1797) 160
Ágost, II. (Erős), lengyel király (I. Frigyes Ágost szász választófejedelem) (ur. 1694—1733) 95, 98
Ágost, III., lengyel király (II. Frigyes Ágost szász választófejedelem) (ur. 1733—1763) 141
Ágoston, Szent (Aurelius Augustinus) (354—430) 81
Agoult, Marie de Flavigny, comtesse d' (író álneve: Daniel Stern) (1805—1876) 239
Ahmadulina, Bella Ahatovna (sz. 1937) 796
Ahmed, III., török szultán (ur. 1703—1730) 144
Albánia, albán(ok) 314, 648
Albany 174
Albinus (Bernhard Siegfried Weiss) (1697—1770) 35
Aldrin, Edwin (sz. 1930) 783
Alembert, Jean Le Rond d' (1717—1783) 90
Alessi, Giuseppe d' (17. sz.) 121
Aleut-szigetcsoport 712
Alexander, Harold Rupert (1891—1969) 665
Algéria, algériai(ak) 164, 294, 314, 558, 741, 748—749, 750, 756, 763
Algír 314, 540, 664, 748
Allegheny-hegység 175
Allende, Salvadore (1908—1973) 773
Alma-Ata 605
Alpok 436, 638
Amerika, amerikai(ak) 5, 6, 15, 16, 17, 66, 231, 304, 449, l. még Észak-, Dél- és Közép-Amerika
Amerikai Egyesült Államok (USA), amerikai(ak) 8, 9, 17, 18, 22, 170, 172—179, 184, 248, 251, 302—307, 308, 311, 316, 319, 323, 330—331, 353, 372, 379, 383, 440—441, 450, 452, 453, 454, 471, 497, 517, 534—536, 539, 541, 555, 556, 559, 564, 578, 579, 588—589, 599, 615, 626—627, 635, 654, 655, 664, 665, 682, 684, 685, 688, 689, 691, 693, 698, 699, 704, 708, 712, 713, 714, 716, 717, 718, 720, 723, 726, 727, 729, 730, 731, 732, 734, 736—737, 740, 741, 742, 745, 747, 751, 752, 753, 754, 756, 757, 758, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 768, 769, 771, 772, 773, 774, 776, 780, 782—783, 790, 799, 803
Amerling, Friedrich (1803—1887) 254
Ámos Imre (1907—1944) 808
Amszterdam 30, 32, 35, 677
Amundsen, Roald (1872—1928) 407
Anday Piroska (sz. 1903) 597
Andrássy Gyula, gróf, id. (1823—1890) 290—291, 327
Andrić, Ivo (1892—1975) 587
Anglia, angol(ok), Nagy-Britannia, brit(ek), brit gyarmatbirodalom 5, 8—9, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 29, 36—63, 64, 70, 75, 95, 97, 110, 155, 162—163, 164, 170, 171, 174—178, 179, 186, 189, 196, 207, 209, 214, 225, 226, 232, 244, 245, 250, 252, 258, 260, 285, 309, 310—311, 312—313, 314, 319, 322, 327, 328—329, 364, 366, 368, 373, 374, 376, 380, 388, 390, 391—392, 403, 424, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 441, 450, 453, 454, 471, 488, 500, 502, 515, 541, 544—545, 566, 573, 580, 582, 610, 611, 624, 626—627, 631, 636, 637, 638, 642, 643, 644, 645, 649, 654, 658, 659, 664, 665, 670, 672, 673, 675, 682, 684, 685, 688, 691, 693, 695, 698, 699, 701, 704, 708, 710, 712, 720, 722, 729, 730, 735, 736, 745, 746, 751, 758, 760, 774, 778, 787, 791, 797, 803, 805, 814
Aniello, Tommaso l. Masaniello
Anna, angol királynő (ur. 1702—1714) 46
Anna Ivanovna, orosz cárnő (ur. 1730—1740) 131
Annam 368
Antoine, André (1857—1943) 394
Antonescu, Ion (1882—1946) 646
Antwerpen 699
Apollinaire, Guillaume (Wilhelm Apollinaris Kostrowiecki) (1880—1918) 393
Apponyi Albert, gróf (1846—1933) 341
Arab-félsziget 145, 541
arab(ok) 145, 314—315, 450, 540—541, 554, 556, 737, 745, 747, 748, 766, 770
Aragon, Louis (sz. 1897) 582
Archipenko, Alexander (1887—1955) 524
Ardennek 699
Argentína 233, 755
Arghezi, Tudor (Ion N. Theodorescu) (1880—1967) 587
Arisztotelész (i. e. 384—322) 56
Arkwright, Sir Richard (1732—1792) 62
Armstrong, Louis (1900—1971) 597, 802
Armstrong, Neil (sz. 1930) 771
Arnauld, Antoine (1612—1694) 80
Astruc, Zacharie (1833—1907) 352
Aszakusza 548
Athén 402, 403, 649
Atlanti-óceán 6, 16, 28, 305, 365, 515
Attlee, Clement Richard (1883—1967) 722
Augsburg 75
Aurangzib (Aurangzeb), indiai mogul (ur. 1658—1707) 161
Auschwitz 676
Austerlitz 209
Ausztrália 58, 59, 437, 659, 712, 781
Ausztria, osztrák(ok) 19, 58, 65, 97, 107, 110, 112, 114, 115, 121, 141, 143, 144, 162, 180, 187, 199, 206, 209—210, 226, 227, 228, 229, 231, 243, 271, 275, 276, 284—285, 288, 290—291, 327, 340—343, 344, 346, 374, 375, 379, 382, 395, 428, 443, 451, 453, 482, 483, 516, 528, 567, 572, 574—575, 576, 580, 618—619, 701, 742, 800, l. még Osztrák—Magyar Monarchia
Avranches 699
Avvakum Petrovics (1621 k.—1682) 139
Azaña y Díez, Manuel (1880—1940) 613
Azerbajdzsán 160
Azov 144

aztékok) 166
Ázsia 9, 17, 21, 150, 160, 308, 310, 316, 338, 368—371, 388—391, 627, 646, 655, 702, 710, 720, 726, 731, 733, 741, 742, 763, 777, l. még Közép-Ázsia

Babel, Iszaak Jemanuilovics (1894—1941) 509
Babeuf, François Noël (Gracchus) (1760—1797) 20, 203, 259
Babits Mihály (1883—1941) 586
Baccarat 411
Bach, Johann Sebastian (1685—1750) 105
Baciccio (Giovanni Battista Gaulli) (1639—1709) 123
Bacon, Francis (1561—1626) 17, 35, 54
Baden 277
Baden-Baden 348
Badoglio, Pietro (1871—1956) 684
Bagdad 145
Bajorország, bajor(ok) 110, 495
Baker, Josephine (1906—1975) 597
Baku 339, 657
Bakunyin, Mihail Alekszandrovics (1814—1876) 293
Bălcescu, Nicolae (1819—1852) 274
Balczó András (sz. 1938) 792
Bali 547
Balkán 15, 145, 327, 346, 349, 375, 646, 648—649, 651
Baltikum 126
Balti-tenger 16, 131
Balzac, Honoré de (1799—1850) 236
Bánát 107, 110, 115
Bandaranaike, Sirimavo (sz. 1916) 753
Bandung 742
Bantam 29
Banting, Sir Frederick Grant (1891—1941) 515
bantu(k) 367
Barbusse, Henri (1873—1935) 488
Bárdossy László (1890—1946) 650
Bardot, Brigitte (sz. 1934) 805
Barmen 262
Barnard, Christian Neethling (sz. 1923) 787
Barnes, Binnie (sz. 1908) 588
Barras, Paul Jean François, vicomte de (1755—1829) 201, 203
Barry, Sir Charles (1795—1860) 240
Barthou, Jean Louis (1862—1934) 577
Bartók Béla (1881—1945) 396, 529
Batáviai Köztársaság 202, l. még Hollandia
Batignolles 352
Batista, Zaldívar (sz. 1901) 750
Batsányi János (1763—1845) 194
Batthyány Lajos, gróf (1806—1849) 274
Baudelaire, Charles (1821—1867) 354
Bauer, Otto (1882—1938) 574
Bayreuth 356
Bázel 293, 383
Bazille, Jean Frédéric (1841—1870) 352
Beardsley, Aubrey Vincent (1872—1898) 408
Beatles-együttes (George Harrison, sz. 1943; John Lennon, sz. 1940; Paul McCartney, sz. 1942; Ringo Starr, sz. 1940) 803
Beauharnais, Joséphine de l. Jozefin, francia császárné
Beaumarchais, Pierre Augustin Caron de (1732—1799) 93
Bebel, August Ferdinand (1840—1913) 289, 335, 382
Becher, Johannes R. (1891—1958) 795
Beck, Józef (1894—1944) 628
Beckett, Samuel (sz. 1906) 797
Becquerel, Antoine Henri (1852—1908) 358
Bécs 6, 8, 20, 106, 110, 111—117, 140, 144, 194, 196, 210, 226, 238, 243, 244, 254, 270, 276, 340, 343, 347, 362, 396, 398, 410, 415, 416—417, 418, 435, 503, 575, 619, 754
Bécsújhely 109
beduin(ok) 540
Beethoven, Ludwig van (1770—1827) 117, 238
Béjart, Maurice Jean (sz. 1927) 800
Békés megye 115
Belém 71
Belgium, belgá(k), belga gyarmatbirodalom 22, 65, 107, 189, 206, 235, 264, 365, 429, 434, 450, 493, 636, 637, 638, 642, 699, 730, 774, l. még Spanyol-Németalföld
Belgrád 144, 145, 428, 649, 695
Belinszkij, Visszarion Grigorjevics (1811—1848) 282
Bell, Alexander Graham (1847—1922) 321
Belling, Rudolf (sz. 1886) 523
Bellow, Saul (sz. 1915) 795
Belorusszia 686
Beludzsisztán 160
Ben Bella, Ahmed (sz. 1916) 756
Beneš, Eduard (1884—1948) 576
Bengália 59, 161, 162, 312, 390
Ben Gurion, David (sz. 1886—1973) 736
Bennett, Constance (1905—1965) 589
Benz, Karl Friedrich (1844—1929) 320
Berchtold, Leopold, gróf (1863—1942) 429, 430
Berezina 219
Berg, Alban (1885—1935) 528
Bergen-Belsen 677
Bergman, E. Ingmar (sz. 1918) 804
Berkeley, George (1685—1753) 55
Berlin 95, 136, 209, 239, 262, 270, 271, 277, 327, 335, 380, 394, 406, 444, 477, 480—481, 493, 495, 505, 520, 533, 561—564, 566, 567, 569, 570, 600, 616, 627, 635, 646, 705, 706, 729, 738, 749, 755
Bernard, Claude (1813—1878) 360
Bernhardt, Sarah (Rosine Bernard) (1844—1923) 394
Bernini, Giovanni Lorenzo (1598—1680) 122
Bernstein, Leonard (sz. 1918) 798
Bernstorff, Andreas Peter (1735—1797) 127
Bernstorff, Johann Hartwig Ernst (1712—1772) 127
Berthollet, Claude Louis de (1748—1822) 212
Bessenyei György (1747—1811) 111
Besztuzsev-Rjumin, Mihail Pavlovics (1803—1826) 230
Bethmann-Hollweg, Theobald von (1856—1921) 430, 432
Bevin, Ernest (1881—1951) 722
Bhutto, Zulfikar Ali Khan (sz. 1928) 764
Biedermeier l. Sauter, Samuel Friedrich
Bihar (India) 161
Bikila, Abeba (1932—1973) 792
Binger, Louis Gustave (1856—1936) 365
Birmingham 246
Bismarck, Otto von, herceg (Otto Eduard von Bismarck-Schönhausen) (1815—1898) 288, 295, 327, 335, 380
Bizet, Georges (1838—1875) 357
Blake, Robert (1599—1657) 43
Blake, William (1757—1827) 57
Blanc, Louis (1811—1882) 259
Blankers-Koen, Fanny (sz. 1925) 790
Blanqui, Louis August (1805—1881) 259
Blenheim 48, 118
Bloch, Marc (1886—1944) 11, 580
Blok, Alekszandr Alekszandrovics (1880—1921) 393
Bloomsburg 245
Blum, Léon (1872—1950) 602, 615
Bock, Fedor von (1880—1945) 666
Bohr, Niels (1885—1962) 359, 512, 784
Bokányi Dezső (1871—1940) 439
Bolívar, Simón (1783—1830) 169, 233
Bolívia 233
Bolyai János (1802—1860) 251
Bombay 162, 312, 390, 544
Bonaparte, Louis l. Napóleon, III.
Bonaparte, Lucien (1775—1840) 207
Bonn 262
Borisz, III., bolgár cár (ur. 1918—1943) 647
Born, Max (1882—1970) 784
Borneó 655
Borogyino 218
Borromini, Francesco (1599—1667) 124, 125
Boston 175
Bosznia 327, 344, 375, 428
Botev, Hriszto (1848—1876) 344
Boulanger, Georges Ernest (1837—1891) 332
Bourbon-dinasztia, Bourbonok (francia) 8, 64, 93, 121, 209, 211, 228—229, 234
Bourbon-dinasztia, Bourbonok (spanyol) 121
Boyle, Robert (1627—1691) 54
Böll, Heinrich (sz. 1917) 797
Böttger, Johann Friedrich (1682—1719) 98
Bradley, Omar Nelson (sz. 1893) 689
Brâncuși (Brîncuși), Constantin (1876—1957) 407, 525
Brandenburg 95
Brandt, Willy (Herbert Karl Frahm) (sz. 1913) 772
Brasília 815
Braque, Georges (1882—1963) 523
Braun, Wernher von (sz. 1912) 673
Braunschweig 188
Brazília 166, 168, 815
Brecht, Bertolt (1898—1956) 529, 570
Breda 44
Brekelenkam, Quiringh van (1620—1668) 33
Breszt-Litovszk 443, 470
Breuer Marcell Lajos (sz. 1902) 521
Brezsnyev, Leonyid Iljics (sz. 1906) 758, 761, 765
Briand, Aristide (1862—1932) 500, 501, 505
Brîncoveanu (Brâncoveanu), Constantin, havasalföldi vajda (ur. 1688—1714) 148
Brioni 745
Brissot, Jacques Pierre (1754—1793) 187
brit(ek) l. Anglia, angol(ok)

Britten, Benjamin (sz. 1913) 798
Broglie, Louis Victor de (sz. 1892) 512
Brongniart, Théodore (1739—1813) 241
Brown, John (1800—1859) 306
Brumel, Valerij Nyikolajevics (sz. 1942) 790
Brünn 382
Brüsszel 699
Buchinger Manó (1875—1953) 439
Buda 6, 106, 194, 270, 278—279
Budapest 327, 381, 396, 399, 404, 415, 418—421, 483, 487, 625, 676, 696, 744
Buffalo 414
Bugyonnij, Szemjon Mihajlovics (1883—1973) 484
Bukarest 148, 274, 694
Bulgakov, Mihail Afanaszjevics (1891—1940) 585
Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics (1895—1975) 742, 743
Bulgária, bolgár(ok) 327, 444, 565, 646, 647, 648, 694, 726, 774
Bumedien, Houari (sz. 1925) 756, 763
Burgiba, Habib (sz. 1903) 745
Burma, burmai(ak) 152, 554, 711, 712, 715, 717, 754
Burney, Edward Francis (1760—1848) 324
búr(ok) 315
Byron, George Gordon, lord (1788—1824) 237

Cabet, Étienne (1788—1856) 257
Cachin, Marcel (1869—1958) 489
Calabria 685
Calcutta 162, 312
Callas, Maria (Kalogeropulosz) (sz. 1923) 801
Calmette, Albert Léon Charles (1863—1933) 515
Cambrai 437
Cambridge 391
Campoformio 206
Camus, Albert (1913—1960) 794
Canaletto (Bernardo Belotto) (1720—1780) 112, 116
Candela, Felix (sz. 1910) 817
Cano, Alonso (1601—1667) 66
Cantemir, Dimitrie, moldvai vajda (ur. 1693 és 1710—1711) 148
Capone, Al(fonso) (1899—1947) 599
Capri 385
Carnot, Lazare (1753—1823) 202—203
Carpentier, Georges (sz. 1894) 401
Carszkoje Szelo 225
Cartwright, Edmund (1743—1823) 62
Caruslo, Enrico (1873—1921) 394
Casabanca 540, 701
Castelvetrano 379
Castlereagh, Robert Stewart (1769—1822) 226
Castro, Fidel (sz. 1917) 750
Cavour, Camillo Benso (1810—1861) 284—285
Ceaușescu, Nicolae (sz. 1918) 763
Celebesz 29
Ceruti, Giacomo (18. sz.) 120
Cetewayo, zulu király (1836 k.—1884) 364
Ceuta 612
Ceylon 29, 162, 753
Cézanne, Paul (1839—1906) 353
Chagall, Marc (sz. 1887) 524, 808
Chalier, Joseph (1747—1793) 190
Chalon-sur-Saône 251
Chamberlain, Houston Stewart (1855—1927) 363
Chamberlain, Neville (1869—1940) 454, 501, 624, 643
Chamisso, Adalbert von (1771—1838) 229
Chaplin, Charles Spencer (sz. 1889) 517
Che Guevara l. Guevara, Ernesto (Che)
Chénier, André (1762—1794) 181
Chicago 303, 379
Chile 233, 773
Chopin, Frédéric (1810—1849) 239
Churchill, John l. Marlborough, John Churchill, herceg
Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (1874—1965) 627, 643, 645, 654, 658, 665, 684, 686, 693, 695, 700, 701, 702, 703, 708, 722, 725, 735
Churriguera, José (1650—1723) 66
Ciano, Galeazzo, gróf (1903—1944) 628, 646
Ciganović, Milan 428
Ciprus 327, 751
Cisalpin Köztársaság 206
Citroën, Paul (sz. 1896) 496
Clair, René (sz. 1898) 516, 588, 804
Clemenceau, Georges Benjamin (1841—1929) 332—333, 468, 469
Clive, Robert, Baron Clive of Plassey (1725—1774) 59, 162
Cloșca (Ioan Oarga) (1747 k.—1785) 113
Cocteau, Jean (1889—1963) 583
Codreanu, Corneliu Zelea (1899—1938) 573
Cohn-Bendit, Daniel (20. sz.) 768
Colbert, Jean Baptiste (1619—1683) 16, 73
Colorado 776
Columbia 556
Compiègne 444, 468
Comte, August (1798—1857) 251
Conan Doyle, Sir Arthur (1859—1930) 498
Condé, herceg (II. Lajos, a „nagy Condé") (1621—1686) 72
Condorcet, Marie Jean Antoine, márki (1743—1794) 6, 181
Conrad von Hötzendorf, Franz, gróf (1852—1925) 429
Cook, James (1728—1779) 59
Coolidge, Calvin (elnök 1923—1929) 534
Corday d'Armont, Charlotte (1768—1793) 191
Corey, Elias James (sz. 1928) 787
Corneille, Pierre (1606—1684) 81
Cornwallis, Charles (1738—1805) 178
Costa, Lucio (sz. 1902) 815
Cotonou 366
Coubertin, Pierre, báró (1863—1937) 402
Coulomb, Charles Augustin de (1736—1806) 212
Courbet, Gustave (1819—1877) 301
Couthon, Georges (1755—1794) 191
Cremer, Fritz (sz. 1906) 812
Crick, Francis Harry Compton (sz. 1916) 787
Crișan, Gheorghe (Marcul) (1733—1785) 113
Crispi, Francesco (1819—1901) 286
Crompton, Samuel (1753—1827) 62
Cromwell, Oliver (1599—1658) 39, 40, 41, 42, 44, 56
Cromwell, Richard (1626—1712) 44
Crosland, Alan (1894—1936) 588
Curie, Marie (Marja Skłodowska) (1867—1934) 358
Curie, Pierre (1859—1906) 358
Curzon, George Nathaniel (1859—1925) 390
Cuza, Alexandru Ion (1820—1873) 333, 344
Cuzco (Cusco) 168
Czartoryski, Adam Kazimir, herceg (1734—1823) 142

Csajkovszkij, Pjotr Iljics (1840—1893) 357, 529
Csáky István, gróf (1894—1941) 646
Csang Kaj-sek (1887—1975) 552—553, 621, 715
Csehov, Anton Pavlovics (1860—1904) 386, 392
Csehszlovákia, Csehország, cseh(ek) 112, 114, 119, 254, 265, 267, 275, 343, 347, 356, 382, 422—423, 453, 454, 482, 486, 576, 587, 593, 624—625, 674, 680, 697, 768, 771, 774
Csendes-óceán 58, 59, 302, 627, 655, 737
csendes-óceáni szigetvilág 58, 59, 716
Cserkaszov, Nyikolaj Konsztantyinovics (sz. 1903) 591
Csernisevszkij, Nyikolaj Gavrilovics (1828—1889) 282
Csiang Csing (sz. 1915 k.) 621
Csicserin, Georgij Vasziljevics (1872—1936) 506
Csien-lung, kínai császár (ur. 1736—1796) 152, 157
Csík Ferenc (1913—1945) 601
Csing-birodalom, Csing (mandzsu)-dinasztia 9, 152, 154, 157, 158—159, 309, 311, 389, l. még Kína
Csou En-laj (sz. 1898) 741, 742
Csuhraj, Grigorij (sz. 1921) 806
Csujkov, Vaszilij Ivanovics (sz. 1900) 661

Dąbrowski, Jarosław (1836—1871) 298
Dácia, dák(ok) 264
Dahomey 365
Dajan, Mose (sz. 1915) 766, 770
Daladier, Édouard (1884—1971) 602
Dali, Salvador (sz. 1904) 594
Dallas 759
Dánia, dán(ok) 95, 126, 127, 168, 636, 730
Danton, Georges Jacques (1759—1794) 187, 188, 190, 200
Danzig l. Gdańsk
Darányi Kálmán (1886—1939) 617
Dardanellák 136
Darlan, François Jean (1881—1942) 664—665
Darlington 245
Darwin, Charles Robert (1809—1882) 22, 360, 363
Daumier, Honoré (1808—1879) 268, 294
Davis, Sammy (sz. 1926) 802
Deák Ferenc (1803—1876) 290—291
Debs, Eugene Victor (1855—1926) 383

Debussy, Claude Achille (1862—1918) 357, 397
Defoe, Daniel (1660 k.—1731) 56
Degas, Edgar (1834—1917) 353
De Gasperi, Alcide (1881—1954) 727
De Gaulle, Charles André Joseph Marie (1890—1970) 681, 691, 693, 700, 702, 704, 749, 760, 765, 768, 770
Dekkán 161
Delacroix, Eugène (1798—1863) 231
Dél-Afrika 21, 315, 364, 365, 367, l. még Afrika
Dél-Amerika 19, 166—169, 171, 233, 762, l. még Amerika
Delaunay, Robert (1885—1941) 523
Delescluze, Louis Charles (1809—1871) 298
Dél-Európa 17, 379, l. még Európa
Delft 34
Delhi 9, 161, 313
Déli-sark 407
Délkelet-Ázsia 152, 741, l. még Ázsia
Délkelet-Európa 627, 646, 684, 686, 695, l. még Európa
Dél-Korea 732, l. még Korea
Del Monaco, Mario (sz. 1915) 801
délszláv(ok) 264, 267, 327, 346, 421, 428
Dél-Vietnam 741, 759, 761, 769, 772, l. még Vietnam
Denver 304
Derby 253
Descartes, René (Cartesius) (1596—1650) 17, 80
Desmoulins, Camille (1760—1794) 188
Dessau 520
Detroit 788
De Witt, Cornelis (1623—1672) 29
De Witt, Jan (1625—1672) 29
Diaz, José (1894—1942) 615
Dickens, Charles (1812—1870) 237
Diderot, Denis (1713—1784) 91
Diem l. Ngo Dinh Diem
Dien Bien Phu 740
Dietrich, Marlene (Maria Magdalene von Losch) (sz. 1902) 588
Dimitrov, Georgi (1882—1949) 565
Disney, Walt (1901—1966) 517, 805
Disraeli, Benjamin (1804—1881) 328
Djakovo 346
Dnyeper 218, 557
Dnyeprosztroj 558
Dobrovský, Josef (1753—1829) 114
Dollfuss, Engelbert (1892—1934) 572, 574, 576, 577
Dolomitok 436
Dominika 763
Don 657
Donner, Georg Raphael (1693—1741) 118
Donyec-medence 338
Dos Aguas, őrgróf (18. sz. közepe) 67
Dos Passos, John Roderigo (1896—1970) 488
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics (1821—1881) 393
Dover 642
Dovzsenko, Alekszandr Petrovics (1894—1956) 519
Dönitz, Karl (sz. 1891) 666
Dráva 115
Dreiser, Theodore (1871—1945) 535
Drexler, Anton (1884—1942) 495
Dreyfus, Alfred (1859—1935) 332
Drezda 95, 396, 412
Drina 434
Drogheda 41
Druzsinyin, Alekszandr Vasziljevics (1824—1864) 282
Dryden, John (1631—1700) 56
Dubarry, Mme (Maria Jeanne Bécu) (1743—1793) 85
Dubček, Alekszander (sz. 1921) 768
Dublin 41, 329, 441
Dubna 784
Duclos, Jacques (1896—1975) 489
Dukesz Artúr (1892—1919) 475
Dulles, John Foster (1888—1959) 736, 740
Dumas, Alexandre, id. (1803—1870) 239
Dumouriez, Charles François (1739—1823) 189
Duna 148, 344, 347, 646
Dunkerque 642
Du Pont de Nemours család 775
Duse, Eleonora (1858—1924) 394
Dürrenmatt, Friedrich (sz. 1921) 784, 795
Dvořák, Antonín (1841—1904) 356
Dylan, Bob (sz. 1941) 803
dzsürcsi(k) 152

Ebert, Friedrich (1871—1925) (elnök 1919—1925) 444, 478
Ecuador 233
Eden, Sir Robert Anthony (sz. 1897) 693, 701, 740, 743, 745
Edison, Thomas Alva (1847—1931) 320, 321
Edo (ma: Tokió) 316, l. még Tokió
Edward, VII., angol király (ur. 1901—1910) 350, 373, 374
Effel, Jean (François Lejeune) (sz. 1908) 614
Égalité Fülöp l. Fülöp (Égalité), orléans-i herceg
Eger 119
Egyesült Arab Köztársaság 748
egyházi állam, pápai állam 121, 211, 287, l. még Vatikán
Egyiptom 21, 145, 207, 212, 314, 328, 329, 453, 658, 659, 737, 740, 742, 745, 748
Ehrenburg, Ilja Grigorjevics (1891—1967) 584
Ehrlich, Paul (1854-1915) 362
Eichmann, Adolf (1906—1962) 755
Eiffel, Alexandre Gustave (1832—1923) 598
Einstein, Albert (1879—1955) 359, 512
Eisenhower, Dwight David (1890—1969) 665, 683, 688, 689, 690, 708, 735, 736, 743, 751
Eizenstein, Szergej Mihajlovics (1898—1950) 518—519, 591
El Alamein 659, 665
Elba (folyó) 98
Elba (sziget) 221
Elefántcsontpart 21
Elek Ilona (sz. 1907) 601
Eliot, Thomas Stearns (1888—1965) 583
Éluard, Paul (Eugène Grindel) (1895—1952) 582
Elzász 75, 295
Ember Lajos (1894—1918) 475
Engels, Friedrich (1820—1892) 18, 20, 21, 262, 292, 380—381, 421
Epsom 350
Erdély 107, 113, 144, 264
Erhardt, Ludwig (sz. 1897) 758
Erzsébet, I., orosz cárnő (ur. 1741—1762) 131
Erzsébet, I., angol királynő (ur. 1558—1603) 38
Erzsébet, II., angol királynő (ur. 1952—) 736
Erzsébet, osztrák császárné és magyar királyné (1837—1898) 291, 420
Essen 334
Esterházy család 118
Észak-Afrika 164, 365, 627, 664, 693, 700, l. még Afrika
Észak-Amerika 17, 170—171, 172, 174, 321, 449, 782, l. még Amerika
Észak-Európa 452, l. még Európa
Észak-Írország 441, l. még Írország, ír(ek)
Északi-sark 407
Észak-Korea 719, 732, 734, l. még Korea
Északnyugat-Európa 452, l. még Európa
Észak-Vietnam 368, 741, 762, l. még Vietnam, vietnami(ak) és Vietnami Demokratikus Köztársaság
Eton 433
Etiópia, (Abesszínia) etióp(ok) 164, 453, 610—611, 616, 659, 792
Euler, Leonhard (1707—1783) 100
Európa, európai(ak) 5, 6, 8, 9, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 26—27, 29, 64, 73, 96, 98, 116, 122, 126, 144, 145, 155, 161, 162, 164, 165, 166, 178, 186, 194, 196, 212, 214, 220, 222—223, 226, 231, 233, 235, 244, 246, 264, 278—279, 283, 302, 308, 312, 315, 319, 321, 326, 334, 341, 349, 350, 357, 364, 373, 383, 385, 396, 397, 410, 414, 418, 427, 441, 449, 450, 451, 452, 454, 468, 471, 472—473, 476, 490, 492, 496, 500, 504, 543, 566, 572, 580, 626—627, 633, 634, 646, 674, 676, 684, 688, 700, 701, 703, 708—709, 718, 720, 723, 726, 727, 733, 734, 742, 749, 751, 782, 790, l. még Dél-, Észak-, Kelet-, Közép- és Nyugat-Európa

Fahrenkampf, Emil (1885—1966) 521
Fairbanks, Douglas (1884—1939) 517
Fantin-Latour, Ignace Henri Jean (1836—1904) 352
Faraday, Michael (1791—1867) 358
Farman, Henri (1874—1934) 406
Faruk, I., Egyiptom királya (ur. 1936—1952) 737
Fashoda 366
Faulkner, William (1897—1962) 583
Faure, François Félix (1841—1899) 743
Favre, Jules (1809—1880) 295, 297
Fedák Sári (1879—1955) 420
Fehér megye 266
Fehrbellin 96

Feininger, Lyonel (1871—1956) 526
fekete Afrika, Fekete-Afrika l. Afrika
Fekete-tenger 136
Fellini, Federico (sz. 1920) 805
Ferdinánd, VII., spanyol király (ur. 1808 és 1814—1833) 209
Ferenc, I., német, majd osztrák császár és magyar király (ur. 1792—1835) 209, 210, 226, 227, 228, 229, 243
Ferenc Ferdinánd, főherceg (1863—1914) 343, 488
Ferenc József, I., osztrák császár és magyar király (ur. 1848—1916) 229, 279, 290—291, 307, 327, 341, 375, 420, 429
Ferenc, Xaveri, Szent (?—1552) 167
Fermi, Enrico (1901—1954) 578
Fertőd 118
Feuchtwanger, Lion (1884—1958) 570
Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814) 101
Fielding, Henry (1707—1754) 56
Fili 138
Finnország, finn(ek) 600, 634, 650, 686, 800
Firenze 125, 285
Fischer, Robert James (sz. 1943) 793
Fischer von Erlach, Johann Bernhard (1656-1723) 116
Fitzgerald, Ella (sz. 1918) 802
Flandria 75
Fleming, Sir Alexander (1881—1955) 515
Fleurus 197
Flourens, Gustave (1838—1871) 298
Foch, Ferdinand (1851—1929) 445, 468
Focşani 149
Fokföld 29, 169, 365
Fokin, Mihail (1880—1942) 397
Fontainebleau 73, 221
Fontenay-aux-Roses 779
Ford, Henry (1863—1947) 404, 497
Forster, Johann Georg (1754—1794) 194
Foucault, Léon (1819—1868) 250
Fouquet, Nicolas (1615—1680) 74
Fouquier-Tinville, Antoine Quentin (1746—1795) 200
Fourier, François Marie Charles (1772—1837) 20, 256
Fowler, Sir John (1817—1898) 318
Földközi-tenger 16, 43, 136
France, Anatole (Anatole Thibault) (1844—1924) 355
Franche-Comté 75
Franciaország, franciá(k), francia gyarmatbirodalom 9, 15, 16, 18, 19, 20, 21—22, 44, 45, 56, 58, 59, 64, 65, 72—93, 94, 97, 103, 104, 132, 141, 162, 164, 168, 170, 174, 178, 180—193, 194, 197, 200—221, 226, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 249, 256, 258, 264, 268, 273, 277, 285, 287, 289, 290, 295, 296—301, 307, 309, 310—311, 314, 323, 326, 328, 332, 364, 365, 366, 368, 373, 374, 379, 382, 383, 386, 393, 397, 424—425, 429, 430, 434, 435, 437, 444, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 468, 471, 489, 493, 500, 505, 515, 516, 529, 540, 541, 567, 576, 577, 578, 580, 590, 598, 602—603, 610, 626, 627, 631, 635, 637, 638—641, 642, 664, 669, 672, 673, 677, 681, 688, 691, 693, 702, 720, 727, 730, 733, 740, 741, 743, 745, 748—749, 750, 760, 765, 774, 779, 802, 806
Franco, Francisco (Franco Bahamonde) (1892—1975) 452, 453, 613, 622
Frank, Anna (1929—1945) 677
Frank, Hans (1900—1946) 674
Frankel Leó (1844—1896) 298
Frankfurt a. M. 20, 272
Franklin, Benjamin (1706—1790) 174
Freiligrath, Ferdinand (1810—1876) 277
French, John (1852—1925) 430
Freneau, Philip Morin (1752—1832) 174
Freud, Sigmund (1856—1939) 340, 393, 580
Frigyes, IV., dán király (ur. 1699—1730) 95
Frigyes, I., porosz király (ur. 1701—1713) 95
Frigyes, II. (Nagy), porosz király (ur. 1740—1786) 96, 110, 136, 377
Frigyes Vilmos, brandenburgi választófejedelem (ur. 1640—1688) 96
Frigyes Vilmos, I., porosz király (ur. 1713—1740) 96
Frigyes Vilmos, III., porosz király (ur. 1797—1840) 226, 227
Frisch, Max (sz. 1911) 795
Frunze, Mihail Vasziljevics (1885—1925) 474
Fulton, Robert, (1765—1815) 246, 725
Furtwängler, Wilhelm (1886—1954) 596
Fülöp, IV., spanyol király (ur. 1621—1665) 64
Fülöp, V., spanyol király (ur. 1700—1746) 65
Fülöp, II. orléans-i herceg, régens (ur. 1715—1723) 84
Fülöp (Égalité), orléans-i herceg (1747—1793) 180, 187
Fülöp, Párizs grófja (1838—1894) 269
„Fülöp király", indián törzsfő (?—1676) 171
Fülöp-szigetek 330, 655, 716

Gabcik, Josef 680
Gabin, Jean (sz. 1904) 590
Gagarin, Jurij Alekszejevics (1934—1968) 754, 783
Gainsborough, Thomas (1727—1788) 57
Gaj, Ljudevit (1809—1872) 267
Galícia 266
Galli-Curci, Amelita (1882—1963) 597
Galvan 755
Gama, Vasco da (1469—1524) 71
Gambetta, Léon Michel (1838—1882) 296
Gandhi, Indira (sz. 1917) 764
Gandhi, Mohandasz Karamcsand (Mahatma) (1869—1948) 391, 544—545, 731
Gangesz 351
Garami Ernő (1876—1935) 439
Garbo, Greta (sz. 1905) 590
García Lorca, Federico (1899—1936) 623
Garibaldi, Giuseppe (1807—1882) 268, 284—287
Gauguin, Paul (1848—1903) 353
Gaulli, Giovanni Battista l. Baciccio
Gauss, Carl Friedrich (1777—1855) 251
Gautier, Théophile (1811—1872) 236, 354
Gdańsk (Danzig) 453, 628—629, 631
Gelder, Nicolaes van (1636—1675 k.) 33
Genf 293, 500, 741, 743, 756, 757
Genova 121, 506
germán(ok) 356, 363, l. még Németország, német(ek)
Gershwin, George (1898—1937) 592
Ghana, Ghanai Köztársaság 747
Giacometti, Alberto (1901—1966) 808
Gibraltár 64
Gide, André (1869—1951) 393, 582
Gigli, Benjamino (1890—1957) 596
Gilbert-szigetek 655
Gillray, James (1757—1815) 60, 196
Giraud, Henri Honoré (1879—1949) 700
Gironde 187
Gladkov, Fjodor Vasziljevics (1883—1958) 509
Gladstone, William Ewart (1809—1898) 329
Glenn, John, (sz. 1921) 757
Glinka, Mihail Ivanovics (1804—1857) 357
Gobelin család 79
Godard, Jean Luc (sz. 1931) 806
Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832) 102—103, 236, 242
Goga, Octavian (1881—1938) 421
Gogh, Vincent van l. Van Gogh, Vincent
Gogol, Nyikolaj Vasziljevics (1809—1852) 282
Goldoni, Carlo (1707—1793) 125
Goluchowski, Agenor, gróf (1812—1875) 341
Gomulka, Władisław (sz. 1905) 744
Goncsarov, Ivan Alekszandrovics (1812—1891) 282
Gonzalez, Armando (sz. 1912) 594
Gorcsakov, Alekszandr Mihajlovics, herceg (1798—1883) 327
Gorkij, Makszim (Alekszej Makszimovics Peskov) (1868—1936) 385, 386, 394, 509
Gottsched, Johann Christoph (1700—1766) 102
Goya y Lucientes, Francisco José de (1746—1828) 65, 69
Göbbels (Goebbels), Joseph Paul (1897—1945) 572, 692
Gömbös Gyula (1886—1936) 567, 576
Gördeler, Carl Friedrich (1884—1945) 699
Görgey Artúr (1818—1916) 279
Göring, Hermann Wilhelm (1893—1946) 562, 572, 628, 634, 641, 682
Görögország, görög(ök) 93, 103, 148, 212, 231, 232, 237, 241, 402, 648—649, 694, 695, 725, 726, 766
Grabež, Trifko (1895—1916) 428
Gracchus l. Babeuf, François Noël
Gramsci, Antonio (1891—1937) 581, 611
Gran Sasso 685
Grant, Ulysses Simpson (1822—1885) 307
Graziani, Rodolfo (1882—1955) 658
Grégr (Gröger), Eduard (1829—1907) 347
Grigorovics, Dmitrij Vasziljevics (1822—1899) 282
Grillparzer, Franz (1791—1872) 243
Grivasz, Georgiosz (1898—1974) 751
Gropius, Walter (1883—1971) 414, 417, 521, 526
Grosz, George (1893—1959) 494, 532
Grotewohl, Otto (1894—1964) 730
Grúzia 160
Guadalcanal 713
Guam 655
Guardi, Francesco (1712—1793) 124
Guderian, Heinz (1888—1954) 666

Guericke (Gericke), Otto (1602—1686) 100
Guernica 622
Guesde, Jules (Mathieu Basile) (1845—1922) 382
Guevara, Ernesto (Che) (1928—1967) 762
Guillotin, Joseph Ignace (1738—1814) 193
Guinea 748
Guitry, Sacha (1885—1957) 424
Gulácsy Lajos (1882—1932) 431
Gusztáv II. Adolf, svéd király (ur. 1611—1632) 126
Gusztáv, III., svéd király (ur. 1771—1792) 127
Gyagilev, Szergej (Serge Diaghileff) (1872—1929) 397
György, I., angol király (ur. 1714—1727) 46
György, III., angol király (ur. 1760—1820) 59, 60, 61, 175
György, VI., angol király (ur. 1936—1952) 736

Habsburg-birodalom, Habsburg-monarchia 19, 20, 106—115, 118—119, 120—121, 186, 194, 229, 271, 279, 346
Habsburg-dinasztia, Habsburgok 20, 106—109, 136, 186, 196—197, 271, 279, 341
Habsburgok (olasz) 196—197, 271, 279
Habsburgok (osztrák) 106—107, 110—113, 121, 186, 229, 341
Habsburgok (spanyol) 64—65, 107, 120
Hacsaturjan, Aram Iljics (sz. 1903) 529
Hahn, Otto (1879—1968) 454, 579
Haig, Sir Douglas (1861—1928) 435
Hailé Szelasszié, I., etióp császár (ur. 1930—1975) 610, 659
Haiti 168
Hajós Alfréd (1878—1955) 402
Halil, Patrona (?—1730) 144
Halsey, William Frederick (1882—1959) 716
Hamburg, 302, 476
Hammarskjöld, Dag Hjalmar (1905—1961) 739
Hampden, John (1594—1643) 37
Hannover-dinasztia 46
Hanoi 546
Hanson, Duane (20. sz.) 813
Hardenberg, Karl August, herceg (1750—1822) 226
Hardouin-Mansart (Mansard), Jules (1646—1708) 76, 77
Hargreaves, James (1740 k.—1778) 62
Harmadik Birodalom l. Németország
Harney, George Julian (1817—1897) 260
Harpers Ferry 306
Harvard, John (1607—1638) 173
Hašek, Jaroslav (1883—1923) 422—423, 593
Hastings, Warren (1732—1818) 59
Hata Sahacsiro (1873—1938) 362
Hauptmann, Gerhart (1862—1946) 392
Havanna 750
Havasalföld, Havaselve 148, 230, 344
Havlíček-Borovský, Karel (1821—1856) 267
Hawaii-szigetek 59, 330
Haydn, Joseph (1732—1809) 117
Händel, Georg Friedrich (1685—1759) 105
Hébert, Jacques René (1757—1794) 188, 200
Heckel, Erich (sz. 1883) 412
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) 20, 251, 262
Heidegger, Martin (sz. 1889) 581
Heidelberg 75
Heine, Heinrich (1797—1856) 237
Heinemann, Gustav (elnök 1969—) 770
Helfferich, Carl (1872—1924) 432
Helsinki 815
Heltai Jenő (1871—1957) 420
Helvetius, Claude Adrien (1715—1771) 90
Hemingway, Ernest (1898—1961) 615
Henie, Sonja (1910—1969) 600
Henrietta Mária, angol királyné (1609—1669) 36
Henriot (Hanriot), François (1761—1794) 201
Henry, Patrick (1736—1799) 175
Henson, William Samuel (19. sz.) 325
Hentzi, Heinrich (1785—1849) 278
Hepburn, Audrey (sz. 1929) 807
Hercegovina 327, 344, 375
Herder, Johann Gottfried (1744—1803) 103
hereréó(k) 367
Herriot, Edouard (1872—1957) 505
Hertz, Heinrich Rudolf (1857—1894) 358
Herzen (Gerzen), Alekszandr Ivanovics (Jakovlev) (1812—1870) 282
Hess, Rudolf (sz. 1894) 675
Hevesy György (1885—1966) 786
Heydrich, Reinhard (1904—1942) 674, 680
Hilbert, David (1862—1943) 512
Hildebrandt, Johann Lucas (1668—1745) 110
Hindenburg, Paul von Beneckendorff und Hindenburg (1847—1934) 430, 435, 452, 563, 564
Hirosige Ando (1797—1858) 151
Hirosima 718
Hitchcock, Alfred (sz. 1899) 805
Hitler, Adolf (Schicklgruber) (1899—1945) 363, 417, 435, 452, 453, 454, 490, 495, 504, 505, 529, 562—563, 566, 567, 569, 571, 572, 574, 588, 609, 616, 618, 619, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 631, 634, 640, 641, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 650—651, 652, 653, 660, 668, 669, 674, 675, 686, 692, 699, 700, 704, 706, 755
Hmelnyickij, Bogdan (1595 k.—1657) 128
Hobbes, Thomas (1588—1679) 54
Hoche, Louis Lazare (1768—1797) 206
Hodges, Courtney Hicks (1887—1966) 689
Hofer, Andreas (1767—1810) 210
Hofmannstahl, Hugo von (1874—1929) 396, 417
Hogarth, William (1697—1764) 48, 49, 57
Hohenzollern-dinasztia (România) 344
Holbach, Paul Henri Dietrich d' (1723—1789) 91
Hollandia (Németalföld), holland(ok), holland gyarmatbirodalom 8, 15, 16, 28—35, 42, 43, 44, 45, 64, 75, 150, 162, 164, 165, 170, 202, 235, 315, 636, 680, 682, 698, 730, 750, 775
Hollywood 516—517, 588—589
Homérosz (i. e. kb. 8. sz.) 407
Honegger, Arthur (1892—1955) 529
Hongkong 710
Hooch, Pieter de (1629—1684 k.) 31
Hooke, Robert (1635—1703) 54
Hooker, Joseph (1814—1879) 307
Hoover, Herbert Clark (elnök 1929—1933) 534
Hopkins, Harry (1890—1946) 700
Horia (Hora), Nicolae (Vasile Nicolae Ursu) (1730—1785) 113
Horta, Viktor (1861—1947) 415
Horthy Miklós (1868—1957) 451, 487, 573, 617, 647, 696
Horvátország, horvát(ok) 115, 144, 264, 267, 346, 382, 577
Ho Si Minh (Ngujen Aj Kuok) (1890—1969) 546, 733, 771
hottentottá(k) 367
Höchstädt 48, 65
Hölderlin, Johann Friedrich (1770—1843) 103
Hötzendorf l. Conrad von Hötzendorf, Franz
Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894—1971) 743, 744, 749, 751, 752, 754, 761
Huang Hoa 368
Hubertusburg 110
Hudson (folyó) 246
Hudson, George (1800—1871) 252
Hué 368
Hugo, Victor (1802—1885) 237, 239
Huitzilopochtli 166
Hull, Cordell (1871—1955) 693, 701
Humboldt, Alexander von (1769—1859) 101, 102
Humboldt, Wilhelm von (1767—1835) 101, 102
Hume, David (1711—1776) 54, 55
Hung Seng (1646—1704) 157
Husák, Gustav (sz. 1913) 771
Hutchinson, Anne (1591—1643) 170
Huxley, Aldous Leonard (1894—1963) 583
Huygens, Christian (1629—1695) 35

Iași 145
Ibarruri, Dolores Gomez (La Pasionaria) (sz. 1895) 615
Ibn Szaúd, Abd-al-Aziz (1880—1953) 541
Ibsen, Henrik (1828—1906) 355
Ilf, Ilja Arnoldovics (1897—1937) 585
Ili 152
Illyés Gyula (sz. 1902) 587, 818
Ilosfalvy Róbert (sz. 1927) 800
India, indiai(ak), hindu(k) 9, 19, 58—59, 127, 144, 157, 160, 161—164, 207, 312—313, 328, 368, 373, 390—391, 437, 449—450, 453, 544—545, 556, 727, 731, 755, 764, 788
Indiai-óceán 365, 554
indián(ok) 166, 168, 170—171, 174, 175, 303, 304, 306, 307
Indokína 21, 368, 546, 741, l. még Vietnam
Indonézia, indonéz(ek), indonéz szigetvilág 546, 711, 742, 750, 763, 766
Indore 312
inká(k) 166
Innitzer, Theodor (1875—1955) 618
Ionesco, Eugène (sz. 1912) 797
Ipek (Peć) 115
Irak 145, 437
Irán, iráni(ak) 15, 21, 160, 541, 701, l. még Perzsia

Írország, ír(ek) 39, 40, 41, 170, 329, 441, l. még Észak-Írország
István, főherceg (1817—1867) 274
Isztambul 144—145, 148, 391
Itália l. Olaszország
Ivo Jima 717
Izrael 729, 736, 745, 755, 766, 770

Jackson, Andrew (1767—1845) 306
Jagow, Gottlieb von (1863—1935) 430, 432
Jakab, II., angol király (ur. 1685—1688) 45, 46
Jalta 626—627, 703, 719
Jamamoto Iszoruko (1884—1943) 711
Jancsó Miklós (sz. 1921) 806
Jangce 731, 769, 771
Jannings, Emil (1886—1950) 517
János, III. (Jan Sobieski), lengyel király (ur. 1674—1696) 106, 140, 144
János, XXIII., pápa (ur. 1958—1963) 749
Jansenius (Jansen), Cornelius (1585—1638) 80
Japán, japán(ok), japán gyarmatbirodalom 21, 22, 150—151, 316—317, 369, 386, 454, 470, 548—549, 550—551, 553, 616, 620, 626, 627, 646, 655, 692, 701, 710, 711, 712, 713, 714—715, 717, 718, 719, 720, 733, 774
Jaurès, Jean (1859—1914) 383, 432,
Jáva 29
Javata 549
Jedlik Ányos István (1800—1895) 322
Jefferson, Thomas (elnök 1801—1809) 174, 175, 177
Jelačić, Josef, gróf (1801—1859) 275, 276
Jemappes 19, 189
Jemeljanov, Vaszilij Szemjonovics (sz. 1901) 784
Jéna 209, 521
Jeremenko, Andrej Ivanovics (sz. 1892) 667
Jermenyev, Ivan Alekszejevics (1746—1797) 137
Jermilin (20. sz.) 809
Jeruzsálem 376, 755
Jevtusenko, Jevgenyij Alekszandrovics (sz. 1933) 796
Jirásek, Alois (1851—1930) 587
Joffre, Joseph Jacques Césaire (1852—1931) 430, 435, 443, 445
Joganszon, Borisz Vlagyimirovics (sz. 1893) 595
Johnson, Lyndon Baines (elnök 1963—1968) 759, 761, 766
Joliot-Curie, Frédéric (1900—1958) 578
Joliot-Curie, Irène (1897—1956) 578
Jolson, Al (1888—1950) 588
Jones, Inigo (1573—1652) 53
Jones, Tom (sz. 1940) 802
Jordachescu, Dan (20. sz.) 800
Jozefin, francia császárné (Marie Joséphe Tascher de la Pagerie) (1763—1814) 210, 212
József, II., német-római császár és magyar király (ur. 1765—1790) 112—113, 114, 136
József, I., portugál király (ur. 1750—1777) 71
József, spanyol király (ur. 1808—1813) 209
József Attila (1905—1937) 586
Juárez, Benito Pablo (1806—1872) 307
Jugoszlávia, jugoszláv(ok) 453, 522, 567, 577, 587, 648—649, 679, 694, 695, 729, 743
Julius Caesar, Caius (i. e. 100 k.—44) 6
Junot, Andoche (1771—1813) 211
Juon, Konsztantyin Fjodorovics (1875—1958) 595
Juzovka 338
Jüan Si-kaj (1859—1916) 389

Kabos Endre (1906—1944) 601
Kacsóh Pongrác (1873—1923) 420
Kádár János (sz. 1912) 744
Kadhafi, Moammer al- (sz. 1943) 772
Kadzsar-dinasztia 160
Kafka, Franz (1883—1924) 423
Kahovszkij, Pjotr Grigorjevics (1797—1826) 230
Kairó 314, 365, 541, 658, 702, 757
Kalifornia 302—303, 319
Kalinyin, Mihail Ivanovics (1875—1946) 467, 474, 511
Kállay Miklós (1887—1967) 686
Kambodzsa 741, 764, 772
Kamenyev, Lev Boriszovics (1883—1936) 443
Kanada 58, 730
Kandinszkij (Kandinsky), Vaszilij Vasziljevics (1866—1944) 412—413, 525
Kandy 29, 162
Kang-hszi, kínai császár (ur. 1662—1722) 152
Kansas 306
Kant, Immanuel (1724—1804) 101
Kanton 155
Kapp, Wolfgang (1857—1922) 492
Kaprow, Allan (sz. 1927) 813
Kara Djordje (Kara Gyorgye), Georgij Petrović (1752—1817) 145, 264
Karagyorgyevics-dinasztia 346
Karajan, Herbert von (sz. 1908) 798
Karlóca (ma: Karlovac) 107, 115, 144
Karlsbad (ma: Karlovy Vary) 254
Károly, VI., német-római császár (III. Károly magyar király) (ur. 1711—1740) 110
Károly, I., angol király (ur. 1625—1649) 15, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44
Károly, II., angol király (ur. 1660—1685) 44, 45
Károly, X., francia király (ur. 1824—1830) 228, 234
Károly, III., magyar király l. Károly, VI., német-római császár
Károly, IV., magyar király (I. Károly osztrák császár) (ur. 1916—1918) 341
Károly, II., spanyol király (ur. 1665—1700) 64
Károly, XII., svéd király (ur. 1697—1718) 126
Károly Vilmos, braunschweigi herceg (1735—1806) 188
Károlyi Mihály, gróf (1875—1955) 482, 483
Kárpáti Rudolf (sz. 1920) 791
Katajev, Valentyin Petrovics (sz. 1897) 585
Katalin, I., orosz cárnő (ur. 1725—1727) 131
Katalin, II., orosz cárnő (ur. 1762—1796) 132, 133, 136, 137, 143, 198—199
Kaukázus 627, 656—657, 659
Kaunitz, Wenzel Anton, herceg (1711—1791) 111
Kautsky, Karl (1854—1938) 382
Kazány 384
Kazar, Vasile (sz. 1913) 813
Kazinczy Ferenc (1759—1831) 194
Keitel, Wilhelm (1882—1946) 707
Kelemen, XI., pápa (ur. 1700—1721) 80
Kelet-Afrika 22, 367, l. még Afrika
Kelet-Európa 16, 17, 19, 20, 236, 264, 274, 379, 396, 410, 427, 451, 453, 454, 627, 686, 695, 720, 723, 727, 728, 774, l. még Európa
Kemál Atatürk, Gázi Musztafa, pasa (1881—1938) 545
Kennedy, Jacqueline (sz. 1929) 759
Kennedy, John Fitzgerald (elnök 1961—1963) 753, 754, 758, 759
Kennedy, Robert Francis (1925—1968) 768
Kenya 9
Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (sz. 1881) 439, 457
Kerouac, Jack (sz. 1922) 795
Kesselring, Albert (1885—1960) 666
Keynes, John Maynard, lord (1883—1946) 580
Kiel 476
Kijev 138, 470
Kim Ir Szen (sz. 1912) 732
Kína, kínai(ak) 9, 15, 21, 58, 116, 152—159, 160, 247, 308—311, 349, 368, 369, 387, 388—389, 449—450, 550—553, 558, 620—621, 710, 715, 720, 731, 732, 734, 739, 741, 742, 748, 751, 755, 759, 760, 764, 767, 769, 770, 773, 779, l. még Kínai Népköztársaság
Kínai Népköztársaság 9, 731, 742
King, Martin Luther (1929—1968) 762, 768
Kirchner, Ernst Ludwig (1880—1938) 412
Kis-Antillák 127
Kissinger, Henry (sz. 1923) 773
Kitchener, Horatio Herbert, lord (1850—1916) 366
Klee, Paul (1879—1940) 524, 526, 594
Kleiber, Erich (1890—1956) 596
Kleist, Heinrich von (1777—1811) 103
Klemperer, Otto (1885—1973) 596
Klimt, Gustav (1862—1918) 362, 410, 411
Kline, Franz (1910—1962) 810
Klinger, Julius (sz. 1876—?) 411
Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724—1803) 102
Koba Guruli (20. sz.) 813
Koblenz 188
Koch, Robert (1843—1910) 362
Kodály Zoltán (1882—1967) 396, 798
Kokoschka, Oskar (sz. 1886) 415, 522
Kolcsak, Alekszandr Vasziljevics (1873—1920) 471
Kollár, Ján (1793—1852) 265
Kollataj, Hugo (1750—1812) 198
Kollwitz, Käthe (Schmidt) (1867—1945) 481
Kolumbia 762
Komszomolszk 607
Kongó, kongói(ak) 22, 753
Kongó (folyó) 22, 164, 365
Konyev, Ivan Sztyepanovics (1897—1973) 667
Korea 21, 152, 369, 719, 732, 734, 739, 808, 809, l. még Dél-Korea és Észak-Korea

Kornyilov, Lavr Georgievics (1870—1918) 461
Korzika 203, 220
Kościuszko, Tadeusz (1746—1817) 198, 265
Kossuth Lajos (1802—1894) 267, 268, 275, 286
Koszigin, Alekszej Nyikolajevics (sz. 1904) 761, 764, 766
Kosztolányi Dezső (1885—1936) 586
Kovács István 613
kozák(ok) 128—129, 136
Kozincev, Grigorij Mihajlovics (1905—1973) 518
Köln 262, 616
Königgrätz 288
Közel-Kelet 377, 437, 627, 658, 659
Közép-Amerika 166, 763, l. még Amerika és Latin-Amerika
Közép-Ázsia 160, l. még Ázsia
Közép-Európa 16, 17, 18, 19, 20, 236, 264, 270, 274, 327, 379, 410, 415, 449, 587, l. még Európa
Krakkó 265
Kraus, Karl (1874—1936) 416
Kremsier 276
kreol(ok) 166
Kréta 649
Krím 136, 281, 285, 344, 686
Krisztina, svéd királynő (ur. 1632—1654) 126
Krleža, Miroslav (sz. 1893) 587
Krúdy Gyula (1878—1933) 421
Krupp család 294, 334
Krupp von Bohlen und Halbach, Gustav (1870—1950) 375
Krupszkaja, Nagyezsda Konsztantyinovna (1869—1939) 385, 484
Kuang-hszü, kínai császár (ur. 1875—1908) 311
Kuba, kubai(ak) 330, 750, 756, 762
Kubiš, Jan 680
Kukkapuro, Yrjö (sz. 1933) 815
Kulesov, Lev Vlagyimirovics (1899—1970) 519
Kun Béla (1886—1939) 485
Kunfi Zsigmond (1879—1929) 439
Kung Sang-zsen (1648—1718) 157
Kunijosi Jaszuo (1893—1953) 310
Kupka, František (1871—1957) 395
Kurszk 627, 669
Kurusu Szaburo (1888—1954) 646
Kutuzov, Mihail Illarionovics, herceg (1745—1813) 219
Kuznets, Simon (sz. 1901) 785
Kücsük-Kajnardzsi 145

Lafayette (La Fayette), Marie Joseph Paul Roch Yves Gilbert Motier du, márki (1757—1834) 184, 186
La Fontaine, Jean de (1621—1695) 81
Lagrange, Joseph Louis, gróf (1736—1813) 213
Lahor (Lahore, ma: Pakisztán) 161
La Jana (1905—1940) 599
Lajos, XIV. (a Napkirály), francia király (ur. 1643—1715) 16, 29, 64, 65, 72—81, 84, 94, 95, 104
Lajos, XV., francia király (ur. 1715—1774) 84—85
Lajos, XVI., francia király (ur. 1774—1792) 180—183, 186—187, 188—189
Lajos, XVIII., francia király (ur. 1814—1824) 228
Lajos, II., francia herceg l. Condé, herceg
Lajos Fülöp, orléans-i herceg, majd francia király (ur. 1830—1848) 234, 269—270
Lamarck, Jean Baptiste Antoine de (1744—1829) 213
Lancashire 18
Lánczy Leó (1852—1921) 483
Landau 107
Lang, Fritz (sz. 1890) 516
Laosz 741, 746, 757, l. még Patet Lao
Laplace, Pierre Simon (1749—1827) 213
Lassalle, Ferdinand (1825—1864) 289
Latin-Amerika 539, 750, l. még Közép- és Dél-Amerika
Laud, Willam (1573—1645) 39
Laughton, Charles (1899—1962) 588
Laval, Carl Gustaf Patrik de (1845—1913) 322
Laval, Pierre (1883—1945) 505, 610, 641
Lavoisier, Antoine Laurent (1743—1794) 89, 213
Lavrov, Pjotr Lavrovics (1823—1900) 336
Law, John (1671—1729) 84
Lawrence, Sir Thomas (1769—1830) 57
Laxenburg 229
Lechner Ödön (1845—1914) 415
Le Corbusier (Charles Édouard Jeanneret) (1887—1965) 520, 814
Leeb, Wilhelm Joseph Franz von (1876—1956) 666
Leeuwenhoek, Anton van (1632—1723) 34
Lefebvre, François Joseph (1755—1820) 211
Léger, Fernand (1881—1955) 522
Lehár Ferenc (1870—1948) 395
Le Havre 598
Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646—1716) 100
Leiden 34, 35
Lelewel, Joachim (1786—1861) 265
Lemaître, Frédérick (1767—1832) 236
Le Nain, Louis (1593—1648) 87
Lengyelország, lengyel(ek) 20, 95, 106, 126, 128, 129, 140—143, 198—199, 235, 265, 283, 298, 453, 454, 573, 626, 628—629, 631, 634, 674, 676, 682, 696, 702, 733, 744, 774, 799, 806
Lenin, Vlagyimir Iljics (Uljanov) (1870—1924) 15, 19, 23, 384—385, 386, 439, 443, 450, 451, 458, 462—464, 466, 474, 484, 489, 508
Leningrád 596, 634, 656
Le Nôtre, André (1613—1700) 76
Lesseps, Ferdinand Marie de (1805—1894) 328
Lessing, Gotthold Ephraim (1729—1781) 102
Le Vau, Louis (1612—1670) 76
Lévi-Strauss, Claude (sz. 1908) 785
Levszki, Vaszil (Vaszil Ivanov) (1837—1873) 344
Lewis, Sinclair (1885—1951) 535
Lexington 177
Ley, Robert (1890—1945) 572
Lhasza 157
Libanon 145
Líbia 349, 658, 772
Li Ce-cseng (1606—1645) 152
Lie, Trygve Halvdan (1896—1968) 732
Liebknecht, Karl (1871—1919) 382, 438, 481
Liebknecht, Wilhelm (1826—1900) 289, 335
Ligeti Károly (1890—1919) 475
liguriai köztársaság 206
Lilburne, John (1614 k.—1657) 40, 41
Lilienthal, Otto (1848—1896) 406
Lincoln, Abraham (elnök 1861—1865) 307, 769
Lindbergh, Charles Augustus, id. (1902—1974) 6, 515, 598
Linné, Carl von (1707—1778) 127
Lipcse 220, 385, 433, 565
Lipót, I., német császár és magyar király (ur. 1658—1705) 106, 115
Lipót, II., német császár és mbgyar kirély (ur. 1790—1792) 110, 115, 186
Lisszabon 71, 214
Liszt Ferenc (1811—1886) 239, 356
Little Crow (Vadászó Sólyom) (?—1863) 304
Litvinov, Makszim Makszimovics (1876—1951) 576
Liu Sao-csi (1898—1972) 755, 773
Livingstone, David (1813—1873) 9
Lloyd George, David (1863—1945) 435, 469
Loango 164—165
Lobacsevszkij, Nyikolaj Ivanovics (1793—1856) 251
Locarno 500, 504, 616
Locke, John (1632—1704) 17, 54, 55
Lollobrigida, Gina (sz. 1927) 807
Lombardia 206, 285, 290
Lomonoszov, Mihail Vasziljevics (1711—1765) 137
London 6, 20, 46, 50, 52, 53, 155, 240, 241, 244, 246, 253, 261, 282, 292, 321, 358, 380, 392, 399, 404, 408, 409, 513, 533, 635, 645, 654, 673, 693, 695, 709, 790
Longhena, Baldassare (1598—1682) 124
Loos, Adolf (1870—1933) 415
Loren, Sophia (sz. 1934) 807
Lotaringia 75, 295
Louvois, François Michel Le Tellier de, márki (1641—1691) 74
Lovett, William (1800—1877) 260
Loy, Myrna (sz. 1905) 589
Lublin 696, 702
Ludendorff, Erich Friedrich Wilhelm (1865—1937) 430, 435, 495
Lueger, Karl (1844—1910) 417
Lugano 501
Lukács György (1885—1971) 581, 785
Lully, Jean Baptiste (1632—1687) 81
Lumière, August (1862—1954) 398
Lumière, Louis (1864—1948) 398
Lumumba, Patrice (1926—1961) 753
Luxemburg 636
Luxemburg, Rosa (1871—1919) 383, 481
Lvov, Georgij Jevgenijevics, herceg (1861—1925) 439
Lyon 190, 202, 258

MacArthur, Douglas (1880—1964) 716, 719, 734
McCarthy, Joseph Raymond (1909—1957) 740

McCormick, Cyrus Hall (1809—1884) 318—319
MacDonald, James Ramsay (1866—1937) 500
macedón(ok) 375
Macleod, John James Rickard (1876—1935) 515
MacMillan, Harold (1894—1973) 746
Madrid 209, 612, 614, 622, 815
Mafra 70
Magdeburg 100
Maginot, André (1877—1932) 635, 636, 638
Magyarország, magyar(ok), 6, 19, 20, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 144, 194, 254, 264, 266, 274, 275, 276, 278, 279, 286, 290—291, 298, 322, 327, 340—344, 346, 347, 374, 379, 395, 402, 403, 418—421, 430, 439, 443, 444, 451, 453, 475, 482—487, 529, 567, 573, 574, 576, 601, 613, 617, 646, 648, 650, 655, 657, 676, 686, 696, 723, 726, 728, 737, 744, 753, 771, 773, 774, 777, 786, 791, 793, l. még Osztrák-Magyar Monarchia
Magyar Tanácsköztársaság 484—487, l. még Magyarország, magyar(ok)
Mahatma Gandhi l. Gandhi, Mohandasz Karamcsand
Mahdi l. Mohamed Ahmed
Mahé 554
Mahler, Gustav (1860—1911) 340, 417
Mahmud, I., török szultán (ur. 1730—1754) 110
Maillol, Aristide (1861—1944) 594
Mainz 194
Maior, Petru (1768—1821) 264
Maître, Edmond (19. sz.) 352
Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics (1893—1930) 509
Majszkij, Ivan Mihajlovics (sz. 1884) 654
Majszur (Mysore) 162
Makarenko, Anton Szemjonovics (1888—1939) 585
Makariosz, III. (sz. 1913) 751
Maláj-félsziget, Malájföld 655, 711
Malenkov, Georgij Makszimilianovics (sz. 1902) 738
Malraux, André (sz. 1901) 582
Malva (Malwa) 161
Manchester 258
mandzsu dinasztia l. Csing-birodalom. Csing (mandzsu)-dinasztia
Mandzsúria 387, 550—551, 710, 719
Manet, Édouard (1832—1883) 352, 355
Mann, Heinrich (1871—1950) 570
Mann, Thomas (1875—1955) 393, 571
Mannerheim, Carl Gustav von (1867—1951) 634
Mannheim, Karl (1893—1947) 580
Mansart (Mansard) l. Hardouin-Mansart, Jules
Manstein, Erich von (1887—1973) 666
Mantova 65
Mao Ce-tung (sz. 1893) 553, 621, 715, 731, 755, 764, 769, 773
Máramaros 266
Marat, Jean Paul (1743—1793) 187, 188, 190, 191
maráthí(k) 161, 162
Marblehead 171
Marc, Franz (1880—1916) 412, 413
Marchand, Jean Baptiste (1863—1934) 366
Marcks, Gerhard (sz. 1889) 523
Marconi, Guglielmo (1874—1937) 321
Mária, II., angol királynő (ur. 1689—1694) 45
Mária, I., portugál királynő (ur. 1777—1816) 71
Mária Antoinette, francia királyné (1755—1793) 180
Mária Lujza, francia császárné (1791—1847) 210, 212
Mária Terézia, osztrák császárnő, magyar és cseh királynő (ur. 1740—1780) 110, 111, 114, 341
Marini, Marino (sz. 1901) 810
Mark Twain (Samuel Langhorne Clemens) 1835—1910) 355
Marković, Svetozar (1846—1875) 346
Marlborough, John Churchill, herceg (1650—1722) 46, 48, 65
Marne 434
Marokkó, marokkói(ak) 541
Maros 115
Marseille 202, 814
Marshall, George Catlett (1880—1959) 726
Marston Moor 39
Martinovics Ignác (1755—1795) 194
Marty, André (1886—1956) 489
Marx, Jenny (Jenny Longuet) (1844—1883) 263
Marx, Jenny (Jenny von Westphalen) (1814—1881) 262
Marx, Karl (1818—1883) 5, 8, 16, 20, 21, 262—263, 272, 273, 277, 289, 292—293, 299, 301, 384—385, 421, 581, 785
Masaniello (Tommaso Aniello) (1623 k.—1647) 120
Masaryk, Tomáš Garrigue (1850—1937) 347, 482
Masereel, Frans (sz. 1889) 503, 810
Massachusetts 171, 172, 175
Mastroianni, Marcello (sz. 1924) 807
Mata Hari (Margaretha Geertruida Zelle) (1876—1917) 437, 590
Mather, Cotton (1663—1728) 173
Matisse, Henri (1869—1954) 413
Matteotti, Giacomo (1885—1924) 491
Maupassant, Guy de (1850—1893) 355
Mavrocordat, Constantin, Havasalföld és Moldva fejedelme (18. sz.) 148
Mavrocordat család 149
Maxim, Sir Hiram Stevens (1840—1916) 323
Maxwell, James Clerk (1831—1879) 358
Mazarin, Jules (Giulio Mazarini) (1602—1661) 72, 73
Mazepa, Ivan Sztyepanovics (1644—1709) 129
Mazzini, Giuseppe (1805—1872) 232, 268
Meade, George Gordon (1815—1872) 307
Mecsnyikov, Ilja Iljics (1845—1916) 361
Medgyaszay Vilma (1887—1972) 419—420
Meir, Golda (Meyerson) (sz. 1898) 770
Meissen 98, 99
Mélies, Georges (1861—1938) 324
Melk 119
Mendès-France, Pierre (sz. 1907) 741
Mengyelejev, Dmitrij Ivanovics (1834—1907) 358
Ménilmontant 256
Menuhin, Yehudi (sz. 1916) 596, 799
Mennyei Birodalom l. Kína
Mereckov, Kirill Afanaszjevics (1897—1968) 667
Mérimée, Prosper (1803—1870) 357
Meštrović, Ivan (1883—1962) 522
mesztic(ek) 168
Metternich, Metternich-Winneburg, Klemens Lothar von, herceg (1773—1859) 227, 229, 270
Mexikó 166, 294, 302, 307, 440, 537, 792
Meyer, Adolf (1881—1940) 521
Michel, Louise (1830—1905) 298
Mickiewicz, Adam (1798—1855) 235
Micu-Klein (Micu Clain), Samuil (1745—1806) 264
Micsurin, Ivan Vlagyimirovics (1855—1935) 514
Midway-szigetek 713
Mijakó (Kiotó) 150
Miha (20. sz.) 809
Miklós, I., orosz cár (ur. 1825—1855) 230, 235, 279
Miklós, II., orosz cár (ur. 1894—1917) 225, 373, 374—375, 456—457
Mikojan, Anasztaz Ivanovics (sz. 1895) 747
Miksa, mexikói császár (ur. 1864—1867) 307
Milánó 64, 65, 206, 229, 270, 271
Miller, Arthur (sz. 1915) 795
Milos, szerb fejedelem (ur. 1817—1839 és 1858—1860) 264
Milton, John (1608—1674) 56
Minelli, Liza (sz. 1946) 803
Ming-dinasztia 152, 157
Minnesota 304
Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti, gróf (1749—1791) 188
Miranda, Sebastian Francisco (1756 k.—1816) 169
Missouri 306
Mistinguette (Jeanne Marie Bourgeois) (1875—1956) 425
Misszolungi 237
Modena 285
mogul(ok) 161
Mohamed Ahmed (a Mahdi) (1848 k.—1885) 329
Mohamed Ali, pasa (1769—1849) 314
Moholy-Nagy László (1895—1946) 498, 526
Moldva 148, 230 344
Molière (Jean Baptiste Poquelin) (1622—1673) 81
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (Szkrjabin) (sz. 1890) 628, 693, 701, 702, 742
Moltke, Helmuth von (1848—1916) 288, 430
Molukki-szigetek 29
Monck (Monk), George, Albemarle hercege (1608—1670) 44
Monet, Claude (1840—1926) 352, 355
Monge, Gaspard, gróf (1746—1818) 212
Mongólia 792
Monroe, Marilyn (1926—1962) 795
Monte Cassino 685
Montenegro 344

Montesquieu, Charles Louis de Sécondat de (1689—1755) 17, 89
Montgomery, Bernard Law (sz. 1887) 688, 690, 708
Montoir 641
Moor, Dmitrij Sztahievics (Orlov) (1883—1946) 595
Moore, Henry (sz. 1898) 811
Moravia, Alberto (Pincherle) (sz. 1907) 794
Morgan, John Pierpont (1837—1913) 331
Morgan, Thomas Hunt (1866—1945) 514
Móricz Zsigmond (1879—1942) 586
Morris, William (1834—1896) 411
Moser, Koloman (1868—1918) 410
Mosley, Oswald Ernald (sz. 1896) 573
Moszkva 9, 128, 129, 137, 138, 139, 218, 280, 338, 387, 392, 394, 438, 439, 457, 458—459, 463, 465, 474, 484, 508, 606, 626, 627, 652—653, 656, 700, 701, 702, 732, 743, 753, 758, 759, 767, 771, 816
Mozart, Wolfgang Amadeus (1756—1791) 117
Mucha, Alfons (1860—1939) 423
Mucuhito, japán császár (ur. 1868—1912) 316
Mueller, Otto (1874—1930) 412
Muhina, Vera Ignatyevna (1889—1953) 595
mulatt(ok) 168
Munch, Edvard (1863—1944) 412
Murat, Joachim (1767—1815) 228
Muravjov-Aposztol, Szergej Ivanovics (1796—1826) 230
Murillo, Bartolomé Estéban (1617—1682) 66
Musil, Robert (1880—1942) 340
Mussolini, Benito (1883—1945) 417, 451, 453, 490—491, 567, 576, 611, 616—617, 627, 638, 648, 684, 685, 692, 706
Muszorgszkij, Mogyeszt Petrovics (1839—1881) 357, 394
München 412, 454, 495, 704, 793
Münster 94
Mürzsteg 375

Nadir Kán, perzsa sah (ur. 1736—1747) 160, 161
Nagaszaki 70
Nagib, Mohammed (sz. 1901) 737, 740
Nagumo Csuicsi (1886—1944) 713
Nagy-Britannia, brit(ek) l. Anglia, angol(ok)
Nagy-Columbia 233
Nagymajtény 109
Nanking (Tiencsin) 247, 309, 389
Nantes 73, 191
Napkirály l. Lajos, XIV.
Napóleon, I., francia császár (ur. 1804—1814 és 1815) 6, 8, 168, 203, 204, 206—221, 226, 227, 228, 294, 299, 641
Napóleon, III., francia császár (ur. 1852—1870) 241, 287, 294—295, 299
Nápoly 120, 125, 228, 232, 268, 286, 287
nápolyi királyság 232
Nariskin család 138
Narvik 636
Naseby 39, 40
Nasszer, Gamal Abdel (elnök 1956—1970) 737, 740, 748
Navarino (Pülosz) 232
Navarra 181
Nebraska 306
Neckar 322
Necker, Jacques (1732—1804) 180—183
Nedzsd 145
néger(ek) 165, 166, 168, 174, 247, 306, 307, 367, 372, 534, 542—543, 600, 747, 762, 768, 802
Nehru, Dzsavaharlal (Jawaharlal) (1889—1964) 391, 545, 731, 745, 746
Nelson, Horatio, Viscount (1758—1805) 207, 209
Német Demokratikus Köztársaság (NDK) 730, 738, 749, 755, 774
Németország, német(ek), német birodalom (német-római birodalom), német gyarmatbirodalom 16, 20, 22, 56, 75, 94—105, 106, 114, 117, 127, 136, 164, 194—195, 209, 215, 242, 248, 251, 254, 272, 277, 288—289, 290, 295, 298, 332, 334—335, 343, 344, 363, 364, 367, 372, 373, 374, 376—377, 379, 380, 381, 382, 392, 393, 418, 422, 424, 429, 430, 432, 433, 434—435, 436, 437, 441, 443, 444, 450, 451, 452, 453, 454, 468, 470, 476—481, 490, 492—495, 500, 504—505, 506, 516, 518, 526, 530, 562—571, 572, 576, 577, 579, 588, 592, 599, 601, 609, 610, 613, 616, 617, 618, 619, 624, 626—627, 628, 629, 630—632, 635, 636, 636—637, 638, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 648, 649, 650, 651, 653, 654, 656—657, 658—659, 660—661, 662—663, 666, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 686, 687, 688, 691, 694, 695, 696, 697, 699, 700, 701, 704—707, 708, 720, 723, 724, 725, 726, 730, 736, 758, l. még Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetség, Német Szövetségi Köztársaság, Poroszország, Rajnai Szövetség, Szászország, weimari köztársaság
Német Szövetség 288, 290, l. még Németország, német(ek)
Német Szövetségi Köztársaság (NSZK), nyugatnémet(ek) 730, 734, 736, 740, 742, 743, 749, 770, 772, 774, 797
Nepál 152
Néva 9
Nevada 559
Newcomen, Thomas (1663—1729) 63
New Lanark 257
Newton, Isaac (1642—1727) 54, 100
New York 29, 305, 320, 331, 351, 401, 409 530, 598, 779, 817
Ney, Michel (1769—1815) 211
Ngo Dinh Diem (1901—1963) 759
Nhu asszony (Ngo Dinh Nhu) (sz. 1901) 759
Niagara 322
Nicholson, Ben (sz. 1894) 811
Niemeyer, Oscar Soares (sz. 1907) 815
Niepce, Joseph Nicéphore (1765—1833) 251
Nietzsche, Friedrich Wilhelm (1844—1900) 363
Nijmwegen 75
Nikolsburg 288
Nílus 366
Nimitz, Chester William (1885—1966) 43, 716
Nizza 189
Nixon, Richard Milhous (elnök 1969—1974) 751, 769, 771
Nkrumah, Kwame (1909—1972) 747
Nolde, Emil (1867—1956) 412
Norvégia, norvég(ok) 127, 355, 407, 412, 636, 671, 730
Noske, Gustav (1868—1946) 480
Novalis (Friedrich Leopold von Hardenberg) (1772—1810) 103
Novarro, Ramon (1899—1968) 590
Novotný, Antonín (1904—1975) 768
Nurmi, Paavo (1897—1973) 600
Nürnberg 98, 569, 682
Nymphenburg 104

Nyasza-tó 9
Nyikolaj Nyikolajevics, nagyherceg (1856—1929) 430
Nyizsinszkij (Nizsinszkij), Vaclav Fomics (1890—1950) 397
Nyugat-Afrika 21, 22, 164, 665, l. még Afrika
Nyugat-Berlin 749
Nyugat-Európa 9, 16, 18, 20, 22, 130, 427, 452, 573, 646, 698—699, 727, 733, l. még Európa
nyugatnémet állam, Nyugat-Németország l. Német Szövetségi Köztársaság

Oberéa, Tahiti királynője (18. sz.) 59
Obrenovics (Obrenović)-dinasztia 346
Obrenovics (Obrenović) Milos l. Milos, szerb fejedelem
Óceánia 547, 554
O'Connel, Daniel (1775—1847) 329
O'Connor, Feargus Edward (1794—1855) 260
Ojsztrah, David Fjodorovics (1908—1974) 800
Okinawa 717
Okumura Maszanobu (Masanobu) (1689 k.—1768) 150, 151
Olaszország (Itália), olasz(ok) 20, 76, 107, 120, 125, 145, 196, 197, 206, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 268, 271, 275, 277, 279, 284—287, 290, 294, 298, 349, 357, 374, 379, 394, 417, 436, 451, 452, 453, 454, 490—491, 500, 534, 567, 572, 573, 574, 576, 578, 610—611, 613, 616, 617, 627, 628, 638, 646, 648, 658, 659, 665, 681, 684—685, 688, 692, 698, 701, 725, 726, 727, 730, 746, 774, 794, 801, 804, 805
Olbracht, Ivan (Kamil Zeman) (1882—1952) 587
Olbrich, Joseph Maria (1867—1908) 410
Oliva 126
Olivier, Sir Lawrence (sz. 1907) 805
Olmütz (Olomouc) 276
Ónod 109
Oppenheimer, Robert (1904—1967) 673
Órániai-ház 29
Oregon 171
Orléans 180
Orlov, Alekszej Grigorjevics, gróf (1737—1808) 132

Orlov, Grigorij Grigorjevics, gróf (1734—1783) 132
Oroszország, orosz(ok) 8, 15, 20, 23, 58, 109, 110, 126, 127, 128—139, 140, 141, 143, 144, 145, 148, 149, 155, 194, 197, 199, 209, 215, 218—219, 226, 230, 232, 235, 237, 279, 280—283, 311, 326, 327, 329, 336—339, 344, 368, 373, 374, 384—387, 393, 394, 397, 412, 430, 434, 441, 443, 449, 450, 451, 456—463, l. még Szovjetunió (Szovjet-Oroszország)
Ortega y Gasset, José (1883—1955) 581
Osborne, John James (sz. 1929) 797
Osnabrück 94
Ostende 350
oszmán birodalom l. Törökország, török birodalom, török(ök)
Osztrák—Magyar Monarchia 19, 275, 290—291, 327, 340—343, 346, 375, 379, 416, 420, 422, 428—429, 430, 434, 443, 444, 451, 482—483, l. még Ausztria
Osztrolenka 235
Osztrovszkij, Alekszandr Nyikolajevics (1823—1886) 282
Osztrovszkij, Nyikolaj Alekszejevics (1904—1936) 584
Otis, James (1725—1783) 174
Oudh 161
Óvilág l. Európa
Owen, Robert (1771—1858) 20, 257
Owens, Jesse (sz. 1913) 601
Oxenstierna, Axel, gróf (1583—1645) 126

Ördög-sziget 332
Örményország, örmény(ek) 160, 529

Pabst, Georg Wilhelm (1893—1967) 516
Pacelli, Eugenio l. Pius, XII., pápa
Paganini, Niccolò (1782—1840) 239
Pakisztán 161, 764
Pál, I., orosz cár (ur. 1796—1801) 197
Pál, VI., pápa (ur. 1963—) 758
Palacký, František (1798—1876) 265, 274
Palermo 121, 268, 286, 684
Palesztina 145, 453, 554
Palladio, Andrea (1508—1580) 53, 122
Pan (Oliver Hardy) (1892—1957) 517
Pancho l. Villa, Pancho
Pandzsab 313
Panipat 161
Pankhurst, Emmeline (1858—1928) 408
Pannini, Giovanni Paolo (1691 k.—1765) 125
pápai állam l. egyházi állam és Vatikán
Papen, Franz von (1879—1969) 617
Paraguay 167
Párizs 6, 8, 9, 20, 21, 72, 93, 180, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 192—194, 200, 202, 203, 207, 209, 219, 221, 234, 237, 238, 241, 244, 250, 259, 268, 270, 272, 273, 294, 296—301, 321, 344, 348, 355, 357, 374, 383, 394, 395, 397, 400—401, 405, 407, 412, 424—425, 426, 433, 445, 486, 488, 497, 515, 599, 602, 635, 638, 640, 641, 681, 691, 699, 726, 740, 742, 752, 768, 797
Párizsi Kommün 9, 21, 297—301, 333, l. még Franciaország, franciá(k)
Parma 285
Parnell, Charles Stewart (1846—1891) 329
Parsons, Sir Charles Algernon (1854—1931) 322
Pascal, Blaise (1623—1662) 80
Pašić, Nikola (1846—1926) 346
Pasionaria, La l. Ibarruri, Dolores Gomez
Pasteur, Louis (1822—1895) 361—362
Paszkievics, Ivan Fjodorovics, herceg (1782—1856) 235
Paszternak, Borisz Leonyidovics (1890—1960) 584, 585
Patet Lao 746, l. még Laosz
Patrona Halil l. Halil, Patrona
Patton, George Smith (1885—1945) 689
Patyomkin (Potemkin), Grigorij Alekszejevics, herceg (1739—1791) 133
Paular (ma: Paularo) 69
Pauling, Linus Carl (sz. 1901) 787
Paulus, Friedrich (1890—1957) 663
Pavlov, Ivan Petrovics (1849—1936) 360, 514
Pavlovna, Anna (1881—1931) 397
Paxton, Sir Joseph (1801—1865) 241
Pearl Harbor 626, 655, 710
Peary, Robert Edwin (1856—1920) 407
Peking 9, 152, 308, 310—311, 388
Pelé do Nasciemento, Edson Arantes (sz. 1941) 791
Pellico, Silvio (1789—1854) 229
Penderecki, Krzysztof (sz. 1933) 799
Penn, William (1644—1718) 173
Pennsylvania 173, 305
Pepe, Guglielmo (1783—1855) 232
Péró (Jovan Szegedinac) (?—1736) 115
Perrault, Charles (1628—1703) 81
Perry, Matthew Calbraith (1794—1858) 316
Pershing, John Joseph (1860—1948) 440
Peru 233
Perzsia, perzsá(k) 160—161, l. még Irán
Pest 270, 274, 278, 291
Pesztyel, Pavel Ivanovics (1793—1826) 230
Pétain, Henri Philippe (1865—1951) 641
Péter, I. (Nagy), orosz cár (ur. 1682—1725) 95, 129, 130, 131, 139, 148
Péter, II., orosz cár (ur. 1727—1730) 131
Péter, III., orosz cár (ur. 1762) 131, 132
Péter, I., szerb király (ur. 1903—1921) 346
Peterhans, Walter 527
Petersfield 258
Pétervár 8, 130, 131, 143, 225, 230, 336, 338, 384, 385, 387, 439, 457, 459, 460, 462—463
Petőfi Sándor (1823—1849) 270, 275
Petrov, Jevgenyij Petrovics (1903—1942) 585
Petrov, Vlagyimir Mihajlovics (1896—1966) 591
Philadelphia 177, 321, 441
Philipe, Gérard (1922—1960) 807
Phipps, Sir Eric Clare Edmund (1875—1945) 566
Piaf, Edith (Edith Giovanna Gassion) (1915—1963) 802
Picasso, Pablo (Pablo Ruiz y Picasso) (1881—1973) 412, 525, 622, 732, 809
Pickford, Mary (sz. 1893) 399, 517
Pieck, Wilhelm (1876—1960) 730
Piemont 285, 290
Piłsudski, Józef (1867—1935) 573
Pincsingkuan-hágó 621
Pirandello, Luigi (1867—1936) 592
Pireneusi-félsziget 214
Pitt, William, Earl of Chatham (1708—1778) 46, 47
Pittsburgh 323
Pius, VII., pápa (ur. 1800—1823) 211
Pius, IX., pápa (ur. 1846—1878) 277
Pius, XII., pápa (ur. 1939—1958) 566
Planck, Max (1858—1947) 359
Plassey 162
Plehanov, Georgij Valentyinovics (1856—1918) 384
Plovdiv 344
Podgornij, Nyikolaj Viktorovics (sz. 1903) 763
Podólia 144
Poelzig, Hans (1869—1936) 520
Poincaré, Raymond (1860—1934) 430
Polockij, Szimeon (1629—1680) 138
Poltava 95, 126, 129
Pólya Tibor (1866—1937) 419
Pombal, Sebastião José de Carvalho e Mello, márki (1699—1782) 71
Pompadour, Mme (Jeanne Antoinette Poisson), márkinő (1721—1764) 85
Pompidou, Georges (elnök 1969—1974) 770
Poniatowski, Stanisław l. Szaniszló Ágost, II., lengyel király
Pope, Alexander (1688—1744) 56
Poroszország, porosz(ok) 15, 19, 20, 58, 95, 96, 97, 110, 114, 143, 186, 187, 188, 195, 199, 209, 226, 228, 239, 262, 273, 277, 287, 288, 290, 295, 296, 299, 301, 323, 326, 377, l. még Németország, német(ek)
Port Arthur 369, 387
Port Jackson 59
Portugália, portugál(ok), portugál gyarmatbirodalom 29, 32, 35, 70—71, 162, 164, 166, 167, 168, 209, 364, 450, 451, 572
Potsdam 627, 708
Poussin, Nicolas (1594—1665) 76
Powell, William (sz. 1892) 589
Poznań 265
Pozsarevac 110, 144
Pozsony 110
Pöppelmann, Mathias Daniel (1662—1736) 95, 104
Prága 114, 275, 343, 347, 418, 422—423, 454, 482, 625, 697, 728, 768
Presley, Elvis (sz. 1935) 803
Princetown 799
Princip, Gavrilo (1895 k.—1918) 428
Prokofjev, Szergej Szergejevics (1891—1953) 529
Prorokov, Borisz Ivanovics (sz. 1911) 809
Protapopov házaspár (20. sz.) 793
Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865) 293
Proust, Marcel (1871—1922) 393
Puccini, Giacomo (1858—1924) 357
Pudovkin, Vszjevolod Illarionovics (1893—1935) 519
Puerto Rico 330
Pugacsov, Jemeljan (1742 k.—1775) 137
Pugin, Augustus Welby Northmore (1812—1852) 240
Purcell, Henry (1659—1695) 56
Puskás Tivadar (1844—1893) 321

Puskin, Alekszandr Szergejevics (1799—1837) 237, 285
Pym, John (1584—1643) 37

Quasimodo, Salvatore (1901—1968) 794
Quito 167

Racine, Jean (1639—1699) 81
Radetzky, Joseph (1766—1858) 20, 271, 275
Radnóti Miklós (1909—1944) 586
Raeburn, Sir Henry (1756—1823) 57
Ragyiscsev (Radiscsev), Alekszandr Nyikolajevics (1749—1802) 137, 194
Rajna 189, 194, 206, 453, 616
Rajnai Szövetség 209, l. még Németország, német(ek)
Rákóczi Ferenc, II. (1676—1735) 109
Rákosi Mátyás (1892—1971) 737
Rapallo 506
Rastatt 65
Rathenau, Walter (1867—1922) 506
Rauschenberg, Robert (sz. 1925) 812
Ravel, Maurice (1875—1937) 529
Razin, Sztyepan (Sztyenka) (?—1671) 129
Rebreanu, Liviu (1885—1944) 587
Récamier, Mme (Jeanne Françoise Julie Adélaïde Bernard) (1777—1849) 205
Regensburg 94, 100
Reinhardt, Max (1873—1943) 394, 592
Remarque, Erich Maria (Kramer) (1898—1970) 589
Rembrandt, Harmensz van Rijn (1606—1669) 32
Remington, Philo (1816—1889) 323
Renner, Karl (1870—1950) 482
Renoir, August (1841—1919) 352
Renoir, Jean (sz. 1894) 590
Reynolds, Sir Joshua (1723—1792) 57
Rhodes, Cecil (1853—1902) 365
Ribbentrop, Joachim von (1893—1946) 628
Richardson, Samuel (1689—1761) 56
Richmond 307
Richter (Rihter), Szvjatoszlav Tyeofilovics (sz. 1914) 801
Rickett 249
Rieger, František (1818—1903) 347
Rigault, Raoul (1846—1871) 298
Rijswijk 75
Rilejev, Kondratyij Fjodorovics (1795—1826) 230
Rimbaud, Arthur (1854—1891) 354
Rimszkij-Korszakov, Nyikolaj Andrejevics (1844—1908) 357
Rippl-Rónai József (1861—1927) 420
Rivera, Diego (1886—1957) 810
Riviera 350
Roatta, Mario (sz. 1887) 613
Robespierre, Maximilien François Marie Isidore de (1758—1794) 19, 187, 188, 191, 200, 201
Rockefeller, John Davison (1839—1937) 331
Rokòsszovszkij, Konsztantyin Konsztantyinovics (Rokossowski) (1896—1968) 667
Roland de la Platière, Jean Marie (1734—1793) 187
Rolland, Romain (1866—1944) 488
Róma, római(ak), római birodalom 6, 9, 93, 122, 123, 125, 211, 212, 277, 279, 287, 326, 490—491, 567, 576, 635, 698, 790, 791, 792
Romagna 285
Románia, román(ok), román fejedelemségek 20, 113, 145, 148—149, 230, 231, 264, 266, 274, 327, 344, 379, 407, 421, 443, 486, 487, 567, 573, 576, 587, 646, 650, 694, 726, 763, 774
Romanov-dinasztia 457
Rommel, Erwin (1891—1944) 658
Romney, George (1734—1802) 57
Rooney, Mickey (sz. 1922) 590
Roosevelt, Franklin Delano (elnök 1933—1945) 452, 453, 536, 627, 654, 693, 700—701, 702—703, 708, 729
Rosenberg, Alfred (1893—1946) 566
Rossetti, Dante Gabriel (1828—1882) 411
Rossini, Gioacchino (1792—1868) 238—239
Rosztov 657
Rothschild, James (1792—1868) 252
Rothschild, Nathan Meyer (1777—1836) 6, 252
Rotterdam 28, 521, 636
Rouget de Lisle, Claude Joseph (1760—1836) 193
Rousseau, Jean-Jacques (1712—1778) 89
Röhm, Ernst (1887—1934) 562, 569
Röntgen, Wilhelm Conrad (1845—1923) 358
Rubinstein, Arthur (sz. 1886) 799
Rudolph, Wilma (sz. 1940) 790
Ruhr-vidék 380, 493, 500
Rundstedt, Karl Rudolf Gerd von (1875—1953) 666
Russell, Bertrand Arthur William, lord (1872—1970) 785
Rutherford, Sir Ernest (1871—1937) 512
Ruyter, Michiel Adriaanszon de (1607—1676) 29

Saarinen, Eero (1910—1961) 817
Sacco, Nicola (1891—1927) 534
Saint-Germain 451
Saint-Just, Louis Antoine Léon de (1767—1794) 188, 191
Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, gróf (1760—1825) 20, 256
Salazar, Salazar de Oliveira, Antonio(1889—1970) 572
Salem 173
Salinger, Jerome David (sz. 1919) 795
Saljapin, Fjodor Ivanovics (1873—1938) 394, 509, 597
Salk, Jonas Edward (sz. 1914) 786
Salòi Köztársaság 685
Samoa (Szamoa) 330
Samuelson, Paul Anthony (sz. 1915) 785
San Antonio 302
Sand, George (Lucile Aurore Dupin) (1804—1876) 239
Sandby, Paul (1725—1809) 61
Sándor, I., orosz cár (ur. 1801—1825) 209, 215, 225, 226, 227
Sándor, II., orosz cár (ur. 1855—1881) 281, 327, 337
Sándor, I. (Obrenovics), szerb király (ur. 1889—1903) 346
Sándor, II. (Karagyorgyevics), jugoszláv király (ur. 1921—1934) 577
San Francisco 303, 703
Sanghaj 308, 620
San Martín, José de (1778—1850) 233
San Stefano 327
Santung 388
Saposnyikov, Borisz Mihajlovics (1882—1945) 628
Sardou, Victorien (1831—1908) 394
Sartre, Jean Paul (sz. 1905) 794
Sasztri, Lal Bahadur (1904—1966) 764
Sauter, Samuel Friedrich (Biedermeier) (1766—1846) 242
Savoia (Szavoja) 121, 189
Scheidemann, Philipp (1865—1939) 444
Schiele, Egon (1890—1918) 522
Schiller, Friedrich Johann Christoph (1759—1805) 102—103, 242
Schindler, Alma Maria 417
Schlieffen, Alfred von (1833—1913) 429
Schliemann, Heinrich (1822—1890) 407
Schmidt, J. 527
Schmidt-Rottluff, Karl (sz. 1884) 412
Schnellenbühel, Gertraud von 411
Scholderer, Otto (1834—1902) 352
Schollander, Don (sz. 1946) 790
Schopenhauer, Arthur (1788—1860) 363
Schöffer, Nicolas (sz. 1912) 811
Schönberg, Arnold (1874—1951) 396, 528
Schönbrunn 116
Schratt, Katharina (1855—1940) 341
Schubert, Franz Peter (1797—1828) 238
Schuman, Robert (1886—1963) 733
Schuschnigg, Kurt von (sz. 1897) 618
Schwarzkopf, Elisabeth (sz. 1915) 800
Schweitzer, Albert (1875—1965) 786
Scott, Robert Falcon (1868—1912) 407
Scott, Sir Walter (1771—1832) 237
Scotto, Renata (sz. 1934) 800
Sedan 295
Selye János (sz. 1907) 786
Semmelweis Ignác (1818—1865) 361
Semprun, Jorge (sz. 1923) 797
Sevcsenko, Tarasz Grigorjevics (1814—1861) 282
Sevilla 68
Sèvres 93
Seychelle-szigetek 554
Seyss-Inquart, Arthur (1892—1946) 618
Shaw, George Bernard (1856—1950) 392, 583
Shearer, Norma (sz. 1904) 517
Shelley, Percy Bysshe (1792—1822) 258
Shermann, William Tecumseh (1820—1891) 307
Shimonoseki 369
Sieyès, Emmanuel Joseph (1748—1836) 203, 207
Sigrist, Franz (1727—1803) 119
Silja, Anja (sz. 1940) 801
Şincai, Gheorghe (1754—1816) 264
Singer, Isaac Merrit (1811—1875) 251
Sipka-szoros 349
Skandinávia 400
Skłodowska-Curie, Marie l. Curie, Marie

Skócia, skót(ok) 38, 39, 40, 46, 84, 170
Skorzeny, Otto (1908—1975) 685
Smetana, Bedřich (1824—1884) 356
Smith, Adam (1723—1790) 54
Sobieski János (Jan Sobieski) l. János, III., lengyel király
Solohov, Mihail Alekszandrovics (sz. 1905) 584, 796
Somme 444
Sosztakovics, Dmitrij Dmitrijevics (1906—1975) 529
Soutine, Chaïm (1894—1943) 524
Spaatz, Carl (1891—1974) 683
spanyol köztársaság 452, 453, 612—615, 622—623, l. még Spanyolország, spanyol(ok)
Spanyol-Németalföld 65, 107, l. még Belgium
Spanyolország, spanyol(ok) 38, 43, 48, 64—69, 70, 75, 95, 99, 107, 110, 120, 121, 164, 166, 167, 168—169, 170, 209, 210, 214, 227, 231, 233, 364, 412, 451, 452, 453, 612—615, 622—623, 797
Speer, Albert (sz. 1905) 666
Spengler, Oswald (1880—1936) 581
Sperrle, Hugo (1885—1953) 613
Spielberg 229
Spinoza, Baruch (Benedictus de Spinoza) (1632—1677) 35
Spitz, Mark (sz. 1950) 793
Staël, Mme de (Germaine Necker) (1766—1817) 205
Stan (Stanley Laurel) (1890—1965) 517
Starhemberg, Ernst Rüdiger, herceg (1899—1956) 574
Staszic, Stanisław (1755—1826) 142
Stauffenberg, Claus Schenk von (1907—1944) 699
Steen, Jan (1626—1679) 33
Stein, Heinrich Friedrich Karl, báró (1757—1831) 195, 226
Steinbeck, John Ernst (1902—1968) 585
Steinlen, Théophile Alexandre (1859—1923) 379
Stendhal (Henri Beyle) (1783—1842) 236
Stevenson, Adlai Ewing (sz. 1900) 756
Stockhausen, Karlheinz (sz. 1928) 799
Stockholm 127, 438
Stockton 245
Stölzl, Gunta 526
Strafford, Thomas Wentworth, Earl of (1593—1641) 37, 39
Strassman, Fritz (sz. 1902) 454, 579
Strauss, Johann, ifj. (1825—1899) 348, 349
Strauss, Richard (1864—1949) 396
Streisand, Barbra (sz. 1942) 803
Stresemann, Gustav (1878—1929) 500, 501, 504
Stroheim, Erich von (1885—1957) 589
Strossmayer, Josip Djuraj (1815—1905) 346
Struensee, Johann Friedrich, gróf (1737—1772) 127
Stuart-dinasztia 56
Štúr, L'udovít (1815—1856) 267
Stuttgart 383
Sullivan, John Lawrence (1858—1918) 401
Sullivan, Louis H. (1856—1924) 414
Supilo, Frano (1862—1917) 346
Svájc 100, 438, 529, 795
Svédország, svéd(ek) 75, 95, 96, 100, 110, 126—127, 128, 129, 131, 140, 319, 322, 400, 739, 774, 786
Svoboda, Ludvik (sz. 1895) 771
Swift, Jonathan (1667—1745) 56
Sydney 817

Szabó Ervin (1877—1918) 421
Szahalin 387
Szahara 21, 780
Szajna 9
Szálasi Ferenc (1897—1946) 696
Szamuely Tibor (1890—1919) 484
Szaniszló Ágost, II. (Poniatowski), lengyel király (ur. 1764—1795) 143, 198
Szarajevo 428
Szárdínia, szárd(ok), szárd királyság 110, 121
Szászország, szász(ok) 94, 95, 110, 141, 494
Szatmár 110
Szaúd-Arábia 541
Száva 115
Szavoja l. Savoia
Szavojai Jenő, herceg (François Eugène de Savoie-Carignan) (1663—1736) 65, 107, 110, 144
Szazanov, Szergej Dmitrijevics (1866—1927) 430
Szefevida-dinasztia 160, 161
Szegedinac Péró l. Péró
szenegáli(ak) 164
Szent-Györgyi Albert (sz. 1893) 579
Szent Ilona szigete 221
Szentjóbi Szabó László (1767—1795) 194
Szerbia, szerb(ek) 110, 115, 145, 264, 266, 327, 344, 346, 379, 429, 434
Szevasztopol 656, 686
Sziám 152
Szibéria 137, 339, 384, 385, 475, 507
Szicília 120, 121, 228, 285, 286, 379, 684
Szidi Mohamed, III., marokkói szultán (ur. 1927—1953) 541
Szihanuk, Norodom, herceg (sz. 1922) 764
szikh(ek) 313
Szilézia 97, 110, 114
Szimbirszk 384
Szimonov, Konsztantyin Mihajlovics (sz. 1915) 796
Szingapur 711
Szíria 748
sziú(k) 304
szláv(ok) 264—265, 275, 356
Szlavónia, 115, 144
Szlovákia, szlovák(ok) 265, 266, 267, 421, 646—647, 650, 697, l. még Csehszlovákia
Szmolenszk 215, 218, 669
Szófia 694
Szolnok 487
Szovjetunió (Szovjet-Oroszország) 9, 443, 445, 450, 451, 453, 454, 455, 464—467, 470—471, 474—475, 484, 506—511, 518—519, 529, 555, 576, 584, 591, 595—596, 599, 604—609, 616, 626—627, 628, 634, 645, 650—653, 654, 656, 662—663, 667, 668—669, 673, 676, 678, 684, 686—687, 688, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 700, 701, 702, 703, 705, 707, 708, 718, 719, 720, 723, 727, 729, 730, 731, 732, 737, 738, 742, 743, 744, 745, 747, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 761, 763, 764, 765, 767, 770, 774, 775, 776, 777, 778, 780, 782, 784, 796, 800, 801, 806, 809, l. még Oroszország, orosz(ok)
Szpasszkij, Borisz (sz. 1937) 793
Sztálin, Joszif Visszarionovics (Dzsugasvili) (1879—1953) 453, 508, 628, 650, 652, 693, 700, 703, 708, 729, 738
Sztálingrád 627, 656, 657, 660—663, 668
Sztanyiszlavszkij, Konsztantyin Szergejevics (Alekszejev) (1863—1938) 394
Sztravinszkij, Igor Fjodorovics (1882—1971) 396, 528, 529
Sztyepan Razin l. Razin, Sztyepan
Szudán 329, 366, 543
Szudéta-vidék 454, 624
Szuezi-csatorna 326, 328, 659, 745
Szuharto T. N. (sz. 1921) 766
Szukarno, Ahmed (1901—1970) 546, 750, 766
Szun Jat-szen (1866—1925) 389, 550
Szura 338
Szurádzs-ud-Daula, bengáliai fejedelem (1728?—1757) 162
Szuszlov, Mihail Andrejevics (sz. 1902) 759

Taaffe, Eduard, gróf (1833—1895) 341
Tagore (Thákur), Rabindranath (1861—1941) 545
Tahiti 58
Tajvan 152, 369
Talleyrand, Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de, herceg (1754—1838) 211, 226, 228
Talmadge, Constance (sz. 1900) 516
Tana (sziget) 547
Tanácsköztársaság l. Magyar Tanácsköztársaság
Táncsics (Stancsics) Mihály (1799—1884) 270
Tanganyika 9
Tange Kenzó (sz. 1913) 816
Tanzánia 367
Tapiola 815
Taskent 764
tatár(ok) 128
Távol-Kelet 372, 387, 449, 454, 470, 546—547, 550—551, 710—719
Tedder, Sir Arthur William (1890—1967) 683
Teherán 627, 688, 701
Telford, Thomas (1757—1834) 240
Teller, Edward (sz. 1909) 784
Temesvár 379
Temple, Shirley (sz. 1928) 590
Texas 302, 535
Thälmann, Ernst (1886—1944) 562, 565
Thant, U (1909—1974) 754
Thiers, Louis Adolphe (1797—1877) 295, 296—297
Thomas, Lorenzo (1804—1875) 307
Thomasius, Christian (1655—1728) 101
Thorez, Maurice (1900—1964) 489, 602, 727
Thököly Imre, gróf (1657—1705) 109
Thöny, Eduard (1866—1950) 476
Tibet 152, 157, 308, 751

Tiencsin l. Nanking
Tiepolo, Giovanni Battista (1696—1770) 124
Tilak, Bal Gangadhar (1856—1920) 390
Tilsit 209
Tipu (Tippoo) Szahib, Majszur (Mysore) szultánja (ur. 1782—1799) 162—163
Tirol 210
Tiso, Jozef (1887—1947) 647
Tisza István, gróf (1861—1918) 341, 430
Tisza Kálmán (1830—1902) 341, 347
Tito, Joszip Broz (sz. 1892) 679, 729, 743, 745
Titulescu, Nicolae (1883—1941) 576
Tobey, Mark (sz. 1890) 808
Tobruk 659
Togliatti, Palmiro (1893—1964) 611, 727
Tokió 316—317, 548, 790, 792
Tokiói-öböl 720
Tokugava-család 150—151, 316
Tolbuhin, Fjodor Ivanovics (1894—1949) 667
Tolsztoj, Alekszej Nyikolajevics (1882—1945) 584, 591
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics (1828—1910) 282, 386
Torino 121, 490
Toruń 142
Toscana 285
Toscanini, Arturo (1867—1957) 596
Toulouse-Lautrec, Henri de (1864—1901) 333, 355, 395, 425
Touré, Sékou (sz. 1922) 748
Toussaint Louverture, François Pierre Dominique (1743 k.—1803) 168
Tozso Hideki (1885—1948) 692
Törökország, török birodalom, török(ök) 15, 21, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 128, 131, 136, 140, 144—147, 148, 149, 164, 207, 230, 231, 232, 264, 274, 314, 326, 327, 344, 377, 391, 437, 442, 545, 726
Trafalgar 209
Trauberg, Leonyid Zaharovics (sz. 1902) 518
Trempoux 249
Trepov, Dmitrij Fjodorovics (1855—1906) 336
Trianon 451
Trier 262
Trockij, Lev Davidovics (Bronstein) (1879—1940) 443, 474
Trója 407
Truman, Harry (elnök 1945—1952) 708, 726, 729, 734
Tschirnhaus, Ehrenfried Walter von (1651—1708) 98
Tunézia 745
Turenne, Henri de La Tour d'Auvergne, vicomte de (1611—1675) 74
Turgenyev, Ivan Szergejevics (1818—1883) 282
Turgot, Anne Robert (1727—1781) 85
Turkesztán 152, 338, 507
Turóc 266
Tüköry Lajos (1830—1860) 286
Türingia 494
türkmén(ek) 160
Türr István (1825—1908) 286
Tyimosenko, Szemjon Konsztantyinovics (1895—1970) 667

Uchatius, Franz von (1811—1881) 398
Uganda 9, 247
Uitz Béla (1887—1972) 487
Új-Amszterdam (ma: New York) 29
Új-Fundland 65
Új-Guinea 712
Új-Hebridák 59, 547
Új-Mexikó 302
Új-Skócia 65
Újvilág l. Amerika
Új-Zéland 59
Ukrajna, ukrán(ok) 128, 129, 282, 443, 470, 686
Ulbricht, Walter (1893—1973) 749
Uljanov, Alekszandr Iljics (1866—1887) 384
Uljanov, Dmitrij Iljics (1874—1943) 384
Uljanov, Ilja Nyikolajevics (1813—1886) 384
Uljanov, Vlagyimir Iljics l. Lenin
Uljanova, Anna Iljinyicsna (Elizarova) (1864-1935) 384
Uljanova, Marija Alekszandrovna (1835—1916) 384
Uljanova, Marija Iljinyicsna (1878—1937) 384
Uljanova, Olga Iljinyicsna (?—1891) 384
Unio l. Amerikai Egyesült Államok
Urál, Urál-vidék 338, 510, 595
Usakov, Szimon Fjodorovics (1626—1686) 138
Usszuri 770, 772
U Thant l. Thant, U
Utrecht 31, 65
Utrillo, Maurice (1883—1955) 424
Utzon, Jörn (sz. 1918) 817

Üzbegisztán, üzbég(ek) 511, 605

Vajdaság 115
Valdés Leal (Juan de Nisa) (?—1690) 68
Valencia 67
Valentin, Karl 593
Valentino, Rudolph (1895—1926) 399
Valéry, Paul (1871—1945) 582
Vallès, Jules (1832—1885) 298
Valmy 19, 189
Van Gogh, Vincent (1853—1890) 353
Vang Lun (18. sz.) 152
Van Nelle 521
Van Ostade, Adriaen (1610—1684) 33
Vanzetti, Bartolomeo (1888—1927) 534
Varga Jenő (1879—1964) 581
Várkonyi Zoltán (sz. 1912) 806
Varlin, Louis Eugène (1839—1871) 298
Varsó 143, 198, 235, 265, 279, 573, 631, 676, 680, 696, 742
Vasco da Gama l. Gama, Vasco da
Vasziljev, Georgij (1899—1946) 591
Vasziljev, Szergej (1900—1959) 591
Vasziljevszkij, Alekszandr Mihajlovics (sz. 1895) 667
Vatikán 749, 758, l. még egyházi állam
Vauban, Sébastien Le Prestre de (1633—1707) 74
Vavilov, Szergej Ivanovics (1891—1951) 514
Velázquez, Diego Rodríguez de Silva y (1599—1660) 66
Velence 6, 20, 121, 124, 125, 206, 247, 271, 279, 290, 350, 567
Velencei Köztársaság 206
Vendée 191
Venezuela 169, 233, 539
Verdi, Giuseppe (1813—1901) 284, 394
Verescsagin, Vaszilij Vasziljevics (1842—1904) 338
Vergara, Ignacio de (1715—1776) 66, 67
Vergniaud, Pierre Victurnien (1753—1793) 187
Verlaine, Paul (1844—1896) 354
Verne, Jules (1828—1905) 324
Versailles 9, 76, 81, 178, 180, 183, 184, 212, 289, 297, 299, 300—301, 452, 453, 469
Verseghy Ferenc (1757—1822) 194
Vesztfália 8, 94, 106
Viborg 461
Vichy 641, 664
Vietnam, vietnami(ak) 152, 294, 368, 546, 733, 740—741, 761, 762, 765, 769, 771, l. még Dél- és Észak-Vietnam, Indokína és Vietnami Demokratikus Köztársaság
Vietnami Demokratikus Köztársaság (VDK) 733, 765, 771, l. még Vietnam, vietnami(ak)
vikingek 126
Viktor Amadeus, II., szavojai, szicíliai és szárdíniai király (ur. 1675—1732) 121
Viktor Emánuel, II., szárdíniai és olasz király (ur. 1849—1871) 284, 285, 287
Viktor Emánuel, III., olasz király (ur. 1900—1944) 490, 684
Viktória, angol királynő (ur. 1837—1901) 328, 373
Viktória-tó 9
Világos 6, 279
Villa, Pancho (Francisco Villa, Doroteo Arengo v. Orango) (1877—1923) 440
Vilmos, I., porosz király és német császár (ur. 1861—1888) 289, 327
Vilmos, II., porosz király és német császár (ur. 1888—1918) 373, 375, 377, 435, 444
Vilmos, III., angol király (ur. 1688—1694) 29, 45, 46
Vincennes 93
Virchow, Rudolf (1821—1902) 361
Virginia 172, 175, 318
Vladimirescu, Tudor (1780 k.—1821) 230
Vlagyivosztok 471
Volga 656, 660, 661, 662
Voltaire (François Marie Arouet) (1694—1778) 88, 89
Voronyezs 778
Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881—1969) 511, 667
Vörös-tenger 164
Vuillard, Édouard (1868—1940) 355

Wagner, Cosima (1837—1930) 356
Wagner, Otto (1841—1918) 410, 415
Wagner, Richard (1813—1883) 340, 356, 396
Wagner von Jauregg, Julius (1857—1940) 515

Wagram 210
Wajda, Andrzej (sz. 1927) 806
Wake 655
Waksman, Selman Abraham (1888—1973) 786
Wales 373
walesi herceg l. Edward, VII.
Wallis, Samuel (1728—1795) 58
Walpole, Robert (1676—1745) 46, 47
Walter, Bruno (1876—1962) 596
Wandsworth 814
Warhol, Andy (sz. 1930) 812
Warner testvérek (Harry Morris, 1881—1958; Samuel Louis, 1887—1927; Albert, sz. 1884; Jack L., sz. 1892) 588
Washington 536, 747, 758
Washington, George (elnök 1789—1797) 176, 178
Waterloo 6, 221, 226, 258
Watson, James Dewey (sz. 1928) 787
Watt, James (1736—1819) 18, 63
Watteau, Antoine (1684—1721) 93
Webern, Anton von (1883—1945) 528
Weill, Kurt (1900—1950) 529
Weimar 356, 451, 478—481, 492, 504, 506
weimari köztársaság 451, 478—481, 492, 506, l. még Németország, német(ek)
Weitling, Wilhelm (1808—1871) 259
Welles, Sumner (1892—1961) 635
Wellington, Arthur Wellesley, herceg (1769—1852) 6, 214
Weltner Jakab (1873—1936) 439
Werfel, Franz (1890—1945) 417, 423
Wesel 494
Wesselmann, Tom (20. sz.) 812
Westerplatte 631
Westinghouse, George (1846—1914) 323
Westphalen, Jenny von l. Marx, Jenny
Weygand, Maxime (1867—1965) 641
Whitman, Walt (1819—1892) 355
Wieland, Christoph Martin (1733—1813) 103
Wieliczka 141
Wight 40
Wilkes, John (1727—1797) 61
Williams, Tennessee (Thomas Lanier) (sz. 1914) 795
Wilson, Harold (sz. 1916) 760
Wilson, Thomas Woodrow (elnök 1913—1921) 441, 469
Winckelmann, Johann Joachim (1717—1768) 102
Windischgrätz, Alfred, herceg (1787—1862) 275
Winstanley, Gerard (1609—1652) 41
Witte, Emanuel de (1617—1692) 31
Wola 141
Wolff, Christian (1679—1754) 101
Wolzogen, Hans (1848—1938) 356
Worms 94
Wren, Sir Christopher (1632—1723) 53, 57
Wright testvérek (Orville, 1871—1948; Wilbur, 1867—1912) 406
Würzburg, 104, 124
Xochimilcho 817

Yale, Elihu (1648—1721) 173
Yorktown 178
Young, Owen D. (1874—1962) 501
Ypern 434
Ypsilanti, Alexander (1792—1828) 230

Zadkine, Ossip (1890—1967) 523
Zakrzewski, Władisław (1903—1944) 812
Zalka Máté (1896—1937) 613
Zambézi 9
Zapata, Emiliano (1877—1919) 440
Zaporozsje 559
Zaszulics, Vera Ivanovna (1849—1919) 336
Zátopek, Emil (sz. 1922) 790
Zenta 107
Zeppelin, Ferdinand, gróf (1838—1917) 406
Zola, Émile (1840—1902) 332, 352, 355
zulu(k) 315, 364
Zürich 382
Zrínyi Miklós (1620—1664) 108

Zseljabov, Andrej Ivanovics (1850—1881) 337
zsidó(k) 32, 35, 423, 564, 619, 676, 736, 755
Zsófia, főhercegné (Sophie Chotek) (1868—1914) 428
Zsukov, Georgij Konsztantyinovics (1896—1974) 669, 708, 742

TARTALOM

ELŐSZÓ (HANÁK PETER) 5

ÚJKOR

BEVEZETES (HANÁK PÉTER) 15

A VILÁG TÉRKEPE A 17—18. SZÁZAD FORDULÓJÁN 24

EURÓPA A 17 SZ MASODIK FELEBEN (TERKEP) 26

A TENGEREK ELSŐ KIRÁLYNÓJE, HOLLANDIA 28

AZ ABSZOLUTIZMUS ALKONYA ANGLIABAN 36

AZ ANGOL POLGÁRI FORRADALOM 38

CROMWELL PROTEKTORATUSA 42

A RESTAURÁCIÓ ES A „DICSŐSEGES FORRADALOM" 44

AZ ELSŐ PARLAMENTÁRIS KIRALYSÁG 46

AZ ANGOL POLGÁRI VILÁG A 18. SZÁZADBAN 48

LONDON EGY ÉVSZAZADA 52

POLGARI TUDOMÁNY ANGLIABAN 54

IRODALOM, MUVÉSZETEK 56

ANGLIA GYARMATI NAGYHATALOM 58

AZ IPARI FORRADALOM KEZDETEI 62

VILÁGHATALOMBOL ARNYEKBIRODALOM 64

SPANYOL MŰVESZET A 17—18. SZAZADBAN 66

VILÁGHATALOMBÓL — ANGOL VAZALLUS 70

A FRANCIA ABSZOLUT MONARCHIA A NAPKIRALY KORABAN 72

HADVISELES 82

A FRANCIA ABSZOLUTIZMUS A LEJTŐN 84

A „HARMADIK REND" ELETE 86

VOLTAIRE ES KORTÁRSAI 88

MŰVESZETEK, FORMAK A 18 SZAZADI FRANCIAORSZAGBAN 92

A NEMET „BIRODALOM" 94

A KETFEJÚ SAS KELETRE ES DELRE NEZ 106

TÖRÖK IGÁBOL HABSBURG-JÁROMBA 108

AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS 110

II JOZSEF 112

CSEHORSZÁG 114

HORVÁTORSZAG 115

MŰVESZET BECSBEN 116

A BAROKK A HABSBURG-BIRODALOMBAN 118

FENY ES ARNYEK OLASZ FOLDON 120

A VIKINGEK UTÓDAI 126

A CÁROK BIRODALMA 128

OROSZORSZAG A 17 SZ BAN (1618—89) (TÉRKEP) 134

CARI HÓDITASOK, JOBBAGYELNYOMAS 136

OROSZ MŰVÉSZET A 17—18 SZÁZADBAN 138

A NEMESI LENGYELORSZÁG 140

LENGYELORSZAG FELOSZTÁSA 142

EURÓPA „BETEGEDŐ EMBERE" AZ OSZMÁNBIRODALOM 144

AZ OSZMÁN BIRODALOM A 17 SZ MÁSODIK FELEBEN (TERKÉP) 146

A DUNAI ROMÁN FEJEDELEMSEGEK A TÖRÖK VILAGBAN 148

A TENGEREK VEDTE ORSZAG JAPÁN 150

KÍNA 152

A CSING-BIRODALOM A 17- SZ MÁSODIK FELEBEN ÉS A 18 SZ.-BAN (TERKEP) 158

A MESES KINCSEK ORSZÁGAI PERZSIA ES INDIA 160

AFRIKA 164

DEL-AMERIKA 166

PIONIROK, PURITANOK, INDIANOK 170

ELETFORMA AZ UJVILÁGBAN 172

A FÜGGETLENSÉG FELE 174

AZ AMERIKAI FÜGGETLENSEGI HÁBORU 176

AZ ANCIEN REGIME VEGNAPJAI 180

SZABADSÁG, EGYENLÓSEG, TESTVERISEG! 182

ALKOTMÁNYOS MONARCHIA FRANCIAORSZÁGBAN 186

A MONARCHIA MEGDÖNTESE 188

GIRONDISTÁK ES JAKOBINUSOK 190

A FORRADALMI PARIZS 192

„VIGYÁZÓ SZEMETEK PÁRIZSRA VESSETEK!" 194

A REAKCIO A FORRADALOM ELLEN, A FORRADALOM A REAKCIÓ ELLEN 196

VERZO LENGYELORSZAG 198

A JAKOBINUS DIKTATURA BUKASA 200

THERMIDOR UTAN 202

POLGÁROSODAS A FORRADALOM UTAN 204

A DIREKTORIUM BUKÁSA 206

A HATALOM CSUCSAN — A FRANCIA „GLOIRE" 208

AZ EMPIRE VILÁGA 212

EURÓPA NAPOLEON ELLEN 214

A NAPOLEONI HÁBORUK (TERKEP) 216

VERESEG OROSZ FÖLDON 218

A BUKÁS 220

EUROPA 1815-BEN (TERKEP) 222

A 19 SZAZAD 224

A BÉCSI KONGRESSZUS ES A SZENT SZÖVETSEG 226
A RESTAURÁCIÓ 228
VESSZEN A ZSARNOKSÁG! 231
REALIZMUS — ROMANTIKA 236
A ROMANTIKA HŐSKORA 238
TÖRTÉNELMI STÍLUSOK 240
BIEDERMEIER 242
A SZÁZAD ELEJEN KI GONDOLTA VOLNA? 244
A GŐZ FORRADALMASÍTJA A KÖZLEKEDÉST 247
A TECHNIKA ES A TUDOMÁNY EGYESÍTÉSE 250
TŐKESEK ES MUNKÁSOK 252
POLGÁROK ES NYÁRSPOLGÁROK 254
UTÓPIÁK EGY IGAZSÁGOS TÁRSADALMI RENDROL 256
„RÁZZÁTOK LE LÁNCOTOK!" 258
A CHARTIZMUS 260
„VILAG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK! 262
NEMZETI ÉBREDES KÖZÉP- ES KELET EUROPÁBAN 264
A NÉPEK TAVASZA 268
„TEKINTS REÁNK, SZABADSAG!" 274
48 HANYATLÓ CSILLAGA 276
„EURÓPA CSENDES, UJRA CSENDES ELZUGTAK FORRADALMAI" 278
OROSZORSZÁG REFORMJA 280
A REFORM OROSZORSZÁGA 282
ITÁLIA EGYESÍTESE 284
„VÉRREL ÉS VASSAL" 288
A KIEGYEZÉS 290
„NEM LESZ A TŐKE UR FELETTÜNK" 292
A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG BUKÁSA 294
PÁRIZS OSTROMA — PÁRIZS FORRADALMA 296
A KOMMÜN 298
A VÉRES HET 300
AZ UJVILÁG 302
HÁBORU A RABSZOLGASAG MEGSZÜNTETESÉERT 306
REGI VILÁGOK PUSZTULASA
Kína 308
India 312
Afrika 314
Japán 316
TALÁLMANYOK, AMELYEK ÁTALAKITOTTAK A VILAGOT 318
A FANTÁZIA JÁTEKAI 324
NAGYHATALMI KONCERT 326
ANGLIA SIKEREI — ANGLIA GONDJAI 328
AZ AMERIKAI KAPITALIZMUS 330
A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG 332
A NÉMET BIRODALOM 334
MOZDUL A CÁR BIRODALMA 336
MEGMOZDULT A CÁR BIRODALMA 338
AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA 340
A DUNAI NÉPEK SZABADSÁGKÜZDELMEI 344
BOLDOG BEKEKORSZAK 348
A MÜVÉSZET MEGUJÍTÓI 352
A KOR ELLENZÉKE — AZ IRODALOM 354
OPERÁK — SZIMFONIÁK 356
AZ ÉSZ DIADALA 358
A GYÓGYÍTÓ TUDOMANY 360
TUDOMÁNY AZ EMBER ELLEN 363
AFRIKA FELOSZTÁSA 364
ÁZSIA FELOSZTÁSA 368
ÁZSIA 1914-BEN (TERKÉP) 370
IMPERIALIZMUS 372
FEJEDELMI TALÁLKOZOK — IMPERIALISTA BLOKKOK 374
DEUTSCHLAND ÜBER ALLES UND DER KAISER ÜBER ALL 376
HARCBAN A VILAG PROLETARJAI 378
A II INTERNACIONÁLE 381
„SZIKRÁBÓL LOBBAN A LÁNG" 384
AZ ELSŐ OROSZ FORRADALOM 386
ÁZSIA EBREDESE
Kína 388
India 390
Torokorszag 391
KORFORDULÓ AZ IRODALOMBAN 392
SZINHÁZ A SZÁZADFORDULÓN 394
UJ ZENEI UJSÁG 396
UJ MÜVÉSZET SZÜLETIK 398
SPORTOLÓK ES SZURKOLÓK 400
MODERN KÖZLEKEDÉS 404
A LEVEGŐ MEGHÓDÍTÁSA 406
FELFEDEZŐK 407
A NŐ A MODERN VILAGBAN 408
A SZECESSZIÓ 410
AZ AVANTGARDE 413
A MODERN ÉPITÉSZET KEZDETEI 414
BÉCS A BIRODALOM ALKONYÁN 416
BUDAPEST 418
PRÁGA 422
PÁRIZS KET EVSZAZAD HATÁRÁN 424
1914—1918 426
SZARAJEVÓ 428
A HADÜZENET 429
A HÁBORU SZERVEZŐI 430
IGY KEZDŐDÖTT 432
VILLÁMHÁBORU — ÁLLOHABORU 434
HÁROM TRIÓ 435
LEVEGŐBEN — VIZEN — FÖLDÖN 436
ERIK A FORRADALOM 438
KÜLÖNHÁBORUK 440
KÜLÖNBÉKÉK 442
TÁJKÉP CSATA UTAN HABORU UTÁN 444

LEGÚJABB KOR

BEVEZETÉS (ORMOS MÁRIA) . 449
A CÁRI BIRODALOM VEGNAPJAI . 456
FEBRUÁRTÓL OKTÓBERIG . . . 458
A GYŐZTES OKTÓBER 462
UJ TÍPUSU ÁLLAM SZÜLETIK 464
BÉKÉT KÉSZÍTENEK 468
HADAT INDITANAK 470
EURÓPA, 1914—1922 (TERKEP) 472
ELETHALÁLHARC 474
FORRADALOM NEMETORSZAGBAN 476
ELŐRE A SZOVJETEKERT! 480
A MONARCHIA ROMJAI 482

PROLETÁR TAVASZ . . . 484
HARCBAN A VILÁGFORRADALOMÉRT — HARCBAN A HAZÁÉRT . . . 486
FORR A VILÁG . . . 488
MENETELŐ OLASZORSZÁG . . . 490
EURÓPA LÁZAS GÓCA NÉMETORSZÁG . . . 492
A NÁCIZMUS JELENTKEZÉSE . . . 494
A JÓLÉT BŰVÖLETE . . . 496
MEGBÉKÉLÉS A NAGYPOLITIKÁBAN . . . 500
BÉKÉTLENSÉG ODAHAZA . . . 502
REVANSISTA ERŐK A KULISSZÁK MÖGÖTT . . . 504
ÚJ VILÁG ÉPÜL . . . 507
TUDOMÁNY ÉS TECHNIKA . . . 512
A TUDOMÁNY ÉS AZ EMBER . . . 514
A FILM . . . 516
A SZOVJET FILM . . . 518
ÉPÍTÉSZET . . . 520
KÉPZŐMŰVÉSZET A HÚSZAS ÉVEKBEN . . . 522
BAUHAUS . . . 526
ZENE . . . 528
GAZDASÁGI VÁLSÁG — POLITIKAI VÁLSÁG . . . 530
A VÁLSÁG MÉLYPONTJÁN . . . 532
AMERIKA PROBLÉMÁI . . . 534
MEXIKÓ HARCBAN A FÖLDÉRT . . . 537
A MÁSIK AMERIKA . . . 539
AZ ARAB VILÁG . . . 540
FEKETE AFRIKA . . . 542
ERJEDÉS AZ ELNYOMOTT VILÁGBAN . . . 544
A TÁVOL-KELET VILÁGA . . . 546
JAPÁN . . . 548
VÁLSÁG KÍNÁBAN . . . 550
POLGÁRHÁBORÚ KÍNÁBAN . . . 552
A VILÁG KÉT ARCA
A földművelés . . . 554
A víz és felhasználása . . . 556
Ipar . . . 558
EGY PONT A VILÁGBAN . . . 560
HOROGKERESZT A BERLINI KANCELLÁRIÁN . . . 562
A NÁCI TERROR KEZDETEI . . . 564
A BARNA DIKTATÚRA ÉS EURÓPA . . . 566
NÉMETORSZÁG FEGYVERBEN ÁLL . . . 569
A NÁCIK ÉS A KULTÚRA . . . 570
DIKTÁTOROK VILÁGA EURÓPÁBAN . . . 572
AUSZTRIA ÖNGYILKOS POLITIKÁJA . . . 575
TÁMADÁSBAN A NEMZETKÖZI REAKCIÓ . . . 576
A HARMINCAS ÉVEK KULTÚRÁJA
Tudomány . . . 578
Irodalom . . . 582
Film . . . 588
Színpad . . . 592
Képzőművészet . . . 594
Zene . . . 596
SZENZÁCIÓK A HARMINCAS ÉVEKBEN . . . 598
SPORTSIKEREK . . . 600
HARC A FRANCIA FASISZTA ERŐK ELLEN . . . 603
A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSE . . . 604
DÍSZSZEMLÉK A VÖRÖS TÉREN . . . 609
ETIÓPIA FELÁLDOZÁSA . . . 610
„MADRID FELETT FELHŐTLEN AZ ÉG" . . . 612
A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ . . . 614
HÁBORÚS ELŐKÉSZÜLETEK . . . 616
AZ ANSCHLUSS . . . 618
JAPÁN ÚJRA TÁMAD . . . 620
A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG ELBUKÁSA . . . 622
„MEGBÉKÉLTETÉS" . . . 624
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ (RÁNKI GYÖRGY) 626
1939 NYARA . . . 628
AZ ELSŐ NÁCI SIKER . . . 630
NÁCI-NÉMETORSZÁG HÓDÍTÁSAI, 1939—42 (TÉRKÉP) . . . 632
AZ ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ ELLENTÁMADÁSA EURÓPÁBAN, 1943—45 (TÉRKÉP) . . . 633
FURCSA HÁBORÚ . . . 634
NÉMET GYŐZELEM NYUGATON . . . 636
FRANCIA ÖSSZEOMLÁS . . . 638
DUNKERQUE . . . 642
HÁROMHATALMI EGYEZMÉNY ÉS NÉMETORSZÁG CSATLÓSAI . . . 646
BALKÁNI HADJÁRAT . . . 648
A SZOVJETUNIÓ MEGTÁMADÁSA . . . 650
MOSZKVA . . . 652
ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ . . . 654
NÉMET TÁMADÁS 1942-BEN . . . 656
AZ AFRIKAI FRONT . . . 658
SZTÁLINGRÁD . . . 660
AZ AFRIKAI HADMŰVELETEK VÉGE . . . 664
A NÁCI HADSEREG VEZETŐI . . . 666
AKIK A SZOVJET HONVÉDŐ HADSEREG ÉLÉN ÁLLTAK 667
A SZOVJETUNIÓ TÁMAD, 1943 . . . 668
TENGERI HÁBORÚ . . . 670
HADITECHNIKA . . . 672
FASISZTA TERROR . . . 674
ZSIDÓÜLDÖZÉS ÉS KONCENTRÁCIÓS TÁBOROK . . . 676
ELLENÁLLÁSI MOZGALOM . . . 678
BOMBÁZÁS ÉS LÉGIHÁBORÚ . . . 682
PARTRASZÁLLÁS OLASZORSZÁGBAN . . . 684
SZOVJET ELŐRENYOMULÁS, 1944 . . . 686
INVÁZIÓ . . . 688
ARCOK A HÁBORÚBÓL . . . 692
KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPA FELSZABADÍTÁSA . . . 695
NYUGAT-EURÓPA FELSZABADÍTÁSA . . . 698
ELŐKÉSZÜLET A BÉKÉRE . . . 700
A NÉMET FASIZMUS TELJES ÖSSZEOMLÁSA . . . 704
A HÁBORÚ VÉGE EURÓPÁBAN . . . 708
TÁVOL-KELETI HÁBORÚ . . . 710
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN (RÁNKI GYÖRGY) . . . 720
1945 . . . 722
1946 . . . 724
1947 . . . 726
1948 . . . 728
1949 . . . 730
1950 . . . 732
1951 . . . 734

1952 . . . 736
1953 . . . 738
1954 . . . 740
1955 . . . 742
1956 . . . 745
1957 . . . 746
1958 . . . 748
1959 . . . 750
1960 . . . 752
1961 . . . 754
1962 . . . 756
1963 . . . 758
1964 . . . 760
1965 . . . 762
1966 . . . 764
1967 . . . 766
1968 . . . 768
1969 . . . 770
1970 . . . 772

IPAR ÉS TECHNIKA . . . 774
MEZŐGAZDASÁG . . . 776
ATOMENERGIA . . . 778
HADIIPAR . . . 780
KÖZLEKEDÉS, HÍRADÁSTECHNIKA . . . 781
ŰRUTAZÁSOK . . . 782
FIZIKUSOK ÉS TÁRSADALOMTUDÓSOK . . . 784
ÚJABB EREDMÉNYEK A GYÓGYÍTÁS ÉS A VEGYÉSZET TERÉN . . . 786
ÉLETFORMA, SZOKÁSOK . . . 789
SPORT . . . 790
IRODALOM . . . 794
ZENE . . . 798
FILMMŰVÉSZET . . . 804
KÉPZŐMŰVÉSZET . . . 808
ÉPÍTÉSZET . . . 814

A SZÍNES MELLÉKLETEK JEGYZÉKE . . . 819

NÉVMUTATÓ . . . 822

KIADJA A GONDOLAT, A TIT KIADÓJA
FELELŐS KIADÓ A GONDOLAT KIADÓ IGAZGATÓJA
FELELŐS SZERKESZTŐ: KULCSÁR ZSUZSANNA
MŰSZAKI VEZETŐ: KÁLMÁN EMIL
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: SZVOBODA GABRIELLA
A BORÍTÓ- ÉS KÖTÉSTERV KÁLMÁN EMIL MUNKÁJA
MEGJELENT 31 000 PÉLDÁNYIG
105 A/5 ÍV + 72 OLDAL SZÍNES MELLÉKLET TERJEDELEMBEN

EZ A KÖNYV AZ MSZ 5601—59 ÉS 5602—55 SZABVÁNYOK SZERINT KÉSZÜLT
75.0075 — KOSSUTH NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: MONORI ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ